This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

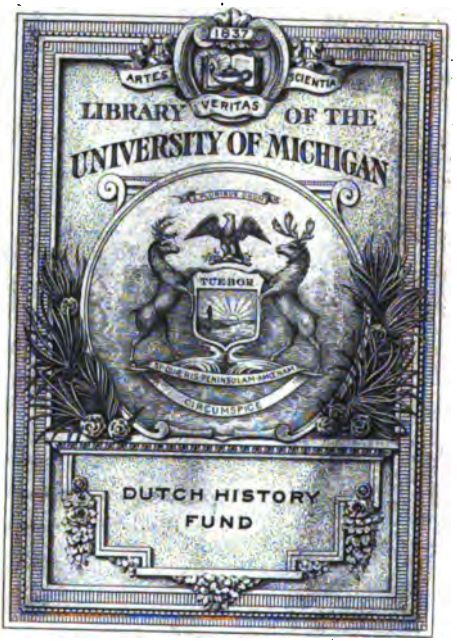

Digitized by Google

A9
19
.V

Digitized by Google

Digitized by Google

MENGELWERK.

Digitized by Google

Digitized by Google

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

Tweede Deels, Tweede Stuk.
Met Plaaten.

Te *AMSTERDAM*,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
MDCCLXXXVII.

Digitized by Google

Digitized by Google

Dutch Lit.
Nijhoff
10-17-24
10 E 15

INHOUD
VAN HET
MENGELWERK,

Tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk, in het Tweede Deels, Tweede Stuk.

Opheldering over de *Theraphim*, of Goden van LABAN, waar van wy leezen GEN. XXX: 35. Door ROBERT CLEYTON. 1
Genees- en Heelkundige Waarneemingen. Door JACOB VAN DER HAAR. 8
Natuurlyke Historie van de *Poule Sultane*, of de *Porphyrio*. Volgens den Heer DE BUFFON. 11
Aanmerkingen over de verbetering der Weilanden. Door den Heer DURANDE. 16
De Beſpiegelende Wysgeer by 't vallen der *Sneeuw*. 19
Verſlag van de veelvuldige voordeelen, ontſtaande uit de Reizen ter Ontdekkinge van Landen en Zeeën, in den laatſten tyd, door de *Engelſchen* ondernomen. Door Dr. DOUGLAS. 20
Grafteken op het Eiland *Jennings*. Door den Heer MALLET DU PAN. 38
Aanmerkelyk voorbeeld van Broederliefde. 44
De Voordeelen der Rede en Oordeelkunde. Door den Hoogl. HUGH BLAIR. 49
Waarneeming van eene zeldzaame *Hernia Ventralis*. Door Dr. J. HELLER. 54
Antwoord, op de proeve en gedagten, over het onderſcheid der zwaarte van de Lichaamen by den dag en by den nagt. 55
Aanmerkingen op de Vraag, voorgeſteld in de *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroeff. I. Deel, Mengelwerk*, p. 312. 59
Bedenkingen over het gebruik en de voordeelen der Starrekunde. 61
Verſlag van de veelvuldige voordeelen, ontſtaande uit de Reizen ter ontdekkinge van Landen en Zeeën, in den laat-

Digitized by Google

laatſten tyd, door de *Engelſchen* ondernomen. Door Dr. DOUGLAS. (*Vervolg en ſlot van bl.* 32.) 71
Characterſchetzen der twee beroemde Geſchiedboekeren HERODOTUS en THUCYDIDES. Door Dr. GILLIE. 78
De dankbaare Edelmoedigheid en wederzydſche betoonde Vrienſchap. (*Eene Geſchiedenis van twee Kooplieden.*) 82
Anecdote, den grooten Muzykant HANDEL betreffende. 87
Lugtsgeſteldheid te Amſterdam, in *January* 1787. 88
Overeenſtemming der Verhaalen, wegens de Inſtellinge des Avondmaals, en Aanmerkingen over dezelve. 89
Over de Aderlaating in de Vliegende Jigt. 95
Natuurlyke Historie der *Koeten*. Volgens den Heer DE BUFFON. 98
De Huishouding der Natuur. Door TOBERN BERGMAN. 104
Levensberigten van FREDERIK DEN II, laatst overleden Koning van *Pruiſen*, in den Jaare 1758 geſchreeven door wylen J. JOHNSON, en voortgezet tot zyn dood. (*Vervolg van bl.* 580 *des laatſt voorgaanden Deels.*) 117
ARSACES en ISMENA. Eene Oosterſche Staatkundige Vertelling. Door MONTESQUIEU. 124
Fragment. 134
Zedelyke Bedenkingen. 135
Lugtsgeſteldheid te Amſterdam, in *February* 1787. 136
Proeve eener Zedelyke Beſchouwing van den Mensch. 137
Genees- en Heelkundige Waarneemingen. Door J. VAN DER HAAR. (*Vervolg van bl.* 10.) 146
Natuurlyke Historie der *Aarsvoeten* of *Fuuten*. Volgens den Heer DE BUFFON. 154
De Beſpiegelende Wysgeer, by het wederkeeren der *Lente*. 158
Leevensberigt van FREDERIK DEN II, laatst overleden Koning van *Pruiſen*. (*Vervolg van bl.* 123.) 166
ARSACES en ISMENA. (*Vervolg van bl.* 133.) 170
HANNIBAL aan FLAMINIUS. Naar het Fransch, van den Heere DE LA HARPE. Door L. STOPENDAAL P. Z. 181
Lugtsgeſteldheid te Amſterdam, in *Maart*. 184
Aanmerkingen over, en Opheldering, van de Godſpraak HAGGAI II: 6, 7, 8 en 9. 185
Genees- en Heelkundige Waarneemingen. Door J. VAN DER HAAR. (*Vervolg van bl.* 154.) 193

Proe-

Digitized by Google

Proeve over het Weder. Door P. VAN AKEN, A. L. M. en Ph. Dr. te Leyden. 198

De Beſpiegelende Wysgeer, het oog ſlaande op de *Bloemen*. 205

Leevensberigt van EREDERIK DEN II, laatst overleden Koning van *Pruiſſen*. (*Vervolg en ſlot van bl.* 170.) 213

ARSACES en ISMENA. (*Vervolg en ſlot van bl.* 186.) 222

De gevoelige en welopgenome Onderrigting. (*Eene waare Geſchiedenis.*) 235

Lugtsgeſteldheid te Amſterdam; in *April* 1787. 236

Bedenkingen, over de baarblyklykheid en het aanbelang des Christelyken Godsdiensts, geſchikt voor de zodanigen, die zich op den naam van Wysgeerige Vrydenkers verhovaardigen. Door Dr. PRIESTLEY. 237

Genees- en Heelkundige Waarneemingen. Door J. VAN DER HAAR. (*Vervolg van bl.* 198.) 244

Vertoog om te dienen tot opheldering van de Natuurlyke Historie des Lands van *Santa Fée de Bogota*, betrekkelyk tot de voornaamſte Verſchynzelen, uit de ligging ontſtaande; aan de Koninglyke Academie voorgeleezen, door den Heer LE BLOND, M. Z. 251

Berigt van den Perſoon en de voornaamſte Werkſtukken des beroemden Beeldhouwers JEAN BAPTISTE PIGALLE. 261

Verſlag van het Huislyk Leeven en de Zeden der Egyptiſche Vrouwen. Door SAVARY. 267

Smeekſchrift aan Mevrouw de Mode, door de Inwooneren van het Landſchap Huwelyks-Elende, op 't onderdaanigst overgeleverd. 273

Dagverhaal van ELIZABETH WOODVILLE, naderhand Gemalin van EDUARD DEN IV, Koning van *Engeland*, door haar zelve geſchreeven, vóór haar eerſte Huwelyk. 278

Verſlag van de afgezonderde vier en veertigjaarige zeldzaame Leevenswyze van HENRY WELBY, Schildknaap, in de Stad Londen. 279

Zedelyke Bedenkingen. 281

Lugtsgeſteldheid te Amſterdam, in *Mei*. 284

Wysgeerige Proeve, over den Smaak. Door Dr. REID. 285

Waarneeming omtrent de heilzaame uitwerking der *Ipecacuanha* in de Waterzugt. Door * * *, *M. D.* 292

Digitized by Google

INHOUD.

Brief van den Heer ADAM, Oudhoogleeraar in de Wysbegeerte te *Caen*, over de ontdekking van een middel om het Vleesch, geduurende de grootſte Zomerhette, voor bederf te bewaaren, en Botér, die een kwaaden ſmaak heeft, te herſtellen. 294

Beſpiegeling van de Gewaarwordende Vermogens der Planten. Door den Heer PERCIVAL. 295

Vertoog, om te dienen tot opheldering van de Natuurlyke Historie des Lands van *Santa Fée de Bogota*. Door den Heer LE BLOND. *M. D.* (*Vervolg en ſlot van bl.* 261.) 305

Berigt van den Perſoon en de voornaamſte Werkſtukken des beroemden Beeldhouwers JEAN BAPTISTE PIGALLE. (*Vervolg en ſlot van bl.* 267.) 313

Verſlag, wegens de Vaderlyke Agtbaarheid, nog in *Egypte*, op gelyken voet als ten tyde der Aartsvaderen, ſtandhoudende; van de wyze waar op een Vader zyne Kinderen beſtuurt, en de diepe Eerbiedenis, met welke de *Egyptenaars* den Ouderdom vereeren. Door den Heer SAVARY. 319

Een nieuw zeer aandoenlyk voorbeeld van Menschlievenheid. (*Eene waare Geſchiedenis.*) 322

Zedelyke Bedenkingen. 325

Vergelykende Beſchouwing van het Goed en Kwaad in deeze Wereld, ſtrekkende om aan te toonen, dat derzelver Beſtuur geregeld wordt, door oneindige Wysheid en onbegrensde Goedheid. Door Dr. PRICE. 329

Waarneeming, wegens het nut der *Ipecacuanha*, in een aanhoudenden Hoest. Door ***, *M. D.* 334

Natuurlyke Historie der *Duikeren*. Volgens den Heer DE BUFFON. 335

Proeven en Waarneemingen over de Gisting, waar in eene nieuwe wyze om Gisting te verwekken, zonder het behulp van Gest, wordt aangeweezen. Door THOMAS HENRY. F. R. S. 341

Brief, wegens het tot een Vastlichaam maaken van het Kwikzilver. 343

Beſchouwing van den Oorſprong der Kunſten. Door BRUCE. 346

De Herderlyke Zeden der *Scythen* en *Tartaren*. Door GIBBON. 354

De viering van het vyftigjaarig Regeeringsfeest des *Chineeſchen* Keizers KIM-LONG. 363

Anec-

Digitized by Google

INHOUD.

Anecdoten van het Despotismus. 366
Zedelyke Bedenkingen. 370
Vergelykende Beschouwing van het Goed en Kwaad in deeze Wereld. Door Dr. PRICE. (*Vervolg van bl.* 333.) 373
Genees- en Heelkundige Waarneemingen. Door J. VAN DER HAAR. 382
Natuurlyke Historie der *Duiker-Ganzen*. Volgens den Heer DE BUFFON. 389
Keurige Aanmerkingen, wegens verscheide Ontdekkingen in 't Noorden gedaan. Door Dr. FORSTER. 393
Waarneeming van een Noorderlicht, vergezeld van het vreemd verschynzel, een kraakend geluid. Door den Eerw. JEREMIY BELKNAP. 399
De Beschiegelende Wysgeer, op den *Zomer* zyne aandagt *vestigende*. 400
Berigt, aangaande eene zeldzaame Onweersbui, welke, omstreeks *Amsterdam*, op den laatsten dag van July 1787, veel schade heeft veroorzaakt, met zonderlinge uitwerkingen. Door M. HOUTTUYN. 408
Nieuw middel ter vernielinge van de zogenaamde Vorst-Uiltjes. 413
Proeve, hoe bezwaarlyk het den Geschiedschryveren valle, zich van de waarheid der Gebeurtenissen te verzekeren. 415
AURORA's Lykklagt, over den dood van PHILANTROPOS. 418
Morgenbeschiegeling. Door L. STOPENDAAL P. Z. 421
Waarneeming, nopens de geneezing van een diep ingeworteld, en zeer verouderd, Eistelgebrek, dat agter het bovenste gedeelte der Bilspieren zyn zitplaats hadt, en met bederving aan het Ongenaamde Been was vergezeld. Door G. TEN HAAF. *M. D.* 424
Verslag van eenige nieuwe Proeven, op de Hitte genomen. Door Colonel BENJAMIN THOMPSON. F. R. S. 431
Waarneeming, wegens de Schranderheid van een Spinnekop. 432
De Beschiegelende Wysgeer, het oog op de kunst der *Scheepvaart* vestigende. 437
Voorbeeldlyke en leerzaame Leevensberigten van Mr. SAMUEL DYER. Door Sir JOHN HAWKINS. 445

Be-

Digitized by Google

INHOUD.

Berigten van de *Druſen*, een Volk, het Gebergte *Libanon* en *Antilibanon* bewoonende. Door den Heere VENTURE DE PARADIS. 454
De Begeerte tot Roem. 458
Characterſchets van den Wysgeer ARISTOTELES. 463
Zedelyke Bedenkingen. 466
De Ondankbaare. 469
Waarneemingen, wegens eene gelukkig geneezen Doofheid. Door FIELITZ. 478
Natuurlyke Historie van den Pelikaan. Volgens den Heer DE BUFFON. 478
Proeve, over de Algemeene Zwaarte der Lichaamen in 't Geheel-al. Door P. VAN AKEN. *A. L. M. Ph. Dr.* 488
Leevensbyzonderheden van wylen den Heere D'ALEMBERT. Door den Heer CONDORCET. 496
Proeve, wegens den Oorſprong en Voortgang der verciere de Geſchiedenisſen en Romans. 504
Een Leevensvoorval, Zedekundig toegepast. 513
Zedelyke Bedenkingen. 515
Zedelyke Beſpiegelende Gedagten, over de Voorzigtigheid, de Eerzugt, en de Onbeſtendigheid. 517
Waarneeming, wegens het nut van den Aluin, in langduurige en aanhoudende Maag-pynen. Door * * *, *M. D.* 522
Waarneemingen over den Leevensduur van eenige Inſecten. Door den Heer RIBOUD. 524
Proeve van Vergelyking, tusſchen de Beweegingen der Dieren en der Planten, en de Beſchryving eener ſteeds in Beweeging zynde Plante. Door den Heere BROUSSONET. 532
Leevensbyzonderheden, van den door zyne Reizen beroemden JONAS HANWAY, *Eſq.* Door den Heere PUGH. 539
Over het Opium, en de wyze op welke 't zelve by de Oosterlingen werkt; getrokken uit eenen Brieve van den Heer REINEGG, *M. D.* in *Perſie.* 551
Bedenkingen over het mededeelen en bewaaren van Geheimen. 559
Zonderling en allerheerlykst gedrag van een Generaal. Een Officier, ten tyde van Koningin ANNA. 561

Ze-

Digitized by Google

INHOUD.

Zedelyke Bedenkingen. 563
Redenvoering over de Overeenſtemming der Goddelyke Volmaaktheden. Door W. WEST. 565
Waarneemingen over het Nut van het *Lichen Islandicus*, in verouderde en langduurige Koliek-pynen. Door ***, *M. D.* 571
Natuurlyke Historie van den *Water-Raaf* of *Kormoran*. Volgens den Heer DE BUFFON. 572
Proeve van vergelyking tusſchen de Beweegingen der Dieren en der Planten; en de beſchryving eener ſteeds in Beweeging zynde of Slingerende Plant. Door den Heer BROUSSONNET. Met de *Afbeelding*. (*Vervolg van bl.* 539.) 579
Uittrekzel eens Briefs van den Heer GIRTANER, Lid der Gottingſche Societeit, aan den Heer DE LA METHERIE, wegens de Vuurbraakende Bergen, in de Maan waargenomen. 584
Opheldernde Waarneemingen, over den Wind *Samum* of *Sauzel*, in de Oosterſche Landen. 585
Leevensbyzonderheden van den Heer J. HANWAY, *Eſq.* (*Vervolg van bl.* 550.) 590
Verhandeling over 't Vermaak, 't welk de Ziel, in veele gevallen ſchept, uit het beſchouwen van Jammertooneelen. Door T. BARNES, *D. D.* 598
Zedelyke Bedenkingen. 606
Redenvoering over de Overeenſtemming der Godlyke Volmaaktheden. Door WILLIAM WEST. (*Vervolg en ſlot van bl.* 571.) 609
Aanmerkingen over de Winterhanden en Wintervoeten, met betrekking tot derzelver Oorſprong, Kenmerken, Gevolgen en Geneezing. Door W. LEURS. 616
Natuurlyke Historie der *Zee-Zwaluwen*. Volgens den Heer DE BUFFON. 628
Den Top van *Mont Blanc* beklommen, door BALMAT, een jongen Gids van *Chamouni*, en Doctor PACCARD. —— Een Verhaal, briefswyze medegedeeld, door den Heer BOURRIT. 635
XXI. Berigt wegens een Prentwerk, volgens de nieuwe Uitvinding van den Heere CORN. PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. ZOON. 639

Ge-

Digitized by Google

INHOUD.

Geſchiedkundige Bedenkingen, over de verſcheide Oorzaaden, welke het haare toegebragt hebben tot den gelukkigen ſtaat van kennis en beſchaafdheid, in *Europa*. 648

De ter Deugd gekeerde Zondaar. 656

Naberigt. 660

Verhandeling over het Dier, *Thos* genaamd. Door den Heer MILLIN DE GRANDMAISON, *Lid der Academie te Orleans*. 661

MEN-

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

OPHELDERINGEN, OVER DE TERAPHIM, OF GODEN VAN LABAN. Waar van wy leezen. *Gen.* 30:35.

(Overgenomen uit ROBERT CLEYTON's *Introd. in the Hist. of the Jews.*)

'Er doen zich, wanneer wy, in de ontmoeting tusschen LABAN en JACOB, van *Goden*, of, gelyk ze genoemd worden, *Teraphim*, leezen, reden te over op, om ons te vraagen, welke deeze *Goden*, of *Teraphim*, waren? als mede welk een gebruik LABAN van dezelve maakte? Ik heb my voorgesteld deeze beide byzonderheden in een *helderen* dag te zetten.

't Is meer dan waarschynlyk, dat LABAN den éénen waaren GOD aanbadt. Immers wy leezen, GEN. XXVII 34, 35. dat het huwelyk van ESAU met twee *Hetthitische* Vrouwen aan IZAAK en REBECCA groote moeilykheden baarde: de *Jerusalemsche Targùm* merkt deswegen op, dat deeze beide Vrouwen door IZAAK en REBECCA zich niet wilden laaten beweegen, om de Afgodery te laaten vaaren, en den Dienst des éénen waaren GODS te omhelzen: Dit deedt REBECCA tot IZAAK deeze taal voeren: *Ik heb verdriet aan myn leeven, van wegen de Dogteren* HETS, *indien* JACOB *eene Vrouwe neemt van de Dogteren* HETS, *gelyk deeze zyn van de Dogteren deezes Lands, waar toe zal my het leeven zyn?* Waarop IZAAK zyn Zoon JACOB riep, hem dit bevel geevende: *Neem geene Vrouwe van de Dogteren* CANAANS: *maak u op gaa na Padan Aram, ten huize van* BETHUEL *uws Moeders Vader, en neem u van daar eene Vrouwe van de Dogteren* LABANS, *de broeder uws Moeders* (*) 'Er is, derhalven, alle waarschynlykheid, dat, ten tyde toen REBECCA het Huis haars Vaders verliet, het geheele Gezin den waaren GOD aanbad: en kan men niet wel veronderstellen, dat, in het verloop van 't klein bestek van Jaaren, zints REBECCA ver-

(*) GEN. XXVII: 46. XXVIII: 1, 2.

Digitized by Google

vertrok, tot den tyd dat RACHEL de *Theraphim* wegnam, LABAN tot Afgodery vervallen was. En zeker REBECCA, met zo veel afkeers vervuld, omtrent de Vrouwen van ESAU en de Dogters van HETS, om dat zy de Afgoden eerden, zou haar Zoon JACOB niet in *Padan Aram* hebben laaten trekken, om 'er eene Vrouwe te zoeken, indien zy het minſte vermoeden gekoesterd had, dat LABAN en diens Gezin van den Dienst des éénen waaren GODS waren afgevallen. 't Geen dient om de rechtmaatigheid deezer denkbeelden aan te toonen, is, dat LABAN, wanneer hy JACOB agterhaald hadt, met hem een Verbond maakende, zwoer by den GOD ABRAHAMS, en by den GOD NAHORS (*).

Welk een gebruik kunnen wy dan veronderſtellen, dat LABAN van deeze Goden maakte? Ten antwoord dient, dat, ſchoon LABAN alleen den waaren GOD, de GOD ABRAHAMS, aanbadt, hy zich heeft kunnen laaten wegſleepen, door de heerſchende Bygeloovigheid des Lands, om zich aan Huichelaarye over te geeven. —— Dat nu de *Theraphim* kleine Beeldjes waren, ten dien einde in gebruik, blykt duidelyk uit EZECHIEL XXI 21. De Koning van *Babel* wordt ons daar beſchreeven, als verſcheide middelen van waarzeggerye gebruikende, en onder deeze vinden wy, de *Theraphim*. *De Koning van Babel zal aan de wegſcheidinge ſtaan, aan het hoofd van twee wegen, om waarzegginge te gebruiken, hy zal zyne Pylen ſchyven, hy zal de Theraphim vraagen, hy zal de leven beſien:* dit zelfde leezen wy uit eene plaats, by Propheet ZACHARIA X: 2. *De Theraphim ſpreeken ydelheid, de Waarzeggers zien valschheid, en zy ſpreeken ydele droomen.*

Veelen zyn van gevoelen, dat het gebruik deezer *Theraphim* niet onbeſtaanbaar was, met den Dienst des waaren GODS: want wy leezen, dat MICHA, *die een Godshuis hadt, eenen Ephod en* THERAPHIM *maakte, en de hand van eenen zyner Zoonen vulde, dat hy hem tot eenen Priester ware:* en vervolgens betuigde: *Nu weet ik dat de* HEERE *my wel zal doen, om dat ik deezen Levyt tot eenen Priester hebbe.* (†) In 't vervolg der Geſchiedenisſe ontdekken wy, dat het gebruik, 't welk hy van deeze Goden maakte, de Waarzegging betrof: want, wanneer

vyf

(*) GEN. XXXI: 3.
(†) RICHTEREN, XVII: 5, 13.

Digitized by Google

vyf Mannen, uit den Stamme van DAN, om het Land te verſpieden, na *Lais* gezonden, aan het gebergte van *Ephraim*, ten huize van MICHA gekomen waren, en van den Levyt vernomen hadden dat zy hem kenden, die MICHA ten Priester diende, doen zy hem den voorſlag, *Vraagt toch de Goden, op dat wy mogen weeten, of onze weg, dien wy zullen wandelen, voorſpoedig zal zyn?* En hy antwoordde hun, *Gaat in vrede: uwe weg, welken gy zult heenen trekken, is voor den* HEERE! (*) De naam van *Elohim*, aan deeze *Theraphim* gegeeven, bewyst niet, dat zy dezelve met een Godsdienſtig eerbewys vereerden: dit woord ſtamt af, van een woord, 't geen *Vermogen*, *Magt*, betekent, en word, in de Schriften des Ouden Verbonds, zo wel van *Engelen* en *Menſchen*, als ten opzigte van den ALLERHOOGSTEN, gebezigd; het betekent eigenlyk *Magten*. Doch ſchoon men de *Theraphim* niet aanbadt, gaat het vast, dat de bygeloovige einden, waar toe men dezelve gebruikte, de Afgodery aanmoedigde, en misſchien tot een der oorſprongen daar van ſtrekte. —— Naar alle waarſchynlykheid, waren het zulk' ſlag van Goden, als THERA *de Vader* ABRAHAMS, *en de Vader* NAHORS, aan geene zyde der Riviere gediend hadden (†): dat wil zeggen, als zy zich in *Ur* der *Chaldeen*, aan den anderen kant van den *Euphraat*, bevonden. Ondertuſſchen gaat het vast, dat THERAH en NAHOR, ten zelfden tyde, den waaren en leevenden GOD eerden. Dit blykt uit den Eed, door LABAN, by de Verbondſluitinge met JACOB, gezwooren: deeze Eed geſchiedde by den GOD THERAHS, den GOD NAHORS, den GOD ABRAHAMS (§); en tot een nog uitmaakender bewys dient, dat zy uit hun Geboorteland verbannen wierden, om dat zy den dienst des waaren GODS niet wilden verzaaken (**).

Naar allen ſchyn, waren het Goden van deeze ſoort, welke GIDEON te *Ophra oprigtte*: *die gansch Israel aldaar agter naa hoereerde, die Gideon, en zynen Huize, ten valſtrik werden.* (††) De Text zegt alleen dat GIDEON *eenen Ephod maakte, en dien in zyne Stad te Ophra ſtelde:* doch het woord *Ephod* bevat hier den geheelen Dienst: want de

(*) RICHTEREN, XVIII: 5, 6.
(†) JOSUA, XXIV: 2.
(§) GEN. XXXI: 53.
(**) JUDITH, V: 5——9.
(††) RICHTEREN, VIII: 27.

Digitized by Google

de *Ephod* was het Kleed, 't welk de Priester droeg, als hy den Dienst verrigtte, en den Goden raadpleegde: deeze betekende zonder den Priester niets; en zou deeze, zonder die Goden, voor den Priester niets hebben kunnen beduiden. De *Arabiſche* Overzetting zegt, dat GIDION te *Ophra* een *Standbeeld* oprichtte. Dit werd, in laateren tyde, by de *Israeliten*, zo algemeen, dat Propheet HOSEA de Affchaffing van deezen Eerdienst als eene Volksſtraffe aankondigt: *De Kinderen Israels zullen veele dagen blyven zitten, zonder Koning, en zonder Vorst, en zonder Offer, en zonder opgericht Beeld, en zonder Ephod, en* THERAPHIM. (*)

CICERO tekent aan, dat de *Aſſyriers*, van de vroegſte tyden af, aan de Starrewichelaary waren overgegeeven. (†) ABEN EZRA ſchryft, dat, onder de *Heidenen*, de zodanigen, die voorwendden in de Starrewichelaary ervaaren te zyn, verſcheide Standbeeldtjes vervaardigden, die zy aan zekere Geſtarnten toeheiligden: door welker invloed zy geloofden, dat deeze Standbeeldjes het vermogen ontvingen om eenige byzondere gevallen te voorzeggen; en MAIMONIDES wil, dat de *Chaldeen* en *Zabeers* geene andere Goden hadden, dan de Starren, dat zy aan dezelve Beelden toeheiligden: aan de Zon, gouden, aan de Maan, zilveren, en aan de andere Planeeten, Beelden van het Metaal, het welk men haar eigen keurde (§). Men veronderſtelde, dat die Beelden, van de Starren, aan welke zy toegewyd waren, een invloed kreegen, die dezelve in ſtaat ſtelde om toekomſtige zaaken te voorſpellen.

Daar nu het Gezin van LABAN oorſpronglyk was uit *Ur* der *Chaldeen*, is het hoogstwaarſchynlyk, dat zyne *Theraphim*, als mede die van MICHA, van deeze ſoort waren, en dat RACHEL, opgevoed in deeze bygeloovige denk-

(*) HOSEA. III: 4.

(†) CICERO *de Divin.* Lib. I. zyne woorden zyn: „ Principio Aſſyrii, ut ab ultimis auctoritatem repetam, propter planitiem, magnitudinemque regionum, quas incolebant, cum Cælum, ex omni parte apertum, intuerentur, trajectiones motusque ſtellarum obſervarunt, quibus notatis, quid cuique ſignificaretur memoriæ prodiderunt. Qua in re *Chaldæi*, non ex artis, ſed & gentis vocabulo nominati, diuturna obſervatione ſyderum ſcientiam putantur effecisſe, ut prædici poſſet, quid cuique eventum, & quo quisque fato natus".

(§) MAIMON. *More Nevoch. Cap.* III. *p.* 29.

Digitized by Google

denkbeelden, deeze *Theraphim* ſteelswyze had mede genomen, of ten eigen gebruike, of, misſchien, om te beletten, dat haar Vader, door middel van dezelve, mogt ontdekken, welk een weg JACOB, by zyn weggaan, genomen hadt.

't Is geenzins van waarſchynlykheid vervreemd, dat die Beelden eene menſchelyke gedaante hadden. De *Gelykenis*, die MICHAL in het bedde van DAVID lag, om de Uitgezondenen van SAUL te misleiden, draagt in 't oorſpronglyke den naam van *Theraphim*: dewyl hier geſprooken wordt, van eene zaak, naar een Mensch gelykende, zonder 't welk te ſtellen, de list zeer ſlegt bedagt zou geweest zyn, kon tot het beſchryven van die *Gelykenis* het woord *Theraphim* niet gebruikt worden, of de *Theraphim* moeten eene naar den Mensch gelykende gedaante hebben.

Hoewel deeze Beelden naar een Mensch geleeken, heeft men geenzins te denken, dat zy de grootte van een Mensch hadden: zy moeten, in tegendeel, klein geweest zyn, anderzins hadt RACHEL ze, onder den zadel eens *Kameels*, niet kunnen bedekken (*).

Ten aanziene der *Theraphim*, ſtaat nog aan te merken, dat, volgens de waarneeming van MAIMONIDES, om aan eenig Beeld dien naam te geeven, 't zelve moest vervaardigd weezen, van zeker Metaal, met naame toegewyd aan deeze of geene Planeet: eene plaats in 't Boek der *Richteren* leidt ons op, tot het toeſtemmen van dit denkbeeld: *De vyf Mannen*, leezen wy, *die gegaan waren om het land te verſpieden, kwamen daar heenen in, namen weg het geſneeden Beeld, den Ephod, en de* THERAPHIM, *en het gegooten Beeld* (†). Men ziet duidelyk, dat de Theraphim van de andere Goden kennelyk onderſcheiden worden.

Vreemd is het, dat een groot aantal der Schriftverklaarderen, boven al onder de *Jooden*, uit ZACHARIA. X: 2, hebben opgemaakt, dat de *Theraphim* zodaniger wyze waren toegeſteld, dat zy woorden voortbragten. Men heeft de uitdrukking des Propheets, *de* THERAPHIM *ſpreeken ydelheid*, naar de Letter opgevat, en zich voorts verbeeld, dat deeze Afgoden beſtonden uit het hoofd van een eerst gebooren Kind, by den hals afgeſneeden, en

(*) GEN. XXXI: 34.
(†) RICHTEREN, XVIII: 17, 15.

Digitized by Google

en vervolgens gebalzemd; dat men onder de tong van dat Kinderhoofd, een gouden plaatje lag, op 't welk den naam van eenige valſche Godheid gegraveerd ſtondt, en dat dit Kinderhoofd, in diervoege toegetakeld, en in een Nis of op een tafel gezet, met eene verſtaanbaare ſtemme ſprak: maar met dezelfde rede zou men aan de valschheid een *lichaam* moeten toeſchryven; want de Propheet zegt ten zelfder plaatze: *de Waarzeggers zien valschheid.*

't Zyn duidelyk verbloemde wyzen van ſpreeken, geſchikt om zeer ſterk de ydelheid en dwaasheid dier waarzeggingen, welke men van de *Theraphim* zogt te krygen, en de valschheid der voorzeggingen van alle die ſoorten van Godheden, te verſtaan te geeven.

Men ſtaat my toe, hier aan te merken, dat, de *Cabiren*, door SANCHONIATHON en HERODOTUS ons beſchreeven, als de eerſte Godheden der *Pheniciers*, volgens PAUSANIAS niet meer dan een en een half voet hoog waren. HERODOTUS geeft ons hetzelfde te verſtaan, als hy ſchryft, dat de *Cabiren* geleeken naar het Beeld van *Vulcanus*, en dat dit veel gelykheids had, met de Figuuren, die de *Phenïciers* op de Stevens hunner Schepen plaatſten (*). Zy gingen in grootte de *Pigmeen* niet te boven. Alle de afbeeldingen ons overgebleeven van den God *Thelesphorus* der *Grieken*, zyn naauwlyks zo hoog als een knie, maar het beroemde Standbeeld, 't welk wy van die Godheid hebben, haalt ſlegts omtrent twaalf duimen (†). — Hier uit hebben wy allen grond om te giſſen, dat dezelve oorſpronglyk een der Goden was, *Cabiren* geheeten. De betekenis, welke SUIDAS aan dien naam geeft, doet ons oordeelen, dat de Dienst, dien men deezen God toebragt, en het gebruik 't welk men van zyn Standbeeld maakte, de waarzeggery betrof (§). EUSEBIUS leert ons, dat de *Cabiren* de uitvinders waren van Betooveringen (*).

Het woord חברים *Chaberim* betekent letterlyk *Med-*

ge-

(*) HERODOT. Lib. III.

(†) *Antiq. de* MONTF. Tom. I: p. 2.

(§) Hy zet het woord τελεσφορος over door τελειος Μαντις. Vates perfectus, qui rem prædictam ad ſinem perducit.

(*) EUSEB. *Præp. Euang.* Lib. III. cap. 10. ASTORIUS, een *Venetiaansch* Schryver, zegt in zyn *Diſſ. de Caberis.* — *Cabiros* eosdem eſſe atque *Telchinas*, eosque Magos, incantatoresque pernicioſos fuiſſe, qui portenta & prodigia ederent.

Digitized by Google

gezellen of *Medegenooten*: weshalven de *Cabiren* Godheden zyn, die ons vergezellen. Wat het woord *Theraphim* (*) aanbelangt, ik geloof niet dat het eene eigenlyke en bepaalde betekenis hebbe: maar, dewyl men noch van de Goden *Cabiren* genaamd, noch van de *Theraphim*, anders dan in het meervoudige ſpreekt: en de een zo wel als de andere kleine Afgoden waren, neig ik zeer om te gelooven, dat de *Cabirim* der *Pheniciers* en de *Theraphim* der *Aſſyriers* oorſpronglyk dezelfde Godheden waren, van welken men zich in de Wichelaaryen bediende. Ik geloof desgelyks, dat de Bygeloovige gebruiken, die de Waarzeggery vergezelden, de Afgodery in *Aſſyrie* deeden gebooren worden, als mede in andere Landen: dat deeze gelegenheid gaven aan de Orakelen, en alle de ongerymde plegtigheden, met welke men de *Lares*, de Huis- en Haard-Goden, by de *Grieken* en *Romeinen* vereerde.

MARTIALIS en STATIUS ſpreeken van een Beeldje van *Hercules* geen voet hoog, 't geen ALEXANDER DE GROOTE, HANNIBAL en SYLLA, op alle hunne Krygstochten, met *zich* omvoerden (†). SUETONIUS ſchryft van dien Godsdienstveragtenden NERO, dat hy een Kinderbeeldje voor de opperſte Godheid hieldt, het driemaal daags met Offeranden eerde, en wilde dat men zou gelooven, dat hem, door deszelfs waarſchouwing, de toekomende dingen bekend waren (§): en van GALBA, dat hy een kooper Bootſeerzel der Fortuin, wat grooter dan een elleboogs maat, in zyn Zomerverblyf overgebragt, en een plaats daar voor in zyn huis geheiligd had, en 't zelve met maandlykſche bededagen, en een jaarlykſche nagtwaak, eerde (‡).

(*) Het woord *Theraphim* ſtamt waarſchynlyk af, van תרם 't welk *Schandlykheid* betekent. Uit welker hoofde ik wel zou kunnen gelooven, dat *Theraphim* in 't algemeen te verſtaan geeft, ſchandelyke en ſmaadenswaardige Voorwerpen van aanbidding; en dat het onder dien ſmaadnaam behoort, van welken de *Joden* zich bedienden, om in 't algemeen Afgoden aan te duiden: zy hadden meer dergelyke benaamingen, als חבלים *Vanitates*, *Ydelheden*, DEUT. XXXII: 21. וגלולים *Stercora*, *Drekgoden*, EZECH XXII: 3.

(†) MART. *Epigr.* I: 9. 44. STAT. SYLV. 46.

(§) SUET. *in Neron*: cap. 56.

(‡) —— *in Galb.* cap. 4.

Digitized by Google

GENEES- EN HEELKUNDIGE WAARNEMINGEN.

Door

JACOB VAN DER HAAR.

1. Bedriegt eene langduurige opmerking my niet, dan zyn ontſtekingen, in het linker oog, veel gemeener en verdrietiger dan in het regter: ——— ook zie ik meer blinden met het linker dan regter oog. ——— Zou de oorſprong van de linker *Arteria Carotis*, uit de bogt van de *Aorta*, terwyl de regter uit de *Subclavia* voortkomt, hier iets toe doen?

2. By hevige, langduurende, oogontſtekingen, doen 2 of 3 bloedzuigers, onder het oog, dikwyls, in weinige uuren, meer dienst dan herhaalde Aderlatingen, en alle andere bekende in- en uitwendige middelen: ——— dit heeft my zomwylen verrukt.

3. Eenige droppelen *Laudanum Liquidum*, nu en dan in het oog gedaan, nemen dikwyls derzelver pyn en ontſteking ras weg, ſchoon andere middelen reeds vrugteloos zyn gebruikt.

4. 'Er ontſtaan meer *Hydroceles* aan de linker, dan regter zyde, ——— en meer *Sarcoceles*, aan de regter, dan linker *Testicul.* ——— Zou de verſchillende oorſprong van de *Venae Spermaticae*, uit de *Cava* en *Emulgens* voortkomende, hier iets toe doen?

5. 'Er gaan meer menſchen aan de linker, dan regter zyde mank. ——— Het linker been ſchynt ook meer dan het regter te breeken: ——— een Kabinet van zieke beenderen zou dit beſliſſen.

6. Lange menſchen, of met lange beenen, zyn veel meer, en met verdrietiger *Ulceratien*, aangedaan, dan kleine, of met korte beenen.

7. By eene langduurige ſchouder- of heupjicht vermagert altoos het zieke deel.

8. De drie eerſte maanden van het grootgaan der Vrouwen, gaan oneindig meer verzeld van miskramen dan de zes volgende.

9. Zo, by eene zwangere Vrouw, de borſten ſchielyk zwellen, maar, door eene ongewoone ontlasting van melk, even ſchielyk wederom ſlap worden, duid dit ziekte, of veel al, de dood des kinds aan.

10. By een *Retroverſio Uteri*, is zomwylen eene man-

nen-

Digitized by Google

nen- voor eene Vrouwen-*Catheter*, om het water af te tappen, verkiesbaar.

11. By een *prolapſus Vaginae et Uteri*; —— by een *Hernia Veſica Vaginalis*, is een ſtuk ſpons in de *Vagina* gebragt, dikwyls het beste middel.

12. HIPPOCRATES zegt: —— *door den tyd word dit ongemak onherſtelbaar*, —— *doch Vrouwen, welk eene uitgezakte lyfmoeder omdragen, worden zeer oud* (*) —— Dit heb ik dikwyls gezien, en eens, op een tyd, by drie Vrouwen, waar van de jongſte in de 70, en de oudſte 91 jaren was. —— Bedrieg ik my niet, dan kan ik het zelfde zeggen van mannen, met zeer groote, en altoos uithangende, darmbreuken.

13. Zo, by de geboorte van een Kind, het zelve een hand, of arm aanbied, en deswegen gekeerd moet worden, dan is het doorgaans voor lydſter, en helper; het best, alleen het eene been, van die zelfde zyde, te vatten en eenigzins naar buiten te brengen; want zo men het tegenovergeſtelde been, of wel beide tevens, naar buiten brengt, valt het kind doorgaans op den rug, en behoort, onder de verloſſing, nogmaals op den buik gekeerd te worden.

14. Zo, na eene ſpoedige verloſſing van Kind, en nageboorte, de *Uterus*, zelf in een ſtaat van werkeloosheid, dat is zonder inkrimping, blyft, dan loopt dezelve vol bloed, waar op ſlaauwten, ſtuipen, en een raſe dood, volgen. —— Een ſtuk ſpons (of des noods linnen) met ſterke brandewyn doortrokken, en, by herhaling, in de *Uterus* gebragt, en ze daarmede beroerd, doet dit deel inkrimpen, ſluiten, de bloeding ſtillen, en een onverwagten dood, voorkomen.

15. Een lang aanhoudend *delirium lacteum* verdwynt dikwyls ras, na eene nieuwe bezwangering.

16. By eene vergevorderde zwangere Vrouw, deed de Geneesheer, in verbeelding dat zy het buikwater had, den buik, met een *Troicar*, doorbooren, en, na maar weinig vogt, (waarſchynlyk uit de baarmoeder) ontlast te hebben, dezelfde *Operatie* nogmaals, aan de andere zyde des buiks, doch mede vrugteloos, hervatten. De lyderesſe onderging geene toevallen, verlostte eenige weken daar na vry gelukkig, en leeft nog welvarend.

17.

(*) *De morb. Mulier. Fo. VII. Cap. 22. p. 818. Editio* CHARTERI.

Digitized by Google

17. Het doorbooren van de blaas in het *Intestinum rectum* ſchynt meer zeker en gemaklyk te worden, wanneer de blaas, boven het Schaambeen, met eene platte hand, naar het *rectum*, word gedrukt.

18. Zo veel ik, als nog, weet, ontſtaat het bloedbraken, veelal, na een vergroottе of verharde mild. ——— Zou het voorname gebruik van de mild ook zyn, om het bloed, het welk altoos, in dikke aderen, by eene ledige maag, gevonden word, om, wanneer de maag, by hongerige menſchen, ſchielyk word opgevuld, door de *Vaſa brevia* (als geen *Valvulae* hebbende) door te laten, en in de mild, als in eene ſchuilplaats, voor eenigen tyd te rusten.

19. Wanneer de *Vaſa brevia* by eene vergroottе mild, zig, in de maag, geopend en eene bloedbraking veroorzaakt hebben, is koude gekarnde melk, dikwyls een weinig gebruikt, naar myne waarneming, zomwylen het beste middel. ——— Zou het ſtremſel van deze melk, in de maag eenigzins rustende, de openingen der bloedvaten drukken en ſluiten? ——— Voorbeelden van bloedbrakingen, daar *Conſerva Roſarum Rub. cum Alum. Crud: Spirit. Vitrioli*, enz. reeds vrugteloos gebezigd waren, hebben my in dit vermoeden gebragt.

20. Om *geimſlammeerd* bloed wel waar te neemen, dient het in een vat, byna even zo warm, als het bloed, opgevangen, en ook langzaam koud te worden: ——— buiten dit, vertoont het nooit zyne ontſteken korst, maar blyft, in zyn geheel, vast van wezen, taai, en bedriegt veele Geneesheren.

21. Fistulen, en verzweringen, aan het fundament, geneezen, dikwyls (ten minſten voor eenen tyd), long- of borstkwalen.

22. Winterhanden en wintervoeten ontſtaan wel, en zelf naar eene geringe uitwendige koude, maar hebben altoos een verborgen inwendige oorzaak.

23. Schurft (*Scabies*) ontſtaat altoos door uitwendige beſmetting, en geneest ook daarom nooit door inwendige ——— maar *altoos* en *alleen* door uitwendige middelen.

24. Door één pond Zwavel, even zo veel Varkensvet, en gemeene groene Zeep, onder een gemengd, en daarmede geſmeerd, konnen veele Schurftigen ras geneezen worden.

'SHERTOGENBOSCH,
den 30 November, 1786.

NA-

Digitized by Google

NATUURLYKE HISTORIE, VAN DE POULE SULTANE, OF DE PORPHYRIO.

(*Volgens den* Heer DE BUFFON.)

De Hedendaagſchen hebben aan een Vogel, by de Ouden beroemd onder den naam van *Porphyrio*, den naam van *Poule Sultane* gegeeven. Reeds meermaalen hebben wy gelegenheid gehad, om op te merken, hoe zeer de naamen der *Grieken*, doorgaans gegrond op onderſcheiden kenmerken, den voorrang verdienen van de naamen, in onze hedendaagſche taalen, als by toeval gevormd op verzonne of grillige overeenkomſten, dikwyls door eene nadere beſchouwing der Natuur gewraakt. — De naam van *Poule Sultane* verſchaft 'er ons een nieuw voorbeeld van. 't Is waarſchynlyk, dat zy eenige overeenkomst vindende, tuſſchen een *Hoen* en deezen Rivier*vogel*, zeer verre nogthans van het Moedergeſlacht verwyderd, en zich verbeeldende, dat hy, boven de gemeene Hoenderen, verre uitſtak in grootheid van houding, daar aan den weidschklinkenden naam van *Poule Sultane* toevoegden; doch de naam *Porphyrio*, ons voor den geest brengende, het rood of purper van den Bek en Pooten, was veel kenmerktekenender, veel juister. — Waarom kunnen wy alle die ſchoone overblyfzels der geleerde Oudheid niet herſtellen, en aan de Natuur die ſchitterende beelden, en getrouwe afbeeldingen, waar mede de *Grieken* dezelve geſchilderd, en altoos bezield hebben, niet wedergeeven: deezen geestig, gevoelig, getroffen door de ſchoonheden, welke dezelve aanboodt, gaven leeven aan hunne beſchryvingen.

Dat wy dan de Natuurlyke Historie opgeeven, van de *Porphyrio*, eer wy van de *Poule Sultane* ſpreeken. ARISTOTELES beſchryft de *Porphyrio*, als een Vogel met gekloofde voeten, hoog op de pooten, met eene blaauwe Pluimadie, en purperverwigen Bek, zeer ſterk het voorhoofd ingeplant, van grootte als een Haan. Volgens de les van ATHENÆUS, hadt ARISTOTELES 'er moeten byvoegen, dat 'er vyf vingeren aan de pooten van deezen Vogel zyn, 't geen een misſlag zou geweest, en tot welke, nogthans, eenige oude Schryvers vervallen zyn: een andere veel grooter misſlag der Hedendaagſche Schryvers

Digitized by Google

veren is die van ISIDORUS, volgens deezen zou de *Porphyrio* een der Pooten geſchikt tot zwemmen, en van vliezen voorzien, hebben, terwyl de andere, gelyk die der Landvogelen, alleen, om te loopen ſtrekte: 't geen niet alleen eene valſche opgave is, maar ſtrydig tegen allen denkbeeld van de natuur, en niets anders kan betekenen, dan dat de *Porphyrio* een Riviervogel is, die, op den kant des waters, op 't land leeft. In de daad, water en land verſchaffen hem leevensonderhoud: want hy eet, in den opgeſlooten ſtaat, Vrugten, Vleesch, en Visch: en zyn maag is gevormd als die der Vogelen, die van Graan en Vleesch, beide, leeven.

Gemaklyk kan, derhalven, de *Phorphyrio* opgebragt, en onderhouden worden. Hy behaagt, door zyne grootſche houding, door zyne ſchoone gedaante, door zyne ſchitterende Pluimadie, ryk in kleuren, beſtaande uit donker purper, en zeegroen: van aart is hy vreedzaam, gewent ligt aan de Vogelen met welke hy verkeert, ſchoon van eene andere ſoort, dan de zyne, en kiest onder deezen een Makker, van welke hy meest houdt. ÆLIANUS gewaagt van een *Porphyrio*, die van droefheid ſtierf, na dat hy een *Haan*, die hy meer dan andere Vogelen beminde, verlooren hadt.

Hy is een Vogel, die zo zeer, ja meer, dan de Hoenders, in den grond krabbelt, nogthans, gelyk PLINIUS ſchryft, bedient hy zich van zyne Pooten, als van een hand, om de ſpyzen aan zyn bek te brengen: deeze gewoonte ſchynt herkomſtig uit de evenredigheden van den hals, die kort is, tot de pooten, die zeer lang zyn, en het oppikken van het voedzel met den Bek, van den grond, bezwaarlyk doen worden. De Ouden hebben de meeste der bygebragte aanmerkingen over de *Porphyrio* gewraakt, en 't is een der Vogelen best door hun beſchreeven.

De *Grieken*, en de *Romeinen* onthielden zich, niet tegenſtaande hun alles bykans ten ſpyze ſchikkende weelde, van het eeten deezes Vogels: zy deeden ze uit *Lybie* (*), *Comagene* en de *Balearifche* Eilanden komen, om ze

(*) ALEXANDER VAN MYNDES telt, by ATHENEUS, de *Porphyrio* onder de Vogelen van *Lybie*, en getuigt, dat die Vogel, daar te lande, aan de Goden was geheiligd. Volgens DIODORUS van *Sicilie* kwamen de *Porphyrios*, met verſcheide andere Vogelen, ryk in kleuren, uit het hart van *Syrie*.

Digitized by Google

ze te voeden, en in Paleizen en Tempels te plaatzen, waar men ze in vryheid liet, als een gast deezer plaatzen waardig, van wegen zyne houding, goede geaartheid, en schoone pluimadie.

Indien wy, ondertusschen, met deeze *Porphyrio* der Ouden, onze *Poule Sultane* vergelyken, blykt het dat die Vogel uit *Madagascar*, onder den naam van *Taleva* (*) tot ons overgebragt, volkomen dezelfde is. De Heeren van de Academie der Weetenschappen hebben, gelyk wy, de *Porphyrio* der Ouden, in de *Poule Sultane* herkend. —— De *Poule Sultane* is, van den Bek tot de Nagelen gemeeten, omtrent twee voeten lang, de vingeren zyn zeer lang, en geheel los, zonder eenig zweemzel van een vlies, zy staan in de gewoone schikking drie van vooren, en een van agteren: 't is by GESNER een misslag, dat hy 'er twee voor, en twee agter, plaatst. De Hals is zeer kort in evenredigheid met de hoogte der Pooten, die geheel vederloos zyn; de Pooten zyn zeer lang, de Staart is zeer kort, de Bek die, aan de zyden, de gedaante van een geknotten kegel heeft, is kort, en de laatste trek, die deezen Vogel kenmerkt, is, dat hy, gelyk de *Koet*, den voorkop kaal heeft, en bezet met een plaatje, 't welk zich uitstrekt tot boven op den kop, en langwerpig rond uitbreidt, dit plaatje schynt gevormd te worden door eene verlanging van de hoornagtige zelfstandigheid des Beks; die geeft ARISTOTELES by ATHENEUS te kennen, als hy schryft, dat de *Porphyrio* den Bek sterk, en het voorhoofd ingeplant, heeft (§).

Deeze *Poule Sultane*, door de Heeren van de Academie der Weetenschappen beschreeven, is de eerste Vogel van die soort, door de Hedendaagschen gezien. GESNER schryft 'er alleen over, volgens hem medegedeelde verhaalen, en eene tekening. WILLUGHBY zegt, dat geen Natuur-

(*) De *Taleva* is een Riviervogel van de grootte van een Hoen, met violetkleurige vederen, de Voorkop, de Bek en Pooten zyn rood. FLACOURT spreekt 'er met verrukking van. *Hist. Gen. des Voyages*, Tom. VII. p. 606. De *Franjche* Scheepslieden kenden dien Vogel, onder den naam van *Poule Bleue*. „ De *Poules* „ *Bleues* van *Madagascar* hebben op *Isle de France* jongen voortgebragt, *Remarques faites en* 1773. *par M. le Vicomte* Q. DE QUERHOENT.

(§) *Memoires de l'Academie, depuis* 1666 *jusque en* 1669. Tom. III. P. 3.

Digitized by Google

tuurkundige de *Porphyrio* gezien heeft. Wy hebben den Marquis DE NESLE dank te weeten, wegens de voldoëning van eene *Poule Sultane* levende gezien te hebben, en wy betuigen dezelve openlyk, als een ſchuld der Natuurlyke Historie, aan dien Marquis, wiens ſmaak, zo edelmoedig als verlicht, dezelve alle dagen verrykt. Hy heeft ons in ſtaat geſteld om grootendeels van de *Poule Sultane* te verzekeren 't geen de Ouden van de *Porphyrio* gezegd hebben.

In de daad, deeze Vogel is zeer goedaartig, onſchadelyk, vreesagtig, vlugtig, beminnende en zoekende de eenzaamheid en afgelegene plaatzen, zich om te eeten zo veel mogelyk verſchuilende; wanneer men de *Poule Sultane* nadert, ſlaat hy een geluid, veryaardheid aanduidende, eerſt zwak, vervolgens ſcherp, en eindigt met twee of drie doffe en mommelende ſlagen; uit eigen vermaak geeft zy een minſchreeuwend en zagter geluid. Zy ſchynt aan vrugten en wortelen, boven al de Suikerei-wortelen, de voorkeus te geeven boven allen ander voedzel, ſchoon zy ook van Graanen kan leeven; doch als men haar Visch aanbiedt, ſtraalt de natuurlyke ſmaak door, deezen verſlint zy met greetigheid; dikwyls doopt zy de ſpyzen eenige keeren in 't water; als een brok wat groot is, mist het nooit of zy neemt dezelve in den Poot, houdt ze tusſchen haare lange vingeren, de voorſte by den agterſten brengende, houdt den Poot halverweg opgeligt, en eet 'er afbytende van.

'Er zyn bykans geene Vogels, voor welken de *Poule Sultane* in ſchoonheid van kleuren behoeft te wyken: het zagt en luisterryk blaauw van de Pluimadie deezes Vogels wordt verſraayd door de ſchitterendſte weerſchynen: zyne lange Pooten, en het Plaatje boven op den Kop, met den Bek, zyn ſchoon rood; een bosch witte veeren, onder den Staart, vermeerdert den gloed van den heerlyken blaauwen mantel. —— Het wyfje verſchilt van het Mannetje alleen daar in, dat ze een weinig kleinder is, dit is wat grooter dan een *Patrys*, doch wat kleener dan een *Hoen*.

De Marquis DE NESLE heeft dit Paar van *Sicilie* medegebragt, waar, volgens een berigt, 't geen hy de goedheid had ons mede te deelen, de *Poule Sultanes* bekend zyn onder den naam van *Gallo-fagiani*, men vind ze aan 't Meir van *Lentini* boven *Catanea*. Zy worden in deeze Stad voor een zeer maatigen prys verkogt; als mede te *Syracuſe* en in de nabuurige Steden; men ziet ze wandelen

Digitized by Google

len op openbaare plaatzen, waar zy zich onthouden by de Fruit- en Vrugten verkoopſters, om het afval op te zoeken. —— Deeze ſchoone Vogel, by de *Romeinen* in de Tempelen onderhouden, deelt dus eenigermaate in den val van *Italie*: doch dit laatſte geval levert ons een allergewigtigst gevolg op: te weeten, dat het Geſlacht van de *Poule Sultane* zich op *Sicilie* als een landeigene Vogel gevestigd hebbe, door eenige Paaren der *Porphyrios* uit *Africa* overgebragt; en naar alle waarſchynlykheid heeft deeze ſchoone Vogelſoort zich voortgeplant in eenige andere Gewesten; want wy zien, uit eene plaats by GESNER, hoe die Natuurkundige zich verzekerd hieldt, dat men *Poule Sultanes* in Spanje, en de Zuidelyke Landſchappen van *Frankryk*, aantreft.

Voor 't overige behoort deeze Vogel onder de zodanige, die zich het natuurlykst geſchikt toonen tot den ſtaat des Huislyken leevens, en zou het zo nut als aangenaam weezen die ſoort aan te kweeken. Het Paar, door den Marquis DE NESLE gekweekt, heeft, in den voortyd des Jaars MDCCLXXVIII, een nest gemaakt: men zag het Mannetje en Wyfje, te zamen, aan het vervaardigen bezig: zy plaatſten 't zelve op eenige hoogte van den grond, op een uitſteekenden hoek van een muur; takjes, en eene menigte van ſtroo, zamenbrengende: het legzel beſtondt uit zes witte Eijeren, met een ruuwe ſchil, volkomen rond, en van grootte als een kleine billard-bal. Het Wyfje was traag in 't broeden; men zette de Eijeren onder een *Hoen*, doch het broed mislukte. Men mag, buiten twyfel, hoopen, dat men een volgend broedzel beter zal zien ſlaagen, zodra het Wyfje zelve 'er op wil blyven zitten. Noodig is het ten dien einde, dat men deeze Vogelen rust geeve, en die afzondering gunne waar op zy geſteld zyn, boven al in den Paartyd.

AAN-

Digitized by Google

AANMERKINGEN OVER DE VERBETERING DER WEIDLANDEN.

(Ontleend uit een *Discours prononcé a Dyon, pour l'ouverture du cours de Botanique, par* Mr. DURANDE).

Ongetwyfeld moeten, onder de nutte Planten, geteld worden alle die de Natuur te voorſchyn doet komen om ten voedzel voor het Vee te dienen; voor het Vee 't welk gebruikt wordt in den Landbouw, en dat de Velden vrugtbaar maakt door zynen arbeid en mest. Het verwaarloozen der Weidlanden kan zeer veel toebrengen tot ſchaarsheid en gebrek ten deezen aanziene; en ik geloof geene geheel onnutte taak op my te zullen neemen, wanneer ik, by den aanvang myner Lesſen over de Plantkunde, eenige aanmerkingen in 't midden breng, over dit aangelegen onderwerp.

De Menſchen waren, in den vroegſten tyd, Herders: doch toen beſloegen zy een onmeetbaare uitgeſtrektheid lands. ABRAHAM en LOTH, uit *Egypte* getrokken, vonden zich welhaast gehoodzaakt van elkander te ſcheiden; dewyl een zelfde oord niet genoegzaam was tot het voeden hunner talryke kudden. —— De Landbouw de Menſchen tot een min zwervend ſtiller en bepaalder leevenswyze aanleiding geevende; bragt hun in Maatſchappy zamen, gaf hun tyd om kunſten uit te vinden, te volmaaken, uit te denken en op te merken; doch de aarde was nog te wyd uitgeſtrekt, dan dat zy de ongelegenheden der Weidlanden zouden bemerken, of zich bekreunen over de middelen, om een kwaad, 't geen zy niet kenden, te verminderen of te weeren. Alles wrogt mede, om de oorſpronglyke gemaklykheid te begunſtigen.

De Natuur vermenigvuldigt de Grasplanten naar gelange van derzelver nutrigheid: zy groeijen overal waar men aarde vindt; zy vervullen de kleinſte ledige vakken: de minſte zagte regen doet ze weder groenen, als de droogte ze verſchroeid heeft: onophoudelyk teelen zy voort door haare wortels: 't was derhalven, in de vroegſte tyden, noodloos eenige moeite aan te wenden om de Grasplanten te kweeken.

Maar tegenwoordig, nu de Aardbodem veel meer bevolkt is, zyn de uitgeſtrektſte Weiden niets in evenredigheid met Weiden der vroegſte Wereldbewoonderen. De Beesten,

Digitized by Google

ten, welken men 'er by aanhoudenheid, op laat loopen, trappen de grond vast, ſcheuren de wortels, rukken eene menigte van goede Kruiden uit, brengen veel toe aan de verhindering des groeis van Planten, die teder zyn, of zy verdelgen ze, terwyl de onnutte Planten, die veelal ſterk zyn, en veel kunnen uitſtaan, vermenigvuldigen, en den geheelen grond beſlaan. —— Welhaast vermoeijen zich de Dieren in dit ſlag van Weiden om voedzel te zoeken, nauwlyks genoegzaam om hun in 't leeven te houden, en volſtrekt niet in ſtaat om hun ſterkte ten arbeid te geeven. Zo ras *Italie* de landen aan loontrekkende Bebouwers overgaf, werden de beste Beemden niet meer dan Weidlanden: en dit vrugtbaar Land, zo lang de hand der Helden 't zelve bebouwde, moest beſtaan van het Koorn door Buitenlanderen ingevoerd.

Om zich te verzekeren dat een Weide verbastert, wanneer men die beſtendig door het Vee laat afweiden, is het alleen genoeg op te merken, dat de Kruiden, die in onze Beemden, waar geen Vee loopt, tieren, niet in de *gewoone* Weiden gevonden worden. In de daad, alle die nutte Gewaſſen vorderen meer of min behoedzaamheids en zorgs: de meeste verdwynen naa het verloop van zeker aantal jaaren, wanneer men niet toelaat dat zy tyd hebben om zich zelven te zaaijen, of wanneer de uitſteekende goedheid van den grond, en de menigte van daar opgebragte mest, de uitſchieting der wortelen, en de vermenigvuldiging van dien kant, niet zeer bevordert. Zou het, zonder den Veebouweren de Weiden te ontneemen, die hun zo veel voordeels toebrengen, niet mogelyk zyn, die landen te verdeelen, een gedeelte aan Landbouweren af te ſtaan, onder voorwaarde van dezelve, naa het verloop van eenige jaaren, in den ſtaat van goede Weiden weder over te leveren; op welken tyd zy een ander gedeelte zouden neemen? Het Land, 't is waar, zou van een gedeelte der Weidlanden beroofd zyn; doch de overigen zouden zich in goeden ſtaat bevinden, en overvloedig voedzel aan het Vee verſchaffen. Deeze voorzorge zou ook invloed kunnen hebben op de gezondheid der Menſchen: want de Melk van het Vee is meer of min overeenkomſtig met het voedzel, 't geen zy nuttigen. Hoe weinig plaats kan, by voorbeeld, een zieke trekken van de Melk eens Diers, welks bloed ſchraal en ſcherp is, door gebrek of de ſlegte hoedanigheid der Weide. In een dor jaar heb ik meermaalen de Ezelinnemelk, voor zieken geſchikt, geproefd,

Digitized by Google

doch altoos een weinig ſcherp gevonden, daar, in overvloediger jaaren, die zelfde Melk zeer zagt is, en den Zieken kragtdaadig helpt.

Door welke middelen men de Weidlanden zou kunnen herſtellen, valt gemaklyk op te maaken, uit het geen men in *Zweeden* doet in de Velden van *Tahlum*. De grond is 'er ſchraal, de omleggende plaatzen beſtaan uit zand en klippen, bezet met Dennen en *Ierlandſche Mosch*; ook treft men 'er eenige moerasſen aan: ondertusſchen zyn die landen de grasrykſte in dat geheele Koningryk. Wanneer de *Zweeden* in die ſtreeken een Weide willen aanleggen, laaten zy den grond, ten minſten ter diepte van zes duimen, omſpitten; zy zuiveren denzelven van alle ſteenen, bebouwen dien vervolgens, en brengen 'er veel mest op: zy zaaijen 'er koorn en zomtyds haver op. Den Oogst gedaan zynde, laaten zy het land braak leggen, en eenige jaaren daar naa groeit 'er overvloedig gras. Indien het gezaaide ſlegt opkomt, indien de grond met mosch begroeit, hervatten zy de eerſte bewerking, welke zy, naa langer of korter tusſchenpoozen, herhaalen, zo ras zy bemerken, dat de Weide begint af te neemen. —— Deeze eenvoudige bewerking zou ſlaagen in alle Weiden, die ryklyk bevogtigd worden; doch in min vogtige, en misſchien in alle, zou het zeer dienen tot het voortzetten der beste Kruiden, dat men 'er Graszaad zaaide, of zaaden van Planten, die onze beste Weiden beſlaan.

CATO, gevraagd op welke wyze een Landbouwer ſchielykst ryk kon worden? antwoordde, door Vee te houden: hy wilde zeggen, door den grond wel te bearbeiden en ryklyk te mesten: en gevolglyk door zyne Weidlanden in goeden ſtaat te houden.

FERIUS CRESINUS trok meer van een klein Erfgoed, dan zyne Buuren, die eene veel grooter uitgeſtrektheid gronds bebouwden. Nyd vervulde hun hart, zy beſchuldigden hem, dat hy door zekere toverkonst hunne landen onvrugtbaar hieldt. Hy werd van de Overheid geroepen, om zich des te verantwoorden. Hy bragt voor hun oog, de best gemaakte werktuigen en gereedſchappen des Landbouws, hadt een ſpade in de hand, en by zich welgevoede Koeijen. „Zie daar", was zyn woord, al myne „Toverkunst; voeg 'er myn zweet en zorgen by!" Allen ſtemden zy ten zynen voordeele.

De Landbouw vordert ſterke, arbeidzaame en kundige Lieden. Zy moeten weeten de Beesten, tot den arbeid en het bemes-

Digitized by Google

meesten der Landen geschikt, te beheeren, die aan te kweeken en te voeden: de Natuur deelt haare gaven niet uit, maar evenredigheid der Erflanden, welke iemand krygt; zy bewaart ze om toe te reiken aan den werkzaamen en yverigen Landman. Het bevorderen van den Landbouw is het waardig voorwerp van schrandere Staatsmannen. Het zeggen van den grooten SULLY is eene eeuwige waarheid: „ De Inkomsten van een Volk", dus luidt de taal van dien besten Staatsdienaar des besten Konings, „ zyn „ niet gewis, dan in zo verre de Landbouwers ryk zyn: „ want de gaven der Natuure maaken de eenige onuitput- „ baare goederen uit, en alles bloeit in een Land waar „ de Landbouw bloeit".

't Is de Plantkunde, die ons verlicht omtrent de natuur van goede Weidlanden, omtrent de middelen om dezelve aan te leggen en te onderhouden. 't Is de Plantkunde, die ons leert welke gewassen de Weidlanden bederven, als zy de overhand krygen, en ze, in stede van nuttig, schadelyk voor het Vee maaken, en verdient dezelve ook, uit dien hoofde, onze vlytige beoefening.

DE BESPIEGELENDE WYSGEER; BY HET VALLEN DER SNEEUW.

(Naar 't Engelsch.)

Wat is het koud! de wind, van 't Oosten aangevloogen,
Verstyft de dampen, jaagt een Sneeuwjagt elk in de oogen:
De vlokken dwarlen, als een draaykolk, in het rond,
En tuimelen op de lugt, bedekken d'open grond,
De straaten, 't dor geboomte, en vullen hof en erven.

Onder de verschynzelen, die de Winter, geenzins onvrugtbaar in het opleveren van Voorwerpen, der aandagtigste opmerkinge waardig, verschaft, bekleedt de Sneeuw geenzins de laagste plaats. Deswegen is dezelve ook, van de vroegste geheugenisse af, als zodanig vermeld, de bewondering trekkende van Dichters en Wysgeeren, gewyde en ongewyde. De Schryver van JOBS Boek, zo vol heerlyke en grootsche gedachten, legt ELIHU, de heerlykheid en onbegryplykheid van GODS werken vermeldende, deeze taal in den mond. „ GOD dondert met zy-

Digitized by Google

„ ne ſtemme zeer wonderlyk; hy doet groote dingen en
„ wy begrypen ze niet: want hy zegt tot de Sneeuw:
„ weest op Aarde!"—— En den ALLERHOOGSTEN zelve doet hy tegen JOB dit woord voeren. „ Zyt gy gekomen
„ tot de Schatkamer n der Sneeuw? Uit wiens buik komt
„ het Ys voert, en wie baart den Rym des Hemels? —
„ GOD geeft," zingt de Heilige Dichter, „ de Sneeuw
„ als wolle." —— „ Hy verſpreidt" zegt SYRACHS wyze Zoon, „ de Sneeuw, gelyk vogelen, die nederwaards
„ vliegen, en dezelve daalt af gelyk de Springhaanen,
„ die zich nederzetten op eenig land; de ooge is ver-
„ wonderd over de ſchoonheid van haare wittigheid."

Om niet op te haalen hoe HOMERUS een Sneeuwvlaag beſchreef, en LUCRETIUS deeze Natuurverſchynzels in zyn Dichtwerk gedenkt, zullen wy alleen uit de hedendaagſche overneemen het ſchoon tafereel door onzen *Nederlandſchen* Jaargety-Dichter N. S. VAN WINTER, in naavolging van zynen Voorganger, den *Engelſchen* THOMPSON, gemaald.

—— Wat nieuw tooneel! Een nevelige waasſem
Wordt uit het noorden met een' altoos kouder aasſem
Den dampkring door verſpreid, en daar, zo wyd zy rolt,
Gevormd tot regen, en terſtond tot Sneeuw geſtold.
Eerst valt ze in eene bui als ligte pluimen neder,
Dan ſtrekt ze in dichter vlaag zich over de akkers breeder
En verder uit. —— ——
Een onbezoedeld wit wordt overal vernomen,
Behalven daar de Sneeuw op 't oppervlak der ſtroomen
In 't golvend water ſmelt, of van de boorden ſtort.
't Geboomte buigt zyn kruin, en eer de dag, hoe kort
Zy thans onze aard' verlicht, de flauwe zonneſtraalen
In 't ſcheemrend avonduur ter westkim neêr ziet daalen,
Ligt al het werk der vlyt langs 't vlak des velds bedekt,
Zo verr' het winterweêr zyn vormverwisſeling ſtrekt.
Het ſteile mastbosch heft zyn ſchedel na den hoogen
En blinkt by 't ſchittrend wit ons aangenaam in de oogen
Met onverwelkbaar loof. De pynboom, donker groen,
En breed gebladerde eik, trotſeeren 't bar ſaizoen.
Het ſmal jeneverloof is zwaar met ſneeuw belaaden;
De doorenige hulſt draagt ze op zyn bonte bladen;

't Haag

't Haag appelboomptje ſteekt met bloem en vrugt 'er uit;
De klim, die om den ſtam zyn tengre takjes ſluit;
Een reeks van heesters en van altoos groene planten
Vertoont zich door de Sneeuw en pronkt aan alle kanten.

Barre tyd voor de gevederde Benden, die, in de lugt omzwervende, daar en op den grond het noodig voedzel zoekt, en ook voor 't gedierte des velds, door gemelden Dichter gevoeliger beſchreeven dan wy het kunnen uitdrukken.

——— Het pluimgedierte zwerft
Nu 't in het ſtreng ſaizoen op 't veld zyn voedzel derft
Om dorschvloer, ſchuur en wan; daar 't onder 't ſchichtig waaren
Zyn ſchraalen nooddruft niet dan ſteelswyz' durft vergaêren.

De haas, hoe bloo van aart, door bang gebrek gedreeven,
Beſtaat rondom het dorp door tuin by tuin te ſtreeven,
En aast op 's Landmans kool, naast zyne ſtulp geplant.
Nu ſlaat het blaetend vee op 't zwaarbeſneeuwde land
Verlegen de oogen neêr; 't poogt op de dunſte plekken
Al graavende in de ſneeuw, nog eenig kruid te ontdekken.

In onze Gewesten, ter maatige hoogte gevallen, en zeldzaam heeft men hier die zeer diepe en ondoorkomelyke Sneeuwhoogten, geeft de Sneeuw, ſchoon met eenigen overlast vergezeld, gelegenheid tot Wintervermaak, en gemak in 't vervoeren van goederen; in de Noordſche Gewesten bedient men 'er zich van ten grooten voordeele des Handels; langs de Sneeuwwegen brengt men anders te zwaare lasten; en de vermaakneemingen aldaar worden grootlyks op de dikke Sneeuwbaanen genomen. ——— In landen, waar het gebergte de kruin ten hemel heft, en deeze altoos met Sneeuw bedekt is, baart de opeenpakking deezer ligte ſtoffe ſchriklyke verſchynzelen; de Sneeuwſtortingen in het *Alpiſche* Gebergte neemen, in het afrollen, Menſchen, Vee, Huizen, en Boomen mede, en bedelven niet zelden de ongelukkige bewoonders dier ſtrecken, en worden de Reizigers door dit onheil niet zelden overvallen. TOMPSON liet in zyn Winterſchildery dit aan doenlyk verſchynzel niet onaangeroerd, en heeft VAN WINTER

Digitized by Google

TER dit treffend beeld naageſchilderd op eene wyze, welke ons beweegt om 't zelve hier te plaatzen.

De Sneeuwbui, door de lugt al verder heen gedreeven,
Doet, in een hooger oord, den nyvren Landman beeven,
Die van de marktplaats keert met voorraad voor 't gezin,
Hy ſlaat, zo veel hy kan, het naaste voetſpoor in.
't Wordt alles overdekt. Hy kan de paên niet vinden.
Hy gaat al waadend voort, ontbloot van hulp en vrinden.
De ſneeuw ryst vreeslyk hoog, terwyl het ongeduld
In deeze onzekerheid zyn hart met angst vervult.
Hy denkt aan have en erf, aan kroost en dierbre gade.
Zyn kragt komt hem, een wyl, in deezen nood te ſtade,
Hy werpt den voorraad weg, die ieder oogenblik
Hem zwaarder drukt: zyn ziel word overheerd door ſchrik:
Hy waande van de hoogte in 't veld zyn dorp te ontdekken,
Welks kerkſpits in deez' nood ten baak hem kon verſtrekken;
Maar van den weg verdoold, omringd van allen zy'
Door de opgehoopte ſneeuw, grimt in dees woesteny
De zwarte nagt hem aan met al zyn aakligheden,
De diepe ſneeuw vertraagt en ſtuit zyn wankle ſchreden.
De winden ſteeken op, en gieren door de lugt;
Zyn matte boezem ſlaakt geduurig zugt op zugt;
Zyn wanhoop groeit allengs by 't mindren zyner krágten.
Geen denkbeeld ryst in zyn verbyſterde gedagten
Dan van geſtopte paên en pas bevroozen plas,
Van groeven, kuilen, en van trouweloos moeras.
Hy lyd, door vrees des doods op 't akeligst bevangen,
Al de angſten, die een Man en Vader kunnen prangen;
Zyn moed bezwykt geheel. Helaas! de Vrouw bereid
Vergeefsch het koestrend bed, 't verlegen Kroost verbeidt
Den Vader vrugteloos; 't verheft vergeefsch zyn klagten
En overſchreeuwt de ſtem in de aakligſte aller nagten,
De kille winter grypt nu 't hart des Landmans aan,
Verſtyft de ſpieren, doet den bloedſtroom flauwer gaan,
Het kwynend overſchot der leevensgeesten wyken,
En eindelyk de pols in zynen ſlag bezwyken.

Dan

Dan laaten wy ons tot eene eenigzins bepaalder Beſpiegeling van dit Weerverſchynzel zetten. By ARISTOTELES is de Sneeuw, „ een bevroozen Wolk." PLINIUS noemt dezelve „ het ſchuim van het water des hemels als het „ tegen elkander kletst." In de daad eer eene dichterlyke uitdrukking, dan een Wysgeerige beſchryving. De Natuurkundigen ſtemmen genoegzaam overeen, dat de Sneeuw gevormd wordt, door het bevriezen der dampen in den dampkring; de oorzaak mag men eigenlyk toeſchryven aan de koude des dampkrings waar door zy heen valt. Wanneer de dampkring warm genoeg is, om de Sneeuw, eer dezelve tot ons komt, te ontbinden, noemen wy dezelve Regen: doch blyft ze onontdooid, dan zien wy het ſneeuwen. Veele Reizigers hebben waargenomen, dat het op de toppen der bergen ſneeuwde; maar dat zy, laager komende, alleen Regen kreegen: dewyl de Sneeuw een warmer lugt, waar in dezelve ſmolt, ontmoet hadt.

De Sneeuw is van den Hagel onderſcheiden in de kristalſchietingen, die men by den Hagel niet aantreft. Zulks blykt uit het beſchouwen van de Sneeuwfiguuren, als het, zo men 't noemt, ſterretjes ſneeuwt, boven al wanneer men het vergrootglas te hulp neemt. DESCARTES, CASSINI, HOOKE, OLAUS MAGNUS, SCHEUCHZER, MUSSCHENBROEK, ENGELMAN, LE FRANCQ VAN BERKHEY en anderen, hebben 'er ons afbeeldingen van gegeeven, met hunne waarneemingen daar over.

Met reden ſtaan wy verwonderd over de veelvuldigheid, ſchoonheid en regelmaatigheid van veele onder dezelve. De meer dan vierhonderd Sneeuwfiguuren uit het werkje van ENGELMAN, van 't zelve afgezonderd vindende, zou iemand niet ligt voor afbeeldzels van Sneeuw aanzien; nogthans moge men de goede trouw van dien kundigen Waarneemer niet in twyfel trekken. Andere Waarneemers geeven dergelyke, ſchoon niet in die menigte, en veelal ongeregelder; verſcheide omſtandigheden, by het waarneemen en aftekenen, kunnen hier medewerken. Over de regelmaatigheid der eenigzins geregelde, gelyk de meeste afbeeldzels, ſtaan wy met rede verſtelt, en worden opgewekt, om, wanneer de gelegenheid zich aanbiedt tot eigen waarneeming, deeze fraaije gewrogten der Natuure zelve na te gaan. By gemelde Natuuronderzoekers vinden wy zeer verſchillende gedagten over den oorſprong deezer Sneeuwfiguuren opgegeeven: wy zullen ze niet beoordeelen; maar 'er alleen byvoegen, dat de beroemde BECCARIA beweert,

Digitized by Google

hoe de geregeldheid van derzelver maakzel aan de werking der Electriciteit moet worden toegeſchreeven. 't Is nauw noodig hier aan te merken, dat deeze ſchoone Sneeuwfiguuren alleen, of voornaamlyk, gezien worden by koud helder vriezend weer, zeer enkel in de lugt nederdaalende, of met een effen betrokke lugt, en bovenal in groote menigte by 't geen men Jagtſneeuw noemt. By dooijend weer, kleeven de Sneeuwdeeltjes zamen, en vallen in vlokken, van verſchillende grootte, neder. —— Een verſchynzel opleverende, 't geen, hoe gemeen ook by ons, hoe weinig daarom gade geſlaagen, zeer ſchoon is, en door de bewoonders van Landen, waar nimmer Sneeuw valt, als zy hier een Sneeuwbui zien, voor een der zeldzaamſte wonderen der Natuur, gehouden wordt.

De Sneeuw, hoe zagt hoe ſchynbaar zagt, is met de daad hard en waarlyk Ys. Zy heeft die ſchynbaare zagtheid, doordien de tedere ſcherpe puntjes op het eerſte aanraaken van een warmen vinger ſmelten. De ligtheid der Sneeuw, ſchoon vast ys, moet toegeſchreeven worden aan de uitgebreidheid der oppervlakte, naar evenredigheid van de ſtoffe daar in begreepen. De witheid der Sneeuw ontſtaat uit de kleinheid der deeltjes; in kleine ſtukjes geſtooten ys zal zich desgelyks wit vertoonen.

Maar, wy hebben de Sneeuw niet alleen aan te merken als een ſchoon en opmerkenswaardig verſchynzel? De groote Beſchikker van algemeen heil heeft dezelve, gelyk andere werken der Scheppinge, dienstbaar gemaakt tot heilzaame oogmerken. —— Oordeelden wy alleen op het bloote voorkomen, wy zouden ons veelligt verbeelden, dat de koude vogtigheid van de Sneeuw, wel verre van voordeelig te zyn voor de Aarde, ſchade zou toebrengen aan den groei. Doch de ondervinding aller eeuwen heeft het tegendeel geleeraard. Sneeuw, bovenal in de Noordlyke Gewesten, waar de grond maanden lang met dezelve overdekt ligt, bevordert den groei der Gewaſſen, door het Koorn, en andere Vrugten des velds, voor de koude der lugt te beſchutten en bovenal de ſcherp ſnydende winden af te weeren.

't Is een gemeen denkbeeld, door de meesten aangenomen, dat de Sneeuw de Landen, op welke dezelve valt, meer vrugtbaarheids verleent dan Regen, ter oorzaake van de Salpeteragtige zouten, die men veronderſtelt dat de Sneeuw onder het bevriezen verkrygt. Doch het blykt uit de Proefneemingen van MARGRAAF, dat het ſcheikundig on-

der-

Digitized by Google

derſcheid tusſchen Regen en Sneeuwwater zeer gering is, en geen van beide eene hoeveelheid Salpeter of eenig ander zout in zich bevat, geſchikt om den groei te bevorderen. Eens toegeſtaan zynde, 't geen van anderen ontkend wordt, dat Salpeter den grond vrugtbaar maakt, zal de hoeveelheid in de Sneeuw veel te gering weezen, om ten dien einde iets van belang uit te werken. De werkzaamheid der Sneeuw, als den grond meer vrugtbaarheid byzettende dan de Regen, mag, zonder dat wy de toevlugt neemen tot ſalpeter-zouten, met alle rede daar aan worden toegeſchreeven, dat zy een dekzel oplevert voor de wortels der Planten tegen de koude des dampkrings, belet dat de aarde niet eenige voeten diep in de Noordſche Gewesten bevriest, en de warmte, uit den grond zelve opryzende, daar onder bewaard en het vervliegen belet wordt. Volgens zommigen heeft de Koninglyke Dichter, in de reeds aangetoogen plaats, zingende: „ dat GOD de „ Sneeuw als wolle geeft," dit zeggende, meer gedoeld op deeze dekkende eigenſchap, dan op de gelykheid der Sneeuwvlokken met wolle. Te regt mogt de meermaals aangehaalde Dichter VAN WINTER dit betuigen:

——————— Natuur! hoe ſtreng uw werking zy,
Gy maatigt tevens uw gedugte Heerſchappy:
Op dat de felle vorst de vrugtbaare aard niet ſchade
Op eene vreemde wyz', zyn invloed haar te ſtade
En vormt van water ſneeuw, die 't rustend veld bedekt,
En 't, als een wollen kleed, tot winterdekzel ſtrekt.

De Sneeuw, ſmeltende, dringt diep in den grond, door de vorst eerst verhard maar ook verbrooken, en kan, overeenkomſtig met de veronderſtelling der geenen, die de Olie grootendeels het voedzel der Planten maaken, de vrugtbaarheid bevorderen door de Olieagtige deeltjes welke zy behelst.

By Propheet JESAIA vinden wy eene cierlyke gelykenisſe, van de Sneeuw ontleend, waar mede wy onze Beſpiegeling beſluiten. „ Gelyk de Regen en de Sneeuw van den He„ mel nederdaalt en derwaards niet wederkeert, maar door„ vogtigt de aarde, en maakt dat zy voortbrenge en uit„ ſpruite, en zaad geeve den Zaaijer en brood den Eeter; „ alzo zal myn woord, dat uit mynen monde uitgaat, ook „ zyn, het zal niet ledig tot my wederkeeren; maar het „ zal doen 't geene my behaagt, en het zal voorſpoedig zyn „ in 't geen waar toe ik het zende."

Digitized by Google

VERSLAG VAN DE VEELVULDIGE VOORDEELEN, ONTSTAANDE UIT DE REIZEN TER ONTDEKKINGE VAN LANDEN EN ZEEËN IN DEN LAATSTEN TYD, VAN DE ENGELSCHEN ONDERNOOMEN. DOOR DR. DOUGLAS.

„ Met zo veel genoegen als wy een Uittrekzel vervaar-
„ digden van de laatſte Reize, door de Capiteins
„ COOK, CLERKE en GORE, in ons voorgaande Deel
„ ten einde gebragt, zal het zelve, gelyk wy niet vertrou-
„ wen, maar met zekerheid vernomen hebben, door het
„ meerendeel onzer Leezeren, wier nieuwsgierigheid een
„ allerſmaaklykst onthaal in Berigten van vreemde Landen
„ en Volken vindt, ontvangen wezen. —— In het
„ oogloopend, zeker, zyn de voordeelen aan zulke Land-
„ en Zee-ontdekkingen vast: by veele byzonderheden val-
„ len ze ons in, en het erkentelyk hart des Leezers be-
„ dankt de Zeehelden, die zulke ſtoute Tochten waagen,
„ onbevaaren Zeeën inſteeken, en gevaaren van veelvuldi-
„ gen aart moedig tarten. Eigenaartig is de wensch, om-
„ deeze Voordeelen byeengebragt, en in één oogpunt
„ geſteld te zien, waar uit wy dezelve op ons gemak
„ en in 't geheel kunnen beſchouwen. Dr. DOUGLAS ſtelt
„ ons in ſtaat om dit genoegen onzen Leezeren te ver-
„ ſchaffen, daar hy, op eene onderſcheidene wyze, de
„ Voordeelen vermeldt van alle de Reizen ter ontdekking,
„ ten tyde der Regeeringe zyner tegenwoordige *Groot-*
„ *Brittanniſche* Majeſteit ondernomen, waar in de Reizen
„ van COOK, CLERKE en GORE een zo groot aandeel heb-
„ ben. Dit zal, zo wy meenen, geen onbevallig By-
„ voegzel op die menigte van Uittrekzels maaken. Zie
„ hier 't zelve.

* * * * * * *

De Voordeelen, die het Menschdom trekt van de Reizen ter Ontdekkinge ondernomen, kunnen tot vyf algemeene Hoofden gebragt worden.

I. *De Verbetering en Uitbreiding der Aardryksbeſchryvinge.*

II. *De Handel-Voordeelen.*

III. *De Aanwas in Weetenſchappen.*

IV.

Digitized by Google

IV. *De vermeerdering van Wysgeerige Godsdienstige Beſpiegelingen.*

V. *De Voordeelen, den Ontdekten te beurt gevallen.*

van elk deezer zullen wy onderſcheiden ſpreeken.

I. *De Verbetering en Uitbreiding der Aardrykskunde.*

1. De waare ligging van de *Falkland's Eilanden* was onbekend. Deeze werd, in den jaare MDCCLXIV, door BYRON bepaald. ——— Capitein COOK ontdekte ook verſcheide Landen, inzonderheid *Sandwich Land*, de Zuidlykſte ontdekking tot nog gedaan.

2. De Uitgangen, de Stroomen, de Bogten van de *Straat van Magellaan*, zyn nauwkeurig nageſpeurd, en is 'er een Kaart van gemaakt door BYRON, WALLIS en CHARTERET.

3. De andere Doortochten na den *Zuider Atlantiſchen Oceaan* om *Kaap Horn*, zo verſchriklyk voor Lord ANSON en PIZARRO, is van alle zyne verſchriklykheden ontheeven, door eene menigte van de voldoenendſte waarneemingen, aangevangen by den Westlyken ingang van de *Straat van Magellaan*, en voortgezet rondom *Terra del Fuego*, en door de *Straat van Le Maire*.

4. Inzigten van Heerschzugt of Gierigheid hadden, tot hier toe, den *Stillen Oceaan* belet te leeren kennen: de groote oogmerken waren, of den gereedſten en gemaklykſten weg te vinden na de *Moluccas* of de *Aſiatiſche* Specery Eilanden; of den ouden koers te houden, op welken men een *Spaansch Galjoen* mogt aantreffen. MANDANO en QUIROS hadden, nogthans, door van dien koers af te wyken, en van *Callalo* westlyker aan te ſtevenen, eenige Eilanden gevonden, welke zy geloofden, dat het beſtaan van een Vastland in 't Zuiden aankundigden. De onderneemende *Hollanders* oordeelende dat 'er niets kon gevonden worden, door zich op den gewoonen koers aan de Noordzyde van de Linie te houden, doorſtreefden deezen Oceaan van *Kaap Horn* na de *Oost-Indien*; den Zuiderkeerkring ſnydende. (LE MAIRE en SCHOUTEN in MDCXVI. ROGGEWIN in MDCCXXII en TASMAN in MDCCXLII.) De Ontdekkingen waren nogthans weinig, en, gelyk natuurlyk, de eerſte Ontdekkingen vry onvolkomen.

Thans zyn alle Landen, van welke die vroegere Ontdekkers eenig berigt hadden naagelaaten, opgezogt, en in de Aard-

Digitized by Google

Aardrykskunde gebragt, of 'er voor altoos uitgebannen. Dat heeft de *Terra Auſtralia del Eſpiritu Santo* van QUIROS, haare aanſpraaken van een gedeelte des Zuidlyken vasten Lands te zyn, moeten opgeeven, daar Capitein COOK dat Land omzeilde, de waare plaats van 't zelve bepaalde, en de maatige uitgeſtrektheid aanwees, welke dit vermeende Vasteland beſlaat in de *Archipel* der Nieuwe *Hebrides*.

De *Stille Oceaan*, binnen den Zuiderkeerkring, herhaald in allerlei rigtinge doorkruisd, heeft men bevonden vol te zyn van een ontelbaare menigte bewoonbaare brokken Lands. Eilanden, verſpreid door de verbaazende uitgeſtrektheid van bykans tachtig Graaden langte, op verſchillende afſtanden van elkander verſpreid of in groepen liggende, hebben, als 't ware, hun beſtaan gekreegen.

De uitgeſtrektheid van de *Stille Zuid-Zee*, ten westen, de Landen, die dezelve bepaalen, en de overeenkomst tusſchen oude en nieuwe Ontdekkingen, zyn op een vasten voet gebragt. Dit zelfde is ook gedaan, door eene nauwkeurige waarneeming der Oostkust van *Nieuw Holland*, van de 38° tot de 10½° van de Evenmagtslyn, gedeeltlyk door Capitein COOK, gedeeltlyk door FURNEAUX; waar uit blykt dat *Van Diemen's Land* verbonden is met *Cooks New South Wales*, en dat het geheel aan deeze zyde een gedeelte maakt van *Nieuw Holland*. Dat Vyfde gedeelte der Wereld, 't geen men nu ontdekt heeft van zulk eene verbaazende grootte te weezen, dat het uitgeſtrekter is dan eenig ander Land in de bekende Wereld, 't geen den naam van een Vastland niet draagt.

Nieuw Zeeland werd ontdekt door TASMAN, doch geen gedeelte van dat Land, uitgenomen de Westzyde, bekend zynde, hieldt men het voor een gedeelte van het Zuider Vastland. Nu is het geheel onderzogt, en bevonden alleen uit zeer groote Eilanden te beſtaan.

Men heeft ontdekt dat *Nieuw Holland* niet gehegt is aan *Nieuw Guinea*; doch 'er is eene gemeenſchap tusſchen den Zuider Stillen, en den *Indiaanſchen Oceaan*, door de Straat, de *Endeavour Strait*, van de *Engelſchen* geheeten. —— Het aanbelang deezer ontdekkinge voor de Scheepvaard blykt uit het volgende geval: De Heer BOUGAINVILLE verkoos liever negentig mylen op te zeilen, op een tyd dat zyn Scheepsvolk in de uiterſte behoefte was om leeftogt, dan het te waagen een Doortocht te vinden met den koers Westwaards te vervolgen.

DAM-

Digitized by Google

DAMPIER hadt *Nieuw Guinea* van *Nieuw Brittanje* afgezonderd; doch CARTERET bevonden, dat *Nieuw Brittanje* zelve zich in twee Eilanden scheidde. *St. George's Kanaal* door 't welk zyn Schip den weg vondt uit den *Stillen*, in den *Indiaanschen*, *Oceaan*, is een veel beter en korter doortocht, 't zy van 't Oosten of van het Westen, dan rondsom alle de Eilanden en Landen ten Noorden.

5. Het Zuider Vasteland, de ontdekking van 't welke het voorwerp was van Capitein COOK's tweede Reistocht, is geheel verdweenen, zo dat het niet weder op zal komen. Wy bezitten thans een voor 't oog spreekend getuigenis, dat die Zeeheld, in zyne onvermoeide opspeuringen, heen zeilde over veele wyduitgestrekte Vastelanden, die vroegere Zeelieden verondersteld werden gezien te hebben: en wy weeten dat het evenwigt daadlyk bewaard blyft, schoon de uitgestrektheid der Zee, daadlyk doorgezeild, geene genoegzaame plaats overlaat voor eene der menigte Lands, welke men, volgens bewyzen, alleen op bespiegeling rustende, tot dat evenwigt noodig gekeurd had.

6. In het Dagverhaal der laatste Reize, welke de *Spanjaarden*, in den jaare MDCCLXXV, op de Kust van *America* deeden, pochen zy de Breedte van 58° bereikt te hebben, tot welke geene andere Zeelieden, in deeze Zeeën, gekomen waren. Doch, zonder iets aan de verdiensten deezer *Spanjaarden* te onttrekken, staat het ons vry te zeggen, dat ze, in de daad, zeer weinig betekenen in vergelyking van 't geen Capitein COOK uitvoerde. Behalven dat hy het Land opspeurde in den *Zuider Indischen Oceaan*, waar van KERGUELEN, op twee Tochten, niet meer dan eene zeer onvolkomene kundschap hadt kunnen bekomen, voegde hy zeer veel toe aan de Aardrykskunde van de *Friendly Eilanden*, en ontdekte een fraayen groep, thans de *Sandwich Eilanden* geheeten, in het Noordlykst gedeelte van den *Stillen Oceaan*, van welke Eilanden men geen het minste spoor aantreft in 't verslag van eenige vroegere Reis. Buiten deeze voorbereidende Ontdekkingen, vinden wy in COOK's Reize, dat die *Engelsche Zeeman*, in één Zomer, een veel grooter gedeelte van de Noordwest Kust van *America* ontdekte, dan de *Spanjaarden*, schoon in de nabuurschap woonende, met alle hunne poogingen, in meer twee honderd jaaren hadden kunnen doen; en het buiten allen twyffel gesteld heeft, dat BEERING en TSCHERIKOFF, in den jaare MDCCXLI, wezenlyk het Vasteland van

Digitized by Google

van *America* ontdekt hadden, en dus op goeden grond beweerd de verlenging of volduuring van dat Vasteland westwaards aan, tegen over *Kamtschatka*, welke enkel bespiegelende Schryvers, aan begunstigde Stelzels gehegt, zo zeer ontkend hadden, en die, schoon erkend door MULLER, zints hy schreef, aangemerkt word als wedersprooken door laatere *Russische* ontdekkingen; dat COOK, behalven dat hy de waare strekking der Westkust van *America*, met eenige, niet noemenswaardige, afbreekingen bepaalde van 44° Graaden breedte tot de 70°, ook de bepaaling gaf van de strekking des Noord-Oostlyken uithoeks van *Asia*, door de ontdekkingen van BEERING in den jaare MDCCXXVIII gedaan, te bekragtigen, en 'er veel van zyne eigene aan toe te voegen; dat hy ons een veel echter berigt geschonken heeft, wegens de Eilanden, tusschen de twee Vastelanden gelegen dan de Handelaars op *Kamtschatka*, zints BEERING hun eerst leerde deeze Zee te bevaaren, in staat geweest waren ons te bezorgen; dat hy door de ligging van *America* en *Asia* ten opzigte van elkander te bepaalen, en de nauwte van de Straat tusschen beide te ontdekken, een licht verspreid heeft over dit aangelegen gedeelte der Aardrykskunde, en opgelost het zo veel moeite geevend voorstel wegens de Bevolking van *America* door Volksstammen, beroofd van de noodwendige middelen om lange Zeetochten te onderneemen; en, eindelyk, dat, schoon het groot oogmerk, ter bereiking van 't welke deeze Reize ondernomen was, mislukte, de Wereld van die mislukking zelve een groot voordeel trekt; dewyl dezelve ons kennis heeft doen krygen, van het bestaan der hinderpaalen, die volgende Reizigers moeten verwagten te zullen ontmoeten, als zy het waagen, door de *Straat van Beering* na de *Oost-Indien* te stevenen.

II. *De Handelvoordeelen.*

Mogen wy, in gevolge van alle deeze veelvuldige Verbeteringen, de vrees tot het doen van langduurige Zeetochten verminderende, op geen zedelyken grond, de hoope koesteren, dat 'er nieuwe Takken van Koophandel, zelfs in onzen leeftyd, zullen geplant, en daar van een gewenschten oogst ingezameld worden? Der *Engelschen* stoute onderneemingen, in de Walvisch-Visschery, hebben, binnen deeze weinige Jaaren, in den *Zuider Atlantischen* Oceaan, den weg reeds gevonden, en wie weet wel-

Digitized by Google

welke nieuwe bronnen van Handel nog zullen geopend worden, in het vooruitzigt op Winst; 'er kan bygevoegd worden, om de zugt tot het doen van Ontdekkingen leevendig te houden. Hoe veel voordeels zal hier uit ook voor den Buitenlander, hoewel voor volgende Eeuwen, kunnen ontſtaan? —— Dan eens genomen, dat wy al te hooge gedagten in beſpiegeling van deeze Handelvoordeelen vormden, die reeds binnen ons bereik zyn of allengskens in ons bereik kunnen komen, als de uitſlag van de Landontdekkende Reizen, zo mogen wy ze nogthans aanmerken als een loflyke pooging om den voorraad der Menſchelyke Kundigheden te vermeerderen, ten opzigte van een voorwerp 't geen de aandagt van elk verſtandig Mensch verdient. —— Onze bekwaamheden aan te wenden om middelen uit te vinden, te onzer voldoening, wegens de grootte, en den afſtand, der Zonne; om onze kundigheden uit te breiden in dat Planeet-geſtel, waar van de Zon het middelpunt maakt, door den wandelkring van eene nieuwe Planeet op te ſpeuren, of de verſchyning van een nieuwe Comeet waar te neemen; om onze ſtoute onderzoekingen voort te zetten, door het ongemeeten ruim des Uitſpanzels, waar Wereld by Wereld zich opdoet aan 't oog des verrukten beſchouwers, —— deeze alle zyn bezigheden welke niemand, dan die geene vermogens of lust bezit om zich op dezelve toe te leggen, kan afkeuren, en waarin ieder, die 'er bekwaamheden toe heeft, een welgevallen moet vinden, als een allerwaardigſte te werkſtelling der vermogens van 's Menſchen geest. Maar, terwyl wy omtrent onze oefeningen tot zo wyd van ons afgelegenen Werelden uitſtrekken, welke wy, na alle onze vlytbetooningen, ons te vrede moeten houden met enkel ontdekt te hebben dat ze beſtaan, zou het, in de daad, een vreemd verzuim weezen ons het gebrek aan eene allerredelykſte nieuwsgierigheid ten laste te leggen, wanneer wy onze beste poogingen niet te werk ſtelden om eene volkomene kennis te verkrygen van 't geen 'er is op de Planeet, die wy bewoonen; van dat kleine plekje gronds in het onmeetbaare Heelal, op 't welk wy geplaatst zyn: daar wy de middelen bezitten om de uitterſte grenzen van 't zelve, althans van de bewoonbaare deelen, te bepaalen, en proefondervindelyk te beſchryven.

III. *De Aanwas in Weetenſchappen.*

Onder de Voordeelen van deezen aart moeten gerekend wor-

Digitized by Google

worden de Verbeteringen van de Starrekunde, zo verre die tot de Zeevaard betrekking heeft, welke nog in haare Kindschheid was, toen deeze Reizen eerst werden aangevangen —— zeer weetenswaardige en onverwagte waarneemingen omtrent de Getyen — veel onderrigting wegens de ſtrekking en de kragt der Stroomen op Zee, nuttig zelfs voor Zeelieden, die zich digter by de Vaderlyke kust houden. —— Proeven wegens de diepte der Zee, de geſteltenisſe en zoutheid van dezelve, onder verſchillende Lugtſtreeken, en op onderſcheide plaatzen. —— Plant-, Dier- en Delfſtofkundige Ontdekkingen. —— Vorderingen in de kennis van 't geen de Kompasnaald en de Zwaartekragt op verſchillende en wyd van een gelegene plaatzen betreft, en bovenal het groote heil aan 't Menschdom toegebragt, door de wyze, van Captein cook ontdekt, om de Gezondheid te bewaaren, onder een talryk ſcheepsvolk, op lange Reizen, door verſchillende Lugtſtreeken, en te midden van de grootſte moeilykheden, welke 't zelve moest doorworſtelen.

(*'t Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

HET GRAFTEKEN OP HET EILAND JENNINGS.

Eene zeer aandoenelyk Geſchiedenis.

Uit het Fransch van den Heer MALLET DU PAN.

Omtrent het einde van April, des Jaars 1775, ging ik na *Piémont*, over den Berg, de *Groote Saint Bernard* geheeten. 's Namiddags ten vier uuren, bereikte de kleine Caravane, met welke ik deeze gevaarlyke hoogte beklom, den top des Bergs, en ging, na haar verfrist te hebben, in de herbergzaame verblyfplaats deezer woeste plaatſe, weder op weg om dien zelfden avond in *Val d'Aost* te verblyven. De zon hadt reeds haare warmte, en de lugt haare helderheid verlooren. De wolken begonnen om den kant der bergtoppen te dryven, en zich te verdikken in de naauwe engten dier eenzaame plaatzen. Een nevelige avondſtond, op den top der *Alpen*, beneemt den moed, en ik beſloot den nagt door te brengen by de Herbergzaame Geestlyken, die myne bezorgdheid goedkeurden (*).

Ik

(*) Het herbergzaam Klooster, op den Berg *Saint Bernard*, is omtrent 1300 Fr. Roeden boven het waterpas der Zee gelegen; en in de tiende Eeuwe geſticht door BERNARD DE MENTHON, een Edelman uit *Savoye*.

Digitized by Google

Ik vond my in myne bezwaarende verwagting niet bedroogen. Ten zes uuren was deeze Ysvlakte bykans met eene volſlaagene duisternis bedekt. De wolken, voortgedreeven door een Noordwesten wind met de ſnelheid van een pyl, maakten veelvuldige wendingen rondsom de bergtoppen, die welhaast weergalmden door 't geraas van op verren affland, nedervallende ſneeuwſtortingen. Fyne ſneeuwvlokken, als ligte ſtof, uit den hemel vallende, of door den wind van het gebergte gejaagd, namen het nog flaauwe licht weg, en het gezigt van alle voorwerpen rondsom ons heenen.

Terwyl ik, by een goed vuur gezeten, den Prior van het Klooster vroeg over de gevolgen deezes Storms; waren de Heerbergzaame Geeſtlyken uitgegaan om hunne pligten in zodanige omſtandigheden, of liever hun bykans dagelyks werk, te volbrengen. Ieder hadt zyn post in deeze Ys-engten genomen, niet om vyanden af te weeren, maar om eene behulpzaame hand toe te reiken aan ongelukkige Reizigers, van allerlei Rang, van allerlei Volk, en van alle Godsdienſtbelydenis, en zelfs aan de Beesten met hunne reisgoederen belaaden. Eenigen deezer eenzaame Bergbewoonderen beklommen de pyramiden van Graniet, die den weg als afbaakenen, om 'er Reizigers in verlegenheid aan te treffen, en op het geroep om hulpe te antwoorden; anderen begaven zich op het voetpad, onder de verſchgevallen ſneeuw bedekt, met gevaar om zelve van de ſteiltes neder te ſtorten; allen braveerden zy de koude, de ſneeuwſtortingen, het gevaar van afdwaalen; bykans blind door een jagtſneeuw, aandagtig luisterende na 't minſte geluid, 't geen na een menſchen ſtem geleek. Hunne onverſchrokkenheid evenaart hunne wakkerheid. Goen ongelukkige verheft zyn ſtem te vergeefsch; zy haalen ze uit wanneer ze bykans verſtikt liggen onder de ſneeuwſtortingen, en brengen de door koude en ſchrik bykans omgekomenen weder tot zichzelven, draagen ze in hunne armen, terwyl hunne voeten op het gladde ys uitglippen, of zy dezelve nauwlyks uit de diepe ſneeuw kunnen haalen; dit is dag en nagt hun werk. Hunne zorg waakt voor 't menſchdom op deeze plaatzen, door de Natuur als gevloekt; waar zy een aanhoudend tooneel vertoonen van eenen nooit hoog genoeg geroemden heldenmoed.

Naa een vol uur uitblyvens van vyf Geeſtlyken en hunne bedienden, op den weg der Reizigeren, kondigde het geblaf hunner honden hunne wederkomst aan. Deeze honden, afgerigte medgezellen op de tochten hunner Meesteren, zoeken het ſpoor der ongelukkigen op, en gaan hunne Meesters voor; op het hooren van hun geblaf ſchept de verlegene Reiziger hoope, en gaat 'er op af: wanneer ſneeuwſtortingen, die met de ſnelheid van een blixem nedervallen, een Reiziger overdekt hebben, ontdekken de honden van *Saint Bernard* de plaats waar hy ligt,

die den begraavenen uithaalen, en dikwyls weder tot zichzelven brengen.

Welhaast openden zich de herbergzaame deuren voor tien Persoonen, door koude, vermoeidheid en schrik verstyfd. Hunne Redders en Geleiders vergaten hunne eigene vermoeidheid. Schoon linnen, versterkende dranken, en, met één woord, alles wat de Herbergzaamheid kan aanbieden, en 't geen men voor veel gelds in onze Herbergen niet zou kunnen krygen: was op een oogenblik gereed, werd zonder onderscheid toegediend, en met zo veel graagte als dankbaare gevoeligheid genooten.

Dit Reisgezelschap bestondt uit een *Engelschman*, dien men Mylord noemde, en zyne Egtgenoote, eene Dame van omtrent twintig jaaren, wier doodsche bleekheid haare schoonheid nog treffender deedt worden, en hunne Bedienden. Onder de overigen bevondt zich een Zwitsers Officier, in dienst des Konings van *Sardinie*, die zich na zyn Regiment te *Yvree* begaf; een Liereman van *Montferrat*, die zyn speeltuig in de sneeuw verlooren hadt; en twee snapagtige Capucyner Monniken, die, in hunne plompe spraak, in tydorde, optelden, aan welke groote Heeren de overtocht van *Saint Bernard* het leeven gekost hadt.

Geduurende den avondmaaltyd, zo overvloedig als zindelyk opgedischt, begon ik met den *Engelschman*, in zyne taal, te spreeken over de gevaaren van zynen tocht. Tot nog toe hadt hy niet, dan zo kort mogelyk, en met ja en neen, alles beantwoord; doch hy dagt zich weder onder Menschen te bevinden, toen een menschlyk weezen in slegt *Engelsch* hem aansprak: zyne Egtgenoote, die door alle de bezorgingen der Geestlyken nauwlyks bekomen was, scheen gevoelig getroffen door het hooren van haare Landtaale, en wy traden in gesprek.

Zy verhaalden my, dat ze na *Lombardie* gingen, waar zy, zints twee jaaren, gewoond hadden. Noodwendige zaaken hadden hun na *Engeland* geroepen; en om hun wedertocht na het *Milaneesche* te bekorten, hadden zy den kortsten, doch gevaarlyksten, weg gekoozen. —— Wy maakten afspraak om te zamen te reizen tot *Verceil*, van waar zy den weg na *Milaan* moesten opslaan. —— Naa onze zaaken tot den volgenden dag beschikt te hebben, werden wy bedagt op het neemen van de noodige rust: elk begaf zich na zyn celletje; de Voorzienigheid dankende voor de gunste, dat zy *Reguliere Kanunniken van St. Augustin* geplaatst hadt op bergen, waar de natuur een verblyfplaats aan de Dieren, en de warmte aan het Groeiend Ryk ontzegd hadt. Het beeld der schoone *Engelsche* Dame zou den geheelen nagt min vermoeide Reizigeren voor den geest gespeeld hebben. Ondanks den indruk, welke haar gelaat, haar zagte stem en sombere droefgeestigheid op my gemaakt hadt, begon de vaak my te vermeesteren, wanneer ik, door het afschutzel, 't geen myn celletje van dat dier schoone Reizigster

af-

scheidde, haar een gebed ten Hemel hoorde opzenden, 't geen de verlegenheid van haaren toestand op het sterkst uitdrukte: zy verweet zich in 't zelve eenen Vader verlaaten te hebben, wien haare zwakheid ongelukkig maakte; het schikken deezer boetvaardige hielde my eene wyl wakker, ik riep den Hemel om bystand voor haar aan, en smeekte dat zy eenen gerusten nagt mogt hebben; en myne gebeden werden verhoord.

Wanneer wy ons elders bevonden hadden, zou de Geschiedenis dier jonge *Engelsche* Dame myne nieuwsgierigheid ten sterksten geweke hebben. Haare bekoorelykheid ontstondt veel eer uit haare Physionomie in 't geheel dan uit de schoonheid der trekken; deeze Physionomie duidde teffens de aandoenlykheid aan van eenen zagten aart, en het vuur der driften scheen uitgebluscht door schaamte en eerbaarheid. 't Was onmogelyk schooner tanden in schooner mond te zien, blanker vel, helder blaauwe oogen, en een tederagtiger gelaad, kon men nooit aanschouwen.

's Anderen daags *Saint Bernard* afklimmende, verloor de *Engelsche* Lord, verrukt door de schilderagtige vertooningen, welke ons omringden, zyne stilzwygendheid: zich verwonderende over de vrugtbaare vlakten, de groenbegroeide bergen, en de veelvuldige Dorpen van *Val d'Aost*, verhaalde hy my half het geheim zyner verhuizinge. Neef van den Ridder BLACK.... die veertig jaaren agter den anderen in het Parlement der Stad N.... zyn geboortestad vertegenwoordigd hadt, was hy door een zamenloop van ongelukken uit *Engeland* verbannen met ELISA JENNINGS, aan welke hy twee jaaren geleden zich in den egt verbondt. Met oogmerk om de plaats huns verblyfs aan 't oog der Familie te onttrekken, hadden zy het Landgoed *Pusano* in het *Milaneesche*, digt by het Meir *Come* gelegen, gekogt; 't zelve lag verre van den grooten weg af, en was vry van den lastigen voorbygang der Reizigeren. Naa een moeilyke maand verblyfs in *Londen*, keerden zy weder na hunne wykplaats; doch de een en de ander met zeer verschillende gevoelens. Onder dit gesprek, scheen Mevrouw JENNINGS, die op myn arm leunde in het afgaan des bergs, te vreezen, dat haar Man my te veel zou zeggen; doch de schoonheden, welke wy onder den weg zagen, trokken haar af, zo dat zy op alles niet lette.

Niets verbindt de Menschen schielyker aan elkander dan reizen; bovenal in landstreeken, waar men gelykelyk sterke indrukken gevoelt, en men niet in de noodzaaklykheid is zich in elke Stad van elkander te scheiden, om gezelschappen by te woonen, bezoeken af te leggen, en den avond in schouwburgen te slyten. In twee dagen zouden wy *Verceil* hebben kunnen bereiken; doch wy bragten 'er vier over toe: weinig keeren heeft my het scheiden zo veel gekost; doch ik gehoor-

Digitized by Google

zaamde aan de noodzaaklykheid. Terwyl ik na *Turin* op weg floeg, namen de Ridder BLACK.... en zyne Tochtgenooten de reis naa het *Milaneesche* aan; my vrugtloos verzogt hebbende hun te vergezellen na hunne verblyfplaatze. Den volgenden Voortyd zou ik weder na *Italie* moeten, en ik beloofde als dan eenige ftille dagen by hun te zullen doorbrengen.

Zonder het eigenlyk lot deezer Egtgenooten te weeten, wist ik genoeg van het geheim, uit hunne eigene bekentenisfen, uit de droefheid van Mevrouw JENNINGS, uit haare in 't geheim uitgeboezemde verzugtingen, uit de vrywillige ballingfchap in 't diepst van *Lombardie*, afgefcheiden van alle aangenaamheden der verkeeringe, en zonder hoope van 'er immer eenige hunner Landsgenooten te ontmoeten, om my myn woord te doen houden. Een Brief van den Ridder BLACK.... herinnerde my eenige maanden daar naa myne belofte, en het volgend jaar trok ik het gebergte weder over.

Pufiano naderende, gevoelde ik eene onwillige ontroerenis. 't Zy de gedagten der Perfoonen, die ik ging bezoeken, zich vermengde met het gevoel hunner ongelukken; 't zy het gezigt der plaatzen, welke ik doortrok, myn hart vertederde; ik kwam te *Pufiano* met eene allerlastigfte verftrooidheid van gedagten: 't was de dag na Pinxteren. Het groene veld, digt met bloemen bezet, fpreidde alomme de lieflykfte geuren; langs den grooten weg ftonden Citroen- en Limoenboomen; in de vlakte vertoonden zich duizend Vrugtboomen, en het hangen van het gebergte was een aanhoudende bosfchaadje, waar in het gevogelte een vrolyken wildzang aanhief. Op een kleinen afftand befpeurt men de *Adda*, zich ontlastende in het Meir *Come*, en in 't midden eener valeie twee andere kleine *Meiren*, waar in Zwaanen zwommen, welker witheid om den voorrang dong met de witheid van het omliggende gebergte. De frisheid des morgenftonds zette allen luister by aan het groeiend Ryk, en de Landlieden vertoonden zich in al hunne wakkerheid; alles fcheen hier, gelyk de Natuur, in vrede.

Aan het Kasteel van *Pufiano* gekomen, bragt men my op eene hoogte, waar de Ridder wandelde, leezende in de *Overdenkingen van* HERVEY; hy omhelsde my beevende; getroffen door het treurig gewaad, 't welk hy aanhadt, beftierven de woorden op myne lippen; als ik van zyne Egtgenoote fprak. —— Helaas! welk eene ftoffe van ons eerfte onderhoud! De traanen van dien ongelukkigen ontdekten my welhaast, welk een deerlyk lot hem getroffen hadt. Zints drie maanden leefde Mevrouw BLACK.... niet meer; en de Vreemdeling, daar gekomen om eene op reis aangevangene Vriendfchap te vernieuwen en aan te kweeken, betrad deeze wykplaats alleen om een traan op haare asfche te ftorten.

Naa deeze bedroevende ontmoeting traden wy het Kasteel in,

Digitized by Google

in, waar het ontbyt gereed ſtondt; doch luſt en honger waren beide weg. De Ridder, ondertuſſchen, wat bedaard; ſtortte my den noodigen moed in; korten tyd daar op verliet hy my, zich verſchoonende, dat hy eenige hem heilige zaaken moest gaan verrigten, by een Geestlyken, een *Schot*, die veel gereisd en de wereld gezien hadt, en 's Ridders Opziender op de Hoogeſchool te *Oxfort* geweest was. Deeze Heer, HOWELL geheeten, bezat een kloek verſtand en een braaf hart. Zo veel als Vader, Vriend en Vertrouweling zyns Kweekelings, en zelfs diens Medepligtige, hadt hy zich met hem in deeze wykplaats begraaven, en hy zelve leverde 'er geen der minſte byzonderheden van op Hy was Opziender, Rentmeester, Huisprediker, zonder dat deeze bezigheden hem VIRGILIUS en MILTON deeden vergeeten, overal vondt men Verzen uit Dichters, in de boschjes der Hermitagie. De droefheid der Eigenaars, deeze fchilderagtige plaats tot een verblyf der droefheid maakende, zette nogthans een nieuw gewigt by aan de natuurlyke ſchoonheden. Alles herinnerde hier denkbeelden van geluk, of beeltenisſen van vertroosting. Alle de leevende en treffende indrukzels verteederden de ziel zonder dezelve te kwellen, en weerden de ſmerte door voedzel te verſchaffen aan zagte mymeringen.

Val d'Aſſino, welke het landgoed *Puſiano* inſluit, ligt twee mylen van het Zuidelykſt einde van het Meir *Côme*. Hooge kanten, welke zich tot de *Alpen* uitſtrekken, omringen 't zelve ten Oosten, ten Noorden en ten Westen; de Rivier, die *Val d'Aſſino* bevogtigt, vormt een klein Meir van een myl in den omtrek, op de breedſte en laagſte plaats der Valeie; zy komt 'er voorts weder uit om zich in twee armen te verdeelen, omringende een klein vermaaklyk Eiland, en vormende door derzelver vereeniging een nieuw Meir van dezelfde grootte als het eerſte. Aan 't hoofd van deeze, in het afhangen eens heuvels, is het Kasteel van *Puſiano* gelegen. Van eene hoogte ziet men de geheele Valei in de langte over; de heldere wateren in 't zelve ſtroomen; men ademt 'er de friſſte lugt; het gezigt weidt langs de vrugtbaare boorden, amphitheaters wyze oploopende, en verliest zich in 't Zuiden, in de vlakten van *Lodeſan*, waar de *Adda* kronkelend door loopt.

Daags naa myne aankomst, deedt de Heer BLACK. . . . my deel neemen in eene zyner gewoone uitſpanningen; hy bragt my, met het aanbreeken des dageraads, op eene hoogte, door een bosch kastanje-boomen beſchaduwd, van welke de geheele vlakte der Valeie zich aan ons oog opdeedt. De eerst te voorſchyn komende zonneſtraalen verlichtten de terugkaatzende toppen der *Alpen*, het overige van den gezigteinder was nog bedekt. Allengskens vergrootte, daar de ſchaduwen weeken, het tooneel; het licht ſchoen door de openingen der *Alpen*, en bevorde duizen-

zenderlei aartige tafereelen van licht en donker op: de lugt was zo zuiver als het water van 't Meir, 't geen schaterde van den scherpen toon der Watervogelen; verscheide watervallen stortten neder langs de bemoschte afhellingen der heuvelen. Met één woord, de Valei, de Oevers der Meiren, met de aanliggende Weidlanden en Velden, de aangelegde Boomgaarden, de Bosschen, de hier en daar staande Vrugtboomen, de Landlieden, de Beesten, de Dorpen in 't verschiet, scheenen één grooten Hof uit te maaken, aangelegd tot vermaak van den Eigenaar des Kasteels. De Wynstokken bedekten de opgangen der heuvelen, wier toppen met Heestergewassen en Kastanjeboomen begroeid waren. Op elken voetstap deedt de rigting der Valei en der Bergen het tooneel veranderen; hier boden de boschjes van een somber groen een Landschap aan, by den voet eens watervals; daar bedekten aangebondene Wyngaarden de schamele hutten der Landlieden; ginder hadt men geurige wandelpaden met Limoenboomen, welker vrugten de takken deeden buigen; en het oppervlak des Meirs kaatste een verschiet te rugge, 't geen nu eens romanesch, dan eens boersch, en dan weder volstrekt wild was; grootschheid, rykdom en wellust vereenigende.

Kunst hadt niets te doen in een verblyf, waar de Natuur alles gedaan hadt. Haare cieraaden zouden mismaakt hebben, 't geen zy met geene mogelykheid konden verfraaijen. De Ridder bezat goeden smaaks genoeg om deeze plaats, zo betoverend, geheel onopgesmukt te laaten. „Onze gebrekkige naa-„ maakzels van Landschappen", liet hy zich eens hooren, „onze „ grillige verbeeldingen van dezelve, onze onbezielde beeldwer-„ ken, de steenhoopen welke wy in onze Lustplaatzen aanliggen „ en rotzen noemen; onze kleine slingerlaantjes, waar langs „ men geduurig op 't zelfde uitkomt, onze schraale watervallen, „ al die armoedige rykdom, al dit kleine van verwilderde ver-„ beelding, voegt aan Landen, waar de natuur zonder bewee-„ ging, zonder grootheid en zonder verscheidenheid, is; „ vullen het ledige vak eens landschaps naam, doch scheppen „ 't zelve niet; men heeft Bouwkundigen, Beeldhouwers, en „ Tuinlieden noodig, om de schraalheid van den grond en het „ gebrek van gezigten te vergoeden. *Engelsche*, *Fransche*, *Chi-„ neesche* of *Turksche* Tuinen, zyn in een slegten smaak, en 't „ is de ydelheid zelve, de groote werken der natuure in 't „ klein te willen naabootzen". —— Niets anders hadt de Ridder gedaan, dan rondsom zyne wooning eenige meerdere geschiktheid te maaken dan de Natuur aanboodt, doch hy hadt geen tyd verlooren in op kleinigheden te letten, noch de onderrigtingen noodig gehad van onze aanleggers van Lusthoven; alles was op zyn plaats; en moest 'er blyyen.

Eene zyner geliefdste wandelingen was na het Meir, waar het Visschen, doorgaans van overvloedige vangst gevolgd, ons eenige uuren van den dag bezig hieldt. Onder eene zo zagte lugt-

lugtstreek en schooner hemel, is de koelheid des waters zoo lastig of schadelyk voor de gezondheid: het water der Meiren van *Pusano*, gezuiverd door eene bedding van zand en steen, waar over het in de rivieren loopt, is altoos klaar; en men vaart 'er verrukkelyk in de schaduw der Acaciaas aan den oever geplant. Wanneer wy in ons Vischschuitje voeren, kliefden onze riemen het water zonder dat het moebel werd, en niets dan een heldere streep duidde onzen voortgang aan.

Verscheidenmaalen hadden wy reeds de beide Meiren, en de Kanaalen, die een tusschen beiden liggend Eiland vormen, bevaaren, zonder dat de Ridder nog voorgeslaagen hadt op het Eiland, met zeer digt geboomte bezet, aan land te stappen, schoon de heere van den dag ons uitnoodigde om in dat tooneel ons te verfrisschen. Omtrent eene maand daar geweest zynde, trok dit myne aandacht; ook had ik opgemerkt, dat de Ridder, alle morgens, even als op den morgen van myne aankomst, uitging, welk weer het ook mogt weezen. Nieuwsgierig om hier van het oogmerk te ontdekken, bemerkte ik dat de Ridder heftendig den weg nam na dit Eiland. 't Geheimzinnige van dit bedryf trof my dermaate, dat ik 's anderen daags de vryheid gebruikte om myn Gastheer te verzoeken, dat hy my wilde brengen op die plaats, van welke hy my met zo veel zorgvuldigheids verwyderd hadt.

„ Vergeef my", was zyn antwoord, „ myne agterhouden„ heid: de wetten der Gastvryheid hebben ze my opgelegd. „ Ik heb u derwaards niet gebragt, op dat gy geen getuigen „ zoudt weezen van myne droefheid: daar zyn de gedagtenis„ tekenen van dezelve: dan uwe hartlyk deelneemende Vriend„ schap verbaart myn schroom. Kom, ik wil u op dat Eiland „ brengen, het verblyf van altoosduurende rouwe: waar ik myn „ leeven zal doorbrengen om boete te doen voor myne misdry„ ven, en het slachtoffer daar van te beweenen". — Dit zeggende nam hy my by de hand: wy traden in een sloepje, en voeren het eerste Meir over. Myne voeten waggelden toen ik 'er uit stapte, gaarne zou ik den oever, werwaards myne nieuwsgierigheid my gedreeven hadt, verlaaten hebben. Een laan van Populieren bragt ons op het midden des Eilands, waar eene begroeide hoogte was, met hoog opgaande boomen omzet; wy wandelden dien omtrek rond, volgende in een diep stilzwygen den loop van een beekje, stroomende tusschen rotsbrokken en graszooden: wy kwamen aan een kring boomen, en voorts by een yzeren hek. De Ridder kreeg een sleutel, ontsloot het, en bragt 'er my binnen. Ik was geheel ontroering, en kon myn Geleider naauwlyks volgen: „ Gy zyt", voerde hy my te gemoete, zich alle moeite geevende om zyne eigene ontroeringe te bedekken, „ getroffen! Zie hier de rustplaats „ myner Egtgenoote, hier zal de Hemel ons ten eenigen dage „ vereenigen". Op dit zeggen bedekte hy zyn aangezigt met

Digitized by Google

zyne handen; de rouw vermeesterde hem, hy viel neder op 't Graf van ELISA; hy bevogtigde het met zyne traanen, terwyl de myne op het voetſtuk biggelden, waarop ik was gaan zitten, niet langer in ſtaat om het op de been te houden.

Wat bedaard, ſloeg ik myn oog op deeze omheinde plaats: een altoos groene haag, binnen het yzeren hek, verborg het Grafteken voor aller voorbygangeren oog: in 't midden rees een Grafteken van zwart marmer, omringd van eenige Sycomones, zonder orde of ſchikking neder gezet: een eenvoudig Opſchrift vermeldde den Naam van ELIZA JENNINGS, de Plaats haarer Geboorte-, haaren Trouw- en Sterfdag. Op 't midden des Grafs was eene opening, door welke een tak van een Perzikboom uitkwam, welks tedere bladeren den voortyd aankondigden. By dit droefheid wekkend tooneel, deedt de Ridder BLACK.... my by hem nederzitten op een ſteenen bank, op welker rugſtuk deeze twee regels van POPE ſtonden:

Black melancholy ſits, and round her throws.
A death like ſilence, and a dread repoſe.

De traanen, die hem nog over de wangen biggelden, afdroogende, nam hy myne handen in de zyne, en voerde deeze reden.

„ Myne geboorte gaf my een Naam, Middelen, en een zeer „ aandoenelyk Geſtel, drie voordeelen bykans altoos gevaarlyk. „ Myne Jeugd was geheel verwilderd; tot den Zeedienſt geſchikt, „ waarin veele myner Vooronderen zich met roem hadden doen „ kennen, droeg elke wederkomſt in *Engeland* een blyk van „ myne buitenſpoorigheid. Myne ongeregeldheden hadden my „ een naam gemaakt, veragtelyk by braaven; doch de wereld „ vergaf my alles, en haar voorbeeld verhardde my. Ondertuſſchen hadt my de dronkenſchap der vermaaken myne oor„ ſpronglyke eerlykheid, noch de beginzels myner opvoeding, „ gansch bedorven. My, te N...., myne geboorteplaats, „ eenigen tyd onthoudende, maakte ik kennis met de jonge „ Juffrouw JENNINGS. Zy was de eerſte Vrouw, die my eer„ bied hadt ingeboezemd. Zy behaagde my, zonder nog myn „ hart in liefde te ontſteeken: zy bekeerde my zelfs eer ik „ haar beminde. Welhaast werd myne liefdrift geweldig, ik „ ſprak van trouwen; myne Ouders wilden het gaarne zien; „ doch de Vader van ELISA was niet te beweegen. Hy was „ een braaf en noest Koopman: hy zag de verbintenis zyner Dog„ ter met my aan als een ſchandvlek. Hy ſtelde haar voor, aan „ welke gevaaren zy zich blootgaf; myn zwervend leeven, 't „ geen my ſteeds verwyderde; myne oude driften wederkeeren„ de, na het bedaaren van myne eerſte hevigheid; hy ſchilderde „ haar af het deerlyk lot eener jonge Vrouwe, veragt en verlaa„ ten,

Digitized by Google

„ ten, bezwaard met alle de lasten des Huwelyks, zonder de
„ zoetigheden daar van te smaaken, en, voor haar leven verbon-
„ den aan een losten Knaap; een liefde die van haar kant in haat
„ zou veranderen, dewyl zy my onmogelyk kon hoogagten. —
„ Wanhoopig en den geweldigen aart myns characters volgende,
„ stelde ik voor, haar te schaaken en onslanks haare Familie te
„ trouwen. Dit denkbeeld kwam haar schriklyk voor, de Vriend-
„ schap tot haar Vader hadt de overhand op eene eerst opkomen-
„ de Liefde, en myn aanhouden was vrugtloos. Doch myne
„ verklevdheid aan haar was zo oprecht, myn wanhoop, als ik
„ haar zou moeten derven, zo onroostbaar, dat met den tyd de
„ beschroomdheid van Juffrouw JENNINGS week. Ik bedudde
„ haar, dat haar Vader, op de blykbaarheid myner leevensver-
„ anderinge, van andere gedagten zou worden; zy was onge-
„ lukkig genoeg om my te gelooven, en half dood van ontroe-
„ renisse verliet zy haars Vaders huis om my na *Schotland* te
„ vergezellen, waar Mr. HOWELL ons, in den egt verbondt.
„ Ik had alle moeite om ELISA te wederhouden van tot haar
„ Vader weder te keeren, en vergiffenis te verzoeken. Deeze
„ stap zou zo vrugtloos geweest zyn, als een Brief door ons
„ geschreeven vol van betuigingen des uitersten leedwoezens.
„ De Heer JENNINGS verklaarde aan den Brenger, dat, indien
„ de Wetten zyne Dogter aan hem niet konden wedergeeven,
„ hy haar uit myne armen zou komen rukken. Ik was ver-
„ zekerd, dat hy zyn woord zou gestand doen. ELISA beefde
„ voor een uiterste, 't geen my tot Vadermoord zou kunnen
„ vervoeren. Om dit alles te voorkomen, staken wy na 't
„ Vasteland over, en ontweeken de wraak van eenen Vader,
„ hem in zynen ouderdom aan de wanhoop overlaatende.

„ Een leeven, zo vol hevige gemoedsbeweegingen, hadt de
„ gezondheid myner Egtgenoote gekrenkt. 't Was niet meer in my-
„ ne magt, haar geruste dagen te schenken; doch ik was haar alles
„ verschuldigd. 't geen best de plaats daar van kon vervullen.
„ De lugtstreek van Italie strookte wel met de teederheid haarer
„ gesteltenisse: dit Landgoed was te koop, de bekoorelykheid
„ der ligging bepaalde ons het te koopen, en hier ons verblyf
„ te neemen. De eerste bezigheden van het betrekken eener
„ nieuwe woonplaatze, de vermaaken des Landlevens, de ge-
„ zondheid van deeze Oord, de schoonheden zich allerwegen
„ opdoende, herstelden eenigermaate het kwynend leeven van
„ ELISA. Zy hoopte welhaast Moeder te worden, en dat de
„ geboorte van haar Kind de gedagten van de harde omstan-
„ digheden, waar in het ter wereld kwam, zou verzagten. —
„ Helaas! de Vaderlyke vloek volgde ons in deeze streeken.
„ ELISA beviel van eenen dooden Zoon, en de schaaker der
„ Moeder was de eenige Trooster die deeze ongelukkige over-
„ bleef. Zints dit tydstip verdween alle de bekoorelykheid
„ van dit verblyf. Myne Egtgenoote nam zigtbaar af. Het

„ denk-

Digitized by Google

„ denkbeeld van een Vader, wiens teedere liefde nooit bezweek.
„ dan op het oogenblik, dat zyne Dogter zich onwaardig aan-
„ stelde, die de Vriend, de Onderwyzer, haarer jeugd geweest
„ was, die haar tot Deugd en Geluk gevormd hadt, in een
„ hooggeklommens ouderdom, Weduwnaar en Kinderloos. —
„ Dit misnoedig maakend denkbeeld scheurde het hart van
„ ELISA; haar haare ondankbaarheid verwytende. Haare kna-
„ gingen bragten klagten voort, die haare beangstheden en de
„ myne vermeerderden: alle onze toevensoogenblikken werden
„ daar door vergiftigd, zelfs het Engelagtig Character van ELI-
„ SA leedt 'er by: geen vertrouwelyke uitboezemingen van het
„ hart meer, de gezamentlyke wandelingen hielden op; wy ver-
„ borgen voor elkander onze traanen: myner Egtgenoot, om
„ dat ik de Man niet was, die de haare doedt vloeijen: ik,
„ om dat ik de fmerte, welke haar verteerde, door myne fmer-
„ te niet wilde vermeerderen. Heimlyk, inwendig was dus
„ ons verdriet, en wy door onze dwalingen onafscheidelyk
„ van elkander geworden, uitweeken elkanderen.

„ Om een toestand, zo drukkend, te verzagten, en waar het
„ mogelyk geheel te verbeteren, zag ik geen ander middel dan
„ de party te kiezen om met ELISA na *Engeland* over te steeken,
„ en eene nieuwe pooging te doen op het hart van den Heer
„ JENNINGS. Maar, deeze Grysaart, gereed om zyne Dogter
„ vergiffenis te fchenken, hadt my daar in niet begreepen. Hy
„ vorderde, dat ELISA in 't Vaderlyke Huis zou wederkeeren. Had
„ ik die ongelukkige aan zichzelve overgelaaten, ik twyfel niet
„ of zy zou my aan de Kinderliefde hebben opgeofferd: de hoer-
„ schappy dier Liefde is onvernietigbaar in een wolgefteld hart.
„ De onveranderlykfte onzer verknogtheden is die, welke wy
„ het eerfte gevoelden, die de Natuur zelve ons heeft ingeboe-
„ zemd, en verfterkt is door de weldaaden ons in onze Kinds-
„ heid bewezen. Een heilig en teder begrip van pligt, tot
„ welker volbrenging het geweeten ons, met eene ontzettende
„ ftem, roept, te midden van het oproer der Driften. Ik vreés-
„ de voor die uitwerkzel, en te weinig edelmoedig om het be-
„ fluit van ELISA te verfterken, rukte ik haar ten tweeden maale
„ uit de armen haars Vaders. De Heer JENNINGS fielde niets
„ tegen mynen wederftand te werk: alleen zondt hy zyne
„ Dogter eene gróote fomme gelds en haare kleinoodiën, en gaf
„ een Knegt, die van haare geboorte af by hem gewoond hadt,
„ deezen beveelende zyne jonge Meesteresse te volgen, waar
„ heen ik dezelve bragt".

By ons overtrekken van *Saint Bernard*, zyt gy getuige geweest van ELISA's droefgeestigheid; gy zaagt op haar gelaad de trekken van hartzeer, de tekens van teering: deeze vermeerderden naa onze wederkomst te deezer plaatze. Ondanks het voordeel der Lugtgesteltenisse, ondanks alle poogingen der Geneeskunde, ondanks myne Gebeden, gaf myne arme Egtge-

noote

noote in haar éénentwintigste jaar den geest, in de armen haars moordenaars. Eer zy stierf, liet zy den ouden JOHN by haar bedde komen; zy reikte hem een Brief over voor zynen Heer; hem belastende haaren dood haar Vader bekend te maaken, dien te vermelden haar berouw, haar lyden, en te beweegen om my zyne vriendschap te schenken, en te weesten in de ongelukken, welke ik hem had toegebragt.

„ Wanneer de tyd gekomen was om de laatste eere aan te doen „ aan myne overleedene ELISA, welker kamer ik, zints haar ster„ ven, niet verlaaten had, viel ik in zwym; hier op volgde een „ vlaag van eene allerheftigste droefenisse. Ik deed alle de toebe„ reidselen ter begraafenisse staaken; beval het lyk te balsemen, „ en zette de kist onder myne Piano-forte. Nagt en dag druk„ te ik de klavieren van dit speeltuig 't geen in myne verbeel„ ding de stem van ELISA gaf, en my de Stukjes herhaalde „ welke ik zo dikmaals uit haaren mond hoorde; dan eens „ dagt ik dat haare schim na my luisterde. —— In die ver„ voeringen van droefenisse, heb ik deeze plaats laaten vervaar„ digen. Aan het Eiland den naam gegeeven van de ongeluk„ kige, die onder deezen hommer rust. Die Perzikboom heb „ ik, met eigen hand, op de plek, waar zy begraaven ligt, „ *geplant*. Alle morgens bezoek ik dien boom, alle morgens „ *besproei* ik denzelven. Ik zie hem opgroeijen uit de assche „ van ELISA, zy herleeft in tak en blad, en de eerste Perzik, „ die dezelve voortbrengt, is voor den Heer JENNINGS. Wanneer „ ik die pluk zal ik hier alle de Vaders der Huisgezinnen in „ deezen streek doen zamen komen; zy zullen getuigen, zyn „ myner boetedoening voor de beledigingen, het heilig gezag „ der Natuure aangedaan, en deeze plegtige Dag zal een Ge„ dagtenisfeest van myne dierbaare ELISA weezen".

Dit aandoenlyk Feest is in den Jaare 1777 gevierd. Het Eiland, het Grafteken, de Perzikboom, alles is nog in volkomen staat. Reizigers, die *Lambardie* bezoeken, ik bid u reis dat Gewest niet door, zonder het *Eiland Jennings* te bezoeken.

AAN-

AANMERKELYK VOORBEELD VAN BROEDERLIEFDE.

Door toedoen van den braaven Generaal ELLIOT, den moedigen verdediger van *Gibraltar*, waren veertien *Engelſchen*, door een *Algerynſchen* Kaper genomen, en daar opgebragt, verlost: een deezer gaf een zeer aandoenlyk blyk van Broederliefde.

Onder de Gevangenen bevondt zich een Jongman JOHN WILLIAMS geheeten, in 't eerst tot zeer harden arbeid verweezen, doch vervolgens vryheid verwervende, om dagelyks eenige uuren te wandelen, ontmoette hy een ouden Broeder, dien hy zints langen tyd dood geagt hadt; en zints twaalf jaaren in Slaaverny zugtte. De ongedaanheid van zyn gelaad en ſtyfheid zyner leden droegen getuigenis van het veelvuldige leed door hem uitgeſtaan. Die herkenning hadt aandoenlyk tedere geſprekken dier Broederen ten gevolge. Op dien tyd, dat de veertien *Engelſche* Slaaven hunne vryheid ſtonden te bekomen, vervoegde de jonge WILLIAMS, het niet kunnende dulden dat zyn veel ouder Broeder in dien beklaagenswaardigen ſtaat, reeds zo lang beleefd, zou blyven, tot hem met deezen voorſlag. „ Myn Broeder! uw gantsch geſtel is verzwakt, door „ den arbeid en moeite in de Slaaverny uitgeſtaan, ik ben „ jong en ſterk, neem myn plaats, en geniet de vryheid welke „ men voor my en myne Makkers verworven heeft, ik zal „ my getroosten den arbeid, dien gy dus lange gedaan hebt, „ voort te zetten. Indien het GODE behaage dat gy in de armen „ uwer Vrienden wederkomt, of u middelen te geeven te myner verlosſinge, hou ik my verzekerd welhaast met u in „ Vryheid te zullen weezen". —— Naa een lange weigering nam de oude WILLIAMS het aanbod zyns jongeren Broeders aan, en de nieuwe Meester aanvaardde, met veel gretigheids, eene hem zo voordeelige ruiling.

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE VOORDEELEN DER REDEN- EN OORDEELKUNDE.

(Ontleend uit de *Lectures on Rhetoric and the Belles Letters*, *of* HUGH BLAIR, *Hoogleeraar in de Redenkunst en Fraaye Letteren op de Univerſiteit van Edenburg.*)

By alle volken, in een beſchaafden ſtaat, worden Taal, Styl en Opſtel, met alle zorgvuldigheid, beoefend; en de oplettende waarneeming daar van mag aangezien worden als een zeker en onfeilbaar merkteken van de vordering der Maatſchappye tot het tydperk der volkomenſte beſchaafdheid. In overeenkomst hier mede bevinden wy, dat, onder alle beſchaafde Volken van *Europa*, de Taaloefening en Welſpreekenheid behandeld zyn als ſtukken van aangelegenheid, en een goed deel beſlagen hebben in de plans eener wel ingerigte Opvoedinge.

Schoon de voordeelen der Reden- en Oordeelkunde het grootst zyn voor alle de zodanigen, die amptshalven geroepen worden om iets in Geſchrifte op te ſtellen, of by monde voor te draagen; zullen deeze ook aanmerkelyk moeten gerekend worden voor hun, wier omſtandigheden deeze Weetenſchappen ſchynen te kunnen miſſen: indien zy anders eenigen toeleg hebben om hun ſmaak te verbeteren, omtrent het geen zy leezen of hooren, en beginzels te verkrygen, die hun in ſtaat ſtellen om voor zichzelven te oordeelen over dat gedeelte der Letterkunde, 't welk doorgaans den naam van Fraaije Letteren draagt.

Wat de eerstgemelden betreft, die, ingevolge van hunnen leevensſtand, zich in de noodzaaklykheid bevinden, om hunne gevoelens aan anderen voor te draagen, is het ten vollen klaar, dat 'er eenige voorbereidende oefening vereischt wordt, ter bereiking van 't einde, 't welk zy beoogen. Klaar, aangenaam, zuiver, met bevalligheid en klem, te ſchryven of te ſpreeken, is van het grootſte aanbelang voor allen, die op een der beide wyzen zich in 't openbaar moeten vertoonen. Want, zonder die volmaa-

Digitized by Google

kingen verkreegen te hebben, kan niemand regt doen aan zyne eigene begrippen: hoe veel kundigheids, hoe veel voorraads van goed verſtand hy moge bezitten, zal hy van die opgelegde ſchatten zich min kunnen bedienen, dan hy, die ſlegts de helft daar van opgedaan heeft, maar het vermogen bezit, om 't geen hy leest, op eene voeglyke wyze, ten toon te ſpreiden. Deeze volmaakingen zyn niet van die ſoort, dat wy ze geheel en al aan de Natuur verſchuldigd zyn. De Natuur heeft, in de daad, eenigen zeer voordeelig in dit opzigt onderſcheiden, en, boven anderen, ryk begunſtigd; doch, ten aanzien van deeze talenten, even als omtrent de meeste andere, welke zy uitdeelt, veel overgelaaten aan 's Menſchen eigen werkzaamheid en vlytbetoon. Zo zeer in 't oogloopende zyn de uitwerkzels van ſtudie, en verbetering daar door in elk gedeelte der Welſpreekenheid, geweest; zulke merkwaardige voorbeelden hebben wy opgedaan van Perſoonen, die, door vlyt, het gebrekkige der Natuure te boven kwamen en overwonnen, dat het, onder de Geleerden, langen tyd in geſchil gehangen heeft, of de Natuur dan de Kunst het meeste toebrengt om in ſpreeken en ſchryven uit te ſteeken.

Wat de wyze aanbelangt, op welke de Kunst best byſtand kan bieden, tot het bereiken van dat einde, moge men in gevoelen verſchillen. Ik vermeet my in geenen deele, te beweeren, dat de enkele Regels der Redenkunſte op zichzelve, hoe volmaakt ook opgeſteld, genoegzaam zyn om een Redenaar te vormen. —— Veronderſteld, dat iemand een goed en gunſtig Vernuft van de Natuur ontvangen hebbe, dan zal de vordering grootendeels meer afhangen van zyne byzondere bevlytiging, dan van eenig Stelzel of Onderwys, 't geen hem kan gegeeven worden. Maar men zal, met dit alles, moeten toeſtemmen, dat, ſchoon Regels en Onderrigtingen *alles* wat vereischt wordt niet kunnen doen, zy, nochtans, *veel* kunnen doen, 't geen met de daad hoogst nuttig is. Zy kunnen, 't is waar, geen Vernuft inſtorten; doch 't zelve beſtuuren en byſtand verleenen. Zy kunnen ſchraalheid niet veranderen in vrugtbaarheid; maar de overtollige vrugtbaarheid beteugelen. Zy wyzen de geſchikſte voorbeelden van naavolging aan. Zy brengen ons de voornaamſte ſchoonheden, die onzer beoefenende beſchouwing waardig zyn, onder 't oog, zo wel als de grootſte misſlagen die vermyd moeten worden. Zy ſtrekken, daar door, tot het verligten

van

van den Smaak, en om het Vernuft van onnatuurlyke afwykingen af- en in- een behoorlyk kanaal te brengen. En, 't geen niet kan baaten om uitſteekend groote werken te doen gebooren worden, kan ten minſten dienen om het begaan van grove dwaalingen te voorkomen.

Alles, wat de beoefening van Welſpreekenheid en de kunst van Opſtellen betreft, verdient te meer onze aandagt, om dat zulks in een onmiddelyk verband ſtaat met de verbetering onzer verſtandige vermogens. Want men kan niet lochenen, dat, wanneer wy, op eene gepaste wyze bezig zyn om iets op te ſtellen, wy onze Rede aankweeken. Waare Redenkunst en gezonde Redeneerkunst zyn zeer na aan elkander vermaagſchapt. Als wy ons toeleggen om onze gedagten eigenaartig te ſchikken en uit te drukken, leeren wy teffens naauwkeurig denken en ſpreeken. Door onze gedagten in woorden uit te drukken, begrypen wy ze altoos onderſcheidener. Ieder een, die de minſte kennis aan opſtellen heeft, weet, dat, wanneer hy zich verkeerd omtrent eenig onderwerp uitdrukt, wanneer zyne ſchikking der denkbeelden zonder zamenhang wordt, en zyne uitdrukkingen verflaauwen, de gebreklykheden in zyn' ſtyl bykans altoos t'huis kunnen gebragt worden tot zyne onvolkomene bevatting des onderwerps: zo naauw is het verband tuſſchen-onze Gedagten en de Woorden, met welken wy dezelve bekleeden.

De ſtudie, om iets op te ſtellen, ten allen tyde van aanbelang, heeft een byzonder gewigt gekreegen van den Smaak en Zeden der tegenwoordige Eeuwe. ——— Eene Eeuw, waar in de verbeteringen, in alle ſoorten van Weetenſchap met veel yver zyn voortgezet. Men heeft op alle Vrye Kunſten een aandagtig oog gevestigd; en op geen een aandagtiger dan op de ſchoonheid der Taale, de bevalligheid en fraaiheid in alle ſoorten van ſchriften. Het Oor is verfynd, het kan niet meer het ruwe, het ongeſchikte, het onbeſchaafde veelen. Elk Schryver moet na eenige verdienſten, in wyze van uitdrukken zo wel als in denktrant dingen, als hy geen gevaar wil loopen van veragt en agter de bank geſchooven te zullen worden.

Ik wil niet ontkennen, dat de geſteldheid op kleine fraaiheden, de oplettenheid op de mindere cieraaden des opſtels, tegenwoordig al te zeer de overhand genomen hebben. Ik geloof veel eer, dat men tot dit uiterſte te veel overhelt, en dikmaal meer bezorgd is om den ſtyl te beſchaaven, dan om denzelven door bondigheid van ge-

Digitized by Google

dagten, ſtevigheid en klem te geeven. Nogthans ontſtaat hier uit eene nieuwe rede, om zich op het beoefenen van goede Opſtellen uit te leggen. Wordt het gevorderd dat men niet gebrekkig is in fraaiheid en cieraad, op een tyd, dat deeze zulk eene waarde wordt toegekend, het is des te noodiger het vermogen te verkrygen, om valsch van waar cieraad te onderſcheiden, ten einde men niet medegeſleept en omgevoerd worde in dien maalſtroom van een valſchen en beuzelenden Smaak, die nimmer mist de ongeoefenden weg te rukken. De zodanigen, die de Welſpreekenheid nimmer in haare beginzelen beoefend, of aanleiding gehad hebben, om op de waare en manlyke ſchoonheden eener goede ſchryfwyze te letten, zyn altoos gereed om zich door den valſchen glans van enkelen woordenpraal te laaten betoveren, en, wanneer zy in 't openbaar ſpreeken of ſchryven, bezitten zy geen anderen maatſtok om zich naar te ſchikken, dan 't welk in hun tyd, gewoon en volksſmaakend is, hoe ſlegt, hoe valsch, hoe bedorven zulks ook moge weezen.

Doch laaten wy, daar veelen niet ten oogmerke hebben in 't openbaar te ſpreeken, of als Schryvers ten voorſchyn te treeden, nu nog kortlyk nagaan, welke voordeelen wy van de Reden- en Oordeelkunde kunnen trekken. Deeze zyn voor hun niet zo zeer een beoefenende Kunst, dan wel eene beſpiegelende Weetenſchap; en dezelfde Leſſen, welke anderen hulp verleenen in het opſtellen, zullen hun byſtand verſchaffen in het beoordeelen van, en ſmaak vinden in, de ſchoonheden der Opſtellen, welke zy leezen of hooren voordraagen, 't geen een Vernuft in ſtaat ſtelt om iets wel uit te voeren, zal de ſmaak bekwaam maaken om regtmaatig te oordeelen.

Gelyk men de Redenkunst zomtyds geoordeeld heeft alleen te beſtaan in eene ſchoolſche beoefening van woorden, ſpreekwyzen en ſtylvorming, men heeft de Oordeelkunde beſchouwd, als een Kunst, alleen gelegen in het vinden van misſlagen; en de koele toepaſſing van zekere Kunsttermen, waar door de Menſchen afgerigt worden, om, op eene geleerde wyze, te berispen en te laaken. Maar dit is de Oordeelkunde der Schoolvoſſen alleen. Waare Oordeelkunde is van eenen veel edeler aart, en de afſtammeling van gezond Verſtand en verfynden Smaak. Zy dingt er na om een regtmaatig oordeel te vellen over de wezenlyke verdienſten der Schryveren. Zy bevordert het aangenaam gevoel van derzelver ſchoon-

Digitized by Google

ſchoonheden, terwyl zy, ten zelfden tyde, ons behoedt voor die blinde en ingewikkelde hoogagting, die hunne ſchoonheden en gebreken onder een vermengt. Zy leert ons, met één woord, met oordeel te pryzen en te laaken, en de menigte niet blindeling te volgen.

In eene Eeuw, waar in de Werken van Vernuft en Letterkunde, zo menigmaal, de ſtoffé tot onderhoud opleveren; waar in een ieder zich voor Kunstregter opwerpt, en wy naauwlyks deel kunnen neemen in eene beſchaafde verkeering, zonder teffens ons tot oordeelvellingen van dien aart in te laaten, zullen oefeningen van deeze ſoort, ongetwyfeld, eenig aanbelang ontleenen van 't gebruik, 't welk wy daar van kunnen maaken, in het verſchaffen van ſtoffe ten onderwerp van geſprek in beſchaafde gezelſchappen, en daar door ons in ſtaat te ſtellen, om ze met genoegen, en op eene voeglyke wyze, by te woonen.

Doch het zou my gevoelig ſmerten, indien wy de verdienſten der Reden- en Oordeelkunde, op geen vaster en ten wezenlyken gebruike nuttiger gronden, konden doen rusten, dan die enkel of grootendeels beſtaan in het maaken van vertooning. De beoefening van den Smaak en van gezonde Oordeelkunde is, met de daad, eene der bevorderlykſte bezigheden voor het Verſtand. De beginzels van gezond verſtand toe te paſſen op Opſtellen, die zy in geſchrift leezen, of in 't openbaar hooren; het onderzoeken wat ſchoon is, en waarom het den naam van ſchoon mag draagen; ons zelve bezig te houden met het naauwkeurig onderſcheiden van 't geen ſchynſchoon en bonding is, van 't geen een gemaakt of natuurlyk cieraad mag heeten, moet zeker ons niet weinig voordeels aanbrengen in het gewigtigſt gedeelte van alle Wysbegeerte, het gedeelte, 't welk de kennis der Menschlyke Natuure betreft. Want dusdanige naſpeuringen zyn zeer na verwant aan de Zelfkennis. Zy leiden ons noodwendig op tot het nadenken over de werkingen der Verbeeldingskragt, en de beweegingen van het Hart; en vermeerderen onze bedreevenheid met eenige der fynſte aandoeningen, welke tot onze geſteltenisſe behooren.

Men mag hier nog byvoegen, dat de Oordeelkunst, en daar mede gepaarde beoefening der Fraaije Letteren, het byzonder voordeel heeft, dat dezelve onze Rede verſiert, zonder dezelve af te matten; dat ze ons opleide tot ſcherpzinnige, maar geen vermoeiende, naſpeuringen, tot het diepe, maar niet tot het drooge en afgetrokkene; zy

Digitized by Google

ſtrooit bloemen op het pad der Weetenſchappen; en terwyl zy den Geest in zekere maate ingeſpannen en werkzaam houdt, ontheft zy dien teffens van dien meer vermoeienden arbeid, waar aan dezelve zich moet onderwerpen, tot verkryging der noodige Geleerdheid, of de naſpeuring van afgetrokkene Waarheden.

WAARNEMING, VAN EENE ZELDZAME Hernia Ventralis. Door J. HELLER, *Med. Doctor, en Chirurgyn Major.*

D. W. ... Soldaat, onder het eerſte Battaillon, van den Generaal Major *Baron* VAN BRAKEL, oud omtrent zeven en twintig jaren, van een Phlegmatic en ongezond geſtel, vertoonde my, in het begin van December 1786, een gezwel, ter grootte van een Kiviets Ey, geplaatst op de *Linea alba*, omtrent drie vingeren boven den Navel. Welk gezwel, twee dagen te vooren, met zwaar hoesten, was te voorſchyn gekomen, en door den Lyder verſcheiden reizen ingebragt, wanneer het op de minſte beweging, en vooral onder het hoeſten, wederom te voorſchyn kwam.

Dit gezwel kwam my voor een *Enterocele* te zyn, welke door een ſcheur — of Breuk —— in de *Linea alba*, ter lengte van ½ duim, was ontſtaan.

Naar de Hernia te hebben ingebragt, 't welk vry gemakkelyk was, lei ik een verband aan, gelyk men by een *Exomphalos* gewoon is. Intuſchen vervaardigde ik een leeren Band, voorzien met een Pop van Kurk, geſchikt naar de plaats der Breuk. Waar door de Hernia, tot nu toe, volkomen is ingebleven.

Het is niet vreemd, op onderſcheiden plaatſen van het *abdomen*, Breuken waar te nemen. De meeste Schryvers welke over deze ſtoffe geſchreven hebben, maken 'er gewag van. Dan gewoonlyk onderſtelt men, eene voorafgegane wonde, of verzwering op de plaats der Breuk. Waar door, deze plaats verzwakt zynde, de darmen, en het Net uitſchieten, en een Breuk maken; zelfs vind men, by de Schryvers (*), voorbeelden van Buikbreuken,

(*) *Lettre, Hiſt. de l'Acad. Roy. des Scienc. l'Ann.* 1714. pag. 259.

Digitized by Google

ken, alwaar deze oorzaken niet waren vooraf gegaan. Dan het is zeldzamer, een Hernia te ontmoeten in de *Linea alba*, vooral, wanneer men die uitzondert, welke digt by den Navel ontstaan, en dikwils, voor een *Exomphalos* aangezien worden.

Het is waar, men vind by de Schryvers voorbeelden van Breuken in de *Linea alba*, welke veroorzaakt waren, door een verzwakking van deze witte streep (*), of vaneenwyking van de *Musculi Recti* (†), dan, hoe veel deze verschillen van die, welke ik beschryf, zal uit het bovenstaande konnen gezien worden.

Eene verdere uitweiding over deze stoffe heb ik onnodig geoordeeld, vermits ik voorgenomen had, deze waarneming eenvoudig te beschryven, zo, en gelyk, als ik dezelve heb waargenomen.

259. J. B. SANDIFORT, Geneesk. Verh. I. Deel, pag. 358. PETIT, *Traité des Mal. Chir.* Tom. II. pag. 243 jusqu'à 405.

(*) PETIT, L. C.

(†) SABATIER, *Traité Complet d'Anat.* Tom. I. pag. 254.

ANTWOORD, OP DE PROEVE EN GEDACHTEN, OVER HET ONDERSCHEID DER ZWAARTE VAN DE LICHAAMEN, BY DEN DAG EN BY DEN NACT.

Aan de Heeren Schryveren der *Nieuwe Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen.*

WELEDELE HEEREN!

„ De Proeve en gedachten, in UE. *Mengelwerk* van het „ *Eerste Deel*, No. 12, op pag. 512 en volgende, „ geleezen hebbende; en aangemerkt de uitnodiging die „ daar by gevoegd is, maakte ik het volgend Antwoord „ gereed: het zou my aangenaam zyn, het zelve in UEds. „ geacht *Maandwerk* geplaatst te zien. Blyve inmiddels,

Wel Edele Heeren!

U Wel Eds. DW. Dienaar,

F.

L. 17 *December.* 1786.

Het

Digitized by Google

Het komt my voor dat de opgegeeven Vraag, ontkennend moet beantwoord worden; zie hier waarom. Het is bewezen, dat, zoo verſcheide Lichaamen, om een Middelpunt, langs de omtrekken van Cirkels, in den zelfden tyd bewoogen worden, de Centerſchuwende kragten in dezelfde reeden zyn, als de afſtanden van dit Middelpunt. Zoo derhalven drie Lichaamen A, B en C, om het zelfde centrum M, in een zelfden radius draaijen, op de Afſtanden, by voorbeeld MA=50, MB=60, en MC=70, dan moet volgen, dat de Middelpuntsvliedende kragten van A, B en C zyn in reeden als 5, 6 en 7 reſpectivelyk. Laaten hier de Eenheeden voor voeten gehouden worden, dan zal MA die te vooren was 50 voeten, trachten te worden 55 voeten; MB die 60 was, zal poogen te koomen op 66 voeten, (want 50: 60=55:66:) en op gelyke wyze zal MC trachten aan te groeijen tot 77 voeten. Daar nu te vooren AB = 10 voeten = BC was, en de pooging der centerſchuwende kragt daar heenen ſtrekt, om AB tot 11 voeten te brengen, en ook om BC van 10 tot 11 voeten te doen aangroeijen, (want 66 — 55 = 11 = 77 — 66), zo volgt, dat de Neiging, om AB te vergrooten, gelyk is aan die, door welke BC zyn aangroeijing zou verkrygen. De Toepaſſing komt gereedelyk voor het oog. Ik zal hier alleen byvoegen, hoe het my toeſchynt, dat 'er, in de voorgeſtelde vraag, geen acht gegeeven zy, op het vermogen van de Middelpunts kragt op den Aardkloot B zelven, maar alleen op dit vermogen ten aanzien van A en C. Zo men die uitwerking, ten aanzien van B, niet uit het oog verlooren had, zou de vraag gereedelyk hier op neergekoomen zyn.

„ Dewyl, by het op- en ondergaan der Zon, het Cen-
„ trum des Aardkloots, en de plaats van waarneeming
„ eevenverre van de Zon verwyderd zyn, en dus eene
„ gelyke centerſchuwende kragt van dezelve hebben;
„ moeten dan, by den op- en ondergang der Zon, de
„ lichaamen niet zwaarder zyn, dan op den middag, of
„ 's mindernachts?" En, volgens de Beſchouwing van de Middelpuntsvliedende kragten alleen, zou men deeze vraag toeſtemmend moeten beantwoorden, zo als uit het voorgaande ligtelyk is af te leiden.

De Proefneeming, om de waarheid of onwaarheid van het Factum zelve te onderzoeken, kon met den gebruikten toeſtel niet geſchieden: want een Unſter, eens in evenwigt gebragt, zal in dien ſtaat blyven, offchoon de zwaarte-

kragt

kragt veranderde; hier van kan de reede gevonden worden by elk Schryver, die de Beginſelen der Werktuigkunde op eene wiskundige wyze behandelt. Ook hebben de Heeren van de Franſche Academie, die onder den Pool-Cirkel en Evennagtslyn de Waarneemingen hebben gaan doen, ter bepaaling van de gedaante des Aardkloots, gebruik gemaakt van den enkelen ſlinger, als zynde een werktuig, door welk men, met groote nauwkeurigheid, het verſchil van zwaartekragt kan bepaalen. Dan, om zig hier van een juist begrip te vormen, behoort men reeds een gevorderden trap van kennis in de Wiskunde bereikt te hebben. Weshalven het hier de plaats niet is, daar langer by te blyven ſtilſtaan.

Wat aangaat de gedachten en redeneeringen die onmiddelyk op de Proefneeming volgen: de getallen, daar in gebruikt, zyn vry willekeurig, en als men maar acht geeft, om de aantrekkingskragt van de Zon evengroot te ſtellen, als de centerſchuwende kragt door de jaarlykſche beweeging veroorzaakt, komt het eveneens voor dag en nagt uit: zo als elk ligtelyk kan beproeven. Het welk genoeg is, *om te toonen*, dat men zig vergiſſen zou, als men, door deeze gelykheid van uitkomſten by nagt en dag, zou willen waarſchynelyk maaken, dat de gemelde kragten in de geſtelde evenreedigheeden zouden ſtaan.

Om de oorzaak van deeze gelykheid der uitkomſten te ontdekken, gaa men het volgende na. Laat de ſpecifike zwaarte van het lichaam, waar door men hier de zwaartekragt moet verſtaan, weggelaaten worden, zo als ook de centerſchuwende kragt door de dagelykſche omwenteling te weeg gebragt: deeze beide kragten, doen hier niets ter zaake. Het komt 'er alleen op aan, of de centerſchuwende kragt, die zyn oorſprong aan de jaarlykſche beweeging verſchuldigd is, vernietigd word door de aantrekkingskragt van de Zon. De redeneering op pag. 513 en 514 onderſtelt, dat de lichaamen, door de eerſte deezer kragten, by nagt zig van de Aarde met eene pooging =3 trachten te verwyderen, en by dag met gelyke pooging te naderen. Voorts word de aantrekkingskragt der Zon op 2 geſteld, zoo wel by dag als by nagt, en dus het verſchil vereffend, dat men vermoed had uit de centerſchuwende kragt voort te koomen.

Maar dat dit verſchil geen plaats heeft, is te vooren gezien, en wat de aantrekkingskragt der Zon betreft, op wat wyze dezelve hier werkzaam is, zal eenigzins uit het volgende kunnen blyken.

Digitized by Google

Men weet, dat deeze kragt werkt in de omgekeerde reeden van de vierkanten der afstanden, dat is, zoo als vooren genoomen word MA = 50, MB = 60, en MC = 70, dat de aantrekking van M op A, B, en C verbeeld zal kunnen worden door $\frac{1}{2500}$, $\frac{1}{3600}$ en $\frac{1}{4900}$ respectivelyk; voor deeze gebrookens kan men neemen 1764, 1225 en 900, (want $\frac{1}{2500} : \frac{1}{3600} :: 1764, 1225$, en $\frac{1}{3600} : \frac{1}{4900} :: 1225 : 900$). Laaten de eenheeden in deeze getallen voor lynen gehouden worden, dan heeft men voor de aantrekkingskragt van M op A 12 voeten, 3 duimen; voor die kragt op B, 8 V. 6 d. en 1 lyn; en eindelyk voor C, 6 V. 3 d. Zoo men nu ook als vooren de 50, 60 en 70 door voeten uitdrukt, zou door de aantrekkingskragt van M, de afstand MA = worden 37 V. 9 d.; MB zou worden = 51 V. 5 d. 11 lynen: terwyl op gelyke wyze MC verkleinen zou tot op 63 V. 9 d.; dus is AB, die te vooren 10 voeten was, te rekenen op 13 V. 8 d. 11 lynen, en BC, die te vooren ook 10 voeten was, word nu 12 V. 3 d. 1 lyn. Zou men hier uit niet moeten besluiten, dat de lichaamen des nagts zwaarder zyn dan by dag? en dus dat, daar de in het begin opgegeeven vraag enkel een ontkennend antwoord vereischte, juist het tegendeel plaats heeft, van het geen 'er bedoeld is.

Ik zou, tot meerder opheldering, de begrooting der kragten, volgens de laatste Waarneemingen die my bekend zyn, hier gaarne bygevoegd hebben, gelyk ik dezelve reeds met dit oogmerk bereekend heb, ten einde met eenen daar uit de moeijelykheid aan te toonen, die men ontmoeten zou, als men dezelve met directe Proeven wilde bevestigen, of verbeeteren. Maar ziende, dat het antwoord grooter geworden is dan ik verwagtte, heb ik daar van afgezien, in hoope, dat het ter nedergestelde voor voldoende zal gehouden worden. Voor het overige moet ik, weegens de manier van behandelen, verschooning vraagen aan de Wiskunstenaars, die dit Antwoord by geval mogten inzien. Ik twyffel niet, of het moet Hun Eds. zeer verveelend voorkoomen; maar zy gelieven te bedenken, dat ik getracht heb, verstaanbaar te zyn, voor Liefhebbers die in de Wiskunde geene vorderingen gemaakt hebben.

Digitized by Google

AANMERKINGEN OP DE VRAAG, VOORGESTELD IN DE *Nieuwe Algemeene Vaderl. Letteroefeningen*, Eerſte Deel, MENG LWERK, *pag.* 512.

De gevolgtrekking uit de middenpuntſchuwende krachten, veroorzaakt door de jaarlykſche en dagelykſche beweeging der aarde, ſchynt my toe uitermaate zwak te zyn. ——— De middenpuntſchuwende, de middenpunttrekkende en zwaartekrachten moeten wel van elkander onderſcheiden worden. ——— De middenpuntſchuwende krachten worden, in de planeeten en de aarde, altoos vergezeld door middenpunttrekkende krachten: de eene kracht herſtelt de andere: men kan, over dit onderwerp, *de beginſelen der Natuurkunde* nazien, beſchreeven door den wydberoemden Hoogleeraar MUSSCHENBROEK, *Edit. Leid. Anni*, 1739. *Cap.* XIV. *pag.* 220. De middenpuntſchuwende kracht, veroorzaakt door de jaarlykſche beweeging der aarde, word, als 't ware, gemaatigd, zoo niet geëgalizeerd, en verydeld door de middenpunttrekkende kracht der Zon: van desgelyken de middenpuntſchuwende kracht, veroorzaakt door de dagelykſche beweeging der aarde, wordt gemaatigd, en in eene juiste orde gehouden, door de middenpunttrekkende kracht der aarde; en gevolglyk, offchoon in de richtingen deezer twee krachten, door den jaarlykſchen en dagelykſchen omloop, eenige verſchillende betrekking zoude kunnen plaats hebben, is dit verſchil nochtans zoo gering, dat het geene zichtbaare uitwerking zoude kunnen voortbrengen, of op de zwaartekracht der lichaamen eenigen invloed hebben. Maar, geſteld zynde, dat het eenigen invloed had, ſchynt de manier, op welke de proef genoomen is, met de theorie niet wel te ſtrooken. De Unſter, zoo wel als de zwaarte daar aan hangende, zoude de vermindering van zwaarte beide te gelyk onderheevig zyn geweest, en het een zoo min als het ander eenig verſchil kunnen aanwyzen: by voorbeeld, laat het gewicht aan den korten arm van 1 ℔ zyn, zoo moet de zwaarte van den langen arm, om evenwicht te maaken, eene gelyke zwaarte gehad hebben. Laat de vooronderſtelde invloed der middenpuntſchuwende kracht, de daar aan hangende zwaarte van het gewicht 2 grein verminderd hebben, zoo moet de lange arm van den Unſter door die zelfde oorzaak, dit gemis van zwaarte ook onder-

Digitized by Google

dergaan hebben; en gevolgelyk zoude 'er, deeze voorondergeſtelde oorzaaken gegeeven zynde, echter een evenwicht hebben kunnen plaats hebben; en zulks derhalve ter betooging van het gezochte niets afdoen.

Wy meenen echter als zeker te kunnen ſtellen, dat de lichaamen by nagt zwaarder zyn dan by dag. In den jaare 1735, heeft men, met de beste thermomeeters, op het Obſervatorium te *Utrecht* waargenomen, dat het verſchil der koude by nagt of by dag omtrent van 8 graden is. Deeze Waarneemingen zyn naauwkeurig en zeker, wy kunnen dit verzekeren, dewyl wy 'er tegenwoordig zyn geweest; zy zyn genomen in de maand van May, hoe veel grooter moet dan het verſchil niet zyn in de Herfst- en Wintermaanden? men heeft ten dien einde de weerkundige tafelen maar te raadpleegen. Is de koude dan zoo veel grooter by nagt, dan by dag, zoo moet 'er eene inkrimping der lichaamen by nagt zyn, by dag eene uitzetting. Gelyk dit door den vuurmeeter, in de *Tentamina*, aan de Floryntynſche Academie gezonden, ten vollen kenbaar is. Door deeze inkrimping der lichaamen by nagt moet het *volumen* kleiner worden, en gevolgelyk de *ſpecifique* zwaarte, door middel van de kleiner oppervlakte, grooter by nagt dan by dag zyn. Dit kan niet wel door middel van een *Unſter* kenbaar worden, het zoude, door proefneemingen van vallende lichamen, van eene bepaalde hoogte, in klei of potaard beproefd moeten worden: en als dan is het meer dan waarſchynelyk, by aldien de vereischte naauwkeurigheid werd in acht genomen, dat 'er eenig verſchil van zwaarte beſpeurd zal worden. Ja, ik maak my ſterk, dat deeze verſchillende zwaarte niet alleen by nagt en dag, maar ook des Zomers en des Winters, plaats hebben; ten minſten, dit blykt in de vloeiſtoffen uit het tabelletje van den Heer RISCHENSMID, gemaakt op het gewigt van een Paryſchen taarlings duim; te vinden in de tweede editie van de *beginſelen der Natuurkunde*, van den onvergelykelyken MUSSCHENBROEK, *eerſte Deel*, *pag.* 427; alwaar men zien kan, dat dit onderſcheid aanmerkelyk is.

Ik heb de vryheid genomen, deeze aanmerkingen van de hand te geeven, in een nederig denkbeeld, ter uitbreiding van nuttige kundigheden; ingevalle van misvatting, wil ik my het oordeel van ervarener zeer gaarne onderwerpen; terwyl ik my ondertusſchen vergenoege met het aangenaame vooruitzicht, dat zy den beminnaaren van Weetenſchappen niet onaangenaam zullen zyn.

Leiden 17$\frac{8}{8}$7. BE-

Digitized by Google

BEDENKINGEN OVER HET GEBRUIK EN DE VOORDEELEN DER STARREKUNDE.

Naar het Engelsch.

„ Hebben wy onlangs BONNICASTLE's *Ontdekkingen in*
„ *de Starrekunde* onzen Leezeren medegedeeld (*),
„ de volgende algemeener *Bedenkingen*, over het gebruik
„ en de voordeelen der Starrekunde ons voorkomende,
„ dagten wy geene plaats te moeten onthouden."

* * * *

De Starrekunde is eene Weetenſchap, die tot de vroegſte Oudheid opklimt, en de bewondering van alle Eeuwen trok. Dichters, Wysgeeren, en Geſchiedboekers hebben dezelve met hunne loffpraaken vereerd. Bovenal zyn de eerstgemelden breedvoerig in hunne eerbetooningen aan deeze Weetenſchap. Onder de *Grieken* hooren wy HOMERUS, HESIODUS, en ARATUS, onder de *Latynen* LUCRETIUS, HORATIUS, OVIDIUS, VIRGILIUS, MANILIUS, LUCANUS en CLAUDIANUS, haar ter eere zingen. Laatere Dichters van verſcheide Volken, en hedendaagſche, die tot lof der Starrekunde de ſnaaren tokkelden, zyn te veel om op te noemen.

Op dezelfde wyze hebben de verſtandigſte en grootſte Mannen, zo Ouden als Hedendaagſchen, beleden, bekoord te zyn door de ſchoonheid dier Weetenſchappe. Het beſchouwen van het groot tooneel des Uitſpanzels heeft men altoos aangemerkt als het edelst voorregt van den Mensch. Daar is het dat wy de wonderen der Almagt ontdekken, en de Wysheid van GOD in de werken der Scheppinge beſchouwen. Geene kundigheid kan door het licht der Natuure verkreegen worden, welke ons juister denkbeelden oplevert van het Weezen aller Weezens, of ſterker bewyzen verſchaft voor zyn beſtaan en eigenſchappen. „ De Hemelen, zegt de Pſalmist, ver-
„ tellen GODS eere, het Uitſpanzel vertoont zyner han-
„ den werk; de dag aan den dag ſtort overvloedig ſpraa-
„ ke

(*) Zie Iſte Deel, MENG. bl. 468, enz.

Digitized by Google

„ ke uit, en de nagt aan den nagt toont weetenſchappen;
„ daar is geen taal waar haare ſtemme niet wordt ge-
„ hoord!"

Niet alleen is de Starrekunde hoog te ſchatten; dewyl dezelve ons zulke verheevene denkbeelden inboezemt van GOD, en de werken des ALLERHOOGSTEN; maar ook de ziel verbetert, de kragt en doordringenheid des Verſtands doet aangroeijen; want, door middel van dit Godlyk geleide, leeren wy het beginzel van alle beweegingen der Hemelſche Lichaamen te ontdekken; de voetſtappen des Scheppers, mag ik my dus uitdrukken, door de ongemeete gewesten zyns Ryks te volgen, en de verborgene dryfveeren, waar door hy het groot werktuig des Heelals beweegt en regelt, op te ſpeuren.

Schoon de Starrekunde met geen andere voordeelen gepaard ging, zou dezelve een onſchatbaaren dienst aan het Menschdom gedaan hebben, door bygeloovige denkbeelden en ydele vreeze te verdryven. De Mensch is natuurlyk beſchroomd, en ſchrikt ligt wegens gevaaren, die hy niet kan voorzien. Eer hy gemeenzaam geworden is met de Natuur, houdt hy de beſtendigheid haarer werkingen verdagt, en beſchouwt dezelve met angstvalligen ſchroom. De geregelde en onveranderlyke orde der dingen boezemt hem eerlang vertrouwen in: dan 'er blyven nog eenige zonderlinge verſchynzels over, die ontrustende uitzonderingen maaken op den algemeenen regel.

De eerſte geheele zonsverduistering ſchynt dan een volſlaage omkeering van het Heelal te dreigen; en de Maan, in eene volle bezwyming, heeft het voorkomen dat dezelve verſlonden wordt. De Comeet, met een vuurigen ſtaart of met vuurige hairen als omzet, houdt men voor een teken van 's Hemels wenkende wraakroede: derzelver verſchyning duidt den dood van Vorſten, den ondergang van Ryken, Hongersnood of Pest aan. Dit, hoe veel verlichter tyden wy thans beleeven, was eertyds de algemeene taal des Menschdoms. De Starrekunde alleen heeft ons van deeze verſchrikkingen verlost, en geleerd, met een bedaard oog, de Zon- en Maanverduisteringen, als mede de zeldzaam verſchynende Comeeten, te beſchouwen.

Starrenwichelaary is eene andere kwaal van zwakke gemoederen, geheel geneezen door de beginzelen der Starrekunde regt te verſtaan. Tegenwoordig neemen wy den loop der Hemellichten waar, met oogmerk, om, door nuttige ontdekkingen, in onze behoeften en noodwendig-

Digitized by Google

digheden te voorzien, en niet met het ydel oogmerk om de geheime oogmerken des noodlots te doorgronden, en den verborgenen uitflag van het toekomende te ontdekken. Deeze bedriegelyke kunst, waar mede het Gemeen zich zo geheel laat inneemen, zou zo nadeelig voor onze rust geweest zyn, als dezelve ſtrydig is met de natuur der dingen. Dikwyls ongelukkig in het voorleedene, en over het tegenwoordige te onvreden, leeven wy alleen door de hoop op het toekomende. Eene kennis van ons aanſtaande lot zou alleen dienen om het gewigt onzer tegenwoordige onheilen te verzwaaren, en door allen beweegmiddel tot werkzaamheid van kragt te berooven, ons beſtaan eene aaneenſchakeling van rampen maaken, en de ſchepping eene woeſte wildernis.

Dan, niettegenſtaande de ongerymdheid der Starrewichelaary, gaat dezelve in alle wereldoorden in zwang: en 't is nog niet zeer lang geleeden, of *Europa* zelve hadt haare Waarzeggers en de Vorſten hunne Starrekykers, naar wier voorzeggingen zy hunne aangelegenſte uitzichten regelden. 't Is het licht der Weetenſchappen alleen, welke ons kan bevryden van de grove bedriegeryen deezer jammerhartige Voorſpellers. De onmeetbaare afſtand der Starren is een overtuigend bewys dat ze al te verre van ons verwyderd zyn, dan dat derzelver invloed eenige uitwerking op onzen Aardkloot zou baaren. Derzelver tegen- en zamenſtanden, die, van den beginne af, onderworpen geweest zyn aan onveranderlyke wetten, kunnen geheel niets toebrengen om reden te geeven van die oneindige verſcheidenheid van characters en neigingen, welke wy onder de Menſchen waarneemen. Elke uitkomst te laaten afhangen van het verſchynen eener Starre, is eene ongerymdheid, even groot als de dwaasheid der *Laplanderen*, die den loop des winds waanen te regelen door knoopen in een Touw.

Een ander zeer in 't oogloopend voordeel door de Starrekunde aan de Maatſchappye toegebragt, is de byſtand, welke dezelve verleent aan den Land- en Akkerman, die zich bezig houden met den grond te bearbeiden. Het geheele werk des Landbouwers hangt af van de kennis der jaargetyden, en den loop der Zonne. In elke lugtſtreek zyn 'er zekere noodwendige tusſchenſtanden tusſchen de onderſcheidene werkzaamheden van zaaijen en oogſten; en deeze tusſchenſtanden, éénsbekend door onderrigting, wyzen den eigen tyd aan, op welken elke werkzaamheid moet

moet verrigt worden. Maar, hoe zullen wy naauwkeurig, en by voorraad, 't geen dikwyls noodig is, weeten, het begin van ieder jaargetyde, en deszelfs vast bepaalde verduuring? Zulks kan alleen geſchieden door aan het Uitſpanzel eenige onveranderlyke Tekens waar te neemen, welke 'er altoos mede gepaard gaan, en derzelver wederkomst aanduiden.

Deeze Tekens worden aangeduid door de Zon of eenige byzondere Star; en, ſchoon men tegenwoordig op de kennis daar van weinig agt geeft, was zulks volſtrekt noodig in de oude wereld, toen de landman geene andere Gids hadt om zyne werkzaamheden te regelen, dan zyne eigene waarneemingen. *Arcturus*, *Orion*, en *Pleiades*, merkten de jaargetyden voor de *Grieken* uit; en het opgaan van *Sirius* met de Zon, kondigde den Egyptenaaren het overvloeijen des *Nylſtrooms* aan, en den gewoonen tyd, waar op zy hun graan der aarde aanbevolen, onmiddelyk naa het wegrukken des waters. De Dichters en Geſchiedſchryvers verſchaffen ons eene menigte van dergelyke voorbeelden, uit welke blykt, dat veele van de magtigſte en beſchaafdſte volken, langen tyd, geen anderen tydwyzer hadden dan zy bezaten, door de eenvoudige waarneemingen van het op- en ondergaan van zekere ſtarren.

In de gemeenſte bezigheden deezes leevens is niets noodzaaklyker dan eene naauwkeurige Tydmaate. Doch hoe is deeze te verkrygen? Uit beweeging alleen ontleenen wy het denkbeeld van opvolging, en ten einde de verdeeling daar van naauwkeurig zy, moet de beweeging beſtendig en eenpaarig wezen: maar zulk eene volkomene en onveranderlyke wet wordt op aarde niet gevonden. De Mensch heeft in zichzelven de beginzels van beweeging: zyne aandoeningen en denkbeelden volgen elkander in zekere orde; doch derzelver duur en wederkeeringen zyn zo ongeregeld, dat zy, in geenen deele, 'er zig van kunnen bedienen tot een voegelyke Tydmaate. De ziel, die genoeglyke oogenblikken ſlyt, en die vol onaangenaame gewaarwordingen leeft; de minnaar by zyne beminde zittende, en de misdaadiger, die het uur der ſtraffe wagt, maaken een zeer verſchillende rekening.

't Is aan den Hemel alleen dat wy een zekere en onveranderlyke maatſtok moeten zoeken. Deeze heerlyke lichaamen, op zulke onmeetbaare afſtanden van onzen Aardkloot geplaatst, beweegen met een orde en geregeldheid,

Digitized by Google

heid, welke in geen ander gedeelte der Scheppinge gevonden wordt. Van deeze hebben wy al onze kennis der jaargetyden, en de kunst om by zekere tydperken te rekenen, ontleend. Waren derzelver beweegingen zo onderſcheiden en veranderlyk geweest, als die wy op aarde waarneemen, wy zouden geen denkbeeld van den geregelden loop des tyds, of van de uitgeſtrektheid der duuringe gehad hebben. ——— Dit is nog de toeſtand van den eenzaam leevenden onbeſchaafden Wilden, die zyn tyden afdeelt by het vallen der Sneeuw, of by den voortgang des Groeis, en geheel geene weetenſchap bezit van de verfynder behoeften der Maatſchappy.

Het tydsverloop tusſchen het op- en ondergaan der Zonne is eene tydmaate, door ons een Dag geheeten; en ons door de Natuur zelve aangeweezen; doch, daar wy menigmaal een langer tydsverloop behoeven, zyn wy verpligt onze toevlugt te neemen tot andere waarneemingen, dan die afhangen van het op- en ondergaan der Zonne. ——— Eenige Volken rekenen hun tyd by maaneſchynen, of by maanden; anderen by de omwenteling der zonne, of by jaaren; nog anderen by maanden en jaaren beide. Doch dit vordert eene nauwkeurige kennis van de beweeging der Hemelſche lichaamen, en zy, die zig van beide omwenteling bedienen, moeten weeten hoe dezelve overeen te brengen en te doen zamenſtemmen. Dit gaf aanleiding tot den Almanach, die langen tyd zeer onvolkomen was, en, ſchoon menigmaalen hervormd, nog met veele onvolmaaktheden bezet is.

De Tydrekenkunde is een ander onderwerp, zo onmiddelyk verknogt aan Starrekundige Waarneemingen, dat wy, zonder derzelver byſtand, zeer gebreklyke berigten zouden hebben van de gebeurtenisſen in de geſchiedboeken vermeld, en de bedryven der vroegere Eeuwen. Dan het is alleen, zints zekere gedenkwaardige tydperken, dat deeze Weetenſchap aangemerkt kan worden als rustende op een vasten grond. Wat hooger loopt, is alles met dikke duisternis omgeeven. De onwisſe overlevering, die, vóór de uitvinding der Letteren, alleen tot berigtgeeving diende, heeft alle verhaalen verminkt en verward. Wy vinden, in de oude jaarboeken, ſlegts een klein aantal gebeurtenisſen, met nauwkeurige dagtekeningen, en zelfs deeze weinige zyn zeldzaam eveneens in verſchillende Schryveren.

In deezen kronkeligen doolhof, hebben wy geen draad

Digitized by Google

tot ons geleide, dan de Starrekunde. De gebeurtenisſen, welke, naar 't algemeen getuigenis van geloofwaardige geſchiedboekeren, mogen aangemerkt worden als rustplaatzen, waar de vermoeide reiziger, naa zyne verdrietige omzwervingen in dorre ſtreeken der oudheid, mag nederzitten. Doch de waarneemingen, door welke deeze rustplaatſen bepaald worden, zyn weinig en zeldzaam. En, 't geen nog vreemder klinkt, wy hebben ze geheel en al dank te weeten aan de diepe onkunde en het vreesagtig bygeloof der tyden, waar in ze gedaan zyn. De verſchynzels van Zon- en Maanverduisteringen, en wel voornaamlyk de eerstgemelde, veroorzaakten eene algemeene ontſteltenis en ſchrik; en, uit de aantekeningen ons agtergelaaten, wegens die ontrustende verſchynzelen, kunnen wy de tyden vinden, wanneer ze voorvielen.

Indien de Schriften eens Geſchiedſchryvers geheel verlooren waren, en wy alleen eenig los verhaal konden bekomen van het gebeurde, zonder jaar- of dagtekening; doch vergezeld van het berigt eeniger aanmerkelyke verduisteringen, zou de Starrekundige, door zyne kennis van de beweeging der hemelſche lichaamen, ras in ſtaat wezen, om den netten tyd, wanneer ze voorvielen, te bepaalen. —— 't Was, door dit middel, dat de beroemde Dr. HALLEY den dag, ja het uur, bepaalde, waarop JULIUS CESAR in *Engeland* landde, enkel opgemaakt uit de omſtandigheden zyns verhaals. —— Aan dezelfde oorzaak moet toegeſchreven worden, dat de Tydrekenkunde der *Chineezen* echter is dan die van meest alle andere volken. Van wegen hunne verkleefdheid aan oude gebruiken, en het bygeloof, 't geen zo nauw verknogt is aan hun Staatsbeſtuur, hebben zy optekeningen van verduisteringen die de hooge oudheid huns Ryks bewyzen.

Dan een nog grooter en gewigtiger voordeel is gelegen in de hulpe, welke de Starrekunde verleent aan de Aardryks- en Zeevaardkunde. Kennis te hebben van de ligging der verſchillende Landen is geen voorwerp van enkele weetgierigheid of loutere beſpiegeling; maar is tegenwoordig een ſtuk van onvermydelyke noodzaaklykheid geworden, voor elk Mensch van eenig bedryf en aanzien; en men houdt het, met rede, voor een der weezenlyke gedeelten eener beſchaafde Opvoedinge. Staatkunde, Koophandel, en Wysbegeerte hebben eene gemeenſchap geopend tuſſchen meest alle Landen des Aardbols. Verbintenisſen zyn 'er aangegaan tuſſchen de wyd-

af-

Digitized by Google

afgelegene Volken. Handelzugt en onderzoeklust hebben alle gewesten opgezogt, en de voortbrengzels der verſchillende lugtſtreeken worden van het eene einde der aarde na het andere gevoerd.

Toen VASCO DE GAMA, den weg na *Indie* rondsom de *Kaap de Goede Hoop* eerst geopend, en COLUMBUS de *Nieuwe Wereld* ontdekt had, verwekte de vermeerdering van rykdom en magt, uit deeze ontdekkingen voor eenige volken ſpruitende, den nyd en eerzugt van andere, en bragt geheel *Europa* in beweeging. Volgens een beginzel, zints lang, door handeldryvende volken aangenomen, eigende de eerſte ontdekker van eenig land zich 't zelve als een eigendom toe, en was nayverig wegens den weg die hem derwaards leidde. Dit beginzel, welks gegrondof ongegrondheid wy hier niet zullen onderzoeken, werd door alle Mogenheden van *Europa* aangenomen: zy haakten alle even zeer om deeze nieuwe landen te bezoeken; en de zugt ter ontdekking, ſteeds aangroeijende, werd de beoefening der Aardrykskunde langs hoe noodzaakelyker.

Deeze Weetenſchap, zo wel als die der Zeevaart, was langen tyd zeer onvolkomen en gebreklyk; de kennis van verafgelegene landen rustte enkel op het los en onbepaald berigt der Reizigeren, die alle hunne verhaalen misvormden en vergrootten, door die zugt tot het wonderbaare, zo eigen aan den Mensch. De Stuurman, aan den anderen kant, bepaalde zig tot het doorkruiſen van eenige Zeeſtreeken, of het vaaren langs de kust heenen, en waagde het, zyne kunst wantrouwende, niet, het land uit het oog te verliezen, en zich aan genade van wind en baaren over te geeven. 't Was de Starrekunde, die hem eerst dat vertrouwen inboezemde, en leerde zyn vlottend verblyf veilig heen te ſtuuren, door ongemeete Zeeën, nooit door eenig Mensch bevaaren.

In deeze moeilyke en hachlyke onderneeming is het den Zeeman niet genoeg de ligging te weeten van de plaats, welke hy ten oogmerk heeft, te beſtevenen; hy moet tevens, ten allen tyde, in ſtaat zyn, om te ontdekken, op welk eene hoogte en breedte hy is, hoe verre weg hy afgelegt heeft, en welk een koers hem geduurende het overige der reize te houden ſtaat. Doch deeze onontbeerbaare byzonderheden kan hy alleen weeten uit de Starrekundige Waarneemingen, en eene naauwkeurige kennis van den loop der Hemellichten. Alle de regels der Zeevaartkunde worden daar uit afgeleid, en ſchoon

Digitized by Google

derzelver toepaſſing met eenige moeilykheden vergezeld gaat, is het van het uiterſte aanbelang voor elk zeevaarenden, dat hy ze wel verſtaa, en te werk ſtelle: naardemaal zyn eigen leeven, dat zyner tochtgenooten, en het welſlaagen der Reize 'er ten eenemaale van afhangt.

De regeering in de meeste landen is dermaate overtuigd van de waarheid deezer waarneeminge, dat zy, in deezen laatſten tyd, een alleraandagtigst oog geſlaagen heeft op de Zeevaardkunde, en wat daar toe behoort. ——— Naa dat de Zeemagt een overweegend gewigt in de ſchaal van het ſtaatkundig belang gelegd heeft, en men den regel van den Heer LE MIERE waarheid vondt,

Le trident de Neptune est le ſceptere du monde,

heeſt men de Starrekunde aangemerkt als eene Weetenſchap, ten grooten nutte van den Staat ſtrekkende, en de beſcherming verdienende van elk handeldryvend volk. De ſterke aanmoedigingen aan de beoefenaars deezer Weetenſchappen gegeeven door LODEWYK den XIV en XV van *Frankryk*; de edelmoedige en ryke belooning in *Engeland* uitgeloofd, voor de ontdekking der lengte op zee; de kostbaare Reizen gedaan om den overgang van *Venus* over de Zon waar te neemen, leveren, om van geene andere te ſpreeken, voldingende bewyzen op van het aanbelang 't geen men in de Starrekunde ſtelt.

Zodanig zyn de voordeelen, welke de Maatſchappy ontleend heeft van de beoefening deezer overheerlyke Weetenſchap; dan 'er is nog een ander, 't geen, ſchoon min bſykbaar voor het oog der wereld in 't algemeen, nogthans, den Wysgeer zeer in 't oog loopt. De kennis naamlyk der Natuure; van het rechte wereldſtelzel, en van de onveranderlyke wetten, naar welke 't zelve beſtuurd wordt. De Starrekunde heeft zulk een heerlyk gezigt der Schepping voor ons opengezet, dat wy, van verwondering getroffen, in verbaasdheid wegzinken op de grootschheid der vertooninge, het ontzaglyk tooneel der Almagt. Door het kundig oog in het Heelal te laaten weiden, verheffen wy onze denkbeelden van het oneindig Verſtand, en breiden den nauwbeperkten kring der menſchelyke bevattingen uit; onze bekwaamheden worden verſterkt en verbeterd, en de ziel vindt zig, onder de beſpieling van zo veele heerlyke voorwerpen, opgebeurd tot dat Weezen aller Weezens, 't geen alles gemaakt heeft, bezielt en regelt.

Om

Digitized by Google

Om een rechtmaatig oordeel over eenige Weetenſchap te vellen, behooren wy eenige kunde te hebben van dezelver natuur en oogmerk. Mangel hier aan heeft veele Schryvers, en onder deezen Mannen van naam en wezenlyke bekwaamheden in andere opzigten, tot verbaazende misſlagen doen vervallen, wanneêr zy het beſtonpen hun gevoelen te zeggen over onderwerpen, vreemd van hunne byzonder geliefde Letteroefeningen. Eenigen dwaalden door onkunde, anderen lieten zich door vooroordeel van het pad der waarheid aftrekken. Bekrompen zielen oordeelen over uitmuntenheid alleen, volgens den maatſtok hunner eigene bevattinge: wat daar mede niet overeenkomt wordt, met luider ſtemme, voor dwaas, nutloos, ongerymd uitgekreeten.

Door een beginzel van deezen aart gedreeven, heeft een anderzins geagt hedendaagsch Schryver van de Wiskundige Weetenſchappen geſprooken op eene wyze zyner bekwaamheden onwaardig. „ Het ſtrekte," luidt zyne taal, „ SOCRATES tot groote eere, dat hy, door zyn On„ derwys en Voorbeeld, de Vernuften van *Griekenland* „ aftrok van dê ydele beoefening der Natuurlyke Wysbe„ geerte, en tot Zedekundige naſpeuringen opleidde: en „ hunne gedagten van de Starren, de Getyen, de Stof„ fe en de Beweeging afwendde om dezelve te vestigen „ op de onderſcheide wyzingen der Deugd en de betrek„ kingen ds Leevens". ——— Hy zet deeze gedagten verder voort, en heldert dezelve op door de belachlyke Geſchiedenis 'er by te voegen van eenen GELIDUS, een Wiskundige, die dermaaten opgetooge zat in zyne beſpiegelingen, dat hy, als zyn knegt hem kwam berigten, dat zyn Huis in brand ſtondt, en de geheele Buurt gevaar liep om door de vlam verteerd te worden, enkel ten antwoord gaf: *Zulks is zeer waarſchynlyk: want het is de natuur van het Vuur in een Cirkel te werken.* Hy ontbloot den armen GELIDUS van alle gemeene gevoelens der menschlykheid, en beſchryft hem als even ongevoelig voor de behoeften zyns Gezins, als voor de rampen zyner Naasten.

Zodanig een verdichtzel kan men met gelyke gemaklykheid toepaſſen op den Beſpiegelenden Zedekundigen, als op den Beſpiegelenden Wiskunſtenaar. 'Er zyn *Don Quichotten* en *Pedanten* in alle beroepen. In ſtede van eene Weetenſchap te belachen, welke hy geheel niet kende, zou hy beter gedaan hebben met die te leeren. De louteze

Digitized by Google

tere Beſpiegelaar, wat hy ook ten voorwerpe neeme, is een nutloos lid der Maatſchappye; doch wy moeten zorg draagen, om, wanneer wy de ongerymdheden belachen van een harsſenſchimmigen Snorker, de Weetenſchap, op welke hy zich heeft toegelegd, niet klein agten. *Swift* beſpot boertende de Wiskunſtenaars, en de Wiskunſtenaars leezen zyn boert met vermaak: niet om dat dezelve op waarheid gegrond, maar dewyl die aartig en geestig, is.

De geleerde JOSEPH SCALIGER ging op eene nog zonderlinger wyze te werk: hy was een Man, die in alles geleerd wilde zyn; en 'er byzonder op geſteld om in Weetenſchappen uit te munten, gaf hy een groot werk over de Wiskunde in 't licht: waar in hy voorgaf alle moeilyke Voorſtellen, welke ouden en hedendaagſchen voor Proefſtukken gehouden hadden, opgelost te hebben; doch, wanneer men dit zeldzaam werk nader onderzogt, werd zyne volſlaagene onkunde omtrent de voorwerpen, welke hy ondernomen hadt te behandelen, ontdekt. CLAVIUS ſtelde deeze onkunde ten toon; en hy ſchreef, tot wedervergelding, op zyn beurt, niet alleen ſcherper tegen CLAVIUS en de andere Wiskundigen, maar viel de Wiskunde zelve aan.

Een groot en uitgebreid Vernuft ſluit geene der Weetenſchappen uit: zy zyn by hem alle cieraaden des leevens; en behooren, te dier oorzaake, aangekweekt en beoefend te worden. —— Gelukkig hy, wiens ziel niet bekrompen is door de dorre gedeelten der Wysbegeerte, noch verzwakt door zich alleen op de Fraaije Letteren toe te leggen. —— Gelukkig hy, die verſterkt kan worden in denken door LOCKE, onderweezen door CLARKE en NEWTON, aangevuurd door CICERO en DEMOSTHENES, en verlevendigd door HOMERUS en VIRGILIUS.

VER-

Digitized by Google

VERSLAG VAN DE VEELVULDIGE VOORDEELEN, ONTSTAANDE UIT DE REIZEN TER ONTDEKKINGE VAN LANDEN EN ZEEËN IM DEN LAATSTEN TYD, VAN DE ENGELSCHEN ONDERNOOMEN. Door Dr. DOUGLAS.

(Vervolg en Slot van bladz. 32.)

IV. *De Vermeerdering van Wysgeerige en Godsdienſtige Beſpiegelingen.*

Welk een ryke voorraad van ſtoffe hebben deeze Landontdekkende Reizen niet opgeleverd om de Menschlyke Natuur, in verſchillende ſtanden zo belangryk als zeldzaam, waar te neemen! Hoe afgelegen of uitgeſlooten van den doorgaanden ommegang met meer beſchaafde Volken, de Inwoonders van eenige deelen der Wereld mogen weezen, zal, indien de Geſchiedenis, of onze eigene Waarneeming uitwyze, dat ze voorheen bezogt zyn, en dat vreemde Zeden en Gevoelens zich vermengd hebben met hunne eigene begrippen, uit het geen by zulke Volken wordt waargenomen, van geringen dienst weezen, om eene welgelykende ſchilderye op te maaken van den Mensch in zynen natuurlyken en onbeſchaafden ſtand. Dit ſchynt de geſteltenis te weezen der Inwoonderen van de meeste dier Eilanden, welke niet verre van de Vaste Kust van *Aſia* verwyderd liggen, van wier Zeden en Gebruiken de *Europeaanen*, die ze van tyd tot tyd bezogten, ons berigten ſchonken.

Maar de Eilanden, door onze veelwaagende Reizigers, in het harte der *Zuider Stillen Oceaan* bezogt, en die voornaamlyk ten tooneele hunner verrigtingen ſtrekten, waren onbetreeden grond. De Inwoonders waren, zo verre kan ontdekt worden, onvermengd met eenigen anderen ſtam, door toevallige zamenkomst, naa dat zy zich hier eerst gezet hadden: geheel aan hun eigen vermogens overgelaaten, in de kunſten ter leevensonderhoud noodig, en aan hunne eigene verafgelegene overleveringen, ten opzigte van alle Staatkundige of Godsdienſtige Inſtellingen en Gebruiken; niet verlicht door Weetenſchappen; niet beſchaafd door Opvoeding; met één woord, allergeſchiktst voor een keurig Waarneemer, om kundigheden op te doen, tot het vormen van een regtmaatig oordeel,

Digitized by Google

hoe verre de ongeholpe Menschlyke Natuur kan ontaarten, en in welke opzigten dezelve kan uitmunten. Wie zou hebben kunnen denken, dat de woeste wreedheid om Menschenvleesch te eeten, en het schriklyk Bygeloof om Menschenoffers te slachten, zouden gevonden worden, onder de Inboorelingen onlangs in den *Stillen Oceaan* ontdekt onder Menschen, die, in andere opzigten, geen vreemdelingen scheenen in de tedere gevoelens der Menschlykheid, die tot zekere hoogte in het gezellig leeven waren opgeklommen, en gewoon aan Ondergeschiktheid en Regeering, zo eigenaartig strekkende om de opziedingen van ongestuime drift te beteugelen, en de verborgene vermogens des Verstands te ontwikkelen!

Of, indien wy het oog afwenden van dit droevig tafereel, 't welk den denkenden Wysgeerigen geest zulk een voorraad van denkbeelden oplevert, kunnen wy dan, zonder verbaasd te staan, beschouwen, tot welk een trap van volmaaktheid, dezelfde stam, (en, in de daad, wy mogen hier byvoegen, in zommige opzigten, de *Americaansche* Stammen op deezen Tocht bezogt,) zyn geliefde vermaakneemingen en uitspanningen gebragt heeft; de tedere zangen der Vrouwen; de Tooneelvermaaklykheden; de Dansen hunner Olympische speelen, mag ik ze zo eens noemen; de Redevoeringen van hunne Opperhoofden; de Liederen hunner Priesteren; de staatlykheid hunner Godsdienstige Ommegangen; hunne Kunsten en Handwerken; hunne vernuftige Vindingen en het gebrek aan de eigenlyk benoodigde stoffe, als mede het mangel aan geschikte werktuigen en gereedschappen te vergoeden, en de verwonderlyke voortbrengzels van hunnen aanhoudenden arbeid, worstelende met zo veele gebreklykheden; hunne Kleeding; hunne Matwerken; hunne Wapens; hunne Vischgereedschappen; hunne Cieraaden, en Huislyke Vaten, die in tekening en uitvoering om den prys dingen, met wat hedendaagsch *Europa* of de Oudheid kan opleveren?

't Is de geliefde oefening van den blokkenden Geleerden en Oudheidkundigen, de overblyfzels van *Griekschen* of *Romeinschen* arbeid op- en na te speuren; hy doorbladert zyn MONTFAUCON met een geleerd genoegen, en slaat een oog vol verrukking op de kostbaare verzameling van Sir WILLIAM HAMILTON. Het vermaak, door hem genoten, is redelyk, 't is leerzaam. Maar zal zyne nieuwsgierigheid niet sterker gewekt worden, zal hy zelfs geen meer

Digitized by Google

meer wezenlyke ſtoffe voor gewigtige bedenking vinden, als hy een uur ſlyt in het bezigtigen van de veelvuldige ſtaaltjes der kundigheden onzer nieuw ontdekte Vrienden, aangebragt uit verafgelegene plaatzen onzes Aardkloots, om het *Britsch Muſeum*, en de kostbaare verzameling van Sir ASHTON LEVER, te verryken? —— Indien de zeldzaamheden van Sir ASHTON's *Sandwichs-Room*, alleen, het eenige ware 't geen wy gewonnen hadden by onze Reizen na den *Stillen Oceaan*, wie, die ſmaak bezit om te bewonderen, of zelfs maar oogen om te zien, zou twyfelen te verklaaren, Capitein COOK heeft niet te vergeefs gereisd? De kosten van deeze drie reistochten gingen misſchien niet verre te boven de kosten, gemaakt tot het opgraaven der bedolven Stad *Herculaneum*. En wy mogen 'er byvoegen, dat de zeldzaamheden der *Societeit-* en *Sandwich-Eilanden* beter geſchikt ſchynen, om de aandagt der Weetgierigen, in onzen tyd, te trekken en gaande te houden, dan de Oudheden, welke ons bewysſtukken opleveren van de vroegere grootheid der *Romeinen*.

De gronden, waarop deeze aanmerking rust, kunnen niet beter worden voorgeſteld, dan met de woorden van den zeer ſchranderen Schryver Mr. WARTON. „ In eene „ Eeuwe, ſchryft hy, tot den hoogſten trap van be„ ſchaafdheid opgeklommen, neemt die ſoort van nieuws„ gierigheid eenen aanvang, welke zich onledig houdt „ met het beſpiegelen van de vorderingen des leevens, „ in den ſtaat der zamenleevinge, in het verklaaren van „ de trapswyze toeneeming der Maatſchappye, en het „ openleggen der opklimmingen van barbaarſchheid en be„ ſchaafdheid. Dat beſchouwingen van deezen aart de „ geliefde voorwerpen van zulk een tydperk zyn is zeer „ natuurlyk. Wy zien op den woesten ſtaat onzer Voor„ vaderen te rugge, met de zegepraal der meerderheid, „ welke wy boven hun bezitten, en ſcheppen vermaak „ in het naagaan van de ſtappen, waar mede wy van „ ruwheid tot verfyning opſteegen: en onze aanmerkin„ gen, dit onderwerp betreffende, gaan vergezeld van „ eenen zelfvoldoenden hoogmoed, grootendeels ontſtaan„ de uit eene ſtilzwygende vergelyking van de alle be„ ſchryving te boven gaande ongelykheid, tusſchen de „ zwakke poogingen van voorige Eeuwen, en onze te„ genwoordige vorderingen in kennisſe. Terwyl de Ze„ den, de Gewoonten, de Gebruiken en gevoelens der „ Oudheid een zo ſterk afſteekende ſtrydigheid met die

Digitized by Google

„ van onze tyden vertoonende, de menschlyke natuur en
„ menschlyke uitvindingen in een nieuw licht geplaatst,
„ in onverwagte gezichtpunten en onderſcheide gedaan-
„ ten voorkomende, de aandoenlyke verbeeldingskragt
„ op het ſterkst treffen. ——— En verſchaft dit vertoon
„ meer dan eene vrugtelooze voldoening onzer verbeel-
„ ding. Het leert ons een juisten prys ſtellen op onze
„ eigene vorderingen, en moedigt ons aan, om die Be-
„ ſchaaving, welke zo naauw verknogt is aan het be-
„ ſtaan en de beoefening van elke Zamenleevings Deugd
„ voort te zetten (*)." ——— Wy behoeven hier niet op te merken, hoe de Zeden, de Gewoonten, de Gebruiken en Gevoelens der tegenwoordige Inwooneren van de Eilanden in den *Stillen Oceaan*, of op de Westkust van *America*, op het allerkragtigst afſteeken by die van onzen tyd in het verlicht *Europa;* en dat eene aandoenlyke verbeeldingskragt zich waarſchynlyk meer zal getroffen voelen door het verſchil der plegtigheden, volvoerd van een *Natche* te *Tongataboo*, dan van een Gottisch Tournoiſpel te *Londen*; door de beſchouwing van de grootſche voorwerpen op *Paasch-Eiland*, dan van de raadzelagtige overblyfzels te *Stonehenge*.

Wy zien het daadlyk beſtaan van een geſlacht van Menſchen, grooter dan de gewoone maate, in *Patagonia*, een land grenzende aan de noordzyde der *Straat van Magelaan* bevestigd; wy ontmoeten Waarneemingen over de verhuizingen van verſcheide Families en Stammen, die de wereld bevolkten; aantoonende dat van Madagascar tot de *Marqueſes* en *Paasch-Eiland*, dat is, bykans van de oostzyde van *Africa* tot wy aan de westzyde van *America* naderen, eene ruimte meer dan den halven omtrek van onzen Aardkloot beſlaande, het *Aſiatiſche* volk, *Malayers* geheeten, (de Pheniciers mogen wy zeggen van de *Ooſterſche wereld*) Volkplantingen geſticht hebben, in bykans alle tusſchenſtanden van dit wyduitgeſtrekte vak, op Eilanden, zeer verre afgeleegen van het vaste Land, waar uit zy oorſpronglyk voortkwamen, onkundig van elkanders beſtaan. ——— Wy verneemen uit de ontdekkingen, door Capitein COOK gedaan, dat de *Esquimaux-Indiaanen*, tot dus lang alleen aangetroffen, als woonende op de Kusten van *Labrador* en *Hudſons Baay*, in verſcheide charactertrekken verſchillende van de binnelandſche

In

(*) WARTON's *Preface to his Hiſtory of Englisch Poetry.*

Digitized by Google

Inwoonderen van *Noord-America*, en die, omtrent twintig jaaren geleeden, bevonden werden met de *Groenlanders* overeen te komen in alle byzonderheden van Taal en Gewoonten, die eene oorſpronglyke gelykheid van oorſprong tuſſchen de volken aanduidden, dezelfde Stam zyn als het volk, 't geen thans de Eilanden en de Kusten op den westkant van *America*, tegen over *Kamſchatka* gelegen, bewoonen; en dat deeze gevonden wordt in *Norihon Baay*, te *Oonalashka*, en in *Prins Williams Baay*, dat is omtrent 1500 mylen van de woonplaatzen in *Groenland*, en op de Kusten van *Labrador*.

'Er zyn andere twyfelingen van eene aangelegener natuure, die, zo men mag hoopen, nu niet langer den geest zullen verbysteren der Onkundigen, of ſtoffe verſchaffen aan de vit- en bedilzugt der geenen, die der Openbaaringe geen goed hart toedraagen. Naa de groote ontdekkingen of althans na de volkomene bekragtiging der groote ontdekking van de nabygelegenheid der twee Vastelanden van *Aſia* en *America*, vertrouwen wy niet meer uitgelachen te zullen worden, wegens het geloof dat het eerstgemelde Werelddeel gemaklyk aan het laatstgenoemde Inwoonders zou verſchaffen. En gevolglyk, dat, by alle de voordeelen, aan de laatere ontdekkingen gehegt, nog mogen toegevoegd worden als geen van de minſte, dat zy dienst deeden aan den Godsdienst, door het Ongeloof te ontzetten van eene geliefde zwaarigheid, tegen de Geloofwaardigheid van MOZES Berigt, wegens de Bevolking der aarde, zo herhaalde keeren bygebragt. (*)

V. *De*

(*) Het verſmaaden der Openbaaringe is doorgaans een uitwerkzel van Onkunde, begogeld door den waan eener hooger vlugt neemende Weetenſchap. Men merke ſlegts op, hoe de Schryver van het Werkje *Recherches Philoſophiques ſur les Americains* zich over dit ſtuk uitdrukt: „ Deeze afſtand, welken „ de Heer ANTERMONY voor iets van zo weinig belang rekent, „ is bykans *agthonderd Franſche Mylen over een zeer gevaarlyke* „ *zee*, welke met geen mogelykheid overgevaaren kan wor„ den, met zulke ſlegte en zwakke Canoes, als, volgens het „ berigt van YSBRAND IDES, die der *Tunguſes* zyn", enz. Had deeze Schryver geweeten dat de twee Vastelanden niet meer dan *dertien mylen*, in plaats van *agt honderd*, van elkander liggen, en dat zelfs, in die kleine Zeeruimte, veele Eilanden gevonden worden, hy zou het niet gewaagd hebben dit denkbeeld aan te dringen, tot wederſpreeking van Mr. BELL's gevoelen over de plaats, van waar *Noord America* oorſpronglyk haare Inwoonders kreeg.

Digitized by Google

V. *De Voordeelen den Ontdekten te beurt gevallen.*

Dus verre ſpraken wy van de voordeelen, die deeze Reistochten den Ontdekkeren ſchonken. Doch, zal men veelligt vraagen, hebben zy iets toegebragt, of is het waarſchynlyk dat zy iets zullen toebrengen, 't geen den Ontdekten tot heil ſtrekt. Het zou aan elk welgeplaatst hart eene uitſteekende voldoening verſchaffen, ontwaar te worden, dat wy, zonder in twyfel te hangen, deeze vraag met ja konden beantwoorden. En, in de daad, wy mogen de ſtreelende hoope koesteren, dat onze Schepen, ook ten deezen opzigte, geen vergeefſche verre Tochten gedaan hebben. Andere Landontdekkingen waren veelal, helaas, oorlogen of liever menſchenſlagtingen; men vondt geen Volken, om zo te ſpreeken, of men delgde ze uit, en de ſchriklyke wreedheden der vermeesteraaren van *Mexico* en *Peru* kunnen nooit opgehaald worden, zonder dat men alle rede vindt om zich over den Godsdienst en de Menschlyke Natuur te ſchaamen. Doch, wanneer de afgelegenſte oorden der Wereld bezogt worden, niet om byzondere heerſchappy voort te planten, maar om algemeene kundigheden te bevorderen; wanneer wy de nieuwe Stammen onzer Medemenſchen bezoeken als Vrienden, en alleen wenſchen te weeten, dat ze beſtaan, en hun dienſten der Menschlykheid te doen, en de behoeften huns onvolkomenen ſtaats der Maatſchappye te vervullen, door hun onze verder gebragte vorderingen mede te deelen; dan hebben de Reistochten ter ontdekkinge beraamd door de goedgunſtige inzigten van GEORGE DEN III, en uitgevoerd door COOK, zo wy vertrouwen, niet geheel en al gemist in het beantwoorden aan deeze wenschlyke einden.

Onze herhaalde bezoeken en vry langduurige verblyven by de Inwoonderen der *Friendly-*, *Society-* en *Sandwich-Eilanden*, kunnen niet nalaaten eenige ſtraalen van licht te verſpreiden in de nog Kindſche Zielen dier weinig gevorderde Volken. De ongewoone voorwerpen tot welker beſchouwing en bevordering zy gelegenheid kreegen, ſtrekten natuurlyk om den voorraad hunner denkbeelden te vermeerderen, en nieuwe ſtoffe te verſchaffen aan de beoefening hunner Rede. —— Zichzelven vergelykende met de zodanigen die hun bezogten, konden zy niet nalaaten op het diepst getroffen te worden door een gevoel van hunne minderheid, en den ſcherpſten prikkel te gevoelen

om

Digitized by Google

om 'er zich uit op te beuren, en eene meerdere gelykheid te verkrygen met die *Kinderen der Zonne*, die zich vernederden hun aan te zien, en zo veele blyken hunner edelmoedige en menschlievende deelneeming in hunne belangen agterlieten.

De invoer zelve van onze nuttige Dieren en Gewasſen hebben, door de middelen huns beſtaans te vermeerderen, de aangenaamheden des levens vermenigvuldigd, en hun een onmiddelyk genot van voorheen onbekende voordeelen geſchonken: en, indien dit het eenig heil ware, 't geen zy immer van deeze bezoeken ontvingen, wie zal dan van zelfs niet verklaaren, dat zy 'er veel by wonnen?

Maar mogen wy onze wenſchen en hoope niet veel wyder uitſtrekken? *Groot-Brittanje* zelfs, toen het eerst door de *Pheniciers* bezogt werd, was bewoond door *Wilden*, misſchien niet verder in beſchaafdheid gevorderd dan de tegenwoordige Bewoonders van *Nieuw Zeeland*, zeker minder beſchaafd dan die van *Tongataboo* of *Otaheite*. Onze met hun geopende gemeenſchap is de eerſte ſtap ter hunner beſchaaving. —— Wie weet, of de laatſte Ontdekkende Reistochten door de onzen gedaan, niet behooren tot de middelen door de Voorzienigheid beſtemd, om, ten gepasten tyde, de zegeningen der beſchaafdheid te verſpreiden, onder de veelvuldige Stammen van den *Zuider Stillen Oceaan*, om hunne ſchriklyke Feesten en gruwlyke Plegtigheden een einde te doen neemen; en den grondſlag te leggen tot toekomende en kragtdaadiger plans, om deeze Volken een loflyke plaats onder de Inwoonderen des Aardbodems te doen bekleeden? Dit ten minſte gaat zeker, dat wy, door onzé wydſtrekkende naſpeuringen, deeze Volken als tot het beſtaan geroepen hebbende, hier in nieuwe drangredenen vinden tot eerbiedige dankzegging aan het Opperweezen; dewyl het ons gezegend heeft met voordeelen, tot dus lange een zo groot gedeelte des Menschdoms onthouden: en zulks behoort ons ten ſterkſte aan te zetten en te volharden in alle voorkomende voegelyke onderneemingen, om werktuigen in de hand des Opperbeſtuurders te zyn, tot het opbeuren van Millioenen onzer Medeſchepzelen en Natuurgenooten, uit hun tegenwoordigen ſtaat van vernedering.

CHA-

Digitized by Google

CHARACTERSCHETZEN DER TWEE BEROEMDE GRIEKSCHE GESCHIEDBOEKEREN HERODOTUS EN THUCYDIDES.

(Ontleend uit Dr. GILLIE's *History of Ancient Greece.*

In een Werk, niet min ſchoon dan aangelegen, heeft HERODOTUS, de Vader der Ongewyde Geſchiedboekeren, de verrigtingen tuſſchen de *Grieken* en de *Barbaaren*, van de vroegſte tyden af, tot het einde van den *Perſiſchen* Oorlog, afgeſchetst: een Werk de Geſchiedenis van veele Eeuwen bevattende en loopende over de groote Koningryken en Vorſtendommen der oude wereld. Dit wydſtrekkend onderwerp heeft hy met orde en deſtigheid behandeld. De mindere gevallen zyn kunſtig tuſſchen de voornaamſte bedryven ingevlogten. De onderſcheide deelen des Verhaals zyn zo kunſtig zamengevoegd, dat zy wederkeerig licht over elkander verſpreiden. Aardrykskunde, Zeden, Godsdienst, Wetten, en Kunſten kwamen in het plan zyns Werks: en het verdient onze opmerking, dat de vroegſte der Geſchiedſchryveren, wat het oogmerk en de ſchikking zyner Onderneeming betreft, meer overeenkomst heeft, met de verlichtſte en beste Schryveren der tegenwoordige Eeuwe, dan met eenig Geſchiedſchryver in een lange reeks van tusſchenbeide komende Eeuwen.

De taal van HERODOTUS was de taal van het hart, natuurlyk, vloeiend, overreedend, verheeven by groote Gebeurtenisſen, aandoenlyk by tooneelen van ſmert, duidelyk in 't verhaal, en bezield, in beſchryvingen. —— Nogthans heeft deeze bewondeenswaardige Schryver zomtyds romaneske en ongelooflyke ſtukken vermeld. Veelen der Fabelen van HERODOTUS, gelyk de Onkunde in haaren waan dezelve geliefde te noemen, zyn by volgende Ondervinding waarheid bevonden; hedendaagſche Ontdekkingen en Reizen ſchynen rechtſtreeks te ſtrekken om den Schryver, door CICERO met den naam van *Prins der Geſchiedboekeren* beſtempeld, te verdeedigen, en zyne Geloofwaardigheid te handhaaven. Van andere wonder vreemde vertellingen, door hem geboekt, zag zyn eigen oordeel de beuzelagtigheid. Wat aanloopt tegen de overeenſtemming der Natuure verwerpt hy met verguizing. Hy ſpreekt met veragting van de *Ægepodes*, en de éénoogige *Arimaspi* en ande-

Digitized by Google

dere zo belachelyke als ongerymde verzinningen, die, egter, door zommige ligtgeloovige Schryveren, zelfs in de Achttiende Eeuwe, voor goede munt zyn aangenomen. — Maar HERODOTUS agtte zich gehouden te verhaalen wat hy gehoord hadt, en niet altoos te gelooven wat hy verhaalde. In *Egypte* en het *Oosten* gereisd hebbende, geeft hy een getrouw verslag van de loopende verhaalen in deeze verafgelegene Gewesten. Een ziel hebbende, uitgebreid door de beschouwing van Menschen en van Zeden, hadt hy geleerd paalen te zetten aan zyne Ongeloovigheid zo wel als aan zyne Ligtgeloovigheid.

Men kan, evenwel, niet ontkennen, dat de Fabelagtige Overleveringen, in eene zo verbaazende menigte in zyn Werk geplaatst, het voorkomen van een *Roman* aan zyne *Geschiedenis* byzetten: schoon deeze, in vergelyking gesprooken, slegts een klein gedeelte van zyn geschiedkundigen arbeid uitmaaken, krygen zy een veel grooter aanzien, als ze, met voordagt, daar uit ontleend, en by anderen gevoegd worden. Dan schynt het als of die allerleerzaamste Schryver eer geschreeven hadt om de Verbeelding te kittelen dan om het Verstand te verlichten. De leevendige bevalligheid van zyn styl dient om dit vermoeden te ondersteunen. Zyne schryfwyze mag aangemerkt worden als eene tusschensoort van 't Heldendicht en de Geschiedenis. Noch kortbondig, noch stootend, is zyn styl over 't algemeen natuurlyk, en vloeiend; ook heeft de wyze van voordragt meer van de *Joniesche* zagtheid dan van de klemmenden *Atheenschen* nadruk.

In dit licht kwam HERODOTUS den *Athenienseren* voor in eene Eeuw, op die, waar in hy leefde, volgende. By de *Olympische* Spelen werd zyn Werk, met algemeene toeiuiching, geleezen. THUCYDIDES, een Jongeling, stortte by dat leezen traanen van bewondering en nayver. Men wenschte diens Vader geluk met de edelmoedige geestdrift eens Zoons, wiens vroegtydige aandoenlykheid over eens anders roem ten voorspellenden teken verstrekte van een Character, gevormd tot bedryven ter Onsterflykheid opleidende. Maar HERODOTUS hadt de onderwerpen best geschikt voor de Geschiedkunde behandeld; en het was eerst, by den aanvang des gedenkwaardigen Zeven-entwintigjaarigen Oorlogs, dat THUCYCIDES, te midden van de gevaaren, welke zyn Vaderland dreigende boven het hoofd hingen, zich verheugde over het ontvangen eener Schryfstoffe, waardig dat zyn Verstand 'er zich op vestigde,

Digitized by Google

de, en te beproeven welke vermogens ter Geſchiedkunde hy bezat. Van het uitbarſten deezes Oorlogs af, waar in hy, als Krygsman, een ongelukkige rol ſpeelde, oordeelde hy, dat het de grootſte, hardnekkigſte en belangrykſte zou weezen, dien men immer voerde. Hy maakte, overzulks, eenen aanvang, om de ſtoffen, ter beſchryvinge daar van noodig, te verzamelen en op te leggen; in de keuze en ſchikking van welke ſtoffe hy vervolgens duidelyk liet doorſtraalen zynen toeleg om HERODOTUS op zyde of voorby te ſtreeven.

Te veel toegeevens in verciering hadt het Geſchiedverhaal van HERODOTUS geen luister bygezet. THUCYDIDES gaf voor, louter door Liefde tot de Waarheid bezield te weezen: „ Zyn verhaal was niet geſchikt om het gehoor „ te ſtreelen der Toehoorderen by de *Olympiſche* Spelen. „ Door een getrouw verſlag van het Voorledene, hoopte hy zyne Leezers hulp te bieden in het gisſen over „ het Toekomende. Naardemaal de Menschlyke Natuur „ dezelfde bleef, zou zyn Werk altoos van dienst blyven: „ gebouwd zynde op zodanige beginzelen als het zelve „ van eene eeuwigduurende waarde maakte, en geenzins „ om eene kortſtondige toejuiching te verwerven". —— De uitvoering beantwoordde aan dit edel oogmerk.

In zyne Inleiding loopt hy de Fabeleeuwen van *Griekenland* over, zorgvuldig het waare van het valſche ſchiftende. Van *Thracie* ſpreekende, roert hy, met eene voegelyke kortheid, de Fabel van TEREUS en PROGNE aan; en *Sicilie* beſchryvende, ſlaat hy als van ter zyde het oog op de *Cyclopen Lestrigonen*. Doch hy keert, als den walch ſteekende van zulke gedrogtlyke Verſchynzelen, onmiddelyk te rugge, en tot het groot oogwit zyner Geſchiedenisſe. —— Om deeze tot eene getrouwe Schildery des tydperks, daar in beſchreeven, te maaken, ſtelt hy zich voor te beſchryven niet alleen wat gedaan, maar ook wat gezegd, was, door 'er zodanige Aanſpraaken van Staatsmannen en Veldheeren in te voegen, als hy zelve gehoord hadt, of hem van anderen verhaald waren. Dit dierbaar gedeelte zyns Werks heeft ter baak van naavolginge geſtrekt voor alle laatere Geſchiedboekeren, tot dat de verbetering der Krygskunde aan den eenen en het verderf der Zeden aan den anderen kant, dusdanige Aanſpraaken overtollig deeden worden. Welſpreekenheid was, ten eenigen tyde, een prikkel tot Dapperheid, en een werktuig des Staatsbeſtuurs. Doch 'er ſtond een tyd te komen, waar in

Digitized by Google

in de laagere beginzels van Vrees en Eigenbaat alleen zouden heerſchen. In de meeste Landen van *Europa*, heeft het eigendunkelyk Oppergezag de openbaare Raadsbyeenkomſten in 't oneelvertooninge i hervormd: en in die weinige waar de Ingezetenen niet kruipen voor één Heer, zyn ze Slaaven van Heerschzugt, Gierigheid en Partyſchap.

THUCYDIDES hadt ongetwyfeld een voorbeeld in de korte en zydelings ingevoerde Aanſpraaken van HERODOTUS: doch, in deeze byzonderheid, moet hy gezegd worden zyn Voorganger verre te overtreffen. In de ſchikking zyns Onderwerps, nogthans, moet hy deezen den voorrang laaten. THUCYDIDES, haakende na eene buitengewoone nauwkeurigheid, verdeelt zyn Werk in Zomers en Winters; en verhaalt de gebeurtenisſen, in 't verloop van elke zes Maanden voorgevallen, afzonderlyk. Maar dit Tydvak valt doorgaans te kort om Gebeurtenisſen, die de pen der Geſchiedenisſe moet optekenen, aan te vangen, voort te zetten en te voltooijen. Zyn verhaal is, uit deezen hoofde, ſteeds afgebrooken: graagte der nieuwsgierigheid wordt opgewekt zonder verzadiging te erlangen, en de Leezer wordt, als hy betooveringen, van *Athene* naa *Cocyra*, van *Lesbos* naa *Peloponneſus*, van de Kust van *Aſia* naa *Sicilie* gevoerd, —— THUCYDIDES volgt de tydorde. HERODOTUS de zamenhang, der Gebeurtenisſen. Naar uitſpraak van een groot Oordeelkundige, heeft de kunde en ſmaak van HERODOTUS, van een zeer zamengeſteld ſtuk, een geregeld en welzamenſtemmend geheel vervaardigd; en de verkeerde nauwkeurigheid van THUCYDIDES een zeer eenvoudig onderwerp in veele deelen geſplitst, en zodanig verſtrooid, dat het bezwaarlyk valle ze tot één lichaam te brengen. Dezelfde Oordeelkundige merkt aan, dat de Geſchiedenis van HERODOTUS niet alleen kunſtiger is, voller van verſcheidenheid; maar ook bevalliger en grootſcher. Eene beſtendig droeve betrokkenheid overdekt de lotgevallen van den *Peloponneſiſchen* Oorlog; doch wat is de Geſchiedenis van alle Oorlogen, anders dan eene beſchryving van misdryven en onheilen? De ſtrenge deftigheid van THUCYDIDES ſtrookt wonder wel met zyn Onderwerp. Zyne ſtaatlykheid is *Athene* waardig, ten tyde dat het over duizend Schattingſchuldige Gemeenebesten het bevel voerde. Zyne beknopte, bondige, ſterke en klemmende ſtyl, zyne afgebrooken kortheid en bewerkte eenvoudigheid, vertoonen, op eene wonder-

Digitized by Google

baare wyze, de lotgevallen van het daadlyk leeven, en de ongeſtuimigheden van Volksvergaderingen. DEMOSTHENES, door DIONYSIUS zelve boven alle Redenaars geſteld, ſchreef, achtmaalen, niet de cierlyke en zagtvloeiende Geſchiedenis van HERODOTUS uit, maar de volzinnige, harde en dikwyls duistere, Jaarboeken van THUCYDIDES.

DE DANKBAARE EDELMOEDIGHEID EN WEDERZYDS BETOONDE VRIENDSCHAP.

Eene geſchieden's van twee Kooplieden.

(Uit het Engelsch)

CLAUDIAAN en CURIO, twee Jongelingen, werden groot gebragt in 't zelfde huis, en geſchikt tot den zelfden Winkel-Handel, onder den zelfden Heer; nochtans met dit aanmerkelyk onderſcheid, dat CLAUDIAAN de Zoon, en CURIO de Knegt, was van den deftigen MORILLUS; en de eerstgemelde een groot en onbezwaard capitaal te wagten ſtond, en de laatstgenoemde niets dan zyn eerlyk vlytbetoon bezat.

MORILLUS ontviel hun, toen zy beiden genoegzaame bedreevenheid in den Handel verkreegen hadden: zy vonden zich aan zich zelven overgelaaten. CLAUDIAAN boodt CURIO Deelgenootſchap in den Handel aan, 't geen deeze van de hand wees, enkel om dat zulks veel meer was, dan hy met reden kon verwagten. Deeze edelmoedige belangloosheid trof CLAUDIAAN dermaate, dat hy CURIO eene ſomme gelds opſchoot, om afzonderlyk den Handel te dryven.

CURIO, weetende, dat hy geheel met eens anders geld den Handel voortzette, kon niet anders, dan door vlyt en ſpaarzaamheid, zich van den last der jaarlykſche intreſſen ontheffen, en in een onbelemmerden ſtaat geraaken; hy behartigde alles met den noeſtſten vlyt, en verbondt zich ten naauwſten aan zyn winkel. Geene langduurige avondbezoeken, tot in den nagt gerekt, hielden hem den volgenden morgen te bedde: zyn winkel was een uur vroeger open dan die zyner buuren, en hy bleef 's avonds een half uur langer de klanten opwagten. CURIO leefde in zyn winkel, en vondt 'er altoos iets te doen; ſteeds oplettend had hy altoos werk; zyn heusch en verpligtend gedrag, de eerlykheid zyns handelbedryfs, bezorgden hem veele begunſtigers; die ééns by hem gekogt hadden, zagen na geen ander om.

Het eerſte jaar gaf hem zo veel winst, dat 'er merkelyk wat overſchoot,

Digitized by Google

ſchoot, en na verloop van het tweede jaar, was hy niet alleen in ſtaat het opgeſchooten geld by zyn edelmoedigen weldoener af te doen, en, met de vuurigſte dankbetuigingen, 't zelve op te brengen; maar had ook de genegenheid van alle braaven, omſtreeks hem woonende, gewonnen; en de gemaatigdheid zyner leevenswyze prees hem dermaate aan by den Predikant zyner woonplaatze, een der waardigſte Bedienaaren van zyn Ampt, dat hy geene zwaarigheden ontmoette, wanneer hy de Dochter van dien Geestlyken ten Huwelyk vroeg. Zy bezat geene noemenswaardige middelen, en dus kon onze jonge Handelaar geen Huwelyk met veel ſchats verwagten. De goede genegenheid van haar Vader agtte hy een genoegzaame Huwelyks-gave; dan het gunſtig denkbeeld, 't geen deeze van zyn Schoonzoon vormde, was zo groot, dat hy gereedlyk toeſtemde, om 't geen hy zyne Dochter ten Huwelyk gaf, in den Handel aan te leggen; 't welk CURIO in ſtaat ſtelde, om met meer ruimte te handelen; terwyl de liefde der Gemeente voor hunnen waardigen Leeraar, tot vermeerdering des Koopbedryfs, niet weinig toebragt; elk wilde hem verpligten, door gunſtbetoon aan zyne Dochter en dens Echtgenoots.

Zyn ruimer ſtaat baarde geene verandering in zyn gedrag: eene eenigzins kostbaarder leevenswyze was het eigenaartig gevolg van zyn Echt; doch zyne Vrouw betoonde niet min voorzigtigheids en zuinigheids, dan hy zelve, te bezitten; welhaast maakten zy een plan van uitgaaven, bepaald binnen het inkomen, t welk zy konden berekenen, en zy beſlooten 'er iets van te beſpaaren, tot de vermeerdering des Handels hun in ſtaat ſtelde, om, in volgende jaaren, meer te verteeren, zonder tot iets, 't geen naar verkwisting geleek, over te ſlaan. 't Valt gereed te begrypen, dat zulk een Gezin 's jaarlyks geld moest opleggen, en welhaast de hoofdſom zien verdubbelen.

Terwyl CURIO, op deeze wyze, zyne zaak met allen voordeel behartigde, dreef CLAUDIAAN, wiens ryker omſtandigheden hem boven de noodzaaklykheid van vlytbetoon verhieven, denzelfden Handel, op eene geheel verſchillende wyze. Wel dra hadt hy by zichzelven beſloten den Handel aan te merken als een uitſpanning in een ledig uur; doch in het denkbeeld, dat hy denzelven niet behoefde, beſloot hy teffens zich 'er niet zeer over te bekommeren. Hy nam een bekwaam knegt, die alles waarnam, gaf deezen een goed jaarwedde, doch geen deel in de zaaken, behalven iets van de winst. —— 't Is eene zeer gevaarlyke, ſchoon maar al te gemeene dwaaling, zich te verbeelden, dat men met den Handel kan ſpeelen, en doen wat ons *lust*, terwyl men zaaken om handen heeft. 'Er is geen middelſtaat in de handeldryvende wereld; vlyt alleen brengt rykdom aan; ledigheid armoede. De Man, die het der moeite niet waardig agt, zich ſtipt by zyne zaak te bepaalen, dewyl

Digitized by Google

hy het zonder dezelve kan ſtellen, moet 'er zich geheel van ontdoen. De winkel vordert den meester, en hy, die, ſchoon den winkel niet behoevende, denzelven aanhoudt, zonder het eigen oog 'er geſtadig op te ſlaan, zal ten eenigen tyde tot zyn ſchade handelen: en de bekwaamſte knegt is, voor zodanig iemand, niet zelden de ſlegtſte.

CLAUDIAAN, egter, verzuimde zyne zaaken niet ten eenemaal: alle voormiddagen vertoonde hy zich in zyn winkel; doch 's middags at hy in een Logement, en bragt den avond door, gelyk hy dagt dat een Heer van fatſoen behoort te doen. — Veele jonge Kooplieden verbeelden zich ongelukkig, dat, gezelſchappen by te woonen, de weg is om in het bedryf te komen, en dat de avond-byeenkomſten, gehouden in de meeſte wyken der Stad, de helft opleveren van de inkomſten der leden. Allerdroevigſt wanbegrip! de Handelaar weete dat de Herbergier de eenige man is, wiens beurs verzwaart door deeze gezelſchappen, en dat de meeſte, die 'er komen, veelal zodanige lieden zyn, wier gemeenzaame verkeering een bedagzaam Koopman moet vermyden. —— CLAUDIAAN was boven deeze ſoort van gezelſchappen: hy verkeerde me lieden van middelen, met jonge Heeren van ſmaak, vernuft en zwier, en wel dra was hy hun gelyk. Maar de kleeding, noodig, om onder lieden van dat ſlag om te gaan, verſchilde zo veel van de deftige burger-kleeding, dat deeze alleen, daar zy hem een voorwerp van bewondering maakte, onder zyne medewinkeliers, zo zeer de gunſt van allen in de nabuurſchap ontrokken, dat hy binnen kort bykans geen andere kalanten had, dan zyne vrolyke kennisſen.

Deeze kwistige levenswyze, en de benoodigdheden tot den Handel, vorderden veel gelds. CLAUDIAANS middelen beſtonden meest in banknooten: hy trok op zyn Kasſier zo menigmaal hy geld behoefde: hy leefde wel te vrede, ſchoon bewust, dat hy wat meer verteerde, dan zyn inkomen van intrestgelden alleen oeliet; en 't geen in den Handel lag, verbeeldde hy zich vast zou winst aanbrengen; geen zwaarigheid altoos dat 'er geen geld in kwam; en, in de daad, hy wist niet voor het jaar ten einde was, of 'er in kwam, dan niet: hy hieldt het voor eene onverſchillige zaak, of iemand met gereed geld, dan over twaalf maanden, betaalde; en leefde in het dwaas begrip, dat, lang credit iemand agting byzet, en dat een winkelier nooit zyn geld moet inroepen, zo lang hy het veilig agt; dewyl dit de lieden van koopen afſchrikt. In de daad, hy ſcheen alle de valſche begrippen van veelen onzer jonge Handelaaren aangenomen te hebben; die 'er ook veelen ten gronde doen gaan, terwyl men ze als geheimen des Handels elkander aanpryst.

CLAUDIAAN's zaaken begonnen, zonder dat hy het wist, zeer ten agteren te loopen; doch 't geen anderen als een laatst

plegt-

Digitized by Google

plegtanker te baat neemen, wanneer hun boedel dreigt ſchipbreuk te lyden, ſcheen hy, ſchoon des onbewust, ook te zullen gebruiken. Eene jonge Juffrouw, op zekeren dag toevallig in zyn Winkel gekomen, nam het gekogte, maar ook het hart, van den Winkelier mede. - —— Hy maakte zyne opwagting by haar; doch hadt voorzichtigheids genoeg, om, eer hy verder ging, te onderzoeken wie zy was; en bevond de Juffrouw van goeden huize, met tien duizend ponden aanbeſtorven Capitaal. —— CLAUDIAAN, een jong Heer, van een zeer beleefd en inneemend voorkomen, vondt welhaast middel om zich by de Familie in te dringen; en dewyl hy zich boven haar in middelen agtte, was zyn eerſte werk de zaaken met haar Vader te beſchikken. Deeze hadt, wel is waar, geen zin in het Winkelbedryf van CLAUDIAAN; doch zyne middelen buiten dat namen alle zwaarigheid, wat het geld betrof, uit den weg, en haalden den ouden Heer over, om het als eene voordeelige party te beſchouwen. Min zwaarigheids vondt hy om de toeſtemming der Juffrouw dan die des Vaders te krygen, alles was tuſſchen de jonge lieden één hart, één ziel. De Minnaar paſte zyn Beminde op, en ging met de Familie na alle openbaare plaatzen van vermaak: zyn altoos vrolyke inborst, en aartig onderhoud, bragt te wege dat de oude Heer zo zeer op hem geſteld wierd als de jonge Juffrouw.

Vryery is bykans ontwyfelbaar het verderf of het geluk eens jongen Handelaars, daar in gewikkeld; is de keuze onberaaden, het onheil kan niet agter blyven, 't zy dezelve ſlaagt dan niet, en zelfs, wanneer 'er niets in te laaken is: de tyd, daarby verlooren, en het verzuim van bezigheden, daar door veroorzaakt, zyn niet ligt te vergoeden. —— Ten opzigte van CLAUDIAAN ſchikte zich alles zo gunſtig, dat het niet lang aanliep of de Trouwdag werd aanſtaande bepaald, de Bruid en Bruidegom maakten alle toebereidzels. —— Om deezen tyd deedt CLAUDIAAN een nader onderzoek na de middelen der Bruid, en haar vader omtrent die des Bruidegoms. Alles bleek van haaren kant aan de verwagting te beantwoorden. Maar, helaas! by het nagaan van zyne zaaken, ontdekte de Bruidegom thans voor de eerſte keer den verwarden en bedorven ſtaat zyns Boedels Zyne Boeken, wel is waar, vondt hy vol lange ſchuldbladen; het loopend geld, in den Handel, geene geringe ſom; doch het geld by zyn Bankier meest opgenomen; en, ſchoon hy veel meer te ontvangen dan uit te keeren hadt, waren nogthans zyn uitſtaande ſchulden des Handels niet gering.

De oude Heer weigerde, uit hoofde van dit alles, zyne Dogter. De verlegenheid en ontſteltenisſe was aan haar kant zo wel, als aan dien van CLAUDIAAN, allertreffendst; zy namen het hartverendst afſcheid, en de ernſtige aanzoeken der Ouderen konden de jonge Juffrouw niet wederhouden, van zich, door de

Digitized by Google

plegtigſte geloften te verbinden, dat zy nimmer eenig ander Perſoon zou trouwen.

CLAUDIAAN begon nu op nieuw orde op zyne zaaken te ſtellen, zyne ſchulden te innen; doch zyne Bedienden gingen in den nagt door met een groot gedeelte van zyn gereed geld. Veelen zyner ſchuldenaaren waren dood, meer nog zaten gevangen. Doch zyne ſchuldeiſchers betoonden zich zeer gereed, om voor den dag te komen: zy hadden gehoord van het mislukte Huwelyk, en de oorzaak daar van vernomen. 't Gevolg was, gelyk gewoonlyk, dat zy allen hem teffens op 't lyf vielen, om zich van zyn overgebleeven goed, of van zyn perſoon, meester te maaken.

Niets bleef 'er nu voor den ongelukkigen Man over, dan een Vriend te zoeken, die de reddering zyner verwarde zaaken ter hand nam, en zich, ten zynen behoeve, by zyne ſchuldeiſchers vervoegde. Te goeder uur, dagt hy in deezen nood om CURIO, dien hy voorheen zo edelmoedig behandeld hadt; om deezen zondt hy onmiddelyk, gaf hem volmagt om voor hem te handelen, en zyne zaaken, was het mogelyk, tot een verdrag te brengen. Deeze dankbaare verbond zich, zonder toeven, om dit alles te doen, en ſtelde zich borge voor de geheele ſom, nam hem ten zynen huize, vorderde de ſchulden in, en betaalde het e kort komende, uit zyne eigene middelen.

Hy liet het hier by niet berusten, maar ſprak hem, op zekeren dag, in deezer voege aan: „ Myn waarde CLAUDIAAN, 'er is „ een tyd geweest, waar op gy edelmoedig genoeg waart, om „ my een Handelgemeenſchap, welke ik met geen grond mogt „ verwagten, aan te bieden. Myne zaaken ſtaan thans zo, als „ de uwe in dien tyd; doch daar gy my niets ſchuldig waart, „ moet ik alles aan u verſchuldigd agten: *Dankbaarheid* ſpoort „ my derhalven aan, om u heden dezelfde aanbieding te doen „ als uwe *Edelmoedigheid* my toen deedt. Neem, overzulks, „ vrylyk aan, een gelyk aandeel van alles, wat uwe goedheid „ my in ſtaat geſteld heeft, over te winnen."

CLAUDIAAN liet zich met moeite overhaalen, om den voorſlag zyn vriends te omhelzen: doch ten laatſten bezweek hy voor den vriendlyken aandrang, en beſloot, dit geſchied zynde, zich des waardig te gedraagen. Ieder zag en bewonderde de goedheid van CURIO's hart, elk was getuigen van de verandering door dezelve by CLAUDIAAN te wege gebragt, die welhaast zo vlytig en oppaſſend wierd, als hy voorheen traag en verwaarloozend geweest was. —— Een gelukkig ſlaagen in den Handel was het natuurlyk gevolg van de vereenigde poogingen dier Kooplieden. CLAUDIAAN hadt zich tegenwoordig over niets te beklaagen, dan over het gemis van 't geliefde Voorwerp zyns harten, welks denkbeeld te diep in 't zelve geprent was, om 'er immer uitgewischt te kunnen worden. Daar in begunſtigde hem

Digitized by Google

hem het goed geluk desgelyks. Een zyner Bloedverwanten ſtierf, en liet hem Erfgenaam van eene ſom, tweemaal zo groot als hy eerst bezeten hadt. Verrukt over de gelegenheid, om op éénmaal zichzelven, en het voorwerp zyner liefde, gelukkig te maaken, vervoegde hy zich, zonder uitſtel, by haar, herhatte zyn aanzoek, en verwierf gereedlyk de toeſtemming haarer Ouderen; ging den langgewenschten Echt aan, bragt zyne geheele bezitting in den Handel, waar in CURIO zyn deelgenoot bleef. Diens en zyn Gezin maakten, om zo te ſpreeken, één Gezin uit, zy leefden in de genoeglykſte eenszindheid voor zichzelven, en tot een voorbeeld onder allen, rondsom hun.

ANECDOTE, DEN GROOTEN MUZYKANT HANDEL BETREFFENDE.

Schoon de Heer HANDEL van eene zeer ſterk geſpierde, grove en onbehouwen, lichaamsgeſtalte was, hadt hy, egter, een zo zeer aandoenelyk zenuwgeſtel, dat hy het hooren ſtemmen der Muzyk-inſtrumenten niet kon verdraagen, en daarom was dit altoos verrigt, eer HANDEL kwam. ——— Een ſnaakſche Muzykant wilde een pots ſpeelen met HANDEL's ligt geraakten aart, wist heimlyk in het Orchest te komen op een avond, wanneer de geweezene Prins van WALES tegenwoordig zou zyn by het uitvoeren van een nieuw Oratorio, en ontſtemde alle de Inſtrumenten, zo dat eenige een halve, andere een geheele, toon laager ſtonden dan het Orgel. Zo ras de Prins binnen trad, gaf HANDEL het teken om *con ſpirito* te beginnen; doch zo groot was de ſchriklyke wanluidendheid, dat HANDEL verwoed oprees, en een dubbele Bas, die hem in den weg ſtondt, om ver geloopen hebbende, een ketteltrom greep, dien hy met zo veel gewelds den eerſten Muzykant na 't hoofd ſmaet, dat, in dit heenen werpen, zyn dikke pruik van 't hoofd ſtoof ——— zonder zich tyd te gunnen om dezelve weder op te zetten, tradt hy voor aan het Orchest, wraak blaazende; doch dermaate door drift vervoerd, dat hy geen woord kon ſpreeken. In deeze belachlyke houding ſtondt hy met opgeſpalkte oogen en ſtampvoetende, terwyl 'er een algemeen geſchater opging; men kon hem niet beweegen weder op zyn plaats te gaan, tot dat de Prins in perſoon zich by hem vervoegde, om hem te zuſten, 't geen niet dan met de groo:ſte moeite geſchiedde.

LUCHTS-

Digitized by Google

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, JANUARI, 1787.

		Bar:	Th:	Wind.			Bar:	Th:	Wind.	
29.	6-2	34	WZW	2	donker	29.	1-4	26½	Z	0 mist
—	5-0	37½	—	5	— motr.	17	2-0	29½	O	0 zw. mist
—	5-2	37½	—		nist	—	3-5	30½	Stil	—
—	5-2	32½	—	1	zw. nevel	—	3-4	31½	W	0 mistig z. betr.
—	5-5	38	NW	0	—	18	2-4	35½	ZW	2 donker mist
—	5-7	34	—	0	nevelig	—	1-5	33	Z	4 ſn. donk. ½ dm.
—	5-3	31½	W	0	mistig	—	3-0	32½	—	4 mist donker
—	4-9	31½	—	0	— vogt	19	3-5	35	ZZW	2 donker
—	5-5	36½	NW	1	zu. yzel nev. z. b.	—	2-0	34	ZW	2 mist donker
—	6-2	30	—	0	z b 8 u nevel	—	1-0	39½	W	2 zw. natte mist.
—	6-5	37	ZW	1	zw. nevel	20	1-5	41½	—	1 —
—	5-8	38	—	2	donker	—	2-1	35	—	1 —
—	5-2	40½	SW	3	—	—	1-6	38½	WNW	2 donk. mist. vogt
—	4-9	42½	—	3	z betr.	21	0-6	41½	—	4 zw. mist
—	4-6	40½	—	2	donker mistig.	—	0-3	40	NW	2 mist donker
—	3-8	42	—	1	nat mist 12 u o b.	—	0-5	36	N	1 — o. helder
—	5-2	39½	ONO	2	z. betr.	22	1-6	41	NNO	3 wolkig helder
—	7-4	31	O	3	helder	—	2-3	33	NO	3 o. helder
—	8-1	27½	O t Z	2	—	—	2-0	31½	ZZW	2 z. betr.
—	8-2	30½	OZO	1	—	23	1-1	37½	—	6 — vogt
—	8-0	26½	ZO	1	o. helder.	—	0-8	37½	W	4 R. donker
—	7-6	30½	W Z W	2	z. betr. mistig	—	1-3	36	N t O	2 mist o helder
—	7-5	37½	—	1	vogt, zw. mist	24	2-2	41	O NO	2 o. helder
—	7-7	37½	W	1	mist	—	2-8	34½	O	4 helder
—	7-9	37	NO	0	zw. mist	—	3-4	30	—	4 —
—	7-6	39	O	0	— vogt	25	3-9	35	—	5 —
—	7-5	34½	—	2	mistig	—	4-1	28	—	5 —
—	6-8	31½	OZO	1	mist	—	2-8	25½	—	5 — z. b.
—	6-5	33½	—	4	—	26	1-4	31	—	7 ſneeuw
—	5-6	31	—	4	— donker	28.	11 8	26½	—	7 o. helder z. betr.
—	4-6	28½	ZO	1	helder	—	10-2	28½	—	5 donker ſn.
—	3-6	34	—	0	— 4 u nevel	27	10-5	31½	—	3 fyne ſn. donker
—	2-5	29½	—	0	—	—	11-3	27	—	1 o held. z. betr.
—	1-0	25	—	2	—	29.	0-3	24½	ZZO	2 —
28.	11-6	33	—	2	—	28	1-4	31½	ZO	5 z. betr. iets ſn.
—	10-3	29	—	2	—	—	1-7	29	Z	5 ſn. donker.
—	10-3	28½	—	2	—	29	2-2	30½	ZZW	2 mist
—	10-8	34	OZO	3	—	—	2-5	37½	—	4 donker R.
—	11-5	28	O t Z	2	—	—	4-0	38½	Z W	8 R.
29.	0-4	26	—	3	—	30	5-1	39½	WZW	6 donker mist.
—	0-5	29	O	4	— 3 u neve	—	5-7	45	—	3 z. betr. o held.
—	1-3	25½	—	4	donker	—	6 2	36	ZW	2 o helder
—	1-4	24½	—	4	—	31	6-0	33	Z	2 helder
—	1-2	26	O t N	4	dr. mist.	—	5-7	42	Z t W	2 o helder
—	0-6	25	—	4	donker	—	5-2	36	ZW	2 —
—	0-0	22½	NW 2 ZW	2	— mist					
28.	11-7	25	W	1	mist.					
29.	0-4	26	—	0	—	29.	3 21/28	35 17/28		2 4/10

Th. den 1 av. 8 u. 29. 4. 8. Th. den 9 's mid. 12 u. 40. Th. 's mo 31 14/31
4 mid. 12 u. — 6. 7. 19 's av. 7 u. 33½. 's mid. 35 18/31
21 — — 38. 's av. 32 16/31
23 nam. 4 u. 36½.

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

OVEREENSTEMMING DER VERHAALEN WEGENS DE INSTELLINGE DES H. AVONDMAALS, EN AANMERKINGEN OVER DEZELVEN.

De Berichten der Euangelisten en van PAULUS, wegens de Inſtellinge des H. Avondmaals, met elkanderen vergelykende, ziet men, dat dezelven, omtrent het zaaklyke, volmaakt éénſtemmig zyn. Ten aanzien der byzonderheden echter, en in de opgave der uitgeſproken Woorden, is 'er verſchil. ——— MARKUS ſtemt hier in meest over een met MATTHEUS, gelyk LUKAS met PAULUS. ——— MATTHEUS alléén verhaalt als oog- en oorgetuige, en komt als zodanig meest in aanmerking. MARKUS heeft zyne berichten van PETRUS, die mede aanzat, en buiten twyfel een opmerkzaam Aanſchouwer en Toehoorder was. ——— PAULUS zegt de Geſchiedenis der Inſtelling door Openbaring te weeten, en LUKAS ontleent zyn verhaal uit deszelfs onderwys.

Volmaakt gelykluidend zyn de berichten ten aanzien van het neemen, danken, breeken en omdeelen des Broods. Want *zegenen* en *danken*, woorden door de H. Schryvers afzonderlyk gebruikt, betekenen hetzelfde, en worden veelal verwisſeld in de heilige bladeren (*); zynde hier

(*) Dus zeggen MATTHEUS, XIV. 19, MARKUS, VI. 41, en LUKAS, IX. 16, in het verhaal van de vermenigvuldiging der vyf brooden en twee visſchen, dat onze Zaligmaaker *opwaarts ziende naar den Hemel, dezelven heeft gezegend*; terwyl JOANNES, VI. 11, bericht, dat *Jezus gedankt hebbende die den Discipelen deelde*. En in het verhaal der vermenigvuldiging van zeven brooden en weinige visſchen, zegt MATTHEUS, XV. 36, dat Jezus *gedankt heeft*, daar MARKUS, VIII. 6 en 7. aantekent dat onze Heer over de brooden *gedankt heeft*, en van de visſchen dat Hy dezelven *gezegend heeft*. Even zo zeggen MATTHEUS en MARKUS van den Drinkbeker des Avondmaals, dat Christus daar over *gedankt heeft*, daar zy van het brood aange-

Digitized by Google

hier een dergelyk dankgebed, als de Jooden gewoon waren, by het gebruik der Paaschmaaltyd, uit te ſpreeken. ——— De drie Heilige Schryvers melden, dat de Zaligmaaker, by het omdeelen, gezegd heeft: *Neemt, eet, dit is myn lichaam.* LUKAS heeft alléén, *dit is myn lichaam*, en tekent by de aanbieding de woorden *neemt, eet*, niet aan. ——— Men moet hier aanmerken, dat het grondwoord, door *lichaam* vertaald, eigenlyk betekent, een dood lichaam, dat geen bloed meer heeft. Dus noemden de Jooden het Lam, hetwelk zy op het Paasch-feest aten, *het Lichaam van 't Lam.* In de Syriſche vertaaling vindt men een woord dat *Lyk* betekent. Veele Ouden hebben hier gezet: *dit is myn Vleesch.* ——— Men ziet hieruit de dwaaling der geenen die den Wyn den Leeken weigeren, onder voorwendſel, dat, waar een lichaam is, tevens bloed moet tegenwoordig zyn.

Meerder geeven MATTHEUS en MARKUS van de uitgeſproken woorden niet op; doch LUKAS en PAULUS voegen 'er by: *'t welk voor u gegeeven wordt, doet dat tot myne gedachtenisſe.* PAULUS heeft *gebroken wordt*, en verdient hier in den voorrang, om dat LUKAS zyn verhaal opſtelde uit het mondeling onderwys van PAULUS. *Gebroken* ſchynt hier te zinſpeelen op de *breekinge* des broods. Des wy mogen ſtellen, dat Christus de woorden, by de omdeeling, heeft uitgeſproken, volgens het bericht van PAULUS, die hetzelfde heeft als MATTHEUS, de oog- en oorgetuige, doch meerder, dat deeze heeft achtergelaaten.

In de opgave der woorden, by de omdeelinge des Bekers, uitgeſproken, is meerder verſchil. Volgens MATTHEUS, heeft de Zaligmaaker, dien overreikende, gezegd: *Drinkt allen daaruit.* Dit wordt door geen der anderen gemeld: doch MARKUS zegt: *En zy dronken allen daaruit.* ——— MARKUS ſtemt met MATTHEUS overeen, in de opgave van het geen de Zaligmaaker daarby voegde: *Dit is myn bloed, het bloed des nieuwen Verbonds, het*

tekend hadden, dat de Zaligmaaker hetzelve *heeft gezegend*. Zeer blykbaar is de overeenkomst der betekenis deezer verwisſelde woorden, in de betuiging van PAULUS, I KOR. XIV. 16: *Anderzins, indien gy zegent εὐλογήσῃς met den geest, hoe zal de geen, die de plaats eens ongeleerden vervult, Amen zeggen, op uwe dankzegginge εὐχαριστίᾳ.* Ziet A. RIVETUS *gekruiste Christus*, VIII. Hoofdſt. §. 8.

Digitized by Google

het welk voor veelen vorgoten wordt; en, naar het verhaal van MATTHEUS, heeft Christus, het voornaam oogmerk deezer vergietinge mede aangeweezen, door het byvoegſel, *tot vergeevinge der zonden.* ——— Volgens PAULUS en LUKAS, heeft onze Heer gezegd: *Deeze drinkbeker is het nieuw Verbond in myn bloed*, welke uitdrukking denzelfden zin heeft, als het gezegde, volgens MATTHEUS en MARKUS; aanwyzende het deelgenootſchap aan het nieuw Verbond, door 's Heilands dood bevestigd en ingewyd. ——— Daar de vergietinge van 's Zaligmaakers bloed dat oogmerk hadt, is het plechtig drinken ter gedachtenis, uit den Beker gevuld met den wyn, die dat Bloed afſchaduwt, zekerlyk een duidelyk en levendig aanwyzend teken van het deelgenootſchap des geenen, die drinkt, aan het nieuw Verbond. Des men de woorden, volgens PAULUS, dus te omſchryven hebbe: „ Het drin„ken uit deezen Drinkbeker betekent het deelgenoot„ſchap aan het nieuw Verbond, door myn bloed inge„wyd." 't Welk op hetzelfde uitkomt met het opgetekende van MATTHEUS en MARKUS: „ Het drinken van „ deezen Wyn betekent het deelgenootſchap aan de „ oogmerken der vergietinge van myn bloed, — naamlyk „ de inwyjing des nieuwen Verbonds." ——— LUKAS meldt wyders, dat onze Heer 'er nog byvoegde: *'t welk* VOOR U *vergoten wordt*; daar volgens MATTHEUS en MARKUS dit gezegde luidde: *'t welk* VOOR VEELEN *vergoten wordt.* De zin is hier wederom dezelfde. Het verhaal van MATTHEUS verdient echter om meergemelde reden den voorrang. Doch men heeft hier nog aan te merken, dat het woordje *veelen* niet overſtaat tegen *allen*, maar van dezelfde betekenis is, wordende deeze woorden veelal verwisſeld in de heilige bladeren, [Men zie ROM. V. 15, 16 en 19. verg. met vs. 18, XII. 5, 1. KOR. X. 17. HEBR. IX. 28, en MATTH. XX. 28. verg. met 1. TIM. II. 6, 1. JOANN. II. 2.] en het woordje *veelen* hier gebruikt, om de uitgebreide weldaadigheid deezer vergietinge aan te wyzen; ſtrekkende niet ſlechts aan enkele Perſoonen of ééne Natie tot voordeel, als weleer de vergietinge des bloeds ter inwyjinge des ouden Verbonds, maar tot heil des geheelen menschdoms. ——— Doch PAULUS heeft dit byvoegſel niet, maar in deszelfs plaats deeze woorden: *doet dat, zo dikwyls gy dien zult drinken, tot myner gedachtenis.* ——— Vermoedelyk heeft het zaaklyke door onzen Zaligmaaker, ter deezer gelegenheid,

Digitized by Google

uitgeſproken, hier in beſtaan. Zeggende, by het overgeeven des Bekers, *drinkt allen daaruit*, waarop de Discipelen denzelven aannamen, zal Christus voortgegaan zyn, met te zeggen: „ Dit is myn bloed, 't welk voor „ veelen vergoten wordt; het bloed, dat ik uitſtort tot „ ſtichting van het nieuw Verbond, 't welk vergeeving „ der zonden verleent. Zo dikwyls gy uit deezen Beker „ zult drinken, gedenkt dan myn lyden en ſterven, 't „ welk u volkomen verloſſing en zaligheid aanbrengt. Ge„ denkt myn dood ter bevestiging myner leere, en tot „ volmaaking der ſchikkingen, welke God door my maakt, „ tot uwe behoudenis; en welken u in ſtaat ſtellen met „ Hem verzoend te worden, en voortaan in Zyne gunst „ en vriendſchap te leeven. ——— Herinner u, door dee„ ze plechtige handeling, uwe naauwe betrekking tot de „ oorzaaken en gevolgen van myn ſterven: vertegen„ woordig u Gods Liefde in myne zending en overgave, „ en de zekerheid Zyner beloftenisſen door myne opwek„ king: maar ook tevens uwe verplichtingen, de voor„ waarden van uwen kant in het Verbond, het nieuw „ Verbond, waarvan ik Middelaar ben, en 't welk door „ myn bloed wordt ingewyd."

Hier voegen MATTHEUS en MARKUS verdere gezegdens des Zaligmaakers by, welke eenigermaate duister voorkomen, en niet gemeld worden door PAULUS en LUKAS; als niet rechtſtreeks behoorende tot de Inſtellinge en het onderhouden der plechtige Gedachtenis-maaltyd. Zy ontvangen echter véél lichts uit de aantekeningen van LUKAS, die ons bericht, dat JEZUS, het Pascha eetende, tot Zyne Discipelen zeide: *Ik heb grootelyks begeert dit Paſcha met u te eeten, eer dat ik lyde: want ik zeg u, dat ik niet meer daar van eeten zal, tot dat 't vervult zal zyn in 't Koningryke Gods.* Wyders eenen drinkbeker genomen en gedankt hebbende, zeide Hy: *Neemt deezen en deelt hem onder u-lieden: want ik zeg u, dat ik niet drinken zal van de vrucht des wynſtoks, tot dat het Koningryke Gods zal gekomen zyn.* ——— Waarop de Euangelist voortgaat met de Inſtellinge des H. Avondmaals te verhaalen. Gemelde woorden ſtemmen byna overeen met het geen de Zaligmaaker, volgens MATTHEUS en MARKUS, na het gebruik van den Beker des Avondmaals, heeft uitgeſproken. Luidende het verhaal van MATTHEUS, waarmede dat van MARKUS genoegzaam overeenſtemt, aldus: *en ik zeg u, dat ik van nu aan, niet zal drinken van*

Digitized by Google

van DEEZE *vrucht des wynſtoks, tot op dien dag, wanneer ik met u dezelve nieuw zal drinken in het Koningryk myns Vaders.* —— Ter verklaaringe van dit gezegde, is 't eenigzins noodzaaklyk, het verhaalde, volgens LUKAS, als vroeger gebeurd, vooraf op te helderen. —— Het *Koningryke Gods* of *des Vaders* betekent in de H. Schriften niet overal hetzelfde. Doorgaans betekent het de Euangeliſche Bedeeling, of de Christelyke Kerk hier op aarde, en ſomtyds den bevestigden ſtaat der Vroomen in het aanſtaand Leven. By LUKAS wordt het, hier ter plaatſe, in den éérſten zin genomen, 't welk uit het Verbond blykt; daar 'er geſproken wordt van eene plechtigheid nog tot de oude bedeeling betreklyk, welke door de opoffering van Christus zou vernietigd worden, om plaats te maaken voor de nieuwe door zyn dood tot ſtand gebragt. De Zaligmaaker zegt: dat Hy van 't Paaschlam, betekenende de bevryding uit de ſlaverny van Egypte, niet meer zal eeten, *tot dat* Hy eene veel grooter en gewigtiger verloſsing zou hebben aangebragt door zyn ſterven. —— Dit wil echter niet zeggen, dat de genietinge alleen zo lang uitgeſteld bleef, en daarna wederom zou plaats hebben: zulks is de betekenis niet van het woordje *tot dat:* 't zelve is eene Hebreeuwſche uitdrukking, welke niet aanwyst, dat iets *nu* uitgeſteld, *daarna* weder zou voorvallen, of, *nu* gedaan wordende, op zekeren aangeweezen tyd zou ophouden, om *daarna* niet weder voor te vallen. Dit ſtrydt tegen het oogmerk deezer plaatze; Christus wil alleen dit zeggen: „ vóór myn dood zal ik „ niet weder Pascha houden;" en na denzelven kwam het toch niet meer te pas; daar deeze plechtigheid tot de oude bedeeling behoorde, welke door zynen dood vernietigd wierdt, en ſlechts betreklyk was tot één Volk, daar onze Heer eenen algemeenen Godsdienst ſtichtte voor het geheele menschdom; daartoe *de vyandſchap* der volken *in zyn vleesch te niete maakende, naamlyk de wet der geboden in inzettingen beſtaande; —— op dat Hy die beiden met God zoude in één lichaam verzoenen door het kruiſe, de vyandſchap aan hetzelve gedood hebbende:* EPH. II. 15 en 16. —— Het is ook uit verſcheiden voorbeelden blykbaar, dat de uitdrukking *tot dat* gemelde betekenis niet heeft; waarvan wy ſlechts de volgenden zullen bybrengen. PAULUS ſchryft aan TIMOTHEUS, I. B. IV. 13: *Houd aan in 't leezen, in 't vermaanen, in 't leeren,* TOT DAT *ik kome.* Waarmede de Apostel echter

Digitized by Google

niet zeggen wil, dat zulks na zyne komst niet meer behoefde te geſchieden. De Zaligmaaker zegt tot Zyne Zendelingen, LUKAS, *laatst Kap.* vs. 49: *Blyft gy in de ſtad Jeruſalem*, TOT DAT *gy zult aangedaan zyn met kracht uit de hoogte.* Dit betekent niet, dat zy 'er ſlechts *tot zo lang* en *niet langer* mogten blyven; want de Apoſtelen bleeven 'er nog zeer lang, zelfs volgens oude berichten twaalf jaaren na dien tyd. Elders zegt onze Heer: MATTH. XVI. 28. en MARK. IX. 1: *Voorwaar ik zeg u, daar zyn ſommigen van die hier ſtaan, dewelken den dood niet ſmaaken zullen*, TOT DAT *zy den Zoone des Menſchen zullen hebben zien komen in zyn Koningryk.* Dat echter niet betekent, dat de bedoelde perſoonen ſlechts tot zo lang zouden leeven, en dan op dien tyd ſterven. Zie ook MATTH. XI. 13, en HAND. VIII. 40, als mede GENESIS XXVIII. 15, DEUTER. XXXIV. 6, I. SAM. XV. 35, II. SAM. VI. 23 en PS. CXI.

De Zaligmaaker wil ter deezer plaatze dit zeggen: „ Dit „ is de laatſte Paasch-maaltyd: dezelve zal nimmer weer „ als eene Godlyke inſtelling gevierd worden: de inwying „ van het Nieuwe Verbond, de bevestiging der nieuwe „ bedeeling door myn bloed, zal nu welhaast geſchieden; „ de tyd van Paſcha zal niet meer daar tusſchen komen. Nu zal vervuld worden, wat de Profeeten voorzegd hebben van 's Menſchen Zoon. —— Dit Feest, „ was de gedachtenis-viering der verlosſing uit de ſlaverny „ van Egipte, doch nu zal ik-zelf geöfferd worden, ter verlosſing uit veel grooter dienstbaarheid, de dienstbaarheid „ der onweetendheid, des bygeloofs en der zonde. Bevryd„ de het bloed van 't Paaschlam de vaderen van den ſlaanden Engel; door myn bloed, wordt de heerſchappy en „ vreeze des doods voor altoos vernietigd; en gy overgebragt in het Koningryk van waarheid, heiligheid en gelukzaligheid, welks ingang open geſteld wordt voor alle volken. —— De Paasch-maaltyd is nu voor altoos „ afgeſchaft." —— Naar het heilig gebruik, by 't houden van 't Paſcha, den Beker gezegend hebbende, en omdeelende, voegt 'er onze Zaligmaaker wederom by: *Ik zeg u, dat ik niet drinken zal van de vrucht des wynſtoks, tot dat 't Koningryke Gods zal gekomen zyn.* ——— „ Ik zal „ niet meer drinken van den Beker des Paasch-feests, „ tot dat het Nieuwe Verbond zal ingewyd zyn. De tyd „ der vieringe van dat Feest zal voor myn dood niet we„ der invallen: deeze plechtigheid wordt dus thans voor „ 't laatst

Digitized by Google

„ 't laatst gevierd; naar dien de oude bedeeling nu afge-
„ loopen is, en plaats maakt voor de nieuwe." — Volgens deeze verklaaring, zal 't nu niet moeilyk zyn, den zin van 's Heilands zeggen by MATTHEUS en MARKUS aan te wyzen, wanneer men flechts in het oog houdt, dat de uitdrukking *Koningryke Gods* of *des Vaders*, den volgenden ſtaat van eeuwige zaligheid betekent: want dit wordt gezegd by eene plechtigheid der nieuwe bedeeling, welke het dus niet kan betekenen. — Onze Heer zegt: *Ik zeg u*, DAT *ik, van nu af, niet zal drinken van* DEEZE *vrucht des wynſtoks*, (of van den Beker des Nieuwen Verbonds,) *tot op dien dag, wanneer ik dezelve met u nieuw zal drinken in het Koningryk myns Vaders.* 't Is toch buiten alle tegenſpraak, dat deeze nu ingeſtelde plechtigheid flechts ſtand zou grypen hier op aarde, in de vergadering der Geloovigen, die Hem niet zagen; en geenzins in den zaligen Hemel. Daar immers zal de zelve vervangen worden, door een ſtooreloos genoegen en eindelooze gelukzaligheid, in het gezelſchap des verheerlykten Middelaars; welke ſtaat doorgaans in de Heilige Bladeren, onder het zinnebeeld van eeten en drinken, naar den Oosterſchen ſtyl, voorgeſteld wordt; en waarvan de zaligheid, die de Godvruchtige Dischgenoot hier geniet, een' eigenaartigen voorſmaak oplevert.

G. J. V. R.

Amſterdam, 17 *Febr.* 1786.

OVER DE ADERLAATING IN DE VLIEGENDE JIGT.
(*Arthritis Vaga* OF *Rheumatismus Calidus.*)

Het ſchynt by zommigen een algemeenen regel geworden te zyn, in deeze ziekte, een en meermaalen bloed te laaten. —— Men behoeft ook maar weinigen by gebruik van dit middel te geneezen, om den vooringenoomenen en lichtgeloovigen aanſchouwer te doen denken, dat men het rechte geneesmiddel kent, en dat die zonder aderlaaten deeze ziekte behandelt, der waare geneeswyze onkundig is, en zich aan verzuim ſchuldig maakt. Tevens doch is waar, dat, onder den gemeenen man, en byzonderlyk ten platten lande, alwaar deeze ziekte niet zeldzaam is, de meesten, zonder eenig ander middel, al-

Digitized by Google

leenlyk door veel drinken; by voorbeeld, van kernmelk met vlierbloemen gekookt, of eenig ander uitwaazeming bevorderend aftrekzel geneezen worden.

Wanneer nu niet proefondervindelyks meer van deeze ziekte bekend was, zoude men moogen beſluiten, dat niet alleen de Aderlaating niet altyd noodig, maar zomtyds nadeelig is, en geenzints moet gedaan worden.

Men heeft ook gezien, dat, na de Aderlaating, de ziekte verërgerd en ongelukkiglyk geëindigd is; en op een anderen tyd, ſchoon de ziekte, acht of veertien dagen, eenen gewenschten loop gehouden had, heeft men moeten aderlaaten, zo men den Lyder niet aan een onvermydelyk gevaar hadde willen bloot ſtellen.

Waarom men voor een algemeenen regel zal durven vaſtſtellen, dat hier, gelyk in andere ziekten, dit geneesmiddel met onderſcheiding diende aangewend te worden: en dit word bevestigd door het geen de aanzienlykſte Schryvers ten deezen opzichte hebben aangetekend. De groote Waarneemer SYDENHAM was eerst gewoon tot viermaalen toe ader te laaten; maar na dat hy de kwaade gevolgen deezer geneeswyze ondervond, was hy ſpaarzaamer met deeze ontlasting, en genas dikwils zonder de zelve: welk laatſte, hy der moeite waardig geacht heeft, door eene Waarneeming te bewyzen en aan te pryzen. —— Andere Geneesheeren, van den eerſten rang, hebben ook ruime Aderlaatingen beproefd, doch zyn daarvan te rug gekomen, en om hunner verbeterde geneeswyze meer gezach by te zetten, beroepen zich op die in laatere jaaren, door SYDENHAM aangenoomen.

De Keizerlyke Lyfartz STÖRCK maakte ook wel gebruik van de Aderlaating; doch hoe zeer bewyst hy zulks met onderſcheiding gedaan te hebben, wanneer hy met ter zydeſtelling van alle ontlastingen den Koortsbast voorſchryft.

Niettegenſtaande deeze op reden en ondervinding ſteunende Voorſchriften, treft men 'er noch aan, die, aan eenen losſelyk opgevatten regel kleevende, ſtoutelyk afkeuren, al wat met hunne denkwyze niet ſtrookt, en zullen daarom ook met den oordeelkundigen Leezer, over het volgende geval, misſchien niet eens zyn.

N. N. een man van 50 Jaaren, hebbende, in de koude dagen van den laatſten November, eenen weg van anderhalf uur te voet afgelegd, was ſterk bezweet, ontdeed zich van een' dikken mantel, en bleef, maar zagt voortwan-

Digitized by Google

wandelende, aan de koude lucht blootgeſteld. —— Den zelfden avond, en de twee volgende dagen, was hy doorgaans huiverig, had weinig eetlust, en bevond zich niet wel.

Den derden dag, kreeg hy 's avonds hevige pyn in den rug, op de plaats van het Heilig Been, welke den nacht door, en volgenden dag, in minderen graad geduurd hebbende, zich 's avonds uitſtrekte langs de dye en ſchenkel van de rechte zyde tot door den voet. De pyn hield een gedeelte van den nacht aan, bedaarde op den morgen van den vyfden dag; maar wierd 's avonds op de zelfde wyze gevoeld in de tegenovergeſtelde deelen.

Op den zesden dag, 's avonds, leed wederom de rechtezyde door even hevige ſchietende pynen, als twee dagen te vooren, terwyl de linkezyde bevryd was; doch bleef het deel, dat pynelyk geweest was, zeer gevoelig by de minſte aanraaking: en zo waren beide extremiteiten op den zevenden dag, wanneer de bal en onderſte deel van den grooten toon, aan den linken voet, zich rood en gezwollen opdeeden; zynde tevens eenige zwelling door den geheelen voet verſpreid, welke ook eenigzins in den rechten merkelyk was. —— De voeten, welke men zedert twee dagen met dekens omwonden had, waren, byzonderlyk de rechte, vogtig, en waasſemden tamelyk uit.

's Avonds was 'er wederom verheffing van pynen, die een gedeelte van den nacht, gins en weder van het Heilig Been, na, en door, de heupen bleeven aanhouden.

Des anderen daags, deed zich op den gewoonen tyd een zoortgelyke pyn op, van de linke elleboog door den voorarm en hand: en, in den agtermiddag van den negenden, was dat deel doorgaans rood en gezwollen, en by het aanraaken zeer pynelyk.

In den voornacht, op den tienden, was de Lyder onrustig, doch in den nanacht ſtil, en ſliep eenige uuren.

's Avonds wierd ook de rechte arm aangetast, doch met minder hevigheid, was ook des anderen daags rood en gezwollen, en mede onbruikbaar.

Nu rees by het losmaaken des linkenarms een damp op, en 'er was, over het geheele lichaam, eene zagte uitwaasſeming: de Lyder kon, neerliggende, het onderſte deel van den rug verſchuiven; over welk deel, ook in verſcheide dagen, geene klagten gehoord waren.

Op den vyfden, zesden en zevenden dag, was de puls daags niet ſneller dan natuurlyk, verpoosde by ongelyke

Digitized by Google

tusschentyden, was week, niet vol, doch wierd dagelyks voller bevonden, en op den negenden noch meer, op den elfden vry ruim, groot en niet gespannen.

Daags was de Lyder zo weinig dorstig, dat men hem moest aanzetten óm een kopje te neemen, 's avonds wierd 'er drinken verlangd, en den voornacht door vry veel gedronken.

Van den zesden dag aan, nam hy in de 24 uuren. ten naastenby, een halve tot een heele drachma Salpeter, met een grein Braak-Wynsteen, in gedisteleerd Vlierwater ontbonden.

De Lyder is niet sterk gespierd, eer van een tenger en schraal dan sponsachtig lichaam; heeft een onrustig leven, doet veel beweeging en moeijelyke reizen. Hy is geenzins aan aderlaaten gewoon, uitgezonderd dat hem, ruim twee maanden te vooren, eenige oncen bloed, (het welk zonder ontsteekings korst, zich in een koek en veel wei scheidde) zyn afgetapt, ter gelegenheid van een keelziekte, meer hinderlyk wegens zwelling der klierachtige deelen, dan pynelyke ontsteeking, die ook allermeest, na het aanleggen van een Spaanschevlieg Pleister, en daar door bewerkte ontlasting, geholpen wierd. — Doch was noch eenigen tyd hierna eenige wankleurigheid te bespeuren, hy was minder levendig, kon niet veel vermoeijenis uitstaan, en had weinig eetlust, het welk alles by gebruik van een maagtinctuur langzaamerhand verbeterd wierd.

In het algemeen zyn dit jaar niet veel zieken geweest in de landstreek, alwaar de Lyder woont, byna geene ontsteeking-ziektens voorgekoomen, en maar weinigen, in welke een Aderlaating noodig is geweest.

Was in de eerste dagen Aderlaating noodig?

Zal eene ruime Aderlaating op den elfden dag, de ziekte verminderen en verkorten, of dezelve verzwaaren, verlengen, en bedenkelyke gevolgen kunnen na zich sleepen?

NATUURLYKE HISTORIE DER KOETEN.

(Volgens den Heere DE BUFFON.)

De *Koet* droeg oudtyds by de Grieken den naam van Φαλαρις, hedendaagsch dien van Λῆτα; in 't Latyn heet hy *Fulcia*; in 't Italiaansch, *Follega*; in 't Engelsch,

Digitized by Google

gelsch, *Koot*; in 't Fransch, *Foulque* of *Morelle*; in 't Hoogduitsch, *Wasser-houn*; in 't Zwitsersch, *Belchinen*; in 't Zweedsch, *Blaos-klacka*; in 't Deensch, *Blis-hone*; in 't Poolsch, *Lyska*.

Men mag de *Koeten* met regt aanzien voor het Eerste Gezin, waar mede het groote en talryke Geslagt der rechtschaape *Watervogelen* eenen aanvang neemt. De *Koet*, zonder geheel gevliesde Pooten te hebben, behoeft voor geen der andere Zwem-vogelen te wyken, en onthoudt zich zelfs bestendiger dan een hunner, de *Duikers* uitgenomen, in 't water. Zeldzaam ziet men de *Koet* op 't land; hy vindt zich daar zo slegt geplaatst, dat hy zich dikwyls met de hand laat grypen. Den gantschen dag onthoudt hy zich in Poelen, die by hem de voorkeus hebben van Rivieren; het is bykans alleen om van den eenen Poel na den anderen te gaan, dat hy op 't land komt, en dan nog moet de afstand niet groot weezen: want in dat geval verkiest hy te vliegen, en vliegt zeer hoog; doch deeze overtochten geschieden doorgaans by nagt. De kundige Heer HEBERT heeft my eene waarneeming medegedeeld, dat hy de *Koeten* nooit over dag hadt zien vliegen, dan om den Jaager te ontwyken; doch alle uuren van den nagt hadt hy ze over zyn hoofd hooren heen trekken.

Gelyk veele andere Watervogels, zien de *Koeten* zeer wel in 't donker: de oudsten zelfs zoeken hun Voedzel by nagt. Geduurende het grootst gedeelte van den dag blyven zy verschoolen in de biezen, en, wanneer men ze stoort in hunne verblyfplaats, verbergen zy zich, en zullen liever in den modder wegkruipen dan heen vliegen. Het schynt hun veel moeite te kosten tot het vliegen, eene beweeging, den Vogelen anders zo natuurlyk, te besluiten: want zy begeeven zich niet van den grond of uit het water dan met moeite. De jonge *Koeten*, min eenzaamheid minnend, min schroomagtig voor geraas, vertoonen zich alle uuren van den dag, en speelen met elkander, door zich recht tegen elkander over te verheffen, boven 't water uit te schieten, en 'er, naa kleine verheffingen, weder in neder te vallen. ——— Gemaklyk laaten deeze Jongen zich naderen, doch houden het oog bestendig op den Jaager gevestigd, en duiken zo vaardig, op 't oogenblik dat zy het vuur verneemen, onder het water, dat zy menigmaal het doodlyk lood ontwyken. Doch, in den Naatyd, wanneer deeze Vogels, naa de klei-

kleine Poelen verlaaten te hebben, zich in de groote by een vervoegen, maakt men 'er jagt op, waar in 'er eenige honderden fneuvelen (*). De Jaagers begeeven zich ten dien einde in eene menigte van Schuitjes, die men in eene linie fchikt, en den Poel in de breedte beflaat; deeze kleine Vloot, deezerwyze zamengevoegd; dryft de bende *Koeten* voor zich heen, tot dat ze in eene engte gedreeven en opgeflooten zyn; als dan door vrees en noodzaaklykheid gedwongen, vliegen alle de Vogels te gelyk op om in 't ruime water te komen, en boven het hoofd der Jaageren zynde, maaken zy een algemeen vuur, en treffen eene groote menigte; men herhaalt dit zelfde bedryf aan een ander uiterften van den Poel, werwaards de *Koeten* zich begeeven hebben: en, 't geen zeer vreemd is, beftaat hier in, dat noch het geraas van het fchieten, noch het gezigt van het vuur en der Jaageren, noch de geheele toeftel der fchuitjes, noch de dood van zo veelen hunner, deeze Vogels beweegt om de vlugt op 't oogenblik te neemen; het is niet voor den volgenden nagt dat zy de plaatzen, hun zo heilloos, verlaaten, en nog vindt men 'er 's anderen daags eenige agterblyvende.

Deeze zo fraaje Vogels hebben, met allen regt, veele Vyanden, de Roofvogels flurpen hunne Eijeren uit, en neemen de Jongen weg. Het is aan deeze vernieling, dat de geringe voortzetting van dit Geflacht, in zichzelven zeer vrugtbaar, moet worden toegefchreeven: want de *Koet* legt achttien ja twintig Eijeren, vuil wit, en omtrent zo groot als een Hoender-ey: en wanneer het eerfte Broedzel mislukt, legt het Wyfje niet zelden voor de tweede keer tien of twaalf Eijeren, volgens eene waarneeming, my medegedeeld door den Heer BAILLON.

De *Koeten* vervaardigen hun Nest op plaatzen, bedekt met droog riet, zy kiezen een hoop uit, waar op zy meer brengen, en die hoop, boven het water verheven, is in de holte voorzien van kleine drooge kruiden en topjes riet; alles met elkander genomen, maakt het een groot ongefchikt Nest uit, 't geen men op een verren afftand kan zien (†) Twee- of drie en twintig dagen duurt het

(*) Bovenal in *Lorraine* op de groote Poelen *Tiancourt* en *l'Indre*.

(†) 'Er is weinig waarfchynlykheids, dat de Koeten, fchryft de Heer SALERNE, twee Nesten maaken, het een om te broeden, het ander om het Broedzel te huisvesten: 't geen aanleiding

het broeden, en, zo ras de Jongen uit den dop zyn, ſpringen zy buiten het Nest, en komen 'er niet weder in; het Wyfje koestert ze niet onder de vleugelen; zy vleijen zich neder onder de biezen by de Moeder; deeze brengt ze te water, waar zy, van de geboorte af, wonder wel duiken en zwemmen: in dien vroegſten tyd, zyn ze bedekt met een zwart ſtuivend dons, en hebben een leelyk aanzien; men beſpeurt alleen een klein beginzel van de witte plek, die ten eenigen tyd den kop zal vercieren. Ten deezen tyde, doen de Roofvogels den *Koeten* een wreeden oorlog aan, waar in de Moeder met het Kroost dikwyls omkomt. De Heer SALERNE tekent op, dat de *Koeten*, in deezen ſtryd, het wel onderſtaan, om zich tegen de Roofvogels te verdeedigen, door de klaauwen, welke zy zeer ſcherp hebben, den vyand te bieden; doch, naa deezen zwakken wederſtand, moeten zy het meest altoos den vyand gewonnen geeven. —— De oude Koeten, die meermaalen hun Broedzel verlooren hebben, door dit ongeluk wyzer geworden, maaken hun Nest langs den oever der Rivier, in holten, waar het beter verborgen is; zy houden de Jongen, in digt bezette en met groote kruiden overdekte plaatzen. 't Zyn deeze Broedzels, die het geſlacht der *Koeten* doen in ſtand blyven: want de ontvolking van de andere is zo groot; dat een goed Waarneemer, de Heer BAILLON, die byzonder de huishouding der *Koeten* heeft gadegeſlaagen, beweert, dat 'er ten minſten een tiende gedeelte de klaauwen der Roofvogelen niet ontkomt.

Vroeg in 't voorjaar, maaken de *Koeten* reeds hun Nest, en, op 't einde van den winter, vindt men reeds Eijeren in het lichaam. Zy onthouden zich in de Poelen in *Frankryk*, geduurende het grootſte gedeelte van het jaar, en op eenige plaatzen, als in *Neder-Picardie*, blyven zy den gantſchen winter. Ondertusſchen vereenigen zy zich in den herfst, by groote hoopen, en vertrekken van de kleine Poelen om by de groote te verzamelen: dikwyls verblyven zy 'er tot in December; en wanneer de koude, de ſneeuw, en bovenal de vorst, hun dwingt, de hooge en barre plaatzen te verlaaten, komen zy in de laagere, waar zy een zagter lugtsgeſteltenisſe aantreffen; 't is meer ge-

ding tot dit denkbeeld kan gegeeven hebben, is, 'dat de Jongen, ééns uit het Nest gegaan, 'er niet weder inkomen; doch zich naast de Moeder in de biezen nederzetten.

Digitized by Google

gebrek aan water, dan de konde, die hun doet verhuizen. De Heer HEBERT heeft de *Koeten* in een zeer ſtrengen winter gezien op het Meir van *Nantua*, 't geen zeer laat bevriest, hy nam ze ook, te midden des winters, waar, in de vlakten van *la Brie*; doch in kleinen getale. Ondertusſchen is 'er alle waarſchynlykheid, dat het gros der *Koeten* zich als dan na nabuurige gemaatigder landſtreeken begeeft: want daar de vlugt deezer Vogelen moeilyk en zwaar is, zullen zy niet verre weg trekken, en zy zyn in de maand February reeds weder.

Men treft de *Koeten* aan, in geheel *Europa*, van *Italie* af tot in *Zweeden*; zy zyn in *Aſia* bekend, in *Perſie* worden zy veel gevonden: men ziet ze in *Groenland*, indien EGEDE twee *Groenlandſche* naamen wel vertaald heeft, door den *Grooten* en *Kleinen Koet*. — Men onderſcheidt de *Koeten*, met de daad, in twee zoorten, of liever, men heeft twee verſcheidenheden onder dezelve: want zy, die de *Groote Koet* van den *Kleinen* willen onderſcheiden, door de kleur van de plek voor op den kop, weeten niet dat dezelve alleen rood wordt in den paartyd, dat, op alle andere tyden, die plek wit is; voor het overige, komen zy, gelyk wy vervolgens zullen zien, volmaakt overeen.

Dit dikke en kaale Vlies, 't geen den voorkop dekt, in de gedaante van een wapenſchild, en den Ouden bewoog, om aan den *Koet* den naam van *Kaalkop* te geeven, ſchynt eene verlenging te weezen van de bovenſte laag der zelfſtandigheid van het oppergedeelte des beks, die zagt, en by den wortel als vleesachtig is: de bek aan de zyden is als een ſtompe kegel geſneeden, bleekblaauw van koleur; doch wordt dezelve roodverwig, wanneer in den paartyd de anders witte plek, voor aan den kop, eene vermilioen koleur aanneemt.

De geheele Pluimadie is bezet met een digt dons, overdekt met fyne en digt aanéénſtaande veeren, donker loodkleurig, zwaarst gekoleurd aan den kop en hals, met een ligter ſtreep by den vouw den vleugelen. Geen uitwendig verſchil dient ter onderſcheiding der ſexen; de grootte van een *Koet* is gelyk aan die van een Hoen, de kop en het lyf hebben bykans dezelfde gedaante: de vingers zyn halverweg gevliesd, aan wederzyden hangt aan ieder lid der vingeren een getand vlies, welks inkeepingen aan elkander beantwoorden: deeze vliezen zyn even als de pooten loodkoleurig; boven de knie, heeft een klein gedeelte van den vederloozen poot een rooden kring; de ſchenkels

zyn

Digitized by Google

zyn grof en ſterk gevleescht. Zy leeven voornaamlyk, gelyk de Waterhoenderen, van water-inſecten, kleine vischjes, bloedzuigers; des niettegenſtaande pikken zy ook graankorrels op, en ſlikken kleine ſteentjes door. By gebrek aan ander voedzel, duikt de *Koet*, volgens berigt van den Heer SALERNE, diep in 't water, en haalt van den grond den wortel van een groot rietgewas (*Scirpus*,) dat wit en volſappig is, en laat 'er ook de Jongen aan zuigen. Het vleesch der *Koeten* is zeer bruin, mager en ſmaakt wat na het moerasſige.

In den ſtaat der vryheid, ſlaat de *Koet* twee onderſcheide geluiden, het een afgebrooken, het ander ſleepende: 't is, buiten twyffel het laatstgemelde, waar op ARATUS doelt, ſpreekende van het voorteken daar uit ontleend (*), en het eerstgenoemde, waar op PLINIUS oogt, verklaarende, dat het onweer aankondigt (†); doch de gevangen ſtaat geeft hem zulk een diepen indruk van verdrietlykheid, dat hy de ſtem of de wil, om die te laaten hooren, verliest, en men vast zou gelooven, dat hy ſtom was.

Alles, wat wy van den gewoonen *Koet* gezegd hebben, past op den *Grooten Koet* door de Franſchen *Macroule* of *Diable de mer* geheeten: de gedaante, de leevenswyze is dezelfde: 't verſchil beſtaat alleen in de grootte; ook heeft hy de meergemelde plek aan den kop wat breeder Een deezer Vogelen in de maand Maart des Jaars MDCCLXXIX, omſtreeks *Montbart*, in de wyngaarden gevonden, waar in een rukwind hem geſmeeten hadt, heeft ons de volgende waarneemingen opgeleverd, geduurende een maand tyds dat wy hem in leeven hebben kunnen houden. In 't eerst weigerde hy allen gereed gemaakt voedzel, brood, kaas, gekookt en gebraaden vleesch; desgelyks aardwormen en kleine kikvorſchen, leevend of dood, en men moest hem broodkruim, in water geweekt, in den bek ſteeken: zeer was hy 'er op geſteld om in 't water te weezen, geheele uuren kon hy in een gevuld watervat zitten; 'er uit zynde, zogt hy zich te verbergen; ondertusſchen was hy niet wild, hy liet zich vatten, alleen eenige ſlagen met den bek geevende op de hand na hem uitgeſtooken; doch dit zo zagt, 't zy uit hoofde van de weini-

(*) *Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.* Apud CICER. Lib. I. *de Nat. Deor.*

(†) PLIN. Lib. XVIII. Cap. 35.

Digitized by Google

nige hardheid des beks, 't zy ter oorzaake van de zwakheid der ſpieren, dat 'er naauwlyks iets van op de huid te zien was; men beſpeurde in den Vogel geen gramſchap, geen onverduldigheid; hy zogt niet te ontvlieden, en gaf geen tekens van verbaasdheid of van vreeze. Maar deeze domme gerustheid, zonder eenig blyk van fierheid of van moed, was, waarſchynlyk, alleen een gevolg van de verdooving aller aandoeningen, ontſtaande uit den vreemden ſtaat waar in hy zich bevondt, te zeer verſchillende van zyn Element en gewoone Leevenswyze. Hy ſcheen, daarenboven, ſtom en doof; hoe groot een geraas men digt aan zyn oor maakte, hy bleef 'er volſtrekt onaandoenlyk voor, en keerde den kop niet om; en, ſchoon men hem joeg en dikwyls tergde, men hoorde hem geen geluid ſlaan. Wy hebben het *Waterhoen*, in den gevangen ſtaat, even ſtom gevonden. Het ongeluk der ſlaavernye is derhalven nog veel grooter dan men zou gelooven: dewyl 'er weezens gevonden worden, aan welken zy het vermogen, om zich des te beklaagen, ontneemt..

Met een kort woord zal ik hier nog gewaagen van den *Grooten Koet*, *van Creta*. By deezen is de vleeschagtige plek, voor aan den kop, hoog verheeven en in tweeën geſpleeten, 't welk met de daad 'er de gedaante van een kam aan byzet: dezelve overtreft onzen *Grooten Koet* aanmerkelyk in kloekheid van geſtalte; maar welken hy anders volmaakt gelykt in gedaante en pluimadie. Deeze ſoort hebben wy van *Madagascar* ontvangen: zou deeze *Koet* in den grond niet dezelfde zyn, als die van *Europa*, alleen grooter en meer ontwikkeld, door den invloed van een werkzaamer en warmer lugtſtreek?

DE HUISHOUDING DER NATUUR.

Door TORBERN BERGMAN, *in Leeven Hoogleeraar te Upſal.*

„ Niet lang geleden, hebben wy de voornaamſte Lee-
„ vensbyzonderheden van den *Zweedſchen* Hoogleeraar
„ T. BERGMAN, met de *Eloge* van den Heer VICQ
„ D'AZIR, onzen Leezeren medegedeeld (*). Wy trof-
„ fen

(*) Zie onze *N. Algem. Vaderl. Letteroeff.* I Deel. bl. 385.

Digitized by Google

„ fen deezer dagen in 't *Engelsch* uit het *Zweedsch* ver-
„ taald aan, zyne Beſchouwing van de *Huishouding der*
„ *Natuure*, als eene Inleiding, gevoegd voor een Werk,
„ door hem getyteld, *Phyſick Beſkrifnung oefoer Jordklo-*
„ *tet*, dat is *Natuurkundige Beſchryving der Aarde*. Het
„ fraaye, het leerzaame, het opweklyke deezer Proeve,
„ bewoog ons om ze te vertaalen, en in ons *Mengelwerk*
„ te plaatzen."

* * * * *

Wanneer wy in ons denkbeeld den Aardkloot, welken wy bewoonen, als van eenen verren afſtand beſchouwen, en, ten zelfden tyde, dien vergelyken met de andere Hemelſche Lichaamen, verdwynt terſtond de verbaazende grootte welke wy 'er anderzins gereedlyk aan toekennen, en is dezelve niet meer dan een hoop door de Mieren opgeworpen, in vergelyking met een hoogen Berg. De Aardkloot wentelt 's Jaarlyks rondsom de Zon, van wier invloed dezelve warmte en licht ontleent. Van de andere vyf Planeeten, die desgelyks om de Zon haaren loop volbrengen, is *Saturnus* 1030 en *Jupiter* 1480 maalen grooter dan onze *Aarde*; de laatſte heeft daar en boven vier en de eerſte vyf Satelliten of Maanen, met een breeden Ring. —— Door den vereenigden byſtand van Kunst en Weetenſchap worden wy in ſtaat geſteld om onze nieuwsgierigheid te voldoen, dit heerlyk en verheeven tooneel te beſpiegelen en te bewonderen. Maar, behalven deeze zestien Lichaamen, die, zonder van de Comeeten te reppen, rondsom de Zon beweegen, zien wy eene ontelbaare meenigte van vaste Starren. 't Is ten allerhoogſten waarſchynlyk, dat deeze de middelpunten zyn van andere Planeetgeſtellen, die, misſchien, met onze Zon vergeleeken, zo veel grooter zyn als de Zon in vergelyking met de Planeet, op welke wy ons verblyf hebben. —— De *Melkweg* beſtaat geheel uit Werelden, welker licht ons nauwlyks bereikt; en het getal der geenen, waar van wy nog geen de allerminſte kennis hebben, is mogelyk nog grooter.

Overdenkingen van deezen aart zyn zeker genoegzaam om onzen hoogmoed te dempen, en het veel vermeetend denkbeeld, dat dit geheele verbaazend meesterſtuk der Schepping alleen ter zaake van den Mensch aangevangen en voltooid is. Dit denkbeeld behoeft in ongerymdheid

Digitized by Google

niet te wyken voor de dwaasheid den *Troglodyten* toegeschreeven, die beweeren, dat de Aarde alleen voor hun gevormd was.

Dan hoe klein en onopmerkenswaardig onze Aarde ook moge voorkomen uit dit punt beschouwd, blykt by eene nadere overweeging, dat dezelve eene onpeilbaare diepte is voor 't peillood des Menschelyken verstands. —— Wy zyn in staat, om de grootte, de gedaante, en de beweeging der Planeeten te bepaalen, den loop der Satelliten te berekenen, en, als 't ware, de bergen in de maan op eene weegschaale te weegen; en zelfs de loopbaan der Comeeten af te perken; ja, wy gaan zo verre, dat wy ons tot bespiegelingen inlaaten over den staat en hoedanigheden der Inwoonderen van andere Werelden; en, intusschen, weeten wy zo weinig van de gesteldheid onzer eigene Woonplaatze, dat wy met geene zekerheid durven zeggen of 'er Water dan Land is onder de Poolen.

Voor zo verre onze kunde uitstrekt, is 'er geen Dier, behalven de Mensch, op onzen Aardkloot, 't geen door de beschouwing der Natuure opgeleid wordt, tot het erkennen van eenen Schepper. Voor hem mogen wy, derhalven, redelyker wyze, besluiten, werd deeze Planeet voornaamlyk gemaakt, en met alles toegerust. Wy vinden ook een groot aantal blyken, en dagelyks komen 'er nieuwe by, die ten overtuigenste aanwyzen, dat het geheele Stelzel zeer wys gevormd, en met de keurigste gepastheid, tot dit oogmerk geschikt is.

Wat in grootte uitsteekt verwekt onze verbaazing, en strekt tot eer des Kunstenaars, die 't zelve voortbragt. Wat nu kan grootscher, wat een edeler, onderwerp voor onze bespiegeling opleveren, dan de onmeetbaare uitgebreidheid des Hemels? Het Licht, die onbegrypelyk snelle en fyne stoffe, welke door het dikste glas heen dringt, komt in zes minuten van de Zon tot onze Aarde, zo dat de snelheid ten minsten op 1,600,000 *Zweedsche* Mylen in één minuut mag gesteld worden; dit zelfde Licht niet te min heeft, met al die verbaazende snelheid van voortgang, meer dan drie jaaren werk, om van de Vaste Starren tot op onze Aarde te komen: deeze ligtende Lichaamen, die met zulk een helderen glans flikkeren, zyn ten minsten 1,150,000,000,000 *Zweedsche* Mylen van ons af.

Laa-

Digitized by Google

Laaten wy ons een Kloot verbeelden, welks halve middellyn, in lengte, gelyk is met die uitgeſtrektheid, deeze zal van een verbaazende grootte zyn; doch de afſtand van deszelfs oppervlakte, in het verst afgelegen Hemelsch Lichaam, moet nog veel grooter weezen. Met behulp van een goed Telescoop ontdekken wy, aan een klein gedeelte des Hemels, meer Starren dan wy met het ongewapend oog aan 't geheele uitſpanzel kunnen ontwaaren. 't Is egter, waarſchynlyk dat 'er zeer veel meer zyn, die wy met de beste glazen niet onder ons gezigt kunnen brengen.

Dat wy nu onze gedagten weder wenden tot onze eigene Woonſteden en de kleindere voortbrengzelen in dezelve. Een ſtuk Ertz, Metaal, of Cristal, wekt onze bewondering, nog meer wordt deeze aangedaan door een Plant, wanneer wy, met behoorelyke oplettendheid, in aanmerking neemen, hoe dezelve uit een klein zaadbeginzel uit de aarde voortkomt, en, na takjes en bladen voortgebragt te hebben, eindelyk bloemen en vrugten oplevert. ——— De voorwerpen uit het Dierenryk trekken meest van alle de aandagt van een redemagtig weezen. De Dieren bezitten meerder hoedanigheden dan de Planten, en zyn van eene voortreffelyker ſoort; zy zyn begaafd met het vermogen van beweeging naar goeddunken, en kunnen, door middel van een of meer uiterlyke zinnen, de Lichaamen, die hun omringen, onderſcheiden. Onder de Dieren dunkt ons het maakzel der kleindere, die ook niet zelden met zonderlinge vermogens begaafd zyn, kunſtiger dan dat der grootere. De Natuur brengt, misſchien, even gemaklyk Dieren als Steenen voort, en valt het haar even ligt kleine Lichaamen, met zintuigen voorzien, voort te brengen als grootere; doch, volgens onze wyze van de dingen te begrypen, ſteekt in het laatſte veel meer werk dan in het eerſte.

Wie is 'er die een uurwerk van grootte dat het in een ring gedraagen worde, niet meer bewondert, dan een Stadsklok, veronderſteld dat die beide uurwerken even goed gaan? In de daad, het ſchynt of de Natuur geheel overeenkomſtig met onze bevattingen werkt. Haar groot en voornaam einde is Dieren voort te brengen, en deeze in zo veel grooter getale naar gelange ze kleinder zyn. Duizenden Millioenen van Inſecten, zo klein dat ze bykans ons gezigt ontwyken, ſchoon geholpen door de beste vergrootglazen, zwerven rondsom ons op de aarde,

Digitized by Google

in de lugt en in het water; en wie zal ons het getal opnoemen der geenen, die in dit gedeelte van onzen Aard- en Waterbol beſtaan? en nog door derzelver kleinheid ons oog ontduiken? Alle deezen zyn nogthans voorzien met Ledemaaten, omloopende Sappen, één of meer Zintuigen, met alles wat in leeven en beweeging noodig is. Verheft zich onze verbeeldingskragt niet zo zeer op de beſchouwing van deeze kleindere deelen der Scheppinge, als in het onmeetbaar uitſpanzel des hemels? En op dat derzelver kleinheid niet ter oorzaake ſtrekke dat ze vergeeten en over 't hoofd gezien worden, zyn de gewigtigſte dienſten in de Huishouding der Natuure aan deeze anders ongeagte Diertjes overgelaaten, waar door zy zich ter onzer kennisneeming indringen, en noodzaaken 'er op te letten. Met één woord, in de geheele natuur is alles zo geſchikt, dat elk Schepzel onderhoud verkrygt, naar maate van de vlyt, die het aanwendt; en hoe getrouwer het de pligten, aan zyn ſtaat verbonden, waarneemt, hoe meer het vordert en welvaart: naarſtigheid wordt altoos beloond, verwaarloozing brengt haare eigene welverdiende ſtraf mede.

De ontelbaare zwermen van Dieren, welke de aarde bedekken, moeten leevensonderhoud hebben. Indien zy op elkander aasden, zou dit ſchoon tooneel in een ſchriklyk ſlachthuis veranderen, of liever in een woest woud vol roofdieren. Alle dingen zyn wel verordend, 'er zyn weinig verſcheurende Dieren, in vergelyking van de menigte andere: en zy dienen om de bedervende, rottende en ſtankverwekkende krengen op te eeten, en de zieken, de verminkten en zwakken weg te voeren, en voor te komen, dat geene Dierſoort, door te ſterke voortteeling, de paalen te buiten treedt, welke de Huishouding der Natuure vordert. En op dat deeze zelfs geen al te groote maate van geweld pleegen, of te uitgeſtrekt eene vernieling aanrigten, heeft de Natuur aan dit ſlag van Dieren niet zelden een loggen aart geſchonken, met het vermogen om langen tyd honger te lyden: uit welken hoofde zy zeldzaam op roof uitgaan, dan gedrongen door de uiterſte noodzaaklykheid. ——— In de daad, het Groeiend Ryk is byzonder geſchikt tot onderhoud van het Dieren Ryk. In dit vak van de Werken der Natuure vinden wy ook een aantal verſcheidenheden en afwykingen van het algemeene Plan, ſchoon ze, op verre

Digitized by Google

re na zo veelvuldig niet zyn, als in het Ryk der Dieren.

Deezen, zo wel als de Planten, hebben een verblyfplaats van een vasten aart noodig. Om deeze op te leveren dient het Ryk der Aard- en Delfstoffen. De Oppervlakte van 't zelve is zeer oneffen. In gevolge deezer schikkinge, vindt niet alleen een grooter aantal, maar ook eene grootere verscheidenheid van Dieren plaats, en woonsteden, geschikt naar derzelver onderscheidene gesteltenisen: eenige onthouden zich best op 't gebergte, andere op heuvelen, deeze in vlakten, geene in diepe valeien en moerasige gronden. ——— Ik wil hier mede niet beweeren, dat dit het eenig einde en oogmerk is, waarom 's aardryks oppervlakte die oneffenheden heeft. Deeze schikking brengt verscheide andere nuttigheden in de Huishouding der Natuure te wege, als het voortbrengen van Regen, van Rivieren, en doet het water op aarde in eene gestadige beweeging blyven.

De oogmerken der Voorzienigheid worden altoos door zo weinige middelen als mogelyk bereikt. In elk gedeelte van de Werken der Natuure ondersteunt het een het ander, en biedt de hand; zy vereenigen zich alle, om de uitwerkzels te wege te brengen, noodig tot volduuring en volmaaking van de Huishouding des geheelen Stelzels. Het getal des Aardkloots Bewoonderen brengt hier veel aan toe, en overeenkomstig hier mede, ten opzigte van de plaats, is de grootste spaarzaamheid in agt genomen. Hoe zeer de oppervlakte des Aardryks vergroot worde door de ongelykheden, zouden deeze alleen, nogthans, niet genoegzaam weezen; veel, zeer veel brengen de Boomen toe om dit gebrek te gemoet te komen. Eén Eikeboom, die niet meer dan twee vierkante voeten op de oppervlakte des Aardsbodems beslaat, is, tot het verleenen van huisvesting aan Dieren, gelyk aan verscheiden duizenden van Planten. Welk eene menigte van Dieren, Vogelen en Insecten worden, door deeze middelen, gehuisvest en gevoed, aan welke anderfins een zo kleine uitgebreidheid, als de Aarde, geen woonplaats, geen voedzel, zou kunnen opleveren? Indien wy nu narekenen welk eene ruimte in deezer voege gewonnen wordt op 's Aardryks oppervlakte, door middel van bosschen en wouden, zullen deeze ons, uit dat oogpunt beschouwd, van 't grootste aanbelang voorkomen, onaangemerkt het cieraad, 't welk zy aan het werk der Scheppinge byzet-

Digitized by Google

ten, de ontelbaare nuttigheden van eenen anderen aart, welke deeze Hoven der Natuure verſchaffen.

't Is desgelyks volſtrekt noodig, zo voor Planten als voor Dieren, dat ze zich omringd vinden met eene vloeiſtoffe naar derzelver geſteltenisſe geſchikt. Ten deezen einde dienen twee onderſcheide Oceaanen, de een van Water, de laagſte gedeelten van de oppervlakte der Aarde beſlaande, de andere zamengeſteld uit eene ligtere ſtoffe, die onze Planeet van alle kanten omringt, de Dampkring. In de een of ander deezer Oceaanen onthouden zich alle bezielde weezens, uitgenomen een zeer klein getal in evenredigheid met het geheele, die het voorregt genieten, om, voor een langen of korten tyd, van den eenen in den anderen over te gaan.

De bodem deezer Oceaanen is verordend voor een gedeelte der Dieren, en ſtrekt hun ter beſtendige verblyfplaatze. Op den grond van den Oceaan des Dampkrings woonen de Viervoetige Dieren, de Wormen, en, in den Oceaan des Waters, de Koraalen, de Schelpdieren, eenige tweeſlachtige Dieren, en eenige anderen, bovenal de zodanige als van een verſlindenden aart zyn, en beſtemd om den grond zuiver te houden, door 'er voedzel te zoeken. Andere bezitten het vermogen om zich op en nederwaards te beweegen in de middelſtoffe, welke hun omringt, als Vogels en Inſecten, die de Lugt doorvliegen, als de Visſchen van ontelbaaren aart, die in de Zeeën en Rivieren zwemmen. De vliegende Visſchen kunnen, voor een tyd, den Oceaan des Waters voor dien der Lugt verwisſelen, en de Watervogels onthouden zich beurtlings in beide.

Beweeging en verandering ſchynen in de hoogſte maate noodig tot den duur en in ſtandhouding van het Stelzel der Natuure. In geheel het lichaamlyke Heelal kennen wy geen een deel dat zich in volſlagen rust bevindt; doch laaten wy, om niet buiten de grenzen van onze eigene wooning te treeden, voor een oogenblik, onze Planeet ten dien opzigte beſchouwen. De Aarde beweegt zich ééns in vierentwintig uuren om haaren eigen as, waar door elk gedeelte van deszelfs oppervlakte, uitgenomen aan de Poolen, geduurig van plaats verwisſelt, met eene grootere of kleidere ſnelheid naar gelange van deszelfs ligging onder de Linie; waar de beweeging ſnelst is:

Digitized by Google

is: alle Lichaamen worden meer dan elf mylen in één Minuut voortgewenteld, ſchoon ze, op dien eigen tyd, op 's Aardryks oppervlakte niet van plaats veranderen. Maar, behalven dit, wordt de Aarde, met alles wat 'er op is, in den Jaarlykſchen loop rondsom de Zon gevoerd, met zulk eene ſnelheid, dat dezelve honderd en zes en veertig *Zweedſche* Mylen in één Minuut aflegt. Beide deeze verbaazend ſnelle beweegingen worden wy niet gewaar: dewyl elk ding rondsom ons 'er even zeer aan onderworpen is. Wy bevinden ons in dit geval even als in een ſchip: de beweeging van 't zelve wordt niet bemerkt door hem die 'er op vaart: doch alleen opgemaakt uit de ſchynbaare beweeging van den oever. Wanneer de Lichaamen met elkanderen van plaats verwiſſelen, is de verandering blykbaarder voor de zinnen. —— Kleine Beekjes met elkander zich vereenigende, vormen Poelen, deeze Meeren, voorts groote Rivieren, die zich eindelyk in Zee ontlasten. Maar dat is het niet al. Planten en Dieren hebben allerwegen water tot voedzel noodig. Dit wordt in Dampen ontbonden, die tot Wolken verdikken; en deeze vallen wederom neder in Dauw en Regen enz. en wat op die wyze niet hervormd wordt, valt weder in Zee. Daar en boven, houden Eb en Vloed, Stormen, en wat dies meer is, het water in geſtadige beweeging.

In den Dampkring vinden wy geen meer rust. De Maan werkt daar noodzaaklyk door haaren invloed. Tuſſchen de Keerkringen waait onophoudelyk een Oosten wind: de veranderlyke winden houden de Lugtvloed ſteeds gaande, en, ſchoon wy op zommige plaatzen en tyden geene beweeging waarneemen, wyzen, nogthans, de veranderingen, in den Thermemeter en Barometer, uit, dat, niet tegenſtaande deeze ſchynbaare ſtilte, de Lugt geenzins in rust is. Ook dienen de verſcheide ſoorten van Lugtverhevelingen, ſteeds in den Dampkring zich vertoonende, om ons ten vollen te overtuigen, dat 'er geduurige veranderingen in gewrogt worden.

's Aardryks Oppervlakte is desgelyks aan veranderingen onderworpen. Harde Rotzen ſplyten van een. Steenen worden met den tyd zagt, en vallen in ſtukken. Eenige plaatzen zinken weg, andere worden met water overdekt; hier komt Land te voorſchyn, daar wordt het door Aardbeevingen overhoop geworpen of ingezwolgen: de Heuvelen verdwynen; de valeien worden aangevuld, en

Digitized by Google

Moerasſen in vasten grond veranderd: en 't geen eertyds de Zee bedekte wordt droog Land.

Licht en Duisternis, Hette en Koude, Droogte en Vogtigheid volgen elkander ſteeds op. En, behalven deeze, brengen de onophoudelyke veranderingen in de lugtsgeſteltenisſe, ten aanzien van de warmte, uur aan uur veranderingen, ſchoon niet altoos merkbaar, te wege in de deelen der lichaamen.

Indien wy hier by voegen de veranderingen, veroorzaakt door de bewerktuigde Lichaamen en die zy zelve ondergaan, kunnen wy eenigermaate begrypen aan welke beſtendige veranderingen alle dingen onderhevig zyn.

Men veronderſtelt dat de Mensch dagelyks omtrent twee en een half once in zelfſtandigheid afneemt. Dit afneemen word vergoed door nieuwe aangroeijingen; zo dat hy, in omtrent tien jaaren, een geheel nieuw Lichaam verkrygt. In 't kort, Dieren en Planten worden gevoed, zy groeijen op, zy zetten hunne ſoort voort, zy ſterven en keeren weder tot ſtof.

In deezer voege is alles in beweeging, alles aan het toe- en afneemen. Gebooren te worden en te ſterven, te voorſchyn te komen en te verdwynen, is het lot van alles wat zich op dit ondermaansch tooneel vertoont. Dit, nogthans, geſchied niet, gelyk het in den eerſten opſlage moge toeſchynen, zonder orde of bepaaling. Alles volgt zekere regels, alles is tot een zeker einde geſchikt, alles beantwoordt, op de volmaaktſte wyze, aan elkander, tot lof van den Almagtigen Schepper en Onderhouder der Natuure. — De geheele zamenhang der weezens, wy moeten het belyden, is ons onbekend; doch, uit het geen reeds ontdekt is, kunnen wy met geene mogelykheid langer aan deezen zamenhang twyfelen.

Schoon nu elk uitwerkzel hervoortgebragt wordt volgens zekere Wetten, en de Natuurlyke Wysbegeerte altoos deeze Wetten nageſpeurd, en men, in de laatſte eeuwe, groote vorderingen, in dit ſtuk, gedaan hebbe, moeten wy, nogthans, bekennen, dat wy nog in een vry dikke duisternis omtrent veele zaaken omzwerven. — Werwaards wy onze oogen wenden, wy vinden in 't einde dat wy ſtuiten by iets, 't welk onze bevatting te boven gaat.

Dus zullen wy, de inwendige geſtalte eens Bergs onderzoekende, ontdekken dat dezelve beſtaat uit geregelde beddin-

Digitized by Google

dingen, gemengd met ſchelpen, en oppervlakkig ons voorſtellen, dat verſchillende ſoorten van zelfſtandigheden daar gekomen en nedergelegd zyn door het water, 't geen voortyds die plaatzen overdekte, en, de geſchaalde Dieren daar by gevoegd, met den tyd alle te zamen eene hardheid hebben aangenomen. Maar laaten wy dit onderwerp aandagtiger naagaan. In het ſteenagtig gedeelte van deeze beddingen ontmoeten wy andere, van verſchillende Metaalen, hoe kwamen dezelve aldaar? In deeze gedeelten ontdekken wy, desgelyks, veelerlei ſoorten van Criſtallen. Wat vermogen brengt te wege, dat deeze altoos op dezelfde wyze de takken geſchooten hebben? enz. ——— Wy verſtaan tegenwoordig de natuur van den Blixem beter, dan wy reden hadden, om, vyftig jaaren geleden, te veronderſtellen, dat wy dezelve in een veel langer tydsbeſtek zouden begreepen hebben. Iemand, die op dien tyd beweerd hadt, dat wy tegenwoordig in ſtaat zouden geweest zyn om het Blixemvuur uit de wolken te trekken, en naar ons welgevallen af te leiden, ja zelfs dit ſchrikbaarend Lugtverſchynzel na te bootzen, zou zonder twyfel aangezien geworden zyn, als een Man geſchikt om in 't Gekkenhuis geplaatst te worden. En, hoe veel wy hier van ook weeten, moeten wy, egter, onze onkunde belyden, ten opzigte van de inwendige geſteltenisſe der Electriſche Vloeiſtoffe. ——— Wie zou zich, eenige jaaren geleden, verbeeld hebben, dat Vleesch zo verre bedorven, dat het ſtinkend en ontbonden was, versch en eetbaar gemaakt kan worden: een uitwerkzel, nogthans, 't geen een ieder, die iets van de Scheikunde weet, kan hervoortbrengen. Wy zyn van de rede deezes verſchynzels onderrigt; doch de inwendige geſteltenis der zelfſtandigheden zal nog zeer lang voor ons eene verborgenheid blyven.

Eene Plant groeit op uit een klein Zaadkorreltje, die 't zelve verſcheide millioenen in grootte te boven gaat; dezelve trekt het voedend ſap op door houtagtige vezelen, bloeit en draagt vrugt. Eenige Planten hebben, zonder het vermogen van vrywillige beweeging te bezitten, de kragt, om zich zelven, op de minſte aanraaking, zamen te trekken; andere vangen kleine Inſecten en klemmen ze vast. De zaadhuisjes der Planten zyn alleszins overkunſtig gevormd, en geſchikt om de daar in ryp geworden zaaden, naar de oogmerken der Natuure, te verſpreiden; doch volgens welke Wetten geſchiedt dit alles?

Digitized by Google

In het Dierenryk vinden wy nog meer ſtoffe van bewondering en verbaasdheid. Hier doet zich, behalven het vermogen om te groeijen, en de ſoort voort te planten, de bekwaamheden op van zelfbeweeging, van zintuiglyke aandoening. Wy weeten zeer wel dat het Oog de ſchilderyen, op den grond daar geſchilderd, kan onderſcheiden, dat het Oor de trillingen en ſlingeringen der Lugt gewaar worde, enz. Maar wat is zintuiglyke gewaarwording? Hoe wordt deeze veroorzaakt? Hoe kan een daar-op afgeregt oor zo veele verſchillende toonen, als 't zelve, op een en denzelfden tyd, in een groot Concert, treffen, onderſcheiden? Wat is de rede, dat zulke ſchielyke ſchommelingen in de Lugt, die elkander met de grootſte vaardigheid volgen, of anderzins juist op 't zelfde oogenblik gemaakt worden, niet verward het zintuig des gehoors aandoen? —— Wie kan uitleggen hoe het bykome dat een zo veragtlyk Diertje als een Papierluis is, zonder paaren, verſcheide geſlachten voortbrengt? —— Wie is in ſtaat, om, op eene voldoende wyze, uit te leggen, hoe een kruipende Worm, met twaalf oogen en zestien pooten, veranderd wordt in een vliegend Inſect met vier vleugelen, en duizend oogen? —— Wie kan doordringen tot het eerſte beginzel der zamenſtelling van Dierlyke Lichaamen, tot het gebruik van alle derzelver deelen, en de rede van het verſchillend maakzel, en wat dies meer zy? Van waar komt het dat eenige Visſchen in Zee bekwaam zyn om een Electriſchen ſchok te geeven? en op wat wyze berooft de Zeilſteen hun van dat vermogen?

Hier doet zich eene ontelbaare menigte van wonderen op, tot nog onverklaard. Veele derzelven mogen, met den tyd, opgelost worden; en misſchien tegen alle verwagting zich aan ons met volle klaarheid opdoen; doch de dryfveer die dit alles in beweeging brengt, de natuur en wyze van werking, zyn ongetwyfeld buiten den engen kring onzer kennisſe geplaatst. Geen Kunstwerktuig kan meer, dan onze zinnen, ons hooger dan tot zekere bepaalde hoogte opvoeren. —— 't Is waar, dat wy, door middel van Telescopen en Microscopen, de heerlykſte vertooningen kunnen ontdekken, om welke geen Mensch ooit zou gedagt hebben: 't is desgelyks waarſchynlyk, dat deeze Werktuigen tot eene veel hooger trap van volmaaktheid zullen gebragt worden, dan wy ze tegenwoordig bezitten; doch, uit den aart der dingen zelve, is die

Digitized by Google

die verbetering binnen zekere grenzen omſchreeven. Hoe meer een vergrootglas vergroot, hoe kleinder het veld wordt, en hoe onvolkomener ons gezigt van het geheele voorwerp. Op deéze wyze is het in veele andere gevallen gelegen, wat men aan den eenen kant wint, verliest men aan den anderen; en de trots van het Menschlyk verſtand moet, in 't einde, hoe hard deeze bekentenisſe valle, tot het erkennen van de bepaaldheid der Menschlyke vermogens en kundigheden komen.

Wat moeten wy dan denken van verregaande Zelfwaan, welke zich vermeet ons een berigt te geeven, op wat wyze elk ding, 't geen op Aarde beſtaat, door de Wetten der Natuure, zyne tegenwoordige geſteltenisſe en gedaante gekregen hebbe?

't Is geenzins myn oogmerk om de Veronderſtellingen te verwerpen of te verbannen: want, ſchoon één onwederſpreeklyke Proefneeming dikwyls meer lichts verſchaft dan honderd Veronderſtellingen, zyn deeze laatſte egter van groote nuttigheid. Alleen wil ik hier opgemerkt hebben, dat ze altoos als Giſſingen te boek geſteld, en nooit als beweezene waarheden erkend, moeten worden: om 'er dan byzondere gevallen overeenkomſtig mede te verklaaren. Waarneeming en Proefondervinding zyn de twee rechte geleiddraaden welke wy moeten volgen in het ontdekken van de werken der Natuure: de Veronderſtellingen mogen aangemerkt worden als een weinig lichts geevende kaars, by welke wy kunnen zien waar die draaden leggen; doch die, wanneer wy door het opvatten van dezelve niet verder gebragt worden, alleen een zwak en onzeker licht agter zich laat, waar op wy niet meer dan op een dwaallichtje kunnen vertrouwen. —— Aan den anderen kant, mag men Proeven, zonder oogmerk of zamenhang genomen, vergelyken by de bedryven van een man, die in den donker omtast. Eene ontdekking, gedaan ter voortzetting van een geregeld Plan, heeft oneindig meer verdienſte, dan eene tot welke wy als by toeval komen, en die, zonder eenige voordagt, zich te onzer kennisſe, in de omſtandigheden, waar in wy ons bevinden, opdrong.

Indien 'er nu, in deeze onze kleine en bepaalde Woonplaats, zo veele duizenden van Lichaamen beſtaan, met leeven beſchonken, dat wy 'er ons van alle kanten me-

Digitized by Google

mede bezet vinden; indien 'er zulke onbeschryfbaare verschillendheden en veranderingen plaats grypen, ten aanziene van grootte, gedaante, kleur, wyze van leeven, voortteeling, enz.; indien 'er zulk eene veelvuldigheid van wonderen, en dingen is, welke onze bevatting te boven gaat, wat moet dan het geval niet weezen, in zo veele duizenden van Werelden, die onze Aarde, in grootte, zo verre overtreffen? Wat mogen de gedaante en eigenschappen weezen van derzelver redelyke, en redelooze, bewoonderen? Hoedanig is het maakzel en de gesteldheid dier Werelden? Verschillende in stand, in de tyden der omwentelingen, en verscheide andere omstandigheden, vordert elk der Werelden eene byzondere en daar aan eigene Huishouding, Lichaamen van verschillende natuur, enz.; doch, waar in dit verschil in de onderscheide deelen des Werelds steeds bestaat, is buiten den kring onzer bekwaamheden eenigzins te kunnen bepaalen. Wy hebben zelfs geene volledige kennis van de Werelden, die het Microscoop aan ons ontdekt, van die kleine Diertjes, die onzigtbaar zyn voor 't bloote oog, en ons omringen: welk eene kennis kunnen wy dan denken, te hebben van de Inwoonderen dier Werelden, welkers waare gedaante wy, door de beste Telescoopen, niet kunnen ontdekken.

Wanneer wy, met behoorelyke aandagt, alle deeze dingen overweegen, worden wy van zelve, op het kragtigste, opgeleid tot het erkennen van de Almagt, de Goedheid, de Voorzienigheid des oneindig wyzen Scheppers, en bewoogen om uit te boezemen: *Hoe groot zyn uwe Werken, ô* HEERE! *Gy hebt ze alle met Wysheid gemaakt, en het Aardryk is vol van Uwe goederen!*

Digitized by Google

LEEVENSBERIGT VAN FREDERIK DEN II, LAATST OVERLEDEN KONING VAN PRUISSEN; IN DEN JAARE 1758 GESCHREEVEN DOOR WYLEN DR. JOHNSON, EN VOORTGEZET TOT ZYNEN DOOD.

(Vervolg van bl. 580. des laatst voorgaanden Deels.)

Naa den Vrede te *Dresden*, in 't Jaar 1745 geſlooten, werd het Leeven van den *Pruiſſiſchen* Monarch Luisterryker, zo uit hoofde van de verſcheidenheid der Characters, waar in hy zich vertoonde, als van wegen de gewigtige Lotgevallen, die hem overkwamen. De gemelde Vrede ſtelde hem in ſtaat om zich in een veel heerlyker Character voor te doen, dan dat des Vermeesteraars van *Sileſie*: hy kreeg regt op de verheevene lofſpraak van een wys Wetgeever, en van den Vader zyns Lands. Behalven zyn gadeſlaan van den Landbouw, den Koophandel, en de Handwerken, bevolkte hy, in 't byzonder, de woestliggende landen van *Pomeren*: een groot aantal yverige, van elders uitgetoogenen, door Koninglyke gunstbetooningen aanmoedigende, om zich in die Landſtreeken neder te zetten: welks gedaante, in 't verloop van zeer weinige jaaren, de gelukkigſte verandering onderging. Meer dan zestig nieuwe Dorpen kwamen in dien verlaaten hoek te voorſchyn, elk oord leverde de blykbaarſte tekens op van eene gelukkige bebouwing. De ongehaavende vlakten, waar in, zints eeuwen, geen menſchenvoet een ſtap gezet hadt, waren ryke koornivelden; en de gelukkige Boeren bezaaiden, onder de beſcherming van een Volklievend Koning, hunne akkers in vrede, en zamelden hunne Oogſten in met gerustheid.

Met den Koning van *Groot-Brittanje*, ging FREDERIK DE II op den zestienden van Louwmaand des Jaars 1756 een Verdrag aan. Dit Verdrag wikkelde de verbondene Mogendheden, in een kostbaaren Oorlog. De Hoven van *Petersburg*, *Verſailles*, *Dresden* en *Weenen* vormden tegen hem een Bondgenootſchap. Zyne *Pruiſſiſche* Majeſteit viel, in gevolge daar van, met het afloopen van Oogstmaand in *Saxen*, aan 't hoofd van een talryk Leger; hier door een aanval op zyn eigen grondgebied voorkomende, en den Oorlog op 's Vyands bodem voe-

ren-

Digitized by Google

rende. In 't begin van Wintermaand, leverde hy den Slag van *Lowoſitz* tegen de *Oostenrykers* onder den Maarſchalk BROWN; en ſchoon beide de Partyen zich de Overwinning toeſchreeven, noodzaakte hy, korten tyd daar naa, het *Saxiſche* Leger, verſchanst in de ſterke post van *Pirna*, zich krygsgevangen te geeven. Hy nam zyne Winterlegering in *Saxen*, behandelde dat Keurvorſtendom als een overwonnen Land; en de Archiven van *Dresden* in zyne magt gekreegen hebbende, hadt hy de duidelykſte en egtſte blyken van de vyandlyke oogmerken tegen hem beraamd, die den eerſten ſlag, door hem gegeeven, wettigden.

Intusſchen vielen de *Franſchen* met een Leger van 80,000 man onder den Maarſchalk D'ETREES, en een ander 25,000 ſterk, onder den Prins DE SOUBISE, in zyn Land. *Kleef* en *Meurs*, met alle de *Pruiſiſche* Landen in *Gelderland* en *Oost-Friesland* bukten voor die wapenen. De Inval in *Saxen* diende ten onderwerp van een openbaar Regtsgeding op den Ryksdag: de Koning van *Pruiſſen* werd als een weerſpanneling veroordeeld, in den Ryksban gedaan, en geoordeeld alle zyne Waardigheden en Bezittingen verbeurd te hebben. De Kreitzen des Ryks moesten hun aandeel van Geld en Manſchap opbrengen, om dit geſtreeken vonnis kragt en klem te geeven. ——— In *Bohemen* hadden de *Oostenrykers* een Leger van meer dan 100,000 koppen verzameld, aangevoerd door Prins CAREL VAN LOTHARINGEN. Onder den Maarſchalk APRAXIN, waren 60,000 *Ruſſen* in vollen aantocht om in Pruiſſen te vallen; en *Pomeren* ſtondt op 't punt, om aangetast te worden door de *Zweeden*, geſterkt door de magt des Hertogs van *Mecklenburg-Schwerin*.

In dit hachlyk tydsgewricht van gevaar en roem, vond zich zyne *Pruiſiſche* Majeſteit gebragt, en bezat hy, in vergelyking geſprooken, weinig anders dan zyne bekwaamheden, om het geweld van zo veele ſchokken af te weeren. Maar de welgeregelde ſchikking op zyne Geldmiddelen, en zyne Legertugt, gepaard met eene ſchranderheid, welke alle omſtandigheden voorzag, en eene waakzaamheid, die op alles lette, vergezeld van een moed en ſtandvastigheid door geen arbeid af te ſchrikken, door geen gevaar te onder te brengen; en de bekwaamheid om met een enkelen opſlag van het oog het juiste tydſtip af te zien: deeze bekwaamheden ſcheenen een tegenwigt

op

Digitized by Google

op te leveren, tegen de zwaarte hem op 't lyf vallende: deeze veranderden den wensch zyner Vrienden in hoop, en zy verlieten zich op redmiddelen buiten de gewoone wyze van berekening loopende.

Ons Plan laat geheel niet toe een Dagverhaal te behelzen der Krygsverrigtingen. Groote Gebeurtenisſen des Oorlogs, alleen, kunnen en moeten daar in plaats vinden. In den Jaare 1757 was FREDERIK DE II de *Oostenrykers* weder voor, in Krygsverrigtingen. Vroeg in de Lente trok hy in *Bohemen*, en, naa een reeks van meesterlyke Legerverplaatzingen, gepaard met eenige gewigtige voordeelen, viel hy, den zesden van Bloeimaand, de *Oostenrykers* aan in hunne ſterke verſchanſingen, by *Praag*, verſloeg ze ten eenemaal, meester wordende van hunne Legerplaats, Krygskas en Geſchut. Van 100,000 man, waar uit het *Oostenrykſche* Leger beſtondt, vlugtten 'er omtrent 40,000 in *Praag*, en de overigen begaven zich elders heen. *Praag* werd onmiddelyk belegerd; en die ongelukkige Stad bykans geheel vernield, door het geweldig bombardeeren: een geheel Leger ſtondt op 't punt van Krygsgevangen te worden. De Vrienden des Konings van *Pruiſen*, zich verzekerd houdende van de vermeestering der Hoofdſtad en van het geheele Koningryk van *Bohemen*, begonnen reeds den afſtand van *Weenen* te berekenen.

LEOPOLD, Graaf van *Daun*, door zyne Krygsbekwaamheid, wereldwyd vermaard, werd, in deeze verloopen ſtand der zaaken, gebruikt, om de verſtrooide magt der *Oostenrykeren* by een te zamelen, en, indien het mogelyk ware, aan den Krygskans een anderen zwaai te geeven. De maatregels, door deezen Veldheer genomen, waren zodanig, dat zy toonden, met hoe veel regts hy, naderhand, den eernaam van den FABIUS MAXIMUS der *Oostenrykeren* verwierf. Eerlang hadt hy 60,000 man by een gelegerd, in een voordeeligen ſtand by *Colin*. Zyne *Pruiſiſche* Majeſteit begreep weldraa, dat hy of het beleg van *Praag* moest ſtaaken, of den *Oostenrykſchen* Veldheer uit die post verdryven. Hy beſloot, wat ook het gevolg mogt weezen, het laatſte te onderneemen: doch 't zy hy vreesde het Leger, tot het beleg van *Praag* geſchikt, te veel te zullen verzwakken, 't zy de behaalde voordeelen hem te ſtout maakten, het geheele Leger, tot dit Krygsbedryf beſtemd, was ſlegts 32,000 man ſterk, met 't zelve viel hy, op den achttienden van Zomermaand,

Digitized by Google

maand, 60,000 man aan, op de allervoordeeligſte wyze gelegerd, en gedekt door een menigte geſchuts. De uitkomst was zodanig als men mogt verwagten; de *Pruiſiſchen* werden, naa wonderen van dapperheid betoond, en zeven maalen den aanval hervat te hebben, afgeſlaagen. De Koning keerde, zonder door de vyanden vervolgd te worden, weder. Brak terſtond het beleg van *Praag* op, was genoodzaakt *Bohemen* te ruimen, en de wyk in *Saxen* te neemen.

FREDERIK's Krygsroem leedt egter eene kort voorbygaande taaning, door de dwaaling, die de ongelukkige nederlaage by *Colin* ten gevolge hadt; welhaast blonk dezelve met vernieuwden luister, door de edelmoedige wyze, waarop hy zyn misſlag erkende, door de grootmoedigheid, met welke hy zyn ongeluk verdroeg, en de geestige ſlagen van Vernuft en Krygshaftigheid, door welke hy zich opbeurde. Het vriendlyk aanlachen der Fortuin vormt den Overwinnaar; haar wangunst ontdekt den Held.

De ongelukken liepen van alle kanten op den Koning aan. De Hertog van CUMBERLAND moest, naa op den vyf en twintigſten van Hooimaand een neerlaag by *Hastenbek* bekomen te hebben, op den acht en twintigſten van Herftmaand, het berugte Verdrag van *Closterzeven* tekenen, by 't welk 38,000 *Hanoverſchen* de wapens nederlagen, en den Koning van *Frankryk* de handen ruim gaven. De *Ruſſen* vielen in *Pruiſſen*, de *Zweeden* in *Pomeren*, de *Oostenrykers* in *Sileſie*, de *Franſchen* in het *Brandenburgſche*; terwyl het Ryksleger, verſterkt door dat onder den Prins DE SOUBISE, in ſterken aantocht was, om in *Saxen* te rukken. De *Oostenrykers* in *Sileſien* belegerden *Schweidnitz*, een ander gedeelte vermeesterde *Zittau*, een derde verſcheen voor de Poorten van *Berlin*, en bragt die Stad onder brandſchatting. Alle de poogingen des Konings, om zyne zaaken te herſtellen, waren tot hier toe zo ongelukkig als moedig geweest. Zyn Veldheer LEHWALD hadt bevel om de *Ruſſen*, het kostte wat het kostte, aan te tasten. Met 30,000 man waagde hy, op den dertigſten van Oogstmaand, een aanval op dubbel dat getal, te *Norkitten* ſterk verſchanst; doch moest, naa de manmoedigſte poogingen, te rug trekken. Met één woord, het Lot, 't geen de Keizerin Koningin, eenige maanden geleden, dreig-

Digitized by Google

dreigde, merkte men thans aan, als het onvermydelyk lot van haaren Tegenſtander.

Zodanig was de hachlyke toeſtand des Konings van *Pruiſen*, wanneer de groote Veldſlag te *Rosbach*, den vyfden van Slachtmaand voorgevallen, het tooneel, op de verbaazendſte wyze, veranderde. Met niet meer dan 25,000 Man, behaalde hy eene volkomene Overwinning over het vereenigd Leger der *Franſchen* en *Keizerſchen*, onder den Prins DE SOUBISE en den Prins van SAXEN HILBURGHAUSEN, 50,000 Man ſterk. Zy lieten 3000 dooden op 't Slagveld. Acht Franſche Generaals, 250 Officiers, 6000 Gemeenen, en 63 ſtukken Kanon, met andere Krygsbehoeften en Zegetekenen, werden gevangen genomen.

Terwyl FREDERIK DE II de veelvuldige beweegingen gemaakt hadt, die deezen beſliſſenden Slag voortbragten, hadden de *Oostenrykers* het belegerd *Schweidnitz* te ondergebragt, en, op den twee en twintigſten van Slachtmaand, vielen zy den Prins VAN BEVERN aan, in zyne welverſterkte Legerplaats, onder de wallen van *Breslau*. De ſlachting, onder de *Oostenrykers*, was verbaazend. Een groot gedeelte huns Legers was te rug getrokken, en het overige ter hertocht gereed, wanneer de *Pruiſiſchen* onverwagt hunne ſterke post verlieten, en agter den *Oder* trokken. De Prins VAN BEVERN, twee dagen naa den Slag, op kundſchap uitgaande, zonder eene lyfwagt ter beſchuttinge, werd gevangen genomen, door een vooruit gezondene hoop *Croaten*: eene omſtandigheid, die zeer bedenkelyk voorkwam. *Breslau*, de Hoofdſtad van *Sileſie*, viel terſtond den overwinnaaren in handen.

De Koning van *Pruiſen* haaſte zich, om allen voordeel, van den zegen te *Rosbach* behaald, te trekken. Met ſterke marſchen, kwam hy den tweeden van Wintermaand in *Sileſie*, en bevogt, den vyfden dier maand, met 36,000 man, eene volkomene overwinning op den Graaf VAN DAUN, en 70,000 *Oostenrykers*. Zesduizend van de laatstgemelden ſneuvelden, het getal der Gevangenen beliep 1500, en meer dan 200 ſtukken Kanon werden 'er veroverd. *Breslau* vondt zich terſtond berend, en gaf zich op den negen en twintigſten over; *Schweidnitz* werd belegerd, en geheel *Pruiſisch-Sileſie*, met een gedeelte de Keizerin Koningin toebehoorende, te onder gebragt.

Verſcheide oorzaaken drongen de *Ruſſen*, ſchoon Overwinnaars, *Pruiſen* te ruimen; den Veldheer LEHWALD,

Digitized by Google

de handen ruim geevende, om zyne wapens met eenen gelukkigen uitſlag tegen *Zweeden* en *Pomeren* te wenden: de overwinning van *Rosbach*, en de gevolgen van dezelve, hadt niet alleen de *Franſchen* genoodzaakt *Brandenburg* te verlaaten; maar het *Hanoverſche* Leger in ſtaat geſteld, voordeel te doen, met eenige ſchandelyke ſchennisſen van het verdrag, nam de wapens weder op, om de krygsverrichtingen te hervatten.

Deeze wondere wisſelingen, in den loop der Krygsbedryven van FREDERIK DEN II, deedt de bewondering van zyn Character, in *Engeland*, tot eene hoogte van geestvervoering opklimmen: en het Parlement, een nieuw Verdrag tusſchen de beide Hoven, in den beginne des jaars 1758, geſlooten hebbende, lag hem een onderſtandgeld toe van 670,000 Ponden Sterling. —— De Veldtocht van dit jaar nam eenen aanvang, met het weder te onderbrengen van *Schweidnitz*; en de Koning van *Pruiſſen* 'er op bedagt, om 't Land zyner vyanden het tooneel des Oorlogs te maaken, wendde onmiddelyk zyn weg na *Moravie*, en belegerde, op den zeven en twintigſten van Bloeimaand, *Olmutz*, de Hoofdſtad diens Gewests. Zodanig, nochtans, was de uitgeſtrektheid der werken die bezet waren, en zodanig de meesterlyke ſchikkingen des Graaven van DAUN, in het onderſcheppen van den toevoer, dat de Koning dit beleg moest opbreeken, en na *Beheemen* te rug trekken.

Uit dit Ryk haaſtte zich FREDERIK DE II, om de *Ruſſen* te gemoet te gaan, wier Leger, onder den Veldheer FERMER, weder in de Landen zyner Heerſchappye gevallen, *Custrin* belegerd hadt. Hy ontmoette 't zelve op den vyf en twintigſten van Oogstmaand: en, naa een bloedig gevegt, van negen uuren 's morgens, tot zeven uuren 's avonds, verſloeg hy de *Ruſſen*, die hun Geſchut, Krygskas, en veele Officieren van hoogen rang, verlooren. —— Onmiddelyk, naa het behaalen van dien zegen, trok de Koning na *Saxen*, om zich te vereenigen met zynen Broeder Prins HENDRIK, die met een Leger gelaaten was, om dat Keurvorſtendom te verdeedigen tegen de veréénde poogingen der *Oostenrykeren* en *Keizerſchen*.

De beoogde vereeniging geſchiedde op den elfden van Herfstmaand, en de Koning vatte, kort daarop, post by *Hogkirchen*, waar hy, 's nagts, den veertienden van Wynmaand, verrast en verſlaagen werd door den Graaf VAN

DAUN.

Digitized by Google

DAUN. Hoe veel de Koning, in den lof van waakzaamheid, mogt verliezen door deeze overvalling in den nagt, hy herkreeg de verloorene eer, door zyne tegenwoordigheid van geest, zyne ſtoutmoedigheid en werkzaamheid, waar door hy, eenigermaate, de wanorde en het verlies vergoedde. Hy trok in goede orde af, niet naagezet door de *Oostenrykers*; doch, in deezen bloedigen ſlag, hadt hy 7000 man, met twee zyner beste Veldheeren, Prins FRANÇOIS VAN BRUNSWYK en den Marſchalk KEITH, verlooren.

Het voordeel, 't welk de Graaf VAN DAUN zich had voorgeſteld, door den aanval by *Hogkirchen*, was *Sileſie* te gereeder te bemagtigen. Maar eenige verwonderlyk bedagte omtrekkingen, en een vry groot voordeel te *Gorlitz* verkreegen, ſtelde den Koning in ſtaat, om de oogmerken van zynen bekwaamen Tegenparty, om in *Sileſie* te rukken, te verydelen, het beleg van *Neiſs*, en de blokkaade van *Coſel* op te breeken. Met gelyken ſpoed keerde hy weder, tot verligting van *Saxen*, en den Graaf van DAUN noodzaakende, *Dresden*, door hem berend, te verlaaten, tradt hy zegepraalende, op den twintigſten van *Slachtmaand*, deeze Stad in. De Legers, van wederzyden, betrokken, kort daar naa, de Winterkwartieren.

In dit Leevensberigt, kunnen wy geene van de Krygsverrigtingen in deezen wyduitgeſtrekten Oorlog vermelden, dan die de Koning van *Pruiſſen* onmiddelyk betreffen. De Veldtocht des Jaars 1759, ſtak niet uit door eenige aanmerkelyke verrigtingen zyner Legerbenden, tot op den drie en twintigſten van Hooimaand, toen de Generaal WENDEL, met 30,000 man, een *Ruſſich* Leger van 70,000 te *Zulichau* aantaſte, en alles tegen zich hadt. Hy werd afgeſlaagen, met een verlies van meer dan 7000, zo Geſneuvelden, als Gewonden en Gevangenen. — De *Ruſſen*, in *Sileſie* doordringende, vermeesterden *Frankfort aan den Oder*, en kreegen by zich de *Oostenrykers*, onder den Generaal LAUDHON. De vereenigde Legers telden 90,000 man, terwyl dat der *Pruiſſiſchen*, thans verſterkt, door dat de Koning in perſoon aanvoerde, ſlegts 50,000 beliep.

(*Het vervolg by de naaste gelegenheid.*)

Digitized by Google

ARSACES EN ISMENA.

Eene Oosterſche Staatkundige Vertelling.

Uit het Fransch van den beroemden MONTESQUIEU.

Omtrent het einde der Regeeringe van ARTAMANES, was het Koningryk *Bactria* van een gereeten door binnenlandſche twisten. Deeze Vorst, afgemat door de oproerigheid zyner Onderdaanen, bezweek onder den last der angſten, en liet, ſtervende, den Throon na aan zyne Dogter ISMENA. --- ASPAR, de eerſte Geſneedene van het Paleis, hadt het hoofdbeſtuur der zaaken in handen. Het beste van den Staat was het groot doeleinde zyner Regeeringe, in vergelykinge daar mede verdween al het ſchitterende vertoon van grootheid als niets uit zyn oog. Hy kende het Menschlyk hart, en wist over voorkomende gevallen een juist oordeel te vellen. Zyn aart helde tot verzoening over, en zyn hart ſcheen, door eene ſoort van medeneiging, met dat van elk eenſtemmig. De Vrede, hooploos door allen aangemerkt, was herſteld. Zo groot was de betooverende invloed van ASPAR, dat, daar zy allen tot hunnen pligt te rug keerden, niemand ſcheen te bemerken, dat hy denzelven hadt overtreeden. Zonder geweld, zonder ophef, wist hy groote oogmerken te volvoeren.

De Koning van *Hircania* verſtoorde den Vrede; Gezanten gezonden hebbende, om ISMENA ten huwlyk te vraagen, viel hy, op ontvangene weigering, gewapend de grenzen van *Bactria* aan. Deeze aanval was zo zonderling als vyandig. Nu eens vertoonde hy zich geheel ſtrydvaardig als een held, en gereed om den vyand in het veld aan te tasten; dan was hy gekleed als een Minnaar, door Liefdedrift gedreeven. Terwyl hy zich vergezeld vondt van alles wat zwier kon byzetten aan het Huwelyk van een Vorst, ſtondt hy aan 't hoofd van een ontzaglyk Leger. Ten zelfden tyde, dat hy de tederſte Minnebrieven aan de Koningin ſchreef, verwoestte hy haar land. De eene dag werd in Feesthouding en Vrolykheid, de volgende in Krygsverrigtingen, geſleeten. Nimmer hadt men zulk eene volmaakte ſchildery van Oorlog en Vrede; zulk eene ongebondenheid van zeden met zulk een ſtriktheid voor Krygstugt. Hier vlooden de Inwoonders van een Dorp voor de wreedheid des vermeesteraars, daar zongen en danſten zy met de uitbundigſte vreugdbetooningen. Door de onoplosbaare grilligheid wilde hy twee onvereenigbaare zaaken zamenvoegen; zich doen vreezen en beminnen. Doch geen van beide was hy in ſtaat te bewerken. ——— 'Er wierd een Leger tegen het zyne in 't veld ge-

Digitized by Google

gebragt, en één enkele slag beslisste den Oorlog. Een krygsknegt, nieuwlings in 't Leger der *Bactriaanen* aangekomen, deedt wonderen van dapperheid; hy drong door tot de plaats waar de Koning van *Hircania*, met grooten moed, vogt, en nam hem gevangen. Hy betrouwde dien Prins aan de zorge van een Bevelhebber, en begaf zich, zonder zyn naam te melden, weder in den digtsten drom der vyanden; doch gevolgd door de toejuichingen der Overwinnaaren, bragt men hem in zegepraal in de Tent des Veldheers. Hy verscheen voor deezen met eene edele stoutmoedigheid; doch sprak van zyne verrigting op de zedigste wyze. Voor de beloonigen, welke de Veldheer hem aanboodt, scheen hy ongevoelig; en aan de eere, hem beweezen, scheen hy gewoon.

ASPAR oordeelde, dat zulk een Man van geen laage afkomst kon weezen. Hy liet hem vervolgens ten Hove komen, zyn gedrag aldaar versterkte dit denkbeeld langs hoe meer. De tegenwoordigheid van den Held verwekte zyne bewondering, en de peinzende zwaargeestigheid, welke op zyn gelaad te leezen stondt, boezemde hoogagting in. Wanneer ASPAR 's Helds dapperheid, met de sterkste betuigingen van aandoening, verhief, was de taal des Vreemdelings: „ Myn Heer verschoon „ een ongelukkig Mensch, de schriklykheid van wiens toe„ stand hem bykans gevoelloos maakt, voor uwe goedheid en „ edelmoedigheid; en die zich zeker buiten staat bevindt om „ u eene daar aan geëvenredigde vergelding te doen." ——— *Wees dan, dewyl gy ongelukkig zyt*, hervatte de Veldheer, *myn Vriend! Tot dit oogenblik beschouwde ik u met bewondering; maar nu bemin ik u. Ik wil uwe smerten verzagten, en allen troost, my mogelyk, schenken. Kom neem uw verblyf in myn Paleis. Hy, die 't zelve bewoont, is een Vriend der Deugd, en van Deugd kunt gy niet vervreemd weezen.*

De volgende dag werd als een Feestdag der zegepraal by de *Bactriaanen* gevierd. De Koningin verliet haar Paleis, gevolgd door 't geheele Hof. Zy verscheen op haar staatsiewagen, onder eene ontelbaare menigte volks. Haar aangezigt was met een sluier bedekt, doch door dezelve liet een bevallige en schoone gedaante zich heen zien; en schoon de sluier haare weezenstrekken verborg, dagt elk Onderdaan, met haar ingenomen, dat de uitsteekendste schoonheid daar huisvestte. ——— Van haar staatsiewagen afgestapt, begaf zy zich in den Tempel. De Edelen van *Bactria* omringden haar. Zy wierp zich neder, en aanbadt de Goden met een veel betekenend zwygen: toen haar sluier eenigzins opligtende, stortte zy met eene hoorbaare stemme dit vuurig gebed. ——— „ Onsterflyke Goden! De Koningin van *Bactria* offert u haaren dank voor de geschonken overwinning. Weest haar gunstig, dat zy nooit uwe goedgunstigheden misbruike. Geeft haar, dat zy nooit door

Digitized by Google

drift, zwakheid of grilligheid, vervoerd worde; dat zy nooit vreeze dan om kwaad, nooit hoope dan om goed, te doen. En daar zy niet gelukkig kan zyn, (hier werden haare woorden door ſnikken afgebrooken,) laat ten minſten haar Volk gelukkig weezen!" ——— De Priesters volvoerden de plegtigheden, in den dienst der Goden voorgeſchreeven. De Koningin verliet den Tempel, en reedt, ten wagen geſteegen, gevolgd door het volk, na haar Paleis.

Eenige oogenblikken daar naa kwam ASPAR in zyn Paleis; zogt den Vreemdeling, en vondt hem in den diepſten kommer verzonken. Hy zette zich nevens hem neder, en de wagten hebbende doen vertrekken, ſprak hy hem, in deezer voege, aan: *Ik bezweer u, dat gy u aan my openbaart: kan een ontroerd gemoed geen troost ontvangen uit het mededeelen van zyn hartzeer? Zal hy, die de verzagtende balzem der Vriendſchap aantreft, geen geneezing vinden?* ——— „ 't Zou noodig „ zyn," antwoordde de Vreemdeling, „ u alle de lotgevallen „ myns leevens te verhaalen." ——— *Dit is juist het geen ik verlang. Gy zult ze niet ontvouwen voor eenen gevoelloozen: verberg voor my niets. Vriendſchap ſtelt belang in alles.*

't Was niet alleen tederheid en mededoogen, die ASPAR deeze nieuwsgierigheid inboezemde. Hy verlangde deezen zeldzaamen Man aan den dienst van het Hof van *Bactria* te verbinden; hy wenschte volkomen onderrigt te weezen omtrent den Perſoon, dien hy reeds beſchouwde als met hem zamenſtemmende in de edelſte inzigten tot het bevorderen van den welſtand des Ryks.

De Vreemdeling begon, naa eene korte tusſchenpooze, in deezer voege het verhaal zyner Lotgevallen. ——— „ Lieſde is de bron geweest van alle de gelukzaligheden en rampen myns leevens. In den aanvange beſtrooide zy myn pad met roozen en diſtelen: in 't einde is my niets dan traanen, klagten en ſmerten, overgebleeven. Ik werd in *Media* gebooren, en kan een lange reeks van doorlugtige Voorouderen opnoemen. Myn Vader, die, aan 't hoofd onzer Legerbenden, groote overwinningen behaalde, verloor ik in myne tedere jeugd. Maar zy, die met de zorge myner Opvoeding belast waren, leerden my zyne Deugden aanzien voor de beste Erfenisſe. ——— Met myn vyftiende jaar, bepaalde men myne leevenswyze; doch myne Voogden gaven my dat verbaazend aantal van Vrouwen niet, waar mede Lieden van myn rang doorgaans overlaaden worden. Zy droegen zorge om de Natuur te volgen, en my te leeren, dat, indien de zinnelyke genietingen bepaald zyn, die van het hart nog meer bepaald willen weezen.

„ ARDASIRA was van myne andere Vrouwen niet meer onderſcheiden door haaren rang, dan door de voorkeuze, waar me-

Digitized by Google

wede ik haar beſchouwde. Eene zekere waardigheid van houding vermengde zich met eene onbeſchryfbaare zagtaartigheid: haare gevoelens waren zo edel, zo ongelyk aan die, welke de geduurige ſlaafſche onderwerping by de *Afiatiſche* Vrouwen te wege brengt. —— Zy bezat, met één woord, zulk eene verſcheidenheid van bevalligheden, dat myne oogen haar alleen aanzagen, en myn hart geen ander kende. Haare houding beſprak verrukking; haare gedaante, de lieflykheid van haar ſtem, de bekoorelykheden haarer verkeering... elke ſchoonheid, elke bevalligheid, was onwederſtandelyk betoverend. Met vermaak zou ik haar voor altoos hebben kunnen... hooren... aanſchouwen.... De Natuur, hield ik my verzekerd, bragt nergens zulk eene verzameling van volkomenheden voort. Myne verbeelding kon geen denkbeeld vormen van iets beminnelyk, of myne aanbiddelyke ARDASIRA bezat het met de daad: en wanneer ik eené ſchildery wilde maaken van het geluk, waar voor Stervelingen vatbaar zyn, ik beſchouwde my zelven..... Ik juichte my toe over myn lot.

„ Myne geboorte, rykdom, jeugd, en eenige perſoonlyke voordeelen, deeden den Koning beſluiten zyne Dogter my ter Vrouwe te geeven. 't Was eene beſtendige gewoonte in *Media, dat zy*, die tot deeze eere verheeven wierden, alle hunne Vrouwen moesten wegzenden. In het vooruitzigt op die aanzienlyke verbintenis, zag ik alleen op het verlies van alles wat dierbaarst was aan myn hart; doch het was volſtrekt noodzaaklyk dat ik myne traanen verborg, en zelfs een vrolyk voorkomen aannam. Terwyl het geheele Hof my geluk wenschte met dit merkteken van Vorstlyke gunſte, 't geen elk volvrolyk zou gemaakt hebben, verlangde ARDASIRA my niet te zien. Ik ſchroomde in haare tegenwoordigheid te komen, en nogthans zogt ik haar. Ik ging na haar kamer, myn ſmert, myn angst was onuitſpreekelyk, „ ARDASIRA, zeide ik, ik verlies u". Geen lonk, geen woord van tederheid, ontſnapte haar, zy deedt my ook geen verwyt. Zy ſtortte geen traan; doch, terwyl zy in peinzende ſtilte zat, bedekte eene doodverwige bleekheid haar gelaad; waar in ik verontwaardiging, met wanhoop gemengd, beſpeurde. —— Ik wilde haar omhelzen; doch zy ſcheen verſteend.... Zy bewoog zich, egter, maar 't was om my te ontvlieden. —— 't Was de vrees voor ſterven niet, welke my overhaalde, om aan de voorgeſtelde verbintenis met de Princes myne toeſtemming te geeven: want had ik niet gebeefd voor het lot van ARDASIRA, zou ik my blootgeſteld hebben aan de ſchriklykſte wraake. Maar, toen ik overwoog, dat myne weigering haar dood onmiddelyk ten gevolge zou hebben. werd myne ziel, door ſchrik, van een gereeten; en ik onderwierp my aan een onvermydelyk noodlot.

„ Men voerde my in 's Konings Paleis, 't geen ik niet meer

Digitized by Google

mogt verlaaten. Ik zag de ſchitterende tooneelen, vercierd tot aller elenden, en het vermaak van éénen; — tooneelen, op welke niettegenſtaande de algemeene ſtilte, de zugten der Liefde naauwlyks gehoord worden; —— tooneelen, waarop grootsheid en onderwerping heerſchen; waar alle de onbezielde voorwerpen vrolyk, alle de leevende, naar en droevig zyn; waar elk zich gelaat met den Oppervorst gelukkig te weezen, en allen, met de daad, droevig zyn, als hy een ſombere luim heeft:. — Ten zelfden dage werd ik voorgeſteld aan de Rykspriníes. Zy mogt my verbysteren met haare oogen, ik mogt de myne tot haar niet opheffen. Wonderbaar uitwerkzel van Grootheid! Konden haare oogen ſpreeken, de myne mogten niet antwoorden. Twee Geſneedenen, met dolken in de hand, ſtonden gereed, om myn bloed te plengen, en daar door den hoon uit te wiſchen, indien ik my ſchuldig gemaakt hadt, met den minſten lonk haar toe te werpen. —— Welk eene omſtandigheid voor een hart, als 't myne, op het punt ſtaande, om de ſlaaverny des Hofs op myn Huwelyksbedde te vinden, te hangen tuſſchen de onzekere inboezemingen van grilligheid, en de uit de hoogte ſpreekende taal der Dwinglandye; geen gevoel te hebben, dan dat van ontzag, en voor altoos te verliezen, 't geen in Slaaverny zelve troost kan ſchenken — het vermaak van te beminnen, en bemind te worden.

Maar hoe zeer verſlimmerde myn lot, toen een der Geſneedenen van de Prinſes kwam, en my afvergde, een Bevelſchrift, tot het wegzenden van alle myne Vrouwen, te tekenen. *Teken*, ſprak hy, *en erken de goedheid, die dit bevel geeft, en ik zal de Prinſes verhaalen, met welk eene volvaardigheid gy 'er aan gehoorzaamt.* Myn aangezigt was beſproeid met traanen; ik begon te ſchryven... ik twyffelde... ik hield op... zeggende: „ik bid u, wagt een oogenblik... ik bezwyk"... *Myn Heer*, was de taal des Geſneedenen, *uw leeven, en het myne, loopt gevaar. Teken! Uitſtel zal ons beide ſchuldig maaken; de tyd is bepaald. Ik moet op 't oogenblik weder keeren.* Myn beevende of vaardige hand, (want ik was buiten my zelven,) vormde de heilloosſte letters ooit op papier gebragt.

Myne Vrouwen werden my, den avond, voor dat het Huwelyk zou geſlooten worden, ontnomen: maar ARDASIRA, die een myner Geſneedenen overgehaald hadt, kleedde eene Slaavin van haare grootte en voorkomen, in haar gewaad, en dekte ze met haar ſluier; zichzelve in eene heimelyke plaats verbergende. Zy hadt den Geſneedenen te verſtaan gegeeven, dat zy Prieſterin wilde worden. —— ARDASIRA hadt eene ziel, te verheeven, om een denkbeeld te vormen, dat een Wet, die, zonder eenige reden, wettige Vrouwen van haare regten beroofde, haar zou betreffen. Het misbruik van Magt kon haar niet beweegen, om Magt te eerbiedigen: van deeze Dwing-

lan-

Digitized by Google

handy beriep zy zich op de Natuur, en van haare zwakheid op wanhoop.

De Huwelyksplegtigheid werd ten Hove voltrokken. Ik bragt de Prinſes na myn Paleis. Hier ontbrak het niet aan Concerten. Danſen en Feestvrolykheid, alles ſcheen eene vrolykheid aan te kundigen, die verre, zeer verre, van myn hart verwyderd was. In den nagt, vertrok het geheele Hof. De Gemeedenen bragten de Prinſes in haare kamer. Helaas! 't was dezelfde kamer, die, zo dikwyls getuige was van myne liefdeverklaaringen, aan ARDASIRA. Ik ging na de myne, vol woede en wanhoop.

Het oogenblik der Huwelyksvoltrekking naderde. Ik trad in dien bygang, bykans onbekend voor elk van myn Gezin, door welke de Liefde my zo dikwyls geleid had. Ik liep in 't donker, verleegen, droefgeestig, vol gepeinzen, wanneer ik op 't onverwagtst een licht zag. ARDASIRA, met een dolk in de hand, vertoonde zich voor myn oog. —— ARSACES, ſprak zy, *gaa heen, vertel uw Bruid dat ik hier ſterf; zeg haar, dat ik tot myn laatſten ſnik haar uw hart betwistte.* Zy ſtondt op 't punt, om 't ſtaal in haar borst te ſtooten; ik vatte, en wederhield haar hand; uitroepende: „ ARDASIRA! welk een droevig tooneel „ wilt gy hier aanrigten:" en myn boezem openende, voer ik voort: „ Stoot toe, doorſteek hem, die zich aan een bar„ baarſche Wet onderworpen heeft." —— Zy werd doodbleek, de dolk viel haar uit de handen. Ik drukte haar in myne armen: Ik was verbysterd, en wist niet, door welk een toverkragt, myne ziel, eens weder opgeklaard, zo gelukkig ſcheen. Ik drukte het dierbaar voorwerp aan myn hart, en vierde, zonder bedwang, bot aan de zoete vervoeringen der liefde. Alle andere dingen, zelfs het denkbeeld van myn ongeluk, verdween uit myne gedagten. ARDASIRA, verbeeldde ik my, was nu de myne voor altoos; en 't was onmogelyk, dat ik haar zou derven. Wonder gewrogt der Liefde! Myn hart gloeide van nieuwe drift, en myn Ziel was opgeklaard. —— ARDASIRA ſprak, zy bragt my tot myzelven, ARSACES, *laat ons deeze paats verlaaten —— deeze heillooze plaats ontvlieden. Wat hebben wy te vreezen. Wy kunnen beminnen. Wy kunnen ſterven!* —— „ ARDASIRA," was myn antwoord. „ Ik zweer, „ gy zult voor eeuwig de myne weezen. Ik zal nooit van u „ ſcheiden. Ik roep de Goden tot getuigen, dat in u, in u „ alleen, al het geluk myns leevens beſtaat. Uw voorſlag is „ edel. De Liefde heeft het my reeds ingeboezemd, en maakt „ het door u, op nieuw, leevend. Gy zult thans zien — of „ ik u bemin."

Ik verliet haar, vol ongeduld en liefde, en begaf my overal heen om de noodige bevelen te geeven. De deur, na 't vertrek der Prinſeſſe gaande, was geſlooten. Ik nam zo veel Gelds en

Digitized by Google

Edelgeſteente, als ik gevoegelyk kon bergen. Ik beval myne Slaaven onderſcheide wegen te neemen; en ik vertrok met ARDASIRA alleen, te midden van de akeligheden des nagts, alles hoopende, alles vreezende, zomtyds myne natuurlyke onverzaagdheid vergeetende, gedreeven door allerlei driften, en onbekwaam om te oordeelen, of ik myn Pligt of de Liefde volgde, die my denzelven deed vergeeten.

Met het ophaalen der ontelbaare gevaaren, onze vlugt vergezellende, zal ik u niet ophouden. ARDASIRA moedigde my, ondanks de zwakheid haarer Sexe, tot volſtandigheid aan. Zy zonk neder onder vermoeijenis, zy was op 't punt van te bezwyken, en nogthans liet zy niet af my te volgen. Ik ontweek zorgvuldig het oog der Menſchen; want ieder Mensch was my een vyand geworden. Ik zogt de wildernisſen op, en kwam in 't gebergte, de woeste wooning van Tygers en Leeuwen. Het gezigt deezer verſcheurende Dieren gaf my moed. „ 't Is „ hier niet," ſprak ik tot ARDASIRA, „ dat de Geſneedenen van „ de Prinſes, en de Lyfwagten van den Koning van *Media*, ons „ zullen zoeken of vervolgen " Eerlang nam het getal deezer Dieren zodanig toe, dat my een geweldige vrees bekroop. Met myne pylen doodde ik 'er eenige, die my te naby kwamen: want, in ſtede van ons te belasten met het geen ons tot noodig voedzel zou dienen, had ik wapenen om het ons te bezorgen. Ik ſloeg vuur uit een keiſteen, en ontſtak eenig droog hout, en bragt den nagt door by het ontſtooken vuur, en deed de wildernisſen weergalmen op den klank myner wapenen. Ik ſtak bosſchen in brand, en dreef de verſchrikte Dieren voor my heenen. In deezer voege bereikte ik een open vlak land; en bewonderde de ontzettende ſtilte rondsom my heenen. Dezelve ſcheen my de tyden te herinneren, waar in de Goden gebooren werden... waar in de Schoonheid eerst verſcheen. Dit hemelsch beeld werd verwarmd door de Liefde, en alles was ziel en leeven.

Eindelyk verlieten wy de grenzen van *Media*. In de ſtulp van een Schaapherder, beſchouwde ik my zelven als Heer der wereld: want ARDASIRA kon zeggen, dat ik de haare was, en ARDASIRA was de myne. Wy kwamen in het Koningryk *Margiana*; waar onze ſlaaven zich by ons vervoegden. Daar leefden wy op het land, verre van het gewoel der menſchen. Met elkander geheel ingenomen, liepen onze geſprekken over het genoeglyk onderſcheid tusſchen ons tegenwoordig geluk en ons voorgaand lyden. ARDASIRA beſchreef menigmaalen haare aandoeningen, geduurende den gantſchen tyd, dat wy van elkander afgeſcheiden leefden: haare boezemſmerten, toen zy dagt dat ik haar niet langer beminde, de angst van haare ziel, toen zy bemerkte dat myne Liefde tot haar nog brandde; haare verſoeijing van de barbaarſche wet, en verontwaardiging tegen my,

Digitized by Google

my, toen ik dezelve onderſchreeven had. In 't eerst hadt zy ten oogmerk, de Prinſes aan haare wraak op te offeren; zy hadt dit denkbeeld verworpen, en toen zich bepaald om in myne tegenwoordigheid te ſterven: en twyfelde niet tot welk eene maate ik zou aangedaan zyn door dit ſchriklyk tooneel. *Toen gy in myne armen waart*, ſprak zy, *toen ik u voorſtelde uw Land te verlaaten, was ik reeds verzekerd dat gy myn voorſlag zoudt omhelzen.*

ARDASIRA was nimmer zo gelukkig geweest. Wy aanſchouwden niet langer de pragtige grootsheid van *Media*; maar onze zeden waren zagter, ons leeven bedaarder. In alles wat wy verlaaten hadden, zag zy welke offeranden ik voor haar gedaan had. Ik was haar éénige Medgezel. In de Serails, op Schouwplaatzen het vermaak toegeheiligd, wordt het hart altoos door een Mededingſter gejaagd; en wanneer 't zelve het voorwerp van zyn Liefde kan genieten, wordt het, naar gelange het meer bemint, meer ontrust. —— ARDASIRA kende geen mistrouwen, wy waren van elkander ten vollen verzekerd. Zulk eene Liefde, zal iemand veelligt denken, verſpreidt eene vrolykheid over alle voorwerpen, als of de geheele Natuur, om dat één voorwerp, ons behaagt, alles tot ons vermaak wil doen dienen: het heeft veel gelykheids met dat aangenaam tydperk des leevens, wanneer ons alles toelacht, de Kindsheid heeft Onſchuld en Vrolykheid tot haare ſpeelmakkers. —— Ik ſchep vermaak in my dien gelukkigen tyd voor den geest te vertegenwoordigen. Zomtys verloor ik ARDASIRA in de bosſchen; en vond haar weder, op de toonen van haare bevallige ſtem afgaande. Zy vercierde zich met bloemen, door my geplukt, en ik ſchiep behaagen in de bloemen, door haar verzameld, te draagen. De wildzang van 't gevogelte, het ruiſchen der beekjes, het danſen en zingen onzer jonge ſlaaven, dienden ons ter vermaakneeminge, en waren de beſtendige proeve van ons geluk. —— ARDASIRA was thans eene Herderin, die, zonder cieraad en optooi, zich allerbeminnelykst vertoonde in eenvoudige netheid; nu zag ik haar met alle die bevalligheden, waar mede zy myn hart in het Serail van *Media* bekoorde. Zy deedt haare eigen Slavinnen allerlei ſchoone ſtoffen vervaardigen; zy ſponnen *Hyrcaniſche* wol; en verfden dit kostbaar voortbrengzel met *Tyrisch* purper. Ons geheele Huisgezin ſmaakte een zuiver en onvermengd genoegen. Wy daalden, met vermaak, tot gelykheid der Natuure af. Wy waren gelukkig in ons zelven, en begeerig, om met menſchen, die zich ook gelukkig bevonden, te leeven. Valsch geluk maakt den ſterveling ſtreng en trots; zyn geluk is zelfzoekend en ongezellig. Waar geluk, in tegendeel, vertedert hem tot zagte medegevoeligheid, en ſchept genoegen in wederkeerige mededeeling van genot. —— Ik herinner my dat ARDASIRA tegenwoordig was by het

het Huwelyk van eene door haar begunſtigde Slavinnen, met een van my vrygemaakten Slaaf. Liefde en jeugd hadden deeze vereeniging gevormd. De Bruid zeide tegen ARDASIRA: „ Dee„ ze dag is ook de Jaardag van uw geluk!" ——— *Elke dag myns leevens*, antwoordde zy, *zal zulk een jaardag weezen.*

Misſchien zult gy u verwonderen, hoe ik, uit *Media*, zo onverwagt vlugtende, nauwlyks een oogenblik tyds hebbende om my tot myn vertrek gereed te maaken, met geen meer Gelds en Edelgeſteente voorzien, dan ik voegelyk bergen kon, zo ryk in *Margiana* kon weezen, dat ik een paleis, een aantal afhangelingen, en alle de gemakken des leevens had. 't Was eene omſtandigheid, waar over ik zelve verbaasd ſtond, en nog verbaasd ſtaa. Als ik, door een noodlottige ſchikking, welke ik niet kan verklaaren, geen redmiddel zag, vond ik 'er altoos een. Goud, Juweelen, ſcheenen zich van zelve aan my op te doen. Dit, zult gy zeggen, was de uitwerking van het geval. Maar gebeurtenisſen, zo menigvoud herhaald, en altoos dezelfde, kunnen wy niet wel aan 't Geval toeſchryven. ARTASIRA verbeeldde zich, in den beginne, dat ik haar wilde verrasſen, en grooter rykdommen medegenomen had dan zy wist. Ik dagt op myne beurt, dat zy een middel wist, my onbekend, om aan ſchatten te komen. Doch het bleek, welhaast, dat wy beiden een verkeerd denkbeeld vormden. In myne kamer vond ik dikwyls pakjes met honderden van *Daries* (*). ARDASIRA vondt, in de haare, doozen met Edelgeſteente. Op zekeren dag in myn hof wandelende, ontdekte ik een kistje vol Gouds, en een weinig voortgegaan zynde, een ander in het hol van een ouden eik. Veele andere dergelyke ſchatvindingen gaa ik met ſtilzwygen voorby. Ik was volſtrekt verzekerd, dat niemand in *Media* eenige kennis hadt van de plaats myns verblyfs, en wist, daarenboven, dat ik uit dien hoek geene onderſteuning te wagten had. Ik dagt en herdagt op die vreemde verſchynzels; doch kon nooit gisſen, van waar ik met mogelykheid altoos dien tydigen onderſtand kon bekomen. Ik maakte duizend gisſingen; duizend andere deeden ze verdwynen."

Ik weet, zeide ASPER, het geſprek van ARSACES afbreekende, *welke wondere vertellingen men verzonnen heeft van zekere magtige Genii, volyverig om den Mensch ten dienſte te ſtaan. Niets van alles, wat ik van dien aart hoorde, vondt by my ooit eenigen ingang. Doch de omſtandigheden, door u vermeld, zyn, in de daad, verbaazend. Gy zegt my wat gy zelve ondervonden hebt, niet wat gy van anderen hoorde.*

„ Of deeze Onderſtanden, hervatte ARSACES, menschlyk dan bovennatuurlyk waren, bepaal ik niet, zeker gaat het, dat ze ons nooit ontbraken, en dat ik overal rykdommen vondt, even

(*) Eene oude Oosterſche munt, zo geheeten naar DARIUS.

Digitized by Google

even gelyk zommigen, nimmer iets anders, dan wederſtand aantreffen. Nog meer te verwonderen was het, dat deeze Onderſtanden altoos kwamen als wy ze meest behoefden: nooit zag ik myn ſchat bykans uitgeput, of ik trof een nieuwe aan: zo waakzaam was het Weezen, 't geen ons dezelve bezorgde. Daarenboven, werden onze noodwendigheden niet alleen in deezervoege voorgekomen, maar zelfs onze grillig gevormde wenſchen. Ik ben 'er niet op uit, om u wonderen te verhaalen: doch 't geen ik u vertel, kan ik geen geloof weigeren, gy hebt het regt om te gelooven of niet. —— Den avond voor het Huwelyk van ARDASIRA's Slavinne met myn vrygemaakten Slaaf, bragt een Jongeling, ſchoon als de Liefde, my een ſchotel met ſmaaklyke vrugten. Ik gaf hem eenige ſtukken zilvergelds, ten geſchenke; hy nam ze aan, liet de mande, en ik zag hem niet meer. Ik bragt dezelve by ARDASIRA, en vond ze zwaarder dan ik dagt. Wy ontdekten, de vrugt eetende, dat de bodem van de ſchotel vol *Daries* was. „ 't Is de „ Genius," zeide elk der tegenwoordig zynde Huisgenooten, „ die deezen ſchat gebragt heeft, om de Bruiloftskosten goed „ te maaken." —— *Ik ben verzekerd*, betuigde ARDASIRA, *het moet een* Genius *zyn, die deeze wonderen, ter onzer voordeele, werkt. Voorweezens, boven ons Stervelingen verheeven, kan niets aangenaamer zyn, dan Liefde; want in de Liefde beſtaat alleen die volklonkene volmaaktheid, welke ons met hun in eenen rang kan plaatzen.* ARSACES, *'t is zekere Genius, die myn hart kent, en weet, met welk eene maate ik u bemin. Och! dat ik hem kon zien, en hy my kon verhaalen hoe zeer ik van u bemind worde!*

Dan, om myn verhaal te vervolgen. De drift, welke ARDASIRA en ik voor elkander gevoelden, ſcheen een trek te ontvangen van het verſchil onzer Opvoedinge en onzer Characters. ARDASIRA leefde geen oogenblik, dan om te beminnen; haar Liefdedrift was haar beſtaan. 't Was niet in haar vermogen, my meer of minder te beminnen. Van myn kant, ſcheen ik, met groote heftigheid te beminnen: dewyl myne drift van eene min evenmaatige natuur was, dan de haare. ARDASIRA kon alleen op het voorwerp haarer Lieſde denken, en was 'er geheel mede ingenomen; doch 'er waren andere voorwerpen, waar in ik, by wylen, uitſpanning in vond. De Jagt, was een myner vermaakingen, en ik waagde den kans tegen wilde Dieren.

(*'t Vervolg hier naa.*)

Digitized by Google

FRAGMENT.

. . . . . .

. . . . . , neen! nooit word de Deugd geheel t'onder gebragt, zy is een uitvloeisel uit het beeld des Eeuwigen, zy zal tot in Eeuwigheid Deugd blyven; zy kan door de donkere nevels der zonde verduisterd worden, ja, voor de scherpziendste oogen haerer beminnaeren onzigtbaer zyn; nu, of dan schiet egter een heldere straal een flikkerenden glans door 't duister; de trekken van haer aenminnig gelaet worden wel verflaauwd, maer nooit uitgewischt. —— *Laura*, de verdwaelde *Laura*; zy hiervan een spreekend bewys; haer hart, voor de deugd gevormd, zogt, zelfs eer zy de deugd weer herkende, de vlekken der schande, uit haer eertyds zuivere ziel, te wisschen. *Laura*, in haer teerste jaeren aen de deugd gewyd, verliest te vroeg haere tederminnende ouders; —— een onachtzaem toezicht is oorzaek, dat zy de groote wereld intreed. —— Overvloed van tydelyke bezittingen, —— schoonheid, —— eene menigte van vleijers, met-slinksche oogmerken bezield, zyn zo veele spooren, die haer het pad der ondeugd doen inslaen; een geruimen tyd geniet zy deeze schoonschynende, maer in 't einde bittere, vrugten der ongebondenheid; die haeren waerlyk beminlyken inborst, op gevaerlyke klippen, zouden hebben doen schipbreuk lyden, zo niet de godlyke Deugd zelve, door het Compas der Rede, haer in haere haven had ingevoerd. *Laura* is behouden, eerlang, eerlang zal zy het pad der Deugd wederom bewandelen. —— Myn vriend, myn waerdste vriend, ontmoet haer; hy voelt zig getroffen, door haere aenminnigheden, die zy, hoe veel ook aen de ongebondenheid opgeofferd, nog niet geheel verlooren had. —— Zo ras haere oogen de zynen ontmoeten, word zy verleegen, beschaemd, tot in de ziel getroffen. Zo verstomt de zonde op de eerste aenblik der Deugd. —— Zyne woorden hebben klem op haer hart; zy verfoelt zig zelve, en ziet daer, haer hart wenscht even onschuldig als het zyne te zyn. —— Een gemeenzaemer gesprek ontdekt haer beider hartgeheim; traenen van waer berouw en treurigheid, aen haere zyde; een vuurige wensch, om haer tot de deugd te doen wederkeeren, aen zyn kant, doen de wederzydsche harten in één smelten; de liefde, de reine liefde, luistert het beeld der Godheid weder op. Nu drukt haere gloeiende wang die hand, die haere ondeugd gebocid, en haere verdrukte deugd

Digitized by Google

in vryheid heeft gefteld; nu rust haer lieve hoofd op de borst haerer beminde, die traenen ftort van vreugde, welke door haer worden opgevangen, als de vrugtbre regendroppen door 't verzengde aardryk, en de daauwdrupjes door 't kwynende kruid. ——— Nu flikkert de glans der deugd in haere fchoone oogen, die, als fterren, den hemel van haer beminneiyk gelaet vercieren. Ja, de deugd, die in haer hart woont, vertoont zig daer, als op den luistervollen middag; terwyl hunne zielen, door zulk eene op de deugd gegronde liefde, tot in de Eeuwigheid vereenigd zullen blyven.

P.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Hoe is het mogelyk, zou men zeggen, dat 'er Menfchen kunnen gevonden worden, welke het alvernielend Oorlog voor den lieven en zagten Vrede beminnen; daar de menfchelykheid yzen en gruwen moet voor deszelfs bloedige Moordtooneelen.

'Er zyn geene gevaarlyker Wezens in de Zamenleeving, dan de Pluimftrykers. Zy oefenen doorgaans hun vermogen aan die geenen, die boven hen zyn; en zien met de grootfte veragting op hunnen minderen neder; ze zyn nooit dat ze vertoonen, en hunne vertooning verfchilt hemelsbreed van 't geen zy waarlyk zyn. Zy vertoonen zig veelal kloekzinnig, doch, in de daad, zyn zy lafhartig. Geene gevaarlyker menfchen derhalven in de Zamenleeving, dan de Pluimftrykers.

De Heiligfte dingen, de Geheiligfte plaatzen, zyn niet bevryd, noch veilig voor de grootfte fnoodheden. De Godsdienst kan men gebruiken, om wraakzugtige oogmerken te bereiken, om de bitterheid van zynen haat te doen fmaaken. De Geheiligfte plaatzen worden dikwils gebruikt tot geile onkuischheid.

Hoogmoed is een verfchrikkelyk ding. ——— Een hoogmoedig Mensch is het ondraaglykst Schepzel op aarde. Zelden kunnen hoogmoedigen het tot den einde hunnes leevens ftaande houden. In de meesten word het gemeene fpreekwoord bevestigd: Hoogmoed komt voor den Val.

Duizenden van Menfchen willen, dat al de Wereld aan hun infchikkelykheid zal toonen; terwyl zy, in het bewyzen van die, omtrent anderen, zeer nalaatig zyn; even als of zy waanden daartoe in het minst niet verpligt te weezen.

Ongelukkige menfchen, die weggefleept worden door eenen ftroom van bedorven hartstogten! 'Er is geen kwaad, waar aan zulke menfchen zich niet fchuldig maaken, wanneer het gefchieden kan buiten het bereik van de opmerking der menfchen: dan, zo dra is de fchaamte niet weg, de eenige deur tegen deezen geweldigen ftroom, of zy durven zich aan 't gezigt van al de weereld bloot geeven.

LUGTS-

Digitized by Google

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, FEBRUARI, 1787.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29.	4-7	33	ZW	2 dampig z. betr.
	—	4-2	44	W Z W	2 z betr.
	—	3-2	39	WNW	2 o. helder.
	—	4-1	33	NO	0 zw. mist
2	—	5-0	38½	W	1 mist
	—	4-9	36	ZW	1 donker
	—	2-7	38	———	2 mistig donker
3	—	1-6	43	———	3 donker
	—	0-6	41	W	9 R. 10 u. wolkig
	—	2-7	35¾	WNW	4 o. helder
4	—	3-0	43	NW	5 helder
	—	2-0	34	W	1 nevelig
	—	1-5	30	Z	2 zw. mist
5	—	1-0	32½	———	2 ———
	—	0-8	27½	ZO	2 donker
6	28.	11-6	30	ZW	3 ———
	—	11-0	36	———	4 mist. motr.
	—	10-7	34½	———	2 natte mist
7	—	9-5	40	———	5 R.
	—	8-9	45½	———	8 R. tot 9 u.
	—	10-0	40½	WZW	6 o helder
	—	11-5	37½	W	4 ———
8	29.	1-2	44½	WZW	2 helder
	—	1-4	37½	———	2 nevel o. helder
	—	0-0	40	ZW.	4 donker iets stofr.
9	28.	10-6	48	———	5 z. betr.
	—	9-0	40½	———	6 donker
	—	7-8	41	ZZW	6 ———
10	—	5-8	46	———	6 ——— iets R.
	—	3-7	46	———	8 R. donker
	—	4-6	37	———	6 wolkig
11	—	4-2	48	———	6 z. betr.
	—	1-2	41	———	8 o helder z. betr.
	—	0-0	45	———	7 z. betr. iets R.
12	—	0-0	49½	———	6 o helder. z. betr.
	27.	11-0	46	——— 10.	6 R. wolkig
	—	11-2	38	Z	6 donker iets R.
13	—	11-7	13½	———	6 R. zw. wolken
	28.	2-5	41	———	3 R. donker
14	—	7-5	38	W t Z	6 wolkig z. betr.
	—	10-6	44	W	7 ———
	29.	0-7	38	ZW	8 o held. betr.
15	29.	0-6	39	ZZW	8 donker R.
	—	0-0	45	———	10 R.
	—	0-7	47	———	10 R.
16	—	0-8	45½	ZW	6 donker
	28.	11-8	49	——— 8.	12 ——— z. b.
	—	11-5	46	———	8 ———
17	29.	2-3	39½	W	4 o. helder
	—	3-8	44½	———	5 helder
	—	3-6	40½	———	6 ———
	—	2-5	42½	———	8 z. betr.
18	—	2-3	47	———	8 ——— o. helder
	—	2-8	42	WNW	8 helder
	—	3-5	38	———	6 ——— z. b. iets R.
19	—	3-1	48	———	6 z. betr.
	—	2-7	44	———	6 ———
	—	2-7	42½	NW	4 ———
20	—	2-7	46½	———	4 ——— iets R.
	—	2-7	42	———	4 donker.
	—	1-8	40	N t O	4 z. betr.
21	—	2-0	45	NO	4 Wolkig
	—	2-2	35	———	2 helder
	—	2-7	32½	O	2 ———
22	—	2-6	42	———	3 wolkig
	—	2-7	33	———	5 iets sn. o. helder
	—	2-6	30½	OZO	2 wolkig z. betr.
23	—	2-5	37½	O	4 z. betr.
	—	2-1	32½	———	4 ———
	—	2-0	31	Z t W	3 donker
24	—	2-0	35½	Z W	4 ———
	—	1-7	33	WZW	6 ———
	—	0-2	34	———	8 hag. sn. 11 u. R.
25	28.	11-8	39½	———	8 stofregen
	29.	0-2	39½	———	2 mist
	—	0-8	41	NW	2 betr.
26	—	1-7	45	WNW	4 z. betr. iets R.
	—	2-5	38	W t Z	3 donker
	—	2-8	41	ZW	2 betr. o held.
27	—	2-0	51	———	2 helder
	—	0-0	42	———	5 z. betr. o. helder
28	28.	9-5	43½	WZW.	10 R. donker
	—	11-6	47½	———	10 wolk. donk. R.
	29.	1-0	47	———	10 z. betr.

	28. 11 67/90	40 11/90	5

Bar. den 12 's m. 8½ u. 28. 0. 2.
Th. ——— 44.
——— den 7 namid. 3 u. 46.

Th. 's mo. 37 21/28
's mid. 43 25/28
's av. 39 11/28

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

PROEVE EENER ZEDELYKE BESCHOUWING VAN DEN MENSCH.

In het ryk der Natuur, brengen uitterſten de bedoelde oogmerken voort; in den mensch vloeien zy te zamen tot byzondere en groote nuttigheden, die elkander behulpzaem zyn, niet ongelyk aen het betoverend licht en bruin eener fraeije ſchildery.

POPE.

De donkere Nacht verdwynt — de duisternis wykt voor de eerſte blik van het morgenlicht — de lieflyke Zonneſtraelen verheugen 't aerdryk — zy veegen de vogtige dampen weg — en verſpreiden helderheid door den gantſchen Hemel. — Zo wierd het werk der Schepping door den Almachtigen in 't Licht geſteld, uit de duisternis van het onbevatbaer Niet; — zo wierd deeze aerde door haeren Bouwheer voltooid, en ter bewooning van levendige Schepzelen toebereid; — zo wierd de mensch, het heerlykſte Schepzel der Waereld, met blinkende Schoonheid en Wysheid in het bekoorlykſte oord geplaetst, en al het ondermaenſche aen zyne magt en vermogens onderworpen. — Volmaekt — Heerlyk — met Godlyke vermogens bedeeld, trad hy te voorſchyn, en niets ontbrak hem; — de liefderyke Majeſteit gaf hem het bekoorlykſte Vrouwenbeeld ten gezellinne. — Dan deeze geeft den Verleider gehoor — zy eet van eene verboode vrugt — verleid ook haeren Man — en ziet de Mensch valt in dien toeſtand, in welken wy zyne nakomelingen thans beſchouwen.

De Mensch is onze beſchouwing en naeſpeuring dubbel waerdig; — de Mensch, in wiens beſtaen wy verwonderingwekkende tegenſtrydigheden ontdekken — zyne ziele is de bron van aerdſche genoegens — en de oorzaek der bitterſte rampen. — Zyne tong verheerlyk:

Digitized by Google

lykt den Eeuwigen, ——— en is tot oneer zynes Formeerders. — ja vloekt zyn evenmensch. ——— Hy waert door den ongemeeten Sterrenhemel; ——— Hy berekent den afſtand der Hemelbollen; ——— Hy meet de hoogſte bergen —— ja, de aerde zelve; — Hy peilt de diepte der Zee; ——— en hy kent zig zelven niet, —— Hy is de mededogenheid zelve —— en red zyn Elendigen Natuurgenoot, met verzaeking van zyn eigen geluk; ——— en —— hy is oorzaek van den jammerſtaet van veelen; —— ja, zelfs van den dood van duizenden. ——— Hy aenbid den Alweetenden, en ylt met zyne denkbeelden ten Hemel in; ——— Hy treed het Engelen Choor op zy; ——— en —— hy vergeet zyn Maeker, en verkiest het uitvaegzel van het menschdom tot zyn gezelſchap uit. ——— Hy overwint den ſterken; ——— Hy heerscht over Volken; ——— Hy gebied over Koningryken; —— en —— helaes! hy is een ſlaef zyner driften ——— en is zyns zelfs meester niet. ——— Hy bevat de grootſte geheimen; ——— Hy kent grondig de verheevenſte Weetenſchappen; en ——— hy verſuft voor het zamenſtel van een Vloo. ——— Hy bouwt huizen en kasteelen, ——— als of die de Eeuwigheid verduuren moesten, ——— en het gebouw zynes Lichaems valt in één oogenblik. ——— Hy verwelkt als een bloem ——— en ——— is ——— verdweenen, ———

De Mensch, die weenende op het tooneel der aerde treed, onbewust van zyn aenzyn, ——— word met moeite gebooren ——— en met ſmerten voortgebragt! ——— Blydſchap verſpreid zig dan door het huisgezin; want 'er is een mensch, een redelyk Weezen, gebooren! ——— De blyde moeder drukt het tedere wigt, verrukt, tegens haeren hygenden boezem; ——— de dankbaere vader voert het zelve op vleugelen van gebeden tot voor den Throon des Eeuwigen, ——— en hy omhelst beide zyn Ega en Kroost, met verrukking; (want welk redelyk Schepzel gevoelt deeze aendoeningen niet, by zulk eene gebeurtenis!) Het wigt word teder opgevoed en verzorgd; ——— en zo ras zig de eerſte beginzelen van redelyke kennis beginnen te ontwikkelen, ——— verſpreiden lieve Lachjes zig, op het onſchuldig een aenminnig gelaet. ——— Geen heerlyker beeltenis der onſchuld, ——— geen beminnelyker effenheid der ziele, ſpreid zig immer ten toon, ——— dan, op het ronde aengezigtje, van een welvaerenden zuigeling. ——— Zo wast het tedere lichaem weelig op; ——— zo ontzwagtelen zig de zielsvermogens van

trap

Digitized by Google

trap tot trap; —— zo brengt hy zyne eerſte kindſche dagen, de dagen der onſchuld, ongevoelig door: —— dan, genaederd tot den tyd der vatbaerheid, begint het onderwys, vervangen door kindſche uitſpanningen, die van tyd tot tyd met meer oordeel geregeld worden; tot dat hy zig voorbereid en bepaelt, tot zyn aenſtaenden ſtand in de waereld. —— Eindelyk bereikt hy zyn oogmerk; hy word man, vader en beſtuurder van een talryk huisgezin, en zo loopt zyne leevensdraed af, —— en hy ſterft. ——

Maer hoe veele tegenheden, hoe veele ongelukken, hoe veele elenden, beſtryden het menschdom! —— Reeds in den dageraed des leevens, legert zig een heir van kwaelen, rondsom het waggelend wiegje, die het aenminnig kind, om ſtryd, aenvallen; in de opkomende Jeugd, ontdekken zig andere, kwaedaardiger en beſmettende gebreken. —— En hoe menigvuldig zyn de ongemakken, de ziekten en rampen, die den mensch in 't gemeen beſtormen! —— En gy, o wreede dood! gezwooren vyand van al wat ademt, —— hoe groot, —— hoe ontzaglyk, —— jammerlyk zyne uwe verwoestingen! —— Hier rukt gy met geweld den teederen zuigeling, uit de omhelzende moederlyke armen; —— daer zy haeren ſchoot beſproeid met zilte traenen, in plaets dat haere vrugt daar op dartelde, en van haer gekoesterd wierd. —— Hier grypt gy den hoopgeevenden Jongeling, die den vader tot blydſchap, of zyne oude moeder ten ſteun verſtrekte, met kragt aen, zo dat hy voor uw vermogen moete bezwyken, en zyne ouders hem duizende traenen agter na weenen. —— Hier velt uw vermogen de teedere minnaeres, en beroofd haer ziele-vriend van zyn eenigst genoegen; hy treurt haer na, verkwynt van rouwe —— en ziet, hy word u mede ten prooije. —— Hier doet gy den teeder minnenden Echtgenoot eenzaem overblyven; —— zyne Gaede ſterft, en hy is beroofd van eene gezellinne, die de lust zynes leevens was: —— en daer maekt gy weduwen en weezen, door den Vader, den verzorger des huisgezins, in 't graf te rukken! O dood, o onverbidbaere dood, hoe fel zyn uwe pylen!! ——

Dan de Sterveling worſtele alle de rampen des leevens door; —— hy koome tot eenen gezegenden ſtand, tot overvloed zelve; —— hy geniete gewenſchte welvaert; —— hy zy bedeeld met de edelſte zielsvermogens; —— nog kan het uitnoemenſte van dien moeite en verdriet

Digitized by Google

zyn; want al het ondermaensche is *Tdelheid.* —— Dog hy, die zyne Edele vermogens ten nutte gebruikt, —— die met edel menschelyk gevoel bedeeld is, —— die bezeft het einde van zyne wording; —— hy, die met regt een redelyk bezield weezen, dat men Mensch heet, kan genoemd worden, —— die met menschlievende denkbeelden doortrokken is, weet het geluk, dat hem te beurt valt, zig zelven en anderen ten nutte te maeken, —— ja, hy beantwoord aen 't einde, waar toe hy op de waereld geplaetst is. —— Dat ik zwyge van den gevoelloozen mensch, van den onwaerdigen Sterveling, —— die zyne redelyke bezeffen zig niet ten nutte maekt, maer alleen het dierlyke in het oog heeft; —— die het lichaem bezorgen, en zig aan de behoeften der zielen niet kreunen, —— de zulken zyn wel ons medelyden en een wensch tot verbetering, maer geenzints onze beschouwing, waerdig. —— Men sluite hier uit, dat gedeelte van de bewooners der aerde, die nog in eenen Nacht van onweetenheid gedompeld liggen, tot wien het licht van zedelyke en godsdienstige plichten nog niet gekomen is, neen! deeze zyn de hoogste bejammeringe waerdig, en hun lot treft den menschenvriend. ——

Dat wy daer en tegen beschouwen, den redelyken, gevoelvollen, edeldenkenden mensch, die de rede tot Leidsvrouw, en den Godsdienst van JESUS CHRISTUS tot zyn oogpunt heeft. Die Godsdienst, die hem de pligten leert, omtrent God, zig zelven, en zyn evenmensch. —— Die Godsdienst, die hem uit den jammervollen staet, waer in hy in Edens Hof gevallen is, weder kan verheffen tot de vriendschap van den God der Liefde zelve; —— die Godsdienst, die hem menschenliefde en weldaedigheid leert, als zulke deugden, die den mensch het waerdigste en beminnelykste voorwerp der Schepping maeken! In deezen nogtans, aen allerleije driften en gemoeds-beweegingen onderworpen, kunnen die hartstochten ons niet ontslippen: —— dewyl de ondeugden zig over het gantsche waereldrond verspreid, en haer zetel in 's menschen hart geplaetst hebben, —— kunnen dezelve onze aendagt niet voorby. —— Zy zullen, tegen over de beminnelyke deugd geplaetst staende, zoo veel te treffender Contrast uitleveren. ——

De Mensch bestaet uit twee allernaeuwst vereenigde zelfstandigheden. —— Een Lichaem wonderkonstig t'zamengesteld, door den Almagtigen; —— een lichaem, welks

Digitized by Google

welks werking door Peezen, Spieren, Zenuwen en Vezelen onnaſpeurlyk is; —— welks aderen, bloed en melkvaten, als een konſtig uurwerk, alles in beweeging houden: —— welks inwendig geſtel allerwonderlykst is, zo ten aenzien van deszelfs plaetzing als werking; —— welks uitterlyke gedaente, zoo als die beſtaet uit vleesch en beenderen, de Almagt, Goedheid en Wysheid des Maekers luisterryk ten toon ſpreid. —— Met dit lichaem vereenigt zig eene Ziele, onſtoflyk, ondeelbaer, na Gods Beeld geformeerd, onſterfelyk, geſchikt voor de Eeuwigheid! Die ziele gevormd, om, door middel van het werktuiglyke lichaem, alle zyne vermogens, alle zyne aendoeningen, in 't licht te ſtellen, of verborgen te houden, —— die ziel, die door eene verbaezende Almacht, door zeer naeuwe vereeniging, zyne werking doet, op de allerfynſte en byna in het onſtoflyk eindigende Vezelen der zintuigen, en wederkeerig beoordeelt het geene haer door middel van dezelve word medegedeeld (*), —— deeze werking zoo heerlyk, zo onbegrypelyk, (hoe verre men ook met naeſpooringe deswegens gevorderd is,) verrukt den opmerkzaemen Natuurbeſchouwer; —— vernedert den trotſchen Sterveling, —— en verheerlykt oneindig de hoogſte Majeſteit, die, op een enkel bevel, een ruwen aerdklomp tot zulk een overheerlyk werktuig formeerde, geſchikt ten zetel, voor eenen onſtoflyken Geest, —— een uitvloeizel uit den Eeuwigen. ——

Slaen wy nu gade, het zedelyk beſtaen van den mensch, de uitvloeizels der ziele, zo als hy die door woorden en daeden in 't licht ſtelt; dog dewyl het harte des menſchen met recht eene onpeilbaere zee, en een onmeetlyken afgrond, kan genoemd worden, zullen wy ſlegts eenige weinige Caracters kunnen aanſtippen; wyl den geheelen redelyken mensch, met juiste verwen, te maelen, een werkſtuk is, voor een weezen, verre boven het aerdſche verheeven. —— Een ruim veld van beſpiegelingen doet zig hier op. —— Hier vertoonen zig onſtuimige driften; —— daer effene bedaerdheid; —— hier toomelooze begeerten; —— daer vergenoegdheid; —— hier nyd, haet, bedrog, leugen en belediging; ——

daer

(*) Dit onderwerp, hier eigentlyk myne zaek niet zynde, wyze ik den weetgierigen Leezer, na *de Ontleedende Proeve over de Ziele, van den kundigen Heer* CHARLES BONNET.

Digitized by Google

daer goedaertigheid, menſchenliefde, eerlykheid en regtvaerdigheid; —— hier nedrigheid zonder vleijery, —— vriendelykheid zonder geveinsdheid; —— daer Heerschzucht —— en —— Hoogmoed; —— die aengeboorene trek na het uitmuntende, —— de wortel en oorzaek van alle kwaed; —— de bron waer uit alle zonden opwellen, —— zy, de Hoogmoed, was het, die onze volmaekt goed geſchaepene Voorouders naer de verboodene vrugt deed trachten; —— om dat zy —— door het eeten van dezelve, na de taele van der Verleider, tot nog volmaekter Staet zouden geraeken, en het volmaektſte Weezen gelykvormig zouden worden. —— Deeze zugt tot volmaeking van zynen Gelukſtaet, die Edele eigenſchap der ziele, wanneer zy zig binnen de paelen der betaemelykheid houd, is zoo onafſcheidbaer, in 's menſchen ziele, ingegraveerd, dat alle zyne daeden, alle zyne poogingen, ſlegts tot dat éene punt zig vereenigen, namelyk om meer en meer gelukkig te worden; zelfs de grootſte euveldaeden, voortvloeizels der hevigſte driften, worden, helaes! geheel ten onregte, tot dat einde bedreeven. —— Hy dog, die eens anders goed na zig neemt, heeft hier mede ten oogmerk, om zig door 't zelve te verryken; hier legt hy het zelfs op zyns naesten leeven toe; om zig, door dien weg, ongeſtoord meester zyner bezittingen te maeken. Hy, die zig in wellusten baed, —— of de verheuging door den wyn zoekt, heeft hier mede ten oogmerk, om zig vermaek, 't welk hy, ten onregte, zyn geluk noemt, te bezorgen. —— Dan helaes! verkeerde middelen gebruikt hebbende, die God, zyn Evenmensch, en de Natuur, beleedigen, moet hy de gevolgen zyner wandaeden ondervinden, en zig te laet beklaegen, dat hy den verkeerden weg bewandeld heeft. —— Maer hy, die het waere geluk beoogt, zoekt zyne driften in te toomen; —— die zelfde driften, die zig niet zelden, allerleevendigst, in den verſtandigſten Sterveling vertoonen, (daer integendeel de verſtandelooze, goedaerdig, zonder edel menſchengevoel, en naeuw gezet, zonder Deugd kan zyn;) —— want het vuur zyner vlugge verbeeldingskragt doet ſchielyk de zenuwen des gevoels aen, waer door de driften in beweeging gebragt worden. —— Maer hy weet dezelve door de reden in toom te houden, —— en deeze zyne vlugheid tot goede einden te bezigen en te beſtuuren; —— terwyl die gepaste regeling van een vlug verſtand, en een

ſcherp

ſcherp oordeel, gepaerd met een gevoelig hart, het edelſte Caracter uitlevert. ——

ô Mensch, waer toe vervoeren u uwe driften! Gy Kroonendraegers, Sceptervoerders, van u afdaelende, tot den Stulpbewooner, vind men overal ſpooren, die deszelfs akelige gevolgen ontdekken! —— Magtigen der aerde, zult gylieden nog langer duizenden, tot onſchuldige Slagtoffers, maeken! —— om u lieder geringſte, ja beuzelagtige verſchillen, te beſlegten, of uwe bezittingen uit te breiden! —— Bedenk, dat alle, die, met uw ſchuld, door 't oorlog ſneeven, eenmael uwe beſchuldigers kunnen worden! —— bedenk, ô mensch, dat toomelooze begeerte na Rykdom, eer en aenzien, u in den diepſten afgrond van onherſtelbaere Elenden kunnen dompelen! —— Vergenoeg u, ſterveling, om de u voorgeſtelde loopbaen, met eere te bewandelen; —— ſlaet geene bypaden in, dan die u zigtbaer aengeweezen worden; —— en gedraegt gy u in dat geval, overeenkomſtig uw geweeten, —— vergenoegdheid en geluk zullen u verzellen! —— En gy myn Natuurgenoot, myn Medemensch, die uwe afkomst van éénen Stamvader, met den grootſten Troon-Monarch rekent! die door dezelfde almagt, met hun, gevormd zyt! die, ſchaers van het tydelyke bedeeld, in ſchaemele armoede, uwe dagen ziet voortwentelen, —— zo gy gevoel hebt, ſlae het oog op den algemeenen liefderyken Vader, wiens barmhartigheden duizende zyn, in tegenoverſtelling van trotſche aerdsbezitters; —— laet u de redelyke Godsdienst van hem, die, uit enkele menſchenliefde, onſchuldig in den akeligſten dood ging, troost verſchaffen. —— Eén ſtipje tyds brengt gy in kommer door, —— een eindelooze Eeuwigheid kan u den rykſten troost aenbrengen! —— Kreunt u aen geene bitze woorden, aen geene ſchampere bejegeningen, aen geene onderdrukkingen van gevoellooze overheerſchers en geweldenaers; —— de menſchenliefde, de waere weldaedigheid, woont nog onder 't menschdom. —— Ja, Edele menſchenvriend, gy die het grootſte genoegen in uw ziele gewaer word, wanneer gy deeze Echo in uw geweeten hoort weergalmen „ Ik heb een ongelukkigen gered." Gy, die zulk een gebruik van uwe aerdſche bezittingen voor het beste agt, om daer van dien geenen mede te deelen die gebrek heeft —— boven dezelve te beſteeden, alleen tot pracht en nuttelooze opgaering; —— gy maekt u eenigzints gelykvormig, aen de volmaekte liefde; —— gy

Digitized by Google

beantwoord aan de heerlyke lesſen van den Heiland der waereld, aen die des Euangeliums: —— duizende zegeningen rusten op uwen ſchedel! tydelyk en Eeuwig geluk zy uw deel! —— Maer hoe weinige zulke edel denkende zielen worden er gevonden, hy die van zynen overvloed geeft, zonder dat daer door vermindering by hem kan bemerkt worden, kan mildaedig zyn, zonder waere menſchenliefde. —— Neen! hy, die zelve geen overvloed heeft, en evenwel zig, na zyn vermogen, van deezen pligt kwyt, beantwoord beter aan het bedoelde oogmerk. —

En gy, myn medemensch, die onder trotſche eigendunkelyke Overheerſchers uwen nek moet buigen, wie zoude u niet beklaegen; dat gy van uwen medemensch, die alleen door eene byzondere ſchikking in een hoogeren kring, dan gy zyt, zig geplaetst vind, overheerscht word. —— De Heerschzugt, de verfoejelyke Heerschzugt, zo eigen aen het menschdom, maer byzonder aen hun, die een onwettig beſtuur in handen hebben weeten te krygen, is een verwoester van de rust en vrede des menschdoms; zy doet haere onderhoorigen na zig neemen dat anderen toekomt, en daerom behoort zy beſtreeden en t' onder gebragt te worden. —— Ja het betaemt den vry gebooren mensch, zig van zulk onbetaemelyk gezag te ontdoen, en een juk te verbreeken, dat hy niet behoeft te draegen. —— Gelukkige ſtervelingen, by wien de lieve Vryheid woont; waer het gezag in handen is van beminnaeren van regt en billykheid; van zulken dien menſchenliefde eigen is, en die, boven alles, het belang van die geene, die het beſtuur in hun lieder handen hebben toebetrouwd, behartigen. ——

O Menschdom, wat levert gy eene verſcheidenheid van tekeningen der onderſcheidene hoedanigheden op! —— verwondering doet den opmerkzaemen beſchouwer aen, wanneer hy zo veele tegenſtrydigheden in 't beſtaen der ſtervelingen bemerkt. —— Stellen wy deugd tegens ondeugd, —— kwaed tegens goed, —— met deszelfs gevolgen, zonder te beſliſſen, wat van beide de overhand heeft, —— welk een ſchildery zal zulks, voor 's opmerkers oog, vertoonen, —— in aenmerking neemende wat een mensch omtrent zig zelven, en zyn evenmensch, het Opperweezen verſchuldigd is. (*) —— Hy, die met zig zel-

(*) De groote Paulus tekent zulks eigenaertig af, *Titum* II: vs. 12.

Digitized by Google

zelve ontrouw handelt, geeft geen agt op de welvaert van ziel en lichaem beide; maer door aen het laetſte onmatige vermaeken en opcieringen te bezorgen, benadeelt hy het zelve merkelyk, en ſtrekt ten ſpot van den Weldenkenden. Terwyl hy de belangen zyner ziele met voeten treed, bederft hy zynen aart, en hy wordt noch in tyd, noch in Eeuwigheid, gelukkig. —— Dan hy, die en Lichaem en Ziel, volgens zynen onvermydelyken pligt na behooren in agt neemt, doet die beide tot eere zynes Maekers verſtrekken, en hy verſchaft zig zelve, door maetigheid en oeffening, dat geene het welk zyn geluk beſtendig en eeuwig maekt; en zo is hy een nuttig lid der ſaemenleevinge. —— Hy, die niet beantwoord, aen t' geene hy zyn evenmensch ſchuldig is; maer denzelven benadeelt, in goed of eer, is, en met reden, een veragt en te vermyden ſchepzel; daer, in tegendeel, de gedienſtige, tot hulpe, redding en raed, voor zynen des ontbreekenden Natuurgenoot, het welgevallen en uitterſte genoegen in de groote maetſchappy uitmaekt. —— En welke kalmte, welke rust en aengenaeme vergenoeging, word hy in zyn binnenſte gewaer, welk edel gevoel verſchaft hem dit getuigenis van zyn gewiſſe —— „ ik heb myn plicht gedaen"! —— Hy, die zyn pligt vergeet omtrent den Opperbeſtuurder van alles, vergeet ook dien tegens zig zelven en zyn naesten; hy bewerkt zyn eigen ongeluk, zyn medgezel verleid en bederft hy; maer de tegen overgeſtelde eerbiedvolle en de Voorzienigheid erkennende ziele, die het oog op den alleen gelukkig maekenden Godsdienst des Euangeliums gevestigd houd, bewerkt de voorſpoed van zyn lichaem en geest, en van de gantſche zamenleeving; voor zo verre hy daer toe in onderſcheidene gevallen betrekking heeft; en beantwoord, aan 't einde en oogmerk van zynen Schepper. ——

En hoe gelukkig is de bedagtzaeme, de voorzigtige, die al het buitenſpoorige zoekt te vermyden! Maer wat behoort daer niet toe in agt genomen te worden! —— duizenderlei opmerkingen, duizenderlei behoedzaemheden, moeten geduurig de wagt houden; —— de ondeugd grenst zo na aan de deugd; haere overgangen zyn ſoms zo onmerkbaer; —— het oogmerk eener zaeke kan volkomen goed zyn, —— maer de in 't werk geſtelde middelen kunnen ſomtyds alles bederven; —— en, wel verre van een gewenscht oogwit te bereiken, het einde allerakeligst maeken. —— Hier word men door hoop

en vrees, als 't ware, op eene onſtuimige zee, van afwisſelende waereldbaeren voortgedreeven; daer landt men aen, na veel leeds en omzwervens, in eene behoude haven: —— maer hoe veelen, na eene begeerde rustplaets gevonden te hebben, die, naer hunne verwagting, hun geluk zoude aenbrengen, zien zig, helaes! op 't overwagtſte in een poel van rampen gedompeld. —— Dan het is zeker, dat de mensch de meeste onheilen zig zelven op den hals haelt; en dat men een goeden en wel bereiden grond leggende, zo geene onverhoedze toevallen zulks verhinderen, een treffelyk en beſtendig gebouw kan oprigten; en even zo kan men, met goede voorzorgen, zig een beſtendig geluk verſchaffen.

Maer, welk geluk, welk onwaardeerbaer voorregt! —— ô ſterveling! —— wy kunnen het oog op eene Eeuwigheid vestigen! —— de grootſte, de troostrykſte hoop die zig by eenige mogelykheid kan opdoen! —— Ons voornaemſte deel, de ziele, is onſterfelyk; —— zy is geformeerd om eeuwig te leeven! Maar dat eeuwige beſtaen derzelve kan zo wel ongelukkig als gelukkig zyn; —— laet ons dan daeromtrent getrouw handelen, — op dat wy het laetſte mogen deelagtig worden, en daer toe de hulpe des Almagtigen afbidden. ——

P. ——

GENEES- EN HEELKUNDIGE WAARNEMINGEN.

Door

JACOB VAN DER HAAR.

(*Vervolg van bladz.* 10.)

25. Door op de heilzame pogingen, en dadelyke uitwerkingen van onze aangeboren goede Natuur niet genoeg te letten, word, maar al te dikwyls, aan niets waardige, zelfs nadeelige, hulpmiddelen de eere der herſtelling van veele Ziekten toegeſchreven; waar uit dan ook veel dwaling en verwarring volgt. —— Het pryzen en laaken van één en dezelfde middelen, tegen één en dezelfde Ziekte, is daar van een bewys.

26. Ziekten, die uit eene aangeboren geſteldheid, — uit

Digitized by Google

uit de leefwyze, uit de geaartheid van land of lucht, enz. voortkomen, behoren wel onderscheiden, en niet vermengd te worden met zulke Ziekten, die door eene dadelyke aanraking, en mededeeling van besmettend stof, van den eenen mensch tot eenen anderen, worden voortgeplant: —— tot de eerste behooren alle soort van Koortzen, Verkoudheden, Borst- Ontsteking, Teering, Kropklieren, Roodeloop, Podagra, enz. die, zonder de goede medewerking der Natuur, ook geenzins konnen genezen worden. —— Maar tot de laatste behoren Kinderpokken, Mazelen, Rot- en Scharlaken-koorts, Kinkhoest, Pest, Schurft, Hondsdolheid, Venusziekte, enz. die niet dan door besmetting voortkomen, en ook oudtyds onbekend waren. —— Tegen deze konnen en zullen tegengiften, zonder medewerking der Natuur, gevonden worden; zo als reeds by de Schurft en de Venusziekte blykt.

27. Schoon 'er, zo veel ik weet, buiten my niemand van gesproken heeft, is het nogthans by my, uit veelvuldige welöpgemerkte waarnemingen, zeker, dat de zogenaamde natuurlyke besmetting der Kinderziekte zig nooit, dan na ruim drie weeken, openbaart; — terwyl de besmetting, door inënting (*inoculatio*) aangebragt, zig altoos tusschen den 7den en 11den dag vertoont. —— Zou hier van het voordeel der ingeëntte, boven de gewoone of natuurlyke besmetting, afhangen?

28. Het is bekend, hoe vroeger en veelvuldiger de Kinderpokken, na den eersten aanval der Ziekte, zig vertonen, hoe langduuriger en gevaarlyker de Ziekte is; — het tegendeel schynt veelal by de Mazelen plaats te hebben: —— want, schoon de eerste aanval dezer Ziekte, zoo wel by ingeëntte als natuurlyke besmetting, zig doorgaans op den 6den dag vertoont, so zyn nogthans Mazelen, die op den 3den dag der Ziekte verschynen, doorgaans goedaartiger dan die van den 5den of 6den dag. —— Zou ook een langer inwendig verblyf van Mazelsmet dit kwaad veroorzaken?

29. Het drogen en bruin worden van t'zamenlopende Kinderpokken in het aangezigt, enz. baart altoos veel jeukte, stekingen en pyn: deze heb ik dikwyls ongemeen verzagt, en, misschien, diepe putten en naden verhoed, door tydig en dikwyls smeeren met twee deelen verkensvet en één deel geurigen Azyn, door veel en lang roeren volmaakt vereenigd. —— Jeukte, hitte en pyn der

Digitized by Google

winterhanden, welke niet open zyn, word 'er dikwyls mede door verzagt, en het opengaan verhoed. ——— In *eenvouwigheid* blinkt *wysheid* en *goedheid*.

30. Kinderen, die in den ſlaap op de tanden knarſſen, hebben veelal wormen; maar vooral is dit zeker, zo wanneer by hen de randen der bovenlip en van de neus, even als by de *Scrofulen*, eenigzins gezwollen, en zomwylen als geborſten zyn.

31. Mannen van jaren vallen (om redenen die hier niet betoogd kunnen worden,) ligtelyk in een geheele opſtopping van de pis; ——— en wie weet hoe veel 'er jaarlyks aan ſterven! ——— In plaats van een Heelmeester, roept men daar by doorgaans een Geneesmeester: ——— na dat deze nog eenige dagen, met inwendige middelen, vrugteloos heeft doorgebragt, en de blaas onherſtelbaar is uitgerekt, verdikt en verlamd, dan kan veelal de te laat geroepen Heelmeester onmogelyk met zyne *Blaas-ſleutel*, of *Catheter*, de blaas openen en het water aftappen. ——— In dit geval is het doorſteken van de blaas in het *intestinum rectum*, naar de wyze van FLURANT, en naar de ſchoone voorbeelden die ik dagelyks zie, een zeker, veilig en gemaklyk redmiddel, zo het niet te laat, gelyk helaas! te veel gebeurd, word aangewend.

32. De Heelkunſtenaren hebben in alle eeuwen, maar vooral in deze, tot verbetering der Geneeskunst niet weinig toegebragt; veele, byna niet bekende, inwendige Ziekten, in een helder licht geſteld, en de geneeswys daar van, met weinige woorden, getoond. Ik behoef, voor als nog, alleen maar te noemen, PETIT, *over de gezwellen, door de gal, in de galblaas opgehouden, geformeerd; welke men dikwyls genomen heeft voor verzweeringen in de lever.* ——— PUZOS, *over de mehigvuldige zogverplaatzingen.* ——— FLURANT, *over de opſtopping van de pis.* ——— POTT, *over de inwendige verzweringen van de lichamen der werveibeenderen, en daar uit volgende lammigheid van de onderſte ledematen; — plaatslyke dood van de teenen, voet, enz.*

33. In hardnekkige buikverſtoppingen by oude of zwakke menſchen, in droge krampaartige kolyken, als het kolyk van Poiteau; beknelde darmbreuken; *miſereri, volvulus, cholera*, enz. — by Steenen in de *ductus cholidochus, uretheres*, enz. daar de gewoone zelf ſterke purgeermiddelen vrugtloos of gevaarlyk zyn, doet één, twee of drie

Digitized by Google

drie lepelen vol *Oleum Ricini*, het zy alleen, of met een dooijer van een Ei, zuiker en water gemengd, zomtyds wonderen, vooral by wormen. —— By den Lindworm dient men, om den geheelen worm te doen volgen, eenige uuren achter een, telkens een lepel vol van deze oly in te geeven. —— By den Rodenloop ſchynt, naar de waarnemingen van eenige Engelſchen, deze oly het beste lxeermiddel; —— in het Podagra heb ik de gemaklyke uitwerking daar van in my zelf meermalen waargenomen.

34. *Calomel*; —— *Sulph. Aurati Antimoni præcip*; *Tart. Emetic.*; *Rad. ypecacuanha*, enz. met *Opium* gemengd, is, in veele Ziekten, hoe ſtrydig het ook ſchynt, van veel dienst; —— maar *Opium* inwendig, en tevens Spaanſche-Vliegplaasters uitwendig, zoo als wel eens gedaan word, ſchynt kwalyk te ſtrooken; —— dan de goede Natuur overwint veele tegenſtrydigheden. ——

35. Mannen van 60, enz. jaren die dikwyls 's nagts in de enkelen en voet krampen krygen, krygen zomwylen daarna, zonder de minſte ontſteking of zwelling, onverwagt een volkomen verſterving van één of meer teenen, en van een gedeelte der voet. —— Naar myne eigen waarnemingen, maar vooral van deszelfs grooten ontdekker, de beroemde Heelmeester POTT, is 1 of 2 greinen *Opium*, alle 2, 3 of 4 uuren ingegeeven, op dat de Lyder, buiten pyn, in geen vasten Slaap maar in eene zagte dommeling kome, hier tegen een vermogend en onſchatbaar middel. Ik heb reeds lang, en voor dat ik POTT's ontdekking wist, tegen dit zoort van verſtervingen een ruim en verheugend gebruik van Wyn, aangeraden. —— Alle Heelmeesterlyke kunstjes, *Scarificatien*, uitwendige heete, prikkelende middelen, enz. zyn ook in deze verſtervingen nadeelig. — Zou de eerſte en ware oorzaak van deze plaatslyke dood niet veel eer in een kwalyk *voedend*, *gevoel* en *beweeging* verwekkend Zenuwſtof dan in een Osſificatie der Slag-aderen, of in deszelfs bloed, gezogt moeten worden? —— Zou daarom ook het *Opium* en deszelfs bekende uitwerkingen op de Herzenen, Zenuwen of het levensbeginzel, zo heilzaam zyn? (*)

36.

(*) Dat het *gevoel* en de *beweeging* van de herzenen en van de zenuwen afhangt is onbetwistbaar betoogd, dan ik leeve nog in hoope dat ook eerlang het *voedend vermogen* van de herzenen door de zenuwen, even zo zeker betoogd, de geneest- en Heelkundige *Systhemata* zal verbeteren.

Digitized by Google

36. By alle nog voortlopende Verſtervingen (*gangræna & Sphacelus*,) het zy uit ouderdom, inwendige Scheidende (*Criticæ*) of uitwendige geweldige oorzaken, is het zeer gevaarlyk, voor dat de ſcheiding zig ten volle heeft bepaald, het verſtorven deel af te zetten, wyl 'er byna zeker de dood op volgt. —— Zes of acht weken na het ſtilſtaan der Verſterving, wanneer de lyder zyne kragten herhaalt, de ſtomp eenigzins begroeid en gevormd is, kan de afzetting van het dode deel, eenige lynen in het levende, zonder merklyke kunst, moeite of gevaar, met een klein mesje en zaag, worden verrigt. —— Dit heb ik elders, zo ik meen, met genoegzame en goede voorbeelden getoond (†)

37. By alle zeer pynlyke wonden, gezwellen, zweeren, been- en darmbreuken enz. het zy met of zonder ontſteking, mits dat in het laatſte geval de ontlastingen vooraf en met de verkoelende geneeswys, gepaard gaan, is een ruim gebruik van *Opium* dikwyls het eenige en voornaamſte middel; en zulks niet ſlegts alleen om de pyn te ſtillen; (waar voor zo redenloos gevreesd word) maar vooral om de ontſteking te weeren, weg te neemen en het heete vuur af te keeren. —— Ik heb reeds voor 40 jaren, in een ſtukje *over de geſchoten wonden*, *Opium*, een *Goddelyk middel*, genoemd; —— en ik verbeel my dat als onze nakomelingen de ware huishoudelyke werking van de herzenen en de zenuwen, wat beter zullen kennen, (waar toe, misſchien, eene flaauwe hoop is) dat ook de reden, maar vooral de bevinding, het tegenwoordige vooroordeel, tegen deze handelwys, zal vernietigen. —— *Systhemata* zyn goed; hebben haar nut; dog gaan gepaard met veele gebreken, en blyven *waarſchynlyke Romans*.

38. Pynlyke toevallen die na het *deprimeeren* en *extraheeren* van *Cataractes* of op ander uitwendige kwetzingen van de oogen dikwyls volgen, worden, naar myne Waarnemingen, het best door een uit- en inwendig gebruik van *Opium* geſtild; —— maar het is verkeerd het reeds geprikkeld zenuwgeſtel van deze menſchen door Spaanſchevliegpleisters zo als veelal gedaan word, nog meer te tergen en in beweeging te brengen. —— In vee-

(†) Hollandſche Maatſch. der Wetenſch. XII Deel. bladz. 291 enz.

Digitized by Google

veele andere gevallen zyn Spaanſche plaasters de voornaamſte pynſtillende middelen, en *Opium* nadeelig.

39. By een bloot-liggend droog beenbederf (*Caries*,) dienen geene uitwendige opdrogende Poeders nog zogenaamde bederf weerende Tinctuuren, hoe algemeen ook aangeprezen, gebruikt te worden; wyl zy de ſcheiding van het been, in de daad, vertragen: —— Warme, vette, prikkelende, Balzamieque middelen, rykelyk met roode Præcipitaat gemengd; vet en warm, over het bloote been en deszelfs randen, gelegd, bevordert, onder eene geduurige warmhouding, de ettermaking en de ſcheiding des beens: —— dit heb ik, zo ik meen, niet ſlegts met redenen maar met bewyzen getoond (*).

40. Een Heelmeester, met eene buitenwaards ontwrigte Knieſchyf, welke men, zo het ſcheen, niet konde herſtellen, vond ik regt uitgeſtrekt op den rug liggen: de Knieſchyf zat, in de daad, zo ſtrak tegen het hoofd des Dyebeens, als of ze met dezelve vereenigd was. Ik deed de Lyder vooröver gebogen zitten, en de zieke voet zyn hoofd naderen, waar door de regte Spier (*Muſc. rectus*,) die van het Darmbeen voortkomt en in het Scheenbeen eindigt, ontſpannen wierd; waar na ik met myn duim, de Knieſchyf, zeer gemaklyk, in hare plaats ſchoof. —— Ik zou van deze geringſchynende handelwys, alhier, niet geſproken hebben, indien onze beste Schryvers, my bekend, 'er iet van hadden gerept; en HEISTER, MUNNIKS, enz. de tegenovergeſtelde houding, niet aangeraden hadden.

41. 'Er zyn zeer veel diepzittende harde Gezwellen, die aan de kundigſte Mannen, alle vermoeden van een waar Knoestgezwel (*Scirrhus*,) konnen geven, en het tog waarachtig niet zyn: —— blyken hier van zyn, dat zommige, door den tyd en natuur, uit zig zelf verdwynen, of, door eene goedaartige Verzweering, genezen. —— My gebeugt, dat eene groote Waterblaas (*Hydatis*,) in de borst van eene vrouw, om haare weerſtrevende hardheid, door de kundigſte Amſterdamſche Artzen, waar onder de beroemde Dr. GRASHUIS was, voor eene ware *Scirrhus* verklaard, zou worden weggenomen; maar toen de beroemde Hand-Aarts A. VERDUIN, met de BIDLOOJAANSCHE Vork,

(*) Bataafsch Genootſchap der Proefondervindelyke Wysbeerte, VII Deel, bladz. 245, enz.

Digitized by Google

Vork, by geluk, in de Waterblaas ſtak, liep het water daar by neer; —— het harde Gezwel verdween; de Vorkſteek genas, en de Waterblaas groeide eerlang tot zyne voorige grootte. —— Dergelyke mi ſlagen konnen de allerkundigſte niet verhoeden.

42. De zelfde duisterheid, die, als nog, by ware of ingebeelde Knoestgezwellen plaats heeft, ontmoet men ook by ware en ingebeelde Kankers; ſchoon deze laatſte meer onder de oogen vallen. —— 'Er word veel oordeel, maar vooral ervaring, vereischt, dit te onderſcheiden. —— Ik zelf heb, en ik belyde het gaarne, by een gemeenen Boer, het voor my ſmertlyk ongeluk gehad, eene ingebeelde Kanker van de geheele Onderlip, tot in de Kin, weg te ſnyden, en met drie zilvere naalden te hegten. —— Vóór de *Operatie*, had ik den Lyder eenige reizen gepurgeerd; en, gedüurende de genezing, met melk en eiëren, gevoed. —— Na de genezing, herhaalde hy ras de ſchade die hy dagt, onder deze handelwys, in eeten en drinken, geleden te hebben. —— Hoe fraai het lidteken ook was, zag ik kort daar op, dat de zes naaldeſteken weder begonnen te ontvellen, dreigende het nieuwlyks genezene te vernietigen: dit bedroefde my; dan gelukkig, dog te laat, ontdekte ik aan zyne Vrouw, datze beide Venerisch waren; en dat ik, door myne onkunde, een *Chianker* voor eenen *Kanker*, had weggenomen. Thans weet ik, dat de randen der Chiankers veelal zagt, de andere hard zyn. —— Veele, zelfs Hoogleeraren, bedriegen zig hier in, niet zelden.

43. By een *Fungus vel Polypus Uteri & Vaginæ*, —— by een *Polypus* achter het Verhemelte in de Keel, enz. is, een zogenaamde korale Rozenkrans, zo als ik elders beſchreven, en in figuur vertoond heb, het eenvoudigst en gemaklykst werktuig, om dezelve volmaakt te mortificeeren en gelukkig af te binden; en heeft deze zyden koord, zo ik my niet bedrieg, zeer veel vooruit, boven de zilveren draden en werktuigen, van den beroemden LEVRET (*).

44. Aangeboren Horlvoeten, by eerstgeboren kinderen, kan

(*) *Genees-, Natuur- en Huishoudkundige Jaarboeken*, 2de Deel, 1ſte Stuk, bladz. 241, enz. — Een Middelburgſche Geneesheer de WIND heeft het zelfde werktuig na my uitgegeven, en pryst het mede boven dat van den Heer LEVRET. Zie, *Zeeuwſche Genootſchap.*

Digitized by Google

kan men, door een eenvoudig werktuig, door my elders beſchreven en vertoond, kort na deszelfs geboorte aangebragt, meerendeels altoos te regt brengen (*).

45. By zeer veel verſche, ja, zelf verouderde, gezwellen en diepe ontſtekingen der gewrigten, van Knien, enz. mits datze niet *Critiq*, *Podagriq*, enz. zyn, doet het zagte, drillende ſlaan, met eenen dikken doek in kalk- of koud water genat, en daarmede bedekt, dikwyls een ongelooflyken dienst. —— Men kan de bewyzen hier van, die door veele bevindingen geſtaafd zyn, elders naarzien (†).

46. By een toevalligen Krommenhals, (*Caput obſtipum*) beſtaande in een verkorte of te zaamgetrokke mamwyze Spier, (*Musc. Maſtoideus*) heb ik alle bekende, inen uitwendige, middelen en werktuigen, vrugtloos zien aanwenden, en zelf, tot myne ſmerte, aangewend; maar door een gezet gebruik van het *Akensch Dampbad*, meestal in één ſaizoen, zien geneezen. —— By verſche krampaartige te zamentrekking van deeze Spier, in gevoelige Kinderen, uit *Rheumatique* oorzaaken voortkomende, heb ik, door het ſpoedig omwinden van den hals met een flenellenlap, in *Spiritus Corn: Cervi Volat. & Oleum Olivarum, ana;* of met *Eau de la Reine* doornat, een gunſtig zweet, en, zomtyds, eene ſpoedige herſtelling, verwekt; dan, dit niet gelukkende, kan ik, myne Medeburgeren, het *Akensch Dampbad*, niet genoeg, ſchoon ook het kwaad eenigzins verouderd was, aanraaden.

47. Schoon de Heer BOLSIUS en ik, nog onlangs (§) het korstmaakend middel van de Heer BERNARD, uit wit Rattekruid bereid, tegen hardnekkige en langduurige Verzweeringen in het aangezigt, zeer gepreezen hebben; en door meer en gewigtiger Proeven nogmaals verpligt zyn dit te moeten doen; vinden wy ons tevens verpligt, van elk te waarſchouwen, om 'er by den waaren Kanker tog geen gebruik van te maaken; wyl wy den verderflyken uitſlag daar van, tot ons leedweezen, vernomen hebben; en het ſmert

(*) Zie *Hollandſche Maatſch. der Weetenſch.* XIX Deel, 3de St. bl. 104

(†) *Algemeene Vaderl. Letteroeff.* VI. Deel. *Mengelwerk.* bladz. 278. — VAN WY, *Heelk. Mengelſchriften*, II. Deel, 1 Stuk, bladz. 41. enz.

(§) *N. Algemeene Vaderl. Letteroeff* I. Deel, bladz. 413. *Mengelwerk.*

Digitized by Google

ſmert my te meer, dat ik 'er, by de Uitgave daar van, met meer woorden niet ſterker tegen gewaarſchouwd hebbe.

48. Wenschlyk was het voor ons Vaderland, dat 'er eenmaal, in deszelfs zeven Provinciën, eene algemeene Apotheek (*Pharmacie*) wierd opgeſteld, en door 's Lands Staaten bekrachtigd; waar van alle de *Compoſitas*, daar in vervat, uit niet meer dan *zes*, ten hoogſten *acht*, *Simplicias* beſtonden: —— dit zo gemaklyk, eenvouwig als heilzaam ſtuk, zou Neerland eere aandoen, en, op eene treffende wyze, toonen, de Eeuwige Waarheid der *Zinſpreuk* van hunnen, by alle Natien, Vergoden Vaderlander, H. BOERHAAVE, *Simplex Veri Sigillum!* Nu ſchaam ik my, (en ach! dat ik dwaalde) wanneer ik de nog meer verouderde *Medicinaale lyst* van 's Lands Schepen van Oorlog, en van de Edele O. I. Compagnie, enz. in aanſchouw neem!

's Hertogenbosch,
den 1 Maart, 1787.

NATUURLYKE HISTORIE DER AARSVOETEN OF FUUTEN.

(*Volgens den Heer* DE BUFFON.)

De *Aarsvoet*, of Fuut, heet in 't Grieksch Κολυμβος, in in 't Latyn *Colymbus*, in 't Fransch *Grebe*, in 't Engelsch *Aarsfoot-diver*, in 't Hoogduitsch *Deucchel*, te Venetie *Fiſanelle*.

Zeer bekend is de *Aarsvoet*, door de ſchoone Moffen, van derzelver borstvelletjes gemaakt, die zilver wit zyn, en, by de digtheid van dons, de ſterkte van veeren en den glans van zyde hebben. De Pluimadie van den *Aarsvoet*, inzonderheid die van de borst, levert, zonder eenige toebereiding, een ſchoon dons uit, dat zeer digt, vast, en heerlyk van kleur is; de ſchitterende veeren liggen op en door elkander, op eene wyze, dat ze een gladde oppervlakte vormen, zo ondoordringbaar voor de koude der lugt als de vogtigheid des waters. Een bekleedzel, tegen dit alles beſtand, hadt de *Aarsvoet* noodig, als die zich in de ſtrengſte winters in het water onthoudt, even als de *Duikers*, met welken men hem dikwyls vermengd heeft onder den algemeenen naam van *Colymbus*, welke, naar deszelfs woord-oorſprong, even zeer past op Vogels, die

de

Digitized by Google

de bekwaamheid bezitten om te duiken en te zwemmen; doch deeze naam drukt derzelver verſchillendheden niet uit: want de ſoorten, tot de *Aarsvoeten* behoorende, zyn weezenlyk van de *Duikers* daar in onderſcheiden, dat, daar de laatstgemelden geheel gevliesde Pooten hebben, het vlies aan de Pooten der *Aarsvoeten* verdeeld is, en afgeſneeden om elken vinger hangt.

De *Aarsvoet* kan, uit hoofde van zyn maakzel, alleen in 't water woonen, zyne ſchenkels geheel agterwaards geplaatst, en bykans in den buik ingedrukt, geeven aan de even zigtbaare Pooten de gedaante van riemen: welker plaatzing en natuurlyke beweeging, om buitenwaards uit te ſlaan, het lichaam deezes Vogels op den grond niet kunnen draagen, of hy moet zich recht over eind houden. In deezen ſtand valt het gemaklyk te begrypen, dat het uitſpreiden zyner vleugelen, in ſtede van hem in de lugt op te beuren, alleen dient om hem voorwaards over te doen ſtorten; daar de Pooten de opbeuring, welke het lichaam van de vleugelen ontvangt, niet kunnen onderſchraagen: 't is, derhalven, niet dan met zeer groote moeite, dat hy zich van de aarde opheft. Wel ontdekkende hoe zeer hy een vreemdeling is op den grond, heeft men opgemerkt, dat hy het land ſchuwt, en, om 'er niet tegen aangedreeven te worden, altoos tegen wind opzwemt: en wanneer, by ongeluk, de golven hem op den oever voeren, doet hy meest altoos vrugtlooze poogingen met Pooten en Vleugelen, om zich in de lugt op te heffen of het ruime water te winnen: dikmaals wordt hy dan met de hand gegreepen, ondanks het heftig ſlaan met den Bek te zyner verdediginge.

Maar de bekwaamheid van den *Aarsvoet* in 't water is zo groot, als zyne onbekwaamheid op 't land. Hy zwemt, duikt, klieft de golven, en zweeft over de oppervlakte met eene verbaazende ſnelheid: men wil zelfs, dat zyne beweegingen nooit leevendiger, vaardiger en ſchielyker zyn dan wanneer hy zich onder water bevindt; hy vervolgt de visſchen tot eene zeer groote diepte; de Visſchers vangen den *Aarsvoet* by wylen in hunne netten; daar hy in volle zee dieper dan twintig voeten daalt.

De *Aarsvoeten* onthouden zich in zee en ook in versch water, ſchoon de Vogelbeſchryvers meest geſprooken hebben van die Meiren, Poelen, en monden der Rivieren bewoonen, vindt men verſcheide ſoorten in de zee by *Bretagne*, *Picardie*, en in 't Kanaal. De *Aarsvoet* van het

Digitized by Google

Meir van *Geneve*, dien men ook in 't Meir van *Zurich* en andere Meiren van *Zwitzerland* vindt, en zomtyds op die van *Nantua*, en zelfs in eenige Poelen van *Bourgogne* en *Lotharinge*, is de meest bekende ſoort, en een weinig grooter dan de *Koet*. De langte, van den Bek tot den Aars, is één voet en vyf duimen, van den bek tot de klauwen, één voet en negen duim. Het geheele bovenlyf is donker bruin, maar glanzig; van vooren zeer ſchoon zilveragtig wit; gelyk alle andere *Aarsvoeten*, heeft hy een kleinen Kop, en een rechten en ſcherpgepunten Bek, aan de hoeken van den Bek is een kleine kaale roodagtige plek, die zich tot de Oogen uitſtrekt; de Vleugels zyn kort, weinig aan de grootte van het Lichaam geëvenredigd: zeer bezwaarlyk neemt hy, derhalven, de vlugt; maar, eens opgevloogen, kan hy lang vliegen: de Stem is zwaar en rauw: de Nagels zyn bréed en plat; de Staart mag gezegd worden aan de *Aarsvoeten* geheel te ontbreeken; zy hebben, nogthans, aan den Stuit verhevenheden, waar uit eene ſoort van Staartpennen voortkomt; doch deeze zyn kleinder dan in andere Vogelen, zy maaken een boschje uit van kleine Veeren, en geen eigenlyk gezegde Staartpennen.

Over 't algemeen zyn de *Aarsvoeten* zeer vet, niet alleen eeten zy kleine Vischjes, maar ook Zeeplanten, en zwelgen Slyk in: dikwyls vindt men ook in de maag witte veeren, niet om dat zy vogels eeten, maar waarſchynlyk om dat zy de op het water dryvende veertjes voor vischjes aanzien.

De Viſchers van *Picardie* vonden de *Aarsvoeten* neſtelen op de *Engelſche* Kust, 't geen zy op de *Franſche* niet doen. Zy troffen deeze Vogels aan in de ſpleeten der rotzen, waar in zy waarſchynlyk vloogen, dewyl zy 'er niet in konden kruipen; en moeten de Jongen daar uit zich te water begeeven. Doch aan onze groote Meiren, in *Frankryk*, vervaardigen de *Aarsvoeten* hun nest van riet en biezen door elkander gevlogten, 't hangt half in 't water, doch kan 'er niet door weggevoerd worden: want het is aan het riet vaſtgemaakt, en niet geheel dryvend, gelyk LINNÆUS beweert: doorgaans vindt men 'er twee Eijeren in, zeldzaam drie; in de maand Juny ziet men de jonge *Aarsvoeten* met de Moeder zwemmen.

In het Geſlacht der *Aarsvoeten*, dat zeer talryk is, vindt men eene aanmerkelyke verſcheidenheid in grootte en andere byzonderheden; daar zyn 'er veel kleiner dan de even op-

Digitized by Google

opgegeeve maat, terwyl de *Gekuifde Aarsvoet* meer dan twee voeten haalt, van den Bek tot de Nagelen gemeeten: de Pluimadie is volmaakt dezelfde als de boven beſchreevene, alleen zyn de Veeren aan den Kop agterwaards langer, en leveren een Kuif uit, welke hy opzet of vallen laat, naar gelange hy geſtoord of in rust is. Ook vindt men een *kleinen Gekuifden;* als mede een, die, van wegen de verdeeling des Kuifs, den naam van den *Gehoornenden* draagt, en daarenboven een Halskraag van Veeren heeft, rood aan den wortel, zwart aan de tippen, welke een vreemd voorkomen aan het gelaad deezes Vogels byzet, en van zommigen den *gekapten Water-vogel* genaamd wordt. Deeze ſoort van *Aarsvoeten* ſchynt zeer wyd verſpreid; men kent ze in *Zwitzerland*, in *Duitschland*, in *Poolen*, in *Holland*, en in *Engeland*. De vreemde gedaante van deezen Vogel doet hem ſterk in 't oog loopen; FERNANDES, die in *Mexico* hem zeer wel beſchreeven heeft, voegt 'er by, zonder de rede te vermelden, dat hy daar den naam draagt van *Water-haas.* —— 't Is min door de grootheid des Lyfs dan door de langte van den Hals, dat een *Aarsvoet*, te *Cayenne*, den naam van den *Grooten Aarsvoet*, by uitſteekenheid, draagt; deeze langte van den Hals brengt te wege, dat hy den Kop drie of vier duimen hooger opſteekt dan de gemeene *Aarsvoet:* zyne Pluimadie verſchilt, en heeft meer bruins.

De *Aarsvoeten* zyn, gelyk uit het boven opgegeevene blykt, Bewoonders der Oude en Nieuwe Wereld. Zy ſchynen ook in de Noord- en Zuidpools landen hun verblyf te houden. De *Kaarſaak* en de *Eſarokitſok* der *Groenlanderen* zyn, naar allen ſchyn, *Aarsvoeten* (*); en de Heer DE BOUGAINVILLE heeft, op de *Malouine Eilanden*, by de Zuidpool, twee ſoorten van Vogelen gevonden, die ons voorkomen, veeleer *Aarsvoeten* dan *Duikers* te weezen (†).

(*) *Hist. Gen. des Voyages*, Tom. XIX. p. 43 & 45.

(†) *Voyage au tour du Monde, par M.* DE BOUGAINVILLE, Tom. I. p. 117. 118.

Digitized by Google

DE BESPIEGELENDE WYSGEER, BY HET WEDERKEEREN DER LENTE.

De winter deedt al 't aardryk kwynen,
En 't veld is nog ſchier bleek beſturven om den mond:
De buijen deeden loof, en gras en kruid verdwynen;
't Geboomte ſcheen te ſterven in den grond;
En door de bulderende vlaagen,
Als van een koude koorts geſlaagen;
Maar 't lieflyk Jaargety
Komt weder geur en kleur en kragt en leeven
Aan 't kwynend aardryk, aan geboomte en kruiden, geeven,
Als door een heilzaame artſeny.

HOOGVLIET.

De veelvuldigheid van ſchoone Voorwerpen in de Schepping, en de verſcheidenheid van de beſtendige afwisſeling der Jaargetyden, ſtrekken den Beſpiegelenden Wysgeer tot minder verwonderinge, dan de onopletenheid en onverſchilligheid, met welke zy al te vaak beſchouwd worden. Een buitenſtap op 't Land, in den Voortyd, veroorzaakt, by laagkruipende Zielen, die aandoeningen niet, welke Wysheid met bewondering by edeler verwekt, en de Godsvrugt met eerbiedenis uitdrukt. De onvernuftigen, als waren zy met geene hoogere bekwaamheden dan de Beesten des velds beſchonken, treeden heenen met een niets opmerkend oog, en beſpeuren de Magtige Hand niet, die altoos werkzaam het Geheel-al in ſtand houdt.

't Geen CICERO, by eene andere gelegenheid, heeft aangemerkt, mag toegepast worden op de beſchouwing van alle de ſchoonheden der Natuure en der Jaargetyden, en dient tot eene kragtdaadige aanpryzing. „ De beſchou-„ wing van Hemelſche dingen zal den Mensch verheeve-„ ner en grootſcher doen denken en ſpreeken, wanneer „ hy zich tot Menschlyke zaaken keert." Zy hebben eene natuurlyke ſtrekking, om de Ziel te verheffen boven de laage denkbeelden, aan welke het gemeen geketend is, boven de vooringenomenheden der Onkunde, en de ver-

Digitized by Google

verſchrikkingen des Bygeloofs. Door eene zoort van zedelyke noodzaaklykheid, verwekken zy eene hebbelykheid van ernſtige en Godvrugtige opmerking, een welgevallen in bedryven van Godsdienſtigheid, Goedwilligheid en Deugd; de zoetſte en duurzaamſte voldoening ten gevolge hebbende. Weshalven de Wysbegeerte, in dit opzigt, den hoogſten lof verdient, en, wel verre van eene Vyandinne des Godsdiensts te zyn, haare Medgezelle mag genaamd worden.

De Lente heeft den Dichteren van alle eeuwen, en alle Landen, een der geliefdſte onderwerpen opgeleverd. Wilden zy de gelukzaligheden der Gulden Eeuwe, of, die van het Paradys, beſchryven, een altoosduurende Lente, met haar bekoorelyk tooizel, maakt een hoofdbeeld in hun tafereel uit. Bekend zyn de keurlyke trekken van OVIDIUS en MILTON, als zy hunne Dichtafereelen met deeze fraaiheden opcieren: en, hoe menigmaal ook door anderen herhaald, altoos met genoegen beſchouwd worden.

De geest der Vinding, onvermoeid bezig in denkbeeldige wezens te ſcheppen en onbezielde Voorwerpen, als Perſoonen, in te voeren, heeft de Lente niet vergeeten onder dat getal te plaatzen. Dezelve voorgeſteld onder de gedaante van een Jongeling, van eene ſchoone geſtalte en fraaije houding; dan, die nog den vollen wasdom niet heeft, welke hy in meergevorderden leeftyd moet verwagten. Egter vertoont zich, op zyn gelaad, zulk eene zagtheid, genoegen en vermaak, dat hy gevormd ſchynt, om elks hart in te neemen. Een golvende mantel van groene zyde, met bloemen doorweeven, floddert van zyn' ſchouder; een roozenkrans bedekt zyn hoofd, zyn hand houdt een Jonquilje. Violen, en andere Voorjaars-bloemen, ſpringen, als 't ware, op zyn treden, van zelve uit den grond op; en de geheele Natuur herleeft, waar hy zich vertoont. *Flora* vergezelt hem aan de eene en *Vertumnus*, in een kleed van veelkleurige groene zyde, aan de andere hand. *Venus*, met geene andere cieraaden, dan haare aangeboore ſchoonheid, volgt; en de Bevalligheden, met geſtrengelde armen en loshangende gordels, dansſen op de maat van zagte toonen. De Maanden, tot dit Jaargetyde behoorende, verſchynen desgelyks in den ſtoet der Lente, opgepronkt met daar aan eigene bycieraaden.

't Vermaak komt voor als, naa, in den Winter, de wyk in de Steden genomen te hebben, het Land, met het her-

Digitized by Google

leevend Jaarſaiſoen bezoekende. Want, om hier met onzen *Neêrlandſchen* Jaargetydichter te ſpreeken:

De norſche Winter wykt na 't altoos kille Noord';
Hy wykt, en perst zyn heir, de felle ſtormen, voort;
Zy volgen op zyn wenk, verlaaten all' de weiden,
Het zwaarbeſneeuwd gebergt', de huilende valeijen,
En 't uitgeplunderd woud. Onze aard' wordt door den ſtoet
Van zachte koeltjes op het minnelykst ontmoet,
Terwyl de ſneeuw verſmelt tot kabbelende beeken.
En de eerſte ſpruitjes 't hoofd door aard- en kleikorst ſteeken.

De Hagedoorn bloeit. De Boschjes, reeds in knop,
Ontrollen 't jeugdig groen, tot dat ze, in 't einde ontſlooten,
De koeltjes noodigen op bladenryke looten,
Die 't wild ten ſchuilplaats zyn, dat door de takjes ſpeelt,
En 't vlug gevederd Choor, dat door zyn zang ons ſtreelt.
De lusthof, door Natuur geſierd met al de kleuren
Van 't jeugdig Jaargety', vervult de lugt met geuren,
Daar pas 't begin der vrugt uit bot en knopjes puilt,
En, onder 't ſierlyk blos, bevallig zich verſchuilt.

N. S. VAN WINTER.

Wonder groot, in de daad, is de verandering, in 't gelaad der Natuure, door het wederkeeren van dit bly Saiſoen veroorzaakt! Naa langen tyd, door vorst bekneld of met ſneeuw bedekt geweest te zyn, ſpreidt de Aarde op nieuw al de verſcheidenheid van Bloemen en Planten ten toon, opgetooid met het ſchoonſte en leevendigſte groen, hier zagter, daar donkerder; de velden ademen de lieflykſte geuren, en deelen aan de gevoelige Natuur het ſtreelendſte vermaak mede. Met regt mogt evengemelde aanheffen.

Want, ſchoon geen duurzaam groen
Aan 't jaar als eertyds ſchenkt een eeuwig meiſaizoen,
Dat door geen ſtormenheir zich immer zag beſtooken,
Toen bloezems, naast de vrugt, aan d'eigen tak ontlooken,
De Algoedheid heeft aan ons haar gunst niet gantsch ontzeid;
De Lente draagt nog 't merk der eerſte zaligheid,

In

Digitized by Google

In 't heerlykſt' vergezigt kan zy ons oog vermaaken.

Wat aangenaam verſchiet, daar, langs bebloemde zoomen,
Bepareld door den dauw, de Lente wordt vernomen,
In al haar pronkgewaên bevallig opgetooid!
Terwyl haar milde hand alom 't gebloemte ſtrooit.

Onze *Abswoudſche* Zanger, getroffen door deeze Lenteſchoonheden, bezingt ze met zyne zagte toonen:

Hagen worden Paradyſen,
En het versch ontlooten kruit
Waesſemt zulke geuren uit,
Dat 'er dooden van verrezen.
D'aarde toont in wyk by wyk,
Schaduwen van 't Hemelryk.
'k Zie het dartelende Arkaadje
Met zyn bruine heuvels hier,
't Beemtheil zaligt menſch en dier.
Akker, weide, duin, boschadie,
Zeën, rivieren, grysheid, jeugd,
Alles zwymt byna van vreugd.
't Veld vergeet zyn mond te ſluiten,
En de ſteên, met lust verzaên,
Ryden, vaaren nu en gaan,
Om een Maigezigt na buiten,
Daar verdwaalen d'oogen bly
In Gods landſchaps ſchildery.

Geen der andere Jaargetyden kan, in beminnelykheid en aangenaamheid by de Lente haalen. Zy ſtaat tot dezelve, in de eigenſte betrekking, als de Morgenſtond tot de andere verdeelingen van den Dag, en de Jeugd tot de andere tydperken des Leevens. Het Voorjaar mag het begunſtigd Saiſoen des Zangs genaamd worden; de wildzang der gevederde bende laat zich dan op 't mildst en hartverrukkendst hooren. De zagte en ſtreelende invloed des Voortyds werkt op geheel de Dierlyke Schepping. Dan, laaten wy, om niet te breed in onze Beſpiegelingen uit te weiden, ons tot den Mensch bepaalen.

By het aanbreeken der Lente, en de daar op volgende

Digitized by Google

vernieuwing der Natuure, wordt 's Menſchen Geest vervrolykt door dat gevoel van vermaak, 't welk het Gevogelte tot zingen port, en de geheele Schepping met vreugde vervult. Wanneer wy, in dit Saiſoen, de lachende tooneelen, welke ons omringen, beſchouwen, gevoelt de Ziel die overvloeijing van blydſchap, door MILTON zo eigenaartig *Lente-vreugd* geheeten, en door een ander, niet minder fraay, de *Lach der Nature* genoemd.

Welk een diepgaand gevoel hier van ondervindt de deugdzaame Wysgeer! De Schepping levert, ten deezen Jaargetyde, een geduurig Feest op, aan den Geest der braaven! Uit alles, wat hy beſchouwt, haalt hy leering en vermaak. De Voorzienigheid heeft de geheele Schepping, met zulk eene verſcheidenheid van ſchoone en nutte voorwerpen opgevuld, dat het onmogelyk is voor eene Ziel, door de opvolging van zinnelyken lust, niet geheel tot den peil der Dieren verlaagd, de tooneelen rondsom hem te beſchouwen, zonder de ſtreelendſte inwendige aandoeningen te gevoelen, voor welke de Mensch vatbaar is. —— Maar, wanneer wy, by verlustigende voldoening, ons geſchonken door de voorwerpen, welke het Land den oogen biedt, de beoefening der Natuurkunde voegen, zal onze ſmaak in de ſchoonheden der Scheppinge verleevendigd, en niet alleen ſtreelend voor de Verbeeldingskragt, maar opſcherpend voor het verſtand, worden: want, het is eene uitgemaakte waarheid, dat de Mensch, die zyne naſpeuringen van de werken der Natuure voortzet, nieuwe bronnen van geluk opent. De Wysgeer is niet te vrede met het geruisch der beekjes, of den vervrolykenden zang der Vogelen, met de uitbottende ſchaduw der boomen, met 't lachend groen der velden; hy ziet verder, en let op de eindlooze verſcheidenheid der goedgunſtige oogmerken, waar toe zy alle ſtrekken, en de wonderen der Godlyke Wysheid, waar van zy de duidelykſte voetſtappen naalaaten. Terwyl, ingevolge hier van, de wellust der oogen vermeerdert, wordt zyne Ziel opgevoerd in zedelyke bewondering, welke hem ongevoelig opleidt tot liefde en aanbidding. Met POOT, roept hy uit:

Bleef 't geſchaapen onvolpreezen
Van den keurelyken toon,
Hoe volmaakt en overſchoon
Moet de Schepper dan niet weezen!
O! hoe kunſtig is de hand

Die

Digitized by Google

Die het Oost- en West beſpant!
Hemel, leer ons recht bemerken,
Hoe gy voor ons welzyn waakt,
En de tyden vrugtbaar maakt.
Leer ons, in die milde werken,
U weervinden, vry van ſmart,
En vernieuw ons wintersch hart.
Dat blyv' der noch koud van deugden,
Maar vereer uw Majeſteit,
Wasdomryke dankbaarheid.
Met de ſchepzels die 't verheugden,
Hou uw lof zo fris en groen,
Als gy 't groenſte bloeiſaiſoen.

De Zedelyke Wysgeer wordt, daar eene buitengewoone lieflykheid de geheele Schepping met eene zuivere vreugde vervult, opgeleid, om de natuurlyke uitwerkzels van deezen aangenaamen invloed na te ſpeuren, niet alleen op de lichaamsgeſteltenisſe, maar ook op 't hart, der Menſchen. Hy verbeeldt zich, dat alle de aandoeningen van zyn hart op den toon der Goeddaadigheid geſtemd zyn, en dat elke woeste drift zwygt.

Met welk eene edelaartige voldoening, beſchouwt de de Menschliefde de kragtherſtellende uitwerkzels der Lente: De geneezende kranke, die in den Winter een zieklyk lichaam voortſleepte, zag reikhalzende den Voortyd, van welke hy baat verwagtte, te gemoete, en deszelfs aankomst brengt, als 't ware, eene nieuwe Schepping mede; hy beproeft de dagelyks toeneemende lichaamsvermogens, en vindt eerlang den gemisten ſchat der Gezondheid weder.

De bleeke zieke heft, in deeze groene dagen,
Het hoofd om hoog, verligt van pynelyke plaagen,
't Verſterkte leeven heerscht alom met nieuwe jeugd.

N. S. VAN WINTER.

Maar, uit hoofde van de ongelyke geſteltenisſe der Menſchen, heeft de vernieuwing der Lente, op allen, dien verleevendigen invloed niet. Eenige Perſoonen worden, op dien tyd, aandoeningen gewaar, zeer verſchillende van die Vrolykheid, welke doorgaans als onaffcheidbaar eigen aan

aan de Lente wordt aangemerkt. Te midden van het lachend groen der Velden, van de oogvermaakende verſcheidenheid der ryk gekleurde Planten, van het kweelen der Vogelen, bekruipt hun, in eenzaame oogenblikken, eene ſomberheid van Geest, die, wel verre, van door deeze tot vrolykheid opwekkende voorwerpen, verminderd te worden, daar door toeneemt. —— Onder de verſcheide oorzaaken, die deeze ſombere denkbeelden doen gebooren worden, heeft men, naar allen ſchyn, te tellen, dat de Lente de herdenking, maar de wederkeering niet, medebrengt van onzen jeugdigen en vrolyk huppelenden leeftyd: en dat, daar de Natuur, in haare geregelde omwentelingen, in jeugd en ſchoonheid vernieuwd wordt, de Mensch met ſnelle ſchreden nadert, tot dien winterſchen Leevensſtand van zwakheid en verval, wanneer de ſchoonſte Lente haare bekoorelykheden moet derven, en het Leeven zelfs onder den last der opgehoopte jaaren bezwyken.

Laaten dan overweegingen van deezen aart ons eene nutte Leſſe verſchaffen, die, by wylen, met allen ernst mag overwoogen worden. Laaten zy den jongen en vrolyken de noodzaaklykheid leeren, om teffens gebruik te maaken van de Lente des Jaars en des Leevens; en, daar hunne Zielen nog vatbaar zyn voor de indrukken van nieuwe beelden, ſmaak te krygen in onſchuldige genietingen des leevens, en een zugt tot waare Wysheid, die, met Deugd gepaard, 's Menſchen roem en geluk uitmaakt. Met één woord, laaten zy het zeggen zich herinneren van eenen keurigen Schryver, „dat een geſchonde Lente, een ſchraal „ Jaar maakt, en dat de Lentebloemen, hoe ſchoon en „ vrolyk ook, door de Natuur alleen beſtemd zyn, als „ voorbereidzels tot de Herfsvrugten."

By Menſchen, in jaaren hooger opgeklommen, zal de Wysheid, by de Lentebeſchouwing, niet naalaaten, de edelſte drangredenen op te leveren tot troost en hoope. Een Deugdzaame zal bedenken, dat, daar het onmogelyk is, voor zyne afneemende Jaaren, tot den Lentetyd van ſterkte en gezondheid weder te keeren, het nogthans in zyne magt blyft, de ongemakken, welke hy voelt, te verzagten, door het aankweeken van zoodanige Deugden; en het genot van zulke Vermaaken, als uit eigen aart ſtrekken, om rust en vergenoeging voort te brengen. Gewoon, niet op 't uiterlyk vertoon af te gaan, maar op de natuur der dingen, neemt hy insgelyks de ydelheid, om zyn hart op uiterlyke genietingen te ſtellen, in agt. Hy voedt niets van-

Digitized by Google

van die ongezellige geſteltenisſe, welke den ſtuggen de eenzaamheid doet zoeken. In tegendeel, tragt hy de zoetigheden der zamenleevinge te ſmaaken, afgewisſeld door uuren van eenzaamheid en afzonderinge, die aan zyne Godsdienſtigheid kragt en ſterkte geeven. Hoe bekoorelyk is het herzien op een welbeſteeden Leeftyd! hoe vuurig zyn de dankerkentenisſen aan GOD, die de Jaarſaiſoenen bewaart! Zal hy de Lente niet zo veel keeren meer zien groenen, als hy reeds aanſchouwd hebbe, hy ziet vooruit, en zyn gedagten, door het Geloof geperkt, ſtaaren op dat Leeven, waar in geene afwisſeling van Saiſoenen plaats zal hebben, maar een altoosduurende Lente het deel der Gezaligden zal weezen. De overleggingen van zyn hart drukt de bevallige Dichteresſe ELIZABETH KOOLAART, *gebóren* HOOFMAN, in deeze Dichtregelen, uit, en zullen zy ten ſlot van onze Lentebeſpiegelingen dienen.

O Dwaaze Mensch! daar de ondermaanſche dingen
Zo wankel zyn, zo vol veranderingen,
Wat ſtoftge prat op uitgeſtrekte magt;
Op heldendaên; op glorieryk geſlagt;
Op Vorſten gunst, zo los als 't winter weder;
Op friſſche jeugd, of ſchoon gelaat, zo teder
Als 't lentegroen; op kragt, die ligt bedriegt;
Op rykdom, die met arendsvleugels vliegt,
Op gladde tong, geleerdheid, ſchrandre vonden
Van 't fyn vernuft! niets blyft hier ongeſchonden.
De grootſche waan van duurzaamheid ten ſpyt,
Wordt al uw werk ten ſpeeltuig van den tyd.
Blyf u niet meer aan de ydelheid vergaapen,
Erken den trek, het ſchepzel ingeſchapen
Tot eeuwig heil. Waak op! verhef 't gezigt
Tot daar Gods gunst, in 't ongenaakbaar licht,
Haar dienaar kroont, met wellust, eer en ſchatten;
Waar op geen tyd, verderf, noch dood, kan vatten.

LEE-

LEEVENSBERIGT VAN FREDERIK DEN II, LAATST OVERLEDEN KONING VAN PRUISSEN; IN DEN JAARE 1758 GESCHREEVEN DOOR WYLEN DR. JOHNSON, EN VOORTGEZET TOT ZYNEN DOOD.

(*Vervolg van bl.* 123.)

Op den twaalfden van Oogstmaand, viel de berugte Slag by *Cunnersdorff* voor. Het *Pruisſiſche* Leger, meer dan zes uuren lang zegepraalende, dreef de *Ruſſen* onder den Graaf SOLTIKOFF, van verſchansſing uit verſchansſing. Op het Slagveld, ſchreef de Koning dit Briefje aan de Koningin: „ Mevrouw! wy hebben de *Ruſſen* uit hunne „ verſchansſingen gedreeven; verwagt naa twee uuren ty„ ding van een roemryke Overwinning." ——— Maar, al te veel beſtaande, toen hy, naar het oordeel zyner beste Generaals, reeds een genoegzaam voordeel bevogten hadt, wendde zich het Krygslot, en hy kreeg eene volkomene nederlaag, met het agterlaaten van al zyn geſchut, en bykans 20,000 Man Dooden, Gewonden en Gevangenen. —— Genoodzaakt het Slagveld te ruimen, vaardigde hy een tweeden Brief af, aan de Koningin, van deezen inhoud: „ Verlaat *Berlin*, met de Koninglyke Familie. Laaten de „ Archiven naa *Potsdam* gebragt worden. De Stad kan „ een Verdrag met den Vyand aangaan." ——— De verſlaagenheid, welke de geheele Stad aangreep, op het verneemen van eene tyding, zo geheel het tegenovergeſtelde van de verwagte, was onbeſchryflyk. ——— Maar de Koning, die den volgenden dag den *Oder* weder overtrok, koos zulk een voordeeligen ſtand, dat de *Ruſſen* geenen aanſlag op *Berlin* konden waagen; een aanſlag, waar voor de Inwoonders met zo veel reden vreesden. ——— De overwinnende SOLTIKOFF vormde welhaast eene vereeniging met het Leger, onder den Graaf VAN DAUN. Maar, niettegenſtaande den jongstbehaalden zegen, vonden zich de *Ruſſen* genoodzaakt *Sileſia* te ruimen, en na *Poolen* te trekken. — Het overige van deezen Veldtocht liep ongelukkig af, door de gevangenneeming van den Generaal FINCH, en een geheel *Pruisſiſch* Leger van 20,000 Man, omringd en beſlooten in de engten van *Maxen*; als mede door de nederlaage van den Veldheer DURCKE, die den *Pruiſſen* op een verlies van 3000 Man te ſtaan kwam.

In

Digitized by Google

In den Veldtocht des Jaars 1760, leedt FREDERIK DE II een anderen zwaaren ſlag, op den drie-en-twintigſten van Zomermaand, in 't verlies van een geheel Leger, onder den Generaal FAUQUET, tot Wiens verſchansſingen by *Landshut* men doordrong, 3000 Man doodende en 7000 gevangen neemende; 300 ſlegts van 't geheele Leger ontkwamen. Geduurende den Zomer, belegerde de Koning *Dresden*, in den voorgaanden Veldtocht, door den Graave VAN DAUN, vermeesterd. Maar deeze onderneeming mislukte, gelyk óók die des Generaals LAUDOHN, tegen *Breslau*. Laatstgemelde Veldheer werd, daarenboven, door den Koning geheel verſlagen te *Lignitz*. Eene Overwinning, welke zyne Majeſteit in ſtaat ſtelde, om de bedoelde wedervereeniging der *Oostenryksche* en *Ruſſiſche* Legers te voorkomen, en den Graaf VAN DAUN dwong, de blokkade van *Schweidnitz* te ſtaaken.

Zo wyduitgeſtrekt was het tooneel des Oorlogs, en zo veelvuldig de Krygsverrigtingen, dat de Koning van *Pruiſſen*, die, naa de nederlaage by *Cunnersdorff*, middel gevonden hadt, om zyne Hoofdſtad te dekken, nogthans dezelve, naa de overwinning van *Lignitz*, niet kon beſchermen. Een Leger van 40,000 *Ruſſen*, *Oostenrykers* en *Keizerſchen*, vertoonde zich voor de poorten dier Stad, welke oogenblikkyk daadigde. De vereenigde Legermagten de Voorraadſchuuren en de Tuighuizen verwoest, brandſchattingen geheeven, en eenige der Koninglyke Luſtplaatzen geplunderd hebbende, trokken te rug, op de ontvangen tyding, dat de Koning tot ontzet aanrukte.

Omtrent het einde des Jaars, verloor de Koning alle ſterke Plaatzen in *Saxen*, zo dat hy, om weder post in dit Land te vatten, en 'er Winterlegering te bekomen, een Veldſlag, zelfs in de onvoordeeligſte omſtandigheden, moest waagen. Diensvolgens tastte hy, den derden van Slachtmaand, den Graaf VAN DAUN, aan, zeer voordeelig by *Torgau* gelegerd: en, naa een gevegt, 't welk van twee uuren in den naamiddag, tot 's avonds ten negen uuren, dnurde, behaalde hy de overwinning. De *Oostenryksche* Veldheer was, deerlyk gewond, van het Slagveld gebragt. Deeze Overwinning, ſchoon gekogt voor 13,000 Man Geſneuvelden, Gewonden en Gevangenen, was, in derzelver gevolgen, volkomen beſlisſend. Zy herſtelde den roem der *Pruisſiſche Wapenen*; zy verleende hun Winterlegeringen, en bragt hun in 't bezit eens grooten gedeelte van *Saxen*.

De Zomer des Jaars 1761 was byzonder merkwaardig, van

Digitized by Google

van wegen de volſlagene werkloosheid der twee groote *Pruisſiſche* en *Oostenrykſche* Legers. Doch ging de Veldtocht niet voorby, zonder eenige gebeurtenisſen van groot gewigt op te leveren. De *Pruisſiſche* Veldheer PLATEN vernielde eenige der voornaamſte Magazynen der *Ruſſen*, in Poolen. De *Oostenrykſche* Veldheer LAUDOHN hadt het geluk om *Schweidnitz* te bemagtigen. *Colberg*, eene Zeehaven van het uiterſte aanbelang in *Pomeren*, moest zich, naa in elken Veldtocht, een geregeld beleg uitgeſtaan, en lang dapper verweerd te hebben, aan de *Ruſſen* overgeeven. —— Het verlies van twee zulke Plaatzen als *Colberg* en *Schweidnitz*, aan de beide uiterſten der *Pruisſiſche* Heerſchappye gelegen, was allerheilloost voor den Koning: want het ſcheen hem nu onmogelyk, eenige beweeging te maaken, waar van de vyand zich niet kon bedienen, tot zyn gewis bederf. Hoewel het ganſche jaar verliep, zonder het leveren van eenigen geregelden Veldſlag, is het opmerkenswaardig, dat geene zyner ongelukkige Veldtochten zo verderflyk voor hem geweest is. Met één woord, 'er ſcheen geene mogelykheid overgebleeven, dat hy, door iets in 't menschlyk vermogen, behoed kon worden tegen een volſlaagen ondergang.

Te midden van deeze akelige vooruitzigten, ſtierf zyn geſlaage Vyandin, de Keizerin van *Ruſland*, op den tweeden van Louwmaand, des Jaars 1762. De oogen van geheel *Europa* waren nu gevestigd op de ſtappen, welke haar Throonopvolger Czaar PETER DE III zou doen: en het leedt niet lang, of hy verklaarde de vréedzaamſte inzigten te koesteren. In 't geen doorgaans wordt toegeſchreeven aan de gunstbetooningen of wangunſtigheden der Fortuin, mogen wy veeleer erkennen den overheerſchenden invloed dier Voorzienigheid, in wier handen de Vorſten der aarde, dikwyls, ſchoon des onbewust en buiten hun wil, de werktuigen zyn. Nooit was 'er eene omwenteling, in 't vertoon der menschlyke zaaken, tydiger, nooit volkomener. De Czaar, die de verhevenſte begrippen van FREDERIK DEN II koesterde, en diens verrigtingen met de hoogstgaande bewondering beſchouwde, ſloot een Wapenſtilſtand met hem, op den zestienden van Lentemaand: deeze werd, den vyfden van Bloeimaand, gevolgd door een Vredes-verdrag, en een Verdrag van Verbintenisſe. Hy liet zyne voorgaande Bondgenooten vaaren, zonder iets in 't minſte ten hunnen voordeele te bedingen. Hy ſtemde zelfs toe, dat zyne Troepen zich

zich by die 'des Konings van *Pruisſen* zouden voegen, om tegen zyne oude Bondgenooten op te trekken. Welhaast zag men een *Rusſisch* Leger met een *Pruisſisch* vereenigd, om de *Oostenrykers* uit *Sileſie* te verdryen, die, weinig maanden geleden, door de *Rusſiſche* Wapenen, in dat Land gebragt waren. —— *Zweeden* volgde het voorbeeld des Hofs van *Petersburg*, en tekende, op den tweeen-twintigſten van Bloeimaand, den Vrede met *Pruisſen*.

FREDERIK DE II verzuimde geen tyd, om voordeel te doen met deeze groote omwentelingen. Terwyl Prins HENDRIK, zyn Broeder, in *Saxen*, veele gewigtige voordeelen behaalde, maakte hy, verſterkt door zyne nieuwe Bondgenooten, zich gereed om *Schweidnitz* te bezetten. Maar, te midden van deeze toerustingen, werd de zo zeer veranderlyke ſtaatshemel van *Rusland* op 't ſchielykst bewolkt, door de onthrooning, en daar op ſchielyk gevolgden dood van zyn Vriend en Bondgenoot, Czaar PETER DEN III, 't welk voorviel binnen zes maanden, naa dat hy den Alleenheerſcher der *Ruſſen* geworden was.

De Geſchiedenis deezer groote Staatsomwenteling behoort niet tot dit Leevensberigt. Ten aanzien van derzelver gevolgen voor den Koning van *Pruisſen*, dreigde alles hem op nieuw te dompelen in dien afgrond van verlegenheid, uit welke hy gered was, op zulk een tyd en op zulk eene wyze, dat het hooploos ſcheen, dergelyk eene uithelping weder te verwagten.

Maar CATHARINA DE II, thans tot Alleenheerſcheresſe van *Rusland* verheeven, hadt niet alleen zeer ſterke beweegredenen, tot eene zeer groote gemaatigdheid in haar gedrag; maar gevoelde welhaast den invloed van perſoonlyke dankbaarheid aan den Koning van *Pruisſen*. In veelen van wiens brieven, gevonden onder de Papieren van den overleden Czaar, veele heilzaame raadgeevingen voorkwamen, tegen de onbedagtzaame en onvoorzigtige maatregelen, welke de genegenheid der Keizerinne van hem vervreemd, en Lieden van den hoogſten rang afkeerig van hem gemaakt hadden. Men zegt, dat de Keizerin, op 't hooren voorleezen deezer Brieven, in traanen van dankbaarheid uitborst, en, ingevolge daar van, zich ten ſterkſte ten voordeele des Konings verklaarde. —— Zulks beſtondt niet in bloote woorden. 'Er waren reeds bevelen afgegeeven, die een hervatten der vyandlykheden dreigden: zy werden weldra opgeſchort. Het *Rusſiſche* Leger ſcheidde zich, 't is waar, van het *Pruisſiſche* af; doch al het

Digitized by Google

voorheen veroverde werd weder gegeeven, en de ſtiptſte onzydigheid in agt genomen.

FREDERIK DE II, ſchoon dus van zyne nieuwe Bondgenooten verlaaten, was nogthans ontheeven van de vyandlykheden der *Ruſſen*, en hervatte met vernieuwde kragten zyne Krygsverrichtingen in *Silefie*. Den Graaf VAN DAUN, van de hoogten van *Buckersdorff* verdreeven hebbende, berende hy *Schweidnitz*, 't geen zich twee maanden naa het openen der Loopgraaven, op den negenden van Wynmaand, overgaf. —— Prins HENDRIK viel het vereenigd Leger der *Oostenrykeren* en *Keizerſchen* aan, by *Freyberg*, en behaalde eene beſlisſende overwinning. Deeze was het laatſte bedryf van aanbelang, in dien Oorlog. Op den Vrede van *Fontainebleau*, tusſchen *Groot Brittanje* en *Frankryk*, volgde eerlang die van *Hubertsburg*, tusſchen de Koning van *Pruiſſen* en de Keizerin Koningin, by welken men, naa een bloedigen zesjaarigen Oorlog, eindelyk overeenkwam, dat elk der ſtrydende Partyen in dien zelfden ſtand zou herſteld worden, als vóór den aanvang des Krygs.

't Vervolg by de eerſtkomende gelegenheid.

ARSACES EN ISMENA.

Eene Oosterſche Staatkundige Vertelling.

Uit het Fransch van den beroemden MONTESQUIEU.

(*Vervolg van Bladz.* 133.)

Welhaast begon ik my te verbeelden, dat ik thans een te luisterloos leeven leidde. Ik ſprak by my zelven: Ik bevind my thans in de Heerſchappye des Konings van *Margiana*, waarom zou ik my niet ten Hove vervoegen? Het denkbeeld van den roem myns Vaders zweefde my geſtaadig voor den geest, en prikkelde myn nayver. 't Is eene moeilyke taak, een grooten naam ſtaande te houden, wanneer het niet genoeg is, enkel na de Deugden van een gemeen Man te dingen; maar ook noodig de Grootmoedigheid, de Heldhaftigheid van een beroemden Voorzaat na te ſtreeven. Niet tot dezelfde hoogte op te klimmen, is de verwagting des Menschdoms te leurſtellen, en in een jammerlyke zelfbewustheid van vernedering ne-

der

Digitized by Google

der te ſtrikken. Toen ik my in *Media* bevondt, dus liep de loop myner overdenkingen, moest ik my noodzaaklyk in een graad van minderheid vertoonen, en zelfs myne Deugden, met meer zorgvuldigheids, bedekken, dan myne Gebreken. Indien ik de Slaaf van het Hof niet was, ik vond my nogthans blootgeſteld aan de Jalouſy van 't zelve. Maar nu ik in een ſtaat van volkomene Onafhangelykheid leef, zo vry als de Leeuwen, die in de omliggende Wildernisſen zwerven, zal ik my laaten beheerſchen door laage beginzelen van gemeene lieden, indien ik in een ſtaat van geheel luiſterlooze rust blyf leeven. ——— Allengskens werd ik gemeenzaamer met die denkbeelden. 't Is onzer natuure eigen, dat wy, naar maate wy gelukkiger zyn, wy nog gelukkiger willen weezen. Te midden van 't Geluk zelve, hebben wy oogenblikken van onverduldigheid De rede hier van is blykbaar. Gelyk ons verſtand eene aanéénſchakeling is van denkbeelden, even zo is ons Hart eene aanéénſchakeling van begeerten. Wanneer wy bemerken, dat ons geluk niet vatbaar is voor vermeerdering, poogen wy het te vergrooten door 'er eene andere gedaante aan te geeven. Zomtyds zelfs, werd myne Eerzugt door Liefde aangevuurd. Ik hoopte, dat ik myne ARDASIRA waardiger zou worden, en, in ſpyt van haare traanen en ſmeekingen, verliet ik haar. ——— Ik zal u niet vermelden, met welk een geweld ik, op my zelven, dit beſluit volvoerde. Duizendmaal ſtond ik op 't punt om weder te keeren, om my aan de voeten van ARDASIRA neder te werpen. Maar zulks zou eene zwakheid van ziel verraaden hebben, 't geen ik niet kon verdraagen. Daarenboven hield ik my verzekerd, dat ik haar nooit weder zou hebben kunnen verlaaten; en de gewoonte my eigen, om de moeilykſte zaaken te volvoeren, zette my aan, om myne reis voort te zetten.

De Koning van *Margiana* ontving my met alle tekenen van onderſcheiding. Naauwlyks had ik tyd, om te bemerken dat ik een Vreemdeling was. Ik deelde in alle Partyen van vermaak. De Koning ſtelde my boven allen, van myne jaaren, en 'er was geen rang of waardigheid in *Margiana*, na welke ik niet kon dingen.

Binnen kort deedt zich eene gelegenheid op, om te toonen, hoe zeer ik die onderſcheiding verdiende. Langen tyd had het Hof van *Margiana* de zegeningen des Vredes genooten. 'Er kwam kundſchap, dat een groot heirleger Barbaaren, in het Koningryk, een inval gedaan, de tegenſtanders verſlaagen, en ten oogmerk hadt, met geweld, op de Hoofdſtad aan te rukken. Al ware de Stad ſtormenderhand ingenomen geweest, het Hof kon in geen grooter ontſteltenisſe zich bevonden hebben. Een onafgebrooke voorſpoed hadt allen verwyfd. Niemand wist by vergelyking onheilen te onderſcheiden, noch te bepaalen wat door een moedig gedrag te herſtellen was, en 't geen vol-

Digitized by Google

ſtrekt onherſtelbaar mogt heeten. De Raad werd onmiddelyk zamengeroepen, en ik, als een groot Gunsteling des Vorſten, in denzelven opontbooden. De Koning was verſchrikt; en zyne Hovelingen niet minder neerſlagtig, by eene gelegenheid, die onderwyl de betooningen van kloek beraad en moed vorderde. Ik bemerkte, hoe het onmogelyk was, hun te behouden, zonder de ſterkſte opbeuring van hunne laaghartigheid. De eerſte Staatsdienaar opende de raadpleeginge. Hy ſtelde voor, zorge te draagen voor de veiligheid des Konings, en de ſleutels der Stad te zenden aan het Opperhoofd des vyandlyken Legers. Hy ſtondt gereed om voort te vaaren, en reden te geeven van deezen zynen raadſlag, welke alle zyne Mederaaden gereed zouden omhelsd hebben, wanneer ik opſtond, en hem te gemoet voerde: „ Indien gy één woord meer ſpreekt, „ zal ik u doorſteeken. Het voegt eenen Grootmoedigen „ Vorst, en dient braave Onderdaanen, hier tegenwoordig, „ geenzins, hunnen kostlyken tyd te ſpillen, in het luisteren „ na uwe bloohartige raadgeevingen." —— My tot den Koning wendende, was myn woord: „ Vorst! een magtig Ryk valt „ nooit door éénen enkelen ſlag. Gy hebt ontelbaare redmiddelen: en ſchoon deeze alle uitgeput waren, zoudt gy dan met „ deezen Man overleggen, of het u voege te ſterven, of zyn „ bloohartigen raad te volgen? Myne Vrienden, ik bezweer u, „ dat wy den Koning, tot onzen laatſten ſnik, zullen verdeedigen. Dat wy onzen Vorst volgen: dat wy het Volk de wapenen doen opvatten, en hun met dien zelfden edelen moed „ bezielen!"

Men maakte allerwegen toerustingen, om den vyand af te weeren. Ik bezette een buitenpost, met een deel krygsvolk, beſtaande uit de beste des geheelen Legers van *Margiana*, en eenigen myner eigene Afhangelingen, op wier kloekmoedigheid ik kon vertrouwen. Wy verſloegen verſcheide vooruitgerukte benden. De Ruitery belette het vyandlyk Leger, eenigen toevoer van voorraad te krygen. —— Zy waren niet voorzien van gereedſchappen, nodig tot het beleg der Stad, en elken dag ontving ons Leger verſterking: de vyand trok af, en *Margiana* was verlost.

In de luidrugtigheid van het Hofleeven, vermaakte ik my met bedrieglyke vreugde. Op elk tooneel ontbrak ARDASIRA, en myn hart keerde ſteeds tot haar weder. Ik had het geluk in myne magt, doch 't zelve verzaakt; en waare genietingen aan ſchynvermaaken opgeofferd.

ARDASIRA gevoelde, zints myn vertrek, alle de angſten die konden voortkomen uit eene verſcheidenheid van ſtrydige aandoeningen. Geſlingerd door allerlei driften, was zy geen oogenblik over eenige voldaan. Nu zogt zy heul in treurend zwygen, dan vierde zy bot aan traanen en klagten. Zy ſylde

de

de pen opvatten om te ſchryven, doch veranderde meermaalen van oogmerk. Zy kon niet beſluiten, my te laaten weeten, hoe veel zy leed; dan nog ſterker trof haar het denkbeeld, dat *ik* haar als onverſchillig, omtrent my, zou aanmerken; en, in de bitterheid haarer ziele, ſchreef zy my den volgenden Brief:

Indien gy nog het minſte overblyfzel van medelyden in uw hart gevoelde, zoudt gy my nimmer verlaaten, maar uwe tederheid beantwoord hebben aan de verregaande liefde, welke ik u toedraag. Gy had gewis uwe harſenſchimmige ontwerpen, voor de belangneming in my, opgeofferd. — Wreede Man! is het van geen belang, een hart, dat voor u alleen brandt, te verliezen. Welk eene verzekering kunt gy hebben, dat ik, u niet langer aanſchouwende, in ſtaat ben te leeven? En, indien ik ſterf, Barbaar! kunt gy dan vraagen wiens hand my doodde? o Hemel! 't is de uwe ARSACES! — *Myne Liefde, zo werkzaam in my te plaagen, had ik nimmer gedagt, dat my zulk eene ſtraffe bereidde. Ik dagt, dat ik geene andere ongelukken zou te beſchreijen gehad hebben, dan die u troffen, en dat ik, myn geheele leeven lang, ongevoelig zou geweest zyn voor myne eigene!*

Zonder een traanenvloed te ſtorten, kon ik deezen Brief niet leezen. Dezelve dompelde my in een diepe zwaargeestigheid: by de aandoeninge van medelyden, gevoelde ik alle de geſtrengheden van knaaging: dewyl ik haar, die my dierbaarder was dan het leven, ongelukkig gemaakt had.

Eens dagt ik ARDASIRA over te haalen dat zy zich by my ten Hove zou vervoegen; doch dit denkbeeld hield niet lang ſtand. Het Hof van *Margiana* is bykans het eenige in *Aſia*, waar de Vrouwen niet van de verkeering met de Mannen zyn uitgeſlooten. De Koning was jong: ik kende zyne volſtrekte Oppermagt, en hield hem niet onvatbaar voor liefde. ARDASIRA mogt zyn hart bekooren, en dit denkbeeld was voor my verſchriklyker dan duizend dooden te ſterven. Ik kon, derhalven, geen ander beſluit neemen, dan om oogenbliklyk tot myne beminde ARDASIRA weder te keeren. Gy zult verſteld ſtaan, als ik u de omſtandigheden ophaal, die my verhinderden dit oogmerk te volvoeren.

Ik verwagtte elken dag eenige heerlyke blykbetooningen van de dankbaarheid des Konings. Met aanwas van roem en eeretekenen bekleed, by myne ARDASIRA komende, dagt ik myn gedrag, te haarwaards, te gemaklyker te zullen kunnen goedmaaken. Ik zogt, indien het mogelyk was, haare genegenheid te vergrooten, en ſmaakte, by voorraad, het genot, om, met nieuw geluk bekroond, my aan haare voeten neder te werpen. Ik gaf haar de reden te verſtaan, welke my bewoogen myn vertrek uit te ſtellen; en 't was die eigenſte rede, die haare zielsangſten vermeerderden.

Zo ſpoedig was ik in de blaakende gunſt des Konings gekomen,

Digitized by Google

men, dat myn gadeloos geluk over 't algemeen werd toegeſchreeven aan 't genoegen, 't welk de Prinſes, 's Konings Zuster, in myn gezelſchap ſchiep. Eene aanduiding van dien aart behoort tot die zaaken, die, eens beweerd, ſteeds geloofd worden. Een Slaaf, door ARDASIRA belast, op myne gangen te letten, deelde haar dit algemeen loopend gerugt mede. Het denkbeeld van een Mededingſter was voor haar verſcheurend; en het werd te erger, als zy vernam, welke groote daaden door my volvoerd waren. Zy twyfelde niet, of zulk een verblindende roem zou de kragt der liefde vermeerderen. *Ik ben*, ſprak zy vol verontwaardiging, *geen Prinſes; doch hou my verzekerd, dat 'er geen Prinſes op aarde is die zo veele verdienſten bezit, dat ik haar een Hart, 't welk my alleen toekomt, zou overgeeven: toonde ik dit in* Media, *ik zal het niet min toonen in* Margiana.

Naa by zichzelven veele ontwerpen overwoogen te hebben, bepaalde zy zich tot het volvoeren van dit vreemde plan. Zy liet het meerendeel haarer Slaaven heenen gaan, en nieuwe in plaats gekoozen hebbende, zondt zy deezen om een paleis in het Landſchap *Sogdia* te bereiden. Zy vermomde zich, en kwam eenige Geſneedenen, my onbekend, mede genomen hebbende, heimlyk ten Hove. Zy hield een mondgeſprek met den vertrouwden Slaaf, die haar de berigten hadt gezonden, en beraamde met hem maatregelen, om my den volgenden dag weg te voeren. Ik ging my in de rivier baaden. De Slaaf bragt my op eene plaats, waar ARDASIRA op myne komst wagtte. Nauwlyks had ik my uitgekleed, of haare Medgezellen greepen my, zy bedekten my met een vrouwengewaad, en ze reisden in een beſlooten rosbaar met my, dag en nagt, voort. Welhaast verlieten wy *Margiana*, en kwamen in het Land der *Sogdiaaner*. Ik kreeg een ruim paleis tot myne gevangenis; en men gaf my te verſtaan, dat de Prinſes, die gezegd werd op my verliefd te weezen, my hadt doen wegvoeren, om heimlyk in een haarer Staaten gebragt te worden.

ARDASIRA wilde noch zelve bekend zyn, noch toelaaten dat iemand my kende. Zy zogt zich van myne dwaaling te bedienen. Allen, die niet in 't geheim waren, namen haar voor de Prinſes. Maar een Man in haar paleis opgeſlooten te houden, zou eene omſtandigheid geweest zyn, onbeſtaanbaar met haar Character. Ik werd daarom beſtendig in vrouwengewaad gekleed, en men hield my voor eene jonge Dogter, nieuwlings gekogt, en tot een haarer Oppasters geſchikt.

Ik had toen negentien jaaren bereikt. Ieder prees my van wegen duizend bevalligheden van jeugd en ſchoonheid. —— ARDASIRA, weetende, dat myne zugt na Roem en Vermaardheid my hadt bewoogen om haar te verlaaten, poogde myn geest op veeleriei wyzen te verzwakken. Ik vond my onder de

de oppasing van twee Geslachten gesteld. Men spilde geheele dagen in my op te tooijen, vergezelde my na 't bad, en de kostbaarste reukwerken werden aan my niet gespaard. Ik verliet nimmer het paleis, zy leerden my de behandeling van het toilet, en poogden bovenal my te gewennen aan die gehoorzaambeid, die in alle Serails van het Oosten de Vrouwen in de vernederendste onderwerping brengt.

Vol verontwaardiging dat ik my dus behandeld zag, zou ik niets onbeproefd gelaaten hebben om te ontkomen. Maar bewust, dat ik zonder wapens was, en omringd door de waakzaamste Oppassers, vreesde ik niet zo zeer voor de onderneeming, dan wel voor het mislukken. Ik hoopte in 't vervolg min nauw bewaard te zullen worden, of dat ik gelegenheid zou vinden om een slaaf om te koopen, en dus dit verblyf van verwyfdheid te ontkomen, of te sterven. ——— Dan ik wil u tevens bekennen, dat eene soort van nieuwsgierigheid, om de ontknooping van dit hoogst zonderling geval te zien, nu en dan myn angst en onverduldigheid verminderde. Te midden van de schaamte, de smert, en de verlegenheid, welke ik ondervond, stond ik verbaasd, dat deeze aandoeningen niet vermeerderden. Ik vormde eene menigte van plans; zy liepen altoos uit op eene zekere te onvredenheid: eene heimlyke bekooring, een onbegryplyke neiging, verbondt my aan dit Paleis.

De gewaande Prinses was altoos met een sluier bedekt, en nooit hoorde ik haare stem. Zy bragt dikmaals bykans een geheelen dag door, met my, in myne kamer, met eene gemaakte jaloersheid, te beschouwen; zomtyds liet zy my in haar eigen vertrek komen. Daar zongen haare Slavinnen tedere minnedeuntjes, en alles, wat zich daar vertoonde, scheen eenigzins haare liefde aan te duiden. Ik zat, haars bedunkens, nooit digt genoeg by haar; zy letde op my alleen; altoos hadt zy iets aan myne kleeding te verschikken; zy bragt myn hair in wanorde om het weder in orde te schikken; nimmer was zy voldaan over het geen zy verrigt hadde.

Op zekeren dag, kwam een bediende my aanzeggen, dat het my vergund zou worden, haar te zien. Ik vond haar zittende op een purperen Sofa, haar aangezigt was nog omsluierd, zy hieldt haar hoofd in eene kwynende inneemende gestalte gebooogen. Ik naderde haar, en een haarer Vrouwen voegde my dit zeggen toe. *Gy zyt een gunsteling der Liefde, die u, onder deeze vermomming, hier gebragt heeft. De Prinses bemint u. Zy kan aller harten aan zich onderwerpen; doch begeert geen ander dan het uwe.*

„ Ach!" sprak ik zugtende, „ kan ik een hart geeven dat „ het myne niet is. Myne waarde ARDASIRA is meestresse van „ 't zelve, en 't zal het haare voor eeuwig zyn!" —— Ik bemerkte niet dat ARDASIRA, op deeze woorden, eenige aandoe-

Digitized by Google

ning betoonde; maar zedert heeft zy my verhaald, nooit zulk eene vreugde gevoeld te hebben. ——— *Onbedagtzaame*, zeide de Slaavin, *de Prinſes moet hier over geſtoord zyn, gelyk de Goden, wanneer iemand zo ongelukkig is dat hy hun niet bemint!* — „ Ik," was myn antwoord, „ wil haar met den diepſten eerbied „ bejegenen, haar alle hulde toebrengen; myne dankbaarheid, „ voor het gunſtig oog, dat zy op my geſlaagen heeft, zal niet dan „ met myn leeven eindigen: maar het Noodlot, het wreede „ Noodlot, laat my niet toe haar te beminnen." ——— „ Groote „ Vorſtin," vervolgde ik, my aan haare voeten nederwerpende, „ ik bezweer u by alles wat tot uw Roem ſtrekt, vergeet een „ Man, wiens altoosduurende liefde, voor een ander, hem niet „ toelaat uwer immer waardig te worden." ——— Ik hoorde haar een diepgehaalde zugt loozen: my dagt dat een traanenvloed haare wangen bedekte. Ik beſchuldigde myzelven over myne ongevoeligheid. Gaarne zou ik, 't geen ik onmogelyk vond, getrouw geweest zyn aan myne Liefde, zonder de haare volſtrekt af te ſlaan. Men bragt my in myne kamer te rugge, en eenige dagen laater, ontving ik dit papier, geſchreeven met een onbekende hand. *De Prinſes bemint u met eene ſterke, doch geene dwinglandſche, Liefde; zy zal zich over uwe weigering niet beklaagen, als gy haar kunt toonen, dat dezelve redelyk is. Kom, derhalven, en laat haar weeten, wat u beweegt om zo getrouw te weezen aan die* ARDASIRA.

Men bragt my weder by haar. Ik verhaalde myne geheele leevensgeſchiedenis. Als ik van myne Liefde tot ARDASIRA ſprak, hoorde ik haar zugten. Zy hieldt myne hand in de haare, en drukte, als dan, haars ondanks, dezelve. *Vang eens weder aan*, zeide een haarer Oppasters *dat gedeelte van uwe geſchiedenis, toen gy u in zulk een verlegenheid en wanhoopigen toeſtand bevondt, wanneer de Koning van* Media *verklaarde, dat hy zyne Dogter u ten Huwelyk wilde geeven. Herhaal alle de verſchrikkingen, welke u bevingen als gy die ſchitterende Bruilofts-vermaaken ontvloodt. Vertel de Prinſes de geneugten, door u geſmaakt, wanneer gy in Margiana het ſtille herdersleeven leidde.*

Ik begon: maar wat ik verhaalde, men bragt my overgeſlaagene omſtandigheden te binnen. Ik herhaalde: en zy ſcheen onderrigt; ik eindigde, én zy verbeeldde zich dat ik eerst begon. Den volgenden dag kreeg ik dit kort geſchreeven berigt. ——— *Ik begryp ten volle uwe Liefdedrift, en vorder niet dat gy dezelve aan my opoffert; doch zyt gy verzekerd, dat deeze* ARDASIRA *u nog bemint? Om eene ondankbaare Vrouwe weigert gy mogelyk het hart van eene Prinſes, die u aanbidt.* ——— Myn geſchreeven antwoord luidde: „ ARDASIRA bemint my in zulk eene „ maate, dat ik de Goden niet kan bidden om vermeerdering „ van haare Liefde. Helaas! misſchien heeft zy reeds my „ al te zeer bemind! Ik herinner my een Brief dien zy aan „ my

Digitized by Google

„ my ſchreef, eenigen tyd naa dat ik haar verlaaten had. Ach! „ hadt gy de ontzettende doch tedere betuigingen van haare „ ſmerte gehoord, zy zouden al uw medelyden gaande ge„ maakt hebben. Ik vrees dat, terwyl ik in dit Paleis word „ opgeſlooten gehouden, de vrees van my verlooren te hebben, „ met haare verſmaading van het leeven, haar zal vervoeren tot „ tot een beſluit, 't welk my ten grave zal ſleepen." —— Ik kreeg dit kort beſcheid. *Wees gelukkig*, ARSACES, *geef uw geheele hart aan de ſchoonheid, door u bemind, over. Ik begeer thans alleen uwe Vriendſchap.*

Den volgenden dag leidde men my in haare kamer. Daar zag ik alles wat een Minnaar tot boeting van zyn lust zou kunnen wenſchen. Zy rustte in de tederſte houding, op een bedde, met bloemen bekranst. Zy reikte my haare hand toe, deedt my nevens haar zitten. Het geheele tooneel was onweſtaanbaar bekoorlyk. Een enkel dekzel van het fynſte weefzel, deszelfs plooijen ontvouwende, vertoonden en bedekten, by beurten, de aantreklykſte ſchoonheden. Wanneer zy bemerkte dat myne oogen, op dit gezigt, brandden, ſcheen haar kleed e nigzins van zelven open te gaan, gereed om nog meer bevalligheden aan myn gezigt te ontdekken. Op dit oogenblik drukte zy myne hand „ Ach!" riep ik uit, „ daar is niemand zo ſchoon „ als myne dierbaare ARDASIRA. Maar ik roep de Goden tot „ getuigen dat myne trouwe... „ Zy ſloeg haare armen om myn hals ... Op het oogenblik werd het geheele vertrek donker; zy deedt haar ſluier af .... Myn ſtandvastigheid wankelde, het dierbaar denkbeeld van ARDASIRA verdween: een flaauwe ſchaduw bleef 'er alleen van over ... doch ſcheen eer een droom. Ik was op 't punt om ARDASIRA boven ARDASIRA zelve te ſtellen. Nog één oogenblik, en haar tegenſporrelen zou niets betekend hebben... zy redde zich uit myne hand; haare Oppasters kwamen ter kamer in, en ik was haar kwyt.

Ik keerde na myne kamer te rug; verbaasd over myne onſtandvastigheid. Den volgenden dag kreeg ik myne eigene kleederen weder; met den avond bragt men my in de kamer der Prinſeſſe, wier hartſtreelend denkbeeld myn geest nog verrukte. Ik wierp my voor haare voeten neder, en toonde, door een vloed van de vuurigſte betuigingen, myne blydſchap over het geluk my beſchooren. Ik voer uit tegen de dwaasheid myner voorige tegenſtreevinge. Myne woorden, myne gebaaren, myne onverduldigheid, alles wees de Minnaar uit, brandende van begeerte tot het laatſte gunstbetoon. Maar ik werd eene alleronverwagtſte ommekeer van omſtandigheden gewaar: zy ſcheen de koelheid zelve; wanneer zy de drift der vuurige hoop in my verdoofd, en met myne verlegenheid zich als vermaakt had, ſprak zy; thans hoorde ik, voor de eerſte keer, haar ſtem: deeze trof my; zy zeide. *Wilt gy het aangezigt niet zien van haar die*

die gy bemint? —— Ik ſtond bewoegloos — Ik hoopte, ik vreesde dat het ARDASIRA zou weezen — *Neen*, vervolgde zy, *deeze ſluier weg.* Ik gehoorzaamde, en zag het aangezigt van ARDASIRA .... Ik wilde ſpreeken; doch de ſpraak ontſtondt my. Liefde, verbaasdheid, blydſchap, ſchaamte, alle deeze driften beſtreeden teffens myn hart. „ Hoe! borst ik eindelyk uit," zyt gy ARDASIRA!" —— *Ja trouwloozе, ik ben 't* —— „ ARDASIRA", hervatte ik met een beevende ſtem, „ waarom ſpeelt gy „ dus met eene ongelukkige drift?" Ik wilde haar in myne armen drukken, *Myn Heer, gy hebt my zeker in uwe magt. Helaas! ik had gehoopt u getrouwer en ſtandvastiger te ontmoeten.* —— „ Voert gy," was myn woord, „ hier voorts het gezag; ſtraf my, indien het u behaage over 't geen ik gedaan „ heb." Weenende voegde zy my toe, ARSACES *gy verdient het niet.* —— „ Myne dierbaare ARDASIRA," vroeg ik, „ waarom my in die verlegenheid gebragt? Kondt gy verwagten „ dat ik ongevoelig zou weezen voor bekoorelykheden, welke „ ik nimmer afliet te bewonderen? Heeft de ſterke Liefde„ drift een nieuw voorwerp gevonden? Waart gy. . gy zelve „ het niet, die ik aanbad? Zyn dit niet dezelfde hemelſche „ bevalligheden; welke ik met een onverzaadbaar genoegen „ aanſchouwde —— Ach! ſprak zy, *gy zoudt een ander be„ mind hebben.*" Neen, „ was myne taal," ik kon geen ander „ beminnen. Niemand dan ARDASIRA kon my gelukkig maa„ ken. Maar ik bid u ontrust my niet langer. Zeker, indien „ 'er trappen zyn in ongetrouwheid, gy zult moeten toeſtaan „ dat ik op de laagſte geſtaan heb."

Haar tederkwynend oog op my geſlaagen, haar zoetvoerige ſtem, onderrigtten my dat zy niet langer op my geſtoord was. Ik drukte haar vol verrukking aan myn boezem. ô Hoe gelukkig is de Sterveling die het onſchatbaar voorwerp zyner Liefde omhelst! Onuitſpreeklyk is dat heil, geene dan waare Minnaars bekend! wanneer de Liefde zich in het toeneemen der drift verheugt, wanneer ieder aandoening vermaak ſchenkt, wanneer alles eischt, alles voldoening ontvangt; wanneer iemand eene volheid van zegen geniet, en nogthans, op 't zelfde oogenblik, bewust is nog meer te behoeven: wanneer de ziel zich zelven ſchynt te verlaaten, en, als 't ware, buiten de grenzen der Natuur treedt!

ARDASIRA, zich zelven herſtellende, hervatte: *Myn waarde* ARSACES! *de heyigheid myner Liefde heeft my deeze zeldzaame dingen doen ondernemen. De geweldigheid dier drift, welke de myne kenmerkt, kan zich aan geen bepaalingen onderwerpen. Liefde valt bezwaarlyk te beſchryven, indien men haare grilligheden niet onder haare grootſte vermaaken telt. In den naam der Goden! verlaat my nimmer weder. Wat kan u ontbreeken? Gy zyt ge-*

gelukkig, als gy my beminte. Zeg, belooft, zweer my, dat gy hier wilt blyven.

Ik deed duizend beloften, alleen afgebrooken door herhaalde liefdesverrukkingen, en zy geloofde my. ——— Wy genooten, in *Sogdiana* een geluk, met geene woorden te beſchryven. Slegts eenige maanden had ik my in *Margiana* opgehouden, en myn verblyf aldaar my van Staatzugt geneezen. Ik ſtond in blaakende gunst by den Koning; doch ik bevond welhaast, dat hy myn betoon van Dapperheid niet kon pryzen, zonder zyne eigene Lafhartigheid te wraaken. In myne tegenwoordigheid ſcheen hy verlegen; het bleek, 't was hem onmogelyk my te beminnen. Dit ontging de waarneeming zyner Hovelingen niet: en, van dat oogenblik af, droegen zy zorge, om my niet te veel agtings te betoonen. Met één woord, om my te berooven van de verdienſten, dat ik den Staat uit een dreigend gevaar gered hadt, hield men ten Hove het in 't algemeen daar voor, dat 'er geen gevaar in 't geheel geweest was.

In deezervoegen even zeer afkeerig van Slaaverny en Slaaven, was ik nu niet vatbaar voor eenige drift, dan voor myne Lieſde tot ARDASIRA, en ik agtte my duizendmaal gelukkiger, in het erkennen der eenige afhangelykheid, die zo veel bekoorelyks voor my had, dan in weder te keeren tot eene onderwerping, welke ik zou moeten haaten. ——— Wy hadden alle blyken, dat onze weldaadige Genius ons vergezelde. Steeds vonden wy denzelfden overvloed, en waren getuigen van nieuwe wonderen. Een Viſcher verkogt ons een visch: men bragt my een zeer kostbaaren ring, uit deszelfs ingewand gehaald. — Geld, op een anderen tyd, ontbreekende, zond ik na een digt bygelegene Stad, om eenige Juweelen te verkoopen. De volle waarde werd my bezorgd; en, eenige dagen laater, zag ik die zelfde Juweelen op myn tafel. Groote Goden! dagt ik, is het dan onmogelyk verarmd te worden. ——— Wy wilden eens onzen Genius verzoeken; en baden. dat hy ons eene onmeetlyke ſomme zou verſchaffen. Maar hy overtuigde ons welhaast van onze onbeſcheidenheid. Eenige dagen daar naa, vonden wy op tafel, de geringſte ſom, welken wy ooit ontvangen hadden. Wy konden ons van lachen, op dit gezigt, niet bedwingen. *De Genius*, zeide ARDASIRA, *is genegen om zich met ons te vermaaken* ——— „ Ach!" boezemde ik uit, „ de Go„ den ſchenken hunne gunſten wyslyk. Het beſcheiden deel, „ 't welk zy toeſchikken, is oneindig meer waardig dan de „ ſchatten. welk zy weigeren." ——— Laage driften waren by ons onbekend. Gierigheid en Eerzugt ſchoenen van ons geweeken, als driften, die tot ons niet behoorden. 't Geluk, 't geen zy ſchenken, is alleen geſchikt, om het ledige aan te vullen, in zielen, door de Natuur niet verrykt. 't Is de ydele begogeling der zodanigen, die buiten ſtaat zyn, om dat be-

Digitized by Google

beſtendig Geluk te ſmaaken, 't welk Wysheid en Deugd alleen ſchenken.

Reeds heb ik u gezegd, dat wy ons aangebeden vonden, door het weinig volks, 't geen ons gezin uitmaakte. ARDASIRA en ik beminden elkander, en ongetwyfeld is het een natuurlyk uitwerkzel der Liefde, haare Dienaars gelukkig te maaken. Dan de algemeene goedwilligheid, welke wy vinden by allen, die ons omringen, kan een zekerder bron van geluk weezen dan Liefde zelfs. 't Is onmogelyk voor een welgeplaatst hart, geen genoegen te ſcheppen, te midden dier algemeen heerſchende goedwilligheid. Wondere ſchikking der Natuure! De Mensch is nimmer zo volkomen zyn eigen Heer, als wanneer hy het minst ſchynt te weezen. Het hart heeft geen waar genoegen, dan als het zich uitbreidt: deszelfs genietingen zyn van geen eenzaame natuur. —— Van hier is het, dat die denkbeelden van Grootheid, welke het hart doen inkrimpen, de zodanigen bedriegen, die 'er zich door laaten inneemen. Dit is de rede dat zy verbaasd ſtaan, waarom zy niet gelukkig zyn, in 't genot van 't geen zy zich verbeeld hadden, geluk uit te maaken; dit niet vindende, en deeze grootheid reeds verkreegen, dingen zy na nog hooger ſtaat. Kunnen zy hunne wenſchen niet voldaan krygen, zy agten zich ongelukkig. Slaagen zy, het geluk wykt op nieuw.

Den oorſprong hier van, mogen zy aan den Hoogmoed toeſchryven, welke, langen tyd de heerſchende hartstocht zynde, ons van allen genot berooft: want, door onze uitzigten tot ons zelven te bepaalen, wordt dezelve noodwendig een bron van ſmerte. Deeze aandoening ontſtaat uit de bekommerdheid des harten, 't geen, altoos gevoelig dat het gevormd is om te genieten, nogthans nimmer geniet; 't geen bezeft dat het gemaakt is, om anderen te omvatten, nogthans geen vriend heeft.

Op die wyze, zouden wy alle de zaligheden, welke de Natuur den Mensch ſchenkt, als hy haare voorſchriften gehoorzaamt, genoten, onze dagen in vreugde, onſchuld en vredegeleeten hebben; de wisſeling der jaaren alleen tellende by het uitſpruiten der bloemen en het rypen der vrugten, zouden deeze voorby geſneld weezen, met de ſnelvlugtigheid eens gelukkigen leevens.

Ik zou ARDASIRA van dag tot dag gezien, en by herhaaling myne Liefde betuigd en betoond hebben: en dezelfde aarde had haar en my, in 't einde, overdekt. —— Maar ſchielyk verdween al myn geluk, en ik beleefde eene droevige omwenteling van myn Lot.

('t Vervolg en Slot by eene nadere gelegenheid.)

HAN-

Digitized by Google

HANNIBAL AEN FLAMINIUS;

NAER HET FRANSCH VAN DEN HEERE DE LA HARPE.

Door

L. STOPPENDAAL, P. Z.

Verwin, en zie, in 't eind, uw wraek voldoening geeven,
Gij, die Tirannen dient, vervolgers van mijn leven!
Gij Rome, na het kwaed, dat ik u lijden deed,
Ducht Hannibal niet meêr, hij is ten dood gereed!
Gij wacht niet, tot uw haet, op 't einde mijner dagen,
Zich van mij zag verlost; het bloed, door zo veel' ſlagen
En d' ouderdom, nog in mijne aderen geſpaerd,
Wilt gij, ô gruwelſtuk! vergieten door het zwaerd.
Romeinen! die, weleer, verraeders hebt doen ſneeven,
Zijn dit de lesſen, door uw' vaders u gegeeven?
Getrouw aen hunnen pligt, dien gij zo ſnood onteert,
Verwonnen zij alleen, daer gij een' moord begeert.
Uw lafheid dwingt een' Vorst, met valſchen ſchroom belaeden,
Door een trouwloos verbond zelfs zijnen vriend te ſchaeden.
Gij kruist de Zeeën door, en, tot op deezen grond,
Jaegt gij een' grijzaerd na, of gij hem dooden kond.
Behael, Flaminius, behael zo laeg een zegen!
Mijn hoofd is voor u veil! 'k vlieg in de dood u tegen!
'k Voorkwam u, daer ik zelf, tot ſchraeging van mijne eer,
Mijn graf gedolven heb, en uwen trots verneêr.
Denk nooit, dat Hannibal den ſtatelijken wagen
Zal volgen in triömf, die bittre ſmaed verdraegen,
Noch met geboogen hoofd, daer hij van ſchaemte gloeit,
Uw' Romers toonen hunn' verwinnaar, wreed geboeid.
Gij hebt, ô Noodlot! met mijn' haet den ſpot gedreeven!
Mijn trotſche Weêrpartij had zeker moeten ſneeven;
Gij ſpaerde haer alleen .... Waerom hebt gy me niet
Geſchikt tot haer bederf, waer voor ik 't licht geniet!
ô Rome! droeve naem! u durf ik nog trotſeeren!
Ik moet mij vlooken, die uw hoogmoed wil vernêren.

Mijn

Mijn woede bragt mij, van het uiterst waerelds end,
Naer het beſneeuwd Gebergt, dat niet dan winters kent.
Ik zogt Kartagoos hoon door uwen val te wreeken;
De haet deed mij natuur verwinnen in die ſtreeken.
Uw Legerhoofden zag ik vluchten door het veld;
Ik baedde in 't ſtroomend bloed van menig Oorlogsheld.
Italiën, ten prooi van mijne folteringen,
Werd een geducht tooneel van moord en plonderingen.
Hoe veel geſneuveld kroost, en Weduwen in druk!
Uw muuren klonken van dit ijslyk ongeluk!
Ô Dag van mijne wraek! Ô Cannes roemrijke oorden!
Ô Capua! welks pracht en wellust mij bekoorden!
Was zulks des Hemels wil! en is, in onze daên,
'Er yaek een oogenblik, waer in we ons zelf verraên?
Ik, van een Vaderland, ondankbaer, gansch verlaeten,
Joeg tegen u de magt der Aſiaenſche Staeten.
Mijn vlijt, die u, alöm, ten mededingſter ſtrekt,
Had, in 't Heeläl, voor u een' Hannibal verwekt.
Ô Bloode Pruſias! die, door lafhartig poogen,
Voor 't Burgemeesterſchap uw kroon hebt neêrgeboogen,
En die gastvrijheid ſchend! wilt gij nu, door verraed,
Tirans believen, ter voldoening van hunn' haet?
Waerom, in plaets dat gij uwe eer dus zoud verlaegen,
Niet mijnen arm gebruikt, om uwen troon te ſchraegen?
De wraek, waer door mijn hand, nu ſlap, zou zijn geſterkt,
Had op de Romers wis de zegeprael bewerkt.
't Is nu gedaen! het Lot bevestigt uw vermogen!
Tirans! gij beeft, zo lang mij 't licht niet word onttoogen!
Gefolterd op den duur, door 't denkbeeld van uw' val,
Trilt gij zelfs voor den naem, en ſchim van Hannibal!
'k Werd van uw' Moeders nooit, voor mij met ſchrik bevangen,
Genoemd, dan met een' vloed van traenen op de wangen.
't Heeft Romes hoogmoed, om 't beſluit van mijnen dood,
Eén misdaed ſlechts gekost, in zijn' gewaenden nood.
Men zal de waereld door, met ſchampren hoon vermelden,
Dat dees Verwinnaers van zo dappere oorlogshelden,
Die ſiere Zoonen van 't Romeinsch Gemeenebest,
Die meesters waren van zo menig ſchoon Gewest;
Wen alles hen ontzag; als reeds voor hunne Wetten

Gansch

Digitized by Google

Ganseh Asia zich boog, geen Vorst zich dorst verzetten;
Toen op Kartagoos puin hun ſtandaerd was geplant,
En Griekenland door hen gelegd was aen den band;
Die van een' zwakken man, reeds afgeleefd van dagen,
't Rampzalig overſchot des levens nog belaegen;
Dat dees Romeinen, die als 't hunnen haet ſlechts wreekt,
Zich niet bekreunen, wat de waereld van hen ſpreekt,
Zich hebben naer een' hoek van Aſiën begeeven,
En daer, hunn' naem ten ſchand, hem door het gif doen ſneeven!

Voleind, ô Rome! breid uw' ketens verder uit!
Mijn laetſte levensſnik geeft u 't Heelal ten buit.
Maer mogten de Tirans, die gy ons hebt gezonden,
Bij 't twisten om den buit, zijn op hun prooi verſlonden!
Uw' burgers, daer het vuur in uwe muuren gloeit,
Zich hechte kluisters ſmeên, en met hun bloed beſproeid!
Mogt eens (en deeze hoop kan myne ſmart verligten)
Het trotſche Kapitool voor zyne zwaerte zwichten!
Dat alle Volken, met de Wapens in de hand,
Uw grijzaerds en uw kroost vermoorden in den brand!
Zich met hun bloed verzaên, mijn wraek niets doen ontbeeren,
En in een wildernis uw' wyden kreits verkeeren!
Wijt, in dat aklig uur, alleen uw ongeval
Aen uwe Schenddaên, en den vloek van Hannibal!

* * *
* *
*

LUGTS.

Digitized by Google

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, MAART, 1787.

	Bar:	Th:	Wind.		Bar:	Th:	Wind.	
1	28. 11-0	45	ZW	10 z betr.	29. 3-0	45½	NW	2 z. betr.
	— 9-2	55	——	12 wolkig Rb.	17 — 3-5	52½	NNW	5 ——
	— 7-5	53	——	10 z. betr. Rb.	— 4-2	44	N	6 ——
	— 6-0	50½	——	13 —— o helder	— 5-5	41	NO	4 wolkig iets Reg.
2	— 5-1	52	W Z W	14 o helder z. betr.	18 — 6-2	49	NNO	3 z. betr.
	— 7-0	44½	——	14 z. betr.	— 6-1	42	——	2 helder 10 u. dond.
	— 6 5	45	——	13 —— iets R.	— 5-8	38	NW	1 o. helder z. betr.
3	— 5-6	52	——	10 —— Rb.	19 — 4-8	50	NNW	2 ——
	— 2-0	47½	ZW	12 zw. R.	— 4-3	43	——	2 donker
	— 1-2	44½	——	8 donker R.	— 4-3	44	ONO	2 o. helder
4	— 4-5	49	W 8.	10 z. betr. zw. R.	20 — 4-3	53	——	2 helder
	— 9-0	38	N	8 zw. wolken Rb.	— 4-6	42	ZO	2 ——
	— 11-0	37½	NO	6 donker	— 4-8	36	——	1 ——
5	— 10-3	40	O t N	4 wolkig	21 — 4-5	52½	OZO	2 ——
	— 9-1	34½	ZO	4 donker fn.	— 3-9	42	ZO	2 ——
	— 8-7	36	ZZO	3 —— z. betr.	— 2-8	37	Z 2 Z t O	3 o. helder
6	— 6-5	50	Z	8 z. betr. 3 u. R.	22 — 1-5	56	——	3 helder
	— 2-1	48	Z t O	12 zw. R. den geh. N.	— 0-0	44	Z t W	2 ——
	— 2-3	44½	NW	6 zw. R. tot 9 a 10 u.	28. 10-0	43	ZZW	6 betr. donker
7	— 5-0	46¼	——	4 wolkig	23 — 7-8	51	——	9 1 u R.
	— 8-5	40	——	3 o. helder.	— 5-5	45½	——	10 zw. R.
	— 10-3	38½	WNW	2 ——	— 5-3	43½	Z W	8 zw. R.
8	— 11-4	46	W	2 ——	24 — 6-2	44	NW	6 R. tot 4 u donk.
	— 11-5	37	O	2 ——	— 9-6	42	W	2 z. betr.
	— 10-0	35	ZO	2 ——	— 11-0	37½	ZW	2 o. helder
9	— 8 5	48	O ZO	2 ——	25 — 11-2	54	ZZO	4 wolk. o. helder
	— 7-5	41	ZZO	3 donker	— 10-7	47	——	6 betr.
	— 6-2	38½	Z	4 o held. donker.	— 9-8	46	Z	8 7 u. R.
10	— 3-5	46½	ZZW	8 1222 uzw. R. zw w.	26 — 9-6	54¾	——	7 donk. R.
	— 2-8	43	——	12 zw. R.	— 9-1	51	——	6 —— R.
	— 9-0	40½	W	8 wolkig o. held.	— 8-7	47	WZW.	6 wolkig o. held
11	— 11-8	49	W t Z	6 helder	27 — 8-5	53	——	8 ——
	29. 1-6	41	W	4 z. betr.	— 8-7	47	——	2 z. betr.
	— 3-2	36½	NW	2 o. helder	— 7-8	44½	W	4 R. wolkig
12	— 4-8	48	NNW	0 helder	28 — 7-0	54	WZW	6 Wolkig
	— 6-2	38	NW	0 ——	— 6-0	49	——	8 R. donker.
	— 6-7	36½	WZW	0 ——	— 4-5	49	ZW	10 donker R.
13	— 7-0	52½	ZW	2 —— betr.	29 — 4-8	48	WZW	11 zw. wolken
	— 7-3	43	——	1 ——	— 4-5	46	——	8 R.
	— 7-0	42	W	1 —— o. helder	— 5-0	50	ZW	6 wolkig o. held
14	— 6-7	54	NW	0 ——	30 — 5-0	63	—— 6.	7 o. h. zw wolken
	— 6-0	43	——	1 o. helder	— 5-8	50½	W	2 z. betr. R.
	— 5-3	40½	——	1 betr.	— 6-5	46	——	4 R. wolkig
15	— 4-8	50½	——	1 z. betr. iets R.	31 — 8-9	55	——	4 o. helder
	— 4 4	42	——	0 —— o. helder	— 10-6	45	NW	2 ——
	— 4-0	44	W t N	2 ——				
16	— 3-5	52	WNW	3 o. helder				
	— 3 1	47	——	2 z. betr.	28. 10 72/96	45 57/96	——	5

Th. den 2 's nam. 1u. 53.
15 mid. 12u. 52.
29 voorm. 11u. 52.

Th. 's mo. 42 7/31
's mid. 51
's av. 43 27/31

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OVER, EN OPHELDERINGEN VAN, DE GODSPRAAK, HAGGAI II. 6, 7, 8 en 9.

„ De Eerw. Heer WILLIAM NEWCOME, D. D. *Biſchop*
„ *van Waterfort*, heeft onlangs een Werk in 't
„ licht gegeeven, getyteld: *An Attempt towards an im-*
„ *proved Verſion, a metrical Arangement, and an Ex-*
„ *plication, of the Twelve Minor Prophets.* De geleerde
„ Schryvers van *the Monthly Review*, verſlag van deezen
„ Letterarbeid geevende (*), ſtaan byzonder ſtil, op 't
„ geen men 'er in aantreft, ten aanziene van de in ons
„ Opſchrift gemelde Godſpraak van Propheet HAGGAI:
„ wy vonden het daar vermeldde, der vertaalinge, en
„ plaatzinge in ons *Mengelwerk*, overwaardig. Schoon
„ een gedeelte alleen voor de Geleerden geſchikt is, zul-
„ lende algemeener aanmerkingen, onzen Leezeren van een
„ anderen rang, zo wy hoopen, niet ongevallig weezen."

* * * * * *

't Is een onbetwistbaare waarheid, dat alles, wat niet eigenlyk kan dienen tot onderſchraaging des *Christendoms*, gereedlyk moet afgeſtaan worden; naardemaal de beste zaak lydt, door eene onkundige en geen ſteek houdende verdeediging. Dan, 'er ſchynt, by zommige hedendaagſche Schryveren, eene ontrustende neiging, om de baarblyklykheid op het eerſte vermoeden van derzelver volſlaagene egtheid, te verlaaten; na eene neiging, die ſchoon ze gepaard kan gaan met de beste oogmerken, de opregtheid tot een uiterſte ſchynt te voeren, en door de vyanden van ons Geloof, als koelheid en onverſchilligheid, kan geduid worden.

Of de Voorzegging van Propheet HAGGAI II. 6, 7, 8 en 9, onder die bewyzen behoort, welke niet te ſchielyk aan

(*) *Monthly Review.* 1787. p. 43.

Digitized by Google

aan onzen Tegenſtanderen moet opgegeeven worden, hangt in geſchil. Ten einde onze Leezers eenigermaate over 't zelve kunnen oordeelen, zullen wy de plaats, gelyk de Biſchop NEWCOME dezelve heeft overgezet, opgeeven, met de bedenkingen van Dr. HEBERDEN, over dezelve; 'er eenige van onze eigene aanmerkingen byvoegende:

Want dus ſpreekt Jehovah *God* der Heirſchaaren:
Nog eens *meer*, *in* een korten *tyd*,
Ik zal de Hemelen en de Aarde doen beeven,
En de Zee en het drooge Land:
En ik zal alle Heidenen doen beeven;
En het verlangen (*) aller Volken zal komen;
En ik zal dit Huis met heerlykheid vervullen
Zegt Jehovah *God* der Heirſchaaren.
Het zilver *is* myne, en het goud *is* myne,
Zegt Jehovah *God* der Heirſchaaren.
Grooter zal zyn de heerlykheid
Van dit laatſte Huis dan van het eerſte,
Zegt Jehovah *God* der Heirſchaaren,
En in deeze plaatze zal ik vrede geeven,
Zegt Jehovah *God* der Heirſchaaren.

Dr. HEBERDEN heeft, over deeze Verzen, de volgende bedenkingen medegedeeld. „ De Propheet bemoedigt hier „ de *Jooden*, even uit de Gevangenis wedergekeerd, om „ hunnen Tempel te herbouwen, en verzekert hun, dat „ de luister en rykdom van dit nieuw Gebouw groot „ zouden weezen, en verre zyn, van, als nietig te ſchy„ nen in de oogen der geenen, die zich de Grootheid des „ Eerſten Tempels herinnerden. Dit is de in 't oogloo„ pende zin deezer woorden, en zou men misſchien „ nooit om eenen anderen gedagt hebben, indien de „ *Vulgata*, of de Gemeene Latynſche Overzetting, de „ woorden חמדת כל הגוים niet vertaald hadden *Deſi„ deratus cunctis gentibus.* — *De Begeerte of Wensch, „ aller Volken*, in ſtede van *Het Begeerlyke* of de *kost„ lyke dingen aller Volken*: de rechte Vertaaling dier „ woorden, in welken zin men ze ook aantreft, in alle „ oude Overzettingen, de *Vulgata* uitgezonderd. Maar „ de

(*) Of *Begeerlyke Dingen.*

Digitized by Google

„ de Vulgata was de eenige, die men, eeuwen lang, alleen
„ las, en verſtond; van hier het denkbeeld, dat CHRISTUS
„ de Perſoon moest zyn, van alle Volken verlangd, en
„ dat hy, door zyne tegenwoordigheid, den luister van
„ deeze Tempel zou vermeerderen.

„ De *Engelſche* Overzetters van den Bybel, met dit
„ denkbeeld ingenomen, volgden de *Vulgata*, tegen de
„ duidelyke meening van den Hebreeuwſchen Text, en
„ verſchilden van alle de andere oude Vertaalingen.

„ De Geleerde Vader HOUBIGANT, die als een *Roomsch-*
„ *gezinde* gereed is om aan de *Vulgata* alle agting te
„ betoonen, erkent dat חמדת de Nominativus zynde,
„ gevoegd by een meervoudig Werkwoord ובאו, een
„ meervoudig naamwoord moet weezen, en overgezet wor-
„ den *Kostbaare Dingen*, dat men hiertoe ook bepaald wordt,
„ door de daarop volgende melding van Zilver en Goud;
„ en de Propheet niets anders beoogde, dan de rykdom
„ van dit Huis, en der Gereedſchappen in 't zelve.

„ Het blykt uit MACCABEEN I. 21 en 22, dat de Twee-
„ de Tempel, met de daad, zeer ryk vercierd was, en in
„ het 23 vers, van 't zelfde Hoofdſtuk, wordt ANTHIO-
„ CHUS gezegd, het Zilver en Goud, en de *Kostlyke* va-
„ ten te hebben weggenomen; waar men, was dit Boek
„ in 't *Hebreeuwsch* geſchreeven geweest, naar allen ſchyn,
„ het zelfde woord als by HAGGAI zou hebben aange-
„ troffen.

„ 't Is aanmerkelyk, dat dit zelfde *Hebreeuwſche* woord
„ gevonden wordt DAN. XI. 43, gevoegd by Goud en
„ Zilver, en door de *Engelſche* Overzetters vertaald,
„ *Kostbaare Dingen*. JESAIA vermeldt in het LXIV. 11,
„ de verwoesting des Tempels, en met denzelven מחמדינו
„ alle onze, of deszelfs *Heerlyke Dingen*, bykans het
„ zelfde woord als wy by HAGGAI aantreffen. Zie ook
„ JOËL III. [Hebr. IV.] 5. en NAHUM II. 9. [Hebr. 10.]

„ Daarenboven is het, volgens JOSEPHUS, geene waar-
„ heid, dat de tegenwoordigheid van den MESSIAS im-
„ mer iets toevoegde aan de Heerlykheid des Tempels,
„ ten tyde van HAGGAI gebouwd: want die *Joodſche Ge-*
„ *ſchiedboeker* verzekert ons, met de uitdruklykſte woor-
„ den, dat, eer CHRISTUS gebooren wierd, deeze Tem-
„ pel was afgebrooken, en de grondſlagen door HERODES
„ waren weggenomen, die een geheel nieuwen Tempel
„ in ſtede bouwde, zyne woorden luiden: Ἀπὸ δὲ τῆς

„ ἀρχαίας θεμελίας, καὶ καταβαλόμενος ἑτέρας, ἐν αὐταῖς τὸν ναὸν
„ ἔγειρε, JOSEPHUS, *Antiq.* Lib. XV. 11. 3. [HERODES]
„ *naa dat hy de oude grondſlagen hadt weggenomen, en*
„ *andere gelegd, bouwde daar op den Tempel.* Indien 'er
„ nu eenig onderſcheid is tuſſchen herbouwen en herſtel-
„ len, indien HAGGAI's Tempel van SALOMON's verſchilde,
„ en de Tweede Tempel was, dan was de Tempel van
„ HERODES dezelfde niet met HAGGAI's: doch met de daad
„ de Derde Tempel (*).

„ De ſchynbaarſte tegenwerpingen, tegen den *Chriſtely-*
„ *ken Godsdienſt*, heeft men ontleend uit de zwakke be-
„ wyzen tot deszelfs verdeediging aangevoerd: en kan
„ 'er een zwakker zyn, dan, wanneer men den Oor-
„ ſpronglyken Text geweld aandoet, om eene Voorzegging
„ te vormen, en het uitdruklyk getuigenis der beste Ge-
„ ſchiedſchryvers, van dien tyd, wederſpreekt, om te too-
„ nen, dat dezelve haare vervulling bekomen heeft?"

Biſchop NEWCOME denkt, dat de rechte Leezing חמדות en de *Vau* overgeſlaagen is, dewyl dezelve vergoed werd door een punt. Ter ondersteuning van deeze gisſing, merkt hy op, dat de Overzetting der LXX heeft τὰ ἐκλεκτὰ, en de *Arabiſche* vertaaling *Electa, exquiſita.* Hy voegt 'er by, dat het woord in 't meervoudige gebruikt is, met de kragt van het enkelvoudige, gelyk *Deliciæ* of *Spes* in 't Latyn DAN. IX. 23. waar de LXX en de *Arabiſche* Overzetting het te regt aanvullen איש *vir deſideriorum.* HOOGLIED V. 16. leezen wy וכלו מחמדים & *ipſe totus deſideria* voor *diſiderabilis;* dat CATULLUS *Amores* voor een Perſoon gebruikt, en CICERO in deezervoege TERENTIA en TULLIOLA ſchryft *Valete mea deſideria.*

De Biſchop erkent, dat 'er eene zwaarigheid is, om המדות op een Perſoon toe te paſſen, en dat wy zouden verwagten in den Text te vinden ובאת הפדת & *veniet deſiderium.* Hy denkt, dat, indien deeze zwaarigheid kon te boven gekomen worden, het eene gemaklyke en natuurlyke taal is te zeggen, dat *Hy*, na wien het *verlangen* van alle Volken behoorde uitgeſtrekt te weezen, *zou komen.*

Met betrekking, nogthans, tot de eigenaartigheid om een enkelvoudig naamwoord חמדת met בא een meervoudig werkwoord te verbinden, ontvangt deeze wyze van uitdruk-

(*) De Geleerde Mr. PEIRCE erkent, dat dit de *Derde Tempel* geweest hebbe, in zyn *Paraphr. on Hebr.* XII. 26. p. 189.

Digitized by Google

drukking misschien eenigen steun uit de *Chaldeeuwsche Paraphasis*, die, volgens de aanmerking van Bisschop NEWCOME, het *Hebreeuwsch* in de ongrammaticaale wyze van spreeken volgt. Dan wy onderwerpen aan het oordeel onzer Taalkundige Leezeren, of de volgende voorbeelden niet eenigermaate kunnen strekken, om de taalschikking in de plaats van HAGGAI te regtvaardigen.

EXOD. I. 10.

כִּי תִקְרֶאנָה מִלְחָמָה

Cum EVENERINT *bellum.*

PSALM CXIX. 103.

מַה־נִּמְלְצוּ לְחִיכִי אִמְרָתֶךָ

Quam DULCIA SUNT *palato meo eloquium tuum.*

PROV. XXVIII. 2.

נָסוּ וְאֵין־דֹּדֵף דָשָׁע

FUGERUNT, *et non persequens, Impius.*

Voorbeelden van dien aart ontbreeken ons niet in andere taalen, ter blyke strekke alleen deeze plaats uit SOPHOCLES.

Κὐ τις ἐσθ ὃΣ ὐ
Τὸν τȣ̃ μανέντος κἀιπϐȣλευτȣ ϛρατȣ̃
Ευναιμον ἈΠΟΚΑΛΥΝΤΕΣ.

Dan mogelyk zal het meer regtstreeks ter zaak doen op te merken, dat, wanneer twee zelfstandige naamwoorden in eene zinuiting zamengevoegd worden *in statu regiminis*, gelyk de Taalgeleerden het noemen, ('t geen juist het geval is van de plaats, welke wy nagaan,) als dan het werkwoord zomtyds in getal overeenkomt met het laatste zelfstandig naamwoord, schoon het natuurlyk met het voorgaande daar in moest zamenstemmen. Zo leezen wy 2 SAM. X. 9.

וַיַּרְאֵיוֹאָבכִי הָיְתָה אֵלָיו פְּנֵי הַמִּלְחָמָה.

Et vidit Joab quod ESSET *contra se facies* (plur.) *belli.*

Hier komt het werkwoord met het laatste naamwoord מִלְחָמָה overeen in geslacht en getal, in stede van meer-

Digitized by Google

voudig geſteld te zyn הוּא en overeenkomende met פְּנֵי

Wy zullen 'er eene andere plaats by voegen, die, in dit opzigt, volkomen gelyk ſchynt te ſtaan met HAGGAI.

JOB XV. 20.

וּמִסְפָּר שָׁנִים נִצְפַּן

Et NUMERUS *annorum* ABSCONDITI SUNT.

Ware het noodig over dit onderwerp uit te weiden, wy mogten aanmerken, dat de ſchikking, welke wy getragt hebben te ſtaaven, verderen ſteun ontvangt uit de overeenkomst. In het voorbeeld uit SAMUEL bygebragt, merkten wy op, dat het werkwoord in geſlacht zo wel als in getal overeenkwam, met het laatſte zelfſtandig naamwoord, in ſtede van met het eerſte.

Een dergelyk voorbeeld, ten opzigte van het geſlacht, ontmoeten wy LEVIT. XIII. 9.

נֶגַע צָרַעַת כִּי תִהְיֶה בְאָדָם

Plaga lepræ cum fuerit in homine.

Het werkwoord תִּהְיֶה is vrouwlyk, en komt overeen met צָרַעַת het laatſte zelfſtandig naamwoord, in ſtede van met נֶגַע 't welk manlyk is, en יִהְיֶה vordert.

Wederom JEREM. X. 22.

קוֹל שְׁמוּעָה הִנֵּה בָאָה

Vox rumoris ecce venit.

Hier is het werkwoord weder Vrouwlyk, en komt overeen met het laatſte in ſtede van het voorgaande Zelfſtandige naamwoord, 't welk Manlyk is.

Deeze en andere voorbeelden, van denzelfden aart, welke wy gereedlyk zouden kunnen bybrengen, wyzen uit, dat het *Hebreeuwsch* vol is van Taalonregelmaatigheden, welke zeer veel overeenkomst hebben, met die wy thans poogden op te helderen. Zy verſchaffen, derhalven, eene ſoort van bewys uit de overeenkomst ontleend, 't welk vrylyk, en misſchien met vrugt, mag toegeſtaan worden.

Bisſchop NEWCOME's tegenwerpingen tegen HOUBIGANT's verklaaring zyn, de groote ſtaatlykheid der inleidinge vers 6, en

Digitized by Google

6, en van het begin van vers 7. als mede de oneigenheid der taale: De begeerlyke dingen van alle Volken zal *komen*. Veel beter luidt het: de begeerlyke Dingen van alle Volken *zullen aangebragt worden*. Deeze tegenwerpingen klemmen zeker; by dezelve zouden wy voegen, de gelykluidende Voorzegging by MALACHIAS III. 1. welke onlochenbaar op den MESSIAS fluit, en door Bisschop NEWCOME, in deezer voege wordt overgezet.

Ziet ik zal myn' Bode zenden,
En hy zal den weg voor my bereiden:
En de Heer, dien gy zoekt,
Zal fnellyk tot zynen Tempel komen, enz.

Wat de eigenaartigheid betreft, om de plaatzen, den Tempel betreffende, toe te paſſen op die door HERODES herbouwd is, denkt de Bisschop met veel regts, dat, veronderſtellende, dat het 10 vers eene voorſpelling van den Meſſias behelst, dit niet naauwkeuriger behoorde te worden uitgedrukt: want zulks zou den *Jooden* aanleiding gegeeven hebben, om de verbreeking des Tempels, toen gebouwd, en de oprigting van een ander in deszelfs ſtede, te verwagten. Dewyl de Herbouwing des Tempels door HEROD s, het langzaam werk was van *zes en veertig jaaren*, denkt hy, dat de *Jooden* nooit eenig onderſcheid in naam maakten, tusſchen den Tempel van ZERUBBABEL en HERODES. Het gezag van veele *Rabynen* onderſchraagt dit denkbeeld des Bisschops.

[Wy kunnen, wat den Tempel van ZERUBBABEL en HERODES betreft, niet nalaaten hier by te voegen, 't geen onze Vaderlandſche Geleerde *Doopsgezinde* Leeraar JOANNES STINSTRA, in zyne Leerreden over HAGGAI's Voorzegging, in den voorleden Jaaren uitgegeeven, met zeer veel oordeels heeft opgemerkt.]

„ Men geeft voor, dat de Heerlykheid, door HAGGAI
„ vermeld, die den Tweeden Tempel zou vervullen, niet
„ op onzen Heere CHRISTUS ſlaan kan: dewyl deeze niet,
„ ſtaande den Tweeden, maar in den Derden Tempel is
„ verſcheenen, welke, naar het verhaal van JOSEPHUS,
„ door HERODES DEN GROOTEN, onder welken de gezegende JESUS naderhand ter wereld kwam, van den grond
„ af nieuw geſtigt is. Zommige Geleerden hebben dit

Digitized by Google

„ verhaal wel als valsch verworpen (*a*); doch dit is de „ knoop doorgehouwen, niet losgemaakt. Dat JOSEPHUS, „ omtrent eene zo kort voorledene en openbaare zaake, „ zo bot, en met zo veele omstandigheden, tot twee- „ maalen toe, (want wy vinden het in twee onderscheide- „ ne Werken (*b*)), zou geloogen hebben, is niet waar- „ schynlyk. Wy kunnen zyn berigt gelooven, en even- „ wel onze uitlegging, (dat de MESSIAS in den Tweeden „ Tempel kwam,) wettigen. Hy verhaalt ons immers „ niet, dat HERODES den Tempel tot den grond toe af- „ gebroken (*c*), en naderhand weder opgebouwd, maar „ dat hy dien hooger opgetrokken en vergroot heeft, door „ het byvoegen van nieuwe gebouwen. Dus bleef „ het inderdaad dezelfde Tempel, die onder ZERUBBABEL „ gestigt was, de Tweede Tempel. Hy maakt wel ge- „ wag van het *uitneemen der Fundamenten*; maar dit ziet „ waarschynlyk op zommige gedeelten, die te zwak wa- „ ren om een hooger opgetrokken gestigt te draagen. Dit „ mogen wy te meer vaststellen, naardemaal deeze zelfde „ Historieschryver elders (*d*) rekent, dat 'er maar twee „ Tempels geweest zyn, die van SALOMON en die van „ ZERUBBABEL; naa des laatsten herbouwinge door HERO- „ DES, en deezes herbouwden verwoestinge door TITUS, „ en op gelyke wyze tellen ook de andere *Joodsche* „ Schryvers maar twee (*e*); den Tempel van HERODES „ als een derde, geenzins in aanmerking neemende (*)."

(*a*) Vergelyk JO. SELDEN, *de Synedr. Hebr.* Lib. III. Cap. 13. §. 8. JO. HARDUIN de *Numm. Herod. Opp. Select.* p. 316.

(*b*) JOSEPH *Antiq.* Lib. XV. en *de Bello Judaico* Lib. I. Cap. 21. §. 1.

(*c*) Dit wordt door J. A. ERNEST, *Opusc Philol. Critic.* p. 349. &c. wel beweerd, maar niet beweezen. Καταλυσας τὸ παν ἔργον wordt niet van het werk van HERODES gezegd; maar de *Jooden* vreesden dat hy dit doen zoude Ανελως τους αρχαιους θεμελιους. κ. τ. ε. is in het nevenstaande opgehelderd. Εγειρειν kan van hooger bouwen, Καταγκενασασθαι van herbouwen, gebruikt worden. *Antiq.* Lib. §. 3. Zie daar ook RELAND, *Adnot.* (*h*)

(*d*) *De Bello Jud.* Lib. VI. Cap. 4. §. 8.

(*e*) RELAND, *Antiq. Heb.* P. 1. Cap. 6. §. 2.

Digitized by Google

GENEES- EN HEELKUNDIGE WAARNEMINGEN.

DOOR

JACOB VAN DER HAAR.

(*Vervolg van bladz.* 154.)

49. Het verdient te regt elks opmerking, dat, daar de Schryvers van de voorgaande Eeuwen, van de Scrofuleuſe Klierverharding van het Darmſcheil, Lever, Mild, Alvleesch, enz, zo dikwyls ſpreeken, en 'er te regt eene menigte Ziekten van afleiden, dat nogthans de meeste *Systhematiſche* Schryvers van deeze Eeuw, ook zelf BOERHAAVE NOG VAN SWIETEN, 'er naauwlyks van gewagen, daar het nogthans waarachtig is, gelyk de beroemde Heelmeester WHITE toont, en de dagelykſche bevinding leert, dat de in- en uitwendige Scrofuleuſe Kliergezwellen, na de Kinderpokken en Mazelen, de allergemeenſte Ziekte, (ook zelf in Nederland) is. —— Ja, de inwendige ongeſteldheid der Waterklieren is zo menigvuldig, en dikwyls zo onbekend, dat ze wel eens voor eene Zenuwziekte aangezien en behandeld wordt. — Neêrlands Genees- en Heelmeesteren zyn deswegens aan den Heelmeester WHITE, oneindig, verpligt; en niet minder aan zynen Edelen Vertaaler en ſchranderen Voorredenaar, den Haagſchen Geneesheer A. THUESSINK; wien ik, voor dit ſchoonê Stuk, hier openlyk dank betuig.

50. Dan, hoe zeer ook in de tegenwoordige Geneeskundige Schriften, de inwendige Scrofuleuſe Kliergezwellen van borst en buik, waar uit zo dikwyls, en meer dan men denkt, Teering, belette Doorzwelging, Waterzugt van borst en buik, enz. ontſtaat, veelal onbekend zyn, loopt, nogthans, de groote menigte van uitwendige Kropklier-Gezwellen zodanig in het oog der Heelkundigen, dat 'er alle hunne *Systhemata* van gewagen. —— Maar wat baat het eene inwendige Ziekte, die zig maar ten deele naar buiten vertoont, met uitwendige middelen te beſtryden, wanneer men by de Geneeskonst geene hulpe vind? —— Dikwyls ben ik van ſchrandere Artzen, zo mondelyk als ſchriftelyk, geraadpleegd, om myne uitwen-

wendige hulpmiddelen, voor hunne, daar by zynde Scrofuleuſe Lyders, te willen aanwenden en mededeelen? Die ik, tot myne verwondering en ſmerte, moest antwoorden: *Dat het uitwendige kwaad eene inwendige oorzaak had, en dat ook deze laatſte, door geene uitwendige maar door inwendige middelen, moest worden te keer gegaan.* —— Toonen deze, en oneindige voorbeelden niet, hoe weinig deze Ziekte, ſchoon laugzaam van aart, dog vernielender dan de Pest, by de Geneesheeren bekend zy? Maar....

51. De oorzaak dezer Klierziekte, is duister, echter is het zeker, dat het eene Ziekte is, welk uit onze natuur voortvloeit, maar vooral door de leefwyze, lucht en land, opgewekt en vermeerderd word. —— Het is geen Ziekte die beſmettelyk is, nog door inënting der Kinderpokken, zo als de HAEN en ROWLY willen, word voortgeplant: ik heb Scrofulen en Scrofuleuſe Oog-ontſteekingen door de Kinderziekte, ten minſten voor een tyd, zien genezen. Echter is het zeker, dat kinderen, uit Klierzieke ouderen geboren, daar voor byzonder vatbaar zyn. Ik heb een groot aantal Ouders gezien, met eene Scrofuleuſe Teering, waar van het eene kind met Kliergezwellen, een een tweede met Been-Eeters, en een derde en vierde aan Hair, en Daaſworm, (Ziekten van denzelfden aart,) zukkelden; en eindelyk mede aan de Ziekte hunner Ouderen ſtierven. —— Intuſſchen is het zeer zeker, dat de Klierziekte een vry algemeene Ziekte is; maar om hier van overtuigd te worden, behoort men dezelve te kennen; en hoe zullen Jonge Artzen dit leeren, zo 'er in een *Collegium Chirurgicum* ſlegts oppervlakkig van geſproken word? —— Heelmeesters hebben, helaas! maar al te veel gelegenheid, om Jonge Artzen te onderregten; —— ik, althans, zie deze Ziekte dagelyks, en tot myne ſmerte, te veel.

52. Zo ik niet dwaal, meen ik, dat de voornaamſte oorzaak der Klierziekte in de eerſte opvoeding der kinderen, moet gezogt worden; en dat ook de voorbehoeding en genezing daar van, meer in de leefwyze en opvoeding, dan in den Medicyn-Winkel, beſtaat. Ik kan, nog behoef my daar over in een klein en onſchuldig Stukjen, meer gerigt om Artzen wakker dan wyzer te maken, ſchoon my anders geene ſtof ontbreekt, niet breed uitlaten. —— Eene dikke ongerezen Meel- of Broodpap, die door de warmte ras-zuur word, (in plaats van welbereid Vrouwe Zog,) ſchynt in de eerſte plaats noodzakelyk

Digitized by Google

lyk de Darmſcheils-Klieren te verſtoppen, te vergrooten en te verharden; —— en, in het vervolg, door nog minder Verteerbaar Voedzel, by jonge kinderen, te moeten verërgeren. —— Hier van daan dan ook, zo veele dikke, harde, buiken by de kinderen, die ook veelal, dog zonder bewys, aan Wormen worden toegeſchreven: —— Hier van daan ook het onwaardeerbaar nut, van het zagtelyk wryven van den Buik der kinderen, naar hunne ontwaking, en het dagelyks gebruik van eene rauwe eijerdoor, als de beste Zeep, om de dreigende Klierverſtopping voor te komen, of weg te neemen.

53. In de *Meyerye* van *'s Hertogenbosch*, houden byna alle boeren hun ontbyt met een Pap, of bry van Roggenmeel met de Zemelen; en hun overig voedzel beſtaat meest-al in aardappelen en Roggenbrood, zonder byna ooit Tarwenbrood, Verſche Groenten of Versch Vleesch, te zien: —— by deze zie ik zeer veel menſchen, ſchoon zy al vroeg zwaar werk doen, met ſcrofulen: —— In het tegendeel in het Maas-kwartier, (Bommel en Tielerwaard) daar altoos Tarwenbrood, Boomvrugten en zeepaartige Planten worden gebruikt, heerscht die ziekte veel minder: —— In het Noorden van Engeland en Schotland, heb ik gezien dat de Arme huislieden hunnen dorst met een weinig raauw havermeel, in water gemengd, ſtilden, en zig verzadigden met ongerezen brood van havermeel met water tot een klomp gemengd, en op eene plaat, boven het Vuur, gedroogd; en verſtond ook dat de klierziekte aldaar zeer gemeen was: —— Dan ik meen, voor dat men hier uit gevolgen trekke, dat er meer oplettenheid en proeven vereischt worden.

54. Zommige Lymphaticque kliergezwellen zyn van zulk een verwisſelenden aart, datze van de eene plaats naar een ander overgaan, of in zeere Oogen, Ooren, Neus, boven Lip, of in een hardnekkigen uitſlag op de hand, veranderen. —— Door eene anderendaagſche Koorts; —— door een aanhoudende Koorts van drie weeken; —— door eene nieuwe bezwangering; —— door eene Landreize te paard van tien weken door Duitschland; —— door den huwbaren ſtaat enz: heb ik ſcrofulen aan den hals zien verdwynen, die voorheen alle bekende in- en uitwendige middelen weerſtaan hadden. —— Tot narigt van Jonge Artzen, moet ik nog zeggen dat 'er tog veele van deze laatſte, voor hun 36ſte Jaar, aan een *Phthiſis Scrophuloſa* ſterven: —— zy werpen dan meer een taai, graauw

graauw ſnot-aartig ſlym, dan ware etter, op; ook bevat hun water, hoe bedorven ook, zelden veel ware etter: —— In dezen verwaarloosden of gevorderden ſtaat, onderſteund *Kina* ſlegts hunne kragten maar geneest hen niet.

55. Door het beſchouwen van lyken aan klierziekten geſtorven, heeft men altoos de ingewanden van buik of borst met kliergezwellen bezet gevonden; —— en uit de menigvuldige levende voorbeelden, die men dagelyks van deze ziekte ziet, zou men billyk mogen vermoeden dat men in de genezing daar van verre moest gevorderd zyn: het tegendeel is waar. —— Niets verveelt my meer dan de menigte in en-uitwendige voorſchriften der Geneeskundigen en der bygelovige hulpmiddelen, voor deze ziekte te zien. —— Niets is ook beter in ſtaat om onze onkunde van den waren aart der ziekte te toonen; echter ſchynt het my toe, dat, door het opſpooren van de voorafgaande en volgende oorzaken daar van, ook betere hulpmiddelen kunnen en zullen gevonden worden.

56. Ik heb tegen de kliergezwellen Kwikſmeeringen, en alle my bekende uitwendige middelen meest altoos vrugteloos, of althans met weinig nut, aangewend; en ſlegts alleen mogen zien dat *Setons*, die een menigte Snot-aartig ſtof uitwierpen, verharde klieren aan den hals, blindheid dreigende oogontſtekingen, en ſoortgelyke gewrigts gezwellen, zomtyds voorſpoedig genazen.

57. De geringe dienst, die ik van uitwendige middelen by Scrofulen gezien heb, heeft my niet zelden naar inwendige doen omzien. —— Dan ik moet bekennen, ſchoon daar onder oud geworden, maar weinig gevorderd te zyn. —— Ik heb, om van het gewaande *Extractum Cicutæ*, en andere nutteloze middelen, niet te ſpreeken, van *Kwikzilver*, *Spiesglas*, *Tzer* en deszelfs verſchillende bereidingen, zo veel ik kon, inwendig gebruik gemaakt, en dezelve alleen, of met *Kina* gemengd, gebruikt; en daar van zomwylen eene gunſtige, maar ook meermalen weinig, uitwerking gezien, waar van, misſchien, de langdurigheid en afkeerigheid van wispelturige lyders, oorzaak waren. Echter kan ik zeggen dat een half grein *Calomel* met even zo veel *Sulphur. Aurat. Antimon. pp.* 1. 2. 3 of meermalen daags ingegeven, zomwylen van eene heilzame uitwerking geweest zy.

58. By een beginnende of ook reeds eenigzins verouderde *Phthiſis*, *Angina* of *Asthma Scrophuloſum*, heb ik van

Digitized by Google

van dit zelfde middel, met een grein *Opium crudum*, of met vier grein *Assa Fœtida* gemengd. en op dezelfde wyze gebruikt, zomwylen veel dienst, en eene ſchynbare genezing, gezien. —— Dan niets, my bekend, werkt ſchielyker op de gezwollen waterklieren dan een Pilletje van een grein *Turpethum mineral*, met even zo veel *Succus Liq.* om den 2 of 3den avond 1 gebruikt; het welk den buik tevens zagtelyk openhoud.

59. By zwakke, bleeke, dunbloedige geſtellen met harde klieren aan den hals, en waarſchynlyk ook in borst of buik, heb ik veel dienst gezien van Pillen of een Poeder bereid van *Limatura Martis dr. XI Myrhhae opt. dr. VI*; dagelyks tot een drachma, min of meer, gebruikt: —— ook kan of behoort men van dit of ſoortgelyk middel, naar het gebruik der voorgaande Kwikmiddelen, gebruik te maken; —— dan de verſtopping is dikwyls zo groot en de klieren zo ontaart of met kalk-aarde bezet, datze, zelf door eene ſterke *Saliyatie* door kwikſmeeringen te weeg gebragt, niet ontbonden konnen worden: —— ook verzweeren zy dikwyls, op eene heimelyke en pynloze wyze, van binnen, en delen dit bedorven vogt mede aan het bloed; waar op een *Febris Hectica*, en de dood, volgt.

60. Geopende Klierverzweeringen zyn immer moeijelyk en langdurend te geneezen; —— en geen wonder! wyl de heilzame poging der Natuur zig daar door van iets ſchadelyks poogt te ontdoen. —— Dwaas handelen zy dan, die deze goede werking door uitwendige opdrogende middelen, en drukkende verbanden, tegengaan. —— *Unguentum Baſilicum*, met roode *Praecipitaat* gemengd, ſchynt het beste uitwendige middel, het welk ook zomwylen, wanneer de Verzweeringen groot of veel zyn, op de inwendige ongeſteldheid eenig vermogen heeft: ik heb 'er eene Kwyling op zien volgen, zo 'er veel *Praecipitaat* onder gemengd, of, dunnetjes op de Zweeren, om de Etter te verbeteren, geſtrooid was.

Ik bidde alle Vaderlandſche Genees- en Heelmeesters, hunne verëénigde Kunstvermogens aan te wenden, om deze zo algemeene, verdervelyke, als, helaas! zo weinig bekende, Ziekte, meer te leeren kennen, en meer vermogende hulpmiddelen uit te vinden; en ze den beroemden THUESSINK, tot het vervaardigen van eene nieuwe Verhandeling, aan te bieden: zy hebben tog alle dagen, zo zy oplettend zyn, gelegenheid, deze Ziekte te zien. Hun eigenbelang, en het belang des Menschdoms, vordert dit.

's Hertogenbosch,
den 20 *Maart* 1787.

PROE-

Digitized by Google

PROEVE OVER HET WEDER.

DOOR

P. VAN AKEN, *A. L. M. en Phil. Doctor te Leyden.*

Nuttig is de gesteltenis des Dampkrings te kennen, en de uitwerkzelen, die daar uit volgen, die men gewoon is het *Weder* te noemen: den Akkerbouw is dit voordeelig; de belangens der Scheepvaart vorderen dit af: veele andere hanteeringen slagen, door dit middel, des te beter, en ontwyken veele rampen, die zy anderzins oogenschynelyk te verwachten hadden. —— Dan, hoe nuttig dit ook zy, zoude de zekerheid van het vooruitzicht dezer uitwerkzelen echter, of de Voorwetenschap van de gesteldheid des Weders, zoo als het aanstaande is, deze nuttigheid merkelyk vergrooten; dewyl men, door dit middel, zyne belangens beter zoude kunnen bezorgen, en zaken vermyden, die ten dien einde schadelyk waren; dan, dit schynt eene moeijelyke, zoo niet wanhoopige, taak voor het menschelyk geslacht te zyn. Byaldien de oorzaken van het Weder geleid wierden, volgens wetten, gelykvormig aan die, volgens welke de streeken der afwyking van den Zeilsteen, naar de waarnemingen van den beroemden *Halley*, loopen, en die men vermoed, na een verloop van eene reeks van Jaren, door gestadige veranderingen tot dezelfde gesteltenis te zullen wederkeeren, (van welke gedachten de schrandere Wysgeer *la Lande* niet vreemd schynt te zyn,) zoude men, door vlytige en naauwkeurige Waarnemingen, mogelyk grond hebben, om te denken, dat de Weerkundige Wetenschap, eenmaal, eens dat verheven toppunt van geluk zoude bereiken. Maar, dewyl de oorzaken der veranderingen van het Weder, als 't ware, onteelbaar zyn, en deels van bekende, deels onbekende, dryfveeren afhangen, en gemelde zaken, voor als noch maar geleerde gissingen zyn, schynt de Voorwetenschap van het Weder tot noch toe een onderwerp te zyn, waar op 's menschen vernuft, niet dan met verwaandheid, bogen kan. Vlytige Waarnemingen echter, door langdurigheid van tyd genomen, zullen dit smertelyk gemis eenigzins vergoeden; en, of schoon zy zomtyds onze besluiten, daar uit getrok-

Digitized by Google

trokken, in veele opzichten doen feilen, echter, als 't ware iets opleveren, het welk veele hanteeringen, in het een of ander opzichte kan bevoordeelen. —— Eene naauwkeurige Waarneming der Winden, die 's Jaarlyks in bepaalde dagen waaijen, gevoegd by het vallen van den regen, het eene Jaar door het andere gerekend, bepaald tot een zeker getal van duimen, op de oppervlakte des aardbodems, zal ons, op een goeden grond van waarschynlykheid, het getal en den tyd der drooge en natte dagen, die wy als dan te verwachten hebben, kunnen doen gissen: de verschillende winden, in de verscheide luchtstreken, wel in acht genomen zynde, zullen ons, wanneer wy teffens op het dalen of ryzen der Quik, in den Barometer letten, zekere kundschap kunnen geven van onweeren, die op handen zyn. De Zuid Ooste winden, die doorgaans de Quik hier te lande doen zakken, zullen ons, byaldien 'er, in de bovenstreken der lucht, Zuid-Weste winden waaijen, die eenigen tyd te voren hebben aangehouden, (het welk men uit de verschillende beddingen des Zwerks kan gewaar worden,) die dus den Dampkring met veele waterige Dampen hebben opgevuld, Voorwetenschap in het zekere geven van onstuimige onweers vlagen, die aanstaande zyn. De Noord-Weste winden, die de Quik altoos doen opstygen, in gevalle zy streek houden, en door een Landwind, uit het Noord-Oosten, worden opgevolgd, zullen ons eene zekere Voorwetenschap geven van droogte, die op handen is: daar en tegen zullen zy vochtig, onbestendig, en onstuimig Weder aanduiden, by aldien zy haaren wandelweg na het Zuiden vervatten, en door dit middel de Quik op nieuw doen zakken. De Ooste Winden, ten Noorden, zullen ons, by den wintertyd, zekere aankondigers van Vorst zyn; doch derzelver duurzaamheid langer of korter, (als doorgaans afhangende van de kracht, waar mede zy waaijen, van meerder of minder hoeveelheid der deeltjes, door hunne koude opbruising Vorst veroorzakende, die zy aanvoeren, of van de zylings- of tegensovergestelde winden; daar op volgende, welke die deeltjes zamendrukken, waar door zy krachtiger werken,) in het onzekere laten. De gesteltenis der Zon en Maan, in hare verschillende Standen, met betrekking op de aarde, in verschillende Jaargetyden, by den winter of by den zomer, (zynde de aantrekkingskragt, of zoo men het noemen wil, de perslag op den Dampkring in hare Conjunctien en Quadraturen

by

by den winter grooter dan by den zomer,) zal onze wikkende gedachten, op zekere ſchreden, doen voortgaan. De golving der lucht, voor het meerder gedeelte daar door veroorzaakt, door de goede Voorzienigheid zoo wysſelyk geſchikt, om den Dampkring beſtendig te zuiveren, en die, door middel van de Quik in den Barometer, dagelyks op gezette ſtonden wel waargenomen, en in een nette ſchaal, overeenkomſtig met die van den Barometer, op het papier gebracht, door aanſtipping zeer gemakkelyk kenbaar word, zal onze giſſingen, by aldien we de ſtreken der winden, en de geſteltenis des Dampkrings, zoo als zy kort te voren geweest is, wel in acht neemen, veel al, op het zekere doen uitkomen, nopens het weder, dat op handen is. —— Deze kennis echter, of ſchoon voor veele zaken nuttig, zal zeer bekrompen zyn; te meer, dewyl de bronnen en kolken der winden, waar uit zy voor een zeker deel hunnen oorſpronk neemen, en die, door de veranderlykheid des aardbodems, geſtadig veranderen kunnen, voor het meerder gedeelte onbekend zyn, en gevolgelyk altoos ſtoffen zullen uitwerpen, en medevoeren, die niet als zekerheden, maar als raadzels, zullen kunnen worden aangemerkt; waar uit het niet zal kunnen miſſen, of zy zullen uitwerkzelen moeten voortbrengen, die de verwondering gaande maken, en die we niet voorzien hadden. —— Deze bekrompenheid van kennis poogt men wel te vergoeden, door eenige zoogenaamde voorbeduidingen, die deels uit de Inſecten, en eenige andere Dieren, genomen worden; deels uit de luchtverſchynſelen, die de Dampkring zelve oplevert; dan, hoe zwak deze voorbeduidſelen zyn, en hoe de vooroordeelen van het eigentlyke, het welk zy wezentlyk bedoelen, afdwalen, zal, om kort te zyn, by een oppervlakkig onderzoek, nader blyken. —— De Inſecten en Dieren, de Menſchen zelfs niet uitgezonderd, voornamentlyk de zwakken, hebben altoos aandoeningen van Noorde winden en onweêrs vlagen; zeker ſchynt het, dat dit aan eene tegenwoordige werking en gisting des Dampkrings is toe te ſchryven; onzeker daar en tegen is het, of de Mieren, de Zwaluwen en andere Vogelen des hemels, door haar inſtinct, eenige kundſchap van aanſtaande hoedanigheden des Weders hebben; dan of zy, door eenige onrust, door de werkende gistingen des Dampkrings veroorzaakt, of ook wel door de koude, tot deze zoogenaamde voorbeduidingen des Weders gedreven worden. Deze voorſpellingen zul-

Digitized by Google

zullen dan niet ver gaan, en de palen van het tegenwoordige weinig overschryden. —— De zaak is byna op dezelfde wys met de luchtverschynzelen gelegen, tot welke wy gevoegelyk de Regen-bogen kunnen brengen, de kringen om de Zon en Maan, de By-zonnen, met alle hare vercierzelen, uitmiddelpuntige kringen, èn alle hare gedaanten, die haar verwonderlyk, en glansryk maken; (want, offchoon 'er veele andere luchtverschynzelen zyn, gelyk als de Vuurballen, de gecoleurde Noorderlichten, Dwaallichtjes, en wat dies meer zy, zoo doen deze de gedachten zeldzaam op de meer of min gunstige gesteltenis des Weders vallen, maar vervullen doorgaans de gemoederen der menschen, als 't ware, met eene wilde bekommernis over toekomende zaken, van welke zy geene denkbeelden hebben,) de bovengemelde luchtverschynzelen dan beantwoorden niet altoos aan de gedachten, door overleveringen gesterkt, die, door hare oudheid, een zekeren graad van zekerheid gekregen hebben. —— Belangende den Regenboog, sprak *Virg:* al in zyn tyd, in zyn *Georg:* lib. 1. V. 381, als een voorbeduidzel van nat weder, *arcus bibit*; als of zy het water ophaalde, om aanhoudende regenvlagen te veroorzaken. Deze waren de gemeene gedachten toen ter tyd, en ze hebben tot heden stand gegrepen; men maakt zelfs voorbeduidingen op, uit de manier hunner vertooning en verdwyning; uit de zoogenaamde Weêrshoofden, die hen gemeenelyk vergezellen: uit den aart van het verschynzel, is het echter niet af te leiden, noch uit de betekenisfen en aanduidingen, die van hoger hand gegeven zyn. By alle Wysgeeren is het kenbaar, dat de Regen-bogen, door weeromkaatzing en breking der Zonnestralen, onder een hoek van 42° 2′ gemaakt worden, wanneer de gesteltenis des Damp-krings dusdanig is, dat het voor het oog van den Waarnemer regent, en achter zynen rug de Zon schynt. Dit gegeven zynde, zal 'er altoos, volgens bepaalde wetten der natuur, een Regenboog gezien worden; en dit gevolgelyk het wezentlyke van dit verschynzel uitmaken: naarmate de regen min of meer doorgaande, en de lucht aan de voor-zyde van den Waarnemer min of meer betrokken is, zal de Regen-boog min of meer volmaakt zyn; en zomtyds zich onder eenige gedeelten vertoonen; die men als dan, schoon oneigentlyk, gewoon is *Weêrs-hoofden* te noemen. Deze wetten, de lichtstralen en waterachtige deelen eenmaal ingeschapen, zullen altoos dezelfde blyven; en buiten den wil van

Digitized by Google

God Almachtig, aan geene de minſte verandering onderhevig zyn. De beduidingen, die men aan het verſchynzel toeëigent, zal men uit de Openbaring en Ondervinding moeten halen, deze zullen het ken-merk van hare zekerheid, of twyfelachtigheid, moeten beſliſſen. Toevallige zaken zullen ze kunnen genoemd worden, even gelyk de *modificatiën* der lichamen toevallig zyn, en het zullen lichamen zyn en blyven, of zy eene ronde, dan vierkante, gedaante hebben. Zeker ſchynt het, dat 'er van het begin der wereld altoos Regen-bogen geweest zyn, (dit volgt uit de geſtelde beginzelen,) de geſteltenis der lucht op de bovengemelde wys gegeven zynde; doch onder eene verſchillende aanduiding. Vóór de tyden der Sondvloed, waren zy als zoo véele blyken van Gods Majeſteit en Heerlykheid, dewyl zy onder de luchtverſchynzelen den rang der aanzienelykſte uitmaken. Na den Sondvloed, zyn zy, door Gods goedgunſtig Alvermogen, tot een teken geſteld van Gods verbond met Noach en zynen Zade na hem, van de aarde nimmermeer door een Sondvloed te zullen verdelgen, offchoon het aanſchyn des Hemels ſoortgelyke gevaren voorſpelde. Deze zaken zyn zeker, en ze vorderen allen eerbied af, die wy den goedgunſtigen Inſteller der Openbaring verſchuldigd zyn. Maar dit teken nu, of deze aanduiding, tot eene toekomende geſteltenis van het Weder te willen uitſtrekken, en daar uit af te leiden, of het aanhoudend vochtig, dan droog, zal zyn, ſchynt noch met de Openbaring, noch met de Ondervinding te ſtrooken. De Openbaring meld maar, *wanneer God wolken over de aarde zoude brengen, dat hy zynen boge zoude aanzien, en gedenken aan het eeuwig Verbond, tuſſchen God, en tuſſchen alle levendige Ziele van alle vleesch, dat op der aarde is:* het welk niet duisterlyk plas-regens ſchynt te beoogen, en wel ſoortgelyke aan die, die den Sondvloed veroorzaakt hadden; en derhalven zou de verſchyning van den Regen-boog eene goedgunſtige matiging dier plas-regens voorſpellen, en veeleer eene gepaste Wedergeſteltenis aanduiden. De ondervinding ſchynt dit ook te bekrachtigen; dewyl de Regen-bogen ſomtyds, en dat zeer dikwyls, zich vertoonen, en van ons zyn waargenomen, offchoon 'er geen regenachtig Weder op volgt; blyvende de luchtsgeſteltenis, gelyk zy van te voren was, gematigd. Wel is waar, de Damp-kring is wel het allerbekwaamst, om die te veroorzaken by week en ongeſtadig weder; en dan worden zy ſomtyds in ſchrome-

ly-

Digitized by Google

lyke regen-vlagen gezien, die ook by aanhoudenheid voortduuren: maar dit is enkel toevallig, en hangt van andere oorzaken af, van welke het onzeker is, of zy door het verschynzel der boge voorspeld worden. Het geen van den Regen-boog gezegt is, is insgelyks op deszelfs gedeelten, die men gewoon is *Weers-hoofden* te noemen, toepasselyk; zy hebben geene aanduidende betrekking op week weder, maar week weder maakt de luchtsgesteltenis zeer geschikt, en het allerbekwaamst, om deze verschynzelen te doen voortkomen. —— Wat de ringen om de Zon en Maan, en By-zonnen, aanbelangt; in het algemeen kunnen we hier vooraf aanmerken, dat die algemeene en bekende grondregel het zekere onzer Wetenschap moet bepalen, de *oorzaken gegeven zynde, moeten de uitwerkzels volgen.* Deze oorzaken nu zyn, volgens het gelegde eener Analogische uitlegging, Mineraale Pyltjes, uit vlugge Zouten bestaande, en door Cristallisatie veroorzaakt; of ook wel dunne uitwasemingen, die, gevoegd by eenige dampachtige Stoffen, die zy in de bovenlucht ontmoeten, een Cylindertje met een dampachtig Bolletje kunnen veroorzaken, en, door middel der breking en weeromkaatsing der luchtstralen onder zekeren hoek, (die altoos grooter of kleiner zal zyn, naar evenredigheid van de dikheid der Pyltjes) deze ringen, even als in den Regen-boog, groter of kleiner kunnen voortbrengen; met dit verschil, dat 'er in de By-zonnen *Heterogenische* Cylindertjes, van verscheide soorten zullen vereischt worden, om ze te doen voortkomen. Dit is door den beroemden *Huygens*, en meer anderen, in verschillende Verhandelingen, bewezen. Van welken aart en hoedanigheden deze Cylindertjes zyn, is moeijelyk om te bepalen; waarschynelyk is het, dat zy zeer licht en dun moeten zyn, dewyl zy in de bovenlucht hangen, en 'er altoos in het heldere blauw des hemels, wanneer zy zullen verschynen, inzonderheid de By-zonnen, eene zekere bezwalking bespeurd word, welke duidelyk van den nevel der dampen te onderscheiden is, die zich in de benedenstreken der lucht bevinden, die ook, daar zynde, den helderen glans dezer verschynzelen eenigzins verdooven. De gesteltenis der lucht nu dus gegeven zynde, kan men daar uit gerustelyk besluiten, dat de Damp-kring besmet is met deeltjes, die in staat zyn, deze verschynzelen voort te brengen, die mogelyk ook oorzaken en medewerktuigjes zyn van onstuimig Weder, het welk daar op zal volgen. By aldien

Digitized by Google

zy voorboden of beduidzels van onſtuimig Weder waren, zou de ondervinding dit moeten bekrachtigen; die bekende grond-regel echter in de redeneerkunde heeft, zoo ergens, inzonderheid hier plaats *a poſſe ad eſſe non valet conſequentia.* Somtyds bevind zich de geſteltenis der lucht dusdanig, dat zy geſchikt is, om de gemelde verſchynzelen voort te brengen, daar de andere oorzaken, machtig om onweeren in meerder of minder hevigheid te veroorzaken, ontbreken, en dan blyven zy een dag, twee of drie, in dezelfde gedaante, zonder verandering, gelyk wy dit dikwyls hebben waargenomen. Somtyds vertoonen zy zich een uur of twee lang, en ſomtyds voor noch minder tyd, naarmate de luchtsgeſteltenis zich bevind, door andere oorzaken meer of min beroerd, of door Dampen die van elders worden aangevoerd, en zich moeten ontlasten, is, of word opgevuld, en als dan volgen 'er gemeenelyk onſtuimige vlagen op, die meer of min hevig, korter of langer, duuren, naarmate de andere oorzaken, voortbrengzels der onſtuimige luchtsgeſteltenis, meer of min hevig, korter of langer, werkzaam zyn. Geene de minſte betrekking is 'er derhalven tuſſchen deze verſchynzels, en de andere oorzaken, voortbrengzels der onweeren; ten zy wy willen ſtellen, dat zy de onzuiverheid der lucht aanduiden, waar uit wy giſſen kunnen, dat zy door ſtormwinden of andere onweêrsvlagen, zal gezuiverd worden; doch de manier hoe, is onzeker, veel meer derzelver meerder of minder hevigheid, waarom zy ſomtyds, by den Somer, door een zachten en verkwikkenden regen gevolgd worden; ſomtyds in den Winter door ſneeuwvlagen, ſomtyds door ſtorm- en onweêrsvlagen, naarmate de geſteltenis des Damp-krings voor- en op dien tyd is, wanneer zy zich vertoonen: dit hebben wy door menigvuldige Waarnemingen ondervonden, het zou niet vreemd zyn te denken, dat zy, door de goede Voorzienigheid, tot waarſchouwers geſteld zyn van rampen, die uit de op handen zynde onweeren zouden kunnen volgen: geene beſlisſende blyken, echter, bekrachtigen deze gedachten. Wy zullen dit dan in het midden laten, en 'er ons zegel niet aan hangen, noch het wraken. Maar liever tot ſlot 'er byvoegen, hoe het te wenſchen ware, dat 'er, in verſchillende gedeelten des aardbodems, op bepaalde plaatſen, nauwkeurige Weerkundige waarnemingen genomen wierden; mogelyk zoude men, door eene onderlinge vergelyking, binnen een reeks van Jaren, kunnen ontdekken, (de byzonderheden ieder land-

Digitized by Google

landſtreek eigen, in opzicht van den aldaar verſchillenden ſtand der Zon, of, wanneer het door zeeën beſpoeld, of door hooge bergen omringd word, uitgenomen,) dat de Weerſtreken, in gezette Jaargetyden, op dezelfde wys liepen, als de Zeil-ſteenachtige ſtreken, door den beroemden *Halley* waargenomen, welke beweging, zynes bedunkens, door een groten Zeil-ſteen, in het middel-punt der aarde zich bevindende, en zich aldaar dagelyks beweegende, zoude veroorzaakt worden. Het is ons genoeg, dit alles oppervlakkig, en als met een woord, te hebben aangeroerd: en 't blyft by ons zeker, dat zulks de Weêrkundige Wetenſchap veel zekerheids zoude byzetten, 't welk ſommige zaken in den dagelykſchen wandel wel zou doen ſlagen, die nu, door onze onkunde, ſomtyds niet dan nadeelig uitvallen.

DE BESPIEGELENDE WYSGEER, HET OOG SLAANDE OP DE BLOEMEN.

Wat aangenaam verſchiet, daar langs bebloemde zoomen,
Bepaereld door den dauw, de Lente wordt vernomen,
In al haar pronkgewaad bevallig opgetooid!
Zie, hoe haar milde hand alom 't Gebloemte ſtrooit,
De krokus, ſleutelbloem, narciſſen, tydeloozen,
De tulpen, hiacinth, aurikels, lenteroozen
Jonkieljes, akoly, ranunkels, anemoon,
Seringen, violier, jasmyn en keizerskroon,
't Veelverwig kunſtperk tooit met geurige angelieren
En blanke lelyen, den breeden rand doet ſieren;
't Zachtbloozend roosje ſtrooit zyn blaadjes voor haar voet.
Arabie riekt ge ooit een wierookgeur, zo zoet
Als die zich thans verſpreid van 't bloeizel deezer ſtruiken?

N. S. VAN WINTER.

Na welk een gedeelte der Scheppinge, de Beſpiegelende Wysgeer zyn oog wende, hy vindt altoos iets, dat Leering en Vermaak ſchenkt. De Natuur verleent een oneindig aantal van voorwerpen, die in eene allerſchoonſte opvolging onze aangeboore zugt tot verſcheidenheid en

Digitized by Google

opwekken en voldoen. Niet alleen brengt elk Jaarfaifoen, maar elk gedeelte van den Dag, genoegens daar aan eigen voort. Met welke onbeſchryfbaare ſchoonheden prykt het land, wanneer de opkomende Zon onzen gezigteinder verlicht! Hoe zagt glinſteren de dauwdroppen, als parels hangende! Hoe ſterk ſtaat het Groen! Hoe lieflyk is de morgenzang der kweelende Vogelen! —— Met welk een genoegen beſchouwt men, op den heeten middag, het ſteeken der Zonne in den lommer gezeten, de verkwikking met zich voerende ruiſchende Stroomen, het Vee in de grasryke weilanden liggende, deels bezig met herkauwen! —— Hoe veel vermaaks is 'er te haalen, uit eene gezellige of eenzaame wandeling, wanneer de Zon, na 't Westen hellende, ſchuinſcher en zagter ſtraalen ſchiet, en de gezigteinder, in die ſtreek, beſchilderd is met de onnavolgbaarſte tinten! —— En, wanneer de ſchaduwen des Nagts dit ons halfrond bedekken, zal het heuchlyk Maanlicht, met het talloos Starrenheir, den geest met eene zagte bedaardheid vervullen, afgewisſeld door de dankbaare uitboezemingen van een getroffen hart.

Maar dit zyn vermaaken, op welke de losbandigen en wellustigen geen eisch, waar in zy geen ſmaak, hebben. Zy zyn en blyven, als de dierbaarſte geſchenken des leevens, bewaard voor verhevener Zielen, geſchikt, om, door een geſtadig ſtreeven na verſtandige en zedelyke volmaaktheid, vorderingen in Deugd te maaken.

Vestigde ik onlangs myn beſpiegelend oog, op de *Lente* in 't algemeen (*), thans trekken de Bloemen, die met deeze vernieuwing des Aardryks in ſchoone pragt te voorſchyn komen, en een goed gedeelte van het Jaar het gelaad der groeiende Natuur vercieren, onze aandagt. De lieve *Lenſe* lokt ons buiten, om te voldoen aan die zugt, den Mensch als aangebooren, om Boomen, Velden en Bloemen te zien. De Stamvader van het Menschlyk Geſlagt zag, toen hy eerst de oogen opende, zich omringd van Landſchapſchoonheden, in den Hof *Eden*, een plaats van *Wellust*, ten zynen genoeglyken verblyve, door de hand des Scheppers geſchikt. MILTON, die, in zyn *Paradys Verloren*, deezen Lusthof bezong, vermeldt, by veelvuldige gelegenheden, de Bloemrykheid als het hoofdcieraad, waar mede die oord praalde. Hy legt ADAM, terſtond na zyne Schepping, deeze woorden in den mond:

(*) Zie hier boven, *bl.* 158.

Als uit een frisschen slaap ontwaakt, vond ik my zagt,
In balzemagtig zweet, op 't Bloemryk kruid gelegen,
Dat, door de straalen van de zon, in top gestegen,
Gedroogd was ——— ——— ——— ———
't Lachte alles, wat ik zag, my toe, en 't was verheugd.
Myn Hart werd overstroomd door aangenaame geuren
En vreugde ——— ——— ——— ———

Vindt hy zyne schoone Wederhelft EVA, by het wakker worden, voor de eerstemaal aan zyne zyde, hy wekt haar op met deeze zagte taal:

——— ——— *Ontwaak, myn Bruid, myn Schoone,*
Waar in de luister van de Godheid staat ten toone,
Die 'k laatst gevonden heb. Gods laatste en beste gaaf.
Met wier bekoorlykheên ik myne liefde haaf:
Ontwaak, de morgenzon vertoont haar gulde glansen,
En 't fris bedauwde veld, waar op de Bloemen dansen,
En de aangenaame lugt roept ons met blydschap toe,
Het schoonste gaat voorby; laat ons beschouwen hoe,
(Terwyl de Vogeltjes met orgelkeeltjes zingen,)
De ted're Spruiten uit den grond al juichend springen,
Hoe ons Citroenbosch riekt, hoe 't balzemdraagend riet
En onze mirre druipt. ——— ——— ———
Met hoe veel verwen Vrouw Natuur, ———
De schoonste kleuren op de frisse Bloemen schildert.

EVA, in haare Huislyke bezigheden, en den staat der Onschuld afmaalende, zingt hy:

——— *Zy ging met snellen tred,*
Terwyl 't Gebloemte ontsloek waar zy haar voeten zett',
Uit haar vertrek.

En ADAM, met ongeduld haare wederkomst verbeidende, wordt dus beschreeven:

Verst ADAM, *wagtende haar weerkomst met verlangen,*
Hadt onderwyl een Tuiltje of krans van 't edlist Gebloemt,
Waar op het schoonste Hof der wellust heeft groeid,
Gevlogten; om daar mêe haar hairen te versieren.

Digitized by Google

In de klagten van de Moeder aller leevenden, als zy het vonnis van de uitdryving uit het *Paradys* hoorde, vergeet zy het Gebloemte niet: maar zegt ze, op deeze droeve toonen, vaarwel.

O Bloemen! nimmer in een and're lugt te bloeijen,
Die 'k 's morgens eerst, wanneer de Zon begon te gloeijen,
En 's avonds laatst bezogt; die 'k met myn handen zagt
Van een klein ſpruitje tot deez' grootte heb gebragt,
En aan u naamen gaf: wie zal voortaan uw blaaren,
Wen 't zonlicht hevig barnt, voor zynen gloed bewaaren?
Wie ſchikt u nu in orde, en wie zal uit een bron
Van ambrozyn u nu bewat'ren in de zon?

De Bloemen, het cieraad der Scheppinge, gaan de Vrugt voor. Zy vertoonen zich niet alleen aan Planten en Gewasſen, eigenlyk met den naam van Bloemen of Bloemdraagende, beſtempeld; maar aan allen Boom en Kruid des Velds. Hoe veele Boomen, die de heerlykſte Vrugten verſchaffen, onthaalen ons eerst op het gezigt der Bloembloeizels, zo ſchoon, dat men ze in den Hof zou plaatzen, al ware het enkel om die Voortyds fraaiheden! Hoe veele Boomen, gemeen in ónze Lusthoven, vertoonen een Bloemtros ruim zo heerlyk, als die van vreemde Gewasſen! De gewoonte doet ze den onopmerkzaamen voorby zien. Oplettender oog neemt ze waar; en 't gevoelig hart doet de tong de taal des Dichters voeren:

De bloozende Abrikoos behaagt
Door duizend hagelwitte bloemen.
Met friſſcher kleur ontvonkt geen maagd
De harten die haar ſchoonheid roemen,
Dan de eedle Perzik; ieder tak
Kan tot een cierlyk tuiltjen ſtrekken;
Terwyl, langs 't volgeleide vak,
Een reeks van takjes de oogen trekken.
Met ronde trosjes prykt de Pruim,
Waar na de monden watertanden.
De hooge Peer, die de armen ruim
Van een ſpreidt, voelt zyn boezem branden,
Zyn zappen ryzen door dat vuur:
Zyn knoppen zwellen, berſten, baaren

De

De ſchoonſte Bloemen uur op uur
Waar in de zinnen ſpeelevaaren.
De purp'ren blos des Appels lacht
Ons aan, met fraai verſchiet van kleuren,
Waar uit de traage hoop verwagt,
Of prikkelende of zoete geuren.
Magna molimur parvi.

Doch een geruimen tyd, voor dat de Boomen het waagen, deeze Bloembloeizems te vertoonen, en den Boomgaard in een Bloemtuin te herſcheppen, terwyl de Winter zyne guure Heerſchappy nog ſtaande houdt, zien wy het *Naakte Mannetje* of *Sneeuwvlok*, in laage boschjes door den grond booren, en den voorgang bekleeden onder de Bloemen des Velds, die, elk op zyn tyd, zo beſtendig verſchynen. De Beſchikker der Jaarſaiſoenen heeft den ſtond bepaald, waar op *deeze* Bloem zyn blad zal ontrollen, *geene* zyne ſchitterende Schoonheden in deezen ten toon ſpreiden, en een *derde* het hoofd verſlenst laat nederhangen. —— Naast deeze, volgt de *Krokus*, tederder van maakzel, en ongeſchikter om 't geweld der winden te wederſtaan, voor welker geblaas zy zich vernederen. —— Gelyktydig komen de ſterkere *Hepaticas*, vergezeld van de Bloemryke *Primula Veris*, de veelkleurige *Auriculas*, te voorſchyn. De vroege *Tulpen* met de *Hyacinthen* voltooijen het eerſte vak des Bloeityds.

In de Hoven en Lustplaatzen, waar de Konst de Natuur te hulp gekomen is, en deeze Voorjaarsſchoonheden, byeen gebragt, en in zekere bevallige orde geſchikt heeft, vertoonen zy zich voordeelig: doch hoe onvergelyklyk ſchoon rondsom het Bloemkweekend *Haarlem!* deswegen door heel de wereld vermaard. Hier ziet men, zonder vergrooting geſprooken, Bloem-akkers, Velden bezet met de ſchoonſte en kostbaarſte Bloemen. Het oog wordt verrukt door gemaakte vergezigten, geheel beſtaande uit Bloemen, welker kleurſchakeringen de aandagt opgetoogen houden, en de reuk met de lieflyke uitwaasſemingen ſtreelen. Geen wonder, dat zulke vertooningen de Stedelingen van heinde en ver derwaards lokken, en den Zomer, in dien aangenaamen oord, als 't ware vervroegen.

Voorts komen de Bloemen, die ſchoone Kinderen der Natuure, niet alle te gelyk, maar in de betooverendſte geregelde opvolging: zy wisſelen elkander af. Terwyl de

Digitized by Google

pragtige *Hyacinth* verflenst, en de vroege *Tulp* afvalt, ſchieten de laatere *Tulpen* den langen ſteng, en wellhaast ſtaat dit ras voorbygaand cieraad der Hoven in vollen bloei. De *Anemone*, zo fraai van gedaante als heerlyk van kleur, prykt op den grond; en wordt gevolgd door de veelkleurige *Ranunkel*, die, in den zonneſchyn, een gloed van de pragtigſte verwen ten toon ſpreidt. De *Roos*, de geliefde bloem der Dichteren, zo ryk in ſoorten en in kleuren, verleent een langer ſtandhoudend cieraad en verſpreidt haare lieflyke geuren. Elke Maand geeft haare Bloemen op; eenige tarten de Winterkoude, ſchoon zy voor de Vorst wyken. Wy zouden, met een verdere optelling, tot eene vervoelende naamlyst vervallen. Liever met POOT, het Lusthof des Heeren VAN GROENEWEGEN ingetreeden, en zynen zangeheeven *Bloemzang* gehoord.

Hier bloeit de roem van Nederlands Paradyzen
Die oog en hart bekoort.
Al 't puikgebloemt van twee paar waereldeelen
Vertoont zich hier op 't netst,
En dooft den lof van Zegers bloempenceelen
Hoe ſchoon hy kleurt en ſchetst.

Kuisch Negental, verruil de bloemwaranden
Van onzen Helicon.
Voor deezen Hof zo ryk in Lentepanden,
En aangenaam van zon:
Wat, moogt ge u met Aonisch bronvogt byen?
Is dat iet ongemeens?
Verander u in zoete honingbyen,
En drink hier Nectar eens.
Ai zie, hoe praalt de Koningin der Bloemen,
De Roos, hier in den dauw!
Wie kan den blos der Tulpen hier volroemen,
Vercierd als Juno's paauw?
Die boog' niet meer op Argus honderd oogen,
Geplaatst in haaren ſtaart.
Dit pril gewas braveert de Hemelboogen
Met mengkleur, Iris waard.
Geen ſchooner glans omringt den hals der Duiven
In 't blyde Maiſaiſoen:
Geen Fenix liet ooit ſchooner veeren ſtuiven

Op

Op Arabyes groen.
Ik ruik Jasmyn, Genoffel, Violetten,
Melis en Hyancinth.
Narcisſus laat zich nevens Ajax zetten,
Geſtreeld door lugt en wind.
'k Tel Anjer, Klok, Damastbloem, Eglantieren
En Simbel en Adoon;
Ook Ridderſpoor, Trosbloemen, ſchoon van zwieren,
En gouden Keizerskroon.
Hier zweeft een geur van Tym en Akoleijen,
En Lely, hoog van roem;
Die toont den ſtaat der reine Hemelreijen
Met Maan- en Starrebloem.
Voorts gis ik ook, dat ze, in den ſtoet der Roozen,
Der Juffren wangen hier
Van nyd en ſpyt verbleeken doet en bloozen,
Hoe zagt en fier en dier.
Myn geest verdwaalt, terwyl de Planten lonken:
Zegt me ieders naam omtrent,
Zo noem ik u 't getal der ſterkervonken
Aan 's Hemels blaauwe tent.
Voorwaar dit is een Koningryk vol kleuren,
Van Vorſten waard beſchouwd.
Het wit en rood en geel verſpreidt zyn geuren,
Daar elk zyn ſtaatrang houdt.
Paars, fermillioen, turkois verciert dees ronden,
Met groen en incarnaat.
Hymettus wordt by Hybla dus gevonden,
Maar in den ſchoonſten graad.

Welk eene onuitputbaare bron van dankzeggende bewondering opent deeze geregelde opvolging der Bloemen! Welk eene ten toonſpreiding van Godlyke Wysheid en altoos werkzaame Goedheid! Bloeiden alle de Bloemen der onderſcheide Jaarſaiſoenen te gelyk; wy zouden met een overvloed van Schoonheden als overlaaden weezen, en, op eenen anderen tyd, wegens volſlaagen gebrek, klaagen. Naauwlyks zouden wy in ſtaat zyn, om de helft der ontelbaare fraaiheden op te merken, of het oog zou met deernis van derzelver verſlensſing getuigen. Doch nu tyd en plaats voor ieder ſoort van Bloem beſtemd is, ſtelt

Digitized by Google

ſtelt die aangenaame opvolging ons in ſtaat, om ze met meer gemak en naauwkeurigheid gade te ſlaan. Dikwyls kunnen wy dat verlustigend onderzoek herhaalen, alle derzelver ſchoonheden op ons gemak genieten, en 'er eene nadere kennis mede maaken.

Deeze wyze Schikking der Voorzienigheid brengt nog een ander zeer aanmerkelyk voordeel te wege. Wy zien niet alleen de onderſcheide ſoorten als bloeijen in de ſchoonſte volkomenheid; maar gevoelen te minder hartzeer over de ſchielyke verwelking. De vroegere Voorjaarsbloemen pryken eene korte poos, en zy vallen af; doch derzelver gemis wordt geboet, door eene verſcheidenheid van nieuwe ſteeds voortſpruitende; deeze doen de bekoorlykheid van den Bloemhof volduuren, en teffens ons genoegen.

De oneindige Verſcheidenheid der Bloemen is niet min een onderwerp van bewondering, dan de geregelde Opvolging, en ſtrekt even zeer ten blyke van de hoogſte Wysheid! Greep 'er eene volkomene gelykheid plaats in het maakzel, de gedaante, de kleur en geur dier Bloemen, of in eenige andere hoedanigheden, die eenzelvigheid zou verveelend geweest zyn, en ons doen reikhalzen na de bekooringen der nieuwigheid. Bragt de Zomer geene andere Bloemen voort dan de Lente, wy zouden niet alleen moede worden van ze te zien; maar, aan derzelver kweeking, ook geene moeite willen beſteeden. De thans daar geſtelde verſcheidenheid, in de Bloemryke Voortbrengzelen der groeienden Ryks, maakt ze altoos nieuw, altoos aangenaam.

En deeze Verſcheidenheid beſpeurt men niet alleen in de onderſcheidene Geſlachten en Gezinnen der Bloemen; maar in elken Bloem in 't byzonder. Hoe groot, en in 't oogloopend, is het verſchil niet, tuſſchen de *Tulp* en de *Hyacinth*, tuſſchen de *Hyacinth* en de *Auricula*, en nogthans heeft ieder *Tulp*, ieder *Hyacinth* en de *Auricula*, zyn byzonder character en ſchoon; ieder iet oorſpronglyks. Geen twee zyn elkander in gedaante, in grootte en kleur, volmaakt gelyk.

Eenige Bloemen ſteeken het hoofd lustig op, als met eene meerderheid over de andere heen ziende, die ſlegts tot eene middelbaare hoogte opgroeijen, of nederig langs den grond kruipen. ——— Eenige gloeijen met de ſterkſtſchitterendſte kleuren; daar andere het oog bekooren, door eene ſtaatige eenvoudigheid. Met welk eene meesterlyke en onnavolgbaare kunſtrykheid, zyn de onderſchei-

de

Digitized by Google

de tinten, zeer ſtout in deeze, by uitſtek zagt en ſmeltende in geene: hier ſchynt de onderſcheiding en orde met voordagt verzuimd, daar met de grootſte ſtiptheid in agt genomen. Zommige Bloemen vervullen de lugt met de lieflykſte geuren: andere bekooren alleen het oog, zonder de neus eenige voldoening te ſchenken. Met één woord, wy zien, in de Bloemen, die opeenvolging van Schoonheid, die bekoorelyke Verſcheidenheid, die veraangenaamende Nieuwigheid, in vergelyking van welke alle de werkſtukken der Kunst betekenloos worden.

Hoe veel tot het Maakzel, den Groei, en de Huishouding der Bloemen behoorende, ontbreekt 'er aan deeze *Beſpiegeling* nog; dan ik zou, my hier toe inlaatende, te breed worden. De opwekkende taal des *Abtswoutſchen Dichters* eindigt dezelve:

O ſchoon Gebloemt! leer ons na boven kyken.
Gy heft u uit het ſtof.
Zo moet de reuk der Deugden zich verſpreiden
Van allen die u zien.
Zo leer 't gewas van hoven, tuin, en weiden
Ons d'Almagt glorie bien.
Eert, wie gy zyt, het eeuwige Vermogen,
En zoekt des leevens Bron,
Gelyk van ouds de Zonnebloem haar oogen
Geſtaag wendt na de Zon.

LEEVENSBERIGT VAN FREDERIK DEN II, LAATST OVERLEDEN KONING VAN PRUISSEN; IN DEN JAARE 1758 GESCHREEVEN DOOR WYLEN DR. JOHNSON, EN VOORTGEZET TOT ZYNEN DOOD.

(*Vervolg en Slot van bl.* 170.)

Het wederkeeren van een Souverain, in de Hoofdſtad zyner eigene Heerſchappye, na het roemryk eindigen eens Oorlogs, waar in hy, zulke lotwisſelingen van den weifelenden Krygskans beproefd had, moest onvermydelyk vergezeld gaan van de hartlykſte vreugdbetooningen. Op den dertigſten van Maart 1763, kwam de Koning van *Pruiſſen*, 's avonds omtrent negen uuren, in zyn

Digitized by Google

zyn Paleis te *Berlyn;* zints den vierden van January 1757, had die Hoofdſtad zyne tegenwoordigheid niet mogen zien. De Prinſen van den bloede, de buitenlandſche Staatsdienaars, en de Adel, ten dien einde vergaderd, ontvingen hem. De Vreugdebliyken en Illuminatien, wegens deeze gelukkige gebeurtenis, duurden drie dagen naa zyne wederkomst. Op den avond van den vierden April, reedt hy, in een open rytuig, vergezeld van Prins FERDINAND VAN BRUNSWYK, door de meeste ſtraaten, om de verſcheidenheid der pragtige Illuminatien te zien. Te deezer gelegenheid zo wel, als by zyne intrede in de Stad, weergalmde de lugt van de toejuichingen: *Lang leeve onze Koning! onze Vader!* Op toejuichingen, hem zo dierbaar, antwoordde zyne Majeſteit: *Lang leeven myne dierbaare Onderdaanen, myne geliefde Kinderen!* —— Deeze uitboezemingen van 's Volks blydſchap waren zeer verre van ſlaaffche vleitaale, en te recht verdiend door een Monarch, die, niettegenſtaande den zwaaren en langen Kryg, door hem gevoerd, zyne Onderdaanen met geene nieuwe lasten bezwaard, noch eenige nieuwe Ryksſchulden gemaakt hadt.

In deezen tyd van ruste, was de Koning onledig met Krygsverdienſten te beloonen. Hy beval, dat de Afbeeldingen van alle zyne dappere Generaals, in den Oorlog geſneuveld, zouden opgehangen worden in een zaal, door hem de *Helden-zaal* geheeten. Hy ſchonk vrydom aan zodanige Boeren zyner Staaten, als eene ongemeene maate van yver betoond hadden, in het bevorderen van zyn zaak. Desgelyk verleende hy ontſlag van belastingen, ſtoffen tot het bouwen van huizen, en paarden tot den Landbouw, aan de zulken zyner Onderdaanen, die, door de nadeelen geleden in den Kryg, dus eene ſchavergoeding ſcheenen te verdienen. Hy tragtte, daar en boven, zyne verwoeste Staaten weder te bevolken, niet alleen door vergiffenis te vergunnen aan zulke Wegloopers, en uitgebannenen, als wilden wederkeeren; maar door Vreemdelingen te noodigen en uit te lokken. Om de Handwerken niet min, dan den Landbouw, te bevorderen, verboodt hy den invoer van zyde, chitzen en katoene ſtoffen in zyn Gebied, en beval, dat alles van dien aart, reeds ingevoerd, op zwaare ſtraffe weder moest uitgevoerd worden.

Niet min oplettend was zyne Majeſteit, om onderzoek te doen op het wangedrag der Officieren, 't geen vry grooten invloed gehad hadt, op zyne zaaken, en 't zelve te

te ſtraffen. De Generaal ZASTIOW, die te *Schweidnitz* gebood, toen die Sterkte verrast werd door den Generaal LAUDOHN, werd uit den dienst geweerd, met alle *Officieren*, die onder hem dienden. De Generaal FINCK, en de twee Major-Generaals REBENTESCH en GERSDORF, die te *Maxen* het bevel gevoerd hadden, werden veroordeeld, de eerſte, om zyne Bediening te verliezen, en één jaar Gevangen te zitten, de tweede, tot eene halfjaarige Gevangenis, en de derde, by de afzetting, tot eene tweejaarige Gevangenis verweezen. De Koning gaf het Regiment van den Generaal FINCK, aan den Generaal WUNSCH, die, te gemelder gelegenheid, aan de Rusſiſche Generaals hadt voorgeſlaagen, door het *Oostenryksche* Leger heen te breeken, en aangeboden, de eerſte te zyn in dit ſtoutmoedig beſtaan; een voorſlag, waar tegen acht Officiers zich aankantten, als te hachlyk. Men moet, egter, bekennen, dat het gedrag des Konings van *Pruiſen*, in alle deeze byzonderheden, ſchoon zeer pryswaardig, niets byzonders in zich hadt. De Keizerin Koningin nam, met haaren doorlugtigen Mededinger, ten zelfden tyde, dezelfde maatregelen, die geene andere, dan heilzaame, gevolgen konden baaren.

De verkiezing van een nieuwen Koning van *Poolen*, in ſtede van den overledenen AUGUSTUS DEN III, trok, in den Jaare 1764, de aandagt des *Pruiſiſchen* Monarchs; hy vereenigde zich met de Hoven van *Petersburg* en *Conſtantinopolen*, in het omhelzen der Party van den Graaf PONIATOWSKI, aangekant tegen de inzigten van *Oostenryk*, *Frankryk* en *Spanje*, die het Hof van *Saxen* begunſtigden. De uitſlag dier onrustige verkiezing is bekend. Graaf PONIATOWSKI werd verkooren met eene eenpaarigheid van ſtemmen, waar van men geene wedergade in de Jaarboeken van *Poolen* aantreft. Korten tyd na de verkiezing van dien Vorst, ontving hy brieven van Gelukwenſching van alle de Mogendheden, die zyne zaak ondersteund hadden: de aanmerkelykſte dier Brieven is die des Konings van Pruiſen. De gelegenheid by, en de wyze waar op, dezelve geſchreeven is, zo wel als het Character des Schryvers, maaken, dien waardig geheel hier geplaatst te worden. Niets, in de daad, kan roemryker weezen voor de tuſſchenſpraak van Souverainen, dan het mededeelen van zodanige gevoelens.

„ Uwe Majeſteit moet bedenken, dat, daar Gy eene „ Kroon draagt, ingevolge van eene Verkiezing, en niet „ by

Digitized by Google

„ by Erfregt, de wereld een opmerkender oog zal flaan
„ op uwe Bedryven, dan op die van eenige andere Mo-
„ genheid in *Europa;* en dit is zeer regtmaatig. De ver-
„ heffing des laatstgemelden, enkel het gevolg zynde van
„ Bloedverwantſchap, verwagt men niet meer van hem,
„ (ſchoon men veel meer wenscht,) dan wat de Menſchen
„ in 't algemeen kunnen doen; maar van een Man, die,
„ door de ſtem zyns Gelyken, van een Onderdaan tot een
„ Koning verheeven is, ——— van een Man, vrywillig
„ verkoozen om te regeeren over de zodanigen, die hem
„ verkoozen hebben, ——— verwagt men alles, wat eene
„ Kroon kan verdienen en ten cieraad ſtrekken. ———
„ Dankbaarheid aan zyn Volk is de eerſte groote Pligt
„ van zulk een Vorst; want aan 't zelve alleen, heeft hy
„ (naast de Voorzienigheid) te danken, dat hy een Vorst
„ is. Een Koning by geboorte, onvoegelyk met zyn ver-
„ heeven Rang handelende, beſchimpt zichzelven; maar
„ een verkooren Vorst, die, zich zyner verkiezinge on-
„ waardig gedraagt, brengt eene ſchande ook op zyne
„ Onderdaanen. ——— Uwe Majeſteit, dit hou ik my
„ verzekerd, zal my deeze ſterke wyze van ſchryven wel
„ willen verſchoonen. 't Is de uitboezeming van myne waa-
„ re hoogagting voor u. Het beminnelyk deel der Schilde-
„ rye is niet zo zeer eene Les van 't geen gy moet wee-
„ zen, als wel eene Voorzegging van 't geen uwe Maje-
„ ſteit zal zyn."

De derde September, des Jaars 1770, was gedenkwaardig door een mondgeſprek, tuſſchen zyne *Pruiſſiſche* Majeſteit en *Keizer* JOSEPHUS DEN II. Deeze ontmoeting in de Legerplaats, en by den grooten Wapenſchouw der Keizerlyke Troepen, by *Neuſtad*, in *Moravie*, hadt zeer gewigtige gevolgen voor *Poolen;* zints de verkiezing van den nieuwen Koning, van een gereeten, door alle de onheilen eens Burger-Oorlogs. De zamenkomst tuſſchen deeze twee groote Vorſten was, naar allen oogenſchyn, zo hartlyk, dat ze den aanſchouwers op het diepſte trof, en inzonderheid de Krygslieden zeer aandeedt: veelen hunner herdagten, en hadden ondervonden, de heillooze gevolgen van de vyandſchap, die zo langen tyd tuſſchen de Huizen van *Oostenryk* en *Brandenburg* geduurd had.

't Leeven des Konings van *Pruiſſen* levert niet alleen ſtoffe tot loffpraak op: wy vinden 'er zomtyds merktekens in, van die Onregtvaardigheid en Wreedheid, welke magtige en onwederſtaanbaare Mogenheden, maar al te dik-

Digitized by Google

dikwyls, pleegen aan hunne zwakke en verdediging misfende Nabuuren. De Burgers van *Dantzich* hem eenige reden tot misnoegen gegeeven hebbende, zondt hy een Leger derwaards om die Stad te bezetten: en perfte dezelve niet alleen 75,000 Dukaaten af; maar dwong ze tot de allerdiepfte onderwerping. Alle de *Pruisfifche* Onderdaanen, in *Dantzich* woonende, kreegen volftrekten last om na hun geboorteland weder te keeren. Niets kon willekeuriger, niets met meerder omftandigheden gepaard weezen, dan dit bevel. Veelen deezer *Pruisfifche* Onderdaanen waren in die groote Handelftad getrouwd, hadden 'er andere verbintenisfen aangegaan, een voordeeligen handel gedreeven, en het grootfte gedeelte huns leevens gefleeten: weshalven deeze last alle de drukkende bezwaaren hadt van verbanning uit een geboorteland, in het gewigtigst tydftip en de aangelegenfte leevensomftandigheden.

's Konings willekeurig gedrag ftak niet minder door in den Jaare 1772, omtrent de Inwoonders van *Poolen*, op een tyd, wanneer de vaneen ryting en verdeeling diens ongelukkigen Lands in bewerking was. De Pest, die in eenige oorden van *Poolen* gewoed hadt, verfchafte hem een voorwendzel, om zyne troepen derwaards te doen trekken. Deeze troepen gingen, zoo ras zy den eerften ftap op *Poolsch* grondgebied zetten, in alle opzigten te werk, als of zy gekomen waren om wraake te neemen van de gadeloosfte verongelykingen in een vyandig land. Uit *Groot Poolen* en de aangrenzende Streeken, werden 12,000 Familien weggevoerd, en, met derzelver goederen, gezonden om de ongebouwde Landen zyner eigene Landen te bevolken en te bearbeiden. Hy won meer dan zeven millioenen Dollars, door de Inwoonders te noodzaaken, om ligt Geld te ontvangen voor de voeradie, leeftocht, koorn, enz., 't geen zy aan zyne Troepen leverden. De knevelaaryen van de Abtdyen, Kloosters, Hoofdkerken, en de Edelen, liepen zo hoog, en eindelyk zo verre boven hun vermogen, dat de Kanunniken van *Gnesna*, in 't byzonder, hunne Hoofdkerk verlieten; de Priesters vlugtten uit hunne Standplaatzen, de Monniken uit hunne Kloosters, en de Edelen van hunne Landgoederen. De Jongelingen werden overal gegreepen, en opgezonden om de *Pruisfifche* Legers te verfterken. Ja, tot overmaat van verdrukking, moest ieder Stad en Dorp een zeker aantal Huwbaare Dogters leveren; aan elk deezer waren de Ouders verpligt ten Huwelykgave mede te gee-

Digitized by Google

ven, een bed, vier kusſens, een koe, twee biggen en drie Dukaaten: deeze werden opgezonden na 's Konings landen, om daar uitgehuwd te worden. De wegen zag men vol met wagens, belaaden met deeze nieuwe ſoort van belasting. Deeze verdrukkingen duurden, van het laatst des Jaars 1770, tot het begin van 1773, wanneer de lang in bewerking geweest hebbende verdeeling, van eenige der ſchoonſte Landſchappen van *Poolen*, daadlyk volvoerd werd, tuſſchen de drie Mogenheden, zyne Keizerlyke Majeſteit, de Czaarin CATHARINA DE II, en den Koning van *Pruiſſen*. By deeze verdeeling breidden 's laatstgemelden Konings Heerſchappy zich uit door het verkrygen van 't geheele gedeelte van *Groot Poolen*, aan zyne zyde van de *Notez*, als mede van alle de Landen van *Pruiſſen* en *Pomeren*, aan wederzyden van den *Weixel*, welke de Koningen van *Poolen* dus lang bezeten hadden, onder den naam van *Poolſch Pruiſſen*, uitgenomen alleen de Steden *Dantzich* en *Thorn*.

De eensgezindheid, welke nu eenigen tyd plaats gehad hadt tuſſchen den Koning en den Keizer van *Duitſchland*, en waardoor de Verdeeling van ten minſten een derde gedeelte der *Poolſche Republiek* tot ſtand gebragt was, duurde niet veele jaaren. By den dood van MAXIMILIAAN JOSEPH, Keurvorst van *Beijeren*, in den Jaare 1777, in wien de oude Familien van WILLEM of LODEWYK uitſtierf, maakte de Keizer eisch op een groot gedeelte van dit Keurvorſtendom, dien grondende op eenige eiſchen door Keizer SIGISMUND, in den Jaare 1425 gedaan, doch nooit beweerd. De Koning van *Pruiſſen*, als Keurvorst van *Brandenburg*, nayverig omtrent alles wat tot vergrooting van het Huis van *Oostenryk* kon ſtrekken, kantte zich aan tegen die vorderingen, op den grondſlag, dat hy het Ryk wilde bewaaren by deszelfs Regten en Grondgebiedlyke Bezittingen, tegen alle inbreuken. Vertoogen en Tegenvertoogen werden een tyd lang, door beide de Partyen, ingeleverd; doch deeze geen kracht doende, nam men de toevlugt tot de wapenen, en twee der magtigſte Vorſten van *Europa* bragten hunne Legers te velde om het geſchil met de wapenen te beſliſſen. Het Koningryk *Boheeme* ſtondt het tooneel des Oorlogs te weezen: de grootſte Veldheeren deezer Eeuwe voerden bevel onder de twee Monarchen. Men verwagtte, dat de Oorlogsjammeren zich op de ontzettendſte wyze zouden vertoonen. De Zomer, nogthans, werd geſleeten in op- en hertochten, waar in men van wederzyde veel Krygsbeleids liet doorſtraalen: en de Veldtocht

tocht nam een einde, zonder het leveren van een enkelen algemeenen ſlag. De Hoven van *Verſailles* en *Petersburg* wendden, in den volgenden winter, hunne goede dienſten met zo veel vrugts aan, dat het geſchil, over de *Beijerſche* Opvolging, eindelyk beſlist wierd door een Vredesverdrag, te *Tetſchen* in *Oostenryksch Sileſie*, op den dertienden van Mey, 1779, geſlooten.

Zints dit Tydſtip levert de Regeering van den Grooten FREDERIK geene gebeurtenis van opmerkelyk gevolg op: hy genoot een onafgebrooken Vrede, tot de hoogklimmende jaaren en toeneemende zwakheden een einde maakten aan zyn luisterryk leeven. Eenige maanden vóór zyn dood taſte de waterzugt hem aan, en bewerkte zyn ontbinding op den zeventienden van Augustus, 1786, in het vyf en zeventigſte jaar zyns Ouderdoms, naa eene Regeering van zes en veertig jaaren, twee maanden en zeventien dagen.

Zodanig was de Regeering van FREDERIK DEN II, Koning van *Pruiſen;* een Vorst, wiens daaden, geduurende het wentelen van bykans eene halve Eeuw, de ſchitterendſte hoedanigheden van den Staatsman, den Held, den Vorst en den Patriot, ten toon ſpreidde. In deeze gewigtige byzonderheden heeft, naa al het voorvermelde, zyn Character niet noodig meer toegelicht te worden. Ten ſlot moeten wy nog iets van zyn Perſoon en de gewoone leevenswyze melden.

De overleden Koning van *Pruiſen* was vyf voeten en zes duimen lang; doch, gebukt door den last der jaaren, vertoonde hy zich kleinder. Tot zyn acht en veertigſte jaar behieldt zyn Hair een ſchoone donkere kastainje bruine kleur; 't was zyne verkiezing 't zelve op te maaken, altoos droeg hy het opgebonden tot een ſtaart, naa dien tyd werd het grys. Zyn ſtem was welluidend, en hy ſprak zeer onderſcheiden, doorgaans glimlachende. Het *Fransch* was zyne gewoone taal, hy wist 'er zich zeer vloeiend in uit te drukken, en beter dan in 't *Hoogduitsch*. Achtloos was hy op zyne kleeding, als hy zich niet te veld bevondt; nooit droeg hy, dan by onpaſſelykheid, een nagtrok, nagtmuts, of muilen. Driemaal 's jaars verſcheen hy in een nieuw kleed, het uniform van het eerſte Bataillon zyner Lyfwagten, blauw met rood en zilver afgezet, op de Spaanſche wyze; zyn kamiſool van effen geel; op zyn hoed droeg hy een witte pluim. Zo zeer was hy aan

Digitized by Google

laarzen gewoon, dat hy nimmer, zelfs op geen openbaare Hofdagen, ſchoenen droeg.

Zyn Majeſteit ſtondt 's Zomers altoos ten vyf, en 's Winters om zeven, uuren op. Doorgaans bleef hy een uur, naa zyn opſtaan, ongeſtoord en nam zyn ontbyt; dan ontving hy Brieven, Vertoogen, en andere ſtukken, en vervaardigde de antwoorden. Van negen tot elf uuren, gaf hy gehoor aan de Staats- en Hofbedienden. Voorts vervoegde hy zich op de parade, en gaf zelfs het woord; verbeterende den minſten misſlag in de Krygstugt, en vorderende de grootſte naauwkeurigheid in den Wapenhandel.

Van de Parade ging hy doorgaans na de groote Zaal van het Paleis, om openbaar gehoor te verleenen aan zyne Onderdaanen, die hy altoos aanmoedigde om hunne eigene Verzoekſchriften in te leveren: zo zeer verlangde hy, dat 'er uitſpraak des Regts gedaan wierd, dat het minſte vertraagen in de zodanigen, die het moesten volbrengen, zyne beſtraffing niet ontging. Wanneer hy, naa het verrigten van deeze voor de Onderdaanen gunſtryke bezigheid, vertrok, boog hy zich zeer beleefd, door de zaal gaande, voor den minſten zyner Onderdaanen.

Half één was zyn gewoone tyd van middag-eeten. Zyn tafelgezelſchap beſtondt uit zyne eigene Staatsdienaaren; die van buitenlandſche Hoven, en de Officiers van het eerſte Bataillon Lyfwagten. Voor vier en twintig Perſoonen was 's middags, en voor acht 's avonds, gedekt: hier voor gaf zyne Majeſteit drie en dertig Duitſche Kroonen, of vyf en een halve Guinie. Voor den middagmaaltyd was één uur bepaald, wanneer de Koning opſtondt, en omtrent een uur met eenigen van het Gezelſchap wandelde, waar op hy, 't zelve verlaatende, na zyn Boekvertrek ging. Hier bleef hy beſtendig drie uuren alleen: dan kwam zyn Voorleezer in, die tot zeven uuren hem gezelſchap hieldt: als dan begon het Concert, en duurde tot negen uuren. 't Zelve beſtondt meest uit blaasinſtrumenten en zang. De Koning zelve ſpeelde meesterlyk op de fluit, was een groot kenner der Muzyk, en zeer keurig in de verkiezing der Zangeren.

Ten half tien ſtondt altoos zyn Avondmaaltyd gereed, en hy droeg zorg, dat zyn gezelſchap als dan niet meer dan acht perſoonen beliep; onder welken zy, die ten Hove in Letterkunde meest uitſtaken, altoos eene plaats vonden. VOLTAIRE, ALGEROTTI, MAUPERTUIS, Lord CHESTERFIELD en anderen, behoorden tot dit getal. —

Op

Digitized by Google

Op 't eigen oogenblik dat de tafel was afgenomen, lag men allen bedwang ter zyde, en voegde elkander, zonder perſoon of rang in aanmerking te neemen, *bon mots* toe. Zyne fruiten en wynen waren altoos van de beste ſoort, en hy zag gaarne de vles ryklyk rond gaan. Schoon hy zelve niet veel dronk, was hy daar in byzonder, dat hy niet wilde gedoogen, dat iemand van 't Gezelſchap uit de vles dronk waar uit hy zyn glas vulde. Hy gaf'er deeze reden van: „ Het mogt vergif weezen; doch indien ik myn leeven verlies, ik wil niet dat myne Vrienden het verliezen."

Behalven de roemryke Krygsbedryven, in dit Leevensberigt vermeld, die den Koning van *Pruiſſen* kenmerken als de Held zyner Eeuwe, beſteedde hy de laatſte vyftien jaaren zyns Leevens in het neemen en voortzetten van maatregelen, die zyn Naam op 't loflykſt zullen vereeuwigen. Geduurende dat tydperk, vertoonde zich FREDERIK de Oorlogsheld, als een Patriot, een Wetgeever, en Beſchermer van de Handelbelangen zyner Onderdaanen. De waardigheid en eere zyns Ryks hieldt hy op door eene Krygsmagt, geëvenredigd aan de veiligheid van de Landen zyner Heerſchappye, en daar door teffens zyne magtige mededingers in ontzag. Hy ſtelde een nieuw Wetboek op, en hervormde de ingeſloopene misbruiken in het Regtsgeleerd ſtelzel; kragtig moedigde hy de Bevolking zyns Ryks aan, en beſteedde aan de bevordering des Koophandels zeer veel aandagts. Met één woord, ſtaande de laatſte jaaren der Regeeringe van FREDERIK DEN GROOTEN, ondervonden de *Pruiſſiſche* Onderdaanen, in hunnen Souverain, een tederhartigen Vader, wiens geluk vermeerderde, naar gelange het zynen Afſtammelingen voorſpoedig ging.

FREDERIK DE II heeft, ten einde wy dit Leevensberigt, met eene korte opgaave zyner Bedryven, ten beste zyns Ryks, zo als de Baron VAN HERTZBERG dezelve opgeeft, beſluiten, op zyn eigene kosten, een groot aantal openbaare en byzondere Gebouwen te *Berlyn* en *Potsdam* geſticht. —— geheele Steden, door brand verteerd, uit de aſſche heerlyk doen herryzen —— nieuwe Kerken gebouwd, oude verbeterd —— veel gelds beſteed in het aanleggen van Vestingen en Barrakken —— nieuwe Handwerken ingevoerd, en oude onderſchraagd —— groote ſommen gelds gegeeven aan Edellieden en andere Landëigenaaren, tot verbetering van den Akkerbouw en van hunne Goederen, om Landen te ontginnen en moeraſſen droog te maaken —— dusdanige ſtelde hy alle poogingen te werk om de ſchaa-

Digitized by Google

dens en onheilen te boeten, veroorzaakt door buitengewoone overſtroomingen; hy liet de dyken, zonder tydverzuim, herſtellen, verſchafte den ongelukkigen Inwoonderen zaad om te zaaijen, en koorn en andere noodwendigheden tot hun leevensonderhoud. De geheele ſom, welke de Koning, geduurende het Jaar 1785, heeft uitgegeeven aan buitengewoone weldaadigheden en geſchenken, ten dienſte zyner Onderdaanen, beloopt 2,901,000 Kroonen.

ARSACES EN ISMENA.

Eene Oosterſche Staatkundige Vertelling.

Uit het Fransch van den beroemden MONTESQUIEU.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 180.)

De Koning van *Sogdiana* was een Dwingeland, in ſtaat tot allen misdryf; dan niets maakte hem algemeener gehaat, dan de mishandelingen, welke hy ſteeds der ſchoone Sexe aandeedt, zonder in 't allerminſt agt te ſlaan op de wetten van Godsdienst of Betaamelykheid. Een Slaaf, uit het Serail van ARDASIRA gekomen, onderrigtte hem dat zy de ſchoonſte Vrouw in 't Oosten was. Niets meer was 'er noodig om hem het beſluit te doen neemen, haar van my af te rukken. Op een nagt was myn huis omringd door veele gewapenden, en ik ontving, in den vroegen morgen, last van den Tyran, dat ik ARDASIRA hem zou toeſchikken. Ik zag geen kans haar te behouden. Myn eerſte denkbeeld was na haar toe te gaan en te dooden, terwyl zy in ſlaap lag. Ik liep heen, ik trad in haar kamer, ik deed de gordynen open, ik ſprong met ſchrik te rug, ik verſtyfde. —— Een nieuwe woede beving my, ik beſloot my in 't midden van den hoop te werpen, en alles wat my wederſtand boodt, te dooden. Een bedaarder ontwerp viel my in. Ik beſloot de Vrouwlyke kleeding, die ik, eenige maanden geleden, gedraagen hadt, aan te trekken, en, ARDASIRA verbeeldende, in den draagzetel te gaan, door den Tyran gezonden om haar mede te voeren. Behalven de bedenking dat my geen ander middel overſchoot, voelde ik een heimlyk genoegen, om eene ſtoute daad uit te voeren in dat eigenſte gewaad, waar mede ik eens door Liefdedrift myne kunne vernederde.

Met zo veel bedaardheids als moeds volvoerde ik dit plan. Ik beval myne Oppaſſers myn gevaar voor ARDASIRA te bedek-

Digitized by Google

dekken, en haar, zo ras ik weg was, na een ander gewest over te voeren. Ik nam een Slaaf mede, op wiens moed ik kon vertrouwen; en gaf my over aan de Vrouwen en Geſneedenen, door den Dwingeland gezonden. Twee dagen was ik onder weg, en toen ik aankwam de avond reeds gevallen. De Tyran gaf een Feest aan zyne Vrouwen en Hovelingen in een zyner Lusthoven, en was gedompeld in die bedwelmende vrolykheid, welke botgevierde weelde medebrengt. Hy beval dat ik zou ingeleid worden. Ik trad ter Feestzaal binnen; werd naast hem geplaatst; gelukkig kon ik myne woede en driftvervoering bedekken, dit ſlaagde naar myn wensch. Ik trok zyn aandagt niet geheel, doch als hy zich mywaards keerde, verdubbelde myne verontwaardiging. De haatlyke driftvervoeringen zyner ziele begonnen gaande te worden, en ik zag het uur zyns bederfs genaaken. Hy verliet de Feestzaal, en geleidde my na een afgelegener verblyf in den Hof, gevolgd door één Geſneedenen en myn Slaaf. Reeds ſtrekten zyne gebaarden om myne Sexe te ontdekken, wanneer ik, myn zwaard uitrukkende, zeide: „ Dit zwaard zal u beter onderrig en dat „ ik een Man ben. Sterf, en vertel, in de onderaardſche Ge„ westen, dat de Egtgenoot van ARDASIRA u geſtraft heeft „ over uwe misdryven!" Hy ſtortte voor myne voeten neder: en op 't eigen oogenblik ging de deur van het verblyf open: want zo ras myn Slaaf my hoorde ſpreeken, velde hy de Geſneedenen, die de deur bewaakten. Wy vlooden, doch bevonden ons in den hof: wy ontmoetten een man, ik vatte hem, onder dit zeggen: „ Deeze dolk gaat u door 't hart, indien gy „ my geen weg wyst om hier uit te geraaken." Deeze man was een tuinman; zidderende van ſchrik, bragt hy my aan een poort, welke hy opende. Ik beval hem die te ſluiten, en my te volgen.

Myn vrouwlyk gewaad wierp ik weg, en trok het kleed van een Slaaf aan. Wy begaven ons in de bosſchen, en, wanneer wy door vermoeienis ons geheel afgemat voelden, troffen wy zeer gelukkig een Koopman aan, die zyne Kameelen voedzel gaf, en haalden hem over om ons uit dit heilloos land te voeren. ——— Naar gelange ik meer en meer de gevaaren ontweek, werd myn hart, in myn binnenſte, min gerust. Ik ſtond ARDASIRA weder te zien, en elke omſtandigheid wrogt mede om my met ſchroom te vervullen. Haare Dienstmaagden en Geſneedenen hadden de ſchroomlykheid van onzen toeſtand voor haar verborgen; doch my niet langer by haar vindende, agtte zy my ſchuldig; zy dagt dat ik nu alle myne duure betuigingen van eeuwigduurende liefde verbrooken hadt. Zy kon niet begrypen welk eene wreedheid my aanzette om haar te laaten vervoeren, zonder eenig woord des te reppen. 't Leeven werd haar ondraaglyk. Zy nam vergif. De werking

Digitized by Google

van 't zelve was niet oogenbliklyk. Ik kwam, en vond haar ſtervende. „ ARDASIRA, ſprak ik, ik u verliezen..... Gy „ ſterft.... Wreede ARDASIRA! wat heb ik gedaan?" ——— Zy liet eenige traanen rollen, en zeide: ARSACES, *een oogenblik geleden was de dood myn zoetſte troost: maar nu ik u zie, komt dezelve my allerverſchriklykſt voor. Te vergeefsch zou ik wenſchen voor u weder te leeven: maar myne ziel verlaat my, in ſtryt van haarzelve. Hou myne nagedagtenis in zegening. Indien ik bemerk dat deeze zodanig by u is, wees dan verzekerd, dat ik by de Schimmen niet zal geplaagd worden. Ik geniet althans deezen troost, myn waarde* ARSACES, *dat ik in uwe armen ſterf.*"

Zy blies den laatſten adem uit. 't Is onbegryplyk hoe ik haar kon overleeven. Men ſcheurde my van ARDASIRA af, en ik dagt dat ze my van myzelven afſcheurden. Ik vestigde myn oogen op haar doodbleek lyk; ſtondt 'er beweegloos by. Het deerlyk voorwerp werd van voor my weggenomen, en myne ziel ſcheen haare aandoenlykheid weder te krygen. Zy droegen my weg, en ik wendde het oog nog na het voorwerp myns jammers. Duizend leevens zou ik hebben willen geèven om haar één enkel oogenblik weder te zien. Woede greep my aan. Ik vatte myn zwaard, en wilde myzelven doorſtooten. Men wederhieldt myne hand. Ik verliet die noodlottige plaats: nooit zal ik derwaards wederkeeren. In een mymerenden ſtaat, zwierf ik in de bosſchen, en vulde de lugt met myne jammerklagten. Toen ik eenigzins bedaarde, hieldt haar dierbaar denkbeeld myne ziel geheel bezig Niets bleef my in deeze wereld, dagt ik, anders over, dan myn harteleed, en de naam van ARDASIRA..., Die naam.... myn ſtem begeeft my als ik dien wil uitbrengen. ——— Ik had beſlooten, een einde aan myne dagen te maaken: op 't eigen oogenblik ontvlamde myn moed weder: „ Gy wilt ſterven?" ſprak ik by my zelven, „ en AR„ DASIRA is nog niet gewrooken.... Gy wilt ſterven, en de „ Zoon des Dwingelands is in *Hircania*, beurtlings oorlogende „ en feestvierende.., Hy leeft, en gy wilt ſterven!"

Ik trok heen om hem te vinden. Ik hoorde, dat hy den oorlog tegen u verklaard hadt, en vlood u ter hulpe. Ik kwam drie dagen vóór den ſlag: de uitkomst van denzelven is u bekend. Ik zou den Zoon des Dwingelands hebben kunnen dooden; doch verkoos liever hem gevangen te neemen. Ik verlangde, dat hy een zo ongelukkig leeven als ik zou ſlyten, vol ſchande en in ketenen geklonken. Hy zal, zo ik hoop, ten eenigen dage weeten, dat ik zyn Vader ombragt. Nogthans beken ik, dat ik my, naa het voldoen myner wraake, niet gelukkiger vind, en dat het vooruitzigt, van zich te wreeken, ſtreelender is dan de wraakneeming zelve. De woede myner drift, die ik voldaan, myn bedryf dat gy gezien, de toejuiching

des

Digitized by Google

des Volks, welke gy gehoord hebt, en zelfs uw betoon van Vriendschap, myn Heer, kan my het verloorene niet weder schenken. *Hier zweeg* ARSACES.

ASPAR's verbaasdheid was bykans met den aanvang des hem gedaanen verhaals begonnen. Hy hadt den naam van ARSACES niet gehoord, of hy dagt om den Egtgenoot der Koninginne. Eenige redenen van Staat hadden hem bewoogen, ISMENA, de jongste Dogter des overleden Konings, na *Media* te zenden, en daar heimlyk te laaten opvoeden, onder den naam van ARDASIRA. Hy hadt haar uitgehuwelykt aan ARSACES, in wiens paleis hy zorge gedraagen hadt, dat altoos eenige getrouwe Oppassers zich bevonden. Hy was de Genius, die, door hun behulp, zo veel rykdoms in 't huis van ARSACES deedt woonen; en, door de eenvoudigste middelen, zulk eene menigte schynbaare wonderen wrogt. —— Hy hadt de gewigtigste redenen, om de hooge geboorte van ARDASIRA voor ARSACES te verbergen, die, door jeugdige eerzugt gedreeven, eifschen zou hebben kunnen vormen, op den Throon van *Bactria*, in den naam zyner Egtgenoote, tot stoorenis van de rust des Ryks. Maar deeze redenen hadden niet meer plaats, en ASPAR was, de Geschiedenis van ARSACES hoorende, duizendmaal in verzoeking om hem het verhaal te doen afbreeken. Nogthans oordeelde hy den tyd ter ontdekkinge nog niet gebooren. Een Staatsdienaar, gewoon zyne gangen af te meeten, gaat nimmer de voorschriften der Voorzigtigheid te buiten. Hy hadt ten oogmerke, eene groote gebeurtenis te doen stand grypen; maar geenzins dezelve te verhaasten.

Twee dagen daar naa, liep 'er een gerugt, dat de Gesneedene een valsche ISMENA ten Throon verheeven hadt. Van morrend misnoegen sloeg het Volk tot Opstand over; het drong in het Paleis, en eischte, met veel dolheids, het hoofd van ASPAR. De Gesneedene deedt een deur openen, en gezeten op een Olyphant, ging hy de menigte te gemoet, zeggende: „ *Bactriaanen*, hoort my!" en als zy nog met muitery aanhielden, voer hy voort: „ Hoort my, zeg ik, indien gy my nu om 't „ leeven kunt brengen, gy zult het even goed kunnen doen, „ wanneer ik te kort schiet om u van de regtmaatigheid myner „ handelingen te overtuigen. Zie hier een Geschrift, door den „ overleden Koning zelve opgesteld en gezegeld. Werpt u neder, en aanbid, terwyl ik het voorlees." Hy las:

De Hemel heeft my twee Dogters gegeeven, die zo zeer op elkander gelyken, dat die gelykheid elks oog kan bedriegen. Ik dagt, dat deeze omstandigheid zeer groote onlusten in den Staat, ja de droevigste oorlogen, zou kunnen verwekken. Neemt, gy ASPAR, *Licht deezes Ryks, de jongste van beiden, zend haar heimlyk na* Media, *laat haar daar, onder een vercierden naam, blyven, zo lang het welzyn des Ryks zulks vordere.*

Digitized by Google

ASPAR hieldt het Geſchrift boven zyn hoofd, boog zich, en vervolgde: „ ISMENA is dood; weest hier van verzekerd, en „ de jongſte ISMENA bekleedt den Throon. Zult gy het my „ euvel duiden, dat ik, den dood der Koninginne ziende na„ deren, haare Zuster van het uiterſte van *Aſia* deedt ko„ men? Zult gy het my kwalyk afneemen, dat ik gelukkig ge„ noeg geweest ben om haar aan u weder te geeven, en haar „ te plaatzen op den Throon, tot welken zy, naa haars Zus„ ters dood, een ontwyfelbaar regt heeft? Heb ik den dood „ der Koninginne bedekt, vorderden de Staatsbelangen deeze „ verheeling niet? Zult gy het in my laaken, dat ik de pligt „ van een Onderdaan met getrouwheid en omzigtigheid heb „ waargenomen? —— Legt, derhalven, uwe wapens neder. „ Dus lang zyt gy onſchuldig; naa deeze ontdekking zoudt gy „ ſchuldig worden."

Vervolgens verklaarde ASPAR, op welk eene wyze hy de jonge ISMENA aan de zorge van twee oude Geſneedenen hadt toevertrouwd, hoe hy haar onder een vercierden naam, na *Media* gezonden, aan een groot Heer in dat Ryk uitgetrouwd, en ſteeds in alle haare lotwisſelingen, gezorgd hadt. Daarenboven berigtte hy het Volk, dat de ziekte der Koninginne hem hadt doen beſluiten, om haare Zuster te rug te doen komen, en heimlyk in het Serail te bewaaren, en dat zy eindelyk, de Koningin overleeden zynde, den Throon bekleedde. —— Gelyk de wateren der zee, by het bedaaren eens ſtormwinds, ſtillen, zo werden de *Bactrianen* ſtil op het woord van ASPAR. Men hoorde niets dan juichende ſtemmen: alle de Tempels weergalmden van den naam van ISMENA.

ISMENA werd, door de inboezemingen van ASPAR, begeerig, om den Vreemdeling te zien, die den Staat zulk een zonderlingen dienst beweezen hadt, en hem teffens een luisterryk gehoor te verleenen. Men beſloot, de Edelen en het Volk zamen te roepen, hem voor Veldheer der *Bactrianen* te verklaaren, en dat de Koningin zelve hem het zwaard zou aangorden. De Grooten ſtonden rondsom een ruime zaal, het Volk in 't midden en by den ingang. De Koningin zat op den Throon, allerkostbaarst gekleed. Haar hoofd was met Juweelen bedekt, en volgens de gewoonte, by dusdanige plegtigheden, hadt zy haar ſluier afgelegd, en vertoonde haare ſchoonheid onbelemmerd. ARSACES verſcheen. Het gejuich des Volks begon.

ARSACES tradt toe met neergeſlaagene oogen, zweeg een oogenblik op 't eerbiedigst ſtil, en ſprak, eindelyk, met een zwakke en ſtamelende ſtemme, de Koningin in deezer voege aan. „ Mevrouw! indien iets eenige bedaardheid aan mynen Geest „ kan ſchenken... indien iets my in myne onheilen kan troos„ ten...."

De Koningin kon niet dulden, dat hy verder voortvoer. In

't eerst

Digitized by Google

't eerst hadt zy uit zyne geſtalte iets opgemaakt. Thans herkende zy zyne ſtem. In eene vervoering van blydſchap, welke haar van alle nabedenking beroofde, ylde zy ten throon af, en wierp zich aan de voeten van ARSACES.

Myne ongelukken, ſprak zy, *dierbaare* ARSACES! *zyn grooter geweest dan de uwe. Helaas! zints het heilloos oogenblik dat ons van een ſcheidde, geloofde ik u nooit te zullen wederzien. Myn hartzeer was onbeſchryfbaar.*

Toen ſtondt zy, als door een andere drift gedreeven, of niet weetende wat zy in de eerſte vervoering gedaan hadt, op, een zedig rood verfde haare wangen, en vervolgde, het Volk aanſpreekende, in deezer voege. Bactriaanen! *'t is aan de voeten van mynen Egtgenoot dat gy my gezien hebt. Ik agt het myn hoogst geluk, dat ik myne Liefde dus openlyk heb mogen verklaaren. Ik ben van myn Throon afgeklommen, dewyl ik hem niet nevens my vond. Ik roep de Goden tot getuigen, dat ik denzelven zonder hem niet wederſ zal beklimmen. Met een onverzaadelyk genoegen merk ik op, dat de grootſte daad myner Regeeringe door hem verrigt is, en dat hy die voor my volvoerd heeft. Edelen, Burgers, Volk, gelooft gy, dat de Man, die over my heerscht, waardig is over u te regeeren? Oordeelt gy myne keuze goed? Verkiest gy* ARSACES? *Zegt het my.... Spreekt....*

Nauwlyks hadt de Koningin deeze laatſte woorden geuit, of het ganſche paleis weergalmde van 's Volks toejuichingen. Men hoorde niets dan de naamen van ARSACES en ISMENA. ——— ARSACES ſtondt middelerwyl bedwelmd: hy wilde ſpreeken, maar kon geen woord voortbrengen. Hy wilde nader treeden, doch bleef beweegloos. Hy zag noch de Koningin, noch het Volk; nauwlyks hoorde hy de toejuichingen. Met één woord, hy was zo geheel blydſchap, dat zyne ziel de uitgebreidheid zyns geluks niet kon bevatten. —— Doch, toen ASPAR de menigte deedt wyken, boog ARSACES zyn hoofd op de hand der Koninginne, zeggende: „ ARDASIRA, myn dierbaare ARDASIRA, gy „ leeft! Elken dag ſtierf ik van hartzeer! Hoe, hebben de Go„ den u het leeven weder geſchonken!"

ISMENA haaſte zich, om hem te onderrigten, dat een haarer Oppaſſers haar, in ſtede van Vergif, een Slaapdrank hadt ingegeeven. Drie dagen hadt zy bezefloos gelegen; en was eindelyk weder bekomen. Het eerſte woord, 't welk zy ſprak, was ARSACES. Zy opende haare oogen alleen om hem te zien. Zy hadt hem laaten zoeken, en zelve opgezogt. ASPAR haar eindelyk weggevoerd, en, naa haars Zusters dood, ten Throon verheeven.

ASPAR hadt zorg gedraagen, om alle ſtaatlykheid by te zetten aan de ontmoeting tuſſchen ARSACES en ISMENA. Hy dagt aan den laatſten opſtand, en oordeelde, dat het geenzins raadzaam zou weezen, naa ISMENA op den Throon geplaatst te heb-

Digitized by Google

hebben, ook voor te komen als het werktuig der verheffinge van ARSACES. Hy hieldt het voor een grondregel, nooit zelve te doen, 't geen hy door anderen kon verrigten; en genoegen te ſcheppen in dienſten, den Staat beweezen, van waar ze ook kwamen. Daarenboven, de uitſteekende Characters van ARSACES en ISMENA door en door kennende, begeerde hy dezelve in het voordeeligſte licht te vertoonen. Hy wilde hun verzekeren van dien eerbeid, welke groote zielen altoos verwerven, wanneer zy zich vertoonen. Hy wenschte die genegenheid voor hun te verwekken, met welke men gewoon is de zodanigen te bejegenen, die groote onheilen hebben uitgeſtaan; en hy bedoelde, die bewondering gaande te maaken, welke ontſtaat omtrent allen die vatbaar zyn voor edele gemoedsneigingen. In 't kort, hy dagt, dat niets beter geſchikt was om ARSACES den naam van Vreemdeling te doen verliezen, en dien van *Bactrieen* te vinden in 't hart van elk Onderdaan.

Het geluk van ARSACES beklom thans den hoogſten top. ARDASIRA, die hy dood waande, was hem wedergegeeven; ARDASIRA was ISMENA; ARDASIRA, de Koningin van *Bactria*; ARDASIRA hadt hem tot Ryksvorst verheeven. Van de bedenkingen zyner Grootheid ging hy over tot die verteederende denkbeelden, welke de Liefde hem inboezemde. Hy ſchiep genoegen in zyn Vorstlyken Hoed, die zo verre was van by hem een kenmerk van onafhangelykheid te weezen, dat dezelve hem ſteeds herinnerde dat hy de haare was; hy beminde den Throon om de hand, welke hem daar toe leidde.

ISMENA genoot, voor 't eerst, het geluk van te bezeffen, dat zy eene groote Koningin was. Vóór de aankomst van ARSACES, bezat zy alles wat Aanzien en Overvloed kunnen ſchenken; doch haar ontbrak een hart om het te genieten. Te midden van haar Hof vondt zy zich alleen; tien millioenen menſchen boogen zich voor haar neder, en egter oordeelde zy zich verlaaten.

ARSACES deedt welhaast den Prins van *Hircania* tot zich komen, en voerde hem te gemoet: „ Gy verſchynt voor my, „ en zyt niet langer myn Gevangene. Ik moet geen ongeluk„ kig Man kennen in het Ryk van den gelukkigſten der Ster„ velingen. Schoon ik u overwonnen heb, geloof ik niet, dat „ gy my in Moed wykt. Ik verzoek alleen, dat gy erkent, in „ Edelmoedigheid, voor my te moeten zwigten."

De Koningin was de zagtaartigheid zelve: en de natuurlyke agtbaarheid van haare houding verdween, wanneer het niet noodig was dezelve te vertoonen. *Vergeef my*, ſprak zy tot den Prins van *Hircania*, *dat ik geweigerd heb u eene hand toe te reiken, welke u e myne niet was om te geeven. De Vrouw van* ARSACES *kon de uwe niet weezen: gy behoeft u over uw lot niet te beklaagen. Schoon* Hircania *en* Bactria *geenzins één en het zelfde Ryk uit-*

Digitized by Google

misnaken, kunnen zy, egter, in de nauwſte Verbindtenis treeden. ISMENA *kan haare vriendſchap toezeggen, daar zy haare Liefde niet kon ſchenken.*

„ Ik ben," was 't woord van den Prins, „ door zulke on-„ heilen belaaden, en met zo veel gunstbewyzen bejegend, „ dat ik niet weet, of ik ten voorbeelde ſtrekke van een Ge-„ lukkigen dan Ongelukkigen. Ik vatte de wapens tegen u „ op, om eene verſmaading, welke niet beſtondt te wreeken. „ Onze verdienſten tegen elkander opgewogen zynde, was het „ niet oorbaar, dat de Hemel myne oogmerken begunſtigde. „ Ik keer nu weder na *Hircania*, en zou 'er myne onheilen, „ hier geleden, gereed vergeeten, indien ik onder dezelve het „ ongeluk niet moest tellen van u gezien te hebben, en u „ niet meer te zullen zien. —— Uwe Schoonheid zal door „ geheel het Oosten vermeld worden, deeze zal de Eeuw, „ waar in gy leefde, beroemder, dan eenige andere, maaken, „ en, by de volgende Geſlachten, zullen de Naamen van ARSACES „ en ISMENA, voor Schoonheden en Minnaars, de geliefdſte „ Naamen zyn!"

Eene onverwagte gebeurtenis vorderde, dat ARSACES zich na een verafgelegen gedeelte des Ryks vervoegde. Hy verliet ISMENA. —— Welk een teder Vaarwel! —— Welke opregte afſcheids-traanen Dit alles was niet zo zeer een leed, dan wel eene gelegenheid om kieſcher aandoeningen van onverminderde Liefde te gevoelen. De ſmert van ſcheiden ging gepaard met het aangenaam denkbeeld van elkander weder te zullen zien.

Geduurende 's Konings afweezen, was alles, volgens zyne beſchikking, zodanig ingerigt, dat de tyd, de plaats, de perſoonen, dat elk voorval, ISMENA eenig herinnerings teken voor den geest bragt. Hy bevondt zich op een verren afſtand; zyne daaden zeiden hem dat hy by haar was. Alles wrogt zamen om ARSACES aan haar te vertegenwoordigen. Zy vondt geen ARSACES: doch zy trof haar Minnaar teſkens aan.

ARSACES ſchreef van tyd tot tyd aan ISMENA, en zyne Brieven ademden Liefde. Zy las: „ Ik heb de groote Steden ge-„ zien op de grenzen. Ik heb eene ontelbaare menigte Volks „ gezien, zich voor my buigende. Allen riepen zy uit, dat ik „ in *Baktria* heerschte; doch ik aanſchouwde Haar niet die my „ deeze Heerſchappy gegeeven had, en hield op een Vorst te „ weezen." —— In een anderen Brief: „ Indien de He-„ mel my den beker der Onſterflykheid, in 't Oosten zo zeer „ gezogt, wilde laaten drinken, ik zou, indien gy nevens my „ dien dronk niet ſmaakte, zulks hartlyk weigeren. Gy moest „ met my Onſterflyk weezen, of ik zou met u willen ſter-„ ven." —— „ Ik heb uw Naam aan eene Stad gegeeven, „ die ik bevolen heb te bouwen. Deeze zal zekerlyk door de „ gelukkigſten myner Onderdaanen bewoond worden." In ze-

ke-

Digitized by Google

keren Brief met de tederſte bewoordingen, welke de Liefde kan inſtorten, gewaagd hebbende van haare bekoorelykheden, vervolgde hy: „Met my in deezer voege uit te drukken over „dit behaagelyk onderwerp, zoek ik u niet alleen te behaa„gen. Ik zoek verligting van de lastigheid myner tegenwoor„dige omſtandigheden, en myne Ziel, ik gevoel het, krygt „ongevoelig eene helderheid en gelukzaligheid met in deezer „voege van u tot uzelven te ſpreeken." —— Eindelyk ontving zy deezen Brief. „Ik telde voorheen de dagen; thans „tel ik alleen de oogenblikken; en deeze oogenblikken worden „langer dan de dagen. Schoone Vorſtin! hoe ik u nader by „kome, hoe ſterker myn hart van verlangen klopt."

Na de wederkomst van ARSACES, verſcheenen 'er Gezanten van andere Ryken ten Hove. Eenigen deezer drukten zich op eene zonderlinge wyze uit. ARSACES zat op een Throon, in den voorhof van 't Paleis opgerigt. De Parthiſche Afgezant vertoonde zich eerst, gezeten op een weltoegerust paard; waar van hy niet affteeg, en deeze Reden voerde: „Een *Hircaniſche* Tyger verwoestte het Land; een Olyphant verpletterde het ſchrikdier onder zyne voeten. 'Er bleef een jonge „Tyger over, die den ouden in wreedheid niet behoefde te „wyken. De Olyphant bevrydde nogmaals het Land. Alle „de Dieren, die voor Roofdieren beeven, vervoegden zich by „hem om zich te voeden. Hy verheugde zich op 't gezigt „dat hy hun ten Beſchermer ſtrekte, en ſprak by zich zelven: *Ik heb gehoord, dat de Tyger de Koning der Dieren is; hy is alleen hun Dwingeland; en ik, ik ben hun Koning!*

De *Perſiſche* Afgezant liet zich op deezen trant hooren: „By „den aanvang der Wereld trouwde de Maan aan de Zon. Alle „de Starren des Uitſpanzels haakten na deeze Verbintenis. Zy „voegden hun toe. Beſchouwt de Zon, en ziet op u zelven. „Gy alle zamen genomen, hebt dien allesdoorſchynenden glans „niet."

Ten laatſten kwam de Afgezant uit *Egypte*, zeggende. „Toen „*Iſis* den grooten *Oſiris* trouwde, was dit Huwelyk de oor„ſprong van *Egyptens* bloei, en een zinnebeeld van deszelfs „vrugtbaarheid. Zodanig zal ook het lot van *Baktrie* weezen; „dat Ryk zal gelukkig zyn, door de Egtverbintenis der Go„den."

ARSACES plaatſte zyn eigen Naam by dien van ISMENA, op de muuren van alle zyne Paleizen. De Letters waren overal door elkander gevlogten. Niemand mogt ARSACES zonder ISMENA ſchilderen.

By daaden, in welke eenige geſtrengheid te paſſe kwam, verſcheen hy alleen; doch begeerde dat alle gunstbetooningen uit beider naamen zouden geſchieden. „Ik," voegde hy haar te gemoet, „bemin u om uwe Schoonheid en uwe Bevallig„he-

Digitized by Google

„ heden, welke my steeds nieuw zyn. Ik bemin u meer, om „ dat, wanneer ik eenig bedryf volvoerd heb eenen grooten „ Vorst waardig, ik u het meest schyn te behaagen. Gy be- „ geerde dat ik uw Koning zou weezen, wanneer ik alleen „ dagt om het geluk van uw Egtgenoot te zyn; en die ver- „ maaken, welke my altoos met u bekoorden, hebt gy my ge- „ leerd te vlieden, als myn roem het vorderde. ——— Gy „ hebt myne Ziel tot Zagtheid gewend; en als men my ver- „ zogt, 't geen niet oorbaar was te geeven, hebt gy my ge- „ leerd, het hart, 't welk zodanige verzoeken kon doen, te „ ontzien. Uwe Staatjuffrouwen mengen zich niet in Staatsza- „ ken; zy kweeken zedigheid aan, en leeren onoplettend te „ weezen op alles wat haar niet voegt met bewondering en „ liefde te aanschouwen. ——— 't Was zeker 's Hemels wil „ my een groot Prins te maaken: tegen die klippen, waar op de „ meeste Koningen schipbreuk lyden, heeft dezelve my allen „ bystand verleend, die my in staat kan stellen om deugdzaam „ te worden."

Nooit beleefden de *Bactrianen* zulke gelukkige dagen. ARSACES en ISMENA verklaarden, dat zy over 't beste Volk des Aardbodems den schepter zwaaiden. Hy betuigde: „ dat hy, „ een Onderdaan gebooren zynde, duizendmaal gewenscht had „ onder een goed Vorst te mogen leeven; en dat ongetwyfeld „ alle zyne Onderdaanen natuurlyk hetzelfde wenschten." Hy voegde 'er nevens, „ dat hy, het hart van ISMENA bezittende, „ alle harten aan haar moest opofferen. Hy kon den Throon „ met haar niet beklimmen, zonder de deugden die denzelven „ moesten vervullen." Hy oordeelde dat zyne Liefde de Naa- komelingschap moest bekend weezen, en dat deeze tot dezelve niet beter dan met zyn Roem kon overgaan; ook wilde hy op zyn Grafzerk geschreeven hebben: — DE EGTGENOOT VAN ISMENA WAS EEN KONING VAN 'T MENSCHDOM BEMIND.

ARSACES beminde ASPAR, den eersten Staatsdienaar, dewyl deeze hem steeds van de Onderdaanen, zelden van den Koning, en nooit van zichzelven, sprak. Hy bezat drie groote hoedanigheden, een uitmuntend Verstand, een gevoelig Hart, en eene opregte Ziel. Menigmaal sprak ARSACES over de Onschuld, welke deeze Staatsdienaar in alles bewaarde. ASPAR antwoordde, *dat hy zyne handen onbesmet hield: naardemaal de eerste misdaad, welke hy bedroef, zyn gedrag voor zyn geheele leeven zou beslissen; en deeze de eerste schakel zou weezen aan een onbepaalde keten van andere gruwelen.*

„ Wanneer ik," sprak ARSACES, „ iemand, op enkel vermoe- „ den, om 't leeven bragt, kan men denken, dat ik het daar „ by zou laaten berusten? Neen, nieuwe verdenkingen zouden „ by menigte in my opwellen tegen de Bloedverwanten en „ Vrienden van den gedoodden. Dit zou de bron van een twee-

„ de

„ de misdryf weezen. Deeze gewelddaadige ſtappen zouden „ my doen denken, dat ik gehaat wierd door myne Onderdaa- „ nen. Ik zou voor hun beginnen te vreezen. Hier uit reezen „ gewis nieuwe ſtrafvorderingen, die weder nieuwe verſchrik- „ kingen zouden baaren. Maar, indien myn leeven ééns be- „ ſmet was met deeze vlakken, zou de wanhoop, om een goe- „ den Naam te verkrygen, invloed hebben op myn geheel ge- „ drag; en ziende, dat het gedaane onmogelyk te herdoen ware, „ zou ik voor het toekomende niet bezorgd weezen."

ARSACES was zo bezorgd, om de Wetten, oude Herkomſten en Gewoonten der *Bactriaanen* te bewaaren, dat hy altoos beefde op het hooren van voorſlagen, wegens het herſtellen van misbruiken; want dikwyls hadt hy opgemerkt, hoe elk dat geen, 't welk met zyne inzigten ſtrookte, een *Wet* noemde, en wat met zyne belangen ſtreedt, *Misbruik*: en liep men gevaar om de Wetten te ontkragten, onder het voorwendzel van ze te verbeteren. ——— Hy hieldt zich verzekerd, dat geene weldaaden anders, dan door het kanaal der Wetten, in een Staat moesten vloeijen; dat de wyze, om beſtendig goed te doen, daar in beſtondt, dat het volgens de Wetten geſchiedde; en dat de wyze, om by aanhoudenheid kwaad te pleegen, gelegen was in dit te doen met ſchennis der Wetten. ——— Dat de pligt der Vorſten niet minder beſtondt in de Wetten te verdeedigen tegen hunne eigene Driften, dan tegen de Driften van anderen. — Dat de algemeene begeerte om het Menſchdom gelukkig te maaken den Vorſten eigen was; doch dat deeze begeerte kragtloos zou weezen, als zy 'er niet geſtadig op uit waren om in alle takken kundig te worden. ——— Dat, door een gelukkigen loop der dingen, de groote kunst van regeeren meer goed Verſtand dan Vernuft vorderde; meer bezorgdheids om een klaar begrip der dingen te verkrygen, dan een klaar begrip zelve; meer beoefenende dan afgetrokke kundigheid; en meer een vaſt oordeel in menſchenkunde, dan de bekwaamheid om Menſchen naar zyn zin te vormen. ——— Dat de kennis der Menſchen kon verkreegen worden, gelyk alle andere kennis, door met hun om te gaan; dat het ons moeilyk valt onze gebreken en ondeugden te bedekken; en dat, ſchoon de meeste Menſchen een dekzel hebben, zy nogthans zo weinig oplettenheids gebruiken om het digt te houden, dat het verre van moeilyk is door eene onbezorgde plaats heen te zien.

Nimmer ſprak ARSACES van de zaaken, welke hy te doen hadt, met Vreemdelingen; maar gaarne handelde hy met Inboorelingen over de inwendige ſchikkingen van zyn Ryk. als het eenig middel om des wel onderrigt te worden, en merkte hy, ten deezen aanziene, op, dat een goed Prins geheimhoudingen moest hebben, doch dat hy ook al te geheimhoudend kon zyn.

Hy

Digitized by Google

Hy betuigde van zich zelven wel verzekerd te weezen, dat hy een goed Koning, mild, geſpraakzaam en menschlievend; dat hy op roem geſteld was, en zyne Onderdaanen beminde; dat, nogthans, indien, met deeze edele hoedanigheden, de groote beginzels van Staatsbeſtuur niet in zyne ziel gegraveerd waren, zulks het grootſte ongeluk zou weezen, 't welk men zich kon verbeelden: want zyne Onderdaanen zouden, terwyl zy een goeden Koning hadden, weinig voordeels van die gelukkige omſtandigheid trekken: en dus het heilzaamſte geſchenk der voorzienigheid voor hun nutloos weezen.

„ Wie zich verbeeldt," ſprak ARSACES, „ dat het geluk op „ den Throon te vinden is, bedriegt zich. De bezitter van een „ Throon kan 'er geen geluk vinden, dan 't geen hy 'er zelve „ op brengt, en zelf waagt hy 'er menigmaal 't geluk, 't welk „ hy bezit. Indien, derhalven, de Goden het regt, om te gebie„ den, niet gegeeven hebben tot het geluk voor die het bevel „ voeren, zo volgt noodwendig, dat zy het ſchonken, ten nut„ te van die gehoorzaamen."

ARSACES wist hoe hy moest ſchenken, om dat hy wist hoe hy moest weigeren. Hy was meer bezorgd, om te treeden in de hutten der Boeren, dan in de paleizen der Grooten. „ Daar" zeide hy, „ vind ik myne waare Raadgeevers, daar herinner ik „ my, wat ik in myn Paleis vergeet. Zy ontdekken my hunne „ behoeften; de geringe elenden van elk vormen een algemeen „ wee. Ik zoek kennis te krygen van alle deeze jammeren, die, „ zamen genomen, myn eigen jammer zouden weezen. In dee„ ze hutten zie ik de elendige voorwerpen, welke zulk een „ ſtreelend genoegen geeven aan een welgeplaatst hart, 't geen „ in ſtaat is, hun ſtaat te veranderen en te verbeteren, en my lee„ ren, dat ik een veel grooter Vorst kan weezen, dan ik ben. „ Daar zie ik blydſchap voor Traanen verwiſſelen; in myn Pa„ leis, integendeel, doorgaans Traanen op Blydſchap volgen."

Op zekeren tyd, verhaalde men hem, dat, by een openbaar Vreugdefeest, eenige Potſemaakers zyn lof gezongen hadden. „ Weet gy," vroeg hy, „ waarom ik gedoog, dat dit ſlag van „ lieden my pryst? 't Is, om my te leeren vleijery te veragten, „ en dezelve veragtlyk te doen worden, by alle Braaven. Myne „ magt is zo uitgebreid, dat elk altoos natuurlyk zyn best zal „ doen, om my te behaagen; maar de Goden, hoop ik, zullen „ nooit gehengen, dat ik vermaak ſchep in vleijery. Spreekt gy, „ myne Vrienden! beſtendig by my de waarheid; dat is het enige 't welk ik verlang: want deeze alleen kan ik ontbreeken."

De omſtandigheid, die het Ryk ontrust hadt, op 't einde der Regeering van ARTAMENES, beſtondt hier in, dat hy, in zyne jeugd, eenige kleine nabuurige Volken, tuſſchen *Media* en *Bactria* gelegen, vermeesterd hadt. Zy waren zyne Bondgenooten; hy wilde ze als Onderdaanen behandelen, zy veranderden

Digitized by Google

in zyne Vyanden, en konden, dewyl zy het gebergte bewoonden, nooit geheel te onder gebragt worden. De *Meders* bedienden 'er zich van, om de *Bactriaanen* te kwellen. De Vermeesteraar hadt gevolglyk den Vorst zeer verzwakt, en, toen ARSACES den Throon beklom, waren deeze Volken nog misnoegd tegen de *Bactriaanen*. De *Meders* haalden hun welhaast tot een opſtand over. ARSACES trok tegen hun op, en vermeesterde hun. Hier op verzamelde hy dat Volk, en voerde 't zelve deeze taal te gemoet:

„ Ik weet, dat gy, met ongeduld, de Heerſchappy der *Bac-*
„ *triaanen* verdraagt. Ik verwonder my des niet. Gy bemint
„ uwe oude Koningen, die u met weldaaden begiftigden. 't Is
„ myne zaak, op zulk eene wyze te handelen, door myne ge-
„ maatigdheid en regtvaardigheid, dat gy my aanziet voor den
„ waardigen Opvolger der zodanigen, wier gedagtenis gy met
„ zo veel reden zegent."

ARSACES liet twee der gevaarlykſte Opperhoofden van den Opſtand voor zich brengen, en ſprak het Volk in deezervoege aan „ Ik heb deeze Mannen voor u geſteld, op dat gy zelve ze
„ moogt oordeelen." Elk poogde, in hun te veroordeelen, zich zelven te regtvaardigen. ——— „ Kent," zeide hy, „ het geluk
„ van te leeven onder een Koning, die door geen drift vervoerd
„ wordt, wanneer hy ſtraft, en die alleen gevoelt, als hy be-
„ loont; die gelooft, dat de roem, van Overwinning te behaalen,
„ alleen het uitwerkzel is des Krygslots; doch dat de roem, van
„ vergiffenis te ſchenken, in hem zelven huisvest. ——— Gy
„ zult gelukkig leeven onder myne Heerſchappy, uwe Wetten
„ en Gewoonten onverminderd behouden." Vergeet, dat gy ooit te onder gebragt zyt, door myne wapenen; en onderwerp u alleen aan myne geneigdheid.

Het geheele Volk betuigde dank, aan de Goedertierenheid van ARSACES. Eenige eerwaardige Grysaarts ſpraken hem, te deezer gelegenheid, aan. Een hunner liet zich hooren: *My dunkt ik zie deeze groote Boomen, welke ten cieraad des Lands dienen. Gy zyt de Stam, wy zyn de bladeren, zy zullen den wortel voor de hette der Zonne bedekken.* ——— Een ander ſprak: *Wy hadden de Goden gebeden, om onze gebergten neder te werpen; naardemaal zy ons tegen u niet konden verdeedigen. Thans bidden wy, dat ze tot de welken mogen verheeven worden, om een veiliger beſcherming tegen onze vyanden op te leveren.*

Van dien tyd af, maakte dat Volk de getrouwſte Orderdaanen van *Bactria* uit. ——— Intuſſchen hadt de Koning van *Media* verſtaan, dat ARSACES de Opperheerſcher in *Bactria* was. De herinnering van den geleden hoon vervulde zynen boezem. Hy beſloot den oorlog te verklaaren, en verzogt hulp van den Koning van *Hircania*, deezen aanſchryvende ——— *Vereenig u met my, dat wy te gader wraak neemen. De Hemel heeft de Koningin*

Digitized by Google

gin van Bactria voor u geſchikt: een myner Onderdaanen heeft u van haar beroofd. Kom, en overwin haar! ——— De Koning van *Hircania* liet hem dit antwoord geworden: „ Tot deezen „ dag toe, zou ik in *Bactria* gevangen zitten, had ik geene „ edelmoedige vyanden aangetroffen. Ik dank den Hemel, dien „ het behaagde, my myne Regeering met ongelukken te laa„ ten beginnen. Tegenſpoed is onze Moeder. Voorſpoed onze „ Stiefmoeder. Gy ſtelt my een Oorlog voor, Monarchen on„ waardig. Laaten wy dulden, dat de Koning en de Koningin „ van *Bactria*, het Geluk, 't welk ze zo zeer verdienen, genieten."

DE GEVOELIGE EN WELOPGENOMENE ONDERRIGTING.

Eene waare Geſchiedenis.

(Uit het Engelsch.)

RICHARD STEELE, de bekende en met regt beroemde Schryver van zo veele Zedekundige Werken, Vertoogswyze in 't licht gegeeven, ſtaat bekend voor iemand, die zich, op het te raade houden zyner middelen, weinig bevlytigde. Zyn Boezemvriend ADDISON nam zekere gelegenheid waar, om hem des eene gevoelige Onderrigting te geeven.

STEELE bouwde een fraai Huis, digt by het Paleis te *Hampton*, waar aan hy den naam gaf van *The Hovel of Hampton-wick*, hy bewoonde het eenige weinige jaaren. Vastzittende met zyne Finantiën, verzogt hy ADDISON, hem duizend Ponden Sterling te ſchieten, op zyn Huis en Huisraad; zich verbindende, om, ten einde van twaalf maanden, die Som weder te geeven. ——— Deeze verſtreeken zynde, kwam 'er geen geld. De Bezorger van ADDISON's zaaken deedt Huis en Huisraad geregtlyk verkoopen: ADDISON zendt het overſchot aan STEELE, met een heuſchen Brief, op de vriendlykſte wyze reden geevende, waarom hy deezerwyze gehandeld had: naamlyk, om hem, indien mogelyk, op te wekken uit een Slaapziekte, die aanhoudende op zyns Vriends volſtrekt bederf moest uitloopen. STEELE ontving den Brief met zyne gewoone gelaatenheid en vrolykheid, ontmoette zyn Vriend, als voorheen, en betuigde, „dat hy den ge„ daanen ſtap aanmerkte als ten zynen beste geſchied." ——— De Vriendſchap bleef duuren, tot het einde van ADDISON's leeven, *met eenige weinige berispingen*, (gelyk Dr. BIRCH verzekert,) *van* ADDISON's *zyde, over* STEELE's *ſoordig huislyk beſtuur.*

Digitized by Google

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, MAART, 1787.

		Bar:	Th:	Wind.			Bar:	Th:	Wind.	
28.	11	5	45	NO	3	wolkig o. held.	29.	0	5	46	NO	2	z. betr. iets R.
29.	1	0	52	O t N	4	z. betr.		1	0	49	N t O	1	donker z. betr.
	1	6	44	O	4	helder		1	6	45	NNO	0	z. betr.
	1	6	41	———	6	———		3	3	39	NO	0	z. betr. Hag. fn.
	0	3	50	———	8	o. helder	17	4	3	45	N 8.	12	zw. wolk. H.g.
28.	11	3	44	———	6	betr.		4	3	40	——— 8.	10	———
	10	0	39	———	4	o. helder		1	5	41	W 6.		R
	9	3	53	———	4	z. betr.	18	28.	11	6	43	NW 6.	8	donker R.
	9	0	4	———	3	———			9	4	42	——— 6.	8	R. wolkig
	9	4	45½	———	3	o. helder			10	6	44	N 6.		Wolkig
	10	0	59½	OZO o NW	0	———	19	29.	0	5	51	——— 7.		———
	10	5	50½	N	0	betr.			1	8	41	——— 10.	12	z. betr.
	11	0	49	ONO	0	donker	20		2	0	41	——— 8.	12	donker Hag. fn.
	11	3	55½	O	0	———			2	7	43	——— 8.	12	zw. wolk Hag.
	11	6	47	———	2	———			4	0	*36	NO 6.	10	——— o. helder
	11	4	45	ONO	2	——— nevel			4	6	37	NNW 6.		——— iets R. H.
	11	0	54	———	4	helder	21		5	1	48	NW 6.		wolkig
	10	8	45	———	8	———			*5	2	41	——— 4.		———
	11	0	39	O	10	o. helder.			3	0	45	W 6.		R. donker.
29.	0	0	50	ONO	10	helder	22		2	4	50	——— 6.		R. ———
	0	8	41	———	10	———			2	0	48	——— 2.		donker
	1	7	37	———	10	o. helder			1	5	50	W t N 4.		——— iets R.
	1	8	51	———	8	——— wolkig	23		1	3	51	——— 6.		——— R
	2	8	42	———	6	helder			0	6	48	NW 6.		R
	3	5	37½	O t N	4	———			2	0	44½	NO 4.		z. betr.
	3	5	50	O	8	———	24		3	1	53	N t W 4.		o. helder
	3	4	41	ONO	4	———			3	0	42	NW 2.		———
	3	1	40	NO	3	——— z. betr.			0	4	45	ZW 6.		donker
	2	3	48½	———	7	z. betr.	25	28.	9	3	50½	Z 8.		t u R.
	2	0	43	———	5	o. helder			4	4	48	ZW 10.		R
	1	9	44½	OZO	3	———			4	1	45½	NW 10.		R
	1	5	*62	ONO	3	z. betr. iets R.	26		5	7	47½	——— 8.		R. 4 u. donker
	1	8	51	———	1	donker iets R.			7	5	45	——— 4.		donker
	1	5	48½	W t N	2	z. betr.			8	5	46	——— 6.		———
	1	5	58	NW	4	o helder	27		7	2	52½	W 8.		——— 3 u. R.
	0	6	43½	———	3	helder			3	5	48	ZW 10.		zw. R.
28.	11	0	45	NNW	2	z. betr. dampig			2	5	46	W 6.		zw. wolk. 12 u.
	10	3	30	———	2	donker R.	28		2	0	50½	——— 8.		zw. R.
	9	8	40	NO	4	———			*1	7	45	——— 8.		zw. wolken
	9	7	6	N t O	2	wolkig Rb.			4	1	42	VNW 8.	10	——— zw Rb.
	9	6	31	NO	4	z. betr. zw. Rb.	29		2	0	46½	ZW. 10.	12	zw. R.
	9	3	49	O	2	zw. R.			2	0	40	W. 8.	14	zw. wolk. R.
	10	0	45	ZW	4	wolkig			1	8	43	W t N 12.		——— zw. R. H.
	11	0	54	ONO	6	o. helder	30		2	0	47	NW 8.	12	donker zw. R.
29.	0	0	42	NO	5	helder			4	0	42½	——— 10.	14	——— zw. Rb.

28.	11 15/16	46 17/24	5 7/16

's mo. 43 1/36
mid. 51 1/36
's av. 44 4/16

r. den 24 nam. 6 u. 29. 3.5
29 —— 7 u. —— 1.5
1. den 20 's mo. 8½ u. 37.
mid. 1 u. 39.
24 nam. 3 u. 54.

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BEDENKINGEN, OVER DE BAARBLYKLYKHEID EN HET AANBELANG DES CHRISTLYKEN GODSDIENSTS; GESCHIKT VOOR DE ZODANIGEN, DIE ZICH OP DEN NAAM VAN WYSGEERIGE VRYDENKERS VERHOVAARDIGEN.

Door Dr. PRIESTLEY.

Aan de Heeren Schryveren der Nieuwe Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN.

„ Indien ik UL. rangſchikte onder de zodanigen, die, „ op 't hooren van een naam, welke kettersch klinkt, „ ſchrikken; en, om denzelven alleen een Stukje zouden „ weigeren plaats te gunnen in UL. *Mengelwerk*, had ik „ zeker het hier nevensgaande UL. niet toegeſchikt. Het „ draagt den naam van PRIESTLEY op 't hoofd; een Man, „ in de Geleerde Wereld te over bekend, van wegen zyne onvermoeiden vlyt in het doen van Proeven, en de „ nieuwe gedaante door hem aan eenige takken der Natuurkunde gegeeven; een Man, die de aandagt trekt „ en den eerbied wekt der Wysgeeren, die met hem het „ pad der Proefondervindelyke Natuurkunde betreeden; „ een Man, op wien de oplettenheid der Godgeleerden „ niet min gevestigd is; dewyl hy, in dat vak, mede arbeidt; doch, door zyne vryheid van denken, ſpreeken „ en ſchryven, zich veeler haat op den halze gelaaden „ heeft; die, in een berugt *Werk*, onlangs hier te lande „ uitgekomen, op het deerlykst mishandeld is, wiens gevoelens door een laagen, ſlegten, ongetrouwen en veragtlyken *Joodſchen Briefſchryver* verdraaid en vervalscht „ zyn; daar hy hem plaatst *onder de zogenaamde Hervormers van den Godsdienst, die geen ander oogmerk hebben, dan om den gantſchen* Christen Godsdienst *te doen* „ *plaat'*

Digitized by Google

„ *plaats maaken voor een* louter Naturalisme; *van wiens*
„ *gevoelens*, gelyk de Heer VERSTAP zich uitdrukt, in zyne
„ Verhandeling, *de Wysbegeerte niet nadeelig voor de be-*
„ *langen der Openbaaringe*, by TEYLER's Godgeleerd Ge-
„ nootschap ingeleverd, en met een Zilveren Eereprys
„ bekroond, — *de Regtzinnige schrikt, en hem als een*
„ *gevaarlyke Ketter schuwt, doch voor ons, die niet vraagen*
„ *naar iemands byzondere begrippen, maar alleen of ie-*
„ *mand van harten in de Openbaaring gelooft, en derzel-*
„ *ver Zedelyke Voorschriften boven alles waardeert, voor*
„ *ons, is* Doctor PRIESTLEY *een opregt* Christen. VI. Deel
„ dier *Verhandelingen*, bl. 239. —— Ter volle weder-
„ legging van de blaam, deezen Man aangewreeven, en
„ ter staavinge van de ontheffende uitspraake, door den
„ schranderen VERSTAP hem verleend, kunnen de volgende
„ Bedenkingen dienen. Ik moet, eer ik ze mededeel,
„ nog iets zeggen van de gelegenheid by welke hy ze
„ voordroeg.

„ Niet weinigen van Dr. PRIESTLEY's Wysgeerige Vrien-
„ den hun ongenoegen betuigd hebbende, dat hy zo veel
„ tyds spilde in Godgeleerde Naspeuringen, een tyd, dien
„ hy, hums oordeels, met meer vrugts zou kunnen be-
„ steeden in de Natuurkundige Onderzoekingen, heeft dee-
„ ze Wysgeer, in de Voorreden van het Zesde Deel zyner
„ *Experiments and Observations relating to various Bran-*
„ *ches of Natural Philosophy*, de gelegenheid waargenomen,
„ om hun, als 't ware, te verrassen, en hunne Aandagt
„ te trekken tot dit Onderwerp, door een Vertoog over de
„ Weezentykheid en het Aanbelang des *Christendoms*, op
„ eene plaats, waar zy het minst dagten iets zodaniga te
„ zullen ontmoeten. Hy dringt, in zyne Verdeediging,
„ het Gewigt en de Aangelegenheid der Godgeleerde Oe-
„ feningen boven alle andere aan: ieder redelyk Weezen
„ behoort, door de grootere Aandagt, welke hy 'er aan
„ verleent, de Voorwerpen, die voor hem zelve en voor
„ het geheele Menschdom van het grootste aanbelang zyn,
„ te onderscheiden: en, indien 'er eenige juiste regelmaat
„ is om de waarde van een Vraagstuk, ons voorgesteld,
„ te schatten, moeten wy het van oneindig meer gewigts
„ houden, te ontdekken, of 'er een Toekomend, en, bo-
„ ven al, of 'er een Eeuwigduurend Leeven naa dit Lee-
„ ven te wagten staat, en hoe wy ons van een zalig lot
„ in het Toekomend Eeuwigduurend Leeven zullen ver-
„ zekeren; dan om van dit Leeven genot te hebben, 't

„ gaen

„ geen het hoogst voorwerp is der Natuurlyke Wysbe-
„ geerte. Hier op getoond hebbende, dat hy voor zich-
„ zelven, in de zekerſte Verwagting van een Toekomend
„ Beſtaan, zyne dagen doorbragt, en dat die Verwagting
„ rustte op de zekerſte van alle Blykbaarheden: te wee-
„ ten, dat de Maaker der Natuure ons deswegen de vol-
„ komenſte verzekering gegeeven hadt, door Perſoonen,
„ gevolmagtigd om in zynen naam te ſpreeken, en wier
„ Godlyke Zending beweezen was door zulke Werken,
„ als zy niet zouden hebben kunnen verrigten, zonder
„ dat de Maaker der Natuure hun daar toe in ſtaat ſtelde,
„ gaat hy voort, met de *Baarblyklykheid en het Aanbe-*
„ *lang tdes Christlyken Godsdiensts*, het Stuk hier inge-
„ flooten, in deezer voege voor te draagen."

✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝

Dat 'er zodanige Werken, als alleen door Magt van den Maaker der Natuure kunnen gedaan worden, gedaan zyn, en gedaan tot het gewigtig einde om de Menſchen van de Godlyke Zending zyner Afgezanten te verzekeren, is, myns bedunkens, waarheid, indien 'er in de geheele Geſchiedkunde eenige waarheid plaats hebbe. 'Er is geene ſoort van Baarblyklykheid gemaklyker aan een ſtreng onderzoek te onderwerpen, dan die, welke van eenen Geſchiedkundigen aart is; met derzelver grondregelen zyn wy dagelyks gemeenzaam.

Nu ſchynt het my toe, dat wy, of de Waarheid der *Euangeliſche Geſchiedenisſen*, welke een Verhaal bevatten van de Leer, de Wonderen, den Dood en de Opſtanding van *Jeſus Christus* (van welke het Geloof eens Toekomenden Leevens afhangt.) moeten toeſtaan, of iets gelooven, 't geen oneindigmaalen ongelooflyker is; te weeten, dat verſcheide duizenden van Menſchen, tegenwoordig by die Verrigtingen, en die geene beweegreden hadden om ze te gelooven zonder genoegzaame baarblyklykheid, maar alle reden om 'er de oogen van af te wenden, of ze niet te gelooven, indien zy konden, nogthans, zonder zulk eene baarblyklykheid, 'er de verzekerendſte toeſtemming aan gaven, en zo weinig twyfelden aan deeze buitengewoone Verrigtingen, dat zy hun Geloof in dezelve ſtaande hielden, met gevaar van alles wat hun in dit leeven dierbaar was, ja zelfs bereidvaardig liever hun leeven opofferden, dan dit hun Geloof verzaakten. Laaten de Wysgeeren,

Digitized by Google

als Wysgeeren, reden geeven van deeze groote *Gebeurtenis*, zonder meer weezenlyke Wonderdaaden, en die nog van een zeldzaamer ſoort, dan het Geloof in het *Christendom* van my vordert, te erkennen, en ik zal myn tegenwoordig Geloof, hoe zeer dierbaar het my is, laaten vaaren, en my by hun vervoegen, om 't zelve, als ongegrond, ten toon te ſtellen.

Als Wysgeeren, is de vraag, tuſſchen ons, wiens Geloof, ſtrikt geſprooken, het meest overeenkomt met het *tegenwoordig voorkomen der dingen*. Wat wy ook mogen denken over den *Mauker der Natuure*, en van de zorge, welke hy over dezelve draagt, wy gelooven even zeer *in de eenpaarigheid van de Wetten der Natuure*; en dat de Mensch, wiens geſteltenis een gedeelte uitmaakt van het Stelzel der Natuure, twee duizend jaaren geleden, 't zelfde ſoort van Weezen was als tegenwoordig; even zeer als dat een Paard of een Eik, van die Eeuwe, dezelfde eigenſchappen hadt met een Paard en een Eik der tegenwoordige. 't Geen, by gevolge, mogelyk was ten aanziene van den Mensch, in eenig voorgaand Tydperk, is thans even zeer mogelyk.

Maar zal nu eenig Mensch, die een oogenblik aandagts op dit ſtuk verleent, zeggen, dat het *even mogelyk* is, dat verſcheide duizenden Perſoonen, in *Londen* of *Parys*, overgehaald zouden kunnen worden om te gelooven, dat zeker Man, te *Londen* of *Parys*, ſtierf, en uit den doode opſtondt in hun eigen leeftyd, dat zy hun geheele leeven lang in die overtuiging zouden blyven volharden, zonder eenige blyk van krankhoofdigheid te betoonen, dat zy eene groote menigte zouden beweegen om dit hun denkbeeld te omhelzen, ſchoon het allen, die 'er vooruitkwamen, aan allerlei vervolgingen, en zelfs aan den dood, bloottelde; en dat het geloof dier zaake zich zou vestigen in weerwil van alle tegenkantingen, zonder dat iemand in ſtaat ware het bedrog te ontdekken?

Nu begryp ik, dat zulks, ten deezen dage, te *Londen* of *Parys* gemaklyker zou vallen, dan het ten tyde onzes Zaligmaakers, te *Jeruſalem*, kon geſchieden. De Menſchlyke natuur kan, indien het Menschdom zich op zulk eene wyze liet bedriegen, dezelfde niet geweest zyn als zy tegenwoordig is. Dit agt ik, derhalven, volſtrekt ongeloofbaar, en gevolglyk, als de minſte zwaarigheid van de twee, als geloovende eene zaak veel min onwaarſchynlyk, ſtem ik de Waarheid der *Euangelie Geſchiedenis* toe. De

toe-

Digitized by Google

toeſtemming hier van maakt het volgend verhaal van de Voortplanting des *Christendoms* (welke de geheele Geſchiedenis en de tegenwoordige ſtaat der dingen bevestigt) zeer gemaklyk en natuurlyk. Deeze Hoofdgebeurtenisſen erkend zynde, vloeit al het overige van zelfs, en alles grypt ſtand zonder eenig volgend Wonderwerk. Doch weezenlyke Wonderdaaden moeten 'er gebeurd zyn, om reden te geeven van den tegenwoordigen ſtaat der dingen: en, indien wy Wonderwerken moeten erkennen, laaten het dan zodanige weezen, als een *Groot Voorwerp* hebben, en niet de zodanige, die geen Voorwerp in 't geheel bedoelen, maar alleen dienen om ons in verwarringe te brengen.

De Geſchiedenis der *Jooden* en de Boeken des *Ouden Verbonds* leveren veele Gevallen op, welke op geene andere veronderſtelling, dan die van de Godlyke herkomst huns Godsdiensts kunnen verklaard worden. Laat de Wysgeer, alleen als een Voorbeding, toeſtaan, dat de *Jooden Menſchen* zyn, en altoos *Menſchen* waren, dezelfde geſteltenis omdraagende als andere *Menſchen*, en zichzelven niet bedriegen, door hun aan te merken als weezens van eene andere ſoort. Alles, wat ik ten deezen opzigte begeer, is, dat Lieden, die na het character van *Wysgeeren* dingen, geheel *Wysgeeren* zyn, en dezelfde Wysgeerige geestgeſteltenis laaten werken, wanneer zy de Geſchiedenis en de Menschlyke Natuur beoefenen, als wanneer zy bezig zyn in het neemen hunner Proeven van eenen anderen aart. Laaten zy zich eerst verzekeren wegens de *Gebeurtenisſen*, en dan deeze Gebeurtenisſen verklaaren door ze tot *Algemeene Beginzelen* te brengen, (die, in gevolge van de eenpaarigheid der Natuure, over 't algemeen waar moeten zyn); en dan twyfel ik niet, of zy zullen in den *Christlyken Godsdienst*, met dezelfde vastheid, als ik, gelooven. Zy zullen geene andere veronderſtelling vinden om verſchynzels te verklaaren, welker weezenlyk beſtaan zy niet kunnen ontkennen. Dat de Wysgeeren nu zeggen, of 'er reden voor dit Geloof is, dan niet!

Ik neem, derhalven, dus veel gezegd hebbende, de vryheid om my te vervoegen by myne Broeders Wysgeeren, om verder te ſpreeken over een Onderwerp, even belangryk voor ons als *Wysgeeren*, en als *Menſchen*. Wendt uwe aandagt niet af van een Vraagſtuk, van het uiterſte aanbelang. Verleent 'er die maate van opmerking aan, tot welke het natuurlyk geregtigd is; en doet, inzonderheid, het ernsthaftig Character van *Wysgeeren* zo verre

Digitized by Google

niet van u weg, dat gy *lacht* en *ſpot*, waar het u voegt te *redenkavelen*. Laat, ten minſten, dit groot Onderwerp, laat u zelven het regt wedervaaren, om, 't geen *daadlyk plaats grypt*, en, 't geen men *uitgemaakte zaaken* mag heeten, te overweegen, en eenige Veronderſtelling uit te vinden, op welke gy 'er reden van kunt geeven. Beſlist niet in een half uur over een ſtuk, welks onderzoek een groot gedeelte onzes leevens waardig is.

Indien ik ſterker geneigdheid tot het *Christendom* heb dan veele anderen, 't is de Wysbegeerte, die my dezelve inboezemt. Ik aanſchouw, met verrukking, het heerlyk vertoon der Natuure, en bewonder het verbaazend maakzel, als mede de wetten, naar welken alles zich dagelyks aan ons oog ontwikkelt. De korte leeftyd van den Mensch laat ons, in den tegenwoordigen ſtaat, ſlegts toe, een weinig te zien; en daarom voel ik het ſterkst verlangen, om hier Naamaals myne kennis aan die voorwerpen voort te zetten, en die naſpeuringen, welke my nu zo zeer vermaaken, doch door den dood zullen afgebrooken worden, te hervatten.

Kon ik my verbeelden, dat de kennis der Natuure ooit zou worden uitgeput, en dat wy naderden tot den eindpaal onzer naſpeuringen, ik zou vergenoegd myne oogen kunnen ſluiten voor een tooneel, waar op niet meer te zien, niet meer te doen, was. Maar thans dit tooneel te verlaaten, (en ik geloof, dat het vertoon der dingen in een toekomend tydperk van ons beſtaan volmaakt daar aan gelyk zal weezen,) zonder de hoop om het weder te zien, zou my met diepgaandſten weedom vervullen. De Veldheer, die, gelyk EPAMINONDAS of WOLFE, in de armen der Overwinnaars ſneuvelt, ſterft vergenoegd; doch dit is het geval niet van eenen, die in het begin van een twyfelagtigen, doch een gunſtigen uitſlag beloovenden, ſtryd omkomt. Dit gevoel ik op het denkbeeld van op te houden met leeven, daar ik even begonnen heb te weeten wat leeven is.

Des Heeren HERSCHELL's laatſt gedaane ontdekkingen in- en buiten de perken van ons Zonneſtelzel, de verheevene vertooningen, die hy ons heeft opgeleverd van de ſchikking der Starren, derzelver Omwentelingen, en die der onmeetlyke Stelzels, waar in zy geplaatst zyn, ſtrekken inzonderheid, om een ſterk verlangen in te boezemen, om een zo groot tooneel breeder opgeſchooven te zien. Ontdekkingen, als deeze, ſchenken ons een hooger denk-

Digitized by Google

denkbeeld van de waardye onzer Weezens, door onze denkbeelden te verheffen van het Stelzel, waar van wy een gedeelte uitmaaken, en boezemen ons daar benevens eene ernstige begeerte in, om in weezen te blyven.

Daarenboven, de *Burgerlyke Maatschappy* is slegts in haare kindsheid. De Wereld zelve kennen de beschaafde Bewooners van dezelve niet dan zeer onvolkomen, en wy bezitten maar geringe kundigheden van de weezenlyke waarde dier weinige Voortbrengzelen, waar van wy iets weeten, die wy beginnen naamen te geeven en te rangschikken. Hoe zeer moet een *Wereld-Burger* niet wenschen, den verderen voortgang daar van te weeten.

Geen wensch van deezen aart in zynen boezem te koesteren, strekt ten blykbaaren betoon van een laag, onedel, ik wil zeggen, een Onwysgeerig hart. Ik zie alle zodanige Persoonen, hoe zeer zy ook, in andere opzigten, boven my mogen uitsteeken, met medelyden en deerenis aan. Onuitspreekelyk meer genoegen zouden zy smaaken, in hunne Wysgeerige naspeuringen, indien zy dezelve voortzetten, met het inzigt der dingen, 't geen ik heb. Men heeft, met regt, opgemerkt, dat groote uitzigten, ten bewyze van groote Zielen strekken, en in de daad dezelve vormen. Welk eene Zielverheffing zullen dan de Vooruitzigten van een *Christen*, by die eens Wysgeers, niet voegen!

By lieden, die denken, zal, gelyk ik geen twyffel heb, deeze verdeediging myns gedrags, als voldoende, gelden; en tot dat ik beter redenen hoor bybrengen, dan ik tot nog toe hoorde, om my te beweegen van gedrag te veranderen, zal ik voortvaaren, met myne aandagt te vestigen op de naspeuringen van veelerleien aart, naar gelange van het denkbeeld, 't geen ik vorm van derzelver aangelegenheid: en myne Vrienden hebben geen reden om te vreezen, dat ik de *Wysbegeerte* zal verwaarloozen. Deeze heeft, misschien, voor my te veel bekoorlykheden. Ik zal, egter, myne poogingen aanwenden, om dezelve op de plaats, voor haar geschikt, te houden, en my niet zo zeer bepaalen tot het naagaan der Wetten, volgens welke *deeze Wereld* bestuurd wordt, dat ik uit het ooge verlies, hoe deeze Wereld, en alles wat 'er in is, moet dienen, om my geschikt te maaken voor eene *andere* en *betere*; in welke ik hoop, deeze aangenaame Wysgeerige onderzoekingen voort te zetten, en met een meer bevattend

Digitized by Google

oog over te zien de ſtukswyze ontdekkingen, welke wy thans hier doen.

Voor tegenwoordig, worden alle onze *Stelzels*, op eene zeer aanmerkenswaardige wyze geſchokt, door de veelvuldige Ontdekkingen daar mede, of bezwaarlyk, of geheel niet, overeen te brengen. Doch wy behooren ons deswegens niet zeer te bekommeren of te ontrusten. Want, wanneer men een genoegzaam getal daadlyke bewysſtukken zal hebben, (waar toe zelfs onvolkomene Veronderſtellingen kunnen medewerken,) zal welhaast een *Algemeener Beſpiegelend Stelzel* zich aanbieden, en misſchien aan het vlugtigſte en minst ſcherpziendst oog. Even zo gebeurt het, dat, wanneer bekwaame Zeelieden, met veel moeite, arbeids en ervaarenisſe, den koers gezet hebben na een onontdekt Land, een gemeen Matroos, in de mast geklommen, het eerst Land kan zien. Dat wy, egter, over de *verdienſten* niet twisten; maar allen bedagt, en 'er op uit zyn, om de *Algemeene Onderneeming* voort te zetten, en ons eenpaarig verheugen over alle vorderingen, welke wy maaken, om 'er gelukkig in te ſlaagen. Laaten wy, boven alles, het geleide erkennen van dat GROOTE WEEZEN, dat *den Mensch den geest heeft ingeblaazen, en wiens inblaazing hem verſtandig maakt.*

GENEES- EN HEELKUNDIGE WAARNEMINGEN.

DOOR

JACOB VAN DER HAAR.

(*Vervolg van bladz.* 198.)

61. Mannen, het zy jong of oud, die eenig werk hebben om hun Water, met één of meer fyne of kromme ſtralen te loozen, en daarom hunne blaas nooit geheel konnen ledigen, hebben veelal een Snotaartig zetzel in hunne koud geworden pis: — dit noemen de Artzen *Slym-graveel*; maar het is vry zeker, dat deeze menſchen een Verënging of Vernauwing in den pisweg hebben, die, door geen inwendige middelen, maar, door een geregeld gebruik van verwyderende kaarsjes (*bou-*

Digitized by Google

(*bougies*,) genezen: Dit heb ik elders (*) Natuur- en Proefkundig betoogd; en verſcheiden Mannen zyn daar door zo wakker geworden, dat ze, tegen hunne Geneesheeren, hun *plaatsgebrek*, beweerden, en door *Bougies* genazen: ——— dit kwaad is vry gemeen, maar by Jonge Artzen nog niet genoeg bekend: ——— dit, met voorbeelden te toonen, zou hatelyk ſchynen.

62. Wanneer een Steen of Steentje uit de Nieren afzakt; maar tusſchen de Nieren en de Blaas, in den Pisleider blyft hangen; vordert dit, behalven Aderlatingen, uit- en inwendige Stovingen door Klisteeren, eene groote menigte pynſtillende middelen: — maar, wanneer zulk een Steen, buiten de Blaas, in de Pisbuis hangen blyft; raadt men denzelven door inſnyding 'er uit te doen; en ik heb dit by kinderen meermalen gedaan; ——— maar, by een ſterk man, heb ik eenmaal daar op zodanig eene Bloedſtorting zien volgen, die, wanneer men de uitwendige Wonde toedrukte, zig in de Blaas ontlastte; —— en toen men de *Catheter* in de Blaas had gebragt, om de Wonde, van binnen en van buiten, toe te drukken, ſtortte zig het bloed zo geweldig in den Vet-rok van het *Scrotum*, dat 'er een geweldige verſterving, en byna de dood, op volgde.

63. By een *tweede geval*, met een dikken langen Steen, vóór in de Pisbuis, die de ontlasting der pis geheel belette, vreesde ik, by de uitſnyding, voor eene dergelyke Bloedſtorting, als boven is gemeld: ——— Ik beſloot dan de Steen, met een Vrouwe *Catheter*, telkens te rug te doen drukken, en de pis daar door, en langs, te ontlasten; terwyl ik, naar ieder ontlasting, de Pisbuis met de dikſte trommelſnaren, alleen, of met kleeſplaasters aanmerkelyk verdikt, vry gemaklyk verwyderde; waar op dan ook de Steen, den 24ſten dag, zig op eene allergemaklykſte wyze, ontlastte. ——— By een *derde geval*, en ook by een Man, daar ik een kloeken Steen uit de Puisbuis geſneden had, had ik vry wat meer, dan 24 dagen, werk, om de ontlasting van de pis, door de Wonde te beletten, en ze te heelen. ——— Ik weet niet, of ſoortgelyke waarſchouwingen reeds bekend en nodig zyn, maar hoop evenwel, dat ze voor minkundigen niet vrugteloos zullen zyn, en, uit weinig woorden, veel mogen leeren; of althans, in

(*) *Hollandſche Maatſch. X. Deel. 2de Stuk, bl. 17, enz.*

Digitized by Google

in geen hooiberg van woorden, eene stop-naalde behoeven te zoeken.

64. Buiten eene menigte andere inwendige gebreken, waar van ik hier niet spreeken moet, moet het groote aantal van bogchels of kromme Ruggen, in onze Kinderen en Vrouwen, hoe listig ook bedekt, aan het verdervelyk gebruik van Keurs- of Ryglyven worden toegeschreven: —— dit meen ik klaar beweezen, dog, waarschynlyk, voor dooven gepredikt te hebben (*).

65. Het algemeene misbruik van warme en heete Vuurstoven, onder de voeten van onze Vrouwen en Dogteren, gepaard met een zittend leven, en een ruim gebruik van warme waterdranken, is, in zeer veele opzigten, even zo verdervelyk voor haar eigen gezondheid, als geschikt, om in eenige, anders regt liefhebbende Mannen, koelheid te verwekken: —— Veele kwaden, waar van ik hier niet spreken moet, konnen daar van worden afgeleid.

66. Het aanhoudend dragen van jonge Kinderen, op één en denzelfden arm, van Moeders, Minnen of Meiden, geeft niet zelden gelegenheid, dat hunne eene knie *buiten* en de andere *binnenwaards* gebogen word; vooral, zo de kinderen zwaar, zwak of Engelsziek-achtig zyn, en met eene onnatuurlyke dikke, brood- of meel-pap, gevoederd worden. Over het beste voedzel, voor eerstgeboren Kinderen, heb ik elders gehandeld. (†).

67. Menschen, die rondom groote kerken en hooge gebouwen woonen, en een meer dan vryen toegang van wind en lucht genieten; gelyk ook Molenaars, Visschers, Jagers, enz. worden veelal vry oud; —— maar zy, die hooge, drooge plaatzen bewoonen, hoe gezond dezelve ook anders waarlyk zyn, worden, doch alleen by heete, drooge zomers, ligtelyk in den nazomer, van den Roodenloop aangedaan. —— In de hoogste plaatzen van Gelderland is dit openbaar, zonder dat, zo veel ik weet, zig deeze ziekte ooit van daar, in voorname handeldryvende Steden van Holland, door eene ingebeelde besmetting, heeft voortgeplant. —— Over het niet besmetteiyke van den Roodenloop, heb ik my elders, in dit werk, bree-

(*) *Algemeene Vaderl. Letteroeff. III. Deel. bl.* 592. *enz.* Mengelwerk.

(†) —————— *IV. Deel.* Mengelw. *bl.* 304. *enz.*

Digitized by Google

breeder geüit; —— en ik heb daar naa gemerkt, dat de tegenswoordige Hoogduitsche SYDENHAM; naamlyk, de door zyne veelvuldige ervaring, met regt beroemden STOLL, met my in het zelfde gevoelen is. —— Een Man van ervaring behoort boven veele Geleerden, geschat te worden: —— Van deze laatste is het veelal waarachtig, *in veel ingebeelde wysheid, is veel verdriet.*

68. Schoon de Waterzugt van de Borst (*hydrops pectoris,*) een gemeene, en helaas! veelal doodelyke Ziekte is, heb ik nogthans, met een aandoenlyk vermaak, zomwylen, gezien, dat een half of geheel grein *Turpethum Minerale*, om den anderen of derdendag; of 2, 3, 4, enz. greinen, alleen, of met eens zo veel *Caphor* gemengd, om de 6 of 8 dagen gebruikt, eene ongemeene verligting en schynbare geneezing, die kort of lang duurde, te weeg bragt. —— By een allerbenauwst geval, gebruikte de Lyder om den anderen dag, één grein *Turpethum Minerale*, het welk hem altoos, kort daarop, eerst een weinig deed braken, daar naar zweeten; en ras daar op volgde eene ruime ontlasting van pis en afgang, met de grootste verligting; —— maar naar vier greinen aldus gebruikt te hebben, raakte hy onverwagt en sterk aan het kwylen, en scheen daar naar, zo hy zelf dagt, genezen; dog kort daar naar stierf hy. —— By eene eerstbeginnende of vermoedelyke Waterzugt van het hoofd, of liever binnen de herzenen (*hydrocephalus,*) pryzen de Engelsche Artzen thans heel zeer een in- of uitwendig gebruik van Kwikmiddelen; dan ik heb, by een kind van anderhalf jaar, by welke de ziekte reeds gevormd, en het, waarschynlyk, te laat was, 113 greinen *Mercurius dulcis* vrugteloos gebruikt; maar begryp, van achteren, dat één achtste of een vierde grein *Turpethum Minerale* van meer en beter uitwerking zou hebben konnen zyn. —— Ik hoop, dat de onlangs, by de *Hollandsche Maatschappye*, gekroonde Verhandeling van den beroemden Rotterdamschen Artz, VEIRAC, over de Waterzugt der Borst, een nieuw licht verspreiden, en allen zal verblyden.

69. Schoon 'er in de Geneeskonst een oneindig getal van moeijelyke en kosthare Kwik-bereidingen bekend zyn, die alle hare nuttigheid konnen hebben, ben ik nogthans volmaakt overtuigd, dat. *in eenvouwigheid de hoogste wysheid uitblinkt.* —— By zeer veele, ja zelf gewigtige ziekten en gebreken, daar ik, een inwendig gebruik van Kwikmiddelen, nodig keurde, heb ik, zedert meer dan 40 Jaren, my doorgaans bediend van de volgende eenvoudi-

Digitized by Google

dige, onkostbare en alleronschuldigste bereiding van dit middel, naamlyk: —— ℞. *Mercur. viv. Pur. Unc. i. Saly. Terebint. Venet. dr. iij, & add. Puly. Liquirit. dr. y. F. Pillulæ gr. ij.* —— Waar van ik 'er dagelyks 2. 4. 6 tot 20 of meer, zo ik den mond wilde pynlyk maken, met zulk eene heilzame uitwerking heb zien gebruiken, dat 'er, naar den hedendaagschen trant, ligt eene breede Lofspraak over kon gedaan worden: —— Ik ken geen *zagter* nog *zoeter Kwik* dan deeze: —— ook kan deze bereiding, door hare kleevende verëeniging en langzamer loslating van Kwikbolletjes, zeer gemaklyk en zonder prikkeling, onder het bloed worden gebragt, daar zy, door eene vermenging met *Arabische Gom*, ras los gemaakt, byéén loopen, en aldus meer nutteloos kunnen worden.

70. Door een gordel of band, bestaande uit bombazyn of gemeene zelfkant van laken, met zes drachma of één unce levende Kwik, met wit van een ei, in een vyzel vereenigd, en daar in gestampt, om de lendenen gebonden, heb ik veele Schurftigen zien genezen; maar ook waargenomen, dat 'er wel eens een gevaarlyke kwyling, en byna doodelyke bloeding uit het tandvleesch, op volgde, —— weshalven eene smeering uit Zwavel bereid, veiliger, en niet minder zeker, zy. —— Onbewust, of hier over elders is gesproken, heb ik gemeend van deze en eenige andere gerugschynende dingen, minkundige Vaderlanders te moeten onderregten. —— Misschien is deze handelwyze hier meer dan elders in gebruik, en by Jonge Artzen vreemd.

71. Na zommige Kwylkoortzen, met ontsteking in de keel, maar vóóral naar het gebruik van in- of uitwendige Kwikmiddelen, zakt zomwylen de Tong, op eene nauwlyks geloofbare wyze 2, 3 of 4 duimen lang buiten den mond, en blyft, levens lang, zo het vergrootte niet word weggesneden, buiten den mond hangen. —— In de Genees- en Heelkundige *Systhemata* word, van deze afgrysselyke Ziekte, geen gewag gemaakt; maar de wyze om dit kwaad voor te komen, of reeds daar zynde, op een gemaklyke wyze, wederom te regt te brengen, heb ik elders, zo ik my niet bedrieg, met redenen, maar vooral met voorbeelden, die meer dan redekavelingen afdoen, naar genoegen getoond (*).

72.

(*) *Algemeene Vaderl. Letteroeff. IV. Deel. bl.* 564. —— *En VI. Deel. bl.* 241. Mengelwerk.

Digitized by Google

72. Daar dikwyls, op eene groote ja kleine Aderlating, zulk eene groote en langduurige flauwte volgt, dat zelf de Lyder als dood, of in het water verdronken, ſchynt, ——— daar vraagt men: ——— Of, by verdronkene of geſtikte menſchen, eene ruime ontlasting van bloed, in alle gevallen en tyden, wel zo heilzaam zy, als in het algemeen geloofd en dikwyls gepractiſeerd word?

73. Veele menſchen hebben de gewoonte, wanneer hun eenig vreemd lichaampje in de oogen gekomen is, aanſtonds een Kreeftenſteentje of oog, in dit oog te doen, om, door het verwekken van veele tranen, door dit grootere lichaam, het kleindere uit het oog te doen komen; ——— dan ik heb elders met een voorbeeld getoond, dat zulk een ſteentje, na 12 jaren in het oog gebleven te zyn, met verlies van het oog 'er weder uitgezworen is; en, by een *tweede geval*, verwekte zulk een ſteentje, eerſt naar 18 maanden, eene zo hevige ontſteeking, die niet bedaarde, voor dat hetzelve zig ontlast had. ——— Ik heb toen aangeraden, liever eene kleine parel, koraaltje of een ſtukje wasch, aan een draad of paardshair vast gemaakt, in het oog te doen (*).

74. Een Man, die de reeten onder zyn luiffel, met geſmolten pek, wilde digt ſmeeren, viel een droppel pek vlak op het doorſchynend Oogvlies, het welk 'er zo vast op gekleefd bleef, dat de eerſte Hand-Artz., en daar naar myn beroemde Leermeester UL HOORN, het zelve nog met werktuigen, nog oogwateren, konden los krygen. Eindelyk raadde eene buurvrouw, om warme Boom-oly in het oog te doen, en ook linnen, daarmede doortrokken, warm op het oog te leggen; het welk ook van dat gevolg was, dat het pek was ontbonden, en, zonder merklyk nadeel van het gezigt, uit het oog kwam. —— Ik zou van de twee laatſte Artykels niet gerept hebben, indien de vermaarde *Syſthema* Schryver PLENCK, of iemand my bewust, 'er van geſproken had. ——— Dat eens gebeurt, kan meer gebeuren.

75. By het kwaadſte zoort van Vyt (*panaritium*) der vingeren, bederft dikwyls, maar alleen het voorſte of uiterſte gedeelte van het beentje, terwyl het overige des gewrigts, waar in de buig- en uitſtrekkende Peezen gevestigd zyn, volmaakt gezond blyft. ——— Met de afſchei-

(†) *Hollandſche Maatſch. der Weetenſch. XVI Deel. 2de Stuk bladz.* 301.

ſcheiding van het bedorvene gedeelte van dit beentje geduldig af te wagten; of, gelyk veelal mogelyk is, met een ſchaar af te ſnyden, behoud men de volle beweeging en ſieraad van dit deel. —— Om dat ik niet weet, dat iemand hier van geſproken heeft, heb ik, vóór 16 Jaren, in eene *Verhandeling over de ontſteeking, verzweering, verharding en verſterying van de groote Beenpypen*, 'er iet meer van gezegd (*).

76. By zeer gevoelige of pynlyke menſchen, daar men op den duur pynſtillende middelen van *Opium* gebruiken moet, ſchynt het vooral noodzakelyk om alle 4, 5 of 8 dagen, een verkoelend Laxeermiddel in te geeven; —— zonder dit, ſchynt een aanhoudend gebruik van *Opium* by ons, onverdraaglyk, vooral zo men de Venusziekte, door een dagelyks gebruik van veele greinen *Opium*, genezen wil.

77. Voor zo veel ik als nog gezien heb, word, zo wel by verſche als by verouderde Venusziekten, de verborgen toevallen, als pyn in het wateren, nagtpynen, enz. door *Opium* geſtild; en de openbare, als zweeren, gezwellen, enz. daar door merklyk verzagt en genezen. —— Deze toevallige, onberedeneerde, geneeswyze toont ook tot welk eene hoogte men in zommige in- en uitwendige Ziekten, met het gebruik van *Opium*, veilig kan voortgaan. —— Eene nog jeugdige Vrouw, allerdeerlykst met Venusziekte bezet, gebruikte, (indien wy niet, gelyk men vreest, misleid zyn,) dagelyks, met één grein opklimmende, de laatſte dag 68 greinen *Opium Crudum*, waar na zy genoegzaam herſteld ſcheen; maar toen zy, op dien tyd, haar mismaakte aangezigt, voor het eerst, in een ſpiegel gezien had, viel haar, gelyk men ſpreekt, de ſchrik zodanig in den buik, die van daar tot in de borst en keel opklom, dat ze zes dagen daar naar, zonder eene andere bekende oorzaak, ſtierf.

78. Schoon in alle Heelkundige *Systhemata*, van de verſchillende ontwrigtingen van het Dyebeen, door uitwendige of geweldige oorzaken, algemeen geſproken word; en dezelve ook waarlyk, gelyk veele bewyzen toonen, nu en dan gebeurt; kan ik nogthans, ſchoon meer dan 70 jaren oud, met blydſchap betuigen, dat ik ze nimmer, als verſch gebeurd, gezien heb. —— Maar het aantal van ontwrigtingen van dit been, die ik, na lang voorafgaande kwet-

(*) *Hollandſche Maatſch. XV Deel. bl. 75. enz.*

Digitized by Google

kwetsingen van dit gewrigt, en, door zuivere inwendige oorzaken van Zog, of Etterverplaatsingen by Kraamvrouwen, Kinderpokken, Scrofulen, Rheumatique pynen, enz. gezien heb, en nog dagelyks zie, is ontelbaar; — maar om dat die gebrek zo weinig word vermoed en gekend, word 'er, helaas! ook weinig en flegts in het voorbygaan van gesproken. ——— Reeds vóór 24 Jaren heb ik dit uitvoerig en met voorbeelden getoond (†); en ik hoop niet, dat iemand deze en zoortgelyke kleine herhalingen kwalyk duiden, maar aanmerken zal, als herinneringen voor minkundigen; voor welken ook deze *Waarneemingen* alleen gerigt zyn.

's Hertogenbosch,
den 3 May, 1787.

(†) *Hollandsche Maatsch. der Wetenschappen. VIII. Deel. bl.* 307. *en* 3.

VERTOOG, OM TE DIENEN TOT OPHELDERING VAN DE NATUURLYKE HISTORIE DES LANDS VAN SANTA FÉ DE BOGOTA, BETREKKELYK TOT DE VOORNAAMSTE VERSCHYNSELEN, UIT DE LIGGING ONTSTAANDE, *Aan de Koninglyke Academie der Weetenschappen voorgelezen, door den Heer* LEBLOND, M. D.

(*Journal de Physique.*)

Geen ander oogmerk hebbende dan om hoofdzaaklyk na te gaan, 't welk my het aangelegenste en eigenaartigste is voorgekomen, om een nauwkeurig denkbeeld op te leveren des Lands van *Santa Fée de Bogota*, zal ik my tot de voornaamste stukken bepaalen, en tragten dezelve voor te draagen op eéne wyze, welke de gevolgen, die 'er ten dienste van de Natuurlyke Historie uit kunnen voortvloeijen, te doen gevoelen. De tyd, die niets verwoest dan om op te bouwen, welks duur zich aankondigt door de op elkander volgende veranderingen, die zy veroorzaakt, en welks onmerkbaare werking alles schynt te zullen brengen op het peil van een gemeen middelpunt — de Tyd, *die alles is voor den Mensch, en niets voor de Natuur*, duidt ons aan, wat dezelve gedaan heeft, en toont ons, wat 'er zal geschieden: de Bergen, die dezelve vernedert, de Va-

Digitized by Google

Valeien, welke dezelve uitgraaft, de Vlakten, die dezelve uitbreidt, de Zeeën, welke dezelve doet inkrimpen, wyzen den loop des Tyds aan, en verſchaffen ons ſtoffe tot naadenken.

In de daad, wanneer een oplettend Waarneemer de onmeetbaare Vlakten van *Zuid-America* doorloopt, wanneer hy de ſnelloopende en diepe Rivieren, welke dat Gewest doorſnyden en bevogtigen, nagaat, wanneer hy de verbaazende Bergen beklimt, die door de werking des waters verwoest worden, zal hy welhaast ontdekken, dat eene opeenvolgende en onvermydelyke ontzwagteling van dit nieuwe vaste land ſtrekt om 't zelve alleſins uit te breiden, en misſchien, ten eenigen dage, de oppervlakte daar van gelyk te maaken met die van ons Halfrond.

'Er zyn plaatzen in het Gebergte der *Cordilléres*, waar min of meer ſterke hinderpaalen zulks vertraagen. De Vlakte van *Santa Fée de Bogota* kwam, onder deezen, my de uitſteekendſte en treffendſte voor. Deeze zal het Onderwerp van dit Vertoog zyn: men zal, niet zonder verbaasdheid, zien, dat een Land, tegenwoordig gezond, aangenaam, vrugtbaar, en van alles overvloeijende, eertyds het armoedigſte en ſchraalſt voorziene Land des Aardbodems was, waar de ongelukkige *Indiaan* niets anders bezat dan Rivieren zonder Viſſchen, weinig Gevogelte, een of twee ſoorten van Viervoetige Dieren, en eenige Moeskruiden —— men zal met ontzetting verneemen, dat een koude Lugtſtreek, omringd. van een brandend heete, een ondoordringbaaren draaiboom ſloot voor bykans alle Dieren, en het groeijen der Planten, aan warmer Lugt gewoon, verhinderde. De Natuur, hier ſchaars en gierig in haare gaven, ſcheen den Mensch van daar uit te ſluiten, en als afgeſcheiden te willen weezen van het overige der Wereld, door vervaarlyke rotzen, van den top af doorgekloofd, welke men niet kon beklimmen dan met de grootſte moeilykheden, door een vogtigen en donkeren nevel, die den vermoeiden Reiziger verzekerde, dat hy in het Gewest der wolken verkeerde.

Op de hoogte deezer Bergen geklommen, vertoont zich een nieuwen Hemel, en een geheel ander gelaad der dingen. 'Er zyn niet meer die haatlyke en ondraaglyke Inſecten, die hem zonder ophouden plaagden; die vergiftige Kruipende Dieren, voor welker beet hy vreesde; die verſcheurende Dieren, altoos gereed om hem te verſlinden; hy gevoelt niet langer die verſtikkende Hette van de laage Gewesten door

door hem verlaaten; de Lugt, welke hy inademt, verfrist en ſchenkt een nieuw leeven: hy ſtaat verrukt, verbaasd, over 't geen hem omringt. Indien hy na beneden ziet, is alles verdonkerd door wolken, wier gelyke en beweegende oppervlakte hem een Zee toeſchynen, waar in de ſlikke woont, en zyn gezigteinder bepaalt; ſlaat hy het oog op de Vlakte, welke door de uitgeſtrektheid 't zelve ontwykt, dan rollen de wolken, die hy geloofde onder zyne voeten te zyn, vol majeſteit boven zyn hoofd: nieuwe bergen verheffen zich allerwegen, en vormen eene nieuwe Wereld, die geen gemeenſchap ſchynt te hebben met de andere.

Om een nauwkeurig denkbeeld te geeven van dit zonderling Gewest, oordeel ik den Beſchouwer te moeten brengen in de Hoofdſtad, van waar hy, als uit een middelpunt, op 't gemaklykst, alle de Verſchynzelen, welke ik hem heb voor te draagen, kan waarneemen.

De Stad van *Santa Fée de Bogota*, de Hoofdſtad van het nieuwe Koningryk van *Grenada*, ligt op 4° Noorder Breedte en 304° Lengte van het Eiland *Ferro* afgerekend, aan den voet en in het hangen van een ſteil gebergte, dat dezelve aan den Oostkant dekt: zy heeft het gezigt op eene vlakte, twaalf mylen breed; doch van eene onbepaalde en zeer verbaazende langte, welke, het geheele jaar door, het lachendſte toonbeel der ſchoonſte landſtreeken van *Europa* oplevert. De altoos groene boorden, waar het Vee by hoopen loopt, de weidlanden met kudden bedekt, de welbebouwde Akkers, de aangenaame Landhuizen, de Boerenſtulpen, de Dorpen, de Boomgaarden, de Tuinen, vertoonen, beurtlings, de Bloemen des Voorjaars, en de Vrugten van den Herfst, zomtyds door den overvloed van regen of van droogte vertraagd of ſchielyker voortgezet; doch welker altoosduurende opeenvolging, wel verre van vermaak te geeven, en het treffende der nieuwigheid te ſchenken, 't geen wy van deeze twee Jaargetyden in ons Land gevoelen, verwekt welhaast eene onverſchilligheid voor eene altoos eenzelvig blyvende ſchoonheid, en genoeglykheden, welke niet afwisſelen.

Deeze Lugtsgeſteldheid is daarenboven zo vreemd en van dien aart, dat, wanneer men in de zon zit, de hette welhaast verveelt; en in de ſchaduw voelt men het ſyden van een fyne koude: lieden van eene zwakke Lichaamsgeſteltenis, en die uit warme Gewesten komen, zyn voor die koude zo aandoenlyk, dat ze by hun eene

Digitized by Google

huivering verwekt, welke zy alleen door beweeging moeten verdryven; want men is te *Santa Fée* niet gewoon zich te warmen; een wollen kleed en een mantel zyn genoeg om zich te dekken tegen de koude, welke hier niet zo nypend valt, en waar aan men gereed gewend. Zou dit verschynzel veroorzaakt worden door den min digten en veel ligter Dampkring dan in lagere plaatzen, en zie dien hoofde min geschikt om de Warmte te behouden?

Omtrent drie myten, ten Westen de Stad, loopt de Rivier *Bogota*, die, naa alle de wateren der geheele Vlakte, de Rivier *Serrefuela*, en de stroomen, welke van de Bergketen nederstorten, ontvangen te hebben, zyn vreedzaamen loop voortzet na *Tekendama*, tusschen de zeven en acht mylen bykans Zuid Oostwaards van daar gelegen; daar is het dat de verzamelde wateren den weg neemen tusschen eene aaneenschakeling van Graniet-Rotzen, welker helling de snelheid der wateren vermeerdert: welhaast vertoonen zy niet anders dan een snelvlietende stroom, nauw en diep, die op 't oogenblik van zyn val wederstuit op een rots veel laager dan de bedding? van waar dezelve nederstort in eenen afgrond, welks diepte men nog niet heeft kunnen peilen; dit is de Waterval van *Tekendama*.

Gaten, in de rots gehouwen door de Ouden, op de gemaklykste plaatzen, om de geheele uitgestrektheid van deezen verbaazenden Waterval te zien, kan men, zonder gevaar, de voortduuring der rotzen der rechter en slinkerhand waarneemen: en zy kondigen door haare hoogte aan, dat de Vlakte van *Santa Fée*, voor dat de wateren zich een doorgang gebaand hadden, niet anders geweest is dan een Meir van eene zeer groote uitgestrektheid. Eene bestendig overgeerfde Overlevering deezes Lands, doch die weinig waarschynlykheids heeft, wil, dat de *Indianen* dit kanaal zouden gegraaven hebben.

Er zyn eenige deezer Openingen, door welke men, schoon niet geheel duidelyk, de plaats ontdekt, waar deeze ontzettende Waterval eindigt; de Rivier, welke 'er uit ontstaat, vertoont zich niet anders dan een klein Beekje, welks bykans onmerkbaare loop zich verliest onder de planten, die aan de boorden groeijen; zo verdwynen, op een verren afstand, de grootste voorwerpen; eenige soorten van Pappegaaijen en andere Vogelen der warme Gewesten, die deeze diepe, en van dien kant ongenaakbaare, Valei bewoonen, vliegen zomtyds hoog genoeg om van boven bemerkt te kunnen worden: doch de

schie-

ſchielyke koude deezer bergen, voor welke zy ſchroomen, is een hinderpaal, die zy nooit te boven komen; om eenigzins gemaklyk dit gezigt te hebben, 't welk teffens verrukkend en verſchriklyk is, moet men een zagten en helderen dag uitkiezen, en het uur tuſſchen zeven en acht uuren 's morgens waarneemen.

't Is noodzaaklyk eenen langen omweg te neemen, en een geheelen dag te loopen, bykans altoos over rotzen en ſteilten, om aan den voet van dien Waterval te komen; als dan ſtaat men verſteld, op 't gezigt, dat die Rivier, van boven naauwlyks merkbaar, nog een verbaazende Waterſtroom is, welks nederſtorting in watervallen, met een hoek van vyf- en veertig graaden, in de uitgeſtrektheid van een groote halve myl, een hoop rotzen, woest op een gehoopt, aantreft, 't geen, zonder ophouden, een vreeslyk geraas van kletrend water veroorzaakt. Vervolgens wordt deeze Waterſtroom bedaarder, en zo, dat men de Rivier *Bogota* met de *Seine*, in den Zomer, mag vergelyken.

Een zeer zonderling Verſchynzel, en 't geen teffens ſtrekt, om het hoogſte denkbeeld te geeven van de verbaazende uitgeſtrektheid diens Watervals, is, dat de val eenen aanvang neemt in een zeer koud Gewest, waar het 's nagts menigmaalen vriest, en eindigt in een ander, waar de warmte onze ſchoonſte Zomerdagen evenaart, en een ſpoedigen groey verleent aan alle de Planten, eigen aan de heetſte Gewesten. Zou het die ſchielyke overgang der Lugt van heete tot koude zyn, welke die witte bevriezingen veroorzaakt, omtrent gelyk aan den rym in onzen lugtſtreeken, in 't begin des Winters, en in 't Voorjaar? Want men ziet ze zelden in de vlakte.

Wanneer het weêr 's morgens ſtil en helder is, beſpeurt men, omtrent acht of negen uuren in den voormiddag, dikke en witte wolken, welke zich verheffen juist ter plaatze, waar de wateren nederſtorten: als de ſtilte aanhoudt, heeft men zonneſchyn tot 's namiddags ten twee of drie uuren: indien de wind uit het zuidwesten opblaast, wordt de vlakte welhaast door wolken bedekt, en de Lugt verdonkerd: doch worden de wolken in een tegenovergeſtelde ſtreek gedreeven, dan duurt het heldere weêr den ganſchen dag, althans, wanneer 'er geen wolken van een anderen kant opkomen: want zeldzaam heeft men, te *Santa Fée*, ſchoone dagen: de avonden zyn 'er doorgaans koud en nevelagtig. —— Dit Weerkundig Verſchynzel ſchynt

geen plaats te hebben, dan, wanneer de Zon hoog genoeg boven den gezigteinder gereezen is, om haare warmte mede te deelen aan het water, 't welk de lugt verdeelt onder 't nedervallen, en in grooten overvloed ſchynt overgevoerd te worden, boven de plaatzen, welke het verlaat, en waar het verdikt tot wolken, naar maate de Lugt van haare warmte, door den kouderen Dampkring in die hoogere Gewesten, beroofd wordt.

Ik vermeet my niets meer, dan een Verſchynzel, beſtendig genoeg om de waarneemingen te verdienen, op te geeven, en geenzins om de algemeene oorzaak te bepaalen, welke de Lugtsgeſteltenis te *Santa Fée* zo veranderlyk en regenagtig maakt, dat het een ſpreekwoord geworden is, *dat de Regentyd aldaar zes maanden voor- en zes maanden na St. Jan duurt*, en dus het geheele Jaar.

Door een gevolg van het voorgaande Verſchynzel, is het waarſchynlyk, dat, na het ondergaan der Zonne, de Lugt, rondsom den Waterval, veel kouder geworden zynde, de zelfde hoeveelheid van water niet kan ontbinden noch opheffen, en dus geen meer ſtoffe opleveren, tot het vormen van wolken, die doorgaans 's avonds tuſſchen zeven en acht uuren verdwynen: want zo droevig en ſomber de dagen te *Santa Fée* zyn, zo ſchoon en helder zyn de Nagten; de Maan en Starren ſchitteren 'er met eene helder zuiveren glans, die men bezwaarlyk ergens elders aantreft.

Eene andere zeer opmerkenswaardige byzonderheid deezer Landſtreeke is, het gebrek aan Viſch, in alle de rivieren; welke dezelve bevogtigen: 't is waar, men vindt Viſch in de *Bogota*, waar in de andere zich ontlasten; doch het is één enkele ſoort, en deeze nog zeer ſchaars: de *Spanjaerden* noemen dien Viſch *el Capitan*, of den *Capitein;* de grootſte langte van deeze Viſch is omtrent één voet, de dikte zes duimen; hy onthoudt zich in troebel en ſlykerig water dier Rivieren, nooit op heldere plaatzen; de Viſch is vet en ſmaaklyk; in ſoort, behoort hy tot de *Franſche Rivier-Lampreien*, de *Gades* van LINNÆUS.

't Is ondertuſſchen zeker, dat Viſchen, van allerlei ſoort, overvloedig zyn in de groote Rivieren van *Zuid-America*, bovenal in de Rivier *Magdelaine:* zou men, diensvolgens niet mogen veronderſtellen, dat, dewyl alle gemeenſchap der wateren, van 't geheele hooge Land van *Santa Fée* afgebrooken is door den Waterval van *Tekendama*, die

zelf-

Digitized by Google

zelfde wateren niet bevolkt hebben kunnen worden, gelyk de andere, althans voor een gedeelte, bevolkt zyn door de Zee. Dit zelfde gebrek aan Visch doet zich op in de meeste Meiren en Rivieren der *Cordilleres*, waarſchynlyk uit eene gelyke oorzaak: men heeft geen Visch in de twee wydgenoeg uitgeſtrekte Meiren, by de Stad *Hyvarra*, in het Land van *Quito*, en men treft ze even min aan in de Rivieren van het Gewest *Pastos*.

Men zou kunnen tegenwerpen, dat eene Lugtsgeſteldheid altoos koud, gelyk die van *Santa Fée*, gevoegd by de helderheid en ſnelheid der Waterſtroomen van de *Cordilleres*, genoegzaam waren, om 'er de Visſchen van te verwyderen, gelyk dit in verſcheide Rivieren van *Europa* gebeurt. —— Deeze tegenwerping zou klemmen voor het meerendeel der Waterſtroomen der *Cordilleres*; maar men heeft waargenomen, dat de Rivier *Bogota*, ſchoon koud, op verſcheide plaatzen bykans ſtil ſtaat, en loopt over eene ſlykerige bedding, die het water troebel maakt. 't Is te vermoeden, dat, indien het mogelyk ware, 'er Visſchen van onze Rivieren in te planten, deeze 'er even goed zouden tieren, als de andere voortbrengzels van *Europa*, die aan deeze Gewesten eigen geworden zyn. Wat de ſteeds koude geſteltenis deezer wateren betreft, welke aangekant zou ſchynen tegen het uitkomen van de Vischkuit der Visſchen, die de wateren van heeter Gewesten bewoonen, hier over kan het volgende gevel uitſpraak doen.

Omtrent twintig mylen ten Noorden van *Santa Fée*, op dezelfde hoogte en onder dezelfde lugtsgeſteltenisſe, is een groot Meir, waar in men bewoonde Eilanden aantreft, een Meir, 't geen my groot genoeg voorkwam, om op onze Landkaarten aangeweezen te worden, indien men de afmeetingen bezat; 't is het Meir van *Chiquinquiza*, Vischryk genoeg, om 'er overvloedige vangſten te doen, dewyl de Rivier, die 'er in uitkomt, in haaren loop niet afgebrooken wordt door Watervallen, tot de Rivier *Magdelaine*: ondertuſſchen zyn de ſoorten van Visſchen, in dit Meir, zo veelvuldig niet, als in die groote Rivier, buiten twyfel, uit hoofde van de ſnelheid des ſtrooms, tegen welke alle Visſchen niet even goed kunnen opzwemmen. —— Om zich te verzekeren, of de Visch met de daad uit Zee kwam, zou men op die der Rivieren kunnen beproeven, welk uitwerkzel Zeewater met Rivierwater, in verſchillende hoeveelheden vermengd, op dezelve deedt. Ik twyfel niet,

Digitized by Google

of dergelyk eene proeve, geduurende eenige jaaren wel doorgezet, zou gewigtige ontdekkingen voor de Natuurlyke Historie opleveren.

De Academie zal my wel willen veroorloven, dat ik gebruik maak van de Waarneemingen, door haare beroemde Leden in het Land van *Quito* gedaan, om ten naastenby te bepaalen, de verbaazende hoogte der Bergen en der Vlakte van *Santa Fée*, en dus ook van de bykans beſtendig koude Lugtsgeſteltenisſe, welke daar van een gevolg ſchynt.

De gemiddelde hoogte der Vlakten in het Landſchap *Quito*, is tusſchen de 1400 en 1500 *Franſche Roeden* boven het Waterpas der Zee, de *Pichincha*, aan welks voet de Stad *Quito* gebouwd is, bereikt de hoogte van 2430 *Franſche Roeden*: wanneer men 136 van die Roeden 'er afneemt voor het hoogſte gedeelte diens Bergs, bykans altoos met Sneeuw bedekt, zullen 'er 2300 *Franſche Roeden* overblyven: indien men daar by in de laagſte vlakten van de verzengde Lugtſtreek, een zekeren graad van warmte veronderſtelt, zal men eene gemiddeld evenredige graad verkrygen voor alle Lugtsgeſteldheden, als men de hoogte, de ligging, de gedaante der plaats, de veranderingen des Dampkrings, en de hoedanigheid van den grond, in aanmerking neemt.

Deezen regel toepaſſende op de Lugtsgeſteltenis van het Landſchap, thans het voorwerp onzer beſchouwinge, zal dezelve voor 't Gebergte in *Santa Fée*, waar het alle nagten vriest, ten minſte de hoogte van 2300 *Franſche Roeden* geeven: want dit is, gelyk wel in 't oog moet gehouden worden, het punt waar de bevriezing op den Berg *Pichincha* begint; indien derhalven deeze Bergen, van derzelver voetſtuk afgerekend, op verre na zo hoog niet zyn, als de *Pichincha*, dan volgt, dat de Vlakten van *Santa Fée* veel hooger moeten zyn, dan die van *Quito*, waar de Granaat-, de Oranje-, de Citroen-boomen en de de Wynſtok, in bykans alle de Valeien, weelig groeijen, terwyl men 'er, in *Santa Fée*, geen voetſtap van aantreft; dus is het 'er altoos veel kouder dan in *Quito*, en ik geloof, dat ik my niet bedrieg of misreken, met ten minſten 1600 *Franſche Roeden*, voor de hoogte der Vlakten, te ſtellen (*).

Men

(*) Men zie de Vergelykende Tafel van de voornaamſte Bergen, welker hoogten men waargenomen of gemeeten heeft, in onze *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VI. D. II St. bl. 212.

Digitized by Google

Men verbeeldt zich te *Santa Fée*, dat het Water aldaar veel ligter en vlugger is, dan elders; dewyl men waargenomen heeft, dat het zeer ligt opborrelt en uitdampt; maar, behalven dat Water, het zuiverſte zelfs, ſlegts Water blyft, blykt het uit proeven met de Lugtpomp daar op genomen, dat de uitdamping van het Water toeneemt, naar maate de drukking des Dampkrings vermindert, 't geen dit verſchynzel verklaart.

De ſteeds koude Lugtgeſteltenisſe te *Santa Fée*, eens bepaald zynde, door de hoogte waar op dit Land gelegen is, laat ons nu zien, wat 'er de invloed van kan geweest zyn op het Plant- en Dierenryk, korten tyd vóór dat de *Spanjaarden* daar kwamen, en tegenwoordig.

De Plaatzen, die nog onbebouwd, en weinig ter bebouwinge geſchikt zyn, eenige Gezinnen van *Indiaanen* aan het Veehoeden verbonden, en eenige andere, die door het voorbeeld nog niet hebben kunnen getrokken worden uit den ſtaat van veragteloozing en luiheid, waar in zy leeven, moeten ons ten naastenby een tafereel opleveren deezes Lands en van het Volk daar woonagtig, vóór de vermeestering.

Maakten vrugtbaare en welbebouwde Velden, groote Steden, naar onze wyze gebouwd, waar de Wetten niet gedoogden, dat de *Spanjaarden* zich nederſloegen, den daadlyken ſtaat uit van de Landen, zodanig, als de *Indiaanen* dezelve bezaten en bewoonden?

Wanneer men de ſteile Bergen beklautert, welke men van de Stad *Santa Fée* ziet, ontmoet men, van den grond af, tot op den top toe, die in Granitſteen eindigt, niets anders dan Hei- en Vaarenplanten, met nog eenige ſchraale in 't wild groeiende gewaſſen: geen een Boom, die den naam van een Heester mag draagen, uitgenomen in eenige klooven, voor den ſtroom der Lugt bedekt, waar men 'er eenige aantreft, welker grootſte onze Pruimenboomen niet evenaaren; deeze geſtremde groey ſchynt toegeſchreeven te moeten worden aan de ſtrenge en aanhoudende koude, welke op deeze Bergen heerscht: want, hoe hooger men klimt, hoe minder groey, en eindelyk houdt dezelve geheel op: te midden der hoogte van een deezer Bergen (omtrent eene halve myl van de Stad gelegen,) is een Koolmyn; in de Beeken vindt men Goud.

Indien men in de vlakte nederdaalt, en op de heuveltjes klimt bykans alle van gelyke hoogte, die geheel afgeſcheiden zyn van de nabuurige Bergen, en gelegen in de rig-

Digitized by Google

ting van den loop der Rivieren, beſpeurt men ligt, dat het de overblyfzels zyn van een binnenvlakte, door de wateren verlaaten. In ſtede van die boſſchen en het houtgewas, dat welhaast onze Landen bedekt, wanneer 's Menſchen hand het bearbeiden ſtaakt, bedekt een groen tapyt de Vlakte en de Heuvels van *Santa Fée*, zonder dat 'er een boom in opſchiet, die de eenzelvigheid van het gezigt wegneemt; Grasgewaſſen, Weegbree, Klaver, Pimpernel, Porcelein, Patientiekruid, Diſtels, Radys, Kers, Wilde Suikerie, Narciſſen, Madelieven, Violetten, Lievevronwen Bedſtroo, Aardbeziën, Thym, en honderd andere Planten uit *Europa*, en aan dit Land eigen, leveren verſcheidenheid op, door de ſchoonheid der bloemen, en de geur, welke zy van zich geeven; de rotzen, die de Roozeboomen en Braambosſchen omringen, en eenige Spelonken, by toeval in die zelfde Heuvélen voorkomende, maaken het gezigt ſchilderagtig en aangenaam.

Men ontmoet 'er nog Hutten van eene ronde gedaante, en meer of min in den grond gedolven, omzet met een afſchutzel van drek; het dak is bedekt met aardzooden of ſtroo, ondersteund door ſtokken of liever takjes, aan elkander vastgemaakt. Een en andermaal vond ik my genoodzaakt, om my tegen de koude willende beſchutten, den nagt in deeze Hutten door te brengen; het is alleen door op den grond, rondsom het vuur in 't midden ontſtooken, te gaan zitten, en nog beter, door te gaan leggen, dat men den rook, die iemand verſtikt, als hy overëinde ſtaat, kan ontwyken; daar is het, dat de *Indiaan*, mager, verſchroeid, bykans naakt, taangeel, met roodledige oogen, en doorgaans klein van geſtalte, een omtrent groeiend leeven leidt, op de wyze der *Laplanderen*; daar is hy opgeſlooten met zyn Huisgezin, met zyne Huisdieren; te midden van den rook, die geen anderen uittocht heeft, dan door een gat in den top van het dak; daar ſlaapt dat zwak en bykans gevoelloos weezen, op den grond, of kruipt in 't ſtroo om, tot dat de vrees voor zyn Meester, of het inſtinct, om aan zyne behoeften te voldoen, hem doen opſtaan uit die gelukkige onaandoenlykheid, en dat droefgeestig geluk, 't welk men hem zo gereedlyk toeſchryft. De Aardappel, de *Kinoa* (*), eenige ſlegte wortelen, eenige Moeskruiden, in water met veel

(*) De *Kinoa* is eene Plant van het geſlacht der *Chenopodium*.

Digitized by Google

veel Piment gekookt, dikwyls zonder eenig zout, waren oertyds, en zyn nog, het gewoone voedzel; ontaarte *Mais* of *Turksche* Tarw, klein van gewas en schraal, die 'er uit heere Landen schynt overgebragt, op verscheidenerlei wyzen gereed gemaakt, leverde het beste voedzel op; van deeze vervaardigden zy zomtyds een gegist hebbenden drank, en deeze was hun eenige verkwikking; de *Indiaan* doet alles, waagt alles, en verkoopt alles, om dien drank te bekomen: men bemerkt ligt, dat de overvloed van *Europa*, die zyn Land vrugtbaar gemaakt heeft, noodwendig veel moet toegebragt hebben tot zyn onderhoud; ondertusschen is deeze aan zyne oude leevenswyze gehegte *Indiaan* niet gelukkiger.

(*Het Vervolg en slot in een naastkomend Stukje.*)

BERIGT VAN DEN PERSOON, EN DE VOORNAAMSTE WERKSTUKKEN DES BEROEMDEN BEELDHOUWERS, JEAN BAPTISTE PIGALLE.

(*Uit het Fransch.*)

JEAN BAPTISTE PIGALLE werd te *Parys* in den Jaare MDCCXIV gebooren. Zyn Vader, een Schrynwerker, en Aanneemer van de Gebouwen des Konings, bestelde hem, toen hy acht jaaren oud was, by den Heer LE LORRAIN, Beeldhouwer der Academie. Hy betoonde geene geneigdheid tot tekenen; hy hadt zin in 't bootzeeren, doch geen vaardigheid of handigheid in zyn werk, alles ging hem met moeite af. Deeze langzaamheid en dit gebrek aan gemaklyk te werken deeden denken, dat hy geen bekwaamheid bezat, en zouden zyne Ouders bewoogen hebben hem op een ander handwerk te bestellen, indien hy geen sterke zugt betoond hadt voor de Beeldhouwkunde, waar toe zyne neiging zich geweldig uitstrekte.

PIGALLE, twintig jaaren bereikt hebbende, werkte by LE MOYNE, die zyn Kunst met drift en zyne Leerlingen als zyne kinderen beminde, die schoone Kunststukken en uitsteekende Kweekelingen heeft nagelaaten. PIGALLE waagde het, maar zonder een gelukkigen uitslag, na den grooten prys der Academie te dingen. Beschaamd en bykans mismoedig, durfde hy in de Academie niet weder-

Digitized by Google

keeren. Hy maakte met een Lotgenoot, in 't mislukken van het behaalen der opgehange eerbelooning, een afspraak, om met hem te voet na *Italie* te gaan, zonder te weeten, waarvan hy in een vreemd land zou leeven: maar *Italie*, de rechte Moeder der Kunsten, te zien, dat de gedenkstukken van de Kunst der Ouden te bewonderen, en zyn werk te volmaaken, was voor hem alles, de behoefte niets.

Hy kwam in 't langgewenscht *Italie*: en kon zich niet verzaadigen met de schoonheden van zo veele meesterstukken der Ouden en Hedendaagschen. Meer dan drie jaaren bragt hy door met alle dagen dezelve te bewonderen, te beslúdeeren en af te tekenen. Verstooken van middelen om te kunnen bestaan, zonder zyn tyd te besteeden aan werken, 't geen niets zou toegebragt hebben tot vermeerdering van zyn Talent, vondt hy in de Vriendschap eens Kunstgenoots het noodige. De Heer COUSTOU, *de Zoon*, opende hem zyne beurs, met eene edelmoedigheid, zo eigen aan groote bekwaamheden en aan de jeugd, die weinig waarde op geld stelt. PIGALLE ontving genoeg om 'er zyne zeer gemaatigde noodwendigheden uit goed te maaken.

Hoe meer hy de Werken der groote Meesteren bezag, hoe meer hy dezelve bewonderde. Het beschouwen van een' meesterstuk ontvlamde zyne verbeelding: hy brandde van drift, om den beitel en het tekenkryt op te vatten; maar wanneer hy vervolgens zyn werk overzag, en met de modellen vergeleek, viel hem beitel en tekenkryt uit de hand. Honderd keeren stondt hy door deeze misnoedigheid gereed, de Beeldhouwkunde te laaten vaaren, en zou dus het geval geweest zyn, indien hy zich niet opgeheurd gevonden had, door de inwendige bewustheid zyner bekwaamheden, welke doorgaans het waar Talent vergezek, en het misschien zoontyds voortbrengt.

Uit *Italie* en *Frankryk* wederkeerende, werd hy te *Lyon* opgehouden, om eenig Kunstwerk te vervaardigen. Daar maakte hy zyn *Mercurius*, het eerste werkstuk, waar in hy zichzelven voldeedt, en ook ten grondslage zyner vermaardheid strekte. —— Naa achttien maanden verblyfs te *Lyon*, kwam hy met dien *Mercurius* te *Parys*. Schoon by zichzelven verzekerd, dat het een goed werk was, vertoonde hy het niet dan met een beevend wantrouwen aan zyn ouden Leermeester. LE MOYNE gaf hem alleen ten antwoord, hem omhelzende, *Myn Vriend! ik wenschte dien Mercurius gemaakt te hebben!* Dit was voor PIGALLE

LE een nieuwe prikkel, en gaf hem moed. Terſtond werd hy tot Lid der Academie aangenomen, die hem dien *Mercurius* in Marmer liet houwen tot zyne intrede. Hy maakte dien af in 't Jaar MDCCXLIV. —— PIGALLE verwierf roem; doch ontbrak langen tyd het noodige. Vyf jaaren moest hy, om het leeven te onderhouden, voor een Beeldhouwer werken, en op ſtukken zyns onwaardig zyn tyd ſlyten.

Een *Mariabeeld*, voor de *Invalides* gemaakt, bragt hem in kennis by den Graaf D'ARGENSON. Deeze Staatsdienaar beval hem een Standbeeld te vervaardigen van LODEWYK DEN XV. Madame DE POMPADOUR, die de kunſten kweekte, deedt hem een Beeld ten voete uit maaken, 't welk zy zelve verbeeldde, en een ander de *Stilzwygenheid*, en een welbekende groep van de *Liefde* en de *Vriendſchap*. Van dit oogenblik af, wist PIGALLE niet meer wat behoefte was, en begon de vrugt te ſmaaken van eene ſtandvastigheid en langen arbeid. De Koning liet hem zyn *Mercurius* in 't groot brengen, en beſtelde tot een wedergaa een *Venus*, die men zeer ſchoon vondt. Deeze beide Standbeelden werden ten geſchenke gezonden aan den Koning van *Pruiſſen*, die ze altoos zeer hoog waardeerde. Wy kunnen ons niet inlaaten om te ſpreeken van alle de Kunſtſtukken van zyn hand, alleen met geen ſtilzwygen voorbygaan, een klein kind, 't geen een kooitje houdt, waar uit zyn vogeltje gevloogen is; een ſtukje, 't welk voor een meeſterſtuk gehouden wordt, in waarheid van uitdrukking en treffende bevalligheid.

Den wydklinkendſten roem heeft PIGALLE verworven, door het Grafteken des Marſchalks van *Saxen*, waar mede LODEWYK DE XV de gedagtenis van dien bekwaamen Veldheer wilde vereeren, en geplaatst is in de Kerk van St. *Thomas*, te *Straatsburg*; wy zullen 'er vervolgens nader van ſpreeken. —— Op dit groote werkſtuk volgde het Standbeeld van LODEWYK DEN XV in brons, voor dien Monarch door de Stad *Rhèims* opgerigt. Het denkbeeld is gelukkig en eenvoudig; en het ſtuk zeer uitvoerig bearbeid. Beneden aan het voetſtuk zyn twee zinnebeeldige Figuuren; de eene een Vrouw, een Leeuw geleidende; zy houdt ſlegts eenige hairen van de maanen vast, om de zagtheid des Beſtuurs aan te duiden: de ander is een Man, zittende op baalen koopwaaren, om de rust en zekerheid, welke de Burgers genieten, te kenſchetzen. Dit tweede beeld is BUGET waardig, van wegen

gen de ſchoonheid der charactertrekken, en de waarheid der uitdrukkinge. De Stad *Rheims* gaf, aan den vervaardiger van dit Standbeeld, een zeer ſtreelend blyk van hoogagting en voldaanheid. Zy wilde naamlyk, dat de gedaante der verbeelden Burgers het Portrait van PIGALLE zelve zou weezen, en het gelykt volmaakt. —— Deeze Figuur verwierf PIGALLE eene andere onderſcheiding nog ſterker, dewyl ze ten blyk ſtrekte van de agting eens grooten Kunſtenaars, dien hy naſtreefde, en van welken hy geen vriend was. BOUCHARDON was bykans ten einde zyns leevens, en gevoelde met ſmert, dat hy geen kragts of tyds genoeg zou hebben, om de laatſte hand te ſlaan aan het Ridderlyk Standbeeld van LODEWYK DEN XV; hy verzogt de Regeering der Stad, om aan PIGALLE de zorg toe te vertrouwen, om 't geen aan dat ſtuk ontbrak 'er by te voegen. Men twyfelde geen oogenblik om aan deeze begeerte des Kunſtenaars te voldoen. PIGALLE heeft het volvoerd, en zelve de Figuuren van het voetſtuk, als mede het laag verheeven beeldwerk en de zegetekenen gegooten. 't Is alles zeer net en in een goeden ſmaak uitgevoerd; maar heeft niet genoeg onderſcheidens, om iets aan den roem van PIGALLE toe te voegen.

Men weet dat veele Aanzienlyken en Geleerden een inſchryving openden, om voor VOLTAIRE een Marmeren Standbeeld op te richten, de grootſte Vorſten en beroemdſte Mannen rekenden het zich eene eere, het hunne daar aan toe te brengen. PIGALLE werd gekoozen om het te vervaardigen; doch het is zyn beste werk niet. Getroffen door het denkbeeld, om iets in de Beeldhouwkunst van die natuur te verbeelden, 't geen de beitel zeldzaam bewerkt, viel hem in, VOLTAIRE geheel naakt te vertoonen. Men mogt hem tegenwerpen, dat die naaktheid des ouderdoms onze zeden, den goeden ſmaak en de waarheid zelve kwetſten, hy bleef by zyn opzet, en volvoerde het. Hier uit is in de daad een Meeſterſtuk gebooren, 't geen de oogen ergert, en nergens kan geplaatst worden. — Dezelfde dwaaling vervoerde hem in het opmaaken van het Grafieken des Hertogs van HARCOURT, in *Notre Dame*. Hy heeft 'er een ſtervenden vertoond, uitgemergeld door eene langduurige ziekte. De Kunstkenners bewonderen zeer het waare; doch lieden van ſmaak wenden het gezigt af van dit afſchuwelyk beeld.

PIGALLE was 'er zeer op geſteld om de Portraiten van zyne Vrienden te maaken. Men heeft van hem die van

DI-

Digitized by Google

DIDEROT, den Abbe RAYNAL, PERRONET, COUGENOT, enz. Zyn laatſte werk beſtondt in eene jonge Dogter, die een doorn uit den voet trekt: men vindt 'er in, even als in alle zyne andere Kunſtſtukken, die uitdrukking der natuur, welke hy wist waar te neemen, en met alle keurigheid uit te drukken.

In den Jaare MDCCXLIV tot Lid der Academie aangenomen zynde, werd hy in 't volgend Jaar tot Adjunct des Hoogleeraars, en tot Hoogleeraar zelve in 't Jaar MDCCLII aangeſteld; in 't Jaar MDCCLXX tot Adjunct des Rectors en in MDCCLXXVII tot Rector zelve benoemd, en eindelyk, in 't Jaar MDCCLXXXV, Kanſelier der Academie. In den Jaare MDCCLXIX was hy met de Ridderorde van *St. Michiel* vereerd. Reeds vry hooge jaaren bereikt hebbende, trouwde hy een zyner Nigten, by welke hy geene kinderen verwekte. Hy overleedt den twintigſten van Oogſtmaand des Jaars MDCCLXXXV.

Wy zullen, by dit korte Leevensberigt, eenige voorvallen zyns leevens voegen, als mede eenige waarneemingen over zyn Talent en het character zyner Werken.

Hier boven ſpraken wy van de weinige geſchiktheid, die PIGALLE in 't eerst liet blyken, en de bezwaarlykheid waar mede hy werkte. Een der grootſte Portraitſchilderen, welke eenig School voortgebragt heeft, die nog leeft, en aan vaderlandlievende weldaadigheden een gedeelte des overvloeds, welke hy door zyn arbeid verkreegen heeft, beſteedt, de Heer DE LA TOUR, heeft menigmaal gezegd, dat hy gebooren was met een onhandigheid, welke hy nooit hadt kunnen overwinnen, en dat hy zeer langzaame vorderingen maakte. De geſchiedenis der Kunſten levert ons veele voorbeelden op van groote Kunſtenaars, wier jeugd niets beloofde. LOD. CARRACHE toonde in zyn jongen tyd zulk een traagheid en ongeſchiktheid, dat hy den bynaam van *Os* kreeg. DOMINICAIN moest in de School van ANNIBAL CARRACHE, en ST. THOMAS, in die van ALBERT LE GRAND, denzelfden ſchandnaam draagen. Meestentyds kondigen groote bekwaamheden zich aan, door vroege kunstblyken en ſnelle vorderingen: doch daar zyn 'er die geen voortekens altoos geeven, die zich alengskens ontwikkelen, en als met één ſlag voor den dag komen, door alle beletzelen op ééns heen breekende.

Toen PIGALLE met zyn *Mercurius* te *Parys* kwam, ſtelde hy denzelven, de goedkeuring van veele bekwaame Meesters weggedraagen hebbende, ten toon voor de lief-

heb-

Digitized by Google

hebbers. Op zekeren dag, dat 'er veelen gekomen waren om dit beeld te zien, riep een Vreemdeling, naa 't zelve met de grootſte aandagt beſchouwd te hebben, uit, *Nooit hebben de Ouden iets ſchooners gemaakt!* PIGALLE, die, zonder zich te doen kennen, aanhoorde, welk een oordeel men over zyn werk ſtreek, vervoegde zich by den Vreemdeling, zeggende, *Myn Heer! hebt gy de Standbeelden der Ouden wel beſtudeerd?* — *Ach, myn Heer!* was het antwoord des Vreemdelings, met veel drifts: *hebt gy dit Beeld wel beſtudeerd?* Dit gevoel van het ſchoone, veel ſterker in de ziel eens Kunſtenaars dan dat van zyne eigene bekwaamheid, verdiende een loffpraak zo zuiver en zo vleiend.

De Graftombe des Marſchalks van *Saxen* is het grootſte werkſtuk van PIGALLE, en ook, zo wy meenen, het grootſte zamenſtel van Beeldhouwkunde, 't welk beſtaat. Het verdient dat wy 'er byzonder by ſtaan blyven; het zal aanleiding geeven tot eenige waarneemingen, welke wy aan 't oordeel van Lieden van ſmaak en verlichte Kunſtkenners onderwerpen; Lieden van ſmaak en Kunſtkenners, die, verheeven boven de vooroordeelen en leſſen der Schoole, in de natuur en de reden de beginzels weeten te zoeken, die het te werkſtellen der Talenten in alle Kunſten moeten beſpeuren; dan vooraf moeten wy nog eene andere byzonderheid, PIGALLE en diens werken betreffende, opgeeven.

PIGALLE begaf zich den vyftienden van Hoolmaand des jaars MDCCLXXV na *Straatsburg*, om daar de Graftombe des Marſchalks van *Saxen* te ſtellen. Eenige voorafgaande noodwendigheden vorderden omtrent drie weeken, eer hy zyn werk kon aanvangen; hy bediende zich van dien tuſſchentyd om een reisje na *Berlin* te doen, om FREDERIK, als mede zyn *Mercurius* en *Venus*, te zien. Aan de poort te *Berlin* gekomen, beantwoordde hy de vraag na zyn naam, met te zeggen, PIGALLE *Auteur du Mercure*. De Koning gaf dien zelfden avond een maaltyd aan den Grootvorſt van *Rusland* en de Prinſes van *Wirtemberg*, hem ten Bruid toegeſchikt. PIGALLE werd ingeleid. De Koning hadt verboden iemand in de zaal te laaten waar men het avondmaal hieldt; dooh de deuren ſtonden open, en PIGALLE onder een drom aanſchouwers by den ingang. De Koning in hem een Vreemdeling ontdekkende, gaf last dat hy in de zaal zou komen, en vroeg teffens na den naam van dien *Franſchen Heer*. Men antwoord-

Digitized by Google

woonde hem, overeenkomstig met de opgave aan de poort gedaan, het was Mr. PIGALLE, *Auteur du Mercure.* Zyne *Pruisische* Majesteit meende dat het de *Auteur* was van de *Mercure de France*, en dat Maandwerk misschien niet kennende dan uit het zeggen van DE LA BRUYERE, bemoeide zich niet verder met hem.

PIGALLE, die zeer wel de vraag van den Koning zou hebben kunnen ontwarren, ging heen, een weinig geraakt over de smaadelyke onverschilligheid op het antwoord gevolgd. Hy zou terstond *Berlin* verlaaten hebben, hadt hy zyn *Mercurius* en *Venus* niet verlangd te zien. 's Anderen daags begaf hy zich na *Potsdam*, waar die beide Standbeelden geplaatst waren. Naa het eerste bezigtigd te hebben, zeide hy, *'t smert my zeer, dat ik naaderhand nooit een beter maakte!* Hy onderzogt die beide meesterstukken van zyne hand even als hy die van een ander zou gedaan hebben, en ontleedde de gebreken en schoonheden met den natruk hem eigen. De Heer DE GRIMALDI, die hem in den tuin van *Potsdam* aantrof, boodt aan, hem aan den Koning voor te stellen; doch hy wees die eer, met eenige versmaading, van de hand, en keerde dien zelfden avond weder na *Berlin*. De Koning, den volgenden dag ontdekkende welk een misslag hy 's avonds begaan hadt, liet terstond PIGALLE opzoeken; doch hy was 's morgens zeer vroeg na *Dresden* vertrokken.

(*Het vervolg en slot in een volgend Stukje.*)

VERSLAG VAN HET HUISLYK LEEVEN EN DE ZEDEN DER EGYPTISCHE VROUWEN.

(Ontleend uit de *Letters sur l'Egypte, par* M. SAVARY.)

In *Europa* speelen de Vrouwen eene hoofdrol, en verschynen als Vorstinnen op het Tooneel der wereld. Zy zyn Wetgeeftsters der Zeden, en beslisen de gewigtigste gebeurtenisen. Menigmaal is 't lot der Volken in haare handen. In *Egypte*, welk een hemelsbreed verschil! ziet men ze alleen met de ketenen der Slaaverny beladen. Verweezen tot dienstbaarheid, hebben zy geen den allerminsten invloed op Staatszaken. Haar gebied is bepaald binnen de muuren van de *Haram*; want daar worden alle haare bekoorlykheden en bevalligheden begraaven. Bepaald binnen den omtrek van haare eigene Familie, breidt de kring haars

haars leevens zich niet uit buiten die der Huislyke bezigheden (*)

De eerſte pligt der *Egyptiſche Vrouwen* is de opvoeding haarer Kinderen. Haare ſterkſte begeerte beſtaat in een groot aantal te hebben. Naardemaal zo wel haar openbaare agting als de tederheid hunner Egtgenooten afgemeeten wordt by haare Vrugtbaarheid. De arme Man zelf, die het brood in 't zweet zyns aanſchyns wint, ſmeekt den Hemel om een talryk naakroost, en de onvrugtbaare Vrouw zou troostloos weezen, indien de vryheid, om Kinderen aan te neemen, haar niet eenigermaate vergoeding ſchonk voor die wanguns der Natuure. Ieder Moeder zoogt het Kind, 't geen zy ter wereld brengt. De eerſte lach van dat teder wicht, en een gemaklyk kraambedde betaalen haar de moeite en zorge aan deeze pligtsbetragting vast. De zogverplaatzingen, en andere kwaalen, die de leevensbron bederven by jonge Vrouwen, die deeze Natuurwet niet gehoorzaamen, kent men in dit Land niet. MAHOMETH heeft deeze gewoonte, met de wereld van gelyken ouderdom, in een gebod veranderd. „De Moeders „ zullen haare Kinderen twee geheele jaaren laaten zuigen, als „ de Kinderen zo lang de borst willen neemen; en als dan zal „ het de Moeder vry ſtaan, met toeſtemming van haaren Egtge„ noot, haar Kind te ſpeenen." ULISSES na het duister ryk van PLUTO afdaalende, zag er zyne Moeder, die hem met haar melk gevoed, en in zyne kindsheid opgekweekt hadt.

Wanneer onvermydelyke noodzaaklykheid de Moeder dringt om toevlugt tot eene Voedſter te neemen, wordt deeze niet als eene vreemde in 't huisgezin aangezien. Zy wordt een gedeelte van 't gezin, en brengt het overige haars leevens door in 't midden der kinderen, door haar gezoogd. Zy heeft de agting en liefde van eene tweede Moeder. - RACINE die alle de kundigheden bezat, noodig om al het ſchitterende van zyn vernuft ten toon te ſpreiden, RACINE, die, door zyne groote bedrevenheid in meesterſtukken van *Griekenland*, de *Oosterſche* Zeden zo wel kende, geeft aan zyne *Phedra* haare Minne tot haare éénige vertrouweling.

De *Haram* is de wieg en de ſchool der kindsheid. Het hulploos ſchepzeltje even ter wereld gekomen, wordt niet in belemmerde doeken, de oorzaaken van duizend ongemakken, gewagteld. Nakt nedergelegd op een mat, blootgeſteld aan de lugt,

(*) De *Egyptenaars*. ſpreeken in gezelſchap nooit van hunne Vrouwen: of wanneer zy 'er van moeten ſpreeken, zegen zy „ de Moeder van dat „ Kind, de Huishezorgſter" enz. De beleefdheid vordert dat niemand vraagt, „ Hoe vaart Mevrouw, uwe Egtgenoote?" Men moet de behoedzaamheid der *Egyptenaaren* in dit ſtuk volgen, en vraagen, „ Hoe vaart „ de Moeder van dit of dat Kind?" Dit zelfs zouden zy voor een hoon opvatten, indien die vraag niet kwam uit den mond van een Boezemvriend of Bloedverwant. Ik vermeld deeze byzonderheden als volm akte trekkea van *Oosterſche Jalouſy*.

Digitized by Google

lugt, in een ruim vertrek, haalt het onbelemmerd adem, en beweegt naar welgevallen de tedere leden. Zyne intrede in die nieuwe hoofdſtoffe, waar in het zyn leeven zal moeten doorbrengen, gaat met geen ſchreeuwen of traanen vergezeld. Alle dagen in water gebaad, groeit het, onder 't moederlyk oog, weelig op. Vry in alle zyne beweegingen, beproeft het Kind zyne toeneemende krägten; het is geduurig in beweeging, rolt, richt zich op, valt het, de val kan het niet hinderen, een mat of kleed dekt de vloer. (†) Het Kind wordt op zyn zevende of achtſte jaar niet uit het ouderlyk huis gebannen, om in een kostſchool gezondheid en onſchuld te verliezen. 't Is waar, de kring der kundigheden, waar in men 't zelve rond leidt, is klein. De opvoeding bepaalt zich dikwyls tot leezen en ſchryven. Maar het geniet een volmaakter gezondheid, terwyl de vrees voor de Godheid, de Eerbied voor de Ouders, Kinderliefde, en Gastvryheid, Deugden, waar van het de voorbeelden in zyn eigen Gezin ziet, diep in zyne ziel geprent worden.

Even zo brengt men de jonge Dogters op. De prangende keurslyven, welk de *Europiſche* Vrouwen martelen, kent men in *Egypte* niet. De Meisjes loopen naakt, of met een dun hembd bedekt, tot zy zes jaaren oud zyn. Het kleed, 't geen zy haar leeven lang vervolgens draagen, dwingt geen haarer leden, en laat het geheele lichaam vry de natuurlyke geſtalte aan te neemen. Niets is in *Egypte* zeldzaamer dan ſcheeven en gebochelden te zien. In deeze Oostlyke deelen der wereld groeit de Man op tot zyn aangeboorene majeſteit, en ſpreidt de Vrouw alle de bekoorelykheden haarer Sexe ten toone. 't Is in *Georgie* en *Griekenland*, dat deeze heerlyke vormen en fyne trekken van dit meesterſtuk der Natuur 't best bewaard zyn. Hier zou APELLES nog voorwerpen, zyns penceels waardig, aantreffen.

Niet alleen bepaalen zich de Vrouwen tot het opvoeden haarer Kinderen. Alle huislyke zaaken zyn haar deel. Zy zyn de Huishoudſters in den waaren zin dier benaaminge, en agten het geen ſchande het eeten voor zich en haare Egtgenooten met eigen handen gereed te maaken. De oude gewoonte, hier nog heerſchende, verandert dit in een pligt. SARA haaſtte zich om koeken te bakken, toen de Engelen ABRAHAM bezogten, en hy hun het gewoon onthaal der Gastvryheid voorzette. Vóór het vertrek van TELEMACHUS, ſprak MENELAUS tot hem: „Ik gaa „de Koningin en haare Hofjuffrouwen bevelen, dat zy een „heerlyk onthaal van 't geen hier voor handen is vervaardigen."

Om-

(†) De vertrekken der *Egyptenaaren* zyn bevloerd met breede ſteenen: die ten minſten eens ter week geſchrobd worden. In den zomer zyn ze met net gevlogten matten, in den winter met een vloerkleed, gedekt.

Digitized by Google

Onderworpen aan de Gewoonte, welker onveranderlyke Wetten de *Oosterſche* Landen beheerſchen, worden de Vrouwen, in 't gezelſchap der Mannen, zelfs niet aan tafel, toegelaaten, (†) waar anderszins de byeenvoeging der beide Sexen vrolykheid en geestige ſlagen veroorzaaken, en de rechte ſaus aan de ſpyze geeft. Wanneer vermogende Lieden met eene haarer Vrouwen verkiezen te eeten, krygt zy daar van vooraf berigt. Zy maakt het vertrek en de lekkerſte ſpyzen gereed; en ontvangt haaren Heer met alle eerbiedenisſe, in de uiterſte oplettenheid. De Vrouwen van laager rang blyven doorgaans ſtaan, of zitten in den hoek van een vertrek, terwyl haare Man eet. Herhaalde keeren bieden zy hem water en andere tafelhulpe aan. Deeze gewoonten, die de *Europeaanen* met regt als barbaarsch zullen uitkryten, zyn in dit Land zo natuurlyk, dat zy geen denkbeeld hebben van de daar van verſchillende in andere lugtſtreeken. Zo groot is de kragt der hebbelykheid over het menschlyk hart. Eene gewoonte, eeuwen lang ſtand houdende, krygt de gedaante van eene Wet der Natuure.

De *Egyptiſche* Vrouwen, met hoe veel huislyke zorgen ook belast, hebben veele ledige uuren; deeze brengen zy onder de Dienstbooden door, in het borduuren van een gordel, in het maaken van een ſluier, in het tekenen op ſtoffe tot het dekkleed eener ſopha, en het ſpinnen. In deezer voege ſchildert HOMERUS de Vrouwen van zyn tyd af: „ ANDROMACHE hadt „ den dood van HECTOR nog niet verſtaan. —— In haar Paleis „ was zy bezig met een heerlyk werk te borduuren; terwyl „ de Slaaven het bad warmden voor haaren Egtgenoot, als hy „ uit den ſlag zou te rugge komen." — TELEMACHUS, ziende dat PENELOPE met de haaren ſprak van zaaken, die buiten haar kring liepen, voerde haar te gemoet: „ ô Moeder, gaa in uwe „ kamer, neem het werk uwer Sexe ter hand, de ſchietſpoel „ en het ſpinrokke. Gebie in 't midden uwer Vrouwen, doch „ laat de Mannen, en boven al aan my, het behandelen van „ deezen boog". PENELOPE vertrok, en bewonderde heimlyk de wysheid haars Zoons.

Spel, egter, wisſelt de huiszorg en arbeid in ledige uuren af. Vreugde is niet uit het binnenſte van den *Haram* verbannen. De Minne haalt de geſchiedenisſen der vroegere dagen op, en houdt de aandagt door haare inneemende vertellingen gevangen. Vrolyke of tedere Liedjes worden 'er aangeheeven; de Slaaven ondersteunen het gezang met ſpeeltuigen. Zomtyds worden er de *Almés* (§) toegelaaten, om het tooneel te vervrolyken door haar

(†) SARA, die den Maaltyd voor Vader ABRAHAM en diens Gasten bereid de, zette zich niet aan tafel; zy bleef in h. are tent.

(§) De *Almés* zyn Vrouwen, die dansſen en op ſpeeltuigen ſpeelen; gewoonelyk de *Italiaanſche Improviſatores*, ſtukjes voor de vuist aan te heffen.

Digitized by Google

haar dansen en het verrukkend maatgeluid haarer stemmen. Zeer bevallig weeten zy hartstogtlyke Romans op te haalen. Een avondmaaltyd, waar op 't aan geen reukwerken, en uitgezogte vrugten, ontbreekt, sluit het dagelyks vry eenzelvig leevenstooneel. In deezer voege tragten de *Egyptische* Vrouwen het lustlooze van haaren gevangen staat te verdryven.

Zy zyn, egter, niet geheel en al gevangenen. Twee- of éénmaal ter week hebben zy vryheid om na 't Bad te gaan, en haare Bloedverwanten en Vrienden te bezoeken. Een andere pligt, welken men haar veroorloft waar te neemen, is het beweenen der dooden. Menigmaal heb ik omstreeks *Cairo* gehoord, dat troostlooze Moeders lykzangen zongen by de graven, door haar met welriekende planten bedekt. Het was op die wyze, dat HECUBA en ANDROMACHE haare klagten by het Lichaam van HECTOR uitboezemden; dat FATIMA en SOPHIA het Lyk van MAHOMETH bewenden. De *Romeinen* waren van dit gebruik niet vreemd. Zy hadden hunne Lykbussen met Cypressen omstrengeld. Met welk eene fraaiheid van taal strooit HORATIUS bloemen over de Lykbus van QUINTILIUS! Hoe treffend en teder is de Lierzang aan VIRGILIUS, over den dood van hun beider Vriend! —— Onder de *Europische* Volken, waar de banden des bloeds niet zo nauw binden, laat men deeze pligtpleegingen, door de Ouden zo heilig omtrent de dooden waargenomen, voor een groot gedeelte agter wege: en hy, die het geluk niet gekend heeft, om zich bemind te maaken by zyn leeven, sterft zonder rouwe.

De *Egyptische* Vrouwen bejegenen elkander op haare bezoeken zeer hartlyk. Wanneer eene Vrouwe de *Haram* intreedt, staat de Vrouw van den Huize op, biedt haar de hand aan, brengt die op haar hart, omhelst haar, en zy gaat weder zitten. Een Slaavin haast zich om de Bezoekster den zwarten mantel af te doen, waar op zy verzogt wordt nevens de Vrouw van den Huize te gaan zitten. Zy legt haar sluier, en een ander opperkleed, in de Arabische taal *Camis* geheeten, (** af; alleen een loshangende mantel, naa haar leest volkomen gevormd, en om den middel met een gordel vast gemaakt, aanhoudende. De wederzydsche begroetingen en pligtpleegingen geschieden in den *Oosterschen* styl: „ Myne Moeder, of myne Zuster, waar„ om hebt gy ons zo lang vergeeten: wy brandden van verlan„ gen na uw gezelschap. Uwe tegenwoordigheid strekt onzen „ huize tot cieraad: zy maakt het geluk onzes leevens uit." *enz.*

De Slaavinnen dienen daar op Koffy, Sherbet, en Zuikergebak voor. Zy praaten, lachen, en stoeijen met elkander. Op de

(**) Een Statiekleed, over de andere kleederen heen gedraagen. Het wordt afgelegd, zo ras zy gezeten zyn, om te vryer en te onbelemmerder te weezen.

Digitized by Google

de Sopha wordt een groote ſchotel gezet, met fruiten gevuld. De Dogter van den hulze heeft een vat vol water, gemengd met roozenwater, en biedt in een zilveren lampet 't zelve aan om te wasſchen. Onder het eeten zyn ze zeer vrolyk, en een genoeglyk geſprek zet aan alles aangenaamheid by. Brandend Aloëhout vervult het vertrek met een lieflyke geur. Naa het eeten, dansſen de Slaavinnen op het klinken der cymbaalen, en de Dames neemen dikwyls deel in deeze verlustiging. Eer zy ſcheiden, herhaalen zy menigwerf deeze betuiginge: „ God be„ waare u by uwe gezondheid! De Hemel geeve u een talryk „ naakroost! God behoede uwe Kinderen, de vreugde en roem „ van uw Geſlacht!"

Zo lang eene Vreemde in de *Haram* is, mag de Egtgenoot 'er niet in komen. 't Is de vryplaats der Gastvryheid, en kan dezelve niet, zonder de gevaarlykſte gevolgen, geſchonden worden. Dit is een voorregt der *Egyptiſche* Vrouwen, 't welk zy zorgvuldig bewaaren, en om eene zeer gewigtige reden zeer ter harte neemen. Een vermomd Minnaar kan langs dien weg in eene hem anders verbodene plaats komen; en is het voor hem van de uiterſte aangelegenheid, niet ontdekt te worden. Met een gewisſen dood zou hy den mislukten aanſlag moeten boeten. Liefde wordt in dit Land, naar de hartstogten hevig zyn, zo uit hoofde van de lugtsgeſteltenisſe, als de hinderpaalen, welke zy ontmoet, dikwyls door droeve treurtooneelen gevolgd.

De *Turkſche* Vrouwen gaan altoos, onder 't geleide van Geſnedenen, als zy een lugtje op den *Nyl* ſcheppen, en zich vermaaken met het gezigt van de bekoorelyke oevers dier riviere. In haare Vaartuigen zyn fraaije en ryklyk vercierde kamertjes. Fraai ſny- en aartig ſchilderwerk pronkt deeze Vaartuigen op; en zyn ze van andere te onderkennen, door de blinden voor de venſters neergelaaten, en de muzyk die 'er uit gehoord wordt.

Wanneer zy niet kunnen uitgaan, tragten zy haaren opgeſlooten ſtaat zoo veel mogelyk te veraangenaamen. Omtrent het ondergaan der zonne klimmen zy op een terras, en genieten de koelte van den avondſtond, by de geuren der wel opgepaste bloemen. Zy baaden zich dikmaal, en hebben als dan teffens de koelheid van het water, de reuk der welriekende planten, de frisheid der lugt, en het gezigt van een onbeneveld uitſpanzel, met duizenden van flonkerende ſtarren.

De *Turken* doen, ten einde haare Vrouwen niet mogen begluurd worden, van de hoogte der Minarets, de openbaare uitroepers van het Bede-uur zweeren, dat zy het verrigtende de oogen zullen ſluiten; doch een meer en alles betekenende voorzorge, welke zy neemen, beſtaat daar in dat zy blinde lieden aanſtellen, tot het verrigten van deeze heilige bezigheid.

Zodanig is de doorgaande leevenswyze der *Egyptiſche* Vrou-

wen.

Digitized by Google

wen. Haare Kinderen op te voeden, zich zelven onledig te houden met de bezorging der Huislyke zaaken, en in 't midden van haar Gezin te leeven, maakt de hoofdsom uit van haar pligten. Bezoeken te geeven en te ontvangen, waar in zy meestentyd tot luidrugtige vrolykheid overslaan, op de Rivier te vaaren, onder de schaduw der Oranjeboomen te wandelen, en de *Almés* te hooren, zyn haare uitspanningen. Zy schikken zich met zo veel zorgvuldigheid op om haare kennisen te ontvangen, als de *Fransche* Dames, wanneer zy in 't gezelschap van Heeren zullen verschynen. Schoon uit den aart vreesagtig en zagtzinnig, worden zy, ééns door drift overmand zynde, door dezelve geheel vervoerd, en gelyken dezelfde niet meer. Geen deuren, geen grendels, geen Oppassers, hoe talryk en scherpziende, wederstaan de ontstooke vlam; 't vooruitzigt zelfs van een dreigend doodsgevaar belet haar niet, om middelen te bedenken, tot het voldoen van de heerschende hartstogt, en zelden worden zy vergeefsch te werk gesteld.

SMEEKSCHRIFT AAN MEVROUW DE MODE, DOOR DE INWOONDEREN VAN HET LANDSCHAP HUWELYKS-ELENDE, OP 'T ONDERDAANIGST, OVERGELEVERD.

(Uit het Hoogduitsch.)

MEVROUW!

Welke ook de natuur zy van uw Weezen, wy smeeken U, op 't nederigste, een gunstryk oog te slaan op dit Landschap, waar de arme Getrouwde Lieden zugten onder de harde weetten eener Heerschappye, welke wy niet kennen; doch die nogthans *Iets* moet weezen, en wy, niet zonder reden, veronderstellen, eene verborgene en magtige Godheid te zyn. Want, wy kunnen ons niet verbeelden, dat de Wereld, heden ten dage —— de Wereld, zo beschaafd, zo verlicht, zich laat bestuuren, door een *Niets*, of door enkele naavolging. Neen Gy, Gy zyt het, ontzaglyke Gezagvoerster, die, door een stillen, maar onwederstaanbaaren, invloed, de hoofden hier beneden bestuurt: Gy zyt een daadlyk bestaand Weezen, een dier Weezens van een hooger rang, aan welke onze Dichters het lot der Menschen onderwerpen.

Kwamen 'er geene andere zaaken in overweeging, wy zouden in bekooring komen om U te voegen by de Schikgodinnen, en U aan te merken als de Vierde dier ontzaglyke Zusteren. Uwe Begeerten zyn zo willekeurig en onbepaald als die der drie zwarte Godinnen: de draad, dien gy spint, is zo fyn als die door de hand van ATROPOS gaat; het knippen van uw schaar is zo vreeslyk voor onze Beurzen, als die der onderaardsche Goden voor ons Leeven. —— Maar, behalven dat wy weeten, dat gy niet kunt behooren tot een Gezin, 't welk

Digitized by Google

zich zo zeer kenmerkt door een onveranderlyk gedrag, als Gy, door de eeuwige gedaantverwisſelingen, waar mede gy het Heelal vermaakt, zullen wy ons wel wagten om U eene plaats toe te ſchikken, in een zo naargeestig en laag gezelſchap, waar gy uwe dagen met ongeduld en verveeling zoudt ſlyten. Het gezelſchap dier drie oude Zusteren, die, zints den tyd van HOMERUS tot nu toe, in haar haveloos gewaad en ſmeerige nagtmutſen zitten, zonder ophouden ſpinnende en afſnydende, kan niet behaagen aan eene gezwoorene Vyandinne van allen werk haarer Sexe eigen.

Wat uwe Sexe aanbelangt des kunnen wy niet twyfelen: uw Naam en uw Character beide wyzen het genoegzaam uit. Wy zouden diensvolgens U kunnen plaatzen onder de Godinnen van den *Olimpus*, tusſchen JUNO en VENUS; doch MINERVA zou zich des belgen, en, daarenboven is het heden de gewoonte niet meer, om den hemel met nieuwe Godheden te bevolken.

Ons blyft, derhalven, alleen over een Weezen te vinden van eene Middelnatuur of van eene lugtgewestiſche zelfſtandigheid, welke eenige overeenkomst heeft met het Ryk der Grillen, der Beuzelingen, en het vervaardigen van Optooi. Wy hoopen U daar aan te treffen, en daar met verſchuldigd ontzag eenig hulde te kunnen toebrengen. —— Wy beſchouwen U, Mevrouw als eene TOVERGODIN, en zelfs als de Opperſte onder de Tovergodinnen. —— 't Is bekend, dat de *goeddoende Tovergodinne*, zints lang, ontthroond is, en zeker geen Weezen was geſchikter om haare plaats te vervullen dan Gy, om de Wereld naar verdienſten te ſtraffen. By gevolge kan het gansch Heelal uwe Toverſchepter niet ontwyken.

Indien het kon geſchieden, dat onze oogen door het dekkleed uwer toveryen heen zagen, zou onze nieuwsgierigheid zich wonderlyk voldaan vinden, met het ontdekken der middelen, waar door het U gelukt alle hoofden van ſtreek te helpen, en alle ſtaaten te betoveren. Menſchen van allerlei ſtaat, van allerlei Characters, grooten en kleinen, welgemaakten en lelyken, kloekzinnigen en zwakverſtandigen, zyn aan uwen zegewagen gekluisterd, en volvoeren ſlaafsch uwe bevelen. De Grysaart zelfs, by welken alle andere begogeling begint op te houden, doet zwakke poogingen om U van verre te volgen. De arme, die bykans van gebrek in zyn ſchamele hut ſterft, ſchikt en plooit de lappen, welke zyn geraamte dekken, op de best mogelyke wyze, om aan uwen wil te voldoen. Maar 't is vrugtloos ons door giſſingen af te matten, om uwe Toverſchikkingen na te vorſchen: wy voelen de ſmertlyke gevolgen, en dat is genoeg om ons te vrymoedigen tot het voordraagen van dit Smeekſchrift.

Gy ſchynt, Mevrouw! zeer vergramd tegen ons elendig Landſchap: de wyze welke gy volgt, in ons te ſtraffen, kundigt een buitengewoone maate van toorn aan. Eenige kleine ver-

blin-

Digitized by Google

blindingen zouden wy draaglyk rekenen, en aanzien als eene vermaakneeming, welke uwer Majeſteit toekomt, of als een zagte kastyding, waar mede 't U behaagt ons te vereeren. Maar dat de zaaken tot die hoogte klimmen als zy geklommen zyn, zulks is niet geëvenredigd aan het misdryf, waar aan wy ons hebben kunnen ſchuldig maaken. Zedert lang hebben wy de nauwkeurigſte onderzoekingen gedaan na den aart diens misdryfs. Zou het mogelyk weezen, dat iemand van onze ernſthaftige manlyke Sexe uwe grimmigheid heeft opgewekt? Zoudt gy nog eenige gevoeligheid hebben, wegens de ruwe en onverzedlyke Stoicynen en havelooze Wysgeeren van ouden tyd? Heeft een onbeſchoft Hekeldichter U in een kwaaden luim gebragt? In allen gevalle, wy zyn gereed U Slachtoffers toe te brengen, ten zoen van uwen Toorn: maar kies deeze Slachtoffers, wy ſmeeken het U, onder de Petits-maitres, Saletjonkertjes, Sentimenteele Knaapjes, die zo veel geneigdheids betoonen, om, naar de Letter, uwe willekeurige en veranderlyke Wetten, en uwe Geſtaltverwisſelingen, te volgen: zendt deeze aartige, van zelfs beweegende Werktuigen, werwaards gy wilt, zy zullen niet nalaaten U eere te bewyzen. —— Doch ſpaar den werkzaamen Huisvader, en het Gezin, dat van diens zweet moet leeven. Oefen uwe onbepaalde magt niet op onze lieve Vrouwen, die, lachende, zich kleedende, en wandelende, ons geheel inkomen verſlinden. 't Is niet dat het haar aan Huishoudelykheid en heilzaame inzigten ontbreekt; neen, zy rekenen, by uitſtek, goed, als het de Keuken, de Diensthooden en hunne Mannen betreft: maar zo ras het de Mode, het Toilet, den Opſchik raakt, is alles verlooren, de berekening gaat geheel anders toe, de Huishoudelykheid neemt eene andere gedaante aan, en een gansch verſchillenden loop neemen haare overleggingen. „ Zodanig iets, zegt dan de nieuwe Rekenkunde, *moet weezen*, „ die koste is niet bovenmaatig tot zulk een oogmerk, leert „ de nieuwe Wiskunde; zonder dat te bezitten kan men in geen „ gezelſchap komen, ſpreekt de nieuwe Redeneerkunst: die „ Dame is zints zo lang reeds, op die wyze, gekapt en ge„ kleed geweest, ſchoon zy ons in rang niet overtreft, en het „ veel verſchilt dat zy haar Man zo veel ten Huwelyk aange„ bragt hebbe als wy: wy zyn, zo zeer als eenige andere Vrou„ wen, 'er op geſteld, om de belangen van ons huis te behartigen; maar dat weezen moet, moet weezen, en men hebbe „ geene zwaarigheid te maaken, weezens benoodigdheden van „ dien aart." —— Dat een Man het onderneeme bewysredenen van die kragt te wederſpreeken, dat hy enkel een ſchaduw van te onvredenheid laate blyken: de ondervinding zal hem welhaast berouw doen hebben over zyne onvoorzigtigheid; hy wordt of overſtag geworpen door de vrouwlyke zeer overredende welſpreekenheid, of hy beproeft de uitwerkzels der misnoegdheid, welke by deeze de tong losmaakt in bi tere verwyten, en by geene het ſpraaklid eenige weeken verſtyft.

Digitized by Google

Uwe Majesteit is niet onkundig, dat de opgemelde onheilen de minste zyn, die dit Dal der verwarringe verwoesten. Geruineerde Familien, wanhoopige Mannen, Vrouwen en Kinderen, dagelykſche Bankbreuken: deeze dingen ontluisteren de Jaarbocken uwer Regeeringe.

Wy gelooven, derhalven, dat het belang uwer Majesteit zelve het medebrengt, dat de zaaken niet langer op dien voet voortgaan. Uwe Staaten zullen als dan eerlang eene woestyne gelyken, gy zult geene dan verzwakte Onderdaanen hebben, als gy vordert dat wy onze kragten uitputten voor het ten einde loopen onzes leevens. Want het is uwer Majesteit zeker bekend, dat de meesten uwer Onderdaanen niet weezenlyk ryk zyn, schoon 'er niemand onder hun is, of hy geeft voor, het te weezen; en hy moet het althans in schyn zyn. Dit voorkomen van rykdom is thans zeer bezwaarlyk uit te houden: want, zonder wel overtuigende en klinkende bewyzen, ontmoet men geenen dan ongeloovigen; een kleed, ryklyk met goud belegd, niet andere in 't oogloopende cieraaden, een goede keuken, en verdere schitterende toestel, strekt alleen tot een half voldoend bewys in deeze hardgeloovige Eeuwe.

Om deeze redenen neemen wy, zeer onderdanig onze toevlugt tot U, ô Tove godinne! met verzoek, dat gy uwe wetten verzagt, en het getal der Reglementen, welke ons Landschap overstroomen, vermindert. Geef veel eer, Mevrouw, een vast en duurzaam stel aan uw Wetboek. Verwek een bekwaam Man, (want wat is uwe verbo gene magt niet in staat te wege te brengen?) een anderen TRIBONIAAN, die van uwe verstrooide, veranderlyke en dikwyls strydige, Wetten, een geregeld *Wetboek der Mode* maake. ——— Of, indien het uwe Majesteit niet behaage, ons zo zeer te begunstigen als de *Turken*, de *Lapanders* en *Kamtschatkaars*, dat het U dan ten minste believe, de veranderingen te bepaalen tot drie of vier Jaaren: ten einde wy tyd hebben, om de dingen by derzelver naam te leeren noemen, zo voor onze Vrouwen te koopen, de staaiheid 'er van te bewonderen, en te draagen zo als 't behoort. Door dit middel, zullen wy althans leeren ons te kleeden, zonder behulp van den Kleermaaker. 't Is met de daad een bejammerenswaardige zaak, zyne eigene kleederen niet by naam te kennen.

Niet alleen, grootmagtige Gezagvoerster! zal uw belang maar ook uw roem winnen by het geregeld plan, 't welk wy, met alle nederigheid U aanbieden: want wie is in staat ooit het vernuftige van uwe uitvindingen, de schoonheid uwer schikkingen, en het treffende van derzelver verscheidenheid, te bewonderen, en met lof te vermelden, daar alle de heerlyke vertooningen welke gy uwen Onderdaanen schenkt, elkander met de snelheid eens weerlichts opvolgen, van voor onze oogen als nagtgezigten verdwynen, of gelyk zyn aan de dwaallichtjes, die uitdooven op het oogenblik dat ze gevormd worden.

Daarenboven zullen uwe wetzaamheden eene onsterflyke ver-

maard-

Digitized by Google

maardheid verkrygen, als gy de party kiest, uwe Vernieuwingen tot den tydkring van drie Jaaren te bepaalen: hier door zal een *Cabinet de Modes*, voor de naakomelingſchap, de gemaklykſte en egtſte tydrekenkunde opleveren: dit Cabinet zal hoeden, pruiken, mutzen, mantels, ſchoenen, oorcierraden, enz enz enz. bevatten, en oneindig beter, dan de bestbewaarde Gedenkpenningen, kunnen dienen, om de Jaarboeken der wereld te ontwarren. Als dan zal de groote Wereld gedenktekens hebben van de wyze waar op zy voorheen beſtondt; als dan, die driejaarige Tydkringen met geen min pragts vieren, dan de *Gricken* hunne Olympiaden; als dan, zal zy niets toegeeven aan de ſchrandere *Mexicaanen*, die de Eeuwen zo wel als de Jaaren tellen, door behulp hunner knoopen.

Maar, wat zal 'er, in dit geval, worden, van het ontelbaar getal manlyke en vrouwlyke Werklieden, thans met zulk een onvermoeiden vlyt bezig, in uwe Fabrieken? Wat het lot weezen der Friſeurs, der Marchands de Modes, en van Galanteries, enz. enz. enz.? Ach! ontrust U des niet, Mevrouw! uwe magt is onbepaald, uwe redmiddelen zyn oneindig, uw invloed kan niet faalen. Laaten alle lieden van dat ſlag verhuizen, verzend deezen na de zedige *Japonners*, andere by de logge *Chineejen*, eenige na de nog bykans onbekende *Monoëmugi*; daar zullen zy, gewapend met uwe Toverroede, ontelbaare Aankomelingen aanwerven, een wyd veld geopend vinden, voor hun yver en behendigheid. Voorwaar, uwe Eer vordert die Volken niet voor altoos ontheeven te laaten van uw juk. Doe hun eindelyk uw yzeren ſcepter voelen, en geef, terwyl gy daar uwe Heerſchappy uitbreidt en oefent, eenige verademing aan uwe goede *Europeanen*, bovenal tot vertroosting der Mannen, die op 't punt ſtaan, dat zy hunne inkomſten geheel verzwolgen zien, in den draaykolk uwer alles aantrekkende en medevoerende Toverkragt.

't Is met het brandendst ongeduld, dat wy het oogenblik onzer verlosſinge verwagten, en dit te meer, daar wy uit het beloop der zaaken kunnen voorzien, dat ons geen ander lot dreigt, dan, om zelve de ſpinrokke op te vatten, om onze Huisgezinnen niet geheel te zien ten gronde gaan. Hoe weinig zou deeze arbeid aan onze Baarden, aan onze Pruiken, voegen!

Eindelyk, Mevrouw! ſmeeken wy U, een genadig oog te ſlaan op onze Dogters, die reeds het hoofd beginnen op te ſteeken, en den invloed uwer betoveringen te gevoelen. Wat zal 'er van haar worden? Wat zal 'er worden van haare Ouders, wier inkomſten ſteeds afneemen, en U, als eene laatſte gunst, verzoeken, dat zy, al vallende en opſtaande, hun leeven ten einde brengen; en, indien wy, om hulde te doen aan uwe Majeſteit, onvermydelyk een klein eerlyk Bankroet moeten maaken, dat ons dan genadiglyk vergund wordt, het niet, dan naa onzen dood, te doen

Deeze gunst van uwe Majeſteit verzogt hebbende, blyven wy uwe getrouwe en bykans uitgeputte Onderdaanen.

Digitized by Google

Aan de Uitgeevers der N. Alg. Vaderl. Letteroefeningen.

MYNE HEEREN!

„ Het volgende Stukje las ik onlangs in den *Esprit des Journaux*, die het had overgenomen uit den Engelſchen *Universal Cenſor*. Ik hebbe my van het zelfde recht bedient, „ en van den Franſchman ontleend, het geen hy den Engelſchman ſchuldig was. Gelieft gy het te plaatzen in uw „ *Mengelwerk*, het is zeer tot uwen dienſt. Naar dit ſtaaltje „ te oordeelen, wenſchte ik, dat wy wat meer van deeze Aantekeningen van ELISABET WOODVILLE hadden, dan het verhaal van eenen dag.

„ Een paar Aantekeningen hebbe ik er bygevoegd, welke „ gy kunt behouden of verwerpen, naar welgevallen."

Ik ben, met waare achtinge,

Uw Beſtendige Leezer,

M. S.

DAGVERHAAL (*) VAN ELISABET WOODVILLE (†), NADERHAND GEMAALIN VAN EDUARD DEN IVden, KONING VAN ENGELAND, DOOR HAAR ZELVE GESCHREVEN, VÓÓR HAAR EERSTE HUWELYK.

Eene uitmunde Les voor de Schoonen der tegenwoordige Eeuwe.

MAANDAG ochtend, ten vier uuren opgeſtaan, om CATHARINA de Koeiën te helpen melken.

Ten zes uuren ontbeten.

Ten zeven uuren, ben ik, met de Hertogin myne Moeder, na

(*) Of het in die tyden gebruikelyk geweest zy, by perſoonen van aanzien, diergelyke Dagverhaalen te houden, weete ik niet. Koning EDUARD de VI was het gewoon op raad zynor Voogden, en het geen men van zyn Dagverhaal heeft, is te vinden in de *Authentieke Stukken* achter G. BURNET's *Hiſtorie der Reformatie van Engeland*. Te recht is deeze gewoonte door veele Zedekundige Schryvers aangeprezen.

(†) ELISABET WOODVILLE was de Dochter van Sir RICHARD WOODVILLE, en JAQUELINA VAN LUXEMBURG, eene Vrouwe van een zeer aanzienlyk geſlagt, waaruit Koningen en Keizers zyn voortgeſprooten. Deeze was in eerſte huwelyk getrouwd geweest aan den Hertoge van BEDFORD, van waar zy in dit ſtukje nog de Hertogin wordt genoemd. Haar tweede man was R. WOODVILLE, by welken zy, behalven andere kinderen, ELISABET kreeg. — ELISABET werdt door haare Ouderen uitgehuwelykt aan denzelfden Sir JOHN GRAY, van welken zy ſpreekt. By deezen man had zy twee Zoonen THOMAS en RICHARD. Zy verloor hem in de oorlogen tuſſchen de huizen van YORK en van LANCASTER, waarin hy het hielde met de laatſtgemelde party. Wanneer EDUARD de IV, die uit het huis van YORK was, der regeerin-

na beneden op het plein gegaan, alwaar wy aan acht- en twintig armen, zo mannen als vrouwen, ten eeten hebben gegeven. Ik heb ROGIER ſtrengelyk bekeven, om dat hy zich misnoegd had getoond, dat wy hem lieten wachten, en het middagmaal koud worden.

Ten tien uuren het middagmaal gehouden... JOHN GRAY, een der geenen, die ons gewoonlyk komen zien. —— Hy is een zeer heusch Jongeling. —— Maar wat raakt dat my? —— Eene deugdzaame Dochter moet zich geheel overgeeven aan de oogmerken haarer Ouderen. ——

JOHN is een kleine eeter. —— Hy heeft verſcheide maalen my met genoegenheid aangezien.

Ten drie uuren is het huis van den armen ROBERTSON, door een toeval, in de asch gelegd. —— JOHN GRAY ſloeg aan het gezelſchap voor, eene Intekening, ten voordeele van den armen bedorven boer, te doen, en gaf zelve, tot dat goede oogmerk, wel vyf ponden ſterling (4). *Memorandum.* —— Nooit ſcheen hy my zo beminnelyk als in dit oogenblik. — Nooit ſtond zyn gelaat zo inneemende.

Ten vier uuren het gebed.

Ten zes uuren, het gevogelte eeten gegeven.

Ten zeven uuren, dischte men het avondmaal op. —— Het ongeluk, den armen ROBERTSON overgekomen, is oorzaak geweest, dat wy den avondmaaltyd zo laat hielden.

„Welk een treffend onderſcheid tusſchen het character der Vrouwen van aanzien van dien tyd, en dat van onze Vrouwen naar de Mode."

ringe meester wierd, werden zyne goederen verbeurd verklaard. By een bezoek, het geen de Koning, in het jaar 1464, aflegde by de Hertoginne van BEDFORD, wierp zich Eliſabet aan zyne voeten, om hem tot medelyden met haare kinderen te beweegen. EDUARD verliefde op haar, en geene andere kans ziende om haare gunst te verwerven, trouwde ze, niettegenſtaande de Graaf van WARWICK in Frankryk voor hem handelde over een huwelyk met BONA VAN SAVOIE.

(4) Eene aanmerkelyke ſom in die dagen.

VERSLAG VAN DE AFGEZONDERDE VIER EN VEERTIG JAARIGE ZELDZAAME LEEVENSWYZE VAN HENRY WELBY, *Schildknaap*, in de Stad Londen.

De edele en braave HENRY WELBY, Schildknaap, was geboortig van *Lincolnshire*, hy erfde een onbezwaarden ſtaat van meer dan 1000 Ponden ſterling jaarlyks inkomen. Zyne Letteroefeningen voleindigd hebbende, bragt hy eenige jaaren in buitenlandſche reizen door. By zyne wederkomst betrok hy zyn Vaderlyk Landgoed, leefde zeer gastvry, trouwde eene Dame, hem in rang gelyk, by welke hy eene Dogter had, die, met zyne volkomene toeſtemming, haare hand gaf aan Sir CHRISTOPHER HILLIARD, in *Yorkshire*. Den

Digitized by Google

Den ouderdom van veertig jaaren bereikt hebbende, in eene leevenswyze, die hem geagt by de Ryken, aangebeden by de Armen, en bemind by allen maakte, gebeurde het dat een jonger Broeder, met wien hy eenig verſchil hadt, hem in 't open veld ontmoette, en een pistool op hem wilde afſchieten; doch het kruid brandde gelukkig van de pan. Denkende dat het alleen gedaan was om hem ſchrik aan te jaagen, ontwapende hy den Aanvaller, en nam het pistool mede, in diep gepeins na huis keerende: doch, by een nader onderzoek, het pistool met ſcherp gelaaden vindende, bragt zulks zodanig een diepen indruk by hem te wege, dat hy terſtond het vreemd beſluit nam, om zich geheel van de wereld af te zonderen, een beſluit, waar aan hy zich tot het einde zyns leevens vasthield.

Hy kogt een zeer ſchoon huis in de *Grubſtreet*, by *Crippelegate*, en kromp zyn grooten ſtoet van bedienden tot zeer weinigen in; het huis tot zyn oogmerk vertimmerd hebbende, verkoos hy drie kamers voor zich zelven: een om te eeten, een tweede om te ſlaapen, een derde om in te ſtudeeren. Dewyl deeze vertrekken de een de ander volgden, ging hy, als zyn eeten door een oude Meid op tafel gebragt werd, in zyn Slaapkamer, en was in deeze wat te verrigten, dan begaf hy zich in zyn Studeervertrek; zich daar onthoudende, tot dat alles gereed was. Buiten deeze vertrekken kwam hy nooit, na dat hy 'er eerst in ging, 'eer hy 'er, naa een vier- en veertigjaarig verblyf, dood werd uitgedraagen. In al dien tyd zag zyn Schoonzoon, zyn Dogter, zyn Kleinkind, zyn Broeder, Zuſter, noch eenig Bloedverwant, jong, noch oud, ryk of arm, zyn aangezigt, uitgenomen de oude Meid ELIZABETH gebeeten. Zy alleen maakte zyn vuur, zyn bed, bezorgde zyn eeten, en ſchikte zyne vertrekken in orde. Zy zag hem maar zeldzaam, en nooit dan in gevalle van de hoogſte noodzaaklykheid; niet meer dan zes dagen voor hem, ſtierf zy.

In al den tyd zyns opgeſloten leevens, at hy Visch noch Vleesch; zyne ſpyze beſtondt meest uit Havermeel-Pap: nu en dan in den zomer gebruikte hy eenige Salade: en wilde hy op een Feestdag zich eens onthaalen, dan beſtondt het onthaal in 't doir van een ey, het wit proefde hy niet: brood gebruikende, nam hy het binnenſte alleen, geen korst altoos; zyn drank beſtondt uit dun bier, nooit ſmaakte hy wyn of ſterke drank. Nu en dan, nam hy eenige maagverſterkende confituuren, ook zomtyds Koemelk, die zyne ELIZABETH uit het land, warm, van de koe haalde. —— Niettegenſtaande deeze hoogst ſobere leevenswyze voor zich zelven, hieldt hy een welvoorziene tafel voor zyne Dienstbooden, en was 'er altyd overvloed om een Vreemdeling of een Landhoevenaar, die eene noodzaaklyke boodſchap ten zynen huize hadt, te onthaalen. —— Hy liet alle nieuw uitkomende Werken voor zich koopen: doch die geſchilſtukken betroffen, lag hy ze, even ingezien hebbende, ter zyde, zonder ze immer te leezen.

Op de hooge Feestdagen der *Christenheid*, als *Paasſchen* en ande-

dere, liet hy zyn tafel dekken met alle Spyzen, welke het Jaargetyde medebragt, en dezelve ruim van wyn voorzien, als zou hy een gastmaal houden. God gedankt hebbende voor zyne weldaden, deedt hy een Servet voor, en lange linnen mouwen, die tot over zyn elleboog reikten, aan: sneedt het vleesch schotel naa schotel, en liet het een voor, het ander naa, wegbrengen by arme buuren, tot dat de geheele tafel ledig was: wederom gedankt hebbende, deedt hy zyn linnen af, en liet het tafelkleed wegneemen: dat deed hy op die dagen 's middags en 's avonds, zonder ooit een brok van alles te proeven.

Wanneer iemand onbeschaamd aan zyn deur aanklopte, om iets te vraagen, werd hy niet terstond geholpen; maar weggezonden; doch als hy uit zyn kamer, die op de straat uitzag, eenig ziek, zwak of gebrekkig mensch ontdekte, liet hy dien naaloopen, om hem versterking en verkwikking te verleenen: en was zyne gave geen beuzeling, die alleen den dringenden nood verligtte; maar de beweldaadigde kon 'er veele dagen van leeven. Hy deedt, daarenboven, onderzoeken, welke Persoonen in zyn buurt yverig waren in hun Beroep, en zich met veele Kinderen bezwaard vonden, zo dat hun yver niet toereikende was, om een genoegzaam onderhoud aan 't Huisgezin te verzorgen: aan deezen deelde hy milde liefdegaven uit, gevenredigd aan hunne behoeften.

Naa vier- en veertig jaar deeze levenswyze geleid te hebben, stierf hy op den 29 October 1636, in den ouderdom van tachtig jaaren: by zyn overlyden was zyn hair en baard zo lang gegroeid, dat hy, veeleer, een Kluisenaar uit eene Wildernis, dan de inwoonder van een der Volkrykste Steden, geleek.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

De Landman komt nader, dan de Stedeling, aan de eenvouwige natuur: dan zal men hem daarom gering schatten, of minder gelukkig achten? Zal hy beneden den Stedeling gesteld moeten worden, om dat hy op het Land woont; en, om dat hy minder van die dingen bezit, welke eene dartele wellust voortteelt? ——— Zal een Landman, om deze en meer andere redenen, zich beneden den Stedeling plaatzen? ——— Kent men op het Land minder wellust, men smaakt 'er ook minder deszelfs wrange-vrugten. ——— In de Steden krielt het van bedriegers, waar door men op de listigste wyze misleid word. ——— Maar het vermaak van buiten overtreft zelfs de verbeelding.

Men kan bykans niets zo krom, of zo verkeerd begrypen, dat niet, door den eenen of den anderen, kan verdedigd worden. Ik heb honderdmalen gevoelens staande hooren houden, en met yver verdedigen, waar van de eenvouwige natuur der zaak het tegendeel leerde. Wie anders, dan een dwaas, of ten minsten een Man van nieuwigheden, zal eene opvatting zyner Voorvaderen, wier gegrondheid bevestigd was door een al-

ler-

Digitized by Google

lergelukkigſte Practyk, afkeuren, en eene andere invoeren, wier uitvoering ongelukkig ſlaagt?

Geen Schryver, of wie hy ook zyn moge, zal iets in de waereld brengen, ten zy hy eene zekere doſis eigenliefde bezitte, of door eerzucht en eigenliefde daar toe bewogen wordt. ——— Dan, deze eigenliefde en eerzucht is geenzins ſtraffbaar, indien zy haren grond hebbe in het algemeen welzyn.

Wie een waar Vaderlander wil zyn, en voordeel aan de goede zaak toebrengen, die moet niet maar doldriftig voortg an, met alles te willen doorzetten, 't zy, volgens gronden van billykheid of niet; 't zy met of tegen regt en reden. ——— 't Zy met of tegen het genoegen van het Algemeen; 't zy het de gemeene rust beware, of dezelve verſtore. Niets verzwakt eene party meer, dan dat men dezelve weet te verdeelen — En 't is te verwonderen, dat men dit zo zelden wil begrypen. Al te groote drift heeft menige goede zaak in den grond, en onherſtelbaar, bedorven. ——— De kwaade party, veel listiger dan de goede, zaait geduurig zaden van tweedragt onder de goede party; zaden, die, als het onkruid onder de tarwe, ſchielyk opwaſſen, het goede koorn verdrukken, en de verderfelykſte vrugten voortteelen. ——— Niets maakt meerder magt, dan de eensgezindheid. Geen ding verzwakt ſterker, dan verdeeldheid. —— Wie de kunst bezit, om te verdeelen, bezit meer geſlepen Staatkunde, dan die Styfhoofdig op zyn ſtuk blyft ſtaan, en het zelve wil doordringen, al zou het ook ten koste der goede party wezen. —— Is het niet een inmengzel van dwaasheid, eene nieuwigheid te ondernemen met gevaar van de bedaardſte gerustheid te verliezen in Plaatzen, alwaar alles vredig en gerust is? Wie zal een verbroken rust herſtellen? Wie zal de gemoederen, die eens van elkanderen verwyderd zyn, weer zamen brengen? Wie de verdeeldheden doen ophouden, welke 'er ontſtaan zyn? Men kan door één eenige driftige en onbedagte daad, in een enkel oogenblik, meer afbreken, dan men dikwils door duizend goede bedryven in ſtaat is, weer op te bouwen, weer te herſtellen; vooral, wanneer de tegenparty loos genoeg is, om 'er gebruik van te maken. —— Hy, die veel wil uitwerken, moet veel van zyne eigene belangen aan de goede Zaak kunnen opofferen, en de laatſte nimmer aan de eerſte. Hy, die veel wil uitwerken, moet nimmer de voorzigtigheid uit het oog verliezen. Een onvoorzigtig, doldriftig, mensch zal zelden in zyne oogmerken ſlagen; of, indien hy ze nochtans met geweld doorzet, zal hy zich meer gevreesd dan gemind, meer gehaat dan aangebeden maken; en de liefde des Volks, eens verloren hebbende, krygt men dezelve, laat men doen wat men wil, nimmer weer om.

Niets kan halen by de daden van een voorzigtig Man. Zulk een mensch beſchouwd de bedryven, welke hy onderneemt, voor hy daar mede eenen aanvang maakt, dezelve eerst

Digitized by Google

eerst van alle kanten; hy overweegt alles, wat 'er uit zou kunnen voortvloeijen, en, voor dat hy iets ter uitvoer brengt, heeft hy eerst alle derzelver gevolgen overwogen. Om dan in zyne oogmerken wel te slagen, voorziet hy eerst in de beletzels, die zich tusschen beiden zouden kunnen werpen, en alle zyne oogmerken verydelen. Zulke menschen slagen doorgaans zeer gelukkig in alles, wat zy ondernemen; en geen wonder, want iedere zaak, elke onderneming, loopt geregeld af, even, als of ze natuurlyk niet anders zyn konden. Men ontmoet 'er gene tegenkantingen: alles is geregeld, alles is orde: alles loopt af in rust, in vrede. Hier en tegen baart de bestiering van een onvoorzigtig Man, niets anders, dan verwarring, onrust, ongenoegen, twist, tweedragt en onverzoenelyke vyandschap.

Al wie het voortreffelyke, het onwaardeerlyke der Vryheid, tot in hare allerminste, tot in hare geringste, omstandigheden, niet weet te waarderen, die vervalt veelligt tot de kruipendste Slaverny. —— Als men de Vryheid niet genoegzaam kent, de Ware Vryheid, dan kan men dezelve ook nimmer op hare regte waarde schatten; men word wel dra omtrent haar onverschillig, en deze onverschilligheid smeed de ketens van Slaverny, waarin men, eer men 't weet, geklonken word.

Alle Overheid, die regtmatig naar de Wetten en Voorrechten een Volk bestiert, buiten eenigen dwang of geweld, vestigt de Liefde des Volks op onwrikbaren grond. Het Volk eerbiedigt dan zyne Overheden als Vaders, als Liefderyke Vaders en Verzorgers. Zy eerbiedigen hunne Overheden, zy beminnen zy waarderen hen zeer hoog, en niets agten zy zo dierbaar, dat zy niet voor hun veil hebben. Getrouwheid en Standvastigheid zyn de vaste Zuilen, waar op de Regering van zulk eene Overheid gevestigd is. —— Daarentegen loopen zy, welke het Volk willekeurig regeeren, deszelfs Wetten en Voorregten vertrappen, zy, zeg ik, loopen ieder oogenblik gevaar, van uit hunne Waardigheid gestooten te worden; ten minsten verliezen zy alle achting en liefde, en worden voorwerpen van veragting, van versmading en haat. —— Het Volk vreest hen; maar hoe? niet als waardige Regenten: maar als Onderdrukkers en Dwingelanden.

C. V. D. G.

LUCHTS-

Digitized by Google

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, MEI, 1787.

	Bar:	Th:	Wind.			Bar:	Th:	Wind.		
1	28. 5-5	*41	NW	15	zw.R 1 1 2 1 u donk.	17	29. 3-2	47	O	7	helder
	— 7-5	43	———	13	zw. R.		— 2-9	58	OtN	8	——
	— 10-0	4 ½	———	8	——		— 2-1	48	O	6	———
2	— 11-0	43½	NNW	6	zw. Wolken	18	— 3-5	47	———	4	———
	— 11-5	48½	WNW	6	1 u R.		— 3-8	63	———	4	———
	— 11-7	47	W	4	7 u. donker		— 4-2	53	———	4	———
3	— 11 7	50	ZW	2	donker betr.	19	— 5-2	51½	OZO	3	———
	— 11-8	60.	WZW	3	betr.		— 5-4	66	———	4	———
	— 10-5	50½	———	2	z. betr.		— 5-6	55	———	4	———
4	— 9-6	51	ZW	2	nagt R. betr.	20	*5-9	55	———	2	———
	— 10-8	59	NW	4	wolkig		— 5-5	70	———	3	———
	— 11-8	46	NNW	5	o. helder		— 4-8	58	ZO	2	———
	— 11-5	48	N	6	wolkig R. H b.		— 4-8	57	Z	2	———
5	29. 0-4	51	NtW	8 a 12	zw. wolk. R. H b.	21	— 4-1	73½	O ZO 2. O	4	o. helder betr.
	— 1-5	*41	N	6 a 10	——— R. H b.		— 3-7	60	———	2	———
	— 1-9	44½	NtO	6	wolkig		— 3-0	58	Z	2	helder.
6	— 2-4	54½	N	8	———	22	— 1-6	*77½	W	2	o. hel. zw.
	— 2-7	46	NNO	8	———		— 1-2	57½	WtN	1	———
	— 3-3	47	NO	4	o. helder		— 0-6	59	W	1	z. betr.
7	— 3-4	61½	———	6	———	23	— 0-1	61½	———	4	——— R.
	— 3-3	46	———	6	helder		28. 10-5	54½	WtZ	4	donker
	— 2-3	48½	O	3	———		— 9-6	54	WZW	5	———
8	— 0-8	64½	ONO	3	———	24	— 7-5	63	ZW	8	——— R.
	28. 11-7	50	———	4	o. helder.		— 5-0	54	———	8	R.
	— 9-6	54	O	4	———		*4-3	53	———	10	zw Rb.
9	— 8-5	67½	NO	4	———	25	— 6-0	55	NW 8 a	10	Rb. o. helder
	— 8-2	51	———	3	betr.		— 9-2	51	W	8	z. betr. bank
	— 7-0	53	———	4	z. betr. o. helder		— 7-4	51½	WZW	10	R. zw. wolk
10	— 5-8	74	ONO 4 Z	4	———	26	— 6-8	63½	———	8	wolkig o. h
	— 6-3	54	ZW	2	iets R. wolkig		— 6 7	53	———	10	Rb. z. betr
	— 7-5	55	WZW	4	donker iets R.		— 6-5	52	W	8	zw. Rb.
11	— 8-7	59	———	4	——— R.	27	— 8-7	58½	NW	6	donk. zw.
	— 9-2	50	WtN	2	z. betr.		— 10-5	47	———	2	o. helder.
	— 9-5	54	W	2	———		— 8-2	51	WZW	8	donker R.
12	— 10-0	61	———	2	betr.	28	— 5-9	53½	ZW	12	zw. R. Hb.
	— 10-2	50	WtN	2	———		— 6-1	49½	WNW 6 a	12	w. wolk. H
	— 10-2	54	NZW	2	donker betr.	29	— 6-2	49	——— 8 a	12	zw. R. Hb
13	— 10-2	66	W	3	betr.		— 8-5	54	——— 8 a	10	zw. wolk. R
	— 10-2	54½	O	2	———		— 10-2	47	NW 6 a	8	———
	— 10-5	54	NNW	2	z. betr.		— 10-7	49	———	4	wolkig Rb.
14	— 11-0	57	———	3	——— iets R.	30	29. 0-0	58	NNW	6	z. betr.
	29. 0 0	51	N	2	———		— 3-0	50	———	4	donker
	— 1-2	52	NO	2	———		— 3-9	51	———	3	———
15	— 2-0	60½	———	2	o. helder	31	— 4-6	59	———	4	wolkig o. hel
	— 2-8	46½	———	3	helder		— 4-3	49	NW	2	helder
	— 3-1	47	O	2	wolkig						
16	— 3-2	57½	OZO	4	helder						
	— 3 0	47½	O	8	———		28. 11 $\frac{6}{10}$	53 $\frac{88}{90}$		4 $\frac{9}{10}$	

Th. den 13 mid. 1 u. 67.
17 nam. 4 u. 59.
25 's mo. 10 u. 66.
Bar. den 10 nam. 4 u. 28.5.6

's mo. 51 ●
mid. 60 $\frac{19}{21}$
's av. 50 $\frac{10}{21}$

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

WYSGEERIGE PROEVE OVER DEN SMAAK.

(Overgenomen uit Dr. REID's *Esfay on the Intellectual Powers of Man.*)

Dat Vermogen der Ziele, waar door wy in ſtaat zyn om de Schoonheden der Natuure, en van alles wat uitmuntend is in de Fraaije Kunſten, te bezeffen en te genieten, wordt SMAAK geheeten.

Ons uitwendig zintuig van Smaak, door 't welke wy de verſchillende ſoorten van voedzel onderſcheiden en proeven, heeft gelegenheid gegeeven tot de overdragtlyke toepaſſing dier benaaminge, op het inwendig Vermogen der Ziele, door 't welk wy gewaar worden wat misvormd of gebreklyk is, in de onderſcheiden voorwerpen, welke wy beſchouwen.

Gelyk de Smaak van ons gehemelte, ſchept dit Zielsvermogen genoegen in deeze, en vindt onaangenaamheid in andere dingen; ten aanziene van veele is het onverſchillig of twyfelagtig; hebbelykheid, zamenvoeging van denkbeelden, en heerſchende begrippen, hebben 'er veel invloeds op. Deeze in 't oogloopende overeenkomſten, tuſſchen den uit- en inwendigen Smaak, ſpoorden de Menſchen, door alle eeuwen heen, aan, om, in alle of de meeste taalen der beſchaafde Volken, den naam van het uitwendig Zintuig toe te voegen, aan 't Vermogen, om het ſchoone met genoegen te onderſcheiden, en 't leelyke met wanſmaak te verwerpen.

In het handelen over dit Vermogen, als eene verſtandige Bekwaamheid der Ziele, zal ik eerst eenige aanmerkingen maaken over deszelfs natuure, en dan over de voorwerpen, welke zich daar aan aanbieden.

1. In het uitwendig gevoel van Smaak worden wy door rede en opmerking geleid, tot het maaken eener onderſcheiding tusſchen de aangenaame gewaarwording, welke wy gevoelen, en de hoedanigheid in het voorwerp, 't geen

Digitized by Google

zulks veroorzaakt. Beide draagen zy den zelfden naam, en 't is, te deezer oorzaake, dat niet alleen het gros des Menschdoms, maar ook de Wysgeeren, zulks ondereen verwarren. De aandoening, welke ik gevoel als ik een ſmaaklyke vrugt eet, huisvest in myn ziel; doch 'er is eene weezenlyke hoedanigheid in het lichaam, 't welk deeze aandoening veroorzaakt. Deeze twee dingen draagen, in de taal, den zelfden naam, niet van wegen eenige gelykheid in derzelver natuure: maar om dat het een een teken van het ander is, en 'er weinig noodzaake in 't gemeene leeven is, om dezelve te onderſcheiden.

Wanneer wy een ſchoon voorwerp voor onze oogen hebben, kunnen wy de aangenaame ontwaarwording, daar door in ons veroorzaakt, onderſcheiden van de hoedanigheid des voorwerps, 't welk die ontwaarwording te wege brengt. Wanneer ik een ſchoon Muzykſtuk hoor, 't geen my behaagt, zeg ik, 't is fraai, 't is uitneemend. Dit fraaije, dit uitneemende, berust niet in my, maar in de Muzyk. Doch het vermaak, my daar door geſchonken, is niet in de Muzyk, maar in my. Misſchien kan ik niet zeggen wat het in den toon is, 't geen myn oor ſtreelt, gelyk ik niet kan zeggen wat het in een ſmaaklyke vrugt is, 't geen myn gehemelte gevalt: doch 'er is iets zodanigs in een ſmaaklyke vrugt, en ik noem het lekker, 'er is een hoedanigheid in den Zangtoon, welke my bekoort, en ik noem het muzykſtuk fraai, uitſteekend.

Dit behooren wy te meer in aanmerking te neemen: dewyl het de mode geworden is onder de Hedendaagſche Wysgeeren, om alle onze gewaarwordingen tot enkele aandoeningen te brengen in den Perſoon die gevoelt, zonder toe te ſtaan dat 'er iets daar mede overeenkomſtigs is in het Uitwendig Voorwerp. Volgens het leerſtelzel deezer Wysgeeren, is 'er geen hette in 't vuur, geen ſmaak in een lekker beetje: de hette en ſmaak huisvesten alleen in den Perſoon, die zulks gevoelt. Op dezelfde wyze is 'er geene ſchoonheid in eenig Voorwerp, 't berust te eenemaal in den Perſoon die het bemerkt.

De taal en 't algemeen gevoelen der Menſchen wederſpreeken deeze beſpiegeling. Zelfs zy, die ze omhelzen, vinden zich verpligt eene taal te voeren, welke daar tegen aanloopt. Dezelve heeft geen grond, wanneer men ze toepast op de hoedanigheden der lichaamen, en zy derft dien ten opzigte van de ſchoonheid der Voorwerpen, of eenige dier hoedanigheden, welke de goede Smaak gewaar wordt.

Maar,

Digitized by Google

Maar, ſchoon eenige der hoedanigheden, welken een goeden Smaak behaagen, gelyken naar de hoedanigheden der Lichaamen van den tweeden rang, en overzulks verborgene hoedanigheden mogen genaamd worden: dewyl wy alleen derzelver uitwerkzel gevoelen, en geen meer kennis van de oorzaak hebben, dan dat het iets is, door de Natuur geſchikt, om dat uitwerkzel te wege te brengen; is dit altoos het geval niet.

Ons oordeel over Schoonheid is in veele gevallen meer verlicht. Een werk van Kunst kan zich ſchoon voordoen aan den onkundigſten, aan een kind zelfs. Het behaagt; doch hy weet niet waarom. Voor iemand, die het ten vollen kent, en bemerkt hoe elk deel met een welwikkend oordeel gepast gemaakt is, tot het bereiken van het bedoelde einde, is die Schoonheid geene verborgenheid meer: hy bevat het volkomen, en hy weet waarin het beſtaat, zo wel als hoe het hem aandoet.

2. Ten anderen mogen wy aanmerken, dat, ſchoon alles, wat wy door ons gehemelte proeven, aangenaam of onaangenaam, of onverſchillig is, 'er nogthans onder dat aangenaame eene groote verſcheidenheid is, niet alleen in trap; maar ook in ſoort. En dewyl wy geene geſlachtnaamen hebben voor alle onderſcheidene ſoorten van Smaak, onderſcheiden wy ze door de lichaamen, waar in wy denzelven aantreffen.

Op gelyke wyze zyn alle de Voorwerpen van onzen inwendigen Smaak ſchoon of leelyk, of onverſchillig; egter is 'er eene groote verſcheidenheid in het Schoone niet alleen in trap; maar ook in ſoort; de ſchoonheid van een Betoog, de ſchoonheid van een Dichtſtuk, de ſchoonheid van een Gebouw, de ſchoonheid van een Muzykſtuk, de ſchoonheid eener bevallige Vrouwe, en veele andere, welke wy hier zouden kunnen optellen, zyn verſchillende ſoorten van Schoonheden: en wy hebben geene naamen, om dezelve te onderſcheiden, dan de naamen der verſchillende Voorwerpen, tot welke zy behooren.

Naardemaal 'er zulk eene verſcheidenheid is in de ſoorten van Schoonheid, zo wel als in de trappen, moeten wy het niet vreemd vinden, dat de Wysgeeren onderſcheide Stelzels omhelsd hebben in deeze te ontvouwen, en 't geen daar toe behoort, op te tellen. Zy hebben veele juiste aanmerkingen, des betreffende, in 't midden gebragt; doch, door de zugt, tot het geen zy het enkelvoudige noemen, vervoerd, hebben zy het tot minder begin-

Digitized by Google

zels gebragt dan de natuur der dingen wil gehengen; eenige byzondere ſoorten van ſchoonheden onder 't oog hebbende, zagen zy de andere over 't hoofd.

'Er zyn zedelyke ſchoonheden zo wel als natuurlyke; ſchoonheden in de voorwerpen onzer zinnen, en in die onzes verſtands; in de werken der Menſchen, en in de werken van GOD; in onbezielde weezens, in dieren, en redelyke ſchepzelen; in 's Menſchen lichaam, en in zynen geest. 'Er is geene weezenlyke uitmuntenheid of ze heeft haare ſchoonheid voor het wel onderſcheidend oog, als het zelve uit een gepast gezigtpunt ziet; en het valt even bezwaarlyk, alles wat tot ſchoonheid behoort op te noemen, als eene optelling te maaken van 't geen waarlyk uitſteekend is.

3. De Smaak van ons gehemelte mag het kiesch en volkomen heeten, wanneer wy ſmaak vinden in dingen, geſchikt tot voedzel onzer lichaamen, en wanſmaak in dingen van eenen tegenovergeſtelden aart. Het duidelyk oogmerk der Natuure, in ons dit Zintuig te geeven, is, om ons te doen onderſcheiden, wat geſchikt is om door ons gegeeten en gedronken te worden, wat niet. De Dieren worden, in de keuze huns voedzels, alleen door hun Smaak geleid. Door deezen gids beſtuurd, kiezen zy het voedzel, door de Natuur voor hun beſtemd; zelden, zeer zelden tasten zy mis, dan in gevalle zy door fellen honger gedrongen, of, door kunſtige toebereidzelen, misleid worden. In Kinderen is de Smaak doorgaans gezond en onbedorven, en van de eenvoudige voortbrengzelen der Natuure hebben zy den minſten Smaak in het gezondſte.

Op dezelfde wyze moet onze Inwendige Smaak kieschst en volmaaktst gerekend worden, wanneer wy Smaak vinden in dingen, die het voortreflykst zyn in hunne ſoort, en wanſmaak in 't geen daar mede ſtrydt. Het oogmerk der Natuure is hier niet minder blykbaar. Alles wat uitmuntend is heeft eene weezenlyke ſchoonheid; iet bekoorelyks, 't geen 't zelve tot een aangenaam voorwerp maakt voor allen, die het vermogen bezitten om dat ſchoon te kunnen onderkennen; en dit vermogen noemen wy een GOEDEN SMAAK.

Iemand, die, door eene ongeſchiktheid in zyne zielsvermogens, of door kwaade hebbelykheden, een ſmaak gekreegen heeft in 't geen waarlyk geene voortreflykheid bezit, mismaakt of gebrekkig is, heeft een KWAADEN SMAAK, even als hy die liever doovekoolen eet, dan gezond voedzel. Gelyk wy moeten toeſtemmen, dat de Smaak

Smaak van het gehemelte, in dit geval, bedorven is, zo moeten wy ook erkennen, dat, in het andere, de Smaak der ziele, bedorven is.

Daar is, derhalven, een kiesche en redelyke Smaak, als mede eene vervalschte en bedorvene. Want het blykt maar al te duidelyk, dat, door eene slegte opvoeding, door kwaade hebbelykheden, en verkeerde zamenvoegingen van denkbeelden, de Menschen smaak kunnen krygen in morsigheid, ruwheid, en ongeschiktheden van veelerlei soort. Te zeggen, dat zulk een Smaak niet bedorven is, is niet min ongerymd dan te zeggen, dat eene zieklyke jonge dogter, die Smaak vindt in houtskoolen en zwartgerookte tabakspypen te kauwen, een zo goeden en natuurlyken Smaak heeft, als wanneer zy zich in eene volkomene gezondheid bevindt.

4. De kragt der Gewoonte, der Verbeelding, en van toevallige zamenvoeging van denkbeelden, is zeer groot op den Uit- en op den Inwendigen Smaak. Een *Eskimaux* kan zich lustig onthaalen op een dronk Walvischtraan, en een *Canadiaan* vindt in een Hond een smaaklyke spyze. Een *Kamtschatkadaler* leeft van verrotte visch, en de nood perst hem zomwylen, om met bast van boomen zynen honger te stillen. De Smaak van Rum, van Groene Thee, is, in 't eerst, zo walchlyk als die van Ipecacuanha, voor eenige Persoonen, die, nogthans, door gewoonte, gebragt kunnen worden om met Smaak te gebruiken, 't geen zy, ten eenigen dage, zo wansmaaklyk vonden.

Wanneer wy deeze verscheidenheden van Smaak in 't gehemelte zien, voortgebragt door gewoonte en zamenvoeging van denkbeelden, en zommige misschien door gestaltenisse, zullen wy min verwonderd staan, dat dezelfde oorzaaken dergelyke verscheidenheden te wege brengen in den Smaak voor Schoonheid; dat de *Africaan* dikke lippen en een platte neus hoog verheft, dat andere Volken de oorén tot zulke eene verbaazende langte uitrekken, dat ze over de schouders hangen; dat by 't eene Volk de Vrouwen het aangezigt blanketten, en by 't andere 't zelve van vet en smeer doen blinken.

5. Zy, die begrypen dat 'er geen maatstok in de Natuur is, by welken men den Smaak kan afmeeten, en dat het algemeene Spreekwoord, *over den Smaak moet men niet twisten*, in den uitgebreidsten zin moet verstaan worden, laaten zulks op een onvasten grond rusten. Dezelfde be-

Digitized by Google

wyzen zou men met gelyke kragt kunnen aanvoeren, tegen allen regel van Waarheid.

Geheele Volken zyn, door overmeesterend geweld des vooroordeels, vervoerd, om de grootſte ongerymdheden te gelooven; en waarom zouden wy meenen, dat de Smaak min aan verbastering onderworpen is dan het Oordeel? Men moet, 't is waar, toeſtemmen, dat de Menſchen in Smaak meer verſchillen, dan in 't geen wy gemeenlyk Oordeel noemen; en 't is, uit deezen hoofde, te verwagten, dat hun Smaak meer gevaars loopt om bedorven te worden, ten aanziene van het ſchoone en het leelyke, dan hun Oordeel in ſtukken van waarheid en dooling.

Indien wy hier omtrent de behoorelyke toegeevenheid gebruiken, zullen wy zien, dat het zo gemaklyk valle reden te geeven voor de verſcheidenheid van Smaaken, hoewel 'er in de Natuur eene maatſtok zy van het waare Schoon, en gevolglyk ook van goeden Smaak; als om rede te geeven van de verſcheidenheid en tegenſtrydigheid der Begrippen, hoewel 'er in de Natuur eene maatſtok van waarheid zy, en bygevolge ook van gezond Oordeel.

6. Ja, indien wy nauwkeurig en ſtrikt ſpreeken, zullen wy bevinden, dat, in elke werking van den Smaak, het Oordeel medewerke.

Wanneer iemand een Dichtſtuk, of een Paleis, ſchoon noemt, bevestigt iets omtrent dat Dichtſtuk, of Paleis; en elke bevestiging of ontkenning drukt een oordeelvelling uit. Want van het Oordeel kunnen wy geene betere bepaaling geeven, dan dat het beſtaat in het bevestigen of ontkennen van iets omtrent iets anders. Het werkt in elke bevatting onzer uitwendige zinnen. 'Er is eene onmiddelyke overtuiging en geloof van 't beſtaan der gewaargewordene hoedanigheid: 't zy kleur, klank, of gedaante; dit zelfde gaat ook door omtrent de bevatting van het Schoone en het Lelyke.

Zegt men dat het bezef van Schoonheid alleen een gevoel is in de Ziel, welke dezelve gewaar wordt, zonder iets te gelooven van de uitſtrekkenheid in het Voorwerp, is het noodwendig gevolg van dit denkbeeld, dat, wanneer ik zeg, de *Landgedichten* van VIRGILIUS zyn keurlyke meesterſtukken, ik daar mede niet meen iets aan te duiden, ten opzigte van dat Dichtwerk, maar alleen iets omtrent my zelven en myne aandoeningen. Waarom zou ik eene taal voeren, die het tegendeel uitdrukt van 't geen ik meen? —— Myne taal kan, volgens de onbetwistbaare

re-

regelen der Woordſchikkinge, geene andere dan deeze betekenis hebben; dus 'er iets in het Dichtwerk, en niet in my is, 't geen ik keurlyk noem. Zy zelfs, die beweeren, dat de Schoonheid alleen eene aandoening is in den Perſoon die dezelve bemerkt, vinden zich in de noodzaaklykheid om zich uit te drukken, als of de ſchoonheid alleen eene hoedanigheid is in het Voorwerp, en niet in den Bevatter.

Geen reden kan 'er gegeeven worden, waarom alle Menſchen zich in diervoege uitdrukken, dan om dat zy gelooven 't geen zy zeggen. 't is, derhalven, tegen het algemeen begrip des Menschdoms, door hunne taal uitgedrukt, dat de Schoonheid niet weezenlyk in het Voorwerp zou huisvesten; maar enkel eene gewaarwording weezen in den Perſoon, die gezegd wordt, dezelve te ontdekken. De Wysgeeren behooren zeer voorzigtig te zyn, in zich aan te kanten tegen het algemeen gevoelen des Menschdoms: want, als zy het beſtaan, mist het zeldzaam, of zy handelen verkeerd.

Ons oordeel over Schoonheid is, in de daad, geene dorre en onaandoenlyke oordeelvelling, gelyk dat over eene Wiskundige of Bovennatuurkundige waarheid. Door de geſteltenis onzer natuure, gaat het zelve vergezeld met een aangenaam gevoel of aandoening, voor welke wy geene andere benaaming hebben dan 't gevoel van 't Schoone. Dit gevoel van Schoonheid ſluit, gelyk de bevattingen onzer andere zintuigen, niet alleen eene gewaarwording in; maar een denkbeeld van eenige hoedanigheid in het Voorwerp, 't geen die gewaarwording veroorzaakt.

In Voorwerpen, die den Smaak behaagen, oordeelen wy altoos, dat 'er eenige weezenlyke voortreflykheid in is, boven die ons niet behaagen. In zommige gevallen wordt die meerdere voortreflykheid onderſcheiden begreepen, en kan dus aangeweezen worden; in andere gevallen hebben wy enkel een algemeen denkbeeld van eenige voortreflykheid, welke wy niet kunnen beſchryven. Schoonheden van de eerſte ſoort mogen vergeleeken worden by de eerſte hoedanigheden, bemerkt door de uiterlyke zinnen; die van de laatſte ſoort by die van den tweeden rang.

7. Schoonheid of Leelykheid in eenig Voorwerp ontſtaat uit deszelfs natuur of maakzel. Om, derhalven, Schoonheid te bemerken, moeten wy de natuur of het maakzel, waar uit dezelve voortkomt, ontdekken. Hier in verſchilt

Digitized by Google

het Inwendig Zintuig van het Uitwendige. Onze uiterlyke zinnen kunnen hoedanigheden ontdekken, welke niet afhangen van eenige voorafgaande bevatting. Dus kan ik het geluid van een ſchel hooren, ſchoon ik nimmer iets anders daar toe betrekkelyk vernam. Maar 't is onmogelyk de Schoonheid van eenig Voorwerp te bemerken, zonder het Voorwerp zelve te ontdekken, of ten minſten te begrypen. Om deeze rede noemde Dr. HUTCHESON de gewaarwordinge van Schoonheid en Harmonie, onderſteunde gewaarwordingen: dewyl de Schoonheid niet begreepen kan worden, of het Voorwerp moet ontdekt zyn door eenig ander vermogen der Ziele. Zo veronderſtelt de gewaarwording van Harmonie, of zamenſtemming in klanken, het uitwendig Zintuig des Gehoors. Een doof gebooren Mensch moge een bevoegd regter weezen over Schoonheden van eene andere ſoort; doch hy kan geen denkbeeld hebben van Welluidendheid. 't Zelfde mag gezegd worden van de Schoonheden in Kleur en Gedaante; men kan ze nimmer begrypen zonder de Zinnen, door welke Kleur en Gedaante aan ons openbaar worden.

WAARNEEMING OMTRENT DE HEILZAAME UITWERKING DER IPECACUANHA IN DE WATERZUGT.

Door *** M. D.

De beroemde MONRO, en andere Schryvers, hebben ons de *Ipecacuanha*, in kleine giften, als een heilzaam Geneesmiddel in de Waterzugt, aangeraaden, en ik heb zeer dikwerf daarvan de gewenschte uitwerking gezien, wanneer ik dezelve by andere pisdryvende middelen voegde; doch nimmer heb ik daarvan ſterker voorbeeld gezien, dan in het geval, het welk ik thans zal mededeelen. ——— Eene Vrouw, van omtrent 50 Jaaren, verviel langzaamerhand, zonder eenige voorafgaande Ziekte, in eene volmaakte *Anaſarca*, die hoogst waarſchynlyk een gevolg was van veelvuldige aderlaatingen, die men haar, by het ophouden der maandſtonden, had aangeraaden: ——— zeer veele ſterk afdryvende middelen waren reeds vrugteloos toegediend. ——— De Lyderesſe was zeer verzwakt, klaagde over groote benauwdheid op de borst, en eene aanhoudende drooge hoest, die my deeden vermoeden, dat ook de borst

borst niet vry was van ophooping van water. Myne eerſte gedachten, by het bezoek deezer Lyderesſe, vielen op het gebruik der *Kina* met *Squilla*, veronderſtellende, dat de veelvuldige aderlaatingen eene te groote verzwakking veroorzaakt, en daardoor gelegenheid tot de Waterzucht gegeeven hadden. —— Dan, dit middel, gelyk veele andere, die ik in het werk ſtelde, deeden geene de minſte uitwerking: de Waterzucht nam hand over hand toe, de Koortsagtige Beweegingen vermeerderden, en ik vreesde voor het behoud myner Lyderesſe. In deeze omſtandigheden, viel ik op de gedachte, om eens de *Ipecacuanha* te beproeven, en ſchreef ten dien einde de volgende poeijer voor: ℞. *Magneſiæ alb. unc.* j. *Puly. Rad. Ipecac. ſcrup.* iv. *m. f. Pulveris* N°. xvi. De Lyderesſe gebruikte hiervan, in den beginne, des daags drie poeijers, en, niettegenſtaande de gifte zeer gering was, zo verwekte dezelve doch aanvangelyk braakingen, waarby zy eene menigte ſlym loosde; —— zelfs deeze braakingen verſchaften groote verligting, en moedigden de Lyderesſe aan, deeze poeijers voort te gebruiken: na dat de braakingen verminderden, vermeerderde ik het gebruik der poeijers tot op vier des daags. Reeds den vyfden dag vermeerderde zeer ſterk de waterloozing, waardoor de benauwdheid op de borst minder, en de ſlaap beter, wierd. —— Naa verloop van omtrent veertien dagen, begonnen de buik en beenen merkelyk dunner te worden. —— Doch vermits de Lyderesſe over groote zwakte klaagde, en ook de Koorts aanhield, zo ſchreef ik de volgende poeijers voor: ℞. *Puly. Cort. peruv. rubr. ſubtiliſ.* ℥ j. *Puly. Rad. Ipecac. drachm. duas. m. f. Puly.* N°. xxiv. Deeze poeijers, op dezelfde wyze als de voorgaande gebruikt, voldeeden volkomen aan myne verwachting. —— De waterloozing bleef aanhouden: de krachten namen toe, terwyl de Koorts verminderde. —— De ſlaap wierd geruſter, de uitwaaſeming ſterker, en, binnen den tyd van twee maanden, is deeze Lyderesſe zo verre herſteld, dat zy haare gewoone bezigheden weder waarneemt, echter behoud zy nog min of meer eenige benauwdheid op de borst, met hoest.

Digitized by Google

BRIEF VAN DEN HEER ADAM, *Oud Hoogleeraar in de Wysbegeerte te Caen*, OVER DE ONTDEKKING VAN EEN MIDDEL, OM HET VLEESCH, GEDUURENDE DE GROOTSTE ZOMERHEITE, VOOR BEDERF TE BEWAAREN: EN BOTER, DIE EEN KWAADEN SMAAK GEKREGEN HEEFT, TE HERSTELLEN.

(*Affiches de la Basse-Normandie.*)

Niemand is onkundig, hoe, in heet en vogtig weer, of ten tyde dat de lugt vol onweer is, het Vleesch in de Slachthuizen, in de Bewaarplaatzen, zelfs die droog zyn, bederft; een walchlyke reuk krygt, welke 't zelve byblyft, naa dat het gekookt en gebraaden is; en dat het sap, daar uit gebraaden, of het water, waar in men het kookt, dezelfde reuk aanneemt. Ik merkte die lugt aan als een uitwerkzel van het *Gas*, 't geen zich ontwikkelde, by den aanvang eener rottende gisting. Ik besloot daar uit, dat, indien men deeze Gazagtige deelen van het Vleesch, of Vleeschnat, kon wegneemen, dien onaangenaamen ſtank zou weeren. Ik zogt een opſlurpend middel, geſchikt om dit einde te wege te brengen.

Naa veelvuldige proeven, viel my eindelyk in, dat, wanneer men een *gloeiende Kool* in de pot wierp, waar in men het Vleesch kookte, deeze het *Gaz* zou opſlurpen; dewyl de vuurdeeltjes met geweld ter Koole uitgedreeven, zonder dat het water 'er in kan dringen, de poriën van de Kool ledig blyvende, de fynſte gedeelten van het *Gaz*, die zeer veel gelykheids hadden met het Phlogiston der Koole, daar zouden indringen, en zich vast hegten; zich losmaakende van het Vleesch en het Vleeschnat, daar mee bezwangerd. ——— Ik nam de proeve met den gewenschten uitſlag. Ik heb, by gelegenheid zulks aan anderen ontdekt, en allen, die de proeven namen, vonden hunnen wensch beantwoord.

De wyze van bewerking is de volgende. *Voor eerst* moet men het Vleesch, van 't welk men Soup wil kooken, met het water opzetten, ſchuimen als het kookt, vervolgens een gloeiende Kool, die vast is, en geheel niet rookt, 'er in werpen. Men laat dezelve 'er twee minuu-

ten

Digitized by Google

ten in: en als dan zal dezelve allen ſtank van het Vleesch en het Vleeschnat weggenomen hebben. —— Ten *anderen*, wil men een ſtuk Vleesch aan 't ſpit braaden, moet men 't in een pot ſteeken, tot het kookt, en, naa 't geſchuimd te hebben, een gloeiende Kool twee minuuten lang in 't kookend water laaten. Men haalt 'er het Vleesch uit, droogt het af, en ſteekt het aan 't ſpit.

Het verbeteren van Boter heb ik op de volgende wyze beproefd en goed bevonden. Wanneer verſche Boter, op zyn tyd niet gezouten, rans geworden is, of op eenige andere wyze een kwaaden ſmaak gekreegen heeft, moet men ze ſmelten, ſchuimen, en een korst welgeroosterd Brood 'er in ſteeken. Naa één of twee minuuten heeft de Boter geen kwaaden reuk meer; doch de Broodkorst ſtinkt.

Indien het my gelukt; door het neemen van anders Proeven, langs deezen weg, der Keuken dienſte te doen, zal ik het niet beneden my agten, daar van verſlag te geeven.

ADAM.

BESPIEGELING VAN DE GEWAARWORDENDE VERMOGENS DER PLANTEN. *Door den Heer* PERCIVAL.

(Ontleend uit de *Memoirs of the Literary and Philoſophical Society of Manceſter.*)

In alle naſpeuringen, waar toe wy ons overgeeven, om tot eenige waarheden, 't zy zedelyke, 't zy natuurlyke, te geraaken, moeten wy terſtond de ſoort van baarblyklykheid, welke het onderwerp medebrengt, en den graad, tot welken wy die kunnen opvoeren, genoegzaam om het Verſtand voldoening te ſchenken, onderzoeken. De betoogende baarblyklykheid is volſtrekt, en laat geen trappen toe; maar de waarſchynlykheid klimt geregeld op, van het flaauwſte vermoeden tot de hoogſte zedelyke zekerheid. Een enkel vermoeden is, in de daad, van weinig gewigts; maar eene aaneenſchakeling van onvolkomene bewyzen kan de volkomenſte overtuiging medebrengen: niet te min is de maate der toeſtemminge dikwyls veel grooter dan dezelve behoorde te weezen, in evenredigheid van die proeven afzonderlyk, of te zamen genomen: de onzekerheid altoos verdrietig zynde voor den geeſt, ſchynt de min-

Digitized by Google

minſte baarblykbykheid, indien het onderwerp geene meerdere toelaat, ons dikwerf toe tot zekerheid op te klimmen. Dit ondervindt elk Wysgeer in de naſpeuringen der Natuure, en deeze waarneeming kan tot eene verdeediging dienen van de volgende *Speeling des Vernufts*, in welke ik zal beproeven, om, door verſcheide overeenkomſten, ontleend van de Schikking der Deelen, van 't Leeven, van 't Inſtinct, en Zelf-beweeging, aan te toonen, dat Planten, even als de Dieren, gewaarworden en bewustheid van haar beſtaan hebben.

De Planten gelyken zo veel na de Dieren, en derzelver maakzel, dat de Plantkundigen bykans alle bewoordingen, die zy ter beſchryving bezigen, van de Ontleedkunde ontleenen. Een boom, zeggen zy, heeft een huid, een celagtig weefzel, vaten, op verſchillende wyzen bekwaam en geſchikt tot het doorlaaten van onderſcheide ſappen, en eene hout- of beenagtige zelfſtandigheid, die het pit- of mergagtige omvat of beſchermt: voorzeker, zodanig een ſchikking behoort niet aan een onbezield weezen, en, wanneer wy in de Planten waarneemen, dat deeze geſteltenisſe gepaard gaat met het vermogen van te kunnen groeijen, zich door zaad voort te zetten, en ten werktuige ſtrekt van die hoedanigheden, kunnen wy niet twyfelen, om 'er een beginzel des leevens aan toe te ſchryven. —— Daarenboven, deeze eigenſchap erkennende, vorderen wy eene ſchrede nader tot de overeenkomst, welke wy zoeken; want, het denkbeeld van leeven brengt natuurlyk mede het denkbeeld van eenige maat van bevatting, en overal, waar bevatting huisvest, ſchynt eene meerdere of mindere bekwaamheid van zelfgenot 'er zich noodwendig by te voegen. Hoe onbepaald en zwak deeze bekwaamheid in elke Plant, in elken Boom, moge weezen, zal egter, wanneer wy de onmeetelyke uitgeſtrektheid van het groeiend Ryk in aanmerking neemen, van den Ceder des *Libanons* tot de Hyſop, die aan de wand wast, de vermeerdering van geluk, daar uit ontſtaande, de uitgebreidſte denkbeelden, welke wy daar van kunnen vormen, te boven gaan. 't Is het vooroordeel alleen, 't welk de aangenaame aandoeningen, ontſtaande uit het geloof, in zulk eene vermeerdering van genot, bepaalt of vernietigt.

Dewyl de Stelzelmaakers ſchikkingen en verdeelingen hebben uitgedagt in de Werken van GOD, om het Verſtand te hulp te komen, in de verkryging der Weetenſchappen, ſtaan wy ingewikkeld iets als weezenlyk toe, 't geen

Digitized by Google

't geen enkel het werk des kunst is; en wy neemen onderſcheidingen aan, zonder bewys van eenig weezenlyk verſchil. *De Steenen groeijen: de Planten groeijen en leeven; de Dieren groeijen, leeven en voelen* (*). Deeze ſchaal der weezens van LINNÆUS ſtemt over een met die van ARISTOTELES, van PLINIUS, en anderen; doch geen deezer groote Mannen heeft voldoende getuigenisſen bygebragt voor de ontkennende merktekens, (mag ik my dus uitdrukken) die zy ten grondſlage van de Drie Ryken der Natuure leggen. Dat 'er eene opklimming plaats hebbe in den rang der weezens, kan niet gelochend worden; doch hoe meer vorderings wy maaken in de kennis der Natuure, hoe nader die trappen aan elkander komen: en is het geene onredelyke gisſing, te veronderſtellen, dat men, in eenige volgende tydperken, zal kunnen ontdekken, dat het Vermogen, om te bevatten, zich uitſtrekt buiten het thans aan 't groeijend Ryk toegeſchreeven.

De Koraalen, Milleporen, de Madreporen, de Sponſen, heeft men eerst aangezien als behoorende tot het Ryk der Delfſtoffen; maar de Proeven van den Graaf MARSIGLI hebben beweezen, dat zy deelden in 't leeven, en ze onder de Zee-planten doen rangſchikken; eindelyk hebben de waarneemingen van ELLIS, van JUSSIEU en PEYSSONEL ze tot den Dierenſtand verheeven. De ontdekking van eene dwaaling in de begrippen, zints langen tyd gekoesterd, met betrekking tot een tak der Natuurlyke Historie, regtvaardigt het vermoeden van het beſtaan dier dwaalinge in andere, welke daar aan zeer na grenzen. Onze volgende naſpeuringen over het Inſtinct, de Zelf-beweeging, aan de Planten eigen, zal bewyzen, dat dit vermoeden geen grond ontbreekt.

't Inſtinct is eene van zelf ontſtaande beweeging, of eene neiging, welke aan een bezield Weezen, zonder overleg, doet zoeken, wat met zyne byzondere natuur overeenkomt, en vermyden wat daar mede ſtrydt, of kan ſchaaden. 't Is eene werkdaadige bekwaamheid, welke geene voorafgaande kundigheden of proefneemingen behoeft, en ſtreeft na een tegenwoordig, of toekomend, goed, zonder van 't zelve een onderſcheiden denkbeeld, of het voorzien te hebben, en dikwyls zelfs met eene zeer

(*) *Lapides creſcunt; vegetabilia creſcunt & vivunt; Animalia creſcunt vivunt & ſentiunt.*

Digitized by Google

zeer geringe maate van inwendige bewustheid. Het Kalf, wanneer het eerst geworpen is, zuigt aan de Moeder, zonder den smaak of de voedende hoedanigheden der melk te kennen, en, bygevolge, zonder eenig inzigt, om zyn smaak te streelen, of zyn leeven te behouden; de Eend, onder een Hen uitgebroed, op een grooten afstand van het water, betoont een ongeduld, en is in geduurigen angst; men heeft zelfs waargenomen, dat hy alle beweegingen maakt om te zwemmen, schoon geheel onkundig van zyne toekomende bestemming, en van de hoofdstoffe, om, in welke te leeven, de Natuur hem, met vet bestreekene, vederen en gevliesde pooten gegeeven heeft.

Hier mede overeenkomstige Instincten werken, met eene daar na gelykende kragt, in de Planten. Een Zaadje behelst in zich eene nog niet ontwikkelde Plant. De voorziende hand der Natuure heeft 'er een worteltje aan gegeeven, 't welk ten werktuig moet dienen, om de voedende sappen op te haalen. Het gebeurt, dat, onder het zaaijen, het Zaadje het onderst boven legt, elk deeltje neemt niettemin den stand aan, welke daar toe behoort, het botje keert na boven, het worteltje gaat na beneden, en vestigt zich in den grond. Een tak van een Hopplant, zich om een staak slingerende, volgt den loop der zonne van het Zuiden na het Westen, en sterft welhaast, wanneer men dien dwingt eene rigting te neemen, strydig met de natuurlyke beweeging: als de Plant aan 't kwynen is geslaagen, en men de hindernisfen wegneemt, zal zy terstond de gewoone rigting aanneemen, en niet misfen de voorgaande sterkte weder te krygen. —— De takken van Kamperfolie strekken zich in de langte uit, tot dat ze, door hunne eigene zwaarte nederhangen, als dan versterken zy zich zelven, en veranderen de regte lyn in een krultrek. Ontmoeten zy andere leevende takken van dezelfde soort, zy vereenigen 'er zich mede, om elkander onderling te ondersteunen: een der krultrekken gaat ter flinker-, een ander ter rechterhand, zoekende alzo, door een onderscheide aandrift, eenig lichaam, waar op zy kunnen voortkruipen; vermeerderende de waarschynlykheid, om 'er een aan te treffen, door de verschillende rigtingen: want, indien een der hulptakken sterft, krult de ander zich eenpaarig om den overblyvenden tak.

Ik heb, met voordagt, uit voorwerpen, die ons gemeenzaam zyn, deeze voorbeelden ontleend van het Instinct der Planten, tot hun bestaan behoorende. Maar ik hou

my

Digitized by Google

my verzekerd, dat de Planten, in heete Gewesten, ons, indien wy ze beter kenden, veel treffender blyken zouden opleveren van dit vermogen, zo naby grenzende aan het vermogen der Dieren, om van plaats te veranderen. —— Met weinig woorden zal ik hier opgeeven de Natuurlyke Historie, van eene vreemde zeer byzondere Plant. Ik kan ſtaat maaken op het getuigenis des Perſoons, van wien ik ze heb; en daarenboven wordt het bekragtigd door de waarneemingen van verſcheide Plantkundigen in *Europa*.

De *Dionæa Muſcipula* groeit in *Noord-Carolina*. De talryke Bladeren hangen van boven na beneden, zyn in eene kringswyze orde geſchikt, zy zyn geleed en vogtig; de bovenſte geleding beſtaat uit twee kwabben, elk is half ovaalrond van gedaante, en heeft een rand, geboord met vry harde ſteekels, die in elkander ſluiten, wanneer eenige aanraaking de Plant het blad doet ſluiten. De oppervlakten dier kwabben zyn bedekt met kleine roode tepeltjes, welke waarſchynlyk dienen tot het afſcheiden van een zagt vogt van een verlokkenden ſmaak; doch doodlyk voor de Inſecten, die 'er van proeven: want, op het oogenblik, dat een Inſect zich op een dier deeltjes zet, ſluiten de kwabben digt, en klemmen het arm Dier tuſſchen de ſteekels, dat het den dood ſterft; en ten einde het Inſect, dus beklemd, het worſtelend niet ontkome, zyn 'er drie kleine overeind ſtaande ſteekeltjes op 't midden van elke kwabbe, tuſſchen de tepeltjes die het heilloos vogt afſcheiden, die een einde maaken aan alle de worſtelingen van het Inſect: de kwabben openen zich niet weer voor het Diertje geheel dood is. (†) Ingevolge hier van veronderſtellen eenige Natuurkundigen, dat de ontbinding van de zelfſtandigheid deezer Diertjes een weezenlyk deel van het voedzel der *Dionæa Muſcipula* uitmaakt. Maar, dewyl het vermogen van onderſcheiden altoos zeer bepaald is in het Inſtinct, en voortgaat met eene blinde eenpaarigheid te werken, als zy eens in werkzaamheid gebragt is, ſluit deeze Plant de Bladeren even zeer als zy aangeroerd wordt met een ſtrootje of een ſpelde, als wanneer een Inſect ze aanraakt: zy zet zich niet weder open, dan naa het wegneemen van dit vreemde lichaam.

In-

(†) Wy hebben van deeze Plant eene breedvoerige Beſchryving, met eene keurlyke Afbeelding, gegeeven, in onze *Hedendaagſche Letteroeff.* V. Deel, II. St. bl. 105.

Digitized by Google

Indien de Gevallen en Waarneemingen, door my opgegeeven, eenige Bewyzen opleveren, ten minſten van die ſoort, welke men ſterke vermoedens mag noemen, ten voordeele van het Inſtinct der Planten, zal men daar uit ook mogen beſluiten, dat ze begaafd zyn met zekere maate van Zelfwerkzaamheid: want de aandrift om te kiezen, en het een boven 't andere te ſtellen, is een daadlyk gebruik van dat beginzel, hoe duister anderzins het inwendig gevoel van zyn beſtaan, welke het zelve vergezelt, ook moge weezen: en deeze zwakke beweeging van wil veronderſtelt eene ingeſchaape bevatting, van 't geen overeenkomt of ſchadelyk is, aan de geſteltenis van elk der weezens op zich zelve, en van de ſoorten door deezen wil beſtuurd. Maar ik ſtel my, in deeze korte Proeve, eer voor, de ſtappen der Natuure te volgen, dan my over te geeven aan Bovennatuurkundige beſpiegelingen. Ik zal, derhalven, eenige der verſchynzelen opgeeven, die Zelfwerkzaamheid in de Planten aankundigen.

't Is eenige jaaren geleden, dat, terwyl ik bezig was met het neemen eeniger Proeven, om den invloed der Vaste Lugt op den groei der Planten te bewyzen, de volgende byzonderheid zich meer dan ééns aan my opdeed; een Takje Munt, by den wortel opgehangen, en dus het onderst boven, in 't midden van een glaazen Ontvanger des werktuigs van NORTH, bleef ſterk groeijen, zonder eenig ander voedzel dan het *Gas*, waar aan 't zelve was blootgeſteld. Binnen vier en twintig uuren begon het Takje een kromme lyn te beſchryven, de kruin ligtte zich op, en klom allengskens na de opening van het vat, geevende indiervoege, door opeenvolgende poogingen, eene nieuwe en ongewoone gedaante aan de deelen. Uit zodanige poogingen in een Takje Munt, om zyn ſtand weder te krygen, en uit eene hoofdſtoffe te geraaken, aan 't zelve niet natuurlyk, ſchynt men te mogen opmaaken, dat 'er eene begeerte in gevonden wordt, om iets, voor ſchadelyk bekend, te ontwyken, en in een andere hoofdſtoffe, door de ondervinding goed bevonden, te komen.

Wanneer eene Plant, in een pot gezet, geplaatst wordt in een kamer, welke geen licht ontvangt dan door een gat, in de muur gemaakt, zal dezelve haar takken na dat gat rigten, dezelve 'er doorſteeken, om de vrye lugt te krygen, en eene bogt maaken, om, naar gewoonte, van beneden opwaards te groeijen. Lord KAIMES verhaalt, dat

Digitized by Google

dat onder de ruïnen van *New Abbey*, in vroegeren tyde een Klooster, in het Landſchap *Galloway*, een *Plantanus* boven op een muur groeide, van twintig voeten hoog, in het ophaalen der voedende ſappen bepaald aan 't weinige, 't geen hy uit deezen onvrugtbaaren grond kon haalen; eenige jaaren geleden, ſchoot hy zyne wortels langs de muur neder, zodanig, dat ze, tien voeten nederwaards gekomen, de aarde raakten. Tegenwoordig is die Boom ryklyk de moeite vergoed, welke het denzelven koſtte, om de wortels zo verre nederwaards uit te ſtrekken: want, naa dien tyd is 'er geen jaar geweest, of dezelve ſchoot ſterke looten. 't Geen zeer zonderling en opmerkenswaardig is, beſtaat hier in, dat de wortels, van het bovenſte der muur, tot op het oppervlak der aarde, het kleinſte vezeltje niet buitenwaards hebben laaten uitſpruiten; maar vereenigd, een ſchoonen, rechten en dikken wortel vertoonen.

De geregelde beweegingen van den Zonnebloem, om zich na de Zon te wenden, zyn door alle Eeuwen heen den Natuurkundigen bekend geweest, en door oude en hedendaagſche Dichters bezongen. OVIDIUS ſtelt ze ten grondſlage van een der ſchoonſte Fabelen, in zyn onſterflyk Dichtwerk, en THOMPSON beſchryft ze als het uitwerkzel van eene zamenſtemmende en tedere verknogtheid tuſſchen deezen Blom, en het groote Licht des daags.

De Natuur heeft, wyslyk, bekwaamheden tot beweeging, geëvenredigd aan de onderſcheidene behoeften der weezens, geſchonken. De Koraalen en Madreporen zyn aan éene plaats gehegt: dewyl zy daar de middelen, tot het vokloen haarer benoodigdheden, moeten vinden. De Oester opent zich, geduurende den vloed, om het water te ontvangen, en rust dan op de rondſte ſchulp; doch wanneer de eb begint, keert hy zich op de andere zyde: dus weet hy, door eene kleine beweeging, die geſtalte aan te neemen, welke de gunſtrykſte is om het hem eigen voedzel te neemen, en zich te ontlasten van het overtollige.

De Heer MILLER gewaagt, in zyne laatſte waarneemingen over het Eiland *Sumatra*, van eene ſoort van Koraal, door de Inwoonderen verkeerd voor eene Plant genomen, en waar aan zy den naam van *Lalan-coul*, of Zee-gras, gegeeven hebben; men vindt het in de diepten, waar het by kleine takjes uitſteekt; doch nauwlyks raakt men 't aan, of het trekt zich agterwaards, zich in 't zand ver-

Digitized by Google

bergende. Indien de bekwaamheden, om zich te beweegen, aan deeze gelyk, Dierlykheid aankundigen, kan men dan deeze onderſcheiding weigeren aan Planten, die deeze bekwaamheden in eene gelyke, of zelfs in eene grootere, maate bezitten?

De Waterlely, 't zy dezelve groeije in een poel, of in de diepte, ſchiet haare Bloemſtengen uit, tot dat ze in de vrye lugt komen, ten einde het deel, of de bevrugtende Zaadſtoffe, den dienst, waar toe dezelve geſchikt is, konne vervullen, zonder door 't water bedorven te worden. Omtrent zeven uuren, in den morgen, ſchikt zich de voornaamſte tak, en de Bloemen komen, door een byzondere beweeging, tot aan de oppervlakte des waters: de Plant blyft in dien ſtaat, tot vier uuren naa den middag, als dan buigt zich de tak, de Bloemen gaan na beneden, en ſluiten toe.

Men heeft, zints langen tyd, de beweegingen van het *Kruidje roer my niet* aangehaald, als de onlochenbaarſte blyken opleverende van een gewaarwordend Vermogen: en, indien wy zodanige beweegingen als een bewys van een dergelyk Vermogen in andere Weezens erkennen, kan zulks, in dit geval, niet toegeſchreeven worden aan eene louter werktuiglyke werking, alleen in beweeging gebragt, door een van buiten aankomende ſchok, zonder dat men afwykt van de verſtandigſte grondregelen der waare Wysbegeerte, welke ons leert de Oorzaaken niet te vermenigvuldigen, wanneer de Uitwerkzels blyken dezelfde te weezen. De Wetten der Electriciteit zullen de verſchynzels, welke deeze bezielde Plant oplevert, niet beter verklaaren: want de Bladeren worden even zeer aangedaan, door de aantaaking van niet Electrike, als van Electrike, Lichaamen; 't zy de Dampkring droog of vogtig moge weezen, zulks baart geen verſchil in derzelver Aandoenlykheid, de damp van vlug zout, of de reuk van zwavel, doet de Bladeren even zeer terſtond ſluiten. De werking van prikkelende Chymicalia, en derzelver eigenſchap, om de Bladeren deezer wonderbaare Plant te doen zamentrekken, zal misſchien eenige Natuurkundigen overhaalen, om dezelve toe te ſchryven aan de *Vis inſita*, of de *Irritabiliteit*, welke zy toekennen aan zekere bewerktuigde deelen; doch dit aanmerken als geheel onderſcheiden en onafhangelyk van het vermogen des Gevoels; maar deeze veronderſtelling is handtastelyk valsch, en wederlegt zich zelven: want het beſtaan der Irritabiliteit kan niet beweezen wor-

Digitized by Google

worden, dan door de bevinding van die zelfde Irritabiliteit, in werkzaamheid gebragt. Nu brengt het denkbeeld van Irritatie altoos dat des Gevoels mede.

Maar, 'er is eene ſoort onder de *Decandria*, die beſtendig en eenpaarig een Vermogen betoont, om zich van zelve te beweegen, op welke de prikkelende Chymicalia noch eenige uitwendige aanprikkeling invloed hebben. Deeze zeldzaame Plant, onbekend aan LINNÆUS, is uit de *Oost-Indiën* herkomſtig; doch men kweekt dezelve hier in eenige Bloemkweekeryen. Ik heb gelukkig de gelegenheid aangetroffen, om dezelve nauwkeurig gade te ſlaan, in de verzameling van wylen den Heer BROWN. Die Plant groeit vier voeten hoog, en geeft in den Herfst geele Bloemen: de zydbladeren zyn veel kleinder dan die aan 't einde van den Tak komen. Zy beweegen zich over dag geſtadig, of op- of nederwaards, of zelfs een gedeelte van een kring beſchryvende: deeze laatstgemelde beweeging geſchiedt door eene kromming van het onderſte gedeelte des taks, en terwyl een blad zich beweegt, ziet men doorgaans het daar tegenoverſtaande nederdaalen; de beweeging van boven na beneden gaat veel vaardiger en ongeregelder toe dan die van beneden na boven, die beſtendig is, en eenpaarig. Vier en twintig uuren lang kan men deeze verſchillende beweegingen waarneemen in de bladeren, van een tak van den boom afgeſneeden, en in koud water gelegd. Wanneer eenige hindernis deeze beweeging vertraagt, herſtelt ze zich met eens zo veel grooter maate van ſnelheid, zo ras die hinderpaal is weggenomen. ——— De beste uitlegging, welke ik kan geeven van deeze wonderbaare maate van bezielden groei, is begreepen in dit zeggen van CICERO: „ Alles wat „ alleen bewoogen wordt, door een van buiten aankomende kragt, is onbezield; doch al wat Dier is werkt door „ eigene en inwendige beweeging (§)".

My ſchikkende naar de wet der kortheid, welke deeze Societeit eischt, heb ik dus verre beproefd, onze beſchouwingen van de Bezielde Natuur uit te breiden; op te leggen een aangenaame vermeerdering van medegedeelde geluksgenietingen, om daar door onze bevattingen van de Magt, de Wysheid en Goedheid, des Allerhoogſten, te verheffen. In een onderneeming, welke nog niemand het geluk gehad heeft

(§) *In animum est omne quod pulſu agitur externo; quod autem est animal id motu agitatur interiore & ſuo.*

Digitized by Google

heeft van ten einde te brengen, niet geheel te ſlaagen, kan niet tot oneere ſtrekken. Een Mensch, die zich toelegt op zulke edele voorwerpen, heeft voldoeninge genoeg, door de bewustheid van de beweegredenen, welke hem aandryven, onafhangelyk van den uitſlag.

In de daad, de liefde tot de waarheid perst my deeze bekentenis af, dat ik myne voorgedraagen Beſpiegeling niet dan met wantrouwen, op derzelver bondigheid, herleeze; en durf ik geenzins verwagten, dat ze by anderen eene kragtdaadige en ſtandhoudende overtuiging zal medebrengen. Hier mede kan ik my minder vleien, dewyl ik zelfs eene onbeſtendigheid gewaar worde in een gevoelen, door my zelven opgevat. „ Ik weet niet," mag ik met CICERO wel zeggen, „ hoe het bykome, dat ik, terwyl ik leeze, de „ ſtellingen des Schryvers toeſtem; maar het Boek uit de „ hand liggende, tevens alle toeſtemming verlies." (†) — Dan, misſchien, moet deeze Twyfelaary meer toegeſchreeven worden aan den invloed der denkbeelden, aan welk men zints zo lang gewoon is, dan aan 't gebrek van redelyke bewyzen: want, buiten de reeds aangevoerde redenen, voor het gewaarwordend vermogen der Planten, kan men aandringen, dat deeze veronderſtelling zich aanpryst door haar eenſtemmigheid met de verheevene overeenkomſten der Natuure, welke ons opleiden tot het beſluit, dat de grootst mogelyke maate van Geluk in 't Heelal beſtaat. De grond des wyden Oceaans is bedekt met zeer groote en allerſterkst groeiende Planten. Onmeetelyke uitgeſtrektheden der Aarde zyn bekleed met Bosſchen. Het *Alpisch* en *Andiſche* Gebergte is niet beroofd van Planten, ſchoon veelal in diepe ſneeuw begraaven. Kan men gelooven, dat zo veel leevens beſtaat zonder de minſte aandoening, zonder het minſte genot van beſtaan? Dat men ons veeleer toeſtaa te veronderſtellen, met eene diepe eerbiedenisſe voor de oogmerken der Voorzienigheid, dat de Planten, ſchoon in eene zeer geringe maate, het algemeene lot des Leevens ontvangen hebben, en dat het Groote Weezen, 't welk alles geſchaapen heeft, Geluk mededeekle aan alle Leevende Weezens.

† (†) *Neſcio quo modo, dum lego aſſentior; cum poſui librum aſſenſio omnis illa elabitur.*

VER-

Digitized by Google

VERTOOG, OM TE DIENEN TOT OPHELDERING VAN DE NATUURLYKE HISTORIE DES LANDS VAN SANTA-FÉE DE BOGOTA, BETREKKELYK TOT DE VOORNAAMSTE VERSCHYNZELEN, UIT DE LIGGING ONTSTAANDE. *Aan de Koninglyke Academie der Weetenſchappen voorgeleezen, door den Heer* LEBLOND, M. D.

(*Journal de Phyſique.*)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 261.)

Dat wy thans ons overbrengen in die Steden, naa de aankomst der *Spanjaarden*, in *Santa Fée de Bogota*, gebouwd, de eenige, die de *Indiaanen* kunnen bewoonen, om waar te neemen, welke de invloed geweest hebbe van den ſtaat der Beſchaafdheid, dien zy genieten, op hun kleur, geſteltenisſe en zeden.

Die traagheid, den Mensch natuurlyk eigen, welke dwang en noodzaaklykheid alleen kunnen overwinnen, wanneer een edelen aandrift zich niet doet gevoelen, die traagheid, welke de Inwoonders van *Santa Fée* deels hebben moeten vaarwel zeggen, om de ſchatting, hun opgelegd, te betaalen, zou hun nog de rampzalige gevolgen daar van doen draagen; indien dit middel, wyslyk bedagt, in hun niet hadt opgewekt de begeerte na genietingen, welke zich uitbreidt, naar gelange van de bekwaamheden, welke dezelve ſchenkt. De Beesten, die zy gemaklyk verkreegen, hebben hun geholpen in het bebouwen van heerlyke gronden, welke de wet hun in vollen eigendom geeft: deeze jaarlykſche ſchatting, welke zy in geld moeten opbrengen, deedt hun welhaast hunne Koopwaaren na de digtst by gelegene markten voeren (*): van daar die tak des Koophandels, welken zy bezitten, die aan eenigen eene ſoort van overvloed, en aan allen gemakken en de aan-

(*) De *Indiaanen* van *Santa Fée* draagen die lasten niet: het zyn Paarden, Muilezels, en Oſſen, welke zy daar toe gebruiken. Zyn zy, derhalven, zo zeer te beklaagen? hebben zy geene weidlanden en vrugtbaare gronden in eigendom? welke bewoonder van deeze Landen zou zich met die voordeelen ongelukkig rekenen?

Digitized by Google

aangenaamheden verſchaft, welke een arbeider van zyn arbeid moet verwagten: welhaast was het onvermydelyk, dat de ongelykheid van middelen onderſcheidingen invoerde: de Stedelyke Regeering, onder welke zy ſtaan, waar van zy alle Leden onder zich zelven verkiezen, hun denkbeelden van Orde en Regt ſchenkende, gaf hun ook de eerzugt, om bekleed te worden met openbaare Ampten. Van hier zoeken zy zich gezien, geagt en bemind te maaken, en het oog te trekken der zodanigen, van wien de Verkiezingen afhangen.

Onder een zelfde Lugtſtreek die *Indiaanen* ziende, zo zeer van zich zelven verſchillende, zou men in verzoeking komen, om ze voor twee onderſcheidene Volken te neemen: het eerſte klein, traag, dom, in kleur zeer gelykende na Negers, ſchoon de oorzaak eene geheel andere is; het ander kloek, werkzaam, gelykt veel meer na Blanken. De verwaarloozing, de morsſigheid, het ſlegte voedzel der eerstgemelde *Indiaanen*, de rook, waar in zy ſteeds leeven, en bovenal het gebrek aan kleeding, waar door zy zich aan eene geweldige en aanhoudende koude blootgeſteld vinden, kunnen niet anders dan de opperhuid zwart maaken en uitdroogen, het celagtig weefzel, dat dezelve met het vel vereenigt, verharden, meer dikte en ruwheid geeven aan de vaten, en de doorwaasſeming veranderen; dit zyn waarſchynlyk de oorzaaken en de uitwerkzels van de verbrandde kleur, welke deeze *Indiaanen* zo zigtbaar onderſcheidt van de reeds beſchaafden, die, beter gehuisvest, beter gekleed, beter opgepast, beter gevoed, door gezonder en wel toebereide ſpyzen, en werkzaamer van aart, door eene overvloediger uitwaasſeming, en de gelyker warmte hunner kleederen, een buigzaamer en friſſer vel krygen. Zy zyn eer bruin dan verbrand, onvergelyklyk veel kloeker van geſtalte, rustiger en ſterker dan de anderen, wier laaghartigheid en zwakheid zy veragten. Hier ziet men, zo men wil, doch op eene veel merkbaarder wyze, de ruwheid van huid der van onze armoedigſtleevende Landlieden, vergeleeken met de zagtheid en blankheid onzer Lieden, die een ſtil leeven leiden; want de invloed der koude Lugtſtreeke van *Santa Fée*, op de blankheid des vels, is zodanig, wanneer men wel gekleed en gevoed wordt, dat men onder de *Spaanjaarden*, die 'er zich neder gezet hebben, de bloozende kleur der *Duitſchers* aantreft.

Getroffen door de tegenoverſtelling dier twee zo wyd ver-

Digitized by Google

verſchillende ſtaaten, vraagt men zich zelven, of de *Indiaan* van *Santa Fée*, zodanig als hy was vóór de vermeestering, bepaald tot het weinig noodwendige, zonder in aanmerking te neemen, dat hy nog veel gelukkiger kan worden, gewonnen of verlooren heeft by een omwenteling, die 'er de *Spanjaarden* bragt? —— Het antwoord hier op is te kieſcher, dewyl elk mensch, die hier uitſpraak zal doen, onvermydelyk zyne vooroordeelen medebrengt. Laaten wy daarom liever deeze eigenſte beſchaafde Volkeren, welks ontwikkelde rede bezwaarlyk kan mistasten, omtrent de voorwerpen van zyn geluk, de verſtandigſten, de ondervindingrykſten, onder hun, zullen deeze taal voeren.

„ Vóór de aankomst der *Spanjaarden*, leverden onze „ weinig bebouwde Velden niets op dan eenige Planten, „ eenige elendige Wortelen, de Kinoa, de Aardappel en „ Mais: en bedroog deeze niet zelden onze verwagting, „ ter oorzaake van de onbeſtendigheid der Lugtſtreeke; „ 't geen wy als dan uit nabuurige landen zouden heb„ ben kunnen haalen, bleef ons ontbreeken: dewyl wy „ 'er, by ruiling, niets in plaats konden geeven; gewa„ pender hand moesten wy het ons bezorgen. —— Onze „ huizen ſcheenen veel eer voor Beesten dan voor Men„ ſchen geſchikt. Een dekkleed (†) van ſlegte ſtoffe, welke „ maanden werks van ſpinnen, altyds van maaken, kost„ te, voor hem, die 't zelve zich kon verſchaffen, was „ het jammerlyk dekzel tegen eene nypende en onophou„ delyke koude; eenige Harten, eenige wilde Dieren, „ by toeval, gevangen gekreegen, ſchonken ons een on„ wis voedzel; de *Chicha* (§), die ons overbleef, ver„ wek„

(†) Dit Dekkleed was een ſtuk ſtoffe, omtrent twee ellen lang, en wat minder breed. In 't midden maakte men een gat, groot genoeg om het hoofd door te laaten, en droeg het als een overrok; dit kleed draagt in geheel *Peru* den naam van *Poncho*.

(§) Men weet, dat, wanneer de *Indiaanen* zich dronken drinken, onmin zoeken, die niet zelden op doodſlaan uitloopt. De *Chicha*, en zelfs de *Borrachero*, eene ſoort van vergif, zo veel be ekenende als *dronkenmaakend*, geeven hun die dolzinnigheid in welk de Wraak haare voorwerpen zoekt en treft. De *Chicha* is gekookte Mais, die door het bytoen van Meliſſe gegist heeft. Deeze drank is prikkelend en aangenaam, gelyk zeer na nieuwen witten Wyn, welker donkere witte kleur dezelve ook heeft;

de

„ wekte veeleer in ons het gevoel van onze elende, dan
„ dat ze ons vermaak verleende. Thans hebben de Graan-
„ gewasſen, van veelerlei ſoort, het vlas des velds, de
„ wol onzer kudde, de veldvrugten, het gevogelte, de
„ ſchaapen, en duizend andere nuttige zaaken, door het
„ gebruik dierbaar geworden, de middelen van ons be-
„ ſtaan vermeerderd, de duur en de verſcheidenheid on-
„ zer genietingen verzekerd. —— De Os, het Paard,
„ de Muilezel deelen met ons den arbeid, en maaken de-
„ zelve voor ons ligt: zy brengen ons, met onze Koop-
„ waaren, ter markt, waar ons, op een veel gunſtiger
„ voet dan de *Spanjaarden* behandeld, geen inkomende
„ Regten worden afgevorderd: dewyl wy eene jaarlykſche
„ ſchatting betaalen, wanneer ouderdom en gezondheid
„ ons toelaaten te werken. (†) Het geld, 't welk onze
„ vlyt zoekt te verkrygen, betaalt onzen overvloed, en
„ levert ons aangenaamheden, welke onze Voorouders
„ niet kenden: indien wy zomtyds lastig gevallen en ge-
„ plaagd worden, hoort een Beſchermer ons, door de
„ Wet verleend, en tegen welke geen gezag vermag,
„ onze klagten, verdeedigt onze Regten, en bewaart ze.
„ Indien wy onderlinge geſchillen hebben, worden ze door
„ onze eigene Regenten, zonder kosten, beſlist. Wy be-
„ zitten eigendommen, welke geen Mensch ons betwist;
„ wy behouwen, wy verbeteren ze met onze Vrouwen
„ en Kinderen; wier iedere verbintenisſe duizend bekoor-
„ lykheden aan ons geluk byzet. —— Wy werken,
„ 't is waar; doch die moeilyke taak voor Menſchen, die
„ 'en niet aan gewoon zyn, wel verre van een kwaad
„ voor ons te weezen, ſchenkt ons gezondheid, ſterkte,
„ en is de ſaus onzer vermaaken. Worden 'er onder ons
„ gevonden, die zo gelukkig niet zyn, het komt daar uit
„ voort, dat luiheid, of dronkenſchap, hun de zugt ont-
„ neemen tot den arbeid, die alleen hun ſtaat ten goe-
„ de kan doen veranderen."

Ons is nog overig te onderzoeken, wat de invloed der Lugtgeſtenisſe van *Santa Fée* vermag op de merkbaare ver-

de oude *Chicha* beſtondt alleen uit gegist hebbende Mais met wa-ter. Overal kan men deezen drank voor geld krygen.

(†) De Mannen, die geen van deeze beletzels hebben, betaalen deeze ſchatting van de zeventien tot de vyftig jaaren. De Meſtiſen en anderen betaalen niets.

Digitized by Google

verandering, die de Neger ondergaat, in zyn kleur en verschillende vermengingen met de Blanken: 't geen ons aanleiding zal geeven, om te spreeken van die der heete Gewesten, op de gesteltenis der *Europeaanen*, en andere Blanken, welke dezelve bewoonen.

't Gaat vast, dat een *Mulatte* van *Santa Fée*, geboo-ren uit een Negerin en een Blanken, zo helder van vel, en doorgaans blanker is dan een *Mestis* van heete landen; wiens Vader en Moeder, gelyk men weet, een Blank en een *Mulatte* zyn. Deeze *Mulatte* van *Santa Fée* is, derhalven, een nauwlyks onderkenbaare *Mestis*: behalven de weezenstrekken, die meer of min van de Moeder hebben; een Mestis van *Santa Fée* zou misschien, om dezelfde reden, zo helder van vel, en blank, zyn als eenig ander Mestis van dezelfde kleur. Ik heb 'er eenige gekend, welker roosverwige kaaken en blonde hairlokken, met die der schoonste Europische, om den voorrang zouden hebben kunnen dingen. Het schynt; dat, hoe meer de Rasfen, zo onder Menschen als Dieren, elkander kruisen, zy meer kragts en sterkte krygen, 't is het ent van eene goede vrugt op een sterken wilden stam geënt.

Indien men, eenige geaartheden uitgezonderd, de Blanken, van de koude Lugtstreek van *Santa Fée*, vergelykt met de zodanigen, die de nabygelegene warme Lugtstreeken bewoonen, is het onderscheid verbaazend: de eerstgemelde zyn sterk, rustig, op hun vel, fris en rood geladd is het geluk te leezen: de laatstgenoemden, integendeel, zyn geel, bleek, vermagerd, en vertoonen niets anders dan de kwynende overblyfzels van een jammerlyk bestaan. De zwakke staat deezer Menschen schynt aan te duiden, dat de Blanken, en inzonderheid de *Europeaanen*, niet geschikt zyn om in heete Landen te leeven, bovenal, wanneer derzelver Lugtsgesteltenisse vogtig is.

Volgens dit beginzel, valt het zeer gemaklyk te begrypen, waarom de Negers van *Africa*, te *Santa Fée* overgebragt, mager, droefgeestig, traag en zieklyk worden, waarom zy weldaast eene meer of min koperkleurig vel krygen, welker opperhuid schulferagtig wordt; doch men plaatze die zelfde Negers onder een brandheete Lugtstreek, zy herkrygen, binnen kort, kragt, moed, en die onvermoeide vaardigheid, zo eigen aan dien landaart. Ziet den Inwooner van *Santa Fée* sterk en volkomen gezond, die zich begeeft na de brandende vlakten, door de Rivier *Magdeleine* besproeid, hy is 'er niet of de geweldigste ken-

Digitized by Google

tekens van een overvloedig zweet, en eene bezwaarlyke ademhaaling, van een ondraagelyken dorst, en van logge matheid, zyn de uitwerkzels van eene bovenmaatige hitte, die ſteeds toeneemen: hy betaalt dezelfde ſchatting, ſchoon op eene geweldiger wyze, als de *Europeaan*, die, voor de eerſte reis, op de Eilanden van *America* aanlandt. Beroerdheid en Dood zyn zomtyds het gevolg geweest van die ſpoedige verandering der Lugtsgeſteltenisſe.

Wat hebbe men uit deeze twee ſpreekende gevallen af te leiden, dan, dat een Blanke, gebooren in een koud Land, dezelfde bezwaarlykheid ontmoet, om onder eene brandend heete Lugtſtreek te leeven, als een Neger in de Lugtſtreek van den eerstgemelden? Maar welke ook de Lugtsgeſteltenisſe eens Lands moge weezen, de Mensch, en de meeste Dieren, gewennen 'er van langzaamer hand aan: ongetwyfeld ter oorzaake van de inwendige en bykans beſtendige warmte, welke het Dierenryk bezit, onafhangelyk van de Lugtſtreek, onder welke het zich bevindt; hier in zeer onderſcheiden van het Plantenryk, welks warmte, aan die des Dampkrings gelyk, geene al te zeer tegen elkander overgeſtelde Lugtsgeſteltenisſen kan verdraagen, zonder de grootſte veranderingen te ondergaan, of daar onder te bezwyken. Dus zal een Blanke, na *Guinée* overgevoerd, in zyne Afſtammelingen de zwakke overblyfzels bewaaren van zyne oude kleur, zo lang hy zich gedekt houde voor de ſteekende zonneſtraalen, een fris en gemaklyk huis bewoont, en voortvaart met eene goede leevenswyze te onderhouden, en zich voegelyk te kleeden: even zo zal de Naakomelingſchap van een Neger, die zich in eene beſtendig koude Lugtſtreeke, als te *Santa Fée*, onthoudt, meer of min aan de indrukken van die Lugtsgeſteltenisſe, op zyne zwarte kleur wederſtand bieden, naar maate van de middelen, welke hy aanwendt om 'er zich tegen te beſchutten. Doch eens verondersteld, dat de Blanke en de Neger op zich zelven bleeven, zonder eenige vermenging met de Volken, welker Lugtſtreeken zy bewoonen, indien hunne Afſtammelingen nooit de gebruiken en leevenswyze van elkander overnamen, dan zouden zy, eindelyk, in een langer, of korter tydsbeſtek, om zo te ſpreeken, een gelykaartig ſoort opleveren.

Men mag vraagen, waarom 'er geen ingeboorene Negers in *Zuid-America* gevonden worden; indien het waarheid is, dat de hette alleen de kleur der Menſchen kan veran-

de-

deren? —— Hier op dient ten antwoord: *voor eerst*, dat in het Landſchap *Guayaquil*, tuſſchen de Kaap *Paſſado* en de Kaap *San-Francisco*, juist onder de Middaglienie, en zeer heet, weinig bekend Gewest, ligt, 't geen aan de Zee grenst, waar de Inboorelingen volkomen op Negers gelyken; het is een zagtaartig en herbergzaam Volk; doch zo dom, dat indien zy vyftien ſtuivers voor eenig goed eiſchen, gy het niet zult krygen, als gy 'er twintig voor geeft: zy moeten net hebben, 't geen zy vraagen; hunne redeneerkunst ſtrekt zich niet verder uit. —— Het zou niet van alle waarſchynlykheid vervreemd weezen, te ſtellen, dat eenige Negers en Negerinnen van *Guayaquil*, van *Barbados*, of van *Choco*, in deeze Landſtreek gevlugt, ten oorſpronge ſtrekten van dit Volk: ondertuſſchen hebben de *Spanjaarden*, die gelooven zouden regt te hebben, om zich ten hunnen opzigte te gedraagen als Afſtammelingen van hunne Slaaven, nooit iets tegen hun gedaan; en twyfelen niet te verzekeren, dat die *Zwarte Indiaanen* Inboorelingen zyn. 't Was wel der moeite waardig, dit ſtuk der Natuurlyke Historie nader te onderzoeken.

Ten tweeden. Dat in de brandende vlakten van *Neyva* eenigen der geenen, die arbeiden in het Goud-waſſchen, 't welk het zand der Rivieren oplevert, zich blootgeſteld vinderde aan de vogtigheid, en al de kragt der terugkaatzende zonneſtraalen, elkander mededeelen, en op hunne Naakomelingſchap overzetten, eene huidziekte, welke hun meer of min zwart doet worden, zonder het weefzel zeer te beſchadigen. 't Is zeer gemeenzaam in dit Landſchap, Blanken met een zwart gelaad aan te treffen, en met min of meer groote zwarte vlekken over de geheele huid. De *Spanjaarden* noemen deeze kwaal *Caraté*; 'er is een *Caraté*, koper, violet, en indigo verwig, deeze laatſte, zeer donker zynde, trekt op het zwart. Deeze ziekte is geene melaatsheid, want men geneest dezelve zomtyds door middelen, die tegen de geneezing der melaatsheid zouden ſtryden.

Ten derden. Dat de huid der Negers, verzwakt door een langduurige kwyling, of door eenige andere kwaalen, altoos meer of min bleek, meer of min roodagtig blyft, tot dat zy hunne kragten en gezondheid weder gekreegen hebben: 't geen by hun, even als by ons, uitwyst, dat de verandering der kleur afhangt van verſcheide natuurlyke en ziektekundige oorzaaken, welker behandeling geheel vreemd is van myn plan. 't Zal

Digitized by Google

't Zal niet nutloos weezen, ten beſluite, aan de overdenkingen der Natuurkundigen aan te pryzen, eene der oudſte Landſtreeken van *Zuid-America:* dewyl het een der hoogſte is, waar men zelfs de woldraagende Dieren, de *Llamas*, noch de *Pacos*, van de *Cordilleres* in *Peru*, aantreft, met welke het gebergte van *Santa Fée* een onafgebrooken keten uitmaakt. Waarom moest dan dit Land, zo naby aan de gelukkige verſcheidenheid, en den altoosduurenden overvloed der heete Landen, welke 't zelve omringen, zo lang onvrugtbaar weezen voor den Mensch, en vervolgens vrugtbaar gemaakt worden, door Zaaden, uit vreemde Gewesten, en bevolkt met Dieren, uit een ander vast Land? Zou ik, in de dikke duisterheid, welke plaats heeft buiten de grenzen van de geſchiedenis des Menschdoms, de paalen overſchreeden, welke dit Vertoog moet hebben, als ik aanmerkte, dat de Mensch, uit de hand zyns Maakers komende, in zulk eene ſchoone Landſtreeke moet geplaatst worden, als de Gewyde Geſchiedenis ons de eerſte Ouders van het Menschlyk geſlacht verbeeldt? . . . Hoe zou hy, zonder kennis, zonder werktuigen, den aardbodem hebben kunnen bebouwen, de vrugten daar van inzamelen, en die ten voedzel bereiden? Hoe zou hy, verſtooken van die huid, welke de Dieren dekt, zich tegen de ſtrengheden der koude hebben kunnen beſchuiten? . . . Zyne natuurlyke behoeften leeden geen uitſtel; de vrugten, overeenkomſtiger met zyn geſtel dan alle ander voedzel, moeten hem eerst ten ſpyze geſtrekt hebben. De Natuur ſchonk ze hem in overvloed, in deeze gelukkige Gewesten; zy vielen van 't geboomte, en de hand behoefde zich uit te ſtrekken om ze op te raapen. De bekwaamheid, welke hy bezit, door de ondervinding opgeklaard, moet hem welhaast opgeleid hebben tot het doen eener keuze, en, ingevolge van deeze keuze, heeft hy moeten planten, kweeken, zaaijen, en dus de ſoort volmaaken, tot voedzel voor zich zelven en zyn Kroost; van hier de vrugten, de planten, de moeskruiden, de graanen, die hy ten zynen gebruike heeft weeten aan te wenden; van hier de Dieren, door hun tam gemaakt, en die hy medegevoerd heeft, overal waar de nooddwang hem noodzaakte zyne wooning te vestigen.

Welke veranderingen deeze Aardkloot ook ondergaan hebbe, welke ook de wyze moge weezen, waar op de bevolking is voortgezet, is het waarſchynlyk, dat de *Americaan* immer de overvloedige en aangenaame ſtreeken zyns Lands zal verlaaten hebben, waar de Natuur alles verleent,

zon-

zonder zorg, zonder moeite, waar de beste kleeding is 'er geen te behoeven, om een bykans ontoeganglyk Land, onvrugtbaar, altoos koud, waar men zich noodwendig moet kleeden, en arbeiden, te gaan bewoonen? Eene overmaat van Volkrykheid, in warme Gewesten, zou alleen zulk een tydſtip hebben kunnen doen gebooren worden; doch heeft deeze overvloedige Volkrykheid ooit plaats gehad? . . . Welke Gedenkſtukken verzekeren zulks? . . . Wy gelooven veeleer, dat zeker volk, in den oorlog overwonnen, het ſlachtoffer van eenig ander volks onheil, in het onvriendelyk Gewest van *Santa Fée*, een wyk voor verdere vervolging of verderf vondt. De noodzaaklykheid moest hetzelve middelen verſchaffen, om daar te beſtaan; doch hoe zwak waren dezelve vóór de aankomst der *Spanjaarden!* . . . De koude Lugtſtreeken, werwaards de Mensch, door den lotwisſel van veelvuldige omſtandigheden, gevoerd is, hebben hem ten arbeid aangezet, en de noodige voorzorgen, tegen den ſchraalen wintertyd, ingeboezemd: uit deeze bezorgdheid werden eerlang de verruilingen van zyn overvloed voor de Waaren, die gelukkiger Gewesten hem opleverden, gehooren; van hier het vlytbetoon, de Koophandel en de Kunſten, die den *beſchaafden Mensch* een onbetwistbaare meerderheid gegeeven hebben boven den Mensch der Natuure.

BERIGT VAN DEN PERSOON, EN DE VOORNAAMSTE WERKSTUKKEN DES BEROEMDEN BEELDHOUWERS, JEAN BAPTISTE PIGALLE.

(*Uit het Fransch.*)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 267.)

't Heeft PIGALLE altoos geſpeeten, dat hy den Koning van *Pruiſen* niet in beeldtenis gebragt hadt. Hy was gewoon te zeggen, dat de twee ſchoonſte Hoofden, welke hy ooit zyn leeven zag, die waren van LODEWYK DEN XV, en FREDERIK DEN II; de eerſte, van wegen de fraaiheid zyner trekken, de laatſte om de geestige fynheid van zyne Phyſionomie; hy kon de verontwaardiging, welke hem aangreep, als hy de Portraiten des Konings van *Pruis-*

Pruiſen zag, niet bedwingen; men hadt hem, zeide hy, *het air van een Moordenaar gegeeven.*

Het Standbeeld van VOLTAIRE, door PIGALLE vervaardigd, is in twee opzigten te wraaken, en van wegen de Naaktheid, zo onberedeneerd als affchuwelyk, in welke hy dien grooten Man verbeeld heeft, en van wegen de keuze zyns models, waar in een verregaande magerheid, en eene algemeene verzwakking van alle de deelen, 't haare toebrengen aan natuurlyke misvormdheid des Ouderdoms. PIGALLE ſchynt 'er meer op geſteld geweest te zyn, om iets keurigs voor de Ontleedkundigen, dan om een ſchoon Standbeeld te vervaardigen. Hy beriep zich, naar men my verhaald heeft, op het vermeende Standbeeld van SENECA in 't bad; een Standbeeld, 't welk, volgens alle waarſchynlykheid, SENECA niet, maar een Slaaf, verbeeldt, gelyk WINCKELMAN zeer wel heeft waargenomen. Ik geloof niet, dat 'er een Standbeeld der Oudheid in weezen is, een Naakten ouden Man verbeeldende. De *Laocoon* kan niet als een oud Man worden aangemerkt, alles duidt in dat beeld de kragt der jaaren aan.

PIGALLE bezat meer Bekwaamheids dan Vernufts, meer juistheid dan uitgeſtrektheid van denkbeelden, meer gevoels van 't waare dan van het ſchoone. Het ſcheen, dat hy, in 't laatst zyns leevens, alle de trekken van dat denkbeeldig ſchoon, den Ouden zo wel bekend, en waar van zy ons zo nauwkeurige bepaalingen in eenige Schriften, en zo ſterkſpreekende Modellen in eenige Standbeelden, hebben naagelaaten, verlooren te hebben: dat denkbeeldig ſchoon, 't geen een RAPHAEL, een CORREGE, een GUIDO, een POUSSIN, met zo veel naarſtigheids zogten, en zo dikwerf vonden; maar 't geen verſcheide Kunſtenaars, van laateren tyd, als een loutere harsſenſchim aanmerken; een gevoelen, 't welk zy door hunne Werkſtukken regtvaardigen.

PIGALLE geloofde, dat 'er geene waare Schoonheid beſtondt, of men kon 'er Modellen van in de Natuur vinden; 't was voor eenen Kunſtenaar genoeg, dezelve waar te neemen en op te geeven; vermat men zich de Natuur te verfraaijen, de uitſlag was, dat men niets waars, niets ſchoons, vervaardigde. Dit geſchilſtuk zou wel waardig zyn, dat men het nauwkeurig onderzogt; doch 't is hier de plaats niet. —— Wy zullen alleen aanmerken, dat, indien het beginzel van PIGALLE en anderen, die het nevens hem omhelzen, doorging, wy noch de *Apollo* van

Bel-

Digitized by Google

Belvidere, noch den *Antinous*, noch de Engelen van RAPHAEL, noch de ſchoone Vrouwebeelden van CORREGE en GUIDO, noch de Kindertjes van DOMINIQUIN, en FRANCOIS FLAMAND, met veele andere ſchoone Kunſtſtukken, niet zouden hebben. Kunnen onze hedendaagſche Werken, waar in de Goden en de Helden geene andere weezenstrekken en gedaanten vertoonen, dan wy dagelyks op ſtraat ontmoeten, hoe veel verdienſten zy mogen bezitten, wat de waarheid en de uitvoering betreft, ons dat verlies vergoeden?

Maar zogt PIGALLE de Natuur niet te vergrooten, of te verfraaijen, hy wist ze op te merken, te gevoelen, en op te leveren. Indien zyn Tekenſmaak een weinig van het grootte, en ſtoute, en vrye miste, dezelve was zuiver en verſtandig; zyne wyze van uitvoeren keurig, en vry van het gezogte; hy was altoos eenvoudig en waar, en, 't welk eene zeer groote en zeldzaame verdienſte is, hy hadt nimmer eene vast bepaalde behandeling. Moet deeze in het Schilderen voor een zeer aanſtootelyk gebrek gehouden worden, het dunkt ons in het Beeldhouwen onverdraagelyk. In 't kort, kan men PIGALLE niet ſtellen in den rang der Mannen van het eerſte Vernuft, men zal hem geen plaats kunnen weigeren onder het klein getal der Kunſtenaaren, die de goede beginzels zyner Kunst gehandhaafd, en der Franſche Schoole tot eere geſtrekt, heeft.

Met het beloofde breedere verſlag van zyn grootſte Werkſtuk, zullen wy dit berigt beſluiten. Een Praalgraf was by de Ouden alleen een Teken, om het Graf eens overledenen aan te wyzen en op te cieren. Een Urn of Lykbus, die zyn asch beſloot, of eer geagt word dezelve te bevatten; de zinnebeeldige figuur van een Bloedverwant of Vriend, het dierbaar overſchot beweenende; een Genie, met een omgekeerde fakkel, of iets anders, van een even eenvoudigen aart, was alles, wat men op de Praalgraaven der Ouden zag. —— De hedendaagſchen, die Praalgraaven op een veel uitgeſtrekter, en naar een veel zamengeſtelder plan vervaardigden, hebben, daar zy waanden de grenzen der Kunst uit te breiden, misſchien de waare beginzels gemist.

Wy hebben de Graftombe, voor den Marſchalk van *Saxen* opgericht, gezien, en moeten bekennen, dat de uitwerking daar van ontzettend is. Men bewondert, in den eerſten opſlag, de grootheid van het Werk, en de ſtoutheid des Kun-

Digitized by Google

Kunſtenaars. Maar, wanneer men zich vervolgens rekenſchap afvraagt van de denkbeelden, die de Bouwmeester heeft willen inboezemen, en de indrukken, welke men gevoelt, verdwynt die eerſte aandoening van bewondering, en men vindt, in zyn geest en ſmaak eene menigte van tegenwerpingen, tegen het plan en de uitvoering des Werkſtuks. Zie hier de voornaamſte.

De Voorwerpen, geſchikt om door Kunst byzonder uitgebeeld te worden, zyn bepaald door de gereedſchappen en de behandelingen dier Kunſte eigen, door de natuur der ſtoffe, op welke zy werkt, en 't onderwerp geen zy zich voorſtelt. Ontwikkelen wy deeze beginzels, wy zullen zien, dat die groote zamenſtellen, waar in die daad gemengd is, en de Perſoonen veelvuldig zyn, weinig aan de Beeldhouwkunde voegen. De Beelden te digt by een voegende, loopt men gevaar van verwarring, ze te veel verwyderende, misſen zy den noodigen zamenhang. Een enkelde Daad, die eenvoudig en klaar is, en met weinig Beelden kan vertoond worden, voegt best aan den Beitel. De Schilder heeft, door middel der kleuren, welke hy bezigt, door het licht en donker, het in zyn hand, de groepen en de voorwerpen te vereenigen, en 'er een overeenſtemmend geheel van te maaken; dit middel mist de Beeldhouwer, ſchoon hy ook zyne Kunstgreepen hebbe, om licht en donker in zyn werk te brengen. De Graftombe van PIGALLE ſchynt ons, ten deezen opzigte, gebrekkig in verbintenis, in het opleveren van een zamenſtemmend geheel.

Het Zinnebeeldige was by de Ouden veelvuldig in gebruik, het ſtrookte met hunnen Godsdienst, met hunne Zeden. Het is meestentyds vreemd van onzen Godsdienst en Zeden; en ondertusſchen misbruiken onze Dichters en Kunſtenaars 't zelve meer dan de Ouden. Het Zinnebeeldige is een kleed, geen masker; het moet de voorwerpen verfraaijen, en dezelve niet verbergen: en derhalven klaar, juist en belangryk weezen. Deeze drie vereischten doen zich niet kenbaar genoeg voor, in de Graftombe, van welke wy handelen.

Ik begryp niet, welke de plaats des bedryfs is. Ik zie de Held van de trappen afkomen, zonder een huis te ontdekken, waar toe de trappen behooren. Beneden aan den trap roept de Dood, het dekkleed van een Grafzerk afligtende, den Held, die, ondanks de poogingen eener Vrouwe, *Frankryk* verbeeldende, uit eigen beweeging afklimt,

Digitized by Google

klimt, om zich, in volle wapenrusting, in het nauwe graf te laaten opsluiten. Zou men, dit bedryf beschouwende, niet gelooven, dat de Marschalk gaarne gestorven is, en ondertusschen was niemand gehegter dan hy aan het Leeven, en afkeeriger van den Dood.

Een Graftombe heeft alleen ten oogmerke de gedagtenis eens Dooden te vereeren: het komt, derhalven, vreemd in, iemand, dien men veronderstelt dood te weezen, als nog leevend te verbeelden. Ik geloof niet, dat men 'er een voorbeeld van by de Ouden zal aantreffen.

In een hoek van de Graftombe zie ik de afbeelding van *Hercules*, leunende op zyn knots, in een treurende houding. Men onderrigtte my, dat het de *Sterkte* verbeeldde: maar wat heeft de *Sterkte* hier te maaken? Men begrypt wel, dat de *Sterkte* een stervenden Krygsheld verlaat, maar niet hoe deeze zich bedroeft, als zy hem ziet sterven.

PIGALLE heeft, naar gewoonte, den Dood vertoond, in de gedaante van een Geraamte; doch deeze ongerymde gewoonte heeft alleen stand kunnen grypen in tyden van de *Gothische* Onkunde en Bygeloovigheid; wanneer de weder opkomende Kunsten nog in de algemeene barbaarsheid deelden. De berugte Doodendans, aan HOLBEIN toegeschreeven, en op honderd plaatzen naagevolgd, vertoont den Dood in die gedaante. Dit Zinnebeeld is aanstootelyk voor de Rede en goeden Smaak.

't Is zeker een zeer lomp en grof denkbeeld, de Godheid, welke de Menschen het leeven beneemt, in de gedaante van een Menschen Geraamte af te beelden; men zou even goed den boozen Geest der Pest kunnen voorstellen in iemand, met pestbuilen bezet, op 't sterven liggende. In verlichter tyden hebben bekwaame Kunstenaars, het betreeden pad volgende, deeze dwaasheid overgenomen. Wanneer men een Menschlyk Lichaam wil verbeelden met de beweegingen, eigen aan der Menschen Ledemaaten, moet men 'er het noodige aan geeven, om die beweegingen te volvoeren. Hoe nu kan die verzameling van beenderen, beroofd van spieren, zenuwen, handen en voeten, beweegen, vliegen, met een zeisen slaan, *enz.*

Maar het grootste gebrek in dit zo gebruiklyke Zinnebeeld is, dat het de verbeelding en de zinnen stoot: eene uitwerking, welke men bovenal moet schuwen in alle de voortbrengzelen der Kunste; altoos gedagtig, dat, het geen de *Schoone Kunsten* kenmerkt, 'er teffens de waar-

Digitized by Google

digheid en bekoorelykheid van uitmaakt, beſtaat in het denkbeeld en het gevoel van 't *Schoone* te verwekken. Wat nu is 'er verder vervreemd van allen denkbeeld van Schoonheid, dan de Afbeelding van een Geraamte, uitgezonderd misſchien voor een Ontleedkundigen?

Hoe veel beter kenden de Ouden den waaren aart der Kunſten? Wie zal ontkennen, dat een gevleugeld Wicht een ontſtooken Fakkel het onderſt boven keerende, om dezelve uit te blusſen, dat een Bloem, kwynende op zyn ſteel, of afgeſneeden, veel gelukkiger Zinnebeelden zyn, om den Dood aan te duiden, dan een van vleesch geheel ontbloot Geraamte? Die Ouden, die zo veel zorge droegen, om voor de verbeelding te verbergen het ſchrikbaarende, 't welk de natuur gelegd heeft in het denkbeeld van den Dood, die, in hunne Taal zo wel als in hunne Afbeeldingen, den Dood dikwyls met dezelfde trekken als den Slaap verbeeldden, wagtten zich wel, om denzelven onder eene zo walchlyke gedaante voor te ſtellen. FENELON, die het gevoelen der Oudheid en van het Schoone in zynen Geest en Smaak hadt, deedt *Telemachus* in de Hel daalen, en brengt, onder de Gedrochten, die den ingang bewaakten, *den Dood met holle oogen, met een bleeke en miskleurige huid.* —— Voor 't overige hebben alle hedendaagſche Kunſtenaars den Dood niet als een Geraamte verbeeld. In de *Zegepraal des Roems*, door TITIAAN, komt de Dood voor in de gedaante van eene Vrouwe, voor de voeten des Roems uitgeſtrekt liggende, met een doodshoofd aan haare zyde. Ik breng dit niet by, om dat ik het denkbeeld van TITIAAN gelukkig vind; maar het bevalt my beter dan een wandelend Geraamte.

Ongetwyfeld heeft PIGALLE, om een gedeelte van deeze afzigtige Gedaante te verbergen, aan dezelve een bekleedzel gegeeven, doch dit middel is willekeurig, 'er doet zich geen reden voor op. Alle dekzel moet tot kleeding dienen, of ſtrekken, om 't geen niet welvoegelyk vertoond wordt, te verbergen: en men kan met geene mogelykheid veronderſtellen, dat een Geraamte kleeding noodig, of eenige ſchaamte, hebbe.

't Is, in geenen deele, om deeze Graftombe, of den Vervaardiger van eere te berooven, dat wy deeze aanmerkingen in 't midden bragten. Verre zy van ons het denkbeeld, om den roem te willen bezwalken van eenen Kunſtenaar, dien wy hoogagten; doch wy oordeelden ons verpligt, vrylyk onze denkbeelden op te geeven, en aan ande-

ren

Digitized by Google

ren bloot te leggen; op de beginzelen, welke wy aanzien als weezenlyk tot verbetering van den goeden Smaak en en der Kunſten.

Wy haalen, derhalven, hier niet op, de bedilling, dat PIGALLE zyn Held een te kleine geſtalte gegeeven, en daar door een min heldhaftig voorkomen bygezet hebbe, dat hy de Grafzerk, aan de zyde des Marſchalks, niet heeft doen opligten, om hem een ruimer doorgang te verleenen. Deeze misſlagen, en eenige andere, worden ryklyk vergoed, door de ſchoonheden van het Weykſtuk in 't geheel. Het beeld van *Hercules*, in een eenvoudigen en grootſchen ſtyl gehouwen, drukt zeer ſchoon eene diepgaande droefheid uit. In het hoofd van den Marſchalk is desgelyks veel kragts van uitdrukking. En het Geraamte, waar over wy onze afkeuring zo breed te kennen gaven, heeft iets byzonder treffends, men vergeeve het ons te zeggen, dat het vól leeven is. Elk gedeelte voor 't overige drukt de waarheid op eene keurige wyze uit, en alles is met zeer veel netheids bewerkt, zonder dat de ſtoutheid 'er by lyde. Men kan niet ontkennen, dat de algemeene uitwerking, welke het baart, groot en ontzettend is, en dit alleen veronderſtelt eene zeldzaame en onderſcheide verdienſte.

VERSLAG, WEGENS DE VADERLYKE AGTBAARHEID, NOG IN EGYPTE, OP GELYKEN VOET ALS TEN TYDE DER AARTSVADEREN, STAND HOUDENDE; VAN DE WYZE, OP WELKE EEN VADER ZYNE KINDEREN BESTUURT; EN DE DIEPE EERBIEDENIS, MET WELKE DE EGYPTENAARS DEN OUDERDOM VEREEREN.

(Ontleend uit de *Lettres ſur l'Egypte*, *par* M. SAVARY.)

De Geſchiedenis plaatst de wieg des Menschdoms in 't *Oosten* Daar is het, dat Vaderlyke Agtbaarheid en Gezag eerst ontſtondt, en daar ook dat deeze nog in volle kragt ſtand houdt. In die Landen heeft een Vader alle de Tytels, door de Natuur aan hem geſchonken. Hoofd, Regter en Priester van zyn Gezin, voert hy daar bevel; hy beſlist alle geſchillen, en offert de Offeranden van de *Courban Beiram*. (*)

Ie-

(*) De *Courban Beiram* is een *Mahomethaansch* Feest, en 't welk ieder Vader des Gezins eene Offerande moet toebrengen, geëevenredigd aan zyn vermogen.

Digitized by Google

Ieder Gezin vormt een kleinen Staat, waar in de Vader de plaats van Oppervorst bekleedt. De Leden, uit welken dezelve zamengeſteld is, zyn aan hem met de banden van Bloedverwantſchap verbonden. Zy erkennen met alle wilvaardigheid zyne Magt, en onderwerpen 'er zich gereedlyk aan. De geſchillen, onder hun ontſtaande, worden voor zyn Regterſtoel gebragt, hy ſtrykt vonnis, zyn beſluit eindigt den twist, herſtelt de orde en rust. De Oudſte onder de Ouden houdt, als 't ware, den ſchepter in handen, en eene lange ervaarenis heeft hem geleerd, hoe hy dien moet gebruiken; doch in alle zaaken, het innerlyke des Bewinds betreffende, gaat hy naar vastgeſtelde Wetten, of oude Gebruiken, die de kragt van Wetten verkreegen hebben, te werk.

De Kinderen, in de vertrekken der Vrouwen opgebragt, verſchynen nooit in de algemeene zaal, bovenal wanneer 'er Vreemdelingen zyn. Als jonge Lieden 'er in worden toegelaaten, neemen zy eene diepe ſtilzwygenheid in agt. Tot manbaare jaaren opgegroeid, mogen zy zich in de geſprekken mengen: maar wanneer de *Cheik* (†) ſpreekt, zwygen zy, en luisteren met ingeſpannen aandagt. Elk ſtaat overeinde, als deeze in 't gezelſchap komt. Op alle openbaare plaatzen heeft hy den voorrang, en wordt hy allerwegen met onderſcheiding en eerbiedenis behandeld. Deeze gewoonte vondt reeds in *Egypte* plaats, ten tyde van HERODOTUS, en de eigendunklyke Regeering hier ſtand grypende, doet dezelve ſtand houden. ——— Wie durft onder een yzeren juk gekromd het hoofd opheffen? 't Zou eene misdaad weezen, in 't openbaar te toonen dat men Rykdom bezat. Alles wordt ten zorgvuldigſten vermyd, 't geen de gierigheid van ſchrapzugtige Dwingelanden kan gaande maaken. 't Is zelfs gevaarlyk, te laaten blyken dat men gelukkig is. Derhalven kan men alleen in zyn eigen Gezin rust en geluk vinden. Naardemaal de veiligheid der Maatſchappye afhangt van de éénigheid der Leden, bewaart het algemeen belang, gevoegd by de ſtem der Bloedverwantſchappe, de eendragt. 't Is in den ſchoot deezer Huisgezinnen, dat de heilige Wetten der Natuure in derzelver oorſpronglyke zuiverheid onderhouden worden. Een talryk Naakroost woont menigmaal onder 't zelfde dak.

Elken dag komen de Kinderen, de Kleinkinderen, en verdere, den Stamvader de hulde van tederheid en eerbiedenis brengen. Het vermaak van te meer bemind en geagt te worden, naar gelange hy in jaaren opklimt, doet hem vergeeten dat hy oud wordt. De vreugde en het genoegen zyns harten ſtraalen hem

(†) Het woord *Cheik* beteekent een *Oud Man*: de Oudſte van een Gezin neemt dien eerwaardigen Tytel aan; en wordt deeze naam ook aan Regeeringsperſoonen gegeeven.

Digitized by Google

hem ten oogge uit. Helderheid van geest dryft de rimpels van het aangezigt. Hy is vrolyk en toegeevend: en terwyl de hem omringende Jeugd de eenvoudigſte kleederen draagt, vertoont hy zich in een gewaad van de ſchitterendſte kleuren (†). Gelukkig te midden van zyn Huisgezin, nadert hy het graf; niet bemerkende, dat de dood gereed is hem den laatſten ſlag toe te brengen, ontſlaapt hy in de ombelzing zyner Kinderen. Lang duurt hun weenen en rouwklaagen; alle weeken ſtrooijen zy bloemen op zyn grafzerk, en herhaalen de lykzangen. De *Egyptenaars* hebben de gewoonte, om de Lyken te balzemen, niet meer; doch de gevoelens, welke aan deeze gewoonte de geboorte geeven, behouden.

Onder beſchaafder Volken, die min in den ouden huislyken ſtyl leeven, wordt de Ouderdom op verre na zo hoog niet geagt, en 't is niet zeldzaam, denzelven daar verſmaad te zien. De Ouderdom met gryze hairen moet 'er dikwyls zwygen voor den vermetelen baardloozen Jongeling, en ſpeelen als een Kind, om draaglyk in gezelſchap te weezen. Naar gelange het getal der jaaren hem drukt, en het vermaak zyns leevens vermindert, bemerkt hy, dat hy een last wordt voor de zodanigen, aan welken hy het leeven gaf. Wanneer hy de vertroosting en opbeuring meest behoeft, ontzeggen zy hem de verſchuldigde hoogagting, en ſluiten het hart, dat van liefde behoorde te branden, toe. Zyne zielsvermogens, met de jaaren afneemende, moeten de koesteringen der Kinderliefde misſen. 't Is by de beſchaafde Volken, dat zomtyds een eerwaardige Grysaart, die zich een teder Vader betoonde, gezegd mag worden te ſterven, langen tyd eer hy ten grave daalt.

Laat ons een gordyn ſchuiven voor een ſchildery, welke gelukkig niet algemeen is. De aandoenlyke tooneelen, die ik dagelyks in dit Land beſchouwde, vergden my deeze vergelyking af. Hier is het, dat de eerbiedenswaardige Aartsvader, wiens wit'e baard tot op zyn borst hangt, in hoogen ouderdom lacht, en een bevallig oog ſlaat op zyne Kleinkinderen, die hem komen ſtreelen. Zyn hart verwydert zich, op het gezigt van vier Geſlachten, om ſtryd bezig in hem de ſchatting der Kinderliefde te betaalen. Hy ſmaakt het zoete des leevens tot het laatſte oogenblik. Dit Volk heeft, in zyn ſtaat van onkunde, de eenvoudigheid der oude Zeden bewaard. Zy weeten niets van onze Kunſten en Weetenſchappen; maar, met de kragtdadige inſpraaken der Natuure, (gevoelens uit Boeken nimmer te leeren,) zyn ze geheel doordrongen, zy eerbieden dezelve, en ſmaaken 'er de vrugt van.

Het

(†) In *Egypte* bedienen Oude lieden zich alleen van kleederen met ſchitterende kleuren. Die onder de Jeugd van losſe Zeden zyn, durven ze aantrekken.

Digitized by Google

Het beweerde zou ik, door ontelbaare voorbeelden, kunnen ſtaaven. Ik vergenoeg my met het volgende geval op te haalen. Toen de Heer MAILLET. Conſul te *Groot Cairo* was, bewoogen de *Jeſuiten* het Hof van *Frankryk*, dat men eenige Kinderen der *Coptен* na *Parys* zou zenden, om daar in 't Collegie van LODEWYK DEN GROOTEN te worden opgevoed: met het bepaald oogmerk, om ze te onderwyzen in het *Roomſch Catholyk* Geloof, en dan weder na hun Vaderland te zenden, tot het bekeeren van hunne Landgenooten. Door groote beloften en blinkende uitlokzels van geld, verwint men de toeſtemming van eenige zeer behoeftige Ouders; maar toen het oogenblik der ſcheidinge van hunne Kinderen kwam, herleefde de Vaderlyke tederheid in alle haare kragt, en zy verkoozen liever tot hun voorgaanden armoedigen ſtaat weder te keeren, dan ruime leevensomſtandigheden te koopen voor eene opoffering, welke aan hun hart zo veel koſtte.

EEN NIEUW ZEER AANDOENLYK VOORBEELD VAN MENSCHLIEVENHEID.

Eene waare Geſchiedenis.

(*Uit het Engelſch.*)

Ingevolge van een jongſt by 't Staatsbeſtuur van *Engeland* genomen beſluit, om eenige Misdaadigers na de *Botany Baay* te zenden, om 'er eene Volkplanting op te rechten, kreeg de Bewaarder van het *Norwich* Gevangenhuis bevel, zodanige gevangе Vrouwen, als zich in de Gevangenis bevonden, na *Plymouth* te zenden, om gereed te zyn tot dies overtocht.

Drie Vrouwen, die reeds lang gezeten hadden, onder het vonnis, om overgevoerd te worden, zond hy, en werden overgeleverd aan de bewaaring van Mr. SIMPSON, Oppaſſer der Gevangenisſe. Een deezer ongelukkige Vrouwen was Moeder van een omtrent vyfmaandig Kind, 't geen zy tot dien tyd gezoogd hadt. De Vader van het Kind was een Misdaadiger, die onder het zelfde vonnis lag, en meer dan drie jaaren gevangen gezeten hadt. Herhaalde keeren hadt hy zyne begeerte, om deeze Vrouw te trouwen, te kennen gegeeven, en, ſchoon zelden toegelaaten het Kind te zien, 'er eene ſterke genegenheid voor aan den dag gelegd: en dat de Moeder haar eenigen troost vondt in de onſchuldige lachjes van het teder wicht, bleek uit de tedere bezorgdheid, waar mede zy het opkweekte. Toen het bevel tot haar vertrek kwam, betoonde de Man eene groote verlegenheid, als mede eene heevige begeerte om haar te verge-

Digitized by Google

gezellen. Hy verzogt mede te mogen vertrekken: doch, zo veele dergelyke aanzoeken gedaan zynde, kon 'er niet in getreeden worden. Het Vrouwsperſoon moest dus vertrekken zonder den Man, die aanboodt haar Egtgenoot te willen worden, op dat hy haar Metgezel en Beſchermer mogt weezen, gedurende een lange en verdrietige reis, en in een ver gelegen onbekend land. Het Kind bleef, egter, haar eigendom; dewyl de Wetten van *Engeland*, in welke de geest der Menschliefde, die dezelve hebben opgeſteld, doorſtraalt, het wreed bedryf, om een Kind van 's Moeders borst af te rukken, verbieden.

Toen Mr. SIMPSON met zyn Gevangenen te *Plymouth* kwam, bevondt hy, dat ze zouden geplaatst worden aan boord van een oud Schip, daar liggende, tot dat het Schip, om na de *Zuidzee* te ſtevenen, gereed zou zyn. Hy nam een boot, en voer derwaards, om zyne Gevangenen over te leveren. Eenige byzonderheden, waar van men deezen Bewaarder der Gevangenen te *Norwich* niet onderrigt hadt, verzuimd zynde, weigerde de Capitein ze in 't eerst over te neemen, en de ongelukkigen bleeven drie volle uuren in een open boot, eer zy overgenomen werden in haar nieuw elendigst verblyf. Verlof krygende om aan boord te gaan, ontdekt de Capitein dat een der Vrouwen een Kind by zich hadt, en ſloeg het volſtrekt af, dit wicht aan te neemen, zeggende, geen bevel te hebben, om Kinderen in zyn Schip te plaatzen. Noch de voorſpraak en ſmeekingen van Mr. SIMPSON, noch de angſten der Moeder, konden den Capitein beweegen, om het Kind by haar te laaten blyven, tot men naderen last van den Staatsdienaar ontving.

Mr. SIMPSON moest, derhalven, het Kind mede neemen, en de wanhoopige Moeder werd in het Gevangenisſchip gehouden, terwyl zy de ſchriklykſte vloeken uitſtortte over de wreedheid van den Man, onder wiens opzigt zy nu geſteld was; zweerende een einde aan haar leeven te zullen maaken, zo dra zy 'er middel toe vondt. Mr. SIMPSON, diep getroffen door de gadelooze beestagtigheid des Capiteins, en in zyn menschlievend hart niet minder aangedaan, door den hartſcheurende weedom der arme Vrouwe, en de ongelegenheid van den hulploozen zuigeling, beſloot, haar, indien het eenigzins mogelyk was, haar Kind weder te geeven. Geen weg ſtondt daar toe open, dan zich onmiddelyk in Perſoon by Lord SYDNEY te vervoegen: en in voorigen tyde met zyne Lordſchap eene zaak gehad hebbende, waar in Menschlievenheid te paſſe kwam, boopte hy wel te zullen ſlaagen, indien hy ſlegts toegang tot hem kon verwerven. Terſtond ging hy na *Plymouth*, en reedt, zo ras hy kon, na *Londen*, het Kind onder den weg, ſteeds op zyn knie houdende, laatende het zelve in de Herbergen, waar hy kwam, zo goed oppaſſen als hy kon.

Te *Londen* gaf hy het Kind aan eene zorgvuldige Vrouwe,

Digitized by Google

en vervoegde zich onmiddelyk na 't huis van Lord SYDNEY, noch zyne Lordschap, noch diens Secretaris waren te spreeken, althans werd hem dit gezegd door den Knegt; doch Menschlievenheid kreunt zich niet aan pligtplegingen: gedreeven door een hooger beginzel, werkt zy voort, zonder zich te laaten afschrikken door de vrees, van iemand aanstoot te zullen geeven. Men weigerde Mr. SIMPSON den toegang; doch te vergeefsch, want hy drong in een der kamers in, en verhaalde zyn geval aan een der Secretarisen, die 'er een aandagtig oor aan leende, en beloofde alles, wat in zyn vermogen was, te zullen aanwenden, om zyn menschlievend verzoek te ondersteunen; doch hy vreesde het onmogelyk te weezen, Lord SYDNEY in eenige dagen te zien: hy verzogt, nogthans, dien Heer, een Bevel, tot de wedergave van het Kind aan de Moeder, gereed te maaken, en besloot in de voorzaal te wagten; in hoope, dat hy, by geval, Lord SYDNEY mogt zien voorbygaan, en hem overhaalen om 't zelve te teekenen. ——— Gelukkig zag hy, naa een weinig wagtens, Lord SYDNEY de trappen afkomen, en liep onverwyld na hem toe. Zyne Lordschap beoonde zich natuurlyk in 't eerst ongenegen om te luisteren na een voorstel, hem zo onverwagt, en op eene zo vreemde wyze, gedaan; doch Mr. SIMPSON vermeldde hem terstond de reden van zyne indringende wyze van doen, en beschreef, met al de klem van taal, die een gevoelig hart opgeeft, het jammerlyk tooneel, waar van hy zo onlangs ooggetuige geweest was; zyne vrees te kennen geevende, dat de ongelukkige Vrouw, in de vervoering der woede, de handen aan haar zelve zou slaan. ——— Lord SYDNEY was zeer ontroerd, luisterde met aandagt na alle de omstandigheden des verhaals, beloofde, zonder eenigzins te marren, dat het Kind der Moeder zou worden wedergegeeven; ten zelfden tyde Mr. SIMPSON's moed en menschlievenheid pryzende. Deeze, hier door aangemoedigd, vervoegde zich verder tot de Menschlievenheid van zyne Lordschap, ten voordeele van den Vader des Kinds, 't welk even gelukkig slaagde: want Lord SYDNEY beval, dat deeze desgelyks na *Plymouth* zou gezonden worden, om het Kind en de Moeder te vergezellen, teffens beschikkende, dat zy zouden trouwen eer zy aan boord gingen; 'er byvoegende, dat hy zelve de kosten, welk 'er op liepen, zou betaalen.

Een der Secretarisen van zyne Lordschap schreef terstond na *Plymouth*, om de Vrouw te berigten, dat Mr. SIMPSON wel geslaagd was in zyn verzoek; en deeze het Kind bezogt, en de noodige bevelen tot het welbezorgen van 't zelve, geduurende zyn afweezen, gegeeven hebbende, vertrok hy na *Norwich*, waar hy de blyde tyding aan den ongelukkigen Vader van het Kind bragt. Deeze is een gezonde sterke knaap, betoonde zich hoogst dankbaar aan Lord SYDNEY en Mr. SIMPSON, agtte zich zeer gelukkig door deeze verandering der omstandigheden: en

't

Digitized by Google

't is te hoopen, dat hy, niettegenſtaande zyn voorgaand ſlegt gedrag, een nuttig Lid der nieuwe Volkplanting moge worden. Hy ging met Mr. SIMPSON op weg, die, naa de vermoeienisſen en bekommerdheden van zyne eerſte reis na *Plymouth*, drie dagen en nagten, zonder ſlaapen, gereisd hebbende, ongetwyfeld ruime vergoeding zal ontvangen, door de voldoening, welke hy moet ondervinden, in het middel geweest te zyn, om deeze ongelukkigen te redden uit eene bykans gadelooze verlegenheid.

Wy mogen hier aanmerken, dat Capitein PHILIPS, die de Gevangenen na *Botany Baay* zal overvoeren, een Heer is, wyd verſchillend in Character met den Capitein, die zich zo onmededoogend aanſtelde; doch hy hadt geen gezag, om 'er tusſchen beide te treeden.

Geen voeglyker ſlot kunnen wy aan dit verhaal geeven, dan de woorden van Mr. SIMPSON zelve, die den volgenden korten Brief, aan een Heer in *Bath*, ſchreef.

Myn Heer!

„ 't Is met de uiterſte voldoening, dat ik u myne behoude-
„ ne aankomst, met myn kleine vragt te *Plymouth*, berigt:
„ een bekwaamer pen dan de myne zou 'er noodig weezen,
„ om u de vreugde te beſchryven, waar mede de Moeder haar
„ Kind, en den voor haar geſchikten Egtgenoot, ontving.
„ Laat het genoeg zyn u te vermelden, dat hunne verrukking,
„ dat de traanen, welke zy ſchreiden, met de onnozele lach-
„ jes van het Kind, op het zien van de Moeder, die het zog-
„ gaande gehouden hadt, de traanen uit myne oogen deeden
„ rollen: met zeer veel aandoening ſcheidde ik van het Kind,
„ dat op myn ſchoot zo lang eene reis hadt afgelegd; maar de
„ zegenwenſchen, welke ik, in de herbergen, onder den weg
„ ontving, ſtrekten my tot eene ruime vergoeding." Ik blyf,

Uw Dienaar,

Plymouth, 16 Nov. 1786. JOHN SIMPSON.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Niets is 'er beſtendig onder de Zonne. In de waereld heeft eene onafgebrooke verandering plaats. —— Het een geſlagt gaat, het ander komt. Deze word gebooren, geene ſterft. De geheele natuur is aan oogenblikkelyke verandering onderworpen. De Siiſoenen verwisſelen. —— Nu maken de Velden de aanminnigſte vertooningen, dan zyn zy eene akelige en dorre woesteny gelyk. —— Na eenen donkeren nagt volgt een aange-

Digitized by Google

genaame dag, en op eenen blyden dag, ziet men eenen droevigen nagt volgen. De Zon die men 's morgens in het Oosten ziet ryzen, daalt des avonds in het Westen, de oogenblikken volgen op elkanderen, en in ieder oogenblik is verandering. Zodanig is de natuur van de waereld, aan geſtadige veranderingen onderworpen; terwyl de menſchen de geſtadige verwisſeling der dingen met genoegen aanſchouwen.

Welke zyn de droevige merkteekens van het afſchuwelyk Oorlog? Het zyn doorgaans verwoeste Landen, geplunderde Steden, bloedige Rivieren, gekneusde Bekkeneelen, beroofde Ingezetenen, verwilderde Zeden, en uitgeputte Schatkisten.

Gelukkig, ja driewerf gelukkig, zyt gy, ô Landen en Volken! die geregeerd en beſtierd word, alleen naar de regelmaat der beste Wetten; aan welken de eigenbelangers der Overheden ondergeſchikt zyn: waar de raadgeevers getrouw zyn, en dezelven het heil van Land en Volk beoogen. Dan, ongelukkig zyn die Volken en Landen, waar het eigenbelang alleen de dryfveer der Edelen is, aan welke alles word opgeofferd, zelfs het ganſche behoud eener Maatſchappy.

Hoogmoed, Nyd, Eigenbaat en Geveinsdheid zyn de rykſte bronnen van kwaad.

Niets kan in dit leeven de Rust en Vrede overtreffen. Een vergenoegd, een blymoedig, mensch, heeft altyd rust in zynen boezem; vrede in zyn gemoed, en eene aangename kalmte in zyne ziele. Maar een onvergenoegd, zwaarmoedig en ontevreden mensch heeft nimmer rust, geniet nooit de zoete vrugten van eenen aangenamen vrede. —— Over alles klaagt hy; niets is naar zyn genoegen; nauwlyks aanſchouwt hy het liefelyke daglicht der natuure, of zyn ongenoegen neemt een begin; en in alle beſtieringen weet hy wat te bedillen.

Hy, die een anderen Lesſen geeven moet, om zyn zedelyk karaćter te verbeteren, behoort eerst en vooral zich zelven Lesſen te geeven, en een ſtrikten regel voor te ſchryven aan zyn gedrag.

Kan 'er wel iets hatelyker bedagt worden, dan den Godsdienst te gebruiken, om iemand zynen perzoneelen wrok en haat te doen gevoelen? Der zulker gedrag is oorzaak, dat de Bedienaars des Euangeliums een algemeenen last opgeleid word; zo dat ze verſmading en veragting lyden moeten, die alleen de Huurlingen, door hun ſlegt gedrag, verdienen. Intuſschen daalt deze veragting van de Perſoonen af op de bediening; en de ſchoone, de kostelyke, Godsdienst, word 'er door in minagting, ja zelfs in de uiterſte veragting, gebragt.

Het Geld is by de meesten der menſchen de ſpil, waar op alles draait. Geld is het rad, 't geen alles in beweeging brengt. Voor het Geld moet alles zwigten. —— Voor het Geld buigen zich alle knien, en in eenen meêr of minderen graad is het Geld de Afgod, die van elk word aangebeeden. —— Geld verwoest de

Digitized by Google

de Landen, Geld doet wederom de Landen bloeijen. Geld bouwt Steden, rigt Paleizen op, en verandert ze wederom in puinhoopen. —— Geld regeert de ganſche waereld; Geestelyken en Waereldlyken, Koning en Onderdaanen, allen worden zy door het Geld geregeerd, en zonder het zelve geraakte alles buiten beweeging.

Al wat leeven ontfangen heeft, verliest dat kostelyk pand niet dan met den grootſten weerzin. —— Al het gedierte beſchermt met alle zyne magt het dierbaar leeven. —— De mensch, over het algemeen, doet het zelve, en agt niets zo dierbaar als het leeven; hierom poogt hy op alle mogelyke wyzen hetzelve te rekken en te verlengen; en dit doet hem zo menigmalen klagen over deszelfs kortheid. —— Dan, een oud Wysgeer berispt deze algemeene klagt der menſchen, en zegt: „dat het leeven der menſchen niet zo kort zal bevonden worden, als men doorgaans voorgeeft, maar integendeel uitſteekend lang; indien de menſchen ſlegts hun vermogen willen aanwenden, om van den tyd hunnes leevens een goed en neerſtig gebruik te maken."

Men vind menſchen in de zamenleeving, dien het zo eigen is, op alles, wat hun ontmoet, wat te zeggen te weeten, dat ze zelden of nooit iets zullen zien, of 'er is, volgens hun begrip, een gebrek aan; het is niet wel geplaatst, of dit of dat moet 'er nog by komen. —— Zo oordeelen zy ook over de daden van hunnen evenmensch. —— Ze zyn doorgaans ſtout, om elk in het aangezigt te zeggen, wat ze ſlegts denken. —— Men hoort zulke menſchen niet zelden zeer tegenſtrydige oordeelen vellen. —— Het geen zy in den eenen pryzen, kunnen zy dikwils in eenen anderen, in den hoogſten graad, laken. —— Ja, in eenen adem hoort men zomtyds daden afkeuren van den eenen, die men hem van een ander mensch hoort goedkeuren. — Dan, zy, die dus handelen, zyn doorgaans menſchen van middelmatig verſtand; ze zyn wel de kwaadſten niet van aart, doch ze hebben zelve veelal groote gebreken, en doen zeer veele zaken, die al de waereld moet afkeuren.

Alle menſchen zyn natuurlyk vry gebooren. —— De ſlaverny is het gewrogt van eenen Tyran. —— Gelukkig die Landen, waar de vrye halzen niet gedwongen worden, zich te bukken onder het drukkend juk van ſlaverny! —— Al wie eene opperheerſchappy wil invoeren, is bezig om de ketens van ſlaverny te ſmeeden, waar mede men een vry Volk poogt te kluisteren. — Het verblinde Israël ſchreeuwde om eenen Koning. —— God ſchonk hun, maar in zynen toorn, eenen Koning; en deze klonk eerlang een vry Volk in de kluisters der ſlavernye. Men zag te laat zyn misſlag. —— Dat Israël aan alle vrye Volken tot een baak verſtrekke!

Vaak overlegt de mensch by zich zelven, wat hy al zal verrig-

Digitized by Google

rigten; hoe zyne zaken aanleggen; welke vermaken genieten; ——— welke zyn tyd van arbeiden, en welke zyn tyd van rust zal wezen. ——— Dan, hoe lange zal het dikwils duuren, voor hy vermaak kan genieten! duizend onvoorziene toevallen houden hem van het zelve te rug; ——— terwyl de rust nog op eenen veel wyderen afstand van hem is. ——— Weet men niet, leert de bevinding het niet onweerspreekelyk, dat dit alles niet van ons, maar van eene hoogere magt, afhangt; die, zo het aan dezelve niet behaagt, duizend wegen heeft, om te beletten, dat wy noch het een, noch het ander, verkrygen. Alles hangt van die oneindige magt af, dewyl 'er niets is, of het staat onder zyne alwyze bestiering. ——— Voor ons is het verborgen, wat de dag van morgen zal opleveren. Zelfs zyn wy van niets zeker dan van dat oogenblik, in welke wy zyn, van het volgende zyn wy al geen meester. ——— De dingen dezer waereld zyn zeer onzeker, en aan duizend en duizend wisselvalligheden onderhevig; ——— duizende gevallen kunnen 'er gebeuren, van ons onberekend, van ons niet voorzien of verwagt; welke alle, tot de minste toe, dienen, om ons in onze voorneemens te dwarsboomen; die ons alle gelegenheid ontneemen, om onze begeerten, het einde onzer verlangens, te verkrygen ——— Het is het werk dierhalven van een wys man, die oogenblikken, welke hem geschonken worden, wel te gebruiken; den tyd, van welken hy meester is, wel aan te leggen, ten zynen eigen en algemeenen nutte; want wy moeten niet slegts ons zelven, maar vooral het algemeene welzyn onder het oog houden, en wel zo, dat we grootmoedig genoeg zyn, om daar aan onze byzondere belangens te kunnen opofferen. ——— Dan, om onzen pligt te betragten, moeten wy wel zorgen, dat we dien niet uitstellen, en wanen, dat ons eene betere en geschiktere gelegenheid zal voorkomen, om daar aan te voldoen. ——— De dag van morgen is dikwils in onze magt niet; ——— met uitstel is dikwils alles verlooren; ——— daar by schiet de tyd zeer vlugtig voorby. ——— Yder oogenblik is weg, voor wy 'er aan gedenken; ——— sneller dan onze gedagten, ——— en de eens voorby zynde tyd keert in eeuwigheid niet te rug: ——— al wat voorby is, is verdweenen, gelyk een ligte damp, welke geene tekens, of voetstappen, agter laat, dat zy 'er immer geweest zy.

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERGELYKENDE BESCHOUWING VAN HET GOED EN KWAAD IN DEEZE WERELD; STREKKENDE, OM AAN TE TOONEN, DAT DERZELVER BESTUUR GEREGELD WORDT, DOOR ONEINDIGE WYSHEID EN ONBEGRENSDE GOEDHEID.

(*Ontleend uit de* Sermons *van Dr.* PRICE.)

„ Op de groote Vraagſtukken. Is 'er niet zo wel Kwaad „ in de Wereld als Goed? —— En, hoe kan van „ dit vertoon der dingen reden gegeeven worden, indien „ de Maaker der Wereld volmaakt goed is? geeft Dr. „ PRICE ten antwoord."

Men moet bedenken, dat het Kwaad, 't geen in de Wereld voorkomt, door het Goed wordt opgewoogen, en, in dit geval, over het oogmerk der GODHEID oordeelen, uit het heerſchende in haare Werken, en dit is, buiten tegenſpraak, Geluk. Schoon wy dikwyls zien, dat byzondere Perſoonen ſmert lyden, en zomtyds met zwaardrukkende rampſpoeden worſtelen, is zulks nogthans, in geenen deele, de algemeene ſtaat der Wereld. —— Alle de geſlachten der Dieren, rondsom ons heenen, zyn duidelyk tot Geluk geſchaapen, en hunne natuurlyke en gewoone ſtaat is een ſtaat van Gezondheid, gepaard met zekere maate van Genot. Pyn en Ongemak loopen buiten den gewoonen gang der Natuure, en dit brengt te wege, dat ze, voorvallende, vergroot, en ten breedſte uitgemeeten, worden. Eéne treffende Ziekte herdenkt men, en ſpreekt 'er zyn leeven lang van; ſchoon dezelve, door veele jaaren van Gezondheid, Gemak en Ruste, vergoed, en bykans tot niet gebragt worde. In de daad, ik geloof, dat de maate van Heilgenot, die van volſlaagen Onheil, in 't beſtaan van alle leevende Schepzelen, veel grooter is dan wy gaarne willen erkennen; en dat het laatſte, indien wy dit zuiver met het eerſte konden vergelyken, en 'er regt-

Digitized by Google

maatig over oordeelen, ons niet meer zou voorkomen dan de ſchaduwen in eene ſchoone Schildery, of de wantoonen in een groot Concert.

Ten anderen, ſtaat hier in aanmerking te neemen, dat een groot gedeelte van het Kwaad in de wereld zigtbaar blykt, onder de noodzaaklyke middelen tot het Goed te behooren, en ingerigt is tot dat oogmerk. —— De eerſte bedenking alleen zou genoegzaam weezen, om GODS Goedheid, in het toelaaten des Kwaads, te verdeedigen: want het is zeer onredelyk, zich te verbeelden, dat elk weezen, geduurende zyn ganſche beſtaan, van alle ſmert, hoe genaamd, ontheeven zou zyn. Goedheid vordert de voortbrenging van Geluk, en dit wordt even zeer voortgebragt of het Geluk van een weezen zo veel Heilgenot is, onvermengd met Smerte, of dezelfde maate van Heilgenot, waar in het Geluk de blykbaare meerderheid heeft van Ongeluk. —— Maar wy behoeven het hier by niet te laaten berusten. De Onaangenaamheden, met de Aangenaamheden vermengd, zyn noodzaaklyk tot het ſmaaken der laatstgemelde. Dezelve blyken beſtemd te weezen, niet om haars zelfs wille, maar altoos om eenig goed, daar aan verbonden, te wege te brengen, of ſtrekkende tot byzonder heil van de weezens die ze lyden. —— De prikkelingen des Hongers, by voorbeeld, zyn noodig om ons aan te zetten tot het neemen van voedzel. De ſmerten, veroorzaakt door eene Wonde, of door Ziekte, zyn noodig om ons behoedzaamheid voor onze Lichaamen te leeren; zonder zodanige ſmertlyke aandoeningen, zouden wy ons zelven zo verre veragteloozen, dat wy gevaar liepen van om te komen door elke Kwaal, welke ons aangreep, en elk geval, 't geen ons ontmoette. —— Volkomen op dezelfde wyze zyn de moeilyke aandoeningen van Zelfverwyt en Knaaging de noodzaaklyke wederhoudmiddelen van Boosheid, en ſtrekken, om ons op 't pad van Deugd en Pligt te doen wandelen. In deeze, en ontelbaare andere, gevallen zyn de Onaangenaamheden van eene heilzaame en vriendlyke ſtrekking. Zy dienen tot geneesmiddelen tegen het Kwaade, en tot behoedmiddelen tegen gevaar en elende: wel verre, derhalven, van een bewys tegen GODS Goedheid op te leveren, verheffen zy daar van zo wel bewyzen als onze uitgeleezendſte Genietingen.

In zamenſtemming hier mede, moet ik doen opmerken, dat veele der Rampen, over welke wy klaagen, de uitwerkzels zyn van ſchikkingen en vaſtſtellingen, in 't Heelal noo-

Digitized by Google

noodig tot het voortbrengen van het grootſte Geluk. —— 't 's volſtrekt noodzaaklyk, dat de zaaken der Wereld beſtuurd worden door algemeene Wetten, eenpaarig en onveranderlyk werkende in gegeevene omſtandigheden. Was dit de geſteltenis der Natuure niet, 'er zou geen zodanig iets weezen, 't welk wy de geregelde loop der Natuure noemen: niemand zou weeten wat hy te wagten hadt, van 't geen hy verrigtte; 'er kon geene Bedagtzaamheid, geen Vooruitzigt, plaats hebben, en het uitoefenen van eenige der werkzaame vermogens zou verbannen zyn. Maar het loopt, ten zelfden tyde, in 't ooge, dat het gevolg van zulk eene geſteltenisſe, by zommige gelegenheden, ſmert en lyden moet weezen. Het gevolg, by voorbeeld, van de algemeene werking der Zwaartekragt, kan niet nalaaten te wege te brengen, dat eenigen hun Leden breeken, of door een ontydigen dood omkomen: maar hy, die, te deezer oorzaake, wenschte, dat 'er geen zodanig eene wet als die der Zwaartekragt ware, of dat dezelve werd opgeſchort, wanneer zy eenig leed kon te wege brengen, zou wenſchen, dat het geheele maakzel der Natuure verwrikt en 't algemeen geluk verwoest wierd, alleen om eenige weinige ongelukken te voorkomen. —— Ten deezen zelfden opzigte mogen wy ſtellen, dat de oogmerken der Goedheid het beſtaan van Schepzelen van allerlei rangen in de wereld vorderen; en teſſens dat zy in derzelver beſtaan van elkander afhangen. Buiten zulks zou 'er geen kring van werkzaamheid voor die Weezens zyn, geene gelegenheid om goed te doen aan onze medeſchepzelen; en, by gevolge, geene mogelykheid van Deugdsbetragting in dat geval, 't welk ons tot de Volmaaktheid der Godlyke Natuure het naaste opvoert. Eene verſcheidenheid, derhalven, in de rangen der Weezens; eene afhangelykheid derzelven van elkanderen, en, in 't algemeen, onvolmaaktheden en ondergeſchiktheden onder dezelve, en eene wisſelvalligheid van ſtaat, zyn noodzaaklyk om dat Geluk mogelyk te maaken, 't welk gelegen is in de beoefening van de redelyke en zedelyke vermogens. Doch het is openbaar, dat hier uit een blootſtaan voor onheilen moet voortkomen, en, in veele gevallen, het ongeluk van byzondere Perſoonen, ja, dat zomtyds mogelyk dat Onheil zich zeer algemeen uitſtrekke. —— Met één woord: Sluit uit de Wereld die Vryheid, welke wy dikwyls zo deerlyk zien misbruiken; ſluit buiten dezelve alle behoeften, alle ondergeſchiktheden, alle ge-

gevaaren en verliezen; ſtelt alle Weezens gelyk, en ontbloot ze te eenemaal van den invloed op elkanders werkzaamheid, en gy zult geen Schepzel iets te doen overlaaten. De geheele redelyke Schepping zal ſlaapen, en al dat Geluk, zo waardig voortgebragt te worden, zult gy wegweeren.

Uit deeze aanmerkingen, welke ik genoegzaam oordeel ter beantwoording der voorgeſtelde Vraagſtukken, blykt, dat het Kwaad, 't geen wy zien, met het goede vergeleeken, onvergelyklyk klein is; dat het gehouden moet worden voor een noodzaaklyk gevolg van eene geſteltenisſe, op de beste wyze gevormd om het grootſte Goed te wege te brengen. Niettegenſtaande alle aftrekkingen, welke men maakt, uit hoofde van de ongemakken en onheilen deezer Wereld, zal eene juiste waardeering van derzelver ſtaat ons overtuigen, dat zy het werk is van onbegrypelyke Goedheid. Om de Wereld te doen beantwoorden aan het denkbeeld van Kwaadwilligheid in den Maaker, zou het tegendeel, in meest alle gevallen, moeten plaats vinden. Gaarne wenschte ik in ſtaat te weezen, met eigen kleuren af te maalen, hoedanig eene Wereld men zou hebben mogen wagten, was Elende te ſcheppen het oogmerk der Godheid geweest.

Ramp zou, in dit geval, blyken, het oogmerk der Natuure te weezen in alle haare beſtemmingen; en Goed zouden wy bevinden (even gelyk wy nu Kwaad) altoos het gevolg te weezen of van eenige ſchikking om algemeene Elende te veroorzaaken, of van eenig onnatuurlyk geweld en omkeering. In 't geheele beſtek der Natuure zou zich een wreed oogmerk opdoen; en al die Wysheid van GOD in zyne Werken, welke wy nu bewonderen en aanbidden, zouden wy dan moeten vloeken als eene beſchikking om jammer uit te breiden, de ſmert ſcherpſteekender en langduuriger te maaken. De gewoone toeſtand van elk Weezen zou verre van een ſtaat van gemak en genot, vol onrust, kwyning en benaauwdheid, zyn. De laagere Dieren en de geheele onbezielde Natuur, zouden, in ſtede van mede te werken, tot ons vermaak en genoegen, alleen ons aanbasſen en tot plaagery verſtrekken. De By zou geen Honig, de Roos geen geur geeven, de Velden het vrolyk lachend Groen en veelkleurig Bloemtapyt derven; het Vuur zou ons zengen zonder ons te verwarmen; het Dachlicht onze oogen doen ſcheemeren, zonder vervrolyking; elke Ademhaaling onze borst als door-

Digitized by Google

doorſnyden; de Begeerten en de Zinnen zouden de werktuigen van pyniging, en nooit van eenig genoegen, weezen, dan alleen, in gevalle zy, door bykomende oorzaaken, van den gewoonen weg afweeken. Ieder aanraaking zou voor ons weezen als het verbinden eener ſmertlyke wonde, wat wy proefden den bitterſten ſmaak, en elk geluid den krasſendſten toon, hebben. Onze Verbeeldingskragt zou ons geene andere dan ſchrikbeelden voor oogen ſchilderen, diepe en beſtendig byblyvende zwaargeestigheid ons vermeesteren, en onze Rede alleen dienen om ons te doen opmerken, in welk een jammerſtaat wy verkeerden. Wat wy thans Genoegen noemen, zou niets anders weezen dan een tusſchenpoozend ontſlag van Pyniging; en wy zouden tot de pligten, noodig ter Zelfbehoudenisſe, aangedreeven worden door een vermeerdering van pynlyke aandoeningen, veroorzaakt door derzelver verwaarloozing. Of, indien wy, ten eenigen ſtonde, iets, 't welk Geluk mogt heeten, proefden, het zou, (gelyk tegenwoordig de vlaagen van pyn,) vlugtig en zeldzaam weezen, en alleen beſtemd, om ons, door het proeven van het tegendeel, een ſcherpſnydender gevoel van ons Ongeluk by te zetten. —— In den tegenwoordigen ſtaat der Wereld loopen onze ſmerten, als zy hevig knellen, ſchielyk af, of maaken een einde aan ons beſtaan. Doch, in dien ſtaat, welken ik my thans verbeeld, zou 'er geene zo gunſtryke ſchikking plaats vinden: want onze Lichaamen zouden waarſchynlyk zodaniger wyze gevormd weezen, dat ze de uitgezogtſte pynen konden verduuren: en wy zouden, ten zelfden tyde, afgeſchrikt worden van de handen aan onszelven te ſlaan, weetende, dat wy, door een verhaasten dood, ons te ſpoediger overbragten in eenen ſtaat van nog grooter elenden, die eeuwig zou volduuren.

Doch ik moet hier ophouden. Ik weet, gy deinst met ſchrik te rugge van dit tafereel. Zodanig, nogthans, en oneindig erger dan ik kan afſchilderen, zou de ſtaat der Wereld weezen, was dezelve geſchaapen om ons Onheil te doen lyden. Doch de waare ſtaat der dingen verſchilt daar van hemelsbreed, en wy mogen beſluiten dat de Maaker een goed Weezen is. —— Dat wy dan juichen over ons beſtaan: dat wy vrolyk opwaards zien. —— Waarlyk, GOD is GOED! Dit is de ſtem der Rede. Dit roept ons de geheele Natuur toe.

('t Vervolg ter naastkomender gelegenheid.)

Digitized by Google

WAARNEEMING, WEGENS HET NUT DER IPECACUANHA IN EEN AANHOUDENDEN HOEST. Door * * *, M. D.

Zeer beroemde Geneesheeren hebben de zachte Braakverwekkende Middelen in *Catarrhas pulmonum* als zeer heilzaam gepreezen, niet zo zeer, om, door het gebruik deezer middelen, Braakingen te verwekken, als wel, door de ontbindende kracht deezer middelen, de taaije flym te verdunnen, en deszelfs loozing te bevorderen. Meer dan eens, hebben wy ons, in dit geval met voordeel bediend, van de bereidinge uit het Antimonium: doch het is ons altoos gebleeken, dat, over het geheel genoomen, de *Ipecacuanha* boven deeze de voorkeur verdient, om redenen, dat zy by veele Lyders minder braakingen verwekt, wanneer men de giften klein genoeg maakt, en men bovendien zorgt dat het middel versch is — en hierin zyn wy nog onlangs, door de volgende Waarneeming, bevestigd geworden. Een Jongeling, van byna veertien jaaren, kreeg, naa eene belette uitwaaseming, benaauwdheid op de borst, met hoest. —— Men nam terstond zyne toevlugt tot eene ruime Aderlaating en Purgeermiddelen, gelyk de gewoone Geneeswyze doorgaans medebrengt, zonder eens meer aan de gouden les van den Vader der Geneeskunst te denken — namentlyk, dat men geene ontlastinge moet maaken voor en al eer de stoffe daartoe geschikt en ryp gemaakt is: — de hoest des Lyders bleef aanhouden, niettegenstaande men met zogenaamde Bechica en Laxeermiddelen bleef aanhouden. —— Daar waren alle tekenen van een scherpe Pituita, wanneer ik by den Lyder geroepen wierd, — om welke stoffe te verdunnen, ik terstond myne toevlugt tot de Kermes Mineralis nam, dan dit middel, zo wel als de overige bereidingen uit het Antimonium, verwekte, zelf by de geringste gifte, Braakinge, waarom de Lyder weigerde dezelve voort te gebruiken. Een Spaansche Vliegenpleister, tusschen de schouderbladen, gaf voor eenigen tyd slegts verligting, en ik besloot, de *Ipecacuanha* in zeer kleine giften voort te schryven, met dat gelukkig gevolg, dat, naa een aanhoudend gebruik van byna drie weeken, de hoest en benaauwdheid op de borst byna geheel geneezen was, en de Lyder, door het gebruik der Koeijen-Melk, volkomen herstelde.

NA-

Digitized by Google

NATUURLYKE HISTORIE DER DUIKEREN.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

Hoewel veele Water-vogels de gewoonte hebben om te duiken, zelfs tot den grond des waters, om dus hun prooi te zoeken, heeft men den naam van *Duikers*, (*) aan een klein byzonder Gezin van Duikende Vogelen, gegeeven, die van de andere daar in verſchillen, dat zy een rechten en ſcherpgepunten Bek, en de drie Voorvingeren door een geheel Vlies zamengevoegd hebben, 't geen met een rand langs den binnenſten vinger loopt, van welken, egter, de agterſte is afgezonderd. De *Duikers* hebben, daarenboven, kleine en ſcherpe Nagels, een zeer kleinen of bykans geen Staart, de Pooten zeer plat, en geheel agterwaards geplaatst, de ſchenkels als in den Onderbuik verborgen, eene ſchikking, zeer goed tot het zwemmen; maar zeer ongunſtig om te loopen. De *Duikers* zyn, even als de *Aarsvoeten*, op den grond verpligt zich recht overeinde, en bykans in een loodlyn regten ſtand, te houden, en kunnen in hunne beweegingen zeer bezwaarlyk het evenwigt bewaaren, terwyl zy, in 't water, zich zo ſnel en vaardig weeten te redden, dat zy den kogel, op hun gemikt, ontwyken; duikende, zo ras het ſchot afgaat en zy het vuur zien, onder 't water. Vogelſchieters, wel afgerigt om deeze Vogels te treffen, draagen daarom zorg, dat zy door een beſchutzel van zwaar papier, aan den ſnaphaan vast gehegt, de flikkering van 't ſchot, voor 't oog des Vogels, verbergen. 'Er zyn verſcheide ſoorten in dit Geſlacht, van welke wy de voornaamſte zullen beſchryven.

De *Groote Duiker* heeft bykans de grootte en geſtalte van een *Gans*. Hy is bekend op de Meiren van *Zwitzerland*; en de naam van *Studer*, daar aan gegeeven by het Meer van *Conſtance*, duidt, volgens GESNER, zyne logheid

(*) De *Duiker* draagt in 't algemeen in 't Grieksch den naam van Α'ιθυια, in 't Hebreeuwsch en Perſisch heet hy *Kaath*, in 't Arabisch *Semag*, in 't Latyn *Mergus*, in 't Italiaansch *Merpo*, in 't Engelsch *Diver*, in 't Hoogduitsch *Ducker*, in 't Fransch *Plongeon*, in 't Groenlandsch *Niviarſoak*.

Digitized by Google

heid aan op den grond, als mede zyn onvermogen om te gaan, ondanks de poogingen, welke hy met pooten en vleugelen doet. Hy is in 't water alleen in zyn element, beweegt zich daar zeer gemaklyk en vaardig; hy duikt zeer diep, en zwemt geheel onder 't water, honderd ſchreden ver, zonder ter ademhaaling boven te komen; eene hoeveelheid van lugt, beſlooten in de uitgezette lugtpyp, verſchaft, geduurende dien tyd, ademhaaling aan dit gevleugeld tweeſlachtig Dier, 't geen meer tot de Dieren der Lugt dan des Waters ſchynt te behooren. Zy doorſtreeven vrylyk, en in allerlei rigtingen, het water; zy vinden 'er hun voedzel, verblyf- en ſchuilplaats: want, indien 'er zich een Roofvogel in de lugt vertoont, of een Jaager op den oever verſchynt, zoekt de *Duiker* zyne behoudenis en lyfberging niet in de vlugt; hy duikt, verbergt zich onder 't water, en onttrekt zich aan het oog zyner vyanden: maar de Mensch, veel ſterker door zyne behendigheid, dan door zyne kragt, legt hem laagen, te midden van zyne gewaande vryplaats; een net, een ſnoer met een Vischje daar aan, verſtrikt hem; hy wordt gevangen, als hy zyn prooi ophapt, en ſterft, als hy zich wil voeden, in het Element, waar op hy gebooren is: want, men vindt het nest der *Duikeren* op het water, te midden van groote biezen, wier wortel in 't water hangt, zy vervaardigen dit nest, gelyk ARISTOTELES wel heeft opgemerkt, vroeg in 't Voorjaar. —— Eenige Waarneemers hebben geſchreeven, dat de *Groote Duiker* een zeer ſtilzwygende Vogel is; doch GESNER eigent hem een byzonder en vry ſterk geſchreeuw toe; misſchien hoort men hem zeldzaam. De *Groote Duiker* is van boven bleek grauw, met donkerder gemengeld, en als met witte wolkjes afgezet: boven op den Kop en den Hals, die beneden een halven halsband heeft, is vercierd met dezelfde kleuren, welke ſtuiten op ſchoon wit, van de Borst en het Onderlyf.

De *Kleine Duiker* gelykt zeer veel na den *Grooten*, wat de kleur der Pluimadie betreft, het Voorlyf is wit, de Rug, de Hals en Kop aschgrauw, overal bezet met witte ſtipjes; doch hy is veel kleinder, de grootſte kunnen ten meesten één voet en negen duimen haalen, van het einde der Bek tot het uiterſte van den Staart; twee voeten tot het uiterſte der Nagelen, en zy hebben twee en een halven voet vlugts: terwyl de *Groote Duiker* meer dan vier voeten vlugts heeft, en twee en een halven voet haalt,

van

Digitized by Google

van den Bek tot de Nagelen. Voor het overige zyn hunne natuurlyke geaartheden bykans dezelfde.

Ten allen tyde zien wy de *Duikers* van deeze ſoort op onze Meiren, welke zy niet verlaaten, dan wanneer het ys hun noodzaakt, zich na de Rivieren en ſtroomende wateren te begeeven; zy vertrekken 's nagts, en verwyderen zich zo weinig mogelyk van hunne eerſte woonplaats. Ten tyde van ARISTOTELES hadt men reeds opgemerkt, dat de Winter ze niet geheel deedt verhuizen. Deeze Wysgeer zegt, dat hun broedzel uit twee of drie Eijeren beſtaat; maar onze Jaagers verzekeren, dat 'er drie of vier in 't nest gevonden worden; 'er by verhaalende, dat, wanneer men het nest nadert, de Moeder het verlaat, en onder water duikt, en de even uitgekomene jongen zich in 't water werpen, om haar te volgen. Voor het overige is het altoos met groot geraas, en eene geweldige beweeging van vleugelen en ſtaart, dat deeze Vogels zwemmen en duiken. De beweeging hunner Pooten, in 't zwemmen, is niet van vooren na agteren, maar zydelings. De Heer HEBERT heeft deeze beweeging waargenomen, een deezer *Duikeren* gevangen houdende, die, aan een lang touw zwemmende, altoos deeze richting hieldt: hy ſcheen niets van zyne natuurlyke vryheid verlooren te hebben; hy bevondt zich, ſchoon gevangen, op eene rivier, waar hy aan Vischjes genoeg aas vondt.

Van de kusten van *Picardye* is ons een *Duiker* gezonden, zeer gelykende naar onzen *Kleinen Duiker* der Rivieren: hy vertoonde zich daar bovenal in den Winter, de Viſſchers noemden hem *Chat Marin*, of *Zeekat*; dewyl hy veel vischkuit verſlindt. Des Zomers gaan zy heen, en ſchynen dien tyd, verder Noordwaards op, door te brengen: eenigen, egter, nestelen, naar 't berigt der Bootsgezellen, in de *Sorlings* op de klippen, waar op zy niet kunnen komen, dan door met een ſprong uit het water zich te begeeven, geholpen door de zeegolven: want van 't land kunnen zy, zo min als de andere *Duikers*, zich ter vlugt begeeven; zy kunnen zelfs alleen op 't water loopen, over 't welk zy zeer ſnel zwemmen, het agterlyf in 't water houdende. —— Deeze Vogel komt met den vloed in den mond der Rivieren; de kleine wytingen, de kuit van ſteur, en kongeraal, maaken zyn geliefdſte voedzel uit; dewyl hy bykans zo ſnel zwemt als andere Vogels vliegen, en duikt als een Visch, heeft hy alle mogelyke voordeelen, om een hem ontzwemmenden prooi te

Digitized by Google

vangen. De jongen, min afgerigt en min geoefend dan de ouden, eeten ſchulpvischjes: met dit alles zyn oude en jongen, ten allen tyde, zeer vet.

In 't Noorden onthouden zich *Duikers*, welke eene byzondere melding verdienen, als die op *Fero* Eilanden den naam van *Imbrim* draagt, en op de *Orcadiſche* Eilanden *Embergooſe* geheeten wordt. Hy is veel grooter dan een *Gans*, haalende bykans drie voeten, van den bek tot de Nagelen gemeeten, en hebbende vier voeten vlugts. Zeer opmerkenswaardig is deeze Vogel, van wegen een als uitgeſneeden halsband, met kleine langwerpige ſtreepen, beurtlings wit en zwart: de grondkleur, over welke deeze band heen loopt, is zwart, met een groenen weerſchyn aan den Hals, en een violetkleurige aan die des kops. Het bovenſte gedeelte der Pluimadie is in den grond zwart, geheel met witte ſtipjes doormengd: het Onderlyf is ſchoon wit.

By zeer ſtrenge Winters, vertoont zich deeze *Duiker* op de kusten van *Engeland*, en heb ik 'er, in den Winter des Jaars 1780, een ontvangen, op de kust van *Picardie* gedood; doch op alle andere tyden verlaat de *Imbrim* de *Noordſche* Zeeën niet, en heeft zyn doorgaand verblyf op de *Orcadiſche* en *Fero* Eilanden, op de kusten van *Yſland* en *Groenland*: want men kan in hem gereedlyk den *Tuglek* der *Groenlanderen* ontdekken.

Eenige Noordſche Schryvers, als HOIERUS, Génecsheer te *Bergen*, hebben beweerd, dat deeze Vogels onder 't water de nesten maakten, en de jongen broedden (†), 't geen, wel verre van waarheid te zyn, verre van waarſchynlykheid zelve vervreemd is; en 't geen men elders leest (§), dat de *Imbrim* de Eijeren onder de vleugelen draagt, en ze, dus overal met zich voerende, uitbroedt, dunkt my even fabelagtig. Alles, wat wy uit die vertelzeltjes kunnen opmaaken, is, dat deeze Vogel op de kanten van ontoeganglyke kusten nestelt, en dat niemand tot nog zyn nest heeft waargenomen.

Een andere *Duiker* is 'er, by de *Zweeden* en *Laplanders* bekend onder den naam van *Lom*, of *Lomme*, zo veel zeggende als *Kreupele*: een naam, die den waggelenden gang deezer Vogel, als hy op 't land is, aanduidt; doch hy be-

(†) Zie SIBBALD.
(§) *Transactions Philoſophiques*. No. 473. p. 61.

Digitized by Google

bevindt 'er zich niet veel, zich meest in 't water onthoudende; hy nestelt aan den waterkant, op woeste kusten: weinigen hebben zyn nest gezien, de *Yslanders* willen, dat het Wyfje de Eijeren, in volle zee, onder de vleugelen uitbroedt (†), dat is niet waarschynlyker dan het broeden van den *Imbrim* onder 't water, zo even vermeld.

De *Lomme* is kleinder dan de *Imbrim*, en van grootte als een Endvogel. Hy heeft een zwarten Rug, doorzaaid met witte plekken; een zwarten Hals, van die kleur is ook het voorste van den Kop, die boven op graauwe pluimen heeft; het bovenste van den Hals is met dergelyke graauwe vederen vercierd, en heeft van vooren een breede piek zwart, met een wisselenden weerschyn van groen en violet. Een digt Dons, gelyk aan dat der *Zwaanen*, bedekt de geheele huid, de *Laplanders* vervaardigen 'er hunne warme Wintermutzen van, die zy *Lomme-kappen* heeten.

't Schynt dat deeze *Duikers* de *Noordzee* zeldzaam verlaaten, schoon zy zich, van tyd tot tyd, naar 't berigt van KLEIN, op de kusten van de *Baltische* Zee vertoonen, en door geheel *Zweeden* wel bekend zyn: voornaamlyk huisvesten zy op de kusten van *Noorweegen*, *Ysland* en *Groenland*, zy houden 'er zich den geheelen Zomer op, broeden 'er hunne Jongen, die zy met een byzondere bezorgdheid opvoeden. ANDERSON geeft ons des berigten, die zeer belangryk zyn, indien ze geheel nauwkeurig waren. Hy zegt, dat de *Lomme* twee eijeren legt, en dat, zo ras een jong in staat is het nest te verlaaten, het Mannetje en Wyfje 't zelve te water brengen; terwyl de een altoos 'er boven vliegt, om het te beschermen tegen Roofgevogelte, en de ander 'er beneden, om den kweekeling op den rug te ontvangen, indien hy mogt bezwyken, als mede, dat, indien, ondanks deezen bystand, het Jong op den grond komt, de Ouders nevens 't zelve aan land gaan, en veeleer, dan 't zelve te verlaaten, zich laaten vatten door de menschen, of opeeten door de Vossen, die, in deeze bevroozene gewesten, van landgedierte schaars voorzien, al hunne listigheid te werk stellen, om Vogels te verschalken. —— Deeze Schryver voegt 'er nevens, dat, wanneer de *Lommen* met hunne Jongen eens te

(†) ANDERSON, *Hist. Nat. d'Isl. & de Groenl.* Tom. I. p. 93.

Digitized by Google

te water gegaan zyn, ze nooit weder op 't land komen: hy verzekert zelfs, dat de Ouden, die by toeval hun kroost verlooren hebben, of niet langer tot broeden in ſtaat zyn, nooit aan land verſchynen; altoos by benden van zestig, of honderd, zwemmende. Indien men, ſchryft hy, een Jong in zee werpt, voor zulk een zwemmende bende, omringen alle de *Lommen*, op 't oogenblik, dat Jong, en elk zoekt het te vergezellen, zo dat zy elkander dit voorregt betwisten, tot dat de ſterkſte het verwerft; doch, als, by toeval, de Moeder van het Jong tuſſchen beide komt, houdt alle twist terſtond op, en men geeft aan haar het Jong. (**)

Met het naderen des Winters, verwyderen zich deeze Vogels, en verdwynen tot het wederkeeren des Voorjaars. ANDERSON gist, dat zy, den weg Zuid-West opneemende, na *America* trekken: en de Heer EDWARDS erkent, dat deeze ſoort van Vogelen gemeen is aan de Noordlyke Zeeën van dit vaste land en van *Europa*: wy kunnen 'er byvoegen, aan die van het vaſte land van *Aſia*; want de *Duiker* met een *Rooden Hals*, uit *Siberie* gekomen, is volmaakt dezelfde, als die EDWARDS voor het Wyfje der *Lomme* opgeeft, volgens het onverdagt getuigenis van den Heer ISHAN, een goed waarneemer, die de een en ander uit *Groenland* hadt medegebragt.

In het jaargetyde, dat de *Lommen* langs de kusten van *Noorwegen* trekken, dient hun onderſcheiden geroep den Inwoonderen ten voorteken van ſchoon weer, of regen; 't is daarom, dat zy het leeven dier Vogelen ſpaaren, en ze zelfs niet gaarne in hunne netten zien.

LINNÆUS merkt in deeze ſoort eene verſcheidenheid op, en zegt, met WORMIUS, dat de *Lomme* aan den oever, op den kant des waters, neſtelt. ANDERSON ſchynt, ten opzigte van dit neſtelen, niet gelyk aan zich zelven. (††)

Voor

(**) ANDERSON, *Hiſt. Nat. d'Isl. & Groenl.* Tom. II. p. 52. 53.

(††) Hy zegt in het *Tom.* I. p. 93. van het even aangehaalde Werk, dat de *Lomme* aan eenzaame oevers, op den kant des waters, neſtelt, zoo lang, dat zy onmiddelyk uit het water in haar nest komt, en op de eijeren zittende kan drinken; terwyl hy *Tom.* II. p. 52. wil, dat de *Lommen* de nesten vervaardigen op de hoogſte roſſen, en op de kleine uitſteekende punten. Deeze ſtrydigheid kan niet overeen gebragt worden, dan met te ſtellen, dat deeze Vogels hunne nesten weeten te plaatzen, naar gelange de kust hun een vlak ſtrand, of een oever, met roſſen en klippen, aanbiedt.

Digitized by Google

Voor 't overige ſchynt de *Lomme* van *Spitsbergen*, door MARTENS beſchreeven, onderſcheiden van de *Lomme* van *Groenland* en *Tsland*, dewyl zy een *Krommen Bek* heeft; ſchoon anderzins de genegenheid tot de Jongen, de wyze om ze te water te brengen, en tegen het Roofgevogelte te dekken, eene zeer groote overeenkomst aanduidt. (§§) En wat de *Lommen*, door den Zeeman BARENTZ waargenomen, belangt, niets is 'er in den weg, om ze voor dezelfde Vogels te houden als onze *Lommen*, die zeer wel aan de kust van *Nova Zembla* kunnen gevonden worden. „ De naam van *Lomme Baay*, door BARENTSZ, aan een „ Inham, in de Yszee, by *Nova Zembla*, gegeeven, is „ ontleend van eene ſoort van Vogelen, daar in grooten „ overvloed gevonden, die, naar de *Hollandſche* beduidenis van dat woord, ten minſten *log* en *loom* zyn; „ hun Lichaam is zo dik, in vergelyking met de vleugelen, dat men zich moet verwonderen, hoe zy daar mede een zo groote zwaarte kunnen opheffen. Deeze „ Vogels nestelen in de holen der klippen, en broeden „ maar één ey teffens. Het gezigt der Menſchen ontzet „ ze zo weinig, dat men de *Lomme* in het nest kan vatten, zonder dat de andere wegvliegen, of van ſtandplaats veranderen." (††)

(§§) *Recueil des Voyages du Nord.* Tom. II. p. 95.
(††) *Hiſt. Gen. des Voyages.* Tom. XV. p. 104.

PROEVEN EN WAARNEEMINGEN OVER DE GISTING, WAAR IN EENE NIEUWE WYZE, OM GISTING TE VERWEKKEN, ZONDER HET BEHULP VAN GIST, WORDT AANGEWEEZEN. Door THOMAS HENRY. F. R. S.

(Ontleend uit de *Memoirs of the Literary and Philoſophical Society of Mancester.* Vol. II.)

Men heeft langen tyd geweeten, dat, by het Gisten, de Vaste Lugt in groote menigte ontbonden wordt, dat van eene zekere hoeveelheid van dit Gas, of oorſpronglyk behouden, of naderhand ingedronken, door de gegist hebbende Vogten, derzelver opbruiſing, prikkeling en aangenaamheid afhangt: dat verſchaald Bier en Wyn, door het

Digitized by Google

het kunſtig inbrengen van dit Gas, den prikkelenden ſmaak weder krygen. —— Dit Uitwerkzel volgt niet onmiddelyk op het inbrengen dier Lugt-Vogten, daar mede bezwangerd, en zelfs Water, daar mede vervuld, (indien men 'er geen groote overmaat van die Lugt indringe,) neemen het ſchuimend voorkomen, of den prikkelenden ſmaak, niet aan, voor dat zy eenige dagen in wel toegeſtopte vleſſen geſtaan hebben, dat is, voor dat de Lugt, in 't eerst zeer nauw vereenigd, de veerkragt weder begint aan te neemen. —— Punch, gemaakt met dusdanig water, verbetert veel, door dezelve eenige weinige dagen in een vles te houden; Wey, met die Lugt gevuld, wordt zeer gistig en ſpringend: en een vles, omtrent vier jaaren bewaard, hadt een wynagtigen ſmaak gekreegen.

De waarneeming deezer verſchynzelen deedt my vermoeden, dat Vaste Lugt de werkende oorzaak is der Gisting, of dat de eigenſchappen van Gist, als een middel tot Gisting gebruikt, afhangt van de Vaste Lugt, daar in opgeſlooten: als mede, dat Gist weinig anders was dan Vaste Lugt, omwonden in de gezette deelen des vogts. Ik waagde het, diensvolgens, een Kunst-gist te vervaardigen; ten dien einde kookte ik Meel en Water, tot een dunne pap, en vervulde dit mengzel met Vaste Lugt, zette 't zelve in eene maatig warme plaats, in een vles, even digt gedaan: den volgenden dag vond ik dit mengzel in eeu ſtaat van Gisting, en op den derden dag hadt het dermaate het voorkomen van Gist, dat ik 'er my van bediende in Gebak, en bekwam vry lugtig gereezen Brood.

Ik nam, naderhand, een meer voldoende Proeve met Mout. Een groote menigte daar van vervulde ik met Vaste Lugt; die door 't zelve ſchielyk en in groote hoeveelheid werd ingetrokken. Dit verzadigde gedeelte mengde ik met het andere, op eene verwarmde plaats, de Thermometer ſtondt 'er tusſchen de zeventig en tachtig Graaden: binnen vier en twintig uuren was het Vogt in eene ſterke Gisting: en menigte van Gist verzamelde zich op de oppervlakte: met één woord, de verſchynzels en de uitkomſten waren dezelfde, als of 'er met de daad Gist by gedaan ware.

Ik vlei my zelven, dat deeze Proeven van eene uitgeſtrekte nuttigheid kunnen weezen, en veel toebrengen tot gemak, vermaak en gezondheid der Menſchen, in verſcheide omſtandigheden, die tot nu toe, voor geen gering gedeelte, verſtooken geweest zyn van het gebruik van Ge-

Digitized by Google

Gegisthebbende Dranken; het kan in de Keuken en in de Geneeskunde baat geeven. Niet alleen op zee, maar ook by verſcheide gelegenheden op 't land, waar men zomtyds zeer veel moeite heeft om Gist te bekomen. Door het middel, 't geen ik opgeef, kan men ten allen tyde, wanneer men 't begeert, verſch Brood bakken, en verſch Bier of anderen Drank brouwen. Boven al ſchenkt het een gereede wyze om de Gisting, wanneer dezelve te zwak is, te verleevendigen; wanneer men een Vles, gevuld met opbruiſchend mengzel van Kalk en Vitriool-zuur, in het vogt laat zinken, zal dezelve dit uitwerkzel te wege brengen, en zou, zo ik my verbeeld, alleen, zonder eenige andere bewerking, genoegzaam zyn, om Mout te doen gisten.

Uit dit alles maak ik, ten opzigte van het Gisten, dit beſluit op. De Vaste Lugt, in de Mout gebragt, door Gist of op eenige andere wyze, begint, door haare neiging om de veerkragtige gedaante weder aan te neemen, zich te ontwikkelen van de ſtoffe waar in dezelve beſlooten was; door deeze pooging worden de dikkere en gezette deelen des Vogts verdund, enz.: weshalven de Gisting ſchynt opgewekt en voortgezet te worden door de enkel werktuiglyke pooging van een vreemde veerkragtige Vloeiſtoffe, in het Vogt ingedrongen, die 'er weder poogt uit te dringen.

BRIEF, WEGENS HET TOT EEN VAST LICHAAM MAAKEN VAN HET KWIKZILVER.

Een Heer, die zich alleen door de eerſte Letteren van zyn Naam en Ampt (M, D. S. D. M. L. C. D. M.) bekend gemaakt heeft, ſchreef uit Parys, in July deezes Jaars, aan de Uitgeeveren van het *Journal Encyclopedique*, den volgenden Brief.

„ Ik heb de eer, myne Heeren, om u hier nevens toe
„ te ſchikken het uittrekzel van een Brief, door een my-
„ ner Vrienden uit *Parys* ontvangen; een uittrekzel my
„ toegezonden, met verzoek, om het in uw Werk te
„ doen plaatzen, naa dat ik zelve ooggetuigen geweest
„ was van de Kunstbewerking daar in vermeld. ———
„ Ik geloofde, te meer verpligt te weezen aan 't verzoek
„ myns Vriends te voldoen, daar ik het Kwikzilver tot

„ een

„ een Vast Lichaam heb zien brengen, en in alle deelen
„ verzekerd ben van de waarheid des voorgeevens van
„ Madame D'ORBELIN, die met het uiterſte genoegen haa-
„ re kunstbewerkingen herhaalt, in tegenwoordigheid van
„ Liefhebbers en Kunſtenaars. —— Eene ontdekking van
„ dien aart en dat gewigt, moet niet onbekend blyven;
„ zy heeft te veel invloeds op de Weetenſchappen, om
„ in uw Tydſchrift niet gevoegd te worden by veele an-
„ dere, waar aan gy geen plaats geweigerd hebt."

Uittrekzel van een Brief uit Parys, den 1 Feb. 1785, *aan den Heer Baron* DE M**, *geſchreeven door Madame* D'ORBELIN.

Ik heb u beloofd, myn Heer, u een verſlag te zullen geeven, als 'er iets, uwer nieuwsgierigheid waardig, my voorkwam, in de geringe Chymiſche Bewerkingen, waar aan ik eenige uuren van uitſpanning beſteed. Ik haast my, om u berigt te doen toekomen, dat ik thans eene ontdekking gedaan heb, welke my toeſchynt van belang te weezen voor de Maatſchappy in 't algemeen, en voor de rechtſchaapen Liefhebbers in 't byzonder. Het tot een Vast Lichaam brengen van het Kwikzilver, het voorwerp van zo veele naſpeuringen, van zo veele herhaalde vrugtlooze Proefneemingen, is eindelyk gelukt onder de hand eener Vrouwe. —— Twyfelt gy 'er aan? Ik noodig u, om, wanneer gy te *Parys* komt, dit wonder verſchynzel te zien voortbrengen in eene Werkplaats, welke niet geſchikt ſchynt om iets zo verbaazends voort te brengen... Ja, myn Heer, ik heb het Kwikzilver tot een volſtrekt Vast Lichaam gemaakt; en ſmeltbaar gelyk de andere Metaalen, zonder het byvoegen van eenige Metaalagtige zelfſtandigheid. Ik ſtel het, naa de Vastmaaking, bloot aan de werking van het ſterkſte vuur, zonder dat het, (gelyk veele kenners dagten, voor zy de bewerking gezien hadden,) iets van de los- en vloeibaarheid aanneemt, welker beginzel ik geheel heb weggenomen. Integendeel, heb ik ontdekt, dat de Vastheid zodanig is, dat deeze zelfſtandigheid, hoe meer ze geſmolten wordt, hoe meer ze verdikt, geſlootener en broozer, als mede glinſterender wordt (*).

My-

(*) De Hoogleeraar J. A. BRAUN, door eene konſtig verkreegen Koude, het Kwikzilver, voor een korten tyd, tot een Vast Lichaam gemaakt hebbende, „ bevondt hetzelve vast van zelf-
„ ſtan-

Digitized by Google

Myne bewerking is niet omſlagtig: zy is zo eenvoudig, als die de Natuur gebruikt om wonderen te doen: doch veel korter: dewyl in minder dan een uur alles afloopt.

Zie daar, myn Heer, een nieuw Vast Metaal, om by de andere gevoegd te kunnen worden. Ik bepaal den rang niet, welken het moet bekleeden, noch ook welk eene overeenkomst het met de andere Metaalen hebbe. Dit laat ik te eenemaal over aan de beſtellinge van Mynſtofkundigen, verlichter en geoefender dan ik; desgelyks laat ik aan hun te beproeven, voor welk eene maate van volmaaktheid het vatbaar is, en welk nut de Maatſchappy en de Metaalkunde 'er van konne trekken: ik bepaal my tot het ſtil genot der voldoeninge, veel ſtreelender voor iemand van myn Staat en Sexe, dan voor eenig ander Liefhebber, dat ik een geſchilſtuk, 't geen de bekwaamſte Chimisten tot nog onoplosbaar oordeelden, heb kunnen uitmaaken, door daadlyke Proeven.

Ik heb de eer te zyn, &c.

D'ORBELIN. *à l'hôtel de la Providence, rue de Foſſoyeurs, près de S. Sulpice.*

„ ſtandigheid en intrekbaar: de hardheid kwam hem voor als „ van Lood, of een weinig minder, waar van het, onder het „ ſtampen, ook den klank gaf. Hy kon de uitgerekte Plaatjes „ Kwik met een Pennemes ſnyden: de kleur verſchilde wei„ nig van het vloeibaare, en vertoonde zich als het allergladst „ gepolyst Zilver, zo in de verheeven ronde oppervlakte als „ daar het doorſneeden was." —— Deeze Hoogleeraar leidt uit zyne Proefneemingen af, „ dat het Kwikzilver niet zo zeer „ te houden zy voor een half, maar voor een volmaakt, Metaal; „ doch dat, onder alle de Metaalen, door den kleinſten trap „ van warmte vloeit: want de geſmolte Metaalen komen met „ leevend, of vloeibaar, Kwikzilver insgelyks overeen, dat „ hunne deelen onderling elkander aantrekken, tot Bolletjes „ zamenloopen, en uit den ſtaat van vloeijing niet in een oo„ genblik, maar langzaamerhand, in den ſtaat van vastheid „ overgaan, en even zo by omkeering" *Uitgezogte Verhandelingen*, by F. HOUTTUYN, VI. D. bladz. 84 en 112.

Digitized by Google

BESCHOUWING VAN DEN OORSPRONG DER KUNSTEN.

(Ontleend uit BRUCE'S *Elements of the Science of Ethics, on the Principles of Natural Philosophy.*)

't Zou eene ydele en vergeeffche pooging weezen, den Oorſprong der Kunſten op te ſpeuren, by de bykans uitgeſleete voetſtappen der Oudheid. De Kunſten zyn, gelyk de behoeften des Menschdoms, met deeze ten zelfden tyde gebooren, en gaan voor alle Gedenkſchriften, of Gedenkſtukken, die derzelver eerſte opkomst zouden kunnen aanwyzen. De Oorſprong der Kunſten zal men aantreffen in het Character van 's Menſchen Geest, gepaard met de allengskens vorderende Leevensomſtandigheden der Menſchen, van Ruwheid, of Beſchaafdheid. 's Menſchen Geest bezit zekere Talenten en Bekwaamheden, deeze ſtellen hem in ſtaat, om de middelen te kiezen, bekwaam tot het bereiken van zekere einden, geene om dezelve te gebruiken op een wyze, beſtaanbaar met het algemeene welweezen. De Leevensomſtandigheden der Menſchen gaan van den Wilden Staat tot dien der Barbaarschheid, en van Barbaarschheid tot Beſchaafdheid, over, met verſcheide tusſchenvallende ſtanden.

De zugt tot Leeven, de zugt tot Vermaak, de zugt tot Nieuwigheid zyn algemeene Neigingen van 's Menſchen Geest, deeze dryven hem aan tot het uitvinden en verbeteren van Kunſten, in alle de mogelyke omſtandigheden, waar in de Mensch verkeert.

1. De zugt tot Leeven, of Zelfbehoudenisſe, is eene neiging, gemeen aan alle bezielde Weezens. In de mindere Dieren beſtuurt hun het Inſtinct tot de bepaalde ſoort van hun benoodigde voorwerpen; by den Mensch komen de vermogens zyns verſtands te voorſchyn, om waar te neemen, te onderzoeken, en de middelen uit te kiezen, noodig tot zyn beſtaan en verdeediging. Terwyl de Wilde alleen de voldoening van zyn begeerte na voedzel ſchynt zoeken te voldoen, of zich te verdeedigen tegen verſcheurend Gedierte en Menſchen, zo wild als hy zelve, vindt hy zyn knods, zyn ſlinger, zyn boog en pylen uit. Ziet hy, dat anderen hem in dusdaanige uitvindingen overtreffen, hy volgt ze na, en toont dus de bekwaamheid tot navolging te bezitten; de eerſte ſchinſteringen geevende

van

Digitized by Google

van vorderende verbetering. Naardemaal, egter, zyne begeerten omſchreeven worden door zyne behoeften, en deeze zeldzaam de eiſchen der Natuure te buiten gaan, zullen zyne uitvindingen en naavolgingen, voor een geruimen tyd, weinig en zeer bepaald blyven, en vervat worden onder de bekrompene benaaming van de *Nóodzaaklyke Kunſten.*

De oorſpronglyke zugt tot Leeven, of Zelfbehoudenis, leidt op tot nieuwe voorwerpen. Een toevallige gebeurtenis kan aanwyzen, dat veele der Kruidzoekende Dieren kunnen getemd, en in kudden zamengebragt worden: dit vermeerdert de middelen van beſtaan, dit ſchept eene nieuwe ſoort van eigendom. De Wilde Staat verandert in den Barbaarſchen, of, zo gy liever wilt, den zwervenden en Aartsvaderlyken. Indien ſterkte en onbedwonge driften den Wilden tot het Hoofd zyns Gezins maakten, ondervinding in deeze nieuwe ſoort van eigendom vermeerderen zyn vermogen. Zyn dood brengt geene andere uitwerking te wege, dan dat zyne magt overgaat op den meest uitſteekenden zyner Afſtammelingen. Gewoonte, middelen van beſtaan, en onderlinge verdeediging, doen de gemaakte ſchikking volduuren. Indien de gemaklykheden des leevens onbekend zyn, neemen de noodwendigheden toe. Wordt de Horde aangevallen, het ongeoefend Leger ſchikt zich onder een Hoofd, uitſteekende door geboorte, ſterkte, moed en bedreevenheid in den kryg. Verwerft hy krygsroem, door 't behaalen der overwinninge, zyn verheevener ſtand krygt te meer vastigheid, en zyn bezitting vermeerdert; gebruiken, op aangenomene begrippen gegrond, bevestigen ze beide. Hy beſteedt alle zyne bezittingen aan Leevensnoodwendigheden: weelde is nog onbekend; zyne zoonen, zyne knegten, zyne volgers, zyne gevangenen, vermeerderen zyne magt. Hy rigt hun verſtand en vlytbetoon, allengskens, op onderſcheide voorwerpen, en tot verſchillende einden; de uitvindingen worden, langs deezen weg, veelvuldiger, en by de voorgemelde *Noodzaaklyke Kunſten*, komen 'er, die den naam van *Nuttige Kunſten* mogen draagen.

De oorſpronglyke neiging tot Zelfbehoud leidt ſteeds op tot nieuwe Voorwerpen. Wanneer de Kudde talryk geworden is, neemt de moeilykheid, om 'er eene weide aan te bezorgen, toe, byzondere plekken gronds worden bebouwd, ten einde iets te hebben, indien de algemeene voorraadſchuur der Natuure mogt faalen het zyne op te

Digitized by Google

leveren. Hoe gering deeze ſoort van Landbouw ook moge weezen, bepaalt dezelve eenigzins de plaats des verblyfs. Naardemaal de omliggende velden een algemeen eigendom worden, vindt een Opperhoofd zyne Afhanglingen gereed, ter verdeediging van dezelve; dewyl zy belang hebben by het behoud. Hier door wordt hy eene ſoort van Oppergebieder. Daar de eetbaare moeskruiden en veldvrugten, die de eerſte voorwerpen des Akkerbouws uitmaaken, weinig zyn, is 'er verſtand en vlytbetoon noodig, om ze in ſoort te verbeteren, en in veelvuldigheid te doen aanneemen. Hier uit komen veele Kunſten voort, om den grond ter zaaijinge bekwaam te maaken, zich van deszelfs vrugtbaarheid meer en meer te verzekeren, ryker oogſten in te zamelen, den ingeoogſten voorraad te bewaaren, en brood te bakken. —— Deeze Kunſten zyn min volkomen in warme, dan in koude, Lugtſtreeken; in de eerſtgemelde vordert de grond zeer weinig bewerkings; in de laatstgenoemde zoekt men alles op wat den arbeid kan verminderen, en de opbrenging verzekeren. —— Het Land is in den beginne de algemeene eigendom van den Stam, of het byeen woonend Gehugt: langs ongevoelige trappen wordt de eigendom byzonder en erflyk. Onder deezen voortgang verandert het Dorp in een verſterkte Stad, en de verblyfplaats van een Oppervorst. Men begint kennis te krygen aan Rangen en bepaalde Bedieningen. Met deeze vordering en Beſchaafdheid, worden de Kunſten geſmaldeeld. De onderſcheide beroepen, van Krygsman, Landbouwer en Handwerker, neemen een begin. De naamen en belangen van Volken komen voor den dag. De belangen der Volken hangen af van derzelver ligging en toevallige gebeurtenisſen. Binnenlandſche, of aan zee, ligging veroorzaaken, dat Landbouw, of Kunſten en Koophandel, de middelen van 's Volks beſtaan uitmaaken. Toevallen doen hun Overwinnaars worden, of ſtellen ze in een ſtaat van Onderwerpinge. De Kunſten hangen niet van het lot des Krygs af; want de *Gricken* kweekten ze aan, toen zy overwinnaars waren; en ſchoon de *Romeinen* de *Gricken* overwonnen, volgden zy hunne verfyningen van Zeden naa. De Kunſten voegden, geduurende deezen voortgang der Beſchaafdheid, by de *Noodzaaklyke* en *Nutte*, de *Handwerklyke Kunſten*.

2. De zugt tot Vermaak is eene tweede neiging van 's Menſchen Geest, welke tot de uitvinding van Kunſten aanleiding geeft.

De

Digitized by Google

De Vermaaken kunnen onderſcheiden worden in die tot het Lichaam behooren, en die voornaamlyk de Ziel aandoen. De eerſte ſoort zyn aan Menſchen en Dieren gemeen, en ontſtaan uit hunne Zintuigen en Begeerlykheden; de laatſte ſchynen byzonder eigen aan den Mensch, en komen voort uit zyne fyner Zintuigen, uit zyne Driften, en uit zyne Verbeelding. Schoon de Dierlyke Vermaaken zomtyds verbonden ſchynen met die der Ziele, toonen alle de Kunſten, welke de laatſte verfraaijen, dat het eerſte als bedekt en vergeeten moeten worden aangemerkt. —— Eene vlugtige beſchouwing van de verſchynzelen in de Natuur zal de bronnen van die verfynde Vermaaken aantoonen; en zal een kort overzigt van de Geſchiedenis des Menſchdoms de Kunſten ontdekken, welke zy hebben uitgevonden, om de uitwerkzels dier Vermaaken beſtendig en kragtig te doen zyn.

De fyndere Zintuigen verſchaffen eene eerſte ſoort van voorwerpen, geſchikt voor de neiging tot Vermaak. —— Het Oog heeft werktuiglyke Vermaaken, die deels ontſtaan uit deszelfs maakzel, deels uit de middelſtoffe, waar door het ziet: het eene heeft zyn kring van werkzaamheid, de ander haare wetten van breeking en terugkaatzing. De ſoorten van hoedanigheden, die het oog vermaak verſchaffen, zyn ook bepaald en eenpaarig, naamlyk, de gedaante, de kleur, de beweeging, de evenredigheden, de werkzaamheid, en de uitdrukking; deeze verwekken de Vermaaken des Gezigts in de ſtille, de bezielde, de gevoelige, en de verſtandige, natuur.

Het Oor heeft desgelyks zyne werktuiglyke Vermaaken, welke op dezelfde wyze afhangen van deszelfs maakzel, de middelſtoffe, en de geſteldheden, die de voortbrenging en voortzetting van 't Geluid vergezellen. Schoon het Muzikaal Gehoor gepaard is met het Zintuig des Gehoors zelve, ſchynt het een afzonderlyk Zintuig, en niet te verklaaren, uit eenige verſchynzels tot nog ontdekt. De Vermaaken zyn, nogthans, altoos eenpaarig zamenſtemmende met de werktuiglyke beginzelen des Geluids.

Eene tweede ſoort van Voorwerpen, geſchikt voor onze neiging tot Vermaak, verſchaffen de Driften. —— De beweeging, welke eene Drift voorgaat, is eene enkele zielsaandoening; de Drift is die aandoening, gepaard met begeerte of afkeer. De overgang, van Aandoening tot Drift, geſchiedt zo onmiddelyk, en gebeurt zo dikwyls, dat zy in de doorgaande taal denzelfden naam voe-

Digitized by Google

ren. De toon der ſtemme, welke de Driften aankundigt, beantwoordt aan de toonſchaal, van zwaar tot ſcherp. Smert heeft haare diepe, Vreugde haare huppelende, nooten, en dewyl deeze de natuurlyke taal der Aandoeningen zyn, worden ze algemeen gevoeld en verſtaan. Toeval, plaats, en navolging mogen de Kunst-taal veranderen; de toonen der Driften zyn eensluidend, en vermengen derzelver invloed met alle de deugden en gebreken, welke de geſtelteuis en het character uitmaaken.

De Verbeelding verleent eene derde ſoort van voorwerpen voor de neiging tot Vermaak. —— Verbeelding is het vermogen, om de bevattingen, welke de fynder Zintuigen, de Driften, het Geheugen en de Overdenking hebben opgeleverd, te vereenigen. De weezens, de tooneelen, daar door gevormd, gelyken naar het Leeven, doch verheffen 'er zich boven: want deeze Zielsbekwaamheid kan alle ſchaduwen wegweeren, en alleen de treffende trekken of voorwerpen van een ſtuk vertoonen. 't Is door dit vermogen, dat beſchryving of afbeelding de Natuur voorby ſtreefr. In de natuur vertoonen zich deugden en ondeugden, ſchoonheden en gebreken, onder een gemengeld: als de Verbeelding werkt, worden de ondeugden en gebreken vergeeten; de deugden en ſchoonheden bekooren zo zeer het hart, dat wy om de begogeling niet denken. Nu eens neemt de Verbeelding het character van Vernuft aan, en verzamelt de voorwerpen der fyndere Zintuigen, der Driften en der Schepzelen, van haar eigen maakzel, en vertoont, of beſchryft, deeze treffende verzameling aan den aanſchouwer of toehoorder: dan weder treedt de Verbeelding, in 't character van Smaak, te voorſchyn, en voelt ingevolge van de vertooningen of beſchryvingen van een ander.

De uitvindingen, welke de neiging tot Vermaak voldoen, ontleend van de fyndere Zintuigen, van de Driften, en van de Verbeelding, mogen *Fraaije Kunſten* heeten.

Een Kunſtenaar, de toonen verzamelende, welke zich tot het muzikaal Gehoor vervoegen, vereenigt ze met de natuurlyke toonen der Driften, en verwekt de eenvoudige Melodie, die de taal van 't hart ſchynt. Een ander Kunſtenaar levert, in de beſchryving, zulke leevendige bevattingen op van de voorwerpen des Gezigts, der Driften en der Verbeeldinge, dat ze in eene betoverende orde voor ons heen ſchynen te gaan. Zomtyds vereenigen deeze Kun-

Digitized by Google

Kunſtenaars hunne vermogens, de Dichtkunst en de Muzyk maaken dan, als 't ware, ſlegts éene Kunst uit. Dus zingen zy de daaden der Helden, om den Volkshoogmoed te ſtreelen; zy verheffen den lof der Dooden, om den rouw der leevenden te verzagten; en zy voeren het Menschlyk Leeven in alle deszelfs groote, belangryke of ongerymde ſtanden ten tooneele, om, bemind, bewonderd, of belachen, te worden. Andere Kunſtenaars bepaalen zich tot voorwerpen van het Gezigt, en doen alleen deeze zich vervoegen tot Drift en Verbeelding. In het Standbeeld zoekt de Beeldhouwer de weezenstrekken, de lichaamshoudingen, welke, in 't daadlyk leeven, de taal der natuure vormen, of tekens van aandoening en geſteltenis opleveren, af te beelden. De Schilder bedient zich van kleuren, hoogzels en diepzels om het oog te bedriegen, en de voorwerpen, zo nauwkeurig gelykend, af te maalen, dat men de Schildery voor iets weezenlyks houdt. In de Bouwkunde wordt nu eens de evenredigheid met ſterkte gepaard, dan eens volgt zy de ſtoute onregelmaatigheden der natuur, en de voorwerpen, welke zy den oogen biedt, ſtrekken tot een bron van ſchoonheid en grootsheid. Deeze Kunſten zyn zo veele uitvindingen, tot welke de zugt tot Vermaak aanleiding heeft gegeeven, onder de vorderíng tot en den voortgang der Beſchaafdheid.

3. De zugt tot Nieuwigheid is eene derde neiging in 's Menſchen Geest, welke tot het uitvinden en volmaaken der Kunſten opleidt.

Schoon de neigingen tot Zelfbehoudenisſe en Vermaak verſchillende Characters, voorwerpen, en beoogingen hebben in den Mensch, en by de laagere Dieren, ſchynen zy, tot in zekere maate, aan allen gemeen; doch de zugt tot Nieuwigheid is den Mensch byzonder eigen. Onder de Dieren, ſchynt elk Dier, van eene onderſcheidene ſoort, bykans een gelyke maat van Inſtinct te bezitten: want een Vogel bouwt zyn eerſte nest met dezelfde kunde en volkomenheid, als zyn tweede en laatſte. De Menſchen verſchillen niet alleen in onderſcheide oorſpronglyke vatbaarheid; maar ook in de daadlyke volmaaking, tot welke aankweeking hunne vermogens kan brengen. De zugt tot Nieuwigheid dryft aan tot het aanwenden van dit dubbel voordeel. Deeze leidt hun op tot geduurige uitoefeningen, waar toe het Verſtand in ſtaat is. In ruwe of weinig gevorderde omſtandigheden is de invloed min ſterk, dan wanneer de Maatſchappy trappen van verfyning be-

Digitized by Google

klommen heeft. Hoewel de Barbaar Nieuwigheid zoekt in de Kunſten, welke aan zyne Vermaaken voldoening kunnen verſchaffen, heeft hy geene Nieuwsgierigheid om de verſchynzels te onderzoeken, waar door die Vermaaken een verheevener ſmaak krygen. In onbeſchaafde Eeuwen gaat deeze neiging niet verder dan tot de onmiddelyke Voorwerpen van Nutheid of Vermaak. In beſchaafder Tydperken onderzoekt zy de gronden der Kunſten, die tot het verleenen van beide ſtrekken. De Dichters ſchonken voldoening aan de neigingen tot Vermaak en Nieuwigheid, eer de Oordeelkundigen en Kunſtregters opſtonden, en vroegen, door welke hoedanigheden is de Dichtkunſt geſchikt om de verfynde Vermaaken van Smaak te verſchaffen? De Handwerktuiglyke Kunſtenaars hebben de Werktuigen van Landbouw en Oorlog uitgevonden, eer de Wysgeeren de verſchynzels begonnen te onderzoeken van welke deeze Kunſten afhangen, of te bewyzen, dat ze natuurlyke hoedanigheden en wetten der ſtoflyke natuure waren. De Kunſten, derhalven, tot welke de zugt tot Nieuwigheid aanleiding ſchynt te geeven, ontleenen derzelver character van de betrekking tot de ontdekte wetten der Natuure, en mogen, overzulks, met den naam van *vrye Kunſten* beſtempeld worden. De Handwerktuiglyke Kunſten ontvingen haare volmaaktheid niet, voor dat derzelver betrekkingen tot de wetten der beweeging en zwaartekragt ontdekt waren; en de Kunſten, die handlangers mogen heeten tot de Handwerken, hebben alleen volkomenheid gekreegen, zints men derzelver betrekkingen tot de onderſcheide takken der Natuurlyke Historie waargenomen, en met ernst nageſpeurd, heeft.

De neigingen, die uit deeze eenvoudige Geſchiedenis der verſchynzelen een gedeelte van 's Menſchen ziel ſchynen uit te maaken, en dezelve aan te zetten ter uitvindinge van de *Nutte*, *Fraaije*, en de *Vrye Kunſten*, moeten ſoortgelyke uitwerkzelen baaren op het daadlyk Leeven, en Kunſten te wege brengen, die *Zedekundig* mogen heeten.

De omſtandigheden en bedryven des Menschdoms zullen toonen, dat hunne neigingen niet min kragtdaadig werken in de Zedelyke, dan in de Natuurlyke, Wereld. De omſtandigheden der Menſchen mag men als vorderend beſchouwen, van een Gezin tot een Stam, van een Stam tot een Volk. In den ruwen ſtaat van enkele Gezinnen, mogen de Menſchen door Inſtinct en Gewoonte ſchynen

te

Digitized by Google

te werken; maar dewyl zy leevens te behouden, en middelen van beſtaan te bezorgen, hebben, dringt hun de noodzaaklykheid, om regels van gedrag uit te vinden. — In den meer beſchaafden ſtaat van Stammen, heeft het Opperhoofd Afhangelingen en Volgers; deezen zyn werkzaam, volgens gebruiken en aangenomene begrippen; doch deeze eigenſte gebruiken ontdekken regels, om de regten des Leevens, en de middelen van Leevensonderhoud, te bewaaren. —— In den beſchaafden ſtaat der Volken, hebben de Menſchen, ſchoon de Vorſtendommen op willekeurige inſtellingen en partydige Wetten ſchynen te rusten, niet alleen alle de regten, welke hun in de meer oorſpronglyke ſtanden toekwamen, maar ook de nieuwe, in eene eindlooze verſcheidenheid, door het invoeren der Kunſten, Koophandel, en openbaare Inſtellingen, geboo-ren. De Kunſten, tot welke onze neigingen opleiden, tot regeling van ons gedrag, laaten, daar zy uit dezelfde bron opwellen, dezelfde omſchryving toe, van *noodzaaklyk*, *nuttig* en *vry*.

De bedryven, die het Menschdom kenmerken, in deeze vorderende Leevensſtanden, vereenigen haar vermogen, in het eiſchen van deeze opvolging der Kunſten. Indien de Wilde alleen voor zich zelven werkt, en geen agt ſlaat op de eiſchen van andere Menſchen, wederſtaan andere Wilden zyn aanval, en ſtraffen hem ſtrenglyk, of met den dood. —— Indien het Opperhoofd eens barbaarſchen Stams, om het behaalen van buit, oorlog voert, en zich ſtoutmoedig, grootsch, betoont op de dapperheid, met welke hy verwoest, of zyne vyanden ongelukkig maakt, wyzen zyne ſtryden uit, dat zyne daaden haare beperking hebben, en de magt zyner vyanden toont, dat zy een even gelyk regt bezitten op 't behoud des leevens en van eigendom. —— Indien de Beſchaafde Volken de inbreuken, op hunne Regten gemaakt, aanmerken als eene wettige oorzaak des Oorlogs, en de Vermeesteringen blyven bezitten, onder het ſchoonſchynend voorwendzel van ſchaverhaaling der geledene ongelyken, geeven zy blyk, dat Regtvaardigheid de openbaare, ſchoon misſchien de waare, regelmaat van hun gedrag niet is. De omſtandigheden en bedryven der Menſchen leggen in deezer voege de grondſlagen van de Kunſten, welke de Burgerlyke Maatſchappy beſtuuren.

Digitized by Google

DE HERDERLYKE ZEDEN DER SCYTHEN EN TARTAAREN.

(Overgenomen uit Mr. GIBBON's *Hiſtory of the Decline and Fall of the Roman Empire.*)

De onderſcheide Characters, die de beſchaafde Volken op den aardbodem kenmerken, kunnen toegeſchreeven worden aan 't gebruik en misbruik der Rede; welke de Zeden en Begrippen van een *Europeaan*, of een *Chinees*, zo verſchillende gedaanten doet aanneemen, en kunſtig zamenſtelt. De werking van het Inſtinct gaat veel zekerder en eenvoudiger dan die der Rede; het valt veel gemaklyker, de neigingen van een Viervoetig Dier te bepaalen, dan de beſpiegelingen van eenen Wysgeer naa te ſpeuren: en de wilde Stammen des Menschdoms hebben, daar zy den ſtaat der Dieren nader komen, een grooter gelykheid met zich zelven, en met andere dan beſchaafde Volken. De eenvormige ſtandhouding hunner Zeden is een natuurlyk gevolg van de onvolkomenheid hunner bekwaamheden. Tot denzelfden ſtand bepaald, blyven hunne behoeften, hunne begeerten, hunne genietingen ſteeds dezelfde; en de invloed van 't Voedzel, of der Lugtſtreeke, welke in een verder gevorderden ſtaat der Zamenlevinge opgeſchort, of te ondergebragt, wordt, door veelvuldige zedelyke oorzaaken, brengt het allermeest toe, om het Volkscharacter der Barbaaren te vormen, en ſtand te doen houden.

Zints onheugelyke eeuwen zyn de wyd uitgeſtrekte vlakten van *Scythia*, of *Tartaryen*, bewoond geweest door zwervende Stammen van Jaagers en Herders, wier wederzin in den arbeid het bebouwen der aarde verſmaadt, en wier rustlooze geest de bepaaling van gezet te leeven weigert. Zints onheugelyke eeuwen zyn de *Scythen* en *Tartaaren* beroemd geweest, van wegen hunnen onverwinnelyken moed, en ſnel voortloopende overwinningen. De Throonen van *Aſia* werden herhaalde keeren geſchokt, en vermeesterd door de Herders uit het Noorden, en hunne wapens hebben ſchrik en verwoesting verſpreid, over de vrugtbaarſte en ſtrydbaardſte Landen van *Europa*.

Te deezer gelegenheid, gelyk in veele andere, wordt de bedaarde Geſchiedboeker, als met geweld, opgeroepen uit eene ſtreelende beſpiegeling, en, met eenigen tegenzin, ge-

Digitized by Google

gedrongen te erkennen, dat de Herderlyke Zeden, aan welke men vrede en onſchuld heeft toegeſchreeven, maar al te zeer voegen aan de woeste en wreede hebbelykheden des Krygsleevens. Om deeze waarneeming op te helderen, zal ik thans een Volk, uit Herders en Oorlogshelden beſtaande, afſchetzen, in drie gewigtige byzonderheden. — Voor eerst, hun Voedzel, — ten tweeden, hun Wooning, en ten Derden, hunne Oefeningen. De verhaalen der Oudheid worden gewettigd door de ondervinding des tegenwoordigen tyds, en de oevers van de *Borysthenes*, van de *Volga*, of van de *Selinga*, zal dezelfde eenpaarige vertooning opleveren, van dergelyke en oorſpronglyke Zeden.

Voor eerst. Het Koorn, of zelfs de Ryst, die het gewoone en gezonde Voedzel van een beſchaafd Volk uitmaakt, kan alleen gewonnen worden door den geduldigen akkerarbeid des Landbouwers. Eenige van de gelukkige Wilden, die tusſchen de Keerkringen woonen, worden ryklyk gevoed door de milde hand der Natuure; maar in de Noordſche Lugtſtreeken vindt zich een Herderlyk Volk bepaald, om van zyne Kudde te leeven. Ik laat het den bedreevenen Geneesheeren over, om te bepaalen, (indien zy het kunnen doen,) in hoe verre 's Menſchen aart en Zielsgeſteltenisſe kan aangedaan worden, door het gebruik van Voedzel, uit het Dieren- of Plantenryk, en of de gewoone byeenvoeginge van Vleeschceten zo wreed in eenig ander licht verdient beſchouwd te worden, dan van een onſchuldig, en misſchien heilzaam, vooroordeel des Menschdoms. Nogthans, indien het waarheid is, dat het gevoel van Medelyden ongemerkt verzwakt wordt, door het gezigt en het bedryf van huislyke wreedheid, mogen wy opmerken, dat de ſchriklyke voorwerpen, die vermomd worden, door de kunſten van *Europiſche* verfyning, zich in de oorſpronglyke en walchlykſte eenvoudigheid vertoonen, in de tent van een *Tartaarſchen* Herder. De Os en het Schaap worden geſlacht door dezelfde hand, uit welke zy gewoon waren het voedzel te ontvangen, en de bloedende ſtukken worden met zeer weinig toebereiding opgedischt, op de tafel van een gevoelloozen Slachter.

In den kryg, en bovenal in het optrekken met een talryk Leger, ſchynt het gebruik van Dierlyk Voedzel zeer veele voordeelen mede te brengen. Koorn is een omſlagtige, aan verderf onderhevene, voorraad; en de groote Ma-

Magazynen, onvermydelyk noodzaaklyk voor onze Legers, moeten traaglyk vervoerd worden, door Menſchen of Lastdieren. Maar het Vee, 't welk de *Tartaaren* op hunnen marsch verzelt, verſchaft een zekeren en toeneemenden voorraad van vleesch en melk; in het grootſte gedeelte van het wyduitgeſtrekte onbebouwde land, groeit het gras weelig, weinig plaatzen zyn zo dor en onuitputbaar, of het aan ruw voedzel gewoone Vee in 't Noorden kan 'er verzadigd worden. De voorraad wordt vermenigvuldigd en uitgerekt, door de allesinſlaande greetigheid, en geduldige onthouding der *Tartaaren*. Onverſchillig eeten zy van het vleesch, ten gebruike aan tafel geſlacht, of van ziekte geſtorven. Paarden-vleesch, 't welk, door alle eeuwen, en in alle landen, door de beſchaafde Volken van *Europa* en *Aſia* is uitgemonſterd, eeten zy met eene zonderlinge graagte; en deeze zeldzaame ſmaak bevordert zeer hunne krygsverrigtingen. De werkzaame Ruitery van *Scythia* wordt altoos, op derzelver verſte en ſpoedigſte Krygstochten, gevolgd, door een daar aan geëevenredigd getal bypaarden, die, naar de gelegenheid het vordert, kunnen gebruikt worden, om meerder ſpoeds te maaken, of den honger te ſtillen. Veelvuldig zyn de redmiddelen van moed en behoefte. Wanneer de voorraad rondsom een Legerplaats der *Tartaaren* meest verteerd is, ſlachten zy het grootſte gedeelte van hun Vee, en bewaaren het vleesch, of gerookt, of in de zon gedroogd. By een onverwagt opkomenden ſpoedigen marsch, voorzien zy zich van eene genoegzaame hoeveelheid kleine ballen van Kaas, of liever hard geworden Porteling, welke zy, als zy ze noodig hebben, in water ontbinden; en dit weinig om 't lyf hebbend voedzel is, voor veele dagen lang, genoegzaam om het leeven, en zelfs den moed, deezer geduldige Krygsknegten, op te houden. Maar deeze buitengewoone onthouding, die de *Stoicyn* zou goedkeuren, en de Hermiet zou benyden, wordt doorgaans gevolgd van eene vraatagtige inſlingering der ſpyzen. De wynen van een gelukkiger Lugtſtreek maaken het aangenaamst geſchenk en de dierbaarſte voorraad uit, welke den *Tartaaren* kan worden aangeboden, en het eenig voorbeeld van hun vlytbetoon ſchynt te beſtaan in de kunst, om, uit Paarden melk, een gistende drank te bereiden, welke eene zeer dronkenmaakende kragt bezit. Even als de Roofdieren, ondervinden de Wilden, zo in de oude als nieuwe wereld, de beurtwisſelingen van honger en overvloed; en hun maag

is

Digitized by Google

is gehard, om, met zeer weinig ongemaks, de uiterſten van honger en overmaatigheid te onderhouden.

Ten tweeden. In de eeuwen van boerſche en krygshaftige eenvoudigheid, is een Volk van Soldaaten en Bouwlieden verſpreid over een uitgeſtrekt en bearbeid land; en eenige tyd moest 'er verloopen, eer de dappere Jeugd van *Griekenland* en *Italie* kon verzameld worden onder denzelfden Standaart, of om hunne eigene grenzen te verdedigen, of de grenzen van aangrenzende Stammen te beſtooken. —— De voortgang van Handwerken en Kunſten verzamelt eene groote menigte binnen de wallen eener Stad; maar deeze Burgers zyn niet langer Soldaaten, en de Kunſten, welke den ſtaat der Burgermaatſchappye vercieren en verfraaijen, bederven de hebbelykheden des krygsleevens. De herderlyke Zeden der *Scythen* ſchynen de onderſcheide voordeelen der eenvoudigheid en verfyning te vereenigen. De Perſoonen van denzelfden Stam zyn ſteeds byeen, doch in dezelfde Legerplaats; en de aangeboore geestgeſteltenis deezer onverzaagde Herderen wordt aangevuurd door onderlingen nayver. De Huizen der *Tartaaren* zyn niet meer dan kleine Tenten, van eene langwerpige gedaante, die een koude en morsſige verblyfplaats opleveren, voor de vermengde jeugd van beide Sexen. De Paleizen der Ryken beſtaan uit houten Hutten, van zulk eene grootte, dat ze gevoegelyk op groote wagens kunnen geplaatst, en door twintig of dertig Oſen getrokken worden. De Kudden, naa den ganſchen dag in de omliggende Velden geweid te hebben, komen, met den avond, in de beſcherming der Legerplaatze. De noodzaaklykheid, om de nadeeligſte verwarring te voorkomen, in zulk een geduurigen zamenloop van Menſchen en Beesten, moet allengskens in de ſchikking, de orde, de wagt van een Legerplaats, en de beginzels van de Krygskunde, te wege brengen. Zo ras de voorraad van voedzel voor het Vee, in eene zekere ſtreek, opgegeeten is, trekt de Stam, of liever het Leger van Herders, op na verſche weiden, met een geregelden marsch, en krygt dus, in de gewoone bezigheid des Herderlyken leevens, de daadlyke kennis van een der gewigtigſte en moeilykſte werkzaamheden des Oorlogs.

De keus der Verblyfplaatzen is geregeld naar 't verſchil der Jaargetyden. In den Zomer trekken de *Tartaaren* na het Noorden, en rigten hunne tenten op aan den oever eener Riviere, of, ten minſten, in de nabyheid van een loo-

loopend water. Doch, in den Winter, keeren zy na het Zuiden, en dekken hunne Legerplaats agter eene voegelyke hoogte, tegen de winden, welke door en door koud worden, in het heên gaan, over de ysgewesten van *Siberie*. Deeze wyze van optrekken is wonder geſchikt, om, onder de zwervende Stammen, den geest van uittrekken en vermeesteren leevendig te houden. De verbintenis, tusſchen het Volk en den Grond, is zo zwak, dat dezelve, door het minſte toeval, kan verlaaten worden. De Legerplaats, niet de plek gronds, is het Geboorteland van den rechtſchapen *Tartaar*. In den omtrek dier Legerplaatze vindt hy zyn Gezin, zyn Medgezellen, zyn Eigendom, altoos ingeſlooten: en in de wydſtafgelegene uittochten is hy ſteeds omringd van voorwerpen, dierbaar en hoogstwenschlykst voor zyn oog.

Door alle eeuwen heen is Roofzugt, Vrees, Wraak, of onverduldigheid van Slaavernye, eene genoegzaame rede geweest, om de *Scythiſche* Stammen aan te zetten tot het ſtout inrukken in eenige onbekende Landen, waar zy hoope konden ſcheppen, om een overvloediger beſtaan, of een min gedugten vyand, te zullen vinden. De omwentelingen in het Noorden hebben dikwyls het lot van het Zuiden bepaald, en, in den ſtryd der vyandlyke Volken, hebben de overwinnaars de overwonnenen beurtlings gedreeven, en zyn gedreeven geworden van de grenzen van *China*, tot die van *Germanie*. —— Deeze groote uittochten, zomtyds met een bykans ongelooflyken ſpoed volvoerd, ontleenden niet weinig gemaks van den byzonderen aart der Lugtsgeſteltenisſe. 't Is te overbekend, dat de koude van *Tartaryen* ſtrenger is, dan men in 't midden van de gemaatigde Lugtſtreeke zou verwagten: deeze ongemeene ſtrengheid wordt toegeſchreeven aan de hoogte der vlakten, die, bovenal aan den Oostkant, meer dan eene halve myl, boven het waterpas der zee, verheeven zyn: als mede aan de groote hoeveelheid van Salpeter, waar mede de grond zeer doortrokken is. In den Winter zyn de breede en ſnelloopende Rivieren, die haar water ontlasten in den *Euxinus*, de *Caſpiſche*-, of *Tszee*, digt bevroozen; de Velden met eene bedding van ſneeuw overdekt, en de vlugtende, of overwinnende Stammen, kunnen met hunne Huisgezinnen, Wagens en Vee, veilig en ſpoedig, over de harde en vlakke oppervlakte, van eene verbaazende uitgeſtrektheid, heen trekken.

Ten derden. Het Herderlyk Leeven, vergeleeken met dat

dat eens Landbouwers en Handwerkmans, is ongetwyfeld een leedig leeven: en de voornaamſte Veehoeders, onder de *Tartaarſche* Stammen, laaten de huislyke bezorging van het Vee over aan hunne Gevangenen; hun eigen tyd beſteeden zy zeldzaam in eenig dienstbaar, of aanhoudend, werk. Maar deeze tydruimte, wel verre van beſteed te worden in de zagte genietingen eener ſtille zamenwooninge, brengen zy veelal door in de gewelddige en bloedige oefening der Jagt. De vlakten van *Tartaryen* zyn vol van een ſterk en nuttig ras van Paarden, die zich gemaklyk tot den Kryg en de Jagt laaten opbrengen. De *Scythen* zyn, van veele eeuwen her, beroemd geweest, als ſtoute en wel afgerigte Ruiters. Eene veelvuldige oefening heeft hun geleerd, zo vast te paard te zitten, dat vreemdelingen zich verbeelden, dat zy de gewoone bezigheden des leevens, eeten, drinken, en zelfs ſlaapen, volbrengen, zonder van hun paard te ſtygen. Zy munten uit in het behendig werpen van hunne lansſen; de lange *Tartaarſche* boog wordt geſpannen door een ſterk geſpierden arm, en de zwaare pyl na het voorwerp gedreeven, met een nooit misſend mikken, en een onwederſtaanbaar geweld. Deeze pylen zyn dikwyls gerigt tegen de Dieren der wildernisſe, die, in de afwezigheid hunner meest gedugte vyanden, zeer toeneemen en vermenigvuldigen: als de Haas, de Geit, het Hart, en andere ſoortgelyke Dieren. ——— De kragt en 't geduld, zo van Menſchen als van Paarden, worden, by aanhoudenheid, geoefend, door de vermoeienisſen der Jagt: en de ryke voorraad van Wild brengt veel toe tot het leevensonderhoud, ja zelfs tot de weelde, van een Legerplaats der *Tartaaren*. Doch de ſochten der *Scythiſche* Jaagers bepaalen zich niet tot de vernieling van vreesagtige, of ſchadelooze Dieren, ſtoutmoedig trekken zy op tegen het ſchuimbekkend Wild Zwyn, 't geen zich tegen zyne vervolgers verzet; zy gaan los op den woedenden Beer, en tergen de woede des Tygers, in het digtst der bosſchen ſluimerende. Waar gevaar is kan roem behaald worden: en de wyze van jaagen, die de meeste gelegenheden aanbiedt, tot het betoon van moed en ſterkte, mag te recht aangemerkt worden als een afbeeldzel, ja als een ſchool, des krygs.

De algemeene Jagtpartyen, de trots en het vermaak der *Tartaarſche* Volken, leveren een onderwyzende oefening uit voor eene talryke Ruiterbende. 'Er wordt een kring van veele mylen in den omtrek getrokken, om het Wild

van

van eene uitgeſtrekte Landſtreeke in te ſluiten: de benden, die den kring uitmaaken, naderen geregeld tot een algemeen middelpunt: waar de ingeſloote Dieren, van alle kanten, zich blootgeſteld vinden aan de pylen der Jaageren. In deezen optocht, welke menigmaalen verſcheide dagen duurt, is de Ruitery verpligt de hoogten op te klimmen, de rivieren over te zwemmen, de valeien te doorkruiſen, zonder den voorgeſchreeven regel des optochts te overſchreeden. Zy verkrygen de hebbelykheid, om hunne oogen en ſchreden in te richten na een afgelegen voorwerp, en de tuſſchenſtanden waar te neemen; om hun loop te ſtuiten, te vertraagen, of te verſnellen, naar gelange der beweeginge van de benden, die zich ter rechter- of ſlinkerhand bevinden: om de tekens hunner Aanvoerderen af te wagten, en te herhaalen. Hunne Aanvoerders leeren, in dit oefenſchool, eene allergewigtigſte les der Krygskunst, het vaardig en juist oordeelen over den grond, den afſtand, en den tyd. Tegen den menſchlyken vyand, 't zelfde geduld en dapperheid, dezelfde kunde en inrigting te gebruiken, is de eenige verandering, welke de weezenlyke Oorlog vordert: en de vermaaklykheden van de Jagt dienen ten voorſpel van de vermeestering eens Ryks.

De Staatkundige Maatſchappy der oude *Germanen* hadt het voorkomen eener vrywillige verbintenis van onafhangelyke Krygshelden. De Stammen der *Scythen*, onderſcheiden door de hedendaagſche benaaming van *Horden*, neemende de gedaante aan van een talryk en aangroeiend Gezin, 't welk, in den loop van opeenvolgende Geſlachten, voortgezet is van denzelfden oorſpronglyken Stam. De geringſte en onkundigſte onder de *Tartaaren* bewaart, met een welbewusten hoogmoed op zyn afkomst, den onwaardeerbaaren ſchat zyner Geſlachtlyst; en welke onderſcheidingen van rang 'er mogen ingevoerd zyn, door de in gelyke verdeelingen van Herderlyken rykdom, draagen zy elkander onderling den eerbied toe als afſtammelingen van hunnen eerſten Stamvader. De gewoonte, welke nog ſtand houdt, om de dapperſten, en getrouwſten onder de Gevangenen aan te neemen, mag een vermoeden baaren, dat deeze uitgeſtrekte Bloedverwantſchap, grootendeels, ingebeeld is. Maar het nuttig vooroordeel, door den tyd in het heerſchend gevoelen gewettigd, brengt de uitwerkzels van waarheid voort: de moedige Barbaaren betoonen een gereede en vrywillige gehoorzaamheid aan het Hoofd huns bloeds: en hun Opperhoofd, of *Murſa*, oefent, als de Ver-

Digitized by Google

Vertegenwoordiger van hun grooten Vader, in Vredes tyd het gezag van Regter, en in Oorlogstyd dat van Veldheer.

In den oorſpronglyken ſtaat der Herderlyke Wereld, handelde ieder deezer *Murſas*, (indien het my geoorlofd zy, hier deeze hedendaagſche benaaming te bezigen,) als het onafhangelyk Opperhoofd van eene groot en afzonderlyk Gezin; en de grenspaalen hunner byzondere Regtsgebieden werden allengskens bepaald, door meerderheid van magt, of onderlinge ſchikking. Maar de beſtendige werking van verſcheide en ſtandhoudende oorzaaken bragt veel toe, om de zwervende Horden in Volksgemeenſchappen te hervormen, die onder het bevel van een Opperhoofd ſtonden. De zwakken verlangden ondersteuning, de ſterken haakten na heerſchappye; de magt, het gevolg van vereeniging, verdrukte en verzamelde de verdeelde kragten der rondſom liggende Stammen; en, daar men den overwonnenen welhaast met volle ruimte toeliet om in de voordeelen der overwinninge te deelen, haaſtten zich de dapperſte Opperhoofden, om zich met hunne aanhangers te vervoegen, onder den gedugten Standaart van een vereenigd Volk.

De gelukkigſte der *Tartaarſche* Prinſen nam het Krygsgebied op zich, waar toe hy geregtigd was, door de meerderheid of van verdienſten of van magt. Hy werd ter Throon geheeven, door de toejuichingen van zyns gelyken, en de tytel van *Khan* drukt, in de taal der *Noord-Aſiaanen*, de volle uitgeſtrektheid uit van Koninglyke Waardigheid. Het regt van erfopvolging was langen tyd bepaald, tot het Bloed van den Stichter der Monarchy, en tot deezen dag toe, zyn alle de *Khans*, die heerſchen, van *Crimea* tot de muur van *China*, rechte Afſtammelingen van den beroemden ZINGIS. Maar, dewyl het eene onvermydelyke pligt is van een *Tartaarſch* Vorst, zyne krygshaftige Onderdaanen te veld brengen, worden de eiſchen van een Kind, dikwils, over 't hoofd gezien; en eenig Vorstlyk Bloedverwant, door jaaren en d ppeiheid uitſteekend, krygt het Zwaard, en den Schepter, zyns Voorzaats.

Twee onderſcheide en geregelde belastingen worden van de Stammen geheeven, om de Waardigheid van hunnen natuurlyken Monarch, en van hun byzonder Hoofd, op te houden, en ieder van deeze belastingen beloopt een tiende gedeelte van hun eigendom of buit. Een *Tar-*

Digitized by Google

taarsch Vorst trekt het tiende gedeelte van den rykdom zyns Volks: en daar zyn eigen rykdom van Vee in eene veel grooter maate toeneemt, is hy in ſtaat om den boerſchen luister van zyn Hof op te houden, de meest verdienenden of meest begunſtigden, zyner Volgeren ryklyk te beloonen, en, door den zagten invloed der omkooping, de gehoorzaamheid te verwerven, welke zomtyds geweigerd zou worden, aan de ſtugge bevelen van gezag.

De zeden der Onderdaanen van een *Tartaarsch* Vorst, gelyk hy zelve, aan bloed en roof gewoon, zou men veelligt denken, dat, in hunne oogen, zulke partydige daaden van Dwinglandy zouden vergoelyken en draaglyk maaken, die by een beſchaafd Volk ſchrik zouden baaren: maar de magt van een eigendunkelyk Opperheerſcher is nooit in de woeſtynen van *Scythia* erkend. Het onmiddelyk Regtsgebied van den *Khan* is bepaald binnen de grenzen van zyn eigen Stam; en de uitoefening van zyn Koninglyk Voorregt is gemaatigd door de oude inſtelling van een Volks-Raad. —— De *Croultai*, of Rykſdag, der *Tartaaren* werd, geregeld, in de Lente, en in den Herfst, gehouden, te midden van een vlakte; waar de Vorſten van de heerſchende Familie, en de *Murſas* der onderſcheiden Stammen, gevoegelyk te paard konden zamenkomen met hun talryken krygstoet, en de trotſche Monarch die de magt overzag, moest de neiging van een *Gewapend Volk* raadpleegen. —— De beginzels der Leerregeering kunnen wy ontdekken in de geſteltenisſe der *Scythiſche* en *Tartaarſche* volken: maar de geduurige ſtryd onder deeze vyandlyke volken is zomtyds geëindigd in de vaſtſtelling van een oppermagtig bewind. De Overwinnaar, verrykt door de ſchatting, en verſterkt door de wapenen van afhangelyke Koningen, zette zyne vermeesteringen uit in *Europa* of *Aſia*; de gelukkige Veehoeders van het Noorden hebben zich onderworpen, aan de bepaalingen van kunſten, wetten, en ſteden; en het invoeren van weelde heeft, naa het vernietigen van de Vryheid des volks, de grondſlagen van den Throon ondermynd.

pl

DE VIERING VAN HET VYFTIGJAARIG REGEERINGS-FEEST DES CHINEESCHEN KEIZERS KIM-LONG.

(Overgenomen uit de *Memoires concernant les Chinois.*)

Omtrent het einde des Jaars MDCCLXXXIV, ontdekte men te *Pekin*, dat alles in het Ryk in beweeging was, om Oude Lieden op te zoeken, over welken de regeerende Keizer KIM-LONG, zelve reeds zeer hoog bejaard, zyne weldaaden kon uitſtorten.

De Grooten en Mandarynen hadden van den Keizer last ontvangen, om het getal op te geeven van zyne Onderdaanen, „ aan welken," dit waren 's Keizers eigene woorden, „ de „ Hemel het vergund hadt, hun leeven buiten de algemeene „ grenzen uit te ſtrekken." —— Uit de Lysten, zyne Keizerlyke Majeſteit overgeleverd, bleek, dat 'er *honderd twee en negentig* Gezinnen waren, wier Hoofden hun' vyfde Geſlacht beſchouwden; vier hunner hadden meer dan honderd jaaren bereikt. Aan ieder deezer, zondt de Keizer heerlyke geſchenken, vergezeld van verzen op die honderdjaarigen, door hem zelven gemaakt, en met eigen hand geſchreeven; zy ontvingen ze met ſtaatſy, en hy ſtondt hun toe, voor hunne Huizen een gedenkteken op te rigten, en 'er die verzen op te graveeren.

Om den Vyftigſten Jaardag zyner Regeeringe te vieren door een Feest, beantwoordende aan de zorge, die hy altoos voor Oude Lieden gedraagen hadt, wilde hy, dat 'er *drie duizend* in zyn Paleis zouden komen, en daar een Maaltyd houden, waar op hy, met zyn Gezin, en de Ryksgrooten zouden tegenwoordig weezen. Ondanks de redenen van ſtaat, die de *Europiſche* Gezanten van dit Feest konden uitſluiten, beval hy, dat de zodanigen, die zich ten Hove bevonden, en zestig of meer jaaren bereikten, 'er zouden worden toegelaaten. Vyf waren 'er, die deeze geſchiktheid hadden, te weeten: de Heeren AMIOT en BOURGEOIS, *Franſchen*; de Heer SPINHA, een *Portugees*, Voorzitter in het Collegie der Starrekunde; Vader JOSEPH, een *Carmeliet*, oud Groot-Vicaris van *Nankin*, en Vader EUSEBIUS, een *Franciscaaner*.

De dag, ter Feestvieringe bepaald, was de veerzlende van Sprokkelmaand, des Jaars MDCCLXXXV. Aan elk der Grysaarts was een Briefje gezonden, met zyn naam, zyn ouderdom, en ſtaat; ook ſtondt 'er op, waar hy den Standaard zou vinden, onder welken hy zich moest rangſchikken, in het eerſte Voorhof van het Keizerlyk Paleis. —— Allen begaven zy zich derwaards in den morgen; zy werden een voor een by

naamen opgeroepen, en gebragt in de Voorhoven, die onmiddelyk aan het vertrek des Keizers paalen.

Wanneer het uur des Maaltyds daar was, verſcheen de Keizer, om plaats te neemen onder het portaal voor zyn vertrek, en dus bevondt hy zich aan 't hoofd zyner Gasten, die twee gelykwydige linien uitmaakten aan beide de zyden der gaandery; dewyl zyn Throon gezet was op een hoogte van omtrent twee voeten, hadt hy het genoegen, om over alle zyne Gasten heen te zien, en zy om van hem gezien te kunnen worden. Hy was vergezeld van zyne Zoonen, Kleinzoonen, en Agterkleinzoonen, die zich in ſtaat bevonden om de Plegtigheid by te woonen. De Prinſen van den Bloede waren 'er tegenwoordig om hem, de Grooten en de Mandarynen om de Grysaards, te dienen. Zo ras de Keizer zyne plaats genomen hadt, werden alle de Gasten genoodigd plaats te neemen, dat is, te gaan zit en op de tapyten, vóór hunne aankomst reeds op den grond geſpreid. 'Er ſtondt een klein tafeltje voor elk Viertal. De Muzyk begon, en men dekte de tafeltjes met zo veel ſchotelen als 'er op ſtaan konden. De Hoofdſchotel, op elk tafeltje, was een *Tartaarſche* Schaapenbout, omringd van verſcheide andere ſoorten van vleesch. Zo dikwyls men den Keizer inſchonk, vulden de Mandaryns ook de Beekers der Oudemannen, ten einde zy de voldoening mogten hebben, van, op denzelfden tyd als hy, denzelfden wyn te drinken: op hunne tafeltjes ſtonden ook dezelfde ſpyzen als op het zyne.

Al den tyd, welken de Feestmaaltyd duurde, liepen de Zoonen, de Kleinzoonen en Achterkleinzoonen des Keizers, by de tafels rond, om te zien, of 'er ook iets ontbrak; de Oudſte deezer Prinſen ſcheen zich, boven al, met veel hartelykheids van deezen pligt te kwyten. Hy deedt de Heeren AMIOT en BOURGEOIS de eere aan, om zich eenigen tyd by hun tafel te onthouden, en aan te moedigen tot eeten en drinken.

Toen de Keizer met eeten gedaan hadt, hoorde men een trommelſlag, en de Muzyk eindigde. De Mandarynen namen het overſchot met de ſchotelen van de tafels, zeggende aan de Gasten, dat, volgens den wil van zyne Majeſteit, elk der Gasten den Beker, uit welken hy gedronken hadt over den maaltyd, mede zou neemen, hun toewenſchende, dat zy 'er nog lang gebruik van mogten maaken, hun telkens, wanneer zy 'er uit dronken, alles herinneren, waarvan zy deezen dag ooggetuige geweest waren.

Op een tweeden trommelſlang ging elk weder zitten, met het aangezigt na den Keizer gewend; en op een derden, verſcheenen 'er twaalf Tooneelſpeelers, allen met een dubbel masker, een voor 't gezigt en een voor 't agterhoofd; hunne kleederen waren desgelyks van vooren en van agteren even cens, zodat zy nooit den rug aan den Keizer konden toekeeren, noch

ook

Digitized by Google

ook aan 't vergaderde gezelſchap. Een des maskers vertoonde het gelaad van een Oud, en het andere dat van een Jong, man. Naa den Keizer en den geheelen kring zyner Gasten gegroet te hebben, vingen zy aan met ſpeelen; hun opzeggen, hun zingen, hunne gesten en gebaaren, deeden den Heer AMIOT gelooven, dat zy de onderſcheide Tydperken des Menschlyken Leevens en de Omwenteling der Jaargetyden, vertoonden. De Tooneelſpeelers vertrokken zynde, namen de Muzykanten hunne plaats in, en hieven een lofzang aan ter Eere van TIEN, om hem byzonder te danken voor de weldaad, op dien dag beweezen.

Naa deezen Lofzang begaf zich de Keizer in zyn vertrek, de Gasten gingen in het nabygelegen Voorhof, waar zy verzogt werden te vertoeven, tot ze geroepen werden om de Geſchenken, door den Keizer voor hun beſchikt, te ontvangen. De Keizer hadt bevolen, tot voorkoming van allen bedrog der Geſtedenen en Onderofficieren, dat op een geel papier, gemerkt met het Hofmerk, de naam zou geſchreeven worden van elk der Begiftigden en de lyst der Goederen, voor hem beſtemd. De uitdeeling op die wyze, onder drie duizend Perſoonen gedaan, duurde drie dagen. De Geſchenken beſtonden in kleine beurzen, met goud en zilver geborduurd, en ſtukken Zyde, van onderſcheidene ſoorten, in een *You-y*; en een cederen ſtok, met een draaken kop, veeleer gelykende naar een Biſchops ſtaf dan een ſtok voor een Oudman; en eindelyk, het onderſcheidend merkteken van de Keizerlyke Orde des Ouderdoms. Dit merkteken is van verguld zilver, omtrent een once zwaar, hangende aan een geel zyden draad met een knoop. By deeze geſchenken voegde de Keizer de gifte van een Vers, door hem zelven gemaakt, ter gedagtenisſe van het Feest der Oudelieden, op 't welk hy hadt mogen vooraan zitten. Dit is 'er de vertaaling van:

Aan de eerwaardige Grysaarts, genoodigd tot het Plegtig Feest, om zich met my te verheugen, ter gedagtenisſe van 't geen myn Grootvader by eene dergelyke gelegenheid verrigtte.

„ De Weldaaden, welke ik van den Hemel ontvangen heb,
„ zyn ontelbaar. 't Zou my onmogelyk vallen ze op te noemen.
„ Die ik thans geniet op eene en dezelfde plaats, zo veele eer-
„ waardige Grysaarts vergaderd ziende, neemt my geheel en
„ al in.

„ Myne denkbeelden keeren van zelve te rug tot vroegere da-
„ gen, en herinneren my die gelukkige jaaren, toen myne hai-

Digitized by Google

„ ren, 't eenig Cieraad myns Hoofds, naar welgevallen, over
„ myn voorhoofd zwierden. Alles was toen, wat my betrof,
„ zonder betekenis; ik deed myn voordeel met het onſchatbaar
„ voorregt, van te mogen zitten aan de voeten van mynen door-
„ lugtigen Grootvader, toen den Throon bekleedende. Ik zag
„ alles, ik hoorde alles, ik was getuigen van alles wat rondsom
„ my geſchiedde. Hoe veele jaaren, helaas! zyn 'er zints dien
„ tyd verſtrecken!

„ Van alle Vertooningen, welke myn oog troffen, in jaaren,
„ dat alles my aandeedt, is 'er geen, die my aangenaamer toeſde
„ dan het altoos gedenkwaardig Feest, welke ik heden ver-
„ nieuw. Ja, 't is met de ſtreelendſte klopping des harten, dat
„ ik my die dierbaare oogenblikken herinner. —— Een diep ge-
„ voel van Eerbied, gemengd met Tederheid, vervult myn ge-
„ heelen boezem, wanneer ik my verbeelde, hoe de Prinſen,
„ de Ryksgrooten, ter Feestzaal binnen traden, plaats namen
„ aan de zyde hunner Heeren, hun dienden, en van hun gediend
„ werden; en op hun voorbeeld het zelfde aan de Grysaarts ver-
„ rigtten. Dezelfde Spyzen, dezelfde Dranken, ſtonden voor
„ allen opgedischt en gereed: de Bekers werden, onbedwongen,
„ ingeſchonken en geledigd; geen onderſcheid van rang; alles
„ was gelyk onder de Gasten; men mogt de Maaltyd aanzien
„ voor eene Vrienden gastmaal, waarop allen zamengekomen
„ waren, gedreeven door dezelfde beweegredenen van genoegen
„ en vreugd; een ſchitterend tooi verſierde het gelaad der Gasten,
„ en het vuur der Jeugd ſcheen hun ten ooge uit te ſtraalen.

„ 't Is voor de tweede keer, dat ik, door eene gunſtige be-
„ ſchikking des Hemels, dezelfde vertooning aanſchouw met de-
„ zelfde uitgebreidheid van hart. —— Onze Naakomelingen zul-
„ len zeker met de diepgaandſte gevoelens van eerbied vervuld
„ worden, als zy in de Ryksgeſchiedenisſen leezen, dat twee
„ Keizers van mynen doorlugtigen Stam, de Grootvader en de
„ Kleinzoon, de een op het Zestigſte, en de ander op het Vyf-
„ tigſte Jaar zyner Regeeringe, zich verheugden op een Maaltyd
„ met hun Gezin, en met het geheele Volk, verbeeld door de
„ keur der Grysaarts."

ANECDOTEN VAN DESPOTISMUS.

(*Uit het Engelsch.*)

Despotismus, of Eigendunklyke Magt, ſtrekt natuurlyk om een Mensch een ſlegt Vorst te maaken, die misſchien een goed Koning zou geweest zyn, hadden voegelyke Wetten zyne Magt omſchreeven en beperkt. Over deeze eigenaartige ſtrekkinge van

van Eigendunklyke Magt kan niemand twyfelen, die overweegt hoe dezelve 's Menschen geest vervult met groote en buitenspoorige denkbeelden van zichzelven; hem in den waan brengt dat hy een Weezen van eene andere soort is dan zyne Onderdaanen, het beginzel van Vrees een der sterkste beweegmiddelen tot Pligtsbetragting verbant, en een valsche Eerzugt verwekt om zich te vergrooten; door het uitoefenen van die Magt by alle voorkomende gelegenheden.

Een der eigendunklykste Vorsten, die ooit den Throon beklom, was MULEY ISHMAEL, Keizer van *Marocco*, die, naar een langen tyd den dwinglandschen zetel bekleed te hebben, in den Jaare MDCCXIV dien door den dood ontruimde. Het ontbrak hem geenszins aan vernuft, en natuurlyk verstand; hy bezat een levendigen Aart, een onverschrokken Moed, en was onophoudelyk bezig; hy stamde af van MAHOMETH, en betoonde zich zo voorbeeldelyk in het aankleeven en onderhouden van de Godsdienstwetten diens Propheets, dat hy nimmer zyn gantsche leeven lang één drup Wyns proefde, en het Jaarlyks Feest der Lente, het Feest *Ramadan*, twee maanden vroeger begon dan zyne Onderdaanen; veelvuldig stortte hy zyne Gebeden uit; en, ten einde het hem aan geene gelegenheden om te knielen mogt ontbreeken, hadt hy in alle de ruime pleinen van zyn Paleis groote geheiligde steenen, na 't Oosten gekeerd, doen plaatzen, om op dezelven als het hem goeddagt zyne Godsdienstige verrigtingen te volbrengen. Veel zou men hebben mogen verhoopen van een Vorst die deeze bekwaamheden en hoedanigheden bezat; doch zy werden alle nutteloos voor zyn volk, door het denkbeeld van de Magt, welke het hem toekende.

Buitenlandsche Afgezanten hebben deezen Heiligen Man beschreeven, te paard gezeeten, op een open plein met verscheide van zyne Alcaydes of Landvoogden rondsom zich, staande bloots voets, beevende, zich ter aarde buigende, en, op elk woord 't geen hy sprak, tot zyn lof uitboezemende. *Groot is de Wytheid van onzen Heer, den Koning! Onze Heer de Koning spreekt als een Engel des Hemels!* —— Gelukkig hy, onder deeze omstanderen, dien hy begenadigde met eene boodschap in het verstgelegene gedeelte der Hoofdstad, welke hy volbragt met den grootsten spoed, loopende door alles wat hem voorkwam heen, en wederkeerende buiten adem, met stof en zweet bedekt, om zich daar door een getrouw Dienaar te betoonen. Zyne Majesteit liet zelden, om de grootheid van zyne Magt en zyne behendigheid aan de vreemde Afgezanten te doen zien, deezen van zich gaan, of hy hadt hun vermaakt met het ombrengen van twee of drie zyner kruipende Onderdaanen, die hy vaardig ter dood bragt door een steek met zyn speer. Zeker Afgezant ontfing hy in een kleed, bespat met het bloed eener even verrigte strafvolvoering, tot zyn elleboogen bebloed van een paar

Mooren, geſlacht met eigen Keizerlyke handen. De Schryvers, die zyne daaden hebben opgetekend, berekenen, dat hy meer dan 20,000 zyns volks met eigen arm ombragt.

Om zich te ontzaglyker te maaken, droeg hy een kleed van eene byzondere kleur, wanneer hy ten oogmerk hadt eene ſlachting te doen: vertoonde hy zich in 't geel, dan verſchoolen zich de Ryksgrooten, en durfden niet ten Hove komen, voor dat de Vorst zyn bloeddorst gelescht hadt door het omhals brengen van eenigen zyner gemeene Onderdaanen of van zulke onbedachtzaame Staatslieden, als zich onvoorzigtig aan zyne woede hadden bloot gegeeven. Om deeze rede was het eerſte nieuws naar 't welk men te *Mequinez* vernam, in welk een humeur de Keizer was opgeſtaan. —— Dewyl hy een groot liefhebber van de Bouwkunde was, waren 'er duizenden bezig in het vervaardigen van Werken; doch indien het Plan of de Uitvoering hem niet aanſtond, toonde de kieschheid van zyn ſmaak, door het Gebouw af te breeken, en allen, die 'er de hand aan gehad hadden, om te brengen. —— Een blyk zyner genade betoonde hy, nogthans, aan een Engelsch Scheepsbevelhebber. Deeze gaf hem een uitſteekend gewerkte Byl ten geſchenke; hy ontving dien zeer gunſtryk, en daar op vraagende of hy goed van ſneede was, nam hy 'er de proeve v n op den Schenker, die, den ſlag ontduikende, 'er mét het verlies van zyn regter oor afkwam: want de oude MULEY, zich bedenkende dat het geen zyner eigen Onderdaanen was, herhaalde den ſlag niet, en wilde hem niet na het Paradys zenden. —— Een zyner Vrouwen beminde hy boven alle anderen; en een eerst Staatdienaar ſtond by hem in de blaakendſte gunſte; doch zy werden beiden ſlachtoffers van zyne oploopendheid en bloeddorst. De eerſte bragt hy met één ſlag om 't leeven, toen zy hoogzwanger was, om dat zy een bloem gepl kt had als zy met hem in de tuin wandelde. Den Staatsdienaar ſloeg de Vorst tot den dood toe; maar berouw hebbende van de ſlagen hem toegebragt, wanneer het te laat was, liet hy den Wondheeler, die den mishandelden niet kon geneezen, ter eere van de gedagtenis eens zo waardigen Mans, met den dood ſtraffen.

Deeze volſtrekte Monarch betoonde zich een zo edelmoedig bewaarder van de Goederen zyner Onderdaanen, als van hun Leeven. Wanneer iemand in welvaart en rykdom op eene zeer merkbaare wyze toenam, zondt hy om al diens Goederen en vee, ten einde hy, door zyn aanzien en vermogen, niet gevaarlyk voor den Staat mogt worden. Zyne Landvoogden en Stadsbevelhebbers, die zich vormden naar het voorbeeld van hunnen grooten Monarch, pleegden roof, geweld en knevelaary, en alle kunſtenaaryen van eigendunkelyk bewind, op dat zy te beter in ſtaat mogten weezen om hem hunne jaarlykſche Geſchenken te zenden; want de grootſte zyner Onder-regenten liep gevaar van opontbooden en gewurgd te worden, indien zy geen

Digitized by Google

geen groot gedeelte van hunne plundering den zo zeer gevreesden Vorst ter hand ſtelden. Ten einde hy een recht gebruik van deeze dus zamenbragte Schatten mogt maaken, droeg hy zorg dezelve onder den grond te begraaven, door de hand zyner meest vertrouwde Slaaven, en ſneed ze den hals af, als het kragtigst middel om het geheim te bewaaren.

Welke denkbeelden van eigendom hy bezat, kan het volgend geval leeren. Zich, te midden van zyne Lyfwagten, op den weg bevindende, korten tyd vóór het vieren van een Hoogfeest, ontmoette hy een zyner Alcaydes, aan 't hoofd zyner knegten, die een groote kudde Schaapen ter markt bragten. De Keizer vroeg „ wiens Schaapen 't waren?" De Alcayde antwoordde, met alle onderwerping, *De myne, ô* ISHMAEL, *Zoon van* ELCHERIF! ——— „ De uwe," hervatte de Vorst, „ Zoon eens „ Hoorndraagers! Ik dagt dat ik bezitter was van alles in dit „ Koningryk!" Hier op liep hy hem met zyn ſpeer door 't lyf, en verdeelde, zeer godvruchtig, de Schaapen onder zyne Lyfwagten, op dat zy 'er Feest mede zouden houden.

Zyne beſlisſingen van het Regt tuſschen den Man en zynen Naasten, kunnen ons de zegenrykheid zyns Beſtuurs leeren. Een Alcayde klaagde by hem over eene zyner Vrouwen, (die hy uit handen van den Keizer zelve ontvangen hadt, en overzulks geen ſcheidbrief kon geeven,) dat zy gewoon was hem by den Baard te trekken; de Keizer beval dat hem de Baard tot den wortel zou uitgetrokken worden, op dat hy nooit weder voor dusdanige beledigingen zou blootſtaan. ——— Een Landman, eenige van 's Keizers Lyfwagten beſchuldigd hebbende over het wegneemen van een drift Oſſen, bragt hy dezelven vaardig ter dood; maar vroeg, vervolgens, den Aanklaager om vergoeding voor 't verlies van zo veele braave knaapen; deeze dezelve niet kunnende geeven, maakte hy de zaak uit, door hem van 't leeven te berooven. ——— Eene zaak roemde men in 't beloop zyner Regeeringe, het zuiveren der wegen die te vooren van Roovers krielden: doch de wyze, waar op hy het verrigtte, was de wreedst mogelyke; hy liet Mannen, Vrouwen en Kinderen, van de ſtreek, waar in de Roovery begaan was, ombrengen. —— De *Engelſche* Vlootvoogd CLOUDESLY SHOVEL hadt verſcheide Onderdaanen van Keizer ISHMAEL gevangen gekregen, en boodt, op zeer aanneemelyke voorwaarden, aan, dezelve uit te wisſelen voor *Engelſchen*, die in het Ryk van *Marocco* gevangen zaten; doch de Keizer liet hem antwoorden, „ *dat de Onderdaanen door hem bemagtigd maar* „ *arme Lieden waren, geen Losprys waardig, dat hy ze over* „ *boord kon werpen, als het hem goeddagt.*"

Zodanig was het gedrag en ryksbeſtuur van MULEY ISHMAEL, die egter de tytels droeg van „ Dienaar des Heeren, Keizer „ der Geloovigen, moedig in den weg des Heeren, de Edele, „ de Goede!"

ZE-

Digitized by Google

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het hart is zeker de zetel aller deugden. In 't hart; wanneer het goed, en van zyne verdorven neigingen en togten gezuiverd is, hebben alle deugden haren eerſten grond. 'Er kunnen geene deugden plaats grypen, of geoefend worden, ten zy ze oorſpronkelyk uit het hart voortkomen. Hier is de bron te zoeken, uit welke zy allen ontſpringen: —— als deze bron goed is, kan zy niet dan zuivere deugd opwellen. —— Dan, het hart is zo vaak verdorven. —— Die bron is dikwils zeer onzuiver; als dan komen daar uit, voort eene menigte van ondeugden, en hatelyke gebreken. —— Dan word het hart eene bron van alle kwaad, van alle verderf. Wanneer de hartstogten ongeregeld zyn, dan ſtrekken zich alle de neigingen, alle de begeerlykheden, uit tot het verbodene; en men bejaagt met eenen verkeerden yver het geen ongeoorlofd, en de bejaging van redelyke wezens ten eenenmaal onwaardig, is. — Hier van daan alle die wanbedryven, tot welker pleeging men de menſchen zo dikwils ziet vervallen, en van welke men dagelyks zo veele voorbeelden, voorwaar treurenswaardige voorbeelden, voorhanden heeft; die nadeelig zyn voor de Maatſchappy, in welke zy gepleegd worden; en verderfelyk, ten uiterſten verderfelyk, voor hun, die ze pleegen. „ Want uit het hart komen voort alle booze bedenkingen, doodſlagen, overſpelen, hoereryen, dieverye, valſche getuigenisſen en lasteringen." —— Alle deze dingen brengt het hart voort, wanneer het verdorven is.

Hoe vaak ziet men de menſchen niet met hittigheid, met den brandendſten, den vuurigſten, yver, met de onverzadelykſte gretigheid, zaken najagen, die hun verderfelyk zyn. —— Het ſchadelyke heeft veelal het grootst vermogen; en het baat niet, ſchoon de vooruitzigten allerjammerlykst zyn, ſchoon men niet dan gevreesde gevolgen kan te gemoete zien. —— Het komt gewis nergens anders uit voort, dan dat de mensch, verdorven zynde, de gezonde Rede verlaat, en verkeerd over de zaken redeneert. Niets tog is nadeeliger dan eene verkeerde redeneering; zulk eene dwaling leid niet ſlegts van den regten weg af; maar ſleept zulke gevolgen na zig, waar over men, 't zy vroeg of laat, zich eenmaal jammerlyk beklagen moet.

Gelooft niet, dat 'er menſchen zo boos zyn kunnen, waar in zich niet nu of dan eene enkele vonk van deugd zou openbaren. —— Een booswigt, zo ſtout, in welks hart zich niet éénmaal in zyn leeven eene aandoenelyke beweeging zou hebben laten gevoelen, is niet te gelooven, dat 'er ook beſtaan hebbe. —

Welke is de bron, waar uit het waar, het eenig, geluk zynen oorſprong neemt? —— Hier hebben de oude Wysgeeren naar ge-

gezogt, en met veel ernst dezelve gepoogd op te spooren. Hier naar hebben latere Filozofen een vlytig en naarstig onderzoek gedaan. —— Dan, het is zeker, dat ze niet alle één en dezelfde gedagten hadden over de bronnen, waar uit 's menschen waar geluk ontsprong. —— Hier van daan de onzekere gronden, om zich het zelve te bezorgen; hier van daan die onderscheiden pogingen, om zich gelukkig te maken; waar van de meeste, echter, eene zeer tegenstrydige uitwerking hadden. —— De bron van ons waar geluk is ontwyfelbaar een zuiver *geweten*: hier uit vloeit een wezentlyk, een bestendig, een onveranderlyk, geluk. —— Eene inwendige bewustheid van wel te doen schenkt den mensch die stille, die gelukkige, gerustheid, welke niemand kan bezitten, of hy moet ook dadelyk gelukkig wezen; zy schenkt daarenboven de ziel eene overtuiging, dat dit het eenig welbehagelyk goed is, waarin de Opperste Goedheid genoegen, welbehagen, neemt. —— Dus maakt die inwendige bewustheid, van wel te doen, gepaard met een gevoel der Godlyke Gunst, en het verrukkend vooruitzigt eener gezegende, eener zalige, onsterfelykheid, de eenige bron, die zuivere bron, uit, daar ons wezentlyk, ons waar, geluk uit ontspringt en voortvloeit.

Het is eene onloochenbare waarheid, dat de minste menschen, bestendig, altoos hunne ware belangens onder het oog houden. Velen dragen de schuld hunner ongelukken in hunnen eigen boezem. —— Eene verkeerde handelwys moet verkeerde ongelukkige gevolgen hebben. —— Elke oorzaak werkt hare byzondere gewrogten. —— Zondige driften en geneugten stryden tegen onze hoofdbelangen. —— Een wellustig en losbandig leven sleept de droevigste gevolgen na zich, en hier door maakt men zich de eeuwige Liefde van den oneindigen God onwaardig.

Eene zaak, onbedagtzaam begonnen, niet genoegzaam van alle kanten overwogen, wikkelt den mensch in oneindig veele moeijelykheden, en brengt hem in een doolhof, waaruit hy zich niet ontwarren kan; want het gebeurt niet zelden, wanneer men zich uit zynen eersten misslag wil ontwarren, en van zyne dwaling te rug keeren, men zich op nieuw in veel erger verward, en nog veel verder van het regte spoor afdwaalt.

Men kan van zommige zaken wel eens eene al te zwarte, eene al te akelige schildery ophangen, en weer, aan den anderen kant, al te bevallig, al te innemend, schilderen. —— Dan, hy treft het best, die de Natuur het naaste komt.

Het is eene spreuk der Ouden; „ dat men de gegoedste, de rykste, de vermogenste niet in alles moet navolgen, en gelyk willen zyn; maar dezulken, welken zich geen kwaad bewust zyn." —— Voorwaar eene zeer voortreffelyke, eene heerlyke en allerheilzaamste spreuk: want met het eerste na te laten,

zal

Digitized by Google

zal men zyn tydelyk, en met het laatſte te doen zyn eeuwig, geluk, bevorderlyk zyn.

Al wie de deugd boven alles als beminnenswaardig beſchouwd, en dezelve wil betragten in zyn handel en wandel, die moet een zeer gematigd leven leiden: alle verlokkende wellusten ſlimmer dan de pest vlieden: zich in het gebruiken van ſpyzen en drank zeer gematigd gedragen; en alle gelegenheden zorgvuldig ontwyken, welke hem aanzetten tot wellust en dartelheid.

Een zeker Wysgeer achtte hen gelukkig, „ die ryk waren, en hunne begeerten konden voldoen." —— Dan, is hy niet oneindig gelukkiger, die van zyne zondige begeerlykheden niet overmeesterd word; maar die zelve kloekmoedig alle zyne kwade, zyne bedorven, begeerten overwonnen heeft?

Zalomo zegt: (Pred. X. 7.) „ Ik hebbe knegten te paarde gezien, en Vorſten gaande als knegten op de aarde." —— Zo wisſelvallig, zo onzeker, is de ſtaat van 's menſchen grootheid in de waereld. Deze worden uit het lage ſtof verheven tot luister en grootheid; terwyl anderen uit de hoogte worden neêrgeſtort, en den geenen dienen moeten, van welke zy te vooren zelve gediend wierden. —— Dit zag Zalomo in zyne dagen, en in onzen leeftyd zien wy nog het zelfde gebeuren. —— Wy zien knegten te paarde. Zulke zien wy in eer en aanzien verheven, die of zelve dienſtbaar geweest zyn, —— of wier vaders wy dezulken hebben zien dienen, met welken zy zich nu gelyk durven ſtellen, zo niet in hogeren rang rekenen. —— Wy hebben in onzen leeftyd gezien, dat menſchen uit het laagſte ſtof verheven zyn, en nu zich in één rang geplaatst vinden; dat zy zich verontwaardigd zouden rekenen, met zich de ſchoenriem te laten ontbinden door menſchen, onder wier klaſſe zy nog korts geleden zelve behoord hebben.

Men mag, met de Ouden, den mensch te regt aanmerken als een zagtzinnig dier, dat, als het wel word opgeleid, tot het allerzagtzinnigst, en een hemelsch, ſchepzel kan gevormd worden: dan, zo men deszelfs opvoeding verwaarloost, dat hy dan in het wreedſte dier der aarde veranderd word. —— Deze waarheid leert de ondervinding, en de menigvuldige openbare ſtraffen, welke 'er geoefend moeten worden aan kwaaddoeners, wegens gepleegde wanbedryven, overtuigen ons van de verwaarloozing eener goede opvoeding in de jeugd. —— Want met Seneka moet men zeggen: „ Het kwaad kruipt ſchielyk voort: de deugd is moeijelyk te vinden, en heeft een beſtierder, eenen goeden leidsman, noodig: maar de ondeugd word zonder meester geleerd."

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERGELYKENDE BESCHOUWING VAN HET GOED EN KWAAD IN DEEZE WERELD; STREKKENDE, OM AAN TE TOONEN, DAT DERZELVER BESTUUR GEREGELD WORDT, DOOR ONEINDIGE WYSHEID EN ONBEGRENSDE GOEDHEID.

(*Ontleend uit de* Sermons *van Dr.* PRICE.)

(*Vervolg van bladz.* 333.)

Onze verwagtingen van GODS Goedheid moeten geregeld worden, door 't geen wy zien, dat de vastgeſtelde Orde der Natuure is. Deeze dient, in alle gevallen, tot den besten Gids onzer vooruitzigten en redenkavelingen. —— Wy zyn, in den hoogſten graad, onbevoegde Regters, over de wyze, op welke de Godlyke Goedheid haare doeleindens moet bereiken; 't is vermetel en dwaas, ten deezen aanzien, eenige kragt te ſtellen in de beſpiegelende plans, welke wy kunnen vormen. Wy zyn niet min onmagtig, om de Wereld te beſtuuren, dan om dezelve te ſcheppen, en dit, nogthans, doen wy ſteeds in onze ydele overleggingen. —— Dat wy ons bevlytigen, om een regtmaatiger bezef te krygen, van onze eigene Onbekwaamheid, en leeren onze Verſtanden te onderwerpen aan het Opperſte Verſtand, 't welk de hoogſte Goedheid inſluit, en ons, des mogen wy ons verzekerd houden, langs de beste wegen, tot de heilzaamſte einden zal brengen.

Indien wy mogen oordeelen, uit het geen voor ons bloot ligt, dan gaat het vast, dat het Plan des Godlyken Beſtuurs daar heen ſtrekt, om het Geluk der Redelyke Weezens te doen afhangen van hunne eigene poogingen; en ook, met zekere bepaalingen, van de werkzaamheid en goedwilligheid hunner Medeſchepzelen. De aanmerkelykſte zegeningen onzes beſtaans vallen ons, in gevolge van dit

Digitized by Google

Plan, niet ten deele, zonder zorgen en werkzaamheid van onzen kant. Ze worden, te onzer *Verkryginge*, niet te onzer *Aanneeminge*, aangeboden; de voorwaarden, van ze te *hebben*, is het inſpannen der vermogens, ons gegeeven, om ze te *erlangen*. Onze Medeſchepzels zyn, desgelyks, dikwyls de toebrengers van die heilgoederen, en hunne vrywillige medewerking, daar in, is, in ontelbaare gelegenheden, niet alleen het *kanaal*, waar door ze ons toevloeijen; maar de *voorwaarde*, op welke zy ons vergund worden. 'Er is geen gedeelte van de geſtelteniſſe der Natuure, 't welk meer onze aandagt verdient dan dit ſtuk. Gereedlyk zullen 'er zwaarigheden by ons opryzen, en wy veelligt vraagen, waarom laat de GODHEID de Zegeningen, voor ons beſtemd, van zulke voorwaarden afhangen? Waarom maakt zy dezelve zo wisſelvallig? Dan, in de daad, dit is een blyk van de volmaaktſte Wysheid. De natuur der dingen maakt deeze wyze, van Zedelyk werkende Weezens te behandelen, noodwendig; en het is die handelwyze, welke op het grootſte goed moet uitloopen.

Men behoort wel op zyne hoede te zyn, tegen de verwagting, dat de Godlyke Goedheid, in ieder geval op zich zelven, het grootst mogelyk uitwerkzel zal te wege brengen. Wanneer wy zien, dat Geluk beoogd en Goedheid ten toone geſpreid is, in het maakzel der Wereld, moeten wy te vrede zyn. Te klaagen, om dat 'er niet *meer* Geluks voortgebragt, en *meer* Goedheids betoond is, zou zeer onredelyk weezen. Onze klagten zouden rusten op een grond, die niet kan worden weggenomen, en voet geeven tot een geestgeſtelteniſſe, geheel onvoldoenbaar. Want, hoe groot ook de hoeveelheid van voortgebragt Geluk mogt weezen, nog meer zou 'er kunnen plaats hebben. Hadt men nooit op deeze Aarde een zugt gehoord, nooit een klagt vernomen, men zou zich hebben kunnen verbeelden, dat de Bewoonders eene nog grootere maate van Geluk ten deele gevallen, of, ten minſten, dat de Aarde uitgeſtrekter en digter bevolkt was. Waren wy gelukkig geweest, ter volle voldoening aan het uiterſte onzer bekwaamheden, wy zouden om grooter bekwaamheden kunnen denken; waren wy tot *Engelen* gevormd, de zugt, om *Aartsengelen* te zyn, zou ons kunnen bekruipen. —— Weg dan met zodanige overleggingen. Indien wy zien, dat GOD Goed is, laaten wy dan niet vraagen, waarom hy niet nog beter is? Indien wy bevinden, dat hy ons Gelukkig gemaakt heeft, laaten wy

dan

Digitized by Google

dan niet ondankbaar genoeg zyn, om te morren, dat hy ons niet nog gelukkiger geſchaapen heeft. 't Is waarſchynlyk, dat over 't geheel een onberekenbaare ſom van Geluk is voortgebragt; doch wy zyn in geenen deele bevoegde Regters, om te oordeelen, in welk eene maate dat Geluk in byzondere gevallen moet worden uitgedeeld. Gods Goedheid moet, even als alle zyn' andere Eigenſchappen, in veele opzigten, voor ons onbegrypelyk weezen. Wy weeten niet, welke maatregels best genomen, welke wetten best vastgeſteld worden, om de doeleinden der hoogſte Goedheid, op de kragtdaadigſte en volkomenſte wyze, te bereiken. Algemeene ſchikkingen mogen noodig zyn, die zomtyds met groote onheilen vergezeld gaan; 'er kunnen daaden van Regtvaardigheid vereiſcht worden, die ons ſtreng dunken. Dat wy nimmer onze eigene onkunde uit het oog verliezen. 'Er is geen ſtuk, waarover wy groover kunnen mistasten in onze overleggingen, dan Gods Goedheid. In de daad, het zou zeer vreemd zyn, indien wy konden beoordeelen, hoe de zaaken der wereld moeten beſtuurd worden; of indien Weezens, met onze bekrompene vooruitzigten, geene zwaarigheden voorkwamen, in het beſchouwen der maatregelen, door oneindige Wysheid genomen, om oneindig Geluk daar te ſtellen.

Veeleer past het ons, de voornaamſte uitwerkzels der Godlyke Goedheid met allen ernst te overweegen. En welk een heerlyk verſchiet opent zich, wanneer wy daar op ſtaaren, aan ons oog. De geheele Natuur is vol van de uitwerkzels der eeuwige Goedheid! Een Heelal, onbegrensd in uitgeſtrektheid, en waar by alles, wat wy ons kunnen verbeelden, niets is, geſchaapen om een verblyfplaats van zegeningen te weezen. Duizenden by duizenden van Zonneſtelzels, en ontelbaare ſchaaren van leevende Weezens, voortgebragt door éénen weldaadigen Vader, om ze in Geluk te doen deelen; alle afhangende van zyne Voorzienigheid, alle onderſteund door zyne Magt, alle verzorgd door zyne Liefde! —— Met welk eene verrukkende bewondering moeten wy neder zien, op de wyze en goede ſchikking van dat Wereldſtelzel, waar toe wy behooren! Hoe zeer verkondigt het, zo verre ons gezigt reikt, de Goedheid des Almagtigen Maakers! Elk Gewest deezer Aarde heeft zyne Inwoonders; en zo overvloedig is de Godlyke Goedheid in dit gedeelte der Natuure, dat dezelve alle ſoorten van leevende Weezens, welke wy met mogelykheid kunnen begrypen, het beſtaan ſchonk.

Digitized by Google

Er is geene brouke in de keten van Weezens, van den redemagtigen Mensch af, tot de onbezielde Plant. Ieder waterbeek, ieder blad, ieder deeltje, hoe klein ook, is bevolkt. Wat moeten wy dan denken van de ons omringende Planeeten? Zyn ze niet desgelyks voorzien met eene verscheidenheid van gelukkige Bewoonderen? Indien op deeze Aarde de Vader van alles zo goeddaadig geweest is, welke grootscher tooneelen, van zegenryk aanweezen, mogen wy dan niet veronderstellen, dat zich opdoen in de afgelegener deelen der Scheppinge? Doch laaten wy onze gedagten bepaalen tot de voorwerpen, die ons het naaste by, en met welke wy 't gemeenzaamst, zyn.

Zo even hebben wy aangemerkt, dat elk deel des Aardkloots zyne Bewoonders heeft, en dat geen rang van Weezens, beneden den Mensch, onvoortgebragt gelaaten schynt. De Zee en de Rivieren krielen van ontelbaare soorten van Schepzelen, voorzien met zintuigen, geschikt naar hunne behoeften, en de plaats huns verblyfs. —— Het Land is bestemd voor andere soorten van Weezens, voor welker onderhoud en voldoening even zeer is zorg gedraagen. —— De Lugt heeft Bewoonders van verscheidenerlei aart, die zich daar in een weg weeten te baanen, voorzien met daar toe geschikte vermogens en bekwaamheden. Alle deezen geeven tekens, dat zy Geluk genieten; alle deezen spreiden de ryke Goedheid van den Maaker ten toon. Hy doet zyne Zonne over hun opgaan, voedt, beschermt, en koestert dezelve by aanhoudenheid. Hy laat de waterbeeken door het gebergte heenen vlieten. De vögelen des hemels vinden eene wooning in 't Geboomte, onder welks lommer zy volvrolyk zingen. Hy doet het gras uitspruiten voor de Beesten, en het Graan ten dienst der Menschen. Hy beschikt de duisternis, en het wordt nagt, waar in het Gedierte des wouds uittreedt, de jonge Leeuwen briefchen, om een roof, en om hunne spyze van GOD te zoeken; de Zon opgaande, maaken zy zich weg, en liggen neder in hunne holen. Het Aardryk is vol van zyne Goederen. In de groote en wyde Zee is het wriemelende Gedierte zonder getal, de kleine met de groote. Zy allen wagten op HEM. 't Geen Hy ze geeft, vergaderen ze. Hy opent zyne hand, zy worden met goed verzadigd (*).

Doch,

(*) PSALM CIV.

Digitized by Google

Doch, dat wy den Mensch, bepaalder, ten doel onzer beschouwinge stellen. De oppervlakkigste waarneeming zal ons overtuigen, dat wy wonderbaare voorbeelden van de Goedheid onzes Maakers opleveren. Elke omstandigheid van onzen staat, elk vermogen van onzen geest, schenkt des een bewys. Door de onderscheide maaten van genot, outstaande uit de zintuigen, en de begeerlykheden van het minste gedeelte onzer Natuure, zyn wy in staat, om te begrypen, welk een genot de leevende Schepzels beneden ons smaaken. Doch, wy hebben veele bronnen van Geluk, veel verheevener dan eenige, welke zy nevens ons bezitten. —— Wy hebben het vermogen der *Verbeeldingskragt*, die ons vatbaar maaken voor de geneugten, ontstaande uit de bevatting van overeenstemming, orde, en schoonheid. —— Wy bezitten het *Geheugen*, 't welk ons voorledene tooneelen van genieting voor den geest roept, en by herhaalinge doet smaaken. —— Wy kunnen op het toekomende vooruit zien, ons daar door voor aanstaande onheilen wagten, en de tegenwoordig drukkende kwaalen verligten, door de bemoedigingen der *Hoope*. —— Wy hebben het vermogen der *Spraake*, waar door wy onderling onze gedagten aan elkander mededeelen, en de aangenaamheden des gezelligen onderhouds smaaken. —— Wy draagen *Menschlievende Neigingen* in onzen boezem om, die ons aanzetten, om 't Geluk onzer Medemenschen te bevorderen, en vermaaken verschaffen, ontstaande uit Liefde en Medegevoeligheid, Vriendschap, Edelmoedigheid. —— Wy zyn bedeeld met *Reden*, waar door wy de Waarheid kunnen opspeuren, de hand, die ons vormde, kennen, zyne Werken beschouwen, en te wege brengen, dat de Natuur rondsom ons, en elk Weezen, in laager kring dan wy beweegende, medewerkt tot ons heil en genoegen. —— Wy bezitten *Vryheid* en *Geweeten*, die ons in staat stellen, om het eeuwig onderscheid van Goed en Kwaad te zien; en, door ons gedrag daarvolgens in te rigten, de onuitspreekelyke voldoening te erlangen, welke ontstaat uit Zelfgoedkeuring, uit de bewustheid, dat wy Naavolgers van GOD zyn, en hoopen mogen op zyne goedkeuring en gunste.

Deeze zyn eenige der onderscheidende voorregten, welke ons aan 't hoofd der Scheppinge op deeze Wereld plaatzen, en ten grondslage dienen van ons byzonder Geluk. —— 't Is maar al te waar, dat elk derzelven, door onze dwaasheid, ons ramp kan berokkenen: maar

Digitized by Google

dit onheil moet onzen Maaker niet worden ten laste gelegd. Het ongeluk, 't geen wy ons zelven, door wangedrag, op den halze laaden, kunnen wy, zonder ſnoodheid, GODE niet toeſchryven. Onze misdaaden maaken geen gedeelte uit, van 't geen hy beſtemd heeft. De vermogens, ons geſchonken, waren geſchikt, om ons ten voordeele te ſtrekken, ſchoon wy ze dikwyls, tot oorzaaken van onheil, misbruiken. Vryheid, Spraak, en Rede, zyn de grootſte Zegeningen, ſchoon ze menigmaalen, door onze verkeerdheid, onheil en ramp berokkenen. Wy moeten over elke Gift en Beſchikking der *Godheid* oordeelen, uit derzelver weezenlyke ſtrekking en algemeene uitwerkzels, en niet uit toevallige gevolgen, daar uit ontſtaande. ——— Wie kan twyfelen, of Vuur, Lugt, en Water, verleenen onſchatbaare voordeelen, ſchoon zy zomtyds brand, onweer en overſtrooming veroorzaaken? —— Voorwaar, wy mogen de Goedheid van den Schepper, zo wel uit de Rampen, als uit de Zegeningen, des leevens, leeren kennen. Deeze Rampen zyn, of goedgunſtige voorbehoedzels tegen grooter kwaad; of ontſtaan uit Wetten, noodzaaklyk voor het Wereldſtelzel, en nuttig in derzelver oogmerk en werking.

Ongetwyfeld zyn de treurige gebeurtenisſen, in 't Menſchlyk Leven ontſtaande, uit onbeſtuurde Driften, uit het misbruik der Rede, en uit andere oorzaaken, zeer treffend en ontzettend. Doch zelden voel ik my daar door eenigzins bewoogen, om de Goedheid van GOD in twyfel te trekken. Dat zy zo verre van den gewoonen loop der dingen afwyken, maakt, dat zy op ons eenen zo diepen indruk verwekken. Doorgaans zien wy, dat ze ontſtaan uit eene wyze en goede ſchikking: en wanneer wy, in een enkel voorbeeld, dit niet kunnen zien, zyn het enkele gevallen, die tegen millioenen overſtaan. ——— Ziet den Man, die door zyne ondeugden zyne middelen verſpild, en zyne gezondheid gekrenkt heeft. Kunt gy deswegen zynen Maaker beſchuldigen? Of wilde gy, dat hy de Wereld in zulker voege geſchaapen hadt, dat de Ondeugd onbedwongen en ſtraffoos voortholde? Was dit de toedragt der zaaken, gy zoudt reden vinden, om aan zyne Goedheid te twyfelen. ——— Slaat het oog op een ander, die zyn beſtaan vervloekt, zugtende onder de elende van eene ongeregelde verbeeldingskragt, onder de wanhoopen verſchrikkingen eener diepgaande zwaargeestigheid. Gy kunt hem niet aanſchouwen zonder medelyden, gy

kunt

kunt niet nalaaten, zyne omſtandigheid ontzettend te vinden. Maar overweegt, dat het niet waarſchynlyk is, dat Gy beter kunt zyn dan het Weezen, 't welk u dat medelyden inboezemde. Bedenkt, wyders, dat die Man, misſchien, in vroegere tydperken zyns leevens, zo veel geluks genooten heeft, dat het ruim zyn tegenwoordig leed opweegt, en dat hy, in een toekomend Leeven, weder gelukkig kan zyn, en ſtoffe vinden tot dankbaarheid, wegens 't geen hy thans lydt. Veronderſtelt egter het ergſte. Zyn geval is enkel. Hadt GOD ons tot elenden geſchikt, wy zouden allen zulke deerniswaardige rampzalige Schepzels weezen.

Maar, om weder te keeren tot het verſlag, 't welk ik ondernam, u van GODS Goedheid te onswaards te geeven. ——— 't Was GOD, die ons voortbragt, toen wy niet waren; om het licht des leevens te genieten, en dit grootsch tooneel der Scheppinge te beſchouwen. Aan hem zyn wy verſchuldigd de denkbeelden, die zich tot in de eeuwigheid uitſtrekken; en de groote bekwaamheden, welke ons aan de Engelen des Hemels vermaagſchappen, en in ſtaat ſtellen, om, gelyk zy, op Aarde te weezen, in het beminnen, dienen en aanbidden van onzen Maaker. ——— Hy is 't, die ons ſteeds onderhoudt en bewaart: zonder Hem kunnen wy geen oogenblik beſtaan. By elke ademhaaling, by elken ſtap, by elke gedagte, hangen wy volſtrekt van hem af. Ieder plaats, waar in wy ons bevinden; elk oogenblik van onze duuring, draagt de merktekens van zyne Goedheid. Hy kleedt, Hy voedt ons, Hy beſchut ons in onze huizen, verfrist ons door den ſlaap, houdt over ons de wagt in gevaaren; en beſchermt ons tegen onheilen, welke ons omringen. Hy vervult onze ſteeds wederkeerende behoeften, verkwikt onze harten in den kring onzer Vrienden, en door duizend verlustigende voorwerpen. Van hem ontleenen wy elke voldoening, welke wy door onze Zintuigen ontvangen; elke weldaad, die de Naasten ons toebrengt; elk hoopryk vooruitzigt, 't geen ons bemoedigt, en elk gemak, 't welk ons leeven veraangenaamt. In 't kort, 'er is geen voordeel, 't welk wy onszelven kunnen verſchaffen, geen vreugd, die ons hart kan doortintelen, geen zegen, die ons beſtaan met heil bekroont, of dit alles daalt neder van den Geever aller goede gaven en volmaakte giften. Hy draagt zorge voor ons, wanneer wy voor onszelven niet kunnen zorgen. Hy ſtort weldaaden over ons uit, wanneer wy niet kunnen

Digitized by Google

ontdekken van waar ze komen; en, in ontelbaare gevallen, voorkomt Hy onze wenschen. —— Hy agtervolgt, met zyne Goedheid, de boozen en niets verdienenden. De onverantwoordlykſte ondankbaarheid ſtuit den loop der Zegeningen niet ligt. Zyn hand houdt ons staande, en geleidt ons, ten tyde, dat wy blind en ongevoelig genoeg zyn, om zulks niet te erkennen. Hy bevordert het Geluk der verkeerden van harten, die hunne dagen ſlyten, zonder Hem eenige hulde te doen, eenigen dienst, of dank, toe te brengen. Hy is Goed jegens de Ondankbaaren, en Boozen; en regent over Regtvaardigen en Onregtvaardigen (†).

Boven alle dingen heeft hy ons gezegend met het *Euangelie*, en JESUS CHRISTUS gezonden, om ons te behouden. Dit was een blyk van Goedheid, jegens zondige Schepzelen, welke al onze bevatting te boven gaat. —— Toen het Menschdom zynen weg bedorven, en de kennis van den éénen waaren GOD verlooren hadt, daalde JESUS CHRISTUS van den Hemel neder, om 't zelve tot zynen Pligt weder te roepen, en van alle Ongeregtigheid te verlosſen. Dit is, zegt de Heilige Schrift, de Liefde, niet dat wy GOD hebben lief gehad, maar dat hy ons heeft lief gehad, en zynen Zoon gegeeven tot eene verzoeninge voor onze zonden. —— In gevolge van dien Val, of die verbastering der Menſchen, in het Boek *Geneſis* verhaald, en waar op in alle de volgende deelen des Bybels gezien wordt, hadden wy de Onſterflykheid verlooren, en werden den Dood onderworpen, dien wy allen te gemoete zien. En het valt onmogelyk voor ons te zeggen, wat deeze voor ons zou geweest zyn, hadt de Oneindige Goedheid voor ons geenen Zaligmaaker beſtemd, die ons van den Dood verlost, de verbeurde Gelukzaligheid weder geſchonken, en den grondſlag gelegd heeft, om alle waare Boetvaardigen de volſte maate van GODS Gunſte te doen erlangen. GOD heeft, door CHRISTUS voor ons over te leveren, in de daad, alles verleend wat noodig is, om ons ten hoogſten top en waardigheid te verheffen. —— Het helderst Licht van Waarheid —— de beste Voorſchriften van Pligt —— de ſterkſte Aanſpooringen, om dien te volbrengen —— de grootſte en dierbaarſte Beloftenisſen —— en byzonder de belofte van de Opſtanding uit den Dooden, tot een nieuw Leeven van eindlooze Zaligheid, in

(†) MATTH. V. 45.

in het toekomend Koningryk van JESUS CHRISTUS, waar in alle Deugdzaamen en Braaven, van onder het Menschdom, deel zullen hebben.

Zodanig zyn de uitwerkzels der Goedheid van GOD te onswaards; zulke Zegeningen hebben wy aan HEM dank te weeten. —— Ik moet hier byvoegen, dat ons bezef van deeze Zegeningen te diepgaander zal weezen, indien wy kunnen ontdekken, dat wy 'er een goed gebruik van gemaakt hebben, en door dezelve opgeleid zyn tot waare Godsvrugt en Deugd. GOD zelve leidt ons hier toe op, door alle geschikte middelen, dringt ons door zyn Gezag, noodigt ons door zyne Beloften, vermaant ons door de betuigingen, en raadgeevingen, van zyne Dienaaren en Vrienden, ondersteunt ons door zyne Genade; en spaart ons van jaar tot jaar, met veel Geduld en Langmoedigheid. En, wanneer wy, in gevolge van deeze voordeelen, ons tot Leevensbeterschap hebben laaten overhaalen, en een Deugdzaam leeven aanvangen, vaart hy voort; met het schenken van zynen genavollen invloed, om ons te ondersteunen in onzen loop, en onze poogingen tot meerdere volmaaktheid te helpen, tot wy uit deeze wereld worden weggenomen, om ons loon te ontvangen.

Doch, waar in zal dat Loon bestaan? Welk een Gelukstaat is weggelegd voor alle Opregten en Deugdzaamen? Geene taal kan dien beschryven; geen verbeelding dien bevatten. Weest vrolyk in den HEERE, gy Regtvaardigen, en springt op van vreugde, allen gy Opregten van harte. Alle Weezens hebben reden, om dankbaar te zyn voor hun bestaan; doch hebt reden tot verheuging en zegepraal. Uwe Gelukzaligheid zal nimmer eindigen. Zy zal, in zaliger Gewesten vernieuwd worden, en daar toe in alle Eeuwigheid toeneemen. Terwyl gy in deeze wereld verkeert, omringt u GODS tegenwoordigheid, en niets kwaads kan u overkomen: en, wanneer gy uwen loop hier voleindigd hebt, zult gy opgenomen worden in die betere Wereld, daar GOD voor eeuwig de traanen van de oogen wischt, waar de hand des Doods u nooit weder zal aanraaken; waar gy in de Maatschappy zult treeden van hoogere Weezens, en voor altoos vorderen, onder 't oog en het toevoorzigt des ALMAGTIGEN. —— Dit zal het voleindigend uitwerkzel weezen van GODS Goedheid, jegens het Menschdom, en niemand zal 'er van uitgesloten zyn, dan die zich, door snoode hebbelykheden, onwaardig gemaakt heeft, daar in te deelen.

GENEES- EN HEELKUNDIGE WAARNEMINGEN.

DOOR

JACOB VAN DER HAAR.

79. Artzen, die alle dagen veele en verſchillende Medicynen voorſchryven, toonen veelal, dat ze van de ziekte geen waar begrip, of wel een andere onbekende reden, hebben. —— Ik heb eene gaande en ſtaande zieke Juffer gekend, welke, in 43 Viſiten van haren Geneesheer, niet minder dan 87, vry wat verſchillende, Recepten, te rug bragt. —— Wat zou der Grieken Artz, HIPPOCRATES, van zulk eene handelwys geoordeeld hebben? —— Van den grooten SYDENHAM word verhaald, dat hy zyne Zieken lange Viſiten en ſpaarzaam Medicynen gaf; en het daar door zo verre gebragt heeft, dat hy een helder lichtende fakkel, voor den muſtervelyken BOERHAAVE, geworden is. —— Op de titelplaat, voor het geestig Werk van GIDEON HARVEUS, ſpoekt de Artz met de eene hand de pols, met de andere houd hy het pisglas, maar uit zynen mond komt het ſchoone woord, EXPECTA; *wagt, of toeft wat!* —— Heilzame raad!

80. Hand-Artzen, die veel omſlagtige, kostbare Balſems, Zalven, Plaasters, Wondwaters, Pappen enz. in gebruik hebben, en daar op hun vertrouwen ſtellen, toonen, dat ze van het geneezend vermogen der Natuur geen begrip hebben, en tevens ongeſchikt zyn, om de toevallige hindernisſen der Natuur voor te komen, of, reeds daar zynde, weg te neemen. Want, over het algemeen, word 'er meer moeite en kunst vereischt, om de oorzaak der kwaal, dan derzelver hulpmiddel, het welk toch meeſtal een voudig is, te kennen. —— Reeds vóór 26 jaren, heb ik eene kleine Loſſpraak gedaan, over de wonderbare uitwerking der Natuur, in het geneezen van de zwaarſte wonden, en wel onder en op het gebruik van een alleronſchuldigſte middel, naamlyk; *fyn geſchaafd, droog linnen ſtof.* —— Veele honderden gewonden, en 54 menſchen, die alle of een arm, of been, verlooren hadden, hebben my de groote werken der Natuur getoond; maar tevens ook geleerd, dat 'er veel Heelkundig oordeel en handigheid by vereischt word;

Digitized by Google

word; en het zyn juist deze laatste eigenſchappen, die den altoos achtingswaardigen Heelkonſtenaar uitmaken (*).

81. Een wel aangebragt Verband doet, zot het genezen van de meeste wonden, gezwellen, zweeren, en beenbreuken, oneindig meer dienst, dan de bekende uitwendige Geneesmiddelen: — de herſtelling van enkele beenbreuken, gewigtige wonden, en gezwellen der Slag-aderen, ſtrekken daar van, onder veele anderen, tot een overtuigend bewys; en doen elk zien, welk een vermogen de Natuur, doch niet dan onder een vernuftig Heelkundig beſtuur, te weeg brengt.

82. Stukjes fyne Spons, niet loodregt, maar horiſontaal, gesneeden; en oordeelkundig, onder een goed verband, aangebragt, zyn, naar myne waarneming, by de wonden der uitwendige Slag-aderen, het vermogendst bloedſtempend middel. — Ziet myn *Aanhangzel*, achter C. GUATTANI, *over de gezwellen en wonden der Slag-aderen.*

83. Die koud Water en Azyn wel weet te mengen; en tevens weet waar, wanneer, en hoe, te gebruiken, en, des noods, daar by een weinig Aluin te doen, heeft GOULARD'S, of THEDEN'S wond- of leschwaters niet noodig: ——— de laatſten zullen, waarſchynlyk, ras vergeeten worden: het eerſte, het welk de Grieken *Oxycratum* noemden, is, zints meer dan 2000 jaren, in een beſtendig gebruik gebleeven; maar misſchien thans, by veele, al te onkostbaar en te eenvoudig; en juist daarom bedien ik my 'er liefst van.

84. Twee of meer oncen *Balſ. Oppodeldoch*, naar de ſchoone *Edinburgſche Apotheek* bereid, met 24 oncen Regenwater gemengd, maakt, zonder eenigen omſlag, eene vry algemeene *Aromatique* ſtoving, die, by kneuzingen, *Rheumatique* pynen, kolyken enz. van veel dienst, en vry zindelyk, is. ——— Ik ben gewoon, het geheele verband by beenbreuken en ontwrigtingen, koud of warm, daar mede te bevogtigen: ook houd men het linnen daar door zagt en zuiver. ——— In plaats van Rozemaryn en Oregoly, die dikwyls vervalscht zyn, en met welk deze Balſem bereid word, neem ik *Cajupoet*-oly, welk niet minder fyn en aangenaam ruikt.

85.

(*) *Verhandeling over de Klier-, Knoest- en Kanker-gezwellen*, bladz. 79, alwaar dit meer betoogd word.

Digitized by Google

85. Onder de veelvuldige plaasters, die, als nog, by eenige Heelkundigen in gebruik zyn, zal de *Diapalm*, als de onschuldigste en beste, het langst stand houden; —— en die drie oncen daar van met één once Raap-oly, en even zo veel Azyn, wel weet te vereenigen, heeft eene schoone verkoelende en verdroogende Smeer-zalf, die tegen de meeste ontsteekingen en verzweeringen der huid ongemeen heilzaam is.

86. Zo ik my niet bedrieg, heb ik, na langduurige opmerking, niet konnen zien, dat de zogenaamde omslagtige *Gomryke plaasters*, wat 'er anderen ook van zeggen, by harde gezwellen, of verzweeringen, boven andere plaasters, iet voor uit hebben; en verbeel my, dat wy dezelve zouden konnen missen, of althans meer eenvoudig maken. —— Ik ben veelal gewoon, eene gemeene plaaster, met *Ol. Cajuputi*, *Menthæ*, *Succini*, *Balsi Peruvian*, *Ungt. Altheæ simpl.*, *Basilicum* of *Mercuriale*, te bestreeren, en dikwyls te vernieuwen. —— Onder een aanhoudend gebruik van de volgende plaaster, heb ik, by duistere verzweeringen, wel de *Natuur*, doch geenzins de *Konst*, wonderen zien doen: —— ℞. *Mel. Commun. Libr. j. Serum Ovilli depurat. Lib. sem. Farinæ tritic. et fenugræc: ana q. s. F. Cerotum.*

87. Een Pap van Lyn- of eenig ander Meel, met water, zoete of zuure melk, tot eene dikke bry, gekookt, en met oordeel, naar omstandigheid der zaak, met Balsi. Oppodeltoch, Campher-geest, Tinctuur van Alzem, Myrrhæ, Opium, of, om meer te verweeken, met Boom-oly rykelyk besproeid, doet even zo veel als eene kostbare Pap, uit veele Kruiden, of met Poeder van *Kina* enz., te zaam gesteld; want de voornaamste deugd der pappen bestaat, naar myn inzien, behalven in weinige gevallen, in twee dingen, naamlyk; *vogtigheid en eene koesterende warmte.* —— Oudtyds had eene Pap van Zwaluwe-nesten een grooten roem tegen verzweeringen in de keel; en het kan niet ontkend worden, dat de *Natuur*, doch niet de *Konst*, daar onder wel eens wonderen deed, en de lof van zulk een onschuldig konstmiddel zeer verhefte. Maar ook, hoe veel is hier uit, en uit deze weinige Artykelen, voor een gezond oordeelend mensch, niet te leeren, om, de werkzaamheden der Natuur, van die der Konst, te onderscheiden?

88. Menschen, die hun scheen- of dyebeen gebrooken heb-

hebben, behooren alleen, met twee lange ſpalken, die volmaakt tegen het onderſte en het bovenſte gewrigt ſteunen, verbonden te worden; en niet op een véére bed, maar, op een hairen matras, geplaatst: zonder deze beide voorzorgen, worden niet weinige lyders, onder de beste behandeling, voor altoos kreupel. —— Ik zie gaarne, dat de dus verbondene, met een geboogen knie, op de gekwetſte zyde liggen, en de hiel niet, als van ter zyden, tegen de buitenſpalk, ſteune.

89. Kinderen, die met een enkele of dubbele Hazemond, en tevens met eene geſpleeten bovenkaak, gebooren zyn, zyn altoos, zo veel ik gezien heb, dik van koonen, of breed van aangezigt. —— Om deze gelukkig te herſtellen, is het zeer noodzaaklyk, dat men eenige weeken, of ten minſten dagen, vóór de *Operatie*, de lip- en kaak-ſpleeten, door een vóórbereidend en verééenigend verband, zagtelyk, om ze door pyn niet ziekelyk te maken, tot elkander doet naderen: —— dit meen ik overtuigend en omſtandig, met beſlisſende proeven, getoond te hebben (†).

90. Een goedaartig zoort van Vyt (*panaritium*), geneest zomwylen vry gemakkelyk, door eene ruime Spaanſche-Vlieg-plaaster om de pynlyke vinger te leggen: —— zo de pyn daar by hevig is, eischt dit, tegen den nagt, een bekwaam inwendig rustmiddel; en daar naar een pap van brood, oly en melk, om het pynlyk deel.

91. Het zogenaamd Kwaad-zeêr des hoofds (*tinea Capitis*), het welk meestäl by kinderen, uit een inwendige ſcrofuleuſe oorzaak, voortkomt, en ook daarom zo moeijelyk te geneezen is, verandert, door den tyd, in een afſchuwlyk plaatsgebrek (*vitium locale*) van de wortelen der hairen; en is ook dan, zonder dezelve geheel uit te trekken, niet te geneezen. —— Ik heb huwbare menſchen gekend, en ik ken ze nog, die, tegen dit *plaats-gebrek*, alle bekende in- en uitwendige middelen, ja zelf eene *ſaliyatie*, vrugteloos gebezigd en ondergaan hadden; welk ik daar naar, door het uittrekken van de wortelen der hairen, met plaasters van Schoenmakers Pek, volmaakt geneezen heb. —— Opmerkzame Artzen konnen hier uit, en uit veele andere voorbeelden, leeren, hoe nutteloos zy, hunne in-

(†) *Bataafſch Genootſchap der Proef-ondervindelyke Wysbegeerte. VII. Deel., bladz. 262. enz.*

Digitized by Google

inwendige Artzenyen, tegen uitwendige *locaal* gebreken, aanwenden; en hunne lyders, voor verdrietlykheden en ſchade, bevryden.

92. Onder de menigvuldige verborgen oorzaken van doofheid, is 'er, misſchien, geene, die door Konst geneezen word, dan die, welk uit een openbaar verdikt en verhard oorſmeer voortkomt; en dit is ſomtyds nog bezwaarlyk, wyl eenige menſchen, met een eng, of nauw gehoor, het wegneemen daar van nauwlyks verdragen kunnen. Ik heb 'er nogthans veele, op eene zagte wyze, gered, met hen, eenige dagen lang, en dikwyls daags, eenige droppelen warm water, alleen, of met een weinig Brandewyn gemengd, in het oor te laten doen, en het oor daar by eenigzins te doen beweegen: hiermede dient men zo lang aan te houden, tot men ziet, dat het vogt niet meer geel, maar zuiver te rug keert: daar na kan men het nog te rug gebleevene, met een lepeltje, penſeel, of nat gemaakt plukzel-kwaſtjen, wegneemen.

93. Zwangere Vrouwen, die dikwyls worden adergelaten, verkeert derzelver bloed, zomwylen, meerendeels in zog: —— deze Vrouwen krygen, naar de verloſsing, veeltyds, indien zy niet konnen zoogen, gewigtige zoggezwellen, die nog vermeerderd, en langduurlger worden, zo men dezelve door aderlaten poogt tegen te gaan: —— misſchien zyn de zog-verplaatzingen daarom by de Franſchen zo gemeen, en by onze, gelukkige, Boerinnen zeldzaam.

94. By eene zog-verplaatzing naar het hoofd, of de herzenen; zynde eene Raasziekte (*delirium lacteum*), welk doorgaans met een ſcherp gehoor en gezigt gepaart gaat, en, voor den 11den dag naar de kraam, ontſtaat: —— by deze ziekte, zeg ik, maken alle ontlastingen, en vooral van bloed, de ziekte veel erger en langduuriger. —— Verſterkende, rustverwekkende zweetmiddelen, die vooral tegen het zuur gerigt zyn, nevens een onthouding van alles, wat zuur is, of zuur worden kan, herſtellen deze ziekte. —— Spaanſche Vlieg-plaasters doen, door hare prikkeling, veel kwaad; ſchoon zy zomtyds eenig zog ontlasten; maar de van zog doortrokkene harzenen, en deszelfs zuuren aart, word 'er niet door weggenomen: —— een aanhoudend zuurruikend zweet, door zout of geest van Hertshoorn, enz. te weeg gebragt, geneest deze ziekte.

95.

Digitized by Google

95. Tegen het zuur in de ingewanden van jonge Kinderen, waar aan 'er, helaas! zo veele ellendig omkomen, word thans de *Magnesia alba* zeer veel gebruikt; maar wie behoort niet te weeten, hoe diefachtig dit middel, met *Gyps*, vervalscht, ellendig bereid en verkogt word? —— Ik heb verscheiden bereidingen van dit middel, met *Spirit. Vitriol. tenuis*, onderzogt, en met andere zuur doodende middelen vergeleken; zie hier het gevolg:

1 drachm.	*Creta Alba*, *absorbeert*,	9 drachm.
——	*Magnesia Alba*, 3. 5. 8.	9 ——
——	*Corall. rub.*	7 ——
——	*Oculi Cancri*,	5 ——
——	*Cornu Cervi usti*,	4 ——

waar uit blykt, dat het natuurlyke *Kryt*, in allen opzigt, boven de door kunst gemaakte *Magnesia*, te verkiezen zy. —— Ik vervaardige ook, zedert meer dan 30 jaren, myn heilzaam zuurbrekend drankje, voor jonge Kinderen, aldus:

℞. *Aq. menthæ unc.* v,
Cretæ albæ, dr. ij *vel* iij,
Sacchar. Alb. dr. vj. *Misce.*

zo de onrust, groenen afgang, en het schreijen, groot is, doe ik daar by 20 droppelen *Laudan. Liquid.* en laat 'er, behalven eene rauwe eierdoir, 3 of 4 maal daags, een paplepel vol van ingeven: —— zo dit den buik verstopt, geef ik tusschen beiden één of meer theelepeltjes vol *Ol. Ricini*, en daar op een weinig eierdoir.

96. *Oleum Vitrioli* onder een *Conditum Cort. Peruvian.* gemengd, schynt de smaak, en misschien ook de kragt, van de *Kina* zeer te verheffen. —— Zo het Vitriool-zuur veel is, doe ik daar by een weinig *Gumm. Tragacant*, of *Ol. Amygdalorum.* —— By een uitteerend zweet, gepaard met hitte en dorst, heb ik daar van veel dienst gezien, en een lastigen, drogen, roosaartigen hoest, beter dan met *Opium* gestild.

97. Het *Elixir-Vitrioli*, het welk thans, en met regt, in een vry algemeen gebruik is, maak ik op de volgende, eenvoudige en onkostbare, wyze; en ik durf zeggen, dat het alle bekende Elixirs van dien naam, in geur, reuk enz. te boven gaat:

℞. *Spirit. Vini Rectific. unc.* xxiv.
Olei Vitrioli . . unc. vj.

De

Digitized by Google

De Vitriool-oly langzaam onder den Wyngeest gemengd, en drie dagen in eene zagte warmte geſtaan hebbende, doe ik 'er by:

Cort. Winteran.
Rad. Zingib. ana unc. j. *et ſem.*

Dit nog eenige dagen warm geſtaan hebbende, giet men het vogt door een glazen tregter af. —— Ik wenschte wel, dat men op de ſchepen, die naar warme landen gaan, van dit Elixir meer gebruik maakte; het bedorven drinkwater zuiverde, en het ſcheurbuik daar door verhoedde. —— Van de meer uitgebreide nuttigheden van dit middel is het hier geen plaats te ſpreeken.

98. Op het gebruik van *Kwik*-middelen, heb ik, gelyk ook veele anderen met my, meermalen, een hevigen, bloedigen *Persloop* zien volgen, die, in duur, toevallen enz. van, en met, den gewoonen heerſchenden *Roodeloop* in niets verſchilde. —— Ik heb het zelfde, ja, nog ſterker, en met gevolg des doods, naar het gebruik van *Kolokwint Appelen*, gezien. —— Indien nu zulk een ongeval (het welk toch niet waarſchynlyk, nog te hoopen is,) op één tyd, en by vééle menſchen tevens, eens gebeurde, en men van de ware, eerſte of aanleidende oorzaak daar van, even als by den waren loop, geheel onkundig bleef; —— zouden dan de Artzen, die wanen, dat de Loop beſmettende is, deze ziekte niet een aanſteekenden Roodeloop, die van den eenen mensch tot eenen anderen overging, moeten noemen? —— Zouden zy dezelve, in plaats van met *Opium*, niet met braak- en purgeermiddelen te keer gaan? —— Zyn 'er ook geneesmiddelen bekend, die, even gelyk de *Kwik* of *Kolokwint*, den Loop, andere wezenlyke ſmetziekten, of ziekten die 'er naar gelyken, konnen te weeg brengen? —— Zou ook de bovengemelde ſtoffelyke oorzaak van dezen onzen Loop; naamlyk, *Kwik* of *Kolokwint*, de aanleidende oorzaak van den gewoonen of heerſchenden Loop, niet eenigzins konnen ophelderen, en vooral het thans bekende heilzaam gebruik van *Opium* allezins wettigen? —— Men vergelyke hiermede *Waarn.* 27 en 70, nevens myne *Vrye gedagten, over het niet beſmettelyke van den Roodeloop* (§).

99. By ſchroomlyke vermorſelingen der beenderen van den

(§) *Algemeene Vaderl. Letteroef. V. D. Meng. bl.* 575-584.

den voet of de hand; door zware gewigten, schietgeweer enz. veroorzaakt; als ook by andere gewigtige wonden; heb ik meermalen, door een spoedig en aanhoudend uitwendig gebruik van koud water, alleen, of met Azyn gemengd, de gevreesde toevallen gelukkig geweerd; het deel vry hoog geplaatst hebbende; — maar vooral niet tegen den nagt, of ook door den dag, ruimlyk pynstillende, en, 's morgens daar op, verkoelende Laxeermiddelen in te geven. — De tyd der eerste toevallen meerendeels voorby zynde, komt veelal de gewoone handelwys, van *Natuur* en *Konst*, te pas. Want de Natuur, hoe goed en hoe vermogend ook, kan, in oneindige gevallen, buiten de vermogende Heelkonst, niets, hoe ook genaamd, uitvoeren.

100. Een Artz of *Doctor*, die geene kennis altoos van de Heelkunde, of een hand-Artz, *Chirurgyn*, die geene kennis van de Geneeskunde heeft, verdienen beide, hoe zeer zy ook in aanzien mogten staan, en in gewigtige gevallen overeenstemmen, maar weinig vertrouwen. — Het schynt niet moeijelyk te bepalen, welk van deze heilzame Kunsten, die oudtyds met regt gelyk stonden, den voorrang verdient. Want, schoon het waar is, dat de Heelkonst, ten aanzien van het *beschouwend deel*, met de Geneeskonst gelyk staat, gaat nogthans de *Werkdaadige Heelkunde*, in oogenbliklyke nuttigheid en onontbeerlykheid, deze, en alle andere Konsten, oneindig te boven. — Een kundig Chirurgyn kan ras een bekwaam Doctor, maar een gewoon gepromoveerd Doctor bezwaarlyk een goed Chirurgyn, worden.

's HERTOGENBOSCH, den 5 July, 1787.

NATUURLYKE HISTORIE DER DUIKER-GANZEN.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De *Duiker-gans* heet in 't Latyn *Merganser*, in 't Italiaansch *Gargany*, in 't Engelsch *Goosander*, of ook *Dun-Diver*, en *Sparling Fowl*, in 't Fransch *Harle*, in 't Hoogduitsch *Meer-rach*, in 't Noorweegsch *Fisk-and*, in 't Yslandsch *Skor-and*, of *Geir-fugl*, in 't Poolsch *Krukmorski*.

Volgens BELON, doet een *Duiker-gans* in een Meir zo

veel kwaads, als een *Bever* zou kunnen doen, 't is uit deezen hoofde, dat het Volk in *Frankryk* aan deezen Vogel den naam van *Bièvre* geeft (*). Doch BELON ſchynt hier met het Volk te dwaalen, omtrent den *Bever*, die geen Visch eet, maar boombast en jong hout; hy hadt veel voeglyker deezen Vischvreetende Vogel vergelecken met den *Otter*, dewyl van alle viervoetige Dieren geen zo veel Visch verſlindt als deeze.

De *Duiker-gans* komt in grootte tuſschen den *Endvogel* en *Gans;* doch zyn lichaamsgeſtalte, zyn pluimadie, en vlugt, hebben de meeste overeenkomst met den eerstgemelden. De Bek is bykans rolrond, en recht tot aan het einde, even als die der *Duikeren;* doch verſchilt 'er van daar in, dat de punt krom is, en geboogen als een ronde nagel, van eene harde en hoornagtige zelfſtandigheid, als ook, dat dezelve aan de kanten bezet is met achterwaards ſtaande elsvormige puntjes; de tong is desgelyks vol harde knobbeltjes, even als de elsvormige puntjes, achterwaards ſtaande: deeze toeſtel dient, om den glibberig gladden Visch vast te houden, en in de maag van deezen Vogel te brengen; door eene overmaatige gulzigheid, ſlikt hy Visſchen in, veel te groot om ze geheel in zyn maag te brengen; de kop van den opgevatten Visch blyft eerst in den ſlokdarm ſteeken, en verteert eer het lyf na binnen geraakt.

Wanneer de *Duiker-gans* zwemt, is het geheele Lyf onder, en de Kop alleen boven, water, hy duikt zeer diep, blyft lang onder, en doorzwemt een vry groote uitgeſtrektheid, eer hy weder boven komt; ſchoon hy korte vleugels hebbe, is zyn vlugt ſnel, en dikwyls ſchiet hy langs het water heen, en vertoont zich als dan geheel wit, waarom men hem, op zommige plaatzen in *Frankryk*, den naam geeft van *Harle Blanc;* ondertusſchen is het Voorlyf bleekgeel; het bovenſte van den Hals en de geheele Kop zwart, met een groenen weêrſchyn: deeze vederen zyn fyn, zydagtig, lang, en zich overeinde zettende van achter tot voor op den Kop, vertoont dezelve vry groot; de Rug is driekleurig, zwart boven op en aan de groote Vleugelpennen, wit op de Middelpennen en de meeste Dekveeren, en aartig afgewisſeld, met graauw en wit, op den Stuit; de Oogen, de Pooten, en een gedeelte van den Bek, zyn rood.

Niemand, deeze beſchryving der Pluimadie naagaande, zal

(*) BELON, *Obſervations*, p. 100.

Digitized by Google

zal de *Duiker-gans* ſchoonheid ontzeggen; doch zyn vleesch is droog, en zo ſlegt om te eeten, dat, volgens de aantekening van BELON, het een Spreekwoord in *Frankryk* is, *Die de Duivel te gast krygt, zette hem een Duiker-gans-voor.* Het Lyf van den *Duiker-gans* is breed, en zeer plat op de rug, en zyn Lugtpyp van zodanig een maakzel, dat dezelve veel lugts kan bevatten, om ter ademhaaling, voor deezen lang onder 't water blyvenden Vogel, te dienen (†). BELON zegt, opgemerkt te hebben, dat de Staart van den *Duiker-gans* aan 't einde dikwyls opgekruld en als gekneusd is, dat hy op de boomen en in de rotzen ruſt, en zyn nest maakt; doch ALDROVANDUS wil, en met eene grooter maate van waarſchynlykheid, dat hy op de oevers der Rivieren neſtelt, en het water niet verlaat. Wy hebben geene gelegenheid gehad, om ons des te verzekeren: deeze Vogels vertoonen zich nu en dan in *Frankryk*, alle berigten, die wy ontvingen, leeren ons, dat zy op onderſcheide plaatzen, en altoos in den Winter, voorkomen. Men gelooft in *Zwitzerland*, dat de komst deezer Vogelen, op de Meiren, een ſtrengen Winter voorſpelt. En, ſchoon de *Duiker-gans* op de *Loire* bekend genoeg moet zyn, ſchynt het, volgens BELON, dat hy zich in den Winter na veel Zuidelyker ſtreeken begeeft: want, naar zyn ſchryven, behoort hy onder 't getal dier Vogelen, welke van het Noorden tot in *Egypte* komen, om daar den Winter door te brengen, hoewel hy elders optekent, dat deeze Vogel zich aan den *Nyl* bevindt, in alle andere ſaiſoenen, behalven in den Winter; 't geen bezwaarlyk valt overeen te brengen.

Wat hier van weezen moge, de *Duiker-ganzen* zyn niet gemeenzaamer in *Engeland* dan in *Frankryk*, ondertuſſchen worden ze tot in *Noorwegen*, op *Yſland*, en mogelyk hooger Noordwaards op, gevonden. Hy is de *Geir-fugl* der *Yſlanderen*, aan welken ANDERSON zeer verkeerd den naam toeſchryft van *Vautour d'Islande*, of het moet daar op rusten, dat de *Duiker-gans*, uit hoofde zyner vraatagtigheid, dien naam voere: doch, het blykt, dat hy zich niet altoos op de kusten van *Yſland* onthoude: naardemaal, volgens ANDERSON, de Inwoonders telkens, als deeze Vogels zich vertoonen, eenige groote gebeurtenis verwagten (§).

On-

(†) WILLUGHBY, p. 253.

(§) ANDERSON, *Hiſt. Nat. d'Islande & de Groenlande*, Tom. I. p. 94.

Digitized by Google

Onder de *Duiker-ganzen*, is het Wyfje altoos veel kleinder dan het Mannetje, en verſchilt 'er ook van, gelyk dit plaats heeft by de meeste Watervogelen, in kleur van Pluimadie.

Behalven deeze gemeene *Duiker-gans* zyn 'er andere, die eene ſchoone verſcheidenheid van kleurſchikkingen opleveren, onder dezelve ſteekt de *Gekuifde* uit, welke de grootte van een Endvogel, en, hoewel eenigzins anders dan de gemeene gekleurd, een niet min ſchoone Pluimadie en een langer Bek heeft, waar door hy den bynaam van *Langbek* draagt. Deeze ſoort zou, volgens WILLUGHBY, zeer gemeen zyn in de wateren van *Venetie*, MULLER getuigt, dat men ze in *Deenemarken* en *Noorwegen* vindt, LINNÆUS zegt, dat ze ook in *Lapland* voorkomen (†), het is zeer waar-

(†) In *Zweeden* is deeze *Duiker-gans* zeer gemeen, en wordt 'er, wegens het vervaard maaken van den Visch, *Skraka*, dat is, *Schrikvogel*, genoemd. In de *Verhandelingen der Koningl. Zweedſche Academie*, Vol. XI. p. 197, vindt men 'er dit berigt van, en eene beſchryving, van de wyze, waar op men ze tot het vangen van Visch gebruikt. „ De *Duiker-ganzen* gaan te-„ gen den Winter na Zee, als die met Ys begint bezet te raa-„ ken, en komen in 't Voorjaar te rug. Naa een verblyf van „ twee of drie weeken, vertrekken zy weder, om hun Geſlacht „ voort te planten, en, tegen den Herfst met hunne Jongen te „ rug komende, zyn ze tot dit gebruik bekwaam. De Vogels „ plaatzen zich in eene linie over de Zee, met eenige der oud-„ ſten voor aan, en, terwyl een gedeelte ſteeds onder water „ duikt, maaken de overigen, door op het water met hunne „ vleugelen te ſlaan, een geraas, dat naar het rammelen van ver „ af zynde donderſlagen zweemt. De oude Visſchen worden „ hier door niet vervaard, maar de jongen tragten het te ontko-„ men, en neemen de vlugt in het diepſte van eenen Inham, „ of Zeeboezem. Indien daar een Vischhuis is, kruipt de Visch „ 'er onder, en wordt in menigte gevangen. In zulk een Visch-„ huis, zeer aartig toegeſteld, van binnen donker, legt men „ Vischfuiken van gevlogte teenen, met de openingen na de „ wanden gekeerd. Wanneer de *Duiker-gans* zich vertoont, „ worden de Fuiken gezet, van *St. Laurens* af, tot dat het Ys „ begint te ſchieten: dan neemt men ze op, en bewaart ze tot „ het volgend jaar. Ongelooflyk is de menigte, en verſcheiden-„ heid, van Zeevisch, in zulke Vischhuizen gevangen. ——— „ Inmiddels wordt 'er de uiterſte voorzigtigheid vereischt, om „ deeze Vogelen, die niet alleen den Visch verſchrikken, maar „ zel-

Digitized by Google

waarſchynlyk, dat hy de tuſſchen beide liggende Landſtreeken bezoekt. SCHWENKFELD verzekert, dat deeze Vogel door *Sileſie* trekt, en men denzelven aldaar, by den aanvang des Winters, in de Meiren, tuſſchen het Gebergte, vindt.

„ zelve ook zeer ſchrikagtig zyn, mede te verſtooren, of te ver-
„ jaagen. Om die reden vermydt men allen geraas van ſchie-
„ ten, van uitwerpen van netten, komende ook niet aan
„ het Vischhuis, om de Fuiken te ledigen, dan des avonds,
„ of over dag, wanneer de Vogels vertrokken zyn, en men doet
„ zulks best om den anderen dag. Die zulk een Vischhuis be-
„ zit, heeft 'er genoeg aan tot Wintervoorraad; dewyl hy 'er
„ twee of drie tonnen gezouten Visch door kan bekomen. ——
„ Indien 'er geene plaats is, waar de Visch zich verſchuilen kan,
„ vergasten de *Duiker-ganzen* zich, wanneer zy eene groote
„ menigte Visch by een gedreeven hebben, op eene uitſteekende
„ wyze. Dikwyls worden zy over den buit oneenig, en ſcheu-
„ ren elkander de Visſchen uit den bek. De jongen moeten
„ doorgaans de ouden de voorkeus laaten, om dat zy niet zo
„ behendig en gaauw in 't vangen zyn. Als zy allen de maag
„ gevuld hebben, zwemmen zy langzaam na de diepte te rug.
„ Op zulk eene wyze gaan zy te werk, den geheelen Herfſt
„ door, voornamlyk op wolkige en ſneeuwige dagen, tot dat
„ alles met Ys bezet raakt. Menigmaal ſtellen zy hunne Vis-
„ ſcheryen aan, even als men een Zegen uitwerpt, en hebben
„ nog meer manieren, om den Visch magtig te worden, die
„ niet minder aartig zyn, zo dat een oplettend aanſchouwer
„ zich niet genoeg over hunne behendigheid kan verwonderen."

KEURIGE AANMERKINGEN, WEGENS VERSCHEIDE ONTDEKKINGEN IN 'T NOORDEN GEDAAN.

(Overgenomen uit Dr. FORSTER's *Hiſtoire of the Voyages and Discoveries made in the North.*)

Voor zo verre wy weeten, behelst de Aardkloot in het Noorder gedeelte eene veel grooter hoeveelheid van Land, boven het oppervlak der Zee verheeven, dan de tegenovergeſtelde Zuidelyke Poolgewesten, welke aan de Bezoekers niets opleverden dan eene wyd uitgeſtrekte Zee. Te deezer oorzaake zyn, naar alle waarſchynlykheid, de Noordlyke Gewesten, over 't geheel genomen, in den Zomer warmer dan de Zuidelyke. In de daad, de groote diep-

Digitized by Google

te der Zee drinkt, om zo te ſpreeken, de Zonneſtraalen in, die, desgelyks, niet in ſtaat zyn, om zo gereed warmte mede te deelen aan de dikkere Zeegolven, als aan de dunnere vloeiſtoffe des Dampkrings. Het Land, integendeel, kaatst de Zonneſtraalen in allerlei richtingen te rug; zy kruiſen elkander, en de waarneemingen wyzen uit, dat de Zon, alleen door verzamelde ſtraalen, bekwaam is, een aanmerkelyken graad van warmte te baaren. Zulks wordt bekragtigd, door de ondervinding van alle Zeevarenden in de Noordſche Gewesten, als zy op de Noorder Breedte, tuſſchen de 70 en 80 Graaden, dikwyls, ſpreeken van eene warmte, groot genoeg, om de pek in de naaden der ſchepen te doen ſmelten. Integendeel is, in 't Zuiden, de lugtsgeſtelteniſe veel kouder, en genooten zy aldaar nooit een warmen dag.

In de koude Gewesten is eene groote verſcheidenheid van Talk, en Mica (of zogenaamd Moscovisch Glas), eene groote menigte Spekſteen, men vindt deeze bovenal in *Groenland*, *Hudſons-baay* en *Spitsbergen*. Voortbrengzels van brandende Bergen doen zich veelvuldig op in *Groenland*, *Yſland*, de Westkust van *Noord-America*, de *Catharina-* en *Kurile-Eilanden*, en *Kamtſchatka*. In *Hudſons-baay* heeft men veel oorſpronglyk Koper aangetroffen, als mede op het *Koper Eiland*, digt by *Kamtſchatka*. Het *Beeren-* of *Cherry-Eiland* bevat eene groote hoeveelheid van Lood, en eenig Zilver. Ook wil men Zilver- en zelfs Goud erts in *Groenland* ontdekt hebben.

De Kust van *Groenland* beſtaat geheel en al uit hooge ſcherpgepunte rotzen, aan wederzyden. In *Hudſons-baay* beginnen, nogthans, deeze rotzen minder ſteil te worden; en op zommige plaatzen ontmoet men vlakke ſtranden. *Yſland*, zo wel als *Spitsbergen*, is een hoog rotzig Land. *Nova Zembla* heeft een zelfde rotsagtig voorkomen. De geheele Noordkust van *Siberie* is vlak en laag. De Oostkust van *Aſia*, tot den uiterſten hoek van *Kamtſchatka*, is, voor 't grootſte gedeelte, hoog en rotzig; de *Americaanſche* Kust, integendeel, vlak en laag, doch begint ten Zuiden, van *Alaska* eenigzins hooger op te loopen.

Hudſons-baay, *Baffins-baay*, en alle de kleine Zeeën van *Labrador* tot *Kaap Vaarwel*, zyn oogſchynlyk gevormd door de Zee, het Land inbreekende. Dit blykt, desgelyks, uit den hoogen top van *Kaap Vaarwel*, en de hoop rotzen, van de *Reſolution* en *Salisbury-Eilanden*, en van al-

Digitized by Google

alle de Eilanden in *Hudſons-baay*, die Westwaards aan vlakker worden; den grond weggenomen zynde, door een ſtroom van het Oosten, daar op aanloopende. *Groenland* heeft, desgelyks, een Inham aan de Oostzyde, en ten Westen een Eiland, naamlyk, *Tsland*. *Spitsbergen* heeft een Voorgebergte in 't Zuidwesten, en ten Zuidoosten een Eiland. Alle de ſtranden van de Yszee, langs *Siberie*, zyn vlak; en de Zeeën, ten Noorden van het Land geleegen, zeer ondiep.

In deeze Noordlyke Gewesten zyn de Zeeën zeer koud, en deels met ys bedekt. De waarneemingen, dat de Oceaan hier reeds in Augustus en September begint te bevriezen, en dezelve 's Winters, in 't verloop van één nagt, met ys verſcheide duimen dik bedekt wordt, zyn thans ten vollen geſtaafd. Het ys is, derhalven, geen voortbrengzel der Rivieren, in den Oceaan zich ontlastende, maar van den Oceaan zelve. De wind dryft groote ysſchotzen tegen elkander, en deeze vormen dus dikke en zwaare ysklompen. Doch, langs zeer veelvuldige wegen, wordt het ys gevormd. Nooit kunnen wy zeggen, dit is de wyze, waar op de Natuur een zeker uitwerkzel te wege brengt; want zy bezit eene verſcheidenheid van middelen, ter bereiking haarer oogmerken, die de Mensch niet dan allengskens kan ontdekken.

Met den aanvang des Winters, is de Oceaan zo koud niet als in 't begin des Zomers, na den verdrietig langen Winter, in deeze ſtreeken. De Winden in de *Tszee* zyn zeer ongeſtuimig, en, over ongemeete breede Ysvelden heen waaijende, ondraaglyk koud. Ooste winden heeft men in de Noordpools Landen meer dan eenige andere. Veelvuldig dekken dikke Nevels de lugt, en maaken de Zeevaart zeer gevaarlyk. Deeze Nevels houden, door derzelver drukking, alle dampen, die anderzins in den Dampkring zouden opklimmen, weder: 't geen veroorzaakt, dat ze dikwyls zeer ſtinken. Donder en Blixem ziet men zeldzaam in deeze Gewesten; deels, om dat de Noorderlichten, daar zeer veel ſchynende, de Electrike uitwaasemingen verteeren; en deels, om dat, in een Ryk, met ysoosduurende Sneeuw bedekt, van welke ſlegts eene geringe hoeveelheid in verſcheide dagen ſmelt, de Electrike ſtoffe, met geene mogelykheid, in eene groote menigte kan opklimmen, en zich verzamelen, om ſtoffe aan Donder en Blixem te verſchaffen. De kleine hoeveelheid, welke zich by Onweeren vertoonen, zyn door de vuurbraaken-

Digitized by Google

de bergen in deeze ſtreeken ontlast. De overvloed van Mist en Dampen, die deels bevroozen zyn, en den geheelen Dampkring vullen, dienen, om hier zeker verſchynzel veelvuldiger, dan elders, te maaken. Byzonnen en Bymaanen worden menigmaal in 't Noorden gezien; de meeste Zeevaarenden, in die ſtreeken, hebben ze waargenomen. De eigenſte Dampen, welke den Dampkring dermaate vervullen, dienen tot het heilzaam oogmerk, om het vrolyk zonnelicht, in deeze droeve ſtreeken, bykans veertien dagen vroeger te doen ſchynen, dan het met mogelykheid zou kunnen doen, indien de Dampkring eene andere geſteltenisſe hadt; zy brengen, gevolglyk, het haare toe, om de naare nagten, in deeze ſombere Gewesten, te bekorten, en de Natuur te verleevendigen, die, door den doodlyken adem des langen Winters, geheel aan 't kwynen ſloeg.

De Dierlyke en Groeiende Schepping is met een ſchaarſche hand, in deeze naare Gewesten, verſpreid. De oppervlakte der Aarde is ſlegts met zeer weinig Planten bedekt, en zelfs die, welke de Natuur, zo algemeen goed, hier geplant heeft, houden zich zeer naby den grond; vreezende, als 't ware, de hoofden, van den boezem der moeder, in de lugt op te heffen, die van warmte ontbloot is, en huiverende voor het geblaas der doodlyke Noorde en Ooste Winden. Ja, de grond zelve is onbereid en onbekwaam, om de Planten, die men aan dezelve wil aanbeveelen, te ontvangen. Barre en naakte rotzen beuren den kaalen kruin op, en tarten de aanvallen der allesvernielende vorst: gedurende het grootſte gedeelte van 't jaar, zyn ze met een dik dekzel van ſneeuw bedekt; en blyven, gevolglyk, langen tyd, zonder af te martelen, of iets te verliezen. Regen, wind, en hette, beurtlings, door vorst, afgewisſeld; maar, bovenal de uitwerkzels der Hette, en der vaste Lugt, in den Dampkring omzwervende, brengen veel toe, om, in gemaatigde en warmer lugtſtreeken, allengskens, de hardſte rotzen te ontbinden en te verwoesten. De Vaste Lugt, met Hette gepaard, dringt diep in de zelfſtandigheden der Steenen, en ontbindt derzelver kleine deelen, welke door den regen en de winden worden weggevoerd; hier door wordt de oppervlakte des Aardryks, van tyd tot tyd, bekwaamer, om Planten en alle ſoorten van Kruiden te ontvangen en te voeden. In deeze aarde worde, echter, uit een klein zaadje, derwaards heen gevoerd door den wind, een Moschplant

ge-

gebooren, die, hoe teder ook van maakzel, de ſtrengſte koude wederſtaat, zich allengskens uitbreidt, en eerlang een groen bekleedzel oplevert. In de daad, deeze Moschplanten zyn de Vroedvrouwen en Voedſters der andere bewoonderen van het Groeiend Ryk. Het onderſte gedeelte deezer Moschplanten, die 's jaarlyks vergaan en verrotten, zich vermengende met de ontbondene, doch als nog rauwe, aarddeelen, deelen 'er eene hoedanigheid aan mede, ſtrekkende tot groei en voedzel van andere Planten: desgelyks verſchaffen zy zouten en olieagtige deeltjes, ten voedzel van aanſtaande volkplantingen des Groeienden Ryks. De zaaden van andere Planten, door de Zeeën minder aangevoerd, of door het gevogelte van ver afgelegene oorden gebragt, onder de Moschplanten verſpreid, worden door dezelve, met eene waarlyk moederlyke zorge, gedekt tegen de koude, gedrenkt door de vogtigheid, daar in opgehouden, en gevoed door de olieagtige uitwaasſemingen; zo dat zy groeijen, toeneemen, eindelyk zaad draagen, en vervolgens ſtervende de voedende deelen vermeerderen, en teffens over deeze nieuwe aarde en bemoschte grond meer zaaden verſpreiden, de beginzels van eene zeer talryke naakomelingſchap.

Laaten wy ons hier, voor een oogenblik, ophouden, om deeze voortbrengzels, van het Groeiend Ryk, nader in overweeginge te neemen. Ze zyn, gelyk wy reeds opmerkten, met een ſpaarzaame hand in deeze Noordſche Gewesten geplant: niet, om dat de Natuur omtrent dezelve als eene Stiefmoeder te werk gaat; maar, om dat de ſtrengheid der koude, in deeze Gewesten, haare werkingen tegenhoudt en vertraagt, en dus te wege brengt, dat zy eeuwen noodig hebben, om uitwerkzels voort te brengen, waar toe ſlegts weinig jaaren noodig zyn in zagter Gewesten, onder den milden invloed der Zonne. Nogthans is zelfs hier de Natuur eene goede Moeder. Van de weinige dwergagtige Planten, in deeze ſtreeken, groeijen de Dieren ſterk, het Levenskruid bezit zeer voedzaame eigenſchappen, en maakt de Dieren, zich daar mede voedende, binnen korten tyd vet. Op de oevers groeit Lepelblad, en andere ſoortgelyke Planten, allerdienſtigst voor Zeevaarende Perſoonen, met rotkoortzen aangetast, en die door derzelver kragtgeevende ſappen, binnen weinig dagen, de anders doodlyke ſcorbut met overwinnende kragt tegengaan.

Hoe weinig beloovende deeze Noordſche Gewesten zich

Digitized by Google

mogen opdoen, is nogthans Zee-, noch Land, ontbloot van Voorwerpen, die tot het Dierenryk behooren. Van de Koraalen, tot de zoogende Dieren, vindt men ze van elke ſoort, in deeze anderzins ongaſtvrye Oorden. *Nova Zembla*, *Spitsbergen*, en *Groenland*, hebben hunne Rendieren, Witte Beeren, en Voſen: ten Noorden van *Hudſons-baay* woont de Biſon-Os. Haazen, Muizen, zyn ook op eenige plaatzen de bewoonders deezer ſtreeken. —— De Zee krielt van verſcheide ſoorten van Walviſchen en Dolphynen, terwyl de ſtranden, en de daar aan dryvende ysvelden, ter woonplaats verſtrekken van veele ſoorten van Zeehonden, Robben, Walviſchen, aan welke de diepte des Oceaans, met onbereekenbaare millioenen Zeeſchepzelen vervuld, een ruimen overvloed van voedzel verſchaft.

Van alle deeze Noordſche Gewesten is de Noordkust van *Siberie* alleen beſtendig door Menſchen bewoond, indien wy *America* zo verre als *Hudſons-baay* en *Groenland* uitzonderen. De Lichaamen der Inboorelingen zyn als door de koude ineengekrompen: donker rood van kleur, hun hair is lang, recht hangende, en zwart. Hun voedzel beſtaat uit Visch, Zeehonden, en Walvischſpek: Traan is hunne grootſte lekkerny. Hunne denkbeelden zyn, by de onze afgemeeten, zeer bepaald, nogthans toonen zy, in het vervaardigen van veele hunner noodwendigheden, en huishoudelyke gereedſchappen, meer vernufts en behendigheids, dan iemand zou gelooven dat zy bezaten. De menigmaal gedaane klagten, over hunne trouwloosheid en wreedheid, zyn geheel van grond ontbloot. De *Europeaanen*, in de daad, hebben dikwyls, door gewelddaadigheid, moord, en het bedryven der verregaandſte wreedheden, zich de wraak deezer anderzins goedaartige en herbergzaame lieden op den halze gehaaden, en hun geleerd de vreemdelingen te wantrouwen. Zy neemen de Ouderpligten waar met eene tederheid, kloekmoedigheid en zorge, in omſtandigheden, in welke duizenden van *Europeaanen* zouden bezwyken. In weerwil van de grootſte gevaaren, by het knellen der nypendſte koude, het jaagen der ſneeuw, en het gieren der winden, ſteeken zy met kleine lederen ſchuiten in zee, om voedzel voor zich en hunne Kinderen.

Met één woord, hoe aandagtiger wy deeze voorwerpen beſchouwen, hoe duidelyker wy overal de voerſtappen zullen ontdekken van de Voorzienigheid, Goedheid, en

Wys-

Digitized by Google

Wysheid eens Opperweezens, 't geen zyne weldaadigheden over het Geheelal uitbreidt, en op de verwonderlykſte wyzen zyne oogmerken bereikt: 't welk by allen, die gevoelige harten in den boezem omdraagen, de tederſte gevoelens van dankbaarheid en aanbidding opwekt; een traan van bewondering en blydſchap doet opwellen. „ O „ Dat de Menſchen den HEERE voor zyne goedertierenheden preezen, en de wonderen, welke hy doet voor de „ Kinderen der Menſchen, verkondigden."

WAARNEEMING VAN EEN NOORDERLICHT, VERGEZELD VAN HET VREEMD VERSCHYNZEL, EEN KRAAKEND GELUID. Door den Eerw. JEREMY BELKNAP.

(*Transactions of the American Philoſophical Society*, Vol. II.)

Op laatſtleden Saturdag avond, [het Berigt is gedagtekend 31 Maart 1783,] ten tien uuren, vertoonde zich het halfrond des Hemels geheel in gloed: de vuurig ſchynende dampen ſteegen van alle kanten op, en kwamen aan het Zenith in één punt zamen: het eenig onderſcheid, tuſſchen het Noorder en Zuider gedeelte des Hemels, was, dat in het Zuiden het Licht niet zo naby den Gezigteinder opſteeg als in het Noorden. —— In den Naamiddag was eene Regenbui gevallen, vergezeld van eenige weinige Donderſlagen, gevolgd door een allerſchoonſte Regenboog: 's avonds waaide het een zagt koeltje, met vlaagen, die tuſſchenpoozen hadden van twee en drie minuuten: gedurende deeze tuſſchenpoozen kon ik zeer duidelyk een *Kraakend Geluid* ontdekken, zeer onderſcheiden van het geluid des winds, en niet te hooren voor dat de vlaag over was. De vlamming des vuurdamps was zeer ſnel; of de wind deeze verſnelde, kan ik niet verzekeren; doch uit dien hoek, waar de grootſte hoeveelheid van Damp in beweeging ſcheen, was het *Kraakend Geluid* het ſterkſte, te weeten, uit het Oosten. Alles duurde omtrent een half uur.

DE

DE BESPIEGELENDE WYSGEER, OP DEN ZOMER ZYNE AANDAGT VESTIGENDE.

Het luisterrykst ſaizoen, de Zomer, doet Natuur
De kragt gevoelen van zyn aldoordringend vuur,
En uit het wyde ruim der heldre hemelperken,
Aan 't aardryk zyne komst, zyn grootſche komst, bemerken
Door blaakende uuren, door den altoos dertlen ſtoet
Van koeltjes blyde omringd en aangenaam begroet.
De Lente ſtaat verbaasd: zy ziet hem zegepraalen,
Zy wend haar aanzicht af, beſcheenen door zyn ſtraalen,
En 't aardryk onderwerpt zich aan zyn ſtrenge magt.

N. S. VAN WINTER.

In Bloeimaand prykt de Lente, met al het mengzel van ſchitterende kleuren, op het verſch ontlooken Bloemtapyt; doch eer Zomermaand ten einde ſpoedt, neemt dat Jaargetyde een aanvang, waar in ten toonſpreidende ſchoonheid, en toeneemende verſcheidenheid, gevolgd wordt door de eenpaarige tooneelen van rypheid en volmaaktheid. In den Zomer is, gelyk POOT het zinryk uitdrukt,

—— 't Jaar, van kindsch, naar 's Hemelſch eeuwige orden,
Een Jongeling geworden.

De Natuur heeft, in onze gemaatigde Lugtſtreeken, bykans haar jaarlyks werk afgedaan. Zy begint in dit ſaizoen iets te verliezen van haare oogverrukkende verſcheidenheid. Niets, in de daad, kan ſchooner zyn, dan het nu ten vollen uitgeſpreide groen van Boomgaarden en Wouden; doch welhaast heeft dat groen die aangenaame zagtheid niet, welke het eerst ontrolde blad vertoonde. —— Het Gras der velden wordt bleeker; de toppen, met zaad bezet, hangen over; de Bloempjes, die 'er zich tuſſchen vertoonden, verwelken, en de nog overblyvende, neemt de Máaijer met het hoogſtaand Gras weg, om den winter-voorraad voor het vee te bezorgen. —— Het Koorn trekt allengskens een geel kleed aan, en de kleuren, die de Landſchapsſchildery opcieren, zyn by lange na zo talryk niet. Hoe zeer onlangs boezemde derzelver gloeiende ſchoonheid en verſcheidenheid, met de afwiſſelen-

Digitized by Google

lende toonen van ontelbaare vrolyke Zangers, een onuitſpreekelyk vermaak in, vergroot door al het aangenaame der nieuwigheid!

't Is, in de daad, in de nieuwigheid der Voorwerpen, of ten minſten daar in, dat ze ons nieuw en ongemeen voorkomen, dat derzelver uitgeleezendst genot beſtaat. Nieuwigheid verwekt vermaak in de Verbeeldingskragt, dewyl zy de ziel op eene aangenaame wyze verraſt, de weetgierigheid voldoet, en denkbeelden, haar voorheen niet eigen, inſtort. Zy brengt het haare toe, om verſcheidenheid in 's Menſchen leeven te ſchenken, ſtrekt om den geest te verfriſſen, en die zatheid weg te neemen, waar over wy zo gereedlyk klaagen, als wy aan eenige geneugten gewoon worden; zy verleent het bekoorende der afwisſeling, waar in 't Gemoed, ſteeds na verandering haakende, zyn wellust vindt; en laat de aandagt niet toe, zo lang op een en het zelfde voorwerp te ſtaaren, dat zy des vermoeid worden. Nieuwigheid, daarenboven, vermeerdert het geen ſchoon is en bevallig, en verſchaft een verdubbeld vermaak.

Dit is baarblyklyk de hoofdreden, waarom Bosſchen, Velden, en Weiden, die, in alle Jaarſaizoenen, iets hebben om het oog te trekken, nooit ſchooner voorkomen, dan by het aanbreeken der Lente, wanneer de eerſte vaag 'er op ligt, en het gezigt daaraan nog niet gewoon is. Doch, in den Zomer, inzonderheid als wy den Herfst naderen, neemen veraangenaamende uitwerkzels by trappen af. 't Gezang des Nagtegaals wordt niet langer gehoord; het geliefde Landvermaak, om in 't open veld te wandelen, laat men vaaren, daar de brandende Hitte het tot een last maakt.

Nogthans heeft de Zomer onuitſpreeklyke Schoonheden, en levert elken dag blyk by blyk op, van des grooten Scheppers Goedheid. In dit gelukkig Jaargetyde verleent hy zyne Zegeningen, met de ruimſte hand, aan elk leevend ſchepzel. De Natuur, naa bezield en verleevendigd te zyn, door alle de aangenaamheden der Lente, is, geduurende den Zomer, ſteeds bezig, om ons die genietingen te verſchaffen, welke onze zinnen meest bekooren, en die middelen van beſtaan te bezorgen, welke in onze zielen daar aan beantwoordende gevoelens van Dankbaarheid en Liefde verwekken.

Doch

Digitized by Google

Doch laat ons hier, als best, den ryken Zomer roemen.
Die wint van Lentebloemen
't Zo wyd, met graan en ooft,
Als iemand beter doet, die geeft, dan die belooft.

Met hem verkrygt de Mensch
Het tydelyk geluk genoegzaam naar zyn wensch.
De goude Korenoogst, met ſlaap gediend noch ſammelen,
Hoort m' op de velden rammelen,
Én hygen op de klei.
Hoe druipt Gods voetſtap ook op beemd en klaverwei!
Hier wordt, in 't lange gras, de roode koe gemolken.
En ginder dryven wolken
Van klein vee herwaards aan,
Wel heel van wol ontlast, maar braaf met room belaan.

POOT.

Onze Jaargetydichter VAN WINTER, het ſpoor van den *Engelſchen* THOMSON volgende, heeft een Zomer-etmaal, met al het verrukkende van zyn Dichtpenſeel, in een uitvoerig Tafereel geſchilderd. De voornaamſte beelden, daar uit overgenomen, zullen aan onze Beſpiegeling eene meerdere fraaiheid byzetten, dan of wy, volgens onzen aangenomen trant, die uit verſcheide Dichters ontleenden.

DE MORGENSTOND.

Wanneer de Tweeling wykt uit ſterrekundige oogen,
De Kreeft beſcheenen wordt door 't gloeijend zonnevuur,
Is 't ſchaduwryk gebied des nagts van korten duur,
Die naauwelyks den dag ter Westkimme in ziet zinken,
Of weder in het Oost een nieuwen morgen blinken.
De Dageraad genaakt. Het licht, nog zagt en ſlaauw,
Belonkt ter nauwernood den verſchgeſtolden daauw,
En doet den horizon van liverlede glimmen.
Het ſpreid en breid zich uit, om hooger op te klimmen.
Hoe ſpoedig vlugt de Nagt na 's aardryks Westertrans!
De vaale ſchaduw wykt voor 't nadren van den glans.
De Morgenſtond breekt door; waar op de wolkgordynen,
In 't gloorend Oost, van goud en purper wederſchynen,

't Be-

't Beſpreeid gebergte ontdekt allengs zich aan 't gezicht;
Men ziet door 't neevlig floers de toppen ſchoon verlicht,
De ſtroomen rooken, en hun vlak, allengs beſcheenen,
Blinkt door de ſchemering, met blaauwen luister heenen.

* * * *

Daar ryst de goude Zon, de glorie van den dag:
Wat baart haar nadring vreugd, haar heerlykheid ontzag!
't Verkleinde wolkje blinkt, beſcheenen door haar ſtraalen,
Wy zien met hemelsch goud de kruin der bergen praalen.
Zy ryst in volle pracht, in volle majeſteit,
En doet, daar kleur by kleur zich door 't azuur verſpreid,
Schuins over 't aardryk ziende, alom de velden rooken,
'k Zie alles door haar gloed als in een gloed ontſtooken,
Thans wederſtraalen van haar alverkwikkend licht.

DE VOORMIDDAG.

Het hevig vuur der zon doorvloeit de heldre lucht.
De damp, allengs verdund, alom verdreeven, vlugt:
De wolken, die, verfierd met rykgekleurde ſtreeken,
Rondsom der heuvlen top nog waarden, zyn geweeken;
De zon, ontſluierd, gloeit; het ſchynt of 's hemels boog
Zich na de kimmen neigt, en de aarde na omhoog.
Hoe blaakrend doet alom de dagtoorts nu haar ſtraalen,
Daar zy ten middag ſpoedt, op 't zwoegend aardryk daalen!
Geen enkel dropje daauw, dat aan zyn hitte ontvlood,
Wordt dóór een' roosje meer geborgen in zyn ſchoot.
Deedt u de Morgenſtond, ô friſſe bloemtjes! pryken,
Nu doet de gloed der zon uw geur en luister wyken;
Wien deert niet dat gy kwynt, gelyk een tedre maagd,
Wanneer een heete koorts haar 't bloed door de adren jaagt?
Gy kwynt tot dat de koelte u weder doet herleeven.
En u met kragt bezielt, om nieuwen geur te geeven.

DE MIDDAG.

De hooggereezen zon doet haare middagſtraalen
Door de uitgeſpannen lugt op 't hygend aardryk daalen.
Van de een tot de andre kim heerscht nu één hitte, één vlam,
Die uit de bron van vuur allengs zyn oorſprong nam.

Ons

Digitized by Google

Ons ſcheemrend oog, verblind door zulk een felle werking,
Ziet nederwaards; doch wordt, in ſtede van verſterking,
Door d'afgeſtuiten gloed een nieuwe pyn gewaar;
Zelfs 't groene veldtapyt vertoont zich dor en naar,
't Kan 't afgemat gezicht verkwikken, noch behaagen.
Men hoort in 't veld niet meer van 's arbeids vreugd gewaagen,
De moede maaijer rust, in ſchaduw uitgeſtrekt,
Daar hem 't welriekend hooi, doormengd met bloemtjes, dekt.
De krekel zwygt; het veld en al de beemden zwygen.
Hoe angſtig zwoegt natuur! de wildernisſen hygen.
Het beekje, in zynen loop vertraagd en treurig, kruipt
Langs 't veld, tot daar 't in ſchaûw van 't matte boschje ſluipt.
Ach! welk een gloed! ... helaas! geen blaakerende ſtraalen
Gevoelde ik ooit zo fel my op den ſchedel daalen.
Wat zet de lucht zich uit, daar zy, te veel verdund,
Ter naauwernood de borst gepasten ademtocht gunt!
Waar ik my wende of keer', natuur ſchynt zelfs verlegen,
En, kragteloos, in 't einde in ſlaauwte neêrgezegen.
Ik ſlaa het oog in 't ronde; ik zugt; 'k hyg na den nagt:
De nagt is noch verre af. Wie kan, ô hitte! uw kragt,
Uw felle folstering, verdraagen of verduuren?
Hoe traaglyk ſpoed de gang der hevigblaakrende uuren!
Driewerf gelukkig hy, die van den gloed der zon,
In ſchaduw van 't geboomt', of by een friſſche bron,
Of door een koele grot beveiligd, is ontheven!

DE AVOND.

Men ziet de gulde zon na 't eind haar's loopperks ſtreeven,
Haar felle hitte wykt; zy ſpreit een zagte gloed,
Door wien het leeven wordt met leevenskragt gevoed.
Al 't aardryk is geſierd, bedekt met ſchoone vrugten,
De milde vrugtbaarheid wekt aller zielsgenugten.
De zagte hemel bloost. — De zon ſchiet meer en meer
Van de eindpaal haarer baan haar gouden luister neêr.
Hoe groot ſchynt thans haar bol! hoe ver ſchiet zy haar ſtraalen!
De wolken dryven, by haar ſpoedig nederdaalen,
Met een verwisſeling van kleuren langs den trans;
Die waterſpiegels, thans verlicht door ſlaauwer glans,

Ver-

Digitized by Google

Vertoonen al haar ſchoon bevalligst aan onze oogen.
De zon duikt achter de aard', die, om haar as bewoogen,
Ons van die lichtbron wendt. Nog toont de zon haar licht
Ons in een kromme lyn, al zonk ze uit ons gezigt.
Thans ſchynt zich 't grasryk veld als in een zee te baaden,
De alvoedende natuur zweeft langs de groene paden,
En ieder kruidje, door den zonnegloed geſchroeid,
Wordt door haar zagte hand met avondvogt beſproeid.
De wolken dryven traag, traag wordt ook 't aardsch gewoel;
Een ſombre ſchemering verſpreid zich aan den hemel,
En de avond-heerſ zich reeds op de oude plaats geſteld,
Van duizend ſchaduwen en ſchimmen vergezeld.
Hy zendt een' ligten ſtoet vooruit op 't aardryk neder;
Een bruiner ſluipt vast aan; een zwarter volgt dien weder,
Tot dat hy ze allen in een leger zamentrekt,
En 't halve wereldrond bemagtigt en bedekt.
Nu ſchenkt een lieflyk koeltje aan woud en ſtroomen leeven;
Ik zie het over 't veld, door 't koorn luchtig zweeven,
Waar uit de kwakkel ſchreeuwt om zyn verlooren gaa.

DE NAGT.

Ik zie hoe ras de nagt den avond na moog' ſtreeven,
Hem niet in 't aaklig zwart, zyn winterkleeding, zweeven,
Maar als omhangen met een lugtig ſluierkleed.
De flaauwe ſcheemering veroorzaakt wyd en breed
Een twyfelagtig licht, welks afgeſtuite ſtraalen
Wy 't beeld der dingen ons ter halven ſlegts zien maalen.
Hoe vreedzaam neigt natuur ter rust voor ons gezigt!
Gebergte en bosch en ſtroom en dorpen, die het licht,
't Alom vermindrend licht, het langst nog heeft beſcheenen,
Zyn ook, allengs verflaauwd, nu uit ons oog verdweenen.

Deeze hoofdverdeelingen van een Zomerëtmaal; doch bovenal de Morgenſtond, de Avond en de Nagt, zyn de geliefde voorwerpen geweest der Dichteren, van de hoogſte oudheid af, door alle eeuwen heen, tot den tegenwoordigen tyd. Ieder derzelven heeft iets ſchoons en ſchilderagtigs, 't welk elk der Zinnen een onuitſpreeklyk genoegen ſchenkt, inzonderheid aan het Gezigt, het volmaaktſte en verlustigendſte van alle onze Zinnen; 't welk

de Ziel vervult met de grootſte verſcheidenheid van denkbeelden; de voorwerpen van den grootſten afſtand 'er in brengende, en het langst in werkzaamheid blyvende, zonder verzadigd of zat te worden, van de daar uit ontſtaande genietingen. ——— Behalven de gloeiende kleuren der Bloemen, in den Zomer zo talryk, en 't nog leevendig groen der Wouden, beſchouwt het oog een ontelbaar aantal van Vrugten, die, door kragt der werkinge van de verborgene wetten der Natuure, aan de boomen zwellen, op de akkers en velden rypen, en, naa in deezer voege het Gezigt verlustigd te hebben, vergaderd en bewaard kunnen worden, om tot ons leevensonderhoud en verkwikking te dienen. ——— De Zomerbloemen verleenen ons nog eene aangenaame verſcheidenheid, wy bewonderen de rykheid van derzelver kleeding niet alleen; maar ook de vrugtbaarheid der Natuure, in de ontelbaare ſoorten. Welk eene verſcheidenheid, en welk eene ſchoonheid in elke Plant, van het laag groeiend Mosch, tot den hemel ſtygenden Eik! Gaan wy van Bloem tot Bloem, het oog blyft onverzaad van aanſchouwen. Beklimmen wy de bergtoppen op, of dringen wy door in 't diepst der digt belommerde bosſchen, daalen wy neder in de valeijen, wy ontdekken nieuwe ſchoonheden, in een verbaazenden overvloed rondsom ons verſpreid. Onder de oneindige menigte voorwerpen, die het oog aandoen, is elk van het ander verſchillend; doch ieder bezit ſchoonheids genoeg, om onze aandagt te trekken en te vestigen: hier is een ver wykend Verſchiet, alleen bepaald door den gezigtseinder; daar een ryk geſtoffeerd Landſchap; ginds weiden Runderen en Wolvee in menigte. Slaan wy 't oog opwaards, wy beſchouwen het blaauw en helder Uitſpanzel, en het gezigt welhaast moede van het licht, dat 't zelve doet ſchemeren, herſtelt zich weder door het groen des Velds.

Het Gehoor is niet beroofd van ſtreeling; de Wildzang der Bosſchen, ſchoon min ſterk dan in de Lente, zwygt in den Zomer niet te eenemaale; het ruiſchen der Beeken, het kabbelen der Waterſtroomen, is dubbel verlustigend by de Zomerhitte.

De Smaak wordt getoeſd op de vroege Vrugten, die in dit Jaargetyde rypen, en, niet alleen fris in den mond zyn; maar ook de heilzaamſte verkoelende hoedanigheden bezitten.

De Reuk wordt onthaald op de rondsom verſpreide en

Digitized by Google

van alle kanten aanwaaijende geuren. Met één woord, wat wy zien, wat wy hooren, wat onze smaak en onze reuk aandoet, vermeerdert het getal onzer vermaaken, en voegt iets toe aan ons geluk. —— Duizende voorwerpen houden onze zinnen bezig, en wekken onze aandoenlykheid op. De Driften Vee, de Kudden Schaapen, door de ryke hand der Natuure gevoed, verschaffen ons voedzel en dekzel.

Maar de Beschouwing van het Geschaapene, in dit Jaargetyde, is nog verrukkender, wanneer wy die aanmerken als een bron van Vermaak voor het Verstand. 't welk ontdekt 't geen de Zinnen niet kunnen bereiken of bevatten; het ziet schoonheid, eenstemmigheid, verscheidenheid en vermaak, voorheen niet bemerkt. In elk voorwerp der Natuure beschouwt het den grooten Schepper aller dingen, de Bron van Leeven en Schoonheid; den Oorsprong alles goeds. Getroffen door tooneelen, waar op oneindige Wysheid en Goedheid zich onophoudelyk vertoonen, zal de Bespiegelende Wysgeer, de waare Zoon der Natuure, zyne stem ten hemel heffen, en zyne tong zal overvloeijen van aanbidding en dankbaarheid. „ Ja," mag hy uitboezemen. „ Gy Beste van alle Weezens! hoe „ onuitspreekelyk is uwe Goedheid! Ik zie U in alle uwe „ wonderbaare Werken. De straalende Dagtoorts, het „ Maanlicht in den nagt, en de leevenwekkende Zonnen „ van andere Werelden, roepen uwe Almagt uit. De „ geurryke uitvloeizels der Bloemen zyn my als een Wie„ rook, die tot U opklimt, tot U, die dezelve doet groei„ jen, met zo veel pragts bekleedt. In de aangenaame „ Vrugten smaak ik uwe Goedheid. —— Welke genoeg„ ten ik erlang, door de vriendlyke mededeeling myner „ Zintuigen, zy voeren my te U waards op, alleraanbid„ delykst Weezen! Gy hebt my deeze aandoeningen ge„ schonken, ô wil dezelve verheffen en veredelen! —— „ Terwyl ik deeze stoflyke schoonheden beschouw, klim „ ik ongevoelig op tot het hoogste Voorwerp; tot het „ middelpunt van alle Volmaaktheid! Ja! Allerhoogste „ GOD! U, U alleen roep ik aan, U, U alleen aanbid „ ik. Aan U is deeze plaats; deeze eenzaamheid, ge„ wyd; aan U zyn deeze Landgedagten geheiligd, daar „ ik uwe Werken gadesla, en de Schoonheden opmerk, „ die alle op U uitloopen, op U, eerste Beginzel van „ Schoonheid en Volmaaktheid!"

Van deezen aart zyn de uitboezemingen des Bespiege-

lenden Wysgeers, als hy zyne gedagten laat weiden over de Schoonheden van den Zomer. Welk een zuiver vermaak, welk eene helderheid boezemen zulke overleggingen in! Kunnen eenige aardſche genietingen daar by vergeleeken worden, of dezelve opweegen? Kan de wyze, de deugdzaame, ooit deeze ſtoffe uitputten? Neen, al ware hy getuigen van duizend Zomers, nog zou hy nieuwe voorwerpen van bewondering ontdekken, nieuwe voorwerpen van lof en dankbaarheid.

BERICHT, AANGAANDE EEN ZELDZAAME ONWEERS-BUY, WELKE, OMSTREEKS AMSTERDAM, OP DEN LAATSTEN DAG VAN JULY 1787, VEEL SCHADE HEEFT VEROORZAAKT; MET ZONDERLINGE UITWERKINGEN.

Door Doctor M. HOUTTUYN.

Na dat wy, byna de geheele Maand *July*, hier te Lande, gekweld waren geweest met zulk onaangenaam, guur, wisſelvallig Weer, dat 'er naauwlyks een Etmaal van die Maand was gepasſeerd zonder Regen, en 'er nu en dan, met zwaare Buijen, veel Water was gevallen, 't welk Land- en Tuinman zeer benadeelde; verheugden wy ons, toen, in 't laatſte dier Maand, de Barometer, welke zeer lang op *Veranderlyk* geſtaan hadt, door zyne ryzing beterſchap aankondigde, en de Lugt ook eenigszins warmer werdt, doordien de Thermometer 's middags 76 en 77 Graaden tekende. Dus hadden wy den 28, 29 en 30, ſchoone aangenaame Dagen, hoewel den laatstgemelden met Donderweer: 't welk ſcheen aan te kondigen, dat de Lugt meer van Water, dan van Elektrieke ſtoffen, was gezuiverd. Evenwel moest dezelve nog eene ontlasting hebben van meer nadruk, welke den 31 dito, geheel onverwagt, opdaagde.

Het was dien Dag een weinig minder warm, ſtaande de Thermometer 's middags maar op 74 Graaden. Omtrent drie uuren begon het meer of min te regenen; dat vervolgens aanhieldt: maar te vyf uuren wierdt de Lugt langs hoe donkerer, even of de Nagt aankwam. Daar op volgde ſchielyk een Plasregen, zo geweldig, als men hier te Lande zeldzaam heeft, doch kort van duuring; die, behal-

Digitized by Google

halve het inſtroomen van Kelders in de naauwe Straaten, het overloopen der Geuten, en daar door veroorzaakte Lekkagiën, zo veel ik weet, in deeze Stad, geen ſchade veroorzaakt heeft.

Men hoorde, des anderen daags, dat deeze *Onweers-Buy* buiten de Stad, en wel aan de Zuidzyde, veel verwoesting had aangericht: waar van ik de Omſtandigheden, die van my en veele anderen op de plaats zelve gezien zyn, en het geen my dienaangaande door de Luiden zelf bericht is, hier zal melden. Men zal daar uit zien, hoe in een oogenblik, op de onverwagtſte wyze, het Opperwezen, door de wegen der Natuur, 's Menſchen Verblyfplaats vernielen, en hem zelf in 't grootſte gevaar ſtellen kan.

Een Warmoezier, aan 't end van 't *Verwers-Pad*, by de *Wetering*, en dus omtrent vierdehalf honderd Roeden van de Stad, ten Zuiden, ondervondt, zo 't ſchynt, allereerſt de verwoesting van deeze Onweers-Buy. Onder dien zwaaren Plasregen, met een geweldigen Dwarrel-Wind gepaard, zyn de Glazen Raamen, op zyne Broeibakken liggende, vreezelyk geteisterd. Wel vyftig daar van werden opgenomen, en, in de Lugt, op een geweldige manier, door elkander geſmeeten zynde, aan gruis op het aangrenzende Land, over de Sloot heen, geworpen. Nog vyftig anderen, daarenboven, zyn zodanig aan 't Glas beſchadigd, dat hy het daar door geleeden nadeel wel op *driehonderd Guldens* rekende. Buitendien zyn, van dat Land, daar zes Koeijen liepen met een Paard, vyf Beesten opgeligt en in de Sloot geſmeeten; welken men niet, dan met veel moeite, levendig daar uit gehaald heeft, zynde ſommigen derzelven wat lam of kreupel.

Voorts moet deeze Wolk of Hoos, misſchien hier door wat verligt, byna *Noordoostwaards*, over den *Amſtel* heen zyn gevloogen; alwaar men wel een zwaaren Stortregen met een ſterk Gedruis, doch geen ſchade, vernomen heeft. Buiten de Muider-Poort is dezelve zeer naby geweest aan de Stad, en heeft aldaar een verwoesting aangericht, die byna naar de hedendaagſe plundering geleek; zynde den volgenden Dag, van honderden Menſchen, met ontzetting beſchouwd. Zy ſchynt haar voornaamſte geweld geoefend te hebben op de Herberg, genaamd de *Eendracht*, ſtaande aan het Sluisje, dat men in den Oudewaaler Weg, een weinig om den hoek van *Schoonzigt*, heeft. Hier ſcheen het een bulderende Orkaan te zyn, die op een

Digitized by Google

wonderlyke wyze gewerkt heeft door zwaare perſing der Lugt, vermengd met Elektrikaale ſtoffen. Immers zy maakte door de ſchuuring een Vuurig ſchynzel binnenshuis, dat door den donker zeer afſtak; zo my de Hospes verhaalt, die in de Keuken zat, alwaar een geheele ry Koperen Tabaks-Komfoiren, naast en onder den Schoorſteen hangende, eensklaps op den Vloer werdt geſmeeten. Door de ſchudding van het Huis kan dit niet veroorzaakt zyn; alzo zelfs de Borden en Schotels van den Schoorſteenmantel niet afgeworpen waren in het andere Vertrek, naar de Noordzyde, alwaar zyn Vrouw voor een Raam ſtondt Linnen te ſtryken, terwyl eensklaps het andere Raam, aan de andere zyde van den Schoorſteen, op den Vloer geſmeeten werdt. Dit lot hebben ook verſcheide Glasraamen in zyne Tuinhuisjes, aan den Noord- en Westkant van zyn Tuin, ondergaan, en aan de Oostzyde van zyn Huis vondt men openſtaande Venſters, die digt tegen den Muur wel waren vastgemaakt, zodanig aan ſtuk gekneepen, of 'er met een zwaaren Hamer op gebeukt ware geweest. Dit is een tweede wonderbaar Verſchynzel in deeze Onweers-Buy.

Maar het geen ik thans gemeld heb, is ver het minſte der verwoesting, alhier gebeurd. Nevens den Ingang van het Hek, aan de Sloot van den Weg, ſtondt, niet ver van het Huis af, een groote *Koepel*, of *Tuinhuis*, binnenswerks 44 Voeten lang, en 14 Voeten breed, zynde op een Steenen Voeting van aanmerkelyke hoogte, met den Vloer wel twee Voeten boven den Grond, gemaakt van overend ſtaande Planken, in twee Vertrekken verdeeld en zeer ſtevig. Dit geheele Tuinhuis werdt, door gedagten Orkaan, eensklaps van zyne Fondamenten gerukt, en met de Steenen Voeting in de Sloot geſlagen, zodanig dat het Dak tegen de Boomen van den Weg aan kwam, en daar tegen ſteunde; gelyk men de affchaaving van den Bast, daar door veroorzaakt, nog kan zien. Aanmerkelyk is 't, dat twaalf of meer Perſoonen, welke in die Herberg meenden te gaan kolven, door dien Plasregen in de Plantagie opgehouden wordende, tegen elkander zeiden: *dat we maar in de Koepel waren*: als wanneer zy een droevig noodlot hadden ondergaan. Immers, de menigte van Stoelen en Tafeltjes, zig in dit Tuinhuis bevindende, zyn grootendeels verbryzeld of aan gruis, en hetzelve is zodanig geruineerd, dat het geheel vernieuwd moet worden.

De

Digitized by Google

De Herberg, of 't Roomhuis, daar naast, heeft ook niet weinig last geleeden: inzonderheid doordien een der Steenen Schoorsteenen, op dit Huis, is afgerukt en vergruisd; gelyk ook het Dak vry wat beschadigd. Een oud vierkant Houten Tuinhuis, op den hoek van den Tuin, aan den Weg, aldaar staande, is mede geheel vernield, en lag gedeeltelyk op den Weg; alwaar aan die zyde een Boom geheel, en een ander half, is omgerukt, en aan de andere zyde lagen twee Boomen, met Wortel en al, uit den Grond. Hier zyn ook een of twee Hekken omgeslagen, en ver op 't Land gesmeeten, alwaar men buitendien ook Stoelen uit den Tuin, en doode Eendvogels, heeft gevonden.

Verder schynt deeze Buy, in dezelfde Koers, al Noordoostwaards, voortgegaan te zyn, hebbende aan den Dyk naar Zeeburg, omtrent ten halver wege van de Stad, op de Plaats genaamd *Zee-Rust*, de Schuur geheel omver gesmeeten; het Hooy ten deele uit den Berg geplukt, en het Boeren Huis, als door zamenpersing, dermaate geteisterd, dat dit alles, tot herstelling, zegt men, wel duizend Guldens zal vereischen. Van een ander Huis, niet ver daar af staande, is het meeste Riet als afgestroopt, zodanig, dat het, in plaats van te leggen, overend stondt; daar nevens werdt een zwaare Boom omver gesmeeten, en een Molen, in 't Land, van de Hekken zyner Wieken beroofd, enz.

Ik heb geen Bericht van verdere uitwerkingen van dit Onweer, 't welk van alle de Luiden, ter gemelder plaatsen, beschreeven wordt, als allerverschrikkelykst, met zulk een geraas en geweld woedende, als of alles t' onderste boven zou keeren; zonder dat men echter van weezentlyken Donder spreekt. Even 't zelfde wordt bericht van een Buitenplaats, tusschen *Amstelveen* en *Kudelstaart*, alwaar mooglyk de vergaaring van Dampen, en wel misschien uit de Haarlemmer-Meir grootendeels opgeheven, haar eerste samenpersing heeft ondergaan, en, door het omdraaijen van den Wind, in een geweldigen Wervelwind is veranderd. Op andere plaatsen, zo in de Stad als buiten, heeft men wel een ongewoonen Plasregen, als of het Water al dwarrelende met straalen naar beneden gulpte, doch geen zo aanmerkelyken Wind, vernomen.

Ongemeen zwaare Plasregens is men dikwils gewoon een *Hoos* te noemen, en dus verbeeldt men zig, in 't algemeen, dat dit ook een Hoos geweest zy. Eigentlyk betekent zulks een uitzakking van Water uit een Wolk, met eene draaijende beweeging, vormende een omgekeer-

Digitized by Google

den Kegel, met de Staart naar den Grond hangende; even als de Hypocras-Zakken, die men *Mouwen* noemt (*); en daar van voert misschien dergelyke Wervelwind, aan den Duinkant, den naam van *Houw-Mouw*: want *Houwe* was, oudtyds, 't geen men in 't Fransch *Tourbillon* noemt; „ een Wind, al draaijend voortkomende uit een neerge„ drukte Wolk: dus genaamd, om dat hy, al 't geene „ hem tegenkomt, als afhouwende om verre smyt (†)." Maar de hier by komende uitgieting van Water, schynt eigener betrekkelyk op den naam van *Hoozen*, die op Zee gemeener zyn dan op 't Land, en aldaar het Water opslurpen, dat zy dan wederom op eenigen afstand vallen laaten. De Heer DRYFHOUT heeft de manier, op welke de Hoozen ontstaan, omstandig en zeer fraay beredeneerd; by gelegenheid van eene Hoos, die in July des Jaars 1751, door zyn Ed. in 's Hage, van verre, waargenomen werdt, en aldaar, op *Oud Roozenburg*, aan den Loosduinschen Weg, eenige schade te wege bragt. Deeze was ook vergezeld met een zwaaren Rukwind en Stortregen; doch welke zig bepaalde binnen den omtrek van die Buitenplaats. Uit zyne Afbeelding blykt, dat deze Hoos een zeer lange Staart had (§). De Heer PERPONCHER nam 'er by Utrecht, den 20 Mey 1777, eene waar, die meest bestondt uit een draaijende opstapeling van Wolken, met een naauwlyks merkbaar Staartje (†). In 't jaar 1771 zyn 'er door den Heer BERKHEY, by Leiden, verscheidene waargenomen, die allengs voortkwamen uit, en verdweenen in, een laag hangende *zwarte Wolk*, welke meestal plaats heeft by de Hoozen (**).

De Heer, door wien my die fraaije Waarneemingen, over 't vangen der Vorst-Uiltjes, medegedeeld zyn (††), niet minder oplettende op het Weer, gelyk daar uit gebleeken is; zig kort na dien Middag, als gewoonlyk, in zyn

(*) *Manica Hippocratis.*

(†) Houwe, Turbo. Ventus e depressâ Nube contortus: sic Teuton. dictus, *quod obvia quæque discutiat & proſternat.* KILIAAN.

(§) Zie *Verhandelingen der Hollandſche Maatſchappy te Haarlem.* III. DEEL, bladz. 321, enz.

(†) Zie *dezelfde* XIX. DEEL, 3. Stuk, bladz. 89.

(**) *Dezelfde* XV. DEEL, bladz. 287.

(††) Men vindt ze, in 't laatſte Stukje deezer *Letteroefeningen* van 't voorleeden Jaar, N. 15. geplaatst.

Digitized by Google

zyn Tuin, buiten de Raampoort, bevindende, nam, om half drie uuren, reeds eenige Tekens waar, uit welken zyn Ed. beſloot, dat 'er Onweer op handen ware. „ Ten „ drie uuren merkte hy op, dat de Lugt in 't Zuidweſ„ ten betrok, en het regende zagtelyk tot ruim vier uu„ ren. Vervolgens begon het in het Zuiden, en daar na „ in 't Zuidoosten, vry ſchielyk op te klaaren, en eer„ lang ſchoot de Zuidweſte Wind, die reeds een Buy ge„ vormd hadt, over 't Zuiden naar 't Zuidoosten, ja al„ lengs tot in 't Oosten. Dit bragt de Regen-Wolken, „ die uit het Zuidwesten kwamen, in een geweldige draai„ jing, en zy werden om vyf uuren in de Buy als op el„ kander geſtapeld, arbeidende tegen elkanderen op een „ vreezelyke wyze; des het niet anders ſcheen of de Wol„ ken hingen als een Zak ter Aarde af, dreigende alles te „ verwoesten. Middelerwyl was de duisterheid zo groot „ geworden, dat hy de Beesten op 't Land naulyks kon on„ derſcheiden. Op dit akelig oogenblik, ſchoot de Wind „ ſchielyk in 't Westen, en een *zeer lange zwarte Wolk* „ dreef met een groote ſnelheid Noordoostwaards; terwyl „ teffens de zo evengemelde Buy los brak, en haar Wa„ ter met een geweldigen Plasregen uitgoot. Eindelyk „ ruimde de Wind tot in het West-Noordwesten en een „ aangenaame Zonneſchyn, met een verkwikkende Koelte, „ verteerde het overſchot eener Onweers Buy, waar van „ men zelden weergaa ziet, hier te Lande (§§)."

(§§) Deeze Waarneeming is my door zyn Ed. goedgunſtig medegedeeld.

NIEUW MIDDEL TER VERNIELINGE DER ZOGENAAMDE VORST-UILTJES.

Aan de Heeren Schryvers van de Nieuwe Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN!

Zo ras ik het bericht wegens de Vorst-Uiltjes, van den Heere Doctor M. HOUTTUYN, met aanmerkingen daar omtrent; en van de middelen om dezelven uit te roeijen; in het 8ſte Stukje van uw aangenaam *Mengelwerk*, uitgege-

Digitized by Google

ven in de Maand July 1786, gezien had, en doorgeleezen; deed ik, een veeljaarig beminnaar van den Landbouw zynde, myne gedachten gaan, op welk eene wyze dit ſchadelyk ongedierte der Rupzen, uit deeze Vorst-Uiltjes voortkomende, te verſtooren, en dat wel op eene voor my gemakkelyke wyze: alzo het omwinden en teeren der Boomen, gelyk ook het dagelyks vangen der Uiltjes, dat de Heer VAN DEN BOGAARDE (zie het opgenoemde *Mengelwerk*, 15 Stukje, bl. 628.), met zo veel vlyt als ſucces uitgevoerd heeft, voor my, door gebrek aan tyd van uitſpanning, ondoenelyk was; zynde myn buitenverblyf te afgelegen, en dit werk aan geen Tuinlieden te vertrouwen. Ik practiſeerde dan op middelen, die voor my meer uitvoerelyk waren, terwyl het treurig gezicht myner Vruchtboomen, die allen in den Zomer van het gemelde Jaar, weinig beter dan in den Winter ſtonden, my aanprikkelde, om dit op de eene of andere wyze voor te komen; te rug ziende hoe ſlecht men tteeds gewerkt heeft, om niet die Uiltjes, maar de Rupsjes om te brengen: in de gedachten dat ze door de zwarte Vliegen, Vorst of Zeevlammen, in de Boomen gebragt werden; daar men nu van achteren gewaar word, dat die zwarte Vliegen &c. geen oorzaak van dezelven, noch van de onvruchtbaarheid zyn. Vermits ik naamelyk altoos de ruimte van verſche aarde, voor het arbeidsloon, kan bekomen, deed ik, in de Maand van September, van het voorige Jaar, in myne Boomgaarden diverſe vierkante kuilen graaven, en de aarde, tot in het water toe, daar uit delven; het eerſte ſpit zorgvuldig ter zyde leggende, welk eerſte ſpit ik, met de aarde, die rondsom myne Vruchtboomen lag, in die kuilen deed werpen; daarop deed ik nieuwe onbeteelde aarde aanvoeren, welke ik, door de ſpecie, die uit het diepst der kuilen kwam, deed mengen, en de gantſche oppervlakte des Boomgaards daar mede bedekken, en vervolgens gelyk ſlechten, wanneer alles boven op verſche, onbeteelde, en dus vruchtbaare grond was; en in myne verbeelding lagen toen de tonneties of popjes der Rupsjes, met de daar uit komende Vorst-Uiltjes, welke zich even onder den grond, rondsom de Boomen, plaatzen, thans in het diepst der gegraavene kuilen, in het water, alwaar ze geen nood hadden om uit te komen, veel min ſchade te doen. Ook heeft die verbeelding gedeeltelyk my niet bedrogen. ——— Het was al vroeg, by den aanvang van dit Jaar, dat ik myne Boomen beſchouwde, en

en vooral bezag, of 'er zig ook eenige eitjes op de toppen der takjes bevonden. Ik verbeeldde my 'er eenige weinige te zien, die ik weg deed, zo ver ik konde, want vervolgens bleek het, dat 'er noch eenige Rupsjes in de bloemknopjes waren, die meer of min ſchade veroorzaakt hebben; nochtans ongelyk minder dan in het Jaar 1786. Ook kan ik met veel genoegen verklaaren, dat ik in dit Jaar tamelyk Appelen, en een weinig Peeren, zal inzamelen; hierom ben ik voorneemens, dit najaar myne proeven met dubbelden yver te hervatten, hebbende ten dien einde een goeden voorraad verſche aarde gereed; en ik raade alle bezitters van Hoven en Boomgaarden, welken zich met de bloote beſchouwing niet vergenoegen, en wien het niet voegt, om de omwinding of teering der Boomen te doen, zich op dezelfde wyze te gedraagen; zullende ik, in het volgende Jaar, (S. D. V.) nader opgeeven, met welk een vrucht ik vervolgens geſlaagd ben: en mogelyk noch eenige proeven, tot nut en vermaak, daar by voegen.

Vinden UWEd. het nuttig, deeze een plaats in uw geacht Maandwerk te geeven, zulks kan vergenoegen:

UWEd. beſtendige Hoogachter,
en Leezer van het zelve,

Amſterdam $17\frac{8}{12}87$. OOFTLIEF.

PROEVE, HOE BEZWAARLYK HET DEN GESCHIEDSCHRYVEREN VALLE, ZICH VAN DE WAARHEID DER GEBEURTENISSEN TE VERZEKEREN.

Myne Heeren den Schryveren der Nieuwe Algemeene Vaderl. Letteroefeningen.

MYNE HEEREN!

„ Menigmaalen heb ik, in deezen tyd, zo vol Nieuwstydin-
„ gen, niet uit verren Lande; maar uit onze eigene tot nog
„ Bondgenootſchaplyke Gewesten, wegens derzelver ſtrydig-
„ heid en onbeſtaanbaarheid, hooren aanmerken, dat ons *Hiſto-*
„ *risch Geloof*, ten deezen aanziene, met het hoogſte regt,
„ zeer zwak moest worden. 'Er valt geen twyfel aan de oor-
„ zaaken, uit welke die elkander omverre ſlootende berigten
„ veelal ontſtaan: de Geest der Partyſchappe, zo ongelukkig

„ tot

„ tot 's Lands verderf heerschende, heeft 'er een ruim aandeel
„ in, en de Leugen-Geest openbaart zich, op de schaamtloosste
„ wyze, dikwyls, zo klaar, dat geen Mensch, van eenige kun-
„ de of oordeel, daar door misleid of bedroogen zal worden:
„ doch weet deeze somtyds zich op een kunstiger wyze te
„ maskeren. Met dit alles blyft 'er veel over, 't geen, naar
„ alle rede, ons behoedzaam moet maaken, in het aanneemen
„ of verwerpen. —— Over dit Stuk denkende, kwam my
„ in 't *Fransch* deeze *Proeve* voor, welke ik niet ongeschikt
„ voor uw *Mengelwerk* oordeelde, en daarom vertaald UL. toe-
„ schikke, in vertrouwen, dat dit kleine Stukje by UL. niet
„ verwerplyk, en uwen Leezeren aangenaam, zal weezen: ik
„ heb de eer my te onderschryven, &c."

✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝

Moet men het zyner opmerkinge niet waardig oordeelen, dat eerste Vernuften van deezen tyd met elkander twisten, om te weeten welk eene maate van Geloofwaardigheid HERODOTUS verdient, wanneer hy ons Gebeurtenissen verhaalt, eeuwen vóór zynen Leeftyd voorgevallen, in een tyd, dat het van Wonderen en Verdichtzelen overvloeide —— wanneer hy die verhaalt op zeer losse Overleveringen, of ten hoogsten verdigte berigten?

Hebben dan de Geleerden, genegen om een ongeloofbyke Gebeurtenis te gelooven, indien HERODOTUS of DIODORUS dezelve te boek sloegen, nooit in overweeginge genomen, welk eene onoverkomelyke zwaarigheid het dikwyls in hebbe, zich te verzekeren van een geval, 't welk ten hunnen tyde op Straat of ten Hove gebeurt?

't Vermaakt my, als ik zie, dat de Geleerde Heer DE LA HAUZE (*) met verontwaardiging vervuld wordt, tegen de *buitensporige Oordeelkunde*, die het *Pyrrhonismus*, in de Geschiedenisse, tot die hoogte dryft, dat ze durft twyfelen aan de Liefdensgeschiedenis van LEANDER en HERO, schoon de Dichters 'er eeuwen naderhand van gesprooken hebben, en Gedenkpenningen, nog laater geslaagen dan de Dichtstukken werden opgesteld, ze vereeuwigen. Hoe kan een Mensch, naa zulke dugtige bewyzen, een oogenblik twyfelen, of een Jongeling heeft alle nagten het vermaak genomen, om zwemmende de straat der *Dardanellen* over te trekken, om zyne Beminde te bezoeken? 't Geen de Geschiedenis allergeloofwaardigst maakt, bestaat hier in, dat die overtochten eindigden in 't verdrinken des Minnaars.

FONTENELLE noemde de Geschiedenis *een met Overleg opgestelde Fabel*. Ik denk 'er over als FONTENELLE, en wenschte, dat de zodanigen, die zo gereed zich met de opgegeevene bewyzen, voor de waarheid des gevals, laaten vergenoegen, een oogen-

(*) *Mem. de l'Academ. des Inscript. Tom. IV.*

Digitized by Google

oogenblik hunne aandagt verleenden aan 't volgende Verhaal, 't welk ik in een *Engelsch* werk aantrof.

De verrigtingen, en het treurig uiteinde, van den beroemden *Engelschen* Admiraal, WALTER RALEIGH, zyn bekend. Hy was de Man, die, naa zeer groote dienſten aan zyn Vaderland bewezen te hebben, veroordeeld werd ter hal ſtraffe, om eene voorgewende en nooit beweezene zamenzweering, tegen JACOB's den I. De uitvoering werd opgeſchort, en hy bleef drie jaaren gevangen. Eindelyk een gerugt verſpreid hebbende, dat hy een Goudmyn in *Guyane* ontdekt hadt, kreeg hy zyne Vryheid, en men ſtondt hem toe Schepen uit te rusten, om die Goudmyn op te zoeken. —— RALEIGH vertrekt, en, in plaats van die Goudmyn, welke niet beſtondt, op te zoeken, taſtte hy de *Spanjaarden*, in *Guyane*, aan, en vermeesterde een hunner Steden. Van dien Tocht wederkeerende, werd hy opgeofferd aan de Wraak van *Spanje*, en onthoofd, overeenkomſtig met het voorheen geſtreeken en niet ingetrokken vonnis. —— Deeze buitengemeene Man, die geboooren was in eene onkundige Eeuwe, en zyn leeven geſleeten hadt onder de onrust der Wapenen, verdiende onder de Geleerdſten zyns tyds geteld te worden. Hy heeft eene *Geſchiedenis der Wereld*, in *Engeland* zeer hoog geſchat, naagelaaten; doch men bezit ſlegts het *Eerſte Deel*, 't gemis van het *Tweede* wordt in deezer voege verhaald.

RALEIGH, op de *Tour* te *London* gevangen zittende, vervaardigde in zyne Gevangenisſe het Tweede Deel zyns Werks. Hy zat voor de venſters zyns Kerkers in gepeins, over den ſlegten eens Geſchiedſchryvers, en hoe zeer deeze de Waarheid moest in 't ooge houden; wanneer zyne aandagt eensſlags werd afgetrokken door een groot geraas, en een oploop op een plein, onmiddelyk onder het venſterraam. Hy zag, dat iemand een ander een ſlag gaf, dien hy uit de kleeding oordeelde een Officier te weezen, en die, de Degen trekkende, den geenen, die hem geſlaagen hadt, doorſtak; doch deeze viel niet, dan naa dat hy door een ſlag met zyn ſtok zyn tegenſtander hadt neder geworpen. De Wagt kwam terſtond, om den Officier te vatten, die byk ns buiten weeten op den grond lag uitgeſtrekt, en nam hem weg; terwyl, ten zelfden tyde, het lichaam van den doorſtookenen weggevoerd werd, door eenige Perſoonen, die zeer veel moeite hadden, om door de zamengeſchoolde ſchaare heen te dringen.

's Anderen daags kreeg de Heer RALEIGH bezoek van een Vriend, dien hy voor een ſlergeloofwaardigſt Heer hielde. Hy verhaalt deezen het geval, waar van hy 's daags te vooren ooggetuigen geweest was, en op hem een ſterken indruk gemaakt hadt. Dan, hoe groot was zyne verwondering, toen hy uit zyn Vriend vernam, dat 'er bykans geene waarheid was in alle de om-

omſtandigheden zyns verhaals; dat zyn vermeende Officier geen Officier, maar de Bediende van een Buitenlandsch Gezant geweest was, dat deeze het ware, die den eerſten ſlag gegeeven hadt, dat hy zyn Degen niet getrokken, maar de ander die genomen, en daar mede zyn Party doorſtooken hadt, eer deeze hem dezelve uit de hand kon rukken: dat terſtond daar op een toekyker uit de menigte, door een ſlag met een ſtok, den Moordenaar deedt ter aarde vallen, en dat eenige vreemdelingen het Lyk hadden weggehaald. Hy voegde 'er by, dat het Hof last gegeeven hadt, om het vonnis des Moordenaars terſtond op te maaken, en hem geene gunſten te bewyzen: dewyl de vermoorde een der voornaamſte Bedienden was van den Spaanſchen Afgezant.

„ Vergun my te zeggen," antwoordde RALEIGH zyn Vriend, „ dat ik mis kon taſten, in het oordeel over den rang des „ Moordenaars; maar dat alle de andere omſtandigheden door „ my zeer nauwkeurig zyn waargenomen: want ik heb het al„ les met eigen oogen gezien, 't gebeurde onder dit venſter, „ op die plaats, recht tegen over ons: juist daar die hooge „ ſteen is." ———

Myn waarde RALEIGH, hervatte zyn Vriend, *" juist op dien ſteen zat ik, wanneer dit alles voorviel; en ik heb op myn wang deeze kleine ſchrap ontvangen, toen ik de degen uit de hand des Moordenaars rukte; en, op myn eer, gy hebt mis in alle de opgenoemde byzonderheden.*

WALTER RALEIGH zat, naa 't vertrekken zyns Vriends, in eenzaam gepeins, nam het Tweede Deel zyner Geſchiedenisſe, 't welk geheel lag afgeſchreeven, en het gebeurde nadenkende, ſprak hy by zich zelven. „ Hoe veele Onwaarheden moeten „ 'er niet in dit Boek ſtaan! Indien ik geene zekerheid kan „ hebben van 't geen onder myn eigene oogen gebeurd is, hoe „ durf ik het dan waagen, Gebeurtenisſen te verhaalen, Eeu„ wen vóór myne Geboorte voorgevallen, of ook dié, naa my„ ne Geboorte, op een verren afſtand gebeürden? Waarheid! „ Waarheid! zie, welk eene offerande ik u toebrenge!" . . . . Op 't eigen oogenblik wierp hy zyn Handſchrift, de arbeid van verſcheide Jaaren, in 't vuur, en zag 't zelve, met de grootſte bedaardheid, tot het laatſte blad verbranden.

Hoe weinige RALEIGH's worden 'er gevonden!

AURORA'S LYKKLAGT, OVER DEN DOOD VAN PHILANTROPOS.

PHILANTROPOS, een jong Herder, van uitneemende ſchoonheid, wiens edele Ziel begaafd was met veele treffende ſierdeugden, welke hem deeden uitmunten boven alle de Jongelingen van

van zyne buurt, wierd, zo dra 't minnevuur zyn gevoelig hart had ingenomen, teder verliefd op de beminlyke AURORA, de eenige telg van ZELON, zyns Vaders buurman. Nooit had de Liefde twee harten naauwer aan een gehegt, ja nooit waren twee zielen ſterker vereend, dan deeze twee; alle hunne begeerten, alle hunne denkbeelden, wierden, als in één brandpunt, te zamen opgezameld, zo, dat zy ſlegts één weezen ſcheenen uit te maaken. Maar, helaas! de dood! de wreede dood, maakte wel ras eene ſcheiding, eene ſcheuring, eene verbreeking van deeze vereeniging! De dood rukte PHILANTROPOS uit de armen van AURORA, en liet haar treurig alleen.

Nooit wierd het Oosten met gloeiend purper getooid, nooit verſchool de Zon in 't Weſter pekelnat, of AURORA bezogt het graf van haaren PHILANTROPOS, en beſproeide het met traanen van liefde en droefheid, gepaard met klaagtoonen, die door het digte bosch weergalmden. Wanneer zy weder, by 't vallen van den avond, grafwaarts trad, volgde ik haar van verre, door 't duister bosch; en zag, dat ze zig by de ſpelonk, die het koud gebeente van haaren Herder bevatte, nederzette. Ik naderde zo na mogelyk, doch bleef voor haar, door 't digte hout, onzigtbaar. Naauwlyks was ik hier, of ik hoorde haar op deeze wyze, met weenende oogen en beevende ſtem, aanheffen.

PHILANTROPOS, myn Vriend! myn beminde Herder! Ach! hoe treur ik om uw gemis! myne droefheid klimt ten hoogſten top, door uw ſterven heb ik alles verlooren! ja, het leven zonder u ſchynt my een dood te zyn! PHILANTROPOS! als ik aan u denk, bezwykt myn hart! dan zink ik weg in droefheid! PHILANTROPOS, myn Vriend! ik herdenk 't gelukkig oogenblikje, doen gy my voor 't eerst uwe Min openbaarde, ja, 't was in dat zelfde tydſtip, dat onze zielen in elkander geſmeed, en onverbreekbaar vastgeklonken wierden, tot dat de dood u, PHILANTROPOS, met eenen ſlag, op 't gevoeligſte van my losrukte! ô PHILANTROPOS, myn Vriend! ik herdenk uwe ongeveinsde min; ach! uwe welmeenende liefkoozingen: wanneer gy, op 't groene klavergras, verrukt door onze zoete min, naast myne zyde nederzeeg, uwe lieve armen om myn hals ſtrengelde; ach! ik herdenk, hoe gy uwe lieve lippen, op 't hartelykſte, op de myne deed kleeven, en eenen Nectar-geur op mynen nu kermenden mond verſpreidde. Ja, my dunkt, ik voel nog uwe waarde hand, myn dierbre PHILANTROPOS! mynen tederen boezem ſtreelen, die nu klopt van angst, nu gy, myn lieve Herder, in 't ſtof des doods zyt neêrgedaald! ô Myn Vriend! ô friſſche Bloem! ô fiere Jongeling! zyt gy dus afgeſneên! ô Wreede dood, had gy geen mededoogen met een tederminnenden Herder! had gy geen ontferming voor eene zwakke Maagd, die u zo vuurig om 't leeven van haaren Minnaar bad! Daar ligt nu myn PHILANTROPOS; onder deezen ſteen rust het ontzielde Lyk van mynen Herder; waar

is

is nu zyne sterkte? waar is nu zyne gezondheid? Nu is zyn beminlyk hoofd van allen luister ontbloot; zyne sierlyk krullende haarlokken zullen myne oogen niet meer na hem trekken; zyne betoverende oogen, waar in opregte min en gulle vriendschap te leezen was, zyn nu voor altoos met doodlyk floers bedekt; zyn mond, waar uit de wysheid een schat van klemmende woorden voortbragt, is nu geslooten; zyne lippen, waar van de vriendelykheid afvloeide, zyn met eene bleeke couleur geverwd; het aangenaame blos, dat zyne wangen versierde, is met eene akelige doodverw gedekt; ja, zyn eertyds zo schoon lighaam zal eerlang ten prooje voor de wormen zyn, en verteerd worden! Ach! PHILANTROPOS, myn Vriend! Dat geen lieflyk zonlicht ooit, door deeze digt gebladerde eiken, dit graf-geslacht beschyne; dat nooit geen vrugtbre regen deeze aarde besproeije; want hier is het ryk des doods; hier heeft eeuwige droefnis haaren zetel gevestigd! En gy, lieflyk zingende orgelkeeltjes, paart uwe stemmen met myne rouwklagt, zingt een droeven toon, treurt met my, om eenen Herder, die uw muzyk zo sterk beminde, en u nooit in uwe vryheid stoorde. Vertrek dan voorts van hier, op dat uwe lieve toonen, in deeze akelige plaats, niet mogen smooren! En ik zal, kwynende onder een pak van droefheid, naargeestig heenen gaan, beroofd van myne zielevreugd; myne frissche jeugd is reeds verwelkt; in myne lente zal ik sneeven; ik zal eeuwig treuren om u, PHILANTROPOS, myn Vriend . . . . . !

Hier zweeg zy, en zat lange in gedagten, haare oogen voor haar houdende; eindelyk hernam zy het woord op deeze wyze.

Maar hoe, PHILANTROPOS, myn Vriend! waar is uwe eedle Ziel? uwe aan de deugd en vriendschap toegeheiligde Ziel, waar in de godsvrucht woonde? Die Ziel zweeft reeds in 't ryk der eeuwigheid; met glans in heerlykheid bekleed; daar ontvangt zy 't loon der deugd, en zal eens, na 't einden der rollende eeuwen, met dit uw Lighaam vereend, by haaren God, zig in een nimmer eindigende eeuwigheid, in altoos duurende wellust baaden!

Dit zy dan myn troost, dit zy het anker myner hoope, ô PHILANTROPOS, myn Vriend! dat ik u in de eeuwigheid weder zal mogen vinden, om daar de Godheid te zamen eeuwig te verheerlyken! Rust dan, koud gebeente van mynen Herder! Gy sombre spelonk, u zy zyn verstorve deel toebetrouwd; gy zult ook het myne eens omvatten, en in uwen schoot bewaaren, tot dat de goude zon zig, voor 't laatst, aan den Hemelkring vertoonen zal.

* * *

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

MORGENBESPIEGELING.

Terwyl het lagchend loof nog aen de boomen prykt, de weiden met een groen tapyt nog zyn bekleed, en de bulderende Noordewinden uit hunnen kerker nog niet zyn losgebroken, verlaet ik het bed, eer de lieflyke zonnestraelen, door hunne meêr schuinscher nederdaeling, nog niet geheel van kragt beroofd, het aerdryk hunne zachte koestering doen ondervinden.

Nuchtre Dageraed! wat bekoorlykheden schept gy voor den bespiegelenden geest! De trotsche Ryke, die in weelde en wellust tot diep in den nacht heeft gebaed, ligt nu nog op 't zwanendons uitgestrekt, wend en keert zich telkens om, terwyl de slaep zyn verhit ligchaem eene verkwikkende rust ontzegt! De Dronkaert, dien de geesten van den wyn in eene benaeuwende suiseling hebben gebragt, krimpt van hoofdwee! Den Onderdrukker zyner medeburgeren, die niet dan eigene grootheid zoekt, en het welvaeren van zyn' evenmensch daer aen opöffert, ontvlucht de zalige rust! Een akelig en schrikbaerend vertoon zyner euveldaeden waert hem voor den geest! Een schimmenheir van ongelukkigen zweeft om zyne koets, verwyt hem zyne bedreevene folteringen, doet hem, by tusschenpoozen, van angst opspringen, en jaegt hem het klamme zweet uit zyn ontroerd ligchaem! Doch de Menschenvriend, wiens poogingen, dag aen dag, daer op uit zyn, om het geluk zyner medestervelingen op dit traenendal, zo veel mooglyk, te vergrooten; die, in de stilte van den nacht, zyne uuren daer toe afgezonderd, en den alles herstellenden slaep onttrokken heeft; die, met de overtuiging van zyn duuren pligt te hebben betracht, zich vrolyk heeft nedergelegd, sluimert nog zachtelyk, terwyl de kalmte van zyn' geest zich op zyn gelaet verspreid! De Vlytige, die zyne beroepsbezigheden, met alleen yver, voor zyn gezin heeft verricht, en den goddelyken zegen daer in ondervind; die, met een dankbaer

Digitized by Google

hart, voor alle genootene weldaeden en verkwikkingen, zich ter rust heeft begeeven, en door geen ontroerende denkbeelden gepynigd word, smaekt, op zyne slaepstede, nog al dien vrede des gemoeds, welke boven alle heerschzucht, dwinglandy, en overdaed verre te schatten is!

Betoverende streeken, rondöm myne Vaderstad! welke in aengenaemheid en schoonte voor die van 't aengrenzend Cleef niet behoeven te wyken! hoe houd gy myne zinnen, by deeze wandeling, opgetoogen! De dauw, dien ik over de Ooysche weiden zie verspreid, en dezelve als een vochtig kleed bedekt, zal weldra, door den invloed der dagtoorts, worden opgetrokken! De nevelen, die nu nog den gezichteinder verduisteren, zullen my rasch de heerlykste tooneelen vertoonen! De morgenwolken beginnen reeds met purper en goud omzoomd te worden! Nog één oogenblik! . . . . . Daer steekt die Bron van licht en leven haer glansryk hoofd ter kimme uit! Alles krygt eene lachende gedaente! De hemel heldert op! De verafliggende voorwerpen ontwikkelen zich aen 't oog! ik wil my op den kant van den Hunnerberg neêrzetten. De staetige Eltenberg heft zyne kruin blymoedig op! De bergen, waer agter Cleef zich verschuilt, laeten hunne dichtbelommerde lustwaranden aenschouwen! De snelvlietende Rhyn, waer van vol gelaeden schepen naer Nymegen afzakken, om zich van daer naer 't handeldryvend Holland te spoeden, vertoont zyne kronkelende bogten, tusschen wei- en koornlanden heenstroomende! Het weleer neeringryk Emmerik, thans tot eene diepe laegte vervallen, staet op den agtergrond van dit voor my liggend prachtig Landschap! De Veluwsche bergen met hunne zandvakken, het nabuurig Arnhem, in den kring van talryke dorpen, kan ik, ten Noorden, duidelyk onderscheiden! De gryze Whael ontdekt my zynen loop, zo ver myn gezicht kan reiken! Het van vet waggelend Hoornvee, dat wel haest ter markt gebragt, en ter slagting zal geleid worden, graest in de ruime uitgestrektheid van aeneengeschakelde malsche weiden, beneden myne voeten! Oogverlokkende Streeken, waer alleen Natuur, en geen opgesmukte kunst, het gebied voert! Zinnenstreelend Ubbergen, op wiens grond ik my thans bevind! Schaduwvolle dalen en valleien! wat al geneugten hebt ge my doen smaeken, sints ik vatbaer werd voor verrukkende aendoeningen, die het gezicht van zulke trotsche gewrochten der Natuur alleen doet ont-

Digitized by Google

ontſaen! Hoe bekoorlyk is nog het aendenken van al die vermaeken, welke ik, in myne vroegſte jeugd, met mynen Vriendenrei, in uwen kreits zo blymoedig ondervonden heb! Noode verlaet ik u! Doch het oog des dags, reeds tot eene merkbaere hoogte in zyne loopbaen geſteegen, noopt my, om myne ſchreden te vervorderen, en andere Oorden te bezoeken.

Vruchtbaer Schependom! waer de opmerkzaeme wandelaer zich, in 't beſchouwen uwer weelige velden, niet genoeg kan verzaeden! Moestuin van Nymegen, wiens voortbrengzels deszelfs markt vervullen, en van koopers doen krielen, wat bekoorlykheden hebben uwe byna naekte akkers nog voor my! De voedende graenen, waer mede gy, in overvloed, kortelings hebt geprykt, en die thans, gedeeltelyk weggehaeld, in de ſchuuren liggen opgeſtapeld, en gedeeltelyk in ſchooven opgericht ſtaen, brengen hun keurig bloeiend gezicht my nog voor de verbeelding! De lommer uwer hooggetopte wandelkreeven doet my nog verkwikking inademen! Overäl zie ik woeling en beweeging, om den ledigen grond tot nieuwe vruchten voortebereiden, die den ſchraelen winter met overvloed zullen vervullen, terwyl, in 't kort, de ganſche inzameling van het nog te veld ſtaend gewas zal geſchieden!

Doch alle die vreugdverwekkende tafereelen worden, oogenblikkelyk, in myne verbeelding met een treurig floers omtoogen, wanneer ik my voorſtel den akeligen toeſtand van myn ontroerd Vaderland! De bloeddorſtige Tweedragt zwaeit haere vergiftige toorts in deeze Gewesten! Het zo noodig vertrouwen, en de onderlinge toegenegenheid van Regenten en Burgers word verbroken! De gemoederen verbitteren, en Burgerkryg laet den noodkreet alöm klinken!

Volksbeſtuurders en Medeburgers! dat uwe harten, door minnelyk vergelyk, ten ſpoedigſten vereenigd worden! Daer is geen tyd van marren! Het water is aen de lippen gekomen! Ons Vaderland, wiens vryheid en welvaert de inwooning daer van alleen genoeglyk maeken, zal anders in een' naeren afgrond van onvermydelyk verderf nederſtorten! Het Burgerbloed zal ſtroomen, en de rampzaligheden dier twisten zullen alle die geene verre overtreffen, welke buitenlandsch geweld ons immer zou kunnen berokkenen! Jammerlyk, beſchreienswaerdig vooruitzicht! Yslyk denkbeeld, dat elk welgeplaetst hart van killen ſchrik doet yzen!

Digitized by Google

Hemelſche Eendragt! verlaet uw zalig verblyf! Verhaest uwe vlucht naer myn zuchtend Vaderland! Bewerkt alle gemoederen door uw' goddelyken invloed! Herſtel de rust en eensgezindheid onder alle Standen! Doe ons eerlang ruime ſtof vinden, om den God van Nederland voor deeze zo genadige en uitmuntende weldaed den wierook der vuurigſte dankbaerheid op onze hartaltaeren te mogen ontbranden!

L. STOPPENDAAL, P. Z.

September, 1786.

WAARNEEMING, NOPENS DE GENEEZING VAN EEN DIEP INGEWORTELD, EN ZEER VEROUDERD FISTELGEBREK, DAT AGTER HET BOVENSTE GEDEELTE DER BILSPIEREN ZYN ZITPLAATS HAD; EN, MET BEDERVING AAN HET ONGENAAMDE BEEN, WAS VERGEZELD.

Door G. TEN HAAFF, *Med. Doctor en Stads Chirurgyn te Rotterdam, Lid van onderſcheidene Genootſchappen, enz.*

INLEIDING.

Het ſtrekt allezints tot roem van de Heelkonst en derzelver oefenaaren, mitsgaders tot groot nut van het menschdom, wanneer men Lyders, die aan gebreken, welke ongeneeslyk, ja ſomtyds dodelyk zyn, laboreerende, door konſtige inſnydingen kan geneezen. —— Dat 'er aan den Heelkundigen dusdanige gebreken in zyne konstoefening dikwerf voorkomen, leert de dagelykſche ondervinding, en behoeft deswegens geene uitvoerige betooging: immers worden door de Heelkundigen genoegzaam alle gezwellen, die onder den naam van gebreken die in hun eigen vlies beſloten zyn, alleenlyk door het ſtaal ter geneezing gebracht. —— Alle verharde Vetgezwellen, Kliergezwellen, onder den naam van Scirrhi bekend, worden alleen door het mes uitgeroeid. —— Maar vooral verdient het onze aandacht, dat het verſchriklyk gebrek, onder den naam van Kanker bekend, door geene uit- of inwendige middelen, hoe genaamd, kan geneezen worden; maar dat, door tydige uitſnydingen, 'er veelen gered kunnen

Digitized by Google

nen worden, zulks zoude ik met aanmerkelyke voorbeelden kunnen ſtaaven. — Dan, deze konſtbewerking moet nooit algemeen en loslyk, maar op zekere voorwaarden, wil men gelukkig ſlaagen, ondernomen worden; edoch, hier over kunnen we ons nu niet uitlaaten. Onder de gebreken, die wyders zeldzaam of nooit door middelen, maar alleenlyk door konſtige inſnydingen, zelfs by herhaaling, kunnen geneezen worden, telt men te recht de verouderde en diep verhoolen Fiſtels. Het volgende bericht zal een voldoenend bewys opleveren, tot ſtaaving van het gezegde.

N. N. eene Vrouw, te Middelharnas woonende, van eene zeer gezonde geſteldheid, omtrent veertig jaaren oud, en, op den gewoonen tyd, de maandelykſche ontlasting hebbende, kwam my met haar Chirurgyn, den 1 Octob. 1784., wegens een gebrek aan het bovenſte gedeelte van haar linker bil, raadpleegen. — Dit gebrek had, na haar verhaal, reeds eenige jaaren geduurd, en was dagelyks erger geworden; het gezegde wierd door den Chirurgyn, die haar eenigen tyd had behandeld, bevestigd.

Ik vroeg naar de oorzaak van het gebrek, dan daaromtrent wist de Lydres niets zekers te bepaalen; zy wist wel, dat ze, ruim vier jaaren geleden, zich door een val, van een hoog Pothuis, ter plaatze daar zich het accident bevond, had bezeerd; maar dat ze, te dier tyd, daar weinig ongemak van ontwaar was geworden. — Dan, in vervolg was deze plaats pynlyk geworden, en naar buiten uitzettende, had zich trapswyze een gebrek geopenbaard, in de gedaante van een gezwel, dat uit zich zelven was doorgebroken, en waar uit, by aanhoudenheid, eene aanmerkelyke hoeveelheid van dunne ſcherpe vogten, van een kwaaden reuk, ontlaaten. — Wyders dat 'er veele middelen, door onderſcheidene Chirurgyns, doch alle vrugteloos, ter geneezing waren aangewend. — De Chirurgyn, die met haar ter raadpleeging was overgekomen, verhaalde my, wat al middelen dat hy ter geneezing had beproefd, en dat, onder zyne poogingen, ter geneezing, ook waren geweest gepaste trapswyze drukdoeken, welſluitende verbanden, enz. maar dat hy alles vrugteloos had aangewend. Ik ſtelde vast, dat het gebrek, door zyn lang verblyf agter de bilſpieren, en tegen het onderſte gedeelte van het heiligbeen, zittende, dermate holtens in het vet, tusſchen en agter de ſpieren zoude ge-

vormd hebben, die oorzaak gaven van de ontlasting dier dunne ſtinkende ſtof, die dagelyks, by iedere vernieuwing van het verband, werd waargenomen.

Ik verzogt om het gebrek te mogen zien, ten einde deszelfs grond naar te ſpeuren; dit toegeſtaan zynde, zag ik uitwendig, op onderſcheidene plaatzen, kleine ronde openingen, waar door zich, by aanhoudenheid, de gezegde dunne ſtinkende ſtof ontlaste. —— Een ſonde in de voornaamſte openingen gebragt hebbende, bevond ik, dat de openingen, meer dan een vinger langte, diep waren, en zich als in een zak, die tegen het been aan geplaatst ware, eindigde: wyders ontdekte ik door de ſonde, dat het ongenaamde been ter dezer plaats oneffen, ja bedorven was; trouwens de byzondere reuk der uitvloeiende ſtof, eigen aan de been-bederving, gaf zulks genoegzaam te kennen. Na dit onderzoek, gaf ik aan de bedroefde Lyderes, en aan den Chirurgyn, duidelyk te kennen, dat dit gebrek door geene uitwendige middelen, hoe genaamd, die toch nimmer den grond van het gebrek bereiken konden, te geneezen was; wyders, dat de inwendige middelen, vermits de Lyderes gezond was, van weinig of geen dienst konden wezen, —— en vooral, dat de drukkende verbanden als zeer ſchadelyk moesten beſchouwd worden; vermits de nodige ontlasting der ſtof hier door te rug gehouden wierd, en dus gelegenheid, ter vorming van nog dieper holtens, en voortbrenging van meerder bederf aan het reeds aangetaste been, moest gegeeven worden. Hierom was ik van oordeel, dat men, in plaats van de menigvuldige omzwagteling en ophooping van drukdoeken, en hier door verwekte drukking, het eenvoudige verband, alleenlyk ter ondersteuning der noodige middelen dienstig, zoude aanwenden; —— wyders, dat men, door het inſpuiten van zuiverende middelen, by voorb. het *Aq. Vulnerar.* van ſtaal, dat uit *Tinct. ſucc. mirrh. & Sp. Therebint.* vervaardigd word, den verderen voortgang ter bederving moest tragten tegenſtand te bieden. —— Ik prees zulks te meer aan, om dat de toediening hier van zeer gemakkelyk was te verrichten. —— Dan, ik voorſpelde, dat, offchoon den voortgang van het gebrek hier door wel eenigermaten mogt betwist, en oogſchynlyk verbeterd worden, men echter 'er geene zekere en volkoome geneezing door verwagten moest, maar dat, om deeze te erlangen, men dit, reeds verouderd en diep ingeworteld, gebrek, tot den grond toe behoorde te openen. ——

Wy-

Digitized by Google

Wyders gaf ik den Heelmeester de wyze op, hoe hy zulks best ter uitvoer konde brengen, en hy nam aan, om, zo dra de Lyderes te huis zoude gekomen zyn, zulks ter uitvoer te brengen. Dan, de Lyderes bevreesd geworden zynde, om de voorgeſtelde noodige inſnydingen, door haaren Heelmeester, die, nog jong zynde, en weinig of geen gebreken van die natuur had gezien, te laaten verrichten, kwam, op aanraading van haare vrienden, na verloop van weinige dagen, van haar woonplaats weer te rug, en ſtelde zich onder myne behandeling, in die hoope en verwagting, om van haar langduurig en ſmertelyk gebrek geneezen te mogen worden: ja, de Lyderes betuigde gewillig te zyn, om alles te ondergaan, dat ik, ter haare geneezing dienſtig oordeelde in het werk te zullen ſtellen.

Den 8ſten October ondernam ik, door eene inſnyding, den grond van het gebrek te ontdekken, en derzelver verborgene holtens naar te ſpeuren, —— ten dien einde bragt ik een ſleuſſonde in de voornaamſte holligheid, en deed hier op eene ruime inſnyding, eerst neêrwaards, door eene welſnydende *Bistourie*, daarna opwaards: —— offchoon de bloeding, die na deeze inſnyding volgde, niet zeer hevig was, zo wierd ik echter 'er door verhinderd, om den grond van het gebrek naar vereisch naar te ſpeuren. —— Door drooge fyne ſpongie vulde ik den grond van het gebrek, en het overige der wonde met droog plukzel, waar door de bloeding, gepaard met een gepast verband, ras geſtild werd. —— Na verloop van vier dagen, wanneer de ſpongie en het plukzel door de verettering waren los geworden, en gemaklyk, zonder gevolg van nieuwe bloeding, uitgehaald zynde, onderzogt ik den grond van het gebrek door den voorſten vinger, en vond, dat 'er nog aanmerkelyke holtens, mitsgaders veel ſpongieus vleesch, en bederving van het been, tegenwoordig waren. —— Ik bragt in den grond van het gebrek het voorgemelde *Aq. Vulnerar.* dat ik ter inſpuiting had aangeraaden, en de lippen der wonde bedekte ik met een etterverwekkende zalf. —— Met de toedienïng dezer middelen hield ik aan, tot dat de gezwollene en ontſtookene randen van het gebrek geheel ontſpannen en zagt geworden waren, —— waarna ik de ſleuſſonde in eene tweede holligheid bragt, ruim een duim breed van de eerſte afgeleegen, en die, even als de eerſte, tegen het been aanliep, deze doorſneed ik op dezelfde wyze, en vulde haar op dezelfde

Digitized by Google

wyze op, en behandelde wyders deze als de voorige holte, en met dezelfde middelen. —— Door deze twee aanmerkelyke inſnydingen had ik my wel een ruimen toegang tot het gebrek gebaand, dan, den grond van het zelve was 'er dermate niet door bloot gelegd, zo als ter bereiking van eene volkoome geneezing vereischt werd; aangemerkt de Bilſpieren, door haare dikte, hier tot een aanmerkelyk dekzel verſtrekten; en hierom was het noodig, nog eene derde, en wel de aanmerkelykſte, inſnyding te moeten verrichten: namentlyk, om de gezegde ſpieren dwers te doorſnyden, om dus met de twee voorige inſnydingen eene holte te maaken, om hier door volkomen den grond van het gebrek te ontblooten, en gelegenheid te krygen, om de gepaste middelen ter geneezing te kunnen aanwenden. De zeer ervarene Geneesheer, P. IMCHOOR, als mede de beroemde Profeſſor H. VINK, waren van het zelfde gevoelen, dat de dwerſe inſnyding noodig, ja, van een heilzaam gevolg kon zyn. —— Om zulks werkſtellig te maaken, bragt ik eene eenigermate gebogene ſleufſonde onder de gezegde Bilſpieren, en doorſneed dezelve dwersſelyk, met eene kromme *Bistourie*; de bloeding, welke op deeze dwerſe inſnyding volgde, was vry hevig, dan, door het opvullen der wonde, met de drooge fyne ſpongien, enz. was dezelve ſpoedig geſtild. —— Deeze ſpongien, vooral die in den grond zaten, liet ik zo lang zitten, tot dat ze, door de verettering waren los geworden, en dus, zonder vrees van nieuwe bloeding te veroorzaaken, konden uitgehaald worden. —— Intuſſchen waren de randen der wonde aanmerkelyk gezwollen en ontſtooken: dan, door gepaste etterverwekkende middelen, verzagtende ſtoovingen enz. toe te dienen, zyn deze toevallen, als de gevolgen der doorſnyding, ſpoedig geneezen; immers zo verminderd, dat ik gelegenheid kreeg, om, door middel van den voorſten vinger, daar ik den grond van het gebrek even mede bereiken kon, derzelver waare geſteldheid nauwkeurig te kunnen onderzoeken. —— Ik vond, dat de gantſche zweer met ſpongieus vleesch was gevuld, en dat het zelve van een rottigen aart was, en dus zeer noodig ware verteerd te worden; en, om langs dezen weg, het ongenaamde been, dat ter dezer plaats door *Caries* was aangedaan, bloot te krygen, om het gezegde ſpongieuſe vleesch ſpoedig te verteeren, en langs dezen weg een zuiveren grond in het gebrek te verkrygen, ſtrooide ik eene aanmerkelyke hoeveelheid van het bekende

weg-

Digitized by Google

wegvreetende Poeder, uit eene gelyke hoeveelheid van den *Præcipitat. rubr.* en *Alum. usti* beſtaande, in de zweer, en zulks herhaalde ik, tot dat al het rottige en ſponsachtige vleesch geheel ware verteerd, en het *Carieuſe* van het been dermate ontbloot, dat 'er met vrugt gepaste middelen, ter verdere zuivering der zweer, en bevordering der affcheiding van het beenbederf, konden toegediend worden. Het reeds gemelde en roemenswaardige middel, het *Aq. Vulnerar.* van STAAL, dat, zo als gemeld is, uit *Tinct. Succ. Mirrhæ* en *Sp. Therebint.* vervaardigd word, ſpoot ik dagelyks in den grond der zweer, met dat uitmuntend gevolg, dat 'er ſpoedig, in plaats van een dun ſtinkend vogt, zich eene goede etter, de beste balſem ter geneezing, ontlaste: ja, hier door is de bederving aan het been derwyze gezuiverd, dat 'er geene zigtbaare affcheiding van het zelve is waargenomen; integendeel zag ik uit den grond der zweer een vast gezond vleesch opryzen, waar door dezelve trapswyze werd gevuld; —— wyders zag ik met genoegen, dat de randen der zweer dagelyks inkrompen, en de ontlasting der ſtof trapswyze verminderde, in één woord, het gebrek ſchikte zich derwyze tot geneezing, dat het zelve vóór het einde der maand Maart 1785 volkomen geneezen was, hebbende een zeer diep lidteeken gevormd, zo als men gewoonlyk, na de geneezing der fiſteleuſe gebreken, als die wel geſlaagd zyn, waarneemt. Dan, door de ſterke ingetrokkenheid van het lidteeken, was het naar den grond bukken aan de Lyderes, die nu haar gewoone huiswerk wederom begon te verrigten, hinderlyk; edoch, deze verhindering is ſpoedig verminderd, en eindelyk zo volkomen opgehouden, dat ze alle beweegingen, zonder eenig ongemak omtrent het lidteeken gewaar te worden, verrichten kan. —— Wyders is dezelve tot heden toe zeer gezond.

OPMERKING.

Uit dit aanmerkelyk geval, kunnen jonge en minervarene Heelkundigen leeren:

1. Dat gekneusde deelen, vooral wanneer 'er eene groote hoeveelheid van uitgeſtorte vogten by vergezeld gaat, en dezelve niet wederom in den omloop der vogten worden opgenomen, zo als men gewoonlyk waarneemt, wanneer 'er eene gunſtige *Reſolutie* plaats heeft, dat is, als de beledigde deelen zich wyders in den natuurlyken ſtaat her-

herſtellen. —— Dan, wanneer zulks niet gebeurt, kunnen 'er op de beledigde plaats aanmerkelyke gebreken worden hervoort gebragt: want de verpletterde vaten en vezelen, met de uitgeſtorte vogten, langzaam, ja ongevoelig, ter bederving overgaande, kunnen de allerergſte zweeren hervoort brengen, om dat, wanneer de uitgeſtorte vogten dun en ſcherp geworden zyn, zo zullen ze zich in den nabuurigen vetrok verſpreiden, denzelven weg knaagen, en op die wyze diepe Fiſtelholtens vormen, die zich tuſſchen en agter de ſpieren in de nabuurſchap verbergen, en die door geene uit- of inwendige middelen, hoe genaamd, noch drukkende verbanden enz. te geneezen zyn. —— Met veele gevallen, van gelyke natuur als het beſchreevene, zoude zulks kunnen geſterkt worden. En wanneer de beſloote ſtof door de opſlorpende vaten word opgenomen, kunnen 'er, op het onverwagtſte, door de neerzetting dezer ſtof op edele deelen, allergevaarlykſte ziektens door veroorzaakt worden, en waarop veeltyds geen genoegzaame acht geſlagen word; door aanmerkelyke voorbeelden zoude dit gezegde kunnen betoogd en bevestigd worden.

2. Dat gepaste inſnydingen, waar door men tot den grond van het gebrek geraaken kan, als de gepaste en zekere middelen ter geneezing moeten aangemerkt worden; veronderſtellende echter, dat dezelve naar de plaats en maakzel der deelen, in één woord, op ontleedkundige kennis, moeten gegrond zyn, zullen ze aan het oogmerk *voldoen*.

3. Kunnen we uit dit geval ook leeren, dat de *Caries* in zachte ſponsachtige beenderen, zo als hier in het *Os Innominatum* plaats had, door zuiverende middelen, zonder dat men op zichtbaare afſcheidingen behoeft te wagten, geneezen kunnen.

4. Dient dit geval ter leering, dat men in diepe verzweeringen zich van vettigheden en zalven, die gewoonlyk gelegenheid tot uitſpattingen van ſponsachtig vlees en bederving in de vogten veroorzaaken, zorgvuldig moet vermyden; maar dat, integendeel, de prikkelende en zachte zaamtrekkende middelen, zo als hier toegediend zyn, aan het gewenſchte oogmerk, ter zuivering en geneezing, kunnen voldoen: want hier door is men in ſtaat, vooral zo dezelve door een gepast verband worden onderſteund, om een vast ingetrokken lidteeken te vormen, dat is, in één woord, men zal door deze behandeling te weeg brengen, dat de huid van rondsomme zich neerwaards zal begeeven, en zich eindelyk aan het gezuiverde been derwyze vast hegten, dat ter dezer

Digitized by Google

zer plaats een vast diep ingetrokken lidteeken, het zekerſte merkteeken der volkomene geneezing, worde hervoort gebragt.

Rotterdam, 17 July, 1787.

VERSLAG VAN EENIGE NIEUWE PROEVEN, OP DE HITTE GENOMEN; *door Colonel* BENJAMIN THOMPSON, F. R. S.

(*Philoſophical Transactions, for* 1786.)

Uit de in 't oog loopende overeenkomst, tuſſchen de *Electrike* ſtoffe en de *Hitte*, ten aanzien van de Lichaamen, die tot Geleiders daar van dienen, of niet, (zynde Lichaamen, die tot goede Geleiders voor deeze ſtrekken, doorgaans ook goede Geleiders voor geene,) was het natuurlyk zich te verbeelden, dat het *Torricelliaanſche Vacuum*, 't welk een zo gereeden doorgang aan de *Electrike ſtoffe* verleent (*), zulks desgelyks aan de *Hitte* zou doen. Maar eene menigte van keurige en wel uitgedagte Proefneemingen (†), door den Heer THOMPSON genomen, wyzen uit, zonder eenige ſchaduw van twyfel over te laaten, dat het *Vacuum Hitte* veel traaglyker geleidt dan *Lugt*, dat, niettemin, *Lugt* van verſchillende digtheden, weinig, in dit opzigt, verſchilt; maar dat het Geleidend Vermogen der *Lugt* grootlyks toeneemt door de *Vogtigheid*.

By dit merkwaardig uitwerkzel der *Vogtigheid* op de *Lugt*, doet de proefneemer ons ſtilſtaan, om te beſchouwen, met welk eene oneindige Wysheid en Goedheid de Voorzienigheid ons blykt beſchut te hebben, tegen de nadee-

(*) Schoon het onlangs ontdekt is, dat een *Volſtrekt Vacuum* de Electriciteit niet geleidt, heeft dit geen betrekking tot des Proefneemers vergelykingen: want het *Vacuum*, in zyne Proefneemingen, was zodanig een, als men veronderſtellen mag dat een Geleider geweest is: en in beide de gevallen, zou het verſchil, in dat opzigt, tuſſchen de *Electrike ſtoffe* en de *Hitte* even treffend zyn.

(†) Deeze worden in de *Transactions* in 't breede opgegeeven.

Digitized by Google

deelige gevolgen van bovenmaatige Hitte en Koude in den Dampkring: want, ware het mogelyk voor de Lugt, zo vogtig te zyn, geduurende de ſtrenge Koude in de Wintermaanden, als dezelve zomtyds is in den Zomer, zou derzelver vermogen, om de Hitte van onze Lichaamen af te leiden, en bygevolg de ſchynbaare Koude der Lugt, voor ons onverdraagelyk zyn: maar gelukkig vermindert haar vermogen, om het water in een ontbonden ſtaat te houden, en daar mede het vermogen, om ons van onze dierlyke Hitte te berooven, naar gelange de Koude toeneemt. Indien Verkoudheden, en daar aangrenzende Ongemakken, ontſtaan, doordien onze Lichaamen beroofd worden van Hitte, is de rede openbaar, waarom deeze Ongeſteldheden meest heerſchen, geduurende de Herfstregenvlaagen, en wanneer in het Voorjaar de Vorst met den Dooi afwisſelt. Hier uit blykt ook, waarom vogtige Huizen, en vogtige Bedden, zo gevaarlyk zyn, als mede, waarom de Avondlugt zo ſchadelyk is in den Zomer en in den Herfst, en niet, wanneer het 's Winters ſtreng vriest. —— De Geneesheeren hebben zich zeer verlegen gevonden, om reden te geeven, van de verwekking der buitengewoone hoeveelheid van Hitte, welke men veronderſtelt, dat door de Koude Lugt in den Winter van de Dierlyke Lichaamen wordt weg gevoerd, boven die zy aan den warmer Dampkring in den Zomer overgeeven; doch het is meer dan waarſchynlyk, dat het verſchil in de hoeveelheden van Hitte, op die wyze verlooren of medegedeeld, oneindig minder zyn dan zy zich verbeeld hebben.

WAARNEEMINGEN, WEGENS DE SCHRANDERHEID VAN EEN SPINNEKOP.

(*Uit het Engelsch.*)

In 't algemeen hebben de Dieren geene Schranderheid, dan voor zo verre zy in een ſtaat van Maatſchappye leeven. De Olyphant en de Beever leveren hier van de doorſlaandſte blyken op, wanneer zy byeen zyn; doch als de Mensch hunne Maatſchappy ſtoort, verliezen zy al hun vlytbetoon, en bykans al die Schranderheid, welke hun zo opmerkenswaardig doet zyn, wanneer zy zamen woonen.

On-

Digitized by Google

Onder de Insecten hebben de werkzaamheden der Byen en Mieren, ten allen tyde, de verwondering der Natuurkundigen weggedraagen; doch op zichzelven zyn ze de domste Insecten, zy kwynen eenigen tyd in eenzaamheid, en sterven.

Van alle Insecten, door my waargenomen, bezit de Spinnekop de meeste Schranderheid; zyne bedryven, met alle aandagt door my beschouwd, gaan bykans allen geloof te boven. Dit Diertje is door de Natuur gevormd, om niet alleen tegen andere Insecten, maar ook om tegen die van zyne eigene soort, te stryden. Zyn Kop en Bovenlyf is als met een helm en gemalieden Kolder bedekt, ondoordringbaar voor alle andere Insecten; zyn Buik is omgeeven met een zagte en ligt inwykende huid, die zelfs den angel van een Wesp te leur stelt. Zyne Pooten zyn met gewrichten, gelyk die der Kreeften, en hebben ieder aan derzelver einde groote nagels, om de bespringers, op eenigen afstand, af te weeren.

De Spinnekop is even zeer bedeeld met Zintuigen, om zyne Vyanden te zien, als om dien aan te vallen, en zich te verdeedigen: want hy heeft veele Oogen. Deeze zyn groot, helder, en met eene schaalagtige stoffe overdekt, welke ondertusschen in het onderscheiden zien der voorwerpen niet hindert. Aan den Bek heeft hy Nypers, dienstig om den prooi, hem in de klauwen gevallen, of in zyn net verward, te dooden.

Dit zyn de verdeedigende en beschadigende Wapens van den Spinnekop, doch schynt deeze het meeste vertrouwen te stellen op zyne Webbe, met eene verwonderbaare kunst toegesteld. De Natuur heeft den Spinnekop beschonken met eene lymige stoffe, welke hy, naar welgevallen, grof of fyn spint. Om zyn draad, als hy begint te werken, vast te maaken, drukt hy een druppel uit van dit vogt, 't welk, opdroogende, den draad vormt, dien hy weet te verlangen, naar maate hy zich van 't eerste punt verwydere. Aan het tegen overgestelde uiterste gekomen, trekt hy dien draad met de klaauwen uit, om dien te spannen, en maakt denzelven, even als het begin van zyn arbeid, vast.

Op deeze wyze vervaardigt de Spinnekop veele gelykwydig loopende draaden, welke, om zo te spreeken, tot de Scheering van zyn Weefwerk dienen: om de *Inslag* 'er in te brengen, werkt hy op dezelfde wyze dwars over: een end van die dwarsdraaden vast maakende aan den eersten,

Digitized by Google

ſten, die altoos de ſterkſte is, en 't ander aan den wand. Alle deeze draaden, nieuwlings geſponnen, zyn kleevorig: waar door zy alles, wat 'er aan raakt, vast houden; en die plaatzen des Nets, welke meest voor ſcheuren bloot ſtaan, weet onze Kunſtenaar te verſterken, door ze tot zesmaalen toe te verdubbelen.

De beſchryving, dus verre van dit Diertje gegeeven, is hoofdzaaklyk die van alle Dierbeſchryveren; doch 't geen ik verder te melden heb, de opgave van myne eigene Waarneemingen, over die ſoort van Spinnekoppen, in onderſcheiding, met den naam van *Huisſpinnekoppen* beſtempeld. Ik ontdekte, nu omtrent vier jaaren geleden, een grooten Spinnekop, die zyn Webbe in een hoek van myne Kamer vervaardigde, en ſchoon myn Bediende reeds menigmaal het werk van deezen Spinnekop verwoest hadt, had ik het geluk van het Diertje te behouden, en ik kan zeggen, dat het my ruime vergelding gaf voor die behoudenisſe, door 't vermaak, my geſchonken.

In minder dan drie dagen was de Webbe geheel afgeweeven; en my dagt, dat ik het genoegen van den Spinnekop, over dit afgedaane werk, kon beſpeuren. Hy ging 'er dikwyls door heen, onderzogt alle de plaatzen, ging in zyne ſchuilplaatze, en kwam weder voor den dag. De eerſte vyand, dien hy te beſtryden hadt, was een andere Spinnekop, den mynen in grootte verre overtreffende. Deeze geene Webbe meer kunnende maaken, zogt den eigendom zyns nabuurs te overweldigen. Hier op volgde een ſchriklyk gevegt, waar in de overwinning tot de zyde van den Overweldiger ſcheen te zullen overſlaan: want de Spinnekop, die de Webbe hadt toegeſteld, moest in zyn hol de vlugt neemen. Daar op zag ik, dat de Overwinnaar alle mogelyke middelen in 't werk ſtelde, om den anderen uit zyn hol te doen komen: hy maakte de vertooning, als of hy 'er zich in zou begeeven; doch kwam ſchielyk te rugge, en bemerkende, dat alle zyne pooginge vrugtloos waren, begon hy de Webbe des Overwonnenen, op eene deerlyke wyze, te verbreeken. Zulks verwekte een tweede gevegt, waar in myn arbeidzaame Spinnekop, tegen myne verwagting, zyn party doodde.

Toen in 't vreedzaame bezit zyns regtmaatigen eigendoms, beſteedde hy drie dagen, in het herſtellen van de breuken zyner Webbe, zonder, zo veel ik kon beſpeuren, eenig voedzel te gebruiken. Eindelyk verviel een groote blaauwe Vlieg in het geſpanne en hermaakte Net, en

Digitized by Google

en weerde zich wakker om 'er uit te komen. De Spin liet hem begaan; doch ziende dat zy te ſterk was, om door de Webbe gehouden te worden, deedt hy een uitval, en omzwagtelde, in minder dan een minuut, de Vlieg in dier voege, dat zy geen vleugel kon beweegen, en ſleepte dien buit, dus omwonden, in zyn hol.

Op deeze wyze leefde hy, in een zeer afhanglyken toeſtand, waar toe de Natuur hem ſcheen geſchikt te hebben, en beſtondt een week lang van die Vlieg. Op zekeren dag wierp ik een Wesp in zyne Webbe: hy kwam terſtond, naar gewoonte, te voorſchyn; doch, bemerkende met welk een vyand hy te ſtryden hadt, verbrak hy de draaden, welke hem vast hielden, en deedt alles wat hy kon, om zich van zulk eenen gedugten vyand te ontſlaan. Toen de Wesp zich in vryheid bevondt, verwagtte ik, dat de Spinnekop de ſtukken gebrooken draaden zou herſtellen: doch zy ſcheenen onherſtelbaar: want hy verliet die Webbe geheel, en begon eene nieuwe, binnen den gewoonen tyd voltrokken.

Begeerig om te weeten, hoe veel Webben een Spinnekop zou kunnen maaken, verbrak ik de nieuwe: welhaast hadt hy een ander, welke ik desgelyks vernielde. Als toen ſcheen zyn voorraad van ſpinſtoffe uitgeput: want hy ſpon niet meer. De kunſtenaaryen, welke hy in 't werk ſtelde, om zich beſtaan te bezorgen, ſchoon van dit groot hulpmiddel verſtooken, waren verbaazend. Ik heb gezien, dat hy zyne Pooten introk, en dus een klootſche gedaante aannam, vier uuren agter den anderen onbeweeglyk in dien ſtand bleef, maar altoos op zyn hoede. Kwam 'er een Vlieg onder zyn bereik, hy viel 'er op aan, en miste zeldzaam.

In 't einde, deeze leevenswyze moede, beſloot hy op den eigendom van een anderen Spinnekop aan te vallen, en tastte die ſterkte met veel gewelds aan; doch ontmoette heftigen wederſtand. Wel verre van moedeloos te worden, door deeze nederlaage, ſloeg hy het beleg voor eene andere Webbe, en doodde, naa drie dagen, den eigenaar, bezit neemende van het Net.

De Spinnekop valt niet eensſlags aan op de kleine Vliegjes, die in de Webbe vliegen: want op 't gezigt zou de ſchrik den Vliegen de kragt, ter ontkooming, byzetten; maar hy wagt geduldig, tot dat zy, in vrugtlooze poogin-

Digitized by Google

gingen, de kragten hebben uitgeput, en is, op die wyze, zeker van zyn prooi.

Drie jaaren leefde de Spinnekop, het voorwerp myner waarneemingen, 's jaarlyks verwisfelde hy van huid; ik heb hem wel eens een Poot uitgetrokken, voor welke, in 't verloop van weinig dagen, een nieuwe kwam.

In den beginne vreesde de Spinnekop op myne aannadering; doch werd, in 't vervolg, zo gemeenzaam, dat hy een Vlieg uit myn hand nam; en, zo wanneer ik een draad zyner Webbe aanraakte, zette hy zich in een ftaat van aanvallen of verdeediging.

Voorts heb ik opgemerkt, dat het Mannetje veel kleinder is dan het Wyfje: dat het Wyfje Eitjes legt; deeze worden zeer zorgvuldig omfponnen; als men ze wil verdryven, doen zy alle poogingen, om dit bundelken met zich te voeren, en zyn zomtyds de flagtoffers der verknogtheid aan haare Jongen.

Zo ras de Jongen uit de Eitjes zyn, vangen zy aan met fpinnen, en neemen oogfchynlyk in grootte toe. Wanneer zy het geluk hebben, om een Vlieg te betrappen, 't welk zy in een etmaal naa de geboorte kunnen doen, werpen zy 'er zich met alle greetigheid op neder: doch zy leeven ook zomwylen drie of vier dagen, zonder eenig voedzel te neemen: en, ondanks dit gebrek aan voedzel, groeijen zy elken dag, in 't eerst, tweemaal de eerfte grootte.

Wanneer de Spinnekoppen oud beginnen te worden, groeijen zy niet meer, uitgenomen de Pooten; en als de ouderdom de Leden verftyfd heeft, fterven zy van honger, niet langer in ftaat om den prooi te vatten.

DE

Digitized by Google

DE BESPIEGELENDE WYSGEER, HET OOG OP DE KUNST DER SCHEEPVAART VESTIGENDE.

(Naar het Engelsch.)

Wie was hy, die zich eerst ter Zeevaart heeft gewend,
En, duikende onverſaagd in uitgeholde boomen,
Beſtondt te glippen op den gladden buik der ſtroomen?
Op dat de Stevenkroon zyn beeltenis vereer,
Zo lang matroozen zich betrouwen op het meir.
De Britten, afgericht op rooven en vrybuiten,
Braveerden lang ter zee met zwakke leeren ſchuiten;
De Nyl ſtondt lang verbaasd, dat hy zyn ſnelle vliet
Met vlotten zag beſlaan van dickgevlogten riet.
Heel Grieken waagde, toen de Zeilkunst aan het groeijen,
Op 't zeeſpoor van Dedaal, in zee ſtak zonder roeijen,
En op haar wieken dreef, ſchoon Ikarus, te ſtout
In 't vliegen, plompte in zee, die nog zyn naam behoudt.
Maar Nereus werd eertyds alleen geploegd van ſcheepen,
Om ſchaars van 's nabuurs kust den nooddruft aan te ſleepen:
Nu ſnyt men Tetis rug, zo ver zy, onbepaald,
Het Noorden niet ontduikt, op 't waalen van de Naald,
Met watertorens en gevleugelde kasteelen
Braakt vuur en donder uit metaale en yzren keelen,
En tart de ſtormen met gevaarten, uit het zout
Zich heffende, als een berg van yzerwerk en hout.
Nu zeilt me, om ryker oogst van kostlykheên te vinden,
Van 's wereldsdeelen af na alle vier de winden,
En ſtreeft de Zon voorby, die, al te lang gedraald,
Haar halve ronde ſluit, eer zy hem agterhaalt.

ANTONIDES.

't Is geen ongegrond vermoeden, dat alle de vroegſte Uittochten des Menschdoms te Lande geſchied zyn. De Oceaan, die allerwegen de bewoonbaare Aarde omringt, zo wel als de verſcheide Zeeboezems, die het eene Ryk van het andere ſcheiden, ſchynen, ſchoon geſchikt om de gemeenſchap tusſchen wydafgeleegene Landen gemaklyker te maaken, eerst gevormd te weezen, om den voortgang

Digitized by Google

der Menſchen te ſtuiten, en dat gedeelte des Aardbodems af te perken, waar de Natuur hun geplaatst hadt. —— Het leedt, mogen wy veronderſtellen, eenen langen tyd, eer de Menſchen het waagden door deezen ontzaglyken ſlagboom te gaan; eer zy zo kundig en ſtoutmoedig wierden, dat zy zich aan de genade van wind en golven vertrouwden, of de kusten huns Vaderlands verlieten, om afgelegene onbekende Gewesten op te zoeken. HORATIUS beſchryft den eerſten Zeevaarenden als een met meer dan menschlyke ſtoutheid bezielden.

Wanneer LUCRETIUS, in eene optelling van de verſcheidene Kunſten, die, door de waarneeming en vlyt van veele Kunſtenaaren zich bedienende van de hulp der ondervindinge, tot zekere maate van volkomenheid gebragt waren, eerst van de Scheepvaart gewaagt, heeft hy zeker de tydorde niet in agt genomen: want het Scheepbouwen en de Zeevaard zyn Kunſten van zulk een zamengeſtelden aart, dat ze het Vernuft zo wel als de ervaarenis van veele Eeuwen vorderen, om tot eene noemenswaardige hoogte te geraaken. Van het eerst aaneengehegte Vlot of Canoe, waar mede een Wilde het waagde over eene Rivier, hem het voortzetten van de Jagt belettende, heen te vaaren, tot het vervaardigen van een Schip, bekwaam om veele Scheepslieden, veilig, na een verafgelegene kust te voeren, is de Kunstvordering onbeſchryflyk groot. Veele pogingen hebben 'er moeten gedaan, veele proeven in 't werk geſteld, veel arbeids en uitvindings aangewend worden, eer de Menſchen deeze zo gewigtige als ſtoutmoedige onderneeming konden volvoeren. De gansch ruwe en geheel onvolkomene ſtaat, in welken men de Scheepvaart nog aantreft, by alle Volken, die niet zeer verre in beſchaafdheid gevorderd zyn, wyst handtaſtlyk uit, dat die Kunst, in vroegen tyde, niet zo verre gevorderd was, dat de Menſchen verre reizen konden onderneemen, of afgelegene ontdekkingen doen.

Altoos zullen 'er beſpiegelaars gevonden worden, genegen en gereed om gisſingen te vormen, wegens den oorſprong der dingen, hoe verre ook door den afſtand des tyds verwyderd, hoe zeer met ondoordringbaare duisternisſen omgeeven. Ingevolge hier van, treft men veelvuldige gisſingen wegens de Scheepvaart aan; gisſingen, die, hoe onvoldoende, nogthans in zo verre aanmerking verdienen, als zy eenige ſtoffe verſchaffen tot beſpiegeling. De oude Dichters ſchryven de Uitvinding der Zeevaart

toe

Digitized by Google

toe aan NEPTUNUS, aan BACHUS, aan JASON, of aan JANUS, die gezegd wordt het eerſte Schip vervaardigd te hebben. De Geſchiedſchryvers willen, dat de *Ægeniten*, de *Pheniciers*, en de oude Inwoonders van *Brittanje*, het eerst de Zee bevaaren hebben. Eenigen beweeren, dat men de eerſte aanleiding ontleend heeft van de vlugt der Vogelen. Zommigen, dat het zwemmen der Visſchen, en van den zeldzaamen Schelpvisch *Nautilus* in 't byzonder, daar toe aanleiding gaf: terwyl een geleerde Uitgeever van VIRGILIUS gelooft, dat een Elzenboom, door ouderdom hol geworden, aan den oever eener riviere ſtaande, daar in gevallen, den Mensch eerst het denkbeeld van vaaren inboezemde (*).

Joden en *Christenen*, in 't algemeen, houden NOACH voor den eerſten Scheepmaaker, die een Vaartuig, op Godlyke beſtelling, ter zyner berginge uit de wateren des Zondvloeds, timmerde. Dan, NOACH zich voor te ſtellen als geheel onkundig van den Scheepsbouw, is misſchien zo verre van de waarheid af, als hem te verbeelden als een volleerd Scheepsbouwmeester. Nood, menigmaal de moeder der Kunst, zal, in een zo lang tydsverloop, waar in men zelfs vermaakende Speeltuigen uitvondt, de Menſchen geleerd hebben, om de belemmeringen, door Rivieren, op de Jagt en Reistochten, veroorzaakt, te overwinnen, eerst door zamenverbondene boomen, voorts door uitgeholde, en eindelyk door meer zamengeſtelde, Vaartuigen. Dan, GOD liet, welke kunde NOACH ook van Vaartuigen mogt hebben, het maakzel der Arke niet over aan 's Aardsvaders eigen ſchikking; maar geeft hem de bepaalingen van de Langte, Wydte en Diepte des Schips, 't welk tot zulk een byzonder einde moest dienen, en voor noch naa dien tyd geen wedergade hadt.

Dan, welke ook de oorſprong der Scheepsbouwkunde moge geweest; welk een Volk de eer der uitvindinge met regt zich toegeſchreeven, of de gebouwde Schepen, ten dienſte des Handels, eerst gebruikt hebbe, vast gaat het, dat, onder alle oude Volken, het maakzel hunner Schepen zeer ruw, en hunne wyze, om ze te gebruiken, niet min gebrekkig was. Onkundig toch waren zy van eenige groote beginzels en verrigtingen, tot de Zeevaart behoorende, thans beſchouwd als de eerſte beginzels, op welke die

(*) *Hy zegt op deezen regel*:
Tunc alnos primum fluvii ſenſere cavatas.

die Kunst rust. —— Schoon de eigenſchap des Zeilſteens, van Yzer aan te trekken, den Ouden wel bekend was, viel onder hunne opmerking geenzins het verbaazender vermogen, om de wereldpoolen aan te wyzen. Verſtooken van deezen getrouwen gids, die thans den Zeeman, met zo veel zekerheids, geleid door den wyden Oceaan, in de donkerſte nagten, wanneer de dikſte wolken het uitſpanzel bedekken, hadden de Ouden geen ander middel, om hun koers naar in te rigten, dan het waarneemen van Zon en Starren. Onwis en vol ſchrooms was gevolglyk hun Zeereizen. Zeldzaam, en misſchien nooit dan uit nood, verlieten zy het gezigt des lands, maar voeren langs de kust, blootgeſteld aan alle de gevaaren, en opgehouden door alle de hindernisſen, onvermydelyk aan zulk bekrompen zeilen vast. Ongelooflyk veel tyds hadden zy noodig, om reizen te volbrengen, thans in weinig dagen afgelegd. Zelfs onder de zagtſte lugtſtreeken, in de minst ſtormige Zeeën, was het alleen, geduurende de Zomermaanden, dat de Ouden hunne havens durfden verlaaten; het overige des jaars werd ten deezen opzigte werkloos geſleeten. Men zou het voor de grootſte onbedagtzaamheid gehouden hebben, de woede van wind en golven te tarten in eenig ander jaarſaiſoen.

Schryvers, die dit onderwerp breeder behandeld hebben, wyzen den voortgang der Scheepvaart onder de Ouden aan, beginnende met de *Egyptenaars*, ſpreekende vervolgens van de *Phenicicrs*, *Carthaginenſers*, *Grieken* en *Romeinen*. Uit deeze beſchouwing, die van den eerſten dageraad der Geſchiedkunde, tot den volkomen ſtand des *Romeinſchen* Ryks, kan nagegaan worden, blykt ten vollen, dat de vorderingen der Ouden zeer traaglyk toegingen. Zy ſchynen niet gecvenredigd aan 't geen wy zouden hebben mogen verwagten, van de onderneemzugt en werkzaamheid der Menſchen, noch aan het vermogen der groote Ryken, die, agtereenvolgende, de Wereld beheerſchten.

Indien wy de verhaalen, die fabelagtig en duister zyn, verwerpen, en ons alleen houden by het licht en de onderrigting der waare Geſchiedenisſe, moeten wy beſluiten, dat de kennis, welke de Ouden van de bewoonbaare Wereld verkreegen hadden, zeer bepaald was. Dit zou genoegzaam blyken, uit het naagaan van zulke gedeelten der Wereld, als zy nimmer bezogten. Doch 'er is een nader en meer beſlisſende proeve hier van voor handen, in het denkbeeld, algemeen onder hun heerſchende, dat

de

Digitized by Google

de Aarde verdeeld was in vyf Wereldſtreeken, door hun *Zonäs* geheeten. Twee deezer, digtst aan de Poolen, noemden zy de *bevroozene:* en geloofden, dat de ſtrenge koude, daar geſtaadig heerſchende, ze geheel onbewoonbaar maakte. Een andere Wereldſtreek, onder de Middaglinie gelegen, en zich te wederzyde tot aan de Keerkringen uitſtrekkende, noemden zy de *verzengde* Wereldriem, zich verbeeldende, dat eene nooit aflaatende Hette aldaar te ſterk brandde, om bewoond te kunnen worden. Aan de twee overige Wereldgondels, die om de rest des Aardbodems liepen, gaven zy den naam van *gemaatigde*, en dagten, dat deeze, de eenige Gewesten zynde, waar in men kon leeven, alleen den Mensch ter wooninge geſchonken waren. —— Dit was het begrip niet des veelal dwaalenden Gemeens, dit was geene verciering der verbeeldingvolle Dichteren; maar een ſtelzel, aangenomen door de verlichtſte Wysgeeren van die dagen, de Geſchieden Aardryksbeſchryvers van *Griekenland* en *Rome*.

Volgens dit beſpiegelend Aardryksſtelzel, werd een groot gedeelte van den Aardkloot ongeſchikt verklaard, om het Menschlyk geſlacht te huisvesten. Die vrugtbaare en volkryke Gewesten, onder de verzengde Lugtſtreek, welke wy thans kennen, als niet alleen hunnen eigen Inwoonderen de noodwendigheden en geryflykheden des Leevens, in de grootſte ruimte, opleverende; maar dezelve ook in overvloed ſchenkende aan de rest der wereld, veronderſtelde men de woonplaats te zyn van onvrugtbaarheid. Naardemaal alle de deelen des Aardkloots, door de Ouden ontdekt, in de Noorder gemaatigde Lugtſtreek lagen, was hun denkbeeld, dat de andere gemaatigde Lugtſtreek niet bewoond wierd, geenszins op ontdekking, maar enkel op giſſing, gegrond. Zelfs geloofden zy, dat, door de onverdraagbaare Hette van de verzengde Wereldriem, zulk een onoverkomelyke hinderpaal, tuſſchen de twee gemaatigde Wereldgewesten, ſtelde, dat zy nooit eenige gemeenſchap met elkander zouden kunnen hebben.

Niet te min waren de ontdekkingen der *Grieken* en *Romeinen* vry groot, met die van vroegeren tyde vergeleeken; en, in de tweede Eeuwe der Christlyke Tydrekeninge, maakte de Aardrykskunde, verrykt door nieuwe waarneemingen, onder den Wysgeer PTOLOMEUS, een vry grootsch vertoon. Het ophaalen der ontdekkingen, zints gedaan, zou my te verre voor myn beſtek doen uitweiden. Beter zullen hier voegen eenige vernuftige en gewigtige beden-

Digitized by Google

kingen, den Scheepsbouw en de Zeevaart betreffende, in een laatst uitgegeeven Werk voorkomende (†). 's Schryvers taal luidt:

„ Van alle Kunſten en Beroepen, die ten eenigen tyde myne aandagt trokken, kwam my geene verbaazender en wonderbaarder voor dan de Scheepsbouw en Zeevaart, in die gedaante, waar in zy zich tegenwoordig vertoonen: zy leveren my de ontwyfelbaarſte proeven op, van het verbaazend vermogen des menschlyken vernufts. Dit kan ons niet klaarder in 't ooge ſtraalen, dan wanneer wy te rugge zien op de waggelende Canoe, aan welke de Scheepvaart ongetwyfeld haar begin verſchuldigd is, en 't zelve vergelyken met het trots Zeegevaarte, 't geen 1000 man voert, met al den benoodigden voorraad van ſpys en drank, van krygsbehoeften voor verſcheide maanden, behalven 100 ſtukken geſchut, voerende al dien toeſtel veilig, als 't ware en op de vleugelen des winds, door onmeetelyke Zeeën, tot de afgelegenſte Oevers.

„ Het volgende kan dienen, om dit denkbeeld in volle grootte te vertoonen. Vooraf moet ik aanmerken, dat een ruwe en ongeſchikte klomp houts, van binnen met groote moeite uitgehold, en aan beide de einden eenigzins ſcherp toeloopende gemaakt, en dus in de rivier gezet, om twee of drie perſoonen, behoorende tot het zelfde Gezin, over een water, eenige weinige voeten diep, te voeren, en, met behulp van een ſtok in den grond, over te zetten, niet kan aangemerkt worden als de afbeelding der Scheepvaart, in haare allereerſte beginzelen: want het komt my alleszins aanneemelyk voor, dat de Menſchen, in den aanvange, alleen drie of vier boomſtammen namen, dezelve, zo goed zy konden, vast bonden, en dan, door middel van dit Vlot, over zulke wateren heen kwamen, die zy niet konden doorwaaden, of met Vrouwen, Kinderen en Goederen, die zy voor nat worden wenſchten te bewaaren, overzwommen.

„ De *Canoe* is, nogthans, een blyk der Kunſte in eenen meer gevorderden ſtaat: deeze ſoort van Vaartuig kan beſtuurd worden, en is bekwaam om een Zeil te voeren. Hierom koos ik 't zelve boven het Vlot, waar boven de *Canoe*, hoe onvolmaakt ook, zeer verre uitſteekt. Laaten wy dezelve vergelyken met het groot dryvend en zeilend Ge-

(†) *Hiſtory of the Voyages and Diſcoveries made in the North, translated from the German of* JOHN RHEINHOLD FORSTER, L. L. D.

Digitized by Google

Gevaarte, het werkſtuk des vernufts, vervaardigd door honderden van handen, zamengeſteld uit een onnoemelyk aantal, wel aan elkander geëvenredigde en op elkander paſſende ſtukken, wel vast verbonden door ſpykers, bouten en nagelen, met werk en pek in de naaden, tusſchen de huidplanken, zo digt gemaakt, dat 'er geen water kan doordringen. Om dit Gevaarte in beweeging te brengen, en in zekere richting te doen voortgaan, heeft men een en ander hooggetopte mast daar in gezet, en aan deeze zo veele beweegbaare dwarshouten gevoegd, voorzien van zo veel zeilen, van zeer verſchillende gedaanten, geſchikt om den wind te vatten, en deszelfs voortſtuwende kragt te ontvangen, dat het getal meer dan dertig beloopt. Om de richting deezer Raas en Zeilen, naar eisch der byzondere omſtandigheden, te veranderen, moest 'er een groote menigte touwwerks, ter takelaadie, worden bygevoegd: en zou al die toeſtel niet genoegzaam weezen, tot een volkomen beſtuur des Schips, indien aan 't achtereinde geen beweegbaar ſtuk houts hing, zeer klein, in de daad, in evenredigheid met het geheele Vaartuig; maar welks minſte beweeging, na deeze of geene zyde, genoegzaam is, om terſtond eene andere richting aan dit verbaazend Gevaarte te geeven, zelfs in een ſtorm, zodanig, dat twee Man dit zwemmend Eiland, mag ik het zo noemen, met zo veel gemaks, of gemaklyker, kunnen beſtuuren, dan één man een kleine Boot.

„ Indien wy, daarenboven, in aanmerking neemen, dat een Schip, gelyk wy even aanduidden, geen werkſtuk is, in 't wilde gemaakt; maar dat elk gedeelte zyne bepaalde maat en evenredigheid hebbe, juist geplaatst is, waar het ten meesten voordeele ſtaan moet, dat men allerwegen eene verbaazende menigte van blokken, ſtaagen en loopers vindt, geſchikt om de wryving van het loopend wand te verminderen, en de vaardigheid der beweeginge te bevorderen: dat zelfs de buik en het bekleedde gedeelte, met de ſcherpte by de kiel, van vooren en van achteren, bepaald zyn, volgens de nauwkeurigſte regelen en ſtiptſte berekeningen; dat de langte en dikte der masten, als mede der raas, zeilen, en touwwerk, alle in behoorelyke evenredigheid tot elkander ſtaan, volgens de regelen der beweegkunde. —— Wanneer wy, zeg ik, dit alles in aanmerking neemen, zal onze verwondering, over dit meesterſtuk van menschlyke vinding, meer en meer toeneemen.

Digitized by Google

„ Nogthans ontbreeken 'er eenige weinige trekken aan, om die beſchryving te voltooijen. Een gezond mensch gebruikt, in 't verloop van vierentwintig uuren, omtrent acht ponden ſpys en drank: gevolglyk zyn 'er 8000 ponden voorraads dagelyks op zulk een Schip noodig: en zal het, wanneer het ſlegts voor drie maanden uitgerust is, belaaden zyn met 720,000 Leevensmiddelen. Een Metaalen twee en veertig Ponder weegt 6100, en een Yzeren 5500 Ponden, doorgaans zyn 'er acht en twintig of dertig deezer Stukken aan boord van een Schip, 't welk honderd Stukken voert, derzelver zwaarte beloopt, behalven Roopaarden en andere toeſtel, 183000 Ponden. Op het tweede dek zyn dertig vier en twintig Ponders, ieder weegt 5100, te zamen 153000 Ponden; terwyl de zwaarte van zes of acht en twintig twaalf Ponders, op het benedendek, omtrent 75,400 Ponden bedraagt, en die van veertien zes Ponders, op het bovendek, omtrent 26,600 Ponden, om van de Draaibasſen en drie Ponders niet te ſpreeken. Voegt hier by, dat tot de volle laading van een twee en veertig Ponder, omtrent 64 Ponden Kruids noodig is, en dat 'er ten minſten laadingen tot honderd ſchooten voor elk ſtuk Geſchuts noodig zyn, en dan zal het gewigt des Buskruids bykans zo veel als de zwaarte des Geſchuts beloopen. Nog moet hier bygevoegd worden, dat elk Schip, om voorzien te weezen tegen opkomende nooden, ten minſten nog een ſtel zeilen, kabeltouwen, en ander touwwerk, noodig hebbe, 't welk alles eene groote zwaarte aanbrengt. De voorraad desgelyks van teer en pek, werk, planken, de kisten van Officieren en Matroozen, de hand- en vuurwapenen, met andere benoodigdheden, op een lange reis, voor een Oorlogſchip, geeven geen geringe last, voeg hier by de zwaarte der Manſchap zelve; men mag ſtellen, dat alles te zamen genomen 2162 Lasttonnen, of 4,324,000 Ponden bedraagt, en een Schip, zo zwaar belaaden, wordt zo gemaklyk als een kleine Boot beſtuurd.

„ De overweeging dier omſtandigheden alleen is genoeg, om by eenen aandagtigen Beſchouwer eene hooggaande verwondering te verwekken. Indien, nogthans, zulk een Schip enkel langs de kust zeilde, gelyk de Zeevaarenden in ouden tyd pleegen te doen, en nooit de kust uit het oog verloor, zou men de Zeevaart als iets gemaklyks kunnen beſchouwen. Maar het vinden van den rechtſten en kortſten weg, over een oceaan, van meer dan 60 of 80 Graaden Lengte, en 30 of 40 Graaden breedte, of over een ruimte van

Digitized by Google

van 4000 tot 6000 Mylen uitgeſtrektheid, by dag en nagt, in helder en donker weer, dikwyls met geen andere Gids dan het Zeekompas, ('t geen op alle plaatzen niet recht het Noorden aanwyst,) bekwaam te zyn, om de plaats, waar het Schip zich bevindt, te bepaalen door de hoogte van de Zon, of den koers te raamen naar Maan en Starren, met zulk eene naauwkeurigheid, dat men zich geen halven Graad of dertig Mylen vergiſſe, dit wyst de vordering en volmaaking aan van eene kunst, uitgeoefend door een ſlag van Volk, van 't welk de trotſche en zich alles aanmaatigende Landbewooner een gering begrip vormt, en welks eenvoudig voorkomen en zeden hem niet zelden ſtoffe tot ongezouten lach verſchaffen.

„ Een geweldige Stormwind doet ons, in een wel ſterk gebouwd huis in 't midden van eene volkryke Stad, beeven; egter hebben wy zelden of nooit gezien en ondervonden de groote kragt van aanſchonne golven, door de winden voortgeſtuwd, en tegen elkander gekletst, tot zy in ſchuim ſchynen te veranderen, en de geheele oppervlakte des Oceaans zich aan het oog vertoont als een verward tooneel van groote waterbergen en peillooze diepten: en nogthans is, op zodanig een Zee, de Zeeman, mits hy een goed Schip voere, bedaard en moedig, en agt zich, in 't midden van den Oceaan, zo veilig, als in het welverſterktſte Kasteel."

VOORBEELDLYKE EN LEERZAAME LEEVENSBERIGTEN, VAN Mr. SAMUEL DYER.

Door Sir JOHN HAWKINS.

„ Menigmaalen, en met zo veel vrugts als gronds, be-
„ dient men zich van vercierde Geſchiedenisſen en
„ Romans, om de beste Leevenslesſen uit te deelen; dan
„ niemand zal lochenen, dat waare Gebeurtenisſen, ge-
„ trouw verhaald, dat zelfde einde met een nog zeker-
„ der uitſlag zullen kunnen bereiken; het denkbeeld,
„ het is eene *Vercierıng*, het is enkel *Mogelyk*, 't geen
„ altoos den invloed eens Romans, hoe ſchoon geſchree-
„ ven, verzwakt, valt dan weg; op eene daadlyke Ge-
„ beurtenis, kunnen die uitvlugten niet gemaakt worden.
„ Dit bewoog ons, om, uit *The Life of the late* Dr.

Digitized by Google

„ JOHNSON, onlangs door Sir JOHN HAWKINS uitgegeeven,
„ waar in men veele weetenswaardige byzonderheden om-
„ trent andere Perſoonen, die eenige gemeenzaame ver-
„ keering met den beroemden JOHNSON hadden, aantreft,
„ de volgende Leevensberigten van Mr. SAMUEL DYER,
„ over te neemen. —— Leevensberigten wel een Heer
„ betreffende, die zich geen Naam gemaakt heeft, maar
„ wiens Gedrag de gewigtigſte Leevenslesſen oplevert:
„ daar zy het hachlyk gevaar doen zien, van in 't min-
„ ſte af te wyken van de vroege Voorſchriften en Op-
„ volging eener Godsdienſtige Opvoeding, en toonen
„ dat deeze afwykingen, hoe gering ze in den eerſten
„ opflag mogen ſchynen, by nauwlyks merkbaare ſtap-
„ pen, opleiden tot eene Losheid van Beginzelen, en
„ Ongebondenheid van Gedrag; als mede, hoe een Man,
„ met de best aangekweekte en de meestbeloovendſte be-
„ kwaamheden, als hy de ooren ſtopt voor de ſtem des
„ Geweetens, en geheel bedagtloos wordt, omtrent de
„ vroegere Deugdzaame Jaaren, waarſchynlyk onder de
„ harde Slaaverny der ongerelde Driften zal moeten buk-
„ ken, en het gewigt van opeengeſtapelde elenden voe-
„ len."

* * * * * * *

Mr. SAMUEL DYER was de Zoon eens voornaamen Juweliers te *Londen*, die, door ſchranderheid en vlyt, een ruim beſtaan hadt. De Vader behoorde, gelyk mede de Moeder, tot de *Diſſenters*, en ſtaken uit in waare Godsdienſtigheid. Zy waren Leden van Dr. CHANDLER's Gemeente in *Old Jewry*. Hun jongſte Zoon SAMUEL, wiens Leevensberigt ons thans te geeven ſtaat, werd opgevoed door den Hoogleeraar WARD, ten tyde dat deeze byzondere Lesſen hieldt by *Moorfields*; van hier vertrok hy, dewyl zyn Vader hem tot den Predikdienst onder de *Diſſenters* geſchikt hadt, na de kweekſchool van Dr. DODDRIDGE, te *Northampton*. Daar zyne Leeroefeningen volbragt hebbende, begaf hy zich na *Glasgouw*, om van HUTCHESON onderwys te ontvangen in de Schriften der *Griekſche* Zedekundigen, en woonde 'er veele voorleezingen by over de Bovennatuur- en Zedekunde. Om dit plan eener Geleerde Opvoeding te voltooijen, liet de Vader, op den raad van Dr. CHANDLER, zyn Zoon na de beroemde *Hollandſche* Hoogeſchool te *Leyden* trekken, om, over de *Hebreeuwſche* Taal, den Geleerden SCHULTENS te hooren.

Naa

Naa eene uitlandigheid van twee jaaren, keerde de jonge Heer DYER weder, alzins bekwaam tot het waarneemen dier Bedieninge, waar toe zyne geheele Opvoeding was aangelegd: zyne Vrienden hadden alle hoope, dat hy, als Leeraar onder de *Disfenters*, zou uitſteeken. Hy bezat eene meer dan gemeene bedreevenheid in de Schriften der oude Grieken en Latynen, was een groot Wis- en Natuurkundige, wel onderleid in 't *Hebreeuwſch*, ook in de *Franſche* en *Italiaanſche* Taalen. By deeze Bekwaamheden, bezat hy een zo aangenaamen aart, en was in zyn omgang en geſprekken zo zedig en inneemend, dat hy de aandagt en genegenheid van allen, die hem omringden, trok.

Men verwagtte, dat Mr. DYER zich nu zou overgeeven tot het bekleeden van dat Ampt, waar toe eene onbekrompe en koſtbaare Opvoeding hem verleend was, en dat hy, niettegenſtaande de *Disfenters* die aanmoedigingen op verre na niet hebben, welke de Leeraars in de Hooge Kerk vinden, als een openbaar Leeraar zou te voorſchyn treeden, en blyk geeven van zyne meer dan gemeene bekwaamheden: te meer was dit te wenſchen, daar hy, door zyn geduurig bywoonen van den Openbaaren Godsdienſt, betoonde ſmaak in denzelven te hebben, en zyn zedig Gedrag aan 't Character van een Leeraar zo wonder wel voegde. Maar hier toe door my, en door andere zyner Vrienden, aangezet, toonde hy een afkeer van dit te onderneemen; wy begreepen in 't eerſt dat zulks uit nederigheid, en wantrouwen op zyne bekwaamheden, ſproot; doch ontdekten naderhand een geheel andere bron.

In deezen ſchynbaaren ſtaat van beſluitloosheid, geheel meester van zyn tyd zynde, bedagt zyn Vriend Dr. CHANDLER eene bezigheid, geheel geëvenredigd aan 's Jongelings bekwaamheden. Dr. DANIEL WILLIAMS, een Leeraar onder de *Disfenters*, die, door een aanzienlyk Huwelyk, eigenaar van groote ſchatten geworden was, en de Grondvester van eene Boekery, ten dienſte van de zynen in de *Redcros-ſtreet*, hadt, by Uiterſten Wil, bepaald, dat zekere Verhandelingen over Godgeleerde Geſchilſtukken, en andere Godsdienſtige Stukjes, door hem geſchreeven, in 't *Latyn* vertaald, en twee jaaren naa zyn dood zouden worden uitgegeeven. ——— Dit was onuitgevoerd gebleeven van omtrent het Jaar 1715. Dr. CHANDLER, onder de Bezorgers hier van behoorende, en in ſtaat geſteld, om iemand, dien hy bekwaam tot dit werk oordeelde, des ruim

te

Digitized by Google

te betaalen, ſtelde die taak aan Mr. DYER voor, die dezelve aanvaardde; dan, hy was ſlegts zeer weinig gevorderd met het afwerken, of het vervaalde hem, en het volbrengen der Vertaalinge moest in handen gegeeven worden aan iemand, min afkeerig van Letterarbeid, dan Mr. DYER.

Eerlang bleek het, dat 'er niets te wagten was van zyn Leeraarampt, waar toe geene aanraadingen zyner Vrienden, noch vooruitzigten op voordeel, hem konde beweegen: en hy ontſloeg zich van de banden der naauwgezette Leevenswyze tot nog toe gevolgd. Mr. DYER begon een Man van de Wereld te worden, en beſloot, met een bedaard overleg, volop deel te neemen aan de vermaaken en uitſpanningen, lieden van dien ſtempel eigen. Zyn gezelſchap, ſchoon hy eer aan den ſtillen dan praatagtigen kant was, werd door veelen gezogt, en hy geſtaadig genoodigd op middag- en avondmaalen, en bywoonen van kaartpartyën. Dit hervormde hem haast in een Slaaf van uitſpanningen, om deeze zyne keuze te regtvaardigen, hadt hy zich zelven diets gemaakt, *dat*, niet alleen in het Zedelyk Beſtuur der Wereld, maar ook in der Menſchen Zeden, door alle de veranderingen en wisſelbeurten van Mode en grillige verkiezing heen, *alles, wat er is, goed was.* Met dit denkbeeld en andere begrippen, even zeer ſtrekkende om zyne Zedelyke geſteltenisſe te bederven, *mogt* men veronderſtellen, dat hy onverſchillig begon te worden, omtrent de ſtipte waarneeming der voorſchriften van den Godsdienst; de ondervinding bekragtigde deeze veronderſtelling, daar hy allengskens de Openbaare Godsdienstoefeningen liet vaaren, en zich gereed liet vinden op Zondag-avondpartyën, waar enkele geſprekken de hoofdbezigheid niet uitmaakten.

In zyne redenwisſelingen, was hy zeer agterhoudend; doch men kon uit alles opmaaken, dat hy de bepaalingen aan een leeven, 't welk eene aanéénſchakeling van Zinnelyk Vermaak oplevert, met een afkeurend oog aanzag. Hy hadt een kieſche lekkere tong, en zyn ſmaak, in goed eeten en drinken, zo verre gebragt, dat ik hem eens in eene zwaarmoedige vlaag aantrof, veroorzaakt door de ontdekking, dat hy zyn ſmaak in de Olyven verlooren hadt.

Mr. DYER dagt diep, en was in ſtaat, om, in gezelſchap, over de meeste onderwerpen, wel te ſpreeken: en naa dat hy zyn leevensplan bepaald hadt, 't welk beſtondt in zich

tot

Digitized by Google

tot geen Beroep te verbinden, maar als een Heer van de groote Wereld te leeven, zich veel ten huize zyner Vrienden onthoudende, nam hy ook de gevoelens der zodanigen aan. Met een Vriend na *Frankryk* overſteekende, viel hem een Boek in handen, getyteld: *Les Mœurs;* in 't zelve vondt hy grooten ſmaak, en werd dermaate verſlingerd op de vrye gedagten daar in voorgeſteld, dat hy, naa de tegenſtribbelingen zyner natuurlyke traagheid overwonnen te hebben, beſloot dit Werkje in 't *Engelsch* over te zetten; doch 'er wat in gevorderd zynde, kwam de oude traagheid weder boven, en kreeg de overhand. CAVE was zyn Drukker, en hadt ſlegts eenige bladen afgedrukt, of Mr. DYER's voorraad van Vertaaling was op: waar door de Drukker zich genoodzaakt vondt, na een ander om te zien, om de Vertaaling te voltooijen, 't welk Mr. COLLYER verrigtte.

Weinigen, die het Stukje *Les Mœurs* kennen, zullen zich verwonderen over Mr. DYER's genegenheid voor 't zelve opgevat, noch dezelve mispryzen. Het is vol gezond verſtand, het ſtelt de uitmuntendheid en redelykheid van Zedelyke Deugd voor, in een taal, zo leevendig, zo inneemend, zo kragtig, dat eene Ziel, voor onderwys vatbaar, 'er door moet weggerukt worden.

De breedſpraakige aanmaaningen des Graaven van CHESTERFIELD, aan zyn Zoon, hebben zommigen voor een Stelzel van Opvoeding genomen; dan, het is een Stelzel, 't welk geheel vervalt, ten aanziene van den grondſlag en de ſtrekking, vergeleeken met het Stelzel, begreepen in dit beknopte Wetboek der Zeden. Zyn Lordſchap onderwyst in de laagſte kunſtenaaryën, als de geſchiktſte middelen, om tot het gewigtig einde, Geluk op deeze Wereld, te geraaken: de Schryver van *Les Mœurs* beweert, dat het goed gevoelen des Menschdoms nooit verkreegen kan worden door van den Regel des Regts af te wyken, en dat wy te vergeefsch na Geluk zoeken, wanneer wy ons niet kwyten in het volvoeren van de onderſcheide Pligten ons voorgeſchreeven; Beginzels, als deeze, kunnen niet welgevallig weezen voor de Offeraaren aan Zinnelyk Vermaak; het is, nogthans, waarheid, dat de zich niets aanmaatigende en menschlievende Schryver, van *Les Mœurs*, de kunst, om het Character van een waarlyk fraay Heer te vormen, veel beter verſtondt dan hy, die Schandelykheid voorſtelde als het afgebaakend pad tot Eere. Met één woord, het is een Werkje, in welks

lof

Digitized by Google

lof men niet te breed kan uitweiden: want hy moet zeer verſtandig weezen, die 'er geen Leering uit haale, en onverbeterlyk boos, die 'er geen aanſpooring tot Leevensverbetering in aantreft.

Wat zullen wy dan zeggen van Mr. DYER, die dit Werkje kon leezen, goedkeuren, en zo verre uit zyne natuurlyke traagheid opwekken, dat hy, 'er door bekoord, eene Overzetting van ter hand nam, en nogthans dit werk kon laaten ſteeken, vervallende tot dat Character, waar tegen het ten tegengif diende? Wat anders, dan dat Luiheid over hem heerſchappy voerde, dat eene Geraaktheid, als 't ware, zyne Zielsbekwaamheden hadt aangetast, en dat hy, de voorzigtige raadgeevingen en Zedelyke voorſchriften, in die keurige Verhandeling begreepen, verwerpende, zich zelven overgaf aan misdaadige Bedryfloosheid, Zinnelyke Zelfvoldoening, en de hoop zyner beste Vrienden te leur ſtelde.

Mr. DYER's eenige voorraad, om het ledig leeven, door hem verkoozen, te kunnen leiden, was het inkomen van een Vaderlyk Erfgoed in de Fondſen, 't welk niet groot kon weezen; zyn Vader, die het hem beſprooken hadt, liet, behalven hem, eene Weduwe, een ouder Zoon, en eene Dogter naa. JOHNSON was hem, nevens my, ſterk aan, om het *Leeven van Erasmus* te ſchryven, ten einde hy 'er iets door mogt winnen; doch hy liet 'er zich niet toe overhaalen. Tot een werk van minder arbeids, doch zyns min waardig, haalde de Heer SHARP, de Chirurgyn, hem over, te weeten: het nazien eener oude Overzetting der *Leevens van Plutarchus*, door verſcheide handen vervaardigd. Hy ondernam dit, en volbragt het, onder het uitboezemen van de moeilykheid aan dien arbeid vast, hy verdiende hier mede twee honderd Ponden.

Terwyl hy nog Lid was van een Gezelſchap, door Dr. JOHNSON, in den Jaare 1749, in *Ivy Lane* opgericht, begon deeze te vermoeden, dat de Godsdienſtige beginzels van Mr. DYER, uit welken hoofde hy hem voorheen agte, begonnen te wankelen, en iemand, die 'er over verheugd ſcheen, dat hy in 't geheim was, fluisterde my in 't oor: „ dat de Godsdienst van SOCRATES de Gods„ dienst van Mr. DYER was." Hoe verre hy in de *Deïsery* vorderde, kon ik niet te weeten komen; en durf ik niet beweeren, dat hy, gelyk eenige uitdrukkingen, welke hem ontvielen, my deeden vreezen; in den Wysgeeri-

Digitized by Google

rigen zin diens woords, de Vryheid van 's Menſchen Wil lochende, en tot volſlaagen *Materialismus* overſloeg.

Naardemaal alle zyne bepaalingen langzaam en met overleg toe gingen, en de uitkomst ſcheenen te zyn van rede en overdenking, was de verandering in zyne Beginzelen, en in zyn Gedrag, trapswyze. De eerſte merktekens waren eene zwakheid, om eenige verzoekingen tot de Zondagavond-Uitſpanningen te wederſtaan; door derzelver inwilliging zich ontſlaagen vindende van den last dier Godsdienſtoefeningen, welke men beſtendig in 't huis zyner Moeder onderhieldt; als mede eene verſlingerdheid op het leezen van zodanige Boeken, die niet alleen vermaakten, maar ook, by het verſchaffen van Wereld- en Menſchenkennis, zynen geest zodanige bedekzelen voor de Ondeugd opleverden, als hem half tot een aanhanger van dezelve maakten.

Op dien tyd, wanneer zyn geest in dien ſtaat van verkoeling omtrent het Godsdienſtige zich bevondt, kwam een Jong Heer, met welken hy te gelyk op de Hooge School te *Leyden* geweest was, in *Engeland*, met een zieklyk geſtel, op deezen en diens gezelſchap werd hy dermaate verzot, dat DYER, om deezen Vriend op te paſſen en geduurende zyne beterſchap te vergezellen, voor alle zyne Vrienden verlooren was. By zyne gemeenzaamſte kennisſen, beſchreef hy, onder de koelheid zyner geſteltenisſe, met vuur, de begaafdheden van deezen Vriend, maalde hem af als Geleerd, Geestig, Beleefd, van goeden Smaak, bovenal in 't ſtuk der kleeding; gul van Aart, fraay van Geſtalte, voorzien van alle Bevalligheden, die hem den Wellust der Sexe maakten. Eenigen, met welken hy dus openhartigst ſprak, vroegen hem meermaalen: „ Wat „ betekenen de meeste deezer hoedanigheden by u. Mr. „ DYER, een Man van een geheel verſchillend Charac„ ter? By u, die de waarde der Wysheid kent, en eene „ ziel omdraagt, vervuld met weezenlyke kundigheden, „ welke gy tot de heilzaamſte oogmerken kunt aanleggen, „ en nimmer kan ſtaan na deeze onderſcheidingen, wel„ ke een Man van Vermaak, en den Wysgeer, van den „ anderen afzonderen?" Zyne antwoorden op dergelyke vraagen dienden alleen ten bewyze, dat zyn Oordeel omtrent het Zedelyke bedorven was. Zyn Vriend, dien hy beſtendig bezogt, woonde in een ſlegt Huis, in een Bordeel, en diens kwaal was van dien aart als zy zelden ontgaan, die deeze Huizen bezoeken. De bezorgdheid, wel-

Digitized by Google

welke de Vrouwen aldaar betoonden voor de herſtelling van zyn Vriend, haar aanhoudend oppaſſen, het toedienen der Geneesmiddelen, en het verzellen van alle zyne behoeften, ſchreef hy toe aan waare Liefde, en hy ſcheen hem bykans het aantrekkelyk vermogen, om zo veele jonge Perſoonen van de andere Sexe, zo veel deels in zyne herſtelling te doen neemen, te benyden.

Welke uitwerkingen deeze bezoeken, en de minnekoozeryen, waar van hy getuigen was, zo dikwyls hy dezelve aflei, op DYER hadden, weet ik niet; dan, dit weet ik, dat hy, om de betooveringen deezer Syreenen te wederſtaan, geene der kunſten van ULYSSES te werk ſtelde; in tegendeel, ſcheenen zy in hem het begrip verwekt te hebben, dat de zodanigen hun Belang niet verſtonden, en hunne onkunde van 't Menschlyk leeven betoonden, welke zich onthielden van eenig Vermaak, 't geen de rust der Gezinnen, of de orde der Maatſchappye, niet ſtoorde; dat natuurlyke Begeerlykheden voldoening eiſchen, en men van derzelver aandrift, zonder zulks, niet kon ontſlaagen worden; dat het bot vieren aan kwaadaartige Driften, alleen, ondeugd was; dat in vrede met alle Menſchen te leeven, en in eene geſteltenisſe, om goede dienſten te doen, het weezenlykst gedeelte van onzen pligt uitmaakten.

Deeze beginzels wel diep zyner Ziele ingeplant hebbende, werd hy een geheel Dierlyk Mensch; in volkomene eenſtemmigheid met dit Character, was hy te vrede het brood der luiheid te eeten, zich bloot te ſtellen aan de uitnoodigingen der zodanigen, die de beste tafels hielden, en eene gemeenzaame verkeering aan te gaan, niet alleen met lieden van onderſcheiden Partyen, maar met eenigen, die alle Godsdienſtige, Staatkundige en Zedelyke Beginzelen ſcheenen verzaakt te hebben. De huizen van veelen van dien ſlegten ſtempel waren, by opéénvolgende verwisſeling, zyne verblyfplaatzen. En voor de voldoeningen van een welvoorziene tafel, van keur van wynen, verſcheidenheid van gezelſchap, kaartpartyen, en eene deelneeming in alle huislyke uitſpanningen en vermaaken, oordeelden de eigenaars zich wel betaald, door zyne verkeering, en de gereedheid met welke hy zich ſchikte naar allen die hem dus onthaalden. ——— Nooit was hy verlegen om redenen, tot verdeediging van dit misbruik zyner Bekwaamheden, en Tydverkwistingen: hy zag het Gebruik der Wereld voor de Regelmaat zyns leevens

vens aan, en oordeelde het de zaak niet van iemand, om zich daar tegen aan te kanten.

Door den dood zyner Moeder, van zyn Broeder en Zuster, die hy allen overleefde, kreeg hy eene bezitting van omtrent 8000 Ponden Sterling, in Fondſen: welke ſom, daar hy huishoudelyk op zyne zaaken paste, en tot geene buitenſpoorige uitgaven neigde, naar allen ſchyn, door hem niet zou verteerd worden; doch hy had ongelukkig eene gemeenzaame kennis met Perſoonen, wier geldmiddelen in een zeer ſlegten ſtaat, en Handelaars waren in Actien op de *Oost-Indiſche Maatſchappy*, welker zaaken, ten dien tyde, zich in een zeer dobberenden toeſtand bevonden, en, ſchoon hy, door zyn bedryfloozen aart en onkunde in alle bezigheden, aller minst geſchikt ſcheen, om zich aan harsſenſchimmen van geldzugt te vergaapen, lag hy eerst alle zyne bezittingen in dat onzeker Fonds; vervolgens tragtte hy, om een Directeur der Compagnie te worden, 't geen hem mislukte. Naderhand ging hy verbintenisſen aan, tot het koopen en verkoopen van Actien, en leedt, door 'er niet aan te voldoen, ſchipbreuk aan zyne Eerlykheid. Eindelyk, andere verbintenisſen van dien aart, welker volbrenging hy niet kon ontwyken, aangegaan hebbende, liep alles hem tegen; en hier mede verloor hy alles, wat hy bezat. Omtrent den tyd deezer heillooze gebeurtenisſe, werd hy aangetast door eene Teeringkwaale, welke hy vastſtelde, dat doodlyk zou weezen; maar of hy aan de langzaame werking dier kwaale zich overgegeeven, dan zyn einde verhaast hebbe, door eigen toedoen, is nog onder zyne Vrienden in geſchil. In geld of goederen, liet hy niet genoeg na, om 'er de kosten eener fatzoenlyke Begraafnisſe uit goed te maaken; deeze laatſte eere werd hem beweezen door iemand, die mede geholpen hadt, om hem in die uiterſte armoede te doen ſtorten.

Ik ben dus breed en byzonder geweest in de Leevensgeſchiedenis van deezen bekwaamen en alzins alle hoopgeevenden Jongeling, dien ik eenigen tyd met eene broederlyke genegenheid beminde, ten einde, deeze opgave mogt ſtrekken, om aan te toonen, waar Werkloosheid aanleiding toe geeft, en te doen zien, langs welke wegen de Ondeugd toegang kan krygen in gemoederen, die tegen dezelve het best beſchut en bewaard ſchynen. Het zwakke gedeelte was Losheid van beginzelen; hier drong Ongeloof in, gevolgd door zodanige aantokkelingen tot

Digitized by Google

Vermaak, als hy geen reden kon zien, om wederſtand te bieden: deeze vervoerden hem tot het begeeren van middelen, om 'er aan te voldoen, en derzelver najaaging eindigde in zyn verderf en ondergang.

BERIGTEN VAN DE DRUSEN, EEN VOLK, HET GEBERGTE LIBANON EN ANTILIBANON BEWOONENDE. Door den Heere VENTURE DE PARADIS, *Secretaris en Tolk der Oosterſche Taalen, by zyn Allerchriſtelykſte Majeſteit, en veele Jaaren diens Reſident onder de Druſen.*

De Heer VENTURE DE PARADIS heeft van de *Druſen*, een weinig bekend, doch kennenswaardig, Volk, ons de beſte naarigten gegeeven, waar van wy het voornaamſte onzer Leezeren niet willen onthouden.

De *Druſen* bewoonen de Gebergten, onder de naamen van *Libanon* en *Antilibanon* bekend. Het Land, 't geen zy bezitten, houden zy als een Leen, deels het Landbeſtuur van *Sidon*, deels dat van *Damascus*, toebehoorende. Een Prins, dien zy den Tytel van *Emir* geeven, bekleedt den eerſten rang, in hoedanigheid van Opper-Leenheer; doch zyne Maat is zeer begrensd: dezelve ſtrekt zich niet uit om nieuwe Wetten te maaken, of het Volk te overheerſchen. Hy is, egter, verantwoordelyk aan de *Porte* voor de *Miri* (*) of Schatting van het Gebergte, en daarom zorgvuldig om de betaaling daar van in te vorderen. Deeze Schatting wordt met billykheid van alle de Landbezitters ingevorderd.

Van de Moerbezieboomen, welke vooral, met den gelukkigſten uitſlag, geplant en voortgeteeld worden, om 'er Zydewormen mede te voeden, trekken zy ſomme meer te ſchatten. Men wil, dat de Zydeteelt (†) genoegzaam

h

(*) Deeze bedraagt omtrent 198000 Guldens, voor *Sidon* alleen.

(†) Honderd Baalen witte Zyde, ieder honderd en vyftig Ponden weegende, worden 's Jaarlyks na *Frankryk* uitgevoerd. *Egypte* ontvangt twee duizend Baalen; en de overigen, die op omtrent duizend en twee honderd geſchat mogen worden, gebruikt men in de Stoffe-Reederyen te *Damascus* en *Aleppo*.

le-

Digitized by Google

is om de *Miri* aan den Grooten Heer te betaalen, om Ryst en Linnen, welke by de *Druſen* volſtrekte noodwendigheden zyn, te koopen, en het Volk verſcheide Artykelen van vermaak en geryfykheden te verſchaffen, welke de *Franſchen* hun bezorgen.

De *Druſen* hebben een even grooten afkeer van de Beginzelen der *Mahomethaanen* (*), als van die der *Chriſtenen*. De Godsdienst deezes Volks is een bezwaarlyk ontbindbaar raadzel; zy houden hunne Leerſtellingen over 't algemeen zeer verborgen. Hunne Heilige Boeken bewaaren zy met de ſchroomvalligſte ſtiptheid; zy verbergen ze onder den grond; en de verklaaring hunner Verborgenheden is alleen bekend aan een klein getal hunner Verſtandige Mannen. Dit, nogthans, weeten wy, dat zy met de *Brauninen* in de Zielsverhuizing gelooven. Maar, volgens hun ſtelzel, heeft de Verhuizing der Zielen van redelyke Weezens geene gemeenſchap met die der Dieren, derzelver lot is geheel verſchillende. Zy zyn van gevoelen, dat de Ziel van een *Drus*, die in onkunde en ongebondenheid ſterft, overgaat in het Lichaam van een Mensch, geſchikt, om in behoefte, en veragte laagheid, te leeven, dat de Ziel van een, wiens leeven geheel tot het Geeſtlyke geheiligd geweest is, voor welke lieden zy eene diepe hoogagting betoonen, overgaat in het Lichaam van een *Emir*, een *Cheik*, of een ryk Landman, in verwagting, dat de volgende en laatſte verſchyning van God en den Propheet hem, op eene luisterryke wyze zal beloonen.

Byzonder opmerkenswaardig is in de *Druſen* de Liefde tot Vryheid, en de zorg, welke zy draagen, om dit dierbaar Pand te bewaaren, ſchoon omringd door Dwinglandy en Verdrukking. —— Wanneer Eendragt en Eenſtemmigheid in deeze Gebergten heerſchen, zyn de *Druſen* in ſtaat, om zich te doen ontzien. Dikwyls hebben zy, met dapperen moed, de vereende Heirkragten der Pachas van *Damascus*, *Tripoli* en *Sidon*, op last van de *Porte*, tegen hun verbonden, wederſtaan.

Omtrent honderd en vyftig jaaren geleden, hadden zy aan

Ieder Baal, de een door de ander, wordt op ten minſten zestig Guinjes geſchat.

(*) In andere byzonderheden, als Huislyke Zeden, Kleeding, enz. gelyken zy zeer op de *Turken*.

Digitized by Google

aan hun hoofd een *Emir*, FAKREDDIN geheeten, die zich beroemd maakte door de Oorlogen, tegen het *Ottomanniſche* Ryk gevoerd. De Landbezittingen der *Druſen* waren, onder zyne Regeeringe, uitgeſtrekter dan tegenwoordig. Gemelde *Emir* hadt de behendigheid, om van de *Porte* het Bewind, over de geheele Zeekust, in handen te krygen, zich uitſtrekkende van *Latichea* tot *Joppe*, en misſchien zou hy zyn oogmerk om het *Ottomanniſche* Juk van den halze te werpen, volvoerd, en zich in een ſtaat van onafhangelykheid geſteld hebben, hadt hy min vertrouwd op de hulpbenden, door hem in ſoldy genomen, en zorge gedraagen, om de dapperheid en krygsgeest van zyn eigen Volk aan te kweeken. Overloopen en Verraad deedt hem allengskens al het laage land verliezen, en bragt zyne Landen binnen de tegenwoordige grenzen. De *Druſen*, door deeze vreemde Troepen te ondergebragt, verlooren allen moed en veerkragt, en vervielen tot den vernederdſten ſtaat. FAKREDDIN, niet magtig het geleden verlies te boeten, door zyne overwinnende Vyanden vervolgd, verſchool zich in een hol, tot hy, ten laatſten, verraaden, aan de *Turken* overgeleverd, en door hun te *Conſtantinopole* onthoofd werd, onder de Regeering van AMURATH DEN IV. 't Was deeze *Emir*, die, ſtaande de langduurige Oorlogen met de *Porte*, alle de Zeehavens in Syrie verwoestte, om te beletten, dat de *Turkſche* Galeiën aldaar landden.

De Emir JUSSEF heeft nu omtrent tien Jaaren het Gebied in 't Gebergte gevoerd. Hy is veertig jaaren oud. Men hadt van hem de hoogſte gevoelens opgevat, en de grootſte verwagtingen gevormd, vóór den dood van zynen Oom MANSOUR, die, twee Kinderen hebbende, door gebrek aan verſtands vermogens ter Regeeringe onbekwaam, aan zyn Neef de Oppermagt overleverde. Doch hy heeft niet beantwoord aan het gunſtig denkbeeld van zyn moed en bekwaamheden opgevat. Geduurende zyne Regeering hebben de *Druſen*, in *Syrie*, veel van hun aanzien verlooren, en daar hy toeliet dat de *Pacha* van *Sidon* het Bewind van *Baruth*, een Eigengoed des Regeerenden Emirs geworden, vermeesterde, leeft hy, met ſchande en ſmaadheid overlaaden.

Voor bykans veertig jaaren, hadt de *Emir*, aan 't hoofd des Volks, van den *Pacha* van *Sidon*, voor honderd en vyftig Beurzen, 's jaars, de Inkomſten van *Baruth*, de eenige Haven van *Libanon*, verpagt. 't Was,

in

in de daad, zyn eigen goed, en niet begreepen in de algemeene verpagting van 't Gebergte. De zwakheid of blooheid des tegenwoordigen *Emirs* heeft hem, omtrent drie jaaren geleden, beroofd van dit ſchoon Gewest. De *Pacha* vermeesterde 't zelve, en ſtelde 'er een byzonderen Landvoogd aan, onder den Tytel van *Maſcellem*. De vrees voor zyne Dwinglandy heeft alle de ryke Kooplieden, daar woonagtig, na de Gebergten van *Kesrqan* en *Libanon* doen trekken, waar zy beveiligd leeven voor de verdrukkingen van den *Maſcellum*, wagtende op eene gelukkige Rykomwenteling, waardoor zy gelegenheid bekomen om tot hunne verlaatene Woonplaatzen weder te keeren, en den Koophandel het voorige leeven by te zetten.

De *Druſen* zyn een zeer talryk Volk (*); de rust, welke zy genieten, gevoegd by de ſchoonheid en gemaatigdheid der Lugtſtreeke, welke zy bewoonen, trekt eene menigte van *Christenen* uit *Syrie* derwaards, die de Dwinglandy der *Pachas* ontvlieden. Zeer gemaklyk kan dit Volk vyftig duizend man op de been brengen, tamelyk in ſtaat tot het verdeedigen van het Gebergte en de Berg..ngten. Maar deeze Krygsmagt, in aller yl byéén verzameld, en zonder Krygstugt, voerde nooit iets roemryks uit, als dezelve, het Gebergte verlaatende, in de Vlakte nederdaalde; waar de weinige Orde, door hun in agt genomen, der Ruiterye van den Vyand op hun te veel voordeels gaf.

Deeze Legers kosten den *Emir* nooit eenig geld; of de hoop op Buit beweegt hun tot het volgen van hunne Aanvoerders, of de hachlyke Omſtandigheden, als 't gevaar van den Staat, zetten hun aan om de wapenen tot verdeediging huns Vaderlands op te vatten. Zy beleggen dan eene algemeene Vergadering van den Staat. Elke *Cheik*, 't zy *Drus* of *Christen*, is verpligt op de verzamelplaats te komen, aan 't hoofd der Jonge lieden, uit hun-

(*) Der *Druſen* oorſprong, weet men met geene zekerheid. De Heer PUGET DE ST. PIERRE, die, in den jaare 1763, een Werkje uitgaf over de *Druſen*, een Volk op 't Gebergte *Libanon*, veronderſtelt dat zy afſtammen van de eerſte *Franſche* Troepen door GODFRIED en BOUILLON, ter vermeestering van 't Heilige Land, mede genomen; en dat zy den naam ontleenen van den Graaf van *Dreux*. De Heer VENTURE DE PARADIS, is niet van dit gevoelen.

Digitized by Google

hunne byzondere Dorpen. De Hoofden zitten alleen te paard. Ieder verſchynt, gewapend met een Vuurroer, en Byl, en Zabel, en een paar Pistoolen; en men veronderſtelt, dat ieder zich voorzien hebbe van kruid, lood en leeftocht. Zy legeren in de Bergengten, door welke de vyand zou kunnen heen dringen, en hebben veel vooruit door de vlugheid, met welke zy het Gebergte beklimmen, de kennis van de toegangen en bypaden. De leeftocht baart geen groot bezwaar, beſtaande alleen in Brood en Kaas, welke ieder Soldaat met zich draagt in een Lederen zak, op zyn zyde hangende.

De Bekendmaaking, gedaan by het naderen van den Vyand, heeft veel van 't oud Romeinſche. Wapenherauten worden na alle de Dorpen gezonden, waar in zy met luider ſtemme aankundigen: *De Eer roept u! Hy, die zich niet haast, op 't geluid van deeze Stem, is een Man zonder Eer!* Hier op verzamelen alle de Vrouwen van het Dorp op de Markt, en om de Jonge lieden tot verdeediging des Vaderlands aan te moedigen, verzoeken zy wapenen voor zichzelven. —— De *Porte* is nooit in ſtaat geweest om de *Druſen* te berooven van de Vryheid, dus lange door hun bezeten, en welke zy ſchynen beſlooten hebben te handhaaven en te verdeedigen.

DE BEGEERTE TOT ROEM.

(Uit het Fransch.)

Wanneer men bot viert aan de Begeerte, om boven zyn Medemenſchen uit te ſteeken, maakt men een edel gebruik van de Bekwaamheden zyns Verſtands, en van die Kloekmoedigheid, welke eene der dierbaarſte hoedanigheden der Menschlykheid moet geagt worden, als mede van de diepdenkenheid alleen aan eenige weinige bevoorregte Lieden geſchonken. De Mensch zoekt dan niets dan zich te verëdelen: dewyl hy zich niet poogt boven anderen te verheffen, dan door zich boven zich zelven te verheffen. Waarom zal men, derhalven, een beweegreden zo zuiver ontluisteren, door dezelve met Trotsheid te vermengen?

De Voorregten van zyn beſtaan te vermeerderen, zich te volmaaken, om nutter te worden voor de Maatſchappye, is de

de waare Begeerte tot Roem; de taak, die een Man van verſtand zich voorſtelt, en deeze te volvoeren, wendt hy alle zyne Zedelyke vermogens aan, hy gebruikt ze veelvuldiger, en past ze toe op alle betrekkingen tot de Maatſchappye. De Roem van zodanigen Man is de maat van voortreflykheid, welke hy verkrygt door zyne edele poogingen.

De Beminnaar van waaren Roem is alleen geſteld op zyne eigene Agting; de Trotsaart, in tegendeel, beſchouwt de Agting, anderen toegedraagen, met een nydig oog; moed en de noodzaaklyke middelen ontbreekende, om zich boven zich zelven te verheffen, blyft hem niets over dan het veragtlyk middel, om allen, wier verdienſten en bekwaamheden zyn Trots in den weg ſtaan, te vernederen.

Maar kunnen wy niet moedig op ons zelven weezen, zonder onzen Naasten te veragten? De Wilde, wiens Ziel begaafd is met eene kragt, zeldzaam by Beſchaafde Menſchen aan te treffen, is ſterk geſteld op eene ſoort van Roem, welke hem voegt, hy is fier op zyne Vryheid, zyne Kragt, zyne Behendigheid, doch hy kent geene Trotsheid, hy heeft geen woord in zyne taal, om dit gebrek der Beſchaafden uit te drukken; alle Menſchen zyn zyne Broeders, hy noemt ze met dien naam; hy veragt den min ſterken, den min behendigen niet, alleen verſmaadt hy den Man zonder moed; dewyl hy hem niet meer voor zyns gelyken houdt.

Waarom zullen wy over de Menſchen oordeelen, naar 't geen zy ons voorkomen te weezen, en niets naar 't geen zy kunnen of moeten zyn? Beſtaat de Waarheid niet te midden van duizend leugens? Blinkt de Deugd niet uit onder ontelbaare Ondeugden? En kan de zuivere Begeerte tot Roem geene plaats hebben, zonder met Zelfzoekenheid gepaard, of door Trots ontluisterd te weezen?

Dat wy, derhalven, onze eerſte opvattingen wantrouwen, die met de omſtandigheden veranderen, en dikwyls zonder reden; dat wy geen misbruik maaken van onze Overleggingen, om, op een dag, wanneer ſombere naargeestigheid onzen geest beheerscht, uitſpraak te doen over een Onderwerp, 't geen wy, in helderder oogenblikken, met een geheel ander oog zouden beſchouwd hebben.

Indien de Begeerte, om zich boven zich zelven te verheffen, het onderſcheidend Character niet ware van verheevene Zielen; indien deeze Begeerte de voornaame dryfveer niet ware van alle onze poogingen, om onze Ze-

Digitized by Google

delyke Bekwaamheden te vermeerderen, en die te doen ſtrekken niet alleen tot onzen Roem, maar ook tot dien onzer Medeburgeren, waarom zouden dan de Menſchen na zo veele Middelen zoeken, om de zugt tot Weetenſchappen, Letteren, Kunſten, en van alle de Kundigheden, door welke zy hunne Zeden verbeteren en de genietingen vermeerderen, te doen gebooren worden, en leevendig te houden? Wat zou dan het oogmerk weezen van veele Inrigtingen, om den nayver op te wekken? Is die Nayver zelve geene Begeerte om uit te ſteeken? Is deeze de kragtige dryfveer niet, welke onze zielsvermogens in beweeging brengt, en doet werken? Zonder die edele Begeerte, en de uitwerkzels daar aan verknogt, zouden de Academien, de Pryzen, de Eerbelooningen, Onderſcheidingen aan Verdienſten toegeweezen, niets anders zyn, dan trotſche begogelingen, dan harsſenſchimmen voorgeſteld aan geesten, verwilderd door weinig denkenden Hoogmoed.

Men moet, overzulks, als eene doorgaande waarheid, toeſtemmen, dat de Begeerte tot Roem eene Deugd is, noodzaaklyk tot het in ſtand houden en opluisteren der Maatſchappye. In de daad, zonder de Begeerte na Roem, door Nayver bezield, zal de Mensch, bepaald aan de enkele bezigheid, welke zyne natuurlyke behoeften vorderen, in onkunde van zich zelven, en van alle zaaken, kwynen.

De Roem, die uitſteekende hoedanigheid, is een naam aan groote Mannen, aan groote Deugden, aan groote Daaden gewyd, en de betekenis van dat woord verſchilt alleen door de toepaſſing op de onderſcheide voorwerpen. De Roem van een Vorst is de Liefde zyner Onderdaanen; die van een Vermeesteraar, (hoe valsch dezelve ook kunne weezen,) beſtaat in de aangelegenheid en moeilykheid zyner Vermeesteringen; Verſtand en uitgebreide Kundigheden maaken den Roem uit van eenen Wysgeer, en Bekwaamheden dien eens Kunſtenaars; eindelyk, de waardigſte Roem, die van een deugdzaam Man, is de volmaaking zyner Zedelyke Hoedanigheden; 't is deeze Roem, na welken een zugt in de Ziel van alle Menſchen moest blaaken, en bovenal in de zodanigen, wier Leevensſtand hun roept om groote voorbeelden te ſchenken; en het zou eene vrugtlooze pooging zyn, deeze eerſte aller Deugden te willen vernederen, door 'er den naam van Trotsheid aan toe

Digitized by Google

te voegen: Trotsheid huisvest niet in verheevene Zielen, 't is een gebrek van laage.

Men verwarre de Begeerte tot Roem niet, met den Geest van Aanmaatiging; die Geest baart en koestert zelfzoekenden en ydelen Trots; maar de Begeerte tot Roem is een dierbaar Zaad, 't welk door het Verstand gekoesterd en ontwikkeld wordt. Zoekt het Verstand niet altoos zich ter grootst bereikbaare hoogte te verheffen? Is het Verstand de éénige Gids niet, in staat, om den Mensch tot een gelukkig slaagen in alle zaaken op te leiden? En schenkt zulks geene Meerderheid? Terwyl de Geest van Aanmaatiging, door Trots verbysterd, die den Mensch verblindt wegens de zwaarigheden op den weg, nooit eene bedoelde plaats bereikt, welker afstand dezelve niet heeft kunnen afmeeten.

De Man van Verstand, het oog laatende gaan op alle de voorwerpen, welke in hem de Begeerte tot Roem verwekken, ontdekt, met eenen opslag van het oog, een onafmeetbaaren gezigteinder; de Geest van Aanmaatiging is zeer nabyziende, stapt langzaam voort, en vordert tred voor tred. 't Is die zegepraalende vlugt des Verstands, die de Trotsheid doet wanhoopen; 't is die vernederende vergelyking, aan welke de zich te veel aanmaatigende Man, om zyne eischen naar zyne bekwaamheden af te meeten, niet kan onttrekken, die zyn hart bederft en tot uitboezemingen van haat vervoert.

Dat wy, derhalven, ons niet laaten verleiden door de Inboezemingen der Zelfliefde; laat ons gelooven, dat de Natuur, die onze natuurlyke vermogens in zo ongelyke maate heeft afgemeeten, ook onze Zielsbekwaamheden gerangschikt heeft, en tusschen dezelve eene opvolging van Vermogens vastgesteld, van den Mensch met alle Verstandsbegaafdheden af, tot aan den minst ruim bedeelden; deeze wet van evenredigheid schynt elk de post aan te wyzen, welke hy moet bekleeden, naar de maate van zyne Zedelyke Vermogens, gelyk wy onderling rangschikkingen hebben, van den Vorst af, tot den minsten zyner Onderdaanen.

Indien de Menschen moeds genoeg bezaten, om deeze waarheid te overdenken; indien zy opregtheid genoeg hadden, om zich des verzekerd te houden, zouden zy in vrede leeven, vergenoegd over de middelen, welke zy ontvangen hebben, niet alleen om hunne kundigheden uit te breiden; maar zelfs, om zich te verheffen boven hun-

Digitized by Google

ne eigene natuure; zy zouden geen, dan een edel, gebruik maaken van die middelen, en ze nimmer aanwenden, om hunn gelyken te vernederen; niemand zou de post, hem toegeſchikt, verſmaaden; niemand den geenen, die zedig nederzat in een laagen kring, veragten; wy zouden, aan Mannen van Verſtand, de ſchatting van Eerbiedenisſe, aan hun verſchuldigd, gaarne opbrengen, aan onze Gelyken de Agting betoonen, welke wy oordeelen van hun te moeten ontvangen: wy zouden aan allen een voorbeeld geeven, en aanmoedigingen aan den Nayver; gezamenlyk werken, om de Maatſchappy op te luisteren, en, ik durf zeggen, om het Menſchelyk Geſlacht te veredelen.

En moeten wy niet gelooven, dat, in die volgreeks van Verſtanden, in eene afneemende orde gerangſchikt, van kloekst verſtandigen af, tot den gemeenst verſtandigen toe, geene gelykheid van eiſchen kan plaats hebben; dewyl 'er geene gelykheid van vermogens gevonden wordt, dat overal, waar orde noodig is, een hoofd moet zyn, een weezen bekleed met meerderheid, en dat de Begeerte tot Roem ons tot die verhevenheid opvoert, wanneer zy den weg, door den fakkel des Verſtands verlicht, bewandelt.

Laaten wy het Gemeenebest der Letteren ten voorbeelde neemen, een louter verſtandige verbintenis, welker Leden, verdeeld door hunne perſoonlyke eiſchen, alleen het zelfde oogmerk bedoelen, en 'er na ſtreeven met kragten, welker ongelykheid blykt uit hunne verrigtingen, eene Maatſchappy zonder vereeniging, die geen zigtbaar Hoofd erkent, en waar in elk regt heeft, om zyn rang te merktekenen; dit Ryk, het éénigſte zeker, waar in de niet Ondergeſchiktheid een middel tot geluk kan weezen, welks Onderzaaten tot een heerſchende drift hebben, de zugt na Vermaardheid, en geen andere algemeene neiging dan eene edele Nayver, heeft het zelve egter, ten zelfden tyde, geen onzigtbaar en altoos ſtandhoudend Opperhoofd, het Verſtand: en voor een onzaglyk, zonder eenig verder beroep-oordeelend Regt, de Naakomelingſchap?

Welk is, derhalven, het waare oogmerk eens Mans van Verſtand, wiens verheeve Ziel zich aan de zugt tot Roem overgeeft? 't Is dit oordeel der Naakomelingſchap, waar tegen de Zelfzoekenheid, de Trots, en de Nyd geene andere dan kragtlooze wapenen hebben. Kan hy, in de daad, de maate zyns Roems genieten, geduurende den korten tyd zyns natuurlyken leevens hier op Aarde? Neen,

ge-

Digitized by Google

gewislyk neen; onophoudelyk omringd door eene menigte Eerroovers, ſtaat hy ten doel aan hunne vergiftigde pylen: hy weet nauwlyks zich kloekmoedig ſtaande te houden te midden van de treeken der Zelfzoekenheid, of de valſtrikken, hem door laagen nyd geſpannen, te ontkomen; hy ſterft, maar, uit deezen ſtaat van beproevinge verlost, verryst hy eerlang in een ſtaat, boven beproeving verheeven, en zit zegepraalende in den Tempel der Onſterflykheid.

CHARACTERSCHETS VAN DEN WYSGEER ARISTOTELES.

(Ontleend uit Dr. GILLIES's *Hiſtory of Ancient Greece.*)

„ ARISTOTELES dagt," ſchryft Lord BACON, „ gelyk de *Ottomanniſche* Ryks-Vorſten, dat hy niet gerust kon regeeren, of hy moest alle zyne Broederen verdelgd hebben." Zyne zugt na Lettereere was zo buitenſpoorig als uitfluitende. Hy dong 'er na, om den geheelen wyduitgeſtrekten kring der Kunſten en Weetenſchappen te vervatten, en gaf voor, te verklaaren alles wat gekend kon worden van de Zedelyke en de Stoflyke Wereld. Niet te vrede met zyne Heerſchappy uit te breiden, tot de verſte grenspaalen des Verſtands, waagde hy ſtout het oplosſen van Vraagſtukken, alle Menschlyke Kundigheden te boven gaande, met het eigenſte zelfvertrouwen, als zyn Kweekeling ALEXANDER ſlag leverde. Maar te kampen hebbende met vyanden, halſtarriger dan de *Perſiaanen*, ſlaagde zyne voorbaarigheid min gelukkig dan die des Vorſten.

Hy verdeelde de Wysbegeerte in de *beſpiegelende* en *beoefenende*. De beſpiegelende of afgetrokke Wysbegeerte, waar hy eerst den naam van *Metaphyſica* aan gaf, is doorgaans duister, dikwyls onverſtaanbaar, noch harsſenſchimmiger dan die van PLATO, zyn Leermeester; maar veel onbevalliger. Dezelve bevatte niet alleen het onderzoek, van de afgetrokkene denkbeelden, *Beſtaan*, *Zelfſtandigheid*, *Hoedanigheid*, *Geſlacht*, *Soort*, en dergelyke, waar over zo lang en nutloos geharreward is, door den averechtſen yver der Schoolgeleerden; maar de algemeene Leeringen over de Ziel of Geest, en wel inzonderheid die der Godheid. Over de Menschlyke Ziel handelt hy in een afzonderlyk Werk, waar in men erkennen moet, dat ARISTOTELES eer nieuwe naamen, dan nieuwe ontdekkingen, gegeeven heeft; en dat de Leer van de Onſterflykheid der Ziele door deezen Wysgeer niet zo volkomen voorgeſteld is, als PLATO dezelve geleerd hadt.

De

Digitized by Google

De Natuurlyke Wysbegeerte van ARISTOTELES verdient den naam van *Metaphyfica*, in den hedendaagfchen zin van dat woord: naardemaal hy de Wetten des Heelals verklaarde, door afgetrokke denkbeelden met elkander te vergelyken, niet door waarneemingen en proeven. Wanneer hy tot byzonderheden komt, verraadt hy eene grootere onkunde, omtrent de Bewegingen en de Grootte der Hemelfche Lichaamen, dan veelen zyner Voorgangeren. —— In de Ontleedkunde der Menfchen en andere Dieren, was hy tamelyk wel bedreeven, de groove dwaalingen, die ten zynen tyde algemeen heerfchten, in aanmerking genomen zynde. —— De Scheidkunde was nog niet uitgevonden. Zints het invoeren der *Denkbeeldige Wysbegeerte*, hadt men opgehouden *de Natuur waar te neemen*; 't was, overzulks, niet te wagten, dat men haare werkzaamheden zou naavolgen, en dezelve aan den toetsfteen der ondervindinge ftryken. —— In het Wiskundige blykt ARISTOTELES eene mindere maate van bedreevenheid bezeten te hebben, dan zyne Voorgangers PYTHAGORAS en PLATO; fchoon hy in de uitvinding der Sluitredenen eene kragt van geest betoont, die, hadt dezelve zich gevestigd op Wiskundige Weetenfchappen, tot de verheevenfte ontdekkingen zou zyn opgeklommen.

De Twyfelaary van zynen Tydgenoot PYRRHO, en nog meer de al bedillende Drogredenkunst der *Eriftics*, leidde ARISTOTELES meer, dan zyne Voorgangers, op, om met gezette aandagt de natuur der Waarheid te onderzoeken, en de middelen op te fpeuren, om dezelve te verdeedigen, tegen de aanvallen der luidfchreeuwende Redenaa en, en de valftrikken der Zifterye. Hy nam, derhalven, de moeilyke taak op, om alle Redenkaveling tot de eerfte beginzelen te brengen, en daar uit de regelen af te leiden, volgens welke alle befluit verbonden moest zyn met het voorafgaande, om 't zelve bondig en wettig te maaken. Dit ftoute oogmerk volvoerde hy, hebbende, op één enkele Grondwaarheid, een breeder Zamenftel van afgetrokkene waarheden gebouwd, alle door bewys geftaafd, dan ooit door eenig ander Mensch uitgevonden, of tot volkomenheid gebragt is. Het Grondbeginzel, waar uit hy begint, en waar in alles eindigt, beftaat hier in, dat alles, wat gezegd is van een Geflacht, gezegd mag worden van elke Soort, of afzonderlyk gedeelte daar onder begreepen. —— Doch de toepasfing van dien Grondregel is voor 't meerendeel blykbaar genoeg, zonder de regelen van ARISTOTELES; wiens Redenkunst, hoe geschikt dezelve ook mogt weezen, om met voordeel gebruikt te worden, tegen de fcherpzinnigheden der Drogredenaaren en *Eriftics*, weinig toebrengt, om het Verftand te vormen, en niets tot eene oordeelkundige waarneeming van den Mensch of de Natuur, waar op alle nuttige ontdekkingen moeten gegrond weezen.

Was 'er uit de algemeene fchipbreuk der Letterkunde, waar in

In veele der Schriften van ARISTOTELES omkwamen, niets bewaard gebleeven dan de bovengemelde Werken, men zou moeten bekennen, dat de hooggeroemde Leermeester van ALEXANDER de aandagt der Naakomelingſchappe niet zeer verdiende. In zyne afgetrokke Wysbegeerte, of *Metaphyſica*, kunnen wy alleen beklaagen het vrugtloos te werkſtellen van groote poogingen, en het kwaalyk gebruiken van een uitſteekend Vernuft. —— Maar in zyne Oordeelkundige, Zedekundige, en bovenal in zyne Staatkundige Werken, ontmoeten wy dienzelfden doordringenden en veelbevattenden Geest, dezelfde ſcherpzinnigheid van Redenkaveling, en kragt van Verſtand, gevestigd op voorwerpen van groot gewigt en uitgebreide nutheid. De geſteltenis der tyden, waar in ARISTOTELES leefde, en de byzondere gelegenheden, waar in hy zich bevondt, wrogten zamen met de gaven der Natuure en de hebbelykheid van Vlytbetoon, om hem te verheffen tot dat toppunt van uitſteekenheid, welke zyne Tydgenooten aan hem toekenden, en welke de Naakomelingſchap bewonderde.

ARISTOTELES werd geboóren in het eerſte Jaar der negen en negentigſte *Olympiade*, te *Stagira*, een Stad van *Macedonie*, en opgevoed aan het Hof van *Pella*, waar zyn Vader Lyfarts des Konings was. In zyne eerstontluikende jeugd werd hy na *Athene* gezonden, en bleef twintig jaaren een beſtendig Leerling van PLATO, in eene Stad, waar de Letterkunde en ſchoone Weetenſchappen, met een gadeloozen opgang, werden voortgezet, en waar de Geest der Wysbegeerte, ſchoon dikwyls verkeerd beſtuurd, op het ſterkſte werkzaam was. Door het ſchrander oordeel van PHILIPPUS uitgekoozen, om de veelbelooyende bekwaamheden van diens bewonderden Zoon te geleiden en te verſterken, keerde hy na zyn Vaderland te rugge, en onthield zich acht Jaaren aan het *Macedoniſche* Hof. Welke dienſten ALEXANDER ook gehad hebbe, uit de onderwyzingen van ARISTOTELES, 't is zeker, dat de laatstgemelde aanzienlyke voordeelen trok van de dankbaarheid zyns Vorstlyken Kweekelings. Misſchien moet aan de milddaadigheid van ALEXANDER toegeſchreeven worden, dat zyn Leermeester zich in ſtaat vondt, om eene Boekery aan te leggen; een werk van onnoemelyke kosten in die Eeuwe, en waarin hy alleen de *Egyptiſche* en *Pergameniſche* Koningen tot mededingers kon hebben. Doch de Boekery van ARISTOTELES werd verzameld ten gebruike, niet enkel tot praal.

De laatſte veertien jaaren zyns Leevens ſleet ARISTOTELES meest te *Athene*, omringd van alle hulpe, die de verkeering met Menſchen, en het gebruik van Boeken, hem kon verſchaffen, om zyne Wysgeerige naaſpeuringen voort te zetten. De roem van ALEXANDER's Naam, die toen de Wereld doorklonk, en vervulde, verſchafte rust en agting aan een Man, dien hy en-

Digitized by Google

onderſcheidde als zyn Vriend. Doch, na den vroegtydigen dood van dien doorlugtigen Beſchermheer, vokkende de nydige naayver, van Prieſters en Drogredenaaren, de kwaadaartige en bygeloovige woede des *Atheenſchen* Volks op: en dezelfde haatlyke Driften, die doodlyk waren voor de aanſtootverwekkende Deugd van SOCRATES, beſprongen doldriftig den Roem en Verdienſten van ARISTOTELES. —— Om de wreedheid der Vervolgingen te ontwyken, maakte hy heimlyk weg te maaken na *Chalcis*, in *Euboea*. Deeze ſtap werd genoegzaam geregtvaardigd door de voorzigtigheid, welke hem aanmaande voor de veiligheid van zyn Perſoon zorge te draagen: maar, wanneer men zyn gedrag onmanlyk mogt vinden, in vergelyking met de onbezweeke Standvastigheid van SOCRATES, in eene ſoortgelyken omſtandigheid, dan was hy gewoon zyn gehoudene handelwyze, in de vlugt te kiezen, te verdeedigen, met te zeggen: „ dat „ hy den *Atheneren* geene tweede gelegenheid, om tegen de „ Wysbegeerte te zondigen, hadt willen geeven!" Hy ſchynt zyn wyk uit *Athene* ſlegts eenige weinige maanden overleefd te hebben; kwelling en verdriet ſtrekten waarſchynlyk om zyne dagen te verkorten.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Wat is de mensch, dat hy zich verheft, of een zoon des ſtofs, dat hy hoogmoedig zy! Waar op zyt gy hoogmoedig, ô nietige aardwormen! Waar is uwe trotsheid op gebouwd? op een grond, die geene fundamenten, op een grond, die, uit enkel zand beſtaande, geene vastigheid heeft. —— Tuſſchen het leven en het graf is dikwils niet meer dan eene enkele ſchrede. —— De hovaardige verheft zich veelal nog, terwyl hy al met den eenen voet op den rand van het graf ſtaat, en wagelende zo in het zelve dreigt neer te ſtorten. De hovaardige woelt, en dreigt alles naar zynen wille te buigen, terwyl de dood agter hem gereed ſtaat, met de zeis in de hand, om zyn leven af te maaijen. —— Vernedert u derhalven, ô mensch! want waar op zyt gy trotsch en hoogmoedig. Waarom verheft gy u tegen uwen medemensch, en dreigt hem met uwe wraak; want op het zelfde oogenblik, als gy uwe hand ter wraake tegen uwen naasten opligt, kan de Almagtige uwe ziele van u neemen.

Dat waarheid en vrede overal gevonden mogten worden, en hand aan hand gaan. —— Dat alle ooren voor den leugen geſloten, en de twist en tweedragt verbannen wierden; dan, ja dan, beleefde men de gelukkigſte tyden op aarde.

'Er is een Wagen, wiens throon is in den Hemel, wiens beſtaan

daan van eeuwigheid, wiens wysheid oneindig is —— een almagtig Wezen, wiens goedheid onnaspeurelyk is —— dan, wiens regtvaardigheid omtrent de kwaaddoeners, omtrent de plegers van ongeregtigheden, niet onverschillig kan wezen. —— Een Wezen, dat goedwillig is tegen alle zyne schepzelen, doch dat vreesselyk en allergeduchtst is tegens den baldadigen booswigt, tegen den stouten zondaar. —— Enkele goedheid is de Heer van Hemel en Aarde; —— maar een verteerend vuur voor allen, die zich tegen Hem verheffen! —— De Almagtige zal ze verpletteren in zynen toorn, Hy zal ze vergruizen in zyne grimmigheid: allen, die zich tegen Hem verzetten, zullen vergaan.

Wie is Hy, die de Starren aan het Firmament geplant heeft, —— die ze door zyne Almagtige kragt beweegt, en in haren loop doet voortsnellen —— die de winden gebied, dat zy los gaan uit hunne holen, en bevel geeft, dat zy weer worden opgesloten, in hunne binnekameren —— die in de Lugt de wolken verzamelt, en met zyne rommelende Donders, met zyne uitschietende felle Bliksems, de Inwoonders der aarde verschrikt —— het is de God van Hemel en Aarde, in wiens hand het harte des Konings is, die het zelve neigen kan in weerwaards Hy wil —— Hec is de God van Hemel en Aarde, de Oorsprong van alles; God de Almagtige, die in de Eeuwigheid woont, voor wien wy alle eenmaal verschynen moeten op dien dag der dagen, —— den allergeduchtsten, —— dien vreesselyken Oordeelsdag, op welken wy geoordeeld zullen worden naar alles, wat wy gedaan hebben, en loon op onze werken ontvangen op alle plaatzen, alwaar de zon haar licht verspreid! —— Overal waar men bekaelyke wezens aantreft, overal waar men oogen vind om te aanschouwen, ooren om te hooren en opmerkzame Zielen om op te merken; overal waar het verstand verkeert met de gepaste oplettenheid, —— daar hoort men ons overal als met duizend monden toeroepen: de Heer heeft ons gemaakt, de Almagtige is onze Formeerder: —— maakt zynen Naam groot, verkondigt zynen lof tot aan de einden der aarde! Hy is met Majesteit bekleed, zyne Goedertierenheid en Regtvaardigheid duuren eeuwiglyk en altoos!

Hoe meer de mensch de orde der dingen bewaart, hoe welbehaaglyker hy voor God leeft; want God is een God van Orde. Hoe meer hy integendeel de orde verstoort, des te meer moet hy God mishagen, die hem zyn mishagen eenmaal op de gedugtste, op de vreesselykste wyze, zal doen ontwaren! ——

'Er is geene ware Wysheid, dan by God, —— de mensch is van gisteren, en hy weet niets. —— God is van alle Eeuwigheid, zonder begin en vervolg, zyn verstand is oneindig, Hy doorgrond alle dingen, en voor zy bestonden, waren zy in de Eeuwigheid in zyn verstand opgesloten. Zyne oneindige

Wys-

Digitized by Google

Wysheid, zyne onbegrensde Weetenschap is binnen geene eindige kringen te bepalen, de oneindige Eeuwigheid kan ze niet beperken. Gods oneindige Wysheid, zyne onbegrypelyke Weetenschap en Verstand, is een bron van ligt, dat nimmer kan gedoofd worden. —— Een Springbron van Ligt en Waarheid, welke nooit kan overschaduwd worden door een wolk, of eenigen nevel van onweetenheid. —— Wie is God, de Almagtige gelyk in Heerlykheid! —— Wie is Hem gelyk in sterkte of magt! —— Wie is goed dan de Heere, en wie is goedertieren dan de oneindige God? Dat wy naar zyne stemme hoorden, want Hy is groot van Goedertierenheden! —— Dat wy Zyne bevelen gehoorzaamden, en Zyne geboden vlytig opvolgden; want in het gehoorzamen Zyner bevelen, is grooten loon!

Hy, die zich zelven heeft leeren kennen, is de Man. die zyne allezints afhangelykheid kent; en hy die zyne afhangelykheid heeft leeren kennen, kent ook te gelyk zyne verpligting aan zynen Maker, en aan zynen evenmensch: maar die deze verpligtingen kent, heeft leeren werken uit zuivere grondbeginsels, —— hy leert de oogmerken kennen, ten welken einde hy geschapen is, en dus beantwoorden aan de alwyze inzigten en oogmerken, waar toe hy als een redelyk wezen van zynen Alwyzen Schepper gevormd is. Hy leert zynen Maker dienen, gehoorzamen, en alle deszelfs bevelen betragten. —— Hy looft en pryst zynen God, verheft alle deszelfs onschatbare goedheden met opregte dankbaarheid, terwyl zyn hart van ware erkentenis overvloeid. Met één woord; hy dient zynen God in al zynen handel en wandel, met de zuiverste opregtheid, en leeft ten nutte van zynen evenmensch.

✡ ✡ ✡
✡

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE ONDANKBAARE.

Hoe meenig een rust midden in den schoot van het geluk, omringd van de uitgezochtste middelen des vermaaks, naar welke hij slechts de oogen behoeft op te heffen, of de handen uit te strekken, om ze geheel en al de zijnen te maaken: en evenwel is deeze benijdde lieveling des geluks, in wiens plaats duizenden, die verre van hem zijn, wenschen te staan, misnoegd over God, en misnoegd over de waereld. Terwijl hij onbeweeglijk zijne gulzige oogen vestigt op nieuwe voorwerpen van vermaak, welker vermeerdering van tijd tot tijd dies te onmogelijker word, hoe grooter de maat is, welke hij 'er reeds van bezit, en welke altijd toch minder indruk maaken, hoe langer men reeds aan dezelve gewoon is. Stapt de ondankbaare gevoelloos heen, over die geenen, welke voor zijne voeten liggen, en geeft zich zelven, bij de minste te leurstelling van zijne Dwaaze wenschen, toe in klagten, tegen welke elk verstandig mensch zich te recht moet verzetten.

FEST, *Proeve.*

Hoe zeer het weinig of geheel geen inspraak ontmoet, dat de verpligting, ter uitoefening van Dankbaarheid, gegrond is, op onze verstandige vermogens en geestbekwaamheden; ja, hoe gereed ook de erkentenis is, van de aangenaamheid die de betrachting van deezen plicht verzelt; moet men, nochtans, daar uit niet besluiten, dat 'er zo veele dankbaare menschen gevonden worden, als 'er zich voorstanders van deezen noodzaaklijken pligt opdoen. De ondervinding zou deeze dwaaling ten sterksten tegenspreeken; en hem, die dit besluit zou willen opmaaken, wijzen, op zo veele onwaardige voorwerpen, die genotene weldaaden vergeeten, en hunne weldoeners trotzeeren, of

Digitized by Google

verachten. Van alle kanten toch rijzen klaagſtemmen op, over ondankb're ontmoetingen, bejegeningen en gedraagingen, en geduurige voorbeelden bevestigen ons, dat de waereld eene menigte van die monſters voedt, die, met verachting van het goede aan hun gedaan, den Schenker verſmaaden. Mijn oogmerk is niet, deeze waarheid te bewijzen; of de ondankbaarheid in alle haare couleuren af te ſchilderen: maar alleen, om, in eenige bijzonderheden, aan te toonen, hoe ongelukkig de ondankbaare zich zelfs maakt; en, hoe hij, door zijne ondankbaarheid, zich zelven verſteekt, van zulke genoegens, die tot de menschlijkheid behooren, en het geluk van zijn wezen uitmaaken.

Wij verkiezen, uit veelen, den ondankbaaren te beſchouwen, als misſende den rechten ſmaak, en de waare kennis, van het goede dat hem wedervaart: —— als onophoudlijk met zijn lot te onvreden, en zich verteerende in afgunſtige benijding: —— en eindlijk, als verſtoken van het ſtreelend vermaak, om aan anderen dienſten te bewijzen.

Wanneer wij deeze drie kenmerken kortelijk zullen nagegaan hebben, zal ons het beſchreienswaardig lot van den ondankbaaren duidlijk blijken; —— en tevens, zal, daar door, onze afkeer voor de ondankbaarheid moeten vermeerderen.

Eerſte Kenmerk: de ondankbaare mist den rechten *ſmaak*, en heeft de waare kennis niet, van het goede dat hem wedervaart.

Het genoegen van dit leven, —— de aangenaame gewaarwordingen, daar uit voortſpruitende, te ſmaaken, kan het enkele bezit van tijdelijke goederen, —— de bloote verkrijging van grootſche eer en rang, ons niet verſchaffen. In de drukſte opeenſtapeling van ſchatten; —— te midden van de mildſte eerverwerving; kan men daadlijk ongelukkig, en voor zich zelven ongenoechlijk, zijn. 't Is alleen het gebruik, het wel gepast en tijdig aanleggen, van rijkdom en aanzien, dat ons in deszelfs bezitting gezegend, en dus gelukkig doet zijn. Wat baat het, ſchatten op ſchatten te hoopen, en die, door noeste vlijt, angſtige en onvermoeide zorge, geduurig te vermeerderen, als men het nut niet kent, dat daar mede, en voor zich zelfs, en voor anderen, kan gedaan worden? Wat geeft een uitſteekende naam, een gevreesd gezag, als men niet weet zijne medemenſchen, daar mede, gelukkig te maaken,

Digitized by Google

ken, en hen uit kommer, vrees, of vervolging, te redden? Als men zich, langs dien weg, geen eerbiedige liefde en ſtil vertrouwen weet te verwerven? Als men zich niet tot een veilige toevlucht van verkorte, of onderdrukte, menſchen weet op te werpen? Dit nu is juist het ongeluk van den Ondankbaaren; —— hij kan alle deeze voorrechten genieten, en veeltijds geniet hij ze in der daad, zonder ze tot het waare oogmerk dienſtig te maaken. Te midden van milden zegen, klaagt hij over tegenſpoed; —— omringd met wenschlijk heil, ontbreekt hem alles. —— Hij kent, door onopmerkzaamheid, zijn voorſpoedig lot niet, en murmureert zonder ophouden, over het gemis van dit, of dat, waar naar zijn ontevreden hart hem hijgend' doet haaken. Naauwlijks heeft hij in het een zijn wensch verkregen, of terſtond ſmeed hij een nieuw verlangen. Zonder het geluk te kennen, waar in hij geleid is, begeert hij zaaken die hem ſchaadlijk zijn, en hem ongelukkig zouden moeten maaken. Zijn geduurige toeleg is, boven elk uit te munten, en zijne begeerte ontvlamt, zo ras zijne bedrieglijke verbeelding hem voorſtelt, dat een ander gelukkiger is dan hij. Het goed, dat hij bezit, kon hem alles geeven, dat hij verlangt; als zijn verblind oog hem niet belette deszelfs waarde te onderſcheiden: —— maar, door gebrek aan opmerkzaamheid, wordt hij medegevoerd tot onvoldoenlijke begeerten, en kan, in dat geen dat hij heeft, niets bekoorlyks vinden. Welk een akelige toeſtand! bezitter van veele goederen, en nochtans door misbruik daar van ontzet te zijn! Ruimte van alles te hebben, en echter onverzaadlijke begeerte, naar meerder, te voeden! Hulp en troost te kunnen aanſchaffen, en het door miskenning te verzuimen! Gij, ondankb're! zijt een waardig voorwerp van beklag! Gij kent de weldaadige hand niet, die u zegent! Gij aanbidt uwe ingekankerde zucht naar onmooglijke goederen, en ſtelt u zelven bloot aan de verachting van braave menſchen! keer tot u zelven in; —— beſchouw uw ongeluk; —— en word bedachtzaam! —— Uw beſtaan is, om als een worm te kruipen, en als een vleier te ſtreelen, zo lang gij niet verkregen hebt, het geen waar naar gij tracht; ja, om uwe wenſchen vervuld te zien, verheft gij het begeerde goed tot eene onmaatige hoogte, en gij ontziet geen middelen te beproeven, om uw doel te bereiken: ——, doch, naauwlijks, hebben uwe vrienden uw verzoek gehoord, en daar aan voldaan,

of het verkregene verliest aanmerklijk van zijne waarde, deszelfs glans verdooft, en, na eenigen tijd, bezitter geweest te zijn, acht gij het zelve als niets waardig, en de verworve gunst komt in geen verdere aanmerking. Dit beſtaan blijkt kenlijk in alle ondankb'ren; en veraart al ligtelijk in verſmaading van den weldoener; en in te leurſtelling der goede oogmerken, welke deeze, met de ſchenking van het verzochte, zich heeft voorgeſteld. Welk eene vergelding voor eene edelmoedige ziel! —— Welk loon voor een braaf hart! —— In plaats van erkentelijkheid en liefde ten prikkel te ontvangen, kleinachting en ondankbaarheid te ondergaan! —— En nochtans, dit is, meer dan te veel, het deel dat hun te beurt valt. De ondankb're beſchouwt, na de verwerving, geen weldaad, als een daad of blijk van goedwillendheid, maar als iets, dat men, om deeze of geene reden, verpligt was hem te ſchenken; —— dat niet veel te zeggen heeft, en geen aandacht vordert. En wat is daar mede zijn roeleg? niets anders, dan om, langs dien weg, anderen in een denkbeeld te brengen, dat zijn ſtaat niet zeer voordeelig is, en dat hij derhalven aanſpraak heeft, op meerdere gunſten!

Dit gewaande recht van aanſpraak, wordt bij den ondankb'ren aangekweekt, door de koestering van afgunst, waar door hij ſtaag zich zelven pijnigt, en te weeg brengt, dat zelfs de vervulling van meerdere wenſchen hem geen geluk geeven kunnen.

En, dit is het *Tweede* Kentmerk der ondankbaarheid, dat wij ons voorſtelden te onderzoeken; namentlijk —— de Ondankbaare, die met zijn lot te onvreden is, verteert zich in afgunſtige benijding.

Uit de Ondankbaarheid, wordt onfeilbaar altoos onvergenoegdheid geboren. De vergelijkingen die de ondankbaare maakt; —— de verkeerde optellingen die hij doet; —— veroorzaaken, dat hij den toeſtand van anderen uitmuntend, en den zijnen als niet waardig, of verzeld met veele moeilijkheden, beſchouwt. Hij weet zelfs niet wat te begeeren, om dat niets zijn hart voldoet. Zijne begeerten zijn zo kwaalijk beſtierd, dat eene geheele waereld hem niet kan vergenoegen. In alles heerscht te veel onvolkomenheid en gebrek. Verkrijgt hij eenige bevordering van aanzien; —— hij kan zijne heerschzugt niet genoeg bot vieren. Bepaald door wijze wetten en verordeningen, beperken deezen te veel zijn lust, om alles

naar

naar eigen zinlijkheid te regeeren. De Staatsregeering, te vooren het doel zijner wenschen, brengt hem in te veel beslommering; ——— men let met te veel naauwkeurigheid op de drijfveeren zijner handelingen; ——— men dwarsboomt zijne oogmerken; en hij ziet, dat hij zich, te vergeefsch, met een gewaand geluk gestreeld heeft. Een huwlijk, met eene vrouw, die veele middelen bezit, bevoorens zijne geliefkoosde begeerte, beantwoord niet aan zijne dwaaze verwachting. Gebrekkig in de betrachting van zijn pligt, ontbeert hij huislijk geluk, en verjaagt, door zijn eigen gedrag, al het zoet van de kuische huwlijksmin, en de aangenaamheden, die uit eene welvereenigde zamenleeving voortvloeien. Geduurige verandering maakt dat hy geen rust noch stilte heeft; ——— en de afgunst, die hem pijnigt, verteert zijne ziel.

't Kan toch niet anders zijn, of, een mensch, die zijn lot niet voortreflijk vindt, en daar mede te onvreden is, moet altoos in den waan verkeeren, dat het deel van anderen veel beter is, dan het zijne; en zo ras hij dit gelooft, wordt de afgunst gaande, en hij benijdt het ingebeeld geluk aan den bezitter. Deeze denkbeelden zijn niet te scheiden, maar hangen onverbreeklijk aan malkanderen: en de ondankbaare heeft daar in gelijk, dat het leeven van anderen genoechlijker is, dan het zijne; maar het ontspruit uit eene geheel andere bron, dan de ondankbaare veronderstelt; niet uit de verkrijging van meerder eer en goed; maar uit de deugdzaamer gesteldheid van het hart. Plaatst den ondankbaaren in den staat van den benijden, hij is en blijft altoos dezelfde. Zijnen verkeerden zin, zijne dwaaze beoordeelingen, draagt hij mede, en hij is, in wat kring ook geplaatst, altoos ongelukkig! In zich zelfs, in zijn eigen perzoon, vindt hij altijd de meeste verdiensten en bekwaamheden, en oordeelt, derhalven, de grootste bevoegdheid tot iederen post te hebben. De begeeving aan anderen is niet wel geschied: ——— die heeft de vereischte hoedanigheden, en deeze, de zedelijke geaartheid niet, die 'er tot een goede uitvoering vereischt wordt. Nooit treft hij prijswaardige deugden, zelden een goed karakter, in de voorwerpen zijner afgunst. Alle voorspoed van anderen baart hem jammer: en hunne gezondheid maakt hem ziek. De werkzaame vlijt, daar een ander door zoekt voort te komen, is slechts een' verblinde schijn; en verstand of dapperheid zijn, bij hem, niet dan grootspreeken en pogchen. Zijne kwalijk geleide ver-

Digitized by Google

beelding, geholpen door bedilzucht, doen hem waanen, over alles te kunnen oordeelen; en ieders ſtaat, geſteldheid, en hart, te kunnen nagaan.

Hoe rijst niet het ongeluk van den ondankbaaren ten top! —— naar maate wij onze beſchouwing voortzetten, wordt hij verachtelijker! —— en het blijkt, hoe langs zo meer, dat hij ongeſchikt is voor de gezellige zamenleeving van deugdzaame menſchen!

Hoe waardig, ondankbaare! zijt gij niet onze kleinachting! —— Gij, die, bij de verkrijging van veele voorrechten, u zelven, de edele vruchten, die een rechtgeaart bezitter daar van zou trekken, ontzegt! —— Wat zeg ik? ontrooft! —— en u zelven werpt in een' afgrond van verachting, waar uit gij niet op te rechten zijt! Men reike u vrij de hand toe; —— men biede u de middelen aan; —— men betuige u, dat de harten van alle gevoelige menſchen over uwen toeſtand bloeden; —— dat zij gaarne de ondankbaarheid wilden uitroeijen, en u, ook voor u zelven beter, en gelukkiger wilden maaken: —— wat baat het u, die zorgloos ſlaapt, op te wekken? Gij kent uwe beeldtenis niet! —— Gij prijst ons doel; —— maar denkt, dat het voor anderen gericht is. —— Beſchouw, bid ik, uw hart; —— doorzoek deszelfs beweegingen; —— vergelijk u bij de opgegeeve kenſchets; —— en oordeel, met onpartijdigheid, tot wien wij ſpreeken! Gij zijt het ongelukkig ſlachtoffer uwer aangekweekte, en ſteeds gevoede, neiging! Gij zijt dat haatlijk wezen, dat wij in eenige trekken gemaald hebben! Ziet uw toeſtand; —— ontvlucht het gevaar; en volgt ons, met eene oplettende aandacht, daar wij het derde of laatst opgegeeven Kenmerk van uw karakter zullen ſchetzen; en u, ingevolge van het zelve, aan onze verbeelding zullen voorſtellen, als ontzet van de zoete en innige ſtreeling! die een welgeſteld hart gevoelt, als het anderen helpt of weldoet!

Het *Derde* Kenmerk van de ondankbaarheid toch is, dat de ondankbaare het waar genoegen het blij' vermaak mist, —— dat ontſpruit uit dienſten aan onze medemenſchen bewezen,

Daar het nijdig hart, en het afgunſtig oog, van den ondankbaaren elks welſtand betwist, is het bij gevolgtrekking zeker, dat hij geen weldoener van het menschdom zijn kan; —— en hunne belangen niet kan voorſtaan. Zou zijn geaartheid weezen, zijne medemenſchen voort

te

te helpen; —— hun beſtaan te bevorderen, en hun hulpprijken bijſtand aan te bieden? neen; —— hij zegt: „ laaten anderen in ſchaamele armoede, in nijpend gebrek omzwerven; —— laaten zij zuchtend' van leed hunne dagen ſlijten; —— laaten zij vrij in ketenen van gevreesd ontzag geklonken zijn: —— waar toe zou men ze uitredden, dan om het loon van ondankb're verheffing te ſmaaken; om zijn weldaaden verguisd, en zijnen edelmoedigen bijſtand, met verachting, of kleinſchatting, te zien behandelen? Laat anderen in jammer, verdriet, ſmart en leed? —— red ze niet uit; —— zo veel te minder kunnen zij mij in den weg zijn; —— en 'er worden aan mijnen geest veele kwellingen ontnoomen. Onophoudlijk pijnigt mij de ſpijt, dien ik gevoel, als onwaardigen tot aanzienlijker ſtaat komen; geduurig kwelt zich mijn hart, over onverdiende gunstbetooning; —— en hierom, wees meer omzichtig in het beſteeden uwer gunſten; wees niet te gereed met uw medelijden en hulp."

Laaghartige ziel! verachtlijk mensch! hebt gij dan geen gevoel van menschlijkheid? Is het vuur der rede, de kracht van aandoening, ten eenemaal bij u uitgedoofd? gevoelt gij niet, dat gij u los maakt van banden, die de ziel aan de belangen van anderen doen verkleefd zijn? Wordt gij in u niet een getuigen gewaar, die u beſchuldigt, en die u als een beul over uw ontaard gedrag zal pijnigen? God heeft ons indrukken van gevoel van de rampen van anderen gegeeven; hij heeft ons meewaarigheid ingeſchapen; medelijden ingeboezemd; en ons geleerd te treeden in de noden van anderen! Dit zijn onuitwisch-b're beginſels! dit zijn trekken die ons veredelen! kenmerken die onze waardigheid verheffen! Zult gij, rampzalige, die poogen uit te wisſchen! zult gij nooit met een bloedend hart tot hulploozen intreeden? zult gij u tegen de oogmerken uwer ſchepping aankanten? —— Laat af! —— Laat af! uwe boosheid den teugel te vieren! Poogt niet te zegevieren over zulke edele neigingen van uwen Geest! —— Die zege zou u te veel kosten; —— ze zou uw duurend ongeluk daar ſtellen! Wee toch den onbarmhartigen, hem zal onbarmhartigheid geſchieden! —— Dan, wat helpt het, u tot verbetering aan te zetten, daar uw jammerlyk gefolterd hart onvatbaar is, voor edele vermaaken, die uit weldoen voortſpruiten! Altoos ontglipt gij het kragtigst betoog, door de eene of andere gezochte uitvlucht. Het ontbreekt u nimmer aan ſchijnre-

Digitized by Google

denen. „ Dan, zegt gij, mis ik in de rechte keuze der voorwerpen; —— ik beſtee daar door mijne giften kwalijk, en dit doet mij ſchroomachtig en bevreesd zijn. Hier weder, heeft men mij de omſtandigheden en jammeren met te veel vergrooting afgemaald; —— en ik heb derhalven verkeerdlijk, en te veel, gedaan. Daar, hebben anderen mijn medelijden gaande gemaakt, en zelfs hunne mildheid onttrokken, —— en langs dien weg, heb ik alleen moeten lasten en draagen. —— Elders, weder, hoor ik hoe men mijne liefdaadigheid misbruikt heeft, en, in plaatze van 'er het nodige en dienſtige gebruik van te maaken, mijne giften door lustige vrolijkheid verteerd en verkwist heeft." Onnozele uitvluchten! —— Wat zegt uw hart u, als gij u zelven afvraagt, of gij met die opgezochte redenen, u, van uwe verpligting kunt ontſlaan? —— Doch, wat noem ik verpligting? —— Gij kent geene banden, —— noch verpligtingen die in de natuur gegrond zijn! —— komt u een arme bedelaar, voor zijne berooide vrouw en kinderen, dien hij niet in ſtaat is noodruft aan te ſchaffen, om hulp, ſchreiend inroepen? —— gij ſtopt uw oor; —— werpt verachtelijke blikken op hem neder; —— en zendt hem ongetroost heenen! En als uw kloppend, ſchoon onderdrukt, geweten tegen u getuigt, dan antwoordt gij, tot ſtilling van dezelve, zeer onbeſchaamd: —— „ de behoefte is zo groot niet; —— de nood is niet zo dringend, als men wel voorwent: —— luiheid en verkwisting zijn oorzaak van de vermagering; —— mijn deel is zo ruim niet, dat ik elken armen die mij aanſpreekt kan bijſtaan; —— ik doe dagelijks zo veel; —— ik heb reeds zo veel gedaan; —— laat anderen ook wat doen:" —— en langs deezen weg ontſlaat gij u van den pligt van Christelijke liefdaadigheid. Of God betuigt, dat hij den blijmoedigen geever lief heeft; —— of kracht van welſpreekendheid u het gebrek uwer medemenſchen afſchildert; 't is te vergeefsch: —— gij ſluit uw onmedogend hart; en uit uwe handen kunnen geene aalmoeſen komen. Vertoont men u eenen van alles beroofden Grysaard; —— ontbloote, en zonder kleederen omzwervende, kinderen; — eene zoogende gebrek lijdende moeder; —— deeze voorwerpen, die bij anderen allen indruk opwekken, treffen u niet: —— gij wendt 'er u gezicht van af, en doet ze, hooploos, hulp van anderen verwachtende, van u vertrekken! Wreede neiging! Onmenschlijk hart! Wie ijst

niet

niet bij zulk een tafreel? —— en echter dit is uw waar afbeeldsel! ——

Zeer juist beschryft dit de Edele Dichteresse *Lannoy*.

Daar is een wreed gedrocht, in 's hemels vloek geboren,
Natuur vermurwde 't nooit; geen vrindschap kon 't bekooren;
't Heeft nimmer naar men zegt een enkle traan geschreid;
't Verraadlyk zelfbelang met gruwlen overladen
Bestuurt alleen zyn daaden.
Dat monster der natuur heet snoode Ondankbaarheid.

Wat verheft zich, bij deeze kenschets, de waardij der Dankbaarheid! Hoe bekoorlijk, hoe streelend is niet de werkzaame verkeering van een dankbaar mensch! van u, zalige ziel, die uit liefde tot uwen Schepper en Zaligmaaker, uw hart openzet, voor de klaagtoonen uwer strijdende natuurgenooten! —— die uwe ziel door medelijden voedt! —— die aandoening en deelneeming aankweekt! die altijd bereid zijt, God en uwe mede Schepzelen liefde te betoonen! die uwen pligt kent, en dien gaarne betracht! Geen laage of laffe vleijerij voor uwen weldoener bekruipt uwe ziel: maar een edele lust, een opgewekte en steeds gaande gehouden begeerte, om hem uwen verschuldigden dank, op de meest voegzaamste wijze, door gepasten eerbied, en tijdige wederdienſten, te betoonen. Uwe verheve Ziel schat de bekoomen weldaaden niet gering; maar waardeert dezelven, in al het belang het welk zij vorderen. Gij zijt met het deel der zegeningen, dat gij geniet, vergenoegd; —— gij roemt de milde goedheid van den Schenker, met een blijmoedig hart; —— gij verheft staag de grootheid van zijne gunst; —— en prent uwen kinderen die zelfde gevoelens in, en hen leerende, na uwen dood, den weldoener van uw persoon en huis, daar voor dankb're hulde toe te brengen. De dankbaarheid schuuwt alle zelfverheffing. De dankb're belijdt gaarne zijne onkunde, geringheid, en onwaardigheid, en bij die belijdenis wordt iedere zegen, elke weldaad, grooter, en ontvangt nieuw voedsel! —— Hij erkent gestadig, dat bij meerder, vrij meerder, erlangt, dan hij verdient: en dit werkt krachtig tegen de afgunst. Alles moet toch uit de bron van God komen; en zou hij het deel van anderen benijden? Hij leeft in gedurig wel te doen: hij vindt zijn grootste lust in anderen te redden, te helpen, en bij te staan. Hij ont-

Digitized by Google

vangt veel, en zou hij dan niet gaarne het Opperwezen daar in zoeken na te volgen, en zijn gebod gehoorzaam te volbrengen? Hij berust in God, vertrouwt op Hem, en eindigt altoos in die Bron van eeuwig geluk.

WAARNEEMING WEGENS EENE GELUKKIG GENEEZEN DOOFHEID. Door FIELITZ, *Heelmeester te Lukau, in de Nederlausnitz* (*).

Eene bejaarde Vrouw verloor, na eene lang aanhoudende derdendaagsche koortse, het gehoor aan beide ooren, welk verlies van gehoor gepaard ging met een beftendig geruisch. —— Na dat deeze Vrouw reeds meer dan drie jaaren lang verfcheiden, zo in- als uitwendige, middelen te vergeefsch had aangewend, befloot ik die van den Jaaren voorgeflaagene Operatie (zie RICHTER, *Chirg. Bibliotheck, 6 B. pag.* 396.) eens te beproeven. —— Ik doorboorde, namentlyk, agter beide ooren de *pars mamillaris oſſis temporum*, door de bovenfte Lamelle, en fpuitte in beide openingen herhaalde reizen lauw water, het welk terftond, melkagtig, zig uit de neusgaten wederom ontlastte. —— Hierop befpeurde de Lyderesfe eene oogenblikkelyke verligting, en vermindering van het geruisch, en het gehoor fcheen eenigzints beter. —— Na dat ik met deeze inſpuiting tweemaal 's daags, geduurende vier dagen, had aangehouden, had de Lyderesfe haar gehoor volkoomen weder, en de gemaakte openingen genazen zeer fchielyk, en van zelve. (De Heer FIELITZ heeft naderhand meermaalen gelegenheid gehad, deeze op zig zelf gemakkelyke Operatie, met het beste gevolg, in het werk te ftellen.)

(*) Zie *Beobachtungen von* FIELITZ.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN PELIKAAN.

(*Volgens den Heer* DE BUFFON.)

De *Pelikaan* draagt in 't Grieksch den naam van Ονοκροταλος of Πελεκανος, in 't Latyn heet dezelve *Onocrotalus*, by de Ouden *Truo*, in 't Hebreeuwsch *Hakik*, in 't Chaldeeuwsch *Catha*, in 't Arabisch *Kuk*, in 't Egyptisch *Begas*,

Digitized by Google

gas, in 't Turksch *Sackagusch*, in 't Spaansch *Groto*, in 't Italiaansch *Agrotto;* te Rome heeft men den ouden Latynschen naam *Truo* behouden; de Engelschen noemen hem *Pelecane*, de Franschen *Pelican*, de Duitschers *Meergans* of *Schneegan*, de Poolen *Bak Cudzortemski*, de Rusſen *Baba*, de Mexicaanen *Atotoll*, de Negers in Guiné *Pokko*, en de Siammers *Noktho*.

Alleraangelegendst en opmerklykst voor den Natuurkenner, is de *Pelikaan*, door de kloekheid van zyne geſtalte, door den grooten zak, dien hy onder den bek draagt, als mede van wegen de fabelagtige vermaardheid zyns naams, in Godsdienſtige zinnebeelden, der onkundige Volken geheiligd. Onder de gedaante deezes Vogels heeft men de Ouderliefde afgebeeld, de borst opbytende, om zyn kwynend Kroost met zyn bloed te voeden; maar deeze Fabel, welke de *Egyptenaars* reeds van den *Gier* vertelden, komt geheel niet te paſſe omtrent den *Pelikaan*, die in overvloed leeft, en aan welken de Natuur, boven andere Vischeetende Vogelen, een grooten zak gegeeven heeft, waar in hy zyn vangst draagt, en een ruimen voorraad met zich voert.

De *Pelikaan* evenaart, of overtreft zelfs, in grootte, de *Zwaan*, en zou de grootſte der Watervogelen weezen, indien de *Albatroſſen* niet zwaarlyviger, en de *Flamingos* veel hooger op de Pooten, waren; de *Pelikaan* heeft dien zeer laag, terwyl zyne Vleugels een vlugt hebben tusſchen de elf en twaalf voeten. Hy kan zich, overzulks, zeer gemaklyk en langen tyd in de lugt ophouden, dryft 'er in met eene verwonderenswaardige ligtheid, en verandert niet van plaats, dan om loodrecht op zyn prooi neder te vallen, die hem niet kan ontkomen: want het geweld van den val, en de wyde uitgeſtrektheid zyner Vleugelen, die de oppervlakte van het water ſlaan en bedekken, doen het ſchuimend als kooken, en bedwelmen den Visch, die het niet weet te ontvlugten; op die wyze vischen de *Pelikaanen*, als zy alleen zyn; maar zich in eene bende by den anderen bevindende, weeten zy hunne Vischvangst op verſcheide wyzen aan te leggen, en gemeenſchaplyk te werk te gaan: zy vormen eene linie, zwemmen zamen, en maaken een grooten kring, welken zy allengskens vernauwen, om 'er den Visch in te ſluiten, en de vangst op hun gemak te verdeelen.

Zy verkiezen den morgen- of den avondſtond, wanneer de Viſchen meest in beweeging zyn, om te viſchen, en de

de plaatzen, waar dezelve overvloedigst gevonden worden. 't Is een vermaaklyk ſchouwſpel te zien, hoe zy door 't water ſnellen, zich daar boven verheffen, en met een ſtyf uitgeſtrekten hals en half gevulden zak nederwerpen, daar na weder in de hoogte ſtygen, en op nieuw met kragt nedervallen, hier mede aanhoudende, tot dat hun geheele zak gevuld is: als dan gaan zy op eenige uitſteekende rotzen eeten, en laaten het genuttigde verteeren, blyvende in ſtille rust tot aan den avond.

My dunkt, dat men zeer wel voordeel zou kunnen doen met dit Inſtinct des *Pelikaans*, die zyn prooi niet terſtond verſlindt, maar ten voorraad oplegt, en dat men 'er, even als van den *Cormoran*, een Visſcher, tot 's menſchen dienst, van zou kunnen maaken; in de reisbeſchryving van PIZARD wordt verzekerd, dat dit den *Chineeſen* gelukt is. LABAT verhaalt desgelyks, dat de Wilden een *Pelikaan* hadden, dien zy 's morgens uitzonden, en 's avonds weder kwam, met den zak vol Visſchen, welken zy hem deeden uitwerpen.

De *Pelikaan* moet een uitmuntend Zwemmer weezen, hy heeft volkomen gevliesde Pooten, vier Vingeren zyn vereenigd door een en het zelfde Vlies: dit Vlies en de Pooten zyn rood of geel, naar den ouderdom des Vogels. Het ſchynt ook, dat hy met den tyd die ſchoone, zagte en als doorſchynende roozekleur krygt, welke aan zyne Pluimadie een glans geeft, die na vernis gelykt.

De Vederen aan den Hals beſtaan uit een kort dons, die van den Nek zyn veel langer, en vormen eene ſoort van kam, of kleinen kuif. De Kop is plat aan de zyden, de Oogen zyn klein, en in twee groote kaale plekken geplaatst; de Staart heeft achttien pennen; de kleuren van den Bek zyn geel en bleekrood, op een graauwen grond, met helder roode ſtreepen op 't midden en na de einden: deeze Bek is van boven plat, als een breed lemmer, met een rand over de langte loopende, en eindigende in een haakigen punt: binnen in dit lemmer, 't welk de Bovenkaak uitmaakt, ziet men vyf groeven, die vyf kanten geeven, welken twee buitenſte ſcherpſnydend zyn; de Onderkaak beſtaat uit twee buigzaame deelen, aan 't einde zaamengevoegd, doch voorts van elkander afgezonderd, laatende een ſpleet tusſchen beide; aan deeze hangt de zak als een Vischkaar. Deeze zak kan meer dan twintig pinten vogts bevatten, en is zo breed en lang, dat een Mensch 'er den arm tot den elleboog in kan ſteeken.

EL-

Digitized by Google

ELLIS verhaalt gezien te hebben, dat iemand 'er het hoofd in ſtak, 't geen ons, egter, niet kan doen gelooven, 't geen SANCTIUS by ALDROVANDUS vermeldt, dat een deezer Vogelen uit de hoogte een Negerkind liet vallen, 't geen hy in den zak hadt weggevoerd.

De *Pelikaan* ſchynt getemd, en, niettegenſtaande zyne zwaarlyvigheid, tot het doen van kunstjes opgebragt te kunnen worden: hy heeft niets woests in zynen aart, en onthoudt zich gaarn by de Menſchen. RZACZYNSKI ſpreekt van een *Pelikaan*, veertig jaaren aan 't Hof van *Beyeren* gehouden, die vermaak ſchiep in gezelſchappen, en op 't hooren van Muzyk ſcheen geſteld te weezen. BELON zag 'er een op 't Eiland *Rhodes*, die gemeenzaam door de Stad wandelde, en CULMANN verhaalt, by GESNER, de bekende Historie van den *Pelikaan*, die den Keizer MAXIMILIAAN volgde, boven het Leger vliegende, wanneer 't zelve in optocht was; zich zomtyds zo hoog verheffende, dat hy zich niet grooter dan een Zwaluw vertoonde, ſchoon zyne vleugels, van 't eene tot het ander einde, vyftien Rhynlandſche voeten haalden.

Verbaazend zou, desniettegenſtaande, die ſterkte van vliegen zyn in een Vogel, vyfentwintig ponden zwaar, als dezelve niet wonderbaar ondersteund werd, door de groote menigte lugts, waar door zyn lichaam zich uitzet, als ook door de ligtheid zyns geheelen maakzels. 't Geraamte van een *Pelikaan* weegt geen anderhalf pond; de beenderen zyn zo dun, dat men 'er door heen ziet, en ALDROVANDUS zegt, dat 'er geen merg in gevonden wordt. Zeker heeft men het in den aart deezer vaste deelen, welke niet dan langzaam verharden, te zoeken, dat de *Pelikaan* zeer lang leeft; in een gevangen ſtaat zelfs leeft hy langer dan meest alle andere Vogels. TURNER gewaagt 'er van een, die 'er vyftig jaaren in doorbragt. Van een groot aantal *Pelikaanen*, in de Menagerie van *Verſailles* gevoed, ſtierf 'er geen in den tyd van twaalf jaaren, geduurende welken tyd, van alle ſoorten, in de Menagerie gehouden, 'er geen was, of daar ſtierf 'er ten minſten een van.

De *Pelikaan*, ſchoon geen volſlaage vreemdeling in die Gewesten, is 'er nogthans zeer zeldzaam; boven al diep landwaards in. Wy hebben in het Kabinet de overblyfzels van twee *Pelikaanen*, de een in *Dauphiné*, de ander op de *Saône*, gedood. GESNER ſchryft van eenen, op het Meir van *Zurich* gevangen, daar voor een onbekenden

Vo-

Vogel gehouden. Hy is niet gemeen in 't Noorder gedeelte van *Duitschland*, ſchoon men ze in grooter getale vindt in de Zuidlyke Landſtreeken, door den *Donau* beſpoeld. Dit verblyf op den *Donau* is eene oude hebbelykheid deezer Vogelen: want ARISTOTELES, de *Pelikaanen* rangſchikkende onder die Vogelen, welken by benden leeven, zegt, dat zy van de Rivier *Strymon* vliegen, en elkander, by het overtrekken van het gebergte, wagten, te gader nederſtryken, en aan den *Donau* nestelen. Deeze Rivier en de *Strymon* ſchynen, derhalven, de grenspaalen der Landen, waar in zy by benden, van 't Noorden na het Zuiden, vliegen, in ons Werelddeel. PLINIUS heeft den weg, dien zy neemen, niet wel gekend, als hy ze uit de noordlykſte gedeelten van *Gaule* laat komen; want ze zyn daar vreemd, en nog vreemder in *Zweeden*, en hooger Noordwaards gelegene Landen; althans, indien wy dit mogen opmaaken, uit het ſtilzwygen der Noordſche Vogelbeſchryveren, LINNÆUS, MULLER en BRUNNICH: want het geen OLAUS MAGNUS 'er van zegt, is niets meer dan een kwaalyk zamengeraapte opzameling, van 't geen de Ouden over den *Onocrotalus* geſchreeven hebben, zonder één bewys by te brengen, 't geen de overtocht, of het verblyf deezer Vogels, in de Noordſche Gewesten, ſtaaft. In *Engeland* ſchynt de *Pelikaan* ook niet voor te komen: dewyl de Schryvers der *Zoologia Brittannica* denzelven niet tellen onder de *Britſche* Vogelen. CHARLETON tekent op, dat men, ten zynen tyde, in het Park van *Windſor*, *Pelikaanen* zag, uit *Rusland* gezonden. Zy worden, met de daad, ja dikwyls, gevonden op de Meiren van *Rood Rusland*, van *Lithauwen*, en zelfs in *Volhinie*, *Podolie* en *Pokutie*, volgens RZACZYNSKI; doch niet in de noordlykſte gedeelten van *Moscovie*, gelyk ELLIS wil. —— Over 't algemeen ſchynen deeze Vogels meer eigen aan heete, dan aan koude, Lugtſtreeken. In Juny, des Jaars 1773, doodde men een zeer grooten, die vyfentwintig ponden zwaar was, op het Eiland *Majorca*, by de Baay van *Alcudia*; alle jaaren verſchynen de *Pelikaanen* geregeld op de Meiren van *Mantua* en *Orbitello*; wy zien, daarenboven; uit een plaats by MARTIALIS, dat de *Pelikaanen* gemeen waren omſtreeks *Ravenna*. Men vindt ze ook in *Klein Aſie*, in *Griekenland*, op veele plaatzen in de *Middellandſche Zee*, en van den *Propontis*. BELON heeft, op Zee zynde, derzelver overtocht, tuſſchen *Rhodes* en *Alexandrie*, waargenomen; zy vloogen

gen by benden, van het Noorden na het Zuiden, den koers ſtellende na *Egypte*. Die zelfde Waarneemer mogt ten tweedemaale die vertooning aanſchouwen, op de grenzen van *Arabie* en *Paleſtina*. Eindelyk, de Reisbeſchryvers verhaalen ons, dat de Meiren van *Judea* en van *Egypte*, de boorden van den *Nyl*, in den Winter, en die van den *Strymon*, in den Zomer, van de hoogte der bergen beſchouwd, zich wit vertoonen, door de menigte van *Pelikaanen*, die dezelve als bedekken.

De getuigenisſen van verſcheide Zeevaarenden by elkander verzamelende, ontdekken wy, dat de *Pelikaanen* zich in alle Zuidlyke Deelen van ons Vaste Land onthouden, en met weinig verſchillendheden, en, in veel grooter getal, in die der Nieuwe Wereld. Zeer gemeen zyn ze in *Africa*, op de boorden van de Rivier *Senegal* en de *Gambre*, waar de *Negers* den *Pelikaan Pokko* noemen; de groote landtong, die den mond van de eerstgemelde deezer Rivieren ſluit, is 'er mede vervuld; men treft ze desgelyks aan te *Loange*, en op de Kusten van *Angola*, van *Sierra de Leona*, en van *Guiné;* in de Baai van *Saldana* zyn ze vermengd onder de menigte van Vogelen, die lugt en zee in die ſtreek ſchynen te vervullen. Zy komen voor te *Madagascar*, te *Siam*, in *China*, op de Eilanden van *Souda* en de *Philippynſche*, boven al aan de Visſcheryen van het groote Meir van *Manille*. Zomtyds ontmoet men ze op zee; eindelyk heeft men ze gezien in de verre afgelegene oorden van den *Indiſchen Oceaan*, als in *Nieuw Holland*, waar Capitein COOK verhaalt, dat ze zeer groot zyn.

In *America* heeft men de *Pelikaanen* ontdekt, van de *Antilles* en het Vaste Land, de Landengte van *Panama* en *Campeche* Baai, tot *Louiſiane*, en Landen, grenzende aan *Hudſons* Baai. Ook zag men ze op de Eilanden en onbewoonde Zeeboezems, naby *St. Domingo;* en veel menigvuldiger op de kleine Eilanden, met het ſchoonſte groen bedekt, niet verre van *Guadeloupe*, en welke onderſcheide ſoorten van Vogelen onder elkander ſchynen verdeeld te hebben, om hun ten verblyfplaatze te dienen: een deezer Eilanden draagt zelfs, naar de *Pelikaanen*, den naam van *l'Isle aux grands goſiers*. Zy vermeerderen ook de Vogelbende, die het *Vogel-Eiland* bewoonen; de zeer Vischryke *Sambaalſche* Kust trekt ze in grooten getale, en op die van *Panama* ziet men ze veelvuldig, aazende op de Sardynen; eindelyk, alle de oevers en inhammen, daaromſtreeks, zyn in zulk een menigte met die Vogelen bedekt, dat men ze

by

by Canoes vol vangt, en het vet ſmelt, om 't zelve als olie te gebruiken.

De *Pelikaan* vischt zo wel in zoet- als in zeewater, en heeft men zich, derhalven, niet te verwonderen, dat hy aan groote Rivieren gezien wordt; doch 't is vreemd, dat hy niet alleen laage en vogtige plaatzen, door de groote Rivieren bevogtigd, bewoont, maar ook de droogſte ſtreeken, als *Arabie* en *Perſie*, waar hy bekend is onder den naam van *Iacab*, zo veel betekenende als *Waterdraager*. Men heeft waargenomen, dat, daar hy zyn nest moet verwyderen, op een verren afſtand, van de wateren door de *Caravaanen* dikwyls bezogt, hy het verſch water in zyn zak, voor zyne jongen, van zeer verre aanvoert. De goede *Muzelmannen* zeggen, dat GOD deezen Vogel belast heeft, in de woestyne te woonen, om te voorzien in de behoeften der Bedevaardgangeren, die na *Mekka* trekken, gelyk hy eertyds de Ravens zondt, die ELIAS in de woestyne voedden. De *Egyptenaars*, oogende op de wyze, hoe deeze groote Vogel het water in zyn zak draagt, hebben hem den *Kameel der Rivieren* geheeten.

Voor 't overige, hebbe men den *Pelikaan van Barbaryen*, van welken SHAW ſpreekt, niet te verwarren met den waaren *Pellkaan:* dewyl deeze Reiziger zegt, dat hy niet grooter is dan een *Kievit;* en die zelfde behoedzaamheid te gebruiken omtrent den *Pelikaan*, door KOLBE vermeld, die geen ander is dan de *Lepelaar*. PIGAFETTA, naa zeer wel den *Pelikaan*, op de Kust van *Angola*, gekend te hebben, bedriegt zich, wanneer hy dien naam geeft aan een Vogel van *Loango*, met lange Pooten, als een Reiger; wy twyfelen ook wel zeer, of de *Alcatraz*, dien eenige Reizigers zeggen, in volle zee, tuſſchen *Africa* en *America* ontdekt te hebben, onze *Pelikaan* is; ſchoon de *Spanjaarden*, op de *Philippynſche Eilanden* en te *Mexico*, 'er den naam van *Alcatraz* aan geeven, met welken zy gewoon zyn den *Pelikaan* te benoemen: want de *Pelikaan* verwydert zich weinig van de Kusten, en als men dien Vogel op zee ontmoet, kan men van de nabyheid des Lands verzekerd weezen.

Van de twee Naamen, *Pelikaan* en *Onocrotalus*, door de Ouden aan deezen Vogel gegeeven, ſlaat de eerſte op zyn vreemde Stem, welke men by het balken van een *Ezel* vergelykt. KLEIN verbeeldde zich, dat de *Pelikaan* dat geluid ſlaat, den hals in 't water geſtooken hebbende: doch hy ſchynt die ontleend te hebben van den *Roerdomp;*

want

want de *Pelikaan* laat zyn rauwe ſtem verre buiten het water hooren, en ſlaat in de ruime lugt een fris geluid. ELIANUS beſchryft en kenmerkt den *Pelikaan* zeer wel onder den naam van *Cela*, in 't Grieksch een opgezetten gorgel betekenende; doch het is niet wel te raaden, waarom hy dien voor een Vogel uit de *Indiën* opgeeft: dewyl hy zich thans, en toen ook, in *Griekenland* bevindt.

De naam *Pelikaan* heeft gelegenheid gegeeven tot een misſlag der Overzetteren van ARISTOTELES, en zelfs van CICERO en PLINIUS; men heeft *Pelikaan* overgezet door *Plate*, waar door men den *Pelikaan* en *Lepelaar* verwarde. En ARISTOTELES zelve, verklaarende van den *Pelikaan*, dat hy kleine ſchulpjes inzwelgt, en half verteerd weder uitwerpt, om 'er de ſchaale van af te ſcheiden, ſchryft hem een bedryf toe, dat beter aan den *Lepelaar* voegt: want de zak van den *Pelikaan* is geen Maag, waar in de ſpysverteering begint; en is het zeer oneigen, dat PLINIUS de wyze, waar op de *Onocrotalus* de ſpyze neemt en herneemt, vergelykt by het herkauwen der Dieren. „ In den *Pelikaan*, ſchryft de Heer PERRAULT zeer wel," „ is niets, of het komt overeen met het geen men „ by andere Vogelen aantreft; alle hebben zy een krop, „ waar in zy de ſpyze verzamelen: de *Pelikaan* heeft „ denzelven buiten en onder den Bek, in ſtede van bin„ nen en onder den Slokdarm; doch deeze buitenwaards „ hangende Krop heeft de ſpysverteerende warmte niet „ van die der andere Vogelen, en de *Pelikaan* brengt de „ Visch vetsch in dien zak aan zyne Jongen; hy doet „ niets meer dan dien zak aan zyn borst drukken, en 't „ is deeze zeer natuurlyke werkzaamheid, welke aanlei„ ding gegeeven kan hebben, tot de algemeen verſpreidde „ fabel, dat de *Pelikaan* de borst opent, om zyne Jon„ gen met zyn eigen bloed te voeden."

Het Nest der *Pelikaanen* vindt men doorgaans aan den waterkant; zy leggen de eyeren op den vlakken grond; en het is door mistasting en het verwarren van den *Pelikaan* met den *Lepelaar*, dat SALERNE hem in 't Geboomte doet nestelen. 't Is waar, dat hy, niettegenſtaande zyne zwaarte en breed gepalmde Pooten, op 't Geboomte toeft, en deeze gewoonte, welke ons min verwonderd heeft in de *Pelikaanen* van *America*, dewyl veele Watervogels in dat werelddeel roesten, vindt men ook by de *Pelikaanen* van *Africa*, en in andere oorden van ons Vaste Land.

Digitized by Google

Voor 't overige verſlindt deeze Vogel, die zo vraatagtig als vernielend is, in éene vangst zo veel Visch, als 'er noodig zou weezen tot een maaltyd voor zes menſchen. Gemaklyk ſlingert hy een Visch, van zeven of acht ponden, binnen; men verzekert dat hy ook Ratten eet, en andere kleine Dieren. Pison verhaalt gezien te hebben, dat een *Pelikaan* een kleine Kat leevend inſlokte, deeze Pelikaan was zo tam, dat hy op de markt kwam, waar de Vischverkoopers zich repten om zyn zak toe te binden, dewyl hy anders zeer behendig hun den visch afſtal.

De *Pelikaan* ſnapt een visch, hem voorgeworpen, op. De zak, waar in hy zyn vangst opzamelt, beſtaat uit twee vliezen, het binnenſte is een vervolg van het bekleedzel des Slokdarms, het buitenſte een verlanging van de huid aan den hals: de rimpels, in welke de zak zich kreukt, dienen om dezelve te verkleinen, daar hy, ledig zynde, ſlap haugt. Men gebruikt deeze zakken der *Pelikaanen*, even als Blaazen, om 'er Rooktabak in te doen; op onze *Franſche* Eilanden noemt men ze *Blagues* of *Blades*, naar 't *Engelſche* woord *Blader*, 't welk een Blaas beteken. Men wil dat deeze zakken, wel bereid, veel fraaijer en zagter zyn dan Schaapevelletjes. Eenige Zeevarende lieden draagen 'er Mutzen van: de *Siammers* weeten 'er ſnaaren tot ſpeeltuigen van te vervaardigen; en de Visſchers op den *Nyl* bedienen zich van deezen zak, nog aan het Onderkaakbeen vast zittende, tot hoosvaren in hunne ſchuiten, of ook om 'er water in te bewaaren: want deeze zak zygt niet door, en bederft niet door in 't water te blyven.

't Schynt dat de Natuur een zonderling voorbehoedzel gebruikt heeft, ten einde de *Pelikaan* niet verſlikke, wanneer hy, om zyn Prooi te vangen, zyn zak geheel aan 't water openſtelt; de Longpyp als dan de wervelen van den Hals verlengende, ſtrekt zich voorſiit, en veroorzaakt, onder dien zak komende, eene zeer merkbaare opzwelling; ten zelfden tyde ſluiten twee ſpieren den Slokdarm, die alle inkomen van 't water weeren. —— Zeer diep in dien zak is een Tong verborgen, zo kort, dat men geloofd heeft dat de Pelikaan de Tong geheel derfde: de Neusgaten zyn ook bykans onzigtbaar, en geplaatst aan den wortel van den Bek.

Zeer gewigtig is eene waarneeming van den Heer mery en Vader tachard, over de Lugt, verſpreid onder de huid van 't geheele Lichaam des *Pelikaans*; men mag zelfs zeg-

zeggen, dat deeze waarneeming een algemeen ſtuk beheist, zich op eene meer byzondere wyze ontdekkende in den *Pelikaan*, doch 't welk men in alle Vogelen kan aantreffen, 't geen de Heer LORY, een beroemd en geleerd Geneesheer te *Parys*, beweezen heeft, door het aantoonen van de gemeenſchap der Lugt tot in de beenderen en de ſchagten der Vogelvederen. In den Pelikaan gaat de Lugt uit de borst zydwaards af, en over, in de blaasjes van een celagtig dik en gerimpeld vlies, 't welk de ſpieren bedekt en over 't geheele Lichaam loopt, onder het vlies waar in de vederen geplaatst zyn; deeze blaasjes zyn 'er dermaate mede opgevuld, dat men, het lichaam des Pelikaans drukkende, een menigte lugts aan alle kanten, van onder de vingeren ziet ontſnappen. 't Is by de uitademing, dat de Lugt, in de borst zamen gedrukt, deezen weg neemt, en zich in alle de blaasjes van het celagtig weefzel verſpreidt; men kan zelfs, door in de Lugtpyp te blaazen, deezen omloop der Lugt zigtbaar maaken. Hier door laat het zich gemaklyk begrypen, hoe de *Pelikaan*, op die wyze, zyne uitgebreidheid kan vergrooten, zonder meerder zwaarte te krygen, hoe zeer de vlugt deezes grooten Vogels daar door in gemaklykheid moet toeneemen (*).

Wyders hadt MOSES het eeten van 't vleesch der *Pelikaanen*, als onrein, den *Joden* niet te verbieden als eene anders lekkere ſpyze; in dit opzigt verbood het zich zelven door een ſlegten ſmaak, den ſtank en het oliagtig vet: niet te min hebben eenige Reizigers 't zelve niet geheel oneetbaar gevonden.

(*) De Hoogleeraar P. CAMPER heeft, over deeze *Lugtbevattende Hoofdeelen*, eene Verhandeling, den 2 Maart 1771, ingeleverd by het *Bataafsch Genootſchap*, in het eerſte Deel van deszelfs Verhandelingen te vinden. Wy hebben, in ons *Mengelwerk der Hedend. Vaderl. Letteroefeningen*, III. Deel, bl. 421, medegedeeld een *Verhaal van zommige Lugthoudende Hoofdeelen in Vogels, welke met de Longen gemeenſchap hebben, en geplaatst zyn beide tuſſchen 't vleesch, en in de holle beenderen, van deeze Dieren, den 27 Feb.* 1774 te Londen in de Koninglyke Societeit door JOHN HUNTER ingeleverd; welke beide, t. a. opzigte van deeze byzonderheid in de Vogelen, verdienen geleezen te worden.

PROEVE OVER DE ALGEMEENE ZWAARTE DER LICHAMEN IN 'T GEHEEL-AL.

DOOR

P. VAN AKEN,

A. L. M. Phil. Doctor te Leyden.

De reden, waarom de beroemde *Aristoteles* de *lichtheid*, als een ſtellige eigenſchap, den lichamen heeft toegeeigend, valt niet moeijelyk, om na te vorſen: gewaarwordingen, niet wel onderzocht, en begrepen van lichamen, die in het water, of in de lucht, van beneden naar boven, opſtygen, gaven daar toe eene gereede aanleiding: het vuur, de dampen in de lucht, een lat met de hand onder het water gehouden, en los gelaten, ziet men na boven ſtygen. Dan, hoe verkeerd uit ſoortgelyke verſchynſelen eene ſtellige eigenſchap is opgemaakt, die, wel beſchouwd, niet in wezen is, is door de Proefondervindlyke Wysgeeren, al overlang, ontegenzeggelyk bewezen; na dat het leer-ſtuk der *Specifique* of ſoortelyke zwaarte door bondige bewysredenen is geſtaafd geworden. Ons oogmerk is niet deze verſchynſelen op te losſen, dewyl de reden daar van aan een ieder die maar een weinig in de Natuur-kunde bedreven is, hedendaags overbekend zyn, en dit des lichtelyk zoude verveelen. Liever zullen we ons onderzoek tot de zwaarte bepalen, en aantoonen, dat die algemeen, en in alle lichamen, hoe genaamd, te vinden is: waaruit dan van zelve de ongegrondheid der gedachten van *Aristoteles* zal moeten volgen; en dat de lichtheid geene ſtellige eigenſchap kan zyn, maar niets anders is, dan eene zuivere betrekking van het eene lichaam tot het ander.

Om dit richtelyk voor te ſtellen, zullen we de lichamen in aardſche en hemelſche verdeelen, en aantoonen, dat de *zwaarte*, of kracht, waar door zy, in de open lucht geſteld, langs eene loodlynige lyn naar den gezichteinder, of na het onderlinge middel punct neigen, allen zonder de minſte uitzondering eigen is.

Wat de aardſche lichamen aanbelangt, die alle, harde zoo wel als vloeibare, de groote zoo wel als de kleinſte, zyn

zyn met deze eigenschap bedeeld; en zyn begaafd met zekere kracht, of neiging, om na den gezicht-einder, of na het middel-punct der aarde, te hellen. Sommige zonderen hier wel uit eenige vloei-stoffen, welke zy eene zoogenaamde lichtheid toeschryven: als daar is de *Æther* of de fyne lucht, het vuur, en de *Aër virgineus* of zuivere lucht. Doch, de zaak wel ingezien zynde, zyn het begrippen, die, uit mis-verstand der natuur-wetten oorspronkelyk, op vooronderstellingen rusten, die een Proefondervindelyke Wysgeer geen waar begrip van zekere waarheden kunnen opleveren. De aanwezenheid van een *Æther*, of zoogenaamde fyne lucht, is onzeker; zy word gemaakshalve vooronderstelt, om in de Natuurkunde verschynselen op te losen, die uit eene geheel andere bron haren oorsprong ontleenen, en niet beantwoorden aan de manieren, op welke zy voorkomen. Onnodig derhalven is het, zoo lang zy in de hoedanigheid van *vooronderstelling* voorkomt, dat men zich met dezelve bekreune.

Het *vuur* dringt door, en deszelfs deelen blyven in menigte hangen tusschen de poren van grote lichamen: by aldien het zwaar is, zal het om die reden de zwaarte der lichamen, binnen welke het is doorgedrongen, merkelyk moeten vermeerderen. Dit strookt volkomen met de ondervinding; ten dien einde heeft men enkel te letten op de proefneeming van den Heer *du Clos* met het zuiverste zonne-licht, het welk met geene aardsche deelen vermengd is; hy nam een pond *Regulus* van Spiesglas; nadat het tot een fyn poeder gestampt was, deed hy het in een verglaasde pot, en, die in het brand-punct eenes brandspiegels houdende, rees daaruit een dikke witte rook op; na verloop van een uur, was het als tot asse verbrand, en een-zestiende deel van zyn vorig gewicht zwaarder geworden. Soortgelyke proeven als die van den Heer *du Clos*, door den Heer *Hamel*, *Homberg* en andere in verscheide myn-stoffen genomen, bevestigen dit eenparig *; en wyzen aan derzelver schynbare lichtheid door bovenwaards op te vliegen, volgens de regelen der opzichtelyke zwaarte van lichamen, of vloei-stoffen, waar in, of waar ontrent, zy zich bevinden.

Daar is ook geen twyfel aan de zwaarte der zuivere lucht, of, gelyk men het noemt *Aër virgineus*. Genomen proefnemingen verzekeren die eenparig, en, om de oorzaak daar

* Muschenbr. *Beg. der Nat.* cap. 20. p. 639. ed. 1739.

daar van niet toe te schryven aan de daar in hangende dampen, zo heeft men die door een toestel, voorzien van droge potasch en wynsteen zout, daar uit getrokken; wanneer zy hare zwaarte behouden heeft. De dampen daarenboven, en wolken, niet zwaar zynde, zouden nimmer in de lucht kunnen blyven hangen, maar oogenblikkelyk moeten ter neder storten, by aldien zy geene *Specifique* zwaarte konnen uitmaken.

Dewyl dan alle lichamen op de oppervlakte van den aardbodem met eene zwaarte-kracht begaafd zyn, en dit beginsel aan alle dus eigen is, dat het altoos een en het zelve zy, geene vermindering, of verslapping, onderhevig; zo mag men, volgens den regel door den groten *Newton* voorgeschreven „ de hoedanigheden der lichamen, „ die niet verminderen of verslappen kunnen, en, die in „ alle lichamen, waar in men proeven kan neemen, „ zich bevinden, kunnen voor algemeene hoedanigheden „ gehouden worden," gerust besluiten, dat dit beginsel ook plaats heeft in lichamen, die in de ingewanden der aarde zyn verborgen, op welke tot nog toe geene proeven zyn genomen.

Om nu het bewys van dit algemeene beginsel der zwaarte-krachi volledig te maken, en aan te toonen, dat het een eigenschap is, die aan alle lichamen, welke zich in het geheel-al bevinden, eigen is, is het nodig, dat we met ons onderzoek tot de hemelsche overgaan. En, dewyl er tweederlei soorten van hemelsche lichamen zyn, die *Dwaal-Starren*, en *Vaste-Starren* genoemd worden, zullen we eerst de zwaarte-kracht in de dwaal-starren aantoonen; en daar na bewyzen, dat zy van dergelyken aan de vaste Starren eigen is.

Ten dien einde moet men de bepaling in 't oog houden, die we van de *zwaarte-kracht* gegeven hebben; te weeten, dat zy eene neiging is, waar door de lichamen na den gezicht-einder, of het onderlinge middel-punct van andere lichamen, neigen. Men noemt dwaal-Starren zulke lichamen, die rondsom de Son in geregelde kromme lynen bewogen worden: men verdeelt ze in omloopers, en eerste Starren. Dat de dwaal-Starren lichamen zyn, blykt duidelyk uit de schaduw, die zy van zich werpen; als mede uit de vlekken, die zich op haar oppervlakte vertoonen: en zo besluit men ook dat de Son een lichaam is, uit de vlekken op hare oppervlakte. De Starrekundige waarnemingen toonen duidelyk aan, dat de-

Digitized by Google

ne lichamen rondsom de Son bewogen worden: by aldien er nu twee lichamen gegeven worden, welkers één bewogen werd rondsom het ander, dan neemt men altoos waar, dat één dezer lichamen geſtadig tracht af te wyken van het middel-punct, rondsom 't welk het bewogen werd; deze kracht noemt men een *middel-punct vlie-de kracht:* terwyl nu dat lichaam van zyn middel-punct afwykt, is er wederom eene andere kracht, waar door dat zelfde lichaam zyn vorig verlies tracht te herſtellen, en na zyn middel-punct helt, welke eene *middel-punct trek-kende kracht* genaamt word, die, volgens de bepaling, welke wy van de zwaarte gegeven hebben, van dezelfde waardy is, als de zwaarte-kracht: het welk om die reden tot een algemeen bewys voor de ingeſchapen zwaarte-kracht der planeten, en hare omloopers, kan verſtrekken.

Doch, om dit wat onderſcheidelyker aan te toonen, moet men op den volgenden Starrekundigen Stel-regel letten: * „Byaldien de vierkanten der kring-tyden tot „elkander zyn, als de teerlingen der afſtanden, dan zul„len de middel-punct krachten in eene omgekeerde re„den zyn der vierkanten harer afſtanden." Dit beſchou-wend voorſtel is door de Wysgeeren als waarachtig bewe-zen, zelfs in geval de lichamen onderling van eene onge-lyke groote zyn. By aldien men derhalve aantoone, dat de vierkanten der kring-tyden der dwaal-ſterren zich op deze wys onder den ander bevinden, is de zaak zonder de minſte twyfel bewezen: de middel afſtand van *Mercu-rius* van de Son is = 387: in den tyd van 87-dag; 23 uur: 15′, 53″ draait hy rondsom de Son; de midden af-ſtand van *Venus* van de Son is = 723: haar kring-tyd is van 224 dag: 16 uur. 49, 24′: By aldien men nu de vier-kanten der kring-tyden neeme, en de teerlingen des af-ſtands van de Son, zullen de vierkanten zich evenredig † bevinden; en gevolgelyk ſtaan de centraale krachten der planeten in eene omgekeerde reden der vierkanten harer afſtanden: dit zyn gevolgen, die uit de regelen der zwaar-te-kracht volgen; waarom zy om die reden aan deze hemellichten moet eigen zyn.

Daarenboven, 'er kan geene beweging zyn in de weder-keerige kromme lynen, ten zy de bewogen lichamen ge-ſtadig naar het beweegpunct gedreven worden; dat is ten

* MUSSCH. *Elemes Phyſ.* cap. 14. p. 123.

† KEILII, *Introd. ad veram Phyſ. Aſtron.* Lect. XXVI. p. 269.

Digitized by Google

ten zy ze zwaar zyn. Want alle lichamen, die rondsom andere bewogen worden, trachten in die zelfde rechte lyn, waar in zy bewogen worden, geſtadig voort te gaan; derhalven, by aldien 'er geene kracht ware, waar door het lichaam in zynen loop-kring nederwaards gedreven wierd, zou ſe het in een rechte, en niet in eene kromme, lyn bewogen worden. Maar alle planeten, de omloopers niet uitgezonderd, worden in ecliptiſche en paraboliſche kringen bewogen, derhalven moeten zy, door dusdanig eene kracht, in haare wandelkringen gehouden worden. Deze kracht nu is, volgens onze bepaling, de zwaarte-kracht, derhalven verſchaft dit een algemeen bewys, dat zy aan alle planeten moet eigen zyn. De geringe beweging, die irregulier in de Son beſpeurd word, wyst dit ook duidelyk aan; want, dewyl alle planeten om de Son bewogen worden, en hare kring-tyden ongelyk zyn, hebben ze geſtadig eene verſchillende betrekking tot de Son, en trekken hem dus ook op eene verſchillende wyze. Men ſla daar benevens het oog op den te ruchgang der *Æquinoctia*, welke de beroemde *Newton* uit de regelen van zwaarte en beweging, veroorzaakt door de *Spheroïde* gedaante der aarde, zeer fraai en bondig heeft afgeleid.

By aldien men by dit alles de waarnemingen der Starrekundigen voege, moet dit bewys voor de zwaarte der hemelſche lichamen ontegenzeggelyk worden. *Saturnus*, volgens nauwkeurige waarnemingen, verandert zynen weg in zynen loop-kring, wanneer hy *Jupiter*, den grootſten der planeten, begint te naderen. Volgens de waarnemingen van den beroemden *Flamſtedius* word de beweging der omloopers van *Jupiter* door de zwaarte van *Saturnus* ſomtyds van haar ſtreek gebracht. Dewyl nu deze waarnemingen zeker zyn, kan men zonder twyfel ſtellen, dat de eerſte zoo wel, als de tweede, ſoort der planeten hare zwaarte hebben, waar door zy op den ander werken.

Daarenboven levert de Maan, die naby zynde Satelliet der Aarde, doorſlaande blyken van deze waarheid op. Het is toch een algemeene Stel-regel der Wysgeeren, *daar eene werking is, vind men eene wederwerking.* De aardbodem, deels uit harde lichamen, deels uit vloei-ſtoffen beſtaande, word van de Maan, in hare verſchillende ſtanden, meer of min gedrukt: de vloei-ſtoffen, voor deze perſing het aldervatbaarst, toonen de zichtbaarſte uitwerkſelen dezer perſing; zy worden door hare wederwerking naar boven opgeheven; waar door zy, op eene te-

gen-

Digitized by Google

genovergestelde wyze, op het een of ander deel der Aarde, de Eb en Vloet veroorzaken. —— Deze beweging der Maan is daar en boven aan veele ongeregeldheden onderhevig. Haar *Apogæum* is zeer ongelykmatig: wanneer zy in hare *Syzigien* is, gaat zy met de Son voorwaards: in hare *Quadraturen* treed zy te ruch; en deze te ruchtred, en voortgang, is mede niet altoos dezelfde: wanneer zy in hare *Quadraturen* is, gaat zy langzaam voort, somtyds ook wel te ruch, doch, in hare *Syzigien* zynde, is hare voortgang snelder. Dezelfde ongestadigheid is de lyn der *nodi* onderworpen: in de *Syzigien* heeft ze eene volmaakte rust; in hare *Quadraturen*, met opzicht op de Son, beweegt zy zich zeer snel voorwaards. En alle deze verschynselen moeten, gelyk de beroemde *Newton* bondig bewezen heeft, uit de regelen der zwaarte volgen.

Om nu ook nog iets van de Cometen, die tot de *classis* der dwaal-starren kunnen gebracht worden, te zeggen, zo moet men vooraf aanmerken, dat zy, voor ons gezicht, in den omtrek van een zeer groten cirkel bewogen worden. Dit blykt daar uit, om dat haar gewoone loop in een vlak beschouwd word, het welk door het oog gaat van den Waarnemer, of liever door de Son. Niet te min zyn 'er sommige Cometen, die hier eenige uitzondering hebben: het welk echter alleenlyk van de gesteltenis des aardbodems schynt af te hangen, en uit hare beweging zynen oorspronk neemt: want, byaldien de Cometen uit de Son wierden waargenomen, zouden zy dien groten cirkel zeer net vertoonen te beschryven. Dan, offchoon dit voor het oog dus voorkome, bewegen zy zich nochtans niet in cirkels, maar in eene zeer uitmiddelpuntige *Elliptische* lyn, welker eene *focus* de Son beslaat; zoo dat er de grootste evenredigheid tusschen de kleiner en groter *axis* plaats heeft: dewyl nu deze *Ellipsen* dermate uitmiddelpuntig zyn, kan men licht begrypen, wanneer die twee *foci* te samen loopen, dat zy in eenen cirkel moeten veranderen; en, in het oneindige van den ander verwyderd wordende, zullen zy de gedaante van een *Parabool* moeten aanneemen; waarom de beroemde *Halley*, op deze vooronderstelling, hare beweging heeft berekend; en deze zyne uitrekening is bevonden al zeer nauwkeurig met de waarheid over een te komen. Dewyl zy dan door dezelfde oorzaken, gelyk de planeten, bewogen worden, zo zullen dezelfde natuurlyke oorzaken hier ook moeten plaats hebben; te weeten de zwaarte-kracht, waar door zy op

Digitized by Google

de Son, en de Son op de Cometen, werken; het welk de wydberoemde *'s Gravesande* onbetwistbaar heeft aangetoond in zyn derde *Scholium*, over de beweging in een *Elips*.

Wat nu eindelyk de *vaste Starren* aanbelangt; of deze de algemeene zwaarte onderhevig zyn, zal blyken, wanneer wy onderzoeken; *eerst*, of zy lichamen zyn, en *dan*, by aldien ze lichamen zyn, aantoonen, dat zy op den ander werken, of het welk op het zelfde uitkomt, dat zy zwaar zyn.

1. Zy worden *vaste Starren* genaamd, om dat zy, oogenschynelyk, met betrekking op den ander dezelfde plaats behouden. Verbazend groot is hare afstand van de aarde: want, ofschoon de afstand der Son van de aarde uitnemend groot is, zoo dat de aarde, uit de Son beschouwd, als een enkel punct zoude voorkomen; byaldien men echter dezen afstand wilde vergelyken met dien der vaste Starren, is dezelve zoo gering, dat, byaldien de Jaarlykfche omloop-kring der aarde uit de vaste Starren beschouwd wierd, die niet groter dan een enkel stip zou toeschynen. Volgens de nieuwste waarnemingen van den groten Starrekundigen *Bradley*, is de hoek van de Jaarlykfche *Paralaxis* niet groter, dan één Seconde: waarom, de rekening opgemaakt zynde, men ondervinden zal, dat de vaste Starren op zyn alderminst tienmaal millioenen verder van ons afzyn, dan de Son. Het is uit dien hoofde ten eenemaal onwaarschynelyk, dat zy in dezen haren verbazenden afstand een weeromgekaatst licht tot ons zouden brengen; dewyl dit door hare ylheid niet zoude kunnen gezien worden; daar zy nochtans glansryk schitteren. Het weeromgekaatste maen-licht, ons zoo naby, is zeer yl, want, volgens sommige proeven van den Heer *Bouguer*, is deszelfs kracht tot die der Son: 1,300000. De vaste Starren moeten derhalven lichamen zyn, vatbaar om vuur in eene groote menigte by een te houden, en machtig, om het gestadig uit te werpen; dewyl de vuur-deelen, zeer snel van beweging zyndt, byaldien zy door geene lichamen bedwongen worden, voor eene beftendige flikkering onvatbaar, zich zeer snel verspreiden zouden.

2. Dewyl het dan uit de manier harer vertooning, gevoegd by haren verbazenden afstand, ten volle blykt, dat zy lichamen zyn, moeten zy dezelfde eigenschappen hebben, die zich in alle andere lichamen bevinden; namelyk het

het beginsel van eene inwendige zwaarte-kracht, waar door zy in dezelfde gesteltenis gehouden worden; dewyl het niet wel anders mogelyk is, dat zy in die onmeetbare tusschenwydte, met betrekking tot den ander, onveranderlyk zouden blyven. Haar voorraad van vuur-deelen moet verbazend groot zyn; dewyl zy zoo veele eeuwen na den ander, een licht, zoo sterk schitterende, bestendig tot ons oog kunnen brengen; gevolgelyk Sonnen, soortgelyke aan die, welke zich in het Sonne-stelsel, waarin wy ons bevinden, zich vertoont. Het heeft derhalven grond, en veele beroemde Starrekundigen heeft het aanleiding gegeven, om te gissen, dat zy alle door planeten omringd zyn, en Sonne-stelsels uitmaken, gelykvoortig aan de onze. Te meer, dewyl Starrekundige waarnemingen van het opkomen, en verdwynen, der Starren, van Starren, die zich op verschillende tyden, onder eene verschillende grootte, zich vertoonden, deze gegronde gissingen schynen te begunstigen. Dus ontdekte *Keplerus* in 't jaar 1600 en het navolgende, eene nieuwe Star op de borst der Zwaan, welke veele Jaren dezelfde plaats behield; daar na vertoonde zy zich aan *Hevelius*, als een Star van de derde grootte; zy verdween in 't Jaar 1660, en verschool zich tot het Jaar 1666, tot dat zy, in de maand van September, door *Hevelius* wederom ontdekt wierd, en hy haar zag als een Star van de zesde grootte, en wel op dezelfde plaats, alwaar zy geweest was van 't jaar 1661 tot op het Jaar 1662. Dusdanig was ook de Star, die zich op den hals van den Walvisch vertoonde; deze verschool zich acht of negen Jaren lang, wanneer zy naderhand, de vier volgende Jaren, onder eene verschillende grootte zichtbaar was: de oppervlakte van deze Star scheen door eenige vlekken bezwalmd, en beurtelings: deze bezwalmde deelen den waarnemer toe te keeren: om die reden kwam het veele Starrekundigen waarschynelyk voor, dat zy op haar as omdraide: en dergelyke waarnemingen zyn 'er ook van *Hipparchus* en *Tycho Brahé* voor handen. —— 't Is des dan meer dan waarschynelyk, dat de vaste Starren door planeten omringd worden, en dat ze in 't hemel-rond als zoo veele Sonne-stelsels, op zich zelve wonderbaar, uitmaken: derhalven moet dan ook de zwaarte-kracht, die, even gelyk in ons Sonne-gestel, regelen, en in orde houden; en zy moeten volgens die wetten, die wy hebben aangeroerd, op dezelfde wyze werkzaam zyn.

Uit

Uit ons voorgeſtelde mogen we dan op goede gronden opmaken, dat de zwaarte-kracht aan alle lichamen, waar die ook in 't Geheel al gevonden worden, eigen is, en dat zy derhalven als een eigenſchap, die algemeen is, beſchouwd moet worden. Er kan gevolglyk geen beginſel van lichtheid, zo als *Ariſtoteles* beweerde, in de lichamen plaats hebben; en de lichtheid, zoo als men het noemt, en dit ſtuk hedendaags in deze verlichte tyden beſchouwd word, is niet anders dan eene betrekkelyke hoedanigheid van meerder of minder zwaarte, welke aan het een of ander lichaam eigen is.

LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN WYLEN DEN HEERE D'ALEMBERT.

(Getrokken uit de Euloge van den Marquis DE CONDORCET, in de *Hiſtoire de l'Academie Royale de Sciences.*)

„ Te bekend in de Geleerde Wereld is de Naam van „ den Heer D'ALEMBERT; te vaak hebben wy dien, „ in onze *Vaderlandſche Letteroefeningen*, vermeld, om, „ in de Leevensberigten, welke wy, van tyd tot tyd, „ geeven, zyns niet te gedenken. De Lofreden, door „ den Marquis DE CONDORCET, over hem uitgeſprooken, „ ſtelt ons daar toe in ſtaat: wy kwyten ons, met dee- „ zen, van de Letter-eere aan hem verſchuldigd."

† † † † † †

JEAN LE ROND D'ALEMBERT werd te *Parys*, in Slachtmaand, des Jaars MDCCXVII, geboóren. Den naam van LE ROND ontleende hy van dien der Kerke, by welke hy als Vondeling, naa zyne geboórte, was nedergelegd. Zyn Vader, des onderrigt, luisterde na de ſtem van Natuur en Pligt, en nam de gepaste maatregels tot de voeglyke opvoeding van zyn Kind, en bezorgde het noodige tot zyn beſtaan.

Zyn eerſte Opvoeding kreeg hy in een Collegie der *Janſenisten*, waar hy vroegtydig blyk gaf van zyne bekwaamheid en vernuft. In het eerſte jaar zyner Wysgeerige Letteroefeningen, vervaardigde hy eene Verklaaring des *Briefs van Apoſtel* PAULUS *aan de Romeinen*. De *Janſenisten* merkten dit voortbrengzel aan als een gunſtig te-

Digitized by Google

teken, 't welk voorſpelde, dat de Party van *Port-Royal* den ouden luister zou herkrygen, en zy hoopten, ten eenigen tyde, in den Heer D'ALEMBERT, een tweeden PASCAL te zullen vinden. Om deeze gelykvormigheid te volkomener te maaken, deeden zy hun Kweekeling in de Wiskundige Weetenſchappen onderwyzen; doch welnaast bemerkten zy, dat zyne toeneemende zugt tot die Weetenſchap, de hoop wegens zyne toekomende beſtemming opgevat, zou te leur ſtellen, zy poogden, derhalven, hem daar van af te trekken; maar hunne poogingen waren vrugtloos.

Het Collegie der *Janſeniſten* verlaatende, vondt hy zich alleen, en zonder eenige verbintenisſen in de wereld: hy zogt eene verblyfplaats ten huize van zyne Minne. Hy troostte zich met de hoope, dat zyne middelen, ſchoon niet ruim, den ſtaat en het inkomen zouden verbeteren van dat Gezin, 't eenige, 't welk hy als zyn eigen kon aanzien. Hier leefde hy, veertig jaaren lang, in de grootſte eenvoudigheid, ontdekkende de vermeerdering zyner middelen alleen door het betoonen van meerder goeddaadigheden; bedekkende zyn toeneemende vermaardheid voor deeze braave lieden, wier eenvoudigheid hem ſtoffe gaf tot geeſtige ſlagen en wysgeerige aanmerkingen. Zyne goede Minne ontdekte, des niet te min, zyne onophoudelyke werkzaamheid, en hoorde, dat hy de Schryver was van veele Boeken; doch nimmer kreeg zy het in de gedagten, dat D'ALEMBERT een groot Man was, en zag hem veeleer met een oog van medelyden aan. „ Gy zult," voegde zy hem op zekeren dag toe, „ nooit iets anders dan een Philo„ ſooph weezen — en wat is een Philoſooph? — een Gek, „ die, geduurende zyn leeven, werkt, en zich zelven „ plaagt; op dat men naa zyn' dood van hem mag ſpree„ ken."

In dit vreedzaam en eenvoudig verblyf, gaf de Heer D'ALEMBERT zich geheel over aan de Wiskunde, en bragt het, binnen kort, zo verre, dat hy het vermaak had, van verſcheide ontdekkingen te doen; dan dit vermaak duurde korten tyd: want de Schryvers, over die Weetenſchap raadpleegende, ontdekte hy ſchielyk, dat de Waarheden, welker eerſte Ontdekker hy waande te zyn, reeds bekend waren. Deeze onaangenaame verraſſing deedt hem beſluiten, dat de Natuur hem Vernuft onthouden had, en 'er voor, hem niets overbleef, dan kennis te krygen van 't geen anderen ontdekt hadden. Hier aan onderwierp hy zich

Digitized by Google

zich met gelaatenheid, en hieldt zich verzekerd, dat het vermaak van 't beoefenen der Weetenſchap op zichzelven, afgeſcheiden van den roem van ontdekkingen gedaan te hebben, genoegzaam was tot zyn geluk. De Marquis DE CONDORCET hadt dit uit den mond van den Heer D'ALEMBERT zelve, en zegt 'er van: „ 't Is zeldzaam, het „ menſchlyk Hart te beſchouwen, zo naby deszelfs na„ tuurlyke zuiverheid en eenvoudigheid, en eer het bedorven is door Zelfliefde!"

Naardemaal D'ALEMBERT's middelen niet veel verder ſtrekten dan tot het voldoen van de eiſchen der noodzaaklykheid, raadden hem zyne Vrienden, bedagt te weezen op eenig Beroep, 't geen zyne inkomſten kon vermeerderen. Hy ſloeg, ten dien einde, het oog op de Regtsgeleerdheid, en werd Doctor in de Regten; doch weldaast verliet hy dit plan, en lag zich toe op de Geneeskunde. De Wiskunde, egter, trok hem ſteeds te rugge tot zyne voorige Studien; en, naa veelvuldige poogingen, om de aantrekkelingen daar toe te wederſtaan, liet hy allen uitzigt op een winſtaanbrengend Beroep vaaren, en gaf zich geheel over aan de Wiskunde en aan Armoede.

In den Jaare MDCCXLI wierdt hy tot Lid van de *Academie der Weetenſchappen* verkooren: tot deeze onderſcheidende Letter-eere, in zulke jonge jaaren, hadt hy den weg gebaand, door de Misſtellingen te verbeteren in *Analyſe demontrée* van F. REINAU; in *Frankryk* als een eerst Boek in de Wiskunde gebruiklyk. Vervolgens zette hy zich, om met alle aandagt en inſpanning te onderzoeken, welke de beweeging moest zyn van een Lichaam, 't welk van eene vloeiſtoffe in een digter overgaat, in eene rigting, niet rechtſtandig op de oppervlakte, welke de twee vloeiſtoffen van elkander ſcheidt. Hy was de eerſte, die dit verſchynzel op eene voldoende en wysgeerige wyze oplostte.

Twee jaaren, naa zyne aanneeming tot Lid der Academie, gaf hy een *Verhandeling uit over de Beweegkragten*, en daar van een nieuw Beginzel op, welke den zes en twintig jaarigen Wysgeer tot grooten roem ſtrekt. In het Jaar MDCCXLIV, hadt hy dit Beginzel toegepast op de Beſchouwing van het Evenwigt en de Beweeging der Vloeiſtoffen: en alle de Vraagſtukken, voorheen door de Wiskundigen opgelost, werden 'er eenigermaate gevolgen van. De Ontdekking van dit nieuwe Beginzel werd gevolgd door

door die van een nieuwe *Calculus*, of Rekening (*). De eerſte Proeven van dezelve verſcheenen in eene *Verhandeling over de Winden*, welke met een Eerpenning, in de jaare MDCCXLVI, door de Academie te *Berlyn*, bekroond werd; dit vermeerderde den roem van D'ALEMBERT op eene ſchitterende wyze. —— Deeze nieuwe *Calculus* paſte hy, in 't volgend jaar, toe, op het vraagſtuk van de ſlingering der ſnaaren, welks oplosſing, zo wel als die der ſchommelingen van de Lugt, in het voortbrengen des Geluids, ſlegts onvolkomen was opgegeeven door vroegere Wiskunſtenaars, die zyne Leermeesters of Mededingers waren.

In zyne Verhandeling over de Winden, merkte hy alleen op de uitwerking, welke voortgebragt kan worden door de vereenigde werking van de Maan en van de Zon op de vloeiſtoffe, welke de Aarde omringt. Hier onderzogt hy, welke de gedaante de Dampkring moest aanneemen, op elk oogenblik, in gevolge van deeze werking, de kragt en de rigting der ſtroomen, welke daar uit moesten ontſtaan, als mede de veranderingen, welke moesten ontſtaan, in derzelver ſnelheid en rigting, door de gedaante der groote diepten, welke op de oppervlakte des Aardkloots gevonden worden. —— In den jaare MDCCXLIX, leverde hy eene wyze op, om dit zyn Beginzel toe te paſſen op de Beweeging van eenig Lichaam van eene gegeevene gedaante, en hy loste het voorſtel wegens den terug gang der Nagtevenингen op, bepaalde de hoeveelheid, en verklaarde het verſchynzel der *Nutatie* van den as des Aardkloots (†); in deezer voege voltooijende, 't geen de Heer NEWTON onvoltooid gelaaten had.

De Heer D'ALEMBERT gaf, in den Jaare MDCCLII, eene Verhandeling uit over den *Wederſtand der Vloeiſtoffen*, onder den zedigen tytel van *Proeve*. Deeze behelsde eene menigte van oorſpronglyke denkbeelden en nieuwe waar-

(*) De ontdekking van eene nieuwe *Calculus* bleek noodzaaklyk te weezen, om D'ALEMBERT's Beginzel met vrugt toe te paſſen op de Theorie van het Evenwigt en de Beweeging der Vloeiſtoffen: dewyl, in de Theorie van de Vloeiſtoffen, als mede in die van de Beweeging der Lichaamen, vatbaar voor verandering in derzelver gedaante, dit beginzel aanleiding gaf tot *Equatien*, welke de voorheen bekende Bekeenwyzen niet toeleverden.

(†) Ontdekt door Dr. BRADLEY.

Digitized by Google

waarneemingen, door dezelve is eindelyk de Theorie van de Beweeging der Vloeistoffen, daadlyk, aan Berekening onderworpen.

Omtrent dien zelfden tyd, werden, in de *Memorien der Academie van Berlyn*, van D'ALEMBERT geplaatst, *Naspeuringen wegens de Integraal Rekening*, die grootlyks den schielyken voortgang, in de tegenwoordige eeuwe gemaakt, aan hem verschuldigd is. —— In deezer voege betoonde zich D'ALEMBERT, op zyn vier- en dertigste Jaar, een waardig Opvolger van NEWTON, door het oplosten van het voorstel wegens den te ruggang der Nagteveningen, (eene oplossing, die, door eene onlochenbaare proève, de leer der algemeene Zwaartekragt, bevestigd heeft) —— door, gelyk die groote Man, de beoefening der Wiskundige Wetten der Natuure voort te zetten —— door, gelyk hy, eene nieuwe Weetenschap te baaren, en eene nieuwe Rekenwyze uit te vinden; de eer van welke uitvinding, geen Mededinger ooit voorgewend heeft hem te betwisten, of met hem te deelen.

Naardemaal de Studiën van den Heer D'ALEMBERT zich tot de Wiskunde bepaalden, was hy weinig bekend of beroemd in zyn Vaderland. Zyne verkeering bepaalde zich tot een kleinen kring van uitgeleezen Vrienden, en hy had nimmer iemand van hoogen rang met byzondere kennis gezien, behalven D'ARGENSON. Vergenoegd met een inkomen, 't geen hem het noodige deezes leevens bezorgde, dong hy noch na Aanzien noch na Rykdom, geen van beide viel hem nog ten deele: dewyl het gemaklyker is dezelve te geeven aan de zodanigen die 'er om vraagen, dan om Lieden te zoeken, welken ze verdienen. Zyne aangenaame verkeering, zyne scherpe en geestige slagen, zyne gelukkige trant om eene geschiedenis te vertellen, en een zonderling mengzel van vinnigheid in 't spreeken met goedheid van hart, van kieschheid van vernuft met eenvoudigheid van zeden, maakte hem een gevallig en belangryk Man in gezelschap, en zyn byweezen werd, gevolglyk, zeer gezogt. In 't einde werd hy ten Hove met roem bekend, en hy het voorwerp van 's Konings aandagt en goeddaadigheid: hy ontving een Jaargeld van 't Ryksbestuur, 't geen hy verschuldigd was aan de vriendschap des Graaven D'ARGENSON.

De rust van D'ALEMBERT werd gestoord, toen zyn Naam meer vermaardheids kreeg, en bekend werd buiten den kring zyner Vrienden, dat een fyne en verstandige smaak voor

voor Letterkunde en Wysbegeerte zich met zyne Wiskunde paarde. Veel afkeurings, tegenkantings en berispings moest hy verdraagen, wegens de uitgave van de *Encyclopedie*, door hem en DIDEROT. Wat 'er ook zyn moge van de gegrond- of ongegrondheid deezer tegenkantingen, en of ze geheel aan Kwaadſpreekenheid en Laster moeten worden toegeſchreeven (*), niemand zal den welverdienden lof weigeren aan de blyken van Vernuft, Oordeel en Letterkundigen Smaak, waar mede D'ALEMBERT dit groote Werk verrykte. Onder anderen is de Voorreden door hem vervaardigd over de opkomst, den voortgang, de verwantſchap van alle de takken der Menſchlyke Kundigheden, een der ſchoonſte ſtukken, waar op de tegenwoordige Eeuw kan boogen.

Eenigen tyd, naa dat deeze Colosſus van Weetenſchappen het hoofd om hoog geſtooken, en met een gezagvol oog op de geleerde Wereld nedergezien hadt, begiftigde D'ALEMBERT dezelve met zyne *Wysgeerige, Geſchied- en Letterkundige Mengelſtoffen*, die het aantal zyner Beſtryderen deeden toeneemen. —— Op dezelve volgden zyne *Gedenkſchriften van* CHRISTINA, *Koninginne van Zweeden*, waarin D'ALEMBERT toonde, dat hy de Natuurlyke Regten des Menſchdoms kende, en durfde verdeedigen. —— Zyne *Proeve over de Verbintenis tuſſchen Lieden van Letteren met Perſoonen in hoogen Rang en Bediening*, trof de eerſtgemelden te ſterk; voor 't oog des gemeens bloot liggende, de ſchandlykheid dier ſlaafſche ketenen, welk zy ſchroomden af te werpen, of op welker draagen zy trots waren. Eene Hofdame, hoorende dat D'ALEMBERT de O-

(*) Niemand zal betwisten, dat de Opperbouwmeesters van deezen nieuwen en grootſchen *Tempel* der Weetenſchappen, voor den Eerdienst der NATUUR, daadlyk ten oogmerke hadden, de bevordering van der Menſchen Kundigheden, en de verbetering der Kunſten en Weetenſchappen: dit kan geen waar en opregt Wysgeer in twyfel trekken; maar dat, in het *binnenhof* dien Tempels, eene zamenzweering beraamd was tegen allen, die hooger dan de NATUUR zagen, als het hoofdvoorwerp van hunnen Eerbied en Vertrouwen, is al te tastbaar, ja te ſtout erkend, om eenig bewys te behoeven; en indien verſcheide braave en geleerde Mannen zich aangekant hebben tegen de geweldige en onnatuurlyke ſcheiding, tuſſchen Godsdienst en Wysbegeerte ondernomen, kan zulks met geene voegelykheid altoos de haatlyke naamen van Kwaadſpreekenheid en Laster draagen.

Digitized by Google

Overheerſching der Grooten, en de kruipende Onderwerping welke zy, vorderen, te breed hadt uitgemeeten, betuigde: „ *Indien hy my geraadpleegd had, Ik zou 'er hem* „ *nog meer van gezegd hebben!*"

De Heer D'ALEMBERT leverde allerſchoonſte blyken op van zyne Letterkundige Bekwaamheden, in zyne Overzettingen eeniger uitgeleezene Brokken van TACITUS; doch deeze bezigheden hielden hem niet te rugge van het voortzetten zyner Wiskundige Oefeningen: want, omtrent dien tyd, verrykte hy de *Encyclopedie* met eene menigte uitſteekende Artykels, tot die Weetenſchap behoorende; hy ſtelde zyne *Naſpeuringen* op, *over verſcheide gewigtige Stukken in het Wereldſtelzel.*

In den Jaare MDCCLIX zagen de *Beginzelen der Wysbegeerte* van D'ALEMBERT het licht: een Werk, hooggeroemd van wegen de net- en klaarheid, vol gewigtige waarheden, met zulk eene eenvoudigheid opengelegd, dat ze begreepen kunnen worden door allen, die zich ſlegts eenigzins gemeen gemaakt hebben met afgetrokke denkbeelden. Dan, veelen vonden 'er ſtellingen in, de Bovennatuur- en Zedekunde betreffende, welke zy in geenen deele konden toeſtemmen.

De Heer D'ALEMBERT hadt, door eene onophoudelyke beoefening der Wiskundige Weetenſchappen, eene hebbelykheid gekreegen, om weinig te gevoelen van Waarheden, niet vatbaar voor een *Volſtrekt Betoog*. Hy zag, dat de *Zekerheid* afnam, in evenredigheid van de *bykomende* denkbeelden, aan de *eenvoudige* toegevoegd, waar van de zuivere Wiskunde en berekende Werktuigkunde zich bedient: zyn ſmaak voor andere Weetenſchappen nam veel over van die hebbelykheid: hy agtte ze alleen, naar gelange ze nader kwamen aan ſtrikt Betoog, of volkomene Baarblyklykheid, en beſchuldigden veelen hem, uit deezen hoofde, dat hy weinig op had met de Natuurlyke Wysbegeerte. Schoon zyn Lofredenaar deeze beſchuldiging onregtmaatig vindt, erkent hy, dat de Heer D'ALEMBERT zyne eiſchen van Baarblyklykheid te verre voortzette.

In de Bovennatuur-, Zede- en Staatkunde bonden die zelfde banden zynen geest. Hy hadt tot een klein getal algemeene waarheden, of eerſte beginzels, gebragt alles, wat men, zyns oordeels, met zekerheid kan weeten in deeze gewigtige takken van menſchlyke kundigheden; en wat niet met eene wiskundige zekerheid te betoogen was, bleef een voorwerp van twyfeling.

Het

Het Artykel *Geneve*, in de *Encyclopedie* geplaatst, verwekte hoogloopende geſchillen; waar in D'ALEMBERT niet altoos zegepraalde, en het baarde hem veel ongenoegens in *Frankryk*. Te deezer gelegenheid boodt de laatst overleden Koning van *Pruiſſen* hem eene wykplaats aan in zyn Hof, en de eer van Voorzitter in de Academie te *Berlyn*: wanneer D'ALEMBERT deeze eeronderſcheidingen weigerde, was de Koning des niet gebelgd, maar behandelde hem, tot het einde zyns leevens, als zyn Vriend. D'ALEMBERT had, eenigen tyd geleden, een voorſlag der Keizerinne van *Rusland*, om de Opvoeding des Groothertogs op zich te neemen, afgeſlaagen — een voorſlag, vergezeld van alle de ſtreelende aanbiedingen, die een Man, op Eertytels geſteld, of begeerig om een ruim inkomen te verkrygen, konden aanlokken; doch de voorwerpen van D'ALEMBERT's Eerzugt waren Rust en Letteroefening.

Zyne *Verhandeling over de Vernietiging der Jeſuiten*, in den Jaare MDCCLXV uitgegeeven, haalde hem een zwerm tegenſchryvers op den hals, die, door hunne wyze van aanvallen, de verdienſten van dit Werk bevestigden.

Behalven de reeds gemelde Werken van deezen uitſteekenden Man, heeft men van zyne hand negen Deelen, onder den tytel van *Werkjes*, beſtaande uit Vertoogen en Verhandelingen, waar in hy zeer veele Voorſtellen, de Starrekunde, de Wiskunde en Natuurlyke Wysbegeerte betreffende, oplost.

Van hem heeft men mede de *Beginzels der Muzyk*, en hy maakte, in 't einde, het Stelzel van RAMEAU verſtaanbaar: doch hy dagt niet, dat de Wiskundige Theorie, van klankgeevende Lichaamen, genoeg was om de regels voor die kunst op te geeven. Hy was altoos een Liefhebber van de Muzyk, die, aan den eenen kant, verbonden is aan de fynſte en diepſte naſpeuringen der werktuigkundige berekeningen, terwyl zy, aan den anderen kant, haare kragt betoont over de Zinnen en de Ziel, en aan de Wysgeeren verſchynzels, niet min zonderling, en nog onverklaarbaarder, oplevert.

In den Jaare MDCCLXXVII, werd D'ALEMBERT tot Secretaris van de *Franſche Academie* gekoozen. Hy vormde, kort naa deeze bevordering, het ontwerp, om de Leevens te beſchryven van alle de overledene Leden der Academie, van den Jaare MDCC af, tot het Jaar MDCCLXXII; binnen den tyd van drie Jaaren volvoerde

hy dit plan, door het vervaardigen van zeventig Lofredenen.

De Heer D'ALEMBERT ſtierf op den negen en twintigſten van Wynmaand, des Jaars MDCCLXXXIII. In zyn Zedelyk Character vondt men de ſchoonſte trekken van Braafheid, Zedigheid, Belangloosheid en Weldaadigheid. „ De laatſte dagen zyns leevens," ſchryft de Heer DE CONDORCET, „ bragt hy door in een talryk gezelſchap, „ luisterende na hunne geſprekken; die dikwyls vervro„ lykende door boerte en aartige vertellingen. Hy was de „ eenige Perſoon, die bedaard bleef, en zich bezig kon „ houden met andere voorwerpen dan zich zelven; de „ eenige, die ſterkte van Geest genoeg bezat, om zich „ aan vrolykheid en beuzelende vermaaken over te gee„ ven!"

PROEVE, WEGENS DEN OORSPRONG EN VOORTGANG DER VERCIERDE GESCHIEDENISSEN EN ROMANS.

(*Uit het Engelsch.*)

't Menschlyk hart helt natuurlyk over tot het opcieren van het verhaal der gebeurde Zaaken, en de aftekening der Characters, door verdichte omſtandigheden. De dorre en opgepronkte voorvallen des daadlyken leevens zyn ongenoegzaam om de Ziel te vervullen, of de eiſchen der Verbeelding te voldoen. 'Er is een mangel van groot en klein, van edel en gering, als mede een voorkomen van eenzelvigheid in de Gebeurtenisſen en Characters, welke in 't dagelyks leeven ons ontmoeten: te deezer oorzaake hebben de zaaken, daar toe behoorende, eene dorheid en ſmaakloosheid aangenomen, welke zeer ongeſchikt zyn om den ledigen te vermaaken, of de aandagt der verſtrooiden te vestigen.

De uitgeſtrektheid der natuurlyke vermogens van den Mensch wordt ſchielyk, door de ondervinding bekend, en de verbeelding ſchryft onmiddelyk de grenspaalen voor, aan derzelver waarſchynlyke uitwerkzelen. Ten opzigte, derhalven, van de natuurlyke en ongeholpe werkzaamheden der Menſchen, is het Ryk der Verbeelding welhaast binnen perken beſlooten. Een ander veld moet derhalven gezogt worden, waar in de Verbeeldingskragt haar ſcheppend vermogen kan oefenen; en andere Werkers moeten ten tooneele verſchynen, om die ſchitterende rollen te volvoeren, welke de Ziel verbaazen en vermaaken.

Diensvolgens vinden wy, dat het geloof in hooger Weezens, die

die zich met der Menſchen doen bemoeijen, zeer algemeen in de wereld geweest is. Uit de ingebeelde tusſchenkomst deezer Weezens, heeft de Dichter de cieraaden zyner verzen ontleend; en daar door de Bedienaar des Altaars zyne vertellingen opgepronkt.

Het zou eene vermaaklyke en weetgierigheidwaardige beſchouwing weezen, na te gaan, de verſcheide begrippen, in verſchillende Eeuwen, en by verſchillende Volken, gekoesterd wegens de wyze deezer buitengewoone tusſchenkomſten. — De *Grieken*, van welken de *Romeinen* hunne Fabelkunde ontleenden, ſchynen hunne begrippen, des betreffende, tot een geregeld Zamenſtel gebragt te hebben. Maar hunne Godheden verlooren welhaast die waardigheid, welke aan bovenpatuurlyke Werkers ſchynt toe te komen. By HOMERUS zyn de verſchyningen der Goden zo veelvuldig, en zo gemeenzaam, dat zy die verbaasdheid verbannen hebben, met welke de Menſchen getroffen worden, wanneer zy zich verbeelden getuigen te weezen van de werkingen eener buitengewoone Magt.

De begrippen onzer *Germaanſche* en *Scandinaviſche* Voorouderen zyn, naar het my toeſchynt, natuurlyker en eenvoudiger geweest. Zy bewoonden een woesten en van de Natuur onbegunſtigden oord des Aardbodems. Hunne Wooningen waren wyd en zyd ſchaars verſpreid, en hunne ommegang werd dikwyls afgebrooken. Geduurende de lange en droeve tusſchenpoozen van eenzaamheid, omringd door de ſtaatlykſte voorwerpen der Natuure, door Rotzen, Bosſchen en Meiren, werd de Verbeeldingz natuurlyk opgeleid, om zich medgezellen in de Eenzaamheid te ſcheppen. Ieder Rots, ieder Bosch, ieder Meir, werd de Verblyfplaats van zekere Magt, die men doorgaans veronderſtelde, zeer jalours te weezen op haare Regten, en gereed om den vermetelen Steveling, die het waagen durfde in haar verblyf te treeden, te ſtraffen. Deeze naargeestige begrippen waren natuurlyke gevolgen van de omſtandigheden, waar in onze Voorouders leefden. Geplaatst op een barren Grond en onder een guure Lugtſtreek, vonden zy zich menigmaal blootgeſteld aan deerlyke ongevallen, ontſtaande uit ſlegte Jaarſaiſoenen en Watervloeden. De Godin des doods reed dikwyls op een wervelwind, of daalde neder in een wegrukkende waterſtorting: de wreekende Engel was gewapend met Donder en Blixem, of verſpreidde, in de vernieling des Oorlogs, verwoesting over de ſchuldige Landſtreeken.

In de zagtere Lugtſtreeken van het Oosten, namen deeze vercierde Werkers een vriendlyker voorkomen aan. De Grond was vrugtbaar, de Hemel helder, en het gelaad der Natuure vertoonde een bly lachende ſchoonheid. Deeze gunſtbetooningen moesten de giften weezen van den Menschdomme gunſtige Weezens. De Toovergodinnen, zo vermaard in de *Oosterſche*

Digitized by Google

Verdichtzelen, behoorden tot deeze soort; zy sleeten den tyd in spel en vrolykheid, en in 't algemeen bemoeiden zy zich met de zaaken der Stervelingen alleen, om hun met weldaaden op te hoopen. 't Is uit het *Oosten* dat wy het denkbeeld van een onbeschadigend geslacht deezer Weezens ontleend hebben: de vereeniging van deeze, met die de Verheelding in het *Noorden* schiep, heeft de droefgeestigheid der laatstgemelden zeer gemaatigd, en de oorspronglyke schriklykheid ontnomen.

Zodanig is de oorsprong van dat Geloof, 't welk, veranderende naar de verschillende omstandigheden van tyden en landen, het grondwerk uitmaakte van de Vercierde Geschiedenis.

Ik heb my niet voorgesteld de Vercierde Geschiedenis te beschouwen in alle de onderscheide gedaanten, welke dezelve heeft aangenomen, maar alleen ten oogmerke myne volgende aanmerkingen te bepaalen tot die soort van vercierde Schriften, welke den naam van *Romans* gekreegen hebben, en onze aandagt trekken, van wegen het veelbeduidende, welke zy maaken in de Lettergeschiedenis van latere tyden; 't zal der moeite waardig weezen de byzondere gesteldheid der Zeden, die aan deeze soort van Schriften ten oorspronge strekte, na te speuren, en de verscheidenheden op te merken, welke dezelve ondergaan heeft, tot zy de *Romans* voortbragt, waar in men thans zo veel smaaks vindt.

De gesteltenis onzer *Gotische* Voorouderen, die de hedendaagsche Koningryken van *Europa* vormden, was zeer gunstig voor de vergrootingen der Vercierings. Lang duurde het, naa derzelver eerste vestiging, eer zy een geregeld Staatsbestuur hadden vastgesteld. De magt des Konings was dermaate bepaald, dat hy naauwlyks den naam van Koning verdiende. Ieder Baron bezat eene onafhangelykheid in zyn eigen grondgebied; de zwakke, en ter eigene verdeediging onbekwaame, namen de toevlugt onder de beschermende vleugelen van een magtig Opperhoofd in hunne nabuurschap. Te midden van zo veele tegen een hortende belangen, kon weinig of geen overeenstemming plaats vinden. Overeenkomstig hier mede waren, in dat tydperk, de vyandlykheden onophoudelyk. Elk Volkshoofd moest zyne veiligheid in zyne inwendige sterkte zoeken; want de Souverain was te zwak, om aan een hunner bescherming te verleenen.

In deezer voege waren alle de Koningryken van *Europa*. in kleine onafhangelyke Staaten verdeeld, in gestaadige vyandschap met elkander. Ieder Baron sloot zich op in zyn Kasteel, en onderhield een groote sleep afhangelingen, om zyne eischen te onderschraagen. Door deeze onophoudelyke twisten tusschen naby elkander woonende Baronnen, werd alle gemeenschap tusschen verschillende Landen, ja, zelfs van de eene Familie met de andere, afgesneeden. Geene gezellige zamenkomst vondt

plaats;

Digitized by Google

plaats; de Leden van elken Stam waren bepaald binnen de enge grenspaalen van hunne eigene Landſtreeken.

Binnen korten tyd, werden de Barbaarſche Bewoonders van *Europa*, in deezen toeſtand, geheel onkundig van de Aardryks- en Plaatsbeſchryving, als mede van de Inwoonders, Zeden, en Verrigtingen der vreemde Landen. In deeze dagen van regeeringloosheid en onkunde, reisde men niet van het eene na het andere Gewest. Nu en dan werden vreemde Gewesten bezogt door een eenzaam voorttrekkend Pelgrim, die, op zyn wederkeeren in zyn Geboor eland, de wonderen, door hem gezien, en de gevaaren welke hy ontworſtelde, verhaalde. Deeze verhaalen, nogthans, in ſtede van de juiste begrippen op te leveren, van afgelegene Landſtreeken en derzelver Inwoonderen, dienden alleen om der Verbeeldinge werk te verſchaffen; ieder haar van dezelve werd geroerd, en de Menſchen gaven zich ruimſchoots toe in alle buitenſpoorigheden der Vercieringe. —— Wanneer de Menſchen aan eenig ding gewoon geworden zyn, beſpeuren zy 'er niets in, dan 't geen algemeen en natuurlyk is; doch als onze omſtandigheden zodanig zyn, dat wy noch de voorwerpen zelve kunnen onderzoeken, noch een onderſcheiden berigt van anderen bekomen, begint de Verbeelding te werken; zy verwerpt, met verſmaading, alles, wat gemeen is en natuurlyk, en geeft zich toe, in het onbeperkt gebruik van haar ſcheppend vermogen.

Dus was het geſteld onder onze *Gotiſche* Voorvaderen; in gevolge de omſtandigheden van *Europa*, in die Eeuwen, was hunne kennis van vergelegene Landen duister en verward, en zy wisten niets van de Zeden der Inwoonderen. Verbeelding vulde gemaklyk dit gebrek aan, en bevolkte die Gewesten met Monſters van haar eigen maakzel; met Reuzen en Toovenaars, met vliegende Draaken, en betooverde Kasteelen. —— Men moet toeſtemmen, het is altoos een bezwaarlyk ſtuk, de Verbeeldingskragt te bedwingen in het vormen van romaneske begrippen, omtrent Gewesten, van welke wy ſlegts een onvolkomen en onnauwkeurig verſlag kunnen ontvangen. De Landen houden dan eerst, wanneer zy bekend beginnen te worden, op, tot tooneelen van Romaneske Gebeurtenisſen te ſtrekken. De laatere en hedendaagſche ontdekkingen hebben ons eene zo naauwkeurige kennis doen krygen van onzen Aardkloot, dat 'er naauwlyks een Berg of Woestyn, tot een woonplaats voor een Reus of Toovenaar, is overgelaaten.

Deeze omſtandigheden, gevoegd by den ſtaatkundigen toeſtand van *Europa*, in de Eeuwen van diepe onkunde, gaven gelegenheid tot de inſtelling der Ridderſchappe, die, daar zy, om zo te ſpreeken, de Ziel der *Romans* uitmaakt, onze meer byzonder gevestigde aandagt verdient. De Ridderſchap is eene inſtelling; die tot geene zeer hooge oudheid opklimt, en een

Digitized by Google

geliefd voorwerp onzer Voorvaderen. Door een volſlaagen gebrek aan Burgerlyk Beſtuur, waren de Koningryken van *Europa*, ten deezen dage, in eene volſlaagen Regeeringloosheid gedompeld. 'Er hadt geene geregelde bediening des Regts plaats, de ſterken onderdrukten de zwakken, en pleegden onderlinge vyandſchappen met elkander. In deeze toedragt der dingen, tradt 'er een ſoort van Mannen te voorſchyn, die ieder hoofd voor hoofd zich uitgaven voor Beſchermers der Onſchuldigen, voor Verdeedigers der Hulploozen, voor Verlosſers der Verdrukten, gereed, om, met een gewapenden arm, het geweld te keer te gaan en te fnuiken. —— Zodanig waren de edele beweegredenen, uit welke de *Doolende Ridderſchap* gebooren werd. Om zich voor dus een Ridder uit te geeven, waren 'er verſcheide byzondere aanlokzels. Afgelegene Landen te bezoeken, en daar hachlyke Avontuuren te ontmoeten, den palm der overwinning te ſtryken, en geroemd te worden in de Legenden, was te over genoegzaam, om de zugt tot gemak, en de vrees voor gevaar, te overwinnen.

Uit hoofde van verſcheide omſtandigheden in *Europa*, vóór verſcheide Eeuwen plaats hebbende, kreeg deeze Inſtelling daar de overhand; en derzelver invloed was zo algemeen, dat dezelve een byzonder merk drukte op de Zeden dier tyden. Galantery was eene afſtammeling van de Ridderſchap: wie na de eer dong om een Ridder te worden, wydde zich toe aan den dienst van zekere Dame, wier gunst hy hoopte te verwerven, door den luister zyner verrigtingen; 't was alleen naa het doorſtaan van eene langduurige beproeving, en het ontmoeten van veelerlei Avontuuren, dat hy eisch kon hebben op zyne Schoone. Zodanige Zeden waren wonder geſchikt, en gunſtig, voor Vercierde Geſchiedenisſen: de Schryvers van Legenden vonden Helden in menigte, en de overvloed van Avontuuren diende om de bladen der *Romans* te vercieren.

In de Elfde Eeuw viel 'er iets voor, 't welk meer dan iets anders toebragt, om den kring der *Romans* uit te breiden. De Krygstochten naamlyk, die de Vorſten van *Europa* aanvingen na het *Oosten*, om *Palestina* uit de handen der *Saraceenen* te verlosſen. De Kruistochten openden een geheel nieuw tooneel in *Europa*. Toen de Barbaaren, uit het *Westen*, de heerlyke Gebouwen te *Conſtantinopolen* zagen, verbeeldden zy zich dat ze opgetrokken waren door Weezens van eene hooger natuur dan Menſchen; zy ſtonden verrukt op het gezigt der *Oosterſche* Grootsheid, en konden niet nalaaten zich te verbeelden dat zy een betooverden grond betraden. Tot dus lang bepaald binnen een engbeperkt grondgebied, en ongewoon de heerlyke voortbrengzels van menſchenkunst te aanſchouwen, werden hunne gemoederen met een geestdrift vervuld, door de tooneelen en voorwerpen, welke zy beſchouwden. Het voor-

werp

Digitized by Google

werp van hun Krygstocht, de plaats waar zy dien volvoerden, deeden beide de Verbeelding der *Christenen* op eene byzondere wyze aan; de ſtryden, welke zy ſtreeden, de vreemde Volken, die zy ontmoetten, waren alle omſtandigheden, zeer bekwaam om de Verbeelding te verhitten, en te beletten dat de Ziel deeze gebeurtenisſen in 't licht van gewoone voorvallen beſchouwde. —— Wanneer de Krygers in *Europa* wederkeerden, beſchreeven zy eigenaartig hunne verrigtingen met alle de ſterke en vergrootende kleuren eener geheel verhitte Verbeeldingskragt, en, indien ooit een Reiziger regt hadt, om zyn Reisverhaal op te cieren met diepe Spelonken, ledige Wildernisſen, om van Cannibaalen, Menſchenëeters, en van een Geſlacht te ſpreeken, wier hoofden beneven de ſchouders ſtonden; zeker, deeze omſtandigheden konden het verzinnen van zulke Fabelen verſchoonen. Elke omſtandigheid begunſtigde het botvieren aan de teugels der Verbeeldinge. De verre afſtand van het tooneel des bedryfs, het verſchil van Zeden, Gebruiken en Kunſten, ja, zelfs het gelaad der Natuure in die Gewesten, werkte hier toe mede. Welke Verbeelding is zo koel, dat ze niet ontſtooken wordt door het beſchouwen van een veld, zo uitgebreid en ryk in voorwerpen tot Verciering? Misſchien is 'er, van 's Werelds aanvang af, geen tydperk geweest, zo vrugtbaar in onderwerpen voor *Romans*, als de weinige Eeuwen, welke deeze Tochten aanhielden.

De Kruistochten leverden niet alleen onderwerpen op voor Verciering; maar vermeerderden teffens de hulpmiddels, tot het opſtellen van *Romans*. De Geesten en Toovergodinnen van het *Oosten* werden in *Europa* ingevoerd, en gevoegd by de naargeestige verdichte Weezens der *Scandinaviers*. De bloemryke en opgepronkte ſtyl der *Oosterlingen* volgde men naa: en van deezen tyd af, mogen wy het dagtekenen, dat onze Opſtellen, in ſmaak en ſtyl, iets overgenomen hebben van de *Arabiſche Romans*.

Vóór de *Heilige Oorlogen*, gelyk men de Kruistochten noemde, waren de Onderwerpen der *Romans* ſchaars; doch de Schriften van dat ſlag niet geheel onbekend. Lang vóór dien tyd, verſchafte CAREL DE GROOTE. en diens Ryk, groote ſtoffe aan de Legenden van *Frankryk*: terwyl de verrigtingen van ARTHUR, en diens Ridders, een geliefd onderwerp voor de vercierde Schriften der *Britten* opleverde. Doch, naa de Kruistochten, was dit veld zeer verbreed: en de Helden, die in dezelve gediend hadden, vonden zich, naa het eindigen dier Krygsverrigtingen, buiten ſtaat, om de zagtere Kunſten des Vredes ter hand te neemen, en voldeeden hunne overheerſchende geestneiging in het zoeken van de Avontuuren der Doolende Ridderſchap.

Deeze omſtandigheden begunſtigden zeer de Verciering, en

Digitized by Google

bleeven de Vernuften van dien tyd niet in gebreke, om 't zich meesterlyk van te bedienen. —— 't Is eene bekende zaak, dat in de Landen, aan de Leenregeering onderworpen, elk Baron een Dichter of Geschiedschryver hieldt, om, eensdeels, de Krygsverrigtingen zyns Geslachts op te zingen, en andendeels, in de tusschentyden van den Oorlog en de Jagt, hem te vermaaken met het ophaalen van Legenden. In *Engeland* droegen deezen den naam van *Minstrels*, en aan hun zyn wy eenige der oudste voortbrengzelen van *Romans* verschuldigd. De instelling was algemeen. *Schotland* hadt desgelyks zyne *Minstrels*, die een smaak voor Vercierîng invoerden; en zy namen den eerwaardigen naam van *Barden* aan. Maar, helaas! zy waren de *Barden* niet, wier gedagtenis zo dierbaar was aan OSSIAN; zy waren de *Barden* niet, „ die voorheen nederdaalden „ uit hunne volheerlyke vertrekken, om hem in zynen ouderdom te troosten *)." De Geesten van OSSIAN, CARRIL en ULLIN hadden de wyk genomen; zy hoorden de aanroepingen niet van dit bastaardkroost, noch boezemden hun de eenvoudige schoonheid hunner Zangen in: zy werden overgelaaten aan de gedrogten hunner eigene ongeregelde Verbeelding; en kunnen gemaklyk onderscheiden worden van de Barden van beter tyden, door hunne verwilderde begrippen en onnatuurlyke vercieringen.

Dit komt my voor, de oorsprong en het beginzel van *Romantsche* Vercîering gewest te zyn Ligt zal het vallen, dezelve in de volgende veranderingen na te gaan.

Wanneer de Volken uit hunne Barbaarschheden en *Onkunde* opkomen, kunnen wy, in de eerste dageraad der beschaafde Letterkunde, en voor dat deeze ten volle is aangebrooken, een tydperk in de Letterkundige Geschiedenis van elk Volk ontdekken, 't geen het kenmerk draagt van een valschen en onnatuurlyken smaak in de fraaije Kunsten. In de Geschiedenis van alle Volken, die tot eenigen trap van Beschaafdheid zyn opgeklommen, kunnen wy dit Tydperk van een bedorven Smaak uitmerken: het wordt genoegzaam gekentekend door gedrongen stylheid, gemaakte geestigheid, en genoegen in schoonheden, geheel strydig met de Natuur, en aanloopende tegen het Gezond Verstand. Dit Tydperk mag, ten aanziene van *Engeland*, bepaald worden omtrent den tyd van CAREL DEN II, en in *Frankryk* ging het onmiddelyk voor die heerlyke schittering der Weetenschappen, welke de Regeering van LODEWYK DEN XIV opluisterde.

't Was omtrent dien tyd, dat het Romanschryven eene nieuwe gedaante aannam. De Weezens der Verbeelding, in de oude Romans ingevoerd, geraakten buiten gebruik; doch schoonmeer

(*) Zie *Temora*. B. VII. op het einde.

Digitized by Google

men geen Draaken, Reuſen, Tooveraars en betooverde Kasteelen meer aantrof, was de afwyking van de natuur en de waarheid niet min groot dan in vroegeren tyde. De Helden van *Goshiſchen* oorſprong maakten plaats voor de Overwinnaars van *Griekenland* en *Rome*. In ſtede van RINALDO, BRITOMART en AMADIS VAN GAULEN, deezen of geenen Reus ontmbetende, of eene ſchoone Gevangene uit een betooverd Kasteel verloſende, zagen wy nu CYRUS, of ALEXANDER DEN GROOTEN, die, getroffen door de ſchoonheid en bevalligheden eener wreede Herderinne, hunne vorſtlyke waardigheid afgelegd hebbende, wanhoopig door boſſchen en wildernisſen zwierven, aan rotzen en boomen de onverſchilligheid en koelheid der trotſche Schoone klaagende. Naa eenige jaaren in dien medelydenswaardigen ſtaat omgezworven, de hemelhooge Eik met zyn leed begaan gemaakt, en de Rivieren door zyn traanen over den oever ſtroomende, aan 't zwellen gebragt te hebben, ontmoet onze Held, in 't einde, zyne Zielsvoogdeſſe aan den kant van een cristalyne Beek; haar hart wordt verteederd op het verhaal van zyn doorgeworſteld leed, en zy ſtemt toe om zyne Liefde met Wederliefde te beantwoorden.

In deeze merkwaardige voortbrengzelen heeft men op Natuur noch Waarſchynlykheid agt geſlaagen; het goed Geluk en Toeval brengen geen min vreemde Gebeurtenisſen te wege dan de Tooveraars van vroegeren tyd. Op 't Character der Perſoonen is zo min gelet als op eenheid in het Plan. Wy kunnen niet nalaaten verbaasd te ſtaan, als wy het groot Driemanſchap, 't welk de buit van *Rome* deelde, herſchaapen zien in kwynende Minnaars, wier hoogſte eerzugt ten doel heeft, om eene plaats in het hart van CLEOPATRA te winnen. De ſtrenge Deugd van BRUTUS maakt plaats voor de onmanlyke zugten eens Minnaars; hy vergeet zyn Vaderland, het drukkend Leed, 't geen 't zelve overkomt, en de Staatzugt van CESAR beyvert zich alleen om een gunſtig lonkje van de beminnelyke PARTHENIA te verwerven.

Van deezen ſtempel zyn de *Heldhaftige Romans* geweest, waar mede zich een vroegere Eeuw vermaakte; zy hebben hun tyd gehad, en thans ligt de gedagtenis van CLEOPATRA, van CLELIA, en den Grooten CYRUS, voor altoos, in eene ongeſtoorde vergetelnisſe begraaven.

Op deeze ſoort is eene nieuwe wyze van Vercierd Schryven gevolgd, onze Hedendaagſche Romans van veelerlei aart, waar in dit ſlag van Opſtellen, tot de hoogſte volmaaktheid, welke zy kunnen bereiken, ſchynt opgeklommen. —— Naa dat de Smaak verfynd geworden is, en men juister begrippen van Opſtellen gevormd, en vaſtgeſteld heeft, konden de onnatuurlyke Beſchryvingen, Characters, en de Geſchiedenisſen der *Heldhaftige Romans*, niet langer behaagen. Dan 'er bleef voor een Volk, door weelde bedorven, en losbandig in zeden, eenig Sentimenteel

teel vermaak noodig om het ledig vak van bedryfloosheid, en de verdrietige uuren van ledigheid, aan te vullen. Weelde verzwakt de Ziel, en maakt dezelve onbekwaam tot het uitvoeren van groote daaden. Voor den vrolyken en losſen gaat de beoefening des Verſtands vergezeld met ondraagbaare vermoeienis. De Verbeelding moet gaande gemaakt, geroerd, en door eene verſcheidenheid van vermaaken geſtreeld worden. De Smaak deezer Eeuwe is te kiesch, om de gedrogdlyke vercieringen der oude *Legenden* te kunnen verdraagen, of de buitenſpoorigheden der *Heldhaftige Romans* te kunnen dulden. Men heeft eene ſoort van Verdichting ingevoerd, welke voorgeeft de Natuur naar te ſchilderen, de Zeden des daadlyken leevens af te maalen, en Characters te beſchryven, zo als men dezelve weezenlyk by het Menschdom aantreft. Onder eene bykans eindelooze verſcheidenheid van Schriften van deezen aart, in deeze Eeuw aan 't licht gekomen, is eene verbaazende menigte, welke met regt als een hinderlyke overlast in de Geletterde Wereld mag worden aangemerkt; doch men moet erkennen, dat 'er veele onder zyn, welke eene zeer groote maate van verdienſten bezitten, in alle de kronkelpaden van 't menschlyk hart open te leggen, en de weezenlyke Zeden des Menschdoms af te ſchetzen.

Of deeze ſoort van Schriften, welke thans zo zeer de overhand genomen hebben, ſtrekken om den Smaak en Zeden eens Volks te verbeteren of te verſlimmeren, is eene zaak van eene andere natuur, tot welker onderzoek ik my tegenwoordig niet kan inlaaten (*).

(*) Wy hadden dit ſtukje reeds vertaald, eer de keurlyke *Verhandeling* van BEATTI *over de Fabelen en Romans* in 't *Nederduitsch* het licht zag, in het II Deel der *Wysgeerige Oordeel- en Zedekundige Verhandelingen* dienst Hoogleeraars, in den voorleden Jaare, by A. LOOSJES Pz., uitgegeeven: Zie ons berigt in de *N. Alg. Letteroeff.* — II Deel. bl. dan, ſchoon wy bekennen moeten, dat hy het Onderwerp wydluftiger behandelt dan de Schryver van deeze Proeve, en wy bykans te raade werden, dezelve agter te houden, ſcheen het ons nogthans toe, dat 'er hier en daar iets in voorkwam, 't geen, ondanks een beter uitgewerkter ſtuk over die ſtoffe, met genoegen zou geleezen worden.

De Opſteller deezer Proeve heeft, zo min als BEATTI, zich uitgelaaten over het Gebruik en het Leezen der *Romans*; wy zullen, over dit Onderwerp, by eene nadere gelegenheid, onze gedagten mededeelen.

EEN

Digitized by Google

EEN LEEVENSVOORVAL, ZEDEKUNDIG TOEGEPAST.

(*Uit het Fransch.*)

MYN HEER!

Staa my toe, Myn Heer, u berigt te geeven van een aartig geval, 't geen ik onlangs bywoonde. Een Boer van den Heer * * * * *, zond op zekeren dag een zyner Zoonen, om eenigen voorraad van de Landhoeve te brengen. Die Jongeknaap, die, zo lang hy leefde, nooit eenige Muzyk gehoord hadt, behalven het eenvoudig Kerkgezang, en het ſpeelen der Herdersknaapen, kwam aan 't huis van zyn Heer op dien tyd, dat men alles tot een groot Concert gereed maakte. De Muzyklesſenaars waren reeds geplaatst, en de Muzyk-Inſtrumenten lagen hier en daar. Lubin, in het voorbygaan, al den toeſtel gezien hebbende, vroeg aan de Knegts wat 'er zou geſchieden? Zy vertelden hem, dat 'er een groot getal Muzykanten zou komen, van welken 'er eenige zouden zingen, en andere op Inſtrumenten ſpeelen. Zy bragten hem in de zaal. Hy ſtondt verſteld over de menigte van Violen, Alten, Baſſen, Fluiten, Clarinetten, Trompetten, enz. Derzelver verſchillende gedaante trok zyne aandagt: „ Dit Concert," ſprak hy, „ zal „ langen tyd duuren?" —— *Waarom?* ——, „ Eer elk op ie„ der dier inſtrumenten een weinig geſpeeld heeft, moeten 'et „ verſcheide uuren verloopen." —— *Maar alle die Inſtrumenten zullen te gelyk ſpeelen.* —— „ Gy wilt my wat wys maken; 't zou een groote verwarring geeven, indien zich alle „ die Inſtrumenten te gelyk lieten hooren." —— *In 't geheel niet. 'Er zullen ook Mangen en Vrouwen zyn, die teffens zingen, en dat zal alles wonder zamenſtemmen.* —— „ Wat zullen zy dan zingen en „ ſpeelen?" Men toonde hem de Muzykboeken, zo als zy op de leſſenaars lagen: daar hy van 't Kerkmuzyk niet geheel onkundig was, kon hy genoegzaam ontdekken, welk een verſchil 'er plaats hadt tuſſchen de Partyen: dat de heele Nooten maar een klein getal uitmaakten, en 'er, in tegendeel, eene ontelbaare menigte kleine was; dat in de eene party de Nooten zeer hoog, en in de andere zeer laag, liepen, dat ze, in een derde, het midden hielden; dat op eenige bladen woorden geſchreeven ſtonden, op geene niet. Dit alles gezien hebbende, borst hy uit in een hartlyken lach, en betuigde: „ —— „ Gy moet my voor „ wel zeer eenvoudig aanzien, om my te willen beduiden, „ dat men alles, wat op die papieren ſtaat, te gelyk zal ſpee„ len, en dat dit wonder wel zal zamenſtemmen, 't is even „ of gy my wilde zeggen, dat, wanneer de Honden, de Kat,

„ ten,

Digitized by Google

„ten, de Schaapen, de Varkens, de Kalveren, de Koeijen,
„de Stieren, de Ezels, de Haanen, de Hennen, de Ganzen,
„alle hunne ſtemmen verhieven op een voorplein, dit een
„ſchoon Concert zou geeven, gelyk gy 't noemt." Men lachte over deeze gelykenis.

De Heer van 't huis gaf men berigt van het voorgevallene, met den boeren Knaap. Wy verzogten, hem dat LUBIN het Concert mogt bywoonen. Nieuwsgierig om te mogen weeten, welk een indruk het openen van het Concert op hem zou hebben. De Heer * * * * * ſtemde dit gaarne toe. 't Gezelſchap was in de zaal getreeden, alle de Inſtrumenten waren geſtemd, en allen gereed, om aan te heffen, wanneer men LUBIN binnen bragt, en in een hoek plaatſte. Het teken werd gegeeven. Alles begon. LUBIN ſcheen uit een droom te ontwaaken; hy ſpalkte de oogen wyd open, ſtondt onbeweegelyk en gaapende. Hy wist niet waar hy was, geheel in verrukking, de traanen biggelden hem van de wangen; een ſchoon voorwerp voor een Schilder. Naa verloop van eenigen tyd, weder tot zich zelven gekomen, zag hy, dat alle de Muzykanten met de daad ſpeelden, en dat teffens die Nooten, welke hem zo ongelyk voorkwamen, gelyk gezongen wierden, en dat dit geheel, in zyne ooren, eene alleraangenaamſte aandoening te wege bragt: onder de Muzykanten ontdekte hy een Man, die, door het enkel beweegen van zyne hand, alles volſtrekt beſtuurde. Hy beſloot 'er uit, dat die bekwaame Man, ongetwyfeld, alles geſchikt, beſtemd, en met kunst beleid hadt, om eene zo wonderbaare uitwerking te wege te brengen; hy erkende in zyne oordeelvelling bedroogen geweest te zyn, en beleed zulks openhartig den Heer * * * * *, die hem vroeg, hoe hy die Verwarring vondt, die hy bygewoond had.

Gy weet, myn Heer, ik ben gewoon aanmerkingen te maaken, op alles wat ik zie, en alles op de zedeleer t'huis te brengen. En dagt ik, in dat geval, eene groote gelykvormigheid aan te treffen tusſchen de redenkavelingen van LUBIN, over de onderſcheide Speel-Inſtrumenten, en de verſchillende deelen der Symphonie, die het Concert moesten uitmaaken, en die onzer Wysgeeren over de Natuurlyke en Zedelyke Wereld. Wanneer de vermeende Wysgeeren, van den eenen kant, in aanmerking neemen den glans der Hemellichten en de geregeldheid van derzelver loop; de beſtendige opeenvolging der Jaartaizoenen; de verſcheidenheid, den rykdom, het nut van de voortbrengzels der Aarde; de Meesterſtukken van Kunst en Vlytbetoon der Menſchen; en, van den anderen kant, de rampen, die de Wereld en derzelver Inwoonderen plaagen en verwoesten; de Aardbeevingen, de Stormwinden, de Onweersbuiën, de Vuurbraakende Bergen, de Watervloeden, de Branden, de beſmettelyke Ziekten, de Vergiften, de venynige Kruipen-

Digitized by Google

pende en de verscheurende Wilde Dieren, enz. Wanneer zy, aan den anderen kant, de Deugden overweegen, die op Aarde schitteren, en aan den anderen de Ondeugden, welke dezelve overstroomen; aan den eenen kant de Braaven vergt, vervolgd, en verdrukt; aan den anderen de Boozen geëerd, zegepraalend, en in 't genot van alle de voordeelen der Maatschappye; doet dit vertoon hun besluiten, dat het Heelal het werk is van een blind geval; een werk, waarin het goed en kwaad, orde en wanorde, onderéén gemengd is: waar-in geen plan, geen oogmerk, heerscht, en waar van de strydige deelen elkander verwoesten. Zy begrypen niet, dat zo veele ongelyke, zo tegen den anderen overgestelde, voorwerpen een Geregeld Geheel kunnen vormen.

Het ontstaat daar uit, dat zy het geheel niet zien. Hun gezigt is niet uitgestrekt, niet scherp, genoeg, om dit geheel te bevatten, de verbintenis te begrypen, noch ook de overeenstemming van alle de deelen. In deezervoege begreep onze Boerenknaap niet, hoe de klanken van zo veele verschillende Muzyk-Instrumenten en van Muzykstukken, die naar zulk een onderscheide maat scheenen te gaan, een aangenaam Concert konden uitleveren. Maar, wanneer alle die klanken, alle die toonen, zich in zyn oor vereenigden, en hy den aangenaamen indruk gevoelde, voortgebragt door de byeenvoeging dier welzamenstemmende geluiden, erkende hy zyne dwaaling, en wraakte zyn voorbaarig geveld oordeel. —— Desgelyks zouden onze Wysgeeren, indien zy de gesteltenis van de Natuurlyke en Zedelyke Wereld te recht verstonden; indien de verborgene overeenkomsten, welke alle zamenverbindende deelen uitmaaken, voor hunne oogen waren blootgesteld, getroffen door de grootschheid van 't vertoon, zich schaamen een zo wonderbaar Werkstuk berispt, en den Maaker niet erkend, te hebben. Dat zy, 't geen zy met de oogen huns lichaams niet kunnen zien, met de oogen van hunnen geest beschouwen; dat zy zich tot den Schepper verheffen; Hem, die, door een enkele daad van zynen wil, het leeven en de beweeging geeft aan alles wat bestaat, en begrypen, dat een Weezen, zo groot, zo magtig, niets gedaan heeft, dan met Wysheid, en met een oogmerk, zyns waardig. Ik ben....

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Hoe verder de Deugd hare heerschappy uitstrekt, des te verder verspreid zich Voorspoed en Geluk ook. Overal, waar men wezentlyk belang neemt in de Deugd, aldaar verwaarloost men ook zynen pligt niet; en overal waar men zynen pligt niet ver-

verzuimt, aldaar neemt men ook zyne belangens vlytig ter harten —— En waarlyk op alle plaatzen, waar men uit zulke pryswaardige beginzelen werkt, aldaar ziet men geluk en blyde welvaard bloeijen.

Het zyn de troostryke bewustheden, de aangenaamste genoegens, welke men in zyn gemoed ſmaken kan, zich zelven rekenſchap te kunnen afvragen van alle zyne handelingen en bedryven, zonder dat men daar over blozen moet, of zich behoeft te ſchamen.

Al wie zynen Geest dagelyks verſiert met nuttige kennis, en met de edelſte gevoelens; die zyn gemoed geſtadig bezig houd met de grootmoedigſte denkbeelden, die verzamelt zich eenen ſchat, die nimmer vergaat, maar die duurzaam, eeuwig, en onvergankelyk is.

Eén éénig is het Wezen, waar voor wy ons moeten nederbuigen in het ſtof; by welke wy, wy alle inwoners der aarde, nog minder zyn dan een ſtofje by het Geheeläl — minder dan een druppel by den wyden Oceaan. —— Eén éénig is het Wezen, waar voor wy eerbiedig ons moeten vernederen in het ſtof; een Wezen, wiens magt oneindig, wiens Wysheid eeuwig en ondoorgrondelyk, is. —— Een Wezen, wiens goedheid duurt tot in alle Eeuwigheid. —— Een Wezen, met één woord, voor ons Stervelingen onbegrypelyk.

Geene bedryven, geene daden, zo edel, zo geſchikt voor alle Menſchen, en waar de Stervelingen meer vrugt voor zich zelven uit rapen, dan eene onzydige beſchouwing van zichzelven. Als wy ons zelven regt beſchouwen, met *aflegging* van alle vooroordeelen en verkeerde Eigenliefde, dan *zullen wy* alle onze gebreken en behoeften leeren ontdekken en kennen; —— dan zullen wy ras ontwaar worden, dat we in lang na die geenen niet zyn, waar eene verkeerde Eigenliefde ons voor wil doen doorgaan.

Het is ongelyk veel beter, weinig, of in 't geheel niet, dan al te veel te ſpreeken —— een mensch, die altyd voortrammelt, die, geſtadig aan, klapt, overweegt zelden wat hy zegt. —— Hier van daan, dat men zo vaak afdwaalt van het ware oogmerk, waar toe de mensch beſchonken is met dat edel vermogen, om zyne denkbeelden, door behulp der ſprake, aan anderen, aan zyne medeſchepzelen, bekend te maken, en mede te deelen.

* * *
*

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

ZEDELYKE BESPIEGELENDE GEDAGTEN.

DE VOORZIGTIGHEID.

Het lust mij, iets van uwen roem te ſchetzen, ô, Edele Voorzigtigheid! vrugtbre Moeder van waere Wijsheid, die, door uw vermogen, de grootſte maetſchappijen in ſtand doet blijven, de tederſte verbintenisſen duurzaem maekt, Volken en Koningrijken tegens de hevigſte aenvallen der tweedragt en overheerſching beveiligt, gij, die, uit de kleinſte beginſelen, de grootſte gebeurtenisſen hervoort brengt, en alles tegens het geweld des tijds behendig weet te beveiligen.

IJdel is de luister, de majeſteit van den grootſten Waereldgebieder, zo gij, Edele Voorzigtigheid, zijne gangen niet beſtuurt, zo gij zelve het zwaeijen van zijnen Scepter niet gadeſlaet. —— Gij doet hem aen de bezwoorene wetten getrouw zijn, en vaderlijk gebieden. —— De klagten zijner Onderdaenen aenhooren, en haere regtmaetige begeerten voldoen —— de Vermetele in toom houden —— de harten van Onwilligen winnen —— zijn Hof, zijn Rijk, zijn Leger, ja zijn Hart zelve, wanneer het onbegrensder grootheid begeert, beſtuuren —— gij doet hem aen Vleijers geen gehoor geeven, maer waere van valſche Vrienden onderſcheiden; — en wanneer gij bij hem niet bekend zijt, bevind hij welhaest dat zijn Troon waggelt, — en zijn Rijk verdeelt — zijn luister verdonkert —— en hij is oorzaek van 't ongeluk zijns Volks.

Wat baet dapperheid en kundigheid den Oorlogsheld, zo hij die noodzaeklijke vereischten niet door u weet te beſtuuren — gij leert hem het gepaste gebruik maeken van zijn gezag, in het leger, in de ſtad, in 't veld, in de vesting — door u gebied hij zijne onderhoorigen — met u, Voorzigtigheid! valt hij aen — verweert zig — deinst te rug — hervat zijn aenval, en overwint!

Zijt gij het niet, Voorzigtigheid! die den Zeeman uit

Digitized by Google

menig gevaar red — die hem de ſchroomlijke klippen en gronden doet mijden — die hem doet zorgen, voor zijn ſchip, zijn laeding, zijn volk, zijn leeven, die hem in de veilige haeven binnen brengt — en zijne gaede, weenende van blijdſchap, in de armen te rug voert!

Gij, Voorzigtigheid! zit op het Koopkantoor, aen de zijde des Handelaers — gij beſtuurt zijne pen — gij helpt hem rekenen — en doet niet zelden zijne ſchatten vermeerderen.

Ja, gij Voorzigtigheid, beſtuurt de hand des Geneesheers, — gij verzelt hem, wanneer hij zijne Lijders bezoekt — gij bekleed zijne zijde, wen hij het veege krankbed nadert — en zonder u is zijne konst van geene waerden.

Hij, die de verhevenſte weetenſchap, de Godgeleerdheid, leeraert, kan uwen invloed niet misſen — 't Godlijk Orakelwoord leert hem uwe waerdij — hij prijst u aen anderen aen, terwijl gij ſteeds zijne tong en pen beſtuurd.

Hoe onontbeerlijk zijt gij voor hen, ô Voorzigtigheid! die de ſchoone konſten en weetenſchappen beoeffenen, den grootſten Konſtenaer zo wel, als den geringſten Handwerker, kan u niet derven — ja, niemand kan u ontbeeren!

Dan, 't belge u niet, ô Edele Voorzigtigheid! dat wij Hem, uit wiens beſtaen zelve gij voortvloeide, en uw aenzijn verkreeg, den hoogſten roem toebrengen, — aen Hem, wiens dienaeres gij zijt! aen Hem, die de God der Wijsheid zelve is.

DE EERZUCHT.

Wie verheft Stervelingen ten hoogſten trap van eer en voorſpoed? wie verneedert den hoogstverhevenen Mensch, tot den laagſten ſtand, ja tot kermende armoede zelve? wie anders dan de Eerzucht? zij is het, uit wien de grootſte veranderingen, de grootſte omwentelingen hervoort komen — zij beſlist niet zelden het lot van haere beminnaeren — ja van Volkeren en Koningrijken zelve! —— de Eerzucht, een ſchaekel in den grooten afdaelenden keeten, van de Godlijke Eigenſchappen, tot die geene, welke medegedeeld zijn, door het indrukſel van het beeld des Eeuwigen, in de menſchelijke ziele. —— De Eerzucht, geſchikt om den Mensch tot het hoogſte toppunt van geluk te doen ſtreeven! ontaart niet zelden naer den

treu-

Digitized by Google

treurigen Zondenval, tot een bron van rampen, en heeft ſomtijds het akeligſte einde ten gevolge — zij doet, door Reede en Godsdienst beſtuurd, den Mensch zijne regte waerde kennen; dan door driften aangezet, verbijstert zij het verſtand, en, door het ſtof boven zijnen kring te verheffen, word het eensklaps, door een onvoorzienen wind van tegenſpoed, verſtrooid en verlooren, in het onbeperkte ijdel der Waereld.

Hoe ſchoon, hoe ſchitterend, de Eerzucht Tafereelen voor het oog der nooit verzaedbaere begeerlijkheid ſchilderen mooge, hoe konſtig opgeſierd, door de aenloklijkſte vertegenswoordiging van verrukking en verwondering wekkende denkbeelden, zij de weldoordagtſte en met fijn verſtand doorweevene Plans formeeren moge, zo zij zig door Reede en Godsdienst het regte ſpoor niet laet aenwijzen, eensklaps vervalt de ſchoonheid en waenwijsheid haerer voorſtellingen, en verkeert in enkel rook en damp.

Zoo wel het met zweet door zwaeren arbeid bedekte hoofd, als de gekroonde ſchedel, gaen zwanger van Eerzucht, hij, die niet van alle menſchelijk en reedelijk gevoel ontbloot is, vind een begeerte in zijn binnenſte om gelukkig te zijn, of zijn geluk te voltooien. —— Deeze Eerzucht is een edele trek in 's menſchen ziele, ja, zo zij door Reede en Godsdienst beſtuurd word, legt zij den grond van tijdelijk en eeuwig geluk; maer, helaes! hoe verbasterd, hoe verdorven is deeze verheevene drijfveer na geluk niet — wanneer zij ſomtijds, — en niet zelden — als op ſnelle vleugelen, den verblinden Sterveling, het waere genoegen doet voorbij ſtreeven, en onherſtelbaere onheilen als te gemoete doet ijlen.

Hoe veele zouden gelukkig kunnen genoemd worden, zo zij zig, in den hun aangeweezenen kring, hadden blijven beweegen, zo niet een hoogmoedige zucht naer het grootere, hun boven hunne kragten had opgeheeven, tot eene hoogte, die voor hunne wankelbaere ſchreden te gevaerlijk was, die hen in een onpeilbaeren afgrond deed nederploffen.

De Eerzucht zelve, wanneer zij niet van eene niet te ontbeerene ſchaemte, die haer luister bijzet, ontbloot is, wijst den opmerkzaemen zinen loopkring aen, zij leert hem, die niet te overſchreeden, — zij wenkt haeren opmerker, dan, wanneer het tijd is zig boven zijn gewoone vlugt te verheffen — zij leert hem daer aen gewennen, — het gevaerlijke mijden —— en naer waere grootheid ſtree-

Digitized by Google

ven, — om, door Reede en Godsdienst geleid, beſtendig geluk te verkrijgen.

DE ONBESTENDIGHEID.

Al het ondermaenſche is wisſelvallig en onbeſtendig! niets is 'er op de Waereld, of het is der vergankelijkheid onderworpen, —— van de grootſte tot de kleinſte zaeken afdaelende, zal ons elke ſchaekel, van die groote keeten, deeze waerheid ſtaeven. —— Hoe veele welgevestigde Monarchijen en magtige Koningrijken zijn, na dat ze Eeuwen verduurd hadden, onder de puinhoopen der vergeetelheid begraeven. —— Hoe veele Vorſten en Helden, die de pracht omringd en door loftuitingen overlaeden wierden, zijn, tot hoe hoog hunne macht en roem ook gèſteegen was, eindelijk ten prooije des doods en der verteeringe overgegeeven geworden. —— Waer zijn de Heerſchappijen der Perſen en Grieken? waer is 'er een ſchijn van hunne macht meer overig? een Alexander, die machtige Werelddwinger, ſneeft in 't bloeiendst zijnes leevens —— en een De Ruiter is zo min voor een doodelijken kogel veilig, als de minſte zijner Scheepelingen — waer is het machtig Babilon? waer zijn zoo veele machtige Steden en ſchoone Paleizen? zijn zij niet reeds tot den grond geſloopt, of met het ſtof der vergeetelheid bedekt.

Al het ondermaenſche is wisſelvallig, de vlugſte geest, de gezondſte lichaemsgeſtalte, kan zijne vermoogens en welvaert verliezen —— de aenminnigſte ſchoonheid pronkt heden op 't lieflijkſte, en morgen zal dezelve, helaes! aen 't veege krankbed gekluisterd, alle haere bekoorlijkheden verliezen, —— de voortreffelijkſte voorneemens, —— de weldoordagtſte plans —— en beredeneerdſte onderneemingen der Stervelingen, kunnen ras in rook verdwijnen en verijdeld worden.

Al het ondermaenſche is wisſelvallig, de dorre heide word, door de hand des arbeidzaemen Landmans, de vrugtbaerſte akker, en, omgekeerd, de laetſte kan in een onvrugtbaeren grond veranderen —— de plaetſe, waer voor Eeuwen Woestynen waren, of de grond, die met de golven der Zee bedekt wierd —— word, bij laeter tijd, met Steden bebouwd, en voor de aengenaemſte landsdouwe verwisſeld —— en daer de volkrijkſte Steden voorheen

been gevestigd waren, is nu naeuwlijks de plaets meer te ontdekken.

Al het ondermaenſche is der Onbeſtendigheid onderworpen, —— heden verblijd den Landman zig, en beziet het Koornveld met vergenoegen, op hoop van een rijken Oogst. —— Dan, die tijd naderende, verdwijnt zijne vreugd, en hij zamelt met traenen in, 't geen hij met gejuich meende te maeijen. —— De Zeeman loopt met een gewenschten wind in Zee —— de gunſtigſte gelegenheid bevordert zijne reize —— dan, een onverwagte ſtorm ſteekt op, en, ô jammer! hy ſtrand, verliest zijn Schip, en kan te naeuwer nood zijn leeven bergen, terwijl hij anderen naer den afgrond ziet heenen zinken. —— Heden is de Sterveling rijk, en waent zig verre boven het ongeluk verheeven, dan de vlam, of een ander onvoorzien toeval, brengt hem, binnen den engen kring van eenige uuren, in de noodzaeklijkheid, om zig aen de gunst der weldaedigheid ter redding over te geeven.

Al het ondermaenſche is wisſelvallig, Zomer en Winter, Hette en Koude, Regen en Zonneſchijn, Storm en effene Stilte, Morgen en Avond, Nacht en Dag, wisſelen elkander geſtadig af.

Al wat zig voor de uiterlijke zinnen vertoont, duid de wisſelvalligheid en onbeſtendigheid der ondermaenſche zaeken aen, —— en deeze afwisſelingen en veranderingen bekooren dezelve, —— de onderſcheidene daelende en klimmende toonen der Muzijk zijn aengenaem voor het gehoor —— de reuk word geſtreeld door de verſcheidenheid der bloemgeuren —— de ſmaek word vergast, door zo veel weltoebereide ſpijzen —— terwijl het gevoel ook naer verwisſeling belt, —— en het gezigt verlustigt zig in 't beſchouwen der kleuren, en word verrukt, door het oog te doen weiden, over Vlakten, Gebergten, Rivieren, en Bosſchen, 't welk een aengenaeme ſchakeering, en, door te zaemenvoeging van deeze gedeelten, een fraei geheel voor 't zelve uitmaekt.

De Mensch haekt naer veranderingen, naer afwisſelende toneelen; was alles ééntoonig en van eenerlei gedaente, zulks zoude met zyn Natuurgeſtel niet ſtrooken, en deeze Onbeſtendigheid is het, die het beſtendigſte zig op de Waereld vertoont —— en welke die balans houd, waer door alles in een behoorlyken ſtaat blijft, en het algemeen geluk bevorderd, naer het plan der hoogſte Wijsheid zelve.

P.

Digitized by Google

WAARNEEMING, WEGENS HET NUT VAN DEN ALUIN IN LANGDUURIGE EN AANHOUDENDE MAAG-PYNEN.

Door ***, M. D.

De Maag-pynen behooren voorzeker onder de ongemakken, welke in ons Land, vooral by Vrouwen, menigvuldig voorkomen, en den Geneesheer zomwylen niet weinig moeite maaken om te geneezen. ——— Menigvuldig en zeer onderſcheiden zyn de oorzaaken van dit gebrek; doch geene oorzaak is algemeener, dan het misbruik van warme en verſlappende dranken: hierin ſtemmen de beroemdſte Mannen in de Geneeskunst overéén, en hiervan worden wy, door een dagelykſche ondervinding, meer en meer overtuigd: ——— ook zal het niet nodig zyn, de redenen te ontvouwen, waarom alle warme en verſlappende dranken Maag-pynen veroorzaaken. Men overweege ſlegts, dat daardoor de Vezelen van onze Maag verſlapt, en even daardoor de geheele ſpysverteering bedorven word ——— dat de zogenoemde Animaliſatie der ſpyzen beſet, en 'er diensvolgens een Zuur ontſtaat, welk de verſlapte Vezelen der Maag, van derzelver natuurlyk bekleedzel ontbloot, prikkelt, en krampachtige en pynlyke aandoeningen verwekt. ——— En men zal zig geenſints meer verwonderen, over het ontſtaan van hevige en aanhoudende Maag-pynen, na het veelvuldig gebruik van warme dranken. ——— Ik heb zeer dikwils het geluk gehad, door het aanhoudend gebruik van verſterkende en Zuur verbeterende middelen dit ongemak te geneezen; en onder deeze zyn my de *Aq. Menth. Peperit.* de *Terra Catechu*, met de *Kreefts-Oogen* of *Magneſia*, als de geſchiktſte voorgekomen; ook heb ik niet zelden het Opium, wanneer de pynen hevig waren, dienſtig gevonden. ——— Dan, ik beken, dat, in zommige gevallen, deeze middelen vruchteloos waren; en dan heb ik den meesten dienst gezien van het gebruik des Aluins, het zy in Poeder met de Magneſia, of ook wel ontbonden in water, of het *Serum lactis Aluminoſum.* ——— Menigmaal heb ik, door het aanhoudend gebruik van dit middel, de hardnekkigſte Maag-pynen geneezen, en ik ben, door eenige myner Kunstvrienden, verzekerd, dat ook zy dit middel, in zoortgelyke gevallen, met het beste gevolg aan hunne Lyders hadden toegediend. ——— De volgende Waarneeming is my, byzonder

in

Digitized by Google

in dit ſtuk, zo veel bewyzend voorgekomen, dat ik het der moeite waardig oordeel, dezelve mede te deelen. —— Een Vrouw, van ruim dertig Jaaren, kreeg, van tyd tot tyd, pynen in de Maag, die eindelyk zo hevig wierden, dat zy myne hulp verzocht. —— Verſcheide zogenaamde Huismiddelen, waaronder de Purgeermiddelen in de eerſte plaats kwamen, waren reeds vruchteloos gebruikt. —— Ik onderzocht de oorzaak van het ongemak, en het ſcheen my, uit alles, toe, dat 'er geene *Saburra* in de Maag, als de oorzaak, konde veronderſteld worden, maar het ſcheen my toe, dat het van eenen krampachtigen aart was; ik ſchreef haar ten dien einde een krampſtillenden Drank voor, en gaf te raad, een Pap op de Maag te leggen —— dit ſtilde de hevigheid der pynen, doch was, gelyk ligt te denken is, van zeer korten duur. De Lyderesſe bekende my zelve, dat zy, zedert geruimen tyd, zig zeer ſterk aan het gebruik van warme dranken had overgegeeven, en daarby, gelyk gewoonlyk, eene groote Liefhebſter van Zuur was. —— Dit bracht my op de gedachten, de verſterkende en Zuur verbeterende middelen te beproeven, en de Lyderesſe zorgvuldig alle warme dranken te verbieden. Langen tyd wierden deeze middelen voortgebruikt, te meer, daar het ſcheen, als of het ongemak op deeze wyze begon te verminderen; dan, na dat byna een Jaar lang deeze middelen, hoewel niet geſtadig en geregeld, waren gebruikt, en de Lyderesſe moede wierd, verder middelen vergeefs te gebruiken, gaf ik haar den raad, het *Serum lactis Aluminoſum*, in plaats van thee of koffy, te drinken, en dit middel alleen herſtelde haar binnen den tyd van een Maand, volkoomen, zo dat zy op dit oogenblik byna geen Maag-pynen meer gevoeld, ten zy ze, by toeval, eenige warme dranken, of zuure middelen, gebruikt.

Digitized by Google

WAARNEEMINGEN, OVER DEN LEEVENSDUUR VAN EENIGE INSECTEN. *Door den Heer* RIBOUD, *Sec. perp. de la Societé d'emulation de Bourges, des Academies de Dyon, Bourdeaux, Lyon, Arras,* &c.

(*Journal de Phyſique, Mars.* 1787.)

Alles is verwonderlyk in de Natuur; haare werken, in 't eerſte voorkomen, de allergemeenſte en eenvoudigſte, bieden aan 't oog des Waarneemers zo talryke als treffende wonderen aan. Hy vindt in derzelver beſpiegeling zuivere genietingen, onbekend aan de rest des Menschdoms, en de Natuur ſchenkt ruime vergelding voor den dienst, welken hy haar toebrengt.

Onder de menigte van Weezens, die haar vermogen verkondigen, verdienen de Inſecten de aandagt eens Natuurkenners zo veel als de andere. Derzelver geboorte, zintuiglyk geſtel, maakzel, gedaantveranderingen, en werkzaamheden, zyn onuitputbaare bronnen van waarneemingen en naſpeuringen. Dezelfde eerbiedige bewondering bevangt de ziel eens Wysgeers, 't zy hy de hand der Natuur ziet in een veragtlyk Inſect; 't zy hy die beſchouwt in het vormen des menschlyken Lichaams. — Dezelfde verrukking vervult hem, als hy de gedaante en 't beſtaan van een Ziertje waarneemt, als wanneer hy het oog opheft, tot de talryke en onmeetlyke groote Hemelklooten, die boven zyn hoofd in 't lugtruim wentelen.

De Inſecten zyn klein en zwak, zy hebben eene menigte vyanden, zy vinden zich blootgeſteld aan geduurige gevaaren en veel moeiten, om de korte loopbaan, hun voorgeſchreeven, af te loopen; doch de Natuur ſchynt dit te hebben willen vergoeden door byzondere gunstbewyzen; zy genieten het vermaak, om agtereenvolgend te beſtaan, onder verſcheide gedaanten, aan andere Dieren, elk in 't byzonder, ſlegts gegeeven. Beurtlings bewoonen zy het binnenſte des Aardryks, de oppervlakte des Aardbodems, en de Lugt; beurtlings zyn ze Wormen, veelvoetige Schepzels, en behooren onder de Vliegenden; naa hun gevoed te hebben met groove ſtoffe, met het geen het Groeiend- en Dierenryk oplevert, bewoonen zy de zuivere Lugt, zuigen de ſappen der bloemen en maalſchen honig in; naa dat zy op den grond veragtlyk omkroopen, ſchenkt zy hun

Digitized by Google

hun ſchitterende vleugels, bekleedt ze met eene vaste en ſchitterende wapenrusting, afgezet met de ſchoonſte kleuren.

Veele der Inſecten leveren de verbaazendſte verſchynzels op, zo in hunne wyze van voortteeling, als in hun vermogen, om den dood te wederſtaan. Niemand is onkundig, dat de wyze, om de *Verschwater-Polypen* voort te brengen, juist dezelfde is, welke andere ſchepzels verdelgt. Elk deel, van den *Polypus* afgeſneeden, wordt welhaast een geheele en volmaakte *Polypus*, die andere kan voortbrengen. Door dezelfde bewerking vermenigvuldigen zich eenigen, even als de Planten (*) door uitſpruitzels. Andere komen uit de zyden van de *Polypen* voort, en groeijen 'er op, gelyk de takken op den wortel der boomen.

Wanneer men de *Duizendbeen met een Pyl* in veele deelen ſcheidt, wordt ieder deel een volkomen Inſect, elk krygt een Kop, Pooten, enz. 't Geen nog zonderlinger is, beſtaat hier in, dat dit Inſect zich vermenigvuldigt, door van zelven zich af te ſcheiden. 'Er verheft zich, ſchryft CHARLES BONNET, een nieuwe Pyl, rechtſtandig op den *Duizendbeen*, een nieuwe Kop vertoont zich op eenigen afſtand van het agtereinde: deeze ſcheidt zich af van het overige des Lichaams, en maakt twee *Duizendbeenen* van één. Deeze zelfde Natuurkenner beſchryft verſcheide Wormen, wier afdeelingen welhaast in geheele Dieren herſchaapen worden.

Indien men behendig, en zonder de Pooten te beſchadigen, een Mier den Buik afſnydt, blyft hy eenigen tyd loopen, en zyn prooy haalen, als of hy ongeſchonden was. Wespen leeven veele dagen zonder Kop, en men heeft gezien, dat de Koppen der Wespen, ſchoon 's avonds afgeſneeden, 's anderen daags 's morgens ſtaken. Men heeft waargenomen, dat de *Mantis*, van den Kop beroofd, leefden, liepen en paarden, als of dit deel des Lichaams niet

(*) Het Kruid, waar op men zeer dikwyls de Polypen, in de gedaante van kleine klompen van Wormen vindt, is het *Moeraskroos*, *Lenticula Paluſtris*. Het komt veelvuldig voor in ſtilſtaande Poelen, dryft 'er op in de gedaante van groen mosch, en bedekt de oppervlakte des waters, door eene menigte van zeer kleine bladeren, van boven groen, van onderen zwart, ſchitterend van kleur. Deeze zyn zeer nauw vereenigd, door kleine en nette draaden; en van elk blaadje komt een draadje, of een wortel, waar door het voedzel haalt.

Digitized by Google

niet ontbrak (†). Een Polypus, door den beroemden FONTANA, onder den naam van *Rotifer* beſchreeven, wordt, naa langen tyd gedroogd, en gevolglyk van leeven en beweeging beroofd, gelegen te hebben, om zo te ſpreeken, ten leeven weder opgewekt, zo ras men hem met water bevogtigt. Deeze geleerde Natuurkundige kende verſcheide Dieren van die ſoort, en ſtelde zich ten oogmerke, een Werk te ſchryven, over het leeven en den ſchynbaaren dood der Inſecten.

Veele Inſecten kan men langen tyd houden, zonder ze eenig voedzel te geeven, en zy zyn, geduurende hunne vasten, niet min leevend, niet min werkzaam, dan die deeze Proeve niet ondergaan. BOILE hadt dit reeds in de Vliegen opgemerkt. De Heer POIRET heeft het waargenomen in de *Mantis*, en ik in de Spinnekoppen, en veele andere Inſecten.

De Inſecten, die zich in 't water onthouden, en eenige kruipende Dieren, verdienen niet min onze opmerking. De *Bloedzuiger* leeft eenige maanden, zonder voedzel te neemen, in een glas, met een weinig water; de *Groene Kikvorſch*, in 't Fransch *Rainette* geheeten, kan het dus twee jaaren houden, mits men het water ververscht: de *Water-Salamander* herſtelt vaardig en volkomen het gemis van ſprieten, pooten en kaaken. Bykans eene maand heb ik 'er een in een glas bewaard, zonder eenig eeten: zyn ſtaart gaf in de kleinſte geledingen tekens van leeven, verſcheide uuren naa den dood van het Dier. De *Slek*, den Kop afgeſneeden, leeft veele maanden zonder dit lichaamsdeel, en men verzekert, dat 'er ongemerkt een nieuwe Kop aan groeit. De *Kreeft* en de meeste Schaalvisſchen verliezen een of meer Pooten, en men ziet ze weldraa weder andere krygen. De *Aardwormen*, de *Slangen*, de *Haagedisſen*, leeven een geruime wyl, naa dat ze in twee deelen geſneeden zyn. De Kop eens *Adders*, van het lichaam afgeſcheiden, blyft nog gevaarlyk, en de dierlyke geesten zyn nog verſcheide uuren in beweeging. FONTANA heeft waargenomen, dat het hart, uitgetrokken, nog langen tyd blyft kloppen, en de kop nog kan ſteeken (§), hy beſluit 'er uit, dat

(†) Men zie de *Waarneemingen, gedaan op de Mantis, eene ſoort van Springhaan*, door den Abbe POIRET, in onze *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VII D. 2de Stuk, bl. 334.

(§) *Traité du Venin de la Vipere.*

Digitized by Google

dat het Leeven, in zekere Dieren, niet zodanig verbonden is aan den omloop des Bloeds en der Vogten, of zy kunnen onafhangelyk daar van beſtaan.

De Abbe DICQUEMARE heeft ons veele weetenswaardige berigten geſchonken, wegens de Zintuiglyke geſteltenisſe en het leeven der Zee-Inſecten. De *Zee-netel*, die, als 't ware, alleen uit eene ſoort van ſlym beſtaat, heeft de lengte van eenige Linien, tot die van vier voeten omtreks. De afgeſcheide deelen geeven altoos tekens van leeven: wanneer dezelve half opgegeeten is door een veel grooter Dier, verdubbelt het nog niet ingeſlokte deel zyne poogingen, om de vernieling te ontkomen. De *Zee-Anemonen*, en de *Zoetwater-Anemonen*, van welke laatstgemelde de Heer MULLER meer dan dertig ſoorten optelt (†), leveren 't zelfde verſchynzel van leevensbehoud op. Hy heeft het ook waargenomen in de Wormen der Ingewanden.

't Valt al te ligt, tot dwaaling te vervallen, als men rede van deeze Wonderen wil geeven, dat ik het my zou durven onderwinden het thans te beſtaan: de bekwaamſte Waarneemers hebben zich vergenoegd, met ze te beſchryven, en hunne giſſingen zedig twyfelende voorgedraagen. In de beoefening der Natuure moet men beginnen met *waar te neemen;* het is alleen door veelvuldige Waarneemingen en diep peinzen, dat het zomtyds gelukt *te verklaaren.* Ik heb de boven aangehaalde gevallen alleen vermeld, dewyl zy kunnen dienen, om de weezenlykheid te bewyzen van die ik voor heb mede te deelen. Indien men die verbaazende uitwerkzels weet, uitwerkzels, welke zo zeer aangekant ſchynen tegen de denkbeelden, welke wy ons gevormd hebben van het werk- en zintuiglyk geſtel, en van het leeven, der Schepzelen, zal men met minder bevreemdinge opzien by niet min zonderlinge verſchynzelen.

In myne naſpeuringen, om te ontdekken, hoe lang zommige Inſecten konden leeven zonder Voedzel, had ik gelegenheid om op te merken, dat veelen onder dezelven zwaar gewond, en met anderen, van dezelfde ſoort, geheel gezond, opgeſlooten, niet ſchielyker dan deeze ſtierven, uitgenomen, nogthans, wanneer de verſcheuring zeer groot was, en bykans tot een geheele verbreeking van het werktuiglyk geſtel ging.

Om my, ten aanziene van dit aangelegen ſtuk, te verze-

(†) *Hiſtoria Vermium*, Tom. I. 1744.

Digitized by Google

zekeren, heb ik 't zelve met verſcheide Inſecten beproefd. Alle, die ik 'er toe nam, behoorden tot de Schildvleugeligen, en kan ik, derhalven, geene gevolgen trekken, dan tot deeze ſoort, ſchoon men, naar alle waarſchynlykheid, het op de andere kan toepaſſen. Ik zal myne gedaane Proeven op de *Molenaars* mededeelen.

Eerſte Proeve. Den 19 April 1782, nam ik ten zelfden tyde acht zeer gezonde *Molenaars:* drie derzelven ſloot ik in een ruime doos, bedekt met een zeef, om 'er de lugt vry in te laaten; en deedt den vierden in een welgeſlooten glas.

Ik doorſtak het lyf der vier overigen, en zette 'er drie op een plankje met ſpelden vast. Twee gingen de ſpelden door het ſchild, by een derde door den buik, en de laatſte kwam, naa zeer ſterk verzeerd te zyn, in de doos.

Den 21. ſtierf 'er een der op het plankje vast gemaakte; zyne poogingen, om los te komen, bragten eene bykans volkomen verſcheuring te wege. De eerstvolgende, in het ondergaan van dat lot, was die in het glas zat opgeſlooten, waar hy, egter, elf dagen leefde: drie uuren laater vond ik 'er twee op het plankje dood.

Den 2 en 3 May kwamen de vier, in de doos geplaatst, om 't leeven; de laatſte, die 't zelve verloor, was, die op den 19 April zwaar doorſtooken was, zonder dat hem de ſpelde in 't lyf bleef.

Uit deeze Proefneeming blykt, dat één deezer *Molenaars*, op een plankje vast gemaakt, naa twee dagen ſtierf; 't geen toegeſchreven mag worden aan de geheele verſcheuring zyns lyfs; dat de zodanigen, die, ongewond, in het glas waren opgeſlooten, ſtierven vóór de andere gekwetſten, en dat één deezer laatstgemelden langer geleefd heeft, dan die geen leed, hoe genaamd, ondergaan hadden.

Tweede Proeve. Op den 20 van die zelfde maand April, nam ik twee andere Molenaars, den eenen maakte ik op een plankje vast, met een ſpelde door 't ſchild heen, den anderen zette ik in een doos, zonder hem op eenigerlei wyze te beſchadigen. Beiden leefden ze tot den 4 May; de tweede ſlegts tot den middag, de ander tot den avond, deeze was die veertien dagen lang doorſtooken geweest met een zwarte ſpelde; zich in de eerſte dagen ſterk beweegende, hadt hy veel vogts uit de wonde verlooren: den 4 May, 's morgens, had ik de ſpelde, welke geroest

was

was in zyn lyf, daar uit gehaald, en de ſprieten van het beest ſtukken geſcheurd.

Derde Proeve. Den 10 May herhaalde ik myne Proefneeming op andere acht Molenaars. 's Anderen daags vond ik 'er twee dood, de een was op een plankje vast gemaakt, de ander zat in een doos. De gewonden leefden bykans zo lang als de anderen: doch ten einde van vier dagen, genoot geen van de acht het leeven. Ik ſchryf dit verſchil van den duur huns leevens, in vergelyking met dien der voorgaanden, toe, aan den uitgeputten ſtaat, waar in zy door het paaren vervallen waren, en heb ik opgemerkt, dat, naa dit bedryf, hun leevenseinde altoos zeer naby was.

Vierde Proeve. Den 1 May 1783, zette ik van zeven Molenaars, op denzelfden boom gevangen, drie met een ſpelde op een plankje, de anderen in een doos, de laatſte was zeer verminkt. Deeze ſtierf naa 't verloop van vier en twintig uuren; drie dagen laater verloor ik 'er een in de doos, de andere leefden elf dagen; doch een der op 't plankje geſpelde overleefde de andere verſcheide uuren.

Vyfde Proeve. Op den tweeden dier zelfde Maand, nam ik 'er zestien tot voorwerpen myner naſpeuringe; acht waren zwaar gewond, of verminkt, acht alleen in myn doos opgeſlooten. —— Twee der gewonden ſtierven eerst; maar op de volgende dagen werden 'er veelen der onverzeerden weggerukt: den 13. ſtierven 'er zes, en onder deezen ſlegts twee gewonden, de laatſten deezer ſtierf den 18; en naa hem bleef 'er geen over dan een in de doos, zo dat over 't geheel de gewonden langst leefden.

Zesde Proeve. Den 16 nam ik eene nieuwe Proeve op drie Molenaars; een deezer was met eene ſpelde zwaar gekwetst, een ander daar mede vast gemaakt, op de wyze als in de voorgaande Proefneemingen, de derde onverzeerd gebleeven. Deeze ſtierf de eerſte, daar op de vastgemaakte, en eindelyk de gekwetſte.

Zevende en Achtſte Proeve. In den Jaare 1784 en 1785, heb ik dezelfde Proefneemingen, op onderſcheide wyzen, herhaald, en de uitkomst heeft altoos beweezen, dat het grootſte gedeelte der gekwetſte en lydende Inſecten niet ſtierf vóór de zodanigen, die geen leed was overgekoomen. —— Ik zal myne waarneemingen niet in 't breede mededeelen, om eene verveelende langwyligheid voor te komen; ik heb de eerſte alleen eenigzins breeder opgegeeven, om het ſtuk te ſpreekender te maaken, en de Na-

Digitized by Google

Natuurkundigen aan te zetten, om dezelfde proeven te neemen. Behalven met de Molenaars, heb ik het beproefd met andere Torren, en gezien, dat de verminkten, en de gewonden, doorgaans zo lang leefden als de anderen.

Deeze Proefneemingen vorderen veel aandagt en oplettenheid: zy moeten herhaald worden van Perſoonen, door geene andere bezigheden 'er van afgetrokken: men kan ze in 't oneindige veranderen; doch het behoeft niemand te bevreemden, dat hy altoos dezelfde verſchynzels niet zie: men begrypt gereedlyk, dat de geſteltenis, de ouderdom, de ſexe, de kragten, van elk Diertje op zich zelve, hier groote verandering kan te wege brengen. De werktuigen, welke men bezigt, derzelver gedaante, ſtoffe, doen 'er ook veel toe: want ik heb opgemerkt, dat 'er zich een koperroest zette om de ſpelden, met welken ik de Molenaars op de plankjes hegtte, 't geen zeer veel kon doen, om derzelver dood te verhaasten. Om iets vast te ſtellen, is het genoeg, dat de Proefneemingen, in 't algemeen, eene eenpaarige uitkomst opleveren: eenige Uitzonderingen, toe te ſchryven aan het byzonder maakzel van het Inſect, of aan andere omſtandigheden, kunnen de gevolgen, welke men mag trekken uit de meeste Waarneemingen, niet om verre ſtooten.

De Inſecten, door my op de proeve geſteld, hebben zo veel leeven, dat zy niet ſchynen te ſterven aan de wonden; maar enkel aan verlies van kragten, gelyk de zodanigen, die geen leed ondergingen. Het blykt dus een vaste regel te zyn, dat 'er, alle andere gevallen gelyk geſteld, eene, naar evenredigheid, veel grooter kragt noodig is, om een Inſect, dan een groot Dier, te dooden. Men is, als 't ware, verpligt, een Inſect geheel te verpletteren, om het den dood te doen ſterven, de zwaarſte wonden betekenen voor 't zelve bykans niets. Wy hebben een Molenaar veertien dagen zien leeven, doorſtooken met eene ſpelde, dikker dan zyn poot, en indien men deezen leevensduur met dien van een Mensch in vergelyking brengt, zal men bevinden, dat veertien dagen leevens, in een Molenaar, gelyk ſtaat met een groot aantal jaaren leevens in een Mensch; dan zou deeze laatſte geen oogenblik blyven leeven, indien hy doorſtooken was met een metaalen ſtaaf, zo dik als zyn been, vast gemaakt aan eenig lichaam.

Hoe kunnen die Inſecten zulke vreeslyke ontheisteringen hunner geſteltenisſen uithouden? Deeze verbaazende kragt ontſtaat zeker uit de geringe maate hunner aandoenlykheid, uit

uit den byzonderen aart van hun zintuiglyk geſtel, en de natuur hunner vogten. Hunne zintuigen ſchynen weinig geſchikt, om ſterke indrukken te ontvangen. Men heeft opgemerkt, dat ze zeer droog van geſtel zyn, dat zy weinig vleeschagtige deelen hebben, en dat hunne ſpieren niet bevogtigd worden, gelyk die der grootere Dieren. — Men komt in verzoeking, om te gelooven, dat een Inſect geen klagten uitſtort, of liever, geen klaagend geluid van ſmerte ſlaat: 't geluid, 't welk het doet hooren, ſchynt alleen veroorzaakt te worden door het verlies van vryheid. Een Vlieg, zonder kop, tragt weg te vliegen, een Tor, doorſtooken, gaat op geen andere wyze te werk, dan hy zou doen, wanneer hy alleen vast gehouden werd aan een poot. Dit toont, dat het zeer bezwaarlyk is, by de Inſecten, den zetel der leevensbeweeging te vinden, en dat derzelver werktuiglyk zingeſtel zeer veel van dat der groote Dieren verſchilt. By de Dieren loopen de zenuwen in de harsſenen uit, gelyk het bloed na 't hart ſtroomt; doch het beginzel des leevens ſchynt in de Inſecten even zeer overal verſpreid. Volgens de Natuurbeſchryvers, hebben derzelver zenuwen geen punt van vereeniging, en bepaalen zich alle tot het doel, waar toe ze geſchikt zyn. Dat men den kop, den buik, het ſchild, de pooten, wegneeme, altoos tekens van leeven .... Het deel van den romp afgeſcheiden, geeft ook, meer of min, die tekens, gelyk te zien is uit de voorbeelden, in 't begin deezer Waarneemingen bygebragt. Men zou, derhalven, mogen beſluiten, dat het beſchadigd deel het eenig lydend deel is, en dat alle leden een leeven op zich zelven hadden; de Polypen, de Zee-Inſecten, enz. bekragtigen deeze gisſing.

Van den anderen kant, kunnen de lymerige ſtoffen, die het lichaam der Inſecten vervullen, beletten, dat de wonden zeer ſchadelyk zyn: zy verdikken om de randen der aangetaste deelen, beletten den voortgang des gevoels, of beſchutten de tot het leeven behoorende deelen, in voorkomende toevallen, die de wonden in andere Dieren vergezellen. Hunne vaten kunnen zich ook met kragt ſluiten, en welhaast in ſtaat weezen, om het uitſtorten der vogten tegen te houden. —— Het verſchynzel van hun Leevensduur moet misſchien ook toegeſchreeven worden aan eene werking, niet ongelyk aan die eener geweldige koortze, veroorzaakt door de wanorde, in hunne dierlyke huishouding te wege gebragt. In de daad, wy hebben ge-

Digitized by Google

gezien, dat Menſchen, in een ſterke koorts, het veele dagen zonder eeten hielden, terwyl het een gezond Mensch zeer ſlegt zou bekoomen, eene ſpysonthouding, van zo langen duur, te beproeven.

Voor 't overige, laat ik het aan meer verlichte Mannen, de oorzaak te onderzoeken en te doorgronden van dit onbekend vermogen, 't welk het leeven der gekwetſte Inſecten verlengt. De Natuur hangt nog haar dekkleed over dit verſchynzel, even als over dat hunner gedaanteverwisſelingen, en wedergeboorte. Ik dagt my te moeten bepaalen om den Natuuronderzoekeren een nieuw veld van Naſpeuringe aan te wyzen, en myne Waarneemingen op te geeven, —— myne Waarneemingen, die uitwyzen, dat zwaare verwondingen, welke, op 't eigen oogenblik, de grootſte Dieren zouden doen ſneeven, den dood van zekere Inſecten niet ſchynen te verhaasten, en dat zy, in dien gewonden ſtaat, doorgaans, niet rasſer ſterven dan de ongewonden, en die zelfs zomtyds overleeven.

PROEVE VAN VERGELYKING TUSSCHEN DE BEWEEGINGEN DER DIEREN EN DER PLANTEN, EN DE BESCHRYVING EENER STEEDS IN BEWEEGING ZYNDE PLANTE.

In de Academie der Weetenſchappen te *Parys* voorgeleezen, door den Heer BROUSSONET.

(*Journal Phyſique* 1787.)

„ Hebben wy onlangs eene keurige *Beſpiegeling van* „ *de Gewaarwordende Vermogens der Planten*, door „ den Heer PERCIVAL, in ons *Mengelwerk* geplaatst (*), „ wy twyffelen geen oogenblik, de *Proeve van Vergely-* „ *king tuſſchen de Beweegingen der Dieren en Planten* „ geleezen hebbende, dezelve daar by te voegen; zy zul- „ len elkander toelichten, en bovenäl de Beſchryving *eener* „ *ſteeds in Beweeging zynde Plant*, met derzelver Afbeel- „ ding, onzen Leezeren, zo wy hoopen, voldoen; daar „ zy een allernaauwkeurigst verſlag geeft van eene Plant, „ door PERCIVAL, in de boven aangehaalde Beſpiegeling, „ eenigzins beſchreeven."

De

(*) Zie hier boven, bl. 295.

Digitized by Google

* * * *

De Beoefening der Zootomie kan alleen, daar zy ons in ſtaat ſtelt, om eene Vergelyking te maaken tusſchen dezelfde Zin- en Werktuigen, in onderſcheide zoorten van Dieren, opheldérende denkbeelden verſchaffen over de werkzaamheden, waar toe de daar aan beantwoordende deelen in den Mensch geſchikt zyn. De Anatomisten zich tot het ontleeden der Dieren gezet hebbende, op een tyd, dat men de Ontleeding van den Mensch nog niet voltooid hadt, kon de Phyſiologie geen voordeel trekken van deeze kundigheden: zo ras men het geoorlofd rekende de Lyken te ontleeden, en de beſchouwing der Dieren nuttig kon worden, heeft men zulks verwaarloosd. De eerſte Ontleedkundige Naſpeuringen zyn gedaan op weezens, wier zin- en werktuiglyk geſtel dat der Menſchen het naast kwam, als de Viervoetige Dieren; 't leedt een geruimen tyd, eer men eenige zoorten naging, die zich een weinig meer van den Mensch verwyderden. Men geloofde, dat de beſchouwing der deelen, in de Dieren, welker gedaante de meeste overeenkomst had met die der Menſchen, de ontdekking van het gebruik dier zelfde deelen gemaklyker zou maaken; doch deeze vergelyking is zo voordeelig niet voor het onderwerp, 't geen de Phyſiologist zich voorſtelt, als die ontſtaat uit de nadering van zeer verre verwyderde weezens, en in welke men, by den eerſten opſlag, nauwlyks trekken van overeenkomst kan ontwaaren. Hoé meer de voorwerpen onderling van den anderen verſchillen, hoe meer lichts de uitkomſten der in 't werkgeſtelde vergelyking geeven.

Men zal zich, buiten twyfel, niet verwonderen, dat men verzuimd heeft ſoorten tot verſchillendè Ryken behoorende, tot elkander te doen naderen, daar men zulks niet te werk ſtelde omtrent Dieren van verſchillende ſoorten, welker verſchillendheden min weezenlyk waren. — Phyſiologisten hebben uit de Werken van GREW, van MALPIGHI, DUHAMEL, en anderen, alle de voordeelen niet getrokken, welke zy 'er uit zouden hebben kunnen haalen, om veele verſchynzelen in de Dierlyke Huishouding te verklaaren. Men heeft zich vergenoegd met hier en daar een klein getal op zich zelven ſtaande gevallen by een te zamelen: doch de gewigtigſte werkzaamheden, die eene zeer merkbaare overeenkomst hebben met dezelfde werkzaamheden in de Dieren, zyn in de Planten,

Digitized by Google

eerst ten deezen dage bekend geworden. —— De Natuurkundigen der jongstverloopene Eeuwe wisten nauwlyks, dat men in de Planten iets ontdekte, 't welk na Ademhaaling, Voortteeling, en Omloop van ſappen geleek. Zy geloofden reden te kunnen geeven van eenige dier verſchynzelen, gemeen aan beide de Ryken, door dezelve na te gaan in die Weezens, welke, door derzelver gedaante, even zeer tot het Dieren als Planten-Ryk ſcheenen te behooren; maar, behalven dat deeze weezens, door de Anatomisten ſlegts weinig bekend zyn, behoorden zy bepaald tot één enkel Ryk, en hadden met het andere daar aangrenzende niets gemeens, dan de gedaante, bykans altoos toevallig. De Natuur heeft de gedaanten in 't oneindige veranderd, zy leveren de kenmerken der ſoorten op, en dit ſchynt 'er de minſte moeite aan gekost te hebben; derzelver verſchil niet beſtaande dan in min of meer lange, min of meer dikke, deelen, digter of verder af van zulk en zulk een deel geplaatst, heeft men het getal veel en gemaklyk kunnen vermeerderen. Haare huishouding heeft zich niet ontdekt, dan in de werkzaamheden, welke zy altoos vastſtelde op dezelfde beginzelen; dezelve geen verſchil in de ſoorten toevoegende, maar alleen in de groote clasſen, van welke zy, als 't ware, een aanhangzel zyn.

De onderſcheide deelen der Planten bezitten het vermogen van zich te beweegen; maar de Beweegingen, welke zy volbrengen, zyn van een zeer verſchillenden aart met die der Dieren; de merkbaarſte, die het ſchielykst voortgebragt worden in de Planten, zyn bykans altoos bepaald, door zekere prikkelende oorzaak. De Irritabiliteit, welke niets anders is dan de Aandoenlykheid door Beweeging ontdekt, is een algemeene wet, aan welke de Natuur alle leevende weezens onderworpen heeft, en die ſteeds over derzelver behoudenisſe waakt, veel ſterker in de Dieren dan in de Planten, kan dezelve in deezen dikwyls verward worden met verſchynzelen, van een geheel verſchillende oorzaak afhangende. Het zintuig, 't welk in eene Plant aan een ſteek onderworpen is, is het eenige 't welk zich beweegt; nooit verwekt de Irritatie van verſcheide deelen, even als in de Dieren, die vaardige vereeniging van aandoeningen, volgens welke men verſcheide deelen zich ziet beweegen, ſchoon ze niet rechtſtreeks zyn aangedaan, en anderzins in rust zouden kunnen weezen.

Hoe

Digitized by Google

Hoe volkomener het zin- en werktuiglyk geſtel is in de onderſcheide deelen der Dieren, hoe merkbaarder de tekens van Irritabiliteit zyn. De deelen, die het meeste met die der Planten overeenkomen, wier zin- en werktuiglyke geſteltenisſe bygevolge onvolkomener is, zyn 't minst irritabiel. Dezelfde wet ontdekken wy in de Planten, maar met eene daar tegenovergeſtelde uitkomst; de tekens van Irritabiliteit doen 'er zich merkbaarder in op, naar gelange de deelen meer met die der Dieren overeenkomen; en ze betekenen niets in de verst daar van verwyderde. Deeze ſtelling wordt bovenal beweezen, door 't geen men waarneemt in de werktuigen by de Planten geſchikt ter Voortteelinge; deeze deelen zyn, naar allen ſchyn, de eenige Irritabele; de bladeren, de bast, de takken, de wortels geeven geen teken van Irritabiliteit.

Het vermogen van voortteelen is, in de Planten even als in de Dieren, eene Werkzaamheid eigen aan de ſoort, en zonder welke geen Plant kan beſtaan; doch de Natuur ſchynt in de Planten ten deezen opzigte meer gewigts geſteld te hebben dan in de meeste Dieren. Alles blykt, in elke Plant, bykans eeniglyk tot dat oogmerk zamen te loopen: 't is om hetzelve te bereiken, dat de groei plaats heeft, dat de onderſcheide deelen zich ontwikkelen; hier ziet men wonderen van verſcheidenheid, de rykheid van kleuren, en het werktuiglyke, volmaakt. Zo ras het oogmerk der Natuure bereikt is, en de Zaaden in de Zaadhuisjes de noodige maate van rypheid verkreegen hebben, houden de voedende ſappen op in de vaten om te loopen; de Plant verdroogt en ſterft. De Planten naderen de Dieren, in de werktuigen der voortteelinge, niet alleen daar in, dat ze de eenige irritabile deelen zyn, maar ook, om dat ze alleen zekere maate van vermogen, om van plaats te veranderen, bezitten. 't Zal, geloof ik, overtollig weezen, hier uit te weiden over de ſchielyke Beweegingen der Helmſtyltjes, der Stampertjes, van verſcheide Planten, zo ras men dezelve beweegt; deeze verſchynzels zyn allen Natuuronderzoekeren te over bekend.

De leevensbeweegingen in de Planten kunnen gereedst en algemeenst waargenomen worden; ze zyn langzaam, geheel bepaald aan omſtandigheden, welke ſteeds wederkeeren, en even zeer door alle deelen verſpreid. By de Dieren, in tegendeel, zyn bykans alle Leevensbeweegingen zeer merkbaar, het kloppen van het hart, van de ſlagaderen, enz. en daar ze volſtrekt noodig zyn, tot in ſtandhouding

Digitized by Google

van het Dier, volduuren ze by aanhoudenheid, en by Dieren van dezelfde zoort, op dezelfde wyze, en in dezelfde rigting; dit heeft desgelyks by de Planten plaats. De kruipende Planten, de Hop, by voorbeeld, volgt beſtendig, zich om een ſtok ſlingerende, de rigting van 't Zuiden na het Westen.

Wanneer men dergelyke Beweegingen in de Planten ſtuit, ſterven ze ſchielyk; indien men eene kruipende Plant, welker rigting van de regter na de ſlinkerhand loopt, eene daar tegenovergeſtelde rigting geeft, zal zy, binnen kort, verdorren, bovenal, als dezelve geen kragts genoeg heeft om den haar natuurlyken ſtand weder aan te neemen. Op dezelfde wyze doodt men een Dier, als men eenige van deszelfs leevensbeweegingen ſtuit.

De wet, volgens welke de Planten genoodzaakt zyn, zich op deeze of geene wyze te beweegen, is zeer ſterk. Wanneer twee kruipende Planten, de een zwakker dan de ander, elkander ontmoeten, ſtel twee *Kamperfoeljes*, zullen zy zich zamenſtrengelen, als 't ware, om haare kragt te vermeerderen; de een rigt zich ter regter, de andere ter ſlinkerhand, de laatſte is altoos de zwakſte, en genoodzaakt eene rigting aan te neemen, ſtrydig met die zy zou gevolgd hebben, als zy buiten 't bereik van de andere gebleeven was; maar, indien, door eenig toeval, deeze twee *Kamperfoeljes* zich vervolgens van elkander afzonderen, zullen zy beiden de natuurlyke rigting van de regter na de ſlinkerhand aanneemen.

De weezenlyke Leevensbeweegingen, welke, in de Planten, de grootſte overeenkomst met die in de Dieren hebben, zyn de loop der ſappen, de doorgang van de lugt in de buizen, de verſchillende ſtanden, welke eenige Planten op zekere uuren van den dag aanneemen, enz. doch, wanneer wy de wyze waarneemen, op welke die Beweegingen in de Planten geſchieden, zullen wy bevinden dat ze een veel grooter getal wyzingen ondergaan, dan de daar mede overeenkomende beweegingen in de Dieren. De geſteldheid des Dampskrings, verandering in denzelven, het Licht, enz. hebben veel invloeds op de beweegingen der Planten, den loop der ſappen verſnellende of vertragende: en dewyl zy nooit van plaats kunnen verwisſelen, veroorzaken die veranderingen in dezelve de merkbaarſte aandoeningen, en veel eenpaariger dan by de Dieren.

De ſchaarsheid van ſappen brengt zomwylen in de Planten byzondere Beweegingen voort; zo ras, by voorbeeld, de

Digitized by Google

de zaaden van de Balſemine, en andere, tot eene zekere maate van rypheid gekomen zyn, loopen de ſappen niet langer derwaards, de deelen, die de zaadhuisjes vormen, verdroogen, en krygen al derzelver veerkragt; zy ſpringen ſchielyk van een, en werpen de daar in opgeſlootene Zaadjes op een grooten afſtand. Deeze werking kan als een Leevensbeweeging worden aangemerkt, in zo verre zy dient tot bewaaring van de ſoort; doch zy wordt, gelyk wy zien, gewyzigd, door eene uitwendige oorzaak, verhaast of vertraagd door de meerdere of mindere maate van droog- of vogtigheid des Dampkrings.

De overvloed van vogten bepaalt ook in de Planten, even als by de Dieren, verſcheide Leevensbeweegingen. De vaardige beweeging der Helmſtyltjes in het Glaskruid, de ombuiging van de Bloembladeren, van de Stampertjes, ſchynen aan eene dergelyke oorzaak toegeſchreeven te moeten worden, die ſoort van Beweegingen beſpeurt men bovenal in de deelen geſchikt ter wedervoortbrenging, en geen plaats hebbende, dan in omſtandigheden, welke ze volſtrekt noodzaaklyk doen worden, ſchynen ze eenigermaate het uitwerkzel van eene byzondere vereeniging: ze zyn, egter, louter werktuiglyk, dewyl ze altoos op dezelfde wyze, en in dezelfde omſtandigheden, voortgebragt worden. Dus ſpreidt de *Roos van Jericho*, als mede de drooge vrugten van verſcheide ſoorten van *Meſembryanthemums* zich niet uit, dan, wanneer derzelver vaten met water vervuld zyn.

De ſchielyke ontlasting van ſappen brengt eene ſoort van Beweeging voort; 't is aan deeze oorzaak, dat men eene groote menigte verſchynzelen moet toeſchryven, welke men waarneemt in de Bladeren van veele Planten, en niet toekennen aan de Irritabiliteit. De kwabben, welke men ziet op 't midden van elk blad der *Dionæa*, zyn nauwlyks geſtooken door eenig Inſect, of zy ſluiten zich toe, en vangen het Diertje; de ſteek ſchynt eene ontlasting te veroorzaaken van vogt, 't welk het blad open hieldt, de vaten van 't zelve vervullende. Deeze oplosſing is des te aanneemelyker, om dat in den eerſten tyd van den groei deezer Plante, wanneer de kwabben nog maar zeer weinig ontwikkeld zyn, en waarſchynlyk de ſappen nog in geen grooten overvloed de vaten vervullen, de bladeren op elkander geſlooten leggen, op dezelfde wyze als zy zich vertoonen naa dat ze geſtooken zyn door eenig Inſect, wanneer de Plant eene grootere maate van

Digitized by Google

volgroeidheid bekomen heeft. ——— Men ontdekt een verſchynzel, hier aan gelykaartig op de bladeren van twee ſoorten der *Roſolis* (*). Het werktuiglyke laat zich gemaklyk ontdekken: de bladeren zyn eerst op elkander geſlaagen, de vogten zyn nog niet doorgedrongen tot in de kleine hairtjes met welke zy bezet zyn; doch naa derzelver ontwikkeling, blykt de tegenwoordigheid van het vogt door een drupje, 't geen zich vertoont aan het uiterſte van elk hairtje; 't is door het opſlurpen van dit vogt, dat het Inſect de vaten van het blad ledig maakt, 't zelve toeſluit, en zyn eerſten ſtaat weder aanneemt; de vaardigheid der werkinge is geëvenredigd aan de menigte van hairtjes door het Inſect aangeraakt. Deeze Beweeging zou men eenigermaate kunnen vergelyken met die plaats heeft in het gezwel aan 't gewricht van een Dier, 't geen den ouden ſtand aanneemt, zo ras men het gezwel ontlast. Eenige Natuurkundigen hebben eene zeer vernuftige uitlegging gegeeven van de Beweeging der Gevoelige Planten, zy ſchryven dezelve toe aan de deeltjes, die zich in de vaten der Planten ophoopen en ontlasten op het oogenblik der aanraakinge; doch de oorzaak is hier min gemaklyk te ontdekken.

De verſchynzels, die afhangen van den overvloed der vogten, vertoonen zich bovenal in de Planten op vogtige plaatzen groeiende; de *Roſolis* en de *Dianæa* behooren tot die ſoort, en men weet, uit de Proefneemingen van de Heeren DUFAY en DUHAMEL, dat de Gevoelige Planten by uitſtek gevoelig zyn, wanneer de zon zich agter de wolken verſchuilt, en de lugt vogtig en koud is.

De invloed van uitwendige oorzaaken wyzigt zomtyds de Leevensbeweegingen der Planten, op eene wyze, welke ons in verzoeking zou brengen, om ze aan den wil der Planten toe te ſchryven, gelyk die in de Dieren van den wil afhangen. Wanneer men een ſtok in den grond ſteekt by een kruipende Plant, vat ze dien altoos (†), ten einde zich daarom te ſlingeren, waar men die ook plaatze. 't Zelfde ziet men in de Wyngaarden; de haakjes aan de takken grypen wat in derzelver bereik is; doch deeze Beweegingen zyn louter Leevensbeweegingen, de kruipende Plant en de haakjes van dien Wynſtok wenden zich in alle rigtingen, en het kan dus niet misſen, of zy treffen een lichaam aan, 't welk hun dient. Deeze Beweegin-

(*) M. ROTH. (†) M. MUSTEL.

Digitized by Google

gingen hebben plaats, zo lang de deelen groeijen: zo ras zy ophouden met uit te schieten, en geen voorwerp aangegreepen hebben, krullen ze in. Een wortel, die uitschiet op den kant van een kuil, zou, indien zy horizontaal voortging, welhaast bloot worden en vergaan; maar hy kromt zich eer hy aan den kuil komt, en schiet, als door een Instinct gedreeven, nederwaards, gaat onder den kuil heen, en weder dezelfde hoogte bereikt hebbende, gaat dezelve weder horizontaal voort. Indien men een wortel ontbloot, en 'er digt by, het aanraaken geheel vermydende, een spons vol water plaatst, zal de wortel de spons naderen, en zich rigten naar alle kanten waar men de spons verschikt. Deeze waarneeming wyst bovenal uit, tot welke een punt de Leevensbeweegingen in de Planten gewyzigd kunnen worden door uitwendige oorzaaken, en hoe zeer zy onderscheiden zyn van die, in de Dieren, van hunnen wil afhangen.

(*Het Vervolg, de Beschryving eener steeds beweegende Plant behelzende, met de* Afbeelding, *in een volgend Stukje.*)

LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN DEN DOOR ZYNE REIZEN BEROEMDEN JONAS HANWAY, *Esq.*

(Uit *The Remarkable Occurrences in the Life of Jonas Hanway. Esq.* van den Heer PUGH.)

„ Hoewel de waarlyk goeddaadige Man, met eene ongemaakte Zedigheid, de Eere, welke openbaare „ Dankerkentenisse hem wil toevoegen, ontwykt, kan de „ Tederheid, welke men aan Kieschheid zyner gevoelens „ verschuldigd is, zo lang hy leeft, niet langer beletten, „ dat de drift van Bewondering zich wederhoude, wanneer hy heenen gegaan is van dit verganglyk Tooneel. „ De Deugdzaame Man mag niet sterven voor de Naakomelingschap; zyn Naam moet leeven in de Gedenkboeken, die de Daaden van den Braaven vereeuwigen. „ Deezen Eerdienst heeft de Heer PUGH aan zynen Vriend „ JONAS HANWAY beweezen, en zullen de voornaamste „ byzonderheden, daar uit ontleend, geen onbevallig vak „ in de Leevensbeschryvingen onzes *Mengelwerks* vullen."

Digitized by Google

* * * * *

JONAS HANWAY *Esq.* werd den twaalfden van Augustus des Jaars MDCCXII te *Portsmouth* gebooren. Zyn Vader THOMAS HANWAY, was een Officier in den Zeedienst, en eenige jaaren Voorraad-bewaarder in het Dok te *Portsmouth*. Een toeval beroofde hem van 't leeven, en hy liet eene Weduwe agter met vier Kinderen JONAS, WILLIAM, THOMAS en ELIZABETH, allen nog zeer jong. Zy vertrok, ter opvoedinge van dit Viertal, na *Londen*. Zo teder was haare moederlyke bezorgdheid, dat de Heer HANWAY, wiens Leevensgevallen wy zullen ſchetzen, nooit van zyne Moeder ſprak dan met uitdrukkingen, die de gevoeligſte dankbaarheid te kennen gaven. Zy beſtelde hem op de School, waar hy ſchryven, rekenen, en eenig *Latyn* leerde. Met zyn zeventiende Jaar vertrok hy na *Liſſabon*, waar hy in Juny des Jaars MDCCXXIX aankwam, en zich by een Koopman, ter dier Stede, op 't kantoor vervoegde.

Zyn vroegere leeftyd kenmerkte reeds de aandagtige oplettenheid, die zugt tot netheid en geregeldheid, welke in zyn volgend Character uitblonken. Zyne jeugdige genegenheid werd te *Liſſabon* ontſtooken door eene Dame, uitſteekend door bevalligheid van perſoon en zielsbekwaamheden; doch zy gaf een ander de voorkeuze tot Egtgenoot, keerde na *Engelaad*, en ſleet het laatſte *gedeelte* haars leevens te *Londen* met haar Gezin, in eene vriendlyke verkeering met den Heer HANWAY.

De Leerjaaren uitgeſtaan hebbende, zette de Heer HANWAY zich als Koopman te *Liſſabon* neder, doch het leedt niet lang, of hy ſtak na *Engeland* over: en aanvaarde in February des Jaars MDCCXLIII de aanbieding van Deelgenootſchap met een Huis van Handel, des Heeren DINGELEY te *Petersburg*. In Juny kwam hy aldaar, kreeg kennis aan den Handel op de *Caſpiſche Zee*, en teffens een ſterk verlangen om *Perſie* te zien; een Land, zo beroemd, van wegen buitengewoone gebeurtenisſen in oude en laatere tyden.

Het openzetten des Handels, door *Rusland* en *Perſie*, was, zints de ontdekking van *Archangel* door de *Engelſchen*, aangemerkt als geſchikt om veele voordeelen aan *Engeland* te ſchenken; vroegtyds deedt men reeds pogingen om zulks werkſtellig te maaken; doch met weinig vrugts. In den Jaare MDCCXXXVIII deedt JOHN ELTON, een

Digitized by Google

een *Engelsch* Zeeman van een allerónderneemendſten aart, en die vier jaaren geſleeten had onder de zwervende *Tartaaren*, die de wyduitgeſtrekte onbebouwde Landen tuſſchen *Bokhara* en *Siberie* bewoonen, een voorſlag aan eenige *Britſche* Factooren te *Petersburg*, om een Handel door *Rusland* en *Perſie* te dryven, langs de Rivier de *Volga*, en langs de *Caspiſche Zee* tot *Astrabad*, of eenige andere Haven, aan den zuidoost hoek van die Zee, en van daar tot *Meſched*, de toen begunſtigde Stad des *Perſiſchen* Monarchs. —— Des Heeren ELTON's voorſlag door de Factoors aangenomen zynde, vertrok hy, in 't Jaar MDCCXXXIX, met een voorraad van Koopwaaren, van *Petersburg*, en kwam te *Reshd*, een Stad aan den zuidwest kant der *Caspiſche Zee*, waar hy, de beſcherming aantreffende van des Shahs Regent, zyne Koopwaaren, voor een goeden prys, verkogt, zonder tot *Meſched*, gelyk hy eerst ten oogmerke hadt, voort te trekken; en keerde, een beſluit van den Regent ontvangen hebbende, ter begunſtiging van den nieuw aangevangen Handel, weder na *Petersburg*.

Het Parlement, in den Jaare MDCCXLI, eene Acte ten voordeele van den Handel uitvaardigende, vertrok de Heer ELTON weder na *Perſie*, als Bevelhebber van een der Schepen door de Factoors gebouwd, om hun plan met meer kragts door te zetten; doch door Eerzugt gedreeven, ging hy in dienst van den Overweldiger NADIR SHAH, als Superintendent van de *Perſiſche* Kust aan de *Caspiſche Zee*. Deeze omſtandigheid deedt de Factoors beſluiten, om een uit hun na *Perſie* te zenden, als opzigter van den Handel. Op den Heer HANWAY, die zich vrywillig hiertoe aanboodt, viel de keuze; zyne bekende eerlykheid en naarſtigheid, gepaard met het belang 't geen hy hadt in den Handel zelve, bewoog de andere Factoors op hem een onbepaald vertrouwen te ſtellen.

Op den tienden van September des Jaars MDCCXLIII, toog hy uit *Petersburg*, met een Tolk, een Klerk, een *Ruſſiſchen* Knegt, een *Tartaarſchen* Jongen, en een Wagt; hy hadt, onder zyne bezorging en Caravaan, eene menigte Baalen *Engelsch* Laken, twintig wagenlasten vullende. Tien dagen na zyn vertrek, bereikte hy *Moscow*, 487 *Engelſche* Mylen afgelegd hebbende. —— Op den vier en twintigſten verliet hy *Moscow*, en kwam den negenden van October te *Zaritzen*, aan de *Volga*; 688 *Engelſche* Mylen van *Moscow*. Hier zou hy de *Volga* afzakken tot

Digitized by Google

Astracan, de Hoofdſtad van een *Aſiatisch* Landſchap, aan de overzyde der Riviere, zestig Engelſche Mylen van de ontlasting in de *Caspiſche Zee*. Een Schip gehuurd hebbende, met de benoodigde Manſchap, zette hy, den achtſten van November, zyne reis voort.

De Rivier de *Volga* is, van wegen haare uitgeſtrektheid, een der voornaamſte in de geheele Wereld, loopende door eene langte van bykans 3000 *Engelſche* Mylen, eer zy in de *Caspiſche Zee* ſtort. De Scheepslieden, op deeze Rivier vaarende, verſtaan de kunst, om met het uitwerpen van ankers weg te vorderen, by uitſteekenheid: zy bedienen zich hier toe van drie booten. De ſchepen voeren van 150 tot 200 man; derzelver maakzel en grootte brengt te wege, dat zy niet kunnen zeilen, of de wind moet zeer gunſtig weezen; doch zy weeten, met werpen, dertig *Engelſche* Mylen op te werken tegen een vry ſterken ſtroom.

't Gevaar van deezen reistocht de *Volga* af, zal elk blyken, als hy de geſteltenis des Lands, en het maakzel der Schepen, weet. Het *Ruſſiſch* Ryksbeſtuur, den Lyfeigendom der Perſoonen wettigende, is, dat de een op den Perſoon en Arbeid van den ander regt hebbe, kan geen Lyfeigenen den grond zyns Heers verlaaten, buiten diens verlof, en moet, het maakt geen verſchil hoe verre of hoe moeilyk de reize is, op den bepaalden tyd weder t'huis weezen. Zy, wien dit mislukt, worden, uit vreeze voor de gedreigde ſtraffe, doorgaans Roovers, en, zich by de *Calmukſche Tartaaren* vervoegende, vrybuiten zy op de Rivier. Met roerbooten, derrig, veertig, ja zomtyds tachtig in getal, gewapend met ſchietgeweer, zwerven zy rond, en vermoorden doorgaans allen die hun in handen vallen. De ſtraf, welke men deeze lieden aandoet, wanneer zy gevangen worden, is allerverſchriklykst; men vervaardigt een Vlot, met galgen 'er op, aan deeze hangen zy naakt, met de handen agterover vastgenageld, in haaken, by de ribben, in 't vleesch geſlaagen, en dryven op de rivier. 't Wordt iemand tot een hoofdmisdaad toegerekend, hun te verlosſen, of door den dood een einde te maaken aan hun lyden. Zy leeven drie, vier, en zomtyds vyf dagen, om water ſchreeuwende, en ſterven als in een woedende koorts.

Wat de Schepen op deeze Rivier betreft, ze zyn zonder knies met weinig inhouten, en het dek beſtaat alleen uit losſe ſtukken boombast. In plaats van pek, zyn 'er ſtuk-

Digitized by Google

ſtukken bast over de naaden geſpykerd, om het uitvallen van het werk te beletten.

In een deezer zwakke Vaartuigen ſcheepte zich de Heer HANWAY, den veertienden van October, om deeze groote Rivier af te vaaren. Den negentienden bereikte hy *Aſtracan*, welke Stad hy, drie weeken laater, verliet, afzakkende na *Terkie*, aan den mond van de *Volga*, de plaats, van welke alle Schepen afzeilen, en ook by derzelver wederkomst zoeken te bereiken.

De *Caspiſche* Zee, tot welke hy nu zyn reis vervorderd hadt, ſtrekt zich in de lengte uit, van *Taeck* tot *Aſtrabad*, 646 *Engelſche* Mylen, de breedte is ongelyk, de gemeeten omtrek haalt 2336 *Engelſche* Mylen.

Op deeze Zee begaf zich de Heer HANWAY den twee en twintigſten November aan een der Schepen, door de Factoors gebouwd, gevoerd door den Capitein WOODROOFE. Zy zeilden van *Terkie*, en de geheele lengte van het Noorden tot het Zuiden overgevaaren hebbende, kwamen zy, den derden December, te *Langarood*, eene Baay, aan den Zuidwest kant van de *Caspiſche* Zee, toen de Verblyfplaats van Capitein ELTON, die hem vriendlyk ontving. Zeven dagen laater zette hy de reis voort na *Aſtrabad*, in den Zuidoost-hoek van de *Caspiſche* Zee. Op den achttienden bereikten zy de Baay van *Aſtrabad*, en gingen, op een halve myl van het land, ten anker. De Heer HANWAY zondt den *Armeniſchen* Tolk, om te onderzoeken of de goederen met veiligheid aan land mogten gebragt worden; doch hy keerde te rug, zonder eenig narigt te hebben kunnen opdoen. Het volk, op de kust dikwyls geplunderd geweest zynde door de *Ogurtjoy* en *Ruſſiſche* Zeeroovers, een zo groot Schip op de kust ziende, was voor eigen veiligheid grootlyks bedugt. — Den twintigſten, nogthans, tradt HANWAY aan land. Het Volk verzekerd hebbende dat zy Vrienden waren, werd hy ontvangen, en na een klein Dorp geleid. Den Tolk zondt hy na de Stad, omtrent acht Engelſche mylen van den oever gelegen, om zyne dienstaanbiedenis te doen by MAHOMED ZAMON BEG, den Bevelhebber, en diens beſcherming te verzoeken. Deeze Boode keerde met den avond weder, de Landvoogd beloofde zyne beſcherming; doch beval HANWAY geen vertrouwen te ſtellen op de Boeren aan de kust.

Het *Perſiſche* Ryk ſtondt, ten dien tyd, onder de heerſchappy van den wydvermaarden Overweldiger THAMAS KOU-

Digitized by Google

KOULI KHAN. Het geheele Land was, door de wreedheid zyns bewinds, in een verwilderden en verwoesten ſtaat.

Terwyl de Heer HANWAY bezig was met zyne goederen te verpakken, om ze geſchikt te maaken tot het vervoeren te land, hadt hy gelegenheid, om met de Inwooners te ſpreeken over den deerlyken ſtaat des Ryks. De Tolk, die voorheen, niet verre van *Meſched*, beroofd geweest was, begon nu zyne vrees te kennen te geeven, wegens het gevaar, waar aan zy zich zouden blootgeſteld vinden, op de reis na die Stad; doch, dewyl hy voorheen daar over niet geſprooken hadt, dagt HANWAY het noodloos op deeze vertoogen veel agt te geeven. —— Op den vyfden van January, ſchikte hy alles, om zyne opwagting by den Landvoogd te gaan maaken. Geen toeſtel hebbende om met voegelyke ſtaatſie ten Hove te komen, leende NASSER AGA, in wiens huis hy zich onthieldt, hem een weltoegerust Paard, en boodt hem zyne knegten aan, om, benevens die van HANWAY, den ſtoet te vergrooten. Het Geſchenk, voor den Landvoogd, beſtond uit eenige ſtukken fyn Laken, en eenige Zuikerbrooden. Dit ging voor hem heenen. By zyn intrede, vondt hy den Landvoogd, vergezeld door veele Perſoonen van den eerſten rang in de Stad. Onder deezen bevonden zich MAHOMED HASSAN BEG, Zoon van wylen ALI KHAN KHAJAR, door NADIR omgebragt, MAHOMED KHAN BEG, en SADOC AGA, de twee laatſten de Zoons van Khans, die by den Shah in blaakende gunst ſtonden. Zy allen reezen op, als HANWAY intrad; de Landvoogd wenschte hem welkom in *Perſie*, 'er in den Oosterſchen pligtpleegenden ſtyl byvoegende: „ dat de Stad *Aſtrabad* „ thans de zyne was, om 'er mede te doen wat hem „ behaagde." De Heer HANWAY beantwoordde dit op eene voegelyke wyze, en verzogt des Landvoogds byſtand en beſcherming; en, na eenig verder geſprek, waar in de Landvoogd hem te verſtaan gaf, dat de weg na *Meſched* volmaakt veilig was, en beloofde eenige Soldaaten te willen medegeeven, om hem derwaards te geleiden, nam hy afſcheid.

Overeengekomen zynde wegens Paarden en Kameelen, om zyne Koopmanſchappen te voeren, maakte hy alles gereed tot het voortzetten zyner Reize; doch de Kameeldryvers gaven, na eenige dagen, te verſtaan, dat, dewyl de Kameelen de Paarden niet konden byblyven, het raadzaam zou weezen dezelve te laaden, en eenige da-

Digitized by Google

dagen, voor dat hy zelve met de Paarden vertrok, af te zenden. 't Was niet dan noode dat hy toeſtemde in deeze ſcheiding van zyne Caravane; bovenal, daar het gedrag der Kameeldryveren hem geen gunſtig denkbeeld gaf van hunne trouwe; doch, gedrongen door de noodzaaklykheid, en de vertoogen van zyn nieuwen Vriend NASSER AGA, ſtemde hy toe veertig baalen op tien Kameelen te laaden, en die voorüit te zenden; bepaalende, dat hy, vier dagen laater, met de rest der Koopmanſchappen op de Paarden, zou volgen.

Een tweede bezoek lag hy by den Landvoogd af, die, tot zyn groot leedweezen, hem op eene norſche wyze behandelde, en berigtte, dat hy niet meer dan één Soldaat hem tot geleide kon medegeeven: het gelaad des Landvoogds wees uit dat hy zich in verlegenheid bevondt; doch, daar HANWAY den grond daar van niet kon ontdekken, nam hy zyn affcheld, zonder dit ſtuk diep door te denken. —— Den dag naa dat de veertig Baalen Laken waren weggezonden, geraakte de Stad *Astrabad* in rep en roer, door het gerugt, dat een nabuurig volk een opſtand verwekt hadt. Het bleek, dat MAHOMED HASSAN BEG de Stad in ſtilte verlaaten hadt, en nu verſchenen aan 't hoofd eener Party Landbewoonderen, vergezeld van hulpbenden der *Turkumanſche Tartaaren;* verklaarende ten oogmerk te hebben, zich meester te maaken van des Shahs Schatkist, toen in die Stad bewaard, en van de *Europeſche* goederen.

Eene Stad, buiten ſtaat om zich te verdeedigen, eene zwakke en trouwlooze Bezetting, en het algemeen gerugt, dat de *Turkumanſche Tartaaren* de wreedſte van 't geheele menschlyk geſlacht waren, en, naar alle waarſchynlykheid, HANWAY om 't leeven zouden brengen, verwekte groote vreeze. Zyn byhebbend gezelſchap raadde hem zich in een *Perſiaansch* gewaad te vermommen, en de Stad uit te vlugten; doch, vermids hy zich op zulk een grooten afſtand van de Baay bevondt, en het Schip, zo hy de Baay al mogt bereiken, waarſchynlyk zou weggevaaren weezen, beſloot hy, by zyne Koopgoederen in de Stad te blyven, in zyn eigen Character, 't geen hy best kon houden, en, waar in hy, indien het zo moest weezen, het loflykst dagt te ſterven.

De lafhartige Landvoogd hadt, als een Boer verkleed, de Stad reeds verlaaten. De zodanigen onder de Inwoonders, die van oproer afkeerig waren, vloekten den Heer

HAN-

Digitized by Google

HANWAY als de oorzaak huns ongeluks, daar hy, door eene zo veel waardige Caravane in de Stad te brengen, de greetigheid der Rebellen had gaande doen worden. — Niets kan iemands Character, als een moedig en bekwaam Man, beter aan den dag brengen, dan zyn gedrag in eene omſtandigheid als deeze; dewyl het gevaar groot genoeg was om allen kunstrolle te weeren: en was het gedrag van den Heer HANWAY, in dit tydsgewrichte, zodanig, dat hy 'er altoos met genoegen aan kon gedenken. Naa, met alle bedaardheid, de beste ſchikking gemaakt te hebben op zyne Bedienden en Goederen, om de Invallers te ontvangen, die hy zag, dat met geene mogelykheid wederſtand gebooden konden worden, ſtelde hy een wagt tegen allen overval in den nagt. 's Avonds ging hy in zyn vertrek, om zich toe te rusten tot wat 'er mogt gebeuren. Daar het zyne beſtendige gewoonte was, alle zaaken en gedagten van aanbelang op te ſchryven, zette hy in zyn Dagboek dit gebed: „ O GOD! gy zyt my eene hulpe geweest door alle de gevaaren en wisſelingen deezes leevens, is het uw welbehaagen, dit leeven nog te ſpaaren, laat dan alle myne hoopen en wenſchen, in het toekomende, in u alleen uitloopen. Laat de herinnering van uwe weldaadigheden myne ziel, met de vuurigſte liefde, met de hartlykſte dankerkentenisſe, vervullen. Laaten de tedere Wetten van Menschlievenheid altoos in myne ziel heerſchen. Maar, is het uw wil, dat ik thans, dit leeven, van u ontvangen, aflegge; is het de ſchikking uwer Voorzienigheid dat aan myn leeven een einde gemaakt worde, door deeze woeden- de Menſchen, uw wil geſchiedde. Weer, ô HEERE! van hun af het verderf, 't welk hun dreigt, en laat myn Bloed niet tegen hun getuigen! Help my in de donkere paden des doods, en neem my op in de Heerlykheid, welke gy bereid hebt voor uwe Dienaaren!"

Met deeze gedagten begaf hy zich ter ruste, en ontwaakte, 's morgens ten vier uuren, naa vyf uuren ſlaapens, door een heevig ſchieten met ſnaphaanen. 'Er volgde eene ſtilte op, en de Stad werd overgegeeven aan MAHOMED HASSAN BEG. Geraas en vrolykheid ſcheenen noodig, om de geesten der oproerigen wakker te houden; zy vermeesterden de Stadstrommen, liepen 'er ſlaande mede rond, onder een ſchriklyk gejoel. SADOC AGA, die thans Sirdar of Veldheer was, met MAHOMED KHAN BEG, beide Jongelingen, die meer vuurs dan oordeels bezaten, voerden

den eene party aan, en kwamen in het Huis waar HANWAY zyn verblyf hieldt. Hy zat met de zynen, in een kamer, en zondt den *Tartaarſchen* Jongen, om deeze vyandlyken bezoekers by hem in te leiden. Hy verzogt hun, dat zy, daar zyn leeven in hunne hand ſtondt, hem menschlyk wilden behandelen. Zy betuigden geen oogmerk te hebben om zyn Perſoon eenig leed te doen: maar, integendeel, zo ras *hun Rykbeſtuur gevestigd was*, hem zouden betaalen voor alle de goederen, welke zy thans wegnamen; teffens berigtende, dat de veertig Baalen, op de vooruitgezondene Kameelen gelaaden, reeds in hun bezit waren.

Toen men den Heer HANWAY zyn geld afvroeg, hieldt hy een beurs, honderd zestig kroonen in goud waardig, agter, denkende daar van tot beveiliging eenigen dienst te zullen hebben; doch hy ontdekte welhaast, dat zyne veiligheid beſtondt in zyne veronderſtelde armoede, want, in drie weeken van groote verlegenheid, welke volgden, durfde hy geen één ſtuk gouds vertoonen. Eenige dagen laater werden twee *Turkumanſche* Hoofden by hem ingeleid door BABA ZADOC, den nu aangeſtelden Landvoogd, die de *Perſiaanen*, daar hy het hoorde, vroegen: „ Gy „ geeft ons de Koopwaaren van de *Ruſſen*; wilt gy ons „ de *Ruſſen* ook geeven? Zy zullen onze Schaapen wel „ kunnen hoeden." De Inboorelingen ſtelden hun te vrede; doch de kennis, welke HANWAY hier door kreeg van hunne geneigdheid, deedt hem beſluiten, deeze plaats, zo ras mogelyk, te verlaaten, verſcheiden van de *Turkumannen* kwamen, van tyd tot tyd, in zyn huis dringen; voorgeevende, nieuwsgierig te weezen om hem te zien: doch hy ontdekte naderhand, dat hun weezenlyk oogmerk was om te beraadſlagen, hoe zy hem best zouden opligten.

De verlegenheid, welke HANWAY in 't gedrag de Oproerigen ondekte, gevoegd by de kennis, welke hy hadt van de magt en de geneigdheid van NADIR SHAH, gaf hem een zeer ongunſtig vooruitzigt op hun volgend lot. Nogthans vondt hy zich van alle zyden omzet, door gevaar; indien zy de Stad verlieten, mogten zy hem medevoeren na de ongunſtige woeſtynen van *Turkumannien*, of hem, tot hun eigene veiligheid, van kant helpen; ſlaagden zy, de *Turkumanniſche* Party zou toeneemen, en hy liep gevaar, om als ſlaaf na hun land gevoerd te worden. —— Dan zelfs, te midden van deeze onrustige omſtandigheden, waren

Digitized by Google

ren 'er onder de Inwoonderen van *Astrabad* eenigen, wier liefde tot Regtvaardigheid en Menschlykheid hun overtuigden, dat, welke beweegredenen zy ook mogten hebben om op te ſtaan tegen den SHAH, zy geen regt hadden om eenen Vreemdeling te berooven; zommige deezer booden hem, zo verre het hun eigene veiligheid toeliet, byſtand te zyner behoudenisſe.

Naa veel beledigingen uitgeſtaan te hebben van de wreedheid der Rebellen, beſloot hy *Astrabad*, wat 'er ook van mogt komen, te verlaaten, en ſchoon het omſtreeks bezet was met zwervende partyen *Tartaaren*, 'er door heen te trekken, om beſcherming te zoeken by den SHAH, dien hy verſtaan hadt naby *Ghilan*, met zyn Leger, te weezen. Hy vondt het raadzaam dit zyn oogmerk ten zorgvuldigſte te bedekken; doch beval zyn Tolk, aan MAHOMED HASSAR BEG, een Rekening over te leveren van de waarde zyner goederen, en een Papier voor de betaaling: dit verwierf hy, als mede, dat gewapende Manſchap hem tot *Ghilan* zou vergezellen.

Op den vier- en twintigſten January, verliet hy *Astrabad*, onder 't geleide van een *Hahdgee*, (een algemeene naam gegeeven, aan allen, die een Bedevaart na *Mecca* afgelegd hebben,) en by hem ingeleid geweest was door NASEER AGA, by zyne eerſte aankomst; des Hahdgees Broeder, twee Zoonen, en omtrent twintig gewapende Dorpelingen vergezelden hun; en zy kwamen, naa eenige dagen reizens, in een kleine Stad, den Hahdgee toebehoorende. 's Hahdgees Broeder, wiens Character niet zeer beminnelyk voorkwam, wilde HANWAY ten zynen huize geleiden, 't geen, volgens zyn zeggen, in het naby gelegene gebergte ſtondt; doch hy hadt al te veel van de trouwloosheid der *Perſiaanen* ondervonden, om zich in zulk eene plaats te vertrouwen. De Hahdgee, die, ten tyde van HANWAY's eerſte aankomst, onderrigt was van de omſtandigheden des opſtands, hem overgehaald hadt, om in de Stad te blyven, enkel ten einde hy deel mogt hebben aan den roof der Koopwaaren, dagt, dat hy nog wel eenige dingen van waarde by zich zou hebben, en dat het daarom onbeſtaanbaar met zyn belang was, hem met zyn Broeder te laaten trekken; hy wendde dus alle kunſtenaaryen aan, om HANWAY by zich te houden. Hy verklaarde zelfs, dat de lastdraagers niet zouden voortgaan, of de Heer HANWAY moest zyn Bagadie by hem laaten, en hy moest het meerendeel overgeeven, zo veel mogelyk 't geen van veel waar-

Digitized by Google

waarde was, by zich houdende. Zy vervolgden hun weg, door ongebaande bosschen, over hoogten en laagten, zorgdraagende om den minst betreeden weg te houden, en uitrustende in het opene veld. De lastdraagers hadden aangenomen hem te brengen tot *Balfrush*, de Hoofdstad van het Landschap *Mesanderan*; doch hoorende dat de Admiraal van den Shah volk wierf, om tegen de *Astrabadsche Rebellen* op te trekken, weigerden zy verder voort te trekken. HANWAY verzogt, dat zy hem ten minsten zouden brengen op een plaats, waar hy Paarden kon krygen; doch dit weigerden zy desgelyks, beweerende dat hy naby de kust was, en ter zee zyne reis kon vervorderen. Zy bragten hem, met de zynen, in een Visschers hut aan den oever. De arme man hadt niets, dan een open boot, die vry lek en te klein was voor zes Persoonen; daarenboven kon dezelve alleen met riemen langs het strand heen roeijen, waar de branding toen zeer hoog liep, en de zandbanken, stortingen veroorzaakende, maakten het vaaren nog gevaarlyker. HANWAY was daarom de lastdraagers weder aan, hem Paarden te bezorgen, gelyk zy hadden aangenomen, doch zy bejegenden dit verzoek met veragting. Hy dreigde geweld te zullen gebruiken. Zy stelden zich gewapend daar tegen, met twee Vuurroers, twee Boogen, en allen, zes in getale, hadden Zwaarden. HANWAY's volk hadt vier Snaphaanen, een Donderbos en twee Pistoolen; doch daar hy alleen op twee zyner knegten kon vertrouwen, onderwierp hy zich, naa een korten twist, aan het gevaar van te verdrinken, liever dan aan het hachlyk gevegt, waar by hy niets kon winnen, dan de mogelykheid om paarden te krygen, in een land, hem geheel onbekend.

Op de Voorzienigheid vertrouwende, scheepte hy zich met zyne knegten in de boot, met veel moeite en gevaars; door den wind begunstigd, bereikten zy *Teschidezar*, in het naastgelegene Landschap. Verstaande, dat de Officiers van den Shah daar de krygsmagt verzamelden, verzogt hy hunne bescherming. Het Opperhoofd zondt hem een welopgetoomd paard, met vier muilezels voor zyne Bedienden; op den dertigsten kwam hy te *Balfrusch*, waar de *Persiaansche* Kooplieden hem verzekerden, dat de Shah zyn geleden verlies zeker zou vergoeden (*).

MA-

(*) 't Was deeze ontkoming, die den Heer HANWAY het eerste denkbeeld inboezemde van zyn *Motto* of Zinspreuk. Toen hy

MAHOMED KHAN, de Admiraal, betuigde hem, dat hy het voor een groot geluk mogt rekenen 'er het leeven afgebragt te hebben, en raadde hem, de reis te water te vervorderen tot *Ghilan*, en, in de daad, zo zwak was de magt des Admiraals op dien tyd, om den Tartaaren wederſtand te bieden, dat zy zich allen tot de vlugt gereed maakten, en de Heer HANWAY hadt geen keuze, dan zyne overweldigers ten tweedemaale af te wagten en te ontvangen, of onbeſchermd, zonder leidslieden of oppaſſers, te vertrekken. Hy vervoegde zich by MAHOMED KHAN, om Paarden, deeze beloofde dezelve te zullen verſchaffen; doch, naa veel uitſtels, zondt hy 'er hem een dat zeer gebrekkig en dood mager was. Hy twyfelde zeer of hy dit Beest wilde neemen; doch beſloot in 't einde 'er mede te vertrekken, naar een hartroerend afſcheid van zyn Tolk en Knegten; laatende hun het paspoort dier Rebellen, en zo veel gelds als hy kon miſſen; beval hun aan de zorge der Voorzienigheid, en ging alleen op reis. ——— De *Tartaaren* kwamen de eene poort der Stad in, toen hy de andere uittoog. Naa eenig tydverloop ontmoette hy eene party, die de Bagadie des Admiraals geleidde, die zelf in perſoon ſchielyk volgde, maar 't was den Heer HANWAY niet mogelyk, hem by te blyven. De arme *Tartaarſche* Jongen, aan hem opregter verknogt dan de andere Bedienden, was hem te voet gevolgd, en toen de kragten van deezen bezweeken, nam hy hem agter op zyn paard; doch eer zy zes mylen gereeden hadden, bezweek het paard van agteren, en zy moesten beide afklimmen. In deezen toeſtand, zonder Gids, en zeer weinig van de Taal verſtaande, poogde hy zyne reis na de kust, andermaal, voort te zetten.

hy in *Engeland* wederkeerde, liet hy op zyn koets een Man ſchilderen in Perſiaansch gewaad, gedoscht, even aan land geſtapt, in een ſtorm op een barre kust, leunende op zyn zwaard, in een bedaarde en rustige houding. In 't verſchiet vertoonde zich een boot, geſlingerd op de baaren; op den voorgrond een wapenſchild, met zyn wapen, tegen een boom rustende, en daar onder het *Motto* in 't Engelsch NEVER DESPAIR. NOOIT WANHOOPEND.

('t Vervolg hier naa.)

OVER

Digitized by Google

OVER HET OPIUM, EN DE WYZE OP WELKE 'T ZELVE BY DE OOSTERLINGEN WERKT; GETROKKEN UIT EENEN BRIEVE VAN DEN HEER REINEGG, *M. D. in Perſie, Correſpondent van de Koninglyke Societeit der Weetenſchappen te Gottingen*, aan den Baron D'ASCH *te Petersburg. Geſchreeven den* 13 Nov. 1784. *te St. George.*

Indien ik in 't breede wilde antwoorden op de Vraage, wegens het Opium, myn Brief zou de gedaante eener Verhandelinge aanneemen. Ondertuſchen zal ik u, in weinig woorden, de gewigtigſte byzonderheden vermelden, en in 't kort beſchryven, welke toevallen ik gezien heb, dat het gebruik daar van veroorzaakten, in dit gedeelte van *Aſie*.

Amaſie in *Klein Aſie*, en *Ispahan* in *Perſie*, zyn beroemdst in het voortbrengen van Opium. De Inwoonders kweeken aldaar, met de grootſte zorgvuldigheid en yver, de *Papaver Somniferum, ſemine albo vel nigro* (*). Zo ras de Bloem der Plant zyne grootte gekreegen heeft, en gereed is om zich uit te ſpreiden, neemt men 'er alle bladen af, en maakt, met een klein krom mes, verſcheide inſnydingen ter plaatze van de Zaadhuisjes; dit geſchiedt by 't ondergaan der Zonne. 's Anderen daags ziet men, by elke Inſnyding, eene hoeveelheid van melkagtig vogt, 't welk eenige dagen toeneemt, tot dat het op den vyfden dag bruin en hard wordt. Op den zesden dag verzamelt de Planter die uitgevloeide vogten, doet ze in een dunne houten doos, die hy in kookend water ſteekt: het geſtolde vogt wordt op nieuw vloeibaar, en men vormt 'er vervolgens pilletjes van, een of twee oncen weegende: deeze draagen den naam van *Aſiun* of *Theriac*.

Andere Opiumkweekers wagten, tot dat de Bloem geheel open is, en ſnyden dan denzelven geheel af. Uit het opperſte van de ſteng komt ſlegts één druppel, die welhaast hard wordt, en een zeer ſterk Opium uitlevert. Inhaaligen, die de hoeveelheid hooger ſchatten dan de hoe-

(*) Het veelvuldig gebruik van Opium gaat allen begrip te boven. Uit *Bengale* alleen, worden alle Jaaren meer dan 600,000 Ponden uitgevoerd.

Digitized by Google

hoedanigheid, neemen den geheelen kop van de Plant, waar uit zy, reeds het ſap en de zaadkorrels gehaald hebben, kooken ze, en drukken 'er een ſap uit, 't welk zy vervolgens tot een dikke ſtroop maaken, en gebruiken om goeden *Opium* te vervalſchen.

Maar dit bedrog valt gemaklyk te ontdekken: want egte Opium is niet hard, en wordt zagt als men het in de hand houdt; de kleur is bruin, naar den geele trekkende; met ſpeegzel gemengd, krygt men een ligt groen ſchuim, welks zeer ſterke reuk hoogst walchlyk is. —— Valſche Opium, integendeel, is veel harder, zwartagtig bruin; met ſpeegzel vermengd, ontſtaat 'er een donker bruin ſchuim, 't welk geen ſterke reuk heeft. Die uit *Arabie* komt, omſtreeks *Damas* bereid, en grootendeels na *Europa* gezonden wordt, is van deeze ſoort.

Zuivere Opium wordt 'er bykans niet uitgevoerd; maar binnenslands gebruikt. Een groot getal *Muſulmannen*, bovenal de *Derviches* en eenige *Christenen*, wier leevenswyze niet veel van die der *Derviches* verſchilt, gebruiken 't Opium, en ſpannen daar door hunne Aandoeningen op één enkelen toon, daaraan zulk een alles uitſluitende kragt geevende, dat geene andere Aandoening ten zelfden tyde in de ziel kan ontſtaan. Deeze, de ſnaaren ééns op deezen toon geſpannen zynde, kunnen alle ſchokken, zonder 'er van af te geraaken, verdraagen, tot dat eindelyk, de kragten uitgeput zynde, alles verzwakt, en ſmerte de plaats van vermaak inneemt.

Schoon gy het gebruik van 't Opium kent, de nutheid en de ſchadelyke gevolgen 'er van weet, kan ik niet afzyn, uit myne langduurige en dagelykſche ondervinding en ommegang met Perſoonen, die 'er een aanhoudend gebruik of misbruik van maaken, het een en ander mede te deelen, en u te ontvouwen, welke de uitwerkzels zyn.

Een Jongeling, die, door een ſlegt voorbeeld van anderen vervoerd, zich aan een overmaatig gebruik van Opium wil gewennen, en onder de Liefhebbers dier Droogerye geteld worden, wordt op deeze wyze ingelyfd. Zyn Onderrigter geeft hem eerst eenige Greinen Opium in wyn of brandewyn, en laat hem daarop een zo groote hoeveelheid van die vogten drinken, dat eene zwaare dronkenſchap hem gansch van zinnen beroove, en in een diepen ſlaap dompele. Naa 't verloop van zeven of acht uuren, maakt men hem wakker door ſchudden en trekken, en zo ſlaaperig als hy is, doet men hem veel koud waters drinken, van 't welk

hy

Digitized by Google

hy elk glas met wälgingen en veel ongemaks weder overgeeft; ten zelfden tyde ziet hy, met verwilderde oogen, de omſtanders aan, zonder ze te kennen, en te weeten wat 'er rondsom hem gebeurt. Eindelyk geeft men hem warmen wyn met muscaat. Dan braakt hy niet meer; maar als nog geheel bedwelmd en ſlaaperig, ſchynt hy op nieuw door den ſlaap vermeesterd te zullen worden, en geeft hem de Onderrigter, op dat tydſtip, eene dubbele doſis Opium. Het luidrugtig gelach, het geſchreeuw, het dansſen, het geluid van de Muzyk, houden den Kweekeling eenige uuren in een ſtaat van bedwelmdheid. Hy wil ſpreeken; maar de ſpraakleden blyven onbeweegelyk; hy gaapt; hy doet veel gekheden, die de omſtanders doen lachen; by voorbeeld, hy ſlaat de hand aan een ſpeeltuig, doch vergeet teffens te ſpeelen, of de hand 'er af te trekken; tot hy eindelyk lachend in ſlaap valt.

't Is een vermaak, éénig voor de *Perſiaanen*, om zich te verlustigen met Afbeeldingen van deeze *Theriakis* (dus heeten zy de Opiumgebruikers). Hunne ſchildergaanderyen zyn, voor een gedeelte, opgevuld met afbeeldingen van origineelen ontleend, zo zonderling en belachlyk, dat ze een *Hogarth* niet onwaardig zouden weezen.

Naa omtrent vier uuren rust gehad te hebben, wordt hy weder wakker gemaakt, door koud water over hem uit te ſprengen, de oogen met azyn te wasſchen, en alle middelen, tot het verdryven van den ſlaap, aan te wenden. Men neemt hem uit het bedde, noodzaakt hem te wandelen, ſchoon zyn waggelende beenen hem weigeren te draagen, en het niet dan met de grootſte moeite is, dat men hem in beweeging helpe. Hy ſtamelt eenige ſlegt gevormde woorden uit, en klaagt over koude. Men geeft hem warmen wyn, die hem verkwikt, en den eetlust opwekt: maar nauwlyks heeft hy iets genuttigd, of de honger is over, en de zugt om te ſlaapen vermeestert hem op nieuw; doch hem wordt geen vryheid gegeeven om die neiging op te volgen, dan weinig uuren voor den tyd, bepaald tot het gebruiken eener nieuwe doſis Opium. Dat oogenblik daar zynde, doet men hem, met geweld, opſtwaaken, en hy krygt eene gifte gelyk aan de tweede, en wordt op dezelfde wyze behandeld.

In deezer voege gewent het lichaam, van dag tot dag, meer aan het Opium, en tusſchen den achtſten en elfden gevoelt de Leerling de verlangde uitwerkzels van de behandeling, door hem ondergaan. 't Is waar, hy gaat met

Digitized by Google

een gezwollen gelaad en wyd opgeſpalkte oogen; doch zyne houding duidt iemand aan, die inwendig zeer voldaan is. Dan altoos duurt dit genoegen niet lang: want, naar gelange de werking van het *Opium* verzwakt, 't geen, in den beginne, doorgaans naa 't verloop van een etmaal, plaats heeft, vervalt hy in benauwd- en ongerustheden; het beeven, de walging, houden niet op, voor dat hy eene nieuwe gifte Opium gebruikt; als dan verdwynen alle die toevallen, en 'er volgt eene aangenaame dronkenſchap, die tien of twaalf minuuten aanhoudt, en eindigt in die leevendige vertegenwoordiging van het denkbeeld, 't welk de Opiumzwelgers verlangen te gevoelen.

By voorbeeld, is zyn Aandoening Gramſchap; hy wordt, tot woedens toe, moedig, en kan zich geen ander denkbeeld voorſtellen. Hy veragt allen gevaar, of werpt 'er zich blindelings in, met leevensgevaar misſchien van den perſoon, dien hy, in deeze woede, aanvalt (*).

Geeft hy zich liever aan zagte aandoeningen over, hy blyft gerust, en lacht met een onbeſchryflyk genoegen, zoekt, in die kalmte, alle aanweezenden van zyn geluk te overtuigen, tot dat de bedwelmende dampen overgaan, het mymeren ophoudt, zyn natuurlyke geſteltenisſe wederkeert, en hy zyne zaaken weder ter hand neemt. Hem blyft nogthans zekere laaggeestigheid by, hy verliest zyn geheugen, en de bekwaamheid tot bepaald denken; en wordt hy ten zelfden tyde onverſchillig omtrent vermaak en ſmerte.

Zodanig een Mensch zou gelukkig weezen, indien hem gemaklyk viel, zich te bepaalen tot een gemaatigd gebruik van Opium; doch de Opiumgebruikers gelyken zeer naar de Liefhebbers van ſterken drank, en die eene hebbelykheid, om denzelven te drinken, gekreegen hebben. Zy verlangen in eene geſtadige dronkenſchap te zyn; zy neemen alle dagen Opium, van dag tot dag de hoeveelheid vermeerderende. Met den tyd is één Once nauwlyks genoeg voor één dag: ten minſten die hoeveelheid baart de ge-

(*) Zie over deeze Opiumgebruikers, in de *Oost-Indien*, *Amok-Spuwers* geheeten, KÆMPHER, *Amoen. Exot.* en behalven dit, en andere bekende Werken, een gewigtig Geſchrift 't welk eer doet aan de menschliefde des Schryvers, getyteld: *Kraspoekol, of de droevige gevolgen van eene te verre gaande geſtrengheid jegens de Slaaven. Zedekundige Vertelling*; door M. W. VAN HAGENDORP. Te *Batavia*, 1780.

Digitized by Google

gewenschte uitwerking niet ten volle (*); als dan worden zy lust- en gevoelloos voor al hun leeven. Zy derven den slaap, geen droom brengt hun meer de voorheen genootene geneugten te binnen; het Opium staat hun tegen, ondertusschen dringen de ongemaklykste aandoeningen hun, om het weder te gebruiken, zy kunnen het niet naalaaten, zonder hun leeven in gevaar te stellen. — De Lichaamsgesteldheid deezer lieden is geheel misvormd; het gelaad is opgespannen, de spieren zyn onbeweegelyk, alles hangt slap, de oogen loopen, en het vermagerd lyf kan nauwlyks door de zwakke beenen gedraagen worden. — Een geduurig gevoel van koude noodzaakt deeze Ongelukkigen, om, in de eerste warme plaats, eene Badstoove of een Kachelkamer, te gaan; de onbekwaamheid om op te merken, beneemt hun allen bezef van betamelykheid, zy zyn een afschuwen van allen; tot dat de waterzugt hunne elendige dagen eindigt.

In deezen deerlyken toestand, waar in niets hun kan opwekken uit hunne traagheid, neemen eenigen de toevlugt tot bytend Sublimaat, 't welk zy kaauwen, en met speegzel, waar van de mond vol is, uitspuwen. Maar welke droeve uitwerkzels heeft dit hulpmiddel? De lippen en de kin worden bedekt met kankeragtige zweeren, de vuile etter loopt langs den baard, en blyft 'er in hangen; met één woord, hun voorkomen wordt zo afschuwelyk, dat men 't, zonder kwalyk worden, niet kan beschouwen. — Eindelyk verliezen zy de spraak; wil men hun uit hunne ongevoeligheid wekken, zy beginnen op het hartbreekendst te schreijen; berooft men hun van het langzaam werkend vergift, dan krygen ze de geweldigste stuiptrekkingen, die 'er veelen wegrukken: zo dat men zomtyds in verzoeking komt om dat middel te beproeven, ten einde hun te eerder uit hun lyden te helpen, daar zy een afschuw van anderen geworden zyn.

Die hebbelyk aan Opium gewoon zyn, hebben veel moeite om 'er zich van te onthouden; zy vinden hunne denkbeel-

(*) EDUARD SMYTH heeft, by *Smirne*, een Opiumgebruiker gezien, die, doorgaans, dagelyks drie vierendeel loods Opium innam, schoon hy, zonder gevaar, het dubbele van die gifte kon verdraagen. Die zelfde Schryver voegt 'er by, dat men, omstreeks *Damas*, personen vindt, die het nog verder brengen. GARCIAS AB ORTA heeft een *Koraſnan* gekend, die meer dan tien vierendeel loods dagelyks noodig had.

Digitized by Google

beelden te ſomber, en lyden te veel als zy geene nieuwe gifte neemen, zo ras de eerſte ophoudt met werken. — Nogthans heb ik 'er eenigen gekend, die, door ſterk Azyn te gebruiken, zich aan 't Opium onttrokken. Een Oude Opiumgebruiker kreeg de Kinderziekte, zonder eenige de minſte koorts: maar, van dat oogenblik af, vatte hy zulk een wederzin van 't Opium op, dat hy het woord niet zonder huivering kon hooren. —— Anderen wennen zich van 't Opium af door een zeer gevaarlyk middel; zy rooken, in ſtede van Tabak, drooge Hennipbladen, door hun *Haeſchifchiæ* genaamd. Naa eenige haalen van dien rook, worden zy bedwelmd, dronken, ſlaaperig, en zyn, voor eenige minuuten, als buiten zich zelven. De zodanigen, die dit middel dikwyls aanwenden, vergeeten 't Opium, maar zy ſterven krankzinnig.

Veelen, die tot twintig Greinen Opium alle morgens innamen, zonder des letzel te gevoelen, vreezende, dat zy, huns ondanks, tot een al te ruim gebruik dier Droogerye zouden overſlaan, bereiden het Opium op de volgende wyze. Zy laaten één Once Saffraan in zoeten wyn weeken, en vervolgens eenige oogenblikken kooken; vervolgens perſen zy het ſterk, werpen het dik weg, en doen den wyn uitdampen, tot dat dezelve de dikte van honig verkrygt; zy voegen 'er één Once fyn gemaakte Opium by, en, wanneer deeze geſmolten is, mengen zy 'er dezelfde hoeveelheid Ambre Gris, tot grove poeder gemaakt, onder. Zy zetten dit mengzel in een waterſtoof, en verdeelen den klomp, daar uit voortkomende, in twee deelen, elk deezer is genoeg voor eene maand.

De voordeelen, uit deeze toebereiding ontſtaande, zyn niet alleen de vermindering van de hoeveelheid Opiums; maar daarenboven het bewaaren van deszelfs voortteeling bevorderende kragt, die 'er zelfs door vermeerderd wordt, in ſtede dat dit vermogen verzwakt by de Opiumgebruikers, ſchoon het in den beginne die ſterk opwekt.

De Vrouwen, met opſtygingen gekweld, (die, over 't algemeen, weinig in *Aſie* gevonden worden, misſchien om dat men aan derzelver klagten weinig gehoor geeft, en men geen geloof ſlaat aan haare grillen, en dus verre is van ze te koesteren,) gebruiken, met een goeden uitſlag, Opium, ter gifte van eenige Greinen. Ondertusſchen krygen eenigen hier door, op vaste tyden wederkomende, allerwalchlykſte oprispingen, die niet te geneezen zyn, de Vrouwen ondraaglyk maaken, zo dat de Mannen ze verzaaken.

't Is

Digitized by Google

't Is eene doorgaande waarneeming, dat de *Afiaanen* zeer gemaklyk groote giften Opium kunnen verdraagen. Nooit heb ik gezien, dat het *Laudanum liquide* op hun eenige kragt had. Een ſcrupel van de *Maſſe de Styrax* deedt geene werking op eene aan een borſtkwaal zukkelenden Man van veertig jaaren, en by eene Vrouwe, bykans ſtervende, de moeder van drie kinderen, aan welke ik dezelve voorſchreef, om een hevigen buikloop, en zeer laſtigvallenden hoest te ſtuiten, terwyl vier Greinen Opium, van den eerſten dag af, rust en ſlaap bezorgden; 's anderen daags vertoonden zich de oude verſchynzels weder; ik ſchreef zes greinen Opium voor, en de zieke 'er alle dagen gebruik van maakende, vondt veel baats, drie dagen lang. Eindelyk werd de buikloop ſterker dan voorheen, en de hoest bykans verſtikkende. Ik gaf tien greinen Opium, en op deeze wyze met die droogery aanhoudende, was de Vrouw beurtlings dronken en ſlaapende, tot zy, op den drie en twintigſten dag, ſtierf in eene vlaage van dronkenſchap.

De Colonel der Sphais, te *Ezzrum*, een Heer van vier en zestig jaaren, liet my haalen, om hem te geneezen van een geweldigen hoest. Ik deed hem aderlaaten, en ging heen om eenige Geneesmiddelen te haalen, welke ik in 't werk wilde ſtellen. Maar hoe groot was myne verbaasdheid, toen ik, in zyn kamer wederkeerende, hem in geweldige ſtuiptrekkingen vond; ſchreiende, ſchreeuwende en hoeſtende op eene allerſchriklykſte wyze. Op 't zelfde oogenblik tradt zyn Zoon binnen, die hem, in een klein tinnen busje, vier pillen Opium bragt, van grootte als middelbaare ſnaphaan-kogels, en deedt inſlikken. Weinig tyds daar naa bedaarde hy, en de mingeweldige hoest deed myn ſchrik bedaaren.

By dit alles moet ik u nog een geval vermelden, ten blyke, hoe het Opium den Mensch doodt. Een *Perſiaan*, NASIR ULLACH MIRSA geheeten, vreesde, dat men een groot bedrog, door hem gepleegd, zou ontdekken, en dat hy, ingevolge dier ontdekkinge, ter doodſtraffe zou verweezen worden. De waardigheid, met welke hy toen ten tyde in *Georgie* bekleed was, deedt hem beſluiten, zich aan de ſchande dier doodſtraffe te onttrekken, door zich zelven te vergeeven. Hy noodigde een groot gezelſchap ten avondmaaltyd, at veel, dronk ſterk, en zogt op alle mogelyke wyzen zyn gevoel te verdooven. Te midden van deeze overdaadigheid, kreeg hy een allerpynlykſte kramptrekking in de blaas, die hem noodzaakte veelmaal

Digitized by Google

te wateren; met veel ſmerte loosde hy een kleine hoeveelheid groenagtig water. Kort daarop kreeg hy weder zeer vermoeiende vlaagen, die eindigden in dronkenſchap en een zeer natuurlyken ſlaap. De pols was zagt en langzaam; de warmte natuurlyk. —— Dewyl niemand van zyn misdryf wist, ſchreef elk die toevallen toe aan de begaane onmaatigheden, en men liet hem rusten. —— Maar hoe ſtonden wy verbaasd, als wy hem 's anderen daags 's morgens vonden, op de tanden krasſende, in ſtuiptrekkingen, met den mond vol ſchuim en geſlooten oogen. Wy dagten dat hy een toeval van vallende ziekte hadt, te meer, om dat een zyner bedienden verklaarde, dat zyn Heer daar aan onderhevig was; doch 't geen ons meest bevreemde, beſtondt hier in, dat de pols dezelfde was als 's avonds te vooren. De ſtuiptrekkingen hielden eerlang op. Een groote menigte zever kwam uit den mond: de oogleden konden de gezwolle en met bloed vervulde oogen niet meer dekken; de pols werd kleinder, langzaamer, en de ademhaaling belemmerd, 's avonds zag men geen tekens van leeven meer. Het vloeijen van de zever hieldt op, en uit de neus kwamen zeer ſchielyk opeenvolgende druppelen bloeds. Het lyk bleef buigzaam tot den derden dag, op welken hy begraaven werd.

Eenige dagen daar naa, zyn misdryf, de oorzaak en de wyze zyns doods bekend geworden zynde, (hy hadt één en een halve Once Opium in twee pillen ingeſlikt,) oordeelde de Vorst hem der begraafenisſe onwaardig, en liet hem opgraaven. Dewyl men by het opgraaven eens veragten geen regelen van welvoegelykheid in agt nam, wilde een der helperen hem by den baard trekken, dan hy haalde 'er dien geheel uit, bleef met den baard in de hand ſtaan, 't welk een groot gelach verwekte. Dit zelfde hadt plaats 't geheele lichaam over, alle de hairen vielen op het minſte trekken uit. Het linnen en de windzelen, met welke het lyk bekleed geweest was, vondt men met hoogkleurig bloed geverfd; de leden hadden derzelver buigzaamheid behouden, en men ontdekte geene beginzels van verrotting.

Eindelyk werd het lyk door de Stad geſleept, en in de rivier geworpen, dan het ſpoelde niet verre van daar weder op 't drooge. De Honden, ſchoon zeer geſteld op Menſchenvleesch, vervoegden zich 'er rondsom in grooten getale, zonder 'er aan te raaken; de Ravens, en andere Kreng-eetende Vogels, ſcheurden alleen eenig vleesch van de beenen, en lieten de rest der verrottinge over.

BE-

Digitized by Google

BEDENKINGEN OVER HET MEDEDEELEN EN BEWAAREN VAN GEHEIMEN.

Een Geheim van eenen anderen te ontdekken, is een misdaad, waar in Onregtvaardigheid en Onvoorzigtigheid zich vereenigen. 't Is beſchikking maaken over 't geen onze eigendom niet is, en een toevertrouwd pand weggeeven; een onregt, te misdaadiger; dewyl het onherſtelbaar is. Indien gy eene ſomme gelds verſpilt, aan u toevertrouwd, kunt gy het met mogelykheid, ten eenigen tyde, wedergeeven; maar een Geheim, ééns ontdekt, kan nimmer weder gebragt worden in die duisternis, uit welke gy 't zelve aan 't licht gebragt hebt.

Of de Stilzwygenheid beloofd dan niet beloofd is, de verpligting tot Geheimhouding blyft dezelfde, indien de natuur der omſtandigheden van het mededeelen zulks medebrengt. Iemand uit te hooren, is ons verpligten, om het niet te ontdekken.

Stilzwygenheid aan te raaden aan een vertrouwden, die voorzigtig is, moet geteld worden onder de onnoodige voorzorgen: hy weet, zonder bepaald onderrigt, dat hy moet zwygen; deeze aan te pryzen aan een dwaas, is desgelyks geheel overtollig: want in zyne toezegging ligt geene zekerheid. Indien hy 't niet beloofd hadt, zou hy zich onder geene verpligting tot Stilzwygenheid geoordeeld hebben; bewaart hy, by geval, het Geheim, 't is om dat zyn Geheugen te kort ſchiet, of dat geene gelegenheid ter ontdekkinge hem voorkomt; maar, indien hy, by ongeluk, toezegging van geheimhouden gedaan heeft, zal noch zyn geheugen faalen, noch de gelegenheid ter ontdekking ontbreeken. Naa dat hy zyn woord gegeeven heeft, begint hy te onderzoeken, te wikken en te weegen, 't geen hy te vooren niet deed; hy begint te denken, dat hy te verre gegaan is, en wenſcht zyn woord te herroepen. Hoe zwaar een last is een Geheim voor een Dwaas! Hy loopt geen gevaar, om te vergeeten wat zyner bewaaringe is toevertrouwd: want is het mogelyk, dat hy, zonder 'er aan te denken, zulk een ondraagelyken last zou draagen? Hy verbeeldt zich, dat elk ziet, met welk een vragt zyne ziel belaaden gaat, dat de inwendigſte ſchuilhoeken van zyn hart bloot leggen, en elk zyne hartsgeheimen op zyn aangezigt leest. Om de kwelling voor te komen, dat men het Geheim uitgevonden heeft, ondanks zyne poogingen om het te verbergen, beſluit hy ongetrouw te weezen; eerst zyn nieuwen vertrouweling onderrigt hebbende, dat, het geen hy zal ontdekken, van het uiterſte belang is.

't Is zeker het veiligſte, uw Geheim voor u zelven te bewaaren; doch, indien het u zwaar valt, en gy niet kunt rusten, voor

Digitized by Google

voor dat gy het ontdekt hebt, met welken grond van reden kunt gy dan klaagen, dat een ander, door die zelfde middelen, zich uit die verlegenheid redde?

LAURA trekt my ter zyde af, met een houding, die iet geheimzinnigs aanduidt, en luistert my in 't oor, dat ze welhaast zal trouwen aan een Heer van het eerſte aanzien en middelen; doch legt my op, des niet te reppen: dewyl hy zo grillig is, dat hy, de ontdekking zyns voorgenomen Huwelyks bemerkende, zyn voorneemen zou ſtaaken. Op het oogenblik, dat zy my verlaaten heeft, vergaderen zich rondsom my twintig andere vertrouwden, om my te vertellen 't geen ik zo wel weet als zy. LAURA ontdekt, dat haare Egtverbintenis het nieuws van den dag is, en ik bevind my, hoe zeer tegen myn dank en onſchuldig, onder een hoop ſnappers en verpraaters gerekend.

Wees, nogthans, beſtendig op uwe hoede; want ſchoon gy met de daad een éénig Vertrouweling zyt, gy kunt u in gevaar vinden van de listige Nieuwsgierigheid van zommigen, die, voorgeevende in het vertrouwen van uw Vriend te deelen, uit u een zekere kundſchap poogen te lokken van 't geen zy voorheen enkel vermoedden. Dit is een zeer gebruiklyke ſtreek: een valſtrik, die alle dagen geſpannen wordt, en alle dagen zielen vangt.

Maar, ſchoon het waar zy, dat het geen aan u toevertrouwd is, ook toevertrouwd werd aan anderen, zulks levert u geene reden op, om het Geheim te ontdekken. Gy zyt nog verbonden, 't zelve met eene onſchendbaare Geheimhouding te bewaaren, en zelfs uwe kennis desaangaande te bedekken voor de zodanigen, aan welken de Toevertrouwde het geopenbaard heeft: want het is mogelyk, dat uw onkundig ſchynen by deeze Perſoonen eene omſtandigheid van het uiterſte aanbelang kan weezen. —— Maar, zegt gy, „ het Geheim is reeds door een „ ander ontdekt." En wat zoudt gy daar uit afleiden? Geregtigt u de Ontrouw van een ander, om Ongetrouw te weezen? Gy hebt een pand ontvangen, en niemand, behalven de Perſoon, die het u toevertrouwde, kan 'er u van ontheffen. Hy alleen, die het Geheim u mededeelde, heeft regt, om u van de verpligting tot Stilzwygen te ontſlaan. Een Vriendſchapsbreuk zelfs kan deeze verpligting niet vernietigen; een Schuldenaar wordt van zyne ſchuld niet ontheven door met zynen Schuldeiſcher te twisten. —— Welk eene verfoeilyke trouwloosheid is het niet, de wapens, die iemand als een Vriend u ſchonk, tegen hem als een Vyand te gebruiken! En, hoewel de tedere banden van Vriendſchap verbrooken zyn, zyt gy daar door ontſlagen van die der Regtvaardigheid en Eere? Het beteekent niets, by te brengen, dat, door het verraaden van uw Geheim, de ondankbaare ſnoodaart uwen haat verdiend heeft, en dat, derhalven, het zyne te ontdekken, niets meer is, dan het geleden Ongelyk vergelden! Hoe verkeerd is de wraak, waar op

op gy bedagt zyt? Om verraad te ſtraffen, wilt gy zelve een Verraader worden!

Het Geheim van anderen moet, mag ik die uitdrukking bezigen, bewaard worden in zekeren ſchuilhoek van uw Geheugen, waar gy zelden of nooit komt. Wy moeten, zo veel mogelyk, het voor onszelven bedekken, ten einde wy niet verlokt worden, om het tot zeker kwaad einde aan te wenden. Van die kundigheid gebruik te maaken, of ten nadeele van den Perſoon, die ons dezelve verleende, of tot ons eigen byzonder voordeel, zou gelyk ſtaan met het gebruiken van eene geldſomme, welke ons niet toekomt; eene verbreeking van trouwe, welke de begeerte na wraak, in zich zelve zondig, zeker nooit kan regtvaardigen!

Gy weet, HORATIUS bezit eene voordeelig Ampt; en misſchien verbeeldt gy u, dat hy 't zelve verkreegen heeft door zyne bekwaamheid; de verkryging, nogthans, was de prys van verraadery. Zyn Vriend PHILOCTETES ſtondt na dit Ampt, toen het open viel. Men hadt hem eenige maatregels aan de hand gegeeven, door welker aanwenden hy zich verzekerd kon houden, dat hy zyne Mededingers zou te leur ſtellen. Bykans ten toppunt zyner wenſchen gekomen, ontdekt hy het Geheim aan HORATIUS, ten einde hy als een Vriend in zyn genoegen mogt deelen. Den volgenden morgen vondt zich HORATIUS met dit Ampt bekleed. „ Ik zal," betuigde hy PHILOCTETES, (die, ondanks de ſchynbaare omſtandigheden, nogthans aan zyne trouwloosheid twyfelde,) „ allen invloed, welken ik door de „ my opgedraagene Bediening verkryg, volvaardig aanwenden „ om u dienst te doen; doch neem my dit niet kwaalyk: dee„ ze Post was juist die ik zogt, en ik heb ze voor my zelven „ verworven. Zoudt gy 't zelfde niet gedaan hebben?" —— *Neen! Verraader*, ſprak PHILOCTETES, *indien Gy my tot uwen Vertrouweling hadt genomen!*

ZONDERLING EN ALLERHEERLYKST GEDRAG VAN EEN GENERAAL. EEN OFFICIER TEN TYDE VAN KONINGIN ANNA.

(*Uit het Engelsch.*)

De Heer N—— verkreeg een Vaandrigs plaats, in die jaaren, dat veelen tegenwoordig hoogere Krygsbedieningen bekleeden. Van dien tyd af, dat hy zich by zyn Regiment vervoegde, ſtak hy uit door het nauwlettend waarneemen van de Pligten, aan zyn post verbonden. Wanneer hy in 't openbaar, of op de parade, verſcheen, was zyne Kleeding altoos net, en zyn houding deftig. Van zyne byzondere leevenswyze, waren voor

voor eenigen tyd zyne Medeofficieren onkundig. Hy hield met hun geen gemeene tafel, noch nam deel in hunne kostbaare vermaaken en uitſpanningen. Eindelyk ontdekte men, dat hy voor eene nadeelige verwisſeling van omſtandigheden vreesde, en van byna zo weinig gelds leefde dan een gemeen Soldaat. Het goed verſtand, en de bekende moed, van den Heer N——, bewaarde hem voor het belachen en veragten, 't welk anderzins deeze ontdekking zou hebben kunnen vergezellen.

Zyne verdienſten, ondertusſchen, als Officier, maakten hem, ten zynen voordeele, bekend by de hoogere Officieren, hy kreeg, van tyd tot tyd, bevorderingen; maar geene bevordering maakte eenige verandering in zyne leevenswyze. Naa met onderſcheidenden roem gedient te hebben onder Koning WILLIAM, trok de Heer N——— na *Vlaanderen*, in 't begin der veldtochten des Hertogs van MARLBOROUGH; hy werd bevorderd tot Generaal en verkreeg het bevel over een Regiment.

Schoon zyn inkomen thans groot was, leefde hy nog ten uiterſten ſpaarzaam; zelfs zy, die hem de hoogſte agting toedroegen, moesten erkennen, dat zyne Geldzugt, (welke zy als een ſoort van ongeſteldheid aanmerkten,) alle paalen overſchreedde. Zyne vyanden moesten, egter, belyden, dat hy eerlyk was in alle zyne handelingen, en dat zyn Geldzugt hem nooit aanzette tot het pleegen van eenig onregt.

In een der laatſte jaaren des Oorlogs, betrok de Generaal N———, met zyn Regiment, de Winterkwartieren in *Gent*. In 't midden van den Winter ſtonden zyne Officieren verſteld, dat zy ten middagmaal verzogt werden, by hun Colonel, *iets*, 't geen hun nog nooit was overgekomen. De meesten der voornaamſte Officieren ontvingen, met even groote verwondering, eene dergelyke uitnoodiging. Ten geſtelden dage vervoegden zy zich aan het huis des Generaals, waar zy met de uiterſte hartlykheid, voortkomende uit een over zichzelven voldaan en gul gemoed, treffender voor de Gasten dan de uitgezogtſte beleefdheden, ontvangen wierden. Naa een heerlyk middagmaal, bragt men Wynen, van allerlei ſoort, op tafel, en dewyl de Generaal wist, dat zommigen zyner Gasten gaarne een lustig glas wyns dronken, liet hy de vleschyklyk rondgaan. Het ganſche gezelſchap ſtondt des ten uiterſten verſteld; in 't einde namen zommigen hunner de vryheid om te kennen te geeven, wat zy allen voelden. —— „ Ik ſtaa", zei de Generaal N——— , „geheel „ niet verſteld over uwer aller verwondering, en moet my van „ deeze gelegenheid bedienen, om u een gedrag te ontvouwen, „ 't welk u allen zeer vreemd moet hebben toegeſcheenen. Weet „ dan dat ik tot den Linnenhandel, in *Londen*, was opgebragt, nam denzelven ter hand, en dreef dien met vry veel „ voordeels, en vry uitgebreid. Eindelyk moest ik, door „ een zamenloop van ongelukken, met betaalen ophouden.

„ Ik

Digitized by Google

„ Ik riep myne Schuldeiſchers byeen, lag myne zaaken voor hun
„ open, en, ſchoon zy veel verlooren, waren zy zo voldaan
„ over myn gedrag, dat zy my onmiddelyk geheel ontſloegen, en
„ zommigen my ſterk aan waren, om myne zaaken, op nieuw,
„ aan te vangen. Doch ik was tot zulk eene moedloosheid ver
„ vallen, door myne voorgaande ongelukken, dat ik het niet in
„ myne gedagten durfde neemen, het andermaal te waagen. Ten
„ laatſten beſloot ik my in den Krygsdienst te begeeven, en,
„ door de voorſpraak van een myner ſchuldeisſcheren, die zich
„ zeer voldaan betoonde over de opregtheid van mynen Han-
„ del, en myn ongeluk beklaagde, verkreeg ik een Vaandrigs
„ plaats. Maar, ſchoon myne ſchuldeisſchers voldaan waren, ik
„ was zelve verre van voldaan te weezen. Het denkbeeld, dat
„ zy ſchade geleden hadden om mynent wil, vervulde myn
„ ziel, en ik voelde dat ik geen aangenaam leevensgenot kon
„ hebben, zo lang myne Schulden onbetaald bleeven. Gelukkig
„ heb ik, eindelyk, dat oogmerk bereikt. De laatst aangeko-
„ me post, uit *Engeland*, bragt my de Kwytbrieven van alle
„ myne Schuldeisſchers wegens hoofdſom en intresten. Tot nu
„ toe bezat ik niets, dat ik myn eigen kon noemen. Tot dus
„ lang hebt gy my zien leeven als een ſlipt Rentmeester voor
„ anderen; thans moet ik verzoeken dat myne Vrienden met
„ my deelen in een inkomen, myne behoeften verre overtref-
„ fende."

Ik geloof, dat allen, die dit leezen, het gedrag van den Generaal N —— hoogst edel zullen keuren. Zeer bezwaarlyk valt het der Menſchen daaden, in 't openbaare leeven, op den juisten prys te ſchatten. De Staatsman kan gepreezen worden om maatregelen, die zyne eigene niet zyn; een Generaal kan al zyn roem te danken hebben aan een gelukkig toeval, 't welk, zonder zyne beſchikking, hem bekroonde met eene Overwinning zo onverwagt als onverdiend. Maar des Generaals N —— verdienſte was geheel en al zyn eigen, en moet te hooger gewaardeerd worden, dewyl dezelve niet van de ſchitterende ſoort was, die de verbeelding des Menschdoms 't meest kittelt.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het is geenzins een blyk van wysheid zich veel te laten voorſtaan op zyn verſtand of zyne kundigheden. Wy weten inderdaad zeer weinig, en 't is niet dan enkele hoogmoed, loutere verwaandheid, zich in te beelden veel te weten. De eerſte ſtap tot kennisſe is zyne onkunde te leeren kennen; en 't is wonderlyk, hoe meerdere vorderingen men in We-

ten-

Digitized by Google

tenſchappen en Kundigheden maakt, des te meer leert men zyne onkunde kennen.

Waar op is de Verwaande verwaand; waar op verhovaardigt zich de Trotsäard? Is het op zyn verſtand? dat kan hy niet bezitten; want dan zou hy nederig zyn: dewyl de mensch van gisteren is, en niets weet. ——— Is het op zyne hooge geboorte, dat hy afſtamt uit eene oude Adelyke familie? Dat hy onder zyn geſlagt Baronnen of Graven telt —— dat hy 'er ten minſten zulken onder heeft, die van den oudſten Stam, van de aanzienelykſte uit den Lande, zyn? Dan, wat zal hem de Grootheid zyner Vaderen baten ——— wat Luister zal hem de Rang zyner Voorouderen aanbrengen? Kan niet een ſlegt gedrag al den Adeldom bezwalken? ——— Zal hy trots en hovaardig zyn op Schatten en Rykdommen? Aanſchouwt dien Ryken dwaas, die by alle zyne Schatten geene verdienſten bezit. ——— Noch Waardigheden, noch Adeldom dierhalven, noch Aanzien, noch Rykdommen, maken waarlyk den grooten man uit: maar alleen Deugd en Verdienſten; want de eerſte verdwynen haaſtelyk, en de laatſte zyn beſtendig.

Al wie te veel op zich zelven vertrouwt, en ſteunt op zyn verſtand, op zyn juist oordeel, met verſmading van dat van anderen, zal zich niet zelden in het eind bedrogen vinden.

De Luiaard zit den aanſtaanden tyd te verbeiden, laat veelal den tegenwoordigen voorby gaan, en word arm. ——— Bedenk, ô mensch! dat verzuimde oogenblikken nimmer te rug keeren; dat de eens verwaarloosde tyd, in eeuwigheid, niet kan te rug geroepen worden.

Men moet altoos zynen medemensch tragten voorby te ſtreven in goed te doen, en nimmer na te volgen, veel min te overtreffen in kwaad te doen.

Een voorzigtig Man is altoos een treffelyk Voorbeeld voor anderen. De onvoorzigtigheid heeft menige goede zaak bedorven, en duizenden ongelukkig gemaakt, daar en tegen heeft de voorzigtigheit menige bedorven zaak herſteld, en vele ongelukkigen gered. ——— Een voorzigtig man is een wys en bedaard man. ——— Maar die onvoorzigtig handelt, volgt de voetſtappen van een dwaas; en een onbedaarde is als een hollend paard, dat zich den teugel ontwrongen heeft.

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

REDENVOERING OVER DE OVEREENSTEMMING DER GODLYKE VOLMAAKTHEDEN.

(Uit het Engelsch van den Eerw. Heere WILLIAM WEST.)

GOD *is een licht, en 'er is gansch geene duisternis in Hem.*
I JOAN. I: 5.

Het Character der Godheid kan, daar hetzelve 't belangrykst en gewigtigst van alle voorwerpen is, nooit te veel beſchouwd worden. 't Is, in de daad, de bron en oorſprong van al wat groot en goed mag heeten, beminnelyk en verheeven, in de ſchepping: hoe meer wy ons zetten om 't zelve te beſpiegelen, hoe meer wy 't zullen bewonderen en aanbidden. —— Hier uit ontſtaan alle de beginzels van waaren Godsdienst, alle deszelfs voorſchriften ſtrekken om ons naar GOD te dóen gelyken; en in Gods gunst zyn de edelſte en hoogſte voldoeningen gelegen.

De uitdrukking van Apostel JOANNES, GOD *is een licht, en 'er is gansch geene duisternisſe in Hem*, is zeer ſterk en ſchoon, en ſtrekt, ongetwyfeld, om eene zeer nutte en gewigtige leſſe aan het Menschdom te geeven. Naardemaal het onze pligt is, onze kennis van GOD te vermeerderen; naardemaal wy hier in oneindig groote vorderingen kunnen maaken, en ons eigen hoogst geluk allernaauwst met die kenniſſe verbonden is, moeten wy menigwerf de gelegenheden waarneemen, om met ernst dit ſtuk te overweegen, en opregt verlangen, meer en meer te kennen van dien GOD, die een volmaakt Licht is, zonder eenig inmengzel van duisternis, verkeerdheid of verwarring; in wien alles licht is en waarheid, overeenſtemming en ſchoonheid, zuiverheid en liefde. Ik heb my voorgeſteld, dit zeggen des Apostels te ontvouwen en op te helderen, volgens de Schriftuurlyke betekenis der woorden en derzelver gewoone betekeniſſe.

Digitized by Google

Licht mogen wy, derhalven, hier betrekkelyk maaken.

Voor I. tot de Kennis en Wysheid van GOD; ten
II. tot zyne Zuiverheid en Heiligheid; ten
III. tot zyne Goedheid, en eindelyk ten
IV. aanmerken, als geſchikt om uit te drukken, de Schoonheid en Overeenſtemming der Godlyke Volmaaktheden.

I. GOD mag een *Licht* genoemd worden, met betrekking tot zyne Kennis en Wysheid. Niets kan met meer gronds tot deeze benaaming geregtigd worden. Want Licht is, in den oorſpronglyken en ſtoflyken zin, 't geen alle zigtbaare dingen aan 't oog des lichaams ontdekt, en het verſtandig Licht is, 't geen alle begrypbaare voorwerpen aan 't oog der ziele voorſtelt. *De opening uwer woorden*, zingt de Pſalmdichter, *geeft Licht, de ſlegten verſtandig maakende* (*). 't Is zeer gebruiklyk, Licht en Kennis aan den eenen, en Duisternis en Onkunde aan den anderen kant, voor woorden van gelyke betekenis, te bezigen. —— Dan, meer byzonder mag de Godlyke Kennis *Licht* genaamd worden, uit hoofde van derzelver tot alles doordringend vermogen. Ten deezen opzigte is het Licht der Zonne een zeer onvolkomen en gebrekkig zinnebeeld van diens Kennis, wien niets kan ontgaan, voor wien Duisternis en Licht 't zelfde zyn, en de nagt licht als de dag. Hy, die overal tegenwoordig is, en voor wien de Duisternis niets bedekt, moet volmaakt Licht en Kennis weezen, zonder het minst mogelyk gebrek. Hy, die de bron is van alle kennis, en de Vader der Lichten, die Menſchen en Engelen begiftigd heeft met alle de verſtandlyke vermogens, welke zy bezitten, die ontelbaare Werelden vormde met alle derzelver bewoonderen, en die orde en verbintenis van 't geheel onderhoudt, welke noodig is tot derzelver inſtandblyving, kan zeker geen berigt ontbreeken of ontvangen.

Met één woord, hy, die de Maaker en Onderhouder is van alle dingen, moet volkomen kennis hebben van alle de vermogens, eigenſchappen, en betrekkingen der dingen en alle de gevolgen, welke 'er uit voortvloeijen: dat is, met andere woorden, hy moet noodzaaklyk bezitten eene klaare en alles bevattende beſchouwing van alle gebeurtenisſen die voorgevallen zyn, van alle die thans geſchieden, of

(*) PSALM CXIX. 130.

Digitized by Google

of immer in de oneindige Eeuwigheid zullen plaats grypen.

Daar worden 'er gevonden, die de Alweetenheid van GOD niet erkennen in die uitgeſtrektheid, welke wy daar aan toeſchreeven; in 't byzonder lochenen zy, dat de Kennis van GOD zich uitſtrekt tot toekomſtige gebeurlyke dingen, als, by voorbeeld, de vrywillige daaden der Menſchen. Want, zeggen zy, indien GOD alle onze daaden voorwist, dan konden die daaden niet vry weezen; en zyn wy niet vry in onze bedryven, dan kunnen wy des niet regt niet aanſpraaklyk weezen; doch, daar wy verantwoordlyk zyn, moeten onze daaden vry en gevolglyk niet voorweeten zyn.

Hier op dient ten antwoord, dat de Vryheid, welke ons verantwoordelyk maakt, eene vryheid is van uitwendigen dwang, en niet van onze inwendige beweegredenen; 's Menſchen geest, voor zo verre wy deszelfs werkingen kunnen nagaan, werkt door beweegredenen, niet zonder dezelve. Nu ligt 'er niets ongerymds in, of onbeſtaanbaars met eenig beginzel van Godsdienst of waarheid, dat GOD eene klaare en volkomene kennis hebbe van alle de beweegredenen, waar door wy, en alle onze Medeſchepzelen, ons zullen laaten beſtuuren en onze gangen naar inrigten. Zodanig eene Kennis vernietigt onze Vryheid even min, als onze eigene bewustheid van 't geen wy doen. Men heeft, om dit onderwerp op te helderen, opgemerkt, dat wy zelven, met eene maate van waarſchynlykheid, zeer na grenzende aan volkomene zekerheid, kunnen voorzien, hoe zekere perſoonen, in deeze of geene gevallen geſteld, zullen handelen. —— En zyn wy hier toe in ſtaat, ten zaanziene van characters, die wy ſlegts gebrekkyk kennen, zeker die GOD, die alle Menſchen beter kent dan zy zichzelven kennen, kan niet mistasten in het oordeel, 't geen hy velt over hun toekomend gedrag; maar moet volſtrekt vast gaan in zyne weetenſchap, hoe zy, ten allen tyde, en by alle voorkomende gelegenheden, zullen handelen. In de daad, zonder deeze Kennis, kunnen wy niet veronderſtellen, dat de groote Opperbeſtuurder bekwaam is tot dat groote Werk, om de Wereld ten allerwysſte en volkomenſte te beſtuuren. Want hier in vertoont zich de onvolmaaktheid en ongenoegzaamheid aller Aardſche Beſtuuringen ten duidelykſte, dat het dezelve onbreeke aan Vooruitzigt op het toekomende. Van hier worden zy zo dikwyls teleurgeſteld in hunne raadſlagen, en genoodzaakt

dezelve te veranderen. Vooruitzigt, een weezenlyk deel der Wysheid zynde, moeten alle Beſtuuren onvast en gebrekkig weezen; in evenredigheid van het mangel aan vooruitzigt. —— Daar nu, integendeel, GODS Beſtuur volmaakt, oneindig wys en hoogſt goed is, zo moet ook zyn Vooruitzigt, ten aanzienе van alle gebeurlyke gevallen, even volmaakt en vry van alle gebreken weezen.

Maar, met dit alles, zal dit ſtuk best beſlist kunnen worden, door de weezenlyke toedragt der zaaken. —— *Voor eerst*, wy weeten, wy voelen, dat wy vry zyn, of dat de beweegredenen, inzigten, en oogmerken, waar uit en waar mede wy handelen, ſtrikt geſprooken, onze eigene zyn; en ze zyn niet minder zodanig, uit hoofde van derzelver daar mede verbondene ſtrekking om de hoogere oogmerken van GOD te bevorderen, en te bereiken. —— Wy allen weeten, dat wy, vry en zonder dwang, tragten na alles, wat wy, ieder in onze omſtandigheden, geſchikt oordeelen tot bevordering van ons geluk; en dat wy het vermogen bezitten om 't zelve op onderſcheide wyzen te bejaagen; dewyl wy dat vermogen uitoefenen, wanneer de voorwerpen ons in een verſchillend licht voorkomen. — In 't kort, wy weeten, dat wy het vermogen van denken bezitten, om uit te vinden waar ons geluk in gelegen is, en, zulks uitgevonden hebbende, na 't zelve te ſtreeven. — Dit maakt onze Vryheid uit, en ons tot zedelyk werkende weezens, of geſchikte voorwerpen van GODS Zedelyk Beſtuur.

Ten anderen is het zeker, dat GOD voorweet: dewyl by Voorzeggingen gedaan heeft van Gebeurtenisſen, afhangelyk van der Menſchen vrye werkzaamheid. Zulks is ten volle bewaarheid in de voorſpellende Droomen van JOSEPH; de aanſtaande lotgevallen van zyn eigen Perſoon en Gezin betreffende; en veele andere Voorzeggingen des Ouden Verbonds, tot onzen Zaligmaker betrekkelyk, als mede uit de Voorzeggingen van CHRISTUS zelve, wegens 't geen hem en zynen Jongeren te wagten ſtondt op deeze wereld; de verwoesting van *Jeruſalem*, en den volgenden ſtaat der Christlyke Kerke op aarde. Hier uit volgt baarblyklyk, dat GODS Voorkennis niet ſtrydt met 's Menſchen Vryheid, en dat de Godlyke Alweetenheid weezenlyk zo uitgeſtrekt is als wy dezelve beſchreeven; alles op de volmaaktſte en volkomenſte wyze bevattende.

Uit deeze Leere zyn verſcheide aangelegene gevolgen af te leiden, welker voornaamſte ik zal mededeelen.

In

In de eerſte plaats mogen wy hier uit betragten, dat, daar de Godlyke Voorzienigheid alles wel en wyslyk beſtuurt, alle onze zaaken en omſtandigheden, als mede die der geheele Wereld, in de beste en bekwaamſte handen zyn, om, op de beste en nuttigſte wyze, ten algemeenen beste geſchikt te worden. Dit levert ons de ſterkſte drangredenen op, om te berusten in de Godlyke Schikkingen, zelfs die de moeilykſte en bangſtigendſte zyn. Ik bedoel hier meds geenzins eene ongevoeligheid voor de onheilen deezes leevens: deeze ſtrydt geheel met de menſchlyke natuure, het maakzel van GOD; maar zulk een vertrouwen en verlaating op de Wysheid en Kennisſe van GOD als onze grootſte ſteun kan weezen, in de ſterkſte beproevingen van ons Geloof en Lydzaamheid, waar aan wy, in den tegenwoordigen ſtaat, worden blootgeſteld. In zulke omſtandigheden mogen wy natuurlyk, ja moeten wy overweegen, dat GOD best weet wat ons in onze byzondere betrekkingen en characters noodig is, of om onzen hoogmoed te vernederen, of ons ernſtiger en bedagtzaamer te maaken, of onze genegenheden meer af te trekken van de tegenwoordige wereld, door te doen zien, hoe ligt wy kunnen te leur geſteld worden in onze tydlyke uitzigten en verwagtingen, en ons daar door te naauwer te verbinden aan Hem, wiens gunst alleen ons gelukkig kan maaken. Wat voor iemand onzer noodzaaklyk is op deeze wereld te lyden tot ons eeuwig heil, weeten wy niet; maar GOD weet het; aan Hem moeten wy ons gedraagen als aan den bevoegdſten Regter, al wiens beſchikkingen zullen blyken op 't allerwysſte beraamd te zyn, om te beantwoorden aan de beste en wydſtrekkendſte oogmerken, welke men kan begrypen. Hier van zullen wy volkomen overtuigd worden, wanneer wy aanlanden in die Wereld van volmaakt Licht en Kennisſe, waar in wy, op een Godsdienſtig gedrag in deeze, eene eeuwigduurende inwooning kunnen verwagten.

Ten anderen mogen wy van de voorgeſtelde Leere dit gebruik maaken, dat dezelve de Menſchen moet afſchrikken van alle heimlyke en bedekte bedryven van ondeugd en ſnoodheid, en zelfs van alle ſlegte gedagten en oogmerken. Allen, die opregtlyk gelooven, en ernſtig overweegen, dat GOD Overaltegenwoordig is, zullen daar door niet alleen wederhouden worden van alle verborgene bedryven, welke zy niet openlyk kunnen regtvaardigen, maar ook terſtond alle ydele en dwaaze gedagten ſmooren, en zich zorgvuldig

Digitized by Google

onthouden van alles, 't geen hun min welgevallig zou maaken by Hem, die alleen de volmaaktſte beoordeelaar is van 's Menſchen Character, in wiens goedkeuring men het hoogſte belang moet ſtellen, en wiens mishaagen, vroeg of laat, eene volkomene uitwerking zal baaren, in de geheele vernietiging van ſnoodheid en ondeugd, met alle werkers der ongeregtigheid. —— Dan 't alziende oog der Godheid ſtrekt niet alleen ten ſchrik der Boozen; maar dient ten ſterken ſteun van alle Braaven onder 't Menschdom, hier door verzekerd, dat alle hunne goede, regtmaatige en Godsdienſtige, oogmerken, in aanſchouw genomen worden by den opperſten en algemeenen Regter, die dezelve zal beloonen. Allen, die wenſchen dat onpartydige Regtvaardigheid plaats grype, en de Braafheid zegepraale, kunnen niet nalaaten, zich te verheugen in 't vooruitzigt op zulk eene gebeurtenis, en hier door in de beste oogmerken geſtyfd worden.

Wyders ſnydt de bygebragte Leere alle verſchooning af der zodanigen, die zich in 't pleegen der Ondeugd willen regtvaardigen, met te zeggen, dat zy niet anders kunnen handelen dan zy handelen: dewyl alle hunne daaden by GOD voorbekend, en gevolglyk volkomen zeker, zyn. Deeze verſchooning, zeg ik, wordt geheel weggenomen door het beweezene, dat GODS Voorkennis niet aanloopt tegen 's Menſchen Vryheid, en 'er niets mede te maaken heeft. 't Is, derhalven, enkel eene gezogte verſchooning. Elk vindt, dat het in zyn vermogen is, om, 't geen hem voorkomt, te doen of niet te doen. —— Maar wat betekent een natuurlyk vermogen om iets te doen, wanneer de neiging eenen tegenovergeſtelden weg oploopt? Ik antwoord, dat het onze Pligt en ons Belang in veele gevallen is, onze tegenwoordige neigingen te keer te gaan, en 'er rechtſtreeks ſtrydig mede te handelen: dit doen veele bedagtzaamen en wyzen. De rede, waarom anderen niet even zo handelen, zo dikwyls zulks noodig is, beſtaat hier in, om dat zy zichzelven de vryheid niet willen geeven, om ernſtig te denken over de natuur en de gevolgen van hun gedrag. Zy willen de oogen niet openen om de verheevener beweegredenen te zien, welke hun zouden overhaalen om anders te handelen. —— Zeggen zy, dat ze op deeze dingen geen agt geeven, uit gebrek aan eene beweegreden om dit te doen, — men mag hun te gemoet voeren, dat, indien hun Zedelyk Character, hun Belang en Geluk, geene onderwerpen zyn van genoeg aanbelangs

om

Digitized by Google

om hun aan 't denken te helpen, niets, dan zwaare beproevingen hun daar toe zullen brengen, of hunne aandagt opwekken. En deeze zullen zy, naar de wyze ſchikkingen der Voorzienigheid, in deeze of in de toekomende wereld, of in beide, ontmoeten. God heeft ons alle zodanige beweegredenen verleend, als genoegzaam zyn om ons regtmaatig te doen handelen; indien wy ze van genoegzaam gewigt willen rekenen, dan zyn ſtrenger middelen noodzaaklyk, en wy mogen ze met alle reden verwagten van den wyzen en regtvaardigen Beſtuurder der wereld.

(*Het Vervolg by de naaste gelegenheid.*)

WAARNEEMING WEGENS HET NUT VAN HET LICHEN ISLANDICUS, IN VEROUDERDE EN LANGDUURIGE KOLIEK-PYNEN. Door * * *, M. D.

Het afkookzel van het *Lichen Islandicus* geeft reeds aan onze Zintuigen een ſterk vermoeden, dat het een middel is, dat, door deszelfs bitteren zamentrekkenden aart, in alle die gevallen als een heilzaam Geneesmiddel ſchynt gebruikt te kunnen worden, waar eene ſcherpte der vochten, en eene verſlapping der vaste deelen, plaats heeft. En het is hier van daan, dat men het zelfde in Bloedſpuwingen, aanhoudende Hoesten, Maag pynen, Diarrhæen, enz. met zulk eenen gewenschten uitſlag heeft toegediend. — De menigvuldige gelegenheid, die ik gehad heb, dit middel, in verſcheiden gevallen, met het gewenschſte gevolg, toe te dienen, heeft my aangeſpoord, van tyd tot tyd, eenige Waarneemingen daar van mede te deelen, ten einde, myne Konstgenooten aan te moedigen, hunne aandacht tot de heilzaame uitwerkingen, meer te bepaalen. Ik zal, ten dien einde, met de volgende Waarneeming een begin maaken: — Een Vrouw, van eene zeer gezonde Ligchaamsgeſteldheid, klaagde over pynen in de Darmen, die by tusſchen-poozingen vry hevig waren, en waar van zy de oorzaak aan eene belette uitwaasſeming toeſchreef. — Ik behandelde dit Ongemak na de gewoone Geneeswyze, met zachte Zweetverwekkende middelen; dog deeze deeden even weinig goede uitwerking, als de zachte buikzuiverende en verzachtende Geneesmiddelen; de pynen kwamen by tusſchen-poozingen weder,

Digitized by Google

de pynſtillende middelen verminderden wel de hevigheid der pynen; dog bragten geene geneezing te wege. Byna drie maanden poogde ik te vergeefs, op deeze wyze, de Lyderesſe hulp te verſchaffen; wanneer ik op de gedachten viel om een afkookzel van het *Lichen* voor te ſchryven, zonder iets, dan een weinig zuiker, daar by te voegen. De Lyderesſe gebruikte dagelyks eene halve once tot twaalf oncen afgekookt, en, na verloop van veertien dagen, begon zy merkelyk vermindering van pynen te beſpeuren, en dit was genoeg, om haar tot het verder gebruik van dit middel te bepaalen. Geduurende de eerſte maand, kwamen nog telkens ligte aanvallen van pynen, dan, na dien tyd, wierden zy langs hoe minder, tot dat de Lyderesſe, eindelyk, na verloop van twee maanden, onder eene naauw bepaalde Leevenswyze, volkomen herſteld was.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN WATER-RAAF, OF KORMORAN.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De *Water-Raaf* heeft in 't Grieksch Φαλακροκοραξ, in 't Latyn *Corvus Aquaticus*, in 't Italiaansch *Corvo Marino*, in 't Spaansch *Cuervo Calvo*, in 't Hoogduitsch *Scrab* of *Waſſer-rabe*, in 't Engelsch *Cormorant*, in 't Zweedsch *Hafs-jager*, in 't Noorweegsch *Skray*, op het Eiland Feroe *Hupling*, in 't Poolsch *Krukwodny*.

De Franſche naam, *Cormoran*, werd oudtyds uitgeſprooken *Cormaran* en *Cormarin*, en zegt zo veel als *Corbeau Marin* of *Corbeau de Mer*, 't zelfde als onze naam *Water Raave*; de Griekſche Naam betekent de *Kaale Raave*; ondertuſſchen heeft deeze Vogel niets gemeens met de *Raave* dan zyne zwarte Pluimadie, die egter van de Pluimadie der Raaven in zo verre verſchilt, dat ze donsagtig en min donker zwart is.

De *Water-Raaf* is eene vry groote Vogel, met gepalmde Pooten, een zo goed duiker als zwemmer, en een geweldige Vischvraat; heeft bykans de grootte van een *Gans*, doch is van eene min gezette geſtalte, eer rank dan vet, en verlengd door een langen Staart, zich meer voordoende dan men gemeenlyk by Watervogelen aantreft; deeze Staart beſtaat uit twaalf ſterke pennen, ze zyn,

Digitized by Google

zyn, gelyk bykans de geheele Pluimadie, zwart, met een groenen weerſchyn; de bovendekveeren der vleugelen zyn golfswyze zwart geſtreept, op een bruinen grond; doch deeze kleurmengingen veranderen in verſchillende Vogelen: want de Heer SALERNE zegt, dat de kleur van de Pluimadie zomtyds groenagtig zwart is; alleen hebben ze twee plekken aan de zyde der Pooten, met een witte halskraag, die het bovenſte van den Hals als een Kindoek omringt, en heeft hy daar witte hairen, naar zyde gelykende, uitſteekende op 't bovenſte van den Hals en den Kop, die van vooren en aan de kanten kaal is; eene huid, even kaal, loopt beneden den Bek die recht is, tot aan het einde, waar dezelve zich ſterk omkromt, met een zeer ſcherpen haak.

De *Kormoran* behoort tot het klein getal Vogelen, die de vier vingeren zamengevoegd, en door een vlies van een ſtuk verbonden hebben, wier Pooten, met die breede riemen voorzien, een vogel ſchynen aan te duiden, die een groote Zwemmer is; ondertuſſchen onthoudt hy zich minder in 't water op, dan andere Watervogels, wier Pootvlies die uitgeſtrektheid niet heeft; hy vliegt veel, en roest op de boomen. ARISTOTELES ſchryft hem deeze eigenſchap toe, met uitſluiting van alle andere Vogelen die gevliesde Pooten hebben; niet te min heeft de *Kormoran* dit gemeen met den *Pelikaan*, den *Gek*, den *Fregat-vogel*, de *Anhinga*, en den *Keerkring-vogel*. 't Geen vreemd is, beſtaat hier in: dat deeze vier Vogels, met hem, het klein getal van Watervogelen uitmaaken, wier vier vingeren geheel zamengevoegd zyn door een onafgebrooken vlies: 't is deeze gelykvormigheid, welke aan de hedendaagſche Vogelbeſchryveren gelegenheid gegeeven heeft, om deeze Vogels tot een enkel Gezin te brengen, en in 't algemeen aan te duiden onder den naam van *Pelikaan* (*) dan, het is alleen by de Naamlystmaakers, en door de overeenkomst met geweld te willen vinden, dat men, uit de enkele overeenkomst van een deel, denzelfden naam kan toevoegen aan zoorten zo veel van elkander verſchillende, als, by voorbeeld, de Keerkring-vogel en de weezenlyke *Pelikaan*.

Zo

(*) KLEIN en LINNÆUS hebben deeze Familie gevormd, de *Kormoran* komt in dezelve voor, onder den naam van *Pelecanus Carbo*, de *Fregat-vogel* onder dien van *Pelecanus Aquilus*, enz.

Digitized by Google

Zo behendig in het visschen en van zulk eene vraatagtigheid is de *Kormoran*, dat hy, in een Meir komende, alleen meer schade doet dan eene ganschе bende andere visschende Vogelen: gelukkig onthoudt hy zich doorgaans op den Zeeoever, en zelden in Landstreeken daar van verwyderd. Dewyl hy langen tyd onder water kan blyven, en onder 't water met de snelheid zwemt als een pyl uit een boog geschooten, ontsnapt hem zyn prooi bykans nimmer, en hy komt meestentyds boven met een visch dwars in den bek; om denzelven door te zwelgen heeft hy een byzondere kunstgroep; hy werpt den visch in de lugt, en vangt denzelven in diervoege dat de kop voor komt, derwyze, dat de zwemvinnen zich tegen 't lichaam vlijen als de visch door de keel gaat, terwyl de vliezige huid, die het onderste van den bek omringt, zich uitrekt zo veel noodig is, om den geheelen visch door te laaten, welke menigwerf zeer groot is, in vergelyking van den hals des Vogels.

In eenige Landen, als in *China* en voor heen in *Engeland*, volgens LYNCEUS by WILLUGHBY, heeft men van de bekwaamheid van den *Kormoran*, om visch te vangen, zich weeten te bedienen ter visschvangst, en 'er, om zo te spreeken, een Visscher ten dienste des Gezins van weeten te maaken; door het onderste van den hals met een ring af te sluiten, zo dat hy zyn Prooy niet kan inslokken, en gewend by zyn meester weder te keeren, brengt hy den visch, dien hy in den bek draagt, by denzelven. Men ziet, op de Rivieren van *China*, de *Kormorans* in diervoege gehalsringd, voor op de schuiten zittende, daar van afspringende, op een gegeeven teken, en welhaast wederkeerende, de vangst in den bek medebrengende, welke men daar terstond uitneemt; deeze visschvangst houdt aan tot dat de Meester, voldaan over de vangst van zyn Vogel, den halsring afdoet, en hem vryheid verleent om voor zich zelven te visschen.

Honger alleen zet den *Kormoran* tot werkzaamheid aan, luiheid en traagheid vertoonen zich zoo ras hy verzadigd is; hy wordt zeer vet, en schoon hy sterk riekt en zyn vleesch een slegten smaak heeft, wordt hy niet altoos versmaad door de Scheepslieden, by welken de eenvoudigste en ruwste verkwikking dikwyls veel lekkerder smaakt, dan de keurigst uitgezogtste Lekkernyen aan onze kiesche gehemelten. DAMPIER getuigt dat de *Kormorans*, hoewel een sterken vischsmaak hebbende, vry goed smaakten, dewyl ze

Digitized by Google

ze vet waren. COOK, een groot getal *Kormorans*, die op de boomen zaten te roesten, gedood hebbende, noemt ze, gebraaden, een heerlyk eeten.

De Zeelieden kunnen dit anders flegte, maar hun fmaaklyk, Gevogelte in alle Zeeën vinden: want men ontmoet den *Kormoran* in de afgelegenfte oorden, als op de *Phillippynfche Eilanden*, in *Nieuw Holland* en *Nieuw Zeeland*. In de *Saldana Baay* is een Eiland het *Eiland der Kormorans* geheeten, dewyl het, als 't ware, met die Vogelen bedekt is. Ze zyn niet min algemeen op andere plaatzen omftreeks de *Kaap der Goede Hoope*. „ Men ziet, fchryft de Heer „ Markgraaf DE QUERHOËNT, vlugten, meer dan drie hon„ derd fterk, op de Reede van de *Kaap;* ze zyn niet „ zeer vreesagtig, 't welk, buiten twyfel, daar uit ont„ ftaat, dat men 'er weinig jagt op maakt: ze zyn na„ tuurlyk traag; ik heb 'er gezien, die langer dan zes „ uuren agter een op de boeijen van onze ankers zaten. „ De Bek is onderaan voorzien van een oranjekleurige „ huid, welke zich eenige liniën onder den hals uitftrekt; „ en door den Vogel naar welgevallen wordt uitgezet: „ de iris is fchoon helder groen, de oogappel zwart, „ rondsom de oogleden loopt een violetkleurige huid; de „ ftaart, van gedaante als die van een Specht, beftaat uit „ veertien harde en fcherpe pennen. De ouden zyn ge„ heel zwart, doch de éénjaarige jongen graauw, en heb„ ben onder den bek de gemelde oranjekleurige huid niet: „ ze waren alle zeer vet."

In grooten getale worden de *Kormorans*, naar 't getuigenis van ADANSON, in *Senegal* gevangen; en wy gelooven ze te ontdekken in de Vogels, op het Eiland *Maurice*, door LEGUAT *Plutos* geheeten. Zonderling is het in deeze Vogels, dat zy even goed de Hette van die Lugtftreeke, als de Koude van *Siberie*, kunnen verdragen; het blykt, nogthans, dat de ftrenge Winters in die Gewesten hun tot eenige verhuizing noodzaaken: want men heeft waargenomen, dat die, in den Zomer, de Meiren omftreeks *Selengiskoi* bewoonen, waar men ze den naam van *Baclans* geeft, met den Herfst na het Meir *Baikal* trekken, om daar den Winter over te brengen. 't Zelfde heeft plaats by de *Ouriles* of *Kormorans* van *Kamtfchatka*, wel befchreeven door den Heer KRASCHENINIKOFF, en te ontdekken in de fabelagtige overlevering der *Kamtfchatkaers*, die elkander vertellen, dat deeze Vogels hunne tong verruild hebben met de Wilde Bokken,

voor

voor de witte hairen aan den Hals en Pooten; ſchoon het onwaar zy, dat deeze Vogels geen tong zouden hebben; en zy, naar 't berigt van STELLER, 's avonds en 's morgens, ſchreeuwen met eene ſtem, zeer gelykende aan den klank van een klein ſchor trompetje.

Deeze *Kormorans* van *Kamtſchatka* brengen den nagt door by hoopen, verzameld op de punten der rotzen, waar van zy dikwyls in den ſlaap afvallen, en een prooy worden der Visſchen, die 'er op loeren. De *Kamtſchatkaers* haalen by dag de eijeren uit de nesten, met gevaar, om in diepten of in zee te vallen; en om de Vogels zelve te vangen, hebben zy niets meer te doen, dan een ſtrik aan 't einde van een ſtok te hegten; de logge en domme *Kormoran* weet niets te doen, dan den kop na de regter en ſlinker zyde te wenden, om den ſtrik, hem geſpannen, te ontgaan, en het einde is, dat men hem dien om den hals werpt.

De *Kormoran* heeft, gelyk bykans alle duikende Vogels, een platten Kop; de oogen ſtaan zeer voorwaards, en digt aan de hoeken van den Bek; welks zelfſtandigheid hard en blinkend, als hoorn, is; de pooten zyn zwart, kort en zeer ſterk; de nagel, en middelſte vinger, is getand als een zaag, de armen van de vleugels zyn vry lang, doch voorzien van korte pennen, 't welk eene traage vlugt te wege brengt, volgens de waarneeming van SCHWENCKFELD.

De logheid, of liever de natuurlyke traagheid, eigen aan alle *Kormorans*, ſtraalt allerſterkſt door in den *Kleinen Kormoran*, by de Engelſchen *Shagg* geheeten, en, van wegen zyne domheid, in 't Fransch *Nigaud*. Deeze zoort van kleine *Kormorans* is niet minder verſpreid dan die der groote; bovenal vindt men dezelve op de Eilanden en de Zeekusten der Zuidlyke Landen. De Heeren COOK en FORSTER hebben ze aangetroffen op het Eiland *Georgie*; dit uiterſte der bewoonde landen, bykans ontoeganglyk voor den Mensch, is bevolkt door deeze *Kleine Kormorans*, die de heerſchappy deelen met de *Pinguins*, en zich onthouden in de bosſchen van grof gras, het bykans eenigſte voortbrengzel des groeienden Ryks in dit koude Gewest; als ook op het *Staaten Eiland*, waar men desgelyks die Vogels in groote menigte aantrof. Een Eiland, in de Straat van *Magellan*, daar mede bykans geheel overdekt, ontving van Capitein COOK den naam van *Shagg-Eiland*. 't Is daar, 't is aan die uiterſte grenzen des Aardkloots, waar

waar de Natuur, door koude verkleumd, nog vyf of zes zoorten van Vliegende Vogels, of tweeslachtige Dieren, voedt, de laatste bewoonders van die streeken, door de koude overheerd; zy leeven 'er in eene bedaarde gevoelloosheid, welke men mag aanmerken als een voorlooper van eeuwige stilte, die welhaast in deeze oorden zal heerschen: „ Men „ staat verbaasd," schryft Capitein COOK, „ over den „ Vrede in deeze Gewesten; de Dieren, welke zich daar „ onthouden, schynen een Verbond gemaakt te hebben, „ om de onderlinge rust niet te stooren; de *Lee-leeuwen* „ bewoonen het grootste gedeelte van de Kust; de *Zee-* „ *beeren* het binnenste van het Eiland; de *Kleine Kormo-* „ *rans* de hoogste rotzen, en de *Pinguins* vervoegen zich „ waar zy 't gemaklykst gemeenschap met de Zee heb- „ ben; de overige Vogels wyken na de afgelegenste plaat- „ zen. Wy hebben gezien, dat alle deeze Dieren onder „ en by elkander waren, even als huisdieren, of Vogels op „ een voorplein, zonder dat ze elkander eenig leed zogten „ te doen."

In deeze halfbevroozene Streeken, geheel van Boomen beroofd, nestelen de kleine *Kormorans* in de spleeten der rotzen en der over de Zee hangende klippen. In eenige verkiezen zy het nest te maaken op de grashoogten. Zy onthouden zich by duizenden by een; een snaphaanschoot verjaagt ze niet, zy vliegen eenige voeten in de hoogte, en vallen weder op de nesten neder. Om op deeze Vogels jagt te maaken, heeft men geen vuurroer noodig: men kan ze met stokken doodslaan, zonder dat de zieltoogenden of dooden de overige aanzetten om te vlugten en dat lot te ontwyken; voor 't overige is het vleesch, inzonderheid der Jongen, vry goed om te eeten.

Deeze Vogels begeeven zich niet diep in zee, zelden verliezen zy het land uit het gezigt: ze zyn, gelyk de *Pinguis*, bekleed met een digte Pluimadie, zeer geschikt om hun te verdeedigen tegen de strenge en aanhoudende koude der Ysgewesten, welke zy bewoonen. De Heer FORSTER schynt eenige zoorten of verscheidenheden in deeze *Kormorans* te erkennen; maar, dewyl hy niet naauwkeurig over het verschil zich uitlaat, en het, buiten twyfel, niet genoeg is een onderscheid in zoort te vormen uit de verschillende plaats waar zy nestelen, zullen wy alleen spreeken van den *Kleinen Kormoran*, ook by ons bekend.

Men ziet ze in vry grooten getale op de kust van *Cornu-*

Digitized by Google

nuwallis in *Engeland*, op de Zeekusten van *Ierland*, als mede op die van *Pruiſen*, en, naar 't zeggen van RAY, in *Holland*, by het Dorp *Zevenhuizen*, waar ze in de groote boomen nestelen. WILLUGHBY berigt, dat zy zwemmende het geheele lyf onder en den kop alleen boven water hebben, dat ze zo vlug en behendig zyn in 't water, als log op de aarde; zy ontwyken dan het ſchot, door den kop onder 't water te haalen, zo ras zy het maar zien. Voor het overige heeft de *Kleine Kormoran* dezelfde leevenswyze als de grootte, werpt den visch in diervoege in de hoogte, ze met den bek vangende: hy gelykt 'er ook na in geſtalte en kleur; het onderſcheid beſtaat *daar in*, dat hy alle de lichaamsleden kleinder heeft en dunner, dat zyn Pluimadie onder aan 't lyf bruin is, geen kaalen hals en ſlegts twaalf pennen in den ſtaart heeft.

Eenige Vogelbeſchryvers, als RAY en WILLUGHBY, hebben den *Kleinen Kormoran* den naam van *Palmvoetige Kaauw* gegeeven, doch, met even weinig grouds van reden, als het gemeen den *Grooten Kormoran*, de *Zee-Raaf* noemt. De *Palmvoetige Kaauwen*, door Capitein WALLIS, in den Stillen Oceaan ontdekt, behooren waarſchynlyk tot onze *Kleine Kormorans*, waar toe wy ook brengen de Kormorans, die Capitein COOK, by groote troepen, genesteld vondt op de kusten van *Nieuw-Zeeland*.

Het hoornvlies der oogen, in den *Kleinen Kormoran*, is helder rood, het cristallyn heeft eene klootſche gedaante, als by de Visſchen; het benedenſte gedeelte van den bek is omringd met een roode huid, die ook in 't oog loopt; de opening der neusgaten is eene zo naauwe ſpleet, dat dezelve het oog der Waarneemeren ontglipte, die gezegd hebben dat de *Kormorans*, grooten en kleinen, geene neusgaten hadden; de pooten zyn blinkend zwart, en gewapend met ſcherpe nagelen (*); onder de vederen is een zeer fyn dons, zo digt als dat der Zwaanen; kleine zydagtige pluimen bedekken den kop: waar uit de Heer PERRAULT opmaakt, dat de *Kormoran*, de *Kaale Raave*, of de *Phalacrocorax* der Ouden, niet is; doch hy hadt dit wel mogen agter wege laaten: daar hy voorheen optekende, dat

(*) De Heer PERRAULT, zet zich ter ernſtige wederlegging van het Fabeltje van GESNER, die zegt, dat 'er eene zoort van *Kormoran* is, die een gevliesden poot heeft, met welken hy zwemt, en een ongevliesden, met welken hy zyn prooi aangrypt. *Lib. III. Cap. de Corv. Aquat.*

Digitized by Google

dat zich aan den Zeeoever een grooten *Kormoran* bevondt, verſchillende van den *Kleinen* door hem beſchreeven; en die groote *Kormoran*, die een kaalen kop heeft, is, gelyk wy gezien hebben, de waare *Phalacrocorax* der Ouden.

PROEVE VAN VERGELYKING TUSSCHEN DE BEWEEGINGEN DER DIEREN EN DER PLANTEN, EN DE BESCHRYVING EENER STEEDS IN BEWEEGING ZYNDE PLANTE.

In de Academie der Weetenſchappen te *Parys* voorgeleezen, door den Heer BROUSSONET.

(*Vervolg van bl.* 539.)

De Beweegingen in de Planten, voortgebragt door de tegenwoordigheid der vogten in de vaten, zyn min of meer merkbaar in de Bladeren van verſchillende zoorten. Eenige ſchynen geene zoort van Beweegingen te bezitten, anderen hebben Bladeren, die zich in allerlei rigtingen kunnen beweegen, derzelver Beweegingen zyn doorgaans gewyzigd door onderſcheide oorzaaken: doch geene heeft eene Beweeging zo merkbaar en zo aanhoudend, als de Plant, van welke ik thans een byzonder verſlag zal geeven.

Milady MONSON, door haare zugt tot de Natuurlyke Hiſtorie, bewoogen om een Reis na de *Indiën* te ondernemen, heeft dezelve te *Bengalen*, in de vogtige en kleiagtige gronden omſtreeks *Dacca*, ontdekt. De dood heeft deeze Dame geſtuit in 't midden van haare Kruidkundige Reizen, ondernomen met een pryslyken yver, en zo veel te pryslyker, dewyl zelden Perſoonen van haare Sexe lusts en moeds genoeg bezitten, om iet zodanigs te beſtaan. De groote LINNÆUS heeft geoordeeld aan haare gedagtenis eene zoort van Planten te moeten wyen, en ze *Monſonia* geheeten. —— De Ridder BANKS heeft my de Handſchriften van Milady MONSON wel willen ter hand ſtellen, en ik heb 'er de waarneemingen uit ontleend, welke betrekking hebben tot de Beweegingen dier Plant, hoedanig zy dezelve te *Bengalen* hadt waargenomen, en ze vergeleeken met die ik gelegenheid had te zien in deeze Planten, gekweekt in warme kaſſen in *Europa*. Dan, ik oordeel het noodig, voor af eene Beſchryving

ving van die Plant te geeven; dewyl LINNÆUS *de Zoon*, de eenige Schryver is die 'er van gesprooken heeft in zyn *Supplementum Plantarum*; doch hy heeft de Bloemen niet gezien, en zyne Beschryving is daarom onvolkomen. Ik voeg 'er eene Afbeelding nevens: om dat ik niet weet dat 'er eene het licht ziet.

De *Indiaanen* noemen deeze Plant *Burum Chandali*. LINNÆUS heeft geoordeeld, dat ze tot het geslacht der *Hedisarums* moesten t'huis gebragt worden, en dezelve den bynaam van *Gyrans* (of de *wendende*) toegevoegd; ik zou 'er ruim zo gaarne die van *slingerende* aan toe voegen of ze de *Slingerende Plant* noemen, gelyk de Heer DAUBENTON ze in 's Konings Kabinet genoemd heeft. Deeze naam drukt beter dan *Gyrans* de Beweeging uit.

De Wortel is doorgaans één- zomtyds tweejaarig, en in onze warme kassen, by wylen langer, overal takkig en vezelagtig. De takken komen uit een steel, die zich niet hoog verheft; veeltyds zes of zeven in getal; zy komen uit op de hoogte van drie of vier voeten, zyn houtagtig, teder, van grootte als een kleine vinger, en draagen uitspruitzels, beurtlings geplaatst, los, buigbaar, en bedekt met een gladde groene opperhuid; de bladeren zyn beurtlings geschikt op de takken en uitspruitzels: bykans altoos zamengesteld uit drie blaadjes, zeldzaam, en alleen by het benedenste van den steel, uit een; ze worden ondersteund door een steeltje van een of twee duimen lang, een weinig ruig, en beneden voorzien van twee lange gepunte en rosagtige byblaadjes. Het tusschenblad veel langer dan het steeltje, is doorgaans drie of vier duimen lang, en één breed, spietsvormig, langwerpig, glad aan de kanten, zeer dun, bleekgroen, in 't midden geribd en dun geaderd. De twee zydbladen, welke men eenigermaate als byhangzels van het middelblad zou kunnen aanmerken, worden ondersteund door kleine steeltjes, vast op een gemeenen steel, ze zyn spietsvormig en recht, men ziet aan derzelver voetstuk kleine byblaadjes, die zwak en groen zyn.

De bloemen vormen rechte, langwerpige trossen, welke voortspruiten uit de holten, by de takjes; ze zyn kapélvormig, klein, donker geel, staan twee aan twee, en zyn omringd van langwerpig ronde, scherpe, en zwakke kookers, die deels elkanderen bedekken. De bloemkelk heeft vier tandjes, in 't eerst groen, doch, naar gelang de rypheid vordert, roodagtig en vierkant. De bloem

zel-

zelve beſtaat uit vyf bladeren, het hoogſte blad (a) is rond, eenigzins afgeſneeden, aan de kanten omkrullende, de zydbladen (b) zyn veel korter dan het onderblad (c), dit is bykans ovaal, zamengedrukt, van langte als het hoogſte blad, gevormd door twee vereende blaadjes. De helmſtyltjes (d), ten getale van tien, zyn in twee lichaamen onderſcheiden: negen met elkander door draadjes vereenigd, het tiende ſtaat op zichzelve, elk draagt een langwerpig en vry dik helmpje, het vrugtbeginzel is zamengedrukt, rust op een enkel ſtyltje, zich omhoog verheffende, en uitloopende in een ſtomp mondje. —— De vrugt is beſlooten in eene ſcheede, van omtrent twee duimen lang (e), en weinig gekromd, zamengedrukt, en met een affcheiding tusſchen elk zaadje; de zaadjes (f) zyn klein, van gedaante als een nier, zeer teder, grauwagtig, en met een vlekje gelpikkeld.

Deeze Plant bloeit in *Bengale*, in de maand September; in November zyn de peultjes ryp, en laaten de daar in beſlooten boontjes vallen. Zeldzaam bloeit dezelve in *Europa*, en de aankweeking kost zeer veel moeite: zy moet in eene warme kaſſe beſlooten, en bykans nooit 'er buiten gelaaten worden. De eerſte keer, dat men die in *Europa* gezien heeft, was in den jaare MDCCLXXVII, in *Engeland*, by Lord BUTE, te *Lutin-Park*; zy bloeide in Maart.

Geen gedeelte van deeze Plant geeft tekens van Irritabiliteit, als men dezelve ſteekt. Over dag is het middelblad horizontaal uitgeſtrekt, en ſtaat onbeweegelyk; in den nagt krømt het zich, en rust op de takken. De zydbladen zyn ſteeds in beweeging, beurtlings na boven en beneden gaande: de geheele werking der beweeging is in den ſteel, die zich ſchynt om te wenden; de bladen beſchryven een cirkelboog. In *Indie* zyn twee minuuten tyds genoeg, om die bladeren alle deeze verrigtingen te laaten volvoeren. Ik heb ze nooit met die vaardigheid het zien verrigten in onze warme kaſſen. De beweeging na beneden gaat veel ſchielyker toe dan na boven, de eerſte wordt zelfs nu en dan afgebrooken, of is ten minſten niet gelyk. De beweeging na boven, integendeel, altoos eenpaarig. Zeer dikwyls beweegt zich ieder blad, in een tegenovergeſtelde rigting; het eene gaat op-, het ander nederwaards; nu eens ſtaat het eene blad ſtil, terwyl het andere beweegt; deeze beweeging is zo natuurlyk, dat, indien men dezelve ſtuit, door een der bladeren vast te

Digitized by Google

houden, dezelve weder begint, zo ras de hinderpaal is weggenomen.

De beweeging houdt op, zo ras de groote bladeren door den wind bewoogen worden. In de Dieren wordt de doorwaasseming, bovenal, bevorderd door den loop des bloeds, door de werking der spieren, *enz.* In de Planten, waarin de omloop der vogten zeer langzaam is, schynt de doorwaasseming vermeerderd te worden, door uitwendige oorzaaken; de beweeging der lugt is eene der voornaamste: de bladeren, de werktuigen tot die verrigting, staan doorgaans op dunne steeltjes, welke toelaaten, dat ze zich in allerlei rigtingen beweegen; indien dit maakzel ontbreekt, zyn de werktuigen der Planten op eene andere wyze geschikt; de warmte der zonne, de vogtigheid, of een groote overvloed van sappen in de vaten, op een byzondere wyze zamengesteld, bepaalen de doorwaasseming veeler Planten. De *Dionæa*, de *Rosfolis*, enz. groeijen, gelyk wy reeds hebben opgemerkt, op vogtige plaatzen, of hebben vogts in overvloed; veele gevoelige Planten komen voort op plaatzen, waar de lugt weinig bewoogen wordt; of wel hebben zoodanige Planten, in welke de doorwaasseming op geene der gemelde wyzen kan werken, een klein getal volsappige bladeren, bedekt met een zeer dunne opperhuid. —— Wanneer de zon zeer heet schynt, zyn de bladeren van onze beschreeve Plant buiten beweeging; doch, by koel en vogtig weer, of als het regent, bespeurt men de gemelde beweegingen in volle maate.

Deeze beweeging schynt volstrekt noodzaaklyk aan deeze Plant: want, zo ras zy haar eerste bladeren geschooten heeft, vangt, dezelve aan, en volduurt zelfs by nagt; doch zy neemt met 'er tyd af. In onze warme kasfen is die beweeging het eerste jaar 't sterkst, en op het tweede zeer weinig merkbaar; in 't eigen land, waar zy oorsprongelyk groeit, zyn alle bladeren in beweeging, dan nooit heb ik ze by ons alle zien beweegen. Op dien tyd, wanneer de Plant meest in bloem staat, en de bevrugting der zaaden plaats heeft, is de beweeging der bladeren het hevigst. By de Planten, zo wel als in de Dieren, is de tyd der voortteelinge altoos die, waarop alle de werktuigen zich in den volmaaktsten staat bevinden. Zo ras de tyd der voortteelinge verstreeken is, houden de bladeren op zich te beweegen: de Gevoelige Planten zyn, naa dien tyd, bykans gevoelloos.

De voorbeschreevene zeldzaame beweeging is aan onze Plant

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Plant zo eigen, dat dezelve niet alleen twee of drie dagen blyft in de bladeren van een afgeſneeden tak, in 't water gezet; maar dat ze zelfs eenigen tyd aanhoudt in de bladeren der takken, van de Plant afgeſcheiden, en niet in 't water gezet. —— Mag men dezelve, in dit laatſte geval, niet eenigermaate vergelyken met het kloppen van het hart der Dieren, naa dat men 't zelve daar uit heeft genomen? De Bladeren ſchynen in de Planten de plaats van het hart te bekleeden, zy vermeerderen, door derzelver beweeging, den loop der vogten, gelyk dit deel des Ingewands den omloop des bloeds veroorzaakt. Zo ras de Bladeren zich van eene Plant affcheiden, houdt de voortgang van den groei op, en de Planten gelyken na zodanige Dieren, wier ſlaaptyd gekenmerkt wordt door eene vermindering van de kloppingen des harten.

De *Indiaanen*, die, onder alle Volken, zich 't meest op de kennis der Planten toeleggen, hebben niet verzuimd, de zonderlinge beweeging der Bladeren van onze Plant op te merken; en dit verſchynzel was voor hun te zeldzaam, om by een bygeloovig volk geen byzonderen eerbied te veroorzaaken. Zy verzamelen, op zekeren dag van het jaar, door hun *Lunichur* geheeten, twee zydbladeren, op het oogenblik dat zy digtst aan elkander genaderd zyn, zy vouwen ze zamen met de tong van eene ſoort van Steennil, en de Minnaar ſtaat vast in het geloof, dat hy, met die toerusting, niet misſen kan, het voorwerp zyner liefde te behaagen. —— Ik heb niet geſchroomd, deeze byzonderheid uit het verſlag van Milady MONSON over te neemen, verzekerd, dat niets, 't welk betrekking heeft tot de Historie van eene Plant, zo zonderling als deeze, behoort overgeſlaagen te worden.

De Beweeging, gelyk wy gezien hebben, is eene hoedanigheid, min weezenlyk eigen aan de Planten dan aan de Dieren: veele Planten hebben deelen, die 'er nauwlyks eenige tekens van geeven, veelen zyn geheel cataleptisch, 't geen men zeldzaam by de Dieren aantreft, uitgenomen de zodanigen, die, door derzelver gedaante, het groeiend Ryk zeer naby komen; deeze byzonderheid is bovenal zeer opmerkenswaardig in een ſoort van *Dracocephalum*, uit *Virginie*, welker bloemſteeltjes ſtaan blyven in den ſtand dien men daar aan geeft. Deeze Plant mag, myns oordeels, het tegenbeeld heeten van die ik thans beſchreeven heb. In de Memorie van de Academie, des jaars MDCCXII, vindt men de Historie van die Plant.

Digitized by Google

UITTREKZEL EENS BRIEFS VAN DEN HEER GIRTANER, LID DER GOTHINGSCHE SOCIETEIT, AAN DEN HEER DE LA MÉTHERIE, WEGENS VUURBRAAKENDE BERGEN, IN DE MAAN WAARGENOMEN.

(*Journal de Phyſique.*)

„ Wy hebben niet nagelaaten, van het vreemd Ver-
„ ſchynzel, Vuurbraakende Bergen in de Maan, zo
„ ras de ontdekking van den Heer HERSCHELL ons ter hand
„ kwam, mede te deelen (*): eene nadere beveſtiging van
„ 't zelve, door veele ooggetuigen, willen wy onzen Lee-
„ zeren niet onthouden, en geeven daarom het volgend
„ Uittrekzel."

Londen 25 *May*, 1787.

MYN HEER,

De Heer HERSCHELL heeft eene nieuwe ontdekking gedaan, van 't grootſte aanbelang, en ik heb het geluk gehad, om 'er ooggetuigen van te weezen. In de voorleden maand hadt hy een of twee dagen naa de Nieuwe Maan, in het duister gedeelte van dezelve, drie lichtgeevende Punten waargenomen. Twee deezer Punten ſtonden vry digt by elkander, en gaven ſlegts een bleek en zwak *licht*. Het derde, omtrent drie *Engelſche* Mylen over 't kruis haalende, gaf een veel ſterker licht van zich, roodagtig van kleur. De Heer HERSCHELL dagt het nergens beter by te kunnen vergelyken dan by een gloeiende kool, voor een gedeelte met asch bedekt. Hy hielt ze voor Brandende Bergen: de uitbarſting van de twee eerſte begon of liep, zyns oordeels, ten einde, terwyl de laatstgemelde, op 't hevigst, brandde. Hy deelde zyne waarneeming aan de *Koninglyke Societeit* mede.

De Geleerden te *Londen* reikhalsden met ongeduld na de naastkomende Nieuwe Maan, die de Stelling van den Heer HERSCHELL zou kunnen bekragtigen: dewyl, daar het niet waarſchynlyk was, dat een Uitbarſting veel meer dan éene Maand zou duuren, in dit tydsverloop 'er eene groote verandering zou moeten voorvallen, indien deeze lichtgeevende Punten, volgens zyne veronderſtelling, Brandende Bergen waren.

Laatst-

(*) Zie de *Algem. Vaderl. Letteroeff.*, VI. D. II. St. bl. 532.

Digitized by Google

Laatstleden Vrydag den 18, de eerſte dag der Nieuwe Maane, begaven zich eenige Geleerden van hier na den Heer HERSCHELL op 't land; doch vonden de lugt te zeer betrokken, om eenige waarneeming te doen. — Saturdag, den 19, ging ik derwaards, met twee myner Vrienden. De lugt was geheel helder. Naa bykans twee uuren beſteed te hebben, in 't beſchouwen van 't verlichte gedeelte der Maane, door de uitmuntende Verrekykers van HERSCHELL, (van welke men, zonder ze gezien te hebben, geen denkbeeld kan vormen,) wendden wy, 's avonds, omtrent negen uuren, de Telescoop op het duister deel der Maane, en zagen de veronderſtelling van dien grooten Starrekundigen ten vollen bewaarheid, en bevestigd. De twee Punten, welker licht zo dof en bleek zich vertoond hadt in de voorige maand, waren geheel verdweenen; het licht van het andere was van rood en ſterk in bleek en zwak veranderd, en vertoonde zich omtrent gelyk dat der twee anderen in de verloopen maand; de diameter, toen op drie *Engelſche* mylen geſteld, haalde 'er nu wel zes. De volgende maand zal men 'er waarſchynlyk niets van zien.

De ontdekking der Vulcaanen, in de Maan, ſtrekt ten bewyze, dat dezelve zamengeſteld is uit eene ſtoffe, welke zeer groote gelykvormigheid heeft met die, waar uit onze Aardbol beſtaat, en dient ten bewyze, dat 'er een Dampkring om de Maan gevonden wordt, waar aan veele Geleerden getwyfeld hebben, en nog twyfelen. De Starrekunde is aan den Heer HERSCHELL, in veele opzigten, ten hoogſten verpligt &c. (†)

(†) De Ridder ENGLEFIELD ſchryft uit Londen aan den Heer MECHAIN, dat de Heeren, de Graaf D' BRUHL, CAVENDISH, AUBERT, en anderen, by den Heer HERSCHELL, desgelyks de Vulcaanen in de Maan gezien hebben. (Aantekening van den Heer DE LA MÉTHERIE.)

OPHELDERENDE WAARNEEMINGEN, OVER DEN WIND SAMUM, OF SAMYEL, IN DE OOSTERSCHE LANDEN.

(Uit de *Gazette Litteraire de Ratisbonne.*)

Een verſchynzel, zo zonderling als gevaarlyk, in de *Levant*, is eene ſoort van brandenden en doodlyken Wind, door de *Arabieren* SAMUM, en door de *Turken*

Digitized by Google

SAMYEL, geheeten, 't geen zo veel zeggen wil, als *Vergiftige Wind*. Deeze ſtrekt zyne verwoestingen uit over zeer groote Landſtreeken; maar oefent al zyne kragt in de woestyne, tuſſchen *Basra*, *Bagdad*, *Haleb* en *Mecca*, als mede in *Steenagtig Arabie*, langs de kust des *Perſiſchen Golfs*. en eindelyk in de Landſtreeken aan den *Tyger*. In de *Indiën* dringt deeze Wind tot *Suratte* door. Zeldzaamer waait dezelve in *Gelukkig Arabie*, ſchoon men 'er zomtyds de heillooze uitwerkzels van ziet. *Palestina*, alle morgens verfriſcht door een Zeewind, is 'er nog minder aan blootgeſteld. Ondertuſſchen loopt 'er een verhaal, dat omtrent dertig duizend Bewoonders dier Landſtreeke zich, in het hol van *Adulam*, niet verre van *Thekon*, verborgen hebben, om voor het vernielend geweld diens Winds beveiligd te weezen. *Egypte* is 'er geheel vry van: de warme Winden, daar alle jaaren waaijende, *Chamſir* geheeten, verſchillen zeer veel van den *Samum*.

Gelukkig voor de Landen, welke zich aan de verwoestingen van den *Samum* blootgeſteld vinden, dat die Wind in de heetſte maanden Juny, July en Augustus alleen opſteekt. Schoon dezelve zomtyds ook by nagt waaije, is de kragt over dag verre het geweldigst. Eene andere byzonderheid beſtaat hier in, dat die Wind alleen op 't land, nooit op 't water, iemand doodt; als men zich op zee, of op eene rivier bevindt, heeft dezelve zyne kwaadaartigheid geheel verlooren.

Indien de *Samum* onverwagt en ſchielyk opſtak, gelyk andere Winden, zou dezelve, ongetwyfeld, al, wat 'er aan voorkwam, dooden. Doch, de altoos weldaadige Voorzienigheid heeft zorge gedraagen, dat vastgaande tekens de aannadering te kennen geeven. De Lugt wordt roodagtig aan den kant, van waar de *Samum* zal komen. Er is eene ſterke beweeging in de Lugt, men hoort van verre een geweldig geluid, ſchielyk door dien Wind gevolgd. Zommigen verzekeren, dat men in dien Wind vlokken Vuurs ziet, als hair 'er in vlottende, en voegen 'er by, dat, wie deeze inademt, omkomt. Deeze Wind trekt voort als een Wervelwind, duurt weinig langer dan een vierendeel uurs, en laat tyds genoeg, voor die het weeten, over, om voorzorgen te draagen tegen den gevaarlyken invloed. Men omwindt, de voortekens ziende, het hoofd met doeken, gaat, in de langte uitgeſtrekt, op den grond leggen, en met het aangezigt in 't ſtof, tot dat dezelve voorby is. In deeze geſtalte lydt men veel, door de bezwaar-

zwaarlykheid der ademhaalinge. ——— Daarenboven, indien de *Samum* zeer geweldig is, en langen tyd aanhoudt, ſchynen deeze voorbehoedzels nutloos te worden: buiten zulks zou het onmogelyk weezen, dat dezelve zo veel duizenden op éénmaal doodde, in de Landen, aan dien Wind onderhevig; want men moet veronderſtellen, dat die Slachtoffers Inboorelingen waren, die de middelen, welke men genoegzaam oordeelt, om 't geweld diens Winds te breeken, kenden en te werk ſtelden.

De uitwerkzels van den *Samum* zyn verſchriklyk. De ongelukkigen, die 'er door worden weggerukt, ſterven oogenbliklyk, en hebben nauw tyd, om te zeggen, dat zy een inwendig vuur voelen, 't welk hun verteert. Alle de inwendige deelen des lichaams, byzonder van vermoeide perſoonen, zyn terſtond ontbonden. De onuitſpreeklyke ſmert, door dit verſlindend vuur veroorzaakt, doet de getroffenen den mond wyd open ſparren, en zy ſterven als woedend. Zomtyds loopt, naa eenige uuren, hun 't bloed ten neus en ooren uit: de Lyken blyven lang warm, worden blaauw en zwart.

Men weet nog niet bepaald, hoe verre zich die uitwerkzelen tot de Dieren uitſtrekken. 't Is mogelyk, dat de Schepper hun, ten deezen opzigte, eenig voordeel geſchonken hebbe. Eenigen willen, dat Dieren, die gehaird zyn, 'er niet van ſterven: van wegen de meerdere vastheid hunner deelen, die de veelheid des hairs aanwyst. Wat hier van zy, men zou met meer gronds kunnen ſtellen, dat de *Samum* aan deeze Dieren min ſchadelyk is, om dat zy de aannadering eerder voelen, en een vaardig werkend Inſtinct bezitten, om in tyds zich aan 't dreigend verderf te onttrekken. Overeenkomſtig hier mede, wil men, dat de Kameelen en Paarden, by het opſteeken deezes Winds, de koppen na den grond, en, zo veel mogelyk, in de aarde ſteeken; dat zy, dit behoedmiddel gebruikende, zeer beeven, ſterk zweeten, en op eene aanmerklyke wyze verzwakken. 't Lydt bykans geen twyfel, dat zy, zonder 't zelve, niet min dan de Menſchen zouden omkomen.

Nog minder heeft men kunnen nagaan, welke uitwerkzels de *Samum* baare op de Boomen en Gewaſſen: dewyl dezelve doorgaans de reizende Caravaanen, in dorre en zandige woestynen, overkomt. Dan, 'er is alle reden om te veronderſtellen, dat die Wind het Groeiend Ryk even nadeelig is als het Dieren-Ryk. Men weet althans, dat

Digitized by Google

de *Sirocc*, welke de meeste overeenkomst heeft met den *Samum*, zeer kort, fris groeiende en vogtige Planten, geheel verdort, zo dat ze tot ſtof gewreeven kunnen worden. Dit zelfde uitwerkzel hebben de brandende Winden in 't Zuiden: waar op DAVID zinſpeelt, in de bekende woorden: *De dagen des Menſchen zyn als het Gras, gelyk een Bloem des velds, alzo bloeit hy. Als de* WIND *daar over gegaan is, zo is zy niet meer, en haare plaatze kent ze niet meer* (*).

Doch waar in beſtaat de natuur diens verderf aanvoerenden Winds, en welke is derzelver oorzaak?

In *Perſie* zyn zeer veele vergiftige Kruiden; de *Keezelire* (*Rhododendron nerium*) is 'er boven al zeer gemeen: men wil, dat de *Samum* een gedeelte van zyn vergiftigenden aart ontleent van de uitgewaaſemde vlugge gedeelten dier Planten. Doch waaraan is de brandende Lugt, zo merkbaar in deezen Wind waargenomen, en die ongetwyfeld eene verbranding inſluit, toe te ſchryven? En, veronderſteld zynde, dat zwavelagtige uitwaasſemingen, door heete Winden, in brand geraaken, ſchynt het niet denkelyk, dat een vogtige lugt genoegzaam zou weezen, om dat vuur te dooven. Ondertuſſchen hebben wy reeds aangetekend, dat men, op het water, van den *Samum* niets te vreezen heeft.

't Is, derhalven, veel waarſchynlyker, dat het Vuur deezes Winds geen ander Vuur dan dat der Electriciteit is. Men weet, met genoegzaame zekerheid, dat de *Zwavel* zeer veelvuldig is in de Landſtreeken, waar uit de *Samum* komt. Wanneer, bygevolge, een verhitte wervelwind, de vlakten en kusten vol Zwavel overtrekt, moet dezelve daar mede geheel belaaden worden: deeze Zwaveldeeltjes maaken den *Samum* meer of min doodlyk, meer of min gevaarlyk, naar gelange dezelve 'er in een grooter of kleinder maate mede bezwangerd is.

Elk weet, dat de Zwavel onder de lichaamen behoort, die niet alleen door wryving, maar ook door warmte, Electriek worden. De Verſchynzels, welke deeze Wind oplevert, laaten niet toe, over den Electrieken aart te twyfelen. De Electrieke ſtoffe blinkt in 't donker, en, in eene groote hoeveelheid zamengebragt, wordt dit vuur zelfs over dag zigtbaar. Het Electrieke Vuur veroorzaakt, gelyk alle andere vuuren, een geraas, naar gelange van deszelfs geweld; het veroorzaakt warmte, riekt naar zwavel, en

(*) PSALM CIII. 15, 16.

Digitized by Google

en gaat door vogtigheid verlooren. Al dit neemt men desgelyks in den *Samum* waar. En, daar de uitwerkzels der Electriciteit op het menschlyk lichaam zo zeer verschillen, hebbe men zich in geenen deele te verwonderen, dat die Wind zulke verschillende indrukzels naalaate op de Persoonen door denzelven gedood: indrukzels, welke, in alle opzigten, niet overeenkomen met die des Blixems, de gewoonste gedaante onder welke het zich vertoont.

Ter nadere opheldering van dit doodlyk Weerverschynzel, zullen wy hier byvoegen, 't geen Dr. LIND, in zyne *Proeve over de Ziektens der Europeaanen in Heete Gewesten*, optekent, volgens de Waarneemingen van den Heer YVES, een *Engelsch* Heer, die uit *Indie*, te land, ya *Europa* reisde.

„ De *Samyels*, of *Samums*, zyn Wervelwinden, voor „ welke de Reizigers te vreezen hebben, zomtyds omtrent „ het midden of op het einde van Juny; doch meer in „ July en Augustus. Zy dooden, op 't eigen oogen„ blik, Menschen en Beesten, als zy 'er tegen inloopen: „ gelukkig dat men van derzelver aannadering gewaar„ schuwd wordt door eene zeer merkbaare verandering in „ de Lugtgesteltenisse. Men kan op die aanduiding af„ gaan, doch ze is kort van duur. Als men ze bemerkt, „ moeten alle Reizigers met hunne Paarden en Kameelen „ zich vlak op den grond nederleggen, met de voeten na „ den *Samyel* gekeerd; in deeze houding moet men bly„ ven tot dat die Wind voorby gaat, geen ander middel „ is 'er, om het leeven in veiligheid te stellen. Deeze „ pestagtige damp dryft schielyk over, beslaat zelden eene „ groote uitgestrektheid, maar gaat als een zeer bedwon„ gen stroom voort, in diervoege, dat Reizigers, weinig „ van elkander verwyderd, zich blootgesteld vinden aan „ onderscheide *Samyels*, en veelen gelukkig genoeg zyn, „ om dezelve te kunnen ontwyken. In zeker voege kan „ men 'er zich voor wagten, met niet, dan des nagts, te „ reizen in de maanden, wanneer men die winden te „ wagten heeft." —— Dr. LIND merkt 'er by op, „ dat „ de werking der *Samyels* zeer verzwakt wordt, als zy „ over een landstreek, met gewassen en kruiden begroeid, „ heenen trekken."

Digitized by Google

LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN DEN DOOR ZYNE REIZEN BEROEMDEN JONAS HANWAY, *Esq.*

(Uit *The Remarkable Occurrences in the Life of Jonas Hanway. Esq.* van den Heer PUGH.)

(*Vervolg van bladz.* 550.)

In deezen toeſtand vondt de Heer HANWAY het noodig, het armst mogelyk voorkomen aan te neemen; zyne kleederen waren verſleeten, en hingen aan lappen *by 't* lyf. Zy moesten verſcheide Rivieren overtrekken; doch, armoede voorgeevende, werden zy om niet overgezet. Het grootſte gedeelte van het geld, te *Astrabad* verborgen, bezat hy nog; maar durfde 'er niets van laaten blyken. 't Volk des Admiraals, eindelyk halte houdende, kwam hy weder by 't zelve, vondt 'er zyn Klerk en Knegt, die gelukkig tot dien tyd toe Paarden gekreegen hadden.

Den volgenden dag geliet zich de Admiraal, als of hy den voortgang der Oproeringen, die aanhielden met hem te vervolgen, wilde ſtuiten. De Heer HANWAY hadt toen, in bykans veertig uuren, niets geëeten, dan een weinig gedroogde boontjes, welke hy, by toeval, in zyn zak vondt: en hy vondt zich genoodzaakt by de Boeren te bedelen, 't geen hy niet durfde koopen.

In den nagt verliet de Admiraal, ſchoon hy beloofd hadt zonder HANWAY niet te zullen vertrekken, de plaats met al zyn reisvoorraad; hem, met de zynen, agter laatende, zonder eenigen voorraad, en onbeſchermd. —— Op de Voorzienigheid vertrouwende, beſloot hy wederom den Admiraal te volgen, dien hy gelukkig inhaalde. In een donkeren en onſtuimigen nagt, waar in hy, ſchoon met de uiterſte moeite, de Lastpaarden hadt kunnen byblyven, tot dat hy geheel ten einde zyne kragten was, greep hy, door wanhoop gedreeven, den breidel van het paard des Admiraals, en ſprak het woord *Shah*, met den grootſten nadruk uit. De nadruklyke ernst, waar mede dit woord van zyne lippen vloeide, bragt den *Perſiaan* tot dat bezef van pligt, 't welk noch zyne gedaane beloften, noch de voorſchriften van menschlykheid, in hem hadden kunnen verwekken. Hy beval zyn Viſier den Heer HANWAY agter op zyn paard te neemen, tot hy een ander paard voor

voor zich zelven kreeg; en een der Lastdryveren hadt medelyden met den getrouwen *Tartaarſchen* Jongen, en nam hem op. De Klerk en Knegt hadden nog kragts genoeg om te voet te gaan: doch de eerstgemelde, naa eenige mylen voortgetrokken te zyn, ſmeekte den Heer HANWAY, om gebruik van zyn paard te mogen maaken, 't welk hy toeſtemde, tot zyne eigene vermoeidheid hem noodzaakte, zyn Medereiziger te doen afſtygen: en zints dien tyd, zag hy zyn Klerk niet weder, voor dat hy eenige dagen te *Ghilan* geweest was.

De vrees des Admiraals, die de wreedheid der *Turkumanſche Tartaaren* kende, zette hem aan, om, van 's avonds ten zeven uuren, tot 's anderen daags 's morgens op dit uur, voort te trekken; en, naa eene korte ruste, tot vier uuren in den naamiddag, onder een geſtadigen regen en onweêr. Meer dan eens bleef de Heer HANWAY, door ſlaap en vermoeidheid, agter; doch hy hadt het geluk, om den Admiraal weder by te komen.

In den morgenſtond van den vierden February, kreegen zy berigt, dat 'er een hoop *Tartaaren* geweest was in het huis waar de Admiraal geſlaapen hadt. En, op hunnen weg, tusſchen den kant van een bosch en den zeeoever, gaf de voorhoede een ſein, als of 'er in het bosch zich *Tartaaren* bevonden. De Admiraal gaf terſtond bevel om 'er op te ſchieten. Toen de Heer HANWAY aankwam, vondt hy vyf ongelukkigen, die na het Leger van den SHAH reisden, om dienst te neemen; op 't ſterven liggende aan de bekomene wonden. Den volgenden dag en nagt, reisden zy twintig uuren. De inhammen van de *Caſpiſche Zee* en de wateren van het gebergte afſtortende, hadden veele kanaalen gevormd, van welke zommige naauwlyks doorwaad konden worden: de branding van de Zee, by welke zy digt heen moesten trekken, deedt veele paarden vallen, en de beryders liepen groot gevaar van te verdrinken. Op den zevenden, oordeelde zich de Admiraal buiten gevaar, en nam eenigzins rust.

In de Oosterſche Landen is het geen gebruik voor eenig Man naby eene Vrouw te komen, dan alleen de Egtgenoot; doch op deeze reize hadden de omſtandigheden medegebragt, dat men op die gezetheden zo naauw geen agt kon ſlaan, en de Heer HANWAY hadt meer dan ééns de post (in *Perſië* geenzins de aanzienlykſte) bekleed, om de Vrouw des Admiraals te bewaaren.

Thans hadt hy het geheele Landſchap *Meſanderan* door-

ge-

Digitized by Google

gereisd; maar zo groot was zyn ongemak, en de ongenade des weers, geweest, dat hy, in drie- en twintig dagen, geen uur onafgebrooken hadt mogen slaapen. Eindelyk kwam hy te *Langarood*, van waar hy, zeven weeken geleeden, vertrok. Capitein ELTON ontving hem met open armen, wenschte hem geluk met de behoudenis zyns leevens en zyner vryheid; hem verzekerende, dat de SHAH hem Regt zou verschaffen.

Naa eenige weinige dagen, werden zyn Klerk en Knegt, van hem agtergelaaten, door de Bedienden van Capitein ELTON binnen gebragt. De Klerk hadt zich twee dagen en drie nagten zonder voedzel of dekzel bevonden, vyfmaal hadt men hem uitgeschud, tot hy bykans geheel naakt was. De Tolk daagde omtrent drie weeken laater op; een Paspoort van SADOC AGA verkreegen hebbende.

Toen de Heer HANWAY te *Langarood* kwam, waren zyne voeten en beenen deerlyk gezwollen, zyne kleederen waren in langen tyd niet van zyn lyf geweest, en hy vondt zich in een slegten staat van gezondheid. Eenige dagen by Capitein ELTON vertoefd hebbende, ging hy op reis naa *Reshd*, 't geen hy den negentienden van February bereikte. Met moeite kreeg hy den Landvoogd te spreeken, die hem onderrigtte, dat de SHAH, binnen kort, in *Turkyën*, of digt op de grenzen van *Syrie*, verwagt werd. Deeze tyding zette hem aan om de reis te vervorderen, en den SHAH op te zoeken. Zich van nieuwe Kleederen, Paarden, Tenten, Vuurwapenen, en Zabels voor zyne vyf Medegangers, voorzien hebbende, verliet hy *Reshd*, en kwam, bykans blind door de wederkaatzing van de sneeuw op den grond liggende, den tweeden van Maart, te *Casbin*, waar een nieuw Paleis door NADIR SHAH gebouwd was. Deeze Stad is beroemd, dewyl dezelve de verblyfplaats geweest is der oude Koningen van *Perfie*: zy was een der oude Steden van *Parthia*, en de Begraafplaats van HEPHESTION, den Gunsteling van ALEXANDER DEN GROOTEN.

Op den elfden van Maart, vervoegde zich de Heer HANWAY in een gezelschap, na de Legerplaats van den SHAH gaande, die, gelyk de spraak ging, na *Hamadan* trok. Langs den geheelen weg, zag hy de jammerzalige uitwerkzels van NADIR's dwinglandy. Het Volk hun voor Roovers of Soldaaten, die even slegt waren, aanziende, vlood na 't gebergte, en liet hun voor zich zelven zorgen.

Welhaast ontdekte de Heer HANWAY, dat alle zyne *Per-*

Digitized by Google

Perſiaanſche Reisgenooten, onder de bewaaring van een Leidsman, ſtonden, die hun na de Legerplaats bragt; en zo groot was de ſchrik, dien NADIR's wreedheid veroorzaakt hadt, dat deeze eene Perſoon acht of tien Officiers van rang, met alle hunne Knegten, gevangen hield.

Op den twintigſten, bereikte HANWAY de Legerplaats des SHAHS, en ſloeg zyn Tent neder digt by den Vorstlyken Standaart. Onmiddelyk leverde hy zyn verzoekſchrift over, ſmeekende om de wedergaave van zyne Caravane, uit de Rykſchatkist. Binnen korten tyd verwierf hy een beſluit van den SHAH, dat de byzonderheden van zyn eisch overgeleverd zouden worden aan BEHBUD KHAN, des SHAHS Generaal, nu te *Astrabad* gekomen, en die dat gedeelte der goederen, welke hy kon weder krygen, hem zou te rug geeven, en het ontbreekende goed maaken uit de verbeurdverklaarde bezittingen der Rebellen. —— Dit beſluit, ſchoon een doorſlaande blyk van NADIR's regtvaardigheid, was, nogthans, onaangenaam voor onzen Reiziger: dewyl het hem noodzaakte weder na *Astrabad* te keeren; doch de yver voor de zaak, welke hy op zich hadt genomen, kwam alle hinderpaalen te boven.

Terwyl de Heer HANWAY wagtte na een antwoord op zyn verzoek, hadt hy gelegenheid om de geheele Legerplaats van den SHAH te bezigtigen, en kundſchap op te doen, van de wyze, waar op hy oorloogde en zyne Staatszaaken verrigtte, als mede van zyne magt, uitſpanningen en character. Desgelyks was hy, zyns ondanks, ooggetuigen van veele wreedheden door NADIR gepleegd, al te ſchriklyk om vermeld te worden.

De Heer HANWAY verliet de Legerplaats op den zeven- en twintigſten van Maart, en kwam, op den vyfden van April, te *Langarood*, waar Capitein ELTON hem weder vriendlyk ontving. Den eerſten van May, vertrok hy van daar, om te land door *Meſanderan* na *Astrabad* te reizen. Zyn gezelſchap beſtondt uit zes welgewapende Lieden. Den eerſten avond geraakten zy, door de donkerheid, verdwaald in een bosch; maar eindelyk een licht ontdekkende, gingen zy daar op af, en vonden het huis door boomen afgeſlooten. Zy zogten, door alle redenen van overtuiging, den Bewoonder over te haalen, dat hy hun op den weg zou helpen; doch hunne redenen geen ingang vindende, braken zy, als egte *Perſiaanen*, in het huis, bonden des Bewoonders arm met een touw, hem dwingende hun te geleiden. Deeze harde behandeling, het

Digitized by Google

het uitwerkzel van noodzaaklykheid, vergoedde de Heer HANWAY, door hem, voor de moeite, te loonen, en weder te rug te zenden, zo ras zy den regten weg hadden.

Niet verre waren zy voortgereisd, of twee der Lieden, gehuurd om de Bagadie te geleiden, verlieten, uit vrees voor eenig onheil, hun last en het gezelschap teffens, op 't alleronverwagtst. In den morgen verscheenen zy met vyftig Soldaaten, de Overste bood zyn dienst aan, om den Heer HANWAY, met de zynen, te beschermen, 't welk hy gaarne aannam.

Dieper het land intrekkende, vonden zy de Boeren langs hoe onbeschofter. HANWAY hadt zich van den Overſten afgezonderd, en tien uit zyne bende voor Lyfwagt aangenomen. De Landbewoonders, van welken 'er veelen deel gehad hadden in den laatſten opſtand, vreezende dat de Soldaaten bevel hadden om hun te vatten, greepen de wapens op, en weigerden hun voorraad te verſchaffen. Hy verkreeg egter eenige leevensbehoeften, onder voorwaarde dat de Soldaaten den geheelen nagt in 't veld, onder de wapenen, zouden blyven, waar hy zyn tent opſloeg; doch in den nagt verlieten de wagten hun convoy, en droegen zorg voor zich zelven.

Op den negenden bereikte HANWAY *Balfruth*, waar hy berigt kreeg, dat het volk van *Astrabad* zich zeer ras aan SADOC AGA, den Bevelhebber der Rebellen, onderworpen hadt, toen hy magt bezat; doch dat zy ISMAEL BEG, een Man van aanzien, als Landvoogd door SADOC AGA, daar gelaaten, op de tyding van der Rebellen nederlaage, aangetast en omgebragt hadden.

HANWAY kwam op den zestienden van May te *Astrabad*, en maakte onmiddelyk zyne opwagting by BEHBUD KHAN, des Shaiks Generaal, aan wien hy diens Besluit mededeelde, die hem beloofde, het zelve ten vollen te zullen uitvoeren. Hy zat in zyn tent, met een halven kring Soldaaten rondsom hem heen; vonnisſende, op een onherroeplyke wyze, over de Rebellen, die één of twee te gelyk voor hem gebragt werden. Een deezer, eenigen tyd geleden, gevraagd zynde over de Caravane, met Europiſche Lakens, van welke het bleek, dat hy weinig wist, werd, op last des Generaals, met ſtokken deerlyk geſlaagen, en de oogen uitgeſtooken. SADOC AGA werd daar op voorgebragt. Staande zyne kortduurende voorſpoed, hadt hy HANWAY op de onbeſchoftſte wyze behandeld; doch, hoe zeer was nu alles; ten zynen opzigte, van gedaan.

Digitized by Google

daante verändert. Toen de Heer HANWAY hem de laatſte keer zag, was hy een Jongeling van ongemeene leevendigheid, ryk gekleed, volvrolyk; nu verſcheen hy in een ſlegt gewaad, ſprak op een laagen toon, en zyn oogen hingen buiten de oogkasſen. Hy gaf zyn onvermogen tot de wedergave te kennen; zeggende: „dat hy van alles „beroofd was." Dit antwoord vergoldt de Generaal, door een bevel, om hem op den mond te ſlaan; 't welk met zulk een geweld geſchiedde, dat het bloed 'er uit gudsde.

Ruime gelegenheid zou de Heer HANWAY hier gevonden hebben, om op deezen elendigen te verhaalen het leed en ongelyk, hem aangedaan, dewyl hy in hunne magt was; doch zyne Menschlievenheid leerde hem, dat 'er nooit een gelegen tyd is om den ongelukkigen te mishandelen: hy vertrok in ſtilte, zyn hart te vol zynde, om deeze ſoort van genoegens te ſmaaken, ſchoon hy kon bemerken, dat de Generaal zich verbeeldde, dat zulk een tooneel van wraak hem vermaak zou verſchaft hebben. Terwyl hy wagtte, om de overblyfzels der Lakenen, als ze gevonden werden, te ontvangen, was hy getuigen van de verſcheide ſtrafoefeningen der ongelukkige Rebellen, met zeer weinig omſlags uitgevoerd.

De betaaling van de rest der waarde van de goederen, behalven de wedergekreegene, zeer traaglyk toegaande, vertoonde HANWAY aan den Generaal het nadeel, 't geen hy leedt door dit verwyl. Deeze erkende, dat een gedeelte van het geld geſchikt geweest was ten gebruike van den Shaik; doch boodt hem eenige gevangene Vrouwen aan, die als Slavinnen zouden kunnen verkogt, en hy uit dat geld betaald, worden. HANWAY, deeze wyze van verrekening niet aanneemende, tragtte de Generaal van hem een Kwytbrief te krygen, om in vyftien dagen te betaalen; maar de Heer HANWAY hadt al te veel ondervonden van de trouwloosheid der *Perſiaanen*, om een ſtuk te tekenen, 't welk hem voorgelegd zou kunnen worden, als een blyk van volkomene voldoening.

Wanneer hy op den negen en twintigſten van Juny, in Goederen en Geld, acht en vyftig ten honderd, van de oorſpronglyke waarde zyner Caravane, ontvangen, en berigt gekreegen hadt, dat Capitein WOODROOFE met het Schip in de Baay gekomen was, verliet hy *Aſtrabad*, en ging ſcheep tot zyne t'huis reize. —— Op hun togt, langs den Zuidlyken oever der *Caspiſche Zee*, werden zy aan-

ge-

Digitized by Google

gevallen door zeven *Ogurijoy* Roofbooten; doch eenige ſchooten op dezelve gedaan zynde, hielden zy af, en vlooden weg.

Toen de Heer HANWAY te *Langarood*, op den drie en twintigſten July, kwam, vondt hy Capitein ELTON, in een zeer ſlegten ſtaat van gezondheid (*). Hy bleef by hem eene week, en trok na *Reshd;* doch het Jaargetyde zeer ongezond zynde, werd hy door eene gevaarlyke Ziekte aangetast, welke hem tot den dertienden September ophieldt, wanneer hy te *Perebezar* ſcheep ging. Hy hadt de geheele ſom, uit kragte van het beſluit des SHAHS wedergekreegen, beſteed in ruwe Zyde, die hy, thans het genoegen hadt, veilig aan boord op de *Caſpiſche Zee* te zien; naa eene overtocht van dertien dagen, kwam hy te *Terkie*. Hier bleef hy tot den elfden van October, en hadt toen de onaangenaamheid van te verneemen dat zy zes wee-

(*) De nieuwsgierigheid wenscht zeker het lot van Capitein ELTON, te weeten. Naa het vertrek van den Heer HANWAY, uit *Perſie*, werd NADIR, door eenigen van zyne Officieren om 't leeven gebragt. Die doód deedt egter de hoop van Capitein ELTON niet verdwynen. De Boeren van *Ghilan* poogden hem te vermoorden, en een kogel, op hem geſchooten door een verborge hand, ging door zyne kleederen; doch hy ontkwam het, en leefde onder de beſcherming van ALI KOULI, NADIR's Neef en Opvolger. Naa diens dood, de *Perſiaanen* geen Koning hebbende, dien zy het voegelyk agtten te gehoorzaamen, hebben de Oudſten van *Ghilan* het Volk onder hunne beſcherming genomen, en eene ſoort van Ariſtocratie opgerigt. Capitein ELTON, die wist dat deeze lieden niet gunſtig van hem dagten, weigerde hun te gehoorzaamen, en werd te raade, zich tegen hun te verzetten, en te verdeedigen; doch, hier toe geen magts genoeg hebbende, ging hy een verdrag aan met HAHDGEE GEMAL, hun Opperhoofd, volgens 't zelve zouden zyn Perſoon en Goederen veilig weezen; doch die trouwlooze maakte zich eerst meester van ELTON's goederen, en veroordeelde hem om gehangen te worden. Men was bezig om hem ter ſtraffe uit te leiden, wanneer de tyding kwam, dat een der Oppercapiteins in het Leger der Oudſten overgeloopen was tot MAHOMED HASSAN, hun vyand. Deeze bragt alles in verwarring, de Oudſten moesten de vlugt neemen, en zy voerden ELTON mede. 't Was te hoopen, dat deeze wisſeling van zaaken eenig medelyden in den boezem der Oudſten zou ontſtooken hebben, doch zy kenden geen deelneeming in eens anders leed. ELTON werd, op hun last, in April, des Jaars 1751, doodgeſchooten.

Digitized by Google

weeken Quarantaine moesten houden op het Eiland *Caraza*, een ituk wegs de *Volga* op gelegen.

Den twee en twintigsten November verreisde HANWAY van *Astrachan* na *Petersburg*. De *Volga* was met ys bedekt, zo dat de tocht na *Zaritzen* te water niet kon geschieden. Hy moest dan beiluiten te Land te reizen, en bereikte *Zaritzen* elf dagen daar naa, en *Moscou* op den twee en twintigsten van November. Hier ontving hy brieven, hem den dood eens Bloedverwants vermeldende, door welke hy in 't bezit van veel meer gelds kwam, dan hy zich kon belooven met den *Caspischen* Handel te zullen winnen. De afstand, tusschen *Moscou* en *Petersburg*, is, gelyk ik reeds aanmerkte, 487 *Engelsche* mylen; nogthans kwam hy 'er in drie dagen, in een sleede, over bevroozene sneeuw getrokken. De wegen zyn afgebakend door ryen van boomen, op een afstand van zestig voeten van elkander geplant; de reize ging zo gemaklyk, dat hy sliep, terwyl men zeventig *Engelsche* mylen wegs aflei. Op den eersten van January, des Jaars MDCCXLV, kwam hy te *Petersburg*, naa eene afweezigheid van één jaar en zestien weeken, in welken tyd hy omtrent 5400 *Engelsche* mylen gereisd hadt.

Te *Petersburg* hadt hy eenige verschillen met de Persoonen, in den *Caspischen* Handel belang hebbende: doch ze waren van zulk een aart, als het mislukken van een gewenschten uitslag eigenaartig moest te wege brengen: ze werden in 't vriendlyk gevonden, en hy bleef te *Petersburg* vyf jaaren.

Het loopt buiten myn taak, alleen geschikt om eenig denkbeeld te geeven, van de onverschrokkenheid, de volstandigheid en bekwaamheid, van den Heer HANWAY, my uit te laaten, over den tegenwoordigen staat des *Persischen* Ryks. Indien het vermeldde de nieuwsgierigheid des Leezers wakker maakt, hy kan dezelve op eene aangenaame wyze voldoen, door de *Reizen van* HANWAY zelve te leezen.

Op den negenden van July, MDCCL, verliet HANWAY *Petersburg*, om na *Engeland* te trekken, waar hy den acht en twintigsten van October, des gemelden Jaars, aankwam, na op die terug reize, *Reval*, *Dantzich*, *Berlyn*, *Dresden*, *Maagdenburg*, *Brunswyk*, *Hanover*, *Zell*, *Hamburg*, *Breemen*, *Amsterdam*, *Leyden*, *'s Gravenhaage*, *Rotterdam*, *Hellevoetsluis*, bezogt te hebben.

('t Vervolg hier naa.)

Digitized by Google

VERHANDELING OVER 'T VERMAAK, 'T WELK DE ZIEL, IN VEELE GEVALLEN, SCHEPT, UIT HET BESCHOUWEN VAN JAMMERTOONEELEN. Door T. BARNES, D. D.

(Overgenomen uit *The Memoires of the Literary and Philosophical Society of Manchester.*)

Suave mari magno, turbantibus æquora ventis,
E terra alterius magnum ſpectare periclum
Non quia vexari quenquam eſt jucunda voluptas?
Sed quibus ipſi malis careas, quia cernere ſuave eſt.

LUCRETIUS.

Wanneer wy het zeggen van LUCRETIUS, boven aan dit Vertoog geplaatst, 't welk op deezen zin uitloopt: „ 't Is genoeglyk, aan Land ſtaande, de zukkelingen van „ den Zeeman, op den ongeſtuimen Oceaan, te aanſchouwen; niet, om dat wy vermaak ſcheppen in eens anders Ongelegenheid; maar om dat 'er genoegen ſteekt „ in Rampen te zien, voor welken wy zelven vry zyn;" wanneer wy, 'zeg ik, dit leezen, ſchynt het Vermaak, door hem beſchreeven, en door een zo treffend tegenſtellend voorbeeld opgehelderd; in den eerſten opſlage, van zulk eene zonderlinge en verbaazende natuur, dat eenigen met de daad, aan 't beſtaan van dat Vermaak, zullen twyfelen. Doch, dat het beſtaat, in het opgemelde geval, en veele andere, van gelyken aart, is eene ontwyfelbaare waarheid, en het dunkt my geen nutloos, of onbehaagelyk onderwerp, den Oorſprong daar van in 's Menſchen Ziel na te ſpeuren; en teffens het Eindoogmerk, waarom die geſtelteenis door den Goeddaadigen Schepper der Natuure ingeplant is, uit te vorſchen.

Zal ik, voert men ons veelligt te gemoete, welgevallen ſcheppen, in het beſchouwen van een Tooneel, waarop veele myner Medeſchepzelen met de jammerlykſte onheilen worſtelen, terwyl ik noch hun gevaar kan verminderen, noch, door myn Medelyden, iets van hunne ſmerte wegneemen? Voelt myn boezem, op het gezigt van eens anders wee, natuurlyk geen ſmert? Deel ik niet in zyne aandoeningen? En is deeze ſterke en uitgezogte Aandoenlykheid door myn Maaker niet beſtemd, om my tot daadlyke en onverwylde hulpbetooning aan te zetten? —

Dee-

Digitized by Google

Deeze Aandoeningen gaan gepaard met een edel Genoegen, wanneer ik, door eene vriendlyke hulp en goeddaadige medewerking, de zorgen des weenenden kan verzagten, hem voor dreigend gevaar behoeden, of zyne ſchreeuwende nooden vervullen. Maar, in 't algemeen, vlied ik, wanneer myn Medelyden den elendigen niet kan helpen, van het jammertooneel, buiten ſtaat, of ongenegen, om eene ſmerte te verduuren, niet verzagt door de aangenaame ſtreeling van goed te doen.

't Zal onze taak zyn, ter beantwoording van deeze zwaarigheid, in de eerſte plaats, de weezenlykheid deezer Aandoening te bewyzen, welker Oorzaak, in de geſteltenisſe der Menschlyke Natuure, wy ons voorgeſteld hebben na te ſpeuren.

De Heer ADDISON heeft, in zyn heerlyk Vertoog, over de Vermaaken der Verbeelding, opgemerkt, „ dat Voor„ werpen, of Tooneelen, die, weezenlyk zynde, afkeer „ of ſmert verwekken, in de beſchryving dikwyls ſchoon „ en aangenaam worden. Zo kan zelf een mestvaalt, door „ de betooveringen van dichterlyke verbeelding, vermaak „ en genoegen ſchenken. Voorwerpen van die natuur, door „ eene gepaste en treffende beſchryving waardigheid byge„ zet, beſchouwen wy eenigzins met dezelfde aandoening, „ met welke wy een gedood gedrogt zien. —— Zulks, „ merkt hy op, is meer byzonder het geval, als de be„ ſchryving eene ſterke werking in de ziel baart, en met „ geweld de Driften aanzet. Iemand zal zich, mogelyk, „ verwonderen, hoe het bykome, dat Driften, die, by „ alle andere gelegenheden, zeer onbehaagelyk zyn, aan„ genaam worden, als zy in ons ontſtaan door eene ei„ genaartige beſchryving, als Schrik, Verlegenheid, Smert, „ *enz.* Dit Vermaak ontſtaat uit de bedenking, welke wy „ over onszelven maaken, dat wy, ze leezende, 'er geen „ gevaar van loopen. Wanneer wy leezen van Wonden, „ van Dood, en dergelyke, welt het Vermaak niet eigenlyk op uit de Smert, welke deeze droeve beſchryvingen „ ons geeven; maar uit de heimlyke vergelyking, die wy „ maaken tuſſchen ons zelven en de Lyders. Wy zou„ den het zelfde ſoort van Vermaak niet gevoelen, wan„ neer wy met de daad iemand in de ſmerten zagen, „ welke wy uit de beſchryving ontwaaren."

En, nogthans, op het beginzel, door deezen bevalligen Schryver aangevoerd, zouden wy 't zelfde, ja een grooter Vermaak, moeten voelen, uit het daadlyk beſchouwen van

Digitized by Google

jammer, dan uit eenige beſchryving: dewyl de vergelyking tuſſchen ons en den Lyder leevendiger, en, bygevolge, 't gevoel ſterker zou weezen (*). ——— Ik merk hier alleen op, dat de Oorſprong, waar aan hy dit Vermaak toeſchryft, dezelfde is, als LUCRETIUS, in de boven aangehaalde plaats, opgeeft. ADDISON past het op de Beſchryving, de Dichter het op de daadlyke Beſchouwing van jammerlyke tooneelen, toe. In beide wordt het Vermaak veronderſteld, uit Zelfzoekenheid te ſpruiten. Doch, in alle gevallen, waar in de zamenleevingsdriften diep deelen, gelyk hier veronderſteld wordt, 't zy uit de treffende Beſchryving, 't zy uit de nog treffender Beſchouwing, van anderer lyden, zullen de Medelydende Aandoeningen van zich zelven, en, vóór alle bedenking, een bron van aangenaame en tedere gemoedsbeweegingen worden. Zy zullen dus de Voldoening, indien men 'er eenige gewaar wordt, enkel ontſtaande uit de overweeging van onze eigene veiligheid, veredelen en verhoogen. En hoe dieper wy 'er in treeden, door het ter zyde ſtellen van alle denkbeelden, dat de zaak lang voorleden of fabelagtig is, hoe meer wy volkomen ons zelven vergeeten, en geheel door gevoel vermeesterd worden, ze des te ſterker Aandoening baaren.

Doch, daar onze volgende beſpiegelingen hoofdzaaklyk zullen loopen over het Vermaak, ontleend uit daadelyke tooneelen van jammer, en niet uit louter verbeelding, verwagt men, met grond, dat wy Voorbeelden bybrengen, ten bewyze, dat zulk een Vermaak genooten wordt door Perſoonen, zeer verſchillend in ſmaak, en zeer onderſcheiden in de aankweeking hunner zielsvermogens.

Ik zal niet ſpreeken van het ſchriklyk Vermaak, waar mede de Wilde zyne oogen vergast, op het gezigt van de krimpingen en doodsangſten eens gefolterden Gevangenen, den laatſten leevensadem uitblaazende, onder het gevoel van alle ſpynen, die uitgeleerde Kunst in wreedheid kan aandoen!

(*) De Hoogleeraar J. BEATTIE, in zyne *Wysgeerige, Oordeelen Zedekundige Verhandelingen*, dit Onderwerp behandelende, gaat de Zelfzoekenheid met veel kragts te keer, en zegt, onder anderen: „ Op deezen grond af zouden de begeerlykſte posten „ in de geheele wereld zyn, Opzig er van een Hospitaal, Voogd „ in 't Gekkenhuis, of Bevelhebber van een hoop Galeiſlaaven, „ te weezen: immers zou men dan alle oogenblikken reden „ hebben, om zich te verheugen, op het denkbeeld, dat men „ vry was van alle elenden, die ons omringen." *II Deel*, bl. 3.

Digitized by Google

doen! Ook wil ik het oog myner Leezeren niet vestigen, op de bykans even woeste Zoonen van oud *Rome*, toen de majesteit des *Romeinschen* Volks, met drift en verrukking, zamenliep, om honderden van Zwaardschermers te zien, met elkander vegtende, tot dat misschien meer dan de helft op den grond uitgestrekt lag, wentelende in hun bloed, en, vol wonden, den geest geevende op de strydplaatze. —— Ik zal niet reppen van de *Spaansche* Stierengevegten, noch van de luidschreeuwende toejuichingen des *Engelschen* Gemeens, rondsom hunne Medeschepzelen, in een gevegt, waarin het mogelyk is, dat eenigen der Stryderen eenen doodlyken slag ontvangen, en, schriklyk denkbeeld! dus omkomende, voor den Regterstoel van hunnen Opperregter moeten komen.

Laaten wy de ontzaglyke menigten beschouwen, die overal in *Engeland* altoos de volvoering van Doodstraffen bywoonen. Men zal misschien zeggen, dat het Gemeen overal weinig bezit van de Aandoenlykheid en Teederheid der beschaafder lieden. Maar, in 't laatst gemelde geval, een Strafoefening, heeft 'er geen Blydschap plaats, over het lyden des armen misdaadigers. Hy wordt door aller oog met Medelyden beschouwd. De geheele omstaande menigte deelt met hem in zynen ongelukkigen toestand. Eene akelige stilte heerscht op het ontzaglyk oogenblik. Veelen gevoelen onuitdrukbaare aandoeningen; het gebed en de stilte verklaaren duidelyker, dan eenige taal kan doen, welk een deel zy neemen in zyn ongeval. Komt 'er last, om hem van de Doodstraffe te ontheffen, hoe groot is de vreugd, hoe hartlyk de gelukwenschingen! En, misschien, zult gy, onder die menigte, niet alleen het gros des volks, maar ook den Man van meer kunde en fynder aandoeningen, aantreffen; die, geleid door eenig sterkwerkend beginzel, 't geen wy wenschen te verklaaren, een Vermaak schept, grooter dán al de smert, hoe groot iemand zich ook moge verbeelden, dat deeze weezen moet, op het zien van zulk een schouwspel.

De Man, die verscheide van de Tooneelen, door ons vermeld, als barbaarsch en aanstootelyk, zou ontloopen, zal, misschien, met de grootste drift, zich begeeven na een hoogen berg, over den Oceaan hangende, om dien te beschouwen, beroerd door een storm; schoon een ongelukkig Schip, of zelfs een Vloot Schepen, zich opdoet in die ontzettende ruimte, nu ten hemel opgevoerd, op een schuimende branding, dan in eene peillooze diepte gedom-

Digitized by Google

peld, en eindelyk aan ſtukken ſtootende op de klippen, terwyl alle de Zeelieden in de diepte begraaven worden. —— Of, om een ander voorbeeld te neemen, wie zou zich niet haasten, om veilig te ſtaan op den top van eenigen berg, of op een tooren, niet verre van een Slagveld, waar in twee Legers elkander ſlag leveren, ſchoon, misſchien, naa 't verloop van weinige uuren, duizenden voor hem op den grond uitgeſtrekt leggen, en het veld hem het ſchrikbaarendſte tooneel oplevert, van doodſlag en verwoesting?

Dat, in alle deeze gevallen, in de zamengeſtelde Aandoening, het Vermaak de overhand heeft, is daar uit blykbaar, dewyl gy het Tooneel blyft beſchouwen; gy *zoudt* u, als Smert de overhand hadt, daar van zeker verwyderen. —— Onlangs bevond ik my in 't gezelſchap van een Heer, die my met de ſterkſte kleuren een Gevegt afſchilderde, tuſſchen twee Kaaperſchepen, door hem gezien van een der rotzen, aan de Oostkust van *Engeland*. Veele verlooren 'er het leeven by; het Gevegt duurde lang, de uitſlag draalde, alles ging hevig toe. Dit myn tegenwoordig onderwerp voor den geest hebbende, vroeg ik hem, of hy Vermaak had in deeze Vertooning. Hy antwoordde my, met grooten ernst, dat hy dezelve voor eene aanzienlyke ſom niet zou hebben willen miſſen. De toon en de wyze, waarop hy ſprak, duidden my genoegzaam aan, dat hy het hartſyk meende.

Beſchaaving, 't is waar, moge eenige kleinder verſchillendheden voortgebragt hebben in den Smaak en Aandoeningen, van onderſcheide geſtellen. Zy, wier Aandoenlykheden niet verfynd zyn door Opvoeding of Onderwys, mogen het Vermaak op eene zuivere wyze gevoelen. Maar worden de beſchaafdſten geen dergelyk en gelykſlagtig Vermaak gewaar, uit het beſchouwen van de uitgezogtſte, en met de zwaarſte kleuren geſchilderde ingebeelde jammertooneelen? In deeze tragt men alles, wat verſchriklyk en hartroerend is, alles, wat onze Aandoeningen kan ſchokken, of traanen uit onze oogen te trekken, te brengen. Hoe treuriger en treffender het tooneel worde, hoe meer het de Aandoeningen van Schrik, Hartzeer en Medelyden roere, hoe meer Vermaaks zelfs de beſchaafdſten ontvangen. Zy ſchynen de verſchillende en leevende beweegingen van ſtrydende Driften te gevoelen. Zy zyn 'er opgeſteld, dat een biggelende traan het oog ontrolle, en dat de geheele Ziel de ontroerendſte beweegingen gewaar wordt. Op dat oogenblik ſchynen zy de verciering te vergeeten, en pryzen na-

Digitized by Google

nanerhand dat ſtuk het hoogſte, waar in zy 't meest den Schryver bykans te eenemaal uit het oog verlooren, en hun eigen toeſtand, geheel overgegeeven aan, en verzwolgen door, Aandoenlykheid.

Het, derhalven, voor toegeſtaan neemende, dat 'er uit de beſchouwing van Leed, zo ingebeeld als weezenlyk, Vermaak genooten wordt, zal ik nu trachten 'er reden van te geeven, door eenige van die beginzels op te haalen, welke in de geſteltenisſe der Menſchelyke Natuure ingeplant zyn door den Goeddaadigen Schepper; beginzels, van welken die voldoening afhangt.

Dr. AKENSIDE geeft 'er deeze reden van, dat de Medelydende Aandoeningen deugdzaam, en daarom vermaaklyk zyn, en leidt 'er dit gewigtig gevolg uit af, dat elke deugdzaame Gemoedsbeweeging aangenaam moet weezen, dewyl dit ten aandrange daar van ſtrekt, en eene belooning is der Deugd. De gedagte is bekoorelyk, het getrokken gevolg edel; doch de oplosſing komt my onvoldoende voor.

Wy hebben reeds gezegd, dat het Vermaak, ontſtaande uit de beſchouwing van jammervolle tooneelen, eene zamengeſtelde Aandoening is, opwellende uit veele onderſcheidene bronnen in 's Menſchen boezem. De ſoort en de maate van Aandoening hangt af van de verſchillende zamenmengingen, waar uit die zamenſtelling beſtaat. De oorzaak, door den Heer ADDISON bygebragt, het Bezef onzer eigene Veiligheid, mag verondersteld worden eenig deel te hebben in de zamenmenging onzer Aandoeningen. Die, door Dr. AKENSIDE vermeld, moge 'er een grooter deel in hebben. Dan wy tragten het overige op te ſpeuren.

'Er zyn weinig beginzels in de Menschlyke Natuure, van een algemeener en belangryker invloed, dan dat der Medegevoeligheid. Een vernuftig Schryver, die zich liet wegrukken door het heerſchend denkbeeld, om alle de dryfveeren der Menschlyke Natuure tot één te brengen, heeft zyn best gedaan, om een groot aantal der gevoelens van het Hart op te losſen in Medegevoelende Aandoeningen (†). —— Schoon het my waarſchynlykst dunkt, dat 's Menſchen Ziel, gelyk 's Menſchen Lichaam, verſchillende en onderſcheide ſpringveeren van Werkzaamheid en Gelukzaligheid hebbe, heeft hy, nogthans, door eene verbaazende verſcheidenheid van voorbeelden, getoond, de werking en het aanbelang van dat Beginzel der Menschly-

(†) *Theory of Moral Sentiments.*

Digitized by Google

lyke Natuure. —— Dat wy het op ons tegenwoordig onderwerp toepasſen.

Wy deelen natuurlyk in de Driften van anderen. Maar, indien de Driften, welke zy blyken te voelen, niet die Jammer alleen zyn; indien zy, te midden van rampſpoed, Kloekhartigheid, Edelmoedigheid en Vergeeflykheid vertoonen; indien zy zich verheffen boven de wolken van onheil, welke hun overdekken, ſtandvastig pal ſtaan, bedaard en geduldig blyven, opent zich eene betere bron van Vermaak voor ons; ontſpringende uit welgevallen, bewondering, en die onuitſpreekelyke Mededeelneeming, welke het hart ſtreelt, op het beſchouwen van deugdzaame en heldhaftige bedryven. Door de werking van dit beginzel ſtellen wy ons in derzelver plaats, wy gevoelen, als 't ware, eenig deel dier zelfsbewustheid, van braaf gehandeld te hebben, van dien vrede, welken zy moeten genieten. —— Te deezer oorzaake zal, gelyk ik reeds begonnen heb aan te merken, het Vermaak veranderen, zo in natuur als in maate, overeenkomſtig met het Tooneel, 't welk zich opdoet aan onze oogen, en de Characters, die 'er zich op vertoonen. Het leveren van een Veldſlag, — de Oceaan door een ſtorm opgeruid, en bedekt met de wrakken van verbryzelde Schepen, —— een waardig Huisgezin, in ſtilte, en, egter grootmoedig, eene menigte van aandringende rampen verduurende, zullen zeer onderſcheidene Gemoedsbeweegingen verwekken: naardemaal de zamenſtellende deelen der Vermaaklyke Aandoening uit zeer verſchillende ſtoffen beſtaan. Alle veroorzaaken zy bewondering; doch eene bewondering, hoe onderſcheiden, zo in de maate, als in de oorzaak. De zamenſtellende deelen kunnen, ongetwyfeld, dermaate zamengevoegd zyn, dat het Vermaak ſlegts een klein gedeelte uitmaakt van de vermengde Aandoening. De meer aangenaame tinten kunnen eene kleine evenredigheid hebben tot het verſchrikkend rood en het naargeestig zwart.

In veele der gemelde voorbeelden moet het Vermaak, voornaamlyk, indien niet geheel en al, ontſtaan uit de omſtandigheden, of bykomende toevallen van het tooneel. De verheevene Aandoeningen, veroorzaakt door het gezigt van een ongeſtuimen Oceaan, verzagten die, welke uit de ſchipbreuk opryzen. En het ontzettend gevoel, verwekt door de tegenwoordigheid van duizenden van Menſchen, allen als met éene ziel werkende grootmoedigheid en dapperheid vertoonende in het hachlykst oogenblik, verzagt die

die Aandoeningen van ſchrik en ſmerte, welke een Slagveld moet verwekken.

De Voldoening, van welke wy reden zoeken te geeven, hangt, desgelyks, in eene zeer groote maate, af van een beginzel, der Menschlyke Natuure, tot de wysſte einden ingeplant, de Werkzaamheid, welke dezelve geeft aan de Ziel, door dezelve veerkragt by te zetten. Niets is onverdraaglyker dan kwyning en verveeling. Hoe aangenaam is het ons, wanneer onze Ziel tot te werk ſtelling haarer vermogens en gevoeligheid geroepen word.

Wederom, het is eene wet onzer Natuure, dat tegenovergeſtelde Driften, agtereenvolgende gevoeld, en bovenal, wanneer het ſchielyk en als in een oogenblik geſchiedt, elkander kragt en ſterkte byzetten. Rust op onrust, zekerheid op twyfeling, vriendſchap naa vyandſchap volgende, zyn veel treffender dan of zy in deezervoege niet tegen elkander over ſtonden. In deeze ſtrydigheid van Aandoeningen, ryst de Ziel van 't lydelyke op tot daadlyk betoon. Dezelve wordt opgewekt tot een leevendig gevoel, en geniet die byzondere, uitgeleezene en zamengeſtelde Aandoening, in welke, even als in veele ſpysgeregten op een tafel, het zoet en zuur, de aangenaame en ſmertlyke prikkelingen, zo gelukkig vermengd zyn, dat ze de vereenigde Aandoening veel ſterker en aangenaamer doen worden.

Tot nog hebben wy gezweegen van het beginzel der Nieuwsgierigheid, dat werkzaam en woelend vermogen, 't geen zich zo vroeg opdoet, en bykans onverzwakt ons zo lang byblyft, en waar aan, om de wysſte einden, eene zo groote maate van genot is vastgehegt. Aan dit beginzel zou ik veel liever, dan aan een beginzel van wreedheid, toeſchryven, dat Vermaak, 't welk Kinderen somtyds ſchynen te ſcheppen, uit het plaagen en pynigen van Vliegen en andere Inſecten. Zy hebben nog geen denkbeeld gevormd van de pyn, welke zy aandoen. 't Is, in de daad, van het uiterſte gewigt, dat dit bedryf zo ſchielyk en zo kragtig mogelyk geſtuit wordt, dewyl het van aanbelang gerekend moet worden, dat zy de denkbeelden van Vermaak en Smert leeren hegten aan de beweegingen en bedryven der dierlyke Scheppinge. Aan dit beginzel mogen wy geen gering gedeelte toekennen van dat Vermaak, in de beſchouwing van Jammertooneelen, waar van wy de oorſprong in de geſteltenisſe van 's Menſchen Hart zoeken.

Aan Nieuwsgierigheid, —— aan Medegevoeligheid, —— aan Werkzaamheid van den Geest, —— aan 't bezef van on-

Digitized by Google

onze eigene Veiligheid, —— en aan de sterke Aandoeningen, veroorzaakt door het zien van de Bedryven en Driften der Menschen in aangelegene omstandigheden, schryven wy die Voldoening toe, welke de Ziel ontwaar wordt, op het beschouwen van elenden. —— Men heeft dit Vermaak genoemd; doch, uit het gezegde blykt, dat het tot Vermaak nadert, of 'er van afwykt, naar evenredigheid van het mengzel, waar uit de Aandoening is zamengesteld. In eenige gevallen zal de Smert, in andere het Genoegen, de overhand hebben.

Het eindoogmerk deezer gesteltenisse van 's *Menschen* geest is, waarschynlyk, om, door middel dier sterke *Aandoening*, de Ziel in eene bestendige en kragtdaadige beweeging te houden, —— de Aandoeningen leevendig en teder te doen blyven, —— tot het betragten der bewonderde Deugden op te wekken, en bystand te verleenen aan de zodanigen, tot welken onze Medelydende hulpe zich kan uitstrekken. —— Hoe zeer dient dezelve, om ons tot het uitoefenen der Zamenleevingsdeugden aan te zetten, het Hart te vertederen, met Goeddaadigheid te vervullen, en edelmoedigen bystand te verleenen, waar dezelve verleend kan worden. Een einde als dit is genoegzaam om de Voorzienigheid te billyken, en de wegen van GOD, omtrent de Kinderen der Menschen, te regtvaardigen.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Dat de mensch uitspanning en vermaak moet hebben, is eene ontegenzeggelyke waarheid. —— Een snaar, te strak gespannen, loopt groot gevaar van te breken. —— Eene rusteloozе beweging verzwakt; daar eene matige de kragten vernieuwt en versterkt. Onze uitspanningen moeten verkwikken, maar geenzins vermoeijen. —— Ze zyn gelyk aan den honing, die het gehemelte zoet is; maar, te veel gebruikt doet walgen. —— Men moet het vermaak, zyne uitspanningen, tot verkwikking, maar nimmer zo gebruiken, dat ze tot eenen Last worden. —— In 't eerste geval zyn ze zeer aangenaam, maar in 't laatste, ontnemen zy aan het genot alle Lieflykheid.

Het is eene zeer zware taak iemant op te leggen: Bemoei u nimmer met eens anders zaken; denk, dat gy altyd genoeg met uwe eigen te doen hebt. —— Ook is het zomtyds zeer pryzelyk, zich eens ander mans zaken aan te trekken. Veel kan de pligt van ons vorderen, dat wy de belangens van een anderen ter harte nemen, en wy ons met zyne zaken bemoeijen.

Al

Digitized by Google

Al wie zich vroeg leert ſchikken naar de wisſelvalligheden dezes levens, —— die zich kloekmoedig wapent tegen alle derzelver aanvallen; —— die zal, met een behoorlyk geduld en edele kloekmoedigheid, den behoorlyken weêrſtand bieden aan derzelver aanvallen, en niet lafhartig het dezelve aanſtonds gewonnen geven.

Niets maakt den mensch, in de gemeene zamenleving, veragtelyker dan de armoede. —— Men ſchuwt den armen en veragten man; ——, en waarlyk, het ſchynt, of met de uitwendige veragting ook veelal eene inwendige vermindering van vermogens gepaard ging. —— Men ziet den armen man in alles veragteren; zyne innige vermogens ſchynen af te nemen, en hy vervalt tot eene menigte van laagheden: geen wonder, want hy word gedwongen geſtadige ſmaadheden te moeten verdragen; dit alles doet hem tot de laagſte lafhartigheden, en zomtyds tot de allerſnoodſte wanbedryven, vervallen. —— Ondertuſſchen gebeurt het ook niet zelden, dat by den armen en veragten man, vooral wanneer hy buiten zyn toedoen tot een veragtelyken ſtaat vervallen is, een grootmoedige ziel huisvest.

Al wat wy in het geſchapene, 't zy wy ons zelven gade ſlaan, 't zy wy agt geven op het geen buiten ons aanwezig zy, al wat wy daar in beſchouwen, draagt de allerduidelykſte, de zekerſte, kenmerken, dat het zelve niet dan na een ryp, na een allerwyst beleid is daar geſteld, en in die orde, als wy het ontmoeten. —— In alles is de juiste geſchiktheid, in alles vinden wy, by eene nauwkeurige oplettenheid, de duidelykſte ſpooren van eene oneindige magt, en eene onbeperkte wysheid: —— van eene orde en geſchiktheid, die boven, oneindig boven, het bereik klimt van eindige vermogens, van bepaalde kragten, van bekrompen wysheid en kennis. Het allergeringſte ſtofdeeltje immers zouden wy niet kunnen voortbrengen; al wat wy kunnen uitwerken, is de voorhanden zynde onderwerpen t' zamen te voegen, of van elkanderen te ſcheiden; en dat zyn wy nog geenzins in ſtaat, met alle voorkomende zaken te doen. —— Uit dit alles moet een verſtandig wezen redeneren, en opklimmen tot eene eerſte Oorzaak aller dingen, tot een Wezen, dat even zo min in wysheid als in vermogen faalt.

Hoe is het mogelyk, zou men zeggen, dat verſtandige en geleerde mannen tot de buitenſpoorige en verderfelyke gedagten kunnen vervallen zyn, dat 'er niets, met betrekking tot God, voor deszelfs uitdrukkelyk verbod, onregtvaardig en zedelyk kwaad is; des het, zonder dat verbod, eene volmaakte onverſchillige zaak zou zyn, of men dezelve uitvoerde, of nalier. Dat het by God in een volmaakt evenwigt ſtond, of Hy dezelve goed of kwaad keurde; en het dus, zonder dit uitdrukkelyk gebod, onverſchillig zou wezen, een mensch te vermoorden of te behouden, God lief te hebben of te haaten, Hem te pryzen

of

Digitized by Google

of te lasteren, en wat meer van dien aart is. ——— Wie vat niet aanſtonds het uitzinnige van zulke denkbeelden? Zou het in een allervolmaaktst Wezen kunnen vallen, onverſchillig te zyn om eene verkiezing te doen tusſchen zaken, zo hemelsch wyd van elkanderen verſchillende! 'Er was dan geene genoeg. doenende reden by God, waarom Hy liever dit, dan wat anders, verkoor; waarom Hy eenen haat, eenen afkeer van het kwade, en eene liefde voor het goede zoude hebben. ——— 'Er was dan, inderdaad, tusſchen het goed en kwaad, geen wezenlyk onderſcheid. ——— Ook zou God niet beſtendig het goede blyven beminnen, en het kwade haten. ——— Dat van daag goed was, kon morgen kwaad zyn; —— dat van daag voor eene deugd gehouden wierd, zou morgen ondeugd kunnen worden, ——— welk eene verwarring zou hier uit noodwendig geboren worden; en aan hoe veele veranderingen wierd God niet onderhevig! ——— Hy verkiest beſtendig het beste; niet altoos het volmaaktſte; want dit zou dikwyls niet beantwoorden aan zyne wyze einden en oogmerken, die nu nooit misſen, om dat Hy daar toe het beste en geſchiktſte beſtendig uitkiest. De zeden en gewoonten der byzondere volken kunnen tot geen volgregel verſtrekken; en men kan niet beſluiten, om dat het geen dikwerf by het eene volk voor eene deugd word beſchouwd, by het ander voor ondeugd word aangezien, dat 'er daarom geen vaste grondregel zou wezen voor deugd en ondeugd, voor kwaad en goed. ——— Feilbaare menſchen, bedorven ſtervelingen, zyn aan oneindige dwalingen onderhevig; en verkeerde redeneringen kunnen in eeuwigheid de waarheid tot geene valsheid maken, noch de valsheid in waarheid verkeren; even zo min als een blinde het licht in duistern's kan doen veranderen, om dat hy van het eerſte geen gebruik kan maken.

* * *

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

REDENVOERING OVER DE OVERREENSTEMMING DER GODLYKE VOLMAAKTHEDEN.

(Uit het Engelsch van den Eerw. Heere WILLIAM WEST.)

GOD is een licht, en 'er is gansch geene duisternis in Hem.
I JOAN. I: 5.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 572.)

In de II plaats mögen wy het woord *Licht* aanmerken als ſlaande op de Zuiverheid en Heiligheid van GOD, waar door wy verſtaan dat beginzel in de Godlyke Natuure, waar uit alle Wetten van Heiligheid en Waarheid, van Reinheid en Regtvaardigheid, onmiddelyk voortvloeijen. Of, met andere woorden, het onmiddelyk beginzel van dat Zedelyk Beſtuur, 't welk GOD oefent over alle redelyke en verſtandige Schepzelen, in Hemel en op Aarde; zich vertoonende in het vaſtſtellen van zodanige Wetten, die alle wyze, billyke en goede Weezens noodwendig hoogst moeten goedkeuren. —— Om de voeglykheid van het woord *Licht*, volgens het Schriftuurlyk gebruik, in deezen zin, aan te wyzen, hebbe men op te merken, dat zy, die hun Gedrag naar de Wetten van GOD inrigten, *Kinderen des Lichts*, en *Kinderen des daags*, genoemd worden; terwyl de werken des Ongehoorzaamen, of die zich tegen de Wetten van GOD aankanten, *werken der Duiſternisſe* heeten. In de daad, Zuiverheid, Witheid en Licht, worden, in 't algemeen gebruik, zo wel als in de Heilige Bladeren, dikwyls voor wisſelwoorden gebezigd. Zuivere en Witte Kleederen duiden Onſchuld aan; GOD word gezegd, *zich met het licht als met een kleed te bedekken* (*), en *heerlyk te zyn in Heiligheid* (†). Deeze, derhalven, ſchoon ze figuurlyke uitdrukkingen en geen-

(*) PSALM CIV. 2.
(†) EXODUS XV. 11.

Digitized by Google

geenzins letterlyk te verſtaan zyn, vertoonen ons, nogthans, gewigtige zaaken, naamlyk, dat Regtvaardigheid en Waarheid, in 't byzonder, de voorwerpen zyn van het welgevallen, de goedkeuring en hoogagting des Allerhoogſten, — dat hy de onveranderlyke en eeuwige Beſchermer is van allen, die ſtandvastig de zaak der Deugd aankleeven, —— dat hy hun met de uitſteekendſte kenmerken zyner gunſte zal bekroonen, —— en, integendeel, allen, die zich tegen de belangen des waaren Godsdiensts en der Deugd onder het Menschdom aankanten, ſtrenglyk zal ſtraffen. ——— Hoe zeer ook Lieden, aan Ondeugden verſlaafd, of verblind door vooroordeelen, GODS Zedelyk Beſtuur der wereld niet gelooven, of verſmaaden, — voor lieden van beter verſtand, en beter hart, die vryer zyn van vooroordeel en openſtaander voor overtuiging, zyn de blykbaarheden van zulk een Beſtuur zo ſterk en klaar als het Licht. Indien men het Geweeten toelaat zyn eigen en egte taal te ſpreeken, zal het zelve het Zedelyk Beſtuur van GOD erkennen, als mede de zuiverheid en regtmaatigheid, de billykheid en goedheid dier Wetten, waar door het onderſchraagd wordt, byzonder zo als dezelve ons in het Euangelie van JESUS CHRISTUS worden voorgeſchreeven. De kragt van 't welke, als een ſtelzel van Wetten aangemerkt, vergeleeken wordt by den Dageraad, het Morgenlicht, en de Zon, niet zo zeer uit hoofde van de nieuwe Onderrigting, welke het geeft, als om de zuiverheid en opregtheid, daar in aangepreezen; die 's Menſchen Character 't meest opluistert, verciert, en het eene meerdere gelykvormigheid met het Character van GOD opheft, 't welk volkomen Licht is. ——— Ten deezen aanziene zyn wy in ſtaat, om naar GOD te gelyken, in eenen veel hooger graad, dan wy GODE in het ſtuk van Kennisſe gelykvormig kunnen worden: want onze Kennisſe zal altoos een groot inmengzel hebben van Onkunde en Duisternis; maar, indien wy beſtendig de Wetten aankleeven, welke GOD ons heeft voorgeſchreeven, zal ten eenigen tyde onze Zuiverheid en Deugd tot zulk een trap van volmaaktheid opklimmen, dat ze geheel gezuiverd is van allen inmengzel van onreinheid en ondeugd; en, ſchoon wy op deeze wereld dat toppunt niet kunnen bereiken, is het onze onvermydelyke pligt, en ons waar belang, daar na te ſtreeven. ——— En dit is de Zielbeterende Leer, welke wy moeten ontleenen uit het tegenwoordig onderwerp onzer Verhandelinge. De Heiligheid van GOD, welke wy mo-

Digitized by Google

mogen aanmerken als een der onwrikbaare pylaaren van zyne Gelukzaligheid, of, misschien eigenaartiger, als een der onuitputbaare bronnen, waar uit dezelve ontspringt.

Wat, wat kan een ryker welbron van genot zyn voor eenig Redelyk Weezen, dan eene overtuigde goedkeuring van die Wetten, welke de duidelykste en sterkste strekking hebben, om de orde en eenstemmigheid der Zedelyke wereld te bewaaren, en alle de Inwoonders van Hemel en Aarde onuitspreekelyk gelukkig te maaken. —— Dit is de zekere en onbetwistbaare strekking van alle Wetten van Regtvaardigheid en Waarheid. Dewyl dit, derhalven, het Character is van den grooten en aanbidlyken GOD, kunnen wy, met geene mogelykheid, een sterker beweegreden hebben, om deeze gesteltenisse in onze harten aan te kweeken, onze aandagt en overweeging te wenden op het beschouwen van de schoonheid en voortreflykheid, en het bespiegelen van de gelukkige gevolgen, aan GODS Wetten verbonden, ons dermaate daar aan te gewennen, dat wy vervuld worden met eene opregte en hartlyke liefde, tot deeze, boven alle beschryving beminnelyke, voorwerpen. —— 't Is genoeglyk en aangenaam, het Licht en de heerlykheid der Zonne te aanschouwen, die, door GODS beschikking, haare vriendlyke straalen op de aarde en derzelver Inwoonderen verspreidt. Maar het verschaft een redelyker en edeler onthaal, voor 's Menschen geest, den meerderen glans en heerlykheid te beschouwen van GODS Zedelyk Character, oorspronglyk ten toon gespreid in de Wetten, in onze harten ingeschreeven, met zo veel schoonheids en verscheidenheids te rug gekaatst, door alle de Characters, onder onze Medeschepzelen, waar in wy eene gelykvormigheid met GOD ontdekken. Wy zyn zo natuurlyk geschikt, om genoegen te scheppen uit zulk eene beschouwing, als uit de schoonheden van de stoflyke wereld, en hoe meer wy onze Zielsgesteltenisse verbeteren, door de betragtingen van de Zedelyke Uitmuntenheden der Godlyke Characters, hoe meer wy het Zedelyk Licht en schoonheid van GODS Schepping zullen doen toeneemen, door die geschiktheden te verkrygen, en die hebbelykheden te versterken, waar in de hoogste voortreflykheid der menschlyke Natuure bestaat, en waar uit onze grootste en weezenlykste voldoeningen voortvloeijen. —— Zulks zal gereedlyk erkend worden door allen, die opmerken, dat, indien eenig genot aanloopt tegen de regelen van Heiligheid en Regtheid, het onbestaan-

Digitized by Google

baar is met onzen pligt jegens GOD: 't geen men moet erkennen, dat ter aanmerkelyke vermindering ſtrekt van het genot zelve, en het, in zommige gevallen, geheel moet wegneemen. 't Zelfde is waar, ten opzigte van genietingen, welke aanloopen tegen die onzer Medeſchepzelen; ja, laat ik 'er vry nevens voegen, dat alle de tegenwoordige genietingen, die ſtrekken om ons toekomend Heil te verwoesten, of te verminderen, uit kragte deezer overweeginge, zeer veel verliezen. De zoodanige, derhalven, die de beſtendigſte en voldoenſte zyn, moeten van dien aart weezen, dat ze geheel beſtaanbaar zyn met onzen pligt jegens GOD, met onze betrekkingen tot het Menschdom, en met onze regtmaatige inzigten tot ons welweezen in deeze en de toekomende wereld. Ten dien einde moeten ze geheel beſtuurd en geregeld worden, door die Wetten, welk de driemaal Heilige ons ter beste regelmaate gegeeven heeft. De overweeging, dat wy dit met de daad volbrengen, zal ons ſtoffe opleveren tot eene weltevredenheid over onszelven, waar by niets kan haalen.

Allen, die Geluk zoeken, met eene geheele verſmaading van de Godlyke Wetten, zoeken 't geen zy nimmer kunnen vinden. Niemand onzer, in de daad, kan een zuiver en onvermengd Geluk in dit leeven verwerven, uit hoofde van de veelvuldige onaangenaame omſtandigheden, welke 't zelve onvermydelyk vergezellen; doch wy kunnen zeker zodanige Characters verkrygen en bewaaren, als ten noodwendigen grondſlage dienen van daadlyk genot, een toeneemende voorraad van voldoening en troost, die ons 't meest van alles onderſteunt en opbeurt, onder alle de teleurſtellingen en beproevingen in deezen voorbygaanden ſtaat van ſtoorenis en ongenoegte; en allerkragtigtst voorbereidt tot een volmaakt en onafgebrooken Geluk hier namaals.

In de III plaats, mogen wy het woord *Licht* betreklyk maaken op de Godlyke Goedheid; uit hoofde van het groot en verheeven vermaak, 't welk de beſchouwing daar van aan 's Menſchen geest ſchenkt. —— Bovendien mogen wy aanmerken, dat, in de Heilige Bladeren, het *Licht van Gods aanſchyn*, doorgaans, zyn gunſtig opzigt aanduidt, en het bezef daar van komt ſteeds voor als een beginzel van blydſchap. *Welgelukzalig is het volk, 't welk het geklank kent, ô Heere! zy zullen in het licht uws Aanſchyns wandelen.*(§) *Verzadiging van vreugde is by uw aangezigte,*(†)

en

(§) PSALM LXXXIX. 16.
(†) —— XVI. 11.

Digitized by Google

en wederom, *het Licht is voor den Regtvaardigen gezaaid, en Vrolykheid voor den opregten van harten* (**). De Goedheid van GOD is, buiten tegenſpraake, een allerbehaagelykst en genoeglykst voorwerp, aangemerkt als het groot oorſpronglyk beginzel, waar uit alle Gelukzaligheid, als uit haar eigen welbron, voortvloeit; maar derzelver wyde uitgeſtrektheid, en de oneindig verſcheide wyzen, op welke zy zich vertoont, te beſchouwen, zal zeker het gezegend werk en de bezigheid weezen eener eindelooze eeuwigheid: dewyl geen tyd toereikende is, om ons een volkomen gezigt op te leveren van een voorwerp, zo groot, zo ongemeeten, zo duurzaam. Wy zien, in de daad, 'er tegenwoordig genoeg van, om onze harten met de hoogſtgaande verwondering te vervullen; doch uit het geen wy zien, kunnen wy genoeg opmaaken, en leiden wy zeer natuurlyk af, dat de volle uitgebreidheid ons oog verre ontwykt. Bepaalen wy onze aandagt alleen op onze eigene perſoonlyke ondervinding van de Godlyke Goedheid, deeze zal, zelfs in die nauwbeperkte beſchouwing, groot weezen. Hier roept ieder met den Pſalmdichter uit: *Heere! hoe kostlyk zyn my uwe gedagten, hoe magtig veel haare ſommen, zou ik ze tellen, ze zyn meerder dan des zands* (††). Elk, zelfs het kleinſte gedeelte van ons Geſtel, elke bekwaamheid en vermogen van Lichaam en Ziel, elke noodwendigheid en verkwikking des leevens, ons van buiten toegevoegd, elke gelegenheid tot zedelyke vordering, ja elk oogenblik dat wy beſtaan, is een uitwerking van GODS Goedheid, en daalt af van den Vader der Lichten.

En, indien wy deeze byzonderheden uitſtrekken tot het veelvuldig en ontelbaar getal onzer Medeſchepzelen, die met ons op dezelfde wyze begunſtigd zyn, en even zeer geſchikt voor de Onſterflykheid, —— en teffens denken aan een verbaazend getal, en de verſcheidenheid van laagere Dieren, bekwaam gemaakt, om verſcheide graaden van genoegens te ſmaaken, zullen wy zeker reden vinden, om te beſluiten, dat de tongen van Engelen en Menſchen veel te kort ſchieten, om de Goedheid van GOD te vermelden, beweezen aan zo veele en zo onderſcheidene weezens, langs zo veele en onderſcheidene wegen.

'Er is eene andere byzonderheid, welke in aanmerking genomen moet worden, en ons toont, dat het woord *Licht*

(**) PSALM XCVIII. 11.
(††) —— CXXXIX. 17 en 18.

Digitized by Google

Licht te recht de Godlyke Goedheid figuurlyk uitdrukt, te weeten, de Vryheid, met welke dit beginzel werkt. De Goedheid van GOD verſpreidt zich zo vry als het Licht op alle voorwerpen, in zulk een ſtand geſteld dat zy in ſtaat zyn 't zelve te ontvangen. Ten deezen opzigte mag de Heere zo wel *een Zon en een Schild heeten*, die genade en eere zal geeven den geenen die opregt voor zyn aangezigte wandelen. GOD is, in de daad, voor alle zyne Schepzelen goed, gunstryk zelfs omtrent ondankbaaren en boozen: maar deezen zyn in geenen deele geſchikt, om de helderſte en heerlykſte ſtraalen van zyn Godlyk aangezigt te ontvangen; deeze beſchynen alleen deugdzaamen en opregten van harte, bovenal dan, wanneer zy onledig zyn in de beſchouwing van het aanbiddelyk groot, goed, en volheerlyk Weezen, by 't welke geene verandering is, of ſchaduw van omkeering.

De beste Leering, welke wy kunnen haalen uit ons tegenwoordig onderwerp; in dit gezigtpunt beſchouwd, is te overweegen, hoe wy de eigenaartig paſſende dankerkentenisſen zullen doen, voor de ontelbaare gunstbetooningen, welke wy reeds van GOD ontvangen hebben; en hoe wy onszelven geſchiktst zullen maaken, om de ruimſte mededeelingen van GODS Goedheid en Liefde te ontvangen. Zeker, wy leeven onder de duurſte verpligting niet alleen, om hem, dag aan dag, onze lof en dankzeggingen toe te brengen; maar om alles te zeggen en te doen, wat zyne Eer onder de Menſchen kan bevorderen, de beginzels van dankbaarheid aan onzen grooten Weldoender in onze harten aankweeken, en in die onzer Medeſchepzelen. Dit zal een vasten grondſlag leggen, tot vordering in die deugdzaame, nuttige en gelukkige geſteltenisſe van ziel, welke volſtrekt noodig is, om de goedkeuring der Godheid weg te draagen, en ons geſchikt maakt tot die verheevene verlustiging in GOD, voor welke zy, die deeze geſteltenisſe derven, geheel onvatbaar zyn. —— Welk eene weezenlyke en Godlyke voldoening trekt een deugdzaam Man, uit de bewustheid, dat hy medewerkt tot de oogmerken van GOD, en zich opregt aan zynen wille overgeeft! Als hy bedenkt, dat hy geen nietsbedoelend werktuig in zyn hand is, maar een vrywillig werker, dat hy vry, van harten, en met genoegen, dezelfde oogmerken bedoelt! en welk een genoegen, welk eene blydſchap, moet het hem natuurlyk ſchenken, dat de oogmerken, die hy zo volkomen goedkeurt, zo zeer en

Digitized by Google

zo regtmaatig toejuicht, met de daad zulks bereikt, en, ondanks alle tegenkanting, daar gefteld worden! —— Aan den anderen kant, welk eene dwaaze en ongerymde rol fpeelen zy, hoe zeer zyn ze vyanden van hun eigen belang, die zich aankanten tegen de inzigten der Godlyke Goedheid! want dit is het bedryf van allen, die flegtigheden bedoelen en bewerken. Wie ondeugend, onregtvaardig of boos is in eenigermaate, is in zo verre een vyand van GOD en Goedheid, en gevolglyk een vyand van het Menschdom en zich zelven.

Ten IV. Uit het voorftel, dat GOD een *Licht* is, mogen wy natuurlyk afleiden, dat alle de Godlyke Volmaaktheden, in verband met elkander befchouwd, de grootfte en fchoonfte Overeenftemming opleveren, waar in geene Duisternis, geene ftrydigheid, geene verwarring, gevonden wordt. —— Ter bevestiging van deeze waarheid, geloof ik, dat, naa al het bygebragte, niet veel behoeft gezegd te worden. De eenig mogelyke tegenwerping, dunkt my, is gelegen in de ftrengheid der Godlyke Regtvaardigheid, in de Gewyde Bladeren de Wraak van GOD geheeten, in zo verre deeze ftrydig fchynt met Goedheid.

Maar hadden de Menfchen ernftig en naar behooren gelet op de natuur en ftrekking der Godlyke Wetten, zy zouden deeze zwaarigheid nooit geopperd hebben: want de Wetten van GOD, met de ftaavingen, die dezelve aandringen, zyn baarblyklyk op de kragtdaadigfte wyze ingerigt, om het algemeen goed te bevorderen; en, ingevolge hier van, kan de uitvoering deezer Wetten niet onbeftaanbaar weezen met dat oogmerk, maar moeten dienen om het te bereiken. Immers geene Wetten kunnen aan alle derzelver goede en nuttige inzigten beantwoorden, zonder eene behoorelyke volvoeringe. Zo dat de Wraak van GOD zo verre is van onbeftaanbaar te weezen met zyne Goedheid, dat zy een eigenaartig uitwerkzel daar van mag heeten: of, met andere woorden, een middel is, om de Godlyke Goedheid daadlyk te doen werken. Wy zien op deeze wereld veelen, die lyden, ingevolge van hunne dwaasheid, ondeugd en fnoodheid; geen verftandig Mensch oordeelt het eene tegenwerping tegen de Goedheid van GOD, dat hy zulk eene orde in de zedelyke wereld vastgefteld heeft, dat de Ondeugd zodanig eene uitwerking zou hebben, terwyl de Deugd tot Geluk leidt. Waarlyk, dit is zodanig eene gefteltenis der dingen, als elk verftandig Mensch, die het beste der Stervelingen zoekt, zou

Digitized by Google

wenſchen dat ſtand greep. —— Want, wat ook oppervlakkige denkers zich mogen verbeelden, Goedheid, zonder Regtvaardigheid, is, ten beste genomen, een zeer onvolmaakt en gebrekkig, en, in veele gevallen, een ſlegt en verwoestend beginzel. Maar Regtvaardigheid en Goedheid, vereenigd, leveren het volmaaktst Zedelyk Character op, en als deeze Eigenſchappen onderſchraagd worden door volmaakte Wysheid en Almagt, zullen zy, over 't geheel, natuurlyk en onvermydelyk alle die groote en goede uitwerkzels te wege brengen, welke de besten der Menſchen verlangen.

AANMERKINGEN OVER DE WINTERHANDEN EN WINTERVOETEN, MET BETREKKING TOT DERZELVER OORSPRONG, KENMERKEN, GEVOLGEN EN GENEEZING.

DOOR

W. LEURS,

Chirurgyn, enz. te 's Gravenhage.

Daar een aanmerklyk aantal onzer Land- en Stadgenoten, in den Winter, de uitwerkzelen eener koude en vriezende lucht, op hunne Handen en Voeten, niet zelden, tot een verbaazenden trap, ondergaan; zo vleije ik my, het Publiek geen ondienst te zullen doen, van aan hetzelve, door middel van *de Algemeene Vaderlandſche Letter-Oefeningen*, den *Oorſprong*, de *Kenmerken* en *Gevolgen* der WINTERHANDEN en WINTERVOETEN niet alleen op te geeven, maar ook tevens de middelen aan te wyzen, door welken deeze lastige en pynelyke Winterkwaal kan worden voorgekomen; of, zo ze alreeds aanwezig mogt zyn, op de gemaklykſte en eenvoudigſte wyze kan worden geneezen.

't Is waar, dit zelfde is reeds meermaalen en geleerdelyk, door anderen, gedaan; en zoude, dierhalven, eene vernieuwde pooging, ten dien einde, vruchtloos maaken, zo niet dit gebrek tegenwoordig nog van dien aart was, dat deszelfs beredeneerende en geneeskundige beſchouwing, uit aanmerking der veelvuldige onaangenaame gevolgen, die uit hetzelve nog dagelyks voortvloeijen, my op nieuw noodzaaklyk toeſcheen.

De *Oorſprong* der Winterhanden en Wintervoeten moet, in

Digitized by Google

in de uitwerkzelen eener koude en vriezende lucht, op deeze deelen, geſteld worden.

Onze lichaamen zyn, noch voor eene te groote hitte, noch voor eene te hevige koude, uitwendig aangebragt, geſchikt —— beiden verwekken zy aandoeningen, die in alles, in hunne uitwerking, aan elkanderen gelyk zyn. —— De gewoonte, nogthans, kan aanmerklyke veranderingen in de natuur van onderſcheiden lichaamen maaken: van daar, dat eene trap van hitte of koude den eenen Mensch beledigt, zonder dat zy, by den anderen, de minſte ongewoone gewaarwordingen veroorzaakt.

Dan, het geſtel onzer lichaamen werkt ook niet zelden mede, tot eene meerdere of mindere vatbaarheid, voor de aandoeningen eener koude lucht — zy, by voorbeeld, die mager zyn, wier huid bleek, ſlap en dik is, zullen oneindig minder voor de doordringende koude der lucht bloot liggen, dan zy, die eene dunne, uitgeſpanne en kleurige huid hebben. By deeze laatſten, zyn natuurlyk de huidsvezelen meer van den anderen verwyd, en bieden dus, aan de indringende lucht, minder weêrſtand, dan de eerſten.

Wat eene zieklyke en eigenaartige ſcherpte der vochten, door ſommigen als eene natuurlyke oorzaak van dit gebrek opgegeeven, betreft; ik durve dit noch volmondig ontkennen, noch gereedelyk toeſtaan; dit is zeker, dat ik dit gebrek by onderſcheiden perſoonen verſchillend waarneem; en by den een *in den Herfſt*, by den ander *in den Winter*, en by een derde *in de Lente* aantref, zonder, nogthans, eene genoegzaame reden van het verſchil deezes onderſcheids te kunnen geeven. —— Zy, die eenmaal aan dit gebrek onderhevig zyn geweest, zullen niet zelden in het volgende jaar, op een en denzelfden tyd, de eige verſchynzelen als in het voorige jaar, en aan dezelfde deelen, gewaar worden: of dit, derhalven, uit eene zieklyke hoedanigheid der vochten, of uit eene natuurlyke geſchiktheid en vatbaarheid der beledigde deelen, voor een vermeerderden trap van koude, moet toegekend worden, is moeilyk te bepaalen — beiden, toch, hebben zy hun *voor* en *tegen*, en de kortheid en het oogmerk van myn beſtek laat niet toe dit te onderzoeken. —— Misſchien, nogthans, doen wy het veiligſte te vooronderſtellen: dat, en eene byzondere geſteldheid, by ſommigen, van vochten, en eene natuurlyke geſchiktheid en vatbaarheid, by anderen, van vaste deelen,

Digitized by Google

beiden als gelegenheid geevende oorzaaken van dit gebrek, in byzondere voorwerpen, kunnen aangemerkt worden.

Alle klasſen van Menſchen zyn voor de uitwerkzelen eener koude en vriezende lucht vatbaar —— nogthans worden derzelver uitwerkzelen meerendeels by *Kinderen* en *Dienſtmeiden* waargenomen, en wel, om dat, by de eerſten, het vaatgeſtel of huidweefzel tederer en gevoeliger is, en by gevolg door eene meer dan gewoone aandoening ligtelyk beledigd wordt: en by de anderen, door hunne geduurige afwisſeling van hitte en koude, voornamentlyk door een herhaald gebruik van heet water; daarenboven kunnen hunne armen en handen niet geregeld gedekt blyven, en zyn meerendeels, door het ſchuuren met Loog of andere ſcherpe ſtoffen, zeer dun, geſpannen, en niet zelden door volbloedigheid uitgezet.

Dan, wy keeren ons tot den oorſprong van het gebrek zelve.

De koude en vorst werken met hun doordringend vermogen op de vaste en vloeibaare deelen onzes lichaams; de vaatjes der huid worden door dezelven zamengetrokken, waar door natuurlyk derzelver middellyn vernaauwd wordt, terwyl gelyktydig, door dezelfde oorzaak, de omloopende vochten, in hunne kleinſte deeltjes, vereenigd worden, en dus noodwendig verſtoppingen en zwellingen in de reeds vernaauwde vaatjes moeten veroorzaaken.

Eene voornaame reden, waarom eene omringende koude lucht, gewoonlyk op de handen en voeten, haare eerſte werking verricht, moet hoofdzaaklyk geſteld worden: *voor eerst*, en voornaamlyk, om dat die deelen, door haare verre aflegging van het hart, het minſte door de natuurlyke warmte verwarmd worden —— de ſnelheid van het bloed, dat door de vaten bewogen wordt, en waar uit alle onze natuurlyke warmte ontſpruit, vermindert gevolglyk in den grootſten afſtand van het hart, en maakt dus in de handen en voeten een verminderder graad van warmte, dan 'er in de overige lichaamsdeelen gevonden wordt; en, by gevolg, eene genoegzaame natuurlyke warmte ontbreekende, zyn zy des te eerder voor de aandoeningen eener koude en beledigende lucht vatbaar. —— Trouwens, het is ook uit dit zelfde beginzel oorſpronglyk, dat de *neus*, *wangen* en *ooren*, niet zelden door de koude, even als de handen en voeten, worden aangedaan. —— *Een tweede* reden, waarom de koude eerder de voornoemde, dan andere, deelen aandoet, is; om dat die deelen, boven

Digitized by Google

ven de anderen, onëindig meer blootgeſteld zyn aan de verandering van uitwendige aandoeningen. En eindelyk, *ten derde*, geene deelen zyn 'er, welke eene meerdere afwisſeling van hitte en koude ondergaan, dan de handen en voeten: vooral te meer, zo de eerstgenoemden eene bovenmaatige broeijing, door de zo ſchadelyke bonte, of wolle, moffen en handſchoenen, en de laatſten een herhaald gebruik van heete ſtooven, of al te warme vuuren, ondergaan; daar door worden deeze deelen weeklyk, teer, gevoelig en onëindig minder weêrſtaanbaar, voor de aandoeningen eener koude lucht, gemaakt.

De *Kenmerken* van dit gebrek zyn even zo verſchillend, als de uitwerkzelen van derzelver oorzaak, in een meerderen of minderen trap, onderſcheiden zyn — dat is: na de meer of mindere hevigheid eener beledigende koude, worden 'er geringer of aanmerklyker verſchynzelen gebooren, die ieder, over het algemeen, hunne byzondere Kenmerken hebben; en van welke ik, in de gevolgen van dit gebrek, nader ſpreeken zal.

De volgende verſchynzelen, nogthans, kan men, als algemeene, en den geheelen loop deezes ongemaks ſchetzende, Kenmerken, in acht neemen.

Men gevoelt in de beledigde deelen eene gewaarwording van ongewoone koude, en het deel wordt met eenige onpynlyke knobbelen voorzien — een meerdere graad van warmte verwekt jeuking — de knobbels worden allengskens grooter en pynelyker, wat rooder en donker blaauw: — de werking der koude volhardende, wordt het deel dikker, donker blaauw, koud in 't aanraaken, in warmte zeer pynlyk, en met eene brandende, trekkende en ſteekende pyn verzeld; eindelyk begint de opperhuid af te ſcheiden, vertoonende eene blaauwe, zwartachtige, koude, en gelyk verrotte huid; gaande vervolgens in eene vuile Zweer over, die, zonder hulp gelaaten, zo lang duurt, als de koude aanhoudt.

De *Gevolgen*, dierhalven, zyn ook, gelyk men uit de Kenmerken, hier zo even opgegeeven, heeft kunnen opmaaken, even zo onderſcheiden, als de trap van aandoening of belediging groot is. ——— Reeds van alle tyden heeft men opgemerkt, dat de uitwerkzelen eener beledigende koude niet zeer ongelyk aan die der branding zyn. ——— Virgilius, een Dichter van de vroegſte eeuwen, zong reeds: *Penetrabile frigus adurit*, „ de doordringende „ koude brandt." — En, in de daad, deeze twee gebreken,

Digitized by Google

ken, de bevriezing en branding naamlyk, zyn, in hunne uitwerkzelen en gevolgen, allezins aan den anderen gelyk — beiden verwekken zy, in de uitwerkzelen hunner eerſte beledigende graaden, *ontſteeking;* en ook beiden kunnen zy het *Heet* en *Koud Vuur* voortbrengen.

De gevolgen of uitwerkzelen eener koude en vriezende lucht kan men gevoegelyk in vier tydperken onderdeelen. ——— *In het eerſte*, naamlyk, wanneer de huid *alleen* aangedaan en knobbelig wordt; — *in een tweede*, die dieper doordringt, en waarin eene meerdere roodheid, hitte, ſpanning en pyn is, en niet zelden met blaêren op de huid verzeld gaat; — *in een derde*, waar in de gantſche *huid* in een blaauwe koude verſterving verandert, en open Zweeren ten gevolge heeft; — en eindelyk *in een vierde*, waar in het leven van het geheele deel vernietigd wordt.

Tot de voortbrenging der verſchynzelen van het eerſte tydperk, behoeft geene vriezende lucht te zyn: de koude, die de middenlyn der vaten vernaauwt en de vochten kan doen ſtollen, is, tot dat einde, genoegzaam. ——— Doch, tot de verſchynzelen, in de overige tydperken opgegeeven, wordt het aanzyn van *ys-* of *vriesdeelen*, in de omringende en beledigende lucht, gevorderd.

Hoe meer de dampkring met vriesdeelen bezwangerd is, hoe meer derzelver vermogen en ſchadelyke uitwerkzelen te duchten zyn. ——— Eene te menigvuldige indrang deezer ys- of vriesdeelen, in de uitwendige vaatjes der huid, doet niet alleen de vochten in dezelven oogenblikkyk ſtollen en verdikken; maar vernietigt ook het levendig en werktuigkyk beſtaan deezer deelen zelve — van daar de zo menigvuldige open Zweeren, welke dit gebrek zo dikwerf ten gevolge heeft.

Dan, het zal niet nodig zyn, de uitwerkzelen of gevolgen van dit gebrek in alle zyne omſtandigheden nader voor te draagen. ——— Wie toch, myne Leezers! is 'er, die van hetzelve geene aanmerkelyke voorbeelden weet aan te voeren? ——— Kinderen worden 'er pynlyk en lastig door; meergevorderden in jaaren belet het niet zelden, de uitoeffening van leerzaame en nuttige werkzaamheden, daar het aan behoeftigen ſoms voor dien tyd het middel van beſtaan ontneemt; — ja, in één woord, het is een gewrogt, dat allezins lastig, ſchadelyk, en niet zelden gevaarlyk is.

Voor alêer ik tot de *Geneezings* aanwyzing overga, zal het nodig zyn, vooraf *de Voorbehoedmiddelen* op te geeven;

Digitized by Google

ven; door welkers in achtneeming men niet zelden in ſtaat is, de onaangenaame gevolgen van dit lastig en pynelyk gebrek te voorkomen.

De algemeene Voorbehoedmiddelen zyn onderſcheiden, na de byzondere temperamenten der voorwerpen. —— Algemeen nogthans is het dienſtig, dat men, wanneer de lucht in den voorwinter aanmerklyk koud wordt, de Handen en Voeten, voor derzelver ſchadelyke aandoeningen, by tyds, beveiligt. —— De Handen, met zachte lederen handſchoenen, en de Voeten, met gewaſchte taf of linnen, te bedekken, kan voor een groot gedeelte aan dit oogmerk voldoen.

Dan, het is ook maar al te waar, dat, door het grootſte gros van menſchen, dit Voorbehoedmiddel, of verzuimd wordt, of niet kan nagevolgd worden. —— Aan deezen dierhalven, moeten andere Voorſchriften, ter in achtneeming, gegeeven worden.

Deeze Voorſchriften beſtaan hoofdzaaklyk hier in: men moet in koude, de Handen en Voeten, zo veel mogelyk trachten droog te houden; nimmer moeten dezelve *eensklaps*, van een al te grooten graad van warmte in koude, of van koude in warmte gebragt worden; nooit moeten de Handen of Voeten, boven gloeijende koolen, of onmidlyk boven eenig ander vuur, ter verwarming, gehouden worden; insgelyks moet men vermyden, de Handen en Voeten, uit heet- in koud- of uit koud- in heet water over te brengen; men moet deeze deelen, zo veel mogelyk, voor de onmidlyke aanraaking eener vriezende lucht, beveiligen; eindelyk, nimmer moet men de handen en voeten, dan met koud water, en by gelegenheid ook met ſneeuw, waſchen; —— niets is 'er, dat de huidvezelen meer verſterkt, en voor de koude gehard maakt, dan dit. Het is eene verkeerde medelydendheid van veele Moeders en Minnen, om de handjes en voetjes der Jonge Kinderen, in den winter, met warm water te waſchen. —— Hier door worden deeze tedere Wichtjes, den geheelen winter door, niet zelden, het ſlachtoffer eener ſchadelyke medelydendheid.

Edoch, 'er kunnen omſtandigheden voorkomen, welke de in achtneeming der zo even voorgeſtelde regelen, in een meer of minder gedeelte, onmogelyk maaken: het zal dierhalven nodig zyn, dat ik ook zodanige Voorbehoedmiddelen opgeeve, waar door wy onze deelen, voor de ſcha-

Digitized by Google

ſchadelyke aandoeningen eener koude en vriezende lucht, genoegzaam beſchermen kunnen.

Het is reeds van vroeger eeuwen bekend, dat men die deelen van het lichaam, welke aan eene koude en vriezenze lucht, een wyl tyds, moeten worden blootgeſteld, voor derzelver ſchadelyke aandoeningen, met *vetten* of *oliën* beſmeeren moet. —— LIVIUS verhaalt, dat de Carthaagſche Veldheer HANNIBAL, in eenen ſtrengen winter, aan zyne Legerknegten *Olie* liet uitdeelen, om hunne lichaamen te beſmeeren, en daardoor voor de koude te beſchermen: en (zegt wyders) dat zy, door dit middel, boven hunne vyanden, die, in het ſtryden, door de koude verkleumd wierden, aanmerkelyke voordeelen genooten.

En, in de daad, wy hebben van de *vetten* en *oliën*, daar zy de huid zachter, minder geſpannen, en onvatbaarder voor de indringing der koude lucht, maaken, alles goeds te wagten. Zy dierhalven, die, of gewoon zyn des winters van dit gebrek aangetast te worden, of die, om andere reden, voor een aanval van het zelve bedugt zyn, kunnen, tegen dat de lucht koud wordt, en met vries- en ysdeelen bezet raakt, *eens*, *twee* of *meermaalen* daags, die deelen, waar voor men vrees heeft, met vet of olie beſmeeren. Hier toe komt in aanmerking: *Runder-*, *Ganzen* of *Hartenvet*, ook wel *Kaarsſmeer*; en van de oliën: *Terpenthyn-*, *Steen-*, *Raap-*, *Amandel-* of eenige andere *Oliën*, het ſchynt in de uitwerking het zelfde, welk of wat ſoort van *vettigheid* men tot dat einde bezige. —— Dan, daar het gebruik van *vetten* of *oliën*, de huidsvezelen te veel zoude kunnen verſlappen, zo raade ik die geenen aan, welke van dit Voorſchrift zullen verkiezen gebruik te maaken, onder haar *vet* of *olie* een klein gedeelte *Wyngeest*, of eenig ander *Geeſtryk* vocht, te mengen; waar mede een al te groote verſlapping zal worden voorgekomen. —— Zy nogthans, die tot alle der opgenoemde middelen, gelegenheid hebben, zullen zich het best bevinden, by eene ſmeering uit *Steenolie*, *Olie van witte Leliën*, met een weinig *Wyngeest* vermengd, beſtaande.

Wier huid, of eige zinnelykheid, geene vetten of oliën verdraagen kunnen, zouden tot dat zelfde einde gebruik kunnen maaken van *Wyngeest*, *Tinctuur van Barnſteen*, *van Mirrhe* of andere geeſtryke Vochten. —— Schoon ik op de *vet-* of *olieachtigen*, met eenig geeſtryk Vocht vermengd,

Digitized by Google

mengd, een meer vertrouwen, dan op *enkelde Geestryke* middelen, ſtel.

Zy, die zich veelmaalen, aan eene ſtreng-vriezende lucht, moeten bloot geeven, kunnen, behalven de voorgenoemde middelen, ook, en vooral met vrugt, gebruik maaken van *bier*, waar *boter* of *vet* in geſmolten is, om daar die deelen mede te wasſchen, voor welken de meeste vrees der aandoeningen eener koude lucht is: zo ook kan men de voeten beveiligen, wanneer men ſlegts een papier, in brandewyn bevochtigd, in de ſchoenen of laarzen ſteekt, ten tyde, wanneer men zich in eene hevig vriezende lucht begeeft.

Dus verre de algemeene voorbehoedmiddelen opgegeeven hebbende, zo ſchiet my nog alleen over, de Geneezing, wanneer het gebrek zelve daar is, voor te ſtellen. Ik zal dit, even als het voorige, met alle mogelyke kortheid afhandelen. Doch, om voor myne Leezers te verſtaanbaarder te zyn, zo zal ik ieder der vier tydperken, hier boven opgegeeven, voor zo verre zy tot deeze myne aanmerkingen betrekking hebben, afzonderlyk, in hunne behandeling en geneezing, voordraagen.

Ik ſtelde het eerſte tydperk deezes gebreks te zyn: *wanneer de huid alleen word aangedaan, en knobbelig wordt.* In dit tydperk vooronderſtellen wy niet anders, dan eene, door koude veroorzaakte, beginnende ſpanning en verſtopping in eenige der huidsvaatjes. —— Het oogmerk der Geneezing, dierhalven, moet zyn: de geſpannen vaatjes te verſlappen, en de reeds verdikte vochten te verdunnen. Het gebruik der hier boven opgenoemde *vetten*, of *oliën*, kan hier toe van vrugt zyn. —— Men kan ook de beledigde deelen, en vooral de *hielen* en *voeten*, met een zalf, uit gelyke deelen *geele wasch*, *witte lelien olie*, en *ganzen-* of *hoendervet*, beſtaande, bedekken. —— Van ongemeen veel vrugt is een plaaſter van zeemleder, waarop *ryn-ſchen harst*, of *terpenthyn* geſmeerd is, bevonden; en welke zo lang op het deel blyft aangelegd, tot dat dezelve 'er van zelve afvalt; wanneer niet zelden het toeval verdweenen is. —— Wanneer men een blaas-, met *ſteen-* of *terpenthynolie* beſmeerd, over de beledigde deelen kan aanleggen, zo zal men mede veelal eene gewenſchte uitwerking ondervinden. —— Ook is de *waaſem van azyn*, van *terpenthyn*, en van andere doordringende en ontſpannende middelen, veelmaalen van een goed gevolg geweest.

Het gebruik van geestryke vochten, hoewel ook door ſom-

Digitized by Google

ſommigen in dit geval aangepreezen, kan van weinig vrugt zyn; aangezien daar door het oogmerk der Geneezing, dat *ontſpanning* en *verdunning* zyn moet, gelyk ik hier boven gezegd heb, niet kan bereikt worden.

Het tweede tydperk, van dit gebrek, hebbe ik gezegd te zyn: *waarin eene meerdere roodheid, hitte, ſpanning en pyn is, en niet zelden met blaaren op de huid verzeld gaat*; en ik merkte te gelyk aan, dat in dit en in de verdere tydperken van dit gebrek, *het aanzyn van ys- of vriesdeelen*, in de omringende en beledigende lucht, gevorderd wordt. By gevolg, moeten hier de geneezende oogmerken verſchillend, by die des vorigen aanvals, zyn.

Het maakt, in de uitoeffening der Geneezing, een aanmerkelyk onderſcheid, of het gebrek, uit een oogenbliklyk aanval van koude of vorst, zyn oorſprong heeft, dan wel, of het zelve door eene langzaame opklimming, uit den ſtaat van het eerſte tot dat des tweeden tydperks, is overgegaan. —— In het eerſte geval wordt *het aanzyn van ys- of vriesdeelen*, en in het tweede, *geenen* vooronderſteld.

Het is, in het eerſte geval, zeer ſchadelyk, en niet zelden van ſlegte gevolgen, de beledigde deelen te ſpoedig in een te grooten graad van warmte te brengen, of dezelve, door verwarmende en verhittende middelen, te behandelen; nadien de van achteren aanperſende vochten, door de warmte in eene meerdere beweeging gebragt wordende, de fynſte en reeds verſtopte buisjes, noodwendig, zullen doen breeken. —— De ysdeeltjes, die, altoos in dit geval tegenwoordig zyn, worden ook, door wryven en warmte, ſpoedig in beweeging gebragt, en doen, door hunne puntige en ſcherpe deeltjes, den zamenhang hunner bevattende deelen vernietigen, —— van daar *die brandende, trekkende en ſteekende pyn*, die men, by het warmworden deezer deelen ontwaart, en niet zelden de voorboden van eene aanſtaande openbreeking zyn.

Boven alles, is het, in dit geval, eerst en voornal noodzaaklyk de beledigde deelen een wyl tyds *met ſneeuw*, of, zo dit ontbreekt, *met koud water* te bevochtigen: de meerdere warmte, welke 'er in de ſneeuw of het koud water, boven de ingedrongen ysdeelen, gevonden wordt, geeft een langzaamen, en hier noodzaaklyken trap van verwarming, aan het beledigde deel, en wel zo, dat de ingedrongen vries of ysdeeltjes, op eene, byna onmerkbaare, wyze, verſmelten en vernietigd worden. ——— Na dat men eenige

Digitized by Google

ge verandering; onder het gebruik der zogenoemde middelen, of eene gewaarwording van warmte en een verlevendigd gevoel, in de beledigde deelen beſpeurt, zo kan men veilig het beledigde deel, van trap tot trap, in eene meerdere warmte brengen; wanneer tevens prikkelende en levendopwekkende middelen te pas komen. —— By voorbeeld: de wryvingen met *Brandewyn*, *Steenölie*, *Eſſents van Barnſteen* en *van Mirrhe*, kunnen tot dit einde, met vrugt, gebezigd worden.

Dan, in den tweeden trap van dit gebrek, naamlyk daar, alwaar eene langzaame opklimming der toevallen de oorzaak is; en daar dus het aanzyn van ys- of vriesdeeltjes niet kan verondersteld worden, daar toch zoude het gebruik van ſneeuw of koud water, niets, of byna niets, uitwerken. —— En daar hier verſterving dreigt, zo konnen hier ook, de boven opgegeeven vetten of oliën, van geen vrugt zyn. —— Hier moet een middel, dat tevens *prikkelend, verkoelend en verzagtend is*, gebezigd worden, en juist dit vindt men alles in het *Unguentum nutritum* vereenigd. —— De zamenſtelling van dit onwaardeerbaar middel, zo wel in dit, als in verſcheide andere Heelkundige gevallen, is even zo eenvoudig als onkostbaar: — ſlegts een deel *Boom-* of *Olyfölie*, en een gelyk deel *Azyn van Goudglit*, tot een witte pap onder elkanderen gemengd, maakt het geheele middel uit. —— En met dit eenvoudige middel alleen, heb ik, in veele deezer gevallen, byna wonderen gedaan. —— Edoch, het is niet dit middel alleen, waar toe men met vrugt zyne toevlugt neemt, het *Unguentum de Althea*, (Heemst-Zalf) op zich zelve, of onder het *Nutritum*, het *Album Camphoratum*, of de *Spiritus vini Camphoratus*, gemengd, doet niet minder in deeze gevallen eene goede uitwerking: —— „In „ Ontſteeking en Zwelling door koude," (ſchryft my, de beroemde Rotterdamſche *Genees-* en *Heelmeester* G. TEN HAAFF,) „ heb ik het *Ung. Cerat. deveni. Coerull.* naar „ de Haagſche Apotheek vervaardigd, zeer ten nutte be„ vonden." —— Ik heb nogthans zomwylen, en wel als de huid tot eene doorbreeking of verſterving ſcheen te willen overgaan, onder het *Unguentum nutritum*, een gelyk deel van het *Unguentum album Camphoratum* (gecampherde Lootwit-Zalf) vermengd. —— Het beledigde deel heb ik hier mede twee of meermaalen daags laaten ſmeeren, en, op daar toe geſchikte plaatzen, linnen, met deeze Zalf beſmeerd, aangelegd. —— En niet zol-

Digitized by Google

den heeft de uitwerking aan myn oogmerk, de Geneezing naamlyk, beantwoord.

Dit gebrek, het tweede Tydperk naamlyk, van de uitwerkzelen der koude, op Handen en Voeten, heeft veelmaalen, oppervlakkig beſchouwd, zeer veel overeenkomst met eene *Ontſteeking* uit andere oorzaaken ontſpruitende; als ook met eenige verſchynzelen in het *Podagra* en *Jigt*. —— Dan, ik vertrouw, dat myne Leezers uit een naauwkeurig vergelyk van die verſchynzelen, met de hier boven opgegeeven kenmerken in dit gebrek, onſtruikelbaar en genoegzaam, het een van het ander zullen onderſcheiden kunnen. En dit vertrouwen ontſlaat my, daar meerder van te zeggen.

Behoudens alle voorzorgen, of ook wel door eene al te doordringende vriezende lucht, *gaat de huid van het beledigde deel, in eene blaauwe, koude verſterving, over*, en welk ik, onder *het derde Tydperk* van dit gebrek, begrepen heb.

Wanneer de verſterving eenmaal daar is, zyn 'er geene hulpmiddelen, hoe vermogende ook, in ſtaat, het verſtorvene te herſtellen. —— Zo verre het deel der huid verſtorven is, zo verre ook zal derzelver aanzyn vernietigd worden, en *eene vuile Zweer* ten gevolge hebben.

Geene Hulpmiddelen komen, in dit geval, in aanmerking, dan die alleen *zuiverend* en *heelend* zyn.

En, ſchoon 'er weinig wezentlyke Hulpmiddelen, voor deezen trap van het gebrek, vooral, zo lang de koude zyn ſchadelyken invloed op het deel blyft behouden, gevonden worden, zo zyn 'er nogthans weinige Steden in deeze Republiek, waar in niet een of ander geheim, hier voor, wordt aangeboden. —— De meeste deezer zogenaamde *Arcana* (is my gegund dit te zeggen,) zyn, van naby beſchouwd, onvoldoende, en louter kwakzalvery. Ja, niet zelden, voor de Geneezing ſchadelyk.

Eene herhaalde beproeving heeft my twee middelen doen kennen, welke ik, in alle gelegenheden, van een byzonder vermoogen, om deeze Zweeren te zuiveren en te geneezen, gevonden heb. —— Zy zyn, nogthans, niet van myne uitvinding. —— De oudheid maakt reeds van dezelve met lof gewag; doch de tyd, waarin alles verkeert, ſchynt ook deezen in vergetenheid gebragt te hebben. Ik zal het my, egter, tot eene genoegzaame voldoening rekenen, wanneer ik, door dezelve te toen herinneren en bezigen, der maatſchappye in dit geval ook van nut

Digitized by Google

nut heb mogen zyn. —— Het behoeft immers alles niet nieuw te zyn, om aan het oogmerk te voldoen? —— Dan ter zaake:

Het eerſte myner bedoelde middelen beſtaat uit: *even zo veel fyn geſtampte, of geraspte, bevroozen Raapen of Knollen, met even zo veel Boter of Olyfölie*, welk te zamen op een maatig vuur tot eene geſchikte Zalf gekookt wordt. Men beſmeert, tweemaal daags, een lapje fyn linnen, of zagt plukzel, met deeze Zalf, waar mede de wond bedekt wordt; en wel dra zal men, zelfs tot verwondering, eene verzachting van pyn, en, binnen weinig tyds, zo men het beledigde deel genoegzaam voor de koude aandoeningen der lucht dekken kan, eene Geneezing erlangen.

Het andere Middel is meer zamengeſteld, en wordt door my, meeſtal, alleen op geſpronge Handen, of geene diepe onzuivere Zweeren, verëelde Klooven aan Handen en Lippen, met geen minder vrugt, dan het eerſte, gebezigd. Derzelver zamenſtelling is deeze: *neemt zes lood ongezouts Boter, drie lood geele Wasch, drie lood merg van Rozynen, zonder pitten, en één lood Amandel Olie.* —— Dit alles kookt men in een verglaasde pot, zo lang, tot dat een droppel daar van, die men op gloeijend vuur laat vallen, niet meer ſpringt; men drukt vervolgens dit heet mengzel, door een doek, in Roozenwater, en, als het koud geworden is, ſcheid men de Zalf van het Roozenwater af, en men bewaart dezelve voor het gebruik.

Het zal niet nodig zyn, hier meer by te voegen; dan alleen, dat ik zelden, en maar in byzondere gevallen, verpligt ben geweest, van andere Hulpmiddelen, gebruik te maaken, en dan nog nimmer, of 'er gingen, te gelyk met het voorſchreeven gebrek, andere ongeſteldheden mede gepaard. —— De beledigde of aangedaane deelen worden, ſlegts twee of driemaalen daags, met voornoemde Zalf beſmeerd, en wel dra ondervindt men derzelver nuttigheid.

Wanneer de Zweerende Winterhanden en Voeten geneezen zyn, heb ik, om het op nieuw openbreeken te verhoeden, van ongemeen veel nut bevonden, de geteelde deelen te wasſchen met *Kampher-Brandewyn* of met *Tinctuur van Barnſteen*, en wyders dezelve, door dekking, zo veel mogelyk, voor eene koude en vriezende lucht doen bevryden.

Zo nogthans een nieuwe aanval te duchten ſtaat, het

welk men, uit eene onlydelyke Jeuking, Zwelling, rood en blaauw worden, ontdekt, zo moet men in tyds gebruik maaken, van de hier boven opgegeeven *Vetten*, *Oliën* of *geestryke Vochten*, met welker ſmeering eene hernieuwde Openbreeking meeſtal wordt voorgekomen.

Dan, alvorens ik hier van afſtap, moet ik myne Leezers nog doen opmerken, dat deeze trap van Ziekte, by zommige Voorwerpen, voor geene hoegenaamde uitwendige hulpmiddelen wyken wil; en, by anderen, in eene buitengewoone hevigheid en zeer hardnekkig voorkomt. ——— In beide deeze gevallen, moet men tevens eene Zieklyke hoedanigheid in de Vochten veronderſtellen, *welke te* gelyk met de uitwendige ook gepaste inwendige Vochtverbeterende middelen vereiſchen. ——— Myn beſtek laat niet toe, hier over uit te weiden; ik raad dergelyke Lyders, om, in die gevallen, hunne toevlugt tot bekwaame Genees- of Heelkundigen te neemen.

Het *vierde* of laatſte *Tydperk*, van de uitwerkzelen eener vriezende lucht op ons lichaam, heb ik geſteld te zyn: *waar in het leven van het geheele deel vernietigd wordt.* ——— Dan, daar de Winterhanden en Voeten, zelden, tot dien trap komen, zo vermeene ik ook derzelver beſchouwing en behandeling, onder dit Tydperk, te kunnen en te moeten uitſluiten. ——— Ik had ſlegts voorgenomen den *Oorſprong*, de *Kenmerken*, *Gevolgen* en de *Geneezing* van Winterhanden en Wintervoeten, zo als dezelve in het algemeen voorkomen, ditmaal af te handelen; en hieraan vleije ik my, zo veel de kortheid deezer Aanmerkingen vermogt, voldaan te hebben.

N. B. By eene volgende gelegenheid, zal ik myne bedenkingen *over de bevriezing* van menſchelyke Lichaamen in het geheel, of eenige derzelver deelen in het byzonder, met betrekking tot derzelver Oorzaak, Kenmerken, Gevolgen en Behandelingen, opgeeven.

NATUURLYKE HISTORIE DER ZEE-ZWALUWEN.

(Volgens den Heer DE BUFFON)

Onder het groot aantal van Naamen, voor 't meerdeel, zonder reden, overgebragt van de Dieren op Aarde op die der Zee, vindt men 'er eenige zeer gelukkig toe-

Digitized by Google

toegepast, als die van *Zwaluw*, gegeeven aan een klein Geslacht Visschende Vogels, die naar onze *Zwaluwen* gelyken, door hunne lange Vleugelen, en gevorkten Staart; en die, door hun geduurig vliegen boven de oppervlakte der wateren, zeer gelyken naar de *Land-Zwaluwen*, in onze velden en rondsom onze woningen scheerende: niet min vlug, en even zeer omzwervende, dryven de *Zee-Zwaluwen* met snelle vleugelen boven de wateren, en pikken, onder 't vliegen, de kleine Vischjes, die zich aan de oppervlakte bevinden, gelyk de *Land-Zwaluwen* de in de lugt zwervende Insecten: deeze overeenkomsten, in gestalte en natuurlyke geaartheden, heeft hun, met eenigen grond, den naam van *Zee-Zwaluwen* doen krygen. By de Franschen heeten zy *Hirondelles de Mer*, by de Engelschen, *See-swallows*, by de Duitschers, *See-Schwalbes* (*). Zy draagen deezen naam, ondanks de weezenlyke verschillendheden in het maakzel van den Bek, in de gedaante der Pooten, welke, by de *Zee-Zwaluwen*, voorzien zyn van kleine vliezen, tusschen de Vingeren weggetrokken, die hun tot zwemmen niet te stade komen: want het schynt, dat de Natuur aan deeze Vogelen alleen de kragt der vleugelen geschonken heeft, die zeer lang en ingekeept zyn, gelyk die onzer *Land-Zwaluwen*; zy bedienen 'er zich even zo van om te dryven, te wenden, in de lugt zich op te heffen, te duiken, duizenderlei keeren en wendingen maakende, naar dat de grilligheid, of het vooruitzigt op een te behaalen prooi, hun koers regelt; zy vatten dien niet dan in de vlugt, of door zich een oogenblik op het water te zetten, zonder door zwemmen denzelven te agterhaalen: want zy hebben geen zin in 't zwemmen, schoon hunne halfgevliesde Pooten schynen aan te duiden, dat zy het met gemak zouden kunnen doen; doorgaans onthouden zy zich aan de Zeestranden, ook aan Meiren en groote Rivieren.

Onder het vliegen slaan de *Zee-Zwaluwen* een zwaar, scherp en doordringend geluid: bovenal wanneer zy, by stil weer, zich in de lugt tot een groote hoogte verheffen, of in het Voorjaar byeen verzamelen tot het doen van een ver-

(*) In de Noordsche taalen heet hy *Taern*, *Terns*, *Stirn*, waar van TURNER den naam van *Sterna* afleidt, die door de Naamlystmaakers is aangenomen, om dit Geslacht van Vogelen te onderscheiden. Op de Zeekusten van Frankryk heet men ze *Goëlettes*.

Digitized by Google

verren tocht, doch inzonderheid wanneer zy zullen broeden: want dan zyn ze onrustiger en ſchreeuwender dan ooit; onophoudelyk herhaalen zy hunne beweegingen, en hun geſchreeuw: en daar zy zich altoos in zeer grooten getale byeen bevinden, kan men, zonder door 't geſchreeuw verdoofd te worden, de plaats, op welke zy broeden of jongen voeden, niet genaaken. By benden komen ze, met het begin van May, op de Zeekusten van *Frankryk*; de meesten blyven 'er, en verlaaten de ſtranden niet; andere trekken verder, zoeken de Meiren en groote Poelen op, de Rivieren langs gaande. Overal leeven zy van kleinen visch, en zomtyds neemen zy in de lugt zweevende Inſecten beet; het ſchieten van vuurwapenen vervaart hun niet. Dit teken van gevaar, wel verre van ze te verwyderen, ſchynt hun aan te lokken: want, op het oogenblik dat een Jaager een *Zee-Zwaluw* ſchiet uit den hoop, vervoegen zich de andere, troepswyze, rondsom hun geſchooten makker, en vallen met hem op het water neer. Men heeft ook waargenomen, dat de *Land-Zwaluwen* zomtyds op het ſchieten afkomen, of ten minſten dat zy 'er niet genoegzaam door afgeſchrikt worden om verre weg te vliegen: zou dit niet ontſtaan uit een blind vertrouwen? Deeze Vogels, onophoudelyk gewoon ſnel te vliegen, zyn min onderweezen, dan die op het land loopen, of in 't geboomte woonen; zy hebben niet geleerd, gelyk *deezen*, ons waar te neemen, ons te kennen, en hun gevaarlykſten vyand te ontvlugten.

Voor het overige verſchillen de Pooten van de *Zee-Zwaluwen* niet van die der *Land-Zwaluwen*, dan daar in, dat ze half gevliesd zyn: want ze zyn desgelyks zeer kort, zeer klein, en bykans onbekwaam om te loopen; de ſcherpgepunte Nagelen, die de vingeren wapenen, ſchynen even min noodig voor de *Zee-* als voor de *Land-Zwaluwen*: dewyl ze beiden den prooi met den bek bemagtigen. De Bek der *Zee-Zwaluwen* is recht, ſcherp aan de punt, dun, ongetand, plat aan de zyden. De Vleugels zyn zo lang, dat de Vogel, in rust zittende, 'er mede verlegen ſchynt, en in de lugt zich een geheel gevleugeld weezen vertoont; maar, indien dit groot vermogen van vliegen de *Zee-Zwaluw* tot een *Vogel* der Lugt maakt, hy is in andere hoedanigheden een volſlaagen *Watervogel*: want, behalven het vlies tuſſchen de vingeren, heeft hy, gelyk bykans alle *Watervogels*, een klein gedeelte der ſchenkelen van pluimen ontbloot, en het lyf voorzien van digt dons.

Dit

Dit Gezin van *Zee-Zwaluwen* beſtaat uit veele ſoorten, waar van het meerendeel de Zee overſteekt, en de Zeeſtranden bevolkt. Men vindt ze, van de Zeeën, Rivieren en Meiren in 't Noorden, tot de wyde waterplaſen van den *Zuider Oceaan*, en ontmoet ze in bykans alle tuſſchenbeide liggende Gewesten.

De grootſte *Zee-Zwaluw*, die zich op de kusten van *Europa* vertoont, in 't Zweedsch, *Taerna*, in 't Poolsch, *Jaskola Morska* of *Kulig-morski*, in 't Yslandsch, *Therre*, in 't Laplandsch, *Zhierrek*, in 't Groenlandsch, *Emerkotulak*, in 't Zwitſchers, *Schirring*, en in 't Fransch, *Pierre Garin*, geheeten wordt, is dertien duimen hoog, van 't einde des Beks tot de Nagelen gemeeten, bykans zestien tot het einde van den Staart, en heeft omtrent twee voeten vlugts; zyn fyn en teder maakzel, het aartig grys van zyn mantel, het ſchoon wit van 't geheele voorlyf, en een zwart kalotje op den Kop, geeven, met den rooden Bek en Pooten, een bevallig voorkomen aan deezen Vogel.

Met de komst van het Voorjaar, naderen deeze Vogels, in groote menigte, de *Franſche Zeekusten*, zy verdeelen zich in benden, eenige gaan landwaards in, als in *Orleans*, *Lotharingen*, en den *Elſas*, misſchien verder den loop der Rivieren volgende, om zich aan de Meiren en groote Poelen te onthouden; maar het gros blyft op de kusten, en begeeft zich verre in zee. De Heer RAY heeft waargenomen, dat men ze gewoonlyk in menigte vindt, op vyftig mylen afſtands van de westkust van *Engeland*, dat men, in 't overvaaren, ze aantreft in de geheele tuſſchenwydte tot *Madera*; dat eindelyk die groote menigte zich ſchynt te verzamelen om te nestelen op de *Salvages*, kleine onbewoonde Eilanden, niet verre van de *Canariſche* gelegen.

De Heer BAILLON, die deeze Vogels uitvoerig beſchreeven heeft, en wiens aantekeningen ik meerendeels zal overneemen, ſtelt ze ons voor als vlugge Vogels, ſtoute en welafgerigte Visſchers. Zy duiken in zee na den Visch, dien zy begluurd hebben; naa het duiken vliegen zy op, en dikwyls tot dezelfde hoogte uit welke zy nederſchooten; de gevangen Visch is bykans zo ſchielyk verteerd als gevangen; weshalven zy, ryklyk gegeeten hebbende, naa verloop van twee of drie uuren, op nieuw te gast gaan; menigmaal ontſtaan 'er gevegten om den prooi; zy ſlikken Visſchen door, van die grootte, dat de ſtaart de bek uit-

Digitized by Google

ſteekt. De *Zee-Zwaluwen*, die men vangt en zomtyds in de tuinen houdt (*), weigeren geen vleesch te eeten; doch in den ſtaat der vryheid ſchynen zy het niet aan te raaken.

In de eerſte dagen van May, de tyd der aankomst deezer Vogelen, paaren zy; elk Wyfje legt, in een klein gaatje, op het bloote zand, twee of drie zeer groote eijeren, naar evenredigheid van den Vogel: de plaats in 't zand, welke zy tot het nest verkiezen, is altoos beſchut tegen den Noordenwind, en onder een kleine zandhoogte; als men de nesten nadert, komen de Vader en Moeder uit de lugt toeſchieten, en naderen, onder een groot getier, 't welk onrust en gramſchap aanduidt.

Alle de eijeren zyn niet van dezelfde kleur, eenige bruin, zommige graauw, andere bykans groenagtig; waarſchynlyk zyn de laatstgemelde van jonge Paaren: want ze zyn iets kleinder, en men weet, dat, by alle Vogels, die gekleurde Eijeren leggen, die der Oudſten het ſterkst gekleurd, een weinig grooter, en min gepunt zyn dan die der Jongen, bovenal in de eerſte legzels. Het Wyfje broedt alleen 's nagts, en over dag als het regent; op alle andere tyden laat zy de Eijeren aan de warmte der zonne over.

Wanneer het Voorjaar ſchoon is, en bovenal wanneer de *Zee-Zwaluwen* in een warmen tyd hebben beginnen te nestelen, komen de drie eijeren, die doorgaans het legzel uitmaaken, in drie agtereenvolgende dagen uit. Het eerst gelegde Ey gaat het tweede één dag voor, dit desgelyks het derde, omdat de ontwikkeling van het Vrugtbeginzel, welke begint op het oogenblik dat het broeden aanvangt, in de twee andere verhaast is door de warmte der zonne op het zand. Indien het regenagtig weêr, of de lugt ſlegts bewolkt geweest is, naa het leggen, heeft dit geen plaats, en de Eijeren komen te gelyk uit: men heeft ſoortgelyke waarneemingen gedaan op de Eijeren van andere Vogels, en heeft reden om te gelooven, dat zulks plaats heeft

(*) Ik heb 'er, ſchryft de Heer BAILLON, veelen in myn tuin gehad, waar ik ze geen langen tyd heb kunnen houden, uit hoofde van de lastigheid huns geſchreeuws, zelfs den geheelen nagt door. Deeze Vogels verliezen, in den gevangen ſtaat, al hun vrolykheid; geſchikt om in de lugt te zweeven, kwynen zy op aarde, en de korte pooten belemmeren hun in 't loopen.

Digitized by Google

heeft omtrent alle Vogels, die op het bloote ſtrand Eijeren leggen.

De jonge *Zee-Zwaluwen* komen uit den dop met een dik dons, bleek graauw op den Kop en Rug, doorzaaid met eenige zwarte vlekken; zy kruipen, en verlaaten het nest zo ras ze gebooren zyn; het Mannetje en Wyfje brengen ze kleine ſtukjes visch. Het Wyfje, met den avond, wederkeerende om de nog ongekipte Eijeren te broeden, verſchuilen de pasgeboorenen zich onder haare vleugels; deeze moederlyke zorg duurt maar weinig dagen; de jongen vervoegen zich 's nagts byeen, en kruipen digt by elkanderen; welhaast heeft de Vader of Moeder niet noodig ze uit den Bek te voeden; maar laaten, zonder telkens, gelyk in den eerſten tyd, op den grond neder te ſtryken, ſtukjes visch vallen, dus zy zelve de kost moeten opneemen. Jongen, reeds vreetgraag, vegten en betwisten elkander de ſtukjes, onder een groot geſchreeuw. Ondertuſſchen laaten de Ouden niet af, uit den hooge voor hun te waaken; een ſchreeuw, dien zy geeven, in 't nederſtryken, ontdekt hun 't onraad, en op 't oogenblik blyven de Jongen onbeweeglyk op 't ſtrand; moeilyk zou het vallen, dezelve te ontdekken, indien het geſchreeuw van 't Wyfje niet hielp om ze te vinden; zy vlugten niet weg, en men vat ze met de hand op, als ſteentjes.

Meer dan zes weeken loopt het aan, eer zy, naa gekipt te zyn, kunnen vliegen: dewyl al die tyd noodig is tot het uitgroeijen der lange vleugelen; in dit opzigt gelyk ſtaande met de *Land-Zwaluwen*, die langer tyd in 't nest blyven, dan alle andere Vogeltjes van dezelfde groottе, en 'er beter gevederd uitkomen: de eerſte vederen der *Zee-Zwaluwen* zyn bleek graauw op den Kop, den Rug en de Vleugelen; de kleurverſcheidenheid ziet men niet, voor zy eens geruid hebben; doch de Jongen en Ouden hebben alle dezelfde Pluimadie als ze in het Voorjaar wederkomen. De tyd, op welken zy van de *Picardyſche* Kust vertrekken, is in 't midden van Augustus, en heb ik in 't jaar MDCCLXXIX waargenomen, dat zy zich van een Noord-Oosten Wind bedienden.

De *Kleine Zee-Zwaluw*, dus ook by de *Engelſchen* en *Duitſchers* geheeten, en omſtreeks *Straatsburg*, met den naam van *Fiſcherlin* beſtempeld, gelykt zo zeer op de voorbeſchreevene, dat men ze niet van elkander zou onderſcheiden, had 'er geen zeer in 't oog loopend en beſtendig verſchil in grootte plaats tuſſchen deeze twee ſoorten: zyn-

Digitized by Google

de deeze niet grooter dan een *Leeuwrik:* maar hy is even zeer een ſchreeuwende en omzwervende Vogel, doch weigert niet in een gevangen ſtaat te leeven. Zy onthouden zich, gelyk de *Groote*, aan de Stranden, op de Meiren en Rivieren van *Frankryk*, en vertrekken met het aannaderen van den Winter.

Eene derde ſoort van *Zee-Zwaluwen* is 'er, door KLEIN *Kirsmeeuw*, en by de Franſchen *Guiſette*, geheeten. De witte Pluimadie van deezen Vogel, onder aan 't Lyf, wordt bevallig afgewisſeld, door het zwart aan den Kop, het bruin met roodagtige vlakjes op den Rug, en het zagt-graauw met wit geboord op de vleugelen. In grootte, komt dezelve tuſſchen de twee gemelde zoorten in, doch verſchilt 'er veel van in aart en leevenswyze. De Heer BAILLON vergelykt deeze *Zee-Zwaluwen* met de *Groote*, en zegt 'er van, dat zy, gelyk deezen, niet gewoon zyn, de ſpys in zee te zoeken, en eer voor Inſecten dan Vischeetende Vogels gehouden moeten worden. —— Zy maaken dat laſtig geſchreeuw niet. —— Zy leggen de Eijeren niet op 't bloote zand; maar zoeken in een moeras een boſchje kruid, of eene hoogte van aarde, waar op zy eenige drooge planten brengen, tot een nest; doorgaans leggen zy drie Eijeren. —— Zeventien dagen lang broeden zy, en alle de Eijeren komen denzelfden dag uit. De Jongen kunnen niet vliegen, dan naa dat ze een maand oud zyn, nogthans trekken zy met de Ouden vroegtydig op, en dikwyls vóór de Groote *Zee-Zwaluwen*; men ziet ze in den trektyd langs de *Seine* en de *Loire* vliegen. Voor 't overige hebben zy, in de vlugt en beweegingen, alle overeenkomſt met de *Groote*.

'Er is een vierde zoort van *Zee-Zwaluwen*. In 't Hoogduitsch *Schwartzer Mew* of *Kleine Schwartſe See-Schwalbe*, en te Straatsburg *Mey-vogel* geheeten. In Picardye noemt men hem *Guiſette Noire*, ook draagt hy in 't Fransch den naam van *Epouventail*, welke waarſchynlyk hem gegeeven wordt wegens de donker-aschgraauwe kleur van Kop, Hals en Lyf; de Vleugels alleen zyn zagt graauw, 't algemeen livery der *Zee-Zwaluwen*; in grootte, komt deeze met de laatſtbeſchreevene overeen; de Bek is zwart, de kleine Pooten zyn donker rood; het Mannetje is te onderkennen aan een witte plek, onder een roode.

Deeze Vogels hebben niets ſombers dan de Pluimadie; ze zyn zeer vrolyk, en maaken, gelyk de andere *Zee-Zwaluwen*, duizend en duizend wendingen in de lugt. Gelyk

Digitized by Google

lyk de laatstgemelden, nestelen zy in 't riet der moerasſen, leggen drie of vier eijeren, vuil groen, met zwarte vlekken, die in 't midden een ſtreep vormen: zy maaken mede jagt op gevleugelde Inſecten.

DEN TOP VAN MONT BLANC BEKLOMMEN, DOOR BALMAT, EEN JONGEN GIDS VAN CHAMOUNI, EN DOCTOR PACCARD. —— EEN VERHAAL, BRIEFSWYZE MEDEGEDEELD, DOOR DEN HEER BOURRIT.

„ Toen wy, voor eenigen tyd, in ons *Mengelwerk* een
„ Verhaal plaatſten, wegens het beklimmen van
„ *Mont Blanc*, de grootst bekende hoogte in *Europa*,
„ zagen wy, dat die ſtoutmoedige Beklimmers, ter hoog-
„ te van zestig of tachtig vademen boven zich, een Spits
„ ontdekten, welke zy onbeklommen moesten laaten: de-
„ wyl hun de tyd te kort ſchoot, en 't hun aan gereed-
„ ſchap mangelde, om over het Ys te gaan, 't welk die
„ Spits van alle zyden omringde (*). ——— Naa deeze
„ bykans gelukte pooging, in den Jaare MDCCXXXIV,
„ hebben de buitenlandſche Nieuwspapieren vermeld, dat
„ men eindelyk geſlaagd was, om den hoogſten top diens
„ Bergs te beklimmen. ——— Het bereiken dier vervaar-
„ lyke Hoogte, waar van wy bekennen het nut juist
„ niet te zien, behelst een betoon van moed, waar van
„ weinig voorbeelden zyn. Een Jonge Gids van *Chamou-*
„ *ni*, BALMAT genaamd, van wien de Hoogleeraar DE
„ SAUSSURE verſcheide keeren met lof gewaagt, komt de
„ eer deezer beklimminge toe. Hy deelde dezelve met
„ een zyner Landgenooten, den Heer PACCARD, een Ge-
„ neesheer. De Heer BOURRIT, die het *Alpiſche Geberg-*
„ *te* zo zeer doorkruist, en zelve zo veele poogingen aan-
„ gewend heeft, om den top van *Mont Blanc* te berei-
„ ken, en onzen Landgenooten, bekend door zyne lee-
„ zenswaardige *Reize na de Tsbergen van het Hertogdom*
„ *Savoye* (†), heeft, van deezen laatſten tocht, het volgend
„ Verhaal, Briefswyze, opgeſteld."

AL.

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VII Deel. 2de Stuk, bl. 426—432. waar wy in onze Aantekeningen 't een en ander van de hoogte deezes Bergs gezegd hebben, werwaards wy onze Leezers wyzen.

(†) Deeze Reis gaf onze Drukker, J. YNTEMA, in den Jaare 1778, uit.

Digitized by Google

* * * *

Alle de poogingen van eenen anderen kant, dan die van *Chamouni*, aangewend, om *Mont Blanc* te beklimmen, tot nog toe vrugtloos geweest zynde, hebben de Gidſen dier Valei beſlooten, den ouden weg weder te kiezen. Zy beſtonden zulks in July laatstleeden MDCCLXXXVI, ten getale van zes, en, ſchoon vast beſlooten hebbende het uiterſte te beſtaan, om den top te beſtygen, waren zy genoodzaakt 'er van af te zien. Doch één hunner, JAQUES BALMAT, wedervoer een ander lot dan zyne Tochtgenooten: hy dwaalde van hun af op een der Sneeuwvlakten, en, door den nagt overvallen, fleet hy dien op eene hoogte, veel hooger dan den top van *Goute*; hy was zyne behoudenis aan zyne jeugd, en ſterkte van geſtelteniſſe, verſchuldigd. Met het aanbreeken van den dag, nam hy den Top van *Mont Blanc* waar, naby welken hy zich bevondt, en dagt een zyde ontdekt te hebben, van welke dien gemaklyk zou vallen te beklimmen. Na *Chamouni* wedergekeerd, tot groote blydſchap zyner Medgezellen, die hem reeds verlooren rekenden, ontving hy een bezoek van Doctor PACCARD, wien hy zyne gedaane waarneemingen en opgevatte hoop mededeelde.

BALMAT hadt *Mont Blanc* van naby gezien, hield zich verzekerd, dat hy dien Berg ten hoogſten top zou kunnen beklimmen, en maakte zich ſterk, Doctor PACCARD derwaards te zullen geleiden. Zy gingen te zamen uit op den zevenden van *Auguſtus*: zy namen de nagtrust op eene hoogte aan den kant, en toogen den achtſten op weg over de Ysbeddingen, die geheel *Mont Blanc* omringen: Hun voortgang was langzaam, doch beſtendig; zy hadden veel moeite om oneffenheden over te komen, doch ze waren niet gevaarlyk. Het ſchoone weer begunſtigde hun tocht, en de hoop van, deeze keer, den langgewenschten Bergtop te zullen bereiken, vernieuwde hunne kragten; die de vermoeidheid en de fynheid der Lugt hun alle oogenblikken ſcheenen te zullen ontneemen. Hunne genietingen groeiden aan met de moeilykheden, welke zy moesten te boven worſtelen. Naar gelange zy hooger kwamen, ſcheenen de vlakten aan den voet des Bergs te naderen, de doolhoven van zo veele Valeien, de menigte van Bergen, Bergtoppen, Steilten, Watervallen, Rivieren, Meiren, door Sneeuw verzilverde Bergkanten en de Ysbeddingen, vernederden zich op elken tred deezer Rei-

zi-

zigeren na de plaats hunner bedoelinge. Boven hun, vertoonde zich de lugt, en de Bergtoppen doorsneeden de wolken, als ze daar tegen aandreeven. Zy merkten zich zelven aan als op de schoonste wolken gezeten, en de plekken schitterende golfswyze liggende sneeuw vermeerderde de begogeling; zy verbeeldden zich Weezens te zyn boven de menschlyke natuur verheeven, en hoe hooger zy kwamen, hoe meer waarschynlykheids deeze begogeling kreeg.

De afstand, ondertusschen, welke zich nog aan hun opdeedt, maakte hun mismoedig, zy vreesden denzelven dien dag, niet te zullen kunnen afleggen: zy begonnen aan hunne kragten te wantrouwen. 's Namiddags ten drie uuren, wisten zy nog niet wat zy zouden doen, of waar verblyven. Ongerustheid greep hun aan. De Doctor geraakte ten einde adem, zyne knieën werden styf, en de koude belette hem voort te gaan. Zyn Medgezel, meer in 't Bergklimmen geoefend, sterker en stouter, sprak hem moed in 't lyf; 'er waren oogenblikken, waar in zy den moed, om hun oogmerk uit te voeren, opgaven. Dan eene hoogte doet zich op, aan hun oog; zy twyfelen, of deeze niet wel de laatste zou mogen weezen. BALMAT besluit deeze twyfeling in weeten te veranderen, klimt alleen op; de weg wordt gemaklyker, hoe hooger hy komt; de Sneeuw lag vast, en hy ziet, dat hy slegts nog eenige stappen te doen hebbe, om op den top te staan: hy bevindt 'er zich. —— Welk eene blydschap! de geheele Aarde is onder zyne voeten: hy geeft, door zyn schreeuwen, zyn zegepraal aan zyn Reisgenoot te kennen; hy klimt af, om dien te ontmoeten, hy spreekt hem hart in 't lyf, hy helpt hem, en zy bevonden zich beiden op een Bergtop 2416 Fransche Roeden boven het waterpas der Zee. Geheel *Chamouni* zag hun daar, de Vreemdelingen, zagen ze door hunne verrekykers, en hadden hun op den tocht vol onrusts naagéoogd.

Welk een Tooneel deedt zich nu op aan 't oog der Reizigeren! De Hemel werd donker, de Zon vertoonde zich by het ondergaan verbaazend groot; de zonnestraalen, van de schoonste purperkleur, schitterden in de wyde uitgestrektheid, en, naar gelange de zon daalde, scheenen zy zich een doortocht door de Aarde te baanen. *Frankryk*, *Zwitzerland* en *Italie*, lagen uitgespreid als op Kaarten, die de Landen verheeven toonen, gekleurd met de heerlykste en schitterendste kleuren; maar de bogtige ketens

van

van de *Alpiſche* Bergen, derzelver ſchitterende Toppen, en diepe Valeien, vertoonden hun onbeſchryfbaare ſchoonheden. —— Zo veele voorwerpen, die uuren waarneemens zouden gevorderd hebben, konden zy ſlegts den korten tyd van een half uur beſchouwen. De koude, welke hun deed beeven, en de ongerustheid van den aannaderenden nagt, lieten hun geen langer verblyf toe: de medegenomen voorraad bevroos in hunne zakken, hun Thermometer tekende zes graaden onder o.

Zy daalden, derhalven, na beneden, op de wyze der bewoonderen van het *Alpiſche* Gebergte, die zich laaten afglyden, de beenen onbeweeglyk houdende, en op hun ſtok ſteunende; in deezervoege lagen zy, in korten tyd, een groot end wegs af, en kwamen, eer de nagt viel, de gevaarlykſte plaatzen voorby. De Maan, die het gemis der Zonne eenigzins vergoedde, ſtelde hun in ſtaat, om hun reis voort te zetten, de ſpleeten te zien en te vermyden. BALMAT ging met alle voorzigtigheid voor, en had het geluk, met zyn Reisgenoot, zonder gevaar, af te daalen. Omtrent middernagt, bereikten zy de zyden des Bergs, waar zy twee uuren rust namen; de reis weder aangevangen hebbende, kwamen zy 's morgens ten acht uuren te *Pricure*, zynde bykans blind, en met zeer dikgezwollen lippen; hun verblyf, op de Sneeuw, hadt twintig uuren geduurd. BALMAT was, acht dagen naa zyne te rugkomst, nog verre van herſteld.

Ziet daar beweezen, dat de Top van *Mont Blanc* beklimbaar is, en myn oordeel deswegens, door de ondervinding, bevestigd. Deeze ontdekking moet gewigtige gevolgen hebben. Reeds heeft de Hoogleeraar DE SAUSSURE 'er zich van willen bedienen; hy is met zeventien Gidſen opgeklommen, en hadt de Sneeuw bereikt, wanneer het opkomende ſlegte weer hem noodzaakte, te rug te keeren.

Terwyl wy de vrugten verwagten, welke de Natuurlyke Historie van deeze Ontdekking zal trekken, kunnen wy niet nalaaten, ons ten hoogſten te verwonderen over den moed onzer Reizigeren, en BALMAT, bovenal, behoort deswegen eene Eerbelooning te verwerven. Dikwyls heb ik Vreemdelingen hooren zeggen, dat zy wel iets wilden toeleggen, tot het uitmaaken van een Prys voor den eerſten Beklimmer van den Top van *Mont Blanc*, de grootſtmogelyke hoogte in *Europa*. BALMAT heeft, voor deeze Ontdekking, aan hem verſchuldigd, zyn leeven gewaagd, en zyne gezondheid. Zyne Reisgenoot behoeft geene beloo-

ning.

Digitized by Google

ning. Zyn Vader is een der rykſte Inwoonderen van de Valei; daarenboven is 'er een groot onderſcheid tuſſchen een Liefhebber en een Gids.

Men heeft my ook reeds berigt dat Doctor PACCARD de vrugten van zyne Reis, na deezen Bergtop, hoopt in te zamelen; dat hy zich te *Lauſanne* heeft bekend gemaakt, en vertoond als de eerſte Beklimmer van *Mont Blanc*, van welken Berg hy eene Beſchryving belooft, op welke hy laat intekenen; terwyl de arme BALMAT, aan wien gewis de eer der Ontdekkinge en eerſte Beklimming toekomt, bykans onbekend blyft, en hy zelve onkundig is, dat 'er Schryvers zyn, door middel van wier Schriften men verdiende vermaardheid, de wereld door, kan verwerven.

Eer ik deezen ſluit, moet ik nog, met een kort woord, melden, dat drie *Engelſche* Dames, (PARMINTER geheeten,) deezen Zomer de Ysbedding van *Buet* beklommen hebben, begeleid door de Heer BERENGER, en den Gids, bekend onder den naam van LE GRAND JOROSER. Zy hadden vier uuren in de Sneeuw werk, eer zy den top bereikten; doch zy waren tot dit moeilyk werk gehard, door twee honderd mylen, in de *Alpen* van *Zwitzerland* en *Valais*, afgelegd te hebben. —— Ik blyve, &c.

BOURRIT.

XXI. BERICHT,

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mede-Directeur van de Teken-Academie der Stad Amſterdam; van het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen, en van de Keurvorſtlyke Schilder- Beeldhouw- en Bouwkunſt-Academie te Duſſeldorp, —— Lid van de Holl: Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem.

Wy kunnen den Liefhebberen thans weder aanbieden Zes Stuks Prenttekeningen, welker Onderwerpen uit de eenvoudige Natuur gekooren zyn, en waarin de wyze van naarvolging ook overeenkomſtig met den aart der Onderwerpen is; te weeten: niet denkbeeldig, maar ei-

Digitized by Google

eigenlyk in die gedaante, zoo als zich de eenvoudige Natuur opdoet. Wy vleijen ons, dat deeze Uitgaave, gelyk die van veelen der voorgaande Prenten, voornaamlyk voldoen zal aan den ſmaak der zodanigen, die meerder de Onderwerpen om de Kunst, dan wel de Kunst ten gevalle der Onderwerpen, achten; zodanige die de edelheid en zekerheid van omtrek, de geregeldheid der Ordonnantie, de waarheid van houding, licht en donker, en de kracht der uitdrukking; met één woord, die de waare Kunstverdienſten zoo wel in een laag en boersch, dan in een verheven, Onderwerp kunnen gewaar worden. Wy gaan dan over tot de byzondere beſchryving dezer Prenttekeningen, waar van de origineelen allen in de Verzameling des Uitgeevers berustende zyn; beginnende met

No. 41. En gevolgd naar eene Tekening, door

JAN SAENREDAM (*).

Deeze Prenttekening, ſchetsagtig in O. Ind. inkt met de pen, en verder dunnetjes met penceel omtrokken, kragtig en helder geſchaduwd, verbeeld een Varkensſlagter op de ſtraat, voor zyn Wooning; bezig zynde om een gedood Zwyn, dat in een grooten trog of bak, naar 't maakzel van dien tyd, ligt, zo 't ſchynt de borſtels af te ſchraapen; — terwyl de pooten van het beest door een Vrouw worden vast gehouden. ——— Alles is verlicht door een ſterken Zonneſchyn, het welk aan het onderwerp, tusſchen de naby ſtaande burgerhuizen en afſchutting, bevallige ſchaduwen, ſlagſchaduwen en natuurlyke reflectien veroorzaakt, en een aangenaam licht en donker over alles verſpreid. ——— De Perſoonen ſtaan wederzyds van den trog, beiden in een voorover bukkenden ſtand, met verſcheidenheid van Actie, en maaken dus te zamen een welgeſchikte groep uit — zynde zekerlyk, volgens de natuur, met veel nauwkeurigheid meesterlyk en toetsachtig naar 't Leven getekend, waar in niet ſlechts op de waarheid van den Omtrek, maar ook op de Uitdrukking van het bedryf, naar 't Character der Perſoonen, gelet is, gelyk uit de houding en kleeding van de Vrouw, welke aanzienlyker dan de Slagter ſchynt te wezen, niet onduidelyk te beſpeuren is; door welke ſchikking, waarneming

(*) *Jan Saenredam*, gebooren te Haarlem, 1572.

ning en kunſtige naarvolging der eenvoudige Natuur, dit Onderwerp, dat op zich zelf onbevallig is, een aangenaam Voorwerp voor Kunſtlievende oogen wordt. Ieder kundig Liefhebber, of die geen Vreemdeling in den byzonderen ſtyl van Tekenen onzer Nederlandſche Meesters, volgens de onderſcheiden tydperken, is, zal uit den aart van den Omtrek en den Smaak der toetzen genoegzaam beſpeuren, dat *Jan Saenredam* een waardig Discipel van den met recht vermaarden *Hendrik Goltzius*, gebooren 1558, geweest zy; —— en, om dat, zo veel wy weeten, geene Schilderyen van hem bekend zyn, zou men byna durven beſluiten, dat hy alleen een Leerling van dien Meester in de Graveerkunst geweest moet zyn. Zyne groote bekwaamheden, daar in, zyn by alle kundige Liefhebbers der Kunst genoegzaam bekend. —— In Ao. 1597, zynde het geboorte-jaar van zyn Zoon *Pieter Saenredam* (*), waar van wy in ons XIV Berigt, by de Uitgave van een Kerkje, naar zyne Tekening in 't licht gegeven, geſproken hebben; heeft hy gemaakt het fraaije Prentje, verbeeldende Adam en Eva, gevolgd naar zyn Meester *Hendrik Goltzius*; zynde een Tekening met Kleuren, in de Verzamelinge van den Uitgeever berustende.

No. 42. Gevolgd naar eene Tekening, door

CORNELIS BEGA, 1654.

De meeste Tekeningen van deezen grooten Meester zyn Studieſchetſen; en, de weinigen als zaamgeſtelde Ordonnantien, in zwart Kryt op Perkament getekend, hebben meest veel geleeden, of zyn byna uitgeſleeten, zo ze niet door een vreemde hand geholpen of opgemaakt zyn; maar deeze zo zeldzaame als uitmuntende Tekening, in deez' Meesters besten tyd, zynde hy 34 Jaar oud, gemaakt 10 Jaar vóór hy aan de pest overleden is, zeer net in de Prent op dezelfde grootte gevolgd, is met de Pen omtrokken, verder met zoetheid geſchaduwd en getoetst; en dus nog in zyn volkoomen kragt.

Dezelve verbeeld een Boere binnenhuis, waarin een Vrouw

(*) *Pieter Saenredam*, te Aſſendelft, 1597 geboren, was een Discipel van *Frans Pieters Grebber*, die, te gelyk met zyn Vader *Jan Saenredam*, by *Goltzius* het onderwys genooten hebbe.

Digitized by Google

Vrouw van agteren gezien, op een laag bankje, nevens een van steenen gevlogten Wieg en een Steenen Brypan, waar tegen het houten dekzel op den rand rust, aan de haardsteede van een oude schoorsteen gezeten, een Kind, dat op haar schoot ligt, voor 't vuur schynt te bakeren. Zy ziet over haar linkerschouder om, naar een Boerejongen, die haar iets vraagt. De gestalten, de natuurlyke houdingen en kleeding, en het boere vertrek of binnenhaard, de vloerplanken, verdere toebehoorten, en bywerk, zyn zo eigenaartig verbeeld, dat ze, gezamenlyk, het eigenlyke van den schamelen en eenvoudigen staat onzer Landlieden, of het geen wy boersch noemen, Characteriseeren en uitdrukken.

Dit alles word van agter zydeling gedaagd door een regte Licht, vallende door een oud glasraam, waaronder een openstaand berghok geplaatst is, tot een tafel verstrekt, en waarop eenige lappen, een stuk van een oud schot, een klein kannetje, haare nap, enz. gezien worden. 't Hoofdlicht verspreid zig in 't midden van deeze Ordonnantie op den rug van de Vrouw, de regterschouder en arm van den Jongen, de Wieg, en de vloer; werpende kunne schaduwen zydelings, en doen een kragtige werking tegen het donker des muurs en het bruin des schoorsteens, tegen den verderen agtergrond, en alles wat in de schaduw komt: zo dat het licht en donker van deeze Prenttekening, gevolgd in dezelfde soortkleur als het Origineel gedrukt, zeer treffende en bevallig is.

De sterke breedheid van het licht en donker by groote partyen, tegen elkander werkzaam; de smeltende omtrek op de dagzyde, en het toetsachtige in de schaduw, zyn als byzondere kenmerken van den Smaak en het eigenaardige der Schilderyen en Teekeningen van deezen grooten Meester, hierin wel waargenoomen, en uitgedrukt.

No. 49. Gevolgd naar eene Tekening, door

GERBRAND VAN EEKHOUT (*).

Dezelve verbeeld een Gezelschap van vier Kruidkundige Plantonderzoekers, in een kamer, door welkers open raamen men naar buiten over een Kruidtuin, op eenige prag-

(*) *Gerbrand van Eekhout*, gebooren te Amsterdam 1621, gestorven 1674, Discipel van *Rembrand van Rhyn*.

pragtige gebouwen van een ſterk Zonlicht beſcheenen, ziet; vooraf hebbe men aan te merken, dat men zich, by 't beſchouwen deezer Tekening, alles moet voorſtellen rechts te zyn, 't geen 'er linksch in verbeeld wordt, om dat deeze Tekening moest dienen voor den Plaatſnyder, ten einde naar dezelve een Titel tot een Kruidboek te graveeren, genaamd: *de Herbarius, door Petrus Nyland, M. D.* Aan de linkerzyde ziet men een oud eerwaardig Man, hebbende een langen Baard, en een Calot, volgens de laatst voorleeden Eeuw, op 't hoofd; gekleed zynde in een Profeſſoraale Tabbert of Toga, zittende in een Armſtoel, aan een Tafel, waar over een met franje geboord kleed geſpreid is; en waarop, nevens een Inktkoker, een Boek tegens een weinig verheven Leezenaar voor hun legt: hy heeft een Pen in zyn hand, en ſchynt gereed, om de waarneemingen en opmerkingen van 't gezelſchap te willen aantekenen. Aan zyn hooger hand zit een tweede Perſoon, mede als Hoogleeraar gekleed, met een zwaaren Baard, hebbende het hoofd gedekt met een breedgeranden en hooggebolden Hoed, volgens het gebruik van dien tyd in ons Vaderland; deeze heeft een Plantgewas in de handen, en ſchynt, met aanwyzing en nadruk, over hetzelve te ſpreeken, met den eerstgemelden, die zeer aandachtig ſchynt toe te luisteren. Een Jongeling, zo 't ſchynt een Student, ſtaat, ongedekt, voorover bukkende tegens den regterſchouder van den Spreeker, om met te meerder opmerking het Kruid, waarover de Hoogleeraaren ſchynen te handelen, nauwkeurig te beſchouwen. Van buiten, door het raam, verneemt men, agter den Aantekenaar, een Heer, waarſchynlyk een Doctor, blootshoofds, halverlyf te zien; hy ſchynt, ziende in het Aantekenboek, nog eenige Planten, die hy in de regterhand heeft, tot opmerking aan te bieden. Onderwyl draagt een Dienaar, als een Hovenier gekleed, ter regterzyde op den voorgrond, een van breede biezen gevlogten Mand, vol kruiden en gewaſſen, aan, en agter hem ſtaat een Oranjeboom in een Tobbe, vooraan ligt een geopend Kruidboek, waar in men de figuuren van eenige Planten verneemt, en verders eenige andere, zo open als geſlooten Boeken, losſe Kruiden, enz. op den voorgrond.

In deeze fraaije Ordonnantie, met de pen omtrokken, en met roetkleur geſchaduwd en getoetst, is de éénheid van het Onderwerp, namenlyk de Studie tot de Kruidkunde, en het oogmerk van het boek, waar voor dezel-

Digitized by Google

ve moest dienen, zeer wel waargenoomen, en alles duidelyk in 't byzonder uitgedrukt. —— De geheele Tekening verdient in alles onze opmerking, 't zy men lette, op de byzondere trekken in ieders aanzicht, volgens zynen ouderdom, character, en bedryf, of op de gezamenlyk beoogde Werkzaamheden, op de Actie van draagen in den tot arbeid geschikten Dienaar, en zyne onverschilligheid van gelaat: of wel, inzonderheid, op de zekerheid en waarheid in den vasten en stouten omtrek; op de welgeplaatstheid der bevallige schaduwen en kragtige toetsen — waar door het aandoenlyke van het treffend en natuurlyk Zonnelicht, voorwaards invallende, word uitgedrukt, en op de bevalligste wyze zyne werking doet, regt geschikt om een vervrolykende Daaging in een Titel tot een Artzenyboek, dat natuurlyk behoort te dienen, om, gelyk het Zonlicht, den Mensch te verkwikken en te verblyden, te weeg te brengen.

Men zal daar by overtuigd worden, dat *Eekhaut* niet alleen de voornaamste en beste Discipel van *Rembrand* was, maar hem in veele opzichten overtroffen heeft.

No. 44. Gevolgd naar eene Tekening, door

KAREL DU JARDIN, (*).

Voor de opening van een laage oude Schaaps kooy in een aangenaam Landschap, ziet men twee Schaapen op den voorgrond liggen, wordende door een sterk zonlicht zydelings van agteren gedaagd; agter dezelven vertoont zig nog een staand, en een rustend Schaap, beide in de schaduw van 't lommer eenes Eikebooms, verder in 't verschiet veneemt men een dicht belommerd bosch. De Tekening, waar na deeze Prenttekening natuurlyk in alles gevolgd is, heeft deeze groote Meester op de uitvoerigste wyze gemaakt, in Oost-Indische Inkt, en bezit veel bevalligheid, zo in de eigenaartige Groeping, fraaijen en nauwkeurigen omtrek der Dieren, als in het schitteren van het sterkste Zonlicht, het welk, op den middag, door zyne schaduwen, aan alles vrolykheid en leeven byzet — de Dieren schynt men te hooren blaeten; het Character van dezelve is volmaakt uitgedrukt, 't onderscheid in de Wol, op

(*) *Karel du Jardin*, gebooren te Haarlem, 1625, gestorven te Venetien, 1678. Discipel van *N. Berghem*.

Digitized by Google

op de verſchillende plaatſen van hun Vagt, is met een eigenaartigheid getekend, die geen wedergade by eenig ander Meester heeft. —— De Eikeboom, in zyn eigen bast, ſchynt natuurlyk gegroeid, zoo ook de plantgewaſſen, en de kruiden op den klaveragtigen en kortbegraasden voorgrond; — de laage en met riet gedekte houten Stulp heeft dat Characterizeerende van ſoort onderſcheidend verſchil in zyne byzondere oppervlakten, en de verandering door den tyd en de Lucht daarop gemaakt, het geen maar zeer zeldzaam, zelfs by de voornaamſte Schilders, en nog minder by de Tekenaars, word waargenoomen, en op zulk een uitvoerige wyze meesterlyk afgebeeld, als in deeze alleruitmuntendſte Tekening gedaan is; —— dezelve was altoos, onder zo veele keurlyke Tekeningen, in 't Kabinet van den Heer *Jeronimus Tonnemans*, het Pronkſtuk van deezen Meester; welke, in veele opzigten, den grooten *N. Berghem*, by wien hy de gronden zyner Kunst gelegd, en de Uitvoering geleerd heeft, overtreft.

No. 45. Gevolgd naar eene Tekening, door

JAN LUIKEN, (*).

Deeze Tekening is, op een vaste en geoefende Kunde, ſtout en meesterlyk, in een lugtige en ſchilderagtige manier, eerst met de pen omtrokken, en, vervolgens, door 't penceel, op eene breede en vaardige wyze, met een bruin geelachtige Inkt geſchaduwd.

Verbeeldende een Studeerend Man, in losſe kleeding, met een muts op 't hoofd, gezeeten in een Kamer, voor een openſtaande kas, aan een tafel: waar over een los kleed geſpreid ligt, en daarop, by eenige papieren, enz. een brandende kaars ſtaat; welke door den Man geſnooten word; agterwaarts, in het vertrek, ziet men een ouderwetſche ſchoorſteen, en, onder het behangzel van deszelfs mantel, ſtaat een kachgel, volgens het gewoone maakzel in den leeftyd des Kunſtenaars; waarby, aan den eenen kant, een Jongeling ſtaat, zyn handen boven dezelve uitſtrekkende om zig te verwarmen; en, aan de andere zyde, een Dienaar die op zyn linker knie rust, ſteekende met zyn

(*) *Jan Luiken*. gebooren te Amſterdam, 1649, geſtorven 1712. Discipel van *M. Zaagmoolen*.

Digitized by Google

zyn rechterhand, terwyl de linker, naar 't hout, dat nevens hem ligt, tast, de tang door de opening der kachgel, om het vuur in dezelve op te wakkeren, en 't welk daar door helder ſchynt te ontvlammen. —— De oefening in de bezigheid van den Man, zyne oplettenheid in 't bedryf van het ſnuiten der kaars, is aller opmerking waardig; het trekken onzer aandacht, gewoonlyk by zulk een geval, is in den Jongeling, die agter hem ſtaat, zo eigenaartig en natuurlyk, als de Actie en houding der handen by het warmen boven de kachgel, waargenoomen. Met geen minder kunst als oplettenheid, is de hitte vermydende houding, en vreesagtige voorzigtigheid van zig *te branden*, in den Aanſtooker der kachgel verbeeld.

De uitwerkingen van de Vlam der kaars, de verminderende kragt van 't licht, en de vergrootinge in de ſlagſchaduw, naar maate des meerderen afſtands, vertoonen zig duidelyk —— gelyk ook de flikkerende weerkaatſing der ontvlamming, binnen de kachgel, met veel onderſcheiding van die der kaars, waar boven, by het ſnuiten, een walmende uitdamping, als een dunne rook, zig verheffende, gezien word.

Kortom, *Jan Luiken* heeft in deeze Tekening, gelyk in alle zyne uitmuntende Werken, een algemeen bewys gegeeven, van zyn kundigheden, in het uitbeelden van alle bedryf en handeling, —— van zyn Characterkunde, —— van zyne bedreevenheid in de werking van Licht en Schaduw, —— van zyne verkiezing in de Ordonnantien; kortom, van alles, wat in een groot en uitmuntend Meester der Tekenkunst vereischt wordt.

No. 46. Gevolgd naar eene Tekening, door

JACOB ESSELENS, (*).

Men ziet, in dit bevallig Land- en Watergezicht, drie groote Schuiten, of Markt-Schepen, liggen, op een Rivier, aan de Steiger voor den Ringmuur eener Stad, waar van men, met een ſteenen trap, tuſſchen den wal en het zwaar geboomte nederwaarts klimt. De Vaartuigen worden van den agterſteven, ten deele nog met ongeſtreeken Zeilen, als nog beladen en eerst aangekoomen, gezien: ee-

(*) *Jacob Esſelens*, gebooren te Amſterdam, 1660, geſtorven 1712. Discipel van *Jan Lievens*.

Digitized by Google

eenig Volk in een Schuit aan den voorſteven, en anderen op de Steiger, ſchynen met zommigen op het voorſte Schip te willen handelen. —— Ter linkerzyde ziet men, in de ſchaduw van eenig Rietgewas, twee Viſſchers in een Schuit, aan de regterhand eenige Wilgeboomen, en, ver in 't verſchiet, een Kerktooren, Stadspoort, Brug, enz.

Deeze Tekening, die, nevens nog een dergelyke, als een der fraaiſte van dien Meester, in des Uitgeevers Verzameling bewaard wordt, is ſchetsgewyze, door een lugtige hand en toetſende in den Omtrek, vast en meesterlyk getekend met zwart Kryt, en vervolgens, breed en veegachtig door het penceel met O. Ind. Inkt opgewasſchen; de meeste Tekeningen van *Eſelens* zyn met de pen en O. Ind. Inkt omtrokken, en geſchaduwd, of zomtyds met bruin of roetkleur, zo dat deeze fraaije Tekeningen, boven de Kunst, nog iets zeldzaams in de manier hebben; welke Tekeningen, als een Pronkſtuk van dien Meester, wel eer berustende waren in het heerlyk Kabinet van Wylen den Heere *Jeronimus Tonnemans.* Niet veele Kunſtenaars hebben die bekwaamheid van *Eſelens* in 't tekenen gehad, om, met weinig lugtige, vaste, en toetsagtige, trekken zo veel en zo wel bepaald de gedaante der natuur uit te drukken.

Althans, in deeze Tekening, ziet men het Zonnelicht in zyn grootſte kragt en aangenaamſte uitwerking; zelfs de ſpiegeling der Voorwerpen in 't heldere water, volgens de natuur waargenoomen, en alles is verfraaid door de zagt bewolkte Zomerlucht; en het loof en de kruinen van het zwaar geboomte, dat, als met een losſe hand, dartelend, en, nogthans, naar ieders byzonderen aart en omtrek, volgens de eenvoudige Natuur afgebeeld is.

NB. Dit *Prentwerk* wordt uitgegeeven by den Boekverkooper, J. YNTEMA, in de Kalverſtraat, te Amſterdam.

Digitized by Google

GESCHIEDKUNDIGE BEDENKINGEN OVER DE VERSCHEIDE OORZAAKEN, WELKE HET HAARE TOEGEBRAGT HEBBEN TOT DEN GELUKKIGEN STAAT VAN KENNIS EN BESCHAAFDHEID, IN EUROPA.

(*Uit het Engelsch.*)

De Barbaarsche Volken uit het Noorden hadden, in de Vierde en Vyfde Eeuwe, in *Spanje*, *Frankryk*, *Engeland* en in *Italie* zelfs, de Landschappen, den *Romeinen* ontweldigd, andermaal tot Koningryken gevormd. Maar de gedaante der Regeeringsvorm, de doorgestaane Oorlogen, de verwoestingen, daar uit voortgekomen, gepaard met de schriklyke wreedheid waar mede de nieuwe Bezitneemers deeze Landen verwoestten by de bezitneeming, de arme Ingezetenen by millioenen slachtende in het woeden van hun euvelmoed, spanden alle zamen om de nieuw gegrondvestte Koningryken zeer te verzwakken.

Het Land, van Landbouwers ontbloot, lag onbebouwd, alles groeide 'er in 't wild op, en werd, in 't einde, overdekt met zwaare bosschen, de woonplaatzen van verscheurende wilde Dieren, en de schuilhoeken voor Roovers. De Meiren en Rivieren, voortyds door welbezorgde oevers en dyken bepaald, braken thans door deeze hinderpaalen van menschenvlyt heen, en overstroomden de Landeryen, weleer voor derzelver vernieling beschut, en bleeven deeze wateren 'er zo langen tyd op staan, dat ze in stinkende poelen, met de schadelykste dampen vervuld, veranderden. Met één woord, de Landstreeken, door Volkrykheid, Beschaafdheid en Weelde, tot een hoogen top verfraaid, veranderden in een woeste wildernis, bykans geheel nutloos voor den Mensch.

Steden, weleer de Zetel van Nyverheid, Kunsten en Koophandel, werden geplunderd, der vlamme ten prooije gegeeven, en de weinig overgebleevene Inwoonders, op de droeve ruïnen, het verlies hun voorgaanden voorspoeds beweenende, onderwierpen zich, met door druk verlaagde zielen, aan hunne onbeschofte Overwinnaaren.

Wat Wet en Regt aanbelangt, deeze waren, ten dien tyde, geheel uit *Europa* gebannen. Ieder Man van moed, lichaamssterkte, bedreeven in den Wapenhandel, en het paardryden, die invloeds genoeg bezat om een hoop dier zwer-

zwervenden te verzamelen, werd hun Hoofd, en beroemde zich als hy het yzeren juk van Slaaverny en Verdrukking, heinde en ver, op de ſchouderen kon leggen. Deeze kleine Dwingelanden, (welker aantal magtig groot was,) zaten in hunne Kasteelen, en beweezen, by zekere gelegenheden, hulde aan een Souverain, bykans zonder Magt en Gezag, terwyl elk van zyn ongebonden hoop zodanige geweldenaaryen pleegde, als hy kon, op de rest des volks, door arbeid en dwinglandy thans byna uitgeput.

De Paapery, met derzelver bygeloovige plegtigheden, verbanden den Godsdienst, en tevens den heilzaamen invloed, daar van te verhoopen. In ſtede van GOD in geest en waarheid te dienen, voerde men den Dienst der Heiligen in; Boetedoeningen, Lichaamskastydingen, het verrigten van overtollige Werken, en de kragt der Affaaten, bekleedden de plaats van Deugd, Braafheid en Heiligheid des leevens. Alle vryheid van denken was geheel verbannen door den invloed van heirlegers van Monniken, en het dreigend gelaad eener trotſche en banblixem ſchietende Kerkheerſchappy. Ontelbaare voorgewende Wonderwerken, en eindelooze ſchoolſche Geſchillen, voltooiden dit jammerhartig Stelzel van barbaarschheid en Godsdienstſchennis. Het Zedebederf kroop door alle rangen van Menſchen heen, van den Vorst op zyn Throon, tot den Monnik in zyn Cel, en den Priester voor 't altaar, afdaalende: en van daar weder opklimmende tot de Abten, Bisſchoppen, en het Hoofd der Kerke, dat zyn Pauslyk gezag door vervolging, verraad en moord, ſtaande hieldt. Geen de minſte vonk van kennis beſpeurde men in 't *Christendom*. De Grooten konden zelden leezen, en nog veel ſchaarſcher ſchryven.

Goede Smaak, Kunſten, Welvoeglykheid, kon men niet verwagten in de verwoesting, de duisterheid en barbaarschheid, welke het gelaad van geheel *Europa* bedekte. De arme verdrukte ſlaaf, op 't land, zyn jammerſtaat beweenende, leidde, om zo te ſpreeken, een enkel dierlyk of zelfs groeijend leeven. In de weinig overgebleevene Steden woonden de Burgers desgelyks beroofd van hunne Vryheid, en blootgeſteld aan alle de verdrukkingen van de groote Leenhouders, van de Kroon en hunne Leenmannen, welke de grilligheid, de onbeſchoftheid, en de trots van een barbaar ten eenigen tyde kon verzinnen. Alle de ſchrikbaarende uitwerkzels van de onbeteugeldſte driften, gekoesterd en gevoed door ongebondenheid, dron-

Digitized by Google

kenschap, gierigheid, wraak, en bygeloof, vindt men geboekt in de weinige overgebleevene ruwe Jaarboeken en Aantekeningen deezer ongelukkige Eeuwen. De Wysgeer, de Menschenvriend, voelt zich door schrik getroffen op het gezigt der diepte van vernedering en elende, waar toe het Menschdom kan nederzinken, door mangel aan onderwys, en door Zedelyk, zo wel als Staatkundig, bederf. —— Maar, dit Tafreel beschouwende, zal hy natuurlyk, aan den anderen kant, opgeleid worden tot de overweeging der middelen, welke eene Alwyze Voorzienigheid met meer dan vaderlyke tederhartigheid aangewend heeft, om de Menschen te rug te brengen tot dat geluk in 't Burgerlyk leeven, waar toe zy oorspronglyk geschikt zyn. In de daad, het zyn deeze geweldig woelende Driften, deeze Geestdryvende begrippen, die grillige Bygeloovigheden, door welke de Oorsprong van ons Bestaan ons wederbragt op de paden van Kennis, van Deugd, en tot een staat van uitsteekend Geluk.

Te *Constantinopole*, in 't Oosten, hadden de Godgeleerde Geschillen der Geestlykheid en de Eerzucht der geenen, die na de Keizerlyke Waardigheid dongen, dezelfde groove onkunde en zedeloosheid by lieden van allerlei rang en staat ingevoerd: en in de andere gedeelten van *Asie*, waren de *Arabische Caliphs*, of Opvolgers van MAHOMETH, ingevolge hunne wellustigheid, werkloosheid, en het onstaatkundig aanneemen eens aantals Veldheeren van *Turkschen* bloede, in hunne Koningryken en ten hunne Hove, in nietsbeduidende Priesters veranderd.

Syrie en *Palestina* waren, zints lang, onderworpen geweest aan *Arabische* Vorsten, die, in den staat van beschaafdheid, welke zy, ten dien tyde, bereikt hadden, de Christenen, in die Gewesten, zeer gemaatigd behandelden. Staatkunde, en Geldzugt deeden hun de Bedevaardgangers uit het Westen, door bygeloof, in menigte na deeze gewesten gedreeven, om het Heilige Graf te bezoeken, zeer gunstig ontvangen. Maar de *Seldshukidiaansche Turken* begonnen, zo uit bygeloof als uit wantrouwen op deeze Bedevaarten, die langs hoe veelvuldiger en talryker wierden, de Christenen te verdrukken en de Bedevaardgangers kwalyk te behandelen.

Deeze dagelyks aangroeiende bezwaaren kwamen HILDEBRAND, Bisschop van *Rome*, groot genoeg voor, om hem aan te zetten tot het oproepen des geheelen *Christendoms*, om den Oorlog te voeren tegen de verdrukkers der *Chris-*

ten-

Digitized by Google

heid. Maar de twisten, waar in GREGORIUS DE VII, door zyn trots en heerschzugt hem in *Europa* hadden ingewikkeld, belette hem de op de been gebragte Legermagt zelve aan te voeren. Kort hier op viel het voor, dat een geestdryvend Priester, by de Naakomelingschap bekend onder den naam van PETER DEN HEREMIET, ooggetuigen was van de ongelyken en verdrukkingen, onder welke de *Christenen* in het *Oosten*, zo wel als de Bedevaardgangers, gedrukt gingen. Zyne eigene verhitte verbeeldingskragt, de overreedingen des Patriarchs van *Jerusalem*, en de goedkeuring van Paus URBANUS, wekten hem op om alle de Landen van *Europa* door te trekken; met traanen in de oogen, het bygeloovig volk aanzettende, om wraak te oefenen over de vyanden des *Christendoms*. Allen, tot Kinderen toe, waren vervuld met eene heilige woede, en het volk schoolde by hoopen zamen, om deel te neemen in deezen verdienstlyken tocht. Duizenden kwamen elendig om 't leeven, en de *Christenen* werden, naa het doorstaan van de grootste moeilykheden, bezitters van een woest land, zonder landbouw, zonder inwoonders; doch waar in *Jerusalem*, *Bethlehem*, *Nazareth*, en andere voor heilig gehoude Plaatzen, lagen; *Constantinopole*, met *Cyprus* en *Griekenland*, vielen in de handen der *Europische Christenen*. —— Deeze geweldig groote uittochten, egter, van *Christenen*, vervuld met een bygeloovigen yver, welke den geheelen loop hunner doortocht met de schriklykste misdryven, en de schandlykste daaden merktekende, bestonden, voor 't meerendeel, uit de heffe der aarde — deeze Uittochten, zeg ik, strekten tot oorzaak eener Omwenteling door geheel *Europa*, gepaard met gevolgen van een te gewigtigen aart, om ongemerkt by een eenigzins diepdenkenden door te gaan.

De Edelen, na 't *Heilig Land* getrokken, de Prinsen en hunne Souverainen, hadden Geld noodig om zich tot die tochten toe te rusten, en op dezelve te onderhouden: ingevolge hier van, verkogten zy de Voorregten, waar van zy, tot dus lange, een slegt gebruik gemaakt hadden tot verdrukking hunner elendige Onderdaanen. Aan duizenden verleenden zy Vryheid voor Geld, en schonken aan ontelbaare Steden groote vrydommen; onder andere de magt, om hunne eigene Overheden uit zich zelve te kiezen, om zich naar eigene Wetten te besturen, om Belastingen, naar eigen goedvinden, te heffen, en zichzelven te verdeedigen. Elk Burger mogt nu de middelen, door hem

Digitized by Google

hem verkreegen, naar zyn dood, den geenen, wien hy wilde, beſpreeken; trouwen, zonder vooraf verlof van zyn Leenheer te vraagen; naar verkiezing zyne Kinderen opvoeden, en, in Pleitgeding ingewikkeld, de zaak met Party vinden, zonder de Geldboeten te betaalen aan het Leenhof voor eene uitſpraak daar nooit geweezen: de Kooplieden en Kunſtenaars vonden zich ontſlaagen van de ondraagelyke verdrukking, om gaven en andere opofferingen toe te brengen, welke men hun voortyds afknevelde. Vóór dit tykperk, verſcheenen de Groote Leenheeren alleen op de Volksvergaderingen, als den Staat verbeeldende; maar thans werd dit voorregt geſchonken aan veele Steden en Plaatzen, om een tegenwigt te maaken van de al te zeer overweegende magt der groote Leenmannen en Edelen. In de daad, men beſpeurde welhaast, dat deeze nieuwigheden gepaard gingen met de wenschlykſte gevolgen voor het algemeen welzyn des Menschdoms.

De Burger, thans verzekerd, dat hy zy zelve en zyne Kinderen, de vrugten van zynen arbeid zouden inöogſten, vondt zich opgewekt, om, met verdubbelden yver, te werken. De Koopman braveerde, met nieuwen moed, de hachlykſte gevaaren, en waagde, door hoop op winst aangevuurd, lyf en goed op de wateren; en ieder een, van welk een beroep ook, wendde alle zyne gedagten derwaards heen, om, door vlytbetoon, bekwaamheid en volſtandigheid, een eerlyk beſtaan te hebben.

Tot te grooter gerustheid der Burgeren, hielden de voorheen geduurige vyandlykheden en oorlogen der groote Leenmannen op, en de Burgerlyke Vrede werd allerwegen herſteld. —— Men vond het noodig, Regters te benoemen, tot het oeffenen van Regtvaardigheid. Ten dien einde voerde men Wetten in, omtrent gevallen, nooit voorheen bepaald; men nam de toevlugt tot het lang vergeeten *Romeinſche* Wetboek, om 'er de beginzels van Billykheid en Regt uit te haalen, die zo lang in een vergeeten hoek verſchooven gelegen hadden. Uit het Kerklyk Regt, ontleende men grootendeels de regelen der pleitgedingen, behalven veele andere inrigtingen: dewyl de Geestlyken van de weinige kennis, in dat tydvak, der wereld overgelaaten, als 't ware, een uitſluitend bezit hadden. Het ſchandelyk gebruik, om geſchillen, door Tweegevegten, te beſlisſen, welke men, Godslasterlyk, Gods *Oordeelen* noemde, werd afgeſchaft, en men voerde het beroepen op hooger Geregtshoven, in.

Eu-

Europa begon nu allengskens de gezegende vrugten te plukken van de jonge ſcheuten der Vryheid, zo kortlings geplant. Uit het *Oosten*, de oude kweekſchool van Konſten en Weetenſchappen, kwam voor de tweede keer, door middel der Kruistochten of Heilige Oorlogen zelve, nieuw licht om het verſtand der menſchen op te ſchranderen, nieuwe Kunſten en Handwerken om de Ledigheid uit Steden en Plaatzen te verbannen, nieuwe Planten en Dieren om den Landbouw te verbeteren. —— In *Italie* hadden de *Genueezen*, met de *Venetiaanen* en het volk van *Piſa*, door hunne Schepen aan de Kruisvaarders te verhuuren, en deel in den buit te bedingen, zich zeer verrykt, en hier door niet alleen eene allerſchoonſte gelegenheid, om het getal hunner Schepen aanmerkelyk te vergrooten; maar ook om kennis te krygen van de Plaatzen, waar zy Zyde, Katoen, Speceryen, en alle *Oost-Indiſche* Koopwaren, gemaklyker dan over *Conſtantinopole*, konden krygen: binnen korten tyd, geraakten zy, met de overige vrye Staaten in *Italie*, alleen in 't bezit, ven den ganſchen Handel niet alleen op de *Middellandſche*, maar ook op de *Zwarte*, *Zee*. —— Zelfs de Steden van *Duitſchland*, langs de kusten van den *Duitſchen Oceaan* en de *Baltiſche Zee* gelegen, gingen eene Verbintenis aan, om haaren Handel uit te breiden en te beſchermen; een Verbond, *Hanſe* geheeten, een woord in 't Oud *Duitsch*, zo veel zeggende als *Verbintenis*. De *Grieken* en de *Arabieren* verſchaften desgelyks aan de *Europeaanen* verſcheide gelegenheden, om nieuwe Weetenſchappen en Kundigheden op te doen: en, ſchoon deeze ingegrifde Wysheid door de *Christenen* meest gebruikt wierd in den Godsdienst en beſpiegelende Wysbegeerte, begon, nogthans, de Geleerdheid eene geregelde bezigheid te worden, by de Volken in 't *Westen*. Openbaare Schoolen werden 'er opgerigt, de Geleerden kreegen een rang, en andere voordeelen; by trappen brak de dageraad der Weetenſchappen allerwegen aan: en deeze bereidde de ruwe en in barbaarschheid gedompelde Westelyke Wereld, langen tyd vóór de Hervorming, tot dien ſtaat, waar in de Geleerdheid zich tegenwoordig vertoont, tot den toeneemenden geest van Verdraagzaamheid, en het vrye Onderzoek, 't welk onze dagen kenmerkt.

In *Palestina* en *Spanje*, hadden de ruwe Krygsknegten, onder de *Christenen*, veelvuldige gevallen, waar in zy de grootmoedigheid, dapperheid en beuschheid der *Saraceen-*

ſche

Digitized by Google

ſche Ridders ondervonden. Alle deeze hoedanigheden zetten iets zo groots en luisterryks by aan de bovengemelde Ridders, dat de *Christenen* het zich eene eere rekenden, niet alleen hun, in elke byzonderheid, te volgen, maar zelfs voorby te ſtreeven, bovenal in hunne verkleefdheid aan den Godsdienst; in hunne verdeediging der verdrukte Onſchuld; in hun diep ontzag voor de Waarheid, en Beleefdheid van Zeden. De grondſlagen van waare Eer, de meerdere Menschlykheid met welke de Oorlogen thans gevoerd worden, de Beſchaafde handelingen van vyand jegens vyand, waar van wy, in onze dagen, de gelukkige ondervinding meermaalen gehad hebben, te midden van de verſchriklykheden, onafſcheidenlyk eigen aan den Oorlog, zyn, met de daad, de vrugten van de *Doolende Ridderſchap* dier tyden.

Dit alles zamengenomen, bragt, buiten tegenſpraak, veel toe, om 's Menſchen geest te ontſlaan van die ketens des bygeloofs, der onkunde en werkloosheid, welke dien tot nog toe kluisterde. Ieder mogt nu na kennis en onderrigting ſtaan, zonder voor vuur en zwaard, als de ſtraffe hunner ſtoutheid, te vreezen. Een dorst na Kennis verſpreidde zich over geheel *Europa*, en het Gemeen betoonde eene geneigdheid tót verhaalen en berigten, vreemde en vergelegene Landen betreffende, en tot Reisbeſchryvingen, verſlag geevende van de zeldzaame ontmoetingen, in vreemde Gewesten.

De vaſtſtelling van het geruster bezit des eigendoms, van een ieder, moedigde den Koopman aan, tot nog grooter onderneemingen, om het doen van de gevaarlykſte reistochten. —— De begeerte om de Kennis van den *Christlyken* Godsdienst te verſpreiden, geheele Landen en Volken aan CHRISTUS en den *Roomſchen* Paus te onderwerpen, bleef ſteeds een kragtig drangmiddel, om nieuwe Reizen na verre Landen te onderneemen. —— De geest des Doolenden Ridderſchaps desgelyks, en de zugt, om Heldendaaden in den Oorlog te verrigten, die een aktoosduurenden roem op de volvoerders dier daaden drukten, bewoog niet weinigen, om in de wydſtafgelegene oorden om te zwerven.

Der *Italiaanen* toeneemende Handel, gepaard, met groote vorderingen, welke zy maakten in de Kunſten, zo wel als de groote voordeelen behaald door de Kooplieden der *Hanſe-Steden*, wekten, van tyd tot tyd, verſcheide onderneemzieke geesten op, om Reizen aan te vangen, die,

de

de toenmaalige onkunde van vreemde Volken en Landen in aanmerking genomen zynde, veel gevaarlyker waren, dan tegenwoordig. De gewigtige ontdekking van de Kompasnaalde, voor de Zeevaard, ſchonk nieuwe voordeelen aan die Kunst, en voegde veel toe aan de kundigheden van Landen en Volken: daar de Zeevaarenden voortyds het naauwlyks hadden durven waagen buiten 't gezigt van 't ſtrand te gaan, zeilden zy nu ſtoutmoedig de wydſte Zeeën over. *Zelfs*, indien men de dagtekening van deeze Uitvinding zo vroeg als het Jaar MCC ſtelle, vinden wy, dat het Kompas; omſtreeks dien tyd, zo algemeen bekend was, dat de Viſchers van de *Orkneys* Eilanden, honderd tachtig jaaren laater, te weeten, omtrent het Jaar MCCCLXXX, het zelve gebruikten.

De onmeetelyke Rykdommen, welken de *Italiaanen* verkreegen hadden door de *Oost-Indiſchen* Handel in handen te hebben, de kunde en bedreevenheid door hun in de *Zeevaard* verkreegen, als mede de onderrigtingen wegens verre afgelegene Volken door hun verworven, bereidde de Wereld tot die groote en gewigtige ontdekkingen, en de omwentelingen daar aan vast, welke aan *Europa*, en het Westerdeel der wereld, eene geheele andere gedaante gaven.

Het inneemen van *Conſtantinopole*, 't geen de *Turken* eindelyk, onder MAHOMETH DEN II, gelukte, verſpreidde de *Grieken* in verſcheide deelen der wereld. Eenigen deezer begaven zich in *Italie*; hunne Geleerdheid, Kunſten en Handwerken medevoerende. Dit toeval diende eenigermaate om de Kennis van het Volk, onder 't welk zy zich onthielden, te vermeerderen, derzelver Smaak te verfynen, groote volkomenheid aan de Handwerken by te zetten, als mede aan de Zeevaard. Aan de Westerſche Volken, die, door hunne overwinningen zo wel, als door hunnen handel, zich ſteeds over den Aardbodem wyder en wyder uitbreidden, diende de groote en toeneemende magt der *Turken*, tot een voet van Barriere, die onoverkomelyke hinderpaalen, om verder Oostwaard door te dringen, hun in den weg lagen. Hier door vonden zy zich genoodzaakt hun Zeevaard, Handel en Ontdekkingen van het Westen, ten Noorden en Zuiden uit te breiden, in welke oorden zy die hinderniſſen niet ontmoetten: een beſtaan desgelyks, in 't einde, met een gelukkigen uitſlag, bekroond.

Digitized by Google

DE TER DEUGD GEKEERDE ZONDAAR. (*)

Myne Heeren, de Schryvers der *Nieuwe Algemeene Vaderlandsche Letteroeffeningen!*

Ik ben de oudste Zoon van eene zeer deftige Familie. Ik heb myne Moeder, die eene zeer braave en Godvrugtige Vrouw was, in myne jeugd verlooren. Myn Vader, dien ik tot myn dertigsten jaar heb mogen behouden, heeft, van myne eerste kindsheid af aan, zyn alleruiterste best gedaan, om my tot een godvrugtig en deugdzaam leeven op te leiden; my byna daaglyks, zo dra ik tot eenige jaaren van onderscheid was gekomen, zo door woorden, als by geschriften, met de alleruiterste vriendelykheid en zagtzinnigheid, van alle, en vooral van het begaan van die zonden afmaanende, waar toe hy bespeurde, dat ik de meeste geneigdheid had: terwyl hy, van zynen kant, deeze vermaaningen, door het geeven van een loffelyk voorbeeld, kragt zogt by te zetten. De eenigste fout, welke myn geliefde Vader, ten aanzien van myne opvoeding, heeft begaan, en die ik met regt aan eene overmaat van genegenheid voor my toeschryve, is, dat hy my, van myne jeugd af aan, te veel vryheid heeft gegeeven om uit te gaan, en my te weinig in de keuze van myne gezelschappen bepaalde: dit had deeze kwaade uitwerkingen ten gevolge: 1°. Dat ik myn kostelyken tyd, denwelken ik tot het leggen der gronden, waar op ik naderhand myne studiën zou kunnen bouwen, had behooren te besteeden, verzuimde; 2°. dat ik in de handen viel van losbandige Jongelingen, die my tot het begaan van schandelyke ligtmisseryën verleidden, waar door, wel dra, al het goede zaad, het welk myn braave Vader in myn hart zogt te zaaijen, als verstikte, of ten minste zeer diep bedolven werd, en dus, althans in die dagen, geene vrugten voortbragt; ik maak van deeze omstandigheid, zo veel te eerder, gewag, om daar door alle braave Ouders, aan wien het tydelyk en eeuwig welzyn van hunne dierbaare huwelykspanden ter harte gaan, omtrent dit stuk omzigtig te maaken; te meer, alzo myn geliefde Vader na-

(*) In vertrouwen op de opregtheid van den Schryver deezes Briefs, hebben wy niet wel mogen weigeren deezen Brief te plaatzen; daar hy zulks van ons verzogt heeft, in de hoope, dat het eenigzins zoude kunnen dienen, ter bevordering van het tydlyke en eeuwige welzyn van zynen Evenmensch. God verleene hier toe zynen zegen in het algemeen, en versterke den Schryver wel byzonder op den goeden weg, dien hy heeft ingeslaagen! —— Hy bewaare zig in dien wankelen staat, waarin hy zig nog schynt te bevinden, onder de Godlyke hoede, voor nieuwe afdwaalingen!

Digitized by Google

naderhand deeze fout, waar in hy, door zyne al te groote liefde voor my, was vervallen, dikwils met heete traanen van naberouw heeft beſchreid. Toen ik op de Academie kwam, bezogt ik, wel is waar, eenige Collegien: maar, vermits ik geen Latyn genoeg verſtond, om de Profesſoren na behooren te kunnen verſtaan, zo kreeg ik wel dra een tegenzin voor de Studie; en ik maakte kennis met losbandige Jongelingen, die enkel op hun plaizier leefden, en volſlaagen ligtmisſen waren. Om kort te gaan, ik heb my, zo op de Academie, als nog eenen geruimen tyd daar na, aan het pleegen van de grootſte ongebondenheden van verſchillende zoorten ſchuldig gemaakt. Eenige weinige jaaren na den dood van mynen Vader huwde ik; doch myn humeur ſympatizeerde zo weinig met dat van myne Vrouw, dat ik wel dra ontwaar wierd, dat een huizelyk genoegen nooit myn deel kon zyn. En gelyk één ongeluk zelden alleen komt, zo voegden zig hier ook nog andere wederwaardigheden by. Toen ondervond ik het ſpreekwoord in my zelven bevestigd, dat *Tegenſpoeden* en *Chagrynen beter in ſtaat zyn, om een Mensch tot nadenken over zynen Zielenſtaat te brengen, dan Voorſpoed en Vreugde.* Ik begon nu, van langzamerhand, de nietigheid deezer Waereld in te zien, en eenige kloppingen van het ſchuldig geweeten te gevoelen. —— De zekerheid des Doods, en de onzekerheid der uure van dien, kwamen my nu klaar voor de oogen. En ik begreep zeer duidelyk, dat de eeuwige verdoemenis myn lot moest zyn, indien ik my niet tot den Heere bekeerde. Echter bepaalde zich dit alles toen nog maar tot eenige vlugtige gedagten; en de daadlyke poogingen tot verbetering myns leevens, waren nog zeer gering. Maar wat gebeurd 'er? op een avond eenige papieren in handen krygende, die in langen tyd niet van zyne plaats geweest waren, zo vond ik 'er een opſtel in van eenige heilzaame Vermaaningen, dewelken myn geliefde Vader my wel eer, toen ik tot eenige jaaren van onderſcheid gekomen was, had overgegeeven; en vermits dezelven, door Gods oneindige barmhartigheid en kragtdaadige medewerking, oneindig veel toegebragt hebben *tot*, zo niet de eenige oorzaaken zyn *van*, de verbetering myns leevens, zo kan ik niet nalaaten deeze Vermaaningen, woordelyk, mede te deelen; God biddende, dat dezelven die uitwerking op de harten van eenige myner Mede-menſchen mogen hebben, die zy op myn gemoed hebben gemaakt: zie hier dezelven.

MYN DIERBAARE ZOON!

„ Nademaal uw tydelyk nut en eeuwig welwezen my, als een regtaarten Vader, zeer ter harte gaan, oordeele ik my verpligt, om u de navolgende leſſen te geeven. De Algenoegzaame God

Digitized by Google

prente die in uw geheugen, drukke dezelven diep in uw harte, en maake u bekwaam, om u daar na te gedraagen!

„Hebt den Heere uwen God lief met geheel uw harte, met geheel uwe ziele, met geheel uw verſtand, en met alle uwe kragten.

„Gedenk aan denzelven, en aan de betrekkingen, waarin gy tot Hem ſtaat, als tot uwen Schepper, Onderhouder en Weldoener; en dat geſtadig, ook in de dagen uwer Jongelingſchap, eer dat de kwaade dagen komen, en de jaaren naderen, in dewelken gy zeggen zoud, ik en hebbe geen lust in dezelve.

„Dat Gods Eere, en de Verheerlyking van Zynen Heiligen Naam, u altoos ter harte gaa: zoekt naarſtig na alle gelegentheden tot bereiking van dat groote oogmerk, waar toe gy geſchaapen en de geformeerd zyt. Neem vlytig, en met inſpanning van alle de vermogens uwer ziel, en kragten van uw lighaam, de gelegenheden waar, die zich daar toe aan u zullen opdoen. Tragt te werken tot uitbreiding van het Koningryke van uwen grooten God en getrouwen Zaligmaaker, den Heere Jezus Christus. Beneerſtig u om de ongeregelden te vermaanen, de yverloozen op te wekken, de treurigen te troosten, de zwakken te ſterken, en de nedergebogenen op te rigten. Met één woord, tragt een ieder, met woorden en wandel, te ſtigten; en dus te werken tot bevordering van het eeuwig welzyn van uwen Evennaasten. En bid den Heere, vuuriglyk, om vergeevinge der zonden, en genade tot vordering in de Heiligmaakinge, en voor u zelven en ook voor anderen.

„Verblyd u met de blyden, weent met de weenenden: verheugt u, namentlyk, in den voorſpoed en het genoegen van anderen; en bedroeft u, als het uwen Naasten, in het geestelyke of lighaamelyke, kwaalyk gaat. Maar laat het daar niet by; hebt uwen Naasten lief, niet alleen met woorden en met de tong, maar ook met de daad en de waarheid. Wanneer gy dan ziet dat de een of de ander eenigen raad, hulp of onderſtand van nooden heeft, zyt vaardig en yverig, om denzelven van uwen raad te bedienen, hem naar uw vermogen te helpen, en op allerlei wyzen onderſtand toe te brengen; beſteed dus de vermogens van uwe ziel, de kragten van uw lighaam; uwe bezittingen en goederen, alles wat de Heere uw geſchonken heeft, tot nut van uwen Mede-mensch.

„Wagt u naauwkeurig voor alles wat zondig is; ſtel ten dien einde den Heere uwen God u voor, als een Heilig God, die te rein van oogen is, dan, dat hy het kwaad zou kunnen aanſchouwen en ongeſtraft laaten; die zich ſchrikkelyk vertoornt over alle Werkers der ongeregtigheid; en de zonden, vroeg of laat, hier tydlyk of namaals, met de eeuwige Verdoemenis ſtraffen zal; in de geenen, die daar in onbekeerlyk volharden. Stel u hem voor als een alomtegenwoordig en een alweetend God;

voor

Digitized by Google

voor wiens oogen alle dingen naakt en geopend zyn; die zelfs harten en nieren beproeft; op dat gy daar door moogt worden opgewekt, om, uit liefde tot en eerbied voor dien God, na te laaten al het geene hem mishaagelyk is.

„ Let dan geſtadig op u zelven: wandel met alle-omzigtigheid, en ſtel uw hárte op uwe wegen: geeft agt op alle uwe gedagten, woorden en daaden, om geſtadig te zoeken na gelegenheden tot het verheerlyken van Gods Heiligen Naam, en het ſtigten van uwen Naasten; om te ſpreeken tot het verkondigen van den lof van uwen Schepper, en het vermelden van zyne Deugden en Volmaaktheden; om in de onderhouding van alle des Heeren geboden u geſtadig bezig te houden; want die één gebod overtreedt, is ſchuldig aan alle. Benaarſtig u dus, om een voorbeeld van eenen Godzaligen wandel aan uwen Naasten te geeven, op dat gy 'er veele voor Christus moogt gewinnen.

„ Wagt u, in 't byzonder voor die zonden, waartoe gy bevindt, dat gy 't meest geneigd zyt; en zoekt alle gelegenheden of aanleidingen tot dezelve voor te komen. Waak en bid, op dat gy niet in verzoekingen komt; dewyl, hoe gewillig de geest ook zy, het vleesch egter zwak is. Neem daarom geduurig uw toevlugt, met een opregt geloove, tot den Heere Jezus Christus; om van hem te ſmeeken, dat het hem behaagen moge, u in zyn Bloed te reinigen van alle ongeregtigheden; en u te ſchenken den invloed van zynen geest; ten einde door de werkingen van denzelven bekwaam gemaakt te worden, om alle zonden te haaten en te vlieden; lust tot alle geregtigheid te hebben, en in de oeffening van waare Godzaligheid u geſtadig bezig te houden. En dit doende, kunt gy ook verzekerd zyn, dat alle uwe zonden u vergeeven zullen worden, en dat gy in ſtaat geſteld zult worden, om het kwaade te laaten, en het goede te betragten; want de waaragtige God, die alle zyne beloften bevestigt, en wiens toezeggingen nooit feilen, heeft in zyn Heilig woord beloofd en toegezegd, dat, *al het geene wy, in den naame van onzen Heere Jezus Christus, met vertrouwen des geloofs, zouden ſmeeken, het ons zekerlyk zou geſchonken worden.*"

Geduurende het leezen van dit geſchrift, biggelden my de traanen over de wangen, en ik wierd door verſcheide hartstogten te gelyk gedreeven: Aandoening over de goedheid van myn waarden, dog helaas! nu overleden Vader, mywaarts; —— wroeging over 't verdriet, het welk ik dien braaven Man, door myne goddelooze leevenswyze, had aangedaan, en 't welk thans niet wederom te herſtellen was; —— een hartelyk berouw en leedwezen over myne gruwelen; —— droefheid over den regtvaardigen toorn van God, overſtelpten myn hart, en vermeesterden my zodanig, dat ik byna myn adem niet haalen kon. Doch, na dat ik door het ſtorten van eenen traanenvloed

Digitized by Google

een weinig lugt had gekreegen, viel ik op myne knien, en bad God vuuriglyk; dat hy myn opregt berouw en leedwezen, met goedkeuring, gelieſde aan te zien; zich over my wilde ontfermen; my uit genade, en alleen om de verdienſten van Jezus Chriſtus wille, vergiffenis gelieſde te verleenen, en my, door de medewerking van den H. Geest, kragt verſchaffen, om voortaan de ondeugd na te laaten; en om, zo veel als my eenigzins mogelyk was, te leeven na beide de tafelen van zyne allerheiligſte Wet: op dat het goede zaad, het welk myn dierbaare Vader eenmaal in myn hart had gezaaid, eindelyk eens mogt wortelen ſchieten, en vrugten voortbrengen, des geloofs en der bekeeringe waardig, enz. En, mag ik het zeggen, van deezen tyd af aan, ben ik een gantsch ander Mensch geworden. Het is waar, dat ik nog veele gebreken bezit, en my nog zeer dikwils, en vooral by overyling, aan grove zonden ſchuldig maak; dan, het is te gelyk waar, dat my dezelven een oogenblik daar na van harten leed zyn, en dat ik dan aan mynen God 'er opregtelyk en vuuriglyk vergiffenis van verzoek.

Ik eindige met deeze Bede; dat het den Almagtigen God zal behaagen, om my, de mynen, en verder zo veele van myne Medeſchepzelen, als eenigzins met zynen Goddelyken raad kan beſtaan, bekwaam te maaken, om voortaan te leeven tot verheerlyking van zynen allerheiligſten Naam, tot bevordering van het eeuwig welzyn van onzen Medemensch, en tot onze eigene Zielen Zaligheid!

NABERIGT.

De Beſchouwingen van zekere Bybelſche Geſchiedenisſe ons toegezonden, zyn van te veel omſlag, en zouden ons, in onze ſchikkingen van het *Mengelwerk*, te zeer beperken. Ze zyn, naar 't ons voorkomt, juist niet geſchikt voor een Maandwerk, althans niet voor 't onze. Wy bedanken des den Opſteller heuschlyk voor zyne aanbieding, en verzoeken te mogen weeten, onder hoedanig een adres wy het gezondene weder kunnen behandigen.

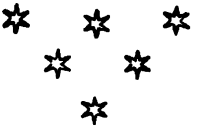

Digitized by Google

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER HET DIER, BY DE OUDEN THOS GENAAMD, door den Heer MILLIN DE GRANDMAISON, *Lid van de Académie te Orleans.*

(*Journal de Phyſique.*)

NAAMEN.

Θως HOMERI, *Il.* & *Odyſſea*, paſſim & præſertim, Il. L. XI. v. 474.
Θως ARISTOT. *Hiſt. Animal.* II. c. 19. n. 130. VI. c. 35. n. 426—428. IX. c. 70. n. 473. 475.
Thos, PLINII, *Hiſt. Nat.* L. VIII. c. 34.
Canis aureus, *L. Syſt. Nat.* Ed. XII. I. p. 57. n. 7.
Le Shacal, BUFFON, *Hiſt. Nat.* XIII. p. 255.

Θως OPPIANI, ARRIANI, ÆLIANI, EUSTATHII &c.
Λυκοπαρδος *eorundem Authorum.*
Thos, PLINII, L. VIII. c. 19.
The ſtripped Hyæna, PENN. *Synopſ.* p. 161. n. 18. *Hiſt. des Quad.* p. 250. n. 149.
Tigre-loup, SPARMAN, T. I. p. 208. 215. *la Trad. Franc. in* 8vo.

De *Thos*, van welken zo menigmaal geſprooken wordt in de verzen van HOMERUS, THEOCRITUS, VIRGILIUS, en van andere Dichteren, is een der Dieren, waar over de Ouden ons zeer onvolkomene denkbeelden hebben naagelaaten. 't Valt niet gemaklyk, op eene juiste wyze, te bepaalen, aan welk Viervoetig Dier zy deezen naam gaven. De hedendaagſchen zyn het over dit ſtuk niet ééns. Ik zal hunne verſchillende gevoelens, in deeze Verhandeling, onderzoeken, ontvouwen, en het waarſchynlykſte, door nieuwe bewyzen, tragten te onderſchraagen.

HOMERUS is de eerſte Schryver, die van den *Thos* geſprooken heeft, en ARISTOTELES gaf 'er ons eene zeer korte beſchryving van. Geen van beiden merkt dit Dier uit met duidelyk ſpreekende charactertrekken. De Ouden bevlytigden zich meer, om ons de gaaartheden der Dieren,

Digitized by Google

dan derzelver geſtalte, te doen kennen. 't Is, derhalven, alleen, volgens een overeenkomst; omtrent na genoeg overeenſtemmende, wat de geaartheden betreft, dat wy, het geen van dit Dier gezegd wordt, op eenig Viervoetig Dier, den hedendaagſchen bekend, kunnen overbrengen.

HOMERUS beſchryft de *Thoſen* als by benden zwervende. De beide AJAXEN, ter hulpe toeſchietende van ULYSSES, wiens gekerm zy gehoord hadden, vonden zich gepraamd door de *Trojaanen*, „ die vereenigd aanrukten als *Berg-*
„ *Thoſen*, heet op roof, rondsom een Hert, door de pylen eens Jaagers gewond. De na rauw vleesch hongerende *Thoſen* verſcheurden het op 't gebergte, in eene
„ donkere plaats; doch het geval voerde derwaards een
„ ſterken Leeuw, de *Thoſen* namen de vlugt, en het Hert
„ viel den Leeuw ten prooy (*)."

ARISTOTELES ſchryft: „ De *Thos* gelykt den *Wolf* in de
„ inwendige deelen; het lyf is, na den ſtaart toe, lang-
„ werpig dun, gezetter by den kop (†). Hy bemint de
„ Menſchen, doet dezelve geen kwaad, en vreest 'er niet
„ voor. Hy is een vyand van den Leeuw, en voedt zich
„ met dezelfde ſpyze (§)." ——— Zodanig is de eenvoudige beſchryving, welke ons die Wysgeer van de geſtalte deezes Diers heeft naagelaaten; zodanig de afbeelding des Dichters van deszelfs geaartheid.

De laatere Schryvers hebben de geſchiedenis van den *Thos* veeleer verduiſterd dan opgehelderd, door hunne onbeperkte en weinig nauwkeurige bepaalingen; en men moet bekennen, dat ze, over 't algemeen, verre afwyken van 't geen HOMERUS en ARISTOTELES ons geleerd hebben; doch de meeſte berigten ontvingen wy van Lieden, in de Natuurlyke Hiſtorie geheel onbedreeven. Zy wisten alleen, dat de *Thos* bykans de gedaante van een Wolf hadt, en gaven dien naam aan alle Dieren, welke eenigzins op den Wolf geleeken: 't zyn deeze verkeerde bepaalingen, welke eenige Hedendaagſchen hebben doen dwaalen, als die den *Thos* zogten by ſoorten, die 'er geheel niet toe kunnen behooren. 't Past ons, derhalven, welk eene maate van vertrouwen de Schryvers verdienen, die van dit Dier geſchreeven hebben, eer wy eenig geloof ſlaan aan hunne uitſpraake, na te gaan.

De *Thos* is, volgens HESYCHIUS, een wreed Dier, van eene kleine ſoort, gelykende naar een *Wolf*; geſprooten uit

(*) Il. L. XI. v. 474. &c.
(†) ARISTOTEL. *Hiſt. Animal.* L. VI. c. 35.
(§) ——— ——— ——— L. IX. c. 44.

Digitized by Google

uit het paaren van een *Wolf* met eene *Hyæna* (*). —— SUIDAS is van 't zelfde gevoelen (†). —— EUSTATHIUS zegt op eene plaats, dat de *Thos* gelykt naar een *Wolf*; op eene andere, dat hy zeer veel gelykheids hebbe met de *Hyæna* (§). —— OPPIANUS verhaalt, „ dat de *Wolf* „ zich dikwyls met den wreeden *Panther* vermengt, waar „ uit het sterk ras van den *Thos* voortkomt, 't welk eene „ dubbele en gemengelde kleur heeft, de huid van de „ Moeder, en den kop van den Vader (‡)." —— EUSTATHIUS beweert ook, dat, volgens de Ouden, de *Thos* naar een *Wolf* gelykt, waarom veele Schryvers hem de *Panther-Wolf* genoemd hebben; hy voegt 'er by, dat zy ondertusschen dwaalen, die gelooven, dat de *Wolf* en de *Panther* 't zelfde Dier zyn. De *Wolf-Panther*, zegt hy, is een Gewaseetend en vreesagtig Dier, de *Thos* moedig, en valt zelfs den *Leeuw* aan (**). GRATIANUS zegt het zelfde (††). Men leest in een geschreeven Woordenboekje, van CERILLUS, door BOCHART aangehaald, dat de *Thos* een zeer snelle *Panther-Wolf* is, schoon hy korte pooten hebbe (§§). Het blykt, dat deeze beschryving die is van PLINIUS, die, volgens zyne gewoonte, de zyne uit ARISTOTELES heeft afgeschreeven. „ De *Thos*," schryft hy, „ is eene soort van *Wolf*, met een langwerpig lyf en kor„ te pooten, hy loopt snel, leeft van de jagt, en doet „ den mensch geen leed (‡‡)." Elders schryft hy, „ ten „ dage, dat de groote POMPEJUS spelen aan het Volk gaf, „ zag men voor de eerste keer te *Rome* een *Thos*, door de „ *Gaulen* met den naam van *Rufium* benoemd, hebbende „ de gedaante van een *Wolf*, en de vlekken van een *Pan*„ *ther* (***)." De Scholiast van OPPIANUS noemt den *Thos* een *Panther-Wolf* (†††). ARRIANUS maakt eene onderscheiding tusschen de *Thossen* en de Dieren, *Panther-Wolven* geheeten. „ De Dieren," zegt hy, „ welken wy Ty-

„ gers

(*) Voce Θωες — Θηρια μικρα. Het woordt θηρ duidt alle Dieren aan, van de Jagt leevende; en komt met het woord *fera*, by de *Latynen*, overëen.

(†) Voce Θωες.

(§) In Il. L. XI. v. 474. p. 856. L. 51. & p. 922. l. 51.

(‡) OPPIANI, *Cenegyticon*, L. III. v. 336.

(**) EUSTAT. *ut supra*, p. 846. l. 51. & p. 922. l. 51.

(††) GRAT. *Cyneg.* v. 256.

(§§) BOCHART, *Hierozoicon*, T. I. p. 849.

(‡‡) PLIN. *Hist. Nat.* L. VIII. c. 34.

(***) Id. c. 19.

(†††) OPPIANI, *Helienticon*, L. II.

Digitized by Google

„ gers noemen, zyn gevlekte *Thossen*, veel grooter dan „ de andere *Thossen* (*)."

Ziet daar bykans alles wat de Ouden ons geleerd hebben, wegens den *Thos*. Men bemerkt gereedlyk, hoe bezwaarlyk het is, dien chaos geheel te ontwarren: doch ik geloof, dat men even duidelyk ontwaar wordt, dat de Schryvers naa HOMERUS en ARISTOTELES hunne beschryvingen misvormd en overlaaden hebben, dat wy, derhalven, tot die twee Schryvers, hoe zwak ook het licht moge zyn, 't welk zy verleenen, de toevlugt moeten neemen om een naauwkeurig denkbeeld van den *Thos* te vormen, als mede, dat wy van de andere niet behooren aan te neemen, dan 't geen bestaanbaar is met deezer verslag, en niet aanloopt tegen de onveranderlyke wetten der Natuure. —— Ik zal, vervolgens, onderzoeken, welke Dieren, uit hoofde van derzelver gelykvormigheid met den *Wolf* en den *Panther*, aanleiding hebben kunnen geeven tot deeze verwarring: dan, eer ik hier toe treede, moet ik de onderscheide gevoelens der Hedendaagschen ontvouwen, en aanwyzen, tot welk Dier zy den *Thos* gebragt hebben.

ALDROVANDUS (†) en CESAR SCALIGER (§) hebben geoordeeld dat het de *Lynx* ware; BELON dat het de *Papion* was (‡); BOCHARD (**), GESNER (††) volgende, houdt 'er den *Schacal* voor, en dit denkbeeld is omhelsd door DE BUFFON (§§). De Heer BELIN, de laatste Uitgeever van OPPIANUS, verzekert, dat de *Thos* geen deezer Dieren is, en betuigt niet te weeten, tot welke soort hy denzelven moet brengen (‡‡). De Schryver van de *Leipzigsche Commentarien* is van dezelfde gedagten (***).

Het gevoelen van ALDROVANDUS, dat de *Thos* de *Lynx* zou weezen, is omhelsd door veele Schryveren; doch het aller onverdeedigbaarste: naardemaal de *Lynx* tot de soort van

(*) ARRIANI, *Hist. Indica*, p. 326

(†) ALDROV. *Hist. Quadrup. Digit.* p. 91.

(§) *Comment.* CÆS. SCALIG. *in Arist. Hist. de Animalibus*, p. 273.

(‡) *Observat.* L. II. c. 8.

(**) BOCHART, *Hierozoicon*, Lib III. c. 12 Hy verzekert desgelyks, dat de Θως, de σκυλαξ, de πανθερ en λυκοπανθερ der Ouden, de *Papion*, of de *Babouiin*, der Hedendaagschen, een 't zelfde Dier zyn.

(††) GESNER, *Hist. Quadrup.* p. 767.

(§§) BUFFON, *Hist. du Shacal.* T. XIII. p. 268.

(‡‡) OPPIANI, *Cenegyticon*, Nota in v. 338. L. III. De Heer PENNANT denkt, dat de *Thos* der *Grieken* het Dier is, door OPPIANUS beschreeven, L. III. v. 297, onder den naam van λυκος ξυθος, de *Geele Wolf*. PENN. *Syn. of Quadrup.* T. II p. 246.

(***) *Commentario de rebus in scientia naturali gestis.* 1786.

Digitized by Google

van Dieren behoort, die met klauwen; als de Katten, gewapend zyn (*), en de *Schacal* tot de Honden-foort t'huis hoort. Daarenboven, hebbe men den *Thos* niet te zoeken, dan onder de zwakke Dieren, en van de tweede orde (†).

Het denkbeeld van SCALIGER, van BELON en BOCHART, die van den *Thos* den *Papion* maaken, is niet aanneemlyker. De *Papion* is een *Aap* (§) en alle de Ouden ftemmen overeen, om ons den *Wolf* aan te wyzen als het Dier, 't welk ons opleidt om den *Thos* te leeren kennen. De gedaante van den kop deezes Aaps, zeer naar een Hondskop gelykende, heeft die Schryvers bedrogen (‡).

BOCHART, die den *Thos* voor den *Papion* hieldt, zegt, dat hy ook de *Schacal* is (**); hy werd daar in gevolgd door DE BUFFON, die geene andere bewyzen dan die van BOCHART heeft bygebragt. De Berigten welke hy toen over den *Schacal* bezat, waren weinig en onnaauwkeurig. De Heer GMELIN is op zyne Reizen in ſtaat geweest, om ze beter waar te neemen (††). De Heer GULDENSTAEDT, heeft eene zeer uitmuntende Verhandeling over den *Schacal* uitgegeeven (§§); deeze leert ons de gedaante en de geaartheid van dit Viervoetig Dier kennen. Het leezen van

(*) *Felis Lynx*, L. Syſt. Nat. Ed. XII. T. I p. 62.

(†) 't Is waarſchynlyk de vergelyking van een *Hert*, door de *Thoſſen* aangevallen, in de *Iliade*, en naagevolgd door andere Dichters, die de Schryvers bewoogen heeft om van den *Thos* den *Lynx* te maaken, een Viervoetig Dier van een andere ſoort, doch zo genoemd, om dat het deſgelyks op de Hertebeesten aanvalt.

(§) *Simia Sphinx*, L. Syſt. Ed. XII. p. 35. *Papio Sphinx. Erxlebeni mammalia*, p. 15.

(‡) De vraagen aan de *Deenſche* Reizigers, in *Arabie*, wegens den *Thos*, voorgeſteld door den Ridder MICHAËLIS, zyn die van een Geleerden in het *Oosterſche*; doch geeven een gering denkbeeld van zyne kunde in de Natuurlyke Historie: zy bepaalen zich, om te mogen weeten, of de *Thoſſen* de *Voſſen* van SALOMO niet zyn, en waar in de *Thos* weezenlyk van de *Hyæna* verſchilt.

(**) *Canis Aureus*, L. Syſt. Nat. T I. p. 60.

(††) GMELIN, *Voyages*, T. III. p. 80.

(§§) *Novi Comment. Acad. Scient. Imper. Petropol.* T. XV. p. 440 Ann. 1775. De Heer VAN BERCHEM heeft 'er eene uitmuntende *Franſche* Vertaaling, met keurige Waarneemingen verrykt, van gegeeven, geplaatst in het *Journ. Phyſique. Nov.* 1786. p. 353 Ik bedien my van deeze Vertaaling, die ik kortheidshalve onder den tytel van *Mem.* zal aanbieden.

Digitized by Google

van dezelve heeft my eenige nieuwe gedagten doen vormen, die my doen denken dat de *Schacal* de waare *Thos* der Ouden is.

I. *Klein Azie* is het Vaderland van den *Schacal* (*). Dit Dier moet, derhalven, zeer gemeen geweest zyn in de landſtreeken aan HOMERUS bekend, en moet den Dichter, als mede ARISTOTELES, 'er naauwkeurige denkbeelden van gehad hebben. Nog vindt men een groot aantal deezer Dieren in *Turkye* (†), en ze zyn menigvuldig omſtreeks *Conſtantinopole* (§).

II. ARISTOTELES zegt, dat de *Thos* de Menſchen bemint, hun geen kwaad doet, voor dezelve niet vreest (‡). MANUEL PHILO (**), PLINIUS (††) en SOLINUS (§§), bevestigen dit berigt. ÆLIANUS voegt 'er by, dat de *Thos*,

(*) ZIMMERMAN, *Specimen Zoöl. Geogr.* p. 363.

(†) NIEBUHR, *Voyage d'Arabi* p. 166.

(§ *Africa* voedt ook *Scachals*. De Heer DESFONTAINES heeft 'er een van *Algiers* medegebragt, deeze is in de Menagerie des Konings. HERODOTUS telt den *Thos* onder de Dieren van *Lybie*, L. IV. c 192. THEOCRITUS, *Idyll.* I. v. 70., laat een *Thos* den dood van *Daphnis* betreuren. Het kan, ſtrikt genomen, waarheid weezen, dat de *Thosſen* van *Africa* op *Sicilie* gekomen zyn; doch ik denk veel eer, dat die Schryvers, grooter Dichters dan Natuurkenners, deeze Dieren in hun werk brengen: dewyl zy den naam uit andere Dichters ontleenen. Men heeft de Leeuwen van *Africa* by deeze Dieren gevoegd, als mede uitſtorters van jammertoonen.

Τηῦν μὲν ἔμας, Τηῦν λύκοι ἀρυσαντο,
Τηῦν χἄι ἀγριοὶ λεων ἀὐτεκλαυσεν ὄρεσσα.

De Scholiast wil ἀὐτεκλαυσεν verbeteren. De Leeuwen zouden den dood van *Daphnis* hebben kunnen betreuren, als zy op *Sicilie* beſtaan hadden, de H. *Stephanus* ſchynt dit aangenomen te hebben; doch wat de Scholiast 'er ook van zeggen moge, men moet ἀὐτεκλαυσεν als één woord leezen: naardemaal ἀρυσαντο zodanig eene verſchooning niet duldt, en de *Thos* op *Sicilie* niet gemeenzaamer is dan de *Leeuw*. 't Is om hunne beſchryving te verryken, dat THEOCRITUS en VIRGILIUS, na hem, deeze laatſte Dieren genoemd hebben. Zie hier het vers van VIRGILIUS, geſchoeid op de leest van 't laatſte van THEOCRITUS, aan welke hy zo veele andere verſchuldigd is.

Daphni, tuum pœnos etiam ingemuiſce leones,
Interitum .... VIRG. *Eclog.* vs. 27.

(‡) ARISTOTEL. *Hiſt. Anim.* L. IX. c. 44.

(**) PHILO, C. 44.

(††) PLINIUS, L. VIII. c. 34.

(§§) SOLINUS, *Polyhiſt.*

Digitized by Google

Thos, wanneer hy een Mensch ontmoet, eerbied 'er voor betoont, en zelfs verdeedigt tegen alle andere Dieren, welken op hem willen aanvallen (*). De Heer GULDENSTAEDT heeft niet opgemerkt, dat de *Schacal* in de geneigdheid tot den Mensch zo verre gaat. Hy vermeldt: „ De *Schacal* nadert de Reizigers, 't zy over dag, 't zy „ by nagt, in de tenten; hy verzelt hun zelfs langen „ tyd, dit kan ik verzekeren uit eigen ondervinding, zo „ wel, als op 't zeggen van alle Reizigers." Hy voegt 'er by, „ de *Schacal* laat zich ligt temmen, en wordt als „ dan ſtreelend; hy kent zyn Meester volkomen, en hoort „ gereed den naam hem gegeeven; daar toe aangemaand, „ ſpringt hy op tafel (†)." Misſchien ſpreekt AELIANUS van een tamgemaakten *Thos*, als hy zegt, dat dezelve de Menſchen verdeedigt. De wyze waar op hy zich uitdrukt, *als hy by toeval 'er een ontmoet* (§), zou kunnen doen giſſen dat hy van een wilden *Thos* ſprak; maar is het niet mogelyk, dat AELIANUS geſchreeven heeft, van een tamgemaakten *Thos*, die de Menſchen volgt en verdeedigt: dewyl hy, even als de Hond, door den ommegang, eene ſoort van verbintenis en vriendſchap met hem aangegaan heeft. Dan, wat men ook van deeze verhaalen te houden hebbe, zy bewyzen ten minſten eene zeer groote overeenkomst tuſſchen den *Thos* en den *Schacal*.

III. Volgens ARISTOTELES, is de *Thos* veel kleiner dan de *Wolf* (‡). PLINIUS zegt het zelfde, en, in naavolging van hem, dat hy langer, maar min hoog, dan de *Wolf* is (**). HESYCHIUS telt den *Thos* onder de kleine wilde Dieren (††). POLLUX, ſpreekende van kleine Roof-Dieren, telt

(*) ÆLIAN. *de Nat. Animal.* L. I. c. 7.

(†) GULDENST. *Mem.* p. 363, 364. De Heer LE CAMUS zegt, dat hy in de Historie van den *Schacal*, van den Heer DE BUFFON, duidelyk de onwaarheid ontdekt, van de vriendlykheid der *Thosſen*, jegens de Menſchen, zo hoog opgegeven door PHILO, ÆLIANUS &c. *Trad. de l'Hiſt. des Animaux d'Ariſtot.* T. II. p. 302. De Verhandeling van GULDENSTAEDT, en 't geen de Heeren PENNANT, PALLAS en GMELIN van den *Schacal* gezegd hebben, bevestigt nogthans deeze byzonderheid in de Historie van den *Thos*.

(§) Ὅταν μὴ περιτύχῃ ἀνθρώπῳ. ÆLIAN. *de Animal.* L. I. c. 7.

(‡) ARISTOT. *Hiſt. Animal.* L. VI. c. 35.

(**) PLIN. L. VIII. c. 34.

(††) Θηρία μικτά. HYSICHIUS voor θῶες. LUDOL. KUSTER raadt in zyne Aantekening, op het woord θῶες, by SUIDAS, te leezen Θηρία μικτά, *Wilde vermengde Dieren*, ter oorzaake van de twee-

vou-

Digitized by Google

telt den *Vos*, den *Thos* en den *Wolf* op (*). De Heer GULDENSTAEDT beschryft den *Schacal* „ van eene middel-„ baare grootte, tusschen de grootste en kleinste soorten „ van Honden" (†). En de grootste Honden zyn ten meesten genomen van een *Wolf's* grootte. 'Er is, over zulks, eene zeer merkbaare gelykheid in de gestalte van den *Thos* en den *Schacal*.

IV. HOMERUS (§) en OPPIANUS (‡) vertoonen ons de *Thossen*, als by benden loopende. De Heer GMELIN verzekert, dat de *Schacals* zich nooit vertoonen, dan vergezeld van eenige hunner Makkers (**).

V. HOMERUS verbeeldt de *Thossen* als een Hert, door de pylen des Jaagers gedood, omringende, en opëetende (††). GULDENSTAEDT leert ons, dat de *Schacal* zich vergast op doode krengen, ook op menschen lyken (§§).

VI. HOMERUS noemt de *Thossen*, *Eeters van rauw Vleesch* (††) en *op slachting greetig* (***); doch deeze uitdrukking duidt niet aan dat hy de menschen aanvalt, en met welken HOMERUS deeze Dieren nooit in stryd laat komen, gelyk hy den *Leeuw-Wolf* doet. Zy geeft te kennen, dat de *Thos*, op Dieren, min sterk dan hy, jagt maakt: en GULDENSTAEDT berigt, dat de *Schacal* een verscheurend Dier is, 't welk kleine veldgewas-eetende Dieren doodt en verslindt (†††).

VII.

voudige afkomst, welke de Ouden aan den *Thos* toeschreeven. Ik denk niet, dat men by HESYCHIUS deeze plaats eenigzins veranderen moet. De *Thossen* zyn zo groot, noch zo sterk als de *Olyphanten*, de *Leeuwen*, enz., door de Ouden θηρια geheeten: dit is de rede, dat hy ze θηρια μικρα noemt, *kleine wilde Dieren*.

(*) BOCHART beweert, dat POLLUX den *Thos* tusschen deeze twee Dieren in plaatst: dewyl hy, door zyne grootte, tusschen beiden in komt. Niets, egter, is 'er, 't welk aanleiding geeft om te denken, dat deeze plaatzing niet louter toevallig zou weezen.

(†) GULDENSTAEDT, *Mem.* p. 365.

(§) *Il.* L. IX. v. 474.

(‡) *Halienticon.* L. II. OPPIANUS zegt, dat de *Thossen* zich rondsom een groot Hert vergaderen: dus verklaart de Scholiast het woord αγρομενους.

(**) GMELIN, *Hist. des decouvertes*, T. II p. 242.

(††) *Il.* L. IX. v. 475.

(§§) GULDENSTAEDT, *Mem.* p. 365.

(‡‡) Ωμοφαγοι, *Il.* L. XI. vs. 477.

(***) Λαφοινοι, *Il.* L. XI. v. 474.

(†††) GULDENST. *Mem.* p. 365.

Digitized by Google

VII. HOMERUS plaatst den *Thos* op 't gebergte (*). GULDENSTAEDT ſchryft, dat het Inſtinct den *Schacal* aandryft, om zich liever in bergagtige ſtreeken te onthouden, dan in laage landen en velden (†).

VIII. HOMERUS ſchildert den *Thos* af, als een Hert in een donker bosch opëetende (§). GMELIN tekent op, dat de *Schacal* zich, overdag, in bosſchen onthoudt (‡).

IX. HOMERUS drukt met het zelfde woord (**) het geluid uit, 't welk de *Thos* en de *Hond* ſlaat, 't welk ten bewyze ſtrekt, dat hy eene overeenkomst had waargenomen tusſchen de wyzen waar op die beide Dieren zich doen hooren. 't Is waar, dat GULDENSTAEDT die overeenkomst niet heeft waargenomen; doch hy denkt dat het blaffen van den Hond een uitwerkzel is van diens Huislyk leeven. Hy bewyst dat de Honden, onder de *Vereenigde Lugtſtreek*, en onder den *Noorder Poolkring*, niet blaffen; maar enkel, als de honger hun prangt, een huilend geluid ſlaan. Het blaffen door HOMERUS, en POLLUX naa hem, aan den *Thos* toegeſchreven, moet, derhalven dien niet doen aanzien als van den *Schacal* verſchillende (††). De Heer PALLAS heeft te *Londen* een tamgemaakten *Schacal* gezien, wiens geluid zeer naar het blaffen van een *Hond* geleek (§§). De Heer VAN BERCHEM heeft opgemerkt, dat de *Hond* tjankt, gelyk de *Schacal*, als dezelve loops is (‡‡). De Heer GMELIN ſchryft, dat het geſchreeuw, 't welk de *Schacals* in de nagt maaken, verſchrik-

(*) —— ὅτε τε ἄκρεϊοι θῆες ἔρεφρι, *Il.* L. XI. vs. 474.
(†) GULDENST. *Mem.* p. 363.
(§) ἐν ὕλῃσι σκιερῇσι, *Il.* L. XI. vs 480.
(‡) GMELIN, *Hiſt. des decouvertes*, T. II. p. 242.
(**) ὑλακτέω.
(††) De Ouden hadden eene overeenkomst waargenomen, tusſchen den *Thos* en den *Hond*: dewyl zy 't geluid deezer Dieren door het zelfde woord uitdrukken. De Heeren PALLAS en GULDENSTAEDT merkten den *Schacal* aan als den *Oorſponglyken Hond*. Zy hielden denzelven voor den *Wilden Hond*; en het gevoelen deezer groote Na'uurkenneren heeft eene zeer groote maate van waarſchynlykheid. Men vindt de treffendſte overeenkomſten, tusſchen den *Hond* en den tam gemaakten *Thos*: doch ik kan hier in geen breed verſlag, desaangaande, treeden, 't loopt buiten myn beſtek, eeniglyk ſtrekkende, om door de dugtigst mogelyke bewyzen aan te toonen, dat de *Schacal* der hedendaagſchen, met de daad, de *Thos* der Ouden is.
(§§) PALLAS, *Spec. Zool. Faſc.* XI. p. 4
(‡‡) VAN BERCHEM, *Obſerv. ſur le Mem. de* M. GULDENSTAEDT, p. 361.

Digitized by Google

ſchriklyk en ondraaglyk is, naar eislyk gehuil gelykt, en dat zy 't zelve afbreeken door blaffen, niet ongelyk aan dat van eene *Hond* (*). Deeze gelykheid van de ſtem is, derhalven, eene overeenkomst te meerder tusſchen deeze Dieren (†).

X. HOMERUS en ARISTOTELES vermelden, dat de *Thos* en de *Leeuw* kryg voeren. Doch hy is verre de zwakſte: dewyl wy gezien hebben dat een hoop *Thoſen*, voor één *Leeuw* vlugt, en dien den prooy laten. De uitdrukking van welke HOMERUS zich bedient, bewyst, dat de *Leeuw* de *Thoſen* vervolgt; doch geenzins dat deezen hem kunnen wederſtaan (§). QUINTUS van *Smyrna*, heeft verſcheide keeren deeze gelykenis gevolgd in zyne kleine *Iliade*; maar hy brengt ook een *Wild Zwyn* ter baane, een *Thos* van diens jongen verjaagende; 't geen aanduidt, dat de *Thos*, in kragten, voor dat Dier moet onderdoen; en dit is ook 't geval van den *Schacal* (‡).

Zodanig zyn de overeenkomſten, die my overgehaald heb-

(*) GMELIN, *Hiſt. des decouvertes*, T. II. p. 242.

(†) Het geluid van den *Thos* wordt in 't *Grieksch* zomtyds uitgedrukt door θωύσσειν, 't welk SUIDAS verklaart door ὑλάττειν, *blaffen*. BOCHART leidt 'er den naam *Thos*, θως van af. Is het niet veel waarſchynlyker, dat het werkwoord θωυσσειν van het zelfſtandig woord θως afſtamt, en beteekent geluid maaken als een *Thos*. Eenige Schryvers doen het woord *Thos* afſtammen van θεω, *ik loop*, uit hoofde van de vlugheid deezes viervoetigen Diers: maar, ik geloof, dat men de woordafleiding in de *Aſiatiſche* taalen te zoeken hebbe. Misſchien hadden de Ouden het tweeërlei geluid der *Thoſen*, door GMELIN waargenomen, gade geſlaagen, en noemden het eerſte θωυσσειν, als den *Thos* byzonder eigen, en het tweede ὑλάττειν, dewyl het overeenkomst hadt met het blaffen van een *Hond*. De waarneeming der Hedendaagſchen, wegens de overeenkomst tusſchen de ſtem van den *Schacal* en den *Hond*, wordt verſterkt door de gewoonte der Ouden, om het geſchreeuw van den *Thos* en den *Hond* met het zelfde woord uit te drukken. [De Heer JEAN HUNTER houdt den *Wolf*, den *Schacal*, en den *Hond*, voor Dieren van dezelfde ſoort. Hy zegt, dat ze paaren, voortteelen, en dat derzelver geſlacht vermenigvuldigt. Wy weeten, dat de *Hond* en de *Wolf* zich met elkander vermengen, en een tweeſlachtig ſoort voortbrengen, die vrugtbaar is. *Aantt. van den Heer* DE LA MÉTHRIE.]

(§) SAMUEL BOCHART bewyst ten vollen, door veele voorbeelden, dat het woord πολεμος gebruikt wordt om den kryg te beteekenen, die ſterker Dieren met de veel zwakkeren voeren.

(‡) QUINTUS, Lib. IX.

Digitized by Google

hebben, om, met BOCHART en DE BUFFON, den *Thos* der Ouden voor den *Schacal* der Hedendaagſchen te houden. Ten ſlot moet ik nog de tegenwerpingen, welke men tegen dit gevoelen kan inbrengen, onderzoeken.

Men kan niet lochenen, en dit heb ik reeds aangeduid, dat veele Schryvers van den *Thos* byzonderheden optekenen, geheel verſchillende van die HOMERUS en ARISTOTELES ons leeren. Maar de meesten deezer Schryveren hebben, in hunne berigten, ſtukken vermeld, zo blykbaar fabelagtig, dat zy, ten opzigte van de overige, geen geloof verdienen.

De meesten hunner zeggen, dat de *Thos* gevlekt is: dit heeft den Heer BELIN (*) overgehaald, om te beweeren, dat hy de *Schacal* niet kan weezen, als welken, gelyk hy zegt, niet gevlekt is, maar deeze Schryvers beweeren, dat hy het is, van een *Wolf* en een *Panther* voortgeſprooten zynde: nu weet men hoe zeer het paaren van Dieren, zo wyd van elkander verſchillende, tegen den loop der natuure aangaat: 't geen zy ons van de vlekken op de huid van den *Thos* leeren, verdient, derhalven, geen meer geloofs, dan, wat zy ons van de herkomst deezes Diers zeggen. Is het niet zeer waarſchynlyk, dat zy den naam van *Thos* gegeeven hebben aan Dieren, verkeerd door hun waargenomen, die in de daad vlekken op 't lyf hadden, en wier gelykvormigheid met den *Wolf*, eene gelykvormigheid, die HOMERUS, ARISTOTELES en alle andere Schryvers eenſtemmig als het onderſcheidend kenmerk van den *Thos* opgeeven, hun tot dwaaling vervoerd heeft?

Indien de vlekken natuurlyk eigen geweest waren aan het Dier, door HOMERUS beſchreeven, zou die groote Dichter niet in gebreke gebleeven zyn, om ze aan te duiden in de beſchryving, door hem opgegeeven, en dit aan te duiden door een byzonder bywoord. ARISTOTELES hadt 'er zeker van geſprooken. De Schryvers, die van deeze vlekken gewaagen, hebben, derhalven, den *Thos* verward met ſoorten 'er zeer nabykomende, 't welk gemaklyk te verwonderen is.

Twee ſoorten van *Honden*, de een by LINNÆUS, bekend onder den naam van *Canis Lagopus* (†) de ander onder dien van *Canis Corſac* (§), hebben veel overeenkomst met den *Schacal*. Deeze Dieren zyn nog niet genoeg

(*) *Note in vers* 338. L. III. OPPIAN. *Cynaget.*
(†) LIN. *Syſt. Nat.* Ed. XII. I. p. 59. v. 6.
(§) —— *Syſt. Nat.* III. p. 223.

Digitized by Google

noeg bekend: indien iemand dezelve gezien heeft, kan hy ze gemaklyk voor den *Thos* genomen hebben: gelyk ook alle Dieren, die eenigzins met den *Hond*, en gevolglyk ook met den *Wolf*, overeenkomen; maar wy moeten een gevlekt Dier vinden, gelyk aan den *Wolf*, 't welk men voor den *Thos* heeft kunnen neemen, en daar aan den naam van *Panther-Wolf* doen geeven.

Dit Dier schynt my toe, dat Dier te zyn, 't welk PENNANT onder den naam van de *Gevlekte Hyæna* beschryft (*). Dit Vierpoetig Dier heeft, by de gestalte zeer naar die van den *Hond* en *Wolf* gelykende, de vlekken, van welken OPPIANUS en de Schryvers der Middel-Eeuwe, melding maaken. De Heer SPARMAN noemt dit Dier *Tyger-Wolf*, en verzekert, dat het eene zeer verschillende soort is van de *Hyæna* (†) en den *Schacal* (§).

Ik voeg 'er by, dat deeze onderscheiding, tusschen de gevlekte *Thossen* en de ongevlekte, door eenige oude Schryvers nedergesteld is, en bekragtigd wordt door het uitdruklyk getuigenis van ARRIANUS. „De Dieren," schryft hy, „die wy *Tygers* noemen, zyn gevlekte *Thossen*, en „veel grooter dan de andere *Thossen* (‡)."

Naa alle deeze waarneemingen, denk ik, dat men de *Griekschc.* en *Latynsche* Schryvers, die van den *Thos* gewaagd hebben, in twee rangen moet schikken, dat HOMERUS en ARISTOTELES, wel is waar, zich tot geene breedvoerige beschryving van dit Dier inlieten; maar dat, het geen zy 'er van gezegd hebben, duidelyk is, en overeenkomstig met de natuur, als mede zeer zamenstemmende met het geen de Hedendaagschen ons van den *Schacal* geleerd hebben: dat de laatere Schryvers ARRIANUS, OPPIANUS en de Taalkundigen van de Middel-Eeuwe, want deeze Schryvers verdienen den naam van Natuurkundigen niet, de denkbeelden, welke zy van den *Thos* hadden, verward, alle fabeltjes, deswegen opgedischt, aangenomen, en hunne Schriften met ongerymdheden opgevuld hebben, die 'er allen geloof aan beneemen: en eindelyk, dat het Dier, door hun, voor den *Thos* genomen, de *Gevlekte Hyæna* van PENNANT; en de *Tyger-Wolf* van SPARMAN, is.

(*) PENNANT, *Synop. of Quadrup.* p. 161. v. 118.
(†) *Canis Hyæna*, LINN.
(§) *Canis Aureus*, LINN.
(‡) ARRIANI, *Hist. Indica*, p. 329.

BLAD-

Digitized by Google

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Tweede Stukken des Eerſten en Tweeden Deels.

(I en II dienen ter aanduiding van het Iſte en IIde Deel.)

A.

Aarde, hoe klein in vergelyking van het geheele Wereldſtelzel, II. 105; hoe zeer geſchikt, ter verblyfplaats van veele Schepzelen. 109

Aardrykskunde, welke voortgangen dezelve in deeze Eeuw gemaakt hebbe. I. 131

——— hoe zeer door de laatſte Ontdekkingen der *Engelſchen* verbeterd, II. 27

——— hoe veel voordeels die van de Starrekunde trekt, II. 66

Aarsvoeten. Zie *Fuuten.*

Aderlaating, (Over de) in de Vliegende lucht, II. 95

Afgodery, (Oorſprongen der) I. 545

ALEMBERT, (D.) zyne Afkomst en Opvoeding, II. 496; afgezonderde Leevenswyze, 497; geeft zich geheel aan de Wiskunde over; 498; wordt Lid van de Academie der Weetenſchappen; zyne Werken, *ald.* Ommegang, 500 Vriend des Konings van Pruiſſen, 503. Secretaris van de Franſche Academie, *ald.* Zyn dood, 504.

Aluin, met vrugt gebruikt in een hardnekkige Maaghoest, I. 96

Aluin, nut in Maagpyn, II. 522

America heeft zeer ligt uit *Aſia* kunnen bevolkt worden, II. 75

ARISTOTELES, Characterſchets van dien Wysgeer, II. 463; voornaamſte Leevensbyzonderheden. 465

Ark. (NOACHS) De afmeetingen daar van verdeedigd, I. 157. Schepen naar die afmeeting hier te lande gemaakt. 158

ARSASES en ISMENA, eene Oosterſche Staatkundige Vertelling, II. 124, 170, 222

Aurora's Lykklagt, over den dood van Philanthropos, II. 418

Auteur, (De berouwhebbende) I. 43

——— (De zeer gebrekkig boetvaardige) I. 403

Avondmaal (Overeenſtemming der Verhaalen, wegens de Inſtelling van het) en Aanmerkingen over dezelve, II. 89

B.

Babel, (By den Toorenbouw van) de Spraakverwarring, een Wonderwerk, I. 111

Baltimore Criole, een Noord-Americaansch Vogeltje beſchreeven, I. 325; zeldzaam Hangnest, 326; ſchoon in eenige opzigten ſchadelyk, in andere van veel dienst. *Ald.* Ba-

Digitized by Google

Barometers, welke Aanwyzingen van de Geſteltenisſe der Lugt dezelve doet, I. 20. Hoe onvolkomen onze kundigheden daar uit ontleend zyn. 54
Bedenkingen, (Zedelyke) I. 125. 213, 312. II. 135, 281, 325, 370, 466, 515, 563, 606
Bergen (Lyst der thans daadlyk Brandende) in *Europa*, I. 284; in *Aſia*, 285; in *Africa*, 286; in *America*, 287; in den *Stillen Oceaan*. 289
BERGMAN, (T.) zyn Afkomst, I. 385; zyn lust tot Natuurkundige Weetenſchappen, 386; vorderingen daar in, *ald.* wordt Hoogleeraar in de Schei- en Delfſtofkunde, 387; ſlaat in de Scheikunde een nieuwen weg in, 388; onderzoekt en vindt de natuur van de uitwerpzelen der Vuurbergen, *ald.* zyn ſtelzel der Wereldvorming, 389; wordt Beſtuurder der Hooge Schoole te *Upſal*, 390; zyn dood, 291; zyn lof. *Ald.*
Bernard, (*Saint*) hulpvaardigheid en herbergzaamheid der Geestlyken op dien Berg, II. 32
Beſchaafdheid, (Uitwerkzels der) I. 205; die des tegenwoordigen tyds by de voorgaande vergeleeken. 209
Beweeging (Algemeenheid der) in het Stelzel der Natuure, II. 110
Biſon, dit viervoetig Dier beſchreeven, I. 254
Bloedzuigers, Eierleggende Diertjes, I. 386
Bloemen, (Beſpiegeling der) II, 205; Lente Bloemen, 209; hoe de Bloemen elkander opvolgen, 210; wyze ſchikking hier in, 212; verſcheidenheden in de Bloemen te ontdekken. *Ald.*
Boekery (De) eens Indiſchen Konings, I. 44
Bogota, (*Santa Fée de*) groote veranderingen in dat gewest voorgevallen, II. 252; ligging der Hoofdſtad en Lugtsgeſteltenis, 253; de Rivier *Bogota* en de Waterval, 254; Weersgeſteldheid zeer zonderling, 255; ſchaarsheid van Visch in die *Rivier*, 256; hoogte der Bergen aldaar, 258; geſteldheid van 't groeijend Ryk, 259; Leevenswyze der oorſpronglyke Bewoonderen, 260; verandering derzelven naa de aankomst der *Spanjaarden*, 305; als mede van de Lugtsgeſteltenisſe. 307
Bolcheritsk, eene Stad in *Kamtſchatka*, beſchreeven, I. 344
Boom-oly, warm in 't oog gedaan, en doeken daar mede doortrokken 'er opgelegd, doen daar in geloopene Pek ontbinden, II. 249
Botany Baay. Zie *Holland*. (*Nieuw*)
Boter, (Rans geworden) hoe te verbeteren, II. 295
Braakmiddelen, in een Darmkolick met vrugt gebruikt, I. 8
——— Een aanhoudende Duizeling daar door geneezen, I. 49
——— Tegen een onleschbaaren Dorst, met een goeden uitſlag, gebezigd, I. 186
——— Met vrugt tegen duizelingen beproefd, I. 274
Braakwynſteen, nut in de verſtoppingen van den Onderbuik, I. 505
BRADOCK, (Geſchiedenis van Mis) I. 495
Brand, (Tafereel van den) I. 351

Broc-

Digitized by Google

BLADWYZER.

Broederliefde. (Aanmerkelyk geval van) II. 44
BRUNSWYK, (M. JULES LEOPOLD Hertog van) zyn afkomst, I. 61; zyn opvoeding, *ald.* Godsdienst, 62; Reizen, *ald.* vorderingen in den Krygsdienst, 63; richt een School voor de Kinderen der Soldaaten op, 64; neemt den Tytel van Hertog aan, 65; Watervloed te *Frankfort*, *ald.* komt in denzelven om, 67; rouw over zyn dood, 68; Zyn Godsdienstig en weldaadig Character, 70; zyne begraafenis. 72
Byeenkoms, (Aanmerkingen op de Geschiedenis van 't) I. 539
Byzonnen, wat zy ter voorbeduiding van het Weer zeggen, II. 203

C.

Cambridge, in *Noord America*, gesteltenis van de daar opgerigte Universiteit, I. 173; Plegtigheid der aanstellingen van drie Hoogleeraaren. 174
CATHARINA DE II, haar gedrag omtrent FREDERIK DEN II, II. 169
Canis, (Noodzaaklyke verbetering, wegens de hoogte van den Berg) I. 235
Characters, (Bedenkingen over het onderscheid tusschen *Sentimenteele* en *Romaneske*) I. 446
CHUBB, (THOMAS) zyn afkomst, I, 608; zugt tot Letteroefening, en beginzel zyns schryvens, *ald.* mangel aan geleerdheid, 609; Schriften door hem uitgegeeven, 610; geeft door zyn schryven veel aanstoots, 613; verkrygt zommiger gunst, 614; zyn Dood, 615. Zedelyk Character, 616; Zyne nagelaatene Schriften, *ald.* onder de *Deïstische* Schryvers geteld. 617
CLERKE, dood van dien Zeeman, berigt wegens zyn leeven, I. 436; zyne begraafenis in *Kamtschatka*. 438
Cundore, (Ontmoetingen van COKS Reisgenooten, op het Eiland) I. 476

D.

Dankbaare, (De) gekenschetst, II. 477
Delfstofkunde, welke vorderingen men daar in, ten deezen tyde, gemaakt heeft. I. 933
Despotismus, (Aneodote van het) II. 366
Deugd, (Kenschetzen van een Leeven, der) toegewyd, I. 46
Dichtkunst en Schilderkunst, ten opzigte van het hartroerende, vergeleeken, I. 619
Dierbloem. Zie *Zee-Anjemanr*.
Dieren, (Vergelyking tusschen de beweeging der) en Planten, II. 532
Dierenryk, welke zeldzaamheden zich daar in opdoen, II. 114
Dionæa Muscipula, zonderlinge eigenschappen deezer Plante, II. 299
Dood, hoe ongerymd dien te verbeelden als een Geraamte, II. 317
Doofheid, geneezen, door het maaken eener openinge, II. 478
Doornsluiper. Zie *Griel*.
Droomen, oorsprong van veele Fabelagtige verhaalen, I. 587
Drukpers (Vryheid der) in *Engeland* niet nadeelig, I. 489
Druzen, waar zy woonen, II, 454; waarvan zy bestaan, *ald.* hun Godsdienst, 455; Vryheidsliefde, *ald.* een talryk en krygshaftig volk. 457
Dugen, waar in onderscheiden

Digitized by Google

van den *Walvisch*, I. 279; beschryving en afbeelding van dit Dier. 277
Duikergans, naamen van deezen Vogel, II, 389; Grootte, Pluimadie, Vraatzucht, 390; waar ze zich onthouden, 391; Soorten, 392; hoe men in *Zweeden*, door derzelver behulp, visch vangt. *Ald.*
Duikers, (Natuurlyke Historie der) Rede van derzelver benaaming, II, 335; *Groote Duiker*, ald. *Kleine Duiker*, 336; derzelver verhuizingen, 337; *Noordsche Duikers*, de *Imbrim* of *Embergoose*, 338; de *Lom* of *Lomme*. *Ald.*
Duinen, (De) van V... I. 215
DYER, (SAMUEL) zyne Afkomst en geleerde Opvoeding, II, 446; wordt een Man van de Wereld, 448; wankelt in zyne Godsdienstige beginzelen, 450: wordt losbandig, 452; vervalt tot armoede, en zyn einde. 45

E.

Ecliptica, (Over de schuinsheid der) I. 469
Edelmoedigheid, (De Dankbaare) II. 82
Eerzugt, van hoe veel aangelegenheid dezelve wel te bestuuren, II. 518
Egypte, (Huislyk Leeven en Zeden der Vrouwen in) II. 267
——— Vaderlyke Achtbaarheid daar nog stand houdende, als ten tyde der Aardsvaderen, II. 319; kinderen, hoe aldaar opgevoed. 320
Electriciteit, van dezelve hangen veele Weerverschynsels af, I. 147
——— vorderingen, ten deezen tyde, daar in gemaakt, I. 229
Electriciteit, dat dezelve den groei der Planten bevordert, ontkend en beweerd, I. 383
Elixter Vitrioli, hoe eenvoudig en onkostbaar te bereiden, II. 387
ELTON, Persische Handel door hem aangevangen, II. 541; wordt Supperintendant van NADER SHAH. *ald.* zyn deerlyk uiteinde. 596
Embergoose, een Duikervogel, beschreeven, *II.* 338
Europa, (Geschiedkundige Bedenkingen over de verscheide oorzaaken, welke het haare toegebragt hebben, tot den gelukkigen staat van Kennis en Beschaafdheid in) II. 648

F.

FERGUSON, (J.) zyn Afkomst, I. 236; leert onverwagt leezen, 237; wat hem eerst smaak in de Werktuigkunde gaf, *ald.* Beginzels zyner Starrekundige oefeningen, 238; leert de Reken- en Aardrykskunde, 239; maakt zelfs een Klok; en een Horologie gezien hebbende, maakt hy 'er een na, 241; vervaardigt andere Kunstwerken, *ald.* legt zich op de Schilderkunde toe, 242; leert en oefent de Geneeskunde, 243; maakt nieuwe vorderingen in de Starrekunde, en krygt kennis aan de Starrekundigen, *ald.* vervaardigt een Orrery, houdt Lessen in de Wysbegeerte, en wordt Lid van de Koninglyke Societeit te *Londen*, 244; zyn Dood en Character, 245.
Ferroe-Eilanden, gevaarlyke wyze om 'er Vogels te vangen, en Vogeleijeren te zoeken, I. 13
Fistelgezwel, (Een diep ingewor-

Digitized by Google

worteld en verouderd) geneezen, II. 424
Fractura Cranii, (Eene) door eene ruime Insnyding geneezen, I. 590
FRANKLIN, (Dr.) leeft van zeer weinig voedzel, I. 534
FREDERIK DE II, Koning van *Pruisen*, Afkomst, I. 524; besluit zyns Vaders Hof en Ryksgebied te verlaaten, 525; daar in belet, plaageryen hem aangedaan, 526; gedwongen Huwelyk, 527, legt zich op de Letteroefeningen toe, *ald.* aanvaart de Regeering, 530; valt in *Silesie*, 570; Veldslagen, 572; vermeestert het, *ald.* geeft een Wetboek, *ald.* Oorlog met *Oostenryk*, 573; vermeestert *Praag*, 576, verlaat die Stad, 578; verdere Krygsverrigtingen in den Oorlog. 579
——— zyn Landsvaderlyk gedrag naa den Vrede van 1745. II. 117; gaat een Verbond aan met den Koning van *Engeland*; Oorlog hier uit geboren, *ald.* gebeurtenisen deezes Krygs, 119; ongelukkige Veldtocht in 1759; verliest Berlyn in 1760; wordt meester van *Saxen*, 167; staat zyner zaaken in 1761. *ald.* vrede met Rusland, 168; komt in 1762 weder te *Berlyn*, 213; beloont den Heldenmoed; verligt den last der Ongelukkigen, en straft de Ongehoorzaamen, 214; helpt de Graaf van PONIATOUSKI ten *Poolschen* Throon, 215; brief aan hem te dier gelegenheid, *ald.* dwang door hem aan de zwakke Nabuuren gepleegd, 216; in *Dantzig* en *Poolen*, 217; dreigende Oorlog over de *Beijersche* Opvolging gestuit, 218; zyn dood, 219; Lyfsgestalte, Kleeding, *ald.* Leevenswyze, 220; hoe hy zyne laatste leevensjaaren, ten dienste zyner Onderdaanen, besteedde. 221
FREDERIK WILLEM, Koning van Pruisen, schets zyne Regeeringe, I. 524; zyn uitgang, 529
Fuuten of *Aarsvoeten*, Naamen, II. 154; Pluimadie, *ald.* een volstrekte Watervogel, 155; waar ze zich onthouden, 156; zoorten. 157

G.

Gastvryheid, beloond, I. 121.
Geheimen, (Bedenkingen over het mededeelen en bewaaren van) II. 559
Geluk, (Tafereel van Huislyk) I. 177
——— (Bespiegeling van het waar) I. 499; waarin gelegen, 501; waarin vergeefsch gezogt, 502; middelen ter overtuiging. 503
Geneesheeren, de eerste Dienaars des Bygeloofs, I. 588
Generaal, (N.) zyn zonderling en voorbeeldlyk gedrag, II. 561
GEN. VI: 15, opgehelderd, I. 157
——— XXX: 35; verklaard, II. 1
Geschiedschryvers, (Hoe bezwaarlyk zy zich van de waarheid der gebeurtenisen kunnen verzekeren, door een sprekend voorbeeld opgehelderd, II. 414
Gisting, (Waarneemingen over de) en nieuwe wyze om ze zonder gist te verwekken, II. 341
Godsdienst, (*Christlyke*) mag zich op groote voorstanders beroemen, I. 219
Gode-

Digitized by Google

Godsdienst, (De Menſch natuurlyk geſchikt tot den) I. 359; de natuurlyke begrippen der Menſchen, desaangaande, grootlyks verbasterd, door de bedriegeryen van ſnoode Menſchen, 361; dit ten aanzien van den Heidenſchen, Joodſchen en Ch. Godsdienst aangetoond, 362; die onbeſtaanbaarheden doorgaans onderſchraagd door de menigte, 365; onderzoek waarom de valſche Godsdienst meer veld wint, dan de waare, 407; wat de *Volks-Godsdienst*, of de Godsdienst van den Staat, vermag, 408; blinde yver in den Godsdienst bekleedt doorgaans de plaats van Rede en Bewys, 409; valſche Godsdienst zet tot vervolging aan. 410

——— baarblykſykheid van den Christlyken Godsdienst, door PRIESTLEY aangetoond, II. 239; van welk een aanbelang het onderzoek en 't geloof dien Godsdienste is, voor eenen Wysgeer. 241

Goedheid, (*Gods*) in het kwaad op deeze wereld verdedigd, II. 329. 373

Goedwilligheid en *Zelfzoekenheid*, Proeve over dezelve, I. 491

Griel, naamen van deezen Vogel, I. 9; geſchreeuw, *ald.* Geſtalte, *ald.* Aart en Leevenswyze, 10. Voortteeling. 11

H.

HAGGAI, II. 6. 7. 8. 9; opgehelderd, II. 185

HANDEL, Anecdote hem betreffende, II. 87

HANDEL. XIX. 34; Redenvoering daar over, I. 359

Handelvoordeelen, door de laatſte Ontdekkingen der *Engelſchen* te wege gebragt, II. 30

HANNIBAL aan FLAMINIUS. Een Dichtſtuk, II. 181

HANWAY, (JONAS) zyne Afkomst, II. 540; zet zich te *Lisſabon* neder, *ald.* beſluit om na *Perſie* te trekken, tot het dryven van den Handel, 541; gevaarlykheid van die reis, 542; geſteldheid van *Perſie* ten dien tyde, 543; zyne ontmoetingen in dat Ryk, 544; door zyn gedrag in doods gevaar, 546, verlegenheden waarin hy verkeert, 590; terug reize, 592; verblyf in de Legerplaats des *Shahs*, 593; wederkomst te *Petersburg*, 597; ſteekt weder na *Engeland* over. *Ald.*

HEMPEN, (DR.) herſtelt, door eene ſchraale Leevenswyze, zyne verzwakte gezondheid, I. 534

Hernia Ventralis, (Waarneeming wegens eene zonderlinge) II. 54

HERODOTUS, Characterſchets diens Geſchiedſchryvers, II. 78

Hette (Nieuwe Proeve op de) genomen, II. 431

Historie, (Natuurlyke) welke vorderingen dezelven in deeze Eeuwe gemaakt hebbe, I. 230

Hoest, (Aanhoudende) nut van de *Ipecacuanha* in denzelven, II. 334

Holland (*Nieuw*) Ligging, Grond en Gewasſen, I. 603; Dieren, Vogelen en Viſchen, 604; Inwoonders, Wooningen, Voedzel en Zeden, 605; Canoes en Wapens. 606

Huisvrouw, (De *Griekſche*) volgens XENOPHON, I. 257

Hu-

Huwelyk, op welke gronden het moet ſteunen, om Huislyk geluk te doen geboren worden, I. 177
Hygrometers, zo noodig als de Barometers en Thermometers, te raadpleegen, I. 143
Hyppopotames of *Nylpaarden*, voortyds veelvuldig in *Egypte*, I. 593; allengskens zeldzaamer geworden, en naderhand in 't geheel niet gezien, 594; oorzaak daarvan aan het gebruik der Vuurwapenen toegeſchreeven. 595

J. I.

Jennings (Grafteken op het Eiland) II. 32
Jicht, (*Vliegende*) Aanmerkingen over het Aderlaaten in deeze kwaale, II. 95
Imbrim, een Duikervogel, beſchreeven, II. 338
Inſecten, (Waarneemingen over den Leevensduur eeniger) II. 524; hoe lang zy zonder voedzel kunnen leeven, 526; hoe lang het zwaar gewond uithouden, 527; proeve met *Molenaars* genomen, 528; waaruit die Leevenskragt ontſtaat. 530
JOANNES I. 5, (Redenvoering over) II. 565
Ipecacuanha, heilzaame uitwerking van dezelve in de waterzugt, II. 292
——— nut in een aanhoudenden Hoest, II 334
Jupiter, of die Planeet een Dampkring hebbe, I. 559

K.

Kamtſchatka, hoe Capitein KING daar werd ontvangen, II. 297; kleeding der Vrouwen, 298; huizen, onthaal, 299; vindt 'er een *Engelſchen* Tinnen-lepel, *ald.* Reisſleden door Honden getrokken, 300; heet waterbron aldaar, 303; onthaal by den Landvoogd, en verzorging van Scheepsnoodwendigheden, 304. 346
Kapellen, derzelver Schoonheid en Verſcheidenheid beſchouwd, I. 432
Karakakooa-Baay, op 't Eiland *Owhyhee* beſchreeven, I. 72; gedrag der Inwooneren, 73; gezag der Opperhoofden, 74; vertoonen zich diefagtig *ald.* Begraafplaats of *Morai* aldaar, 76; eere aan Cap. COOK beweezen, *ald.* Godsdienſtig verbod der Eilanderen om een Vryplaats te verſchaffen, 79; verblyfplaats der Priesteren, 80; het verbod opgeheeven, 149; ontmoeting des Konings, 150; WILLIAM WATMAN begraaven, 153; gereedmaaking tot het vertrek, 155; zwemkust aldaar ver gebragt. 249
KAT, vertrouwde van FREDERIK DEN II, onthoofd, I. 526
Kentucky, een Landſchap in *Noord-America*, beſchreeven, I. 253; ligging, 254; wanneer eerst ontdekt, *ald.* Volkplanting daar aangelegd. 255
Kim-long, Viering van zyn Vyftigjaarig Regeeringsfeest, II. 363
Kinderen (Onderzoek of de) ten aanziene van Vaders en Moeders dezelfde aandoeningen moeten hebben, dan niet, I. 36
Klierziekten derzelver oorſprong, II. 194; Geneesmiddelen daar tegen aangewend. 196
Koeten, Naamen deezes Vogels, II. 98; behooren onder de Zwemvogelen, 99; eene ſoort van

Digitized by Google

van Nagtvogelen, Leevenswyze, hoe te vangen, *ald.* Voortteeling, 100; waar ze zich onthouden, 101; van het kaale vlies op den kop en de Pluimadie, 102; groote *Koet.* 103
Kolykpynen, (Langduurige) door het *Lichen Islandicus* geneezen, II. 571
Koning. (De te regt gebragte) Een *Perfiaansch* Vertelzel, I. 125
KONRAAD. Eene Hoogduitsche vertelling, I. 206
Koper Salmiak, met vrugt tegen de Vallende Ziekte te werk gefteld, I. 324
Kormoran of *Water-Raaf*, Naamen deezes Vogels, II. 572; geftalte en grootte, *ald.* geftelheid der Pooten, 573; een groote Vischvraat; op de Vischvangst afgerigt, 574; waar ze voorkoomen, 575; hoe ze gevangen worden, 576, *kleine Kormoran.* 577
Koude, (Extra Waarneemingen der felle) in de laatfte dagen van 1785, en de eerfte van 1786, I. 87
——— (Waarfchynlyke oorzaak der) op hooge Bergen, I. 145
Krabbetjes (*Phosphorike Rivier-*) befchreeven, I. 595
Kramp, (Waarneeming, wegens eene byzondere foort van) I. 221
Kreeftenfteentje, in 't oog gevaarlyk, II. 249
Kringen om Zon en Maan, wat zy ter Weersbeduiding betekenen, II. 203
Kryt, tegen het Zuur dienftiger dan de *Magnefia Alba*, II. 587
Kunften, (Befchouwing van den Oorfprong der) II. 346; de zugt tot Leeven, *ald.* de zugt tot Vermaak, 348; de zugt tot Nieuwigheid. 350
Kurile, (Eilanden) van waar zo geheeten, I. 440; hoe bevolkt, *ald.* Aart der Inwoonderen. 441
Kwartel-Koning, zie *Rallen.*
Kwikbereidingen, ten inwendigen gebruike, welke de beste, II. 247
Kwikzilver, tot een vast Lichaam gemaakt, II. 343

L.

LABAN, een dienaar van den waaren God, II. wat zyne *Theraphim* waren. 2
Lente, (Befchouwing van het fchoone en nutte der) I. 129
——— 't geliefd voorwerp der Dichteren, II. 159; fchoonheid der Natuure in dat Salzoen, 160; met welk een oog de Wysgeer de Lente aanfchouwt, 164; hoe en waarom dezelve zommigen geen vreugd aanbrengt, en hoe wy die Zedelyk te betragten hebben. *ald.*
Letterkunde, (Staat der tegenwoordige) I. 210
LEVITICUS XIX. 19; opgehelderd, I. 448
Lichen Islandicus, nuttig gebruik daarvan in langduurige Kolyk-pynen, II. 571
Ligtgeloovigheid (Gevaar van met de) te boerten, I. 535
Lom of *Lomme*, een Duikervogel befchreeven, II. 338
Lugt des Dampkrings, een zeer zamengefteld mengzel; wat daaromtrent in de Weerkundige Waarneemingen in aanmerking dient genomen te worden, I. 21
——— (Veerkragt van de) hoe te kennen, I. 22

Lugt,

Digitized by Google

Lugt, (Digtheid van de) hoe te bepaalen, I. 24
——— hoe onbekend ons de Lugt is, I. 53
——— heeft veel water in, hoe dit te bepaalen, I. 143
——— (Bezwaarlykheid om de Warmte der) net te bepaalen, I. 144
——— vermogen der Planten op dezelve, om ze te verflimmeren of te verbeteren, I. 341. 380
Lugt; (*Gedephlogiſteerde*) gemaklyke wyze om dezelve uit Salpeter voort te brengen, I. 136
——— (Het geleidend vermogen der) neemt grootlyks toe door de *Vogtigheid*, II. 431; welk eene heilzaame ſchikking der Voorzienigheid daar in doorſtraalt. 432

M.

Maan, (Over den invloed der) op de Weerverſchynzelen, I. 19
——— Vuurbraakende Bergen in dezelve waargenomen, II. 584
Maanlicht, (Wysgeerige Beſpiegeling van het) I. 315, een Dwaalſtar van den tweeden rang, 319; haar ſchynzel *ald.* Bylicht, wat, 320, waarom by den Gezigteinder van eene ongemeene grootte, 321; ſchynt geen Dampkring van eenige digtheid te hebben, 322; vlekken in dezelve, waar voor gehouden, *ald.* welke voordeelen zy den Wereldbewoonderen toebrengt. 323
Magneſia Alba, tegen het Zuur niet beter dan *Kryt*, II. 387
Mahogany-Hout, hoe in *Engeland* bekend, en in algemeen gebruik geworden, I. 115
Manometer, van welk een dienst dit Werktuig kan weezen, I. 22
Marmotten, of *Mormeldieren*, hunne Winter- en Zomer-verblyfplaatzen, I. 462; voedzel, 463; wagt die zy houden *ald.* hoe zy zich verweeren, 464; leeven in eene Maatſchappye, *ald.* onderſcheid tusſchen hunne Zomer- en Winterwooningen, 465; hoe zy graaven, *ald.* Paaring en Voortteeling, 466; verzamelen geen Wintervoorraad, 467
Mars, vlekken op die Planeet waargenomen, I. 557; heeft waarſchynlyk een Dampkring. 558
Mathoen, Naamen van deezen Vogel, I. 50; geſteldheid der Pooten, 51; geſtalte, *ald.* waar 't zelve gevonden wordt. 52
Mensch, (De) Zedekundig beſchouwd, II. 137
——— hoe zeer het voorwerp van Gods goedheid, II. 377
Menschlievenheid, (Aandoenlyk voorbeeld van) II. 322
Miſanthropery, Proeve over dezelve, I. 267; onderſcheide ſoorten van Miſanthropen, 268; wie in een goeden zin dien naam kunnen draagen. *Ald.*
Mode, (Smeekſchrift aan Mevrouw de) door de Inwoonders van het Eiland Huwelyks-elende, II. 273
Mont-Blanc, beklommen ten top toe; berigt van deezen Tocht, II. 635
Morgenbeſpiegeling, II. 421
MULEY ISHMAEL, Keizer van *Marocco*, verſlag van zyn *Despotismus*, II. 363
Mo-

Digitized by Google

Menschen, (Een voorval van de) Zedekundig toegepast, II. 513

N.

Natuur, (Beſpiegeling van de Huishouding der) II. 104
Natuurkunde (De) heeft haare Slachtoffers en Martelaars, I. 391
Negers, (Wat de uitwerking der Lugtſtreek op de kleur der) bebbe, II. 306
NOACH, in hoe verre als de eerſte Scheepsbouwer aan te merken, II. 439
Noorden om, (Doortocht ten) ondoenlyk gevonden, I. 352
——— (Waarom de Poolgewesten in 't) warmer zyn dan in 't *Zuiden*, II. 393; welke Delfſtoffen 'er gevonden worden, Rotsagtigheid der Kusten, 394; veelvuldigheid van Ys, Ongeſtuimigheid der Winden in de Ys-Zee, en Weersgeſteltenisſe, 395, ſchaarsheid der Dierlyke en Groeiende Schepping, 396; geſteldheid en geaartheid der Inboorelingen. 398
Noorder-Licht, vergezeld van een kraakend geluid, II. 399
Nylpaarden, zie *Hyppopotames*.

O.

Oestervanger, zie *Schol-Aakſter*.
Offeranden, derzelver Oorſprong; I. 583; van Menſchen, by alle Heidenſche Volken in zwang geweest. 584
Onbeſtendigheid van al het ondermaanſche, geſchetst, II. 520
Ondankbaare (Een) mist den regten ſmaak en waare kennis van het goede dat hem wedervaart, II. 470; by verteert zich zelven in afgunſtige bepyding, 472; is verſtooken van 't vermaak om anderen dienſten te bewyzen. 474
Onthouding (Zonder) geen genot, I. 392
Onweersbui, (Zeldzaame en zwaare) omſtreeks *Amſterdam*, den 31 July 1787, II. 408
Oordeelkunde aan te kweeken, van hoe veel belangs, II. 49
Oordeelproeven, waar uit herkomſtig, I. 546
Opium in Venuszlekten, uitwerkzels daar van, II. 250; waar dezelve meest valt, en hoe ze verzameld wordt, II. 551; onderſcheide ſoorten, 552; hoe men het overmaatig gebruik daar van leert, *ald.* uitwerkzels, 554; hoe moeilyk te ontleeren, 556; de *Afiaanen* kunnen zeer groote giften verdraagen, 557; hoe tot vergift gebruikt. *Ald.*
Orkney-Eilanden, gevaarlyke wyze om 'er Vogels te vangen en Vogeleïjeren te zoeken, I. 13
Overheids-Perſoonen, welke, in ouden tyd, daartoe bevoegd, I. 443
Owhyhee, ontmoetinge aldaar, onmiddelyk naa den dood van Cap. COOK, I. 516. 560; zie verder *Karakakooa Baay*.

P.

Pappegaaijen, (Request ten behoeve der) I. 638
Paſſio Iliaca, tegen dezelve Spaanſche-vlieg-pleisters met nut gebruikt, I. 460
Pelikaan, naamen deezes Vogels, II. 478; grootte, 479, Viſchvangst *ald.* Pluimadie, 480; zak aan den onderkaak *ald.* kan getemd worden, 481;

Digitized by Google

481; langleevend en waar dezelve voorkomt, *ald.* welke Vogels men 'er mede verward heeft, 484; waar zy hun nest maaken, 485; gulzigheid, 486; hoe zich de Lugt onder de huid van 't geheele Lichaam des Pelikaans verſpreid. *Ald.*

Petropaulouska, eene Stad in *Kamtſchatka*, beſchreven, I. 297

PIGALLE, (J. B.) zyn Afkomst, eerſte geringe vorderingen, II. 261; reist na *Rome*, vervaardigt een ſchoon Beeld, en komt 'er mede te *Parys*, 262; maakt verſcheide kunſtſtukken, 263; Waarneemingen over zyn Talent, en 't character zyner Werken, 265; vreemde ontmoeting by den Koning van *Pruiſſen*, 266, zyn oordeel over de Afbeeldingen diens Konings, 313; beöordeeling van verſcheide zyner werkſtukken. 314

Pigmeen (Wat aanleiding tot de Fabel der) heeft gegeeven, I. 586

Plant. (*Slingerende*) Geſtalte, II. 580; waar ze voorkomt, 581; zonderlinge beweeging *ald.* Bygeloovig gebruik der *Indiaanen*. 583

Planten, (Wegens de byzondere Uitwerking, welke de verſchillende ſoorten van Lugt, de onderſcheide graaden van Licht, Warmte en Electriciteit hebben op den groei van reeds gevormde) I. 334-380

——— dat derzelver groei door de Electriciteit verhaast wordt, ontkend en beweerd, I. 363

Planten, (Gewaarwordende Vermoogens der) Beſpiegeling daar over, II. 295; Inſtinct aan dezelve geſchonken, 298; van derzelver eigene beweeging. 300

——— (Vergelyking tuſchen de Beweeging der) en *Dieren*, II. 532

Porphyria, zie *Poule Sultane*.

Poule Sultane, hoe door ARISTOTELES beſchreeven, II. 11; grootte, 13; Aart der Pluimadie. 14

Praatagtigheid der Vrouwen verdeedigd, II. 51

R.

RALEIGH, (WALTER) ſtaakt zyne Geſchiedenis der Wereld, II. 417

Rallen, (Natuurlyke Historie der) en van den *Land-Ral* of *Kwartel-Koning* in 't byzonder, I. 375; Naamen deezes Vogels, *ald.* overeenkomst en verſchil met de *Kwartels*, 376; voortteeling, *ald.* hoe ze gevangen worden, 377; hoe hy, zwaar van vlugt zynde, verhuist, *ald.* waar hy voorkomt 378

——— (*Water*-) Naamen deezes Vogels, I. 422; Leevenswyze en hoe te vangen, *ald.* Grootte, Pluimadie. 423

——— (*Kleine Water*) *Ald.* zonderling ſchuitjesvormig nest, 424; verregaande ongezelligheid. *Ald.*

Rattekruid, (*Wit*) een korstmaakend middel, hieruit bereid, geneest kwaadaartige Verzweeringen in het aangezigt, I. 413; dit middel by waare *Kanker* niet te gebruiken, II. 153

Redekunde, hoe onontbeerelyk voor allen; die zich eenigzins

Digitized by Google

zins op de Letteren toelegg-
gen, II. 49
Regenboog, wat dezelve in de voorbeduidingen van het Weer zegt, II. 201
RICHARDSON, (S.) zyn afkomst, I. 114; zyne Opvoeding, 116; wat hem tot ſchryven zeer vroeg aanzette, *ald.* wordt Boekdrukkers knegt, 117, ſterke zugt tot Letteroefeningen, *ald.* zet zelf een Drukkery op, 118; zyne Egtverbintenisſen, 119; zwakheid en dood, 120; zyn Character, *ald.* van zyne verkeering met Vrouwen, 160; verſlag van zyne *Pamela* gegrond op welk eene waare Geſchiedenis, 163; van zyn *Clariſſa*, *ald.* van zyn *Grandiſon*, 164; beoordeelingen der buitenlanderen en *Engelſchen* van zyne Schriften, 165; andere Schriften door hem uitgegeeven. 173
Roem, mag gezogt worden, II. 458; hoe na te jaagen. 460
Romans, (Proeve over den oorſprong en voortgang der) II. 504; hoe geſteld onder onze *Gothiſche* Voorvaderen, 506; hoe door de Doolende Ridderſchap bevorderd, 508; wat 'er de Kruistochten toe deeden, 509; van de Heldhaftige Romans, 110; van de Hedendaagſche. 511
Rupſen, (*Voorjaars*) middelen tot derzelver vernieling, I. 328; die der *Vorst-Uiltjes*, hoe te vangen. *ald.* zie verder *Vorst-Uiltjes*.

S.

Salpeter (Gemaklyke wyze om uit) Gedeplogiſteerde Lugt voort te brengen, I. 136
Samum of *Samyel*, opheldrende Waarneemingen wegens deezen Wind, II. 585; waar dezelve waait, 586; wanneer, en voortekens van denzelven, *ald.* verſchriklyke uitwerkzels, 587; oorzaaken van den vergiftigenden aart, 588; hoe 'er zich voor te wagten. 589
Sandwich-Eilanden, derzelver ligging, I. 199; Honden op dezelve, *ald.* Gewaſen, 200; aart der Inwoonderen, *ald.* gewoonten, 203; kleeding, 246; tydkortingen, 248; ſpeelen. 249
Sanenland, (Het Herders-leeven der Inwoonderen van) in het Canton *Bern* in Zwitzerland, I. 81; hoe zy hunne Huizen maaken, *ald.* wyze van veehoeden en verzorgen, 82; zeer beperkt in hunne kundigheden, *ald.* Landbouw, 83; dryven Koophandel in Kaas, *ald.* hunne ſlordige behandeling van Vrugt- en andere Boomen. 84
Saturnus, of die Planeet een Dampkring heeft, I. 559
Saxen, ('t Paalgraf des Marſchalks van) door FIGALLE vervaardigd, beoordeeld, II. 315
Schaambeenderen, (Verhaal van den gelukkigen uitſlag van het doorſnyden der) ter tweedemaal op dezelfde Vrouwe gedaan; I. 366
Scheepvaart (Beginzels der), II. 437, hoe bepaald oudtyds, 440; ontdekkingen der *Grieken* en *Romeinen*. 441
Schilderkunst en *Dichtkunst*, ten opzigte van het hartroerende, met eſkander vergeleeken, I. 619
Schilders (Eenige Dwaalingen der) in de Afbeeldinge der Ge-

Digitized by Google

Gewyde Geſchiedenisſen aangeweezen, I. 290
Schip, (Een) hoe zeer zamengeſteld, II. 443; welk een zwaaren last het voert. 444
Schel-Aakſter, naamen deezes Vogels, I. 103; Leevenswyze, *ald.* waar zy voorkomen; 104; geſtalte, *ald.* Voortteeling, 105; Pluimadie. 106
Scyten, zie *Tartaaren*.
Sirenen, welke Viſſchen onder dien naam bekend ſtaan, I. 277; ontleeding van die van den Heer ELLIS. 282
Smaak, vanwaar dit woord op 't inwendig vermogen der Ziele toegepast, II. 285; aanmerkingen over de natuur van dit vermogen, en de voorwerpen welke zich in 't zelve aanbieden. 287
Sneeuw, (Wysgeerige Beſpiegelingen by het vallen der) II. 19; hoe zwaar in zommige Gewesten, 21; wat dezelve is, 23; van de regelmaatigheid der Sneeuwfiguuren, *ald.* wat nut dezelve doet. 25
Soldaat, (De braave) of de Edelmoedigheid beloond, I. 38
Spaanſche-Vliegpleisters, met nut in eene *Paſſio Iliaca* gebruikt, I. 460
Spinnekop, (Waarneemingen wegens de ſchranderheid van een) II. 432
Spraak, hoe in de Kindsheid aangeleerd, I. 107; zonderling begrip van LUCRETIUS, over den Oorſprong der Spraake, 108; ongerymdheid hier van, 109; verwarring der Spraake by *Babels Toorenbouw*, met de gevolgen daar van. 111
Staatsbeſtuur, bedoelt het geluk des Volks; kan tweezins beſchouwd worden, *Staatkundig* en *Burgerlyk*, I. 483
Starren, (Vaste) waarſchynlyk zonnen, I. 533
Starrekunde, ontdekkingen, ten deezen tyde daarin gedaan, I. 228. 468
——— ('t Gebruik en de voordeelen der) II. 61
STEELE, (R.) neemt eene gevoelige onderrigting van ADDISON wel op, II. 235
Steenbok, onderſcheiden van andere ſoorten van Bokken, met welke men dezelven vermengd heeft, I. 506; woonplaats, 508; onderſcheid tusſchen het Mannetje en Wyfje, *ald.* zeer verminderd, 509; waar ze nog ſchaars voorkomen, *ald.* Oorzaaken van de vermindering. 510
Steenkeerder, naamen van deezen Vogel, I. 140; zonderlinge eigenſchap die hem deezen naam verwerft, *ald.* Pluimadie, 141; waar hy gevonden wordt. *ald.*
Sulpher-Eiland, beſchreeven, I. 475

T

Tanna, Vuurberg op dat Eiland, I. 600
Tartaaren, hunne Herderlyke en Krygszeden, II. 354; hun voedzel, 355; hun wooning, 357; hunne Oefeningen, 358; hun Regeeringsform. 360
Tempel, HERODES heeft geen derde gebouwd; maar die van ZERUBBABEL alleen verbeterd, II. 191
Theraphim (Wat de) van LABAN waren, I. 22
Thos, een Dier by de Ouden beſchreeven, II. 661
THUCYDIDES, Characterſchets dienſ Geſchiedſchryvers, II. 78

Digitized by Google

BLADWYZER.

Taſtel (Brief over zekeren) in de Scheidkunde, I. 97
Treurzang over DIENABO, I. 402
Tſchutski, een Volk in 't Noorden van *Aſia*, met de *Ruſſen* op eene zonderlinge wyze bevredigd, I. 346
Tyd, hoe vaak ſlegt beſteed, met de gevolgen daarvan, I. 85
Tydrekenkunde, hoe veel voordeels die van Starrekunde trekt, II. 65

U.

Uitſpanningen, hoe zeer vermenigvuldigd om den Tyd te dooden, I. 86
Upſal, waardigheid van Beſtuurder der Univerſiteit aldaar, I. 390
Uranus, Byzonderheden wegens deeze nieuw ontdekte Planeet, I. 471

V.

Vaders, derzelver Agtbaarheid in *Egypte*, nog op gelyken voet als ten tyde der Aartsvaderen, II. 319
Veelgodendom, waar uit herkomſtig, I. 540
Venus, vlekken op die Planeet waargenomen, I. 556
Vermaak, (Verhandeling over het) 't welk de ziel in veele gevallen ſchept uit het beſchouwen van Jammertooneelen, II. 598; kan niet toegeſchreeven worden aan onze eigene onthevenheid van rampen, 599; uit medelydende Aandoeningen alleen niet afteleiden, 603; zamenloopende oorzaaken, 604; Gods oogmerk daar in. 606
Vermaakbeminnaars, (Alleenſpraak eens) I. 622
VERNET, zonderlinge kunſtdrift, diens Schilders, I. 581
Verzweeringen, (Kwaadaartige) in 't aangezigt, door een kortmaakend middel van wit Roktekruid geneezen, I. 413
Veſuvius, berigt der Uitbarſtinge van dien Berg, den 1 Oct. 1785. I. 196
Vleesch, (Middel om het) gedurende de grootſte zomerhette, voor verderf te bewaaren, en, als het een kwaaden ſmaak heeft, te herſtellen, II. 294
Voedzel (Hoe veel) de *Mensch* noodig hebbe, I. 533
VOGLER, Anecdote, van 't geen 'er by zyn ſpeelen voorviel, I. 856
Vogtigheid doet het geleide der Lugt grootlyks toeneemen, II, 431; hoe heilzaam deeze ſchikking is. 432
Volken, (De door de *Engelſchen* nieuw ontdekte) welke voordeelen zy uit die ontdekking mogen wagten, II. 76
Voorweetenſchap (Gods) niet ſtrydig met der Menſchen Vryheid, II. 567
Voorzigtigheid, hoe heilzaam in alle ſtanden, II. 517
Vorst, (Slegte raad aan een) I. 620
——— (Een vroege) vernielt alle ongedierte geenzins, I. 637
——— *Uiltjes*, die Boomen zeer beſchadigende Rupſen voortbrengen, hoe te vangen, I. 328, 329; verbaazende menigte, 330; deeze maaken hier te lande de Boomen Bladeloos, 331; zeldzaame Leevenswyze, 332; middelen ter verdelging, 333; Proeven hier te Lande deswegen genomen, 628; hoe best te vangen, 634; gedaante, 636; nieuwe wyze om ze te vangen, II. 413
Vreeze, 't beginzel des Bygeloofs, I. 541

Vreu-

Digitized by Google

Vrouwen (De Praatagtigheid en Snapzugt der) verdeedigd, I. 31
——— (*Egyptische*) derzelver Huislyk Leeven en Zeden, II. 267
Vryheid van spreeken en schryven in *Engeland* niet nadeelig, I. 489
Vuurbergen (De aart der Uitwerpzelen der) gezogt en gevonden, I. 388
——— op het Eiland *Tanna*, I. 600

W.

Waarneemingen, (Geneesen Heelkundige) I. 118. II. 8. 146. 382.
Walrus, geftel zyner Tanden, I. 275; waar in van den *Dugon* onderscheiden. 276
Warmte (Wat er al vereischt wordt, om de weezenlyke) der Lugt te kennen, I. 144
Water-Hoenderen, Naamen, I. 549 Maakzel, Leevenswyze, *ald.* verhuizing, 550; waar zy gevonden worden, *ald.* soorten. 551
Water-Merel, Naamen, I. 222; Pluimadle, *ald.* hoe dezelve te water gaat, 223; waar ze gevonden worden, 226; voedzel. *Ald.*
Water-Raaf, zie *Kormoran*.
Waterzugt, (Heilzaame uitwerking van de *Ipecacuanha* in de) II. 292
Weer, (Waarneemingen op het) welke hinderpaalen tot de volmaaking hier van in den weg staan, I. 17, 53. 142.
——— (Over den invloed der Maane op het) II. 19
Weer (Gisfingen van FRANKLIN over het) II. 598
——— Van hoe veel aanbelang het zou wezen, dat voorweetenschap te hebben, II. 198; slegts gedeeltlyk te bekomen, 199; wat men te houden heeft van veele voorbeduidzelen. 200
Weershoofden (Wat de) in de voorbeduidinge van het Weer betekenen, II. 201
Wetenschap (Dwaasheid, om een) aan te kleeven, en de andere te veragten, II. 62
——— (Gesteldheid der) in den tegenwoordigen tyd, I. 209
——— hoe-zeer bevorderd door de laatste ontdekkingen der *Engelschen*, II. 31
Weidlanden, (Aanmerkingen tot verbetering der) II. 16
WELBY (HENRY) verhaal van dien 40 jaarige afgezonderde Leevenswyze, II. 279
Wereld, (Vergelykende beschouwing van het Goed en Kwaad in de) II. 329; meer Goeds dan Kwaads wordt er genooten, *ald.* het Kwaad behoort onder de Middelen om Goed te wege te brengen, 330; niet weinig Kwaads ontstaat uit de algemeene Natuurwetten, ten algemeenen beste geschikt, 331; naar welk een Maatstok wy het Goed en Kwaad moeten afmeeten. 373
Werelden, (Proeve over den trap der zekerheid van de bewoonbaarheid der) buiten ons Zamenstel, I. 552
Wereldvorming, stelzel van HERSCHMAN, I. 389
Wetten (Welk een invloed het volk in het maaken der) behoort te hebben, I. 484; geen Magt moet onafhangelyk van de vastgestelde Wetten handelen. 486

Wi-

BLADWYZER.

Wichelarij, waar uit herkomstig, I. 546
Winden, (Wysgeerige beſpiegeling der) I. 3
——— (*Paſſaat*) I. 5
——— Nuttigheden, I. 6
——— derzelver invloed op de Lugtsgeſteltenisſe, I. 25
——— (Een vergiftige) in 't Oosten; zie *Samum*.
Winkelier, (De vernederde) I. 122
Winter-handen en *Winter-voeten*, derzelver Oorſprong, II. 616; Kenmerken 619; Gevolgen, *ald.* Voorbehoedmiddelen, 620; Geneesmiddelen. 623
Wiskunde, vorderingen daar in gemaakt, I. 227; laat zich niet geheel zuiver op alle Natuurkundige Voorwerpen overbrengen. *ald.*
Wonderwerken, deeze noodig te erkennen, om reden te geeven van het beſtaan des *Christendoms*. II. 239
WOODVILLE, (Dagverhaal van ELIZABETH) II. 278
Wysbegeerte door de laatſte ontdekkingen der Engelſchen bevorderd, II. 71
Wysgeeren, welk een aanbelang zy in het onderzoeken des *Christendoms* behooren te ſtellen, II. 241

Y.

Ys maakt den Doortocht in 't Noorden onmogelyk, I. 353
——— hoe veelvuldig in de Noordſche Gewesten, II. 395

Z.

Zeaden, (Welke byzondere uitwerkingen de verſchillende ſoorten van Lugt, de onderſcheiden graaden van Licht, Warmte en Electriciteit hebben in het doen uitſpruiten van) I. 335
Zedelykheid, (Proeve over den Grondſlag der) I. 89
Zeden, (Oude) de Overheids perſoonen betreffende, I. 442.
Zee-Anemone of *Dierbloem*, welk een vertooning dezelve maakt, I. 188; waar ze gevonden wordt, 190, hoe dezelve voedzel neemt, *ald.* behoort tot het Dierenryk, 192, ontwaarwordingen in dit ſchepzel, 193; de wyze van Voortteeling nog onbekend. 195
Zeevaardkunde, hoe door de Starrekunde bevoordeeld, II. 66
Zee-Zwaluwen, reden van derzelver benaaming, II. 628; overeenkomſten tuſſchen de *Land-* en *Zee-Zwaluwen*, 629; welk geluid zy ſlaan, *ald.* Voedzel. 630
——— (*Groote*) Naamen van dezelven, 631; grootte, woonplaats, vraatagtigheid *ald.* paaren, zonderlinge wyze van het uitkomen der Eyeren. 332
——— (*Kleine*) II. 634; andere ſoorten. *Ald.*
Zelfmoord, door Wyn voorgekomen, I. 145
Zelfzoekenheid en *Goedwilligheid* met elkander vergeleeken, I. 491
Zink-Kalk, heilzaame uitwerking daar van in een Hysterik toeval, I. 547
Zogverplaatzingen, waarom by de *Franſchen* zo gemeen, en by onze Boerinnen zeldzaam, II. 386; middelen aan te wenden als 'er eene Raasziekte uit ontſtaat. *Ald.*
Zomer, (Beſpiegeling van den) II. 400

Zon,

Digitized by Google

BLADWYZER.

Zon, (Proeven over de Vlekken op de ſchyf der) I. 425; wanneer eerst ontdekt, *ald.* hoe ze zich vertoonen, 426; ongelyk in getal, 428; ongelyk in grootte, 429; ongelyk in kleur, *ald.* beweeging derzelven, *ald.* Analogiſche oplosſing van dit verſchynzel. 429
Zondaar. (De ter deugd gekeerde) II. 658
Zonnelicht, aan de uitbotting der Zaaden ſchadelyk, I. 382
Zwaarte (Onderſcheid van de) der Lichaamen, by dag en nagt, I. 512; proeve over dit Stuk, 55; als mede. 59
——— eene algemeene eigenſchap der Lichaamen, II. 488
——— der Dwaalſtarren, II. 490; der Comeeten, 493, der vaste ſtarren. 494

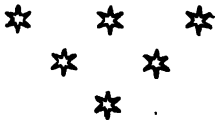

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google